

ΗΛΙΑ Π. ΒΟΥΤΙΕΡΙΑΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ ΙΕ' ΑΙΩΝΟΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1800

ΜΕΤ' ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΙΧ. Σ. ΖΗΚΑΚΗ
ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΛΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

ΗΛΙΑ Π. ΒΟΥΤΙΕΡΙΑΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ ΙΕ' ΑΙΩΝΟΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΤ' ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΖΗΚΑΚΗ
ΟΔΟΣ ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΑΔΥ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
1924

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς «Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» ἐπεδίωξα κυρίως νὰ δώσω ἀκριβῆ ὁπωσδήποτε ἰδέαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογικῆς δημιουργίας, ἢ ὁποῖα περιλαμβάνεται ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ ὁρίου ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453), ἐποχῆς καθ' ἣν λήγει ἡ Βυζαντινὴ περίοδος, μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Ὁ βαρὺς τίτλος, τὸν ὁποῖον φέρει ἡ συγγραφή αὕτη, εὐλόγως δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι τολμηρὰ εἶναι ἡ ἐπιχείρησις καὶ δύσκολος ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ. Προλαμβάνω νὰ διατυπώσω τὴν σκέψιν ταύτην πρῶτος ἐγὼ, διότι οὐδόπως ἐλησμόνησα ἢ παρεγνώρισα τὴν ἀλήθειάν της. Ποίας δυσκολίας, ἀνυπερβλήτους πολλάκις, παρουσιάζει ἡ πραγματοποίησις τοιοῦτου ἔργου, κατέδειξε ζωηρῶς ὁ ἐρευνητῆς τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς φιλολογίας Αἰμίλ. Λεγκράν, γράψας: «Ἡ φιλολογικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν εἶναι λίαν ἀτελῶς γνωστὴ, παρὰ τοὺς ἐπανειλημμένους ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους κατέβαλον οἱ Ἕλληνες διὰ νὰ σχίσουν τὸν πυκνὸν πέπλον, ὅστις τὴν σκεπάζει. Ἐγράφησαν ἀληθῶς πλεῖστα ἔργα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει σοβαρὸς ἐργάτης, ἔχων ἀνάγκην νὰ τὰ συμβουλευθῆ, ὅστις δὲν ἐξεπλάγη, ὡς ἡμεῖς, ἐκ τῆς ἄκρας μετριότητός των. Ἀπανθίσματα δύσπεπτα, συντεθέντα ἑσπευσμένως, χωρὶς προσοχίην, χωρὶς μέθοδον, ἀντιφάσεις αὐταπόδεικτοι, πλάναι χρονολογικαί, μεταφράσεις λατινικῶν κειμένων ἑσφαλμένοι καὶ ἐνίοτε ἀατεῖαι, ὑπερβολαὶ τολμηραὶ καὶ παραλείψεις λελογισμένοι, τοιαῦτα εἶναι τὰ εἰς τὴν γλῶσσάν των βιβλία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ διδαχθοῦν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τῶν συγγραφέων, οἵτινες ἤκμασαν μεταξὺ αὐτῶν μετὰ τὸ 1453.

Θὰ μὲ κατηγορήσῃ τις ἴσως, ὅτι ἡ ἐκτίμησίς μου εἶναι αὐστηρά. Συμφωνῶ, ἀλλὰ τὴν πιστεύω δικαίαν.»¹

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Λεγκράν, οἱ ὁποῖοι ἐγράφησαν πρὸ τριάντα καὶ ὀκτώ ἐτῶν, δὲν ἔπαυσαν ἰσχύοντες εἰσεῖτι διὰ τὴν χρονικὴν περίοδον, τὴν ὁποῖαν καθορίζουν καὶ ἡμεῖς ἀποτελεῖ τὸν διάμεσον σταθμὸν τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς δύο ἐποχὰς τόσον ἀπεχούσας ἀλλήλων: τὴν Βυζαντινὴν καὶ τὴν πρὸ ἑκατονταετίας ἀρξαμένην. Εἰς τὴν διάμεσον αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ εἶναι καὶ ἀρχὴ τῆς νέας ὁπωςδήποτε διαμορφώσεως τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας, προσδίδει ἰδιαίτερον χαρακτῆρα ἡ ἐπίδρασις δύο μεγάλων γεγονότων: ἡ ὀλοκληρωτικὴ ὑποδούλωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς λαὸν ἀπολλύτιστον, ἀλλόγλωσσον καὶ ἀλλόθρησκον, καὶ ἡ μεγαλειτέρα ἐπικοινωνία — τῶν μορφωμένων τουλάχιστον Ἑλλήνων — μὲ τὸν Εὐρωπαϊκὸν κόσμον. Ἡ ἐπίδρασις τῶν δύο αὐτῶν γεγονότων ἐπέφερε καὶ τὰ ἀποτελέσματά της διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος.

Ἡ παρακολούθησις τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς, ἀποτελοῦσα τὸν καθ'αυτὸ σκοπὸν τῆς παρούσης συγγραφῆς, ἐπέβαλλε καὶ τὴν διαίρεσιν ταύτης εἰς τρεῖς κυρίας περιόδους: τὴν ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1800· τὴν ἀπὸ τοῦ 1800 μέχρι τοῦ 1880· καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ 1880 μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Ἐκάστη τῶν περιόδων τούτων φέρει μὲν τὰ ἰδιαίτερά της γνωρίσματα, ἀλλ' ἔχει καὶ κοινὸν πρὸς τὰς ἄλλας τὸ κύριον χαρακτηριστικόν της: ὅτι ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲ τάσιν τινὰ πρὸς πνευματικὴν ἀναγέννησιν. Ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ ΙΒ' αἰῶνος τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, συνελθὼν ἐκ τῆς καταπλήξεως καὶ τῆς ὀδύνης, τὴν ὁποῖαν ἐπέφερον ἡ συμφορὰ τῆς ὑποδουλώσεως, θέλει καὶ προσπαθεῖ νὰ δείξῃ, ὅτι δὲν ἐνεκρώθη καὶ αὐτὸ· παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐθνικὴν καταστροφὴν καὶ πολιτικὴν ἐκμηδένισιν ἐξακολουθεῖ νὰ δημιουργῆ καὶ νὰ ἐργάζεται ἐλευθέρως μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ'

1. E. Legrand — Bibliographie Hellénique. XVe siècle tom. I. préface, pag. I.

αἰῶνος, ὅτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν νέων ἰδεῶν, τῶν προελθουσῶν ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, νέα πάλιν ὁρμὴ πρὸς τὰ ἔμπρὸς — ἐκδηλουμένη καὶ μὲ τὴν πληθώραν τῶν μεταφράσεων ξένων πνευματικῶν δημιουργημάτων — προετοιμάζει τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἐνῶ συνάμα κατὰ τὸ ἴδιον χρονικὸν σημεῖον ἀναπτύσσεται ζωηρότερος ὁ πρὶν ἀρξάμενος ἀγὼν περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Ἡ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος σημειωθείσα νέα πνευματικὴ κίνησις λαμβάνει τὴν ὀριστικωτέραν μορφήν της κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ πληροῖ ὅλον τὸ μέχρι τοῦ 1880 χρονικὸν διάστημα, ὅτε νέα ἐκδηλοῦται πνευματικὴ ἀφύπνισις, προάγγελος ἀληθοῦς κατόπιν ἐπαναστάσεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λογοτεχνίας.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων περιόδων τὰς μεγαλειτέρας δυσκολίας διὰ τὴν ἐξέτασίν της καὶ τὸν σαφῆ καθορισμὸν τῆς ἀξίας της εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας παρουσιάζει ἡ πρώτη. Ἡ σπουδαιότερα ὅμως τῶν δυσκολιῶν τούτων εἶναι ἡ μὴ πλήρης γνώσις ὅλης τῆς ἐντὸς τῆς περιόδου ταύτης λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Ἐρευνηταὶ ἱκανοὶ καὶ ἀκούραστοι, κατὰ τὴν δευτέραν ἰδίως πεντηκονταετίαν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἔφερον εἰς φῶς πλῆθος ἀγνώστων ἔργων, ἐμελέτησαν χειρόγραφα, ἐξέδωκαν ταῦτα ἢ διετύπωσαν διαφωτιστικὰς περὶ τοῦ περιεχομένου των περιλήψεις καὶ γενικῶς κατέστησαν γνωστὰς πλείστας λεπτομερείας περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ποιητῶν καὶ πεζογράφων, διὰ τοὺς ὁποίους, πρὸ τῆς συστηματικῆς ταύτης ἐργασίας, οὐδεμία ἢ ὀλίγιστα καὶ ἀσήμαντοι ὑπῆρχον πληροφορίαι· διελεύκαν οκοτεινὰ ἱστορικὰ σημεῖα, ἢ ἀκριβῆς τῶν ὁποίων γνώσις ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν πολλῶν λεπτομερειῶν τῆς φιλολογικῆς ἐκδηλώσεως. Ἐργασίαι ὡς τοῦ Μποασσονάντ, Φωριέλ, Κράμερ, Ἐλλισσεν, Λεγκράν, Βάγκνερ, Κρουμπάχερ, Σμίτ, Ἐσσελικ, Περνὸ καὶ εἴ τινος ἄλλου ἐκ τῶν ξένων ἐρευνητῶν τῆς Βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς φιλολογίας ἡμῶν, τοῦ Κοραῆ, Σάθα, Α. Παπαδοπούλου Βρεστοῦ, Α. Μουστοξύδη, Α. Μαυροφρύδη, Γ. Χατζιδάκη, Σ. Λάμπρου, Ν. Γ. Πολίτη, Ι.

Ψυχάρη, Μ. Γεδεών, Ι. Σακελλίωνος, Δ. Σ. Παπαδημητρίου, Α. Ξηρουχάκη και άλλων ἐκ τῶν ἡμετέρων φιλολόγων κατέστησαν γνωστὸν τὸ μεγαλεύτερον, ἂν μὴ τὸ μέγιστον, καὶ ἀξιολογώτερον μέρος τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς κατὰ τὴν Βυζαντινὴν, τὴν περὶ τὸ τέλος τῆς καὶ τὴν νεωτέραν μέχρι τοῦ 1800 περιόδου. Οἱ αὐτοὶ ὡς ἄνω ἀναδιφεταὶ βιβλιοθηκῶν καὶ ἀρχείων ὁμολογοῦν, ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη ἀνέκδοτα πλεῖστα ὅσα χειρόγραφα καὶ ἄλλα τῶν ὁποίων ἢ ὑπαρξίς εἶναι γνωστὴ μόνον ἐκ φήμης· οὐδόλως δὲ ἀπίθανον ἢ δημοσίευσις αὐτῶν νὰ προσθέσῃ σημαντικὸν μέρος εἰς τὴν μέχρι τοῦδε γνωστὴν παραγωγὴν.

Ἐτέρα δυσκολία εἶναι τὸ δυσεύρετον πολλῶν ἐκ τῶν ἐκδοθέντων ἔργων, τῶν ὁποίων ἀντίτυπα ὀλίγιστα σώζονται εἰς τινὰς βιβλιοθήκας δημοσίας ἢ ἰδιωτικὰς ἢ μοναστηριακὰς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην.

Συνέπεια φυσικὴ τῶν δύο τούτων δυσκολιῶν εἶναι ἡ ἀτελής πολλάκις γνώσις τοῦ ἔργου ἱκανῶν συγγραφέων, ἐπιτεινομένη καὶ ἐκ τῆς δυσχερείας περὶ τὴν ἐξακριβωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασαν οὗτοι, καὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔζησαν καὶ ἔγραψαν. Οὐχὶ δὲ ἀσήμαντος δυσκολία εἶναι ἡ ἄγνοια τῶν γενικωτέρων, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας οἱ ἐπὶ Τουρκοκρατίας Ἕλληνες λόγιοι συνέθετον τὰ ἔργα των, καὶ ἣτις ἄγνοια εἶναι συνέπεια τῆς ἐλλείψεως πνευματικοῦ τῶν Ἑλλήνων κέντρου, ὡς ἐννοεῖται τοῦτο σήμερον καὶ ὡς ἐνοήθη πάντοτε. Κεκρυμμένοι πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὰς γενεαίρας των πόλεις καὶ χωρία, ἔγραφον μᾶλλον πρὸς ἰδίαν ἱκανοποίησιν καὶ χωρὶς τὴν ἐλπίδα, ὅτι τὰ ἔργα των θὰ γνωρίσουν τὴν δημοσιότητα, διότι πρὸς τοῦτο ἐχρειαζόντο πολλαὶ εὐνοίαι καὶ συνθήκαι, ἀπραγματοποίητοι βεβαίως, ὑφ' οὓς ὄρους ἔζων· καὶ οὕτως ἐκράτουν τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματος των εἰς τὴν ἀφάνειαν, παραμελοῦντες ἐνίοτε, ν' ἀναγράψουν εἰς αὐτὰ καὶ τὸ ἴδιόν των ὄνομα. Δισκορπισμένοι ἄλλοι εἰς διάφορα τῆς Εὐρώπης μέρη, δὲν ἠδύναντο νὰ φέρουν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰ προϊόντα τοῦ νοῦ των, διότι ἔλειπον τὰ πρὸς τοῦτο

ὕλικά μέσα, ἢ δὲ τυπογραφία ἦτο περιορισμένη καὶ ἀπρόσιτος ὕλικῶς διὰ τοὺς πολλούς. Ὅλιγοὶ ἦσαν οἱ εὐτυχεῖς, οἱ ὁποῖοι ζῶντες ἠδυνήθησαν νὰ ἴδουν καὶ δημοσιευμένα τὰ λογοτεχνικά των δημιουργήματα.

Ἐπέμεινα ἐπὶ τῶν δυσκολιῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς μέχρι τοῦ 1800 μεταβυζαντινῆς περιόδου, ὅχι διὰ νὰ δικαιολογήσω τὰς οἰασδήποτε ἐλλείψεις τῆς παρούσης συγγραφῆς, ἀλλὰ διὰ νὰ καταδείξω ἐναργέστερον ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ περίοδος αὕτη εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὅλης νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ διὰ νὰ καταστήσω ὅσον τὸ δυνατόν ἐμφανέστερα τὰ σημεῖα, τὰ δυνάμενα νὰ ὑποβοηθήσουν εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς τῶν μετέπειτα χρονικῶν περιόδων, αἱ ὁποῖαι δὲν παρουσιάζουν τὰς ἰδίας, ὡς ἄνωτέρω, δυσκολίας.

Ἄλλὰ καὶ μεθ' ὅλην τὴν κατάδειξιν τῶν δυσχερειῶν, τῶν χαρακτηριζουσῶν τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν τῆς ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1800 περιόδου, ἢ κατανόησις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς οὐσίας τῆς θὰ ἔμενεν ἀτελής, ἐὰν δὲν ἐξητάζετο αὕτη ὡς συνέχεια καὶ παρακολούθημα τῆς προσηγηθείσης. Τούτου ἕνεκεν ἔκρινα ἀπαραίτητον νὰ προτάξω περιεκτικὴν εἰσαγωγὴν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τοὺς δύο τελευταίους τουλάχιστον αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου. Ἐκ τῶν πρωτευόντων δὲ σημείων τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης εἶναι ἡ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος τῆς ξένης ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων λογοτεχνῶν καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ξένων ἔργων, τὰ ὁποῖα τυχὸν ἐχρησίμευσαν εἰς αὐτοὺς ὡς πρότυπα ἢ ἔγιναν αἱ πηγαί, ἐξ ὧν ἦντλησαν τὰ κύρια στοιχεῖα διὰ τὴν σύνθεσιν τῶν ἰδικῶν των. Ὑπερβολὴ προσπαθείας ξένων καὶ ἡμετέρων φιλολόγων εἰς τὴν ὁπωςδήποτε λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς ξένης ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων λογοτεχνῶν κατὰ τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἤγαγεν εἰς ὑποθέσεις τολμηρὰς καὶ συμπεράσματα αὐθαίρετα, εἰς παράταξιν ἐπιχειρημάτων, ἀποδείξεων καὶ κρίσεων ἔξω τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πραγματικότητος εὐρισκομένων, ὡς αἱ τοῦ *Ch. Gidel*, τοῦ ὁποίου αἱ γνώμαι, παρασύρα-

σαι και πολλους εκ των ημετερων, εδημιουργησαν αντιληψεις ασφαμενας και μεθοδον εξετασεως των Βυζαντινων δημοτικων λογοτεχνηματων λελανθασμενην, διο και ανηρεθησαν αυται τωσον οξεως υπο του Κρουμπάχερ και εμμέσως υπο του *Gaston Paris* και άλλων τινων. Ευτυχως ερευναι και εργασιαι, γενόμεναι απο δευδερχεις και εμβριθεστερους φιλολόγους, επι της λογοτεχνικης παραγωγης της μεταβυζαντινης περιόδου προφυλάσσουν απο τον κίνδυνον παρομοίων δλισθημάτων και οδηγούν δι' ασφαλεστερας οδοῦ εις την μελέτην και εξέτασιν των λογοτεχνικων έργων της μεταξὺ των 1453 και 1800 περιόδου. Είναι γνωστόν εις τους επιδιδομένους συστηματικώτερον εις τοιαύτας μελέτας πόσαι ανακριβεις ή ολως φανταστικαι πληροφορια υπάρχουν εις τας βιβλιογραφίας των *Fabrizii*, Γ. Ζαβίρα, Α. Μαζαράκη — των οποίων θύματα επεσαν ουχι σπανίως και οι Κ. Σάθας, Α. Παπαδόπουλος Βρετός — του Ν. Κατραμή και άλλων τινων, δημιουργήσασαι άλλας ανακριβείας και αστηρίκτους κρίσεις, ως κατέδειξεν απολύτως ο Αϊμ. Λεγκράν εις τα πολλαπλά επι της νεοελληνικης λογοτεχνίας έργα του. Ο καθορισμός της αληθείας εις τὸ βιογραφικὸν και βιβλιογραφικὸν μέρος του έργου των μεταβυζαντινων Ἑλλήνων λογοτεχνων, ο γενόμενος κυρίως υπο

1. Πραγματευόμενος ο Κρουμπάχερ εις την « Ιστορίαν της Βυζαντινης Λογοτεχνίας » (τόμ. Γ' της Ἑλληνικης μεταφράσεως) τὰ περι ρωμαντικων τινων ποιημάτων είτε εγχωρίου μυθοπλαστικης υποθέσεως είτε φραγκικης απομιμήσεως και αναφέρων τὰς ἐπ' αυτων μελέτας του Ch. Gidel, εις μὲν την σελ. 25 λέγει: «πραγματεύεται ούτος τὸ θέμα αὐτὸ μετ' ὀλίγης μὲν κριτικης, μετὰ πολλης δὲ φαντασίας» εις δὲ τὰς σελ. 140—141: «Τὰ κύρια συγγράμματα, ἀπερ ἀναφέρονται εις τὰ του παρόντος κεφαλαίου είναι τὰ του Ch. Gidel, ὅστις ὁμως ἐξ ἐπιστημονικης τρόπον τινὰ φιλοπατρίας προσπαθεῖ ν' ἀποδώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα εις τοὺς συμπατριώτας του και αὐτὰ τὰ προσφανῶς Ἑλληνικὰ ἢ εις πάντας τοὺς λαοὺς ἀποδιδόμενα πράγματα.»

Ο δὲ *Gaston Paris* δὲν ἀναιρεῖ μὲν που ὀρισμένως τὰς γνώμας του *Gidel*, ἀλλ' ο τρόπος μὲ τὸν ὅποιον ὁμιλεῖ περὶ τῶν Γαλλικων μεσαιωνικων μυθιστορικων ποιημάτων και της ἀρχης και προσλεύσεως αυτων εις τὸ ἔργον του «*La Littérature Française en moyen âge*» ἀποτελεῖ πλήρη ἀναίρεσιν των ὑπ' ἐκείνου γραφέντων.

του Λεγκράν, υποβοηθεῖ σπουδαίως διὰ την εξέτασιν σημείου, χαρακτηρίζοντος ἰδιαίτατα την ὄλην πνευματικὴν παραγωγὴν των ὡς ἄνω χρόνων. Ἐξεταζόμενα τὰ προϊόντα ταῦτα του νεωτέρου ἑλληνικοῦ πνεύματος υπο την ἀπόλυτον ἢ αὐστηρὰν ἔννοιαν της τέχνης, δὲν δύνανται βεβαίως νὰ θεωρηθοῦν — πλὴν ὀλιγίστων — ἄξια, ὅπως τοποθετηθοῦν εις την περιοχὴν της καθαυτὸ λογοτεχνικης δημιουργίας. Ἄλλ' ἐγὼ τουλάχιστον κατὰ την εξέτασίν μου οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐλησμόνησα υπο ποίας συνθήκας και περιστάσεις ἐγράφησαν ταῦτα κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα ἀπὸ της υποδουλώσεως του Ἑλληνικοῦ ἔθνους εις τοὺς Τούρκους μέχρι της μερικης ἀπελευθερώσεως του· δὲν ἐλησμόνησα πόσον ἐπέδρα ἐπὶ του πνεύματος των συγγραφέων ὁ υπο δουλείαν βίος, ὁ ἐκπατρισμός, ἡ προσφυγὴ εις την ξένην προστασίαν και ἐλεημοσύνην πολλάκις ἀτυχων φυγάδων, πειναλέων και γυμνητευόντων, με την ψυχὴν πλήρη ἐθνικοῦ πόνου, ὁμιλούντων άλλων μὲν εκ της περισσείας της μεγάλης παιδείας των, της ἀληθοῦς σοφίας των, δύναται τις νὰ εἴπῃ, και άλλων εκ του περισσεύματος της περιορισμένης μορφώσεως των ἢ μάλλον της ἡμιμαθείας των, ἀλλὰ και με ὄλην την θλίψιν των και την ὑπέροχον ὑπομονὴν των. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἀπέβλεπον πρωτίστως νὰ διασώσουν την ἰδέαν του ἔθνισμοῦ, της θρησκείας, της κινδυνευούσης ἀπὸ τὰς παντοειδεῖς ἐναντίον της ἐπιβουλὰς και ἐπιθέσεις, της γλώσσης των ἀκόμη, νὰ φωτίσουν κάπως τοὺς ὁμοεθνεῖς των μέσα εις τὸν βαθὺν ζόφον, ὅστις ἐκυριάρχει πανταχοῦ γύρω των· ἀπέβλεπον εις την διατύπωσιν αἰσθημάτων και συναισθημάτων, τὰ ὅποια ἦσαν τὰ ἰδικὰ των και ὄλων των άλλων Ἑλλήνων. Ἄν ἡ διατύπωσις των εἶναι πολλάκις κακότεχνος, τοῦτο ἐμφανίζει την πρόθεσιν των περισσότερον συγκινητικὴν· βεβαιόνει, ὅτι ἐπιχειροῦν τὸ ὑπερ τὰς δυνάμεις των, ὑπείκοντες εις ἀξιοθαύμαστον ἐσωτερικὴν ὄθησιν. Την τοιαύτην οὐσίαν και τὸ τοιοῦτο πνεῦμα των μεταβυζαντινων λογοτεχνικων έργων θὰ προσπαθήσω νὰ καταδείξω και τοιοῦτον γενικὸν σκοπὸν ἔθεσα ὡς ὀδηγὸν εις τὸ μέχρι του 1800 μέρος της εργασίας μου.

Ἴνα δὲ ἀσφαλέστερον ἀκολουθήσω τὴν διαγραφείσαν μετὰ τὰς ὡς ἀνωτέρω σκέψεις μου ὁδόν, ἐξέλεξα καὶ τρόπον συνθέσεως τοῦ παρόντος ἔργου, τὸν ὑπὸ προγενεστέρων μεγάλων διδασκάλων εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συγγραφῆς κυρωθέντα ὡς τὸν καλλίτερον. Ὁ τρόπος οὗτος εἶναι αὐτὴ ἢ διαίρεσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου.

Ἀναχωρῶν ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι ἐξετάζω καὶ ἱστορῶ τὴν συνολικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν φιλολογικὴν δημιουργίαν, διήρσα τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν ἐκάστης περιόδου εἰς τὰς δύο κυρίας μορφὰς τοῦ λόγου : τὴν κοίτησιν καὶ τὴν πεζογραφίαν· ἐκάστην δὲ τούτων ὑποδιήρσα κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου· ἦτοι εἰς ἔργα γραφέντα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν ἀρχαίζουσαν καὶ εἰς ἔργα γραφέντα εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν¹. Ἐὰν δὲν ἐχρησιμοποιοῦν τὴν διαίρεσιν αὐτὴν ἢ συνοχὴ τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας θὰ διεσπᾶτο. Ἡ ἐξέτασις τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων κατὰ συγγραφεὰ διευκολύνει μὲν τὸν ἱστορικὸν καὶ ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ παρουσιάσῃ ὁλοκληρωτικῶς τὴν μορφήν τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν τοιούτων ἀτομικῶν ἀπεικονίσεων δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας, ἣτις ἀπαιτεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἀδιάρρηκτος ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν σημείων τῆς καὶ σταθμῶν. Τὴν ἱστορίαν βεβαίως ἀποτελοῦν αἱ

1. Χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρον «λαϊκὴ» ἀντὶ τοῦ γενικῶς συνηθιζομένου «δημοτικῆ», διότι νομίζω, ὅτι ὁ ὄρος οὗτος «δημοτικῆ» δὲν ἐκφράζει τὸ ὄρθον. Δῆμος ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν τῶν πρώτων Βυζαντινῶν αἰώνων ἔννοϊαν δὲν ὑπάρχει σήμερον. Δι' ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους ἡ λέξις «ἑλληνας ὁ δῆμος σημαίνει ἰδίαν τινὰ ἀρχήν, τὸ δὲ ἐξ αὐτοῦ ἐπίθετον χρησιμοποιεῖται ὡς προσδιοριστικὸν διαφόρων ἰδιοτήτων, ἀπορρουσῶν ἀπὸ τὴν νεωτέραν σημασίαν τοῦ δήμου : δημοτικὸς ἄρχων, δημοτικὴ ἀρχή, δημοτικὰ ἔργα, δημοτικὸν συμβούλιον κτλ. συνεπῶς καὶ δημοτικὴ γλῶσσα σημαίνει μᾶλλον—ἂν μὴ ἀπολύτως— γλῶσσαν ἀνήκουσαν εἰς τὸν Δῆμον, τὴν δημοκρατίαν, ὅπερ καταφανέστατον πόσον ἀστειῖον εἶναι. Τὸ ἐπίθετον «δημῶδης» φαίνεται ἔτι πλέον σχολαστικὸν καὶ ἀνόητον, προκειμένου περὶ γλώσσης. Τὸ ἐπίθετον «κοινὴ» ἴσως νὰ ἤρμοζε περισσότερο· ἀλλὰ καθ' ἡ ὀρίζεται ὁ Κρουμπάχερ «κοινὴ» εἶναι ἢ γραπτὴ γλῶσσα, ἣτις κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα χρό-

πράξεις τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὑπεράνω τῶν πράξεων εὐρίσκονται οἱ φανεροὶ ἢ ὑποκρυπτόμενοι λόγοι, οἱ ὅποιοι προεκάλεσαν αὐτάς. Τὸν κανόνα δὲ τοῦτον τῆς καθόλου ἱστορίας δὲν δύναται νὰ παραβῆ καὶ ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας. Ἄλλως τε ἡ σύνθεσις τῆς ἱστορίας ταύτης κατὰ συγγραφεὰ καὶ κατὰ τὴν χρονολογικὴν ἐκάστου σειρὰν θὰ εἶχε δύο κύρια ἐλαττώματα : θὰ μὲ ἠνάγκαζε νὰ ἐπανέρχωμαι συχνὰ εἰς τὰς αὐτὰς γενικὰς ἰδέας καὶ χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου θὰ ἐσχηματίζετο κενὸν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν οὐσιωδῶν σημείων, καὶ θὰ μ' ἔφρεν, ἀναγκαστικῶς καὶ πάλιν, εἰς ἐκθεσιν λεπτομερειῶν, αἱ ὅποια δὲν ἔχουν καὶ πολλὴν σημασίαν. Ἐπὶ πλέον τὸ ἔργον μου θὰ ὁμοίαζε μᾶλλον πρὸς βιβλιογραφίαν ἢ βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τῶν γραψάντων, ἐνῶ ὁ σκοπὸς τῆς καθ'αυτὸ ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας εἶναι ὅπως διάφορος. Βιογραφικὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἐξεταζομένων συγγραφέων ἀναφέρω τὰς ἀπολύτως στοιχειώδεις ἢ καὶ ὅσας ἄλλας ἐθεώρησα ἱκανὰς νὰ ἐξηγήσουν καλλίτερον τὸ ἔργον ἐκάστου καὶ τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸ ἐδημιούργησεν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς γράψαντας καὶ εἰς τὸν ἔμμετρον καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον, ἐξετάζω τὸ ἔργον αὐτῶν κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τοὺς χαρακτηρίζει περισσότερο ὡς ποιητὰς ἢ ὡς πεζογράφους, χωρὶς νὰ παραλείπω νὰ ὁμιλῶ εἰς τὴν οἰκείαν

νοὺς διέστη ἀπὸ τῆς ἀττικῆς. Νεωτέρα ἑλληνικὴ δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῆ, διότι δὲν εἶναι καθόλου νέα, ἀλλὰ πολὺ παλαιά, διαρκῶς ἐξελισσομένη καὶ μεταπλαττομένη. Τὸ ἐπίθετον «λαϊκὸς» ἐμφαίνει καθαρῶς, κάτι, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὅταν λέγωμεν λαϊκὸν αἶσθημα, λαϊκὸς ἐνθουσιασμός, λαϊκὴ γνώμη, λαϊκὴ κυριαρχία, λαϊκὴ ἀγανάκτησις κτλ. ἐννοοῦμεν αἶσθημα, ἐνθουσιασμόν, γνώμην, κυριαρχίαν, ἀγανάκτησιν ὄχι ὀρισμένης τάξεως ἀνθρώπων, ἀλλὰ ὅλου τοῦ λαοῦ, τοῦ ἔθνους δηλαδὴ. Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ γλῶσσα ἢ χρησιμοποιουμένη φυσικῶς καὶ δίχως τὴν ἐκ προθέσεως ἀλλοίωσίν τῆς κατὰ τὴν χρῆσιν αὐτῆς εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον ἀπὸ τὸν λαόν, ὀρθὸν εἶναι νὰ λέγεται λαϊκὴ. Τὸν ὄρον τοῦτον, ἀφοῦ καὶ ἱκανοὶ ἄλλοι ἐχρησιμοποίησαν προγενεστέρως, πρέπει, φρονῶ, νὰ καθιερώσωμεν διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ὀμιλουμένης ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ γραφομένης ὑπὸ πολλῶν γλώσσης.

θέσιν καὶ περὶ τοῦ ἄλλου ἔργου των. Ἡ μέθοδος αὕτη ἴσως νὰ διασπᾷ τὴν ἐνότητα τοῦ συγγραφέως ὡς ἀτόμου, ἀλλὰ δὲν ἐξασθενεῖ τὴν εἰδολογικὴν ἐνότητα τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ σπουδαιότερον. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον (1453—1800) ὁ χαρακτήρ τοῦ συγκρητισμοῦ εἰς τὴν λογοτεχνίαν ἐμφανίζεται εἰς βαθμὸν ὄχι καὶ πολὺ ἀξιοσημείωτον· διότι οἱ συγγραφεῖς ἐτρέποντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ὀρισμένον εἶδος· τὴν ποιήσιν ἢ τὴν πεζογραφίαν. Ὀλίγιστοι δὲ εἶναι καὶ οἱ πλὴν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων γράψαντες καὶ φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ τοιαῦτα. Τοῦτο εὐκολύνει τὴν κατάταξιν καὶ ἐξέτασιν των, ὅπερ δὲν συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 1800 χρόνους, ὅτε οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων ἔγραψαν εἰς ὅλα τὰ εἶδη τοῦ πεζοῦ καὶ ἑμμέτρου λόγου, χωρὶς εἰς πολλοὺς ἐξ αὐτῶν νὰ παρουσιάζεται καὶ ἡ δυναμένη νὰ χαρακτηρίσῃ κυρίως τὴν ἰδιωτικὰ των ἐπικρατήσας ἐνὸς εἶδους.

Κύριον ὁμῶς γνώρισμα ἐκάστου συγγραφέως καὶ τῶν τριῶν περιόδων εἶναι ἡ γλῶσσα, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραψεν οὗτος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ κατάταξις ἀποβαίνει εὐκολωτάτη. Ἐκαστον ποιητὴν ἢ πεζογράφον ὑπέγαγον εἰς τὴν γλωσσικὴν κατηγορίαν, τὴν μᾶλλον κυριαρχοῦσαν εἰς τὸ ἔργον του. Διήρσα δηλαδὴ τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς εἰς ἀρχαῖζοντας καὶ μὴ, τηρουμένων πάντοτε αὐστηρῶς τῶν εἰδολογικῶν καὶ χρονικῶν ὁρίων. Τοὺς δὲ γράψαντας εἰς τὴν ἀρχαῖζουσαν ἢ τὴν καθαρῆουσαν καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν—καὶ οἱ τοιοῦτοι εἶναι ὄχι ὀλίγοι κατὰ πάσας τὰς χρονικὰς περιόδους—κατέταξα καὶ ἐξήτασα ἕκαστον συμφῶνως πρὸς τὴν ἐμφανεστέραν γλωσσικὴν προτίμησιν του.

Δὲν περιώρισα τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἔγραψαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, τὴν ἐπικρατήσασαν πλέον εἰς τὴν λεγομένην δημιουργικὴν φιλολογίαν, ἢτοι τὴν καθ'αυτὸ λογοτεχνίαν. Ἡ ἀποκλειστικότης αὕτη θὰ περιώριζεν ἢ μᾶλλον θ' ἀπέδωκε τὸ γενικὸν πνεῦμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον συνέθεσα τὴν συγγραφὴν ταύτην. Ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ἔθνους τινὸς ἀποτελεῖ καὶ τὴν χαρακτηριστικωτέραν τῆς

ὅλης πνευματικῆς ζωῆς του ἱστορίαν. Ἐφ' ὅσον δὲ οἱ δημιουργοὶ τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ταύτης ζωῆς χρησιμοποιοῦν εἰς τὴν διὰ τοῦ λόγου ἐκδήλωσίν της ὡς ὄργανον εἴτε τὴν ἀρχαίαν, εἴτε τὴν καθαρῆουσαν, εἴτε τὴν λαϊκὴν, τὰ εἰς τὰ τρία ταῦτα γλωσσικὰ ἰδιώματα ὑπάρχοντα προϊόντα ἔχουν τὰ δικαιώματά των εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας. Βεβαίως τὰ ἔργα τὰ γραφέντα ὑπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀρχαῖζουσαν γενικῶς γλῶσσαν δὲν δύνανται νὰ προβληθοῦν ὡς πρότυπα διὰ τοὺς μεταγενεστέρους· ἀλλὰ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν—ἔφ' ὅσον μάλιστα, ἀνεξαργτήτως τοῦ γλωσσικοῦ των περιβλήματος, ἔχουν ἀξίαν τινά—δὲν διαγράφονται καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἀποτελοῦν καὶ ταῦτα μέρος σπουδαῖον τῆς ὅλης πνευματικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἔθνους μας. Ἄλλως τε ἡ ἀντιπαράβολή των εἰς τὰ τρία ταῦτα ἰδιώματα γραφέντων ἔργων συντελεῖ καὶ εἰς τὸν ἐκ μέρους τοῦ ἀναγνώστου σχηματισμὸν ἰδίας κρίσεως, εἰλικρινοῦς τοῦλάχιστον, ἀν μὴ τι ἄλλο. Προσέτι ἡ μὴ ἐξέτασις τοῦ ἔργου τῶν γραψάντων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν καθαρῆουσαν ἀφ' ἐνὸς ἢ τῶν γραψάντων εἰς τὴν λαϊκὴν ἀφ' ἑτέρου θ' ἀφήσῃ ἀπὸ τὸ φαινόμενον τῆς ἐξελίξεως τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἀπὸ τὸ φαινόμενον τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος τὸ κύριον σημεῖον διὰ τὴν πλήρη ἐξηγησίν των. Ταῦτα δ' ἔχων ὑπ' ὄψιν μου ἔθεσα ὡς κανόνα κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς παρούσης ἱστορίας τὴν ἀπὸ περιοπῆς ἐξέτασιν τοῦ ἔργου ἐκάστου συγγραφέως ἀνευ προκαταλήψεως τινος ἢ προτιμήσεως ὡς πρὸς τὸ χρησιμοποιηθὲν ὑπ' αὐτοῦ γλωσσικὸν ὄργανον. Ἡ ἱστορία τῶν προϊόντων τοῦ πνεύματος ἀσχολεῖται μὲν μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἕκαστος συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησε τὸ γλωσσικὸν του ὄργανον, καὶ ἐρευνᾷ τοὺς λόγους τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης χρησιμοποιοῦσεως, δὲν ἀπονέμει ὁμῶς ἐπαίνους ἢ δὲν τρέπεται εἰς ἐπικρίσεις διὰ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην προτίμησιν, διότι τότε θὰ μεταβάλλετο εἰς ἐκθεσὶν ἀτομικῶν μᾶλλον ὀρέξεων.

Γράφων ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀποκλειστικῶς, περιορίσθην εἰς τὴν ἐξιστόρησιν καὶ ἐξέτασιν τῶν ἔργων,

τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς τὸν κύκλον τῆς δημιουργικῆς φιλολογίας ἢ τῶν ἔργων τῆς φαντασίας. Διὰ τοῦτο δὲν περιέλαβα εἰς τὴν ἱστορίαν ταύτην τὰ ἔργα, τὰ ἀναγόμενα εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, ἢτοι τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θεολογίαν, τὴν ἐπιστήμην. Ἡ σύνθεσις τοιαύτης συγγραφῆς θὰ ἦτο πέραν τοῦ σκοποῦ μου καὶ τῶν δυνάμεών μου. Ἐάν δὲ αἱ πλείστα ἱστορίαι τῆς ἀρχαίας καὶ μέσης Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς λογοτεχνίας περιλαμβάνουν καὶ τοὺς ἄλλους αὐτοὺς κλάδους, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν τοιούτων ἱστοριῶν ἦσαν πρωτίστως ἀπὸ καθέδρας διδάσκαλοι, οἱ ὅποιοι εἶχον πάντοτε ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ ἀρχαῖα κείμενα διδάσκονται εἰς τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ γυμνάσια καὶ συνεπῶς πάντα—οἷονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενόν των—ἀποτελοῦν καὶ λογοτεχνίαν. Ἄλλ' ἢ νεωτέρα ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας διεχώρισε τὰ ἀνόμοια καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν λογοτεχνιῶν, τῶν νεωτέρων τουλάχιστον χρόνων, στρέφεται κυρίως περὶ τὰ καθ'αυτὸ λογοτεχνικὰ ἔργα. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν παρούσαν συγγραφὴν ὁ ἀναγνώστης δὲν θὰ συναντήσῃ σελίδας, εἰς τὰς ὁποίας νὰ γίνεταί λόγος περὶ ἔργων φιλοσοφικῶν ἢ θεολογικῶν ἢ ἐπιστημονικῶν—ἂν καὶ τοιαῦτα ἔργα, ἄξια ὅπωςδήποτε προσοχῆς, ὀλίγιστα ὑπάρχουν εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος—εἰμὴ ὅταν ἔχουν λογοτεχνικὴν πρὸ παντὸς ἀξίαν ἢ ἔσχον ἀληθῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Τοιαῦται αἱ γενικαὶ σκέψεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας προέβην εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς παρούσης ἱστορίας, προσπαθήσας νὰ καταδείξω ὅσον ἠδυνάμην πιστότερον τὴν ἐξέλιξιν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἔργασαι σοφῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας τῶν τελευταίων Βυζαντινῶν καὶ τῶν μέχρι τοῦ 1800 χρόνων, ὡς εἰναὶ τὰς ὁποίας ἀνέφερα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ προλόγου τούτου, καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι ἐπὶ τῆς φιλολογίας τῶν μετὰ ταῦτα ἔτων ὑπῆρξαν τὰ βοηθήματά μου διὰ τὴν σύνθεσιν τῆς συγγραφῆς ταύτης καὶ ἐχρησιμοποίησα αὐτὰς ὅσον ἠδυνάμην καλλίτερον καὶ περισσότερον. Τὰ βοηθήματα ταῦτα μετὰ τινῶν ἄλλων ἀναγράφω

εἰς τὴν προτασσομένην ἐκάστης περιόδου βιβλιογραφίαν. Προσετάθησα νὰ ἐπωφεληθῶ ὅλων τῶν διδομένων δι' αὐτῶν πληροφοριῶν καὶ ἰδίως περὶ τῶν συγγραφέων ἑκείνων, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἢ μένουν ἀνέκδοτα, παρατιθεμένων μόνον χαρακτηριστικῶν ἀποσπασμάτων εἰς τὰς διαφόρους βιβλιογραφίας καὶ εἰδικὰς μονογραφίας, ἢ δημοσιευθέντα κατέστησαν δυσεύρετα καὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς λήθης. Αἱ δημοσιευόμεναι ἐνταῦθα βιβλιογραφίαι ἴσως νὰ εἶναι ἐλλιπεῖς. Ἀλλὰ πάντως, ὡς περιλαμβάνουσαι συγγράμματα, πραγματευόμενα εἴτε γενικώτερον εἴτε εἰδικώτερον πολλαπλᾶ σημεῖα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, εἶναι ἱκαναί, ὅπως ὑποβοηθήσουν πάντα ὅστις θὰ ἤθελε νὰ μελετήσῃ συστηματικώτερον τὰ σημεῖα ταῦτα.

Πισραίνων τὴν κάπως μακρὰν ἴσως ἐκθεσιν ταύτην τῶν σκέψεων καὶ τῶν ὕρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους συνέθεσα τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, δὲν δυσκολεύομαι νὰ κλείσω αὐτὴν μετὰ τὴν ὁμολογίαν, ὅτι πρῶτος ἐγὼ δὲν κρίνω τὸ ἔργον μου τέλειον. Ἀλλὰ καὶ δὲν διατάζω νὰ εἶπω, ὅτι δύναται τοῦτο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπαρχὴ μικρὰ διὰ τελειοτέραν ἐργασίαν ὑπὸ ἀξιοτέρων καὶ εἰδικωτέρων.

Η. Α. Π. Β.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Α'. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς πηγαὶ καὶ βοηθήματα διὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν πρώτην περίοδον.
- Η. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ.
Συλλογὴ δημοδῶν ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου. — Ἀθῆναι 1880.
- Ι. F. BOISSONADE.
Ἀνέκδοτα. *Anecdota Graeca. vol. 1 — 6.* — Parisii 1829 — 1854.
- ΑΛΥΡ. ΒΡΟΚΙΝΙΣ.
Βιογραφικὰ Σχεδάρια τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν, ὠραταῖς τέχναις καὶ ἄλλοις κλάδοις τοῦ κοινωνικοῦ βίου διαλαμπάντων Κερκυραίων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς παρελθούσης δεκαετηρίδος μέχρι ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης. — Κέρκυρα 1877 — 1884.
- ΑΝΤ. ΓΙΑΝΝΑΡΑΚΗΣ.
Ἄσματα Κρητικὰ μετὰ διστίχων καὶ παροιμιῶν. — Leipzig 1876.
- MARTINUS CRUSIUS.
Turcograeciae libri octo — Basilea 1584.
- G. DEVILLE.
De popularibus Cantilenis apud Recentiores Graecos. — Lutetiae Parisiorum 1866.
- A. ELLISSEN.
α' — *Analekten der mittel und neugriechischen Literatur vol. 1 5.* — Leipzig 1855-1862.
β' — Ὁ Πράσβυς Ἰπκότης. *Ein griechischer Gedicht.* Leipzig 1846.
- EROTICI SCRIPTORES GRAECI (Οἱ Ἑλληνες Μυθιστοριογράφοι)
Edit. R. Hercher, vol. I - II. — Leipzig 1858 - 1859.
- C. FAURIEL.
Chants populaires de la Grèce moderne. Vol. I - II. Paris 1824 - 1825.
- AD. GASPARI.
Ἱστορία τῆς Ἰταλικῆς Λογοτεχνίας (Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Ἀγγ. Βλάχου) τόμος Α' καὶ Β'. — Ἀθῆναι 1903.
- CH. GIDEL.
α' — *Études sur la littérature grecque moderne.* - Paris 1866.
β' — *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne* — Paris 1878.
- D. HESSELING.
Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς (Ἑλλην. μετάφρασις Σπ. Σακελλαροπούλου). — Ἐκδοσις δευτέρα. — Ἀθῆναι 1914.
- Δ. ΘΕΡΣΙΑΝΟΣ.
Ἄδαμάντιος Κοροῆς. Τόμ. 1 - 3 - Τεργέστη 1889. — 1890.
- CARL IKEN.
Eunomia — Darstellungen und Fragmente neugriechischer Poesie und Prosa Band 1. - 3. — Grimma 1827.
- ΝΙΚ. ΚΑΤΡΑΜΗΣ.
Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου. — Ἐν Ζακύνθῳ 1880.
- ΠΑΝ. ΚΟΔΡΙΚΑΣ.
Μελέτη τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου. — Ἐν Παρισίῳ 1818.
- ΔΔ. ΚΟΡΑΗΣ.
Ἄτακτα. Τόμοι 1 - 5. — Paris 1828 - 1835.

KARL KRUMBACHER.

α' — Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας (Ἑλλην. μετάφρασις Γ. Σωτηριάδου) τόμοι 1 - 3. — Ἀθήναι 1897 — 1900.

β' — Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης Ἑλληνικῆς (Ἑλληνικὴ Μετάφρασις εἰς Βιβλιοθήκην Μαρασλῆ). — Ἀθήναι 1905.

ΣΤΙΑΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ.

Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Μέρος Α'. Μνημεῖα τοῦ Λόγου — Ἀθήναι 1923.

ΣΠΥΡ. ΛΑΜΠΡΟΣ.

α' — *Collection de Romans Grecs en langue vulgaire et en vers.* — Paris 1880.

β' — *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos. Vol. I - II.* — Cambridge 1895.

γ' — Μικτὰ Σελίδες — Ἀθήναι 1905.

δ' — Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. 1 - 17. — Ἀθήναι 1904 — 1923.

EMILE LEGRAND.

α' — *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en Grec par des Grecs. 1) au XVe et XVIe siècle tom. I - IV.* — Paris 1885 — 1906. 2) *au XVIIe siècle tom. I - V.* — Paris 1894 — 1903. 3) *au XVIIIe siècle. Oeuvre posthume complétée et publiée par L. Pétit et Hub. Pernot. Tome premier.* — Paris 1918.

β' — *Bibliographie Ionienne. Description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs des sept îles du quinzième siècle à l'année 1900.* — Oeuvre posthume complétée et publiée par Hubert Pernot. Tom. I - II. — Paris MDCCCXCIX.

γ' — *Bibliothèque Grecque vulgaire tom. I - X.* — Paris 1880 — 1913. (Ὁ δέκατος τόμος περιέχων τὰ

«Ἐρωτοπαίγνια» ἐδημοσιεύθη ὑπὸ D. C. Hesselting καὶ Hub. Pernot.)

δ' — *Monuments néo-helléniques. 1) Première Série 19 numeros — 2) Nouvelle série 7 numeros* — Paris 1869 — 1875.

ε' — *Recueil de chansons populaires grecques.* — Paris 1882.

ς' — *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire relatifs à la Turquie et aux principautés danubiennes.* — Paris 1877.

A. G. MATRANGA.

Anecdota Graeca e mss. bibliothecis Vaticana etc. — Romae 1850.

Α. ΜΑΥΡΟΦΡΥΔΗΣ.

Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Τόμος I. — Ἀθήναι 1866.

ΑΝΤ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ.

Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας. Ἐποποιία Βυζαντινὴ τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος κατὰ τὸ ἐν Ἄνδρῳ ἀνευρεθὲν χειρόγραφον. — Ἀθήναι 1881.

MIGNE.

Patrologia Graeca. Οἱ Τόμοι 106, 114-116, 156-161.

Α. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ.

Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά. Ἀριθ. 1 - 7. Ἀθήναι 1843 — 1847.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ, περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ. Τόμος Α' (Δημοτικὰ ἄσματα) Ἀθήναι 1870 — Τόμος Β' (Δημώδη παραμύθια). — Ἀθήναι 1874.

NOTICES ET EXTRAITS de manuscrits de la Bibliothèque du Roi, Tom. I - XXVIII. — Paris 1787. — 1878.

ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ.

Ἐρωτόκριτος. Ἐκδοσις κριτικὴ (Ἡ εἰσαγωγή καὶ αἱ ση-
μειώσεις.) — Ἀθήναι 1915.

ΑΝΔΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΒΡΕΤΟΣ.

Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἦτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως
τῆς Βυζαντινῆς Ἀδιοκρατορίας μέχρις ἐγκαθιδρύσεως τῆς
ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυκωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων
εἰς τὴν ὀμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσ-
σαν. Μέρος Α' καὶ Β'. — Ἀθήναι 1854 — 1857.

GASTON PARIS.

*La littérature Française en moyen âge (XIe —
XIVe siècle).* — Paris 1888.

ARN. PASSOW.

Τραγούδια Ρωμαϊκά. *Carmina popularia Graeciae
recentioris.* — Lipsiae 1860.

HUB. PERNOT.

Études de Littérature grecque moderne. — Paris 1916.

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ.

α' — Λαογραφικὰ Σύμμικτα. Τόμ. Α' καὶ Β'. — Ἀθή-
ναι 1920 — 1921.

β' — Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλλη-
νικοῦ λαοῦ. Α' Παραδόσεις. Τόμος 1 - 2. Β' Νεοελ-
ληνικὴ Μυθολογία. Τόμ. 1 - 2 Ἀθήναι 1899 — 1912.

J. PSICHARIS.

α' — *Essais de Grammaire historique néo-grecque
parties I - II.* — Paris 1886 — 1889.

β' — *Études de Philologie byzantine et néo-grecque.*
— Paris 1892.

γ' — Ρόδα καὶ Μῆλα. Τόμ. Α' καὶ Β'. — Ἀθήνα
1902 — 1903.

δ' — Γιὰ τὸ Ρωμαϊκὸ θέατρο — Τόμ. Α'. — Ἀθήνα
1901.

ERWIN RHODE.

Der griechische Roman und seine Vorläufer. — Leip-
zig 1870.

ΚΩΝΣΤ. ΣΑΘΑΣ.

α' — Νεοελληνικὴ Φιλολογία. — Ἀθήναι 1868.

β' — Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Παράρτημα. — Ἀθήναι
1870.

γ' — Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα. Τόμ. Α' καὶ Β'. — Ἀθήναι
1867.

δ' — Δοκίμιον περὶ τοῦ Θεάτρου. — Βενετία 1879.

ε' — Κρητικὸν θέατρον. — Βενετία 1879.

ς' — Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη. Τόμ. Α' - Ζ'. — Βενετία
1872 - 1894.

ζ' — *Le Roman d' Achille.* — Paris 1880.

η' — Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας (μετὰ τοῦ *E. Legrand*)
κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς *Giotta - Ferrata.* — Paris
1892.

ΑΘ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ.

Τὰ Κυπριακά. Τόμ. 1 - 2. — Ἀθήναι 1890 - 1891.

ΗΑ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ.

Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα — Ἀθήναι 1904.

Π. Ι. ΦΑΦΟΥΤΑΚΗΣ.

Συλλογὴ ἥρωϊκῶν Κρητικῶν Ἀσμάτων. — Ἀθήναι 1889.

Γ. ΚΑΣΙΩΤΗΣ.

Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημοτικῶν ἀσμάτων. —
Ἀθήναι 1866.

Γ. ΧΑΤΖΙΑΔΑΚΙΣ.

α' — Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικὰ Τόμ. Α' καὶ Β'.
— Ἀθήναι 1905 - 1907.

β' — Ἀπάντησις εἰς Κραυμπάχερ (ἐν τῷ ἰδίῳ τόμῳ, ὅπου
«Τὸ Πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης Ἑλληνικῆς».)

Π. ΧΙΩΤΗΣ.

α' — Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα. Τόμ. 1 — 6. — Ζάκυνθος 1849 - 1888.

β' — Περὶ δημοτικῆς ἐν Ἑλλάδι γλώσσης. — Ζάκυνθος 1859.

W. WAGNER.

α' — Ἀλφάβητος τῆς Ἀγάπης. — *Leipzig* 1879.

β' — *Carmina Graeca mediæ aevi* — *Leipzig* 1874.

γ' — *Trois poèmes grecs du moyen âge*. — *Berlin* 1881.

δ' — *Medieval greek texts*. — *London* 1870.

Β'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ.

ΛΕΡΙΤΑΣ — Δεκαπενθήμερος Ἐπιθεώρησις — Ἔτος Α' καὶ Β'. — Ἀθήναι 1904 ἔ 1906.

BYZANTINISCHE ZEITSCHRIFT. — Τόμ. 1 - 23. *Leipzig* 1892 - 1919.

ΔΕΛΤΙΟΝ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. 1-7 — Ἀθήναι 1883-1906.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ. — Τόμ. 1 - 14. — Ἀθήναι 1902-1916.

ΕΣΤΙΑ. — Περιοδικὸν ἑβδομαδιαῖον. — Ἀθήναι 1876 — 1895.

ΛΒΟΥΓΡΑΦΙΑ. Τόμοι 1 - 6. Ἀθήναι 1907 - 1917.

Ο ΝΟΥΜΑΣ — Ἐφημερίδα — Περιοδικό. Οἱ τόμοι 1 - 10. — Ἀθήναι 1903 - 1912.

ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ. — Δεκαπενθήμερος Ἐπιθεώρησις. — Ἀθήναι 1900 - 1913.

ΠΑΝΔΩΡΑ. — Μηνιαῖον Περιοδικόν. Τόμ. Α' - ΚΒ'. — Ἀθήναι 1850 - 1872.

ΦΙΛΙΣΤΩΡ. — Σύγγραμμα Φιλολογικὸν καὶ Παιδαγωγικὸν Τόμοι 1 - 4. — Ἀθήναι 1861 - 1863.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΡΗΤΗ — GRETA CHRISTIANA. — Περιοδικὸν κατὰ τετραμηνίαν ἐκδιδόμενον. Ἔτος Α' καὶ Β'. — Ἡράκλειον (Κρήτης) 1912 - 1914.

ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ. — Δεκαπενθήμερον Περιοδικόν. Τόμοι 1 - 4. — Ἀθήναι 1863 - 1866.

ΣΗΜ. Εἰς τὴν κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν καταχωριζομένην ἀνωτέρω βιβλιογραφίαν ἀναγράφονται τὰ συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια γίνονται συχνότερον αἱ παραπομπαί. Διὰ τὰ μὴ ἐπαναλαμβάνονται δὲ οἱ τίτλοι αὐτῶν εἰς ἑκάστην νέαν παραπομπὴν ἐφήρμοσα τὸν ἐξῆς τρόπον ὑπομνήσεώς των συντετακμένως: Συγγραφέων, τῶν ὁποίων συγγράμματα ἐχρησιμοποίηθησαν πλείονα τοῦ ἑνός, ἀναφέρω πρῶτον τὸ ἐπίθετον, εἶτα τὸν ἀλφαβητικὸν ἀριθμὸν, ὑπὸ τὸν ὅποιον ἀναγράφεται ἕκαστον σύγγραμμά του, ἔπειτα τὸν ἀριθμὸν τοῦ τόμου (ἐὰν τὸ σύγγραμμα ἔχη περισσοτέρους τοῦ ἑνός) καὶ τελευταῖον τὴν σελίδα π. χ.

Λάμπρος β', 2, 120 = Σ. Λάμπρος, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, vol. II, p. 120.*

Legrand, δ', 1, 13, 12 = Em. Legrand, *Monuments néo-helléniques première Série N° 13* σελ. 12.

Συγγραφέων, τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποίηθη ἓν μόνον σύγγραμμα, ἀναφέρω τὸ ἐπίθετον, εἶτα τὸν τόμον (ἐὰν ὑπάρχουν πλείονες τοῦ ἑνός) καὶ κατόπιν τὴν σελίδα π. χ.

Iken, 2, 68 = C. Iken, *Einomtia, Band. II*, σελ. 68.

Συγγράμματα ἄλλα, εἰς τὰ ὅποια γίνονται σπανίως παραπομπαί, ἀναγράφονται δλόκληρα εἰς τὰς ὑποσημειώσεις κατὰ πᾶσαν ὑπόμνησίν των.

Ἐκ τῶν περιοδικῶν ἀναγράφονται εἰς τὴν ἀνωτέρω βιβλιογραφίαν ὅσα ἐχρησιμοποίηθησαν συχνότερον. Αἱ δὲ εἰς αὐτὰ παραπομπαί γίνονται προτασσομένου πάντοτε τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως, ὅστις ἔχει δημοσιεύσει εἰς αὐτὰ μελέτην ἢ ὅ,τι δῆποτε ἄλλο, τοῦ ὁποίου γίνεται μνεία π. χ.

N. Πολίτης. Δελτίον Α', 77 = N. Πολίτης εἰς Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρίας Τόμ. Α'. σελ. 77.

Μεταξὺ τῶν ἀναγραφομένων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν συγγραμμάτων δὲν περιέλαβι καὶ τὰς βιβλιογραφίας τῶν *Fabricii*, Δὲ Κιγάλα, Μαζαράκη, Ζαβίρα, διότι πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ ἔξ αὐτῶν ἔχει παραληφθῆ ὑπὸ νεωτέρων βιβλιογράφων (Σάθα, Παπαδοπούλου Βρετοῦ, *Legend*,) ἐπιδιωρθωμένον πολλάκις καὶ συμπληρωμένον.

Τέλος δέ, ἔχω νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἑξῆς: Ὁ ἀναγνώστης θὰ συναντήσῃ καὶ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν καὶ εἰς τὰς παραπομπὰς ἐνίοτε συγγράμματα φέροντα χρονολογίαν λίαν παρωχημένην, ἐνῶ διὰ τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα πραγματεύονται, ὑπάρχουν ἄλλα ἔργα κατὰ πολὺ νεώτερα, μερικὰ τῶν ὁποίων μάλιστα ἀναγράφονται καὶ εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω βιβλιογραφίαν. Εἰς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν προσέβην, διότι ἐνόμισα δικαιότερον νὰ γίνεσθαι ἡ παραπομπὴ εἰς τοὺς πρώτας διατυπώσαντας πληροφoρίας — ἄλλως πλὴν τῶν βιβλιογραφικῶν — παρατηρήσεις, κρίσεις, τῶν ὁποίων ἐπωφελήθησαν ἄλλοι ἴδιὰ νὰ τὰς παρουσιάξουν ὡς ἰδικὰς των. Ἡ ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας ἀπαιεῖ καὶ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἐκάστου, προσεναγκόντος κατὰ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΙΔ' ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ ΙΕ' ΑΙΩΝΟΣ

Α'. — ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

Ἡ Ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον δὲν παρουσιάζεται ὡς ἐκδήλωσις νέα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας συνεχίζει τὴν κλασικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ φέρει ὅλον τὸν χαρακτήρα τῆς βαθμιαίας καταπτώσεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη ἀπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων σημειωθῆ. Ὁ βαθμὸς τῆς καταπτώσεως κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς περιόδους ἐμφανίζεται πότε μεγαλειότερος καὶ πότε μικρότερος — με ὀλιγοχρόνιους διακοπὰς — ἀναλόγως τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν ἐπὶ τῆς ἑλλης ζωῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολλακτὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ γεγονότα.

Κατὰ τὸ ἔτος 330, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπάλαιεν ἀκόμη, ἔστω καὶ ἀσθενῶς, πρὸς τὸν κατακτῶντα τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ μεταπλάσσοντα τὴν κοινωνικὴν ἠθικότητα χριστιανισμόν, συντελεῖται γεγονός σημαντικώτατον διὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν. Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας μεταφέρει τὴν ἑδραν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τῆς γεραρῆς Ρώμης εἰς τὴν πάλαι ἀποικίαν τῶν Μεγαρέων, εἰς τὴν πόλιν τοῦ Βύζαντος, ἡ ὁποία μετονομάζεται Νέα Ρώμη, διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ τῆς ὀνομασίας ταύτης ἡ δοθεῖσα ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου Κωνσταντίνου ἢ ὑπὸ τῶν αὐλικῶν του, Κωνσταντινούπολις. Τὴν μετάθεσιν ταύτην τῆς Ρωμαϊκῆς πρωτεύουσος συμπαροκολουθεῖ ἡ εἰς τὴν νέαν καθέδραν τῆς αὐτοκρατορίας μεταφορὰ ὅλης τῆς πολυσχιδοῦς ὑπαλληλίας τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πολιτείας. Οἰκογένειαι πατρικίων, Ρωμαῖοι

συγκλητικοί, αξιωματικοί τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι τοῦ πολιτειακοῦ ὀργανισμοῦ πολυάριθμοι ἐγκαθιδρύονται εἰς τὴν Νέαν Ρώμην μετὰ τῶν νόμων καὶ τῆς διοικητικῆς μηχανῆς τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας. Ὅλοι οὗτοι οἱ συντελεσταὶ τῆς ζωῆς τῆς νέας πρωτεύουσος εἶναι αὐτὴ ἢ παλαιὰ Ρώμη. Πάντες καὶ πάντα φέρουν λατινικὸν ἦθος καὶ λατινικὴν ψυχὴν. Λατινικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς αὐλῆς, τῶν δικαστηρίων, τῆς διοικήσεως. Ἀκούεται ἡ γλῶσσα αὐτῆς πανταχοῦ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐξ αὐτοῦ μεταδίδεται εἰς τὰς πλησιέστερας κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην ἑλληνικὰς πόλεις. Καὶ ἡ κοινὴ τῶν Ἑλλήνων διάλεκτος αἰσθάνεται νὰ ἐπιδρᾷ κάπως ἐπ' αὐτῆς ἢ ἐπίσημος ξένη γλῶσσα. Λέξεις λατινικαὶ ὑπεισέρχονται εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλίαν καὶ ταχέως γίνονται κοινῆς χρήσεως.

Ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ διανόησις ἀφυπνίζεται καὶ προσβάλλει ἀντιδρῶσα εἰς τὴν κατακτητικὴν αὐτὴν τάσιν τῆς ξένης. Εἰς τὰς κυριώτερας καθέδρας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Βηρυττόν, τὴν Νικομήδειαν, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀσιατικὴν Ἐδεσσαν, τὴν Καισάρειαν, τὴν Ἀγκυραν, τὴν Γάζαν, ἢ Ἀττικὴν διάλεκτος, ἀν καὶ διατρέχει τὴν περίοδον τῆς παρακμῆς, καλλιεργεῖται συστηματικῶς, διδάσκαλοι τῆς δὲ καὶ συγγραφεῖς ἱκανοὶ ἐμφανίζονται ὡς διερμηνεῖς τῆς ζωτικότητος, τὴν ὅποιαν ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη. Οὕτω δὲ «ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ταῖς ὁμιλίαις τῶν πεπαιδευμένων ἀπέδειξε καὶ αὐθις ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα τὴν παλαιὰν δυνάμιν αὐτῆς, τὸ μὲν διὰ σχηματισμοῦ νέων ὀνομάτων, τὸ δὲ διὰ μεθαρμιογῆς παλαιῶν ἑλληνικῶν λέξεων, παρεμποδίσασα τὴν ἀθρόαν εἰσορῆν ὀθνεῖων στοιχείων»¹.

Ἑλληνισμὸς καὶ χριστιανισμὸς συνεργάζονται, δύναται τις νὰ εἴπῃ, διὰ τὴν ἐκ νέου ἀναλαμπὴν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λογοτεχνίας. Καίτοι ἡ λογοτεχνία αὐτὴ καθ' ἑλὴν τὴν διακοσιετῆ περίοδον, ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρις Ἰουστινιανοῦ, φέρει μεταβατικὸν χαρακτήρα, (ὡς καθορίζει ὁ Christl), μολαταῦτα ἡ ποίησις καὶ ἡ πεζογραφία ἔχουν ἐξαιρέ-

τους ἀντιπροσώπους των. Ἐθνικοὶ καὶ χριστιανοὶ ποιηταὶ παρουσιάζουν ἔκτακτον στιχουργικὴν δεινότητα ἐπὶ ἕλων τῶν τύπων τῆς ἀρχαίας μετρικῆς καὶ δυνάμιν φαντασίας εἰς τὸ ἐπίγραμμα, τὰ ἀνακρεόντεια παίγνια καὶ ἰδιαιτάτα εἰς τὸ ἔπος. Εἰς τὰς αὐλὰς τῶν αὐτοκρατόρων στιχουργοῦν μετὰ χάριτος καὶ καλαισθησίας. Οἱ σοφισταὶ ρήτορες καλλιεργοῦν λαμπρῶς τὴν τέχνην των καὶ τὸ ἀπότοκον τῆς σοφιστικῆς μυθιστόρημα εἶναι τὸ μᾶλλον εὐδοκιμοῦν εἶδος εἰς τὴν πεζογραφίαν, ἐνῶ οἱ γραμματικοὶ καὶ οἱ λεξικογράφοι καθιστοῦν φανεράν τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας των. Συγχρόνως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις καὶ πεζογραφία ἀποκτοῦν νέους μεγάλους ἀντιπροσώπους των.

Ἄλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι αἱ τελευταῖαι ἀναλαμπαὶ μεγάλης πνευματικῆς ζωῆς, ἡ ὅποια ἀπὸ ἱκανοῦ χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ φθίνη καὶ νὰ δύη. Καὶ ἴσως ἡ λάμψις, τὴν ὅποιαν ἔχουν τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τῆς περιόδου ταύτης, νὰ δεικνύεται ζωηρότερα, διότι φαίνεται ἐπερχόμενον τὸ σκότος.

Ὀλίγον μετὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, ἦτοι περὶ τὰ μέσα τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐμφανίζεται ὀρμητικὸς καὶ κατακτητικὸς ὁ Ἰσλαμισμὸς, ἐκλείπει δὲ ἐκ τῆς πολεμικῆς παλαίστρας ὁ μεγαλουργὸς αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος, ἐπέρχεται πνευματικὴ παρακμὴ, ὁμοιάζουσα πρὸς τελείαν σχεδὸν τοῦ πνεύματος ὑπνωσιν, ἣτις διαρκεῖ περὶ τοὺς δύο αἰῶνας. Γεώργιος ὁ Πισίδης, ποιητῆς θαυμαστός διὰ τὴν δεξιότητά του νὰ μιμῆται τὴν ἀρχαίαν μετρικὴν, εἶναι ὁ τελευταῖος καὶ ἐκφραστικώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ληγούσης ταύτης ἐποχῆς. Μετ' αὐτὸν κοσμικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς σιγοῦν σχεδὸν ἐντελῶς καὶ εἰς τὸν ἐπικρατοῦντα ἐπὶ διακόσια περίπου ἔτη πνευματικὸν ζόφον μόλις διαλάμπουν ὡς φωτεινὰ μετέωρα Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ φίλος του Κοσμάς ὁ Ἱεροσολυμίτης, Ταράσιος ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, τοῦ ὁποῦ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα ὑπολείπονται μὲν τῶν τοῦ Δαμασκηνοῦ, δὲν στεροῦνται ὁμῶς πάντοτε τέχνης τινὸς καὶ πρωτοτυπίας.

Ἄλλ' ἡ ἐπελθοῦσα ὑπνωσις δὲν εἶναι καὶ νέκρωσις. Κατὰ τοὺς δύο αὐτούς, στείρους πνευματικῶς, αἰῶνας συντελεῖται ἡ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία διὰ τὴν πνευματικὴν ὀπωροθήκη ἀπελευθέρωσιν τῶν λογίων ἀπὸ τὴν στεγνὴν ἐπίδρασιν τῆς κλασικῆς πα-

1.—W. Christ. Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας (Ἑλλην. μετάφρασις Λυσ. Γ. Χ. Κώστα καὶ Ν. Πολίτου) Τόμ. Β' σελ. 583.

ραδόμεως και διὰ τὴν ἀνατολήν νέων ἰδεῶν. Τῆς ἐργασίας ταύτης τ' ἀποτελέσματα ἐκδηλοῦνται μετὰ τὰ μέσα τῆς Θ' ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Βασιλείου Α', τοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, καὶ εἶτα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Λέοντος ΣΤ', τοῦ Σοφοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου τοῦ Κωνσταντίνου Ζ', τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων αὐτοκρατόρων προστατεύεται ἡ παιδεία, ἰδρύονται εἰς διαφόρους τῆς αὐτοκρατορίας τόπους ἐκπαιδευτήρια, ἢ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων μελέτη γίνεται μετὰ νεωτέρου τινὸς πνεύματος καὶ συγγραφεῖς ἱκανοὶ ἀναφαίνονται. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποτελεῖ καὶ ἀναγέννησιν, διότι τοιαύτην ἀκριβῶς οὐδέποτε ἐγνώρισαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἀφοῦ οὐδόλως ὑπῆρξέ ποτε ἀνάγκη πρὸς δημιουργίαν τοιαύτου γεγονότος. Οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τῆς πλήρους πνευματικῆς παρακμῆς ἐγνώριζον ὅπωςδὴποτε τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ κατεγίνοντο εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν, διασώζοντες οὕτω τὴν κλασικὴν παράδοσιν.

Κατὰ τὴν ἀνακαινιστικὴν ταύτην περίοδον διαφαίνεται ἡ προσπάθεια ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν καθαυτὴ κλασικὴν παράδοσιν. Γράφονται ἔργα τινά, τὰ ὅποια μαρτυροῦν τάσιν, ὅπως ἡ γλῶσσά των πλησιάσῃ κάπως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁμιλουμένην. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο παρουσιάζεται καθαρότερον εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. Οὗτοι εὐκολώτερον ἀπομακρύνονται ἱκανῶς ἐκ τῆς ἑλληνιζούσης παραδόσεως, διότι, θέλοντες ν' ἀπευθύνωται ἀμέσως πρὸς τὸν λαόν, ἀναγκάζονται νὰ γίνωνται εὐληπτότεροι καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῶν ἔργων των, ἀπλοποιούντες τὴν γλῶσσάν των, χωρὶς βεβαίως νὰ κάμνουν τοῦτο καὶ ὅλως συστηματικῶς.

Ἡ προσθετικὴ, οὕτως εἰπεῖν, ἐποχὴ αὕτη προχωρεῖ μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὅτε ἐπὶ βασιλείας τῶν οἰκῶν Δούκα καὶ Κομνηνῶν ἐκδηλοῦται καὶ πάλιν ζωηροτάτη ἢ μελέτη τῶν ἀρχαίων γραμμάτων, ἢ προσήλωσις εἰς τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν ὑπὸ γραμματικὴν καὶ συντακτικὴν μόνον ἐποψίν καὶ ἢ τάσιν πρὸς ὀλοκληρωτικὴν ἀπομίμησιν τῶν ἀρχαίων τύπων. Ἐνόητον, ὅτι ὑπὸ τοιαύτης συνθήκας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προαχθῇ ἡ καθαυτὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή κατὰ τὴν τελειοτέραν ἐκδήλωσιν τῆς. Ὅταν οἱ λόγιοι δὲν κατεγίνοντο εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων κειμένων, ὑπομνηματίζοντες αὐτά, ἢ δὲν ἐξήντλουν ὅλην τὴν εὐφυΐαν των

καὶ τὴν πολυμάθειάν των εἰς τὴν γραμματικὴν ἐξέτασιν τῶν λέξεων, ἐπεχείρουν νὰ συγγράφουν καὶ αὐτοὶ, λαμβάνοντες ὡς πρότυπα, κατὰ προτίμησιν σχεδόν, τὰ ἔργα τῆς παρακμῆς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, διότι ταῦτα, καὶ πλησιέστερον αὐτῶν εὐρισκόμενα καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν σύνθεσιν ὄντα μᾶλλον παράδοξα καὶ ἐξεζητημένα, ἀνταπεκρίνοντο περισσότερο πρὸς τὸ ἴδιόν των πνεῦμα, πρὸς τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας εἶχον περὶ συγγραφικῆς τέχνης καὶ φιλολογίας γενικῶς.

Καθ' ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Θ' μέχρι τέλους περιόδου τοῦ ΙΒ' αἰῶνος περίοδον ταύτην, ὅτε καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ προϊόντα, δυνάμενα νὰ παραβληθοῦν κατὰ τὸ ὕψος τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ πάθους καὶ τοῦ αἰσθήματος πρὸς τὰ τῶν προηγουμένων αἰώνων, ἡ λογοτεχνικὴ κυρίως παραγωγή ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὸν ἔμμετρον λόγον διὰ τοῦ ἐπιγράμματος, τὸ ὅποion καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν εἶναι πρὸ παντὸς μίμησις τοῦ ἀρχαίου τῶσον τελεία, ὅστε πολλὰ τοῦ ποιητικοῦ τούτου εἴδους Βυζαντινὰ προϊόντα νὰ μὴ διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τὰ παλαιὰ πρότυπα καὶ νὰ ἐκλαμβάνωνται ὡς ἔργα τῶν Ἀλεξανδρινῶν τοῦλάχιστον χρόνων. Τὰ θρησκευτικοῦ περιεχομένου ἐπιγράμματα Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, Ἰωάννου Κυριώτου, τοῦ καὶ Γεωμέτρου, κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, Χριστοφόρου τοῦ Μιτυληναίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος κατὰ τὸν ΙΑ' εἶναι πολλάκις τοιαῦτα, ὅστε μόνον ὑπερβολικὴ δυσκολία δύναται ν' ἀρνηθῇ εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ τελείου. Ὁ ἔμμετρος λόγος ἔχει ἀκόμη νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἀντιπροσωπευτικόν του εἶδος τοὺς Ἀνακρεοντεῖους ὕμνους—τὴν ἐξωτερικὴν τῶν ὁποίων μορφήν ἀποδέχονται καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ—διάφορα στιχουργικὰ παίγνια, τῶν ὁποίων τὴν σύνθεσιν δύναται τις κάλλιστα νὰ παρομοιάσῃ πρὸς ἐκτέλεσιν ἀκροβατικῶν γυμνασμάτων, καὶ τέλος τὸ ἔμμετρον μυθιστόρημα, εἶδος νεωτέρου ἔπους, τὸ ὅποion μὴ θίγον καθόλου ψυχικὰ προβλήματα καὶ μὴ ἀσχολούμενον ἔστω καὶ μακρόθεν μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν ἢ τὴν βαθυτέραν διαγραφὴν ἀνθρωπίνων χαρακτήρων, δὲν δύναται νὰ προκαλέσῃ καὶ γνησίαν ψυχικὴν συγκίνησιν, ἀλλ' ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ ἱκανοποιῇ τὴν φαντασίαν μετὰ τὴν ἀφήγησιν ἐκτάκτως παραδόξων περιπετειῶν καὶ

ἐρώτων, γνωριζόντων πολλές δοκιμασίας ἐξωτερικάς· ἔχον τὸ Βυζαντινὸν μυθιστόρημα ὡς πρότυπα τὰς ἐρωτικὰς ἀφηγήσεις τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου, Ἡλιοδώρου, Λόγγου καὶ λοιπῶν μυθιστοριογράφων τῶν πρώτων Χριστιανικῶν αἰώνων, μιμεῖται αὐτὰ ψυχρῶς, διότι στερεῖται πλὴν τῶν ἄλλων προτερημάτων των καὶ τῆς εἰδυλλιακῆς των χάριτος. Τὰ ἔμμετρα μυθιστορήματα τοῦ Προδρόμου, τοῦ Μανασσῆ, τοῦ Νικήτα Εὐγενιανοῦ εἶναι συγχνάκεις ἀνιαρὰ ἀναγνώσματα. Εἰς δὲ τὴν πεζογραφίαν ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή ἀντιπροσωπεύεται διὰ μονογραφιῶν ἐπὶ διαφόρων θεμάτων μὲ ρητορικὸν ἢ σοφιστικὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τῶν ἐκφράσεων ἢ περιγραφῶν πραγμάτων—κιριῶν, κήπων, θέσεων—καὶ προσώπων. ὅπου ἀχαλίνωτος ἢ φαντασία ἐπιδιώκει ἀναπαρξαστασιν εἰκόνων μὲ ἀνατολικὴν ὑπερβολὴν εἰς παράθεσιν θαυμαστῶν λεπτομερειῶν· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ἱκανῶς καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν γνωριμίαν καὶ σχέσιν μεταξὺ τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ πλησιέστερου ἀνατολικοῦ κόσμου. Ἴδιον ὅμως πεζογραφικὸν εἶδος ἀναπτυχθὲν ἢ μᾶλλον ἐφευρεθὲν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων τῶν αἰώνων τούτων, ἢ καὶ ὀλίγων πρότερον, εἶναι ἡ χρονογραφία, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ ἐκλείψῃ καθόλου καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, ἐξειλίχθη ταχέως εἰς ἀληθῆ ἱστοριογραφίαν.

Ἄλλ' ἡ σχολαστικὴ, ὡς ὀλίγον ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κειμένων ἐργασία δὲν ἀπέβη ἐπιζημία ὑπὸ γενικωτέραν ἐποψιν. Παρεκώλυσε μὲν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀληθοῦς λογοτεχνίας, διέσωσεν ὅμως πλεῖστα ἀρχαῖα συγγράμματα καὶ πολλὰς παλαιότερας ὀρθὰς ἐρμηνείας των. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν εἰδικῶν φιλολόγων τῶν νεωτέρων χρόνων τὰ κάλλιστα διασωθέντα χειρόγραφα, τὰ περιέχοντα ἔργα τῶν σπουδαιότερων κλασικῶν συγγραφέων, εἶναι τὰ ἀνήκοντα εἰς τοὺς ἑλληνιστὰς τῶν αἰώνων τούτων. Οἱ δὲ Ἰζέτζης καὶ Μ. Ψελλὸς καὶ Θ. Πρόδρομος, μεθ' ὅλην τὴν ἀνιαρότητα πολλὰκις τῶν ἔργων των, εἶναι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἑλληνισταί, τῶν ὁποίων ἡ πολυγραφία καὶ ἡ πολυμαθεία, ἢ οὐχὶ σπανίως συγχέουσα τὰ πράγματα, πολλαπλῶς ὠφέλησε τοὺς μεταγενεστέρους. Καὶ δὲν θὰ εἶναι τι πλεόν τῆς ἀληθείας, ἐὰν εἴπῃ κανεὶς, ὅτι τὰ ἔμμετρα καὶ πεζὰ ἔργα των, ὅπου ἡ διδακτικὴ παῖσις συμφύρεται μὲ τὴν γραμματικὴν ἐξήγησιν τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τὴν ἐρμηνείαν λέξεων, καὶ ἡ φιλοσοφία

μὲ τὴν πολιτικὴν λογοποιίαν καὶ τὴν ὑπόμνησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ καθημερινοῦ βίου, εἶναι ἡ ἀκένωτος πηγή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ νεώτεροι φιλόλογοι ἤντησαν πολυτιμοτάτας πληροφορίας διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν κλασικῶν συγγραφέων. Ἐπὶ πλέον ἡ ἀναπτυχθεῖσα αὕτως ὑπ' αὐτῶν φιλολογικὴ ἐπιστήμη προητοίμασε τὴν ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως διὰ τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν λογίων τῆς ὀλίγον βραδύτερον. Ἡ προσήλωσις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν κλασικὴν παράδοσιν καὶ παιδείαν ὠφέλησε τὴν Δύσιν, ἡ ὁποία, καλλιεργοῦσα τὴν λεγομένην σχολαστικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν χρησιμοποιουμένην ὡς θεράπειαν αὐτῆς δογματικὴν θεολογίαν, ἔειχεν ἀφίσει νὰ σθεσθῆ πρὸ μακροῦ πᾶσα ἄλλη διαμορφωτικὴ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ αἰσθηματος παιδεία.

Καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον ἐκυριάρχησεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ θεολογία· ἀλλ' ἐμφανίζεται αὕτη κυρίως ὡς προστάτρια τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνισμοῦ καὶ οὐδόπως ὡς σχολαστικὴ. Ἡ στενότης, τὴν ὁποίαν προσέδωκε πολλὰκις εἰς τὸν χαρακτῆρά της ἡ στενὴ τῶν θεολογούντων ἀντίληψις καὶ ὄχι τὸ ἴδιόν της πνεῦμα, παρεκώλυσε βεβαίως τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν, δὲν ἐθεώρησεν ὅμως καὶ ἀντιτιθεμένην πρὸς αὐτὴν—ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας—τὴν παράδοσιν τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας τὴν σπουδὴν. Οὕτω δὲ εἰς τὸ θεολογοῦν Βυζάντιον διεσώζοντο αἱ κλασικαὶ παραδόσεις καὶ ἐκαλλιεργεῖτο ἡ κλασικὴ παιδεία, μεθ' ὅλα τὰ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς προβάλλοντα διαρκῶς ἐμπόδια, διὰ νὰ διοχετευθοῦν ἑαυταὶ κατόπιν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἀναγεννήσουν τὸ πνεῦμά της.

Τὴν κίνησιν ταύτην, ἡ ὁποία κατὰ τὸν νεώτερον ὄρισμὸν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀνθρωπιστικὴ, ἀνέκοψαν αἱ Σταυροφορίαι, αἱ τσαούτας ἐπισωρεύσασαι ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ συμφορὰς, καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204). Κατὰ τὴν Φραγκικὴν ἢ Λατινικὴν ταύτην κυριαρχίαν παύει σχεδὸν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῆς αὐτοκρατορίας μέρη πᾶσα ἑλληνικὴ πνευματικὴ ἐκδήλωσις. Ἡ

παρέμβασις ἕως αὕτη τῶν Φράγκων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε βραχυχρόνιος καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιδράσῃ καὶ πολὺ, καὶ πρὸ παντός ἐπιζημιῶς, ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὡς θὰ ἐγένετο τοῦτο ἀσφαλῶς, ἐὰν ἡ κατάκτησις διήρκει ἐπὶ μακρότερον. Συνέβη μάλιστα καὶ κατὰ τὴν περιστάσιν ταύτην ὅ,τι ἐσημειώθη εἰς πᾶσαν ὑποδοῦλωσιν τῆς ἑλληνικῆς χώρας. Ἡ κατάκτησις ὑπέβησε περισσότερο τοὺς κατακτητὰς παρ' ὅσον ἐβλάψεν τοὺς κατακτιθέντας, διότι μεθ' ἑλληνικὴν τὴν ἀνχιστολήν, τὴν ἐπελλθοῦσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν ζωὴν, ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπέφερον ἐξευγένισιν τῶν ἠθῶν καὶ τῆς γλώσσης τῶν κατακτητῶν.

Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Φραγκικῆς κυριαρχίας σημειοῦται νέα τις πνευματικὴ κίνησις, ἰκανῶς διάφορος τῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐμφανισθείσης καὶ ἡ ὅποια λήγει μὲ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἡ νέα αὕτη κίνησις καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκδήλωσις τῆς θ' ἀποτελέσῃ τὸ θέμα, μὲ τὸ ὅποιοι θ' ἀσχοληθοῦν αἱ ἐφεξῆς σελίδες τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης.

Πρὶν ὅμως προβῶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος τούτου πρέπει νὰ διατυπώσω γενικόν τι συμπέρασμα τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων. Τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν ὀκτώ περὶπου αἰώνων ἢ αὐστηρὰ κριτικὴ τῶν πλείστων φιλολόγων, ὀρμημένη πάντοτε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς νὰ τὴν παραβάλλῃ πρὸς τὰ προϊόντα τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς τῆς ἀρχαιότητος, δὲν δύναται παρὰ νὰ τὴν εὐρίσκη ἀναξίαν προσοχῆς καὶ πολλάκις ἀξίαν περιφρονήσεως. Ἐφ' ὅσον μάλιστα ἡ πάλαι λαμπρότης τῆς γλώσσης ἔχει χαθῆ ἐντελῶς ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, ἡ περιφρόνησις γίνεται μεγαλειτέρα. Ἀλλ' εἴταν ἡ παραγωγὴ αὕτη ἐξετάζεται δι' ἄλλου φακοῦ, ὅστις τὴν παρουσιάζει ὡς δημιουργήματα τῆς ἐποχῆς τῆς καὶ ἔξω ἀπὸ πᾶσαν ἀναχρονιστικὴν ἀντίκρουσιν, τότε ἀναφαίνεται ὡς ἔχουσα ἰδίαν τινὰ λαμπηδόνα, ἀσθενῆ μὲν, ἰκανὴν ὅμως νὰ προκαλῆ τὸ ἐνδιαφέρον παντός γνωρίζοντος ν' ἀνακαλύπτῃ τὰς ὄχι καὶ πολὺ βαθέως κρυπτομένας καλλιτεχνικὰς λεπτομερείας. Ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία εἶναι πρὸ παντός βυζαντινὴ καὶ πολὺ ὀλίγον ἀρχαία, μεθ' ὅλων τὸ ἀρχαιοπρεπὲς περιβλημά της· καὶ ὡς τῆς αὐτῆς ἔχει τὴν ἰδίαν τῆς ἀξίαν καὶ τὴν ἰδίαν τῆς σπουδαιότητά, διότι μᾶς ἀποκαλύπτει ὀλόκληρον κόσμον, ὃ

ὁποῖος ἀντικατοπτρίζεται πιστῶς εἰς αὐτήν. Ὅπως ὁ κόσμος οὗτος ἔχει τὴν ἰσχυρὰν πρωτοτυπίαν του, οὕτω καὶ ἡ πάντοτε συγχρονισμένη πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς οὐσίαν λογοτεχνία ἔχει τὴν πρωτοτυπίαν τῆς. Ἐὰν αὕτη δὲν διέφερε μῆτε ἐσωτερικῶς τῆς ἀρχαίας, θὰ ἦτο κάτι περισσότερο καὶ ἀπὸ πτώμα. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐξερχώμεθα τῆς πραγματικότητος κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς. Θὰ κατανοοῦμεν καλλίτερον αὐτήν, ὅταν τὴν προσδλέπωμεν ὅποια εἶναι καὶ ὄχι ὅποια ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν.

Βεβαίως οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὑπέπεσαν εἰς καιρίον σφάλμα. Πεζογράφοι καὶ ποιηταὶ ἐνόμισαν, ὅτι ἔχουν τὴν συνειδησιν τῆς ἀρχαιότητος· ἐμποροῦμενοι δὲ ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἑλληνικότητος τῆς καταγωγῆς των καὶ τοῦ ἔργου των, προσηλώθησαν καὶ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ γενικῶς τῆς ἀρχαίας ἐξωτερικῆς μορφῆς. Τοῦτο ἐβλάψεν αὐτοὺς ὡς συγγραφεῖς συγχρονισμένους, διότι ἠμπόδιζε τὸ πνεῦμά των νὰ στρέφεται διαρκῶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς. Ἡ προσήλωσις εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν ἐζημιώσε τὴν οὐσίαν τοῦ ἔργου των. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται, ὅτι εἶναι καὶ ἐντελῶς νεκροὶ συγγραφεῖς. Ὅθεν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τοῦ ΣΤ' ἰδίως μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος εἶναι ἡ μεγάλη ἀνισότης μεταξὺ τῆς σκέψεως καὶ τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκφράσεως. Διακρίνει τις εὐκόλως, ὅτι οἱ λογοτέχνη δὲν ἐκφράζονται ὅπως σκέπτονται καὶ αἰσθάνονται καὶ διὰ τοῦτο τὰ δημιουργήματά των διαπιστοῦν μεγάλην ἀντινομίαν πνεύματος καὶ γλώσσης. Ἡ δὲ ἀντινομία αὕτη καθίσταται μᾶλλον φανερά μὲ τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ προβῶ κατ' ἀνάγκην, ἀφοῦ ἄλλως τε ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καθ' ἑπάσας τὰς ἐποχὰς εἶναι αὕτη αὕτη ἡ ἱστορία τῶν περιπετειῶν καὶ τῆς ἀδιαλείπτου διαμορφώσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ ἐξέτασις τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τὰς διαφόρους κυρίας περιόδους τῆς χωρὶς τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν καὶ τῆς γλωσσικῆς μεταπλάσεως. Πρὶν λοιπὸν ὁμιλήσω διὰ τὰ λογοτεχνικὰ προϊόντα τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων, θὰ προσπαθῶ νὰ ἐκθέσω εἰς γενικωτάτας

γραμμὰς τὰ μᾶλλον χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῶν περιπετειῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καθ' ἑλλην τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν.

Β' — Η ΓΛΩΣΣΑ

Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς πρωτεύουσας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίσημος γλῶσσα εἶναι ἡ Λατινική, ἐναντίον τῆς κυριαρχίας τῆς ὁποίας ἀντιτάσσεται ἡ ἑλληνικὴ διανόησις. Εἰς τὴν ἀντίδρασιν ταύτην πρωτοστατεῖ καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ὅλης χριστιανικῆς διδασχῆς. Αὐτὴν ἀκούει ὁ λαὸς εἰς τοὺς ναοὺς, αὐτὴν δὲ ὁμιλεῖ καὶ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ εἰς τὴν ἀγοράν, καθὼς τὴν διαμορφώνει ὁ ἴδιος. Ὅπως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ μεταβάλῃ κατὰ τι τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα του ἡ ἀνάμιξις του μὲ τὴν πληθὺν τῶν ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς βαρβάρων καὶ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἡμιβαρβάρων, τῶν στρατολογουμένων διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἀναγκαιούτου εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν πολυκρίθμου στρατοῦ, οὕτω καὶ ἡ διεσῶσις τῆς λατινικῆς γλώσσης πανταχοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὴν ἰδικὴν του. Διὰ τοῦτο καὶ ταχέως ἡ ἑλληνικὴ ἐπεκράτησε τῆς ἐπεισάκτου πανταχοῦ. Ἰουστινιανὸς ὁ Μέγας τὴν μὲν λατινικὴν ὠνόμαζεν, ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν ὑπὸ τῶν αὐλικῶν, «κιάτριον», τὴν δὲ ἑλληνικὴν ἐγνώριζεν, ὡς πρὸς τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως, γλῶσσαν κοινὴν καὶ κυριωτάτην· εἰς αὐτὴν συνεγράφησαν τὰ πρακτικὰ τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας· εἰς αὐτὴν ἐγράφησαν αἱ Νεαραὶ καὶ μετεφράσθησαν οἱ λατινικοὶ κώδικες· ἡ δὲ μετάφρασις ἀποκατέστη πρωτότυπον κείμενον τῶν νόμων εἰς ὅλα τὰ Δικαστήρια¹. Αἱ παρεισδύσασαι εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ λατινικαὶ λέξεις λαμβάνουν μορφήν ἑλληνικὴν· αἱ ὅροι τῶν νόμων, αἱ στρατιωτικαὶ ῥήσεις καὶ γενικῶς πᾶσα διοικητικὴ προσφώνησις καὶ φράσις, ἂν καὶ παρεισάγονται εἰς ἑλληνικὰ συγγράμματα καὶ αὐτοκρατορικὰς διατάξεις, τινὲς μὲν μεταπλάσσονται ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον, ἄλλοι δὲ

1.—Κοδρικὸς σελ. 123-124 καὶ Hesseling σελ. 40.

μεταφράζονται οὐχὶ κατὰ κυριολεξίαν ἀρχαίαν καὶ ἐπιστημονικὴν, ἀλλ' ὡς ἦχουν εἰς τὸ κοινὸν τότε οὖς καὶ μετεδίδοντο εἰς τὴν λαϊκὴν χρῆσιν, ἢ ἀφίνονται ἀμετάφραστοι καὶ ἀνελλήνιστοι¹. Τὸ τοιοῦτο ἐπιτείνει φυσικῶς τὴν ἀπὸ μακροῦ ὑπάρχουσαν εἰς τὴν ὁμιλουμένην ὑπὸ τοῦ λαοῦ γλῶσσαν τάσιν πρὸς ἀδιάλειπτον ἀπλοποίησιν.

Ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου (582-602) καὶ ἐντεῦθεν ἡ λατινικὴ χάνει καὶ τὸν ἐπίσημον χαρακτήρα της. Διατηροῦνται μὲν ἀπαρασάλευτα τὸ κείμενον τῶν λατινικῶν νόμων καὶ οἱ ὅροι τῆς νομοθεσίας καὶ μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ἀνάρρησιν Βασιλείου τοῦ Μακεδόνο (Θ' αἰῶν), ἀλλ' αἱ Νεαραὶ καὶ τὰ βασιλικὰ διατάγματα γράφονται πλέον ἑλληνιστῶ. Καὶ κατὰ τὴν 10ην ἑκατονταετηρίδα Λέων ὁ Σοφὸς ἀναφέρει ὀνόματα ὀπλων καὶ σκευῶν καὶ θέσεων ἐξελληνισμένα ὡς συνηθίζοντο τότε (τοξάρια, σαγίτες, σκουτάρια, τσικούρια, σελοπούγια, κάμπος, τέντα, φλασκίν), ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος· ἀλλὰ πέραν τούτου οὐδὲν πλέον.

Οὕτω λοιπὸν ἡ λατινικὴ γλῶσσα οὐδεμίαν οὐσιώδη ἢ καὶ ἐπουσιώδη ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς, οὐδὲ διεξήχθη μεταξὺ αὐτῶν πάλη περὶ κατισχύσεως, ἢ ἐσημειώθη ἔστω καὶ ὀλιγοχρόνιος ὑπερίσχυσις τῆς λατινικῆς², ἀφοῦ αὕτη καὶ πρὶν «ἐν Ἑλλάδι οὐδέποτε καθολικῶς ἐλαλήθη οὐδ' ὑπ' αὐτῶν τῶν κατακτητῶν³». Καὶ εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν ἀκόμη, ὅπου ὁ ἑλληνισμὸς ἐγνώρισε τὰς μεγαλειτέρας καὶ κρισιμοτέρας διὰ τὴν ὑπαρξίν του ἐπιδράσεις, ἡ λατινικὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ

1.—Χιότης β', σελ. 226-227.

2.—Ἴδε περὶ τῆς γνώμης ταύτης ὅσα ὁ ἀποδεχόμενος αὐτὴν Γάλλος Lascaris ἀγραψεν εἰς τὴν συνοπτικὴν μὲν ἀλλὰ πλήρως ἐξετάζουσαν τὸ ζήτημα πραγματείαν του, τὴν περιλαμβανομένην εἰς Psicharis β', 122 καὶ ἐφεξῆς.

3.—Χατζιδάκις α', Α', 481.

Προσθήκη—Ὅχι πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἀληθείας τῆς γνώμης ταύτης, ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν προσαγωγὴν μιᾶς ἐπὶ πλέον ἀποδείξεως δύναμαι, ὑποθέτω, νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα δύο ὄπως ἀνεκδότους ἐπιγραφάς, τὰς ὁποίας συνέλεξα εἰς τὰ βιβλία τῆς Μ. Ἀσίας, ὅταν παρηκολούθουν τὴν μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1821 μὲ δημοσιογραφικὴν ἀποστολήν. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται, τὰς ὁποίας εἶδρον ἐντός τοῦ τουρκικοῦ νεκροταφείου τῆς κωμοπόλεως Καϊμάτ (δικου αἱ

της ελληνικής, αφού ή δευτέρα αυτή «μέχρι τοῦ 14' αἰῶνος ἦτον ἐν χρήσει ἐν Καλαβρία, ὡς μαρτυροῦσι τά τε ὑπὸ *Manifaucon* ἐν τῇ ἐλληνικῇ του παλαιογραφία ἐκδοδομένα ἐλληνικά διπλώματα καὶ αἱ λατινιστὶ μὲν τὸ πρῶτον (1231) συγγραφεῖσαι, ὕστερον δὲ χάριν τῶν λατινικῶν μὴ ἐννοούντων Ἑλλήνων ἐλληνιστὶ μεταφρασθεῖσαι καὶ μεταρρυθμισθεῖσαι «Βασιλικαὶ Διατάξεις» Φρειδερίχου τοῦ Β', αἱ δοθεῖσαι εἰς τὸ Βασιλεῖον τῶν δύο Σικελιῶν ¹».

Πάντως ὅμως τὸ γεγονός της ἐπισήμου χρήσεως της λατινικής, ἡ διελεύσις ἀλλοεθνῶν εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τῶν Ἑλλήνων, ἡ συνεχὴς τούτων ἐπιμιξία μὲ διαφόρους βαρβάρους λαοὺς συνετέλεσαν ν' αὐξηθῇ ἔτι μᾶλλον ἡ ἀπόστασις μεταξὺ της ὑπὸ τῶν λογίων γραφομένης καὶ της ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁμιλουμένης καὶ διαρκῶς μεταβαλλομένης γλώσσης. Ἡ διαφορὰ γραπτῆς καὶ προφορικῆς, ἡ ἀναφανείσα ζωηρότερον μετὰ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα, ὅτε ἡ γραφομένη γλώσσα ἀπέκτησε σταθερὸν τινα χαρακτήρα γίνεται μεγαλειτέρα ². Ὁ λαὸς μετασχηματίζει τὴν γλώσσάν του ὡς θέλει αὐτὸς καὶ ὡς ὁδηγεῖται ὑπὸ της ἀνάγκης ν' ἀνταποκρίνεται αὐτὴ εἰς τὰς νέας κοινωνικὰς καταστάσεις του καὶ νὰ ἐξυπηρετῇ τὰς ἀπαιτήσεις των, ἀρχίζει δὲ νὰ μὴ ἐννοῇ τὴν χρησιμοποιουμένην ὑπὸ τῶν λογίων, οἱ ὅποιοι ἐγκλειστοὶ καὶ μεμονωμένοι εἰς τὰ σπουδαστήριά των ἐξακολουθοῦν νὰ θυσιάζουν τὴν δημιουργικὴν τοῦ πνεύματός των δύνανμιν εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Ἀττικισμοῦ. Ὁ

ἀρχαιολογοῦντες τοποθετοῦν τὴν ἀρχαίαν πολίχνην Τροκναῶδες ἢ Τρικώριαιαν της παλαιῆς Γαλατίας) ἔχουν ὡς ἑξῆς:

1) ΓΙΟΥΑΙΟΣ ΣΕ
ΚΟΥΝΑΟΣ ΚΛΑ
ΥΔΙΑ ΛΠΦΙΑ
ΜΗΤΡΗΔΙΑ
..ΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ

2) ΙΟ...ΘΥΓΑΤ...ΓΥΝ...
ΔΟΥ. ΟΥ ΚΟΡΝΗΛΑΙΟΥ
ΟΥΙΚΤΟΡΟΣ
ΧΑΙΡΕ

Βλέπομεν δηλαδὴ Ρωμαϊκὰ ὀνόματα γεγραμμένα ἐλληνιστὶ καὶ μὲ τὴν ἐλληνικὴν προφορὰν των καὶ Ρωμαίους πολίτας χρησιμοποιοῦντας τὴν ἐλληνικὴν γλώσσαν καὶ εἰς τοὺς τάφους των ἀκόμη, κατὰ τοὺς χρόνους της παρακμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς μέρος τόσον ἀπέχον τῶν ἐλληνικῶν πνευματικῶν κέντρων.

1 Δ. Μαυροφρύδης εἰς «Φιλίστορα» Β', 64.

2. Krumbacher β', 23.

ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅμως μετασχηματισμὸς της γλώσσης δὲν ἀφίνει ἔξω της ἐπιδράσεώς του καὶ τὴν γλώσσαν τῶν λογίων καὶ αὐτὴν τὴν της δημοσίας, ὑπηρεσίας. Ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ἐμφανίζεται εἰς τὰς χρονογραφίας τῶν αὐλικῶν χρονογράφων, εἰς αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα, εἰς ἄλλα δημόσια ἔγγραφα, εἰς συμβολαιογραφικὰς πράξεις, εἰς τὰ ἔργα τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ Κωνσταντ. τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἄλλων συγγραφέων, εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιστολάς, ἐχούσας καὶ ἐπίσημόν τινα χαρακτήρα, κυρίως δὲ εἰς θεολογικὰ συγγράμματα καὶ ἰδιαίτατα εἰς τὰ Συναξάρια, τοὺς βίους τῶν Ἁγίων καὶ τὰ κατηχητικὰ βιβλία· διότι καὶ πάλιν πλείστοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, θέλοντες νὰ ἐννοοῦνται ὑπ' ἐκείνων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνοντο, προέδαινον εἰς τὴν ἐπὶ μᾶλλον ἀπλοποίησιν της γλώσσης των. Ὁ βαθμὸς της διαφορᾶς μεταξὺ της γλώσσης τοῦ λαοῦ καὶ της τῶν λογίων θὰ ἠδύνατο νὰ καθορισθῇ ἀκριδέστερον, ἐὰν ἐσώζοντο μνημεῖα τινα της λαϊκῆς ποιήσεως πρὸ πάντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· ὀλίγοι μόνον στίχοι, παρατιθέμενοι ὑπὸ χρονογράφων, δὲν ἀρκοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον· ἐνῶ ἐκ της λογίας ποιήσεως καὶ της πεζογραφίας ὑπάρχουν ἄπειρα τὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα διδάσκουν, ὅτι ἡ ἀντίστασις της ἀρχαίας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μεγάλη. «Ἐὶς προξενοῦν ἐντύπωσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅταν ἐπιδιδώμεθα εἰς τὴν μελέτην τῶν κειμένων εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐπιμονὴ της ἀρχαίας ἐλληνικῆς. Ἀπὸ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας μέχρι τοῦ 10ου (βλέπομεν νὰ ἐπιμένουν αἱ ἀρχαῖαι μορφαί, ἐνῶ αἱ νεοελληνικαὶ τοιαῦται ἐμφανίζονται εἰς ἀναλογίαν ἀληθῶς ἐλαχίστην... Βλέπομεν πραγματικῶς, ὅτι αἱ ἀρχαῖαι μορφαί εἶναι ἀκόμη εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν· αἱ δὲ νεοελληνικαὶ μορφαί, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται τότε, δίδουν μόνον τὴν ἐντύπωσιν πρώτων ἀτομικῶν προσπαθειῶν, μὴ ἐπιτυγχανουσῶν ἀκόμη καὶ ἀναμενουσῶν περιόδου καλλιτέραν καὶ συνθήκας εὐνοϊκωτέρας ¹». Οἱ δὲ ὄροι οὗτοι της διακρίσεως μεταξὺ λογίας καὶ λαϊκῆς γλώσσης ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, χρονικοῦ ὁρίου κατὰ τὸ ὅποιον λήγει ἡ παρατηρηθεῖσα τάσις πρὸς μόρφωσιν ἐπικαίρου λογοτε-

1.—Psicharis α', I, 166-167 καὶ Χατζιδάκις α', Α', 480.

χνικής γλώσσας, χαρακτηριζομένης ἀπὸ ποιάν τινα προσαρμογὴν τῆς λογίας τοιαύτης πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ¹.

Ἐκτοτε ἀρχίζει νὰ ἐκδηλοῦται ζωηρότερον ἢ πάντοτε ὑπάρχουσα, ἀλλὰ μόλις διαφαινομένη εἰς τὸν γραπτὸν λόγον διγλωσσία. Ἡ λαϊκὴ γλῶσσα χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν πεζογραφίαν κατὰ βαθμὸν ἱκανόν, ὥστε νὰ δημιουργηταὶ λογοτεχνία φέρουσα ὅλον τὸν δημοτικὸν χαρακτήρα. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς γραφομένης λογίας καὶ τῆς γραφομένης λαϊκῆς γλώσσας εἶναι μεγίστη. Τὰ ὑπάρχοντα μνημεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ καθορισθῇ ἀκριθῶς ὁ βαθμὸς τῆς διαφορᾶς.

Ἀλλὰ καὶ τῶν μνημείων τούτων ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἡ καθαυτὸ ἑμιλουμένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν τῶν γλωσσολόγων γνώμην ἔχει αὕτη χαρακτήρα ἀνάμικτον ἐξ ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων στοιχείων². Ὅτι δὲ τὰ μνημεῖα ταῦτα δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὴν καθαυτὸ ἑμιλουμένην γλῶσσαν, ἀφοῦ εἰς ταῦτα ὑπάρχουν καταφανῆ τ' ἀρχαῖα στοιχεία, βεβαιόησιν πλείστα γεγονότα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν καὶ τὸ ἐξῆς: Ὁ λόγιος μητροπολίτης Ἀθηνῶν (κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα) Μιχαὴλ Ἀχομινᾶτος παραπονεῖται, ὅτι τὸ ἀπαίδευτον ποίμνιον τοῦ δὲν τὸν ἐνόει κηρύσσοντα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ λαὸς δὲν ἐνόει τὴν ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν τοῦ ἱεράρχου του, (ὅστις μολαταῦτα δὲν ἀπεφάσιζε νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸν λαόν, ἀπλοποιῶν ὀλίγον τὴν γλῶσσαν του), δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔκαμνε χρῆσιν τόσων ἀρχαιοπρεπῶν λέξεων, ὅσαι ἀπαντῶνται εἰς τὰ γραπτὰ δημοτικὰ μνημεῖα τοῦ λόγου³.

1.—Krumbacher β', 23-24 καὶ Psichatis α', I, 171-172.

2.—Χατζιδάκις α', Α', 482, 498, 586 καὶ Β', 578.

3.—Παραθέτω πρὸς βεβαίωσιν τῆς γνώμης αὐτῆς καὶ ἐν ἄλλο παραδειγμα: Εἰς τὸ γραφέν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος ποίημα ὑπὸ Παρασπονδύλου τοῦ Ζωτικῆ α' Ἡ μάχη τῆς Βάρνας, (τὸ ὅποιον ἐξέδωκεν ὁ Legrand εἰς δ', 2, No 5), ἀναγινώσκονται στίχοι ὡς οἱ ἐξῆς:

Ἐγὼ διὰ τὸ ἄπορον καὶ τὸ στενὸν τῆς γλώττης
καὶ τῶν γραμμάτων ἀμαθῆς καὶ τῆς παιδεύσεως λέγω
πολλάκις γὰρ ἀισχύνομαι γράφων τοιοῦτους λόγους·
ὕψιρα λύπη ἐξ ἐμοῦ τὰ τῆς φιλοσοφίας,

Ἐπιτεταὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὡς ἡ λαϊκὴ γλῶσσα ἔσχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς λογίας λογοτεχνίας, οὕτω καὶ ἡ δημοτικὴ τοιαύτη ὑφίστατο τὴν ἐπίδρασιν τῆς λογίας γλώσσας, παραλαμβάνουσα ἐξ αὐτῆς ὄχι μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ συντακτικὰ καὶ γραμματικὰ στοιχεία. Ἡ ἀνάμιξις αὕτη εἶχε τὸ θετικῶς εὐχάριστον ἀποτέλεσμα νὰ ἐξουδετερόνη καὶ πᾶσαν τυχόν ξένην ἐπίδρασιν, δυναμένην νὰ ἐπιφέρῃ βλάβειαν διαφθορὰν εἰς τὴν ἀδιαλείπτως διαμορφουμένην λαϊκὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας ἡ νέα ἤδη μορφή δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐκβαρβαρώσεως, ὡς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ πολλῶν, «ἀλλὰ προῖόν τῆς φυσικῆς μεταμορφώσεως, ἣτις ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρὸ Χριστοῦ χρόνων καὶ σχεδὸν ἐντελῶς ὑπῆρξε ξένη πρὸς ἐπιδράσεις ἀλλοτριᾶς!». Βεβαίως εἰς τὰ πλείστα τῶν μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα μνημείων τῆς λαϊκῆς γλώσσας ὑπάρχουν ἱκαναὶ ξένοι λέξεις, μὴ φέρουσαι χαρακτήρα τινα ἐξελληνισμοῦ, εἰς παρατηρεῖται εἰς τὰς εἰσαχθείσας πρὸ τοῦ 10ου αἰῶνος εἰς τὴν ἑλληνικὴν λατινικὰς τοιαύτας, καὶ εἶναι ξένοι καταλήξεις, ἰδίως ἐπιθέτων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἔχη ἀποδεικτικὴν σημασίαν καὶ δύναμιν, καθόσον τὰ ποιητικὰ ταῦτα ἔργα, γραφέντα κατὰ τὰς λογικωτέρας ὑποθέσεις εἰς Ρόδον καὶ Κύπρον, ἔπαι ἡ Φραγκικὴ κατοχὴ

ἐγὼ κοθήσας ἐξ ἀρχῆς τὰ τῆς φιλολογίας

γράφω τὸ κατὰ δύναμιν ἐν ἀληθείᾳ τὰ εἶδον. (στ. 104-109).

Εἰς τὸν τίτλον τοῦ ποιήματος, κατὰ τὸ χειρόγραφον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐτυπώθη, ἀναγινώσκεται: «Διήγησις (γραμμ)ῆνη παρ' ἐμοῦ τοῦ φιλοσόφου Παρασπονδύλου Ζωτικῆς ὡ γέγωνε γὰρ ἐν τόπῳ Βάρνας μηνὸς νοεμβρίου ιγ' ἡμέρα τετράδη· ταῦτα γὰρ γέγωναν ἐν τόπῳ Βάρνας». Ὁ φιλόσοφος αὐτὸς καὶ ὁ ὄνομα τοῦ τοῦλάχιστον ὀρθότερον, ἀφοῦ γνωρίζει νὰ γράφῃ τὸ λέξεις «ἀισχύνομαι, παιδεύσεως, ἀληθεία» καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλας ἀρχαιωτέρας «κηρύττειν, λεπτογραφεῖν, πολυτίμητον κλπ.». Ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τούτων γεννᾶται ἡ λογικὴ ὑπόθεσις, ὅτι τὸ διασωθὲν κείμενον δὲν εἶναι τὸ γραφέν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἴδιου στιχοῦ, ἀλλὰ ἀντίγραφον γενόμενον ὑπὸ ἄλλου τινὸς ἡμιμαθοῦς, ὅστις παρουσιάζει τὸ ποίημα ὑπὸ τὴν ἀθλίαν ταύτην λεξιλογικὴν καὶ ὀρθογραφικὴν μορφήν, μετατρέψας καὶ τοὺς στίχους κατὰ τὴν ἰδίαν του βούλησιν, ὅπως ἔκαμνον πολλοὶ ἀντιγραφεῖς, ἢ ὅτι ὁ ἡμιμαθὴς στιχοῦργος Ζωτικὸς δὲν ἔγραψε καὶ ὅπως ὡμίλει, ἀλλὰ παρεμόρφωσε τὴν ἑμιλουμένην ὑπ' αὐτοῦ γλῶσσαν, θελήσας νὰ κάμῃ τὸν λόγιον.

1.—Krumbacher α', Γ', 13.

διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, κατὰ φυσικὸν λόγον ἢ ἀφερον ζωη-
ρότερον τὸν χαρακτήρα τοῦ ὁμιλουμένου εἰς τὰς νήσους ταύτας
καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γλωσσικοῦ ἰδιώματος, τὸ ὅποιον
ἀναμφιβόλως εἶχε διαφθαρή, ἀφοῦ τότε εἶχε παραμεληθῆ ἐντε-
λῶς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία, ὡς μαρτυρεῖ σύγχρονος χρονογρά-
φος, ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς¹.

Γενικῶς τὰ ξένα στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἀπαντῶμεν εἰς τὴν λαϊ-
κὴν γλῶσσαν τῶν τελευταίων μεσαιωνικῶν χρόνων εἶχον εἰσέλθει
ἀπὸ πολλοῦ εἰς αὐτήν, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐπιμιξίας τῶν Ἑλλή-
νων μὲ ξένους λαούς. Ἡ παραδοχὴ καὶ χρησιμοποίησις ξένων
λέξεων, ἀνταποκρινομένων πρὸς νέας ἰδέας καὶ πρὸς ἔργα νέων
πραγμάτων, πρὸς λεπτομερείας τῆς νέας πολιτικῆς καὶ κοι-
νωνικῆς ζωῆς, εἶδει εὐρωστίαν μᾶλλον καὶ ὀρμὴν εἰς τὸν
λόγον, παρά βαρβαρότητα. Ἡ εἰσαγωγὴ ὁμοίως αὕτη τῶν ξένων
στοιχείων δὲν εἶναι ἡ κυρίως χαρακτηρίζουσα τὴν διαμόρφωσιν
τῆς λαϊκῆς γλώσσης κατὰ τρόπον, ὥστε αὕτη ν' ἀπέχη πολὺ τῆς
λογίας. «Ἡ καθόλου νεωτέρα ἑλληνικὴ γλῶσσα διεμορφώθη πρὸ
τοῦ 10ου αἰῶνος, τοῦτέστι πρὸ τῆς ἐπικοινωνίας ἡμῶν πρὸς τοὺς
Σλαύους, Ἰταλοὺς καὶ Τούρκους, καὶ δὴ πάντα τὰ λεγόμενα περὶ
ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὴν τῶν ξένων γλωσσῶν, οἷον τῆς Σλαυϊκῆς,
Ἰταλικῆς, Τουρκικῆς κλπ. εἶναι παρά τὴν ἱστορίαν²». Ἐφ' ὅσον
δὲ ἤϋξανεν ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἑλλήνων πρὸς ξένους λαούς, ἐπὶ
τοσοῦτον ἡ λαϊκὴ γλῶσσα ἐδέχετο ξένους λέξεις διὰ νὰ τὰς ρίπτῃ
εἰς τὸ χωνευτήριον τῆς καθ' ἑλληνικὸν τύπον διαπλάσεώς των.
Μόνον ἡ ὑπερβολικὴ πρὸς τὴν λατρείαν τῆς ἀρχαιότητος προσή-
λωσις τῶν λογικωτάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρουσίαζεν ἐνώπιόν
των ὡς τρομέρον τὸ φαινόμενον.

Αἱ παρελακτοὶ ξέναὶ λέξεις καὶ φράσεις ἐχρησιμοποιεῖντο
καὶ ὑπὸ ἀρχαϊζόντων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι, κατανοοῦντες βεβαίως,
ὅτι αὗται κατόπιν τῆς μεταπλάσεώς των κατέστησαν κτῆμα τῆς

ἑλληνικῆς γλώσσης, δὲν ἠδύναντο νὰ παραγνωρίσουν τὴν ἀνάγκην
τῆς ὑπάρξεώς των· οὐχὶ σπανίως δὲ ἐχρησιμοποιοῦν ταύτας διὰ νὰ
καταστήσουν ζωηροτέραν τὴν κωμικοποίησιν προσώπου τινὸς ἢ
τὴν εἰρωνεῖαν τῶν λόγων των, ὡς βλέπομεν π. χ. εἰς τὴν κατὰ
τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος γραφεῖσαν «Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν
Ἄδου». — «Μετ' αὐτὸν ἦκε καὶ ὁ ἐκ Δατίνων Βαρθολομαῖος Ντεα-
λαγάσκος ἐκεῖνος καὶ λατινικῶς με προσαγορεύσας «Μπενβένια
μισέ», μειδιῶν ἤρετο : τί πράττει, ὦ ἐπέρασσε, ὁ ἐμὸς μὲν υἱὸς
κτλ. . . Κἀγὼ μόλις ἀναγνωρίσας τὸν ἀνδρα, κεκαρμένην γὰρ εἶχε
καὶ τὴν ὑπὴννην καὶ τὴν κεφαλήν «ἐκάτερ' εἶπον καλῶς αὐτῷ
πράττει, καθηγγητὰ εὐγενέστατε κτλ», ἀλλαχοῦ δὲ τοῦ ἰδίου ἔρ-
γου ἀπαντᾶται ἡ φράσις : «ὄρχιῶ σε ἐπ' ἀληθείας, ὦ κατὰ Λατί-
νους κουμπάρε¹». Ἀλλὰ πόσον ὁ λαός, μαλονότι ἐδέχετο ξενικὰς
φράσεις καὶ λέξεις, ἀπέφευγε νὰ πολιτογραφῇ αὐτὰς προθύμως
εἰς τὴν γλῶσσάν του ἢ τὰς ἐχρησιμοποιεῖ με συναίσθημά τι ἀπε-
χθείας, διδάσκει ἡμᾶς καὶ δημοτικὸν τι ἄσμα, τὸ ὅποιον ἀναμφι-
βόλως εἶναι παλαιότατον, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὸ τὸ θέμα του :

Κάτιον σιγὴ Ρόδο, σιγὴ Ροδοπούλα
Φράγκος ἀγάπησε μὴ Ρωμοπούλα.
Κ' ἢ Ρωμοπούλα δὲν τόνα θέλει.
κ' ἢ σὺλλα μίνα της τὴν ὀρμηγεύει.
— Πάρτονε κόρη μου, τὸ λεβεντιάκη
γιὰ νὰ φρεῖσῃς σιανὸ βρακάκι.
— Ἄην κίτρινο. μίνα μου, ἄντρα τὸ Φράγκο,
ν' ἀκούω «στερντίον» καὶ «ἀλί μάγκο».
— Πάρτονε, κόρη μου, φρεῖ κίπελο.
— Ἄντρα, μαρούλα μου, Φράγκο δὲ θέλω.
— Πάρτονε, κόρη μου, τί ἔχει φλωράκια.
— Ἄντρα δὲ θέλω χωρὶς μονοτάκια.
— Πάρτονε, κόρη μου στερπάνωσέ τον,
τρῆι μῆνες κράτει τον καὶ χῶρισέ τον².

Ἐὸ φαινόμενον τῆς διακρίσεως τῆς γλωσσικῆς μορφῆς εἰς τὰ

1. — Πρὶν τὴν πάρου (τὴν Κύπρον) οἱ Δατῖνοι ἦτον χρῆσι νὰ ἐξύρωμεν
Ρωμαϊκὰ καθολικὰ διὰ νὰ πέσουν γραφῆς τοῦ βασιλέως· καὶ οὕτως ἐμαθη-
τεύσαν τὰ παιδιὰ τους, ὡς ποῦ καὶ πῆραν τὸν τόπον οἱ Λουζινιάδες καὶ ἀπὸ
τότες ἀρχέψαν νὰ μανθάνουν φράγκικα καὶ βαρβαρίσαν τὰ Ρωμαϊκά». Εἰς
Κ. Σάθων, στ', Β', 124.

2. — Χιτζιδάκις α', Α', 480.

1. Boissonade III. 153 καὶ 186.

2. Passow ἀριθ. 574-575 καὶ Ἀρχαῖον ἀριθ. 404.

λογοτεχνικά προϊόντα—ανεξαρτήτως τῆς οἰαςδήποτε φιλολογικῆς ἀξίας των—παρουσιάζεται εὐκρινέστατον πλεόν κατά τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. Οἱ χρησιμοποιοῦντες τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν προσέχουν περισσότερον εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς. «Οὕτω δὲ ἡ ὑπερκαθαρολογία οὐδέποτε ἄλλοτε ἐπεκράτησε τόσο, ὅσον κατά τοὺς χρόνους τούτους τῆς ἐθνικῆς καταπτώσεως¹.» Ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαϊζόντων ἐμφανίζεται μὲ μορφήν ἀρχαϊκωτέραν πῶς ἢ πρότερον, ἀλλὰ γέμουσα συντακτικῶν καὶ γραμματικῶν πολλάκις σφαλμάτων καὶ ἀκυριολεξιῶν· ἡ ἀρχαία, μολονότι καλλιεργεῖται συστηματικῶς, καταπίπτει πραγματικῶς καὶ χάνει παραπολὺ ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν χάριν τῆς· ἡ ἀπόστασις ἢ χωρίζουσα αὐτὴν ἀπὸ τῆν τῶν προηγηθέντων ἀττικιζόντων γίνεται μεγαλειτέρα· ὅσον περισσότερον δὲ συμβαίνει ταῦτο, τόσο ἡ λαϊκὴ γλῶσσα, ἢ διατρέξασα ἐπὶ τοσοῦτον πρὶν χρόνον τὴν μεταβατικὴν τῆς περιόδου καὶ παρουσιαζομένη—ἀν ἐξετάζεται ἐπιπολαίως—ὡς ἀπρόσεκτον καὶ ἀκατάστατον μίγμα ἀρχαίας καὶ νεωτέρας, ἀπομακρύνεται ἐπὶ μᾶλλον τῆς λογίας, διαμορφοῦται κατὰ τρόπον ὀριστικώτερον καὶ σταθερώτερον, δεχομένη τύπους γενικωτέρους καὶ συνηθεστέρους, καὶ φέρει ἕλον τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἐνάργειαν τῆς καθαυτῆς ζωντανῆς γλώσσης, ἢ ὅποια ὡς διὰ τὴν πραγματώσῃ τὴν ἀντίδρασιν πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας γίνεται λογοτεχνικὸν ὄργανον.

Ἐν φαινόμενον ταῦτο, τὸ ὅποιον καὶ ἐπὶ πολλοὺς κατόπιν αἰῶνας ἀποτελεῖ χαρακτηριστικώτατον γνώρισμα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, δὲν ἔπαυσε δὲ ὑφιστάμενον, θὰ καταδειχθῆ καθαρότερον μὲ τὴν ἐξέτασιν τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς εἰς ἀμφότερα τὰ ἰδιώματα. Ἐπειδὴ ἔμως τὸ κυριώτερον μέρος τῆς φιλολογικῆς ταύτης παραγωγῆς ἀνήκει εἰς τὸν ἔμμετρον λόγον, εἰς τὸν ὅποιον ἐπῆλθε ριζικὴ μεταβολὴ καὶ κατὰ τὴν τεχνικὴν μορφήν του, ἀνάγκη νὰ διαλάδω τινὰ καὶ περὶ τῆς σπουδαίας ταύτης μεταβολῆς, τῆς χαρακτηριστικωτάτης διὰ τὴν ἕλλην Βυζαντινὴν ποίησιν, ἐκθέτων συντόμως τὰ τῆς στιχουργίας καὶ ὁμοιοκαταληξίας τῶν Βυζαντινῶν μὲ εἰδικὰς τινὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν σπουδαιωτέρων λεπτομερειῶν τοῦ ζητήματος τούτου.

Γ'—Ο ΣΤΙΧΟΣ ΚΑΙ Η ΟΜΟΙΟΚΑΤΑΛΗΞΙΑ

Ἡ μετρικὴ τῶν Βυζαντινῶν εἰς τε τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν κοσμικὴν ποίησιν εἶναι προϊόν γνησίως ἰδικόν των, ὀφείλον τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐξάλειψιν τῆς διακρίσεως τῶν φωνηέντων κατὰ τὴν προφορὰν των εἰς μακρὰ καὶ βραχέα. Μετὰ τὴν ἐξάλειψιν τῆς διακρίσεως ταύτης, ἣτις ἦτο καὶ ἡ βᾶσις τῆς ἀρχαίας μετρικῆς, ἐμφανίζεται ὡς συντελεστὴς τῆς τηρήσεως τῶν μετρικῶν κανόνων ὁ τόνος. Ἡ προσωδιακὴ ρυθμοποιία γίνεται τονικὴ. Ἡ νέα αὕτη ἀρχὴ τῆς μετρικῆς παρουσιάζεται κατὰ πρῶτον, ὡς τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα καθορίζουν, περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος εἰς τὴν ρυθμικὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν. Πρὸς τὴν νέαν ταύτην μετρικὴν βᾶσιν προσήρμοσαν οἱ Βυζαντινοὶ τὰ μόνα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος τηρηθέντα μέτρα, τὸ Ἰαμβικὸν τρίμετρον καὶ τὸ Ἀνακρεόντειον δίμετρον καὶ τρίμετρον. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἔμως ποιηταὶ διαστάντες ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν μετρικὴν, πλὴν τῶν δύο τούτων μέτρων, ἐφεύρον πληθὺν ἄλλων τοιούτων, μὲ βᾶσιν πάντοτε τὴν τονικὴν ρυθμοποιίαν.

Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων εἰς τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῆς βυζαντινῆς μετρικῆς διετύπωσαν τὴν γνώμην, ὅτι αὕτη προήλθεν ἐξωθεν καὶ ὄη ἐκ τῶν Σημιτικῶν ἐθνῶν. Τὴν γνώμην ταύτην, μὴ προσαγομένων καὶ πολλῶν ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων πρὸς στήριξίν τῆς, ἀνήρεσαν ἄλλοι, βασιζόμενοι ὄχι ἐπὶ ὑποθέσεων ἀπλῶν, ἀλλ' ἐπὶ τινῶν δεδομένων, τὰ ὅποια ἀληθῶς πείθουν, ὅτι ἡ τονικὴ ρυθμοποιία τῶν Βυζαντινῶν εἶναι αὐτοφυὲς ἐλληνικὸν προϊόν, καλλιεργηθὲν πλουσίως ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν διὰ τὴν παραληφθῆ καὶ ὑπὸ τῶν κοσμικῶν τοιούτων¹.

1.—Ἀκριθῆ ἰδέαν περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς Βυζαντινῆς μετρικῆς, τοῦ θεωρητικοῦ αὐτῆς μέρους καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεώς της δύναται νὰ λάβῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης μελετῶν τὴν «Ἑλληνικὴν μετρικὴν» τοῦ Δημ. Σερμετέλου σελ. 114-158, ὅπου οὗτος ἀναφέρει πᾶν ὅτι ἄξιον λόγου ἐγράφη εἴτε ὑπὸ ξένων εἴτε ὑπὸ ἡμετέρων διὰ τὴν ἀποδεχθῆ ἢ νὰ τὴν ἀναιρέσῃ. Ἐπίσης καὶ τὸν Κρουμπάχερ εἰς α', Β'. Εἰδικῶς περὶ τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως καὶ ρυθμικῆς πραγματεύονται οἱ W. Christ καὶ K. Παρηνίκας εἰς τὰ λατινικὰ προλεγόμενα τῆς «Anthologia Graeca Carminum Christianorum», Lipsiae, Teubner 1871.

Ἡ δὲ ποικιλία τῶν μέτρων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν εἶναι τόση, ὥστε ἐάν τις ἤρκεϊτο εἰς ἐπιπολαίαν τῶν ποιημάτων των ἀνάγνωσιν, θὰ ἐκινδύνευε νὰ πιστεύσῃ, ὅτι οὗτοι παρέτασσαν μόνον στίχους τὸν ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν συγκρότησιν ὁλοκλήρου τινὸς μετρικοῦ συστήματος. Ἄλλ' ἢ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ στιχουργία εἶναι σοφοὶ καὶ περίτεχνοι μέτρων συνδυασμοί, κανονιζόμενοι ὑπὸ τοῦ μέλους καὶ τηροῦντες ἀπαρεγκλίτως κανόνας ἰδίους, οἱ ὅποιοι ρυθμίζουν καὶ τὴν σύνθεσιν ἐκάστου ἐκ τῶν ποικίλων γενῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων. Συνηθέστατα οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ εἶναι αὐστηροὶ τεχνίται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τοῦλάχιστον μορφήν τῶν ποιημάτων των, ἀκολουθοῦντες κατὰ τοῦτο τὸ παράδειγμα τῶν ἱεραίων. Αἱ ποιητικαὶ συνθέσεις των ὑπὸ τεχνικὴν μορφήν εἶναι ἀψογοί. Ἐκτὸς τῆς προσοχῆς, τὴν ἁπλοῖαν κατέβαλλον, ὅπως εἰς τοὺς ἀντιστοιχοῦντας πρὸς ἀλλήλους στίχους τῶν διαφόρων στροφῶν τονίζεται πάντοτε ἡ ἴδια συλλαβή, ὥστε ἡ τομὴ νὰ γίνεται κανονικωτάτη καὶ ἀβίαστος, ἐφρόντιζον ἀκόμη ὅπως ἕκαστος στίχος, ὅταν ἀπετελεῖτο ἐκ πλειόνων τῶν ἐπιτὰ ἢ ὀκτὼ συλλαβῶν, περικλείη ὁλοκληρον νόημα. Τὰ ποιήματά των εἶναι, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, σφικτοδεμένα. Ἐκαστος στίχος ἔχει τὴν ἰδίαν του μουσικότητα, ἢ ὅποια συνήθως ἐνισχύεται καὶ διὰ τῆς ἐντὸς αὐτοῦ συνηχίσεως ἢ παρηχίσεως. Καὶ κατὰ τοῦτο οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ στίχοι δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς τοὺς ἐλευθέρους τῶν νεωτέρων Γάλλων καὶ ἄλλων συμβολιστῶν στίχους, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἔχει τὸ ἴδιόν του μέτρον, τὴν ἰδίαν του μουσικότητα, ἐπιδιωκομένης ὑπὸ τῶν μᾶλλον τεχνιτῶν καὶ τῆς ἀλληλαδιαδόχου ἐντὸς αὐτοῦ συνηχίσεως. Ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς τεχνικῆς ταύτης μορφῆς τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς στιχουργίας δίδουν οἱ «Οἱκοὶ» τοῦ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου κατὰ τὸ 626 ποιηθέντος Ἀκαθίστου Ὑμνου. Οὗτος ἀποτελεῖται ἀπὸ εἴκοσι τέσσαρας στροφῆς ὁμοιομόρφους ἢ οἴκους, ἐκάστου τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον γράμμα ἀνταποκρίνεται κατὰ σειράν πρὸς ἓν τῶν εἴκοσι τεσσάρων γραμμάτων τῆς ἀλφαβήτου· πᾶσα δὲ στροφή ἢ οἶκος συγκροτεῖται ἀπὸ δώδεκα στίχους, ἀνὰ δύο ζευγνυμένους οὕτως ὥστε ν' ἀποτελοῦν δίστιχον ὁμοιόρρυθμον. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στρο-

φῆς ἐπαναλαμβάνεται ὡς ἐπωδὸς ὁ στίχος «χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε». Παραθέτω τὰς δύο πρώτας στροφάς :

Α' Στροφή.

Ἄριθ. συλλαβῶν.

10	Χαῖρε δι' ἧς ἡ χαρὰ ἐκλάμπει.
»	Χαῖρε δι' ἧς ἡ ἀγάπη ἐκλείπει.
13	Χαῖρε τοῦ πεσόντος Ἀδάμ ἡ ἀνάκλησις.
»	Χαῖρε τῶν δακρύων τῆς Ἐθίας ἡ λύτρωσις.
16	Χαῖρε ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνους λογισμοῖς.
»	Χαῖρε βάθος δυσθεώρητον καὶ Ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς.
14	Χαῖρε, ὅτι ὑπάρχεις Βασιλέως καθέδρα.
»	Χαῖρε, ὅτι βασιτάζεις τὸν βασιτάζοντα πάντα,
11	Χαῖρε ἀστὴρ ἐμφανῶν τὸν Ἥλιον.
»	Χαῖρε γαστήρ ἐνθέου σαρκώσεως.
11	Χαῖρε δι' ἧς νεουργεῖται ἡ κτίσις.
»	Χαῖρε δι' ἧς βρεφουργεῖται ὁ Κτίστης.
	Χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε.

Β' Στροφή.

10	Χαῖρε βουλής ὑπορρήτων μύσους.
»	Χαῖρε οἰγῆς δεομένων πίσις.
13	Χαῖρε τῶν θαυμάτων Χριστοῦ τὸ προίμιον.
»	Χαῖρε τῶν δογμάτων αὐτοῦ τὸ κεφάλαιον.
16	Χαῖρε κλίμαξ ἐπουράνιε, δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός.
»	Χαῖρε γέφυρα μετὰ γουσα τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν.
14	Χαῖρε τὸ τῶν Ἀγγέλων πολυθρόνητον θαῦμα.
»	Χαῖρε τὸ τῶν δαιμόνων πολυθρόνητον τραῦμα.
11	Χαῖρε τὸ φῶς ἀρρήτως γεννήσασα.
»	Χαῖρε τὸ πῶς μηδένα διδάξασα.
11	Χαῖρε σοφῶν ὑπερβαίνουσα γνώσιν,
»	Χαῖρε πιστῶν καταυγάζουσα φρένας.
	Χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε κτλ.

Ἐκ τῆς πολυμόρφου ταύτης ἐκκλησιαστικῆς στιχουργίας προήλθεν ἀναμφιδόλως καὶ ἡ στιχουργία τῶν κοσμικῶν ποιητῶν, οἱ ὅποιοι πλὴν τοῦ κατὰ τὴν τονικὴν ρυθμοποιίαν χρησιμοποιουμένου λαμβικοῦ τριμέτρου καὶ τοῦ Ἀνακρεοντείου χρησιμοποιουμένου καὶ τὸν δεκαπεντασύλλαβον, τὸν καὶ κυρίως πολιτικὸν λεγόμενον στίχον, ὅστις εἶναι ὁ μᾶλλον ἐνδεικτικὸς τῆς Βυζαντινῆς στιχουργ-

γίας κατὰ τοὺς τελευταίους ἰδίως αἰῶνας τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Πόθεν δὲ προήλθεν ὁ στίχος οὗτος, δὲν κατέστη ἀκόμη δυνατόν νὰ καθορισθῇ σαφῶς καὶ σταθερῶς. Τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεώς του ἴσως νὰ μένη πάντοτε ὡς ἐν τῶν ζητημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας διὰ ν' ἀπασχολοῦν διαρκῶς τοὺς φιλολογοῦντας. Πρῶτος ὁ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἀκμάσας σχολιαστὴς τοῦ Ὀμήρου Εὐστάθιος ἐνόμισεν ὅτι εὔρε τὴν ἀρχὴν του εἰς τὸν τροχαῖκόν τετράμετρον τῶν ἀρχαίων, προσάγων εἰς ἀπόδειξιν τούτου τρεῖς ἀλλεπαλλήλους ἐκ τῶν Περσῶν τοῦ Δισχύλου στίχους, οἱ ὁποῖοι δύνανται ν' ἀναγνωσθοῦν κατὰ τὸν τονικόν ρυθμὸν καὶ ὡς δεκαπεντασύλλαβοι :

(στ. 155-157) Ὡ βαθυζώνων ἄνασσα Περσίδων ὑπεριάτη,
μήτηρ ἢ Ξέρξου γεμαία, χαῖρε Δαρτείου γύναι,
θεοῦ μὲν ἐννάτειρα Περσῶν. θεοῦ δὲ καὶ μήτηρ ἔφυς.

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Εὐσταθίου ὑπεστήριξε κατόπιν καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης (1260-1310) εἰς τὸν «Διάλογον περὶ Γραμματικῆς» διὰ νὰ τὴν ἀσπασθοῦν κατὰ τοὺς νεωτέρους ἰδίως αἰῶνας καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξουν ἐκθύμως ἄλλοι πολλοὶ ἡμέτεροι καὶ ξένοι, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Γάλλος Μποασσανάντ, ὅστις ἔγραψε : «Ἐσχημάτισαν (οἱ Ἕλληνες) τὸν δεκαπεντασύλλαβον στίχον ἐπὶ τοῦ τροχαῖκου τετραμέτρου τῶν ἀρχαίων· ἀλλὰ μὴ γνωρίζοντες πλέον τὴν προσωδιακὴν ποσότητα, προσεκολλήθησαν εἰς τὴν ἀριθμητικὴν τοιαύτην τῶν συλλαβῶν καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐλαττώσουν τὴν ἀηδῖαν τοῦ ρυθμοῦ τούτου διὰ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ τονίζουσι τὴν παραλήγουσαν, ὅπερ εἶναι λίαν μογότονον¹.» Ἄλλοι ὁμῶς ἀπέχρυσαν ζωηρῶς τὴν γνώμην ταύτην, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν καὶ νὰ δώσουν πιθανὴν ἐξήγησιν τῆς ἀρχῆς καὶ προελεύσεως τοῦ δεκαπεντασυλλάβου. Βεβαίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτόν, ὅτι προήλθεν ἐκ τοῦ τροχαῖκου τετραμέτρου, διότι στίχους ἀποτελοῦντας κανονικωτάτους δεκαπεντασυλλάβους μετὰ τὴν τονικὴν ἀνάγνωσιν ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς δακτυλικούς ἑξαμέτρους τοῦ Ὀμήρου :

1. Boissonade εἰς «Notices et Extraits etc.» t. XII partie II p. 4 (2ème note).

Καὶ μιν φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδα.....
Οἴηπερ φύλλων γενεὴ τοιήδε καὶ ἀνδρῶν... κτλ.

χιλιάδας δὲ ἔλας κατόπιν, ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἀλκαίου καὶ τῆς Σαπφούς καὶ τοῦ Ἰππώνακτος καὶ τῶν τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, μέχρι τῶν τελευταίων Ἀλεξανδρινῶν. Νεωτέρα θεωρία, εὑροῦσα πολλοὺς προθύμους πρὸς ἀποδοχὴν ταύτης καὶ ἔχουσα βεβαίως πολλὰ τὰ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἐαυτῆς, εἶναι ὅτι ὁ δεκαπεντασύλλαβος προήλθεν ἐκ τοῦ πεζοῦ λόγου, εἰς τὸν ὁποῖον πολλοὶ πεζογράφοι μετὰ τὴν ἐξασθένησιν τῆς προσωδιακῆς προφορᾶς καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῆς τονικῆς τοιαύτης, προσέδιδον ρυθμικότητά τινα, προσέχοντες, ὅπως αἱ δύο τονιζόμεναι εἰς τὸ τέλος ἐκάστης φράσεως συλλαβαὶ χωρίζονται κατὰ κανόνα ὑπὸ δύο τουλάχιστον ἀτόνων. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὑπάρχουν πολλαὶ αἱ ἀντιρρήσεις.

Κατόπιν τούτων τολμῶ νὰ διατυπώσω τὴν γνώμην, ὅτι ἴσως νὰ μὴ εὐρίσκώμεθα μακρὰν τῆς ἀληθείας, ἐὰν ἐξηγήσωμεν τὴν γένεσιν ἢ μᾶλλον τὴν ἐμφάνισιν τοῦ δεκαπεντασυλλάβου εἰς τὴν Βυζαντινὴν ποίησιν διὰ τοῦ ἐξῆς συλλογισμοῦ : Ὅταν ἐξασθένησεν ἡ προσωδιακὴ προφορὰ καὶ ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἡ τονικὴ, πλείστοι ἀρχαῖοι στίχοι, τροχαῖκοι τετράμετροι καὶ ἄλλων διαφόρων μέτρων, ἀναγινωσκόμενοι τονικῶς παρουσίαζον νέαν τινὰ μουσικότητα, ἢ ὁποῖα ἐπληξεν εὐαρέστως λεπτὰ μουσικὰ ὦτα. Νεωτεριστῆς τολμηρός, ὁ ἐννοήσας τὴν μουσικότητα ταύτην, δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ εἰς τὸν στίχον διὰ νὰ γίνῃ ὁ αὐτὸς προκύψας δεκαπεντασύλλαβος καὶ κτῆμα τοῦ λαοῦ· διότι ὁ δεκαπεντασύλλαβος, ὡς μαρτυρεῖ καὶ πείθει ἡ μακρὰ ἱστορία του, εἶναι πρὸ παντός στίχος λαϊκός. Ποῖος δὲ ὁ νεωτεριστῆς αὗτος, ἴσως νὰ παραμείνῃ ἀγνωστον διὰ παντός, ὡς παραμένει ἀγνωστον καὶ ποῖος ἀκριβῶς ὁ ἐφευρέτης τοῦ χρησιμοποιηθέντος καὶ πρὸ τοῦ Ὀμήρου δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου, καίτοι ὁ θρύλος ἀποδίδει τὴν ἐφευρέσιν του εἰς τὴν Πυθιακὴν ἱέρειαν Φημονόην, ἢ ὁποῖα διὰ τοῦ στίχου αὐτοῦ ἐξήγγελλε τὰς χρησμοδίας τῆς.

Οἱ ἀσχοληθέντες μετὰ τὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ δεκαπεντασυλλάβου ξένοι καὶ ἡμέτεροι, ἀκολουθοῦντες ὁ εἰς τὸν ἄλλον, παρεδέχοντο, ὅτι τὸ πρῶτον μνημεῖον τῆς ἐμφανίσεώς του εἰς τὴν βυζαντινὴν ποίησιν εἶναι τέσσαρες ὁμηοτικοὶ στίχοι, παρατιθέμενοι μετὰ μορφὴν

πεζού λόγου ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου εἰς τὴν «περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως συγγραφὴν του», ὡς φαλλόμενοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του (913-959) ἀπὸ τὸν λαόν :

*Ἴδου τὸ ἔαρ τὸ γλυκὺ πάλιν ἐπανατέλλει
ζωὴν, ὕψιστον καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν,
ἀνδραγαθίαν ἐκ Θεοῦ τοῖς βασιλεῦσι Ρωμαίων
καὶ νίκην Θεοδωρητὸν κατὰ τῶν πολεμίων,*

οἱ ὅποιοι στίχοι ἐθεωροῦντο καὶ τὸ πρῶτον γραπτὸν μνημεῖον τῆς δημοτικῆς βυζαντινῆς ποιήσεως, μέχρις οὗ ὁ Γάλλος *Deville*, ὀδηγούμενος ἰσως ὑπὸ φράσεως τοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ βου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος ἀκμάσαντος ἱστορικοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα «καὶ εἰς τὸν Μαυρικίον ἐρραφώδουν μεθ' ὕδρευς ἄσματα¹», ἀπέδειξεν ὅτι μνημεῖον λαϊκῆς βυζαντινῆς ποιήσεως εἶναι τὸ μὲ μορφήν πεζοῦ λόγου ἀναφερόμενον ὑπὸ τῶν χρονογράφων Θεοφάνους καὶ Κεδρηνοῦ χωρίον, ὅπερ φέρει χαρακτηῖρα σατύρας ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου καὶ εἰς τὸ ὅποιον ἀνευρίσκονται καὶ ἴχνη δεκαπεντασυλλάβου στίχου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του εἰς τὴν ἀρχικὴν ἑμμετρον μορφήν του :

*Εὐρηκε τὴν δαμαλίδ' ἀπαλὴν
καὶ ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριον
πεπήδηκεν αὐτὴν
καὶ ἐποίησε παιδία
ὡς τὰ ξυλοκούκουδα
καὶ οὐδεὶς τολμᾷ λαλῆσαι
ἀλλ' ὄλους ἐφίμωσε.
Ἄγιέ μου, ἄγιε φοβερέ καὶ δυνατὸ
δὸς αὐτῷ κατὰ κρανίου,
ἵνα μὴ ὑπεραιρηται.
καὶ γὰρ σοὶ τὸν βοῦν τὸν μέγαν
προσαγάγω εἰς εὐχὴν.²*

1.—Theopl. Simocatta: *Historiae* σελ. 301. Ἔκδ. Teubner. Leipzig 1887.

2.—Deville, 34-35.

Τὸ αὐτὸ θέμα ἐπραγματεύθη μετὰ δέκα καὶ τρία ἔτη καὶ ὁ Σπυρ. Λάμπρος εἰς «Παρνασσόν» Τόμ. Β' (1878) σελ. 405 καὶ ἐφεξῆς, ὅπου ἀποκαθιστᾷ καὶ τὸ ποίημα εἰς στίχους πλησιάζοντας περισσότερον πρὸς τὸν δεκαπεντασυλλάβον.

Τὴν δὲ γενικὴν πλέον χρῆσιν τοῦ δεκαπεντασυλλάβου ἀνεύρισκον κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ψελλοῦ, καὶ εἶτα τοῦ Τζέτζη καὶ ἄλλων.

Ἄλλ' ὁ στίχος οὗτος ἦτο γνωστὸς πολὺ πρότερον καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὅχι καὶ σπανίως ἀπὸ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος. Πρῶτος ἐσημείωσε τοῦτο ὁ Δημ. Σεμιτέλος,¹ χαρακτηρίσας ὅμως αὐτὸν ὡς λαμβικὸν καταληκτικὸν τρίμετρον, διὰ τῆς παραθέσεως ἐνὸς δεκαπεντασυλλάβου ἐκ τοῦ «Πρὸς Παρθένον» παραινετικοῦ ποιήματος Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ :

ἐν σώματι τὰς νοεῖς δυνάμεις ἑμιμήσω.

Ἀναγινώσκοντες ὅμως προσεκτικώτερον τὸ ἴδιον ποίημα, ὅπερ εἶναι ἐν ἑκ τῶν δύο, εἰς τὰ ὅποια ὁ Ναζιανζηνὸς ἐχρησιμοποίησε τὴν τονικὴν ἀντὶ τῆς προσωδιακῆς ρυθμοποιίας, ὡς πράττει εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ποιήματά του, ἀνευρίσκομεν καὶ ἄλλους δεκαπεντασυλλάβους π. Χ.

στ. 30. Καὶ Χριστὸς ἔπαθε σαρκὶ προσελθὼν ἐκ Παρθένου.

» 55. Καὶ πλέγμα καλὸν ἄρσται πᾶσαι σε στεφανοῦσαι.

» 60. Κάλλος δὲ λάμπρυνε ψυχῆς ἐκ Θεοῦ κοσμουμένη.

Τὴν δὲ γενικωτέραν χρῆσιν του συναντῶμεν βραδύτερον εἰς δύο ἀδέσποτα ἑξαποστειλάρια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν «εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα» ἔχει ὡς ἐξῆς :

*Σαρκὶ ὑπνώσας ὡς θνητός, ὁ βασιλεὺς καὶ κύριος
τρίημερος ἑξανέστις,*

Ἄδὰμ ἐγείρας ἐκ φθορᾶς καὶ καταργήσας θάνατον.

καὶ τὸ ἕτερον «εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον», οὕτω :

*Ἐαρ ἡμῖν ἐξέλαμψεν ἡ λαμπρὰ τοῦ δεσπότου
καὶ θεῖα ἑξανάστασις πρὸς οὐράνιον πάσχα
ἐκ γῆς ἡμᾶς παραπέμπον' ταύτη δὲ συνεκλάμψει
τοῦ πανενδόξου μάρτυρος Γεωργίου ἡ μνήμη
ἡ φωταυγῆς, ἣν φαιδρῶς ἐστέσωμεν, ἵνα θεῖας
ἀξιωθῶμεν χάριτος πρὸς Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος.*

1. Δ. Σεμιτέλου: Ἑλληνικὴ Μετρικὴ σελ. 154.

Κατόπιν εἰς παροιμίας τὰς ὁποίας ἀναφέρουν ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος (525—600) καὶ ὁ Ἰωάννης Μόσχος (+619) καὶ μετὰ τούτους εἰς ποιήματα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (717—775), ὅπως εἰς ἓν Θεοτοκίον :

*Ὁ τὴν ἀνάστασιν διδοὺς τῇ γένει τῶν ἀνθρώπων...
Μητρὸς ἑκὼν προσφέρεται ἐν γαστρὶ τῷ νομικῷ...*

καὶ εἰς Ἄναστάσιμα :

*Κυκλώσατε λαοὶ Σιών καὶ περιλάβετε αὐτήν
καὶ δότε δόξαν ἐν αὐτῇ τῷ ἀναστάντι ἐκ νεκρῶν.....
Λεῖτε λαοὶ ὑμνήσωμεν καὶ προσκυνήσωμεν Χριστὸν
ὁ ἐκ τῆς πλάνης τοῦ ἔχθρου τὸν κόσμον λυτρωσάμενος.*

Ὁ δὲ Ἀνδρέας ὁ Κρήσιος (8ος αἰὼν) ἔλην τὴν γ' Ὁδὴν τοῦ Μεγάλου Κανόνος ἔγραψεν εἰς στίχους δεκαπεντασுλλάβους καὶ δεκασுλλάβους κατὰ συζυγίαν :

*Ἐπὶ τὴν ἀσάλευτον Χριστέ, πέτραν τῶν ἐντολῶν σου
τὴν ἐκκλησίαν σου στερέωσον.
Ἦθρ παιᾶ κυρίου ποτὲ κύριος ἐπιβρέξας
τὴν γῆν Σοδόμων πρὶν κατέφλεξεν. κτλ...*

Πολιτικούς τινὰς ἢ δεκαπεντασுλλάβους στίχους ἐγκατασπείρει καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σαφὴς (886—912) εἰς τὰ «Ἐωθινά» του :

*Τὰ τῆς Μαρίας δάκρυα οὐ μάτην χεῖται θερμῶς
Ἰδοὺ γὰρ κατηξίωται καὶ διδασκῶν τῶν ἀγγέλων κτλ.*

χρησιμοποιεῖ αὐτοὺς καὶ ὁ Πατριάρχης Φώτιος (+891), ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (913—959) εἰς ὀλόκληρα τὰ ἑξ ἑνδεκα ἑξαστίχων στροφῶν ἑξαποστειλάριά του :

*Τοῖς μαθηταῖς ἀνέλθωμεν ἐν ὄρει Γαλιλαίας,
πίτσι Χριστὸν θεάσασθαι λέγοντα ἔξουσίαν
λαβεῖν τῶν ἄνω καὶ κάτω μάθωμεν, πῶς διδάσκει
βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς ἔθνη πάντα
καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, καὶ συνεῖναι
τοῖς μύσταις, ὡς ὑπέσχετο, ἕως τῆς συντελείας.*

*Τὸν λίθον θεωρήσασαι ἀποκεκυλισμένον
αἱ μυροφόροι ἔχαιρον· εἶδον γὰρ νεανίσκον
καθήμενον ἐν τῷ τάφῳ, καὶ αὐτὸς ταύταις ἔφη·*

*Ἰδοὺ Χριστὸς ἐγήγερται· εἶπατε σὺν τῷ Πέτρῳ
τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει φθάσατε Γαλιλαίας,
ἐκεῖ ὑμῖν ὁφθήσεται, ὡς προσέειπε, τοῖς φίλοις κτλ.¹*

Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους (10ον αἰῶνα) γράφουν εἰς τεχνικωτάτους πλέον δεκαπεντασுλλάβους τὰς «Κατανυκτικὰς Ἀλφάβητους» τῶν Συμεῶν ὁ Μεταφραστὴς :

*Ἀπὸ χειλέων δάκρυα, ἀπὸ καρδίας πόνους κτλ.
καὶ Ἀναλογίζου ταπεινή, ψυχὴ μου παναθλία κτλ.²*

Οὐρανὸς ὁ Μάγιστρος :

Ἀπὸ χειλέων λόγους σοὶ ποίους προσοίσω, λόγος κτλ.³

καὶ ἄλλοι, ἐνῶ ἡ δημοτικὴ ποίησις λαμπρύνει τὸν στίχον τοῦτον εἰς τὰ ἀποτελοῦντα τὸν Ἀκριτικὸν κύκλον δημοτικὰ τραγούδια.

Ἵπῆρξε λοιπὸν ἡ χρῆσις τοῦ δεκαπεντασுλλάβου συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος ὑπὸ τε τῶν λογίων καὶ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως αὐτοῦ μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος, ὅτε γενικεῦεται εἰς τὴν κοσμικὴν ποίησιν διὰ τῶν ἐμμέτρων ἔργων τοῦ Γζέτζη, Ψελλοῦ, Μανασσῆ καὶ λοιπῶν, ἵνα καταστῇ ὁ κύριος πλέον στίχος τῆς τε λογίας καὶ δημοτικῆς ποιήσεως μέχρι σήμερον.

Ἀλλὰ πρὶν ἐπικρατήσῃ τόσοσ ὀριστικῶς, μεγάλαι ὑπῆρξαν αἱ ἐναντίον τῆς παραδοχῆς του καὶ τότε καὶ κατόπιν ἀντιδράσεις. Ὁ μᾶλλον κατακρίνας τὴν χρῆσιν του καὶ δριμύτατα ἐπιτεθεὶς κατὰ τῆς ἀδιακόπως αὐξανομένης εἰσαγωγῆς του εἰς τὴν ποίησιν ἦτον ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὁ ὁποῖος μὴ ἐννοῶν, ὅτι ἡ ζωντανὴ ποίησις ἀπῆτει καὶ ζωντανοὺς ρυθμούς, συνεβούλευε τὴν ἀδιατάρακτον τήρησιν τῶν ἀρχαίων μέτρων. Ὁ δεκαπεντασύλλαβος ὁμοίως, εἰς τὸν ὅποιον ἢ τε λογία καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις εἶχον ἤδη δώσει εὐκαμφίαν καὶ μουσικότητα θαυμαστήν, γίνεται ὁ προτιμώμενος ὑπ' ἑλῶν τῶν ποιητῶν στίχος, διὰ νὰ προέλθουν εἴτα βαθ-

1. Ἰδε τὰ παρατιθέμενα ποιήματα εἰς W. Christ καὶ M. Paraniikas «Anthologia Graeca Carmini Christianorum» σελ. 29—32, 108, 110—112, 119, 149.

2. Migne tom. 114 p. 132—133.

3. Εἰς Byzantinische Zeitschrift tom. 8 p. 66—78.

μιαίως ἐξ αὐτοῦ ἄλλοι μικρότεροι καὶ ποικίλοι κατὰ τὸ μέτρον στίχοι¹.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι πλὴν τοῦ δεκαπεντασύλλαβου οἱ Βυζαντινοὶ ποιηταὶ ἐχρησιμοποιοῦν, τηρήσαντες ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ προσαρμόσαντες πρὸς τὴν τονικὴν ρυθμοποιίαν, τὸν Ἰαμβικὸν τρίμετρον καὶ τὸν Ἀνακρεόντειον δίμετρον καὶ τρίμετρον. Ἐκτὸς τούτων ὅμως παρέλαβον ἐπιπλέον καὶ τὸν ἑνδεκασύλλαβον τῆς Σαπφικῆς λεγομένης στροφῆς. Γενικῶς νομίζεται, ὅτι ὁ στίχος οὗτος εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, παραληφθεὶς ἐκ τῆς Ἰταλικῆς. Ἄλλ' ἢ συνεχῆς ἐμφάνισις αὐτοῦ εἰς Βυζαντινὰ ποιήματα ἀνατρέπει τὴν γνώμην ταύτην καὶ κείθει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ οὗτος προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας τῶν Ἑλλήνων στιχουργίας. Ὁ ἑνδεκασύλλαβος, τὸν ὅποιον ἐχρησιμοποίησε Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς εἰς τὴν «Ὠδὴν νεκρώσιμον εἰς μοναχόν» :

*τοῖς τοῦ βίου τερπνοῖς ἀνητένιζον
λογισμῶ θεωρῶν τὰ γινόμενα κλπ.*

ἐγκατασπείρει δὲ εἰς ἄλλα ποιήματά του, ὡς εἰς τὸν «Ψαλμὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων», κλείων πᾶσαν στροφὴν τοῦ πολυστρόφου ποιήματός του μὲ τοιοῦτους ἑνδεκασύλλαβους, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν τῆς Σαπφικῆς στροφῆς :

Ἵψηλόθρον' ἀθάνατ' Ἀφροδίτα.

Τὸν ἴδιον στίχον ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ ἰδιόμελα Θεοφάνους τοῦ ἐπιλεγομένου Γραπτοῦ, εἰς «Κανόνας» Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἰς ὅλον τὸ «ἀλφαθητικὸν ποίημά του» τοῦ ὁποῦ ἢ ἀρχή :

Ἀνεσπέρου φωτὸς ἢ γεννήτρια,

καὶ εἰς ἕτερον ὅμοιον ἀγνώστου ποιητοῦ², εἰς ἐκάστην στροφὴν τοῦ «Ἀκαθίστου Ὑμνου», εἰς τὸν ὅποιον ἀπαντᾶται καὶ ὁ ἕτερος παροξύτονος ἑνδεκασύλλαβος,

Χαῖρε δι' ἧς νεουργεῖται ἡ κτίσις,

ὁ ὑπάρχων καὶ εἰς τὸ τροπάριον τοῦ Ἐὐαγγελισμοῦ

Ἐὐαγγελίζου γῆ χαρὰν μεγάλην,

Αἰνεῖτε οὐρανοὶ Θεοῦ τὴν δόξαν,

1. Περὶ τῆς ἐκ τοῦ δεκαπεντασύλλαβου προελεύσεως ἄλλων στίχων ἴδε τὴν ἀξιόλογον μονογραφίαν Στιλπ. Κυριακίδου «Τὰ παιδιὰ τοῦ δεκαπεντασύλλαβου». Ἀθῆναι 1928.

2. Εἰς Byzantinische Zeitschrift τόμ. 14ος, 285 καὶ τόμ. 16ος, 499.

ἀντιστοιχῶν δὲ πρὸς τὸν Σαπφικόν :

Μὴ μ' ἄσαισι, μηδ' ὄνιαισι δάμνα.

Ὁ ἑνδεκασύλλαβος οὗτος χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἀνὰ πάντα δεύτερον καὶ τέταρτον στίχον τῶν ἑπταστίχων στροφῶν τῆς θ' ὠδῆς εἰς τὸν «Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου». Γενικῶς δὲ καὶ ὁ προπαροξύτονος καὶ ὁ παροξύτονος τῆς Σαπφικῆς στροφῆς ὑπάρχουν εἰς πλεῖστα ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα γνωστῶν καὶ ἀγνώστων ποιητῶν.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι σπανιώτατα ἐμφανίζεται ἢ χρῆσις τοῦ ἑνδεκασύλλαβου εἰς τὴν Βυζαντινὴν κοσμικὴν ποίησιν, εἰς δὲ τὴν δημοτικὴν οὐδόπως, καὶ μόνον κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἀνευρίσκεται εἰς τινὰ δημοτικὰ ἄσματα, καὶ ἰδίως εἰς τὰς μεταφράσεις σονέττων τινῶν τοῦ Πετράρχου, καὶ κατόπιν εἰς τὴν «Βασκοπούλαν» τοῦ Δριμουτικοῦ, διὸ καὶ φυσικῶς γεννᾶται ἢ σκέψις, ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ ἑνδεκασύλλαβος παρελήφθη ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν ποίησιν, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ χαρακτηριστικώτερος στίχος, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐμφανίσεώς του εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν δημοτικὴν καὶ ἄλλην ποίησιν, χρησιμοποιοῦν αὐτὸν οἱ γράφοντες εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ποιηταί, τηροῦντες ὅλην τὴν τεχνικὴν μορφήν τῶν Σαπφικῶν στροφῶν, ὡς θὰ δειχθῆ περαιτέρω εἰς τὰ αἰκεῖα μέρη. Συνεπῶς καὶ ὁ ἑνδεκασύλλαβος τῆς τονικῆς ρυθμοποιίας δὲν εἰσῆχθη ἔξωθεν, ἀλλ' εἶναι ἐξακολούθησις χρήσεως αὐτοῦ τοῦ ἀρχαίου, τὸν ὅποιον παραλαβόντες οἱ Λατίνοι τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἐκληροδότησαν εἰς τὴν Ἰταλικὴν ποίησιν. Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται, φρονῶ, σαφῶς, ὅτι ἡ μετρικὴ τῶν Βυζαντινῶν εἶναι δημιουργήμα ἰδικόν των, διασῶσαν καὶ πλεῖστα ἐκ τῆς ἀρχαίας μετρικῆς.

Συναφές πρὸς τὸ ζήτημα τῆς στιχουργίας εἶναι καὶ τὸ τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν προέλευσιν αἱ γνώμαι διίστανται· διότι ἄλλοι μὲν ὑποστηρίζουν, ὅτι τὸ διακοσμνητικὸν τοῦτο μέσον τοῦ στίχου εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν ἐκ τῆς Δύσεως καὶ δὴ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος¹, ἄλλοι δὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν ἐκ

1. Krumbacher a', B', 605 καὶ Gidel a, 68.

τῶν σημιτικῶν ἐθνῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν Ἑβραϊκὴν καὶ τὴν Ἀραβικὴν ποίησιν, καὶ ἄλλοι ἔτι εἶναι αὕτη προῖδον γνησίως Ἑλληνικόν, τῆς ἀρχῆς τῆς προελθούσης ἐκ τοῦ ὁμοιοτελεύτου τῶν ρητόρων¹, ἢ ἔτι πλέον: ὅτι ἐχρησιμοποιοῦν αὐτὴν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας ποιηταί, διὰ νὰ μεταδοθῆ καὶ εἰς τοὺς τόσον ἐπιδιώκοντας τὸ ἰσοτέλευτον καὶ τὰς παρηγήσεις ρήτορας. Βεβαίως ἐνέχει ἱκανὴν ὑπερβολὴν ἢ προσπάθεια ἀνευρέσεως ὁμοιοκαταληξίας εἰς πᾶν ὁμοιοτέλευτον, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Τέλφου, ὅστις διὰ τῆς παρατάξεως σειρᾶς ὅλης στίχων ὁμοιοτελευτούντων² ἠθέλησε ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν πραγματικῆς ὁμοιοκαταληξίας καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους: διότι μὲ τὴν μέθοδον ταύτην δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ὁμοιοκαταλήκτους στίχους καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ὅμηρον:

Ἥμος δ' ἠριγάνεια φάνη βοδοδάκτυλος Ἥως,
ᾠρνοι' ἄρ' ἐξ ἐννήφιν Ὀδυσσῆος φίλος υἱός. (Ὀδυσ. Β 1—2)

Ἄλλ' ὅτι ἐκ τοιαύτης τινὸς ἀρχῆς προήλθεν ἡ ὁμοιοκαταληξία δὲν φαίνεται ὅπως ἀπίθανον. Εἰς τὴν Βυζαντινὴν ποίησιν τὸ διακοσμητικόν, τοῦτο μέσον τοῦ στίχου εἶναι ἱκανῶς σύνηθες. Ἀπαντῶμεν αὐτὸ εἰς πλείστα ὅσα ποιήματα διαφόρων ποιητῶν, ἀκμασάντων κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Εἰς τὸν Ρωμανὸν τὸν μελωδόν, οἱ ὁμοιοκαταληκτοῦντες στίχοι εἶναι συχνότατοι: ἐκ τῆς ὅλης δὲ συγκροτήσεως τῶν ποιημάτων τοῦ ἀγόμεθα νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὁμοιοκαταλήκτου δὲν εἶναι τι συμπτωματικόν, ἀλλ' ὅτι ἐπεδιώκετο ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὸν «Ἀκάθιστον Ὕμνον» τοῦ Πατριάρχου Σεργίου ἡ μεμελετημένη οὕτως εἰπεῖν χρησιμοποίησις τῆς ὁμοιοκαταληξίας εἶναι προφανής: δὲν πρόκειται πλέον περὶ συνηγήσεων καὶ ὁμοιοτελεύτων ὡς τὰ τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ περὶ καθαροῦ ὁμοιοκαταλήκτου, χρησιμοποιουμένου κατὰ τὸν αὐστηρότερον τρόπον. Τὴν ὁμοιοκαταληξίαν ἐγγνώριζον καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ οἱ κοσμικοὶ ποιηταί. Τὰ Ἀνακρεόντεια λεγόμενα ποιήματα, τὰ ὅποια ἐγράφησαν μεταξὺ τοῦ 4ου καὶ τοῦ 10ου αἰῶνος, ἔχουν ἀπείρους ὁμοιοκαταληκτοῦντας

1. Norden, «die Antike Kunstprosa» σελ. 827 καὶ ἔξης, ὡς ὑπομνησκει ὁ Christ εἰς τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας» (Ἑλλην. μεταφράσεως τόμ. Β' σελ. 882, ὑποσημ. 1.)

2. Εἰς «Πανδώραν» τομ. ΙΓ', ἀριθ. 296-299.

στίχους. Ἰκανοὺς τοιοῦτους ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ποίημα τοῦ κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἀκμάσαντος ἀρχιεπισκόπου Ἀρσενίου «Στίχοι εἰς τὴν Λαμπρὰν Κυριακὴν».

στ. 4—5. Γλυκερὰν ὄπα λαλεῦντες
λιγερὸν μέλος φωνεῦντες...
» 10—21. Πᾶσα σκιρτᾷ νῦν ἢ κτίσις
τὸν ὑψωθέντι δοξάζει
Θεὸν ὑμνεῖ πᾶσα φύσις.
» 24—25. Τίς ἂν ἀξίως λαλήσῃ;
τίς ἂν ἀξίως ὑμνήσῃ;
» 55—60. Ἄγέλαι πτηνῶν σκιρτῶσι
ἐπὶ τοῖς δένδροις φωνεῦσαι,
τὸν ὀδοιπόρον κηλεύσαι,
Θεὸν ἀπάντων ὑμνεῦσαι.
Τίς ἂν ἀξίως ὑμνήσῃ;
τίς ἂν ἀξίως λαλήσῃ; κτλ.

Παραδείγματα τοιαῦτα δύνανται νὰ παρατεθοῦν ἄπειρα. Ποίημα βεβαίως τῶν αἰώνων τούτων γραφέν ὀλόκληρον εἰς ὁμοιοκαταλήκτους οὐδὲν εἶναι μέχρι σήμερον γνωστόν. Ἄλλ' ὑπάρχουν τινά, εἰς τὰ ὅποια ἡ ὁμοιοκαταληξία ἐμφανίζεται ἀρκετὰ πλουσίως. Οὕτως εἰς τὸ ποίημα τοῦ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἀκμάσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Ροδίου «Πρὸς τὸν Χοιροσφάκτην Λέοντα» ἐκ τῶν 35 ἀποτελούντων αὐτὸ μονολεκτικῶν συνήθως στίχων, ὡς «ὀλεθροβιδλοφασσογραμματοφθόρε», οἱ 25 περίπου εἶναι ὁμοιοκατάληκτοι¹. Καὶ ὁ Ἰωάννης Ἰζέτζης (12ος αἰών) δὲν ἀποφεύγει νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτῆς. Οἱ Ἰαμβοὶ κλιμακωτοὶ εἰς τὸ «Ἐπιτάφιον» πρὸς τὸν Βασιλέα κύριον Μανουὴλ ὁμοιοκαταληκτοῦν συνήθως, ἔστω καὶ ἀτέχνως:

Ἄναξ βασιλεῦ, σοῦ πεισόντος οὐ φέρω,
καὶ μὴ φέρων τὸ πάθος αὐτὸς δακρύω,
καὶ δακρύων, τὸ φίληρον εἰς σὲ δεικνύω,
καὶ δεικνύων, τὴν πίστιν αὐτὸ ἐκτινύω,
ἐκτινύων, τὴν πίστιν εἰς πόθον τρέφω,
τρέφων δέ, τὸν ποθοῦντα κράζων οὐ βλέπω,
καὶ μὴ βλέπων τῷ τάφῳ σου προστρέχω,
καὶ προστρέχων, δάκρυαι αὐτὸν ἐκπλύνω,

1. Εἰς Matranga, 670—675.

2. Εἰς Matranga σελ. 624.

πλύνων δέ, τούτου τὴν κεφαλὴν προστρέβω,
καὶ προστρέβων, ὄμματα πικρῶς συνθλίβω κτλ.¹

Κατερχόμενοι δὲ πρὸς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπαντῶμεν τὴν ὁμοιοκαταληξίαν καὶ εἰς ποιήματα τοῦ Μιχ. Γλυκά, τοῦ Θεοδ. Προδρόμου, εἰς τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σπανέα φερόμενον, τοῦ Ἰωάν. Κομνηνοῦ τοῦ ἐκ Σωζοπόλεως (14ος αἰών):

μὴ τὴν τήμερον αλοχύνῃν,
μὴ τὴν πάνδημον δασίνῃν....
καὶ παρέβῃν τὰς συνθήκας
πρὸς τοὺς ἄλλοις ὀφλισκάνων
καὶ τὰς ἐπὶ τούτῳ δίκας.² κτλ.

Μέχρι τινὸς ἐνομιζέτο γενικῶς, ὅτι ἡ καθαυτὸ ὁμοιοκαταληξία ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν μετὰ τὸ γραφέν μετὰ τὸ 1498 ποίημα τοῦ Ἐμμαν. Γεωργιλλᾶ «Θανατικὸ τῆς Ρόδου». Ἄλλ' εἴκοσι καὶ τρία τοῦλάχιστον ἔτη πρὸ αὐτοῦ ποίημα μετὰ ὁμοιοκαταληκτοῦντας τροχαϊκοὺς στίχους εἶχε γράψει ὁ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Δαυὶδ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος Ἀμοιροῦτζης, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν κατακτητὴν Μωάμεθ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἐπιγραφόμενον «Εἰς τὸν Ἀμηνᾶν»:

Μοῦσα λέγε μοι σεμνά,
Μοῦσα λάλει μοι τεργνά,
μέλπε θείαν ἀοιδίην.
τέρπε λιγυρὰν ὠδήν.
Ἀκροῦται βασιλεὺς
ὑπὲρ πάντας ἀσιατεὺς,
ὄπλοισ μὲν ἀεὶ σιγῶν
λόγοις δ' οὔποτε ἀπῶν. κτλ.³

Εἰς δὲ χειρόγραφον τοῦ 15ου αἰῶνος, εὑρισκόμενον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀναγινώσκονται κάτωθεν πινάκων μετὰ τὸν τίτλον «Οἱ κύκλοι τοῦ Ἡλίου» οἱ ἐξῆς ὁμοιοκαταληκτοῦντες στίχοι:

Εἰ βούλει μαθεῖν ποῖα τῆς εὐδομάδος
ὁ μὴν ἡμέραν ἄρχεται, ἀπ' ὄλαις τῆς ἐπτάδος
τὸν ἐνεσιῶτα κράτησον τοῦ φαναιβρότου κύκλον
καὶ κάτελθε κατάντικρον πρὸς τοῦ μηνὸς τὸν τίτλον,
ἰδὲ πρὸς ποῖον νεύουσιν τῶν οἴκων τὸ στοιχεῖον
ἄρχῃν ἠγήσουσιν τοῦ μηνὸς τῶν ἡμερῶν πρωτεύον.¹

Ἦὰ περὶ ὁμοιοκαταληξίας ταῦτα εἶναι, νομίζω, ἱκανὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν γνώμην, ὅτι καὶ αὕτη δὲν εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν ἔξωθεν, καὶ δὴ μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀλλ' ὅτι εἶναι προϊόν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, καίτοι ἢ χρῆσις τῆς δὲν γενικεῦεται εἰς τὴν Βυζαντινὴν ποίησιν. Δύναμαι μάλιστα ἐπιπλέον νὰ παρατηρήσω, ὅτι τὸ διακοσμητικὸν αὐτὸ μέσον τοῦ στίχου ἐχρησιμοποιοῦν μόνον οἱ λόγιοι ποιηταί, διότι ἀληθῶς εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τὸ ἀπαντῶμεν κατὰ πρῶτον εἰς πολὺ νεωτέρους χρόνους καὶ εἰς ὠρισμένου εἴδους ποιήματα κυριώτατα δὲ εἰς τὰ ἐρωτικὰ δίστιχα. Ἡ ὁμοιοκαταληξία, ἢ ἀπαντωμένη εἰς τὰ μεγάλα μυθιστορικὰ ποιήματα, τὰ γραφέντα κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν πρὸ παντὸς γλώσσαν, εἶναι ἔργον μεταγενεστέρων διασκευαστῶν, διότι τὰ πλεῖστα ἐκ τούτων εἰς τὰ ἀρχαιότερα κείμενα φέρονται εἰς στίχους ἀνομοιοκαταληκτοῦς. Ἰσοσᾶυτα καὶ περὶ τῆς ὁμοιοκαταληξίας.

Δ' --ΤΑ ΕἰΣ ΑΡΧΑΙΟΖΟΥΣΑΝ ΓΛΩΣΣΑΝ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Διὰ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων προσεπάθησα νὰ καθορίσω εἰς γενικὰς γραμμάς κύρια τινὰ σημεῖα, χαρακτηρίζοντα τὴν ἐξέλιξιν τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς, ἐπεξηγῶντα δὲ τὴν διαφορὰν, ἢ ὅποια παρουσιάζεται μεταξὺ τῶν συγγραφέων, τῶν μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα γραφάντων. Εἰς ἱκανοῦς ἐκ τούτων ἐπήλθε προφανῆς τις μεταβολὴ εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεώς των. Ὑπάρχει

1. Εἰς Matranga σελ. 619.

2. Εἰς Boissonade III, 456-460.

3. Τὸ ποίημα τοῦ Ἀμοιροῦτζη μετὰ πληροφοριῶν περὶ τοῦ ποιητοῦ ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ Σπυρ. Λάμπρος εἰς Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρείας Β', 775-782.

1. Λάμπρος Β', II, 294. Ἡ εἶχε θεσθαίως περισσοτέραν ἱστορικὴν ἀξίαν τὸ πτωχὸν αὐτὸ στιχουργικὸν μνημεῖον, ἐὰν καθοριζέτο ὅχι ἐκ αἰῶνος τοῦ χειρογράφου, ἀλλὰ τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὅποσον ἐγράφη διότι ἰσως νὰ εἶναι προγενέστερον τοῦ αἰῶνος, εἰς δὲ ἀνήκει τὸ χειρόγραφον.

πλήρης διάστασις εἰς τὴν περὶ γλώσσης ἐντίληψίν των, ὅση καὶ εἰς τὸ ὄλον πνεῦμα τῶν ἔργων των.

Ἡ γλωσσικὴ διαφορὰ ἔχει ὡς συμπλήρωμά της καὶ τὴν πνευματικὴν τοιαύτην. Οἱ μὲν, θὰ ἔλεγέ τις, ζοῦν εἰσέτι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παρελθόντος καὶ στρέφονται πάντοτε πρὸς αὐτό, οἱ δὲ ἔλκονται ἀπὸ τὴν νέαν ζωὴν, ἣ ὁποῖα ἀδιακόπως ἐξελλίσσεται γύρω των. Θέλουν νὰ εἶναι σύγχρονοι. Εἰς τὴν νέαν ταύτην περίοδον τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τὴν χαρακτηριζομένην κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς πολλοὺς τῶν ἀντιπροσώπων της μεταβολὴν, πλεονάζουν τὰ ποιητικὰ ἔργα. Οὐδόλως παράδοξον τοῦτο. Διότι ὅπως εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν φιλολογίας τινὸς ὁ ἔμμετρος λόγος προηγείται τοῦ πεζοῦ, οὕτω καὶ κατὰ τὴν σχεδὸν ἀπότομον δημιουργίαν τῆς νέας φιλολογίας ἡ ποίησις σημειώνει τὴν ἀρχὴν τῆς τὰ προϊόντα τοῦ ἔμμετρου λόγου κατέχουν τὸ μεγαλύτερον, ἢ ἀκριδέστερον, τὸ μέγιστον μέρος τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς κατὰ τὴν νέαν τυχὴν περίοδον, ἐπειδὴ δὲν παύει ἰσχύων καὶ ἐνταῦθα ὁ ὡς φυσικὸς ἐμφανιζόμενος πάντοτε κανὼν τῆς προτεραιότητος τῆς ποιήσεως. Τὰ δὲ εἰς τὴν ἀρχαῖζουσαν γλώσσαν ποιητικὰ ἔργα εἶναι ὄχι μόνον ὀλιγώτερα, ἀλλὰ καὶ ἀσημότερα.

Οἱ ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι, εἰ ἐξακολουθοῦντες νὰ γράφουν εἰς τὴν ἀρχαίαν, οὐδεμίαν ἄλλην παρυσιάζουσαν διαφορὰν ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους των ἢ ὅτι ἔχουν εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν τὰ ἐλαττώματά των καὶ εἶναι περισσότερον στείροι. Γράφοντες, μεταφράζουσιν ἑαυτοὺς καὶ διὰ νὰ εὔρουν πολλάκις τὴν κατάλληλον διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν νοημάτων των λέξιν ἢ τὴν ὀρθὴν σύνθεσιν τῆς φράσεως λησμονοῦν σχεδὸν τὸ νόημα, ὅπερ θέλουν νὰ διατυπώσουν· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἀσάφεια εἰς τὴν ἔκφρασιν των ἢ τὸ κενὸν τῆς φράσεώς των. Οἱ ἀρχαῖζοντες ποιηταὶ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνδρες κατέχοντες ἀξιώματα εἰς τὴν αὐτὴν ἢ τὸν πολιτικὸν ὀργανισμόν ἢ κληρικοί· γράφουν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν σπουδαστηρίων των καὶ μὴ ἀποσπώμενοι ἀπὸ τὰς ἡσύχους μελέτας των μεθ' ὅλας τὰς μεγάλας καὶ ὀδυνηρὰς περιπετείας τοῦ Κράτους. Εἶναι οἱ ἴδιοι μὲ τὸς μελετῶντας τὰ ἀρχαῖα κείμενα φιλολόγους, τοὺς γραμματικούς καὶ σχολιαστὰς, τοὺς ἄνευ ἰδίας φιλοσοφίας φιλοσόφους, τοὺς στείρους ἐπιστήμονας, οἱ ὅποιοι

ἔχουν ἐξέλθει ἀπὸ τὸ Πανδιδακτῆριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἀπὸ ἄλλας—ὀλιγίστας ἄλλως τε—σχολὰς τῆς ἀδιακόπως περιστελλομένης εἰς τὴν ἐδαφικὴν της ἔκτασιν αὐτοκρατορίας. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ καὶ διατὶ τὸ πνεῦμα τῶν τοιούτων Βυζαντινῶν πεπαιδευμένων ἢ λογίων ὑπῆρξε, καὶ πρότερον μὲν, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τοὺς ὑστάτους τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς χρόνους, τόσον πεζὸν καὶ ἄγονον καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ πρωτότυπὸν τι ἢ ὑψηλότερον, ἀντικατοπτρίζον κάπως τὴν τραγικῶς περιπετειώδη ἐθνικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν. Ἡ ἀρχαιότης εἶναι πάντοτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς των, ἣ ὁποῖα μαγνητίζεται ὑπὸ τῆς λαμπρότητός της, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐνθουσιάζεται πραγματικῶς. Ποιητικὰ τινὰ ἔργα, ἀνωλύμως φερόμενα καὶ προφανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην γραφέντα, δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς δειγμὰ τοῦ τοιούτου ἐπιβλαβοῦς μαγνητισμοῦ. Εἶναι ταῦτα ἔμμετρος ἔκθεσις ἐπεισοδίων τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, ἀποβλέπουσα εἰς διατύπωσιν ἠθικῆς τινος διδασκαλίας :

Ἐρέστου βλέπον τὴν καλὴν φίλιαν τὴν Πυλάδου.

Ἐρέστης ὁ πιστότατος φίλος ὢν τοῦ Πυλάδου

μεγισιοτάτην ἔχοντες φίλιαν πρὸς ἀλλήλους·

πόρρωθεν δ' ἦσαν συγγενεῖς, οὐδόλως οὗτοι φίλοι.

Ἵτε δὲ γέγονε φανεὸς Ἐρέστης Κλυταιμνήστρας

αὐτοῦ γιγασίας τῆς μητρὸς (ἀνεῖλε καὶ γὰρ αὐτὴ

ἄνδρα τὸν Ἀγαμέμνονα, πατέρα τοῦ Ἐρέστου

καὶ συνεφθείβετο κακῶς καὶ μοιχικῶς Αἰγύλοφ). κτλ. 1.

Τὰ ποιήματα ταῦτα φαίνονται ὡς νὰ ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ τὰ παρόμοια τοῦ Ἰζέτζη, τὰ φερόμενα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλληγορίαι εἰς Ὅμηρον» καὶ ἐνθυμίζουσι πολὺ τὴν στιχουργικὴν ἐκείνου τέχνην καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν θεμάτων του.

Ἀλλὰ τὰ κύρια προϊόντα τοῦ ἀρχαῖζοντος ἔμμετρου λόγου εἶναι τὰ διδακτικὰ καὶ ἠθικολογικὰ ποιήματα. Κληρικοὶ ἢ κοσμικοὶ οἱ ποιηταὶ ἐνασμενίζονται ἰδιαιτέρως εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ποιητικοῦ αὐτοῦ εἴδους, εἰς τὸ ὅποιον προσπαθοῦν νὰ προσδώσουν καὶ φιλοσοφικὴν τινὰ χροιάν, πολὺ ὀχρὰν ὅμως. Ὅλοι σχεδὸν ὁμοιάζουσιν ἰκανῶς πρὸς τὸν Μ. Ψελλόν, τὸν Ἰζέτζην, τὸν Θ. Πρόδρομον, τὸν Φιλῆν καὶ τὸν Γλυκᾶν ἀκόμη, μὲ τὴν διαφο-

ράν, ότι κατά μὲν τὴν γλῶσσαν εἶναι κάπως ἀρχαιοπρεπέστεροι καὶ κατὰ τὴν φράσιν εὐγενέστεροι, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔμπνευσιν πτωχότεροι, μαρτυροῦντες ὀλιγωτέραν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς ἢ μεγαλειότεραν ἀδυναμίαν εἰς πτήσεις πρὸς τοὺς κόσμους τῆς φαντασίας καὶ περισσοτέραν προθυμίαν νὰ ἐπαναλαμβάνουν, ὡς ἰσχυρὰς ἀπήχησεις, τὰς ὑποθήκας καὶ τὰς διδασκαλίας, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς ἔργα παλαιότερων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Τοιοῦτο εἶναι τὸ φέρον τίτλον «Στίχοι πολιτικοὶ αὐτοσχέδιοι εἰς κοινὴν ἀκοήν» ποιήμα' ἐκ 1501 δεκαεπτασυλλάβων στίχων τοῦ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἀκμάσαντος Γεωργίου Λαπήθῃ τοῦ Κυπρίου.

Περὶ τοῦ ποιητοῦ δ' ἐπισκεφθεὶς αὐτὸν εἰς τὴν Κύπρον Καλλιστρατος υἱός, δ' γνωστὸς ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀγαθάγγελος, γράφει, ὅτι ἔμενεν εἰς μέρος τῆς νήσου διήμερον ἀπέχον τοῦ λιμένος καὶ ὅπερ διέρρεεν ὁ ποταμὸς Λάπηθος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμόν του. Κατήγετο ἀπὸ οἰκογένειαν ἐνδοξὸν καὶ πρωτεύουσαν εἰς τὴν νήσον. Τὴν αἰκίαν του ἐκόσμου ἐόρται καὶ πανηγύρεις καὶ δαψιλεῖς χορηγίαι πρὸς τοὺς δεομένους. Πληρηγόρει καὶ περιεποιεῖτο τοὺς ἐξ αἰχμαλωσίας περιεγομένους ἐκεῖ χριστιανούς. Κυρίως ὅμως ἐδίδασκε «τὰ τῆς εὐσεβείας νόμιμα» πρὸς τοὺς συναθροισμένους εἰς τὰς ἐκκλησίας. Πλησίον τῆς κατοικίας του εὐρίσκοντο ἐπαύλεις καὶ ὄλαιται τοῦ ῥηγός (ἐνός ἐκ τῶν Λουσινιάν,) τὸν ὁποῖον ἐπεσκέπτετο ὁ Λαπήθῃς, διότι ὁ ῥῆξ ἠὺχαριστεῖτο νὰ τὸν ἀκούῃ ὁμιλοῦντα καὶ ἐπιδεικνύοντα τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν σοφίαν εἰς τὰς συζητήσεις μετὰ τῶν Λατίνων σοφῶν, τοὺς ὁποῖους εἶχε πέριξ του. Κατὰ τὰς συζητήσεις ταύτας ὁ Ἑλληὴν σοφὸς ἀπεστόμονε πάντοτε τοὺς ἀντιπάλους του· ὁ δὲ ῥῆξ καίτοι ἐχολοῦτο διὰ τὴν ἡτταν τῶν ἰδικῶν του, ἐνηδύνετο ὅμως εἰς τὴν ὁμιλίαν τοῦ Λαπήθῃ καὶ ταχέως ἐλησμόνει τὸν χόλον του. Ἀλλὰ τὸ διδακτικὸν ποιήμα' του δὲν δικαιώνει ἀπολύτως τὴν μεγάλην ὑπόληψιν τῶν συγχρόνων του πρὸς τὴν ὅλην σοφίαν του καὶ τὴν ἑκτακτὸν πνευματικὴν του ὑπεροχήν. Τὰ διατυπούμενα εἰς τοὺς στίχους του νοήματα εἶναι μᾶλλον κοινοτοπία παρατασσόμενα μετὰ προσοχῆς

περὶ τὴν φράσιν καὶ τὴν στιχουργικὴν τέχνην. Μακρολογεῖ πολὺ ἐπὶ κοινοτάτων παραγγελμάτων διὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ἡ ὅλη ὅμως σύνθεσις τοῦ ποιήματος δὲν στερεῖται τέχνης καὶ πρωτοτυπίας τινός. Ἡ ἔμμετρος αὕτη ἠθικὴ διδασκαλία, δεῖγμα τέλειον μεγάλου μέρους τῆς συγχρόνου πρὸς αὐτὴν ἄλλης ποιητικῆς παραγωγῆς, ἀρχίζει οὕτω:

Γνωθὶ σαυτὸν, ὦ βέλτιστε, τίς τε καὶ ποῦ τυγχάνεις
Καὶ τίς σοι βίος πρόκειται καὶ πῶς βιοῦν ἐτάχθης.
Μὴ ζῆν, ὅπερ ζῆς νόμιζε τὸ καθήμεραν μόνον,
Ὅσπερ θηρίον τοῦ φρονεῖν ἠστερημένον φύσει.
Ἀλλὰ γε μέγας ἐν τῷ νῦν ἀγῶνι σοὶ προσετάχθη,
Ὅν ἀγωνίζεσθαι σε δεῖ σπουδαίως καὶ φρονίμως. κτλ.

Ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος ἐμπνέει εἰς τὸν ποιητὴν γενναιοτέρους στίχους, οἱ ὁποῖοι, ὄντες καὶ οἱ καλλίτεροι τοῦ μακρολόγου ποιήματος, φαίνονται ὡς ἀπήχησις τῶν ποιημάτων τοῦ Τυρταίου, τοῦ Καλλίνου, τοῦ Ἀλκαίου (Ἀπόσπ. 22.):

Ἄν ἔθνος τι βαρβαρικὸν κατὰ τῆς σῆς πατρίδος
Ἐπιστρατεύσαν ἀπειλῆ δεινὴν αἰχμαλωσίαν,
Μὴ καταπτώξῃς καὶ προδῆς ἀισχυρῶς τοὺς σοὶ φιλιότους
διὰ δειλίαν καὶ τροφήν καὶ μαλακίαν γνώμης.
Ἀλλὰ προθύμως ἔξιθι καὶ τοῖς ἐχθροῖς συνάντα
Καὶ δεῖξον ὄμμα βλοσυρὸν καὶ θαρσαλίαν φρένα
Καὶ ὄρημι θρασυτήριον καὶ ἀκάματον χεῖρα.
Κἂν μὲν νικήσῃς, ἔσωσας γυναῖκά τε καὶ τέκνα,
Γόνεῖς καὶ φίλους ἅπαντας, πατρίδα τε φιλιότην,
Καὶ πάντες σε θαυμάσουσι καὶ κλέος ἔξεις μέγα.
Εἰ δ' ἀριστεύοντα συμβῆ τεθνήσκει σε γενναίως,
Ἄιδιόν σοι κέλονται τὸ κλέος ἐν τῇ πόλει.
Εἰ γάρ μὴ τοῦτον τὸν καλὸν θάνατον ἀποθάνῃς
Τὸν ἀδοξόν τε καὶ αἰσχρὸν πάντως οὐκ ἂν ἐκφύγοις.
Ἄν δὲ στρατεύαις ἀριθμῆ καὶ τάξῃσιν ἐμπρέπῃς,
Γνωθὶ σοὶ τὸ ἄξιωμα καὶ φρόνησιν πρεπόντως.
Φύλαξ ὑπάρχεις πόλεως καὶ πάσης τῆς πατρίδος,
Τοσοῦτω πύργων καὶ τειχῶν ὑπέρτερος τυγχάνων,
Ὅσῃ τῶν λίθων ὁ φρονῶν καὶ ζῶν ὑπάρχει κρείττων.
Ὀδοῦν καὶ γνώμην κέκτησο τῆς τάξεως ἄξιαν
Καὶ σοῖς κινδύνοις πόριζε τῇ πόλει σωτηρίαν,
Πρὸ πάντων ὑπερμαχῶν, λοχεύων, δυνεδρεύων,
Γενναίως συμπλεκόμενος, καὶ καρτερῶν ἐνψύχως,
Τοῦ στρατηγοῦ τοῖς νεύμασι πειθόμενος ἀσμένως
Καὶ γέρας ἔξεις ἀρετῆς καὶ κλέος ἀεὶ μένον. (Στ. 314-338).

Ἡ μεγάλη τάσις πρὸς τὴν διδακτικὴν καὶ παραινετικὴν ποιησιν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐκδηλοῦται καὶ μὲ τὴν ἑξακολοῦθισιν τῆς συνθέσεως «Κατανουκτικῶν Ἀλφαβήτων». Τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος, γνήσιον βυζαντινὸν προϊόν, εἶναι συναφὲς πρὸς τὴν κυρίως ἐκκλησιαστικὴν ποιησιν, διότι ἐξ αὐτῆς προήλθεν ἕνεκα τούτου δὲ ὑπάρχει εἰς αὐτὸ τόση ἀπήχησις ἐκκλησιαστικῶν ρητῶν καὶ διέπεται τόσον ἀπὸ βαθειᾶν χριστιανικὴν πίστιν. Κατὰ κανόνα ὁ κύριος χαρακτήρ τῶν κατανουκτικῶν ἀλφαβήτων εἶναι ἡ μετὰ συντριβῆς ἀνάμνησις τῆς ἀμαρτίας καὶ ἡ συμβουλή πρὸς μετάνοιαν, διότι πάντα τὰ ἐγκόσμια εἶναι μάταια καὶ πᾶς θνητὸς πρέπει νὰ ἔχη πάντοτε ὑπ' ὄψιν του μόνον τὴν δευτέραν παρουσίαν ἢ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μονοτόμου αὐτοῦ θέματος οἱ βυζαντινοὶ ποιηταὶ ἐπὶ μακροῦς χρόνους κατώρθονον πολλάκις νὰ δημιουργοῦν πυλυστίχους ἢ ὀλιγοστίχους ποιητικὰς συνθέσεις μὲ πρωτοτυπίαν τινὰ εἰς τὸν τρόπον τῆς διατυπώσεως τῶν σκέψεων καὶ αἰσθημάτων των. Ἐκαστος αὐτῶν ἔχει ἴδιον τρόπον ἐκφράσεως. Κοινὸν δὲ γνώρισμα τῶν «Κατανουκτικῶν Ἀλφαβήτων» εἶναι, ὅτι τὸ πρῶτον γράμμα ἐκάστης στροφῆς, ἀπὸ ὅσους δὴποτε στίχους καὶ ἂν αποτελεῖται αὕτη, ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓν γράμμα τῆς ἀλφαβήτου κατὰ τὴν φυσικὴν σειρὰν του, ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ ὀνομασία των. Αἱ περισωθεῖσαι τοιαῦται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος εἶναι ἀπειροὶ τὸν ἀριθμὸν· ἴσως νὰ μὴ ὑπάρχη βυζαντινὸς ποιητῆς, ὁ ὅποιος νὰ μὴ ἔγραψε τὴν «κατανουκτικὴν ἀλφάβητόν» του, ἐξ αὗ καταφαίνεται, ὅτι τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος ἦτο πολὺ ἀγαπητὸν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Πλὴν τῶν ὠραίων πραγματικῶς κατανουκτικῶν ἀλφαβήτων τοῦ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἀκμάσαντος Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ¹, ὁ ὅποιος γράφει μὲ ἀληθὲς αἶσθημα καὶ βαθεῖαν συγκίνησιν, σπανιώτατα αἱ ἄλλαι μεταγενέστεραι τοιαῦται ποιητικαὶ συνθέσεις ἐξέρχονται τῆς μετριότητος. Ἡ πεζολογία καὶ ἡ ἐπανάληψις γνωστοτάτων χωρίων καὶ ρήσεων ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι σύνηθες γνώρισμά των. Εἶναι μὲν ἀληθὲς καὶ φανερὰ ἡ διαπνεύουσα αὐτὰς θεοσέβεια, ἀλλ' ἡ σκέψις

¹ 1. — Εἰς Migne, 114, 132 — 134.

δὲν φθάνει εἰς κάπως ὑψηλοτέραν ἀντίκρουσιν τῆς θρησκευτικῆς ιδέας. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται τις νὰ μὴ σταματήσῃ μετ' εὐαρέστου ἐκπλήξεως, πρὸ μιᾶς «κατανουκτικῆς ἀλφαβήτου» ἀγνώστου ποιητοῦ, ἢ ὅποια μὲ τὸ διαλάμπον εἰς αὐτὴν βαθὺ αἶσθημα, τὴν γνησίαν συγκίνησιν, τὴν ἀπλοποιημένην κάπως ἀρχαΐζουσαν γλῶσσαν καὶ τὴν τελειότητα τοῦ ρυθμικωτάτου στίχου ἀποτελεῖ ἀληθὲς καλλιτέχνημα τοῦ εἶδους· φέρει τίτλον «Στίχοι κατὰ ἀλφάβητον πολιτικοὶ κατανουκτικοὶ ἀπὸ ἐμπαθοῦς ψυχῆς, εἰς τὸν Σιωτήρα :»

Ἀπὸ καρδίας στεναγμοῦς, ἀπὸ χειλέων λόγου,
ἐκ τῶν ὀμμάτων δάκρυα προσφέρω σοι Χριστέ μου.
Βέλει τέτρωμαι παθῶν, βέλει ψυχοφθόροις
ὡς ἰατρὸς θεράπευσον· δός, ὡς οἰκτιρῶν, χεῖρα·
Γῆν ἔσχηκα προμήτορα, γῆ με καλύψει πάλιν·
τίς τῶν προσκαίρων ὄνησις ; τίς ἡδονὴ τοῦ βίου ;
Δεῦτέ μοι συνθρηνήσατε, δεῦτε συγκλαύσατέ μοι,
τὸ συμπαθὲς οἷς πρόσσασιν, οἷς φιλάνθρωπος γνώμη.
Ἐμάκρυνά μου τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν σωζομένων,
προσῆγγισα τοῖς βλάπτουσιν· ὦ πλάνης ἀπανθρώπου /
Ζαῖ βίον, ἀλλ' οὐκ ἄτρομον· αἱ πονηραὶ μου πράξεις
καὶ πρὸ τοῦ τέλους πείθουσιν ἐν τρόμῳ ζῆν καὶ πόνῳ.
Ἠμάρτηκά σοι τῷ κριτῇ ὑπὲρ ἀνθρώπου φύσιν·
τίς γένωμαι ; ποῦ φεύξομαι ; καὶ ποῦ κρυβήσομαι σοι ;
Θρηῶ καὶ κόπτομαι δεινῶς θανάτου ταῖς ἐννοιαῖς,
οὐ δεδοικῶς τὴν τελευταίην, ἀλλὰ τὰ μετὰ τέλος.
Ἴλεως ἐπίδω, σωτήρ, ἐπὶ ψυχὴν ἀθλίαν
τὴν ἀμαρτήσασαν πολλὰ, τὴν παροργισασάν σε.
Κόσμος φωτὸς ἠτοίμασαι τοῖς ὧδε κατορθοῦσι,
αἰὼτος τοῖς ὀλισθαίνουσι· φεῦγε, ψυχὴ μου, τοῦτο.
Λύσιν κακῶν μοι δώρησαι, λύσιν, Χριστέ, πταισμάτων,
χρησιότητος ὧν ἄβυσσος, πηγὴ φιλανθρωπίας.
Μετὰ τὸ τέλος ἄπρακτα πᾶς στεναγμὸς, πᾶς θρήνος·
νῦν ἐνεργεῖ ὁ στεναγμὸς, νῦν ἐνεργεῖ τὸ πένθος.
Νόμους Χριστοῦ παρεβλεῖψα, νόμον παθῶν ποθήσας·
τίς οὐ θρηνήσει με λοιπόν ; τίς ἐπ' ἐμὲ μὴ κλαύσει ;
Ἔβρους οὐκ εἶδον συμπαθῶς, πένησιν οὐκ ἐκάμφθην,
ἀστέγοις οἶκον ἐκλείσασ· φεῦ γνώμης ἀπανθρώπου.
Ὅλος εἰ, σῶτερ, γλυκασμὸς, ἡδύτης ὑπὲρ κόρον·
μετάβαλλε πρὸς γλυκασμὸν ψυχῆς μου τὴν πικρίαν.
Πελάγει κλυδωνίζομαι, Χριστέ, τῆς ἀμαρτίας·
δός, ὡς τῷ Πέτρῳ, χεῖρά μοι· σῶσον, ὡς κυβερνήτης.

Γαθύμως κατηγάσσα τὸν ἄπαντά μου βίον·
 οἶμοι ! καὶ πῶς ἐκφρεύσομαι κολάσεις ἀγνωστοίτους ;¹
 Σπλάγχνα τὰ σὰ παρώργισα, σπλάγχνα τὰ πατρικά σου·
 πλὴν φιλανθρωπῶς παίδευσον· μὴ με θυμῷ κολάσῃς.
 Τίς ἡ χρησιμότης σου, Χριστιέ, τίς ἀνοχῆς ὁ πλοῦτος,
 ὅτι μαγείρια τοῖς ρουσιαῖς οὐ φλέγεις, ἀλλὰ σιέγεις ;
 *Υλὴν παθῶν ἐσώρευσα, τροφήν πυρὸς ἀσβέστου·
 ἀλλ' ἄμβριον ἐλέους μοι σταγόνα πρὸ τοῦ τέλους.
 Φύλαξ ὁ παραμένων μοι, *Ἄγγελος ἀσωμάτων,
 πιθῶν ἐμῶν τὸν βόρβορον οὐ φέρον, ἔμακρύνθη.
 Χάμων ψυχῇ τὸ δρέπανον τοῦ τέλους ἐτοιμάζει·
 τί δ' ἀμελεῖς καὶ οὐ πενθεῖς ; φεῦ σοι τῆς ραθυμίας !
 Ψυχῇ, τῶν θεῶν φρόντισον· ἔχου τῶν ὑπὲρ λόγον·
 τὸ ἐμπαθὲς γὰρ τῶν φθαρτῶν εἰς κόλασιν ἀπάγει.
 *Ω ! πῶς σοι παραστήσομαι ; πῶς τῶν πρακτέων λόγον
 παράσχω σοι τῷ πλάσῃ μου ; Σῶσον, ὡς οἶδας, σῶσον !.

Τὴν ἀπήχησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνολογίας, τὴν ὁποίαν
 εὐρίσκομεν εἰς τὰς καταναυκτικὰς ἀλφαβήτους ἐπιδρῶσαν καὶ ἐπὶ
 τῆς φράσεως καὶ ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, ἀπαντῶμεν καὶ εἰς ποιήματα ἐκ-
 φεύγοντα τῆς σειρᾶς αὐτῶν. Τοιοῦτο τὸ δεκαεξάστιχον ποίημα
 « Ἀμαρτωλοῦ παράκλησις »² ἀδιορθώτου τινὸς ἀμαρτωλοῦ, ὁ
 ὁποῖος τὴν ἐπιτέλεισιν τῆς μετανοίας του καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς
 ψυχῆς του ἀναθέτει εἰς τὸν Σωτῆρα τοῦ Κόσμου, διότι αὐτὸς δὲν
 ἔχει τὴν πρὸς τοῦτο δύναμιν. Τὸ ποίημα αὐτό, χαρακτηριστικώ-
 τατον τοῦ εἴδους τῆς ποιήσεως, ἢ ὅποια ἐμπνέεται ἐκ τῆς θρη-
 σκείας, καίτοι ἐκ τῆς γλώσσης του δὲν ἀνήκει εἰς τὰ κυρίως
 ἀρχαῖζοντα, διότι ἔχει γραφῇ εἰς κρᾶμα μᾶλλον ἀρχαῖζούσης
 καὶ ὀμιλουμένης, δύναται ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου του νὰ ὑπα-
 χθῇ εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν τῶν θρησκευτικῶν ποιημάτων :

*Ἐμὲν οὐ πρέπει νὰ λαλῶ, οὐδὲ νὰ συντυχαίγω,
 οὐ πρέπει ἐμὲν νὰ βλέπωμαι, οὐδὲ πάλιν νὰ βλέπω,
 οὐδὲ νὰ τρέφωμαι τροφήν τὴν πρέπουσαν ἀνθρώποις.
 *Ἐμένα πρέπει νὰ θρηνώ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας,
 νὰ τρώγω δὲ τὸν χοθρὸν τῆς γῆς καὶ τῶν δένδρων τὰ φύλλα,
 νὰ πίνω δὲ τὰ δάκρυα μου διὰ τὰς ἀσχερὰς μου πράξεις,

1) Boissonade IV 442—444.

2) Legrand γ', I, pag. X.

τί ἐνίκησα ὑπερβολικῶς τὸν ἄσωτον ἐκείνον·
 ἐκεῖνος γὰρ ὑπέστρεψεν ἀπὸ τῆς ἀσωτίας,
 καὶ τὸ « ἡμαρτον! » ἐβόησε καὶ υἰότητος ἤξιώθη.
 *Ἐγὼ δὲ προσκολλώμενος τοῖς πονηροῖς πολίταις,
 λιμῶ πολλῷ διαφθείρομαι πάσης ἀγαθοεργίας,
 καὶ ἀναισθητῶ καὶ οὐ βούλομαι τὸν ἄσωτον μιμεῖσθαι.
 Εἶδὲ καὶ μόλις αἰσθανθῶ ἐκείνου τὴν μετάνοιαν,
 εὐθύς καταλαμβάνει με ἔρωσ φιληδογίας,
 καὶ κατισπᾶ με ὁ λογισμὸς πρὸς πράξεις ἀθεμίτους.
 Σὺ δέ, σωτήρ μου, σῶσον με, κἂν θέλω κἂν μὴ θέλω.

Εἰς τὸν νοῦν τῶν τοιοῦτων θρησκευτικῶν ποιητῶν ζῆ πάντοτε
 ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἀμαρτία, ἢ ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς
 τὸ σφάλμα τοῦ πρωτοπλάστου, βαρύνει τὴν ψυχὴν ἀδιαλείπτως
 καὶ γίνεται ἀφορμὴ θρήνων καὶ γόων. Ὀληθὲ δὲ ἡ τοιαύτη ριζι-
 κή, οὕτως εἰπεῖν, φιλοσοφικῇ ἀντίληψις τῆς χριστιανικῆς θρη-
 σκείας ἐξωτερικεύεται διὰ θρηνητικῶν ποιημάτων, τὰ ὅποια παρ-
 ἦγεν ἐπὶ μακρὸν τὸ Βυζάντιον καὶ ἔσχον τὴν ἐξακολούθησιν
 τῶν καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας. Τοιοῦτο ποίημα εἶναι τὸ
 φέρον τίτλον « Στίχοι θρηνητικοὶ Ἀδάμ καὶ Παραδείσου » καὶ
 ἐξ 118 συγκείμενον στίχων :

Τοῦ παραδείσου τὸ φυτόν καὶ τοῦ διαβόλου ὁ φθόρος
 τοῦ ὄψεως δὲ τὰ μῆματα καὶ τῆς γυνῆς ἢ ἀπῆτη
 εἰς λήθην με προσήγαγον τῆς ἐντολῆς κυρίου,

παρουσιάζει ὁ ἄγνωστος ποιητὴς λέγοντα τὸν Ἀδάμ διὰ ν' ἀνα-
 φωνήσῃ κατόπιν :

*Ω ! πόσον γόων ἄξιος καὶ πλείστον ὀδυρμάτων
 ὁ δύστηνος, ὁ πάντολμος ἐγὼ τύχάνω, φεῦ μοι !

Τὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἀδάμ καὶ ἡ ἐκ τοῦ παραδείσου ἐξορία του
 ἐμπνέουν συχνὰ τοὺς ποιητὰς τῶν περιόδων, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ
 σύντροφος τῆς θεολογίας ποίησις ἠρίθμει πολλὰ τὰ προϊόντα τῆς.
 Οὕτω νεώτερος ποιητὴς τοῦ εἴδους αὐτοῦ γράφει :

Ρεῖτε δακρύων ὄφθαλμοὶ κρουνοὺς ἡματωμένους.
 Ἀδάμ ὁ πρῶτος ἀνθρώπος ριφίς ἐκ Παραδείσου².

*Ἄλλ' αὕτη ἡ θρησκευτικὸς περιεχομένου ποίησις, ἢ ὅποια,

1.—Legrand γ', I, p. XI.

2.—Λάμπρος β', II. 211.

ὡς εἶπον ἐπανελημμένως, εἶναι ἀπήχησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνογραφίας, ἀκόμη καὶ τῆς ἄλλης τῆς κοσμικῆς μὲν, ἀλλὰ μὴ ἀπομακρυνομένης τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, ὡς τὰ «Γνωμολόγια» Γεωργίδου τοῦ Γραμματικοῦ καὶ ἄλλων, εἰς τὰ ὅποια οὐχὶ σπανίως ὑπάρχει μίμησις ἢ καὶ ἀπλῆ ἀντιγραφή στίχων ἀρχαίων γνωμικῶν ποιητῶν, ἰδίως δὲ τοῦ κωμικοῦ Μενάνδρου, δὲν εἶναι ξένη καὶ αὐτῇ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Εἰς πλεῖστα δὲ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος ποιήματα ἀνευρίσκονται εἰκόνες καὶ ἰδέαι ἐνθυμιζούσαι πολὺ τὴν ἀρχαίαν φιλολογοίαν. Οὕτως ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ ποιήματος «Στίχοι Θρηνητικοὶ Ἀδὰμ καὶ Παραδείσου» γράφει :

*Ὡ τὴν ἐν ἄστροις οὐρανοῦ τέμνων ὁδὸν ταχεῖαν
Χρυσοκολλήτοις ἄρμασιν ἐμβεβηκῶς ὡς γίγας
ἵπποισιν, ἥλιε, θοαῖς τὴν σὴν ἔλισσων φλόγα,
μὴ κἀποῆς με τὸν σὺνδουλον ταῖς φλογεραῖς ἀκτίων...*

ἐνθυμιζοῦν ἱκανῶς τοὺς περιφήμους εἰς τὸν «Αἶαντα» τοῦ Σοφοκλέους στίχους :

*Σὲ δ', ὦ τὸν αἰπὺν οὐρανὸν διφορηλατῶν
Ἥλιε, πατρώων τὴν ἐμὴν ὄταν χθόνα
Ἰδῆς, ἐπισχῶν χρυσόνωτον ἠγίαν κτλ. (Στ. 845—847).*

καὶ γενικῶς τὴν συνήθη εἰς τοὺς ἀρχαίους περιγραφικὴν εἰκόνα τοῦ ἄρματος τοῦ Ἥλιου. Καὶ γενικώτεραι ἰδέαι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἀπηχούσιν εἰς τὰ τοιοῦτου εἶδους ποιήματα τόσον, ὥστε νὰ διακρίνεται καθαρῶτατα, ὅτι ἡ ἀρχαία φιλολογοίαν δὲν ἐξασκεῖ μόνον τὴν ἐπιδρασίαν τῆς ἐπὶ τῆς γλώσσης πολλῶν ἐκ τῶν περισσώτερον ἢ ὀλιγώτερον πεπαιδευμένων Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ παραμένει προσφιλῆς εἰς αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν ἐσωτέραν οὐσίαν τῆς καὶ κατὰ πλεῖστας ἄλλας λεπτομερείας τῆς. Τηρεῖται ὡς ἀνάμνησις ἱερά, εἰς τὴν ὅποιαν τὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ νὰ θυσιάζῃ τὴν τυχόν δημιουργικότητά του. Καὶ ἐπὶ πλεόν θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι πολλάκις ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀρχαιότητος συμφύρεται μὲ τὰς χριστιανικὰς ἰδέας καὶ ἀντιλήψεις κατὰ τρόπον ἀπελπιστικόν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἀστεῖον.

Συνολικὴν εἰκόνα τῆς τοιαύτης ποιήσεως, τῆς ἀναμνήτου ἐξ ἀναμνήσεων τῆς ἀρχαιότητος καὶ χριστιανικῆς ἰδεολογίας, παρ-

ἔχει τὸ ἐκ τριῶν χιλιάδων καὶ ἑξήκοντα δεκαπεντασυλλάδων στίχων ποίημα Μελητινιώτη τινός, ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰς τὴν Σωφροσύνην,» ὅστις τίτλος ἐπεξηγεῖται καὶ μὲ τοὺς στίχους :

*Ἐρωτικὴ διήγησις, ἀλλὰ σωφρονεστάτη,
Μέτρον τι καθηδύνοῦσα τοὺς ἑραστὰς τοῦ λόγου.¹*

Μεθ' ὅλον τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ «ἐρωτικὴ διήγησις» τὸ ποίημα τοῦτο διὰ πᾶν ἄλλο ἢ περὶ ἔρωτος ὀμιλεῖ. Εἶναι ἀλληγορικὸν καὶ ἠθικὸν στιχοῦργημα, περιέχον διαφόρων εἰδῶν γνώσεις : ἱστορικὰς, μυθολογικὰς, γεωγραφικὰς, θεολογικὰς. Ὅλη ἡ ἀρχαία μυθολογία καὶ ἱστορία, ἢ Ἑβραϊκὴ τοιαύτη καὶ ἡ Χριστιανικὴ παρελαύνουν ἀναμιγνυόμεναι κατὰ λίαν παράδοξον τρόπον. Ὁ ποιητὴς παραμορφώνει ὅσον περισσώτερον δύναται ὀνόματα γνωστὰ καὶ δημιουργεῖ ἰδικὰς του ἱστορικὰς λεπτομερείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ γλωσσοπλαστικὴ ἢ μᾶλλον λεξιπλαστικὴ προσπάθειά του ἔχει πολλὴν αὐθαιρεσίαν. Ὑπὸ τὴν προφανῆ ἐπιδρασίαν τῆς ἀναγνώσεως τῶν βυζαντινῶν ἐμμέτρων μυθιστορημάτων ἢ διαφόρων «ἐκφράσεων», ἀκόμη δὲ καὶ μὲ τὴν ἀνάμνησιν ἀνατολικῶν μυθευμάτων προβαίνει αὐτὸς μὲ ἀκράτητον τὴν φαντασίαν εἰς περιγραφὰς κήπων καὶ ἀνακτόρων, ὅπου ἐνδiciαίτῃται ἡ πάγκαλος πυργοδέσποινα, ἡ Σωφροσύνη. Τὸ μέγιστον ὅμως μέρος τοῦ ποιήματος κατέχουν αἱ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἑβραϊκῆς ἀρχαιότητος μυθολογικαὶ καὶ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, αἱ ὅποιαι δὲν τιμοῦν οὔτε τὰς γνώσεις, οὔτε τὴν ἐφευρετικὴν φαντασίαν τοῦ ποιητοῦ. Ὁ Προμηθεὺς κατ' αὐτὸν «ἐφεῦρε τὴν γραμματικὴν,» ὁ δὲ Ἐνώχ εἶναι «ὁ ἐφευρὼν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀλφαβήτου,» ἡ Ἀφροδίτη εἶναι θεὰ «κακίστη καὶ ρερυπαρωμένη.» Τὸ ἄγαλμα τοῦ Μωϋσέως ἵσταται παρὰ τὸ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ ἀντικρύζει τὸ τοῦ Κάδμου. Παρατηρήθη, ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο, τοῦ ὁποῦ τὴν ἐννοίαν οὐδ' αὐτὸς ὁ ποιητὴς δίδει καθαρὰν καὶ ἀπλῆν, δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ἄλλο ὀλίγον προγενεστέρας ἐπαχῆς μακρὸν ὅπωςδὴποτε ἀλληγορικὸν ποίημα², φέρον τίτλον «Λόγος παρηγορητικὸς περὶ Εὐτυχίας καὶ Δυστυχίας», ἢ ὑπό-

1. Τὸ ἐξέδωκε ὁ E. Miller εἰς «Notices et Extraits» etc. XIX, part. 2ème, pag. 1—138.

2. Krumbacher, α', Β', 766.

θεσις τοῦ ὁποίου φαίνεται νὰ εἶναι διασκευὴ ἀρχαιοτέρου λαϊκοῦ μύθου¹. Εἰς ταῦτα δύναμαι νὰ προσθέσω, ὅτι τὸ «Εἰς τὴν Σιωφροσύνην» ποίημα τοῦ Μελητινιώτη ἔχει ἰκανὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ μέγα διδακτικὸν ποίημα τοῦ Ἰταλοῦ Φραγκίσκου ντὰ Μπαρμπερίνο «*Documenti d'Amore*», τὸ γραφὲν εἰς Προδηγκίαν, ὅπου διέτριβεν ὁ ποιητὴς μετὰ τὸ 1309 καὶ 1315. Ἐνταῦθα «ὁ συγγραφεὺς καλεῖ εἰς τὸν Πύργον τοῦ Ἔρωτος τοὺς θεράποντας αὐτοῦ πρὸς συνέλευσιν. Εἶτα ὁ Ἔρως αὐτὸς ὁμιλεῖ πρὸς τὴν *Eloquenza*· αὕτη ὑπαγορεύει τὰ διδάγματα τοῦ εἰς τοὺς θεράποντας, ὁ δὲ συγγραφεὺς καταγράφει καὶ ἀποστέλλει αὐτὰ πρὸς τοὺς ἑρῶντας, ὅσοι δὲν ἦσαν παρόντες κατὰ τὴν συνέλευσιν. Βλέπομεν ἐνταῦθα τὸν Ἔρωτα συμφώνως πρὸς τὴν προδηγκιανὴν διδασκαλίαν παριστώμενον ὡς πηγὴν τῆς ἀρετῆς καὶ νομέα μαθήσεως· οὕτω δὲ ὑπὸ τὴν ἐπαγωγὴν ἐκείνην ἐπιγραφὴν «Ἴα διδάγματα τοῦ ἔρωτος», ἣτις τσαῦτα φαίνεται ἐπαγγελιομένη, οὐδὲν ἄλλο κρύπτεται ἢ μονοτονότατα παραγγέλματα ἠθικῆς καὶ συνέσεως²».

Ἄπασα ἢ ἀρχαίζουσα αὕτη κατὰ τὴν γλῶσσαν ποιήσις εἶναι πρὸ παντὸς ὑποκειμενική, διότι ὁ θρησκευτικὸς τῆς χαρακτῆρ ἐπιβάλλει εἰς τὴν σκέψιν νὰ στρέφεται πάντοτε πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἀμαρτία, ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς, ἡ μετάνοια καὶ ἡ προσαρμογὴ τοῦ πρακτικοῦ βίου πρὸς τὰς ἠθικὰς τῆς θρησκείας διδασκαλίας εἶναι τὸ κέντρον, περὶ τὸ ὅποιον στρέφεται ἡ διανόησις. Καὶ τοῦτο διότι ἡ κυριαρχία τῆς θεολογίας ὑφίσταται ἤδη ἰσχυροτέρα. Εἰς τὴν ποιήσιν αὐτὴν ἀντικατοπτρίζεται ὅλον τὸ θεολογοῦν Βυζάντιον. Οἱ ἀρχαίζοντες ποιηταί, κληρικοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἄνδρες ὄχι ξένοι πρὸς τὴν αὐτὴν καὶ τὰ δημόσια ἀξιώματα, δὲν δύνανται ν' ἀπομακρυνθοῦν τῆς τριαύτης κυριαρχίας. Εἶναι οἱ συντηρητικοὶ κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πνεῦμα. Ἄλλ' ἢ συντηρητικότης των αὕτη δὲν εἶναι δυσεξήγητος. Πιστοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, νομίζουσιν ὅτι ὑποδοθηθοῦν τὸν ἀγῶνά της κατὰ τῶν ἐκάστοτε ἐκδηλουμένων ἐναντίον της προθέσεων τῆς Δύσεως,

κυρίως δὲ κατὰ τῶν νέων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὅποια εἶχον φέρει μεθ' ἑαυτῶν οἱ Σταυροφόροι καὶ τὰ ὅποια ἐξηκολούθουν νὰ διατηροῦν οἱ εἰς ἰκανὰς Ἑλληνικὰς χώρας μένοντες ὡς κατακτηταὶ διάφοροι ἡγεμονισκοὶ καὶ εὐγενεῖς τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ μετ' αὐτῆς οἱ πεπαιδευμένοι ἠθέλον μετὰ τὴν συντηρητικότητά των νὰ διασώσουν τὸν ἐθνισμόν των, ὁ ὅποιος πάντοτε διὰ τὸν Ἑλληνα ταυτίζεται μετὰ τὴν θρησκείαν. Τοῦτου ὁ ἕνεκα καὶ ὅλη ἢ τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν λογοτεχνικὴ καὶ ἄλλη παραγωγὴ φέρει τὸσον ἰσχυρὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα καὶ εἶναι τὸσον ὑποκειμενική.

Καὶ ὅταν ἀκόμη ἢ ἀρχαίζουσα κατὰ τὴν γλῶσσαν ποιήσις ἐξήτει τὸ θέμα τῆς ἔξω τοῦ ψυχικοῦ ἢ ὑποκειμενικοῦ κόσμου — πράγμα ἄλλως τε σπανιώτατον — τὸ θέμα αὐτὸ δὲν παύει νὰ εἶναι ἐμπνεύσεως θρησκευτικῆς, ἢ δὲ ἐκμετάλλευσίς του νὰ τελῆ πρὸς διδακτικὸν σκοπὸν. Ἐν τοιοῦτο ποίημα εἶναι τὸ φέρον τίτλον «Ἱστορία τῆς Σωσάννης¹» ἢ κατὰ τὴν ἔμμετρον ἐπεξήγησιν τοῦ τίτλου :

*Ἐν Δανιήλῳ πρόκειται βιβλῶν πρῶτά τε νέον,
λέγον θαυμασιώτατα τὰ περὶ τῆς Σωσάννης.*

Τὸ ἐξ 80 στίχων ποίημα τοῦτο, γραφὲν κατὰ τὰς εὐλογωτέρας εἰκασίας περὶ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος², εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον μετὰ ἑκατὸν πενήκοντα περίπου ἔτη διεσκεύασεν ὁ Ζακύνθιος ποιητὴς Μάρκος Δεφαράνας διὰ νὰ τὸ καταστήσῃ πολυλογώτερον, διαλύσας τὴν χαρακτηριστικὴν πυκνότητά του καὶ παρειαγαγῶν περιγραφὰς καὶ ἄλλας ἐπεισοδιακὰς λεπτομερείας ἰδικῆς του ἐφευρέσεως. Τὸ ποίημα τῆς Σωσάννης ἀρχίζει μετὰ τοὺς στίχους :

*Ἡ σόφρων αὕτη καὶ σεμνὴ καὶ θαυμαστὴ Σωσάννα
νομίμως ἔσχε σύνευνον Ἰωακείμ τὴν κλῆσιν,
ὅς καὶ συνῶκει μετ' αὐτῆς ποτὲ πρὸς Βαβυλῶνα,
αἰχμάλωτος συναπαχθεῖς τότε τοῖς Ἰουδαίοις,
καὶ ὅν καιρὸν καὶ Δανιὴλ ὁ θαυμαστὸς προφήτης
ὑπῆρχεν ὁ περιδοξὸς πάσων ἀντὶ τοῖς οἰκείοις.*

1. Δάμπρος, α', CXIX—CXX.—Εἰς τὸν ἴδιον τόμον, σελ. 209—321 δη-
μοσιεύεται ὁλόκληρον τὸ ποίημα «Ἄδωτος Παρηγορητικός.»

2. Gaspari, A', 248.

1. Legrand, γ', II, 45.

2. Psicharis α', I, 24.

Ἐγγύς τοῦ παραδείσου δὲ τῆς σόφρονος Σωσάννης
πρεσβύτεροι κατήκησαν δύο τῶν Ἰουδαίων,
οἵτινες προσκλήθησαν κριταὶ τῆς γερουσίας
τοῦ κρίνειν καὶ προσκυβερεῖν πάντας Μωσέως νόμῳ·
ιδόντες δ' οὖν τὴν σόφρονα Σωσάννην ἐν τῷ κήπῳ
ἔχουσαν κάλλος θαυμαστὸν ὑπὲρ αὐγὰς σελήνης,
ἠτήθησαν δεξάμενοι βέλη κατὰ καρδίας
καὶ μοιχικῶς ἠθέλησαν συμμιανθῆναι ταύτῃ.
Ὅρξας ἀσύνστον βουλήν δύο κριτῶν κακίστων ; κελ. (Στ. 1—15).

Οἱ δύο ἀσελγεῖς γέροντες ἀποτυγχάνουν εἰς τοὺς σκοπούς των
καὶ τὸν πόθον των, ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῆς ἐναρέτου γυ-
ναικός. Τοῦτο ἐμπνέει εἰς αὐτοὺς πόθον ἐκδικήσεως· καταγγέλλουν
τὴν Σωσάνναν, ὅτι συνέλαβον αὐτὴν ἀκολασταίνουσαν ἐντὸς τοῦ
κήπου καὶ ὑπὸ τὴν σκιάν δένδρου τινός μετὰ νεαροῦ ἔραστοῦ της.
Ἡ Σωσάννα ἄγεται πρὸ τοῦ δικαστηρίου τῶν δώδεκα κριτῶν καὶ
καταδικάζεται εἰς τὸν διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατον. Ἄλλ' ὁ δωδε-
καετῆς Δανιήλ, ὁ ὅποιος τόσον νέος τὴν ἡλικίαν ἦτο κριτής,
δωδέκατος αὐτός, ἐξεγείρεται καὶ διακηρύττει, ὅτι ἡ καταδικα-
σθεῖσα εἶναι ἀθώα, ὡς θὰ τὸ ἀποδείξη. Δι' ἴδίου τεχνάσματος
ἐμπνευσθέντος εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνακαλύπτει τὴν ἀλή-
θειαν. Τὸ τέχνασμα εἶναι ἀπλούστατον : ἐξετάζει τοὺς δύο κατη-
γόρους, ἕνα ἕκαστον ἰδιαιτέρως, περὶ τοῦ εἶδους τοῦ δένδρου, ὑπὸ
τὸ ὁποῖον συνέλαβον τὴν Σωσάνναν μετὰ τοῦ ἔραστοῦ της. Ὁ εἰς
ἀποκρίνεται, ὅτι τὸ δένδρον ἦτο πρίνος, καὶ ὁ ἄλλος ὅτι ἦτο σχοί-
νος. Ἡ ἀσυμφωνία αὕτη μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ δύο γέροντες ψεύδονται
καὶ εἶναι συκοφάνται. Τὸ δικαστήριον τοὺς «καταδικάζει εἰς λιθα-
σμόν». Ἐπιθέσεις λοιπὸν τοῦ ποιήματος κυρία εἶναι ὁ θρίαμβος
τῆς ἀρετῆς, ἡ τιμωρία τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀνάδειξις τῆς θαυμα-
τουργοῦ δυνάμεως τοῦ προφήτου.

Ἡ διδακτικὴ αὕτη καὶ θρησκευτικὴ τάσις τῆς ποιήσεως κα-
θιστᾷ ταύτην ψυχρὰν καὶ σχολαστικὴν. Τὸ αἰσθημα λείπει ἐντε-
λῶς καὶ οἱ ποιηταὶ φαίνονται ὡς μὴ γνωρίζοντες καθόλου τὸν
αἰσθηματικὸν κόσμον. Ὅσον περισσότερο δὲ πεπαιδευμένοι εἶναι
οἱ ποιηταὶ ἢ ἴστανται εἰς ὑψηλοτέρας κοινωνικὰς ἢ πολιτειακὰς
βαθμίδας, τόσον ταπεινότερα ὑπὸ ἔποψιν νοημάτων καὶ τόσον ψυ-
χροτέρα εἶναι ἡ ποίησις των. Ὁ πολὺς Μάξιμος Πλαγούδης (1353)
εἰς τοὺς ὀλίγους περισωθέντας Ἰαμβικούς καὶ Ἡρωσελεγίους

στίχους τοῦ¹ πεζολογεῖ ἀνιαρῶς. Ἐπιγράμματά τοῦ τινὰ εἰς τὸν
ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου εἶναι ἀπλῆ ἔκθεσις τῆς γενεαλογίας
τῆς Θεοδώρας, τῆς Κατακουζηνῆς ἐκ πατρός, καὶ τοῦ συζύγου της
Ραοῦλ Ἰωάννου Κομνηνοῦ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Δούκα. Ὁ αὐτοκρά-
τωρ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος (+ 1425) γράφει κατὰ τὰς ὥρας
τῆς σχολῆς τοῦ κατανακτικῶς τινὰς στίχους², ὅταν δὲ ἐπιχει-
ρήσῃ νὰ χαριτολογήσῃ, πως, συνθέτει εἰς Ἀνακρεόντειον μέτρον
ὑπερβολικῶς κακοζήλους στίχους «πρὸς τινὰ ἀμαθῆ καὶ πλείστα
φληναφοῦντα :»

Ἀκριτόμυθε Θεοῖτα,
Ὅς βοᾷς μὲν μάλιατά γε,
Σωπῆς δὲ ἤκιστά γε,
Πῶς σέ τις πάσῃ ληροῦντα
Φλναροῦντα, φληναφοῦντα
Καὶ μὴ εἰς βῆδω σου συνθλάσῃ
Τὸ κρανίον, εὖ ποιήσας ; κελ.

Ἡ ποίησις κατέρχεται εἰς πεζολογίαν ψυχρὰν, πολυλογεῖ
μετὰ στόμφου καὶ διατηρεῖ ὅλον τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα καὶ ὅταν
ἀλλάσῃ θέμα καὶ γίνεται ἐγκωμιστικὴ αὐτοκρατόρων ἢ προ-
σώπων ὑψηλὴν κατεχόντων θέσιν εἰς τὴν αὐλήν. Τὴν μεμετρη-
μένην ὅπωςδὴποτε κολακείαν τοῦ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Ἰζέτζη καὶ
αὐτοῦ τοῦ Προδρόμου, οἱ ὅποιοι εἰς τὰ ἐξυμνητικὰ ἀνυπάρκτων
πολλάκις ἀρετῶν ποιήματά των προσέδιδον καὶ ποιᾶν τινὰ χάριν
μὲ παρομοιώσεις ἐπιτυχεῖς ἢ μὲ παράθεσιν γνωμῶν καὶ σκέψεων
εὐτυχῶν καὶ πλήρων εὐστόχου παρατηρητικότητος, ἢ κατόπιν
τούτων ποίησις μετέτρεψεν εἰς ἀνυπόφορον ὑπερβολήν. Ὅσας-
δὴποτε ἀρετὰς καὶ ἂν εἶχεν ὁ προτελευταῖος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυ-
ζαντίου Ἰωάννης Η' ὁ Παλαιολόγος, δὲν δύναται τις νὰ μὴ κα-
ταπλαγῇ πρὸ τοῦ μεγέθους τῆς κολακείας καὶ τῆς ἀνυπερβλήτου
στομφολογίας, ἢ ὁποῖα διακρίνει τὸ πρὸς ἔπαινον αὐτοῦ συντεθὲν
ὑπὸ Ἰωάννου Διακόνου Ἀδριανουπόλεως (1445) μακρότατον «πο-
λιτικὸν ποίημα³», ὅπερ ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους :

1. Migne 147, 1176—1178.

2. Mtigne 156, 575—576 καὶ Matranga 682.

3. Migne 168, 962—970.

Ἄν εἶχον στέρα στεγανά, κατάχαλκα τὴν φύσιν,
 Καὶ στήματα πολύγλωττα, καὶ διατόρους ὀπὰς,
 Μᾶλλον ὃ ἂν ἔν ὡς ἀληθῶς εὐρέθη πάντα στόμα,
 Οὗτος ὁ πόλος ὁ πολὺς, ἢ χυδῶν ὑγρά, καὶ τ' ἄλλα
 Ὅσα τῶν ὄντων ἔσχηκε τὴν σύστασιν τῷ κτίστῃ,
 Καὶ σοὶ προσπλέκειν ἤθελον ὑμνητηρίους αἶνους,
 Ὑμῶθεν δὴ ποιούμενα τοὺς φθόγγους καὶ τοὺς κρότους,
 Καὶ τὰς κραυγὰς τε καὶ φωνὰς ἠκπέμποντα τοῖς κάτω.
 Ἄν πῆσαν τὴν ὑψηλίαν ἐπλησαν ἐγκωμίων
 Τῶν σῶν, ἀντάναξ εὐτυχῆς, καὶ τῶν κατορθωμάτων,
 Οὐδ' οὐτω πέρας ἐμελλον θεῖναι σοὶ τοῖς ἐπαίνοις,
 Ὅπόσοι προσπεφύκασιν τῇ φύσει σου θεόθεν,
 Οὐ κορωνίδα τουτωνὶ τοῖς κατὰ σε πρακτέοις κτλ.

Τὸ θρησκευτικὸν καὶ παραινετικὸν πνεῦμα, ὅπερ διακρίνει τὴν ἀρχαῖζουσαν πόλιν, ἐξηγεῖ καὶ τὴν ψυχρότητα της. Ἀλλὰ μεθ' ὅλην τὴν ἔλλειψιν δροσεροτέρας τινὸς πνοῆς ἢ ποιήσεις αὕτη παραβάλλομένη πρὸς τὴν ὁμοίαν τῶν ξένων ἔθνων, π. χ. πρὸς τὴν τῆς Ἄνω Ἰταλίας, ὅπου ἰδιαιτέρως ἐκαλλιεργήθη αὕτη¹, παρουσιάζεται ὡς εὐρισκομένη ἰκανῶς ὑψηλότερον ὑπὸ ἔποψιν ἐμπνεύσεως καὶ ἐκφράσεως. Τὸ τοιοῦτο γενικὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαῖζούσης βυζαντινῆς ποιήσεως δύναται νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὸ φαινόμενον, ὅτι δι' αὐτὴν ὁ ἔρωσ εἶναι θεότης παντελῶς ἄγνωστος. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ποιητῶν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ἢ ὑπέκει εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ὑμνήσῃ τὸν ἔρωτα καὶ ν' ἀπεικονίσῃ κάπως τὸν αἰσθηματικὸν τῆς ψυχῆς κόσμον. Ἐξ ὅλης τῆς χρονικῆς ταύτης περιόδου ἔν μόνον ποίημα, ἀναφερόμενον εἰς τὸν μικρὸν πτερωτὸν θεόν, εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς. Τὸ ποίημα τοῦτο², μακρόστιχον καὶ εἰς Ἀνακρεόντειον μέτρον, ἐγράφη ὑπὸ τινος Μάρκου Ἀγγέλου, ὁ ὅποιος ἔζησε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὸν 14ον αἰῶνα. Ἐχει θέμα τοῦ τὸν ἔρωτα· ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου καὶ κφρασις αἰσθήματος ἀτομικοῦ, συγκινήσαντος τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ· φαίνεται μᾶλλον ὡς προσπάθεια νὰ ἐξηγηθῇ ἢ φύσις τῆς ἀνικη- του θεότητος. Παιητικὴ δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ αἰωνίου θέματος ἀσκησις ἀνδρὸς προφανῶς σχολαστικοῦ, ὅστις γράφει :

1. Ἴδα διὰ τὴν πόλιν αὐτὴν Gaspari, A', 169.

2. Krumbacher : α', Β', 760 καὶ Δάμπρος δ', 8, 424 καὶ δ', 17, 278.

Ἐρως ὁ βαρὺς δυνάστης
 Τίς τὴν φύσιν εἰ καὶ κόθεν ;
 ἄρ' ἐξ οὐρανοῦ κατήλθες,
 ἄρ' αἰθήρ ἐξέφηνέ σε ;
 Μήδ' ἀήρ ἐξέθρεψε σε,
 ὕδωρ δ' ἐμαιεύσατό σε ; κτλ.

Ἐκ τῆς σιγῆς ταύτης τῆς ποιήσεως τῶν λογίων ὡς πρὸς τὸν ἔρωτα δὲν θὰ ὑποθέσῃ τις βεβαίως, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἠγνόουν τοῦτον· εὐλόγως ὁμῶς θὰ νομίσῃ, ὅτι οἱ ποιηταὶ δὲν τὸν ἔκρινον ἀξίον νὰ τοὺς ἀπασχολήσῃ. Ἀλλ' ἂν ἢ ἀρχαῖζουσα μοῦσα περιεφρόνει αὐτὸν καὶ προετίμα θέματα περισσότερον ἠρμόζοντα εἰς σεμνοπρεπεῖς λειτουργοὺς της, ἢ νέα ποιήσεις, ἢ ὁμιλοῦσα τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, ἔψαλλε πότε τρυφερῶς καὶ πότε ἐμπαθῶς τὸν ἔρωτα καὶ ὅλον τὸν αἰσθηματικὸν τῆς ψυχῆς κόσμον. Ἡ δὲ νέα αὕτη ποιήσεις εἶναι τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ τὰ μεγάλα ἔμμετρα διηγήματα, τὰ ἐξιστοροῦντα ἔρωτας καὶ περιπετείας ὑπαρκτῶν ἢ φανταστικῶν ἡρώων, οἱ ὅποιοι συμβολίζουν καὶ ὅλην τὴν νέαν ζωὴν, τὴν διαμορφωθείσαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεγάλης κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς μεταβολῆς, ἣτις συνετελέσθη κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκ πολλαπλῶν αἰτίων.

Ε'. ΤΑ Εἰς τὴν Λαϊκὴν Γὰρσσαν Ποιήματα

Ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνας ποιήσεις, ἢ χρησιμοποιοῦσα τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν καὶ τὸν δεκαπεντασύλλαβον ἀποκλειστικῶς στίχον, δὲν εἶναι νέα κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μόνον μορφήν· εἶναι νέα καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ κατὰ τὴν ὅλην σύστασιν της. Δὲν ἔχει διαρρήξει πλήρως τοὺς δεσμούς της πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, τὴν τε πλησιεστέραν καὶ τὴν ἀπωτέραν, οὐδὲ λησμονεῖ τὴν μυθολογικὴν καὶ ἱστορικὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ζωὴν. Ἀλλὰ τὰ χρησιμοποιοούμενα ἐκ τῆς ἀρχαίας ζωῆς στοιχεῖα προσαρμόζει πρὸς τὸ νέον πνεῦμα, τὸ ὅπολον τὴν διέπει, καὶ μεταπλάσσει ταῦτα κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δύνανται νὰ συνυπάρχουν μετὰ τῶν νέων, τὰ ὅποια εἶναι ἢ κυρίᾳ οὐσίᾳ της. Συγχωνεύονται τὰ ἐκ τῶν ἀρχαίων θρύλων καὶ παραδόσεων στοιχεῖα μετὰ τὰ παρόμοια νεώτερα, τὰ ὅποια, ὡς δημιουργήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ

λαοῦ ἐμφανιζόμενα, προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐπιμιξίαν αὐτοῦ μὲ ἄλλα γειτονικά ἔθνη, ἀπὸ τὴν διαρκῆ ἐπιδρομὴν ξένων λαῶν καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον διεξαγωγὴν πολέμων, καὶ παρέχουν τὸ ὕλικόν διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς νέας λογοτεχνίας, ἢ ὅποια εἶναι ὅπως «χωριστὴ ἀπὸ τὴν σχολαστικὴν ἀτικίζουσαν καὶ ἐν γένει ἀρχαϊζούσαν τῶν συγχρόνων γραμματισμένων.»¹ Ἡ λογοτεχνία αὕτη, ἢ ὅποια τὰς ποικίλας νέας ἢ καὶ ἀρχαιότερας ὑποθέσεις, τὰς λαμβανόμενας ὡς θέματα τῆς, πραγματεύεται κατ' ἰδίους διαφορετικοὺς τρόπους, ἀποτελεῖ ζωηρὰν εἰκόνα τοῦ βυζαντινοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἱστορικὴ, ἔθνογραφικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀπεικόνισις ὀλίγον ἰσχυρότερον χρωματισμὸν χρειάζεται διὰ νὰ εἶναι πιστὴ καὶ πλήρης.

Ἡ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ποιησις ἕνεκα τῆς μεγάλης διαφορᾶς τῆς πρὸς τὴν ἄλλην, τὴν κλασικίζουσαν κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως, ἐμφανίζεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς προῖόν ὀφείλον τὴν ἀρχὴν του εἰς ξενικὴν μίμησιν καὶ ὡς διαμορφωθείσα καὶ ἀναπτυχθείσα ὑπὸ τὴν δύναμιν ἐπιδράσεων, αἱ ὁποῖαι προσδίδουν εἰς αὐτὴν, ὡς κυριαρχοῦντα, τόνον τινά, ὅστις δύναται νὰ ὀνομασθῆ ῥωμαντικός. Τὰ θέματα περὶ τὰ ὁποῖα στρέφεται ἢ οὕτως ἀποτόμως σχεδὸν ἐμφανισθεῖσα νέα ἕμμετρος λογοτεχνία εἶναι κατὰ προτίμησιν «ἐπεισόδια ἀνδρείας ἢ ἔρωτος φανταστικῶν ἵπποτων ἢ ἡρώων ἱστορικῶν μετημφισμένων εἰς ἱππότας»². Τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ ποιητικὰ ἔργα τῆς περιόδου ταύτης φέρουν ἀληθῶς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῶν τῶν εἰδικῶν ταῦτον χαρακτηῖρα. Οἱ ἥρωες τῶν ποιημάτων αὐτῶν εἶναι κατὰ κανόνα ἀνδρεῖοι νέοι, γόνοι βασιλικοὶ ἢ εὐγενεῖς τὴν καταγωγὴν, ποιοῦντες θαύματα γενναιότητος καὶ κατεχόμενοι ὀλόκληροι ὑπὸ τοῦ ἔρωτος. Πᾶσα τολμηρὰ πρᾶξις τῶν, ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς ἀνδρείας, ἀφορμὴν ἔχει τὸν ἔρωτα. Οἱ ποιηταὶ τῶν προηγουμένων αἰώνων ὡς καὶ οἱ σύγχρονοι κλασικίζοντες δὲν ἐπελαμβάνοντο τοιοῦτων θεμάτων καὶ ἢ ποιήσις τῶν ἀπέφευγε ν' ἀσχολῆται μὲ τὴν αἰσθηματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν. Τὸ ἔργον αὐτὸ κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας εἶχε ἀφεθῆ ἐν-

τελῶς σχεδὸν εἰς τὴν πεζογραφικὴν μυθιστορίαν διὰ νὰ ἐγκαταλείφθῃ ἐξ ὀλοκλήρου μὲ τὴν πλήρη ἐξαφάνισιν τοῦ ἐθνικοῦ ἢ εἰδωλολατρικοῦ τῶν Ἑλλήνων κόσμου καὶ διὰ νὰ ἐπανεμφανισθῇ ἐπ' ὀλίγον μὲ τὰ κάπως ἀνιαρὰ ἕμμετρα μυθιστορήματα τοῦ Προδρόμου, τοῦ Μανασσῆ, τοῦ Εὐγενιανοῦ, τοῦ Εὐσταθίου. Ἐπεισόδια καὶ λεπτομέρειαι, ῥαὶ ἀπαντῶνται εἰς τὰ νεώτερα μυθιστορικὰ ποιήματα, εὐρίσκονται πλεῖστοι ὅσοι κατὰ τινα παράδοξον ἀντινομίαν εἰς τοὺς βίους τῶν Ἀγίων καὶ τὰ Συναξάρια ἢ εἰς τὰς χρονογραφίας.

Ἡ στροφή αὕτη τῆς ποιήσεως πρὸς τοιοῦτόν τινα αἰσθηματικὸν καὶ φανταστικὸν κόσμον γενομένη μετὰ τὴν πρώτην λεγομένην Σταυροφορίαν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ περισσότερα τῶν μυθιστορηματικῶν ποιημάτων ἐγράφησαν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, ὅτε ἡγεμόνες, ἱππῶται καὶ ἄλλοι σιδηρόφρακτοι πολεμισταὶ τῆς Δύσεως κατέκλυζον ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἐνεκαθίσταντο εἰς αὐτάς, φέροντες μαζί των ἡθῆ καὶ ἔθιμα τοῦ ἰδιαιτέρου τῶν βίου καὶ τῆς αὐλικῆς ζωῆς τῶν τόπων τῆς καταγωγῆς των, παρουσιάζουν τὴν ποιητικὴν ταύτην ἐκδήλωσιν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὅποیان ὁ δυτικὸς κόσμος καὶ ὁ τότε πολιτισμὸς του ἐξήσκησαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ πνεύματος. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἢ πάντως ὀλιγοχρόνιος, οὐδόπως ἀμφισβητεῖται. Ἄλλ' ἐξετιμήθῃ ὑπερβολικῶς ἢ δύναμις αὐτῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματά της ἐπὶ τοῦ καθόλου μὲν ἑλληνικοῦ βίου, ἰδιαιτέρως δὲ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς τῶν βυζαντινῶν παραγωγῆς. Διὰ τὴν ποιησιν μάλιστα τῆς δημοτικῆς μορφῆς ἢ δυτικῆς ἐπίδρασις ἐθεωρήθη ὑπὸ πολλῶν ὡς ἡ μόνη γενεσιουργὸς δύναμις. Ἡ πλησιέστερα ὁμῶς μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν ταύτων προϊόντων πείθει, ὅτι ταῦτα—καίτοι ἐνθουμίζουσι ἱκανῶς ἀνάλογα τοιαῦτα ἔργα τῆς Δύσεως—εἶναι δημιουργήματα τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ ψυχῆς, ἀποκαλυπτούσης διὰ τοῦ λόγου πόσον βαθέως ἐνόει καὶ πόσον ὀξυδερκῶς ἔβλεπε τὴν διαμόρφωσιν νέου τινὸς κόσμου, συντελουμένην ἐκ τῆς ἐπιδράσεως πολλαπλῶν αἰτίων καὶ ἐκ τῆς παρεισδύσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν ξένων στοιχείων. Ἡ βαθεῖα τῶν Ἑλλήνων ἐθνικῆ συνείδησις, ἢ διατηρήσασα πάντοτε τόσον ἀναλλοίωτον καὶ τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα των κατὰ τὰς κρίσιμότερας τοῦ Ἑλληνισμοῦ περιπετείας καὶ εἰς τὴν ὅποیان ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος τὸ συντηρητικὸν πνεῦμα λαοῦ,

1. Δ. Μαυροφρύδης σελ. 18.

2. Fauriel I, Préliminaire XVII.

Ἐκκλησίας καὶ ἀρχόντων, δὲν ἐπέτρεπε νὰ παρεισάγονται τὰ ξένα στοιχεῖα εἰς τὴν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν ὡς κυρίαρχα καὶ καθυποτάσσοντα πᾶν τὸ Ἑλληνικόν. Τὰ ξένα στοιχεῖα οὐδέποτε ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ζωὴν, ἰδιαίτατα δὲ τὴν πνευματικὴν, ὡς διδάσκει ὁλόκληρος ἡ διανοητικὴ ὁρᾶσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων. Ἄπ' ἐναντίας μάλιστα ἡ εἰσαγωγή αὐτῶν ἐπεδιώκετο. Ἄλλ' ἡ ἀναπλαστικὴ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατῴρθη πάντοτε νὰ τὰ μεταπλάτῃ ταχέως καὶ νὰ προσδίδῃ εἰς αὐτὰ ἑλληνικὴν πλέον μορφήν.

Ἡ δημοτικίζουσα τῶν βυζαντινῶν λογοτεχνία εἶναι σοφὴ καὶ ἰδιόρρυθμος συγχώνευσις ἑλληνικῶν, ἀνατολικῶν καὶ λατινικῶν στοιχείων, ἐθνικῶν καὶ χριστιανικῶν τοιούτων, ὑπερτεροῦντος πάντοτε κατὰ πολὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ὁ τοιοῦτος δὲ χαρακτήρ της ἀπαιτεῖ, διὰ νὰ ἐξενεχθῇ ἡ ὀριστικὴ περὶ τούτου γνώμη, νὰ μελετηθοῦν συγκριτικῶς πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἡ Ἀραβικὴ καὶ Τουρκικὴ ἀκόμη, ἡ Σλαυϊκὴ καὶ ἡ τῆς Δύσεως¹. Ἐὰν οἱ Ἕλληνες τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰῶνων ἦλθον εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Λατίνους Σταυροφόρους καὶ τοὺς Φράγκους Ἱππότες καὶ ἐγνώρισαν τὸν δυτικὸν πολιτισμὸν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐπιδράσῃ οὗτος ἐπ' αὐτῶν βαθέως, ἀλλ' εἰς στενατέρας καὶ μακροτέρας σχέσεις εἶχον ἔλθει πολὺ πρότερον πρὸς τοὺς Πέρσας, τοὺς Ἀραβας ἢ Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς Τούρκους. Μὲ τὴν τὴν στενὴν καὶ συχνὴν ἐπαφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τούτον κόσμον, μὲ τὴν ἀμφοτέρωθεν καὶ κατ' ἐναλλαγὴν κατοχὴν ὁλοκλήρων χωρῶν, ὅπου ἔζων πληθυσμοὶ αὐτῶν, προῆλθε πνευματικὴ σχέση, ἐπενεγκοῦσα πραγματικὴν ἀλληλεπίδρασιν, καὶ συνανεμίγησαν θρύλοι, παραδόσεις καὶ ἱστορικὰ γεγονότα, ἐνδεικτικὰ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν δύο κόσμων.

Τὴν τοιαύτην σχέσιν μαρτυροῦν τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Βεβαίως δὲν περιεσώθησαν ταῦτα μέχρις ἡμῶν ὡς γραπτὰ μνημεῖα, ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ προφορικοῦ λό-

γου ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ ἀρχαιότης ἕως πλείστων ἐκ τούτων διαπιστοῦται ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου των. Τὰ ποιήματα ταῦτα, ἱστορικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀναφέρονται εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πρὸς τοὺς Ἀραβας, τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς Τούρκους καὶ εἰς τὰς ἀνδραγαθίας Ἑλλήνων ἡρώων. Παρεκτεινόμενα δὲ καὶ εἰς τὸν ἰδιαιτέρον βίον τῶν ἡρώων τούτων ἀφηγοῦνται ἐπεισόδια ἐρώτων, ἀρπαγῶν, ἀναγνωρίσεων καὶ ἀποτελοῦν ἰδίους ὅλους κύκλους, τῶν ὁποίων κυριώτερος εἶναι ὁ λεγόμενος ἀκριτικός. Τὰ τοιαῦτα ποιήματα διακρίνονται διὰ τὴν δραματικὴν σύνθεσιν των, τὴν γοργότητα τῆς ἀφηγήσεως, τὴν ἐνάργειαν τῆς φράσεως ἢ μορφή τοῦ στίχου εἶναι τελεία καὶ αἱ ποιητικαὶ εἰκόνες διατυποῦνται μὲ φυσικότητα ἡ γνησίᾳ ποιητικῇ πνοῇ τὰ διαπνέει πάντοτε. Συνετέθησαν δὲ ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὰ θάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ διὰ τῶν πλησίον τῶν μικρασιατικῶν παραλίων νήσων, ἰδίως τῆς Ρόδου καὶ τῆς Κύπρου διεδίδοντο καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας. «Τὰ κλέα ἀνδρῶν, ἀδόξενα εἰς ὅλον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ὑπὸ τῶν περιοδεύοντων ραψωδῶν χάνουν ἀμέσως τὸν τοπικὸν χαρακτήρα των, διότι διεγείρουν τὸ ἐνδιαφέρον ὅλου τοῦ λαοῦ καὶ γίνονται κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς γενεᾶς κοινὴ τοῦ ἔθνους ἰδιοκτησία, ἀπὸ τῆς Ἡπείρου μέχρι τοῦ βόθρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Κύπρου». Ἡ ἀρχὴ καὶ ἐξέλιξις τῆς τοιαύτης καὶ τῆς ὅλης δημοτικῆς ποιήσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἐπακριδῶς. Αἱ ὀλίγαι σωζόμεναι περὶ τούτου πληροφορίαι μόλις ἐπαρκοῦν διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ γνώμη, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας ἡ δημοτικὴ ποίησις ἤκμαζε καὶ ἐτροφοῦται ἀκόμη καὶ τοὺς λογίους. Οὕτως ὁ κατὰ τὸν ἕτον αἰῶνα ζήσας Κωνσταντῖνος ὁ Γραμματικός, ὁ ἐκ Γάζης, συνέθεσεν ὠδᾶριον ἐρωτικὸν ἀνακρεόντειον, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπόθεσιν ἔλαβεν «ἐκ μελωδίας τινὸς ἀδομένης ἐν γάμφῳ». Ἐγένετο δὲ ἀνωτέρω (σελ. 48) λόγος καὶ περὶ δύο ἄλλων γραπτῶν μνημείων λαϊκῆς ποιήσεως. Εἰς ταῦτα δύνανται νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ γραφέντα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας Ἀρέθα, σχολιά-

1. Ἴδε καὶ Psicharis' β', LVI.

1. Σ. Δάμπρος : α', p. XIV.

2. Κ. Σάθας : δ', 337.

ζοντας τὰ τοῦ Φιλοστράτου εἰς Ἀπολλώνιον Τυανέα : «Τοὺς ἀγείροντας λέγει ἦται ἀγύρτας, ὧν νῦν δείγμα αἱ κατάρτατοι Πικπλαγόνες ἰδῶς τινὰς συμπλάσαντες πάθη περιεχούσας ἐνδόξων ἀνδρῶν καὶ πρὸς ὀβολὸν ἄδοντες καθ' ἐκάστην οἰκίαν'.» Ὁ λαὸς εἶχε τὴν ποιήσιν του καὶ ὁ διδόμενος εἰς αὐτὴν τόνασ ἦτον ἢ πλήρης προσαρμογὴ τοῦ πνεύματος τῆς ποιήσεως πρὸς τὴν ψυχὴν του, τὰς ἰδέας του καὶ τοὺς πόθους του. Ἐδημιούργει τὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων περιωθεῖσαν ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων ποιήσιν, ἢ ὅποια «ἐγεννήθη εἰς τὸν Ἰππόδρομον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πλησίον τῶν μεγάλων ὁδῶν, εἰς τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας». Καὶ εἰς τὴν ποιήσιν αὐτὴν, τὴν διαμορφωθείσαν ἔξω τοῦ σχολείου καὶ τῆς ἐκιδράσεως τῶν λογίων, ἀνευρίσκονται πολλάκις ἀναζῶντες οἱ παλαιοὶ θρύλοι καὶ αἱ παλαιαὶ παραδόσεις, ὅπως ἀνευρίσκονται καὶ αἱ λαβοῦσαι ἑλληνικὴν μορφήν ἀπηχῆσεις ὁμοίων λεπτομερειῶν ἐκ τοῦ ἄλλοεθνοῦς καὶ ἄλλοθρήσκου ἀνατολικοῦ κόσμου διὰ τὰ μεταδοθῶν αὐταὶ καὶ εἰς τὸν Δυτικὸν κοίτουτον, τὸν βραδύτερον ἐλθόντα εἰς σχέσεις πρὸς τὸν Ἑλληνικόν».

1. Σ. Κουγέας : «Αἱ ἐν τοῖς σχολείοις τοῦ Ἀρέθου λαογραφικαὶ εἰδήσεις» εἰς Λαογραφίαν, Δ', 239.

2. Σ. Λάμπρος : α', ρ XXV.

3. Παραθέτω παραδείγματα τινὰ ἐξ ὧν πολλῶν τοιούτων ἔχω συλλέξει :
Εἰς τινὰ τῶν ἀρχαιοτέρων δημοτικῶν τραγουδιῶν ἢ περιφρονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐραστοῦ ἐρωμένη ἀποθνήσκει ἐκ λύπης, ὁ δὲ μετανοῶν ἐραστής αὐτοκτονεῖ συνήθως διὰ ξίφους ἢ ἐγχειριδίου :

Χρυσὸ μαχαίριν ἔδγαλεν ἀπ' ἀργυρὸ θηκάρι

σταυρὸ οὐρανοῦς τὸ πέταξε καὶ στὴν καρδιά τὸ ἐδέχτη.

ὁμοίως ἀποθνήσκουν ὁ Κάδελλος (ἴδε τὸ ποίημα δημοσιευθὲν ἐκ τῆς συλλογῆς Π. Γνευτοῦ εἰς «Νουμᾶν» χρόνος Β', ἀριθ. 93) ὁ Χαντσερῆς ἢ Χαρτζιανῆς τῆς Ἡλιογέννητης (Ἀραβαντινός : ἀριθ. 416) καὶ ἄλλοι ἐρωτικοὶ ἥρωες. Τὸ τοιοῦτο τέλος τῶν ἐραστῶν ἐνθυμίζει τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Πάριδος ἢ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Οἰνώνης, ἢ ὅποια ἐνῶ ἠδύνατο μόνη νὰ τὸν σώσῃ ἐκ τῆς θανατηφόρου πληγῆς του, ἀναμνησθεῖσα τῆς ἀπιστίας του, ἀρνείται νὰ πράξῃ τοῦτο. Ὁ Πάρις ἀθυμήσας ἐξέπνευσεν ἢ δὲ Οἰνώνη μετανοήσασα ἠδουκτόνησεν, ὡς ἱστοροῦν οἱ τῆς Ἀλεξανδριανῆς ἐποχῆς ποιηταὶ Νικάνδρος καὶ Κεφάλων Γεργίθιος (ἴδε τὴν διασωθείσαν περὶληψιν εἰς Eroticī Scriptores, tom. I. Παρθενίου «περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων» σελ. 6—7).—Ἰκανὰ ποιήματα ἔχοντα ὑπόθεσιν τὴν ἀναγνώρισιν πατρὸς καὶ υἱοῦ, καθὼς καὶ παρόμοια παραμύθια, φαίνονται ὡς ἀπήχησις ζωηρὰ τοῦ διηγήματος τοῦ Νικαινέτου περὶ Λύρκου,

Ἐκ τῶν ποιημάτων τούτων παλαιότερον, καὶ ὡς γραπτὸν μνημεῖον, εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Ἀρμούρη, τοῦ ὀπαίου ἢ ὑπόθεσις ἐξελλίσσεται μεταξὺ τοῦ 7ου καὶ 9ου αἰῶνος. Ὁ ἥρωας τοῦ ἄσματος Ἀρμούρης, υἱὸς τοῦ γέροντος Ἀρμούρη, αἰχμαλώτου τῶν Σαρακηνῶν, παῖς ἀνήλιξ ἀκόμη ἱππεύει τὸν ἀτίθασσον ἵππον τοῦ πατρὸς του, ὀπλιζέται μὲ τὸ κοντάρι τούτου, καὶ ἀπέρχεται πρὸς ἀπελευθέρωσιν του. Καταστρέφει ὀλόκληρον

ὅστις καταστήσας μητέρα τὴν κόρην Ἡμιθέαν καὶ φεύγων μακρὰν τῆς, δίδει εἰς αὐτὴν τὴν ζώνην του διὰ νὰ τὴν λάβῃ τὸ γεννηθησόμενον, ὅταν ἠθῆσῃ, καὶ ἔχῃ ὡς σημεῖον ἀναγνώρισεως ὑπὸ τοῦ πατρὸς του, ἀμα θὰ μεταβῇ πρὸς ἀνεύρεσιν του. Τὸ παιδίον, ὅπερ ὠνομάσθη Βασίλος, (ὅαν εἶναι δὲ ἴσως ἀνευ σημασίας καὶ ἡ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα) εὗρίσκει τὸν πατέρα του καὶ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν καθίσταται ὑπὸ τούτου ἡγεμὼν τῶν λαῶν του. (Εἰς Eroticī Scriptores, I. Παρθενίου κτλ. σελ. 4—5).—Τινὲς ἐκ τῶν κεραιολογῶν τοῦ «Κάστρου τῆς Ὀριᾶς» ἐνθυμίζουσι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Κύρου ὅταν ἐπολιόρκει τὰς Σάρδεις καὶ ἠδύναται νὰ τὰς κυριεύσῃ· κατάρθωσε δὲ τοῦτο διὰ τῆς προδοσίας τῆς Νανίδος ἢ ἱστορία αὕτη εἶναι ἐπαναλήψις τῆς ἀναφερομένης καὶ διὰ τὸν Ἀχιλλέα, κυριεύσαντα τὴν πολιορκουμένην Μήθυμναν διὰ τῆς προδοσίας τῆς ἐραστῆς αὐτὸν κόρης τοῦ βασιλέως Πεισιδίκης. (Εἰς Eroticī Scriptores, I. Παρθενίου κτλ. σελ. 24 καὶ 25.) Ὁ ἀρχαῖος οὗτος μῦθος ἀναζητῶνται εἰς τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὡς ἱστορικὸν πλὴρον γεγονὸς περὶ τὸ 1326, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ τοῦ Ὀρχάν ἐπολιόρκουν ὑπὸ τὸν Γαζῆ Ἀβδουρραχμάν τὸ παρά τὴν Νικαμήδειαν φρούριον τῆς Σεμένδρα : «Καὶ τὰ μὲν τείχη ἀντέστησαν πρὸς τὴν δύναμιν τῶν παλιορκητῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ καρδιά τῆς θυγατρὸς τοῦ φρουράρχου πρὸς τὸ ἀρρενωπὸν κάλλος τοῦ Γαζῆ Ἀβδουρραχμάν, ὃν εἶδεν ἀπὸ τῶν τειχῶν, φανέντα αὐτῇ κατ' ἔναρ. Διὸ ἔρριψεν αὐτῷ ἐπιστολὴν μετὰ λίθου δεικνύουσα τὸν τρόπον τῆς ἐν νυκτὶ καταλήψεως αὐτῆς τε καὶ τοῦ φρουρίου. (I. Χάμερ : Ἱστορία τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους Τόμ. Α'. σελ. 98 τῆς ἑλλην. μεταφράσεως. Ὁμοίως δ' ἀπίθανον τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀσμάτια τοῦ «Κάστρου τῆς Ὀριᾶς» νὰ ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, ἀφοῦ καὶ μετὰ πολλὰ ἔτη μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ τοῦ γάμου τῆς Ἑλληνίδος προδότιδος καὶ τοῦ Γαζῆ Ἀβδουρραχμάν γεννηθέντος τρομεροῦ κατὰ τὴν ἀνδρείαν Καρὰ Ἀβδουρραχμάν ἐξεφρόδιζον αἱ Ἑλληνίδες μητέρες τὰ τέκνα των λέγουσαι : «ἐρχεται ὁ μαῦρος Ἀβδουρραχμάν», ὡς ἱστορεῖ ὁ ἴδιος Χάμερ.—Τὸ τραγούδι τῆς Ἡλιογέννητης, τὸ ὅποιον κατὰ τὸν Σπυρ. Λάμπρον (εἰς α', XXI) ἔχει ἀναλογίαν τινὰς μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου τῆς μεγαλομάρτυρος Εἰρήνης, ἀνευρίσκεται ἀπαράλλακτον σχεδὸν εἰς Ἀσικὸν δημοτικὸν τραγούδι, φέρον τίτλον «Χαμπφούρ καὶ Σίλη» (Μετὰφρασιν αὐτοῦ ἐκ τῆς Γαλλικῆς μετὰ τινων παρατηρήσεων ἐδημοσίευσεν εἰς «Νουμᾶν» χρόν. Γ', ἀριθ. 141.)

στρατιάν Σαρακηνῶν ἐξ 100 χιλιάδων καὶ ἐμπνέει τόσον φόβον εἰς τὸν Ἀμηρᾶν, ὥστε ἀποφυλακίζει οὗτος τὸν πατέρα τοῦ ἥρωος, τὸν ὁποῖον παρακαλεῖ νὰ φεισθῆ τῶν Σαρακηνῶν καὶ τοῦ δίδει σύζυγον τὴν κόρην του. Τὸ ποίημα ἀρχίζει οὕτω :

*Σήμερον ἄλλος οὐρανός, σήμερον ἄλλη μέρα,
σήμερον τ' ἀρχοντόκουλα θέλουν καβαλλικεύσει.
Μόνον τοῦ κύρ Ἀρμούρη ὁ υἱὸς οὐδὲν καβαλλικεύει.
Καὶ τότε πάλαι τὸ παιδίον εἰς τὴν μάραν του ὑπαγαίνει
«μᾶνα νὰ πιχαρῆς τ' ἀδέλφια μου, . . .
νὰ ἰδῆς καὶ τὸν πατέρα μου, μᾶνα, ὡς καβαλλικεύσω.
Καὶ τότε πάλιν ἡ μάρα τοῦ Ἀρμούρη συντυχαίνει :
«εἰσὶ μικρὸς καὶ ἀνέλικον, καβάλλα δὲν σὲ πρέπει,
ἀμμή ἂν θέλῃς, υἱὲ καλέ, διὰ νὰ καβαλλικεύσης
ἀπάνω κρέμειται τὸ κοντάρι τοῦ πατρὸς σου'
τὸ ἔρπαξεν ὁ κύρης σου ἐκ τὴν Βαβυλωνίαν,
ἀπάνω κάτω δλόχρυσον διὰ λίθου μαργαριτάριν'
καὶ ἂν τὸ λυγίσης μίαν φορᾶν, καὶ ἂν τὸ λυγίσης δύο,
καὶ ἂν τὸ λυγίσης τρεῖς φοραῖς, τότε νὰ καβαλλικεύσης'.*

Ἀνάλογον πρὸς τὸ «Ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη» εἶναι τὸ «Ἄσμα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου», καίτοι δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἴδιον κύκλον¹ καὶ τὸ «Ἄσμα τοῦ Ξάνθινον»² :

*Ὁ Ξάνθινόν ὁ πάνδεινον κι ὁ παντολαλεμένον,
ποῦ εἶχεν τὴν βροντὴν λαλιᾶν καὶ τὰ χαλάζια δάκρυα
καθέτιον κ' ἐδιαρμένευσ τὸν υἱόναι τὸν Βασίλην κιλ.*

Μὲ τὰ τριαυθια τραγούδια ἀπεικονίζεται ζωηρότατα ὁ ἐθνικὸς τῶν Ἑλλήνων βίος κατὰ τὴν πολυτάραχον καὶ πολεμοχαρῆ ταύτην περίοδον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἔλη ἢ ὑπερηφάνεια τοῦ λαοῦ διὰ τὰ ἀνδραγαθήματα τῶν ἡρώων του, οἱ ὁποῖοι μεθ' ἑλόν τὸ μυθολογικὸν περίβλημά των εἶναι πρόσωπα ἱστορικά, ἀγωνι-

1 Τὸ «Ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη» ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Γραβριήλ Δεστούνης, ἐν Πητρούπολει 1877 μετ' εἰσαγωγῆς, παρατηρήσεων καὶ μεταφράσεως εἰς τὴν Ῥωσικὴν. Ἀνετυπώθη εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀθήναιον» τόμ. 8ος (1879) σελ. 385—394.

2. Ν. Πολίτης εἰς «Ἀκρίταν» Δ', 98—103 καὶ 120—125.

3. Καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Ξάνθινον ἐξέδωκεν ὁ Γαβρ. Δεστούνης ἐν Πητρούπολει 1881 μετὰ σχολίων καὶ μεταφράσεως εἰς τὴν Ῥωσικὴν. Ἴδε καὶ Ν. Πολίτην εἰς «Ἀκρίταν» ὡς ἀνωτέρω.

ζόμενα ἀδιακόπως καὶ ἀκάματα πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἐναντίον τῶν ἀνδρείων γειτόνων καὶ ἀτιθάσων ἐπιδρομῶν. Ὅχι δὲ ὀλιγώτερον ἀπεικονιστικὰ τῆς ἄλλης ζωῆς, τῆς τε γενικωτέρας καὶ τῆς ἰδιωτικῆς, τῶν Βυζαντινῶν εἶναι τὰ τραγούδια τὰ στρεφόμενα περὶ θέματα, τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἔκφρασις λαϊκῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ προλήψεων, σκηναῶν τοῦ ἰδιαιτέρου βίου. Ἰνὰ τούτων ἀναφερόμενα εἰς θρύλους, ἀπαντωμένους καὶ εἰς ἄλλους λαούς, ὡς τὸ ἄσμα τοῦ «Νεκροῦ Ἀδελφοῦ», τῆς «Ἡλιογέννητης», τοῦ «Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας», τοῦ «Ἁγίου Γεωργίου» καὶ ἄλλα, ἐνέχουν δύναμιν μοναδικὴν συλλήψεως καὶ ἐκτελέσεως. Ὅμοιάζουν πρὸς μικρὰ ἔπη πλήρη δραματικοῦ μεγαλείου¹.

Ἐὰν ἡ μουσα τῶν λογίων ποιητῶν τοῦ Βυζαντίου προετίμα νὰ εἶναι διδακτικὴ καὶ παραινετικὴ καὶ πολλάκις ἀπήχησις τῆς θεολογίας, ἐπέφυγε δὲ νὰ ὑμνήσῃ τὸν αἰσθηματικὸν κόσμον, ἡ λαϊκὴ μουσα τουναντίον δεικνύεται ἐξόχως ἐρωτοχαρῆς καὶ εὐρίσκει διὰ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ ἔρωτος φράσεις καὶ εἰκόνας πλήρεις ποιητικοῦ κάλλους. Ἐκτὸς τῶν ἐρωτικῆς ὑποθέσεως ἀφηγηματικῶν ποιημάτων διεσώθησαν καὶ ἄλλα καθαυτὸ λυρικά, τὰ ὁποῖα διακρίνονται διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ αἰσθήματος καὶ τὴν καλαισθησίαν τῆς διατυπώσεως. Ἐκ τῶν καλλιτέρων τοιούτων εἶναι τὰ φερόμενα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ῥοδιακὰ ἄσματα» καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὰ καὶ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Ἀλφάβητος τῆς Ἀγάπης». Ὡς τόπος τῆς προελεύσεώς των εἰκάζεται ἡ Ῥόδος· ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῆ τοῦτο. «Ἡ ποιητικὴ ἀξία τῶν ροδιακῶν ἰσμάτων εἶναι πάσης ἀμφιβολίας ὑπερτέρα· ἀνήκουν εἰς τὰ ἄριστα προϊόντα συμπάσης τῆς δημοτικῆς ἑλληγικῆς ποιήσεως»². Παραθέτω ἀποσπάσματά τινα :

*Κυρά μου, ἐρωτοδέσποινα, ποδοκρατορίσσά μου,
ποῦ γέμουν τὰ ματάκια σου τοῦ κόσμου τὴν ἀγάπην,
τοὺς ἔρωτας τὰ χεῖλη σου πλεκτοὺς τὸ ἀλυσίδιν. -
Νὰ 'πιχαρῆς, ὦ λυγερή, πέρα μ' ὄλιγον πόθον,
ὅτι λιγόνομαι, κυρά, διὰ τὴν πολλὴν σου ἀγάπην.*

1. Ἴδε καὶ Στ. Κυριακίδην σελ. 83—84.

2. Krumbacher α', Γ', 57.

Ἐσὺ κρατεῖς τοὺς ἔρωτας καὶ δὸς ἡμῖν τὸν πόθον.
Πολλά, κυρά, παρῆδαιου, νύκταις καὶ μεσημέρια,
ἡμέραν ὠνειδίσασαν οἱ ἔδικοι καὶ ξένοι.

Σελήνη, φῶς ἀνέσπερον, ὡσπερ ἐκείνην λάμπεις,
ἢ συνοδιά μου διὰ παντός σου ἴσαι, ἢ κυρά μου.

Τ' ἀδόνιν, λέγουν, ἂν θλιβῆ, δὲν κελαδεῖ ταῖς νύκταις,
οὐδὲ στριγγίζει τὴν αὐγὴν, οὐδὲ τὸ μεσημέριν,
οὐδὲ σ' δένδρον καθέζεται, νᾶχη δασυὰ τὰ φύλλα.
Εἰδὲς πολλάκις βουλήθη, θέλη νὰ κηλαδήσῃ
λαλεῖ θλιμμένα τὰς αὐγὰς καὶ ταῖς φωνὰς του κρύβει
κι ὅσοι τ' ἀκούσων λέγουσιν ὅτι θλιμμένον ἔνε.
διὰ τοῦτο πάντ' ὅπου ἀγαπᾷ φρόνιμος θέλει νᾶνε
νᾶνε πολλὰ καρτερικός, νᾶνε πολλὰ πιθέξιος
καὶ νὰ πομένη τὸν καιρὸν, νὰ καρτερῆ τὸν χρόνον
κι ὁ χρόνος ὅσον κι ἂν διαβῆ, εὐκόλως μεταβάλλει
καὶ πολεμοῦν τὰ βούλονται κἂν θέλουν κἂν μὴ θέλουν.

Τὴν ἀγαπᾷ βεργὴν ἔνε, λιγνὴ γιὸν τὸ καλάμιν,
κυπαρισσοβεργάλικη, τρυγόνα μὲ τὸ διῶμαν¹.

Ἐκ τῶν παλαιότερων τοιούτων ἔρωτικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι καὶ τὸ ἀποτελοῦν ἴσως τὴν ἀρχὴν μεγαλειτέρου ποιήματος ὀλιγόστιχον τοῦτο :

* Ἀσπρη ξανθὴ πανέμοστη, ὁ κύρκα τῆς μισαύει*
καὶ ὑπάγει ὁ κύρκα τῆς μακρὰ καὶ τὸ ταξίδι μέγα.
Καὶ ἡ κόρη ἀπὸ τῆς λύπης τῆς τοὺς μῆνας καταρᾶται
νὰ κῆς Φλεβύρη, φλέγεις με, καὶ Μάρτι ἐμάρανές με.
Ἄπρὶλη ἀπριλοφόρητε καὶ Μᾶ κατακαμένε
τὸν κόσμον καὶ ἂν ἐγέμισες τὰ θλίτζια καὶ τὰ ρόδα,
τὴν ἰδικὴν μου τὴν καρδιά τοὺς πόθους καὶ τὰ δάκρυα.²

Ἡ δημοτικὴ αὕτη ποίησις φέρει ὡς φυσικὴ γέφυρα εἰς τὴν

1. Εἰς Wagner α', ἀποσπ. 56, 89, 92, 95.

2. Τὸ ποίημα ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ Σπ. Δάμπρος εἰς Byzantinische Zeitschrift, tom. 3 (1894) p. 165.

Τὸ πρωτόγραφον λέγει : « Ἀσπρη ξανθὴ πανέμοστη ὁ κύρκα κατὶς μισαύει* Ὁ Δάμπρος διώρθωσεν εἰς «Κύρ Κατῆς». Φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθῆ «ὁ κύρκα τῆς». Ἡ λέξις «κύρκα» εἶναι ἢ τόσον συνήθης εἰς τὰς Βυζαντινὰς γυναίκας ὡσαυτὴν προσωνομασία τῶν ἀγαπωμένων προσώπων.

ἄλλην, τὴν ἐξ αὐτῆς προελθοῦσαν καὶ δημοτικὸν ἔχουσαν χαρακτηριστήρα, ἥτοι εἰς τὰ μεγάλα ἀφηγηματικὰ ποιήματα, ὅπου γίνεται καταφανεστέρα ἢ ἀνάμιξις τῶν διαφόρων στοιχείων ἐκ τοῦ ἀρχαίου καὶ νέου κόσμου, ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ καὶ ἀνατολικοῦ τοιοῦτου.

Ἰκανὰ ἐκ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀποτελοῦν ὀλοκλήρους κύκλους, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς καὶ ὁ λεγόμενος ἀκριτικός. Εἰς εἶλας τὰς ἄλλοτε χῶρας τῆς ἀπεράντου βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἠῶοντο, περισωθέντα διὰ στόματος τοῦ λαοῦ καὶ μέχρι σήμερον, ἄσματα ἀφηγούμενα τοὺς ἄθλους καὶ τὰς περιπετείας τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα, τοῦ ἥρωος, ὁ ὅποιος ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας θαυματουργεῖ εἰς ἀνδραγαθίας· παίζων σχεδόν, φονεύει ἄγρια θηρία· καταβάλλει τοὺς ἐχθροὺς τῆς χῶρας Σαρακηνοὺς· ἀρχηγὸς τῶν ἀκριτῶν τρομοκρατεῖ τοὺς ἀπελάτας¹ καὶ τέλος παλαίει καὶ μὲ αὐτὸν τὸν Θάνατον. Ὁ θαυμαστής τῆς υπερφυσικῆς του δυνάμεως καὶ ἀνδρείας λαὸς δὲν δύναται νὰ φαντασθῆ, ὅτι τοιοῦτος ἥρωος θ' ἀπέθνησκεν ὡς ὅλοι οἱ ἄλλοι θνητοὶ καὶ δὲν θὰ κατενίκα καὶ αὐτὸν τὸν Χάρωνα :

Ψυχομαχάει ὁ Διγενῆς κ' ἡ γῆς ἀνατροιάζει.

Τὸ μάθανε τρεῖς φίλοι του, τρεῖς μπιστεμένοι φίλοι.

Κ' ἕνας τοῦ φέρνει κρῦο νερό, ὁ ἄλλος ἀφράτο μύσκα,
ὁ τρίτος τὸν ἀντίφυχο νὰ μὴν ψυχομαχῆση.

Στὴν τάβλα ποῦ καθοῦντανε καὶ ποῦ ψωμὴν ἐτρῶγαν,
ἀθιβολὴ δὲν εἶχανε κι ἀθιβολὴν εὐρηκαν.

Τρεῖς ἀντρειωμένοι εἰμάστενε καὶ οἱ τρεῖς καλὰ ἀντρειωμένοι.

Μὰ σὰν τὸν ἀντρα ποῦδα χιτὲς στοῦ Δράκου τὸ λιβάδι,

—χαρᾶς τον ποῦ τὸν ἔσπειρε καὶ ποῦ τὸν κοιλοπόνα—

σὰν βράχος εἶναι οἱ πλάτες του, σὰν κάστρο ἢ κεφαλή του
καὶ τὰ πλατιά τὰ στήθια του τοῖχος χορταριασμένος.

Σὰν κάπως τᾶκουσε ὁ νεκρὸς καὶ βαριαναστενάζει :

«Φέρτε μου ἐδῶ κρασί νὰ πιῶ, φέρτε μ' ψωμὶ νὰ φάω

καὶ σὺ γραμματικὸπουλε κατέβασ' τὸ σπαθί μου

καὶ τὸ βαριὸ κοντάρι μου ν' ἀνασηθῆ ἢ καρδιά μου».

1. Οἱ ἀκριταὶ ἦσαν συνταταγμένα στρατιωτικὰ σήματα, τὰ ὅποια μόνον ἔργον εἶχον νὰ φυλάττουν τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων. Πλὴν αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ οἱ ἀπελάται, οἱ ὅποιοι, ἐνῆ προορισμός των ἦτο νὰ λεηλατοῦν τὰς ἐχθρικές χῶρας, δὲν ἐδίσταζόν συχνά νὰ κάμνουν τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικάς. Καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις συνεκρούοντο πρὸς τοὺς ἀκριτας.

Κάνει τὰ χέρια βασταριό, ἀντριεύτη κι ἀσηκώθη.
 Ντύνεται τσάκους δώδεκα καὶ δέκα πέντε δίπλες
 καὶ χάλκινο πονκάμισο καὶ σιδερένιο πόσι.
 Καὶ πήγε καὶ τὸν εὔρηκε στὸν κάμπο πὸν κυνήγα.
 «— Ποιὸς εἶσαι οὐ πὸν κυνηγᾷς στοῦ Δυάκον τὸ λιβάδι ;
 «— Ἀφέντης σου καὶ κύρης σου κι ἀφέντης τοῦ ἀφεντός σου..
 «— Βύρει με οὐ γὰ σοῦ βιαρῶ, κραῦέ με γὰ σὲ κρούω».
 Σὰν ἀστραπή τὸ μάτι του καὶ σὰν βροντὴ ἡ φωνή του.
 Μιὰ πρώτη τοῦ κατέβασε, μιὰ δεύτερη τοῦ δίνει.
 Τὸ στόμα αἷμα γιόμισε, τὸν ξάπλωσε τοῦ μάκρου
 κι ἄλος ὁ κόσμος ἔτρεξε γὰ ἰδῆ τὸ λαβωμένο.
 «Χαρῆς τὸν τὸν κοιτάμενο τὸ μισοπεθαμένο,
 Χαρῆς καὶ τέτοιονε γιαιτὸ πὸν νεκροθεραπένει».

Ὁ βλος ἔλος τοῦ Διγενῆ εἶναι σειρά ἔργων ὑπερόχου ἀνδρείας. «Εἰς τὰς θαυμαστάς ταύτας πράξεις ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐγκατέπλεξε μύθους, ὧν τοὺς πλείστους παρέλαθεν ἀνακαινίσασα ἐκ τῆς πλουσίας μυθικῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀπήρτισε τὸν ἰδεώδη τύπον ἥρωος νεαροῦ ὡς ὁ Ἀχιλλεύς, κραταιοῦ ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἐνδόξου ὡς ὁ Ἀλέξανδρος¹». Τὰ ἀκριτικά ταῦτα ποιήματα, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι μέγας², ἔδωκαν τὰ ἀπαιτούμενα στοιχεῖα διὰ τὴν συγκροτήσῃ ἀγνωστος ποιητῆς τὸ ἔπος τοῦ «Βασιλεῖου Διγενῆ Ἀκρίτα», τὸ ὁποῖον καὶ «ἐθνικὸν ἔπος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων³» ὠνομάσθη.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος, ἡ ὁποία διεξάγεται εἰς τὴν Καππαδοκίαν καὶ εἰς τὰς περὶ τὸν Εὐφράτην χώρας ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ὁ χριστιανὸς βασιλεὺς τῆς Συρίας, Ἀνδρόνικος ἑλληνιστί.

1. Ν. Πολίτης, α', Δ', 244.

2. Ὁ Ν. Πολίτης εἰς α', Δ', 254 ἀναριθμᾷ τὰ ποιήματα ταῦτα εἰς 1350, ὅσα ἔχει συλλέξει ὁ ἴδιος, εἰς τὰ ὁποῖα δύνανται γὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα, ὧν ὁ ἀκριτικὸς χαρακτήρισμός ἤμπορε ν' ἀμφισβητηθῆ.

3. Ν. Πολίτης α', Δ', 237.

4. Ἡ ἐκθεσις τῆς ὑπόθεσεως γίνεται κατὰ τὰς δύο θεωρουμένας ὡς ἀρχαιοτέρας ἐκ τῶν πέντε μέχρι τοῦδε γνωσθεισῶν παραλλαγῶν τοῦ ἔπους ἤτοι τὴν κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς Grotta-Ferrata, ἔκδοσις E. Legrand, καὶ τὴν κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀνδρου, ἔκδοσις Σπ. Μηλιαράκη. (Διόρθωσις. — Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν κατὰ παραδρομὴν ἢ ὑπὸ τοῦ Legrand ἔκδοσις τοῦ χειρογράφου τῆς Grotta-Ferrata κατεγράφη εἰς τὴν σειράν τῶν ἔργων τοῦ Σάθα. Οὗτος μετὰ τοῦ Legrand ἐξέδωκεν τὸ πρῶτον εὑρεθὲν χειρόγραφον τῆς Τραπεζοῦντος κατὰ τὸ 1875).

ὀνομαζόμενος, συριαστί δὲ Ἀαρών, εἶχε ἐκ τῆς συζύγου του Ἀννης πέντε υἱούς. Ἡ στέρησις καὶ θυγατρὸς ἐλύπει τοὺς γονεῖς ἄλλὰ μετὰ τινα ἔτη ἀπέκτησαν καὶ τοιαύτην, τὴν Εἰρήνην, τὴν ὁποίαν γενομένην ἑπτὰ ἐτῶν ἐκλείσαν οἱ γονεῖς εἰς ἐπίτηδες κτισθὲν ἀνάκτορον διὰ τὴν προφυλάξουσιν ἀπὸ τῆς ἐξ ἔρωτος ἄρπαγῆς, ὡς εἶχον προεῖπει οἱ ἀστρολόγοι. Ἀλλ' ὅταν ἡ Εἰρήνη ἔφθασεν εἰς τὴν ἡλικίαν τῆς ἡθῆς, οὔσα καὶ ἐκπάγλως ὠραία, ἐγνώρισε τὸν ἔρωτα καθ' ὕπνου, ὁ δὲ νοῦς τῆς ἀπὸ τῆς νυκτὸς ταύτης ἐστρέφετο πρὸς τὰ ὠραία καὶ ἀνδρεῖα καλλιηκάρια. Ἡμέραν τινα, ἐνῶ ἀπουσίαζον ὁ πατήρ τῆς καὶ αἱ ἀδελφοὶ τῆς, ὁ Ἐμίρης τῆς Βαβυλωνος, λεηλατῶν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἐπέδραμε καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Ἀνδρόνικου καὶ ἤρπασε τὴν κόρην του, ἡ ὁποία εἶχε ἐξέλθει τῶν ἀνακτόρων διὰ πρῶτην φοράν, θαμβωθεὶς ἀπὸ τὸ κάλλος τῆς καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ φλογεροῦ ἔρωτος. Ἡ μήτηρ εἰδοποιεῖ τοὺς υἱούς τῆς διὰ τὴν ἄρπαγῆν τῆς Εἰρήνης. Σπεύδουσιν οὗτοι πρὸς συνάντησιν τοῦ ἄρπαγος Ἐμίρου, ὅστις νικηθεὶς εἰς μονομαχίαν πρὸς τὸν μεγαλειότερον ἀδελφόν, τὸν Κωνσταντῖνον, ἀναγκάζεται μετὰ πολλὰς ἀναβολὰς νὰ ἐλευθερώσῃ καὶ ἀποδώσῃ τὴν κόρην ἄλλὰ ταυτοχρόνως τὴν ζητεῖ ὡς σύζυγον. Γίνονται οἱ γάμοι καὶ ἐξ αὐτῶν γεννᾶται ὁ Βασίλειος ὁ ἐπονομασθεὶς Διγενῆς καὶ Ἀκρίτας, ὡς ἀρχηγὸς τῶν ἀκριτῶν. Τὸ παιδίον αὐξηθὲν ταχέως διακρίνεται διὰ τὴν ἀνδρείαν, τὴν δύναμιν καὶ τὸ κάλλος του. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ τρία ἔτη ἐδιδάχθη τὰ γράμματα, ἐπεδόθη εἰτα εἰς τὰ ὄπλα. Δωδεκαετῆς ἐξέρχεται εἰς θήραν μετὰ τοῦ πατρός, τοῦ θεοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἄλλων νέων πολεμιστῶν καὶ φονεῖ ἀρκτους, λέοντας, ἐλάφους. Ἐνηλικιωθεὶς μεταβαίνει πρὸς συνάντησιν τῶν ἀπελατῶν Φιλοπαπποῦ, Ἰωαννικίου, Κιννάμου, τοὺς ὁποίους νικᾷ εἰς μονομαχίαν, καὶ ἡ φήμη τῆς ἀνδρείας του ἐξαπλοῦται. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ θαυμαστός στρατηγὸς τῆς Ρωμανίας (ὡς ἐλέγετο τότε τὸ Βυζαντινὸν κράτος) Δούκας εἶχε κόρην ὠραιότατην, τὴν Εὐδοκίαν. Ὁ Διγενῆς ἤκουσε τὸ ὄνομά τῆς καὶ τὰ περὶ τοῦ κάλλους τῆς καὶ ἀποφασίζει νὰ τὴν ἀποκτήσῃ. Ἦν ζῆτεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς ἄλλ' αὐτὸς ἀρνείται. Ἡ κόρη ὅμως εἶχε ἐρωτευθῆ τὸν Διγενῆ καὶ συγκατατίθεται νὰ τὴν ἀπαγάγῃ. Ὁ Δούκας ἐξαποστέλλει ἐναντίον τοῦ ἀπαγωγέως τριακοσίους ἀνδρείους του μετὰ τῶν τριῶν υἱῶν του

ὁ Διγενὴς ἔμως κατανικᾷ αὐτούς. Οὕτω δὲ ὁ πατήρ δὲν ἀποκρούει πλέον τὸν γάμον των. Διάγων ὁ Διγενὴς μεταξὺ τῆς ἀγάπης τῆς συζύγου του καὶ τῶν διαφόρων πολεμικῶν κατορθωμάτων του, δέχεται τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων, ὁ ὁποῖος ἠθέλε νὰ τὸν γνωρίσῃ καὶ νὰ τοῦ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμόν του. Ἐφεξῆς ὁ ποιητὴς ἀφίνει τὸν ἴδιον τὸν Διγενῆ νὰ διηγῆται εἰς τοὺς φίλους του τὰ ἀνδραγαθήματά του : Πῶς ἔσωσε τὸν υἱὸν τοῦ στρατηγοῦ Ἀντιόχου ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ληστοῦ Μουσούρ, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσε, καὶ πῶς εὔρεν εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἔσωσε τὴν κόρην τοῦ Ἑμίρη Ἀπλορράβδη, ἀπαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου καὶ χωρισθεῖσαν ἀπ' αὐτοῦ, διὰ νὰ τὴν ἐπαναδώσῃ εἰς τὸν ἐραστήν, ἀφοῦ πρὶν ἐνέπεσεν εἰς τὸν ἔρωτα τῆς κόρης μὲ τὴν συνέργειαν τοῦ Σατανᾶ. Εἶτα τὸν φόνον τρικεφάλου δράκοντος, λέοντος, τοὺς ἀγῶνάς του πρὸς ἀπελάτας, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν ν' ἀρκάσουν τὴν σύζυγόν του, τὰς μονομαχίας του πρὸς τοὺς ἀρχηγούς τῶν ἀπελατῶν, τὰς νίκας του κατὰ τῆς Ἀμαζόνος Μαξιμῶς καὶ τῶν ἀνδρείων ὀπαδῶν της καὶ τὸ ἐρωτικὸν μετ' αὐτῆς ἀμάρτημά του, τὸ συντελεσθὲν καὶ πάλιν μὲ τὴν συνέργειαν τοῦ Σατανᾶ. Μετὰ τοὺς ἄλλους τούτους ὁ Διγενὴς κίττει ὠραῖον ἀνάκτορον εἰς τὸ μέσον μοναδικοῦ κήπου παρὰ τὸν Εὐφράτην ποταμόν. Ἐπέρχεται ὁ θάνατος τοῦ πατρός του καὶ εἶτα τῆς μητρός του, τοὺς ὁποῖους θάπτει μεγαλοπρεπῶς, καὶ τέλος εἰς ἡλικίαν τριάκοντα τριῶν ἐτῶν ἀποθνήσκει καὶ αὐτὸς καὶ ἀμέσως σχεδὸν μαζί του καὶ ἡ σύζυγός του.

Πᾶσαι αἱ διάφοροι περισωθεῖσαι μέχρις ἡμῶν παραλλαγὰι τοῦ ἔπους ὑπολείπονται ἱκανῶς τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, τὰ ὁποῖα ἔδωκαν τὴν ὑπόθεσιν του, κατὰ τὴν ποιητικὴν καὶ ἐνάργειαν τῆς φράσεως, τὴν ζωνηρότητα τῶν εἰκόνων, τὴν πλαστικότητα τοῦ στίχου, τὴν ἥρωϊκὴν πνοήν, ἢ ὅποια τὰ διαπνέει. Ὁ πρῶτος ἄγνωστος ποιητὴς τοῦ ἔπους ἢ οἱ διασκευασταὶ παρενέβαλον εἰς αὐτὸ πολὺ θρησκευτικὸν πνεῦμα, ρήσεις ἐκκλησιαστικὰς, ἱκανὰς λεπτομερείας καὶ παρατηρήσεις, χαρακτηριζομένας ἀπὸ ποιᾶν τινα σχολαστικότητα, περιγραφάς, ἐνθυμιζούσας τὰς λεγομένας «ἐκφράσεις» τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα ἐξασθενοῦν τὴν δύναμιν τῆς ἀφηγήσεως καὶ αὐτὴν τὴν ἀναπαράστασιν τῶν κατορθωμάτων τοῦ ἥρωος. Εἶναι δὲ φανερόν,

ὅτι οἱ διάφοροι διασκευασταὶ πλὴν τῶν στοιχείων τῆς λαϊκῆς ποιήσεως ἐχρησιμοποίησαν καὶ παροιμίας καὶ ρητὰ ἐκκλησιαστικά, διότι ἠθέλον νὰ προσδώσουν εἰς τὸ ἔπος καὶ χαρακτῆρα διδακτικὸν καὶ ἠθικολογικόν. Ἀλλὰ μετ' ὅλα ταῦτα τὰ παρειακὰ ἐλαττώματα ἢ κυρίᾳ αὐσίᾳ τοῦ ἔπους καὶ ὁ πρωτεύων χαρκτηρ αὐτοῦ μένουσ ἀναλλοίωτα καὶ παρουσιάζεται τοῦτο ὡς ἔργον ἐπιβλητικὸν καὶ μνημεῖον ποιητικὸν ὑπέροχον, διότι ζωγραφίζει καὶ ἀναπαριστᾷ ζωνηρῶς περίλαμπρον ἐποχὴν. Πάντως δὲ αἱ παλαιότεραι τῶν παραλλαγῶν εἶναι ποιητικώτεραι τὴν φράσιν, τεχνικώτεραι κατὰ τὸν στίχον καὶ ζωνηρότεραι εἰς τὴν ἀφήγησιν.

Ὡς χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον συνέβησαν ἔσα ἐξιστοροῦνται εἰς τὸ ἔπος καὶ εἰς τὰ ἄσματα, ἐκ τῶν ὁποῖων προῆλθε τοῦτο, δύναται νὰ ὀρισθῇ ἐκείνος, καθ' ὃν ἤκμασαν οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν Μουσουλμανικὸν κόσμον καὶ ὅτε οἱ Νικηφόρος Φωκᾶς, Ἰωάννης Γ' Γισμισκῆς καὶ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος ἐξετέλουν τὰς ἐνδόξους εἰς τὴν Ἀσίαν στρατείας των. Ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως τοῦ ἔπους δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ πολὺ ὕστερος τούτου. Εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν τουλάχιστον ἐκ τῶν περισωθεισῶν παραλλαγῶν, τὴν κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς *Grotta Ferrata*, ὁ ποιητὴς ὀμιλῶν περὶ τῆς πρὸς τὸν Διγενῆ ἐπισκέψεως τοῦ αυτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου λέγει διὰ τοῦτον :

*Βασίλειος ὁ εὐτυχὴς καὶ μέγας τροπαιοῦχος,
ὁ καὶ συνθάμας μετ' αὐτοῦ τὴν βασιλείον δόξαν.*

(Λόγος IV στ. 473-4).

Ὁ Βουλγαροκτόνος πλήρης δόξης ἐκ τῶν τροπαίων του κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς αυτοκρατορίας του καὶ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς εὐημερίας τῆς χώρας του ἀπεθίωσε κατὰ τὸ 1025, ὅποτε καὶ ἐπηκολούθησε παρακμὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέχρι τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ πρώτου τῶν Κομνηνῶν Ἀλεξίου (κατὰ τὸ 1081), ἔστις καὶ ἐλάμπρυνε τὴν βασιλείαν του διὰ τῆς πολεμικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνορθώσεως τῆς αυτοκρατορίας ἢ δὲ ἐνδοξος αὕτη ἐποχὴ ἐξακολουθεῖ μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1180.) Ἐὰν ὁ ποιητὴς ἔζη ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν, ἀσφαλῶς

δὲν ἢ ἐγράφευ, ὅτι μετὰ τοῦ Βουλγαροκτόνου συνετάφη ἡ βασιλείας δόξα. Ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν οὐχὶ μικροτέρας ἀξίας σημείων (ὡς ὁ εἰς λαμβδικούς στίχους, πολλὸ συνήθεις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, πρόλογος, ὁ συχνὸς τονισμὸς τῆς τρίτης ἀντὶ τῆς τετάρτης συλλαβῆς εἰς τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον τοῦ δεκαπεντασυλλαβίου καὶ ὁ τονισμὸς τῆς τρίτης ἀντὶ τῆς δευτέρας ἢ τῆς τετάρτης εἰς τὸ δεύτερον ἡμιστίχιον, ἢ ἀνάμνησις τοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναφερομένου ἔθνους τῶν Τρωγλοδυτῶν κτλ.) ἄγομαι εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἔπος ἀρχικῶς ἢ καὶ ἡ παλαιότερα παραλλαγὴ ἐγράφη μετὰ τοῦ 1030 καὶ 1081¹.

Ἡ ἐκ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων προέλευσις τοῦ ἔπους ἀμφισβητεῖται. Ἀλλὰ περὶ τῆς τοιαύτης προελεύσεως πείθουν σοβαρὰ τινα σημεῖα. Οἱ τρεῖς πρῶτοι τοῦ ἔπους λόγοι (ὡς ὀνομάζονται τὰ κεφάλαια εἰς τὰ ὁποῖα διαιρεῖται τὸ ἔπος) στρέφονται περὶ τὰ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Διγενῆ, ἡ δὲ κυρίᾳ περὶ τούτου ἀφηγησις ἀρχίζει ἀπὸ τὸν τέταρτον λόγον. Ὁ ποιητὴς παρέλαβε τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς γονεῖς δημοτικὰ ἄσματα, τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς αὐτόν, καὶ τὰ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὸν πρόλογον του, τοῦ ὁποῖου τὸ περιεχόμενον ἀνευρίσκειται εἰς ἄσματα τινα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, συνδέσας τὸ οὕτω καταρτισθὲν μέρος τοῦ ἔπους μὲ τὸ κυρίως ἀφορῶν τὸν Διγενῆ. Ἐπρεπεν ὄχι μόνον ν' ἀφηγηθῆ τὰ τῆς γεννήσεως τοῦ ἥρωος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐκ πατρὸς Ἄραβος καὶ μητρὸς χριστιανῆς καταγωγὴν του, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἐδόθη εἰς αὐτὸν καὶ ἡ προσωυμία Διγενῆς:

*Λέγεται δὲ καὶ Διγενῆς ὡς ἀπὸ τῶν γονέων,
ἔθνικὸς μὲν ἀπὸ πατρὸς, ἐκ δὲ μητρὸς Ρωμαῖος,
φοβερός δὲ γενόμενος, ὡς ὁ λόγος δηλώσει.*

(Λόγος IV στ. 50-52)

Ὁ ποιητὴς ἐξηγεῖ οὕτω τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἐπιμιξίας τῶν δύο λαῶν, προσέτι δὲ δίδει καὶ τὴν φυσικὴν ἐξήγησιν τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως καὶ ἀνδρείας τοῦ ἥρωος: Συνητηθήθησαν αἱ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐκδήλωσίν των ἰδιότητες αὗται τῶν δύο

λαῶν εἰς ἓν μόνον πρόσωπον. Τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον στοιχεῖα ὑπῆρχον ἀφθονα εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα καὶ μόνον ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ τὰ λάβῃ ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους. Ἐπὶ πλεον αὐτὸς εἰς σημεῖόν τι ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν τρόπον τῆς ἀφηγήσεως τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων: εἰς τὸν πέμπτον λόγον ὁ ποιητὴς ἀφίνει τὸν ἴδιον τὸν ἥρωα νὰ ὀμιλήσῃ καὶ ν' ἀφηγηθῆ τὰ κατορθώματά του εἰς τοὺς φίλους του, ὡς συμβαίνει τοῦτο καὶ εἰς ἓν τῶν ἀσμάτων, τὸ πραγματευόμενον τὰ τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ μὲ τὸν Χάρον, ὅπου παύει ν' ἀφηγητῆ ὁ ραψωδὸς καὶ παρεισάγει τὸν ψυχομαχοῦντα Διγενῆ νὰ διηγηθῆ κατόρθωμά του εἰς τὰ ἐπισκεφθέντα αὐτὸν τριακόσια καλλιηκάρια¹. Πλὴν ὅμως τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους ἐχρησιμοποίησε καὶ ἄλλα δημοτικὰ στοιχεῖα, παραμύθια καὶ παραδόσεις, ὡς εἶναι τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐγκλείσεως τῆς κόρης Εὐδοκίας εἰς ἴδιον ἀνάκτορον διὰ τὴν προστασίαν τῆς κατὰ τοῦ πεπρωμένου, λεπτομέρεια ἢ ὅποια ἀπαντιᾶται καὶ εἰς τὸ Κυπριακὸν παραμῦθι «τοῦ βασιλέα μὲ τὸ προκομμένον παιδί του²», ἔτι δὲ δις καὶ εἰς τὸ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα γραφὲν θρησκευτικὸν μυθιστόρημα «ὁ Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ³», πολλὰ τοῦ ὁποῖου σημεῖα ἀνευρίσκονται καὶ εἰς πλεῖστα τῶν ἄλλων μυθιστορικῶν ποιημάτων, ὡς θὰ δείξω κατωτέρω.

Πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ ἄκριτα δύνανται νὰ παραβληθῶν τὰ τοῦ Φράγκου ἱππότητος Ρολάνδου καὶ τοῦ Ἰσπανοῦ Σιδ, τὰ ὁποῖα ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῆς ὀλγῆς μεσαιωνικῆς λογοτεχνίας τῆς Δύσεως. Ἀλλὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔπους ἡ ἐπίδρασις εἰς τὸν ἀνατολικὸν καὶ σλαυικὸν κόσμον ὑπῆρξε πολὺ μεγαλειότερα. Οἱ Τούρκοι ἐπλασαν κατὰ πρότυπον τοῦ Διγενῆ τὸν ἐθνικὸν των ἥρωα Κιόρογλου⁴ εἰς δὲ τὸ τουρκικὸν ἔπος «Πορεῖαι τοῦ Σεῖντι Βατῆλ» ἀναφαίνεται καθαρῶς τὸ ἑλληνικόν. Εἰς τὴν Ρωσικὴν γλῶσσαν ὑπάρχει ἐπικὸν παίημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίος καὶ ἄθλα τοῦ Διγενῆ Ἄκριτα», πλεῖστα δὲ ἐπεισόδια ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους φέρονται ὡς ἄσματα καὶ παραμύθια. Ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς νοτιοσλαυικοὺς

1. Ὁ Krumbacher (εἰς α', Γ', 89) ἐκφέρει τὴν γνώμην, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον συνετάχθησαν αἱ σωζόμενα παραλλαγὰ.

1—Εἰς Α. Σακελλάριον: Β', 26.

2—Εἰς Α. Σακελλάριον: Β', 317.

3—Εἰς Boissonade: IV, 20 καὶ 268.

λαούς¹. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐπεξετάθη καὶ πέραν τῶν δύο τούτων κόσμων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἔλθει εἰς ἐπαφὴν καὶ σχέσεις πρὸς τὸν Βυζαντινὸν πρὸ τοῦ Δυτικοῦ. Ἐὐτὸ Ἀγγλονορμανδικὸν πολίημα *Beuve d' Hainstone* φαίνεται ἔχον τὴν πηγὴν του εἰς τὴν ἀκριτικὴν ἐποποιίαν. Φλαμανδικὸν δέ τι πολίημα τοῦ 1270 ὁμιλεῖ περὶ Διγενῆ, τοῦ ὁποῦ το σῶμα συνεταράσσετο διὰ μιαν ὥραλαν γυναικα². «Ὅτι ὅμως διακρίνει αὐτὸ πάντων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς μέσης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἀναδεικνύει τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ οὐ μόνον ἐπὶ τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, εἶναι ἡ ἀκμαία διατήρησις ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἀπέρρευσσε τὸ βυζαντινὸν ἔπος³».

Ὡς ἐχρησιμοποιήθησαν στοιχεῖα τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων πρὸς σύνθεσιν μεγάλων ποιημάτων ἐπικῆς μορφῆς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ στοιχεῖα ἀπὸ λαϊκῆ παραμύθια ἐλήφθησαν ὑπὸ ποιητῶν, λογίων ὅπωςδῆποτε, διὰ τὴν συγκρότησιν ὁμαίων ποιημάτων. Ἐποιοῦτον εἶναι τὸ ἔμμετρον ἔρωτικὸν διήγημα «Τὰ κατὰ Καλλιμάχον καὶ Χρυσορρόην», ἐκ 2607 δεκαπεντασυλλάβων ἀνομοιοκαταλήκτων ἀποτελούμενον. Ὁ χρόνος τῆς συνθέσεώς του τίθεται κατὰ τινὰς ἐνδείξεις μεταξὺ τοῦ 12ου καὶ τοῦ 13ου αἰῶνος. Ἡ ὑπόθεσις του φαίνεται ληφθεῖσα ἀπὸ παραμύθια, κυρίως τῶν ὁποίων λεπτομερείας συνέπλεξε ὁ ποιητὴς τεχνηέντως καὶ ἀπετέλεσε σύνολον οὕτως, ὥστε τὰ διάφορα ἐπεισόδια νὰ φαίνονται ἀρρήκτως συνδεόμενα καὶ τὸ ἐν ὧς παρακολούθημα τοῦ ἄλλου⁴.

Ἡρωὸς τοῦ διηγήματος εἶναι ὁ μικρότερος ἐκ τῶν τριῶν υἱῶν βαρβάρου βασιλέως, ὁ ὁποῖος, κρῖνων καὶ τοὺς τρεῖς ἀξίους τοῦ θρόνου καὶ θέλων ν' ἀφίση αὐτὸν εἰς τὸν ἀναδειχθησόμενον καλλίτερον δι' ἀσυνήθους τινὸς γενναίας πράξεως, καλεῖ ἡμέραν τινὰ τοὺς υἱοὺς του καὶ ἐκθέτει εἰς αὐτοὺς τὴν ἀπόφασίν του. Ἀπέρχονται καὶ οἱ τρεῖς ὁμοῦ πρὸς διάπραξιν ἀνδραγαθιῶν. Διαβαλῶν

1—N. Πολίτης: α', Α', 258-259.

2—H. Pernot: 65.

3—N. Πολίτης: α', Α', 244.

4. Ἐξέλωκα τὸ πολίημα ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς «Collection de Romans Grecs etc.».

χώρας καὶ χώρας καὶ φθάνουν εἰς δυσπρόσιτον ὄρος. Ἐκεῖ ὑφεῖται τὸ κάστρον τοῦ δράκοντος, εἰς τὸ ὁποῖον, τολμηρότερος τῶν τριῶν ἀδελφῶν, ὁ Καλλιμάχος εἰσέρχεται μόνος. Μετὰ περιπλάνησιν ἐντὸς τῶν θαυμασίων δωμάτων τοῦ ἀνακτόρου τοῦ δράκου φθάνει εἰς «κελλίον ὀλόχρυσον», ὅπου εὕρσκει κόρην κρεμαμένην ἐκ τῆς κόμης ἀπὸ τὴν ὀροφήν. Εἶναι αὕτη θυγατρὶς τοῦ δράκου, ὁ ὁποῖος, ἰδὼν ποτὲ αὐτὴν καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ ἔρωτος, ἐζήτησε παρὰ τῶν βασιλέων γονέων τῆς νὰ γίνῃ σύζυγός του. Ἡ κόρην ἤρνηθη καὶ διὰ νὰ ἐκδίαση τὴν συγκατάθεσιν αὐτῆς καὶ τῶν γονέων τῆς ὁ δράκος ἠμπόδιζε τὸ ὕδωρ νὰ κατέλθῃ ἐκ τοῦ ὄρους εἰς τὰς χώρας καὶ τὰ φρούρια τοῦ βασιλείου των. Ἡ κόρην ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν ἀρνήσιν τῆς, ὁ δὲ δράκος πνέων μένεα «τοὺς πάντας ἐξερρόφησε», λαὸν καὶ βασιλεῖς, καὶ ἀπάγει αὐτὴν εἰς τὸ κάστρον του, ὅπου τὴν βασανίζει, διότι δὲν ὑποκύπτει εἰς τὸν ἔρωτικόν του πόθον. Ὁ Καλλιμάχος φονεύει τὸν δράκοντα, ἐλευθερώνει τὴν κόρην, τὴν Χρυσορρόην, καὶ διέρχεται μαζί της εἰς τοὺς παραδείσους καὶ τὰ θαυμάσια τοῦ δρακοντόκαστρου ἡμέρας ἔρωτος καὶ χαρᾶς. Ἐένος ὅμως βασιλέως, διεληθὼν ἐκεῖθεν καὶ ἰδὼν τὴν Χρυσορρόην, τιτρώσκειται ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς. Μόνος του πόθος καὶ σκέψις εἶναι νὰ τὴν ἀρπάξῃ ἀπὸ τὸν Καλλιμάχον καὶ κατορθῶναι τοῦτο μὲ τὴν βοήθειαν μαγίσσης, ἣ ὁποῖα δίδει εἰς τὸν νεαρὸν ἥρωα μῆλον, ἔχον τὴν δύναμιν ν' ἀπονεκρόνῃ πάντα ὅστις ἤθελε τὸ κρατήσῃ ἐπάνω του. Ὁ ξένος βασιλεὺς ἀρπάζει τὴν Χρυσορρόην καὶ φέρει αὐτὴν εἰς τὰ ἀνάκτορά του. Ὁ μεγαλύτερος τῶν ἀδελφῶν τοῦ Καλλιμάχου βλέπει ὄνειρον, ὅτι ὁ τολμηρὸς νέος διατρέχει κίνδυνον μέγαν. Σπεύδει μετὰ τοῦ ἄλλου ἀδελφοῦ πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ σωτηρίαν τοῦ κινδυνεύοντος. Τὸν ἀνευρίσκουν νεκρὸν καὶ τὸν θρηνοῦν ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὸν ἐπαναφέρουν εἰς τὴν ζωὴν, δδηγηθέντες ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ μῆλου, ἣ ὁποῖα ἔλεγεν:

Ἄν εἰς τὸν κόρπον του κανεῖς τοῦτο τὸ μῆλον βάλῃ,
ἀπνοὺς νεκρὸς νὰ γένηται εὐθὺς παρὰ τῆς ὄρας
ἂν πάλιν εἰς τὴν εἰνά του τοῦ νεκρωμένου θέσῃ
τὸ μῆλον τοῦτο παρευθὺς κανεῖς, ἐξαναζήσει.

Ἐπιανελθὼν εἰς τὴν ζωὴν ὁ Καλλιμάχος ἀναζητεῖ ἀμέσως τὴν

Χρυσορρόην και μη εύρισκων αὐτὴν θρηνεὶ και εἰτα ἀποχωρίζεται και πάλιν τῶν ἀδελφῶν του, ἀπερχόμενος πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀπολεσθείσης. Καὶ ἐντεῦθεν ἀρχίζουσι νέαι περιπέτειαι. Μετὰ πολλὰ κατορθῶναι ν' ἀνακαλύψῃ τὰ ἴχνη τῆς και νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ ἄρπαγος βασιλέως ὡς βοηθὸς τοῦ κηπουροῦ. Συναντᾶται μὲ τὴν Χρυσορρόην, ἡ ὁποία, παραδεδομένη εἰς διαρκὴ θλίψιν και θρήνους, ἀποκρούει τὸν ἔρωτα τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔμως ὑπομονητικῶς ἀναμένει τὴν διὰ τοῦ χρόνου μεταβολὴν τῆς γνώμης τῆς. Διέρχονται και πάλιν ἐρωτικὰς ἡμέρας και νύκτας ἐντὸς τῆς σκηνῆς, ὅπου μεμονωμένη ἔζη ἡ Χρυσορρόη· ἀλλ' οἱ εὐνοῦχοι διὰ τῆς προδοσίας μικρᾶς δούλης ἀνακαλύπτουσι τὴν ἀλήθειαν και γνωστοποιοῦν ταύτην εἰς τὸν ἀπουσιάζοντα βασιλέα, ὁ ὁποῖος παραγγέλλει τὴν αὐστηρὰν φυλάκισίν των. Μετὰ τὴν ἐπανοδὸν του ἄγονται ἐνώπιόν του ὁ Καλλιμαχος και ἡ Χρυσορρόη. Ὁ βασιλεὺς ἀκούσας ἀπὸ τοῦ στόματός των ὅλην τὴν ἱστορίαν των ἔλεει αὐτοὺς και τοὺς ἀπελευθερῶναι διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ δράκοντόκαστρον και ζήσουν πλήρεις ἔρωτος και χαρᾶς.

Ἀπὸ τὴν λίαν περιεκτικὴν και ὡχρὰν αὐτὴν διατύπωσιν τῆς ὑπεθέσεως καταφαίνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς ἔλαβε τὸ θέμα του ἀπὸ παραμύθια. Ἀλλ' ἔχων και γνώσεις ἀρχαιοτέρας μυθολογίας δὲν διστάζει νὰ ἐγκατασκεῖρῃ αὐτὰς εἰς τὸ ποίημά του. Οὕτω δὲ ἀποτελεῖται ἐντεχνον κρᾶμα ἀρχαίων και νέων στοιχείων. Εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν λειμώνων, τῶν κάστρων, τῶν ἀνακτόρων, τῶν τειχῶν, τῶν κήπων ἐνθυμίζει προγενεστέρων μυθιστοριογράφων τοιαύτας. Εἰς τὸ «στέγασμα» τοῦ παγχρύσου κελλίου ἱστοροῦνται σκηναὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν· ἔχουσι ζωγραφηθεὶ ἐκεῖ ὁ Κρόνος, ὁ Ζεὺς, ὁ Ἄρης συμπαίζων μὲ τὴν Ἀφροδίτην, ἡ Ἀθηναῖα καθημένη εἰς τὸ μέσον τῶν Χαρίτων. Ἀνάλογος πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην εἶναι ἡ εἰς τὸ προμνημονευθὲν (σελ. 76) μεταγενέστερον ποίημα τοῦ Μελητινιώτη «εἰς τὴν Σωφροσύνην», και ἡ εἰς τὸ Ἰταλικὸν τοιοῦτο «*Intelligenza*», τὸ γραφὲν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος¹. Εἶναι δὲ προφανὴς ἡ ὁμοιότης τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς κόρης ἀπὸ τὸν δράκον, ὅστις ἡμπόδιζε και τὴν ροὴν τοῦ ὕδατος,

πρὸς τοὺς μύθους τοῦ Περσέως και τῆς Ἀνδρομέδας, τῆς Ἡσιόνης και τοῦ Ἡρακλέους, και πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου και τῆς Βασιλοπούλας. Ἐὰν περὶ τοῦ θαυματουργοῦ μήλου ἔχουσι ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὰ τοῦ μήλου τοῦ ἀραβικοῦ παραμυθιοῦ «Ὁ Ζουχίρ» και πολλῶν ἑλληνικῶν παραμυθιῶν· αἱ δὲ σκηναὶ τῶν μυστικῶν συναντήσεων τῶν δύο ἔραστῶν εἰς τὸν κήπον τοῦ ἄρπαγος βασιλέως, ἡ ὑπὸ τῶν εὐνοῦχων ἀνακάλυψις και καταγγελία τῶν συναντήσεων τούτων, ἡ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως δίκη των, ἔχουσι τὰς ἀναλόγους των εἰς μίαν τῶν διηγήσεων τῆς Χαλιμάς, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσω και πάλιν κατωτέρω. Οὕτως οἱ ἀρχαῖοι και νεώτεροι ἑλληνικοὶ δημῶδεις μῦθοι μετ' ἀπηχίσεως ἰσχυρᾶς ἀνατολικῶν τοιοῦτων συναντησῶν και ἀπετέλεσαν σύνολον, τὸ ὁποῖον δὲν στερεῖται καθόλου χάριτος και ὀροσερότητος, ὅπως και ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος, ἡ ὁποία μολονότι κρᾶμα λαϊκοῦ και ἀρχαῖζοντος ἰδιώματος ἔχει ἱκανῶς, ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐγράφη τὸ διήγημα, ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὰ δεσμὰ και τὴν ξηρότητα τῆς λογιότητος. Ὁ ποιητὴς, ὁ ὁποῖος δὲν λησμονεῖ τὴν ἀρχαιότητα, διότι πλὴν ἄλλων και εἰς τὰ πρόσωπα τοῦ διηγήματος δίδει ὀνόματα ἀρχαιοπρεπῆ (Καλλιμαχος, Χρυσορρόη, Νικοκλῆς, Ξανθίππος), ἐνασμενίζεται και εἰς τὴν καθόλου μίμησιν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τοῦ ποιήματος, τὴν ἐπανάληψιν ὀρισμένων στίχων κατὰ τὸν τρόπον τῶν λαϊκῶν ραψωδῶν, ἵνα ὑποβοηθῆται ἡ μνήμη εἰς τὴν ἀφήγησιν, και τὸν λυρικὸν τόνον εἰς στίχους, ὅπου ὁμιλοῦν τὰ πρόσωπα. Φαίνεται δὲ ὅτι κύριος σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ εἶναι μὲν ν' ἀφηγηθῆ ἀπλῶς και αἰσθηματικῶς ἑραίαν ἱστορίαν, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς στίχους τοῦ προοιμίου μαρτυρεῖ, ὅτι

*Λύπης ἀμέτοχον οὐδὲν τῶν πολιτευομένων
και πραγματοποιῶν ἐπὶ γῆν και τῶν ἐνεργουμένων.
Χαρὰ και λύπη σύμμικτα, ἀλλὰ και κεκραμένα
οὐδὲν γὰρ λύπης τὸ καλὸν και τὸ τερατὸν ἐκλείπει,
ὡσπερ οὐδ' ἀπὸ τῆς χαρᾶς τὸ λυπηρὸν πολλάκις. . .*

1. Ἴδε τὸ παραμῦθον αὐτὸ εἰς Δ. Κ. Ἀσλάνη Βυζαντινοῦ «Μῦθοι, μυθιστορῆται και διηγήματα», σελ. 21—41 Ἀθήναι 1839.

ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὸν ἔρωτα, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ πηγὴν πάσης χαρᾶς καὶ λύπης :

ὡς γὰρ ἐνοιάζει χάριτας ἔρωτος ἢν ἄλλοις πᾶσιν
οὕτως ἐν μόνῳ χωρισμῷ γέμει πολλὰς πικρίας.
Ὅμως ἂν ἴδῃς τὴν γραφὴν καὶ τὰ τοῦ στίχου μᾶθῃς
ἔργοις γνωρίσῃς ἔρωτος γλυκοπικρὰς ὁδύνας.

Ἀπὸ τὴν αὐτὴν δὲ τῶν παραμυθιῶν πηγὴν φαίνεται, ὅτι ἤν-
τησε καὶ ὁ ἄγνωστος ποιητής, ὁ γράψας τὸ εἰς 756 δεκαπεντα-
συλλάβους ἀνομοιοκαταλήκτους καὶ κάπως ἀλληγορικὸν ποίημα
«Λόγος παρηγορητικὸς περὶ Εὐτυχίας καὶ Δυστυχίας¹». Καὶ
τοῦτο μολονότι φέρει λυρικώτερον χαρακτήρα, διότι ὁ ποιητής
ἐμιλεῖ πολλάκις ὡς ἐξ ὑποκειμένου περὶ τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν,
εἶναι ποίημα διηγηματικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν λείπουν τὰ καθαρὰ
τῆς φαντασίας δημιουργήματα καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα
χαρακτηρίζουν ἰδιαιτέρως τὴν διηγηματικὴν ποίησιν. Ἐπόθεσις
του εἶναι ἡ ἀφήγησις τῶν περιπετειῶν δυστυχοῦς τινος, ὅστις,
μὴ γνωρίσας ποτὲ τὴν εὐτυχίαν, ἀποφασίζει νὰ μεταβῆ πρὸς ἀνεύ-
ρεσιν τῆς Δυστυχίας διὰ νὰ μάθῃ παρ' αὐτῆς ποῖα τις εἶναι καὶ
πῶς θανατόνει τοὺς ἀνθρώπους. Συναντᾷ κατὰ τὴν δύσκολον πε-
ριπλάνησιν του τὸν Χρόνον, ὅστις γίνεται ὁδηγὸς του, καὶ φέρεται
ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸ «κάστρον τῆς Δυστυχίας», τὸ ὁποῖον ἔχει
τέσσαρας θύρας διὰ τὴν εἰσοδὸν καὶ ἐξοδὸν τῶν δυστυχῶν. Εἰσά-
γεται εἰς τὸ κάστρον καὶ ὁδηγεῖται ὑπὸ τινος θεραπευτικῆς πρὸ τῆς
Δυστυχίας, ἣ ὁποῖα κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς, καὶ τὴν βλέπει :

δεινὴν τὸ σχῆμα, σοβαρὰν, νὰ εἶπες χολιασμένην.
γυναῖκα, καταστούμενον ἄλλου καιροῦ καὶ χρόνου
κ' ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλιν τῆς μαῦρον μαγνάδιον εἶχεν
καὶ μαῦρο στενομάνικον ἐφόρειον φρουσιάνην
πλὴν ἦν καὶ καλοχάραγος ἀπὸ τοῦ σχήματός τῆς. (στ. 606-610)

Ὁ πλάνης δυστυχῆς ἀκούει παρ' αὐτῆς ἐπιτιμήσεις, διατὶ
τὴν κατηγορεῖ καὶ ἐρωτᾶται εἰς τί τὸν ἠδίκησε :

—Ξέστε, εἰ μὲν ἦσους εὐτυχῆς καὶ πλούσιος ἐγεννήθης
καὶ τώρα ἐγίνου δυστυχῆς, αὐκ ἦτον συντυχία.

1—Τὸ ποίημα ἐξέδωκεν ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς «Collection de Romans
Grecs etc.».

εἰ δ' ἐγεννήθης δυστυχῆς νὰ μὴ ὑποτάσῃς πράγμα
καὶ ἦσους εἰς τοῦτον τὸν σταθμὸν τὸν εἶσαι μέχρι τώρα,
τί σὲ ἀδικῶ καὶ ὑβρίζεις με καὶ τὰ πολλὰ ἀνειδίξεις ;

ἐκεῖνος δὲ ἀποκρίνεται :

—Καλὰ ὀρίζεις, δέσποινα, παράξενα τὰ λέγεις,
πλὴν δὲ ὁ πάσχων ἂν σιγᾷ, χωρὶς αἰσθῆσθαι ἐνι. (στ. 639-645).

Μετὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἡ Δυστυχία, συμμορφουμένη πρὸς
συστατικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Χρόνου, τὸν συμπαθεῖ, τὸν λύει ἀπὸ
τὰς συμφορὰς καὶ τὸν ἐφοδιάζει μὲ συστατικὸν γράμμα πρὸς τὴν
ἀδελφὴν τῆς Εὐτυχίαν. Ὁ δυστυχῆς σπεύδει εἰς τὸ κάστρον ταύ-
της καὶ τὴν εὐρίσκει ὠραίαν καθημένην ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς.

Τὰ χεῖρα τῆς καὶ οἱ πόδες τῆς ἦσαν ἐξηπλωμένα
ἴσταντο καὶ ἄλλοι εὐτυχεῖς πρόσχαροι εἰς ἐκείνην. (στ. 681-2).

Ἡ Εὐτυχία τὸν δέχεται εὐμενῶς, τὸν ἐνθαρύνει νὰ μὴ λυπη-
ται πλέον καὶ τὸν συμπαθεῖ τόσον, ὥστε, ὅταν ἀμέσως μετ' ὀλίγον
ἡ Δυστυχία τὸν ζητῇ καὶ πάλιν, μεσολαβεῖ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τὸν
ἐλευθερόνει ἀπὸ τὰς συμφορὰς ὀριστικῶς. Οὕτω δέ, ἀφοῦ ἔλαβε
καὶ ἐπίσημον τῆς Εὐτυχίας ἔγγραφο, ὅτι τίθεται ὑπὸ τὴν προ-
στασίαν τῆς καὶ τὴν εὐνοϊάν τῆς, ἐπιστρέφει εἰς τὸν τόπον του δι'
ὁδοῦ ὀμαλῆς πλέον, δεινδροφύτου καὶ ἐχούσης βρύσεις καὶ νερά,
ἐνῶ ἀκούει νὰ τὸν προσαγορεύουν φωναί :

«Τρέχε τὸν δρόμον τρέχε τον, σὺ ἀγνοεστυχημένε».

Ὁ δὲ ποιητής συνεπάγεται :

Λοιπὸν ὅπου ἔνε δυστυχῆς ποῖς μὴ ἀπελπίσῃ,
ἀλλὰ ὡς θαρρῆ, ὅτι κάποιε ὄσα γούν καὶ πασχίον
βασιμίδιν εὐτυχίματος πατεῖ περὶ τὸ τέλος. (στ. 731-734).

Εἶναι καταφανῆ τὰ ἴχνη παραμυθίου ἢ παραδόσεως ἀρχαιο-
τάτης καὶ εἰς τὸ ποίημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χαρακτηρι-
σθῇ καὶ ὡς ἀλληγορικὴ ἔκθεσις τῶν μεταστροφῶν, εἰς ὅς ὑπό-
κειται ἡ ἀνθρωπίνη τύχη. Ἡ ὑπάρξις δὲ ἀρχαίων στοιχείων,
χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, διακρίνεται καθαρῶς εἰς
τινα σημεῖα. «Αἱ ἀλληγορικαὶ μορφαὶ τῆς Εὐτυχίας καὶ Δυστυ-
χίας ὑπενθυμίζουσιν ἀναλόγους προσωποποιήσεις εἰς τὸν Πίνακα

του Κρόνου Θηβαίου· ὁ Χρόνος καὶ ἡ Τύχη, καὶ ὅταν ἐμφανίζε-
ται αὐτὴ ὡς μίᾳ μόνῃ θεότης καὶ ὅταν ἀποτελῆ δύο διακεκριμέ-
νες μυθολογικὰς μορφάς, εἶναι δηλαδὴ θεότης ἢ ὁποῖα δίδει τὴν
εὐτυχίαν καὶ φέρει καὶ τὴν δυστυχίαν, θὰ ἠδύναντο νὰ παραβλη-
θοῦν πρὸς ἀρχαίας μορφάς, πρὸ παντὸς εἰς τὴν κεραμογραφίαν¹.»

Τὰς τρία ταῦτα ποιητικὰ ἔργα, τὰ ἀρχαιότερα τῶν εἰς τὴν δη-
μοτικὴν γραμματολογίαν ἀνηκόντων, γνήσια δημιουργήματα τῆς
ἐλληνικῆς ψυχῆς καὶ φαντασίας, προελθόντα δὲ ἐκ τῆς ιστορι-
κῆς ζωῆς καὶ ἐκ τῶν θρύλων καὶ παραδόσεων τοῦ ἐλληνικοῦ
λαοῦ, εἶναι τρόπον τινὰ ἡ γέφυρα μεταβάσεως πρὸς τὴν κατόπιν
ὁμοίαν ποιήσιν, ἢ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ σειρᾶς ὀλίγης ἐμμέ-
τρων μυθιστοριῶν, αἵτινες ἐξιστοροῦν περιπετείας καὶ ἐρωτικὰ
κυρίως παθήματα ιστορικῶν καὶ φανταστικῶν ἡρώων. Γραφεῖσαι
αἱ μυθιστορίαι αὗται εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ στενὴ καὶ
συνεχῆς ἐπικοινωνία τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸν δυτικὸν κόσμον, ἡ
ἀρξαμένη μὲ τὰς Σταυροφορίας καὶ τὴν βραχυχρόνιον φραγκικὴν
κατάκτησιν, ἀφινεν ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς ἔχνη τοῦ δυτικοῦ
πολιτισμοῦ, ἀποδεικνύουν κατὰ πόσον καὶ κατὰ ποῖον τρόπον τὸ
ἐλληνικὸν πνεῦμα μετέπλαττε καὶ διεμόρφου τὰ συνειδητῶς παρα-
λαμβανόμενα ἢ τὰ ἀσυνειδῆτως παρεισαγόμενα ξένα στοιχεία.
Φέρουν αἱ μυθιστορίαι αὗται γενικὸν τινὰ χαρακτήρα, δυνάμενον
νὰ ὀνομασθῆ ἱπποτικὸς ἢ δυτικορρωμαντικὸς· ἀλλ' εἰς τὴν ὀλίγη
οὐσίαν τῶν εἶναι τοιαῦται ὥστε νὰ φαίνωνται καθαρὰ τοῦ ἐλληνι-
κοῦ πνεύματος προϊόντα. Τὰ νεώτερα τῆς μούσης τῶν Βυζαντινῶν
ἔργα ὑπενθυμίζουν πολὺ τὰ παλαιότερα καὶ ἐμφανίζονται ὡς
ἰσχυρὰ τούτων ἀπήχησις.

Τὸ «Ἄσμα τοῦ Ἀχιλλέως» ἢ «Ἀχιλλῆϊς» καὶ κατὰ τὴν
ἀρχαιότεραν παραλλαγὴν τῆς² φαίνεται ὁμοιάζουσα πρὸς τὰ τῆς
ἐποχῆς, καθ' ἣν συνετέθη, ἱπποτικὰ μυθιστορήματα τῆς Δύσεως·
ἀλλὰ συγχρόνως ἢ ὁμοίότης πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα
εἶναι τόση, ὥστε νὰ μὴ μένη ἀμφιβολία τις, ὅτι ἐκ τούτου προ-

1. Σ. Λάμπρος: α', CXX.

2. Ἡ ἀρχαιότερα παραλλαγὴ ἀποτελουμένη ἐξ 761 δεκαπεντασυλλάβων
στίχων ἐξεδόθη ὑπὸ Κ. Σάβα: «Le Roman d'Achille». Ἡ δευτέρα ἐκ 1820
στίχων ὑπὸ W. Wagner εἰς γ', 1—55.

ἦλθεν. Αἱ λεπτομέρειαι καὶ τὰ ἐπεισόδια, τῶν ὁποίων τὸ σύνολον
ἀποτελεῖ καὶ τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, διαπιστόνουν καὶ τὴν ἀνα-
λογίαν τῆς ἢ μάλλον τὴν μεγάλην τῆς ὁμοιότητά πρὸς τὸ ἐθνικὸν
τῶν Ἑλλήνων ἔπος. Ὁ ὁμηρικὸς ἦρωας τοῦ ἀγνώστου Βυζαντινοῦ
ποιητοῦ εἶναι τὸ ἀντίτυπον τοῦ ἦρωος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνι-
σμοῦ. Ἐὸ ποίημα ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους:

*Ἦν τις Ἑλλήνων βασιλεὺς ἐν χώρᾳ Μυρμιδόνῃ
πλούσιος καὶ πάνυ εὐτυχῆς, καὶ πλούσιος εἰς τόπον,
εἶχεν αὐτὸς καὶ σύζυγον Ἑλλήνων δὲ γονέων,
ἔρωικῆ, ἐξαίρετος, αὐτὴ ἢ Ἀφροδίτῃ.*

Ὁ βασιλεὺς οὗτος κατετρώχετο ὑπὸ λύπης μεγάλης, διότι δὲν
ἀπέκτα υἱόν· ἀλλὰ μετὰ δέκα ἀπὸ τοῦ γάμου του ἔτη ὁ ποθεύ-
μενος υἱὸς ἐγεννήθη. Αὐξάνει ταχέως· εἰς ἡλικίαν δεκα τεσσάρων
ἔτων εἶχεν ἐκπαιδευθῆ εἰς τὰ «παντοῖα Ἑλληνικὰ γράμματα»
καὶ μετὰ ἄλλα τέσσαρα ἔτη γίνεται

*ἀντριωμένος θαυμαστὸς, σπαθὴν δοκιμασμένος
στρατείαν ἐπεζήτησεν ὡς ἠθελεν κ' ἠγάπα.*

Ὁ πατὴρ του ἡμέραν τινὰ διοργανώνει ἱππικοὺς ἀγῶνας διὰ νὰ
δοκιμάσῃ τοὺς ἐκλεκτοὺς νέους τοῦ στρατεύματός του εἰς τὴν
τέχνην τῶν ὀπλων. Ὁ νεαρὸς Ἀχιλλεύς, μὴ δυνάμενος νὰ συγ-
κρατήσῃ τὸ πολεμικὸν μένος του, εἰσέρχεται αἰφνιδιαστικῶς
εἰς τὸν ἱππόδρομον, κατορθώσας νὰ κρύβῃ τὸ πρόσωπόν του διὰ
νὰ μὴ γνωρισθῆ, καὶ κατανικᾷ πάντας τοὺς ἀγωνιζομένους· τότε
δὲ πλήρεις χαρᾶς ὄλοι, καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ, ἀναγνωρίζουν, ὅτι
ὁ νικητὴς εἶναι ὁ Ἀχιλλεύς. Μετ' ὀλίγον ἀλλογενεῖς πολυάριθμοι
ἐπέρχονται ἐναντὶον τοῦ πατρικοῦ βασιλείου· ὁ ἦρωας, παραλαβὼν
τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ ἀνδρείους ὀπαδοὺς του, ἐκστρατεύει κατὰ τῶν
ἐχθρῶν· εἰς τὴν πρώτην συνάντησιν καταβάλλει αὐτοὺς ἀμέσως
καὶ κατευθύνεται ἐναντὶον τοῦ ἰδίου βασιλέως των, ὅστις ἀντιπα-
ρατάσσεται μετὰ τῶν πέντε υἱῶν του· ἀλλὰ νικᾶται καὶ οὗτος καὶ
μεθ' ὄλου τοῦ στρατεύματός του σπεύδει νὰ κλεισθῆ ἐντὸς τῶν
τειχῶν τῆς πρωτεύουσής του. Ὁ ἦρωας περιέρχεται τὸ κάστρον
καὶ περισκοπεῖ αὐτό· καὶ τότε βλέπει τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῶν
τειχῶν κόρην τοῦ ἐχθροῦ βασιλέως. Ἐνῶ δὲ πρότερον εἶχε καυ-
χηθῆ εἰς τοὺς φίλους του, ὅτι δὲν φοβεῖται τὸν ἔρωτα, ἤδη εἰς

τὴν θῆαν τῆς κόρης τιτρώσκειται δεινῶς ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ κόρη ἠράσθη καὶ αὐτὴ ἀμέσως τοῦ ἥρωα καὶ μετ' ἀνταλλαγὴν ἐρωτικῶν τινῶν γραμμάτων συγκατατίθεται νὰ τὴν ἀπαγάγῃ. Ὁ πατὴρ στέλλει τοὺς υἱοὺς του νὰ ἐκδικήσουν τὴν προσβολήν· ὁ Ἀχιλλεὺς ὅμως καταβάλλει αὐτοὺς, ἀποφυγῶν κατὰ παράκλησιν τῆς κόρης νὰ φονεύσῃ τινά, καὶ μετὰ τοῦτο νυμφεύεται τὴν ἀπαχθεῖσαν. Ἦς ἑορτάς, αἱ ὁποῖαι ἐπιηκολούθησαν τοὺς γάμους, ποικίλλει καὶ τὸ κονταροκτύπημα. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος προβάλλει νέος Φρανκίτζης, ὅστις καταβάλλει πάντας καὶ αὐτὸν τὸν Πάτροκλον. Θυμωθεὶς ὁ Ἀχιλλεὺς ἀρπάζει τὸ δόρυ του καὶ ἀγωνίζεται πρὸς τὸν Φρανκίτζην, τὸν ὅποιον μὲ τὸ πρῶτον κτύπημα ρίπτει κάτω τοῦ ἵππου του μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ ἐφιππίου. Ἀφοῦ παρήλθον αἱ ἡμέραι τῶν ἑορτῶν, ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τῆς συζύγου του ἀπέρχεται πρὸς τοὺς γονεῖς του, προπεμπόμενος ὑπὸ τῶν νέων συγγενῶν του. Εἰς τόπον δύσβατον παρουσιάζεται λέων, τὸν ὅποιον ὁ ἥρωας κτυπᾷ κατ' ἀρχὰς μὲ τὸ ξιφὸς του καὶ ἔπειτα, συλλαβῶν ἀπὸ τοῦ στόματος, σχίζει εἰς δύο. Ἐπὶ ἕξ ἔτη αἱ δύο σύζυγοι διέρχονται ἡμέρας ἔρωτος καὶ χαρᾶς. Ἀλλ' ἐπέρχεται ὁ Χάρος καὶ θανατόνει τὴν σύζυγον. Θρηγεῖ γοερῶς ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ τέλος ἀποπειράται ν' αὐτοκτονήσῃ διὰ μαχαίρας ἐπὶ τοῦ πτώματος τῆς προσφιλοῦς νεκρᾶς· συγκρατεῖται ὅμως ὑπὸ τῶν φίλων του. Ἡ λύπη τὸν καταβάλλει :

*Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνοίτεον κειμένος εἰς τὴν κλίνην
ἄρπυχος καὶ ἀναίστητος ὡσὺν νενεκρομένος.*

καὶ μὲ τοὺς στίχους τούτους τελειώνει τὸ ποίημα.

Τὰ κύρια ταῦτα ἐπεισόδια δεικνύουν τὴν μεγάλην ἀναλογίαν καὶ σχέσιν τοῦ ἄσματος τούτου πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ τὰ ἄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, καὶ τὴν κατὰ μίμησιν τοῦ πρώτου σύνθεσίν του.¹ Ὁ ποιητὴς ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν

1—Ὁ K. Praechter εἰς Byzantinische Zeitschrift tom. 10 s. 485—488 εἰς ἄρθρον του περὶ τῆς «Ἀχιλλεΐδος» δὲν παραδέχεται καὶ πολλὴν σχέσιν ταύτης πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτα· θεωρεῖ δὲ τὸ ποίημα νεώτερον τῆς «Διηγῆσεως τοῦ Ἱμπερίου καὶ Μαργαρώνας», ἣν καὶ ἐμιμήθη ὁ ποιητὴς τῆς Ἀχιλλεΐδος. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου ἐγὼ τουλάχιστον διαστάζω νὰ δεχθῶ ὡς ὀρθήν, διότι αἱ ἀναλογίαι καὶ ὁμοιότητες εἶναι πολὺ πε-

κόσμον : ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ θρύλου καὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, τοῦ ὁποῦ ὠραία καὶ ἰσχυρὰ ἀπήχησις εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν ἐρωτικῶν γραμμάτων τοῦ Ἀχιλλεὺς πρὸς τὴν κόρην καὶ ταύτης πρὸς τὸν ἥρωα, ἢ παρεισαγωγῇ τοῦ Χάρου καὶ τὰ διὰ τὸν θάνατον τῆς συζύγου μοιρολόγια, καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἀρχαιότητος, ὁ ὅποιος δὲν ἔχει λησμονηθῆ. Ἡ συγχώνευσις τῶν ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων εἶναι φανερά· ἐνῶ τὸ ποίημα φέρει τόσον δημοτικὸν χαρακτῆρα γενικῶς καὶ εἰς τὰ κυριώτερα καθέκαστα, ἄφ' ἑτέρου εἰς τὸ σπουδαιότερον τῶν ἐπεισοδίων, —διότι τὸ ποίημα εἶναι πρὸ παντὸς ἐρωτικόν—εἰς τὸν ἔρωτα δηλαδὴ τοῦ Ἀχιλλεὺς πρὸς τὴν κόρην τοῦ ἐχθροῦ βασιλέως καὶ τὴν ἀρπαγὴν ταύτης, βασιίζεται ἐπὶ ἀρχαίας παραδόσεως, διασωθείσης κατὰ δύο ἐκδοχάς. Τὴν μίαν ἀναφέρει ὁ Παρθένιος εἰς τὸ περι-

ρισσότεραι καὶ πρὸ παντὸς βαθύτεραι μεταξὺ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ Ἀχιλλεΐδος ἢ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Διηγῆσεως τοῦ Ἱμπερίου καὶ Μαργαρώνας. Αἱ ἀναλογίαι τῆς Ἀχιλλεΐδος πρὸς τὸ δεύτερον τοῦτο ποίημα εὐρίσκονται μόνον κατὰ τὴν ἀρχήν : δηλαδὴ εἰς τὴν ἀτεκνίαν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἐκ ταύτης λύπην του, τὴν μετὰ πάροδον χρόνου πολλοῦ ἀπόκτησιν τέκνου, ἢ ὁποῖα καὶ εἰς τὰ δύο ποιήματα ἀναφέρεται μὲ τοὺς ἰδίους στίχους :

*Καὶ γὰρ ἐγέννησεν υἱὸν τὸν θυμαστὸν ἐκεῖνον
τὸν οὐκ ἐγέννησεν ποσῶς ἄλλη γυνὴ στὸν κόσμον,*

τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Ἱμπερίου, τὴν πρὸς τὰ δπλα ἀγάπην του, τὴν συμμετοχὴν του εἰς ἀγῶνα πρὸς ξένον πολεμιστὴν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πατρὸς του καὶ τὴν νίκην του. Κατὰ τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ ποιήματος οὐδεμίαν ἄλλη ὁμοιότητος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Ἀχιλλεΐδος ὑπάρχει, ἐκτὸς τῆς μονομαχίας πρὸς τὸν φοβερόν Ἀλαμάνον διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀγαπωμένης κόρης τοῦ ρήγα τῆς Ἀνάπολις, ἐνῶ ἡ ὁμοιότης μεταξὺ τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ τῆς Ἀχιλλεΐδος ὑπάρχει μέχρι τέλους εἰς ἕκαστον κύριον ἢ καὶ δευτερευόν ἐπεισόδιον, ἀκόμη καὶ εἰς τὸν τρόπον τοῦ φόνου τοῦ λέοντος. Ἄλλως τε καὶ ἔξωτερικὰ τινὰ γνωρίσματα καθιστοῦν ἀμφίβολον τὸ ὅτι ἡ Διηγῆσις τοῦ Ἱμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας συντέθη προγενεστέρως τῆς Ἀχιλλεΐδος. Ἡ ὑπαρξις τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων δύο στίχων καὶ εἰς τὰ δύο ποιήματα—τὴν Ἀχιλλεΐδα καὶ τὸν Ἱμπερίον—δύναται νὰ γεννήσῃ τὴν δικαίαν ἀπορίαν, πῶς ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ὅποιον φέρεται ὡς μετάφρασις φραγκικοῦ ποιήματος, ἀφοῦ ἡ Ἀχιλλεΐς ἐγράφη προγενεστέρως. Ἀλλ' ἡ διηγῆσις τοῦ Ἱμπερίου δὲν εἶναι καθόλου μετάφρασις ἢ ἀκριθῆς μίμησις· εἶναι διασκευῆ—ὡς θὰ καταδειχθῇ κατωτέρω—καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἑλληὴν ποιητὴς τῆς μιμούμενος τὸν τῆς Ἀχιλλεΐδος ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ στίχους τούτου.

ληπτικόν «περὶ Ἑρωτικῶν Παθημάτων» ἔργον του : ὅτε δ' Ἀχιλλεὺς ἐπολιόρκει τὴν Μήθυμναν ἢ τοῦ βασιλέως θυγάτηρ Πεισιδίκη, ἰδοῦσα ὑπὸ τῶν τειχῶν τὸν ἥρωα, ἠράσθη αὐτοῦ καὶ χάριν τοῦ ἔρωτος τούτου, τὸν ὅποιον διεμήγυσσε διὰ τῆς τροφῆς τῆς πρὸς τὸν Ἀχιλλέα προέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν πόλιν¹. Ἡ ἄλλη ἐκδοχὴ ἀναγράφεται ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ χρονογράφου Μαλάλα, παραληφθεῖσα ἀπὸ τῆς «Ἐφημερίδας» τοῦ Τρωϊκοῦ Πολέμου τοῦ Κρητῆς Δίκτυος καὶ ἔχουσα ὡς ἐξῆς : «Ἐξελοῦσης Πολυξένης μετὰ Ἐκάβης εἰς τὸ ἱερόν, Ἀχιλλεὺς ταύτην ἐθαύμασεν ἑωρακῶς. Πρίαμος δὲ ἑωρακῶς τὸν Ἀχιλλέα πέμπει τινὰ Ἴδαλον ὀνόματι πρὸς αὐτὸν λόγους φέροντα περὶ τῆς Πολυξένης².» Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο σχετίζεται μὲ τὸ τέλος τοῦ ποιήματος κατὰ τὴν δευτέραν παραλλαγὴν, ὅπου δ' Ἀχιλλεὺς, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν πρὸς τέλεσιν τῶν γάμων του μετὰ τῆς Πολυξένης, φονεύεται ὑπόλως ὑπὸ τοῦ Πάριδος καὶ τοῦ Δηϊφόβου. Ἐκ τῆς περισοτέρας δὲ ταύτης προσηλώσεως τοῦ ποιητοῦ τῆς δευτέρας παραλλαγῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἐξηγεῖται καὶ τὸ ὅτι αὐτὸς ὅπου ποιεῖται μνείαν τοῦ θεοῦ λέγει ὡς ἀρχαῖος ἐθνικὸς «οἱ θεοί», ἐνῶ δ' τῆς πρώτης διασκευῆς ποιητῆς δὲν λησμονεῖ καθόλου, ὅτι εἶναι χριστιανὸς καὶ γράφει πάντοτε «ὁ Θεός».

Ἡ «Διήγησις Ἀπολλωνίου Τυρρίου» εἶναι ἰκανῶς περιπετειώδες μυθιστόρημα, τοῦ ὁποῦ τὴν ὑπόθεσιν ἀποτελεῖ ἡ ἐξιστόρησις τῶν ἑρωτικῶν παθημάτων τοῦ ἥρωος καὶ τῆς ἑρωμένης του. Φέρει τοῦτο ἔλον τὸν χαρακτῆρα τῶν μυθιστορημάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος παρήγαγεν ἡ σοφιστικὴ τῶν Ἑλλήνων τέχνη. Ὅσον δὲ εἶναι περιπετειώδης ἡ ὑπόθεσις του, τόσον περιπετειώδης παρουσιάζεται καὶ ἡ ἱστορία του ὡς γραπτοῦ μνημείου. Ἐγράφη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πιθανῶς κατὰ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα³ ἀλλὰ τὸ πρωτότυπον τοῦτο ἀπωλέσθη⁴ καὶ τὸ ἔργον διεσώθη εἰς Λατινικὴν διασκευὴν, γραφεῖσαν περὶ τὸν 6ον ἴσως αἰῶνα⁵ ἐκ

1. Erotici scriptores σελ. 24.

2. Μαλάλα: Χρονολογίας Λόγος V χρόνων Τρωϊκῶν σελ. 180, 9, ἐκδοσις Βόννης.

3. E. Rhode s. 408 καὶ 421.

ταύτης δὲ τὸ παρέλαβον ὅλα σχεδὸν τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης.¹ Ἀπὸ μίαν τῶν νεωτέρων τούτων διασκευῶν προήλθεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ τοιαύτη ἢ μάλλον αἱ δύο Ἑλληνικαί, διάφοροι κατὰ τε τὸν χρόνον τῆς συνθέσεώς των καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν.² Ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν Ἑλληνικῶν διασκευῶν χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ ἴδιου ποιητοῦ τῆς ἢ τοῦλάχιστον ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ὡς μεταγλώττισμα ἀπὸ τοῦ Λατινικοῦ, χωρὶς καὶ νὰ ὁμοιάζῃ αὕτη πρὸς τὴν διασωθεῖσαν τοιαύτην Λατινικὴν, ἀλλ' οὔτε καὶ πρὸς τὴν Γαλλικὴν ἢ τὴν Ἀγγλικὴν ἢ τὴν Ἰταλικὴν.³ Τὸ ποίημα ἐνέχει πολὺν τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐνθυμίζει διὰ διαφόρων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν λεπτομερειῶν ὄχι μόνον τὸν χρόνον τῆς πρώτης συνθέσεώς του, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεωτέρους, καθ' οὓς ἔγινεν ἡ διασκευή. Πλὴν τοῦ περιπετειώδους τῆς ὑποθέσεως, ἐξ αὐ καθίσταται λίαν δύσκολος ἢ ἐνταῦθα περιληπτικὴ παράθεσις τῆς, τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ σοφιστικὰ μυθιστορήματα βεβαιόγουν δύο κύρια ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἐνισχύσουν καὶ τὴν γνώμην, ὅτι προὔπηρξεν Ἑλληνικὸν μυθιστόρημα, ἐξ αὐ προήλθεν ἡ Λατινικὴ διασκευή καὶ ἐκ ταύτης ὅλαί αἱ ἄλλαι. Τὴν ἀρχὴν τοῦ διηγήματος ἀποτελεῖ ἡ ἐξιστόρησις τοῦ ἐνόχου ἔρωτος τοῦ ἀνακτοῦ τῆς Ἀντιοχείας πρὸς τὴν ὠραίαν κόρην του Ἀναστασίαν, τὴν ὁποῖαν διαφθείρει, διὸ καὶ δὲν τὴν δίδει ὡς σύζυγον εἰς τοὺς αἰτοῦντας αὐτήν, προβάλλων εἰς τούτους αἰνίγματα πρὸς λύσιν. Ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ πρίγκηψ τῆς Τύρου, λύει

1. Keumbacher: α, Γ' 136.

2. Ἡ πρώτη διασκευή, ἡ φερομένη ὡς μεταγλώττισμα ἀπὸ τοῦ Λατινικοῦ καὶ ἀποτελουμένη ἐξ 855 ἀνομοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυλλαβῶν, φαίνεται γραφεῖσα περὶ τὸν 15ον αἰῶνα ποιητῆς δὲ αὐτῆς φέρεται ὁ Γαβριὴλ Ἀκοντιανὸς ἢ Κοντιανός. Ἡ δευτέρα διασκευή ἀποτελουμένη ἐκ 1894 ὁμοιοκατάληκτων δεκαπεντασυλλαβῶν ἐγράφη κατὰ τὸ 1500, ὡς ὀρίζεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ τῆς, ὅστις ὀνομάζεται Κωνστ. Τήμενος. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀνετυπώθη πολλάκις ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ διήρξεν ἐν τῶν μᾶλλον λαϊκῶν βιβλίων. Ἀνάμνησιν τῆς διαδόσεως τοῦ βιβλίου ἀποτελοῦν τὰ σωζόμενα εἰς Κύθηρα καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας παραμύθια. (Περὶ ὧν τούτων ἔγραψε λεπτομερέστερον ὁ Ν. Πολίτης εἰς Λαογραφίαν Α', 38 καὶ 77—79.)

3. Ch. Gidel: μελέτη του περὶ Ἀπολλωνίου δημοσιευθεῖσα εἰς W. Wagner δ', σελ. 96—97.

τὸ αἰνίγμα, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται αἰτία νὰ καταδιωχθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνακτος τῆς Ἀντιοχείας. Ἐντεῦθεν ἄρχονται αἱ περιπέτειαι τοῦ καὶ αἱ τῆς κόρης τοῦ βασιλέως τῆς Τριπόλεως, Ἀρχιστρατηγούσης, ἡ ὁποία ἠγάπησε τὸν Ἀπολλώνιον. Παρόμοιον πρὸ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο εἶναι τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Παρθενίου Νικαέως εἰς τὸ «Περὶ Ἑρωτικῶν Παθημάτων» ἔργον του¹ : ὁ υἱὸς τοῦ Τελέως Κλύμενος, ἐρασθεὶς τῆς ὠραιότατης θυγατρὸς τοῦ Ἀρπαλύκης, βιάζει αὐτὴν καὶ ἀρνεῖται νὰ τὴν δώσῃ εἰς γάμον. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις, τὴν περὶ τοῦ Κλυμένου καὶ τὴν περὶ Ἀπολλωνίου, ἐμφανίζεται ὡς δρῶν πρόσωπον καὶ ἡ τροφός. Ἐτερον ἐπεισόδιον, ἔχον τὸ ἀνάλογόν του εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ξενοφώντος Ἐφεσίου «Τὰ κατὰ Ἀνθειαν καὶ Ἀδροκόμην», εἶναι ἡ μετὰ πολλὰς περιπετείας πώλησις εἰς πορνοβοσκὸν τῆς ἐτέρας ἡρωίδος Ἐαρσίας, κόρης τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ τῆς Ἀρχιστρατηγούσης, ἡ ὁποία καὶ πάλιν κατορθώνει νὰ μείνῃ παρθένα, ὡς συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν Ἀνθειαν πωληθεῖσαν εἰς πορνοβοσκόν.² Γενικῶς δὲ αἱ ὁμοιότητες τοῦ ποιήματος περὶ Ἀπολλωνίου πρὸς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ξενοφώντος Ἐφεσίου εἶναι τόσον πολλαί, ὥστε νὰ γεννᾶται ἡ βεβαιότης ὅτι ὁ ἀρχικὸς ποιητὴς τοῦ πρώτου ἐπηρεάσθη ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἔργου τοῦ δευτέρου.

Ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸ ποίημα περὶ «Ἀπολλωνίου Τυρρίου», ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν του καὶ τὰς περιπετείας τῆς διασώσεώς του, ἔχει καὶ τὸ ποίημα τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ρημάδα περὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» ἢ «βίος Ἀλεξάνδρου».³ Τὸ ποίημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει μετὰ τοὺς στίχους

*Ἐξήγησις ἱστορικὴ κατὰ λεπτὸν ἐλοῦσα
τὴν γέννησιν, ἀνατροφὴν καὶ πράξεις Ἀλεξάνδρου,
μέγιστα κατορθώματα καὶ τελευτὴν τὴν τούτου
παρ' Αἰγυπτίων ἐκπαλαὶ καλῶς παραδοθεῖσα...*

ἔγγραφη δὲ πιθανῶς μεταξὺ τοῦ 1350 καὶ 1380 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 6120 ἀνομοιοκαταλήκτους στίχους, εἶναι διασκευή τοῦ ἔργου τοῦ Ψευδοκαλλισθένους, ἥτις πάλιν εἶναι διασκευή τοῦ ἀπο-

1. Εἰς *Erotici Scriptores*: I, 17.

2. Εἰς *Erotici Scriptores* I, 368 καὶ ἐξῆς.

3. Τὸ ποίημα περιέλαβεν ὁ Wagner εἰς γ', σελ. 56—241.

λεσθέντος ἔργου τοῦ Καλλισθένους, δηλαδὴ ἀποκρύφου τινὸς ἱστορίας περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου¹. Ἡ διασκευή τοῦ Ψευδοκαλλισθένους μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν, τὴν συριακὴν, τὴν ἀρμενικὴν, τὴν αἰθιοπικὴν, τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν. «Εἰς τὴν λατινικὴν μετέφρασεν αὐτὴν ὁ Ἰούλιος Βαλέριος πρὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος, ἡ δὲ μετάφρασις αὕτη ἦτο μᾶλλον ἐπιτομὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καρολομάγνου».² Ἡ εἰς τὸν ἔμμετρον λόγον ἑλληνικὴ διασκευή στρέφεται περὶ τοὺς μύθους, οἵτινες ἐπλάσθησαν περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Μακεδόνα κοσμοκράτορος, τῶν ἐκστρατειῶν καὶ τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων του, ἀρχίζει δὲ μετὰ τὰς σχέσεις τοῦ ἐξ Αἰγύπτου ἀστρολόγου καὶ γόητος Νεκτεναδῶ πρὸς τὴν σύζυγον τοῦ Φιλίππου καὶ μητέρα τοῦ ἥρωος Ὀλυμπιάδα. Ἡ ἔμμετρος αὕτη διασκευή καὶ ἄλλαι παλλαὶ εἰς πεζὸν λόγον ὑπῆρξαν καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας ἐκ τῶν μᾶλλον ἀγαπητῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, διότι τὸ πρόσωπον τοῦ μεγάλου βασιλέως ἔπροσφιλές πάντοτε εἰς αὐτόν, ὅπως καὶ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἦτο κατάλληλον νὰ περιβληθῇ μυστηριώδές τι μεγαλεῖον, ἱκανὸν νὰ ἐξάπτῃ καὶ νὰ τέρπῃ τὴν λαϊκὴν φαντασίαν.

Πλησίον τῶν ἔργων τούτων, εἰς τὰ ὁποῖα, καθαρῶς Ἑλληνικὰ δημιουργήματα ὄντα, παρουσιάζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀνεπηρέαστος ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ὡς διεμορφουτο ὑπὸ τὰς νέας γνωριμίας του, τὰς νέας ἐντυπώσεις καὶ τὰς νέας ἀντιλήψεις, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα τινὰ, τὰ ὁποῖα κυρίως ἐθεωρήθησαν ὡς δίδοντα ἰσχυρὰ τεκμήρια διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ νέα Βυζαντινὴ λογοτεχνία μέμησις ἀπλῆ τῆς φραγκικῆς τοιαύτης καὶ ἔχουσα τὸν φραγκικὸν μόνον χαρακτήρα, ὅστις ἀπεδίωξεν ἐντελῶς σχεδὸν τὸν Ἑλληνικόν. Ἐπὶ μακρὸν ἐπιστεύθη τοῦτο καὶ ἐξ ὠρισμένων λεπτομερειῶν ἢ ἐπεισοδίων τῶν ποιητικῶν αὐτῶν ἔργων ἐλήφθησαν ἐπιχειρήματα, ὅπως διαπιστωθῇ ἡ διείσδυσις τοῦ Φραγκικοῦ πνεύματος καὶ χαρακτήρος εἰς τὴν καθόλου ἑλληνικὴν ζωὴν. Καὶ αὐτὸς ὁ ἀτομικὸς ἡρωϊσμὸς τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν ἐκρίθη ὡς

1. E. Rhode σελ. 184. — Krumbacher : α', Γ', 131—136. — W. Christ : Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Λογοτεχνίας, τομ. Β' σελ. 661—662 (τῆς Ἑλλην. Μεταφρ.). — Ἴδε καὶ «Notices et Extraits», XIII 176 καὶ ἐξῆς, 275, V, 103—131.

2. G. Paris, 74.

ἀποτελεσμα τῆς φραγκικῆς ἐπιδράσεως. Τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἡ ἀνδρεία, αἱ πολεμικαὶ ἀρεταί, «αὐτὰ τὰ κατορθώματά του δὲν ἦσαν πραγματικῶς ἢ ἀντιγραφαι τῶν γαλλικῶν μυθιστορημάτων μας καὶ μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἠθῶν μας. Ὅπως εἰς τὰ ἄσματα, τὰ ἱστοροῦντα ἀνδρῶν κλέα, ἢ ἰδέα ὑπεράνθρωπος δύναμις, ἢ αὐτὴ ὁρμὴ πρὸς ἀνάξήτησιν κινδύνων, ἢ αὐτὴ τόλμη πρὸς ἀψήφησίν των¹» ὡσανεὶ ἡ ὑπερφυσικὴ δύναμις τῶν μυῶνων τῶν πολεμιστῶν, αἱ ὁποῖοι χειρίζονται τρομερῶς τὸ ξίφος καὶ τὸ δόρυ, ν' ἀποκτᾶται διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἠθῶν! Τοῦτ' αὐτὸ ἐπιστεύθη καὶ διὰ τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν. Οὕτως ὁ Εὐστάθιος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι εἶχον μετὰ πάθους ἐπιδοθῆ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς κλασικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσης καὶ ἐσημειώθη ἐπάνοδος πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων, ὁμοιάζουσα μὲ ἀρχαιομανίαν, ἔγραψε τὸ μυθιστόρημά του «Ἰὰ καθ' Ἰσμήνην καὶ Ἰσμηλίαν» εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ μὲ πνεῦμα εἰδωλολατρικόν, χριστιανὸς αὐτός, «διότι ἤθελε ν' ἀντιδράσῃ ἐναντίον τῆς καθημερινῶς ἐξαπλουμένης δυτικῆς ἐπιδράσεως!²» Αἱ ἰδέαι αὗται ἀνετράπησαν ἀπὸ ἱκανῶν ἤδη ἐτῶν, ἀλλὰ πάντως ἀφήκαν τὴν ἀπήχησίν των, παρασύρασαι πολλοὺς ἐκ τῶν ξένων καὶ ἡμετέρων φιλολόγων.

Ἰὰ περὶ ὧν πρόκειται ἔργα εἶναι τὰ ἑξῆς: Διήγησις περὶ Βελισσαρίου, Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα, Φλώριος καὶ Πλάτζια Φλώρη, ὁ Πρέσβυς Ἰππότης, ὁ Πόλεμος τῆς Τροίας, Διήγησις παιδιόφραστος τῶν Τετραπόδων ζώων, Διήγησις Γαδάρου Λύκου καὶ Ἀλεποῦς.

Ὁ μέγας τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ στρατηγὸς Βελισσαρίου, φθάσας εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς δόξης διὰ τῶν ὑπερόχων πολεμικῶν κατορθωμάτων του καὶ περιπεσιῶν εἶτα εἰς μεγάλην συμφορὰν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης κακίας καὶ τῆς δυσμενείας τῆς καλιμβούλου τύχης, ἦτο πρόσωπον ἐξίχως κατάλληλον διὰ νὰ ἐρεθίσῃ τὴν λαϊκὴν φαντασίαν καὶ νὰ περιβληθῆ μὲ τοῦ θρύλου τὴν αἴγλην. Μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον οὐδὲν ἄλλο ἱστορικὸν

1. Ch. Gidel : α', 82.

2. Ch. Gidel : α', 12.

πρόσωπον κατέλαδεν εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ θέσιν τριαύτην, ὥστε αἱ περιπέτειαί του ν' ἀπασχολήσουν τὴν μουσάν του καὶ νὰ ὑμνηθῆ ὡς ἐθνικὸς ἥρωας.

Ἐπιθέσεις τοῦ ποιήματος, τὸ ὁποῖον φέρει τίτλον «Διήγησις τοῦ θαυμαστοῦ ἀνδρὸς τοῦ λεγομένου Βελισσαρίου,» εἶναι αἱ οἰκτραὶ δοκιμασίαι, τὰς ὁποίας μετὰ τοὺς μεγάλους θριάμβους του ὑπέστη οὗτος ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς διαβολῆς τῶν ἐχθρῶν του. Ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς γνωρίζει τὰ κατὰ τὸν Βελισσαρίου ἐκ τῆς παραδόσεως, ἂν μὴ ἀνέγνωσε ταῦτα εἰς τὰς χρονογραφίας καὶ ἱστορίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστιανοῦ. Ἰὸ ποιημά του ἀρχίζει μὲ τὴν ἐπιφώνησιν :

*Ὁ θαυμαστόν παράδοξον, ὃ συμφορὰ μεγάλη,
καὶ λύπη ἀπαράλλακτος, ἄδύνη καὶ πικρὰ !
Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Ρωμαίων, τὸν καιρὸν γὰρ ἐκείνον,
βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, μεγάλου αὐτοκράτορος,
καθ' ὃν ὁ φθόνος περισσῶς εἰς τοὺς Ρωμαίους ἐσέβη
(καὶ πᾶς καὶ πάντας ἐξ ἀρχῆς ὁ φθόνος οὐκ ἀκλείπει
εἰς βασιλεῖς εἰς ἀρχοντας, πλουσίους καὶ εἰς πένης,
χώραις καὶ κἀστρη ἐδούλωσαν αἱ γλῶσσαι τῶν ἀνθρώπων
καὶ ἐκ τοῦ φθόνου τοῦ πολλοῦ ἐχάσαν τὴν ἡμέραν),
ἦτον ὁ κάποιος θαυμαστὸς φρόνιμος ἀνδρειωμένος
Βελισσαρίους ὀνόματι, ἢ δόξα τῶν Ρωμαίων...*

καὶ ὁ ποιητὴς προχωρεῖ ταλανίζων τὸν ἥρωα, ὁ ὁποῖος ἐσήπετο ἐντὸς σκοτεινοῦ πύργου, ὅπου εἶχε φυλακισθῆ κατόπιν διαβολῶν φθονερῶν ἐχθρῶν του. Ἀλλ' ἐχθροὶ ἐξωτερικοὶ ἀπειλοῦν τὴν χώραν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐτοιμάζει μέγαν στόλον. Ἦδη ὅμως ἐκδηλοῦται ἕρις σοβαρὰ μετὰ τῶν αὐλικῶν διὰ τὴν ἀρχηγίαν. Πλὴν ὁ λαὸς ἐνθουσιάζων τὸν Βελισσαρίου ἐξεγείρεται καὶ ζητεῖ αὐτὸν ὡς Ἀρχηγόν. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν διστάζει νὰ τὸν ἐξαγάγῃ τῆς φυλακῆς καὶ νὰ τὸν διορίσῃ ἀρχηγὸν τῶν ἐταίμων πρὸς ἀναχώρησιν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ὁ ἥρωας ἐκπλέει μετὰ τοῦ στόλου καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν Ἀγγλίαν. Κυριεύει τὴν χώραν καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν βασιλέα της. Ἀποκαμίζων ἀπειρα λάφυρα καὶ πλήρης δόξης ἐπιστρέφει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διαβάλλεται καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του πρὸς τὸν Ἰουστιανόν. Ἰὸ ἐγκλημα, διὰ τὰ ὁποῖα τὸν κατηγοροῦν, εἶναι τρομερόν. Εἶχε κευθήσει τὴν δηλητηρίασιν τοῦ αὐτοκράτορος. Οὗτος πι-

στεύει τὴν διαβολὴν καὶ ἀποφασίζει τὴν τύφλωσιν τοῦ συνομότου. Μετὰ τινὰ ὁμῶς χρόνον Πέρσαι καὶ Σαρακηνοὶ ἀπειλοῦν δεινῶς τὴν αὐτοκρατορίαν. Τότε ἐνθυμοῦνται ὅλοι καὶ πάλιν τὸν Βελισσάριον· ἀλλ' εἶναι αὐτὸς τυφλὸς πλέον. Πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ ἀδικήματος ὁ αὐτοκράτωρ ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τοῦ λαοῦ καὶ τῶν παλαιμάχων στρατιωτῶν ἀναθέτει τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ καταδιωχθέντος ἥρωος, ὅστις καὶ νικᾷ τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ ποιητὴς ἀκολουθεῖ πότε τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν καὶ πότε τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φαντασίας του, ὡς ὅταν φέρῃ τὸν ἥρωά του μέχρις Ἀγγλίας ἢ παραθέτῃ ὀνόματα, τὰ ὅποια ἀνεφάνησαν μετὰ πολλοὺς αἰῶνας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου.

Τοῦ ποιήματος τούτου διεσώθησαν τρεῖς παραλλαγαι, διαφέρουσαι μόνον κατὰ τὸν ἀριθμὸν, ἐλάχιστα δὲ κατὰ τὰς λεπτομερείας καὶ οὐδόλως κατὰ τὸ πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς οἰκτρότητος τῆς τύχης τοῦ ἥρωος καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ φθόνου. Ἡ πρώτη παραλλαγή, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐξέθηκα τὴν ὑπόθεσιν, ἀποτελεῖται ἐκ 556 ἀνομοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυλλάβων, ἢ δευτέρα ἐξ 840 ἀνομοιοκαταλήκτων καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ ποιήματος ὁμοιοκαταλήκτουμένων καὶ ἡ τρίτη ἐξ 997 ὁμοιοκαταλήκτων¹. Ἡ πρώτη καὶ ἡ τρίτη διασκευὴ² φέρονται ὡς ἔργον ἀνωνύμων ποιητῶν. Τῆς δευτέρας ποιητῆς εἶναι ὁ περὶ τὸ τέλος τῆς 15ης ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Ἐμμαν. Γεωργιλλᾶς, ὡς ἀνέφερε πρῶτος ὁ Κοραΐς, ὅστις καὶ ἐθεώρησε τὴν διασκευὴν ταύτην ὡς τὸ ἀρχικὸν ποίημα.³ Περιγραφαὶ τινες καὶ ἐπεισόδια σχετισθέντα κατόπιν πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ὅπου ἔζη ὁ Γεωργιλλᾶς, τὴν Ρόδον, ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις διὰ νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα περὶ τῆς δυτικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ποιήματος ἐκ φραγκικῆς μιμήσεως. Διαπιστωθέντος ὁμῶς μετὰ ταῦτα, ὅτι τὸ ποίημα τοῦ Γεωργιλλᾶ εἶναι ἐπλουστάτη διασκευὴ ἀρχαιοτέρου τοιοῦτου, γραφέντος κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, τὸ ὅποιον καὶ αὐτὸ εἶναι

1. Καὶ τὰς τρεῖς παραλλαγὰς ἐξέδωκεν ὁ W. Wagner εἰς β', 304—378.

2. Ἡ τρίτη παραλλαγή, τυπωθεῖσα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἦτον ἐν τῶν μάλλον διαδομένων λαϊκῶν βεβλίων.

3. Α. Κοραΐς: 2, 6.

ἀσφαλῶς διασκευὴ ἢ ἀπλοποιήσις παλαιότερου τινὸς κειμένου¹, πάντα τὰ περὶ δυτικῆς ἐπιδράσεως καὶ μιμήσεως ἐλέγχονται ἀφ' ἑαυτῶν ὡς εἰκοτολογίαι, ἀποδεικνύουσαι τὴν ὑπερβολικὴν ἐκτίμησιν τῆς σπουδαιότητος ἀσημάντων λεπτομερειῶν. Οὕτω δὲ ἀπεδόθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν μοῦσαν ὅ,τι ἐνέπνευσεν εἰς μόνην αὐτὴν ἢ ἑλληνικὴν παράδοσιν, διότι «ὅτε ἤρχισαν νὰ ὑμῶσι τὸν Βελισσάριον ὡς ἐθνικὸν ἥρωα, ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος εἶχεν ἀποχωρισθῆ ἤδη ἀπὸ τοῦ ρωμανικοῦ καὶ γερμανικοῦ κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη καὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου· οὕτως ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλατινισθῆ καὶ νὰ μεταφυτευθῆ εἰς τὸ δυτικὸν ἔδαφος. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Βελισσαρίου δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ γίνῃ κοινὸν κτῆμα πάντων τῶν μεσαιωνικῶν ἐθνῶν, ὅπως ἡ τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου²». Πόσον δὲ ὁ ποιητὴς τῆς πρώτης διασκευῆς εἶχεν ὅλως ἑλληνικὴν τὴν ποιητικὴν διάθεσιν καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἤθελε νὰ καταστήσῃ φανερόν διατὶ ἐξέλεξεν ὡς θέμα του τὸν βίον τοῦ ἥρωος τούτου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ παραδόσεως μαρτυροῦν οἱ στίχοι, τῶν ὁποίων ὁ πατριωτικὸς χαρακτήρ εἰς οὐδὲν ἄλλο ποιητικὸν ἔργον τῆς περιόδου ταύτης ἀπαντᾶται καὶ οἱ ὅποιοι χρησιμεύουν ὡς ἐπίλογος τῆς διηγήσεως του:

*Εἶδες, παιδί, τι πολεμεῖ ὁ φθόνος τῶν Ρωμαίων ;
ἐπῆσαν τὸν κατήφορον, οὐκ ἤμποροῦν σταθῆναι,
καὶ κυλιντροῦσιν ὀπισθεν τὸ γένος τῶν Ρωμαίων.
ἔγὼ δὲ λέγω ἀπρόσκοπος, γραμμάτων ἀπειράσιως,
κατάνυξιν καὶ στοχασμὸν θέλω σὺς ἀφηγησῆσθαι.
Θεέ, οὐράνιε βασιλεῦ, ψεύστην νὰ μὲ ποιήσης !
τὸ γένος τῶν Ἀγαρηνῶν τὸν κόσμον θέλει φάγει,
Ρωμαίους, Σέρβους, Φράγκους τε, Βλάχους τε καὶ Λατίνους,
ἀμέλειαν ἔχουν οἱ Ρωμαῖοι, φθόνον πολλὸν καὶ μέγαν.
μονάφαντον κι ὀρητικὸν Ἀγαρηνῶν τὸ γένος,
ἕνα θεὸν λατρεύουσιν, κ' ἕναν ἀφέντην τρέμουν,
σπουδὴν ὁμόνοιαν θαυμασιὴν ἔχουν εἰς τὸν δεσπότην.
ποτὲ ὁμόνοιαν οἱ Ρωμαῖοί, πότε μοναφεντίαν,
ποτὲ καλῶν ἀνάκλησιν οὐκ ἤμποροῦν νὰ δοῦσιν.*

1. J. Pricharis : Essais I, XIV.

2. Krumbacher : α, Γ', 82.

Πλήν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ζῶα, τὰ λοιπὰ ἐκ τῶν ποιητικῶν ἔργων, τῶν ὁποίων ὠνόμασα τοὺς τίτλους καὶ τῶν ὁποίων ὁ χρόνος τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως δύναται νὰ ὀρισθῇ μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 13ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος, εἶναι ἀληθῆ μυθιστορήματα κατὰ τὸ εἶδος τοῦ Ἀπολλωνίου Τυρίου μᾶλλον ἢ τῆς Ἀχιλλιδος. Κύριον τούτων γνώρισμα εἶναι ἡ πρὸς τὸν ἔρωτα σταθερότης τῶν ἔραστῶν καὶ ἡ διὰ τῆς τόλμης ὑπὸ τοῦ ἔραστεῦ κατανίκησις μεγάλων ἐμποδίων καὶ κινδύνων πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐρωμένης. Οἱ ἄρρενες ἤρωες εἶναι ἀνδρεῖοι, μαχηταὶ τολμηροὶ καὶ ἀνίκητοι, περιφρονηταὶ παντὸς κινδύνου, πιστοὶ ἀπολύτως εἰς τὴν μίαν καὶ μόνην ἐρωμένην, ἀπὸ τῆς ὁποίας κατὰ κανόνα χωρίζονται ἐκ συρροῆς δυσμενῶν συνθηκῶν. Αἱ ἡρώιδες ὅλαι εἶναι ἐρωμέναι περιπαθεῖς, καρτερικαὶ εἰς τὰς δοκιμασίας, μὴ ὑποκύπτουσαι εἰς τὴν μεγαλειτέραν βίαν καὶ μὴ δελεαζόμεναι ἐκ τῶν γοητευτικωτέρων ὑποσχέσεων διὰ νὰ λητμονήσουν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον πρῶτον ἠγάπησαν. Ἐκτὸς τῆς περιπαθείας ὁ ἔρωσ των, μολονότι σπεύδει πρὸς τὴν ὑλικὴν ἀπόλαυσιν, πάντοτε ἔχει τι τὸ ἠθικὸν καὶ σεμνόν. Ἡ ἠθικὴ ἰδέα δὲν λείπει ποτέ. Κράμα πραγματικοῦ καὶ ἰδεαλιστικοῦ ἢ ρωμαντικοῦ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Καὶ ἐνταῦθα καταφαίνεται εὐκρινέστατα ἡ προσαρμογὴ τῶν διαφόρων ξένων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀπεδέχθη ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν. Εἰς τὰ μυθιστορήματα ταῦτα, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ προφανῶς ὄντα διασκευαὶ ξένων τοιούτων, ὑπάρχουν ἄφθονοι αἱ οὐσιώδεις ἑλληνικαὶ λεπτομέρειαι. «Πολλὰ γίνονται ἐν ταῖς λεπτομερείαις ὑπαινιγματὶ εἰς τὸν ἱπποτικὸν δῖον, ἀλλ' οἱ ἀναφερόμενοι ἱππῶται εἶναι Ἕλληνες, μόνον τὸν δπλισμὸν καὶ τινὰς συνήθειας παραλαβόντες παρὰ τῶν Φράγκων.»¹ Πάντα δὲ ὁμοιάζουν πρὸς ἀλληλα, ὡς νὰ ἐγράφησαν ὑπὸ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ποιηταῦ ἢ ἀνάγνωσις ἑνὸς μόνου εἶναι ἀρκετὴ σχεδὸν διὰ νὰ σχηματισθῇ σαφὴς ἰδέα καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὄχι μόνον διὰ τὸ γενικὸν πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτῆρά των, διὰ τὴν βάσιν τῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὰ τὰ καθέκαστα. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν αὐτὴν εἶναι καὶ ταῦτα ὅπως τὰ σοφιστικά. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι καθόλου δυσεξήγητον. Αἱ ἔμμετροι αὐταὶ διηγή-

1. Hesselring: 356.

σεις, μολονότι ἐμφανίζονται εἰς τὴν φιλολογοίαν τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Βυζαντινῆς περιόδου ὡς νέον λογοτεχνικὸν εἶδος, δὲν εἶναι ἢ καθαρὰ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἐγράφετο εἰς τὸ πεζόν, τῆς διαμορφώσεώς του συντελεσθείσης «μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας (ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἐπιγόνων) εἰς τὸ περιβάλλον τὸ καλούμενον ἑλληνιστικὸν καὶ ὑπερ ὑπῆρξεν ἡ ἑστία, ὅπου ἀνεμίγησαν διὰ τὸν πολιτισμὸν ἢ θρησκεία, ἢ τέχνη, ἢ φιλολογία τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἐὸ εἶδος τοῦτο ὑπῆρξε βεβαίως λίαν γόνιμον εἰς τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του καὶ μόνον μικρὸς ἀριθμὸς δειγμάτων περισώθη μέχρις ἡμῶν.» Πρῶτος συλλαβὼν τὴν ἰδέαν τοῦ μυθιστορήματος, ὅλον ἐξεμίχθη κατόπιν, εἶναι ὁ Ἀντώνιος Διογένης, ὡς λέγει ὁ Πατριάρχης Φώτιος.² Κατὰ ποῖον χρόνον ἤκμασεν ὁ πατήρ αὐτός τῆς νεωτέρας μυθιστοριογραφίας εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ. Ὁ Φώτιος ὅμως θέτει αὐτὸν ὄχι καὶ πολὺ ὕστερον τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐνῶ κατὰ νεωτέρας ἐρεῦνας εἰκάζεται ὁ 1ος μ. Χ. αἰών.³ Ἐὸ ἔργον τοῦ Ἀντωνίου Διογένους «τῶν ὑπὲρ Θεούλην ἀπίστων Λόγοι ΚΔ», τοῦ ὁποῖου περίληψιν περιέλαβεν ὁ Πατριάρχης Φώτιος εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην» του, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδίου Φωτίου ὡς ἡ πηγὴ καὶ ρίζα τῶν παρομοίων ἔργων τοῦ Λουκιανοῦ, Λουκίου, Ἰαμβλίχου, Ἀχιλλέως Τατίου, Ἡλιοδώρου καὶ λοιπῶν. Ἐὸ εἶδος ἐξηκολούθησε νὰ εὐδοκιμῇ καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, «πολλὰ δὲ τῶν προϊόντων του μετεφράσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προηγουμένως εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ ἐγοήτευσαν τὰ πνεύματα τῆς Δύσεως δι' αὐτῆς τῆς παραδοξότητος τῶν διηγήσεών των, ὅπου ὁ ἔρωσ διαδραματίζει πάντοτε μέγα μέρος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Κάτω Ἰταλία, κατὰ τὸ ἥμισυ Ἑλληνικὴ, χρησιμεύει συχνότερον ὡς διάμεσον. Πολλὰ γαλλικὰ μυθιστορήματα ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτά.»⁴

1. G. Paris: 81.

2. *Et Erotici Scriptores* I, 238.

3. E. Rhode: 258.

4. G. Paris: 81.

Ἡ ἀνάμιξις πλείστων στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ κόσμου, εἶτα δὲ καὶ τοῦ δυτικοῦ, κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου μυθιστορήματος δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀποδειχθῇ. Ἡ σύγκρισις ὠρισμένων σημείων διαφόρων τοιούτων ἔργων ἄρκει πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ κατὰ παράδοξον ἀντινομίαν τὸ μυθιστόρημα, ὅπερ κείμενον εἰς τὸ διάμεσον τῶν πρώτων καὶ τῶν τελευταίων Βυζαντινῶν αἰώνων κπρέχει οὐσιώδη σημεῖα διὰ τὴν σύγκρισιν ταύτην, εἶναι θρησκευτικόν. Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο εἶναι «Ὁ Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ». Τὸ δὲ τελευταῖον ἀνακαλυφθὲν χειρόγραφον εἰς τὴν μονὴν τῶν Ἰδῆρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους φέρει τίτλον : «Ἱστορία ψυχωφελῆς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπικῶν χώρας τῆς Ἰνδῶν λεγομένης. Μετενεχθεῖσα πρὸς τὴν Ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλήμ διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα.» Ἡ περιεργος αὕτη θρησκευτικὴ Ἱστορία, «ἣτις ἔτυχε μεγάλης ὑποδοχῆς παρά τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ τοῖς Ἑσπερίοις ἀπέρρευσε ἐκ τῆς Ἰνδικῆς. Ἀληθῶς δὲ ἡ ὑπόθεσις τοῦ πρωτοτύπου στρέφεται περὶ τὸν βίον τοῦ Βούδα. Καὶ μέχρι μὲν τινος ἐπιστεῦετο, ὅτι ὁ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφράσας τὸ ἔργον καὶ μεταπλάσας χριστιανικώτερον τὴν ὕλην τῆς μυθιστορίας ὑπῆρξεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πεπλανημένη, φαίνεται δέ, ὅτι ὀρθὴ εἶναι ἡ ἐπιγραφή τῶν πλείστων χειρογράφων προγραφόντων τὸ ἔργον εἰς Ἰωάννην τινὰ μοναχὸν τῆς ἀρχαίας ἐν Παλαιστίνῃ μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα. Ἐγείνε δὲ ἡ μετάφρασις πιθανῶς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος²». Παραθέτω χωρία τινὰ ἐκ τοῦ πρωτοτύπου διὰ τὴν σύγκρισιν. Μετὰ τὸ προοίμιον, τὸ ὁποῖον κχθορίζει τὸ ὅλον πνεῦμα τοῦ ἔργου καὶ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐγράφη, ὁ συγγραφεὺς λέγει :

«Οὕτω καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καὶ χρυσαῖς πτέρυξι, τὸ δὴ λεγόμενον, εἰς οὐρανὸς πολλῶν ἀνιπταμένων, ἀνίσταται τις βασιλεὺς ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ, Ἀδεννήρ τοῦνομα, μέγας μὲν γενόμενος πλούτιον καὶ δυναστείᾳ καὶ τῇ κατὰ τῶν ἀντικειμένων νίκη, γενναῖός τε ἐν πολέμοις καὶ μεγέθει σώματος ἅμα δὲ καὶ προσώπου

ὠραιότητι σεμνυνόμενος, πᾶσί τε τοῖς κοσμικοῖς καὶ θάπτον μαραινομένοις προτερήμασιν ἐγκαυχώμενος· κατὰ ψυχὴν δὲ ἐσχάτη πιεζόμενος πτωχεῖα καὶ πολλοῖς κακοῖς συμπεριγόμενος, τῆς ἑλληνικῆς ὑπάρχων μοίρας, καὶ σφόδρα περὶ τὴν δεισιδαίμονα πλάνην τῶν εἰδώλων ἐπτοημένος. Πολλῇ δὲ συζῶν αὐτὸς τρυφῇ καὶ ἀπολαύσει τῶν ἡδέων καὶ τερπνῶν τοῦ βίου, καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν θελημάτων καὶ ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ ἀποστερούμενος, ἐν εἴχε τὸ τὴν εὐφροσύνην αὐτῷ ἐκκόπτει καὶ μερίμναις αὐτοῦ βάλλον τὴν ψυχὴν, τὸ τῆς ἀτεκνίας κκχόν. Ἐρημος γὰρ ὑπάρχων παίδων, διὰ φροντίδος εἶχε πολλῆς, ὅπως τοῦ τοιούτου λυθεῖς δεσμοῦ, τέκνων κληθείη πατήρ, πρᾶγμα τοῖς πολλοῖς εὐκταϊότατον. . . Ἐν τοιαύτῃ δὲ ὄντος τοῦ βασιλέως πλάνη δεινὴ καὶ ἀπάτη, γεννᾶται αὐτῷ παιδίον, πάνυ εὐμορφότατον καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπανθούσης αὐτῷ ὠραιότητος τὸ μέλλον προσημαῖνον. Ἐλέγετο γὰρ μηδαμοῦ ἐν τῇ γῇ τοιοῦτόν ποτε φανῆναι χαριέστατον καὶ περικαλλές παιδίον. Χαρᾶς δὲ μεγίστης ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ παιδὸς ὁ βασιλεὺς πλησθεῖς, τοῦτον μὲν Ἰωάσαφ ἐκάλεσεν, αὐτὸς δὲ πρὸς τοὺς εἰδωλικοὺς ναοὺς ἀνοήτως ἀπῆει τοῖς ἀνοητέροις αὐτῶν θεοῖς θύσων καὶ εὐχαριστηρίους ὕμνους ἀποδώσων, ἀγνοῶν τις ὁ τῶν καλῶν ἀπάντων ἀληθῶς αἷτις, πρὸς ἐν ἔδει τὴν πνευματικὴν ἀναφέρειν οὐσίαν...» Ἐπακολουθοῦν ἑορταὶ μεγάλαι διὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδίου καὶ κατὰ ταύτας προσέρχονται εἰς τὸν βασιλέα κατ' ἐκλογὴν ἀστρολόγοι διὰ νὰ προείπουν τὴν τύχην του. Ὁ σοφώτατος ἐξ αὐτῶν ἀπεφάνθη, ὅτι ἀντὶ τῆς πατρικῆς βασιλείας θὰ προτιμήσῃ τὴν τοῦ Χριστοῦ τοιαύτην. «Ὁ δὲ βασιλεὺς ὡς ἤκουσε ταῦτα καὶ βαρέως τὴν ἀγγελίαν ἐδέξατο, λύπη δὲ τὴν εὐφροσύνην αὐτῷ διέκοπεν. Ἐν πόλει δὲ ὅμως ἰδιαζούσῃ παλατιον δειμάμενος περικαλλές καὶ λαμπρὰς οἰκίας φιλοτεχνήσας, ἐκεῖ τὸν παῖδα ἔθετο κατοικεῖν, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς πρώτης αὐτῷ ἡλικίας, ἀπράϊτόν τε εἶναι παρεκελεύσατο, παιδαγωγοὺς αὐτῷ καὶ ὑπηρέτας καταστήσας, νέους τῇ ἡλικίᾳ καὶ τῇ δράσει ὠραιότατους, ἐπισκήψας αὐτοῖς μηδὲν τῶν τοῦ βίου ἀνιαρῶν κατάδηλον αὐτῷ ποιήσασθαι...» Ἡ ἀτεκνία τοῦ βασιλέως, ἡ ἐκ ταύτης λύπη του, ἡ μετὰ χρόνον πολὺν ἀπάκτησις υἱαῦ καὶ ἡ μακρὰν τῶν ἀνθρώπων ἀνατροφή τούτου, ἐγκλεισθέντος εἰς ἴδιον ἀνάκτο-

1. Εἰς Boissonade : IV, 1—865.

2. Σπ. Λάμπρος : γ', 487, 490, 491.

ρον, επαναλαμβάνονται συντομώτερον εἰς ἕτερον διήγημα παρειαγόμενον εἰς τὴν ὄλην περὶ τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ διήγησιν: «Βασιλεύς τις παιδὸς ἀμοιρῶν ἄρρενος ἠνιάτο, λίαν τὴν ψυχὴν ἀχθόμενος, καὶ ἀτύχημα τοῦτο οὐ μικρὸν λογιζόμενος. Ἐν τούτοις οὖν αὐτῇ ὄντι γεννᾶται υἱός· καὶ χαρᾶς ἐπὶ τούτῳ τὴν καρδίαν ἐπεπλήρωτο ὁ βασιλεύς. Εἶπον δὲ αὐτῷ οἱ τῶν ἰατρῶν ἐπιστήμονες, ὡς, «εἰ ἐντός τῶν δώδεκα χρόνων ἤλιον ἢ πῦρ τὸ παιδίον τοῦτο ἴδοι, στερηθήσεται παντάπασιν τοῦ φωτός· τοῦτο γὰρ ἡ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ θέσις δηλοῖ.» Ἰαῦτα τὸν βασιλέα ἀκούσαντα λέγεται οἰκίσκον ἀντρωῶδες ἐκ πέτρας τινὸς λαξεῦσαι, κάκεισε τὸν παῖδα μετὰ τῶν τιθηνούντων αὐτὸν κατακλείσαντα, μηδὲλως, μέχρι συμπληρώσεως τῶν δώδεκα ἐνιαυτῶν, φῶτος ὑποδείξει μαρμαρυγὴν τὸ παράπαν....»

Ἰὰ χωρὶς ταῦτα τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ μυθιστορήματος ἐνθυμίζουσι ἀνευ πολλοῦ κόπου παρόμοιά των, ἀπαντώμενα εἰς πλεῖστα τῶν κατόπιν μυθιστορικῶν ποιημάτων. Οὕτω τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς *Grolla—Ferrata* ἀρχίζει:

*Ἦν Ἀμηνῆς τῶν εὐγενῶν πλουσιώτατος σφόδρα,
φρονήσεώς τε μέτοχος καὶ ἀνδρείας εἰς ἄκρος,
οὐ μέλας ὡς Αἰθίοπες, ἀλλὰ ξανθός, ὠραῖος.....
οὖν τούτοις ἀκατάμαχον τὴν ἰσχὺν κεκτημένος
καθ' ἐκάστην ἐσχόλαζεν εἰς θηρίων πολέμους,
τόλμην πειράζων τὴν αὐτοῦ καὶ ἀνδρείαν θαυμάζων,
ὡς θαῦμα πᾶσι προῦκειτο τοῖς αὐτῶν καθορῶσι...*

κατὰ δὲ τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀνδρου ὁ πρὸς μητρὸς πάππος τοῦ Διγενῆ Ἀνδρόνικος καὶ ἡ σύζυγός του, γονεῖς πέντε υἱῶν τυγχάνοντες, ἐδοκίμαζον λύπην μεγίστην, διότι ἐστεροῦντο ὕψατρος:

*μόνην δὲ τούτων ἔδακνε ψυχὴν τε καὶ καρδίαν
ἡ ἀτέρησις τοῦ θήλεος, ὡς ἐπιφερέης περόνη.*

Μετὰ παρέλευσιν χρόνου ἀπέκτησαν κόρην «θαυμαστοτάτην», τὴν ὅποιαν γενομένην δωδεκαετῆ ἐνέκλεισαν εἰς ἐπίτηδες ἀνεγερθὲν ἀνάκτορον, διὰ νὰ τὴν προφυλάξουν ἀπὸ ἀρπαγῆς ἐξ ἔρωτος, ὡς εἶχε προείπει ὁ τὴν τύχην αὐτῆς μελετήσας μετὰ τὴν γέννησίν της μάντις.

Ἡ τελευταία αὕτη λεπτομέρεια ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ ἔμμετρον μυθιστόρημα τοῦ Θεοδ. Προδρόμου «τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δασικλέα». Καὶ ἐδῶ ἡ ἡρώϊς ἐγκλείεται εἰς «μικρὸν πυργίον» διὰ νὰ μὴ τὴν ἴδουν οἱ ἄρρενες καὶ οὕτως ἀποφύγη «ἐραστοῦ λίχνον ὀφθαλμόν.» Ἡ δὲ ἱστορία τῆς ἀτεκνίας βασιλέως ἰσχυροῦ καὶ πλουτοῦ, τῆς μετὰ χρόνον πολὺν ἀποκτήσεως τέκνου ἐξαιρετικοῦ τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν ὄλην φύσιν, τῶν ἐορτῶν διὰ τὴν γέννησίν του εἶναι αὐτῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ «Ἄσματος τοῦ Ἀχιλλέως» μὲ τὰς ἰδίας σχεδὸν φράσεις.² Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ βασιλέως Ἀβεννήρ τοῦ θρησκευτικοῦ μυθιστορήματος ἐμφανίζεται πανομοιότυπος περίπου εἰς τὸ ποίημα «τὰ κατὰ Κκαλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην»:

*Βάρβαρος γάρ τις βασιλεύς, δυνάστης ἐπηρμένος
πολλῶν χρημάτων ἀρχηγός, πολλῶν χωρῶν αὐθέντης,
τὴν ἔπιρσιν ἀβίστυγος, ἀγέρωχος τὸ σῆμα κτλ.*

Τὸ μυθιστόρημα «Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ» ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα, διὰ τῆς ὁποίας καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐξήγησις τοῦ ὄχι καὶ πολὺ δυσλότου αἰνίγματος τῶν ὁμοιοτήτων αὐτῶν καὶ ἄλλων πολλῶν μεταξὺ προϊόντων τῆς φιλολογίας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καὶ τῶν διαφόρων ἔμμετρων βυζαντινῶν μυθιστορημάτων. Ὁ «Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ» εἶναι ἰνδικῶ ἔργου διασκευῆ, παρακολουθοῦσα πολλαχὸς τὸ πρωτότυπον ἐκ τοῦ πλησίον. Διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου μυθιστορήματος γίνεται ἡ εἴσοδος εἰς πλήρη ἀνατολικὸν κόσμον, οἷος διεσώθη εἰς τὰ ἀρχαιότατα πνευματικὰ προϊόντα του. Ὁ τρόπος τῆς ἐνάρξεως καὶ τὰ σπουδαιότερα ἐπεισόδια τῶν περισσοτέρων βυζαντινῶν μυθιστορικῶν ποιημάτων εἶναι κοινὸν γνῶρισμα καὶ τῶν παλαιστάτων ἀνατολικῶν διηγήσεων, τοῦ πρώτου ὑποδείγματος ἀνευρισκομένου εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς γηραιᾶς Αἰγύπτου. Προϊστορικὸς αἰγυπτιακὸς κόσμος καὶ ἰνδικὸς τοιοῦτος, μυθικὴ, ἱστορικὴ καὶ εἰδωλολατρικὴ Ἑλλάς καὶ προμεσαιωνικὴ καὶ μεσαιωνικὴ Ἀραβία προσέφερον εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὴν Δύσιν ἱκανὰ στοιχεῖα διὰ νὰ πλάσουν καὶ διαμορφώσουν τὴν μυθιστορικὴν φιλολογίαν των μετ' ἀναμίξεως νεωτέρων καὶ ἐντελῶς ἰδικῶν των

1—Εἰς *Erotici Scriptores* τόμ. Β' σελ. 310—311.

2—Ἴδε τὴν σελίδα 97 τοῦ παρόντος ἔργου.

τοιούτων. Ἡ ἀρχὴ τοῦ «Βίου Βασιλέως καὶ Ἰωάννα», ἡ ὁμοίᾳ πρὸς τὴν ἀρχὴν πολλῶν βυζαντινῶν ἐμμέτρων μυθιστοριῶν, εἶναι αἱ πρῶται φράσεις καὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ διηγήματος «ὁ Μοιραῖος Πρίγκηψ», ὅπερ ἐκ τοῦ εἴδους τῆς γραφῆς καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ πάπυρος, φαίνεται γραφὴν 17 ὄλους αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ¹, ἤτοι χίλια περίπου ἔτη πρὸ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν :

«Ἵπῆρχε ποτὲ βασιλεὺς τις, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε ἀποκτήσει τέκνον ἄρρεν. Διὰ τοῦτο ἡ καρδίᾳ του ἦτο περίλυπος καὶ ἐζήτησεν ἐν ἀγόρῃ ἀπὸ τοῦ θεοῦ τῆς ἐποχῆς του. Οἱ θεοὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀποκτήσῃ τοιοῦτο. Ἐκοιμήθη μὲ τὴν γυναῖκά του καὶ τότε αὕτη συνέλαβε. Συμπληρωθέντων τῶν μηνῶν τῆς κυφορίας, ἐγεννήθη παιδίον ἄρρεν. Ὅταν ἦλθον αἱ Μοίραι (Maiores) διὰ νὰ καθορίσουν τὸ πεπρωμένον του, εἶπον : «Νὰ πεθάνῃ ἀπὸ τὴν κροκόδειλον ἢ ἀπὸ τὸν ὄφιν ἢ ἀπὸ τὸ σκύλι ! » Οἱ εὐρισκόμενοι πλησίον τοῦ παιδίου ἔβλεπον ταῦτα, ἔσπευσαν νὰ τὰ εἴπουν εἰς τὴν Μεγαλειότητά του, ζωὴν, υἰεῖαν, δύναμιν². Ἡ Μεγαλειότης του ζ. υ. δ. κατέστη περίλυπος τὴν καρδίαν. Ἡ Μεγαλειότης του ζ. υ. δ. διέταξε νὰ κτίσουν οἰκίαν ὑψηλὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἐφ' ἧς ἐθετοσαν μὲ ὑπηρεσίαν καὶ μὲ δια τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ βασιλέως ζ. υ. δ. διότι τὸ παιδίον δὲν ἐξήρχετο ποτὲ ἀπὸ αὐτῆν. κτλ.³».

Ἡ ἀρχὴ τοῦ παλαιοτάτου αἰγυπτιακοῦ διηγήματος δὲν παραλλάσσει εἰς τὸ μέγα Ἰνδικὸν ἔπος «Ραμαϊάνα». Ἀρχίζει καὶ τοῦτο μὲ τὴν ἀφήγησιν τῶν κατὰ τὸν δίκαιον καὶ ἰσχυρὸν βασιλέα τῆς εὐτυχοῦς καὶ εὐφόρου χώρας Ἀϊσθίας Δισαράθαν, ὁ ὁποῖος μετ' ὄλον τον εὐτυχῆ βίον του εἰς τὰ πλούσια ἀνάκτορά του καὶ μεταξὺ τῶν τριῶν ὠραιότατων συζύγων του κατετρώχετο ὑπὸ λύπης μεγάλης, διότι δὲν εἶχε ἀποκτήσει υἷον. Ἡμέραν τινὰ προ-

σέφερον εἰς τοὺς θεοὺς τὴν λαμπροτέραν τῶν θυσιῶν, τὴν ἵπποθυσίαν, διὰ νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν τέκνον ἄρρεν. Οἱ θεοὶ εἰσήκουσαν τὴν παράκλησιν του καὶ ἀντὶ ἐνὸς ἀπέκτησε τέσσαρας ταυτοχρόνως υἱοὺς ἐκ τῶν τριῶν συζύγων του. Ὁ προσφιλέστερος τούτων καὶ διὰ τὸν βασιλέα καὶ διὰ τὸν λαόν του ἐγένετο, ὅταν ἠϋξήθη, ὁ Ράμα ἐνεκ τῆς ἀρετῆς, σοφίας καὶ ἀνδρείας του κτλ.

Παρομοίᾳ δὲ περίπου εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἑτέρου Ἰνδικοῦ ἔργου, τοῦ περιφήμου «Συντίπκ¹» τοῦ φιλοσόφου : «Βασιλεὺς τῆς Κίνας, πλούσιος καὶ ἰσχυρὸς, πρῶτος μεταξὺ ὄλων τῶν βασιλέων, σοφὸς καὶ δίκαιος, κατετρώχετο ὑπὸ λύπης μεγάλης, διότι, ἐνῶ τὰ ἔτη παρήρχοντο καὶ ἐγήρασκε, δὲν εἶχε ἀποκτήσει υἷον. Πάρεκάλεσε θερμῶς τοὺς θεοὺς νὰ τὸν κατιστήσουν πατέρα, ἡ δὲ παράκλησίς του εἰσηκούσθη τέλος καὶ ἀπέκτησεν υἷον ἐκ τῆς ἀσυγκρίτου εἰς ὠραιότητα καὶ χάριν καὶ προσφιλεστέρως τῶν συζύγων του. Το γεννηθὲν τέκνον ἦτο θαυμάσιος ὠραιότητος. Ἡ γέννησίς του ἐωρτάσθη μὲ διασκεδάσεις καὶ πανηγύρεις ἐπὶ ἐβδομάδας πολλάς. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τῶν ἐορτῶν ἐκλήθησαν οἱ φιλόσοφοι καὶ ἀστρολόγοι διὰ νὰ μελετήσουν τοῦ παιδίου τὴν τύχην. Οὗτοι, ἀφ' ὧς ἐξήτασαν τὸ ὠροσκόπιόν του, ἀπεφάνθησαν, ὅτι ἡ τύχη του θὰ εἶναι πολὺ καλὴ, ἀν φυλαχθῇ ἀπὸ κίνδυνον, ὁ ὁποῖος θ' ἀπειλήσῃ τὴν ζωὴν του κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν κτλ.»

Ἡ ἀρχὴ τῶν Ἰνδικῶν τούτων διηγήσεων ὑπάρχει πανομοιότυπος εἰς τινὰ διηγήματα ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸ σύνολον τοῦ ἀραβικοῦ φιλολογικοῦ ἀριστουργήματος «Χίλια καὶ Μία Νύκτες²». Ὁμοίως εἰς τὸ διήγημα τὸ φέρον τίτλον «Ἰστορία τοῦ Κάμαρ-ἔζ Ζαμάν», ὁ πλούσιος καὶ ἰσχυρότατος βασιλεὺς Σαχριμάν, ὁ πολλῶν στρατῶν ἀρχηγός, κατατῆκεται ὑπὸ μεγίστης λύ-

1.—Τοῦ ἔργου τούτου, τὸ ὅποιον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφράσθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα, μεταφράσιν πλήρη καὶ νεωτάτην ἐκ τοῦ Ἀραβικοῦ καιμένου καὶ εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν ἔχομεν τὴν τοῦ Κ. Τρικογλιδῆ : «Συντίπκας ἢ οἱ Πινουργίες καὶ Μηχανορραφίαι τῶν γυναικῶν» Ἀθήναι 1928.

2.—Αἱ «Χίλια καὶ Μία Νύκτες», ἡ ὅπως εἶναι γνωστότερον τὸ ἔργον εἰς τοὺς Ἑλληνας ἢ ἡ Χιλιάδ³, μεταφράσθησαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς Ἀραβικῆς καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ Κ. Τρικογλιδῆ. Μᾶλλον τοῦδε ἐξεδόθησαν πέντε τόμοι, Ἀθήναι 1921.—1923). Ἡ μετάφρασις αὕτη εἶναι ὅπως διάφορος ἀπὸ τὴν πρὸ δύο περίπου αἰῶνων γενομένην καὶ πολλὰκις ἀντιδημοσιευθεῖσαν, ἡ ὁποία ἦτο σύνοψις τῆς ἐλευθέρως εἰς τὴν Γαλλικὴν διασκευῆς τοῦ Galland.

1.—G. Maspéro : Les contes populaires de l'Égypte Ancienne (Paris 1882) p. 32.

2.—Ζωή, υἰεῖα, δύναμις, εἶναι ρητόν, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ πάντοτε τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως ἢ βασιλικὸν τίτλον καὶ τοῦ ὁποῖου ἢ συντετμημένη διατύπωσις εἶναι ζ. υ. δ. (Maspéro ὡς ἀνωτέρω σελ. 18 σημ. 2)

3.—Μετάφραζω ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Maspéro εἰς τὸ ὡς ἀνωτέρω ἔργον του, σελ. 33—34.

πης, διότι δὲν ἔχει ἀποκτήσει υἷόν. Μετὰ χρόνον πολὺν γεννᾶται ὁ πεθούμενος υἷος, ἐκπάγλου κάλλους. Μεγίστη χαρὰ ἐκ τῆς γεννήσεως ταύτης εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ λαοῦ του, διὸ καὶ ἐπακολουθοῦν ἑορταὶ πολυήμεροι. Τοῦ βασιλόπαιδος τούτου αἱ μετὰ τὴν ἐνηλικίωσίν του περιπέτειαι εἶναι πολλαὶ καὶ καταπληκτικαί. ¹ Ἔτερον διήγημα, φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Διήγησις Χαγιατ-ἐν-Νουφούς,²» ἀρχίζει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τὰς ἰδίας λεπτομερείας, ὅπως καὶ ἡ «Ἱστορία τῆς Γκιουλνὰρ τῆς θαλασσογεννημένης καὶ τοῦ γυιοῦ τῆς Μπάντρ-Μπεσσίν.³» Θὰ ἐλεγέ τις, ὅτι καὶ τοῦ παλαιοτάτου αἰγυπτιακοῦ διηγήματος καὶ τῶν Ἰνδικῶν διηγήσεων καὶ τῶν ἀραβικῶν τοιούτων καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μυθιστορήματος «Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ» καὶ τῶν περισσοτέρων βυζαντινῶν ἐμμέτρων μυθιστοριῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ γραφέντος μετὰ τὸν 16ον αἰῶνα «Ἐρωτοκρίτου» ἡ ἀρχὴ ἔγγραφη ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρὸς ἢ διὰ οἱ ποιητὰ τῶν ἔργων τούτων δὲν ἠδύναντο νὰ εὑρουν ἄλλον τρόπον ἐνάρξεως τῶν διηγήσεών των. Ἄλλ' οὐδὲν τὸ παράδοξον εἰς τὴν ὁμοιότητα ταύτην. Οὕτω μεταδίδονται οἱ μῦθοι καὶ οἱ θρύλοι καὶ αἱ παραδόσεις ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν εἴτε διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου, εἴτε καὶ διὰ τοῦ γραπτοῦ. Ἡ δὲ ὁμοιότης αὕτη δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀρχὴν μόνον τῶν διηγήσεων· εἶναι συχνὴ εἰς πλεῖστα κύρια ἐπεισόδια καὶ εἰς οὐσιώδεις καὶ χαρακτηριστικὰ λεπτομερείας τῶν σοφιστικῶν μυθιστορημάτων, τῶν βυζαντινῶν ποιημάτων καὶ τῶν Ἰνδικῶν, ἰδίως δὲ τῶν ἀραβικῶν διηγήσεων. Ὅπως ἄλλα αὐτὰ τὰ ἔργα, οὕτω καὶ τὰ βυζαντινὰ ἔμμετρα μυθιστορήματα εἶναι πλήρη θαυματουργιῶν, δεισιδαιμονιῶν, προλήψεων, διδομένης οὕτω κατὰ τὸ μέρος αὐτὸ πιστῆς ἀπεικονίσεως τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐγράφησαν, καὶ τῆς προγενεστέρως, ἢ ὁποῖα

ἐκληροδότησεν εἰς αὐτὴν τὰ τοιαῦτα γνωρίσματα τῆς βυζαντινῆς ζωῆς. Ἡ μαντεία εἰς τὸ Βυζάντιον ἦτον εἶδος ἀσθενείας ἐνδημικῆς καὶ καθολικῆς· αἱ δὲ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι ὑπῆρχον πάντοτε εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν διάνοιαν ἐγγραμμάτων καὶ μὴ ἀρχόντων καὶ λαοῦ, κατὰ μείζονα δὲ λόγον εἰς τοὺς κληρικούς, ἕνεκα τοῦ ὁποῖου αἱ χαρακτηριστικαὶ αὗται λεπτομερείαι ἀπαντῶνται τόσον πολλαὶ εἰς τοὺς βίους τῶν ἁγίων καὶ τὰ συναξάρια, ὥστε τὰ ἔργα ταῦτα τῶν κληρικῶν νὰ ὁμοιάζουσι τοσοῦτον πρὸς τὰς μυθιστορίας. Ἡ ἀστρολογία καὶ ἡ ὄνειροκρίσις εἶναι μόνη ἐπιστήμη καὶ ἐνασχόλησις ἀνδρῶν, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὑπὸ πάντων σοφοί, εἰς δὲ τὰ ὄνειρα ἐδίδοτο τόση πίστις, ὥστε διὰ πολλοὺς ἱστοριογράφους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπετέλουσι ταῦτα κατὰ τὸ πραγματικόν· μετεβάλλοντο εἰς γεγονότα, τῶν ὁποῖων ἡ ἐξιστόρησις καταλαμβάνει σελίδας ὀλοκλήρους τῶν συγγραφῶν των. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον πεζογράφοι καὶ ποιητὰ ἐνηשמείζοντο τόσον καὶ εἰς τὴν ἀλληγορίαν, ἢ ὁποῖα ἀπετέλει σπουδαῖον γνώρισμα καὶ ἔργων περὶ ἐπιστημονικὰ θέματα ἀσχολουμένων. Ὅπως εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν ποίησιν καὶ φιλολογίαν γενικῶς, οὕτω καὶ εἰς τὰ σοφιστικὰ μυθιστορήματα καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ μυθιστορικὰ ποιήματα αἱ προλήψεις, αἱ δεισιδαιμονίαι, τὰ ὄνειρα καὶ αἱ μαγικαὶ ιδιότητες δακτυλίων καὶ ἐγκολπίων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων στοιχείων διὰ τὴν δημιουργίαν χαρακτηριστικῶν καὶ οὐσιωδῶν ἐπεισοδίων· ἡ δὲ δύναμις αὐτῶν οὐδόπως ἐξηθῆνεν καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους· ἴσως μάλιστα καὶ νὰ ἐπηυξήθη, ἀφοῦ πολὺ ὑπερον, κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ὁ Ζακύνθιος λόγιος μοναχὸς Παχώμιος Ρουσάνος ἔγραψεν ἴδιον λόγον «περὶ δεισιδαιμονίας,¹» κακίζων δριμύτως τοὺς δεισιδαιμονίας. Αἱ ἀδιακόπως συναντώμεναι εἰς τὰ βυζαντινὰ ἔμμετρα μυθιστορήματα μακρόταται περιγραφαὶ χρυσοῦν δένδρων καὶ πτηνῶν ἐκ μετάλλου μὲν κατεσκευασμένων, ἐχόντων ὅμως φωνὴν καὶ ἀδόντων, ὡς νὰ ἦσαν ζωντανά, αἱ περιγραφαὶ λεόντων καὶ ἄλλων ζώων καὶ γρυπῶν ἐκ χρυσοῦ ἢ ἄλλων μετάλλων, καὶ πλείστων ἑτέρων θαυμαστῶν τεχνουργημάτων, αἱ ὁποῖαι περιγρα-

Ἐἰς τὸν πρόλογον, τὸν ὁποῖον ἔγραψα καὶ ὁ ὁποῖος προετάχθη τοῦ πρώτου τόμου τῆς νέας μεταφράσεως, καθορίζω συντόμως τὴν προέλευσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὸν τρόπον τῆς συγκροτήσεώς του, τὸν χρόνον τῆς συνθέσεώς του καὶ τὴν σχέσιν του πρὸς τὰ Ἰνδικὰ ἔπη. §

1—Χίλιες καὶ μίαι Νύκτες, τόμ. Β'. σελ. 126 καὶ ἐφεξῆς (τῆς μεταφράσεως Κ. Τρικυγλίδου).

2—Ὁς ἀνωτέρω τόμ. Γ'. σελ. 237 καὶ ἐφεξῆς.

3—Ὁς ἀνωτέρω τόμ. Δ'. σελ. 2 καὶ ἐφεξῆς.

1—Ἐδημοσίευσεν τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς Δελτικὸν Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἔτ. τόμ. Α', 101—112.

φαί υπάρχουν και εις πολλούς βυζαντινούς Χρονογράφους, ως να θέλουν οὔτοι ν' ἀπεικονίσουν πραγματικά βυζαντινά ἀνάκτορα, εἶναι τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἀραβικῆς φαντασίας ἴδιον γνῶρισμα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ποίησιν εἰσηλθὲν ἀναμφιδόλως ἐκ τῆς πραγματικότητος.

Διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὡς ἄνω λεπτομερειῶν καθίσταται δυνατὸς καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς πνευματικῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποῖαν ἐξήσκησε λαὸς ἐπὶ λαόν, καὶ τῆς ἐναλλάξ μεταδόσεως θρύλων καὶ παραδόσεων. Ἡ ἀρχαιοτάτη Αἴγυπτος, ἡ ἀριθμοῦσα μεταξὺ τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς καὶ διηγήματά τινα, (ὡς τὸ διήγημα τῶν Δύο Ἀδελφῶν, τὸ διήγημα τοῦ Ραμφινίτου, ἡ ἱστορία ἐνὸς χωρικοῦ κτλ.) τῶν ὁποῖων ἰσχυροτάτην ἀπήχησιν ἀποτελοῦν αἱ παρόμοιαι διηγήσεις ἄλλων ἀνατολικῶν λαῶν καὶ ἑλληνικά τινα παραμύθια, εἶναι ἡ ἀφετηρία πρὸς παρακολούθησιν τῆς πορείας τῆς ἐπιδράσεως ταύτης. Κατὰ τινα φράσιν τοῦ Μασπερό «πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν Αἴγυπτον, ἐὰν ὄχι ὡς τόπον καταγωγῆς τῶν λαϊκῶν μύθων, ἀλλὰ τουλάχιστον ὡς ἓνα ἐξ ἐκείνων, ὅπου ἐνεκλιματίσθησαν ἀρχαιοτάτα καὶ ἔλαβον μορφὴν ἀληθῶς φιλολογικὴν¹». Τῶν αἰγυπτιακῶν μύθων καὶ θρύλων τὴν μετάδοσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα μαρτυροῦν ὁ Ἡρόδοτος² μὲν παλαιότερον, πλεῖσται δὲ λεπτομέρειαι τῶν σοφιστικῶν μυθιστορημάτων μετέπειτα. Ἀλλὰ συγχρόνως οὔτοι μετεδίδοντο καὶ εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ ἐκ ταύτης βραδύτερον εἰς τοὺς Ἀραβίους. Ἕλληνας καὶ Ἀραβίους, ἐλθόντες εἰς στενάς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις, ὑπέστησαν καὶ πνευματικὴν ἀλληλεπίδρασιν. Φιλοσοφία, ἐπιστήμαι καὶ ποίησις τῶν Ἑλλήνων ἔγιναν διὰ μεταφράσεων καὶ ἐπεξεργασιῶν κτῆμα τῶν Ἀράβων, τῶν ὁποῖων τὴν πνευματικὴν παραγωγὴν ἐγνώρισαν καὶ οἱ Ἕλληνας, ἀμφοτέρωθεν δὲ οἱ λαοὶ παρέλαβον ἀμοιβαίως καὶ διεμόρφωσαν συμφώνως πρὸς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν των καὶ

1. G. Maspero: Les contes populaires de l'Égypte Ancienne p. LXXX

2. Μήπως καὶ ἡ ἀπόκρυψις τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ βασιλέως τῆς Σκόρου Λυκομήδους καὶ ἡ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν μεταμφορὰς του εἰς κόρην ἕνα ἀποφύγη τὸ πεπρωμένον τοῦ θανάτου διὰ τῆς μὴ συμμετοχῆς του εἰς τὴν ἐναντίον τῆς Τροίας ἐκστρατείαν, δὲν εἶναι ἀπήχησις, ἀν μὴ καὶ παραλλαγή, τοῦ αἰγυπτιακοῦ μυθεύματος περὶ τοῦ «Μοιραίου Πρίγκηπος» καὶ ἄλλων παρομοίων;

τὴν θρησκείαν των μύθους, θρύλους, παροιμίας, προλήψεις. Ἐκ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν ἄλλων πλησιεστέρων ἀνατολικῶν λαῶν Σύρων, Περσῶν, Ἀρμενίων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ αὐτοὶ γνωρίσει τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν παραγωγὴν, παρέλαβον οἱ Ἕλληνας ἱκανὰ καὶ τῆς Ἰνδικῆς τοιαύτης. Οἱ Ἀραβίους, ἀναδειχθέντες ἔθνος πολεμικὸν καὶ κατακτήσαντες τὴν Ἰσπανίαν, μετέδωκαν διὰ ταύτης καὶ τὴν ἐντελῶς Ἰνδικὴν των καὶ τὴν ἐκ τῶν Ἰνδῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων παραληφθεῖσαν πνευματικὴν παραγωγὴν εἰς τὰ λατινικὰ ἔθνη τῆς Δύσεως· βραδύτερον δὲ (κατὰ τὰς Σταυροφορίας) οἱ λατινικοὶ λαοὶ γνωρισθέντες περισσότερον μὲν τοὺς ἀνατολικούς, παρέλαβον ἐξ αὐτῶν καὶ ἰδίως ἐκ τῶν Ἀράβων πλείστας διηγήσεις, μύθους καὶ παραδόσεις, τὰ ὅποια πάντα εἶχον μεταδοθῆ προηγουμένως καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅπως καὶ τὰ τούτων εἶχον παραληφθῆ ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Τοῦτο ἐξηγεῖ διατὶ λογοτεχνικά τινα ἔργα τῆς Δύσεως, γραφέντα ὀλίγον πρὸ καὶ κατόπιν τῶν Σταυροφοριῶν, ὁμοιάζουν τόσον πρὸς τὰ βυζαντινά. Ἡ ὁμοιότης τῶν κυριωτέρων ἐπεισοδίων τοῦ προμνημονευθέντος ἐκκλησιαστικοῦ μυθιστορήματος «Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ» πρὸς τὰ βυζαντινὰ μυθιστορικὰ ποιήματα καὶ πρὸς φραγκικὰ τοιαῦτα εἶναι ἰσχυρὰ ἀπόδειξις ταύτου. Διὰ τὴν ἐξήγησιν δὲ τοῦ φαινομένου αὐτοῦ δὲν εἶναι ἄσχετον καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ μεγάλη τοῦ ὡς ἄνω μυθιστορήματος¹ διάδοσις μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν ἐσημειώθη κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα καὶ ὅτι ἡ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου λατινικὴ μετάφρασις, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθον πλεῖσται δυτι-

1. Ἀναφέρω συχνά—ἴσως μάλιστα καὶ περισσότερον τοῦ δέοντος—τὸ μυθιστορημα αὐτό, διότι ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἔργων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐτροφοδοτήσαν πολὺ καὶ τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν δυτικὴν λογοτεχνίαν. Ἴταλοὶ καὶ Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ ἠντιλήσαν ἐκ ταύτου. (Krumbacher, α', Γ', 206). Τὸν ἐκτιθέμενον εἰς αὐτὸ (Εἰς Boissonade IV, 72) χαριέστατον καὶ διδακτικώτατον μῦθον τῆς ἀηδόνος, ἥτις, συλληφθεῖσα ὑπὸ ἑαυτοῦ καὶ μέλλουσα νὰ σφαγῆ, ἀπέκτησεν ἑναρβρον φωνὴν καὶ ὠμίλησε πρὸς τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ τοῦ δώσῃ σοφὴν συμβουλήν, ἐμμήθη ὁ Pierre Alphonse (13ος αἰὼν) εἰς τὸ βιβλίον του Disciplina Clericalis (ἴδα εἰς Essai sur les Fables Indiennes etc. par A. Loiseleur Delonchamps (Paris 1838) pag. 72). Τὸ ἑλληνικὸν μυθιστορημα τοῦ «Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ» μεταφρασθὲν εἰς τὴν λατινικὴν παρ' Ἕλληνας τῆς κάτω Ἰταλίας, περὶ τὸ τέλος τοῦ 10ου αἰῶνος, ὑπῆρξε κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἡ πηγὴ τριῶν γαλλικῶν ποιημάτων, τὰ ὅποια διεσώθησαν... Ὑπάρχει δὲ καὶ

καὶ διασκευαὶ ἔγινε κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους¹. Ἐπεισόδια δὲ τινὰ τοῦ μυθιστορήματος τούτου ὡς καὶ Ἰνδικοὺς μύθους ἴσως ἐκ τῶν ἑλληνικῶν μεταφράσεών των, καὶ ἰδίως διὰ τοῦ «Συντίπα», ἐμιμήθη ἢ ἐξεμεταλλεύθη ὁ Ἰταλὸς Βακκάκιος,² τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα ἔσχον ἀληθῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ μετ' αὐτὴν καὶ πολὺ μεγαλειτέραν τῆς τῶν φραγκικῶν μυθιστορικῶν ποιημάτων, ὡς θὰ δεῖξω εἰς τὰ οἰκτεῖα μέρη.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ μυθιστορικὸν περιβλήμα ἔχουσαι ἱστορίαι, αἱ ἐκπηγάσασαι ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἰνδικῆς, μεταδοθεῖσαι δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ἀραβὰς καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν Δύσιν ἄλλαι μὲν πρὸ τῶν Σταυροφοριῶν, ἄλλαι δὲ κατὰ τὴν διάρκειάν των καὶ μετ' αὐτάς, ἐπαναστρέφουν ἐκάστοτε εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ κατασταλάζουσιν εἰς τὴν βυζαντινὴν ποιήσιν. Μετὰ τὰ ἐπεξηγηματικὰ ταῦτα προβαίνω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ποιητικῶν ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ μὲν ἔχουν τὰ ἀνάλογά των εἰς τὴν φραγκικὴν λογοτεχνίαν, τινὰ δὲ οὐχί.

Ἐν τῷ «Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα» εἶναι ἴσως τὸ ἀρχαιότερον, πάντως δὲ τὸ κάλλιστον τῶν ποιητικῶν ἔργων τῆς σειρᾶς, ἢ ὅποια περιλαμβάνει τὰ θεωρηθέντα ὡς μιμήσεις φραγκικῶν τοιούτων καὶ δυνάμενα νὰ καθορισθῶν ὡς ρωμαντικὰ μυθιστορήματα. Ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ ἐκ 1348 στίχων ποιήματος, ὁ ὁποῖος περιέχει καὶ τὴν ὅλην ὑπόθεσιν, ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Διήγησις ἐξαιρετος Βελθάνδρον τοῦ Ρωμαίου,
ὃς διὰ θλίβην ἀπειρον ἦν εἶχεν ἐκ πατρός του
ἀπεξενώθη, ἔφυγεν μ' τῆς γονικῆς του χάριτος,
καὶ πάλιν ἐπανέστρεψεν, ἔλαβε δὲ Χρυσάντζαν
τὴν θυγατέρα τοῦ ῥηγῶς μεγάλης Ἀρτισοχέας,
ἀλλὰ κρυφίως τοῦ πατρός καὶ τῆς μητρὸς τῆς κόρης³.*

ἀπόσπασμα ἄλλης μεταφράσεως γανομένης ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ὑπὸ Γάλλου ἐγκαταστημένου εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος (G. Paris p. 213).

1. Krumbacher : α', Α', 206

2. Essai sur les Fables Indiennes etc. P. 77.

3. Βλ. Legrand γ', I, 125.—Τὸ ποίημα ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Ellissen εἰς α', V, 23—130 μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως, προλαγομένων καὶ σχολίων, εἰτα δὲ ὁ Μιυροφύδης εἰς «Ἐκλογὴν μνημείων κτλ.» σελ. 312 καὶ ἐφεξῆς. Ἡ ἐκδοσις τοῦ Legrand εἶναι ἡ πιστοτέρα ὡς πρὸς τὸ κείμενον.

Ἐν τῷ ποιήματι εὐθύς ἀπὸ τοῦ πρώτου στίχου τοῦ προοιμίου τοῦ ὁμιλεῖ ὡς βάρδος ἐμπνευσμένος καὶ φαίνεται ὡς βέβαιος διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ ποιήματός του :

*Δεῦτε, προσκαρτερήσατε μικρὸν, ὃ νέοι πάντες,
Θέλω σᾶς ἀφηγήσασθαι λόγους ὠραιοτάτους,
ὑπόθεσιν παρὰξένην, πολλὰ παρηλλαγμένην
ὅστις γὰρ θέλειδ᾽ αὐτῆς θλίβην τε καὶ χαρῆναι
καὶ νὰ θαυμάσῃ ὑπόθεσιν τῆς τόλμης καὶ ἀνδρείας.*

Ἐξακολουθεῖ δὲ εἰς τὸν αὐτὸν τόνον τὴν ἀφήγησιν τῆς ὥρας καὶ παραξένου ἱστορίας, ἢ ὅποια δύναται νὰ συνοψισθῇ οὕτω :

Ἐν τῷ βασιλεύοντι τῶν ὑπεραπειρῶν Ρωμαϊκῶν χωρῶν Ροδόφιλος εἶχε δύο παῖδας : τὸν πρεσβύτερον Φίλαρμον καὶ τὸν νεώτερον Βέλθανδρον, τὸν «μέγαν καὶ ἀνδρεῖον, εὐόφθαλμον καὶ ὠραῖον», τὸν ὁποῖον ὁ πατήρ μετεχειρίζετο κακῶς καὶ περιεφρόνει. Μὴ δυνάμενος ὁ Βέλθανδρος νὰ ὑποφέρῃ τὴν πατρικὴν περιφρόνησιν, ἀποφασίζει ν' ἀποδημήσῃ ἔπου θὰ τὸν φέρῃ ἡ τύχη. Παρ' ἑλκας τοῦ μεγαλειτέρου ἀδελφοῦ τὰς παρακλήσεις νὰ μὴ φύγῃ, ἀναχωρεῖ μετὰ τριῶν ὁπαδῶν του. Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ὁ Φίλαρμος κατηγορεῖ τὸν πατέρα, διὸ ὑπῆρξεν αἷτιος νὰ χωρισθῇ τοῦ ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ του, ὅστις ἴσως θὰ θέσῃ τὴν μεγάλην ἀνδρείαν του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ξένου βασιλέως. Ὁ Ροδόφιλος συγκινεῖται εἰς τοὺς λόγους τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ του καὶ ἀποστέλλει εἴκοσι καὶ τέσσαρας εὐγενεῖς νέους διὰ νὰ φέρουν ὀπίσω τὸν ἀπελθόντα, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας. Συναντοῦν οὕτοι τὸν Βέλθανδρον, ἀλλ' ὁ νεαρὸς ἤρως δὲν καταπέθεται νὰ μεταβάλλῃ γνώμην. Ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν του διέρχεται τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῶν συνόρων τῆς Τουρκίας, ἔπου λησταί, ἰδόντες αὐτόν, ἐνεδρεύουσιν εἰς κλεισώρειαν διὰ νὰ τὸν συλλάβουν· ὁ ἤρως ὅμως σύρει τὸ ἀπελατίκιον του καὶ τρέπει εἰς φυγὴν τὸ μέγα τῶν ληστῶν πλῆθος. Μετὰ τοῦτο, παρερχόμενος τὰ σύνορα τῆς Ἀρμενίας ἀφικνεῖται εἰς Ἰαρσόν. Ἐνῶ δὲ περιέτρεχε τὸ κάστρον, βλέπει μικρὸν ποταμὸν καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ λάμποντα ἐξάισιον «ἀστέρα οὐρανοδρόμον.» Ἀκολουθεῖ τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν λάμψιν, θέλων νὰ εὕρῃ τὴν πηγὴν, καὶ μετὰ πορείαν δέκα ἡμερῶν συναντᾷ κάστρον μέγα, ἐκτισμένον μετὰ τέχνης ἐκ λαξευτοῦ σαρδώνυχος, ἐπὶ τῶν ἐπάλλεων τοῦ ὁποίου φαίνονται λέων

χρυσούς και χρυσαί κεφαλαί δρακόντων· ἀπὸ τοῦ στόματος δὲ τούτων ἐξήρχετο συριγμὸς ἄγριος καὶ «φρικτιώδης.» Ἐπιγραφή ἐπὶ ἀδαμαντίνης πύλης φανερόν ἐστι τὸ λαμπρὸν κτίριον εἶναι τὸ Ἐρωτόκαστρον. Εἰσέρχεται εἰς αὐτὸ ὁ Βέλθανδρος καὶ μένει κατάπληκτος πρὸ τῶν θαυμασίων του. Ἀπὸ «παράξενον» βρύσιν τρέχουν κρυστάλλινα ὕδατα, ἐξερχόμενα ἐκ τοῦ στόματος λαξευτοῦ γρύφου, ἔστις ἀφνιδίως τανύει τὰ πτερὰ του καὶ ἵπταται εἰς τὸ ἀντίπεραν τοῦ ποταμοῦ. Ὁ Βέλθανδρος ἐξακολουθεῖ νὰ περιέρχεται τὸ Ἐρωτόκαστρον, πάντοτε ἐκθαμβὸς ἐξ ὧν βλέπει· ἐπὶ τῶν τοίχων λαξευταὶ παραστάσεις εἰκονίζουσιν ἔρωτευμένους, ἄλλους μὲν θλιβερούς, ἄλλους δὲ χαίροντας. Τέλος ἀντικρύζει λαξευτὸν ταῖν, ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ὀποιοῦ ὡς δάκρυα ἐξεπήγαζεν ὁ φλογερὸς ποταμὸς. Γράμματα λαξευτὰ λέγουν :

Βέλθανδρος παῖς ὁ δεύτερος πατρὸς τοῦ Ροδοφίλου τοῦ καὶ κρατάρχου στέμματος πάσης τῆς γῆς Ρωμαίων πάσχει διὰ πόθον στέμματος μεγάλης Ἀντιοχείας ἡγετὸς μεγάλου θύγατρη Χρυσάντιζας λεγομένης, τῆς πανευμόρου καὶ λαμπρᾶς καὶ ποφυρογεννήτου. (στ. 384—388)

Ἐνῶ ὁ Βέλθανδρος προχωρεῖ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ Ἐρωτοκάστρου, ἔπου τὰ πάντα εἶναι κατεσκευασμένα ἐξ ἀδάμαντος καὶ χρυσοῦ καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων, καὶ περιεργάζεται τὰς καταπλησσοῦσας ὠραιότητος τοῦ κτιρίου, καταφθάνει πρὸς αὐτὸν «ἔρωσ ἀεροπτεροδρόμος», ὁ ὅποιος λέγει :

Βέλθανδρε, φθάσε σύντομα, ὁ βασιλεὺς καλεῖ σε. (στ. 488)

Ὁ ἦρωσ μεταβαίνει πρὸς τὸν βασιλέα τῶν ἐρώτων, ὅστις μαθὼν κατόπιν ἐρωτήσεώς του πῶς ἔφθασεν ἐκεῖ, λέγει εἰς αὐτόν, ὅτι τὴν ἐπομένην θὰ γίνῃ ὁ κριτὴς τῆς ὠραιότητος τεσσαράκοντα παρθένων, θυγατέρων βασιλέων· εἰς τὴν ὠραιότεραν δὲ πασῶν θὰ προσφέρῃ τὸ ἐκ τοπαζίου λίθου καὶ χρυσοῦ σκῆπτρον. Ἀνὰ μίαν παρέρχονται αἱ ὥραιαι πρὸ τοῦ Βελθάνδρου, ὁ ὅποιος λέγει ἄνευ περιστροφῶν εἰς ἐκάστην τὰ ἐλαττώματα, ἅτινα μειόνουν τὴν ὠραιότητά της. Ἡ τελευταία προσελθοῦσα κρίνεται ὡς ὠραιότατη πασῶν καὶ ἀσύγκριτος εἰς κάλλος καὶ λαμβάνει παρὰ τοῦ Βελθάνδρου τὸ σκῆπτρον. Μετὰ τὴν κρίσιν, ἐνῶ ὁ ἦρωσ ἐξηγεῖ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἐρώτων διατὶ εὖρεν ὠραιότεραν τὴν βραδευθεῖσαν,

γίνεται ἄφαντος ἀφνιδίως ὁ ἦρωσ καὶ μετ' αὐτοῦ ἐξαφανίζεται καὶ ὄλον τὸ πλῆθος τῶν γυναικῶν :

ὡς ὄνειρον ἐλύθηκε τὸ πρᾶγμα ὅπου εἶδε (στ. 724).

Ὁ Βέλθανδρος ἐξέρχεται τοῦ κάστρου, ἐπανευρίσκει τοὺς ἀναμένοντας αὐτὸν τρεῖς ἀκολουθοῦσας του καὶ, ἀκολουθῶν τὴν μοῖραν του, ἀναλαμβάνει τὴν πρὸς Ἀντιόχειαν ὁδόν. Συναντᾶται μὲ τὸν βασιλέα τῆς χώρας ταύτης καὶ γίνεται ἐκουσίως ὑποτελής του. Εἰς τὸ πρόσωπον τῆς κόρης του ἀναγνωρίζει τὴν παρθένον, τὴν κριθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ Ἐρωτόκαστρον ὡς τὴν ὠραιότεραν. Ὁ ἦρωσ ἀναπτύσσεται ἀμέσως σφόδρὸς μετὰ τῶν δύο νέων καὶ ἐπὶ δύο ἔτη ἔπασχον κρυφίως. Τέλος κατὰ τυχαίαν συνάντησιν ἐντὸς τοῦ κήπου τῆς βασιλόπαιδος ρίπτονται εἰς τὰς ἀγκάλας ἀλλήλων καὶ ἐπὶ ὥρας μακρὰς μένουσιν βυθισμένοι εἰς τὴν γοητεῖαν τοῦ ἐρωτικοῦ των πάθους. Ἄλλ' ὅταν ἀποχωρίζωνται, οἱ φύλακες συλλαμβάνουν τὸν Βέλθανδρον. Ἡ Χρυσάντιζα διὰ νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἐραστοῦ της καὶ τὴν ὑπόληψίν της παρακαλεῖ τὴν πιστοτέραν τῶν ἀκολουθῶν της Φαιδροκάζαν νὰ δηλώσῃ, ὅτι χάριν αὐτῆς εὐρέθη εἰς τὸν κήπον ὁ Βέλθανδρος. Ἡ Φαιδροκάζα πρόθυμος δέχεται τοῦτο καὶ εὐρίσκει τρόπον νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ σχέδιον εἰς τὸν κρατούμενον δέσμιον ἐραστήν. Ὁ βασιλεὺς κατόπιν τῆς δηλώσεως τῆς Φαιδροκάζας συγχωρεῖ τὸν συλληφθέντα καὶ προθυμοποιεῖται νὰ τὸν συζητήσῃ μὲ τὴν ἀκόλουθον. Τελοῦνται οἱ γάμοι, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ γίνῃ πραγματικὴ σύζυγος τοῦ Βελθάνδρου ἢ πιστὴ ἀκόλουθος. Ὁ γάμος οὗτος εὐκολύνει καὶ ἐξυπηρετεῖ τὴν τακτικὴν καὶ ἀσφαλεστέραν συνάντησιν τῶν δύο ἐραστῶν. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου, ἐκ τοῦ φόβου μὴ ἀνακαλυφθοῦν, ἀποφασίζουσιν νὰ φύγουν κρυφίως, παραλαμβάνοντες τὴν Φαιδροκάζαν καὶ τοὺς τρεῖς ἀκολουθοῦσας. Καθ' ὁδὸν καταλαμβάνονται ὑπὸ καταιγίδος καὶ, ἐνῶ διήρχοντο ποταμὸν τινα, πνίγονται ἡ Φαιδροκάζα, οἱ τρεῖς ἀκόλουθοι καὶ οἱ ἵπποι. Ὁ Βέλθανδρος σώζεται μὲν, ἀπογυμνωθεὶς, ἀλλὰ χωρίζεται ἀπὸ τὴν Χρυσάντιζαν, ἡ ὅποια καὶ αὐτὴ διαφεύγει ὡς ἐκ θαύματος τὸν κίνδυνον. Οἱ δύο ἐρασταί, νομίζοντες ὅτι εἰς τὸν ἄλλον νεκρὸν, θρηνοῦν πικρῶς καὶ σκέπτονται ν' αὐτοκτονήσουσιν· συναντῶνται ὅμως πάλιν καὶ μετὰ κριπιδῆ πορείαν φθάνουν εἰς παραλίαν τινά, ἔπου συγχρόνως

καταπλέει πλοῖον, τὸ ὅποιον ὁ βασιλεὺς Ροδόφιλος εἶχεν ἀποστείλει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ υἱοῦ του διὰ νὰ καταλάβῃ οὕτως τὸν θρόνον, καθόσον εἰς τὸ ἀναμεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Φίλαρμος. Ὁ Βέλθανδρος καὶ ἡ Χρυσάντζα ἐπιβαίνουν τοῦ πλοίου καὶ μετὰ πέντε ἡμέρας ἀφικνοῦνται εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ροδόφλου, ὅπου γίνονται οἱ γάμοι των, ἐνῆ συγχρόνως ὁ Βέλθανδρος ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτωρ.

Τὸ μυθικὸν στοιχεῖον εἶναι ἀφθονον ὅσον καὶ τὸ ἀνατολικὸν εἰς τὸ πᾶν τοῦτο· ἀλλ' ὁ ποιητὴς γνωρίζει νὰ προσδίδῃ εἰς τὸ ἔργον τοῦ φυσικότητα τοιαύτην, ὥστε νὰ ὑπερτερῇ εἰς αὐτὸ ἡ ἰδέα τοῦ πραγματικοῦ, διαπερικυκλιμένη μετὰ τὴν χάριν καὶ τὴν λεπτότητα τῆς διατυπώσεως τοῦ συνόλου. Ἔχει ἱκανὴν καλαισθησίαν καὶ ἡ λεπτὴ αἰσθησίς του συγκρατεῖ αὐτὸν νὰ μὴ γίνεταί κουραστικὸς μετὰ τὸν φόρτον τῶν ὑπερθαυμαστῶν λεπτομερειῶν, τὰς ὁποίας παρεμβάλλει εἰς τὰς περιγραφάς του, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ περισσότερα τῶν μυθιστορημάτων τῶν σοφιστῶν, εἰς τὰς μυθιστορίας τοῦ Εὐσταθίου, τοῦ Εὐγενιανοῦ καὶ τινὰ ἄλλα βυζαντινὰ μυθιστορικὰ ποιήματα. Οἱ ἀληθῶς ὡραῖοι στίχοι εἶναι συχνότατοι· τὰ χρησιμοποιοῦμενα ἐπίθετα πάντοτε σχεδὸν ἐπιτυχῆ· καὶ αἱ σύνθετοι λέξεις ἐκ τῶν μᾶλλον παραστατικῶν. Εἰς τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ὁ ἥρωις ἀπευθύνει πρὸς τὴν κριθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ὡς τὴν ὡραιότεραν, ὑπάρχει ἡ χάρις ἀρχαίου ἐπιγράμματος καὶ ἡ ἐνάργεια τῆς φράσεως δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

*Εἰς τῶν Χαρίτων τὴν αὐλὴν ἐκάθισεν ἡ φύσις,
ἐβύναξεν, ἐμάζωξε κατὰ λεπτὸν τὰ πάντα
τοῦ κόσμου ὅλας τὰς χάριτας καὶ τὰς εὐμορφοσύνας,
ἐσέ, κόρη, τὰς ἔδωκε καὶ κατεπλούτισέ σε·
ἐσένα τὰς ἐχάρισε· χαρὰ σ' ἐσένα κόρη! (στ. 647—651)*

Ὁ ποιητὴς ἔχει βαθύ τὸ αἰσθημα τῆς φύσεως. Ὁ ἥρωις του πρὸς τὴν φύσιν ἀποτείνεται διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὸν πόνον του, ὅταν φεύγῃ μακρὰν τῆς πατρίδος του:

*Ὅρη καὶ κάμποι καὶ βουνά, λαγκάδια καὶ νάπαι
κάμῃ γὺν συνθρηγήσατε τὸν κακομοιριασμένον,
ὅπου διὰ μίσος ἄπειρον καὶ φόγον οὐκ ὀλίγον
σήμερον τῆς πατρίδος μου καὶ τῆς πολλῆς μου δόξης
χωρίζομαι ὁ δυστυχῆς καὶ ὁδὲ μυστήριον ξένον! (στ. 129-133)*

Διὰ νὰ παραστήσῃ δὲ τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡμέρας λέγει:

*ὅταν γὰρ σὶ ἄκρα τῶν βουνῶν καὶ εἰς τὰς κορφὰς τῶν δένδρων
ἡ αὐγὴ ἐμπροσθῆδον ἀπὸ τὰς ἀκρωρείας (στ. 161-162)*

Τὴν δύναμιν τῆς καταιγίδος ἐπικονίζει μετὰ τὴν ἐξῆς φυσικωτάτην λεπτομέρειαν:

*ἐκ δὲ τοσαύτης τε βροχῆς καὶ τοῦ νεροῦ τὴν βίαν
καὶ τὰ πουλιὰ τὰ ταῖρια των ἐχάσασι τὴν ἰσχύα (στ. 1092-3)*

Τὸ δὲ ἐπεισόδιον τῶν δύο τρυγόνων, τῶν χωριζομένων ἐκ τῆς καταιγίδος καὶ προσκολλημένων, ἐκάστου κατὰ τὸ γένος του, εἰς τοὺς διασωθέντας ἐκ τοῦ κινδύνου τοῦ πνιγμοῦ δύο ἐραστάς, εἶναι ἀληθοῦς φυσιολάτρου ποιητοῦ ἐφεύρημα:

*Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἀπειλὴν ἀκείνης τῆς ἡμέρας
τρυγόνια ἐχωρίσθησαν ἐκ τῆς πολλῆς τῆς βίας·
τὸ θηλυκὸν ἐκόλλησεν, ἐμικτήν τὴν Χρυσάντζα,
τὸ δ' ἕτερον ἀρσενικὸν τὸν Βέλθανδρον ἐμίγη·
καὶ ταῦτα μὲν εὐρέθησαν παρηγορία τούτων. (στ. 1118—22)*

Αἱ τοιαῦται πλείσται λεπτομέρειαι, αἱ ἔχουσαι τὸ γνῶρισμα τῆς φυσικότητος καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀπλότητος, δεικνύουν τὸν Ἑλληνα ποιητὴν, τοῦ ὅποιο ἡ μὲν φαντασία εἶχε βεβαίως ὑποστῆ τὴν ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν, ὁ δὲ λόγος εἶναι ὡς βαθύς ἀντίλαλος τῶν γνώσεών του περὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τῶν ὅσων ἀπεκόμισεν ἐξ ἀνυγνώσεως προγενεστέρων τοῦ συγγραφέων. Αἱ περιγραφαὶ του ἐνθυμίζουσιν ἱκανῶς τὰς ἀναλόγους τοιαύτας εἰς τὰς ἀνατολικὰς διηγήσεις, ὅπου ἡ ὑπερβολὴ εἰς τὸ καταπληκτικὸν καὶ τὸ ἐκθαμβωτικὸν ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν ἀφθονίαν τῆς πολυτελείας, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ξέναι πρὸς τὰς παρομοίας ἑλληνικὰς, τὰς ἀπαντωμένας εἰς παλαιότερας μυθιστορίας καὶ εἰς διαφόρους «ἐκφράσεις» λογιῶν συγγραφέων. Εἰς τινὰς διηγήσεις τῶν «Χιλιῶν καὶ μιᾶς Νυκτῶν¹», εἰς τὸ μυθιστόρημα «Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ²», εἰς τὴν «ἐκφρασιν εἰς τὸν παράδεισον τῆς Ἀγίας Ἀννης³» τοῦ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἀκμάσαντος Θεοδώρου τοῦ Ἰρτακηνοῦ, εἰς τὴν

1. Τόμος Δ' (τῆς μετωφράσεως Κ. Τρικογλίδου) σελ. 26 καὶ 55 εἰδικῶς καὶ ἀλλαχοῦ.

2. Εἰς Boissonade τόμ. IV, 280.

3. Εἰς Boissonade τόμ. III, 59—70.

μυθιστορίαν «Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν» τοῦ Εὐσταθίου, εἰς τὸ ἔπος τοῦ «Διγενῆ Ἀκρίτα», εἰς τὸ ποίημα «τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην» ὑπάρχουν χωρία, τὰ ὁποῖα εἶναι αὐτὰ αἱ περιγραφαὶ ἢ τῆς ὠραιότητος τῆς ἡρωίδος ἢ τῶν θαυμασίων τοῦ κτιρίου καὶ τοῦ κήπου τοῦ Ἑρωτοκάστρου καὶ ὄλων τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτέμων λίθων ἀντικειμένων.

Αἱ λεπτομέρειαι αἱ μαρτυροῦσαι τὴν ἐλληνικὴν ἐμπνευσιν εἶναι πλείσται. Βεβαίως ὁ πυρὴν τῆς διηγήσεως δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ ὡς ἀποδεδειγμένως ἐλληνικὸς· ἀλλ' οὔτε καὶ ὡς φραγκικὸς, ἐφ' ὅσον δὲν εὐρίσκεται πραγματικῶς προφανές τι πρότυπον.² Πᾶσαι αἱ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς φραγκικῆς προελεύσεως τοῦ ποιήματος προσπάθειαι στηρίζονται ἐπὶ ὑποθέσεων ἀπλῶν καὶ εὐκόλως ἀναιρουμένων· «ἡ ἱστορία ὁμῶς τῆς λογοτεχνίας δύναται ν' ἀσχολῆται μόνον περὶ τὰ πραγματικὰ αὐτῆς κείμενα, μὴ διατρέδουσα εἰς κενὰς εἰκασίας περὶ τοῦ τυχόν προϋπάρχοντος, οὗτινος οὐδεμία περιεσώθη ἡμῖν εἶδησις.³»

Τὸ μόνον δυνάμενον νὰ λεχθῆ ὡς θετικὸν εἶναι, ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος φέρει τὸν γενικὸν χαρακτήρα, ὁ ὅποιος διακρίνει καὶ δὲν αὐτὰ ἄλλα ἔμμετρα μυθιστορήματα, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἰδίαν, οὕτως εἰπεῖν, σχολήν. Διότι τὰ ἔργα ταῦτα συνολικῶς φαίνονται ὡς προϊόντα ὠρισμένης σχολῆς ποιητῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπεχειροῦν νὰ πραγματευθοῦν περιπετειώδη ἑρωτικὴν ἱστορίαν, χρησιμοποιεῦντες τὰ διαποιικιλτικὰ τῆς ἀφηγήσεως στοιχεία κατὰ τρόπον, ὥστε αὕτη καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν

1. Εἰς *Erotici Scriptores*. II, 163, εἰδικῶς, καὶ ἀλλαχοῦ.

2. *Krumbacher* α', Γ', 150

3. *Gaspari* : A', 64

4. Ἡ μὴ φρασις τοῦ ποιήματος, ἡ ὁποία δύναται νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ ἀγνωστὸς ποιητὴς εἶχε πρὸ αὐτοῦ πρότυπον, ὅπερ ἐμιμήθη μακρόθεν, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν φρασίν οὐδαίς ἐκ τῶν ἐξετασάντων τὸ ποίημα κριτικῶς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του, εἶναι ἡ ἐξῆς εἰς τὸ προοίμιον: «ὑποθεσὶν παράξενον, πικρὰ παρηλλαγμένην». Ἴσως διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ «παρηλλαγμένη» ὁ ποιητὴς νὰ ὑπονοῆ, ὅτι ἐξαμεταλλεύθη θέμα ὑπάρχον, μεταβαλὼν αὐτὸ κατὰ πολὺ. Ἀλλὰ πᾶσα πέρην τῆς ὑπονοίας ταύτης διατύπωσις θετικωτέρας γνώμης περὶ πραγματικῆς μιμήσεως ἄλλου ποιήματος ὅχ' εἶνε λίαν τολμηρὰ, ἐφ' ὅσον δὲν προσάγεται καὶ τὸ κείμενον ἢ τουλάχιστον λείψανον τοῦ ἄλλου αὐτοῦ ποιήματος, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον ἔστω καὶ μακρόθεν.

μορφήν νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς δημιουργίας νέας ποιήσεως. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς λαϊκῆς γλώσσης συνεπήγετο καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἀφθόνου, ἀλλὰ παρημελημένου μέχρι τότε, ποιητικοῦ πλοῦτος, τὸν ὁποῖον ἐπὶ μακρὸν ἀπεθησαύριζεν ὁ λαὸς εἰς τὰς παραδόσεις, τοὺς θρύλους, τὰ παραμύθια, τὰς προλήψεις καὶ τὰς δεισιδαιμονίας του. Καὶ ἡ ἐκμετάλλευσίς τοῦ πλοῦτος αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ γίνῃ μόνον εἰς τὰς λεπτομερείας. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ αἱ ὑποθέσεις ὄλων τῶν τοιούτων ποιημάτων ἀποτελοῦν κατὰ βάσιν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν, παραλλάσσουσιν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς, ἀναλόγως τῆς ἀφηγηματικῆς πρωτοτυπίας καὶ δεξιότητος τοῦ ποιητοῦ, καὶ φέρουσιν χαρακτήρα κοινὸν εἰς τὴν μυθολογικὴν παράδοσιν ὄλων τῶν λαῶν καὶ κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν καὶ μυθικῶν χρόνων μέχρι καὶ σήμερον ἀκόμη, αἱ ἐσώτεραι λεπτομέρειαι ποικίλλουν κατὰ ποιητὴν. Ἡ ὑπόθεσις καὶ τὰ γενικώτερα ἐπεισόδια δύνανται ν' ἀνήκουν καὶ εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν καὶ εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν φιλοσοφίαν, ἀλλ' αἱ χαρακτηριστικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι βυζαντιναί.

Εἰδικῶς διὰ τὸν «Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντζαν» αἱ λεπτομέρειαι, αἱ ἐνδεικνύουσαι τὴν καθ' ἑλληνικὸν τρόπον ἐκμετάλλευσιν τοῦ μύθου, εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς βασιλόπαιδος καὶ τοῦ βασιλέως προικοδότησις τῆς Φαιδροκάζας καὶ τοῦ Βελθάδρου καὶ ἡ γραφὴ τῶν προικοσυμφώνων, ἡ ἀλλαγὴ τῶν στεφάνων ὑπὸ τῶν βασιλικῶν παρανόμων, ἡ ἐπίδειξις τοῦ ἡμιαιωμένου ὑποκαμίσου μετὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου (ἡ ὁποία ἐπίδειξις συνεπλήρωσε τὸ τέχνασμα, διότι τὸ ὑποκάμισον ἀνήκεν εἰς τὴν Χρυσάντζαν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἐπιδειξασαν αὐτὸ Φαιδροκάζαν ὡς ἰδικὸν τῆς,) ἡ ὑποκατάστασις τῆς βασιλόπαιδος διὰ τῆς ἀκολούθου τῆς, ἐπεισόδιον τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει τὰ ὑπάρχοντα παρόμοια εἰς ὠρισμένου κύκλου ἐλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὡς τὸ περὶ τοῦ ἄρχοντος Μαυριανοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς του'. Ἡ συχνὴ παρομοίωσις τοῦ ἡρώος πρὸς ἀπελάτιν⁴ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ὅπλου «ἀπελατίκιν»

1. Εἰς *Passow* : σελ. 355.

2. Ἡ ἀνάμνησις αὕτη τῶν ἀπελατῶν δύναται, νομίζω, νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ποιήματος κατὰ τὴν πρώτην μορφήν του, οὕτω δὲ ἡ χρονολογία τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως νὰ τεθῆ καὶ πρὸ τοῦ Ἰβου

βεβαιώνουν, ότι εις τὸν νοῦν τοῦ ποιητοῦ ἔξω ἀκόμη αἱ παραδόσεις περὶ τῆς τάξεως αὐτῆς τῶν ἀνδρῶν πολεμιστῶν· ἢ δὲ γενναιότης τοῦ Βελθάνδρου κατὰ τὴν συνάντησίν του μὲ τοὺς ληστές καὶ ἡ ταχεία ὑπ' αὐτοῦ κατανίκησις των ἐνθυμίζουσι πολὺ τὴν ἀνδρείαν καὶ τοὺς ἄθλους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἡρώων, τῶν ὑμνηθέντων εἰς τὰ ἀρχαιότατα τῶν σωζομένων μέχρι σήμερον βυζαντινῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ὁ βυζαντινὸς χριστιανὸς ποιητὴς, ὁ παρουσιάζων ὡς θέλησιν τῆς Μοίρας νὰ γίνῃ ἡ Χρυσάντζα σύζυγος τοῦ Βελθάνδρου, ὁ ὁποῖος ἕμως ἐξ ἀνωτέρας βίας εἶχε νυμφευθῆ τὴν Φαιδροκάζαν, δὲν λησμονεῖ, ὅτι ἡ διγαμία ἀποτελεῖ βρῦν ἀμάρτημα καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ λυθῇ ὁ πρῶτος γάμος· ἀλλ' ὁ ποιητὴς διὰ τὴν ἀποφυγὴν τὴν κοινοτυπίαν τοῦ διαζυγίου, τὸ ὁποῖον θ' ἀπειτέλει ἀστείον μᾶλλον ἐπεισόδιον ἀντιβαῖνον πρὸς τὴν ὅλην δραματικότητα καὶ εὐγένειαν τοῦ ποιήματος, δημιουργεῖ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ πνιγμοῦ τῆς πιστῆς ἀκολούθου, οὕτω δὲ ὁ Βελθάνδρος εἶναι ἐλεύθερος νὰ κάμῃ σύζυγόν του τὴν ὑπὸ τῆς Μοίρας ὀρισθεῖσαν εἰς αὐτόν, χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὸ ἀμάρτημα τῆς διγαμίας ἢ νὰ προσδῶλῃ ὅπωςδὴποτε τὸ γόητρον τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου. Ἡ προσέτι ὁ στίχος, τὸν ὁποῖον λέγει ὁ βασιλεὺς Ροδόφιλος, ὅταν ἐπαναδλέπῃ τὸν υἱόν του:

ἠῦρηκα τὸ γεράκιον μου τὸ εἶχ' ἀπολυμένον (στ. 1340)

εἶναι ἀπήχησις τοῦ ἀναλόγου εἰς τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι διὰ τὸν Ἀνδρόνικον καὶ τὸν υἱόν του. Οἱ δὲ ἑρῆνοι τοῦ Βελθάνδρου διὰ τὴν νομιζομένην νεκρὰν Χρυσάντζαν καὶ ταύτης δι' ἐκείνον φέρουν ὅλον τὸν χαρακτήρα τοῦ μοιρολογιοῦ:

καὶ λόγον ἀναπέφηνεν ἡ κόρη λυπημένον

«ἄμε καὶ σὺ, ψυχούλα μου, ὅπου ν' τοῦ ποθητοῦ σου.» (στ. 1912-3)

αἰῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Krumbacher (εἰς α', I', 151) νομίζει, ὅτι ἐγεννήθη τὸ ποίημα. Ἐκτός ἐάν δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο ἐγράφη εἰς Κύπρον, ὅπου ἡ διαρκὴς ἀπελατὴν διήρκεσε μέχρι τῶν ὑσταίων βυζαντινῶν χρόνων.

1. Ὁ J. Schmitt ἐξέταζεν τὸ ποίημα τοῦτο εἰς τὴν μελέτην του, τὴν προτασομένην τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευομένου «ἀνεκδότου ποιήματος τοῦ Μαρίνου Φαλιέρη» (εἰς Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τόμ. Δ', σελ. 300 καὶ ἐφεξῆς) διατυπῶνσι περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ μετὰ τῆς Φαιδροκάζας γάμου τοῦ Βελθάνδρου γνώμας ἀστηρίκτους καὶ σχεδὸν ἐπιπυλαίας, ὀφειλομένας εἰς παρανόησιν τοῦ πνεύματος τοῦ ὄλου ἐπεισοδίου καὶ τῆς δεξιότητος τοῦ ποι-

Ἐκ τῶν ἀποδείξεων, αἱ ὁποῖαι προσήχθησαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι τὸ ποίημα ὀφείλεται εἰς μίμησιν φραγκικοῦ προτύπου, σπουδαιότεραι εἶναι: Ἰον' ἡ ὑπαρξίς τοῦ Ἑρωτοκάστρου, τὸ ὅποιον εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δυτικὴν φιλολογίαν ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον διὰ τῆς προθηγκιανῆς ποιήσεως (ὡς *chateau d'Amour*)· ἀλλ' ὡς παρετηρήθη «καὶ εἰς τοῦτο δὲν ἐπιβάλλεται κατ' ἀνάγκην ἡ παραδοχὴ φραγκικοῦ προτύπου, διότι ἂν μὴ τὸ Ἑρωτόκαστρον, ἀλλὰ κάστρα ἀλληγορικὰ ἄλλα ἀπαντῶσι συχνάκις καὶ εἰς πρωτότυπα ἑλληνικὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα (π. χ. τὸ

ἠτοῦ. Ὑποθέτει ὁ Schmitte τὸν εὐλογηθέντα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου γάμον ψευδῆ καὶ παρατηρεῖ: «Πῶς γίνονται τέτοια πράγματα ἀνήκουστα κα' ἐναντία τῆς ὀρθοδοξίας, εἰμὴ στὸν κόσμον τῶν παραμυθίων; ἕνας γάμος ποῦ εὐλογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης νὰ θεωρῆται ψεύτικος μόνο γιατί δὲν τὸ στέργει τὸ μοιρογράφημα καὶ εἶχε διορίσει πρωτύτερα νὰ γίνῃ ἄλλος! καὶ μὲ πόση εἰρήνη τῆς ψυχῆς ὁ ποιητὴς μας διηγᾶται δι' αὐτὰ τὰ ἄθεα πράγματα!» Ἀλλ' ὁ ποιητὴς δὲν λέγει τίποτε ἐξ ὅλων αὐτῶν, διότι γάμος, τὸν ὅποιον ἠλόγησεν ὁ Πατριάρχης ἢ καὶ ἄπλοῦς ἱερεὺς εἴτε εἰς τὰ παραμύθια γίνεται εἴτε εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι πάντοτε ἐγκυρότατος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ποιητὴς, θέλων νὰ διαλύσῃ τὸν ἐγκυρον τοῦ Βελθάνδρου μετὰ τῆς Φαιδροκάζας γάμον, ἐναπραγματοποιήσῃ ἢ θέλησιν τῆς μοίρας, δημιουργεῖ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ πνιγμοῦ τῆς πιστῆς ἀκολούθου. Ὅπως ἑλληνογνώστης κατὰ τὰ ἄλλα Γερμανὸς φιλόλογος θὰ εἶχε πιθανῶς ἀκούσει, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα γίνονται καὶ σήμερον ἀκόμη ψευδεῖς γάμοι καὶ ὡς τοιοῦτον ὑπέλαβε καὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου εὐλογηθέντα, χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι οἱ γάμοι αὗτοι εἶναι ψευδεῖς, καὶ συνεπῶς ἄκυροι, διότι τελοῦνται ὑπὸ ψευδοῖερων. Ἐνεκα παρεξηγήσεως καὶ παρανοήσεως τοῦ κειμένου καταλογίζει καὶ ὁ Krumbacher (εἰς α', I', 151) εἰς τὸν ποιητὴν συγχίζουσαν ἀδεξιότητα ἐκεῖ, ὅπου οὗτος κάμνει λεπτοτάτην καὶ φυσικωτάτην παρατήρησιν. Ὁ ποιητὴς εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς κρίσεως τῶν ὠραίων ὑπὸ τοῦ Βελθάνδρου λέγει διὰ μίαν, ἡ ὁποία ἐκρίθη ἀναξία τοῦ σκήπτρου:

Ἀπῆρε τὴν ἀπόφασιν, ὑπάγει μὲ τὰς ἄλλας,

καὶ ἐκ τοῦ ἰδρώτος τοῦ πολλοῦ κατάδροχος ἐγίνη.

Ἦτο τόσοσιν μεγάλη ἡ στενοχωρία τῆς κριθείσης, ὥστε ἐγίνε κατάδροχος ὑπὸ τοῦ ἰδρώτος, ὅπως λέγομεν καὶ σήμερον: ἀπὸ τῆ στενοχωρία μου μ' ἐπίασε ἡ μ' ἐταξίσε κρῦος ἰδρώτας. Ἀλλ' ὁ Κρουμπάχερ νομίζει, ὅτι ὁ δεύτερος στίχος ἀναφέρεται εἰς τὸν Βελθάνδρον, ὅστις «ἐνεκα τοῦ κόπου, εἰς ὃν ὑποβάλλεται πρὸς ἐκλογὴν τῆς ὠραιότητος παρθένου, γίνεται κατάδροχος ἐκ τοῦ πολλοῦ ἰδρώτος» καὶ οὕτω καταλογίζει ἀδεξιότητα εἰς τὸν ποιητὴν!

1—Gidel: α', 184

Κάστρον τῆς Δυστυχίας εἰς τὸν «Λόγον Παρηγορητικὸν κτλ.», τὸ Κάστρον τῆς Σωφροσύνης παρὰ Μελιτηνιώτη, τὸ Δρακοντόκαστρον εἰς τὸ ποίημα τοῦ «Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης»¹.) Ἐπιπλέον τοιαῦτα ἀλληγορικὰ καὶ μαγικὰ κάστρα ὑπάρχουν πολλὰ εἰς τὰς ἀραβικὰς διηγήσεις καὶ εἰς ὅλην τὴν ἀνατολικὴν καὶ ἑλληνικὴν παραμυθολογίαν. 2ον· τὰ ὀνόματα Βέλθανδρος καὶ Ροδόφιλος, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθησαν ὡς ἐξελλήνισις τῶν Γαλλικῶν *Bertrand* καὶ *Rodolphe*. Τὴν ἐξελλήνισιν ταύτην πρῶτος ὑπέθεσεν ὁ *Du Gange*, τοῦτον ἠκολούθησεν ὁ *A. Meiol*, κατόπιν ἄλλοι διαδοχικῶς² καὶ εἶτα ὁ Φωριέλ,³ τέλος δὲ ὁ *A. Κοραῆς*,⁴ τοῦ ὁποῖου τὴν γνώμην ἐχρησιμοποίησαν ἄλλοι μετέπειτα διὰ νὰ ἐπαναλάβουν τὰ ἴδια.⁵ Αἱ γνώμαι αὗται ἀνηρέθησαν μεθ' ἱκανῆς ὀπωσθήποτε εὐστοχίας,

1. Krumbacher: α', Γ', 149.

2. Πάντας αὐτοὺς ἀναφέρει ὁ Ellissen εἰς α', V, 7-8.

3. Fauriel: I. prélimin. p. XVIII: «Τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος ἀρκεῖ διὰ νὰ ὑποφασθῶμεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐμιμήθη ξένον τι μυθιστόρημα, ὅπου τὸ ὄνομα τοῦ Bertrand ἔχει καλλίτερον ἢ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.» Ἀλλὰ ποῖον τὸ ξένον τοῦτο μυθιστόρημα οὐδὲ μακρόθεν ὑποδεικνύεται.

4. Κοραῆς: II, Προλεγόμενα σ. ζ'. «Τὸ ποίημα φαίνεται πολὺ ἀρχαιότερον τοῦ Γεωργιλλᾶ καὶ ἴσως ὅχι πολὺ νεώτερον τοῦ Πτωχοπροδρόμου. Πιθανολογεῖται τοῦτο ἀπὸ τὴν ἀνομοιοτελεύτητον κατάληξιν τῶν στίχων καὶ ἀπὸ πρόσωπα τοῦ ποιήματος, φανερὰ ἐπαρμένα ἀπὸ τὰς σταυροφορικὰς ἐκστρατείας τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, οἵτινες ἐκυρίευσαν καὶ τὴν Ἀντιόχειαν. Ὁ Βέλθανδρος εἶναι ἀναμφιβόλως ὄνομα δυτικόν Bertrand καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Βελθάνδρου τούτου ὠνομάζετο Ῥοδόφιλος, ὄνομα εὐτυχῶς πλασμένον ἀπὸ τὸ *Rodolphe*, ὡς θέλομεν ἴσθαι κατωτέρω (σελ. 336). Τὴν αὐτὴν εὐτυχίαν δείχνει καὶ εἰς ἄλλα τινὰ μέρη τῆς μυθιστορίας ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς· ἀλλ' ἡ ἀνάγνωσις του εἶναι ἀηδῆς διὰ τὴν μίξιν καὶ γειννάσιον πολλῶν ἀρχαίων λέξεων καὶ φράσεων Ἑλληνικῶν μὲ πολλὰς λέξεις καὶ φράσεις τῆς ἐσχάτης ὑποστάθμης, εἰς ἓνα λόγον διὰ τὸν ἀηδέστατον μακαρονισμόν».

5. Αἱ κρίσεις καὶ ὑποθέσεις τοῦ Κοραῆ δὲν ἀποτελοῦν παράδοξόν τι, ἂν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν του δὲν εἶχον μελετηθῆ ἀκόμη ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία καὶ φιλολογία καὶ ἐνομιζέτο γενικῶς, ὅτι ἡ Φραγκοκρατία εἶχεν ἀποδιώξει πᾶν τὸ Ἑλληνικόν· ἡ δὲ ἐπιστήμη τῆς γλωσσολογίας δὲν εἶχε προσδεῦσαι τόσον, ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν νὰ ἐμιλήσῃ ὡς ὠμίλησε διὰ τὴν γλώσσαν τῶν βυζαντινῶν ποιητικῶν ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα κρέπει νὰ βλέπωμεν πρωτίστως τὸν τρόπον τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀδικόπως εἰσερχομένης εἰς τὴν λογοτεχνίαν λαϊκῆς γλώσσης. Τὸ παράδοξον δὲσον καὶ ἀσυγχώρητον εἶναι ὅτι ἄλλοι πολὺ ὑστερον ἠκολούθησαν τυφλῶς τὰς γνώμας του.

ὑποστηριχθείσης τῆς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραγωγῆς τῶν ὀνομάτων.¹ Ἀλλ' ἴσως νὰ καθίσταται περιττὴ πᾶσα διὰ τῆς ἐτυμολογίας ἀναίρεσις, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς φροντίζη ἐπαινητικῶς νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος του εἶναι Ρωμαϊκόν, ἦτοι ἑλληνικόν, διότι καὶ αὐτὸς καὶ ὁ πατὴρ του Ροδόφιλος εἶναι Ρωμαῖοι, δηλαδὴ Ἕλληνες:

*Δυνάστης ἦτο βασιλεὺς Ροδόφιλος ὁ κάτω,
τὸ ὄνομα Ρωμαϊκόν, χωρῶν ὑπεραπειρῶν
τυραννικῶς ἀυθέντευεν, ὡς φυσικὸς ἀυθέντης κτλ. (στ. 24-26)
Βέλθανδρος δὲ ὁ δεύτερος τὴν τῶν Ρωμαίων λέξιν (στ. 30)
Ἐμοὶ μὲν γένος ὑψηλόν, περιφανὲς ὑπάρχει,
ὄνομα δὲ μοι Βέλθανδρος τὴν τῶν Ρωμαίων λέξιν. (στ. 755-56)
Τὸ σῆμά σου ρωμαϊκόν φαίνεται ἀπ' ἐντεῦθεν (στ. 752)*

Ἰοιοῦτοι προσδιοριστικοὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος στίχοι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι². Οὐδόλως λοιπὸν φαίνεται φυσικόν καὶ λογικόν, ὅτι ὁ ποιητὴς θέλει νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἥρωά του ὄνομα ξένον ἐξελλήνισμένον, ἀφοῦ τὸν θέλει ἀκραιφνῆ Ἕλληνα. Εἰς τὰ δύο ὀνόματα ἀναφαίνεται μᾶλλον ἢ χαρακτηριστικὴ τάσις αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων τῆς περιόδου ταύτης ποιητῶν πρὸς μίμησιν τῶν προγενεστέρων τῶν συγγραφέων εἰς ὅλα. Διότι οἱ ποιηταὶ οὔτοι δὲν ἐμιμοῦντο μόνον τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως τῶν ποιημάτων των, τὸ εἶδος τῆς ὑποθέσεως, τὸ γενικὸν πνεῦμα καὶ χαρακτηριστικὰ ἐπεισόδια, ἀλλὰ καὶ παλὺ μικροτέρας λεπτομερείας μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων. Οὕτω τὸ δεῦτερον συνθετικὸν τοῦ Βέλθανδρος εἶναι συνηθέστατον εἰς τὰ ὀνόματα

1. Ὁ Ellissen εἰς α' V, 11-12 καὶ Krumbacher εἰς α', Γ', 149.

2. Τοὺς προσδιορισμοὺς τούτους τοῦ ποιητοῦ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ ὀνόματος τῶν ἡρώων του θυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγράφη τὸ ποίημα καὶ ὅστις καθορίζεται κάπως ἐκ τινῶν ἐσωτερικῶν ἐνδείξεων, ἦτοι τῆς ἐμφανίσεως τῆς Ἀντιοχείας ὡς κράτους χριστιανικοῦ εἰσέτι καὶ τῆς Τουρκίας ὡς περιοριζομένης ἐκείθεν τῆς Μ. Ἀσίας. Εἶναι ὁ χρόνος τῆς Λατινοκρατίας. Καὶ διὰ νὰ μὴ νομισθῇ, ὅτι ὁμιλεῖ περὶ βασιλείας καὶ υἱοῦ τοῦ Λατίνων, ὁ ποιητὴς ἐπιμένει εἰς τὴν διακρίσιν τῆς Ρωμαϊκῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ ὀνόματος τῶν ἡρώων του. Εἰς τὴν πρόθεσιν του δὲ ταύτην ὀφείλεται καὶ ὁ στίχος «τυραννικῶς ἀυθέντευεν, ὡς φυσικὸς ἀυθέντης», ὅπου τὸ «τυραννικῶς» δὲν ἔχει βεβαίως τὴν νεωτέραν κακὴν σημασίαν καὶ τὸ «ὡς φυσικὸς ἀυθέντης» σημαίνει, ὅτι δὲν ἦτο βασιλεὺς κατέχων βιαιῶς τὸν θρόνον, ὡς οἱ Λατίνοι ἡγεμόνες.

καὶ κατὰ μήκος ποταμοῦ τινος. Μετ' ἐπιμόνους παρακλήσεις τοῦ Κλειτοβοῦ ὁ Λύβιστρος διηγείται πρὸς αὐτὸν τὰ παθήματά του: Γνωρίσας καθ' ὑπνους τὸν ἔρωτα καὶ δι' ὄνειρου μαθὼν, ἔτι ἢ βασιλόπαις, τὴν ὁποῖαν πέπρωται ν' ἀγαπήσῃ, ζῆ εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ πρέπει νὰ μεταβῆ ἐκεῖ διὰ νὰ τὴν κατακτήσῃ, νὰ τὴν ἀπολέσῃ ἐκ μαγικῆς ἐπεμβάσεως, νὰ διακινδυνεύσῃ δι' αὐτὴν καὶ νὰ τὴν εὕρῃ καὶ πάλιν, ἐκστρατεύει πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὄνειρου, ἐγκαταλιπὼν τὴν χώραν του, ἔπου ἦτον ἡγεμῶν ἰσχυρὸς, καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ ἑκατὸν ὀπαδῶν του. Μετὰ μακρὰν πορείαν εὕρσκει τὴν πόλιν Ἀργυρόκαστρον, ἔπου βασιλεύει ὁ Χρυσός, ὁ πατήρ τῆς Ροδάμνης, καὶ ἔπου ὅλα εἶναι θαυμαστὰ καὶ πολυτελείας ἀμυθήτου. Καὶ τὰ πάντα συμβαίνουν ὡς διεγράφησαν ὑπὸ τοῦ ὄνειρου. Κατορθώνει νὰ συναντηθῇ μὲ τὴν κόρην καὶ ν' ἀγαπηθῇ σφοδρῶς ὑπ' αὐτῆς. Νικήσας εἰς μονομαχίαν τὸν ὡς ἀντίζηλον παρουσιασθέντα ἡγεμόνα τῆς Αἰγύπτου Βερδερίχον, νυμφεύεται τὴν ἀγαπωμένην βασιλόπαιδα. Ἄλλ' ὁ ἀποτυχὼν ἀντίζηλος, φλέγεται ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν Ροδάμνην καὶ μηχανεύεται τὴν ἄρπαγὴν αὐτῆς. Μὲ τὴν βοήθειαν γραίας μαγίσσης μεταμφιέζεται εἰς Πέρσην πραγματευτὴν καὶ πωλεῖ πρὸς τὸν ἐξελθόντα εἰς κυνηγεθευθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς γραίας καὶ ἔχοντα τὴν δύναμιν νὰ περιάγῃ εἰς ἀναισθησίαν πάντα ὅστις ἤθελε τὸν θέσει εἰς τὸν δάκτυλόν του. Πεσόντος ὡς νεκροῦ τοῦ Λυβίστρον, μόλις ἔθεσε τὸν δάκτυλόν εἰς τὸν δάκτυλόν του, ὁ Βερδερίχος ἀρπάζει τὴν Ροδάμνην καὶ φέρει αὐτὴν εἰς τὴν χώραν του. Ἡ ἀπαχθεῖσα δὲν ὑποκύπτει εἰς τὸν ἔρωτά του· αἱ πιέσεις του οὐδὲν ἰσχύουν καὶ τέλος ὁ ἄρπαξ ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ τὴν προταθεῖσαν ἐκ μέρους τῆς Ροδάμνης ἀναβολὴν τεσσάρων ἐτῶν, ὅπως γίνῃ ἰδική του. Ἡ Ροδάμνη ἰδρύει εἰς ἔρημον μέρος ξενοδοχεῖον διὰ νὰ φιλοξενῇ ἐκεῖ τοὺς διερχομένους ὁδοιπόρους καὶ νὰ μανθάνῃ παρ' αὐτῶν ὅσα εἶδον καὶ ἔπαθον, ἵνα οὕτω παρηγορηθῆται εἰς τὴν λύπην τῆς. Ἐξ ἄλλου ὁ Λύβιστρος, συνελθὼν ἐκ τῆς ἀναισθησίας, ὅταν οἱ εὐρόντες αὐτὸν ἀκόλουθοί του ἀφήρσαν ἀπὸ τὸν δάκτυλόν του τὸν μαγικὸν δάκτυλόν διὰ νὰ τὸν ἴδουν, ἐξέρχεται πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Ροδάμνης. Τότε συναντᾶται μὲ τὸν Κλειτοβόν, πρὸς ὃν ἀφηγεῖται τὰ παθήματά του διὰ νὰ μάθῃ ἐξ ἄλλου καὶ τὰ πα-

θήματα ἐκείνου. Στενὴ φιλία συνάπτεται μεταξὺ τῶν δύο νέων, οἱ ὅποιοι ἀναλαμβάνουν ἤδη ὁμοῦ τὴν περαιτέρω ἀναζήτησιν. Εὕρσκουν τὴν γραίαν μάγισσαν ἐντὸς καλύβης εἰς ἔρημον μέρος, ἐγκαταλειφθεῖσαν ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Βερδερίχου, πληροφοροῦνται παρ' αὐτῆς ὅτι ἡ Ροδάμνη ζῆ καὶ ὀδηγοῦνται παρ' αὐτῆς καὶ πῶς νὰ τὴν ἀνεύρουν. Ὁ Κλειτοβὸς μεταβαίνει μόνος πρὸς συνάντησιν τῆς Ροδάμνης διὰ νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων τῆς γραίας καὶ διὰ νὰ προδιαθέσῃ αὐτὴν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Λυβίστρον. Τέλος τὸ ἀποχωρισθὲν ζευγὸς συναντᾶται καὶ πάλιν. Δράπετεύουν καὶ οἱ τρεῖς καὶ εὐτυχεῖς ἐπανερχονται εἰς Ἀργυρόκαστρον, ἔπου ὁ Κλειτοβὸς νυμφεύεται τὴν ἀδελφὴν τῆς Ροδάμνης Μελανθίαν. Μετὰ τὸν ταχὺν ὅμως θάνατον ταύτης ἐπιστρέφει εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εὕρσκει τὴν ἀγαπηθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν νεότητά του Μυρτάνην, χήραν πλέον, τὴν ὁποῖαν καὶ νυμφεύεται. Πρὸς ταύτην ὁ Κλειτοβὸς διηγείται τὰ κατὰ τὸν Λύβιστρον καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν.

Ὁ ποιητὴς τοῦ «Λυβίστρον καὶ Ροδάμνης» ἀναμφιβόλως ἐγνώριζε τοὺς πρὸ αὐτοῦ μυθιστοριογράφους καὶ εἶχεν ἀναγνώσει τὰ ἔργα των, ὡς καὶ τὰ ἔργα ἄλλων προγενεστέρων ἢ συγχρόνων του λογίων. Ἡ ὄλη τοῦ ποιήματος οἰκονομία ἔχει μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ Ἀχιλλέως Ἰατίου καὶ πρὸς τὰ τῶν μιμητῶν τούτων Προδρόμου καὶ Νικήτα Εὐγενιανοῦ. Ὁ τρόπος τῆς ἀφηγήσεως δι' ἑνὸς τῶν δρώντων προσώπων εἶναι κοινὸν γνώρισμά των. Αἱ κουραστικαὶ πολλάκις περιγραφαὶ τῶν προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὅμως δὲν λείπει καὶ ἐντελῶς ἡ ποιησις, φέρουν ἄνευ κόπου εἰς τὸν νοῦν τὰς ὁμοίας εἰς τὰ ἔργα τῶν Εὐσταθίου, Προδρόμου, Εὐγενιανοῦ, εἰς τὰς «ἐκφράσεις» τοῦ Ἰρτακηνοῦ Ἰδίως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα τοῦ «Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ», ὅπως καὶ εἰς τὸ ἔπος τοῦ «Διγενῆ Ἀκρίτα» καὶ τὸ ποίημα «Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην». Ὁ ποιητὴς τοῦ «Λυβίστρον καὶ Ροδάμνης» φαίνεται, ὅτι, συνθέτων τὸ ποίημά του, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ ἔργα ταῦτα, ἀπὸ τὰ ὁποία δὲν ἤθελε ν' ἀπομακρύνεται καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς περιγραφῆς καὶ κατὰ τὰς λεπτομερείας. Αὐτὸς ὁ δριμύτης, τὸν ὅποιον δίδει εἰς τὸν ἔρωτα, ἐνθυμίζει ἕλους τοὺς ἀναλό-

γους εἰς τὰ σοφιστικά καὶ βυζαντινὰ μυθιστορήματα¹. Ἡ προσήλωσις δὲ αὐτῆ εἰς τὰ ὑποδείγματα εἶναι ἴσως ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἱκανῶς σχολαστικίζοντας, ἐνῶ γενικῶς ἡ ἀληθὴς ποιητικὴ διάθεσις οὐδέποτε σχεδὸν λείπει ἀπ' αὐτοῦ. Αἱ ἀπευθυνόμεναι ὑπὸ τοῦ Λυβίστρου πρὸς τὴν Ροδάμνην καὶ ταύτης πρὸς ἐκεῖνον ἐρωτικαὶ ἐπιστολαὶ ἔχουν τὸ πρότυπον τῶν εἰς τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἀνταλλάσσουν αἱ δύο ἐρασταὶ εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Εὐγενιανοῦ «Τὰ κατὰ Δροσίλλαν καὶ Χαρικλέα» καὶ εἰς τὸ «ποίημα τοῦ Ἀχιλλέως», αἱ δὲ ἐρωτικαὶ συνομιλίαι εἶναι ἀπήχησις τῶν ὁμοίων εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ὡς καὶ ἡ ἀποστολὴ δακτυλιδίου ἐκ μέρους τῆς Εὐδοκίας πρὸς τὸν Ἀκρίταν ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν Ροδάμνην καὶ τὸν Λύβιστρον.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνατολικὸν στοιχεῖον ὑπάρχει πολὺ εἰς τὸ ποίημα τοῦτο. Τὸ ἐρωτικὸν πάθος εἶναι θερμὸν, ὅμοιον πρὸς κατακαίουσαν φλόγα. Οἱ ἐρασταὶ ἀπευθύνουν πρὸς ἀλλήλους λόγους πλήρεις περιπαθείας καὶ ἡδονικότητος. Περιπτύσσονται μετὰ σφοδρότητος καὶ συχνὰ λιποθυμοῦν εἴτε ἐναγκαλιζόμενοι, εἴτε μόλις προσβλεπόμενοι. Ὁ ἀληθὴς χαρακτηρισμὸς τῆς ἐρωτικῆς αὐτῆς ἐκδηλώσεως θὰ ἦτον «ὀργισμὸς ἐρωτος», χωρὶς ὅμως νὰ παύῃ ὁ ἔρωσ οὗτος νὰ ἐμφανίζεται σεμνός· ὁ πόθος τῆς ὕλικῆς ἀπολαύσεως μόλις ἄπαξ διαφαίνεται ἀμυδρῶς· ἡ αἰσθηματικότης εἶναι ὁ κυριαρχῶν χαρακτήρ τῶν δύο ἡρώων. Αἱ ἐρωτικαὶ αὐταὶ λιποθυμίαι, τὰ φλογοερὰ φιλήματα, τὰ περιπαθῆ ἄσματα, ἀλλὰ καὶ τὰ περιπετειώδη ἐπεισόδια εἶναι λεπτομέρειαι οὐσιώδεις καὶ τῶν περιεσσοτέρων διηγήσεων εἰς τὰς «Χιλίας καὶ Μίαν Νύκτας». Ὁ ἐκθαμβωτικὸς πλοῦτος τῶν ἀνακτόρων, ἡ κατάχρησις τοῦ καταπληκτικοῦ εἰς τὴν λαμπρότητα τῶν πάντων, ἡ μακρὰ ἐκστρατεία τοῦ ἥρωος εἰς Ἰνδικὴν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς δι' ὄνειρου γνωσθείσης εἰς αὐτὸν ἐρωμένης, ἡ ὑπόμνησις τῆς Βαθυλῶνος, ὁ Αἰγύπτιος ἡγεμὼν καὶ ἡ μεταμφίεσις του εἰς Πέρσην πραγματευτήν, ἡ χρῆσις μαγικοῦ δακτυλιδίου καὶ ἡ ἀνάμιξις γραίας μαγίσσης εἶναι ὅλα ἐκ

τῶν κυριωτέρων λεπτομερειῶν, αἱ ὁποῖαι διακρίνουν τὰς πολὺ ἀναλόγους πρὸς τὸ βυζαντινὸν τοῦτο ποίημα ἀνατολικὰς διηγήσεις, ὅσας ἀνέφερα μέχρι τοῦδε καὶ ἄλλας ἱκανὰς εἰσέτι. Ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ἀνατολικοῦ στοιχείου—ἄφθονος ὅσον καὶ εἰς ἄλλους प्रागेνεστέρους ἢ συγχρόνους συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς—συμπληροῦνται μὲ τὴν ἰδιόζουσαν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς πίστιν πρὸς τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις καὶ μὲ τὰς δεισιδαιμονίας. Ἡ γραία διὰ νὰ μάθῃ ποῦ εὐρίσκεται ἡ Ροδάμνη συμβουλευέται τὰ ἄστρα, ἐπικαλεῖται ἀγράτους δαίμονας καὶ οἱ δύο φίλοι ἀκούουν πρὸς τὰ μεσάνυκτα φωνὰς ἀγνώστους, ἡ δὲ ψυχὴ τῶν συνέχεται ὑπὸ φόβου:

Ἀπόψε μὲ ἀναμένετε νὰ ἰδῶ νὰ ἀστρονομῶ,
νὰ μάθω τὸ τί ἔγινεον, παιδί μου, εἰς τὴν Ροδάμνην,
καὶ νὰ σᾶς δώσω μηχανὴν καὶ μέθοδον καὶ στράταν,
καὶ νὰ σᾶς συμβουλευσωμαι τὸ πῶς νὰ τὴν ἰδῆτε,
καὶ πῶς νὰ τὴν ἀπάρετε νὰ σᾶς οἰκονομήσω.
—Ποῦ, μάννα (μας) νὰ μελωμεν; τὴν λέγουν-ἐρμήνευσέ μας.
—Μείνετε εἰς τὸ καλύβιον μου, πλὴν παραγγέλλω· σᾶς το,
ὅταν ἀκούετε φωνές, μὴ ἐβγῆτε νὰ ἰδῆτε
τὸ τίνας ἔνε ὁποῦ μιλῶν καὶ τί ἔνε τὸ βιασάζουν (στ. 2610-8).

Ἐσέβημεν, ἀμείναμεν ὁποῦ ἔμενεν ἡ γραία
καὶ πρὸς τὸ μεσονύκτιον ἐκείνης τῆς ἐσπέρας
ἀκούομεν ὄχλησιν πολλὴν ἔξω τοῦ κολυβίου,
φωνὰς ἀπανηγνώρισταις, γλώσσας νὰ συντυχαίνου.
Εἰς πόσῃν ἀπεσέβηκε περὶ ὁδὸν ὁ νοῦς μας
καὶ εἰς πόσῃν φόβου ἐνέπεσε πέλαγος ἡ ψυχὴ μας
οὐκ ἔμπορῶ νὰ σοῦ τὰ εἰπῶ, Μυρτάνη, δέσποινά μου. (στ. 2625-31)

Βυζαντινὸς γνήσιος ὁ ποιητὴς ἔκαμε χρῆσιν πολλὴν τῶν στοιχείων τούτων καὶ ἐξεμεταλλεύθη ἀφθόνως ὅ,τι ἐκ τῶν σοφιστικῶν καὶ ἄλλων πρὸ αὐτοῦ γραφέντων μυθιστορημάτων ἐθεώρησε καλὸν πρὸς μίμησιν. Τὰ ἐρωτικὰ ὄνειρα τοῦ Λυβίστρου, εἶναι τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα βλέπει καὶ ὁ ἥρωος τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Εὐσταθίου· τὸν ἴδιον δὲ τοῦτον συγγραφέα λαμβάνει ὡς πρότυπον διὰ νὰ περιγράψῃ τὰς εἰς τὸ Ἐρωτόκαστρον ὑπαρχούσας ἀλληγορικὰς εἰκόνας τῶν δώδεκα παρθένων, αἱ ὁποῖαι συμβολίζουν τὰς δώδεκα ἀρετάς, τῶν δώδεκα ἐρωτιδῶν καὶ τῶν δώδεκα μηνῶν.¹

1. Erotici Scriptores II: Εἰδοτάθ. Βιβλ. Β' κεφ. 2, 4 καὶ 5.—Gidel α', 142.

1. Πλὴν τῆς μεγάλης ὁμοιότητος πρὸς τὸν Ἀχιλλέα Τάτιον (λόγος Α κεφ. 16-19) καὶ στίχοι τινες εὐρισκόμενοι εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Δ. Μαυροφρύδη (στ. 280 καὶ ἐφεξῆς) εἶναι παράφρασις χωρίων τινῶν τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Δόγγου «Τὰ κατὰ Δάφνην καὶ Χλόην». (Βιβλ. Β' κεφ. 7 καὶ 8).

Αί τοιαύται περιγραφαι φαίνεται, ότι ἦσαν συνήθεις εἰς τοὺς βυζαντινοὺς, διότι καὶ πρὸ τοῦ Εὐσταθίου ὁ Σοφιστὴς Ἰερόφιλος εἶχε κάμει τοιαύτην περίπου τῶν μηνῶν περιγραφὴν εἰς τὸ ἔργον του «περὶ τροφῶν κύκλος, ποίας δεῖ χρῆσθαι ἐκάστῳ μηνί καὶ ποίας ἀπέχεσθαι»¹. Ἡ δὲ περιγραφή τῶν ἀρετῶν πλὴν τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Εὐσταθίου ἐνθυμίζει καὶ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Μανουὴλ Φιλῆν ποίημα «Πανηγυρικὸς εἰς τὸν γεννηθέντα Αὐτοκρατορόπαιδα κτλ.»² ὅπου ὁ ποιητὴς περιγράφει τὴν Φρόνησιν, Ἀνδρείαν, Σωφροσύνην, Θέμιδα καὶ τὰς Χάριτας περιστοιχίζουσας τὸ λίκνον τοῦ νεογεννήτου διὰ νὰ τὸ στολίσουν μὲ τὰ δῶρά των. Ἐπὶ πλεόν ἢ συμφωνία τῆς Ροδάμνης μὲ τὸν Βερδερίχον νὰ γίνῃ ἰδική του μόνον μετὰ παρέλευσιν τεσσάρων ἐτῶν, ἐνθυμίζει τὰς ὁμοίας συμφωνίας εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ξενοφῶντος Ἐφεσίου καὶ εἰς τὸ ποίημα περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου Τυρίου.

Ἐξ ἄλλου ἕμως ὑπάρχουν εἰς τὸν «Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην» κάπως φανερώτερα τὰ ἴχνη ξένου πολιτισμοῦ. Ἡ ὅλη ἐξέτασις τοῦ ποιήματος ἀφίνει τὴν ἐντύπωσιν ταύτην. Αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἥρωος ὡς Λατίνου ἡγεμόνος³, ἡ ἐνδυμασία τῆς Ροδάμνης «λατίνικα τὰ ροσχά της ἦσασι,⁴ ἢ ὁμολογία τῆς ὅτι αὐτὴ ἦ ὁ πατὴρ τῆς «ποθεῖ τὸ Λατίνικον γένος τῶν ἀνδρείων,⁵ καὶ ἄλλα τινὰ μικροτέρας βεβαίως σπουδαιότητος σημεῖα⁶, βεβαιόουν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐγράφη τὸ ποίημα ὁ Δυτικὸς κόσμος καὶ ὁ πολιτισμὸς του δὲν ἦσαν ἄγνωστον τι καὶ ξένον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ὁ δὲ ποιητὴς εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν των. Τοῦτο ἕμως δὲν

1. Ἴδε τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Ἰεροφίλου εἰς «Notices et Extraits» tom. XI p. 178, ὅπου ὁ Boissonade παρατηρεῖ, ὅτι ἡ περιγραφή ἀρχίζει ἀπὸ τὸν μῆνα Μάρτιον ὡς καὶ εἰς τὸν Εὐσταθίου.

2. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Carl von Holzinger εἰς Byzantinische Zeitschrift Band. 20 (1911) s. 384-387.

3. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος Λύβιστρος. Κατὰ τὰς ἐρεῦνας μου καὶ μελέτας τῶν ἔργων τῶν διαφόρων Βυζαντινῶν συγγραφέων συνήνησα τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαξ εἰς τὴν «Ἐπιδημίαν Μάξари» (ἀρχαί 15ου αἰῶνος): «οἶόν γε τοῦ κατὰ Λατίνους Ὀνοκεντίου (ὁ συγγραφεὺς λογοπαικταί μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰννοκεντίου) τοῦ τὰς φρένας πεπηρωμένου, τοῦ αὐταδέλφου, τούτου τοῦ εἰκότου Λύβιστρος.» (Εἰς Boissonade III, 146). Ἴσως ὁ συγγραφεὺς μὲ τὸ τελευταῖον αὐτὸ ὄνομα νὰ ὑπαινίσσεται τοῦ ὁμωνύμου ποιήματος τὸν ἥρωα.

4. Krumbacher α', Γ', 156—Gidel α', 185 καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ VI κεφαλαίου.

ἀποδεικνύει καὶ ὅτι διὰ νὰ συνθέσῃ τὴν ἀφήγησιν του ὁ βυζαντινὸς ποιητὴς ἐμιμήθη φραγκικὸν πρότυπον, τοῦ ὁποίου ἄλλως τε ἢ ὑπαρξίς μόνον καθ' ὑπόθεσιν βεβαιούται. Ἐὰ προτασσόμενα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐντελῶς φραγκικῆς καταγωγῆς τοῦ ποιήματος ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι ἐκ τῶν στερεωτέρων τὴν βάσιν. Πολλὴ σημασία ἀπεδόθη εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς μονομαχίας τοῦ Λύβιστρος πρὸς τὸν Βερδερίχον, διότι μαρτυρεῖ δυτικὰ ἦθη¹. Ἀλλὰ τοιαῦται μονομαχίαι δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ εἰς τοὺς παλαιότερους Ἕλληνας. Σώζεται τουλάχιστον γραπτὸν περὶ τούτου μνημεῖον. Ἡ διασωθεῖσα περιληπτικῶς ὑπὸ τοῦ Παρθενίου εἰς τὸ «περὶ Ἑρωτικῶν Παθημάτων» ἔργον του διήγησις περὶ τῆς κόρης Παλλήνης², τὴν ὁποίαν ἔγραψαν οἱ Θεαγένης καὶ Ἡγήσιππος εἰς τὰ «Πάλληνιακά,³ τὴν μονομαχίαν μνηστήρων μὲ ἑκαθλον τὴν κόρην ἔχει ὡς κύριον θέμα τῆς. Κατόπιν τούτου δὲ ἴσως νὰ μὴ παρίσταται ἀνάγκη νὰ γίνῃ ὑπόμνησις καὶ τῶν ἀπείρων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μύθων, κατὰ τοὺς ὁποίους διεξήγοντο ἀγῶνες μεταξὺ μνηστήρων ἢ μεταξὺ μνηστήρων καὶ πατρὸς τῆς κόρης, τῆς ὁποίας ἢ ἀπόκτησις ἐτίθετο ὡς ἑκαθλον, πρὸς δὲ καὶ τῆς ἀπειρίας τοιούτων ἐπεισοδίων εἰς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια.⁴

Μεγαλειτέρα σημασία ἐδόθη εἰς τὸ μόνον ξενίζον, καθ' ὅλον τὸ ποίημα, ὄνομα τοῦ Αἰγυπτίου ἡγεμόνος Βερδερίχου, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς μετάφρασις τοῦ γερμανικοῦ *Friedrich* ἢ κατὰ νεώτερον ἐκ τῆς λατινικῆς μεταπλάσεως τύπον *Frederic*.⁵ Διὰ ποιητὴν τόσο ἐγκυκλοπαιδικὸν καὶ τόσο ἐπιδεικνύοντα τὰς περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ φιλολογίας γνώσεις του, εἶναι λίαν παράδοξος καὶ ἀνεξήγητος ἡ προσφυγὴ του εἰς ἐξελ-

1. Krumbacher α', Γ', 156—Gidel α', 185 καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ VI κεφαλαίου.

2. *Exotici Scriptores* : I, 9.

3. Ἴδε περὶ τῶν μύθων τούτων Ν. Πολίτην : εἰς β', Α' τόμ. 1ος παρὰδ. 162 καὶ τόμ. 2ος σελ. 769-73.

4. Πρῶτος ὁ Μαρτίνος Κρούσιος εἰς *Turcograecia* σελ. 489 (σημ. εἰς ἐπιστ. VII καὶ VIII) ἔγραψεν ὅτι τὸ ὄνομα Βερδερίχος εἶναι Γερμανικὸν καὶ ἐκ τούτου συνεπέρανεν, ὅτι «τὸ μυθιστόρημα πιθανῶς νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Γερμανοί, Γάλλοι καὶ Ἑνετοὶ ἐκυριάρχουν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοὺς κόμητας τῆς Φλάνδρας.» Ἐπὶ τὴν γνώμην ταύτην περὶ τῆς γερμανικότητος τοῦ ὀνόματος καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ Κρούσιου ἠσπάσθησαν καὶ ἄλλοι ἱκανοὶ ἐκ τῶν μετέπειτα.

ληνισμόν ξένου ὀνόματος διὰ τὴν ὀνομάσθη τὸν Αἰγύπτιον ἡγεμόνα. Ἄλλ' ὁ ἄγνωστος ποιητὴς φαίνεται μᾶλλον δώσας εἰς τὸν Αἰγύπτιον ὄνομα, πλασθὲν κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ τοῦ βασιλέως τῶν Βανδάλων, τὸ συχνάκις ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἀναφερόμενον, Χιλδερίχος, ἴσως δὲ καὶ πρὸς τὸ *Jerdegerd*, τὸ ὁποῖον ἔφερον τρεῖς ἡγεμόνες τῆς δυναστείας τῶν Σασσανιδῶν καὶ τὸ ὁποῖον πλησιάζει πρὸς τὸ Βερδερίχος περισσότερο ἀπὸ τὸ *Friedrich*. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ γερμανικοῦ ὀνόματος ἔχει ἀποδεικτικὴν διὰ τὴν ξενικὴν προέλευσιν τοῦ ποιήματος δύναμιν ἴσην πρὸς τὸ ἄλλο, τὸ ὁποῖον θέλει τὴν λέξιν «σκέλπε» μετάφρασιν τῆς γερμανικῆς τοιαύτης *schelme* (πανούργος). Ὁ Μαρτίνος *Crispius* ἀναφέρει εἰς τὴν *Turcographia*¹, ὅτι εἰς διασκευὴν τοῦ ποιήματος, τὴν ὁποῖαν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἣ ὁποῖα κατὰ σύμπτωσιν οὐδόπως ἔκτοτε ἀνευρέθη, ἀνέγνωσε στίχον τινα λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Λυβίστρου διὰ τὸν Βερδερίχον εἰς τὴν πρὸς τοῦτον μονομαχίαν του :

* ἐγὼ τὸν ἀποκρίθηκα τῶρ' ἀποθνήσκεις σκέλπε!

Τὸ «σκέλπε» αὐτὸ ὁ Μ. Κραύσιος ἐθεώρησεν ἴσον πρὸς τὸ γερμανικὸν *schelme* καὶ συνεπέρανε, ὅτι τὸ ποίημα εἶναι γερμανικῆς καταγωγῆς, διὰ τὴν ἀποδεχθῶν τὴν γνώμην ταύτην κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον καὶ τινες τῶν ἀσχοληθέντων κατόπιν μὲ αὐτό. Ὁ ποιητὴς ὅμως ἀπλούστατα θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Λυβίστρου, μαχομένου πρὸς τὸν Αἰγύπτιον, λέξιν ὑβριστικὴν, ἐκφερομένην εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ ἀντιπάλου του, πρὸς μεγαλειτέραν ἐκδήλωσιν περιφρονήσεως, καθόσον τὸ «σκέλπε» αὐτὸ εἶναι ἢ κακῶς ἀναγνωσθεῖσα ἀραβικὴ ὑβριστικὴ λέξις «κέλπ» καὶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μετάπλασιν τῆς (ὡς ἐγένετο σχεδὸν δι' ὅλας τὰς εἰσαγομένας εἰς τὴν ἑλληνικὴν ξένας λέξεις) κέλπε², τουτέστι σκύλε! Ὡς νὰ ἔλεγεν ὁ Λυβίστρος :

τῶρ' ἀποθνήσκεις σκύλε!

1. Ὡς ἀνωτέρω σελ. 489.

2. Τὴν ἐξηγήσιν ταύτην ὀφείλω εἰς τὸν γλωσσομαθῆ λόγιον Ν. Ποριώτην, πρὸς τὸν ὁποῖον κατὰ τινα σχετικὴν συνομιλίαν μὰς ἀνεκοίνωσα τὰς ἀμφιβολίας μου περὶ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ ποίημα τῆς λέξεως σκέλπε. Ὁ κ. Ποριώτης μοῖ διευτύπησεν ὡς ἐξῆς τὸ πρᾶγμα : Ὁ διασκευαστὴς ἢ ὁ ἀντιγραφεὺς ἔγραψε «ἀποθνήσκεις σκέλπε» παρακτείνας τὸ τελικὸν τοῦ ἀποθνήσκεις σ,

φράσις, ἣ ὁποῖα ἐνθυμίζει τὰς προκλήσεις τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων καὶ τὴν ὁποῖαν ἴα ἐξεστόμιζεν εἰς ἀνάλογον περιστάσιν πᾶς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων μέχρι σήμερον.

Γενικῶς ὁ ποιητὴς τοῦ «Λυβίστρου καὶ Ροδάμνης», τοῦ ὁποῖου οἱ στίχοι, ἰδίως οἱ τιθέμενοι εἰς τὸ στόμα τῶν δύο ἐραστῶν ὡς ἐρωτικὰ τραγούδια (καταλόγια,) οὐχὶ σπανίως ὁμοιάζουν πρὸς ἀληθῆ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἔχουν «τὴν πρωτοτυπίαν ἐκείνην ἣτις διακρίνει τὰ «ροδιακὰ» ἐρωτικὰ ἄσματα ἀπὸ τῶν πλείστων μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων¹,» δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα βυζαντινοῦ ποιητοῦ, ὅστις συνέπλεξε τὰ καθαρῶς ἑλληνικὰ στοιχεῖα πρὸς τὰ ἀνατολικὰ τοιαῦτα, προσδῶσας ἐπὶ πλεον εἰς τὸ ποίημά του ὅλον τον χαρακτήρα τῆς ἐποχῆς του, τῆς μὴ ξένης πρὸς τὸν δυτικὸν πολιτισμόν. Διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ζητηται ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος εἰς τὴν Δύσιν μὲ τὴν βοήθειαν λεπτομερειῶν τινῶν, προδιδουσῶν φραγκικὸν χαρακτήρα, ὀρθότερον εἶναι ν' ἀναγνωρίζεται αὕτη ὡς καθαρῶς ἑλληνικὴ, διαποικιλιθεῖσα μὲ τὴν ἔντεχνον ἐκμετάλλευσιν ἀνατολικῶν καὶ τινῶν φραγκικῶν στοιχείων.

Ἡ τῶν ἑλληνοανατολικῶν καὶ φραγκικῶν στοιχείων ἀνάμιξις παρουσιάζεται ἐμφανεστέρα καὶ εὐρυτέρα εἰς τὸ ποίημα «Ἴμπέριος καὶ Μαργαρώνα²». Ὁ τίτλος του

Διήγησις ἐξαιρετος ἐρωτικὴ καὶ ξένη

τοῦ Ἴμπηριου θαυμαστοῦ καὶ κόρης Μαργαρώνας,

φαίνεται θέλων νὰ δηλώσῃ, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ πρωτοτύπου

καὶ εἰς τὴν κατόπιν λέξιν, ἀντιγραφικὸν λάθος συνηθέστατον εἰς τὰ παλαιότερα χειρόγραφα. Κατὰ τὴν ὀρθὴν γραφὴν ἣ φράσις ἀναγινώσκεται : ἀποθνήσκεις κέλπε=κέλπ (ἀραβιστί)=σκύλε (ἑλληνιστί).—Ἡ παρέκτασις αὕτη τοῦ τελικοῦ γράμματος καὶ εἰς τὴν ἐπομένην λέξιν ἦτο καὶ τυπογραφικὸν σφάλμα συνηθέστατον εἰς τὰ παλαιότερα ἔντυπα. Εἰς ἐκδόσιν τινα π.χ. τοῦ ποιήματος «Ἴμπέριος καὶ Μαργαρώνα» γενομένην τὸ 1646 ἀναγινώσκεται ἣ φράσις «πῶς τέκνον τοῦς σελείπη» ἀντὶ τέκνον τοῦς ἐλείπη=ἐλλείπει.

1. Fauriel : I' prélimin. p. XCIX,—Σ. Λάμπρος : α', Introd. p. XXI—Krumbacher : α', Γ', 159.

2. Τοῦ ποιήματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον διεσώθη εἰς πολλὰς παραλλαγὰς καὶ τὸ ὁποῖον ἦτον ἐκ τῶν μᾶλλον ἀναγινωσκομένων λαϊκῶν βιβλίων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἀφοῦ αἱ γνωστὰ ἐκδόσεις του ὑπερβαίνουν τὰς δέκα, κριτικαὶ νεώτεραι ἐκδόσεις ὑπάρχουν τρεῖς : Ἡ τοῦ Σ. Λάμπρου εἰς α',

έλληνικοῦ ἔργου. Τὸ ἐπίθετον «ξένη» τιθέμενον καὶ εἰς τὸν τίτλον ἑτέρου ποιήματος, τοῦ «Φλώριου καὶ Πλάτζια Φλώρης», ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς προελεύσεώς του ὑποδεικνύει τὴν μὴ ἑλληνικότητά του. Πάντες οἱ ἀσχοληθέντες μὲ αὐτὸ ἀπεφάνθησαν ρητῶς σχεδόν, ὅτι εἶναι «ἀπλή διασκευὴ τῆς πασιγνώστου γαλλικῆς ἀφηγήσεως: *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*». Ἀλλὰ παρ' ἑλὴν τὴν ταυτότητα τοῦ τίτλου τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος, ἡ ὁμοιότης τῆς ὑποθέσεως καὶ τῶν κυριωτέρων ἐπεισοδίων εἶναι παραπολὺ μικρά, ὡς παρετήρησαν καὶ αὐτοὶ οἱ ὑποστηρίζαντες τὴν πλήρη μίμησιν ἐκ φραγκικοῦ πρωτοτύπου. Τοῦτου ἕνεκα προεβλήθη ὡς πρότυπον ἄλλο τι ἀρχαιότερον προηγηκιανὸν ἕμμετρον μυθιστόρημα, τοῦ ὁποῦ ἕμως δὲν διασώζονται ἴχνη. Συνεπῶς πάντα τὰ περὶ φραγκικῆς προελεύσεως τοῦ ποιήματος λεγόμενα στηρίζονται μόνον ἐπὶ ὑποθέσεων. Ἡ κατὰ τὴν φυσικὴν σειρὰν τῶν διατύπωσης παρατηρήσεων μού τινων ἴσως ὀδηγήσῃ εἰς θετικώτερα συμπεράσματα.

Καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἰμπερίου καὶ Μαργαρώνας» προοιμιάζεται διὰ τὴν καθοριστὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ ποιήματός του:

*Καὶ πῶς νὰ γράψω τὴν ἀρχὴν, πῶς νὰ τὴν τελειώσω
ἀφήγησιν πανέμορφη, ἐρωτικὴν, μεγάλην,
πῶς ἔπαθεν εἰς τὰς ἀρχὰς ἡ θαυμασιὴ ἐκείνη,
ἐκείνη ἡ πανεξαίρετος ὥρα ἡ Μαργαρώνα,
καὶ πῶς τὸ κυκλοχρόνισμα ἐγύρισεν αὐτίκα.
Λοιπὸν νὰ γράψω τὴν ἀρχὴν, νὰ πῶ, νὰ τὸ ἀφηγήσω.
Ἐξενιτεύθη ὁ λαμπρὸς Ἰμπέριος ἀνδρειωμένος
ἀπὸ τὰ κάστρα τὰ ὠρίζεν ἐκεῖνος ὁ πατὴρ του,
καὶ πῶς τὸν ἐκατήφερον τὸ θράσος τῆς νεότητος,
τῆς ξενιτειᾶς τὴν δούλευσιν, πῶς ἐξαναγυρίστην,
ὑστερον ἐκατήνησεν εἰς τὴν ἰδίαν χώραν
καὶ τοῦ πατρὸς τὴν ἀφεντειᾶν ἐκλήρονόμησεν τὴν.*

Ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἀρχίζει τὴν ἀφήγησίν του, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ αὐθέντης τῆς Πρεβέντζας, ἄνθρωπος μέγας καὶ θαυμαστός, ἀν-

δρειὸς καὶ εὐγενής, ἔχων ἀπειρα καὶ ἐκλεκτὰ στρατεύματα, γύρω του «νέους ἀνδρειωμένους», σύζυγον ὑπερόχως ὥραϊαν καὶ εὐγενῆ, κατετρύχετο ὑπὸ λύπης βαθείας, διότι δὲν εἶχεν ἀποκτήσει καὶ τέκνον. Μετὰ παρέλευσιν τεσσαράκοντα ἐτῶν γεννᾶται υἱός,
ὃν οὐκ ἐγέννησε ποσὼς ἄλλη γυνὴ σὺν τὸν κόσμον.

Τὴν γέννησιν ἐπακολουθοῦν ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις. Ἡ μόρφωσις τοῦ γεννηθέντος, εἰς τὸ ὅπολον ἐδόθη τὸ ὄνομα Ἰμπέριος, γίνεται μετὰ τῆς μεγαλειτέρας ἐπιμελείας. Ἀπὸ τεσσάρων ἐτῶν διδάσκεται τὰ γράμματα:

*Ἔμαθε καὶ κατέμαθε βιβλία φιλοσόφων
διδασκαλαῖς ποιητῶν, μεγάλων διδασκάλων
Ἵμῆρου πρώτου τῶν σοφῶν καὶ ποιητοῦ μεγάλου
Ἀριστοτέλους, Πλάτωνος, εἶτα καὶ Παλαμήδους. (στ. 69—72)*

Δωδεκαετῆς διδάσκεται τὴν τέχνην τῶν ὄπλων καὶ ταχέως γίνεται δεινὸς ἵππεὺς καὶ ὀπλομάχος. Ἡμέραν τινὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πρεβέντζαν «καβαλλάρης θαυμαστός» ἐξ ἄλλου τόπου, ὅστις προκαλεῖ τοὺς ἀνδρειότερους εἰς ἀγῶνα κονταροκτυπήματος. Ἡ πρόκλησις αὕτη θίγει τὴν φιλοτιμίαν τοῦ Ἰμπερίου κατέρχεται αὐτὸς εἰς τὸν ἀγῶνα κρυφίως τῶν γονέων του καὶ χωρὶς ν' ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τινος. Καταβάλλει τὸν ἀντίπαλον καὶ τότε ἀναγνωρίζεται ποῖος εἶναι. Εἰς τὴν γενικὴν χαρὰν χαίρει καὶ ὁ πατήρ διὰ τὴν νίκην τοῦ υἱοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἐπιπλήττει αὐτόν, διότι δὲν ἐσκέφθη, ὅτι θὰ τὸν καθίστα δυστυχῆ, ἐὰν ἐφρονεύετο. Ὁ Ἰμπέριος νομίζει, ὅτι ἡ ἐπιπλήξις τοῦ πατρὸς του σημαίνει, ὅτι οὗτος τὸν ἐδαρύνθη. Ἡ λύπη του εἶναι μεγάλη καὶ ἀποφασίζει νὰ ξενιτευθῇ διὰ τὴν διασκεδάσῃ, ἀδιαφορῶν πρὸς τὰς παρακλήσεις καὶ θρήνους γονέων καὶ φίλων. Φεύγει ἡ μήτηρ δίδει εἰς αὐτὸν ἐγκόλπιον, ἔχον τὴν δύναμιν ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὸν φέροντα τοῦτο πάντα κίνδυνον. Μετὰ ἑπταετῆ περιπλάνησιν, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ἡ φήμη τῆς ἀνδρείας του καὶ εὐγενείας του διεδόθη ἐνὰ πάντα τὸν κόσμον, ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του. Διερχόμενος ἀπὸ τὴν Ἀνάπολην βλέπει τὴν κόρην τοῦ ρήγγα, τὴν ὥραϊαν Μαργαρώναν· οἱ δύο νέοι ἀλληλαγαπῶνται ἀμέσως. Ὁ ρήγγας τῆς Ἀνάπολης θέλων νὰ ὑπανδρεύτῃ τὴν κόρην του κηρύσσει κατ' ἀπαίτησιν ταύτης ἀγῶνα κονταροκτυπήματος, μὲ ἔπαθλον τὴν χεῖρα τῆς Μαργαρώνας· μνηστῆρες συρρέουν παντα-

239-288, ἐξ 862 ἀνομοιοκαταλήκτων στίχων· ἡ τοῦ G. Meyer εἰς Gymnasial-programm, ἐν Πράγῃ 1876 ἐκ 1046 ἑμοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυλλαβῶν καὶ ἡ τοῦ W. Wagner εἰς Legrand δ', N. S. N° 3, ἐξ 814 ἀνομοιοκαταλήκτων στίχων, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ἡ παλαιότερα παραλλαγή.

I. Gidel α' 278, 283, 285.—Krumbacher: α', Γ', 166,

χόθεν και αγωνίζονται, αλλά πάντας καταβάλλει ὁ τρομερὸς Ἄλαμάνος. Προσέρχεται και ὁ Ἰμπέριος και ταχέως νικᾷ τὸν φοβερὸν ἀντίπαλον. Ὁ νικητὴς λαμβάνει σύζυγον τὴν ἀγαπημένην κόρην. Μετὰ τινὰ χρόνον ἐπιθυμήσας νὰ ἴδῃ τοὺς γονεῖς του και φοβούμενος μὴ δὲν ἀφίση αὐτὸν ὁ πενθερὸς του ν' ἀναχωρήσῃ, φεύγει κρυφίως μετὰ τὴν Μαργαρώνα και μετὰ ἓνα ὑπηρέτην. Ὁ ρήγας στέλλει καθαλαρέους διὰ νὰ συλλάβουν τοὺς φυγάδας, ἀλλὰ δὲν τοὺς εὗρισκουν. Ἡ πορεία τῶν φυγάδων εἶναι μακρὰ και δύσκολος. Ὁ ὑπηρέτης ἀποθνήσκει. Ἡ Μαργαρώνα κουρασμένη ἡμέραν τινὰ ἀποκοιμᾶται ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ Ἰμπερίου, ὅστις θέτει ἐπὶ τοῦ στήθους της τὸ ἐγκόλπιον του. Ἄετός, ἰδὼν τὸ ἐρυθρὸν ἐγκόλπιον και νομίσας αὐτὸ τεμάχιον κρέατος, τὸ ἀρπάζει και ἵπταται πρὸς ἀπέναντι νησιδίου. Ὁ Ἰμπέριος θέλων νὰ διασώσῃ τὸ ἐγκόλπιον του εἰσέρχεται εἰς εὐρεθὲν ἐκεῖ μονόξυλον και κατευθύνεται πρὸς τὸ νησιδίου, ὅτε ἄνεμος ἰσχυρὸς πνέει αἰφνιδίως και παρασύρει τὸ μονόξυλον εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Ἡ Μαργαρώνα ἀπομείνασα μόνη δδύρεται· μὴ βλέπουσα ἐπὶ ἡμέρας ἐπιστρέφοντα τὸν Ἰμπέριον, ἀναλαμβάνει τὴν πορείαν της και φθάνει εἰς τὴν Πρεβέντζαν, γενομένη δεκτὴ μετὰ ἀγάπην ἀπὸ τοὺς γονεῖς τοῦ συζύγου της. Ἀνεγείρουν αὐτοὶ πρὸς χάριν της μοναστήριον ὅπου ἐγκλείεται ὡς ἡγουμένη. Ἡμέραν τινὰ εἰς τὰ σπλάγχνα μεγάλης συναγρίδος, σταλείσης ὑπὸ ἀλιέων εἰς τὸ μοναστήριον, αἱ καλογραῖαι ἀνευρίσκουν ἐγκόλπιον, τὸ ὅποιον ἀναγνωρίζει ἡ Μαργαρώνα ὡς τὸ ἀρπαγὲν ὑπὸ τοῦ ἀετοῦ. Ὁ Ἰμπέριος ἀφ' ἑτέρου παρασυρθὲς εἰς τὸ πέλαγος συλλαμβάνεται ὑπὸ πειρατῶν, φέρεται εἰς Κάϊρον και πωλεῖται εἰς τὸν Σουλτάνον τῶν Σαρακηνῶν, ὅστις ταχέως τὸν ἀναδεικνύει τοπάρχην ἰσχυρὸν χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν του και εὐφυΐαν του. Μετὰ παρέλευσιν ἑπταετίας ὁ Ἰμπέριος ἀποφασίζει νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν χώραν τῶν Σαρακηνῶν και ν' ἀναζητήσῃ τὴν Μαργαρώνα. Ἐγκλείει εἰς τρία βαρέλια τοὺς συναθροισθέντας θησαυροὺς του και ἀπογεμίζει αὐτὸ μετὰ ἄλας διὰ νὰ τοὺς ἀποκρύψῃ. Ἐπιιδιάζεται πλοίου, ἀλλ' ἐκ τυχαίου περιστατικοῦ ἐγκαταλείπεται εἰς ἔρημον νησιδίου. Τὸ πλοῖον φθάνει εἰς τὸν λιμένα τῆς Πρεβέντζας, ὅπου ὁ πλοίαρχος ἀναφέρει τὰ τῆς ἀπωλείας τοῦ ἀγνώστου εἰς αὐτὸν ἐμπόρου τοῦ ἄλατος· ἀποφασίζεται δὲ νὰ χαρισθοῦν τὰ βαρέλια

μετὰ τὸ ἄλας και αἱ ἀποσκευαὶ τοῦ ἀγνώστου ἐμπόρου εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Μαργαρώνας. Θελήσασα αὕτη ἡμέραν τινὰ νὰ λάβῃ ὀλίγον ἀπὸ τὸ ἄλας, ἀνακαλύπτει τὸν θησαυρὸν και χρησιμοποιεῖ τοῦτον διὰ τὴν ἀνέγερσιν ξενῶνων, νοσοκομείων και εἰς ἄλλας εὐεργεσίας. Ὁ ἀπομείνας εἰς τὸ νησιδίου Ἰμπέριος, κινδυνεύων ν' ἀποθάνῃ ἐξ ἀσιτίας και δίψης, σώζεται ὑπὸ διερχομένου πλοίου, ὅπερ και αὐτὸ καταπλέει εἰς Πρεβέντζαν. Ὁ διασωθεὶς ἀνασθητός μεταφέρεται εἰς τὸν ξενῶνα τοῦ μοναστηρίου. Τὰ λοιπὰ ἐννοοῦνται εὐκόλως: Ἀναγνωρίζονται μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ Μαργαρώνα και ὁ Ἰμπέριος, οἱ δὲ γονεῖς τοῦτου ἀνευρόντες τὸν ἀπολεσθέντα υἱόν, τελοῦν ἑορτὰς ἐπὶ τρίμηνον.

Τὸ ποίημα τοῦ «Ἰμπερίου και Μαργαρώνας» ἐθεωρήθη, ὡς εἶπον ὀλίγον ἀνωτέρω, διασκευὴ τῆς γαλλικῆς ἀφηγήσεως «Περιπέτειαὶ Πέτρου τοῦ ἐκ Προβηγκίας και τῆς ὠραίας Μαγκελόνης», θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἡ ὅποια ἀφήγησις ἀποδίδεται εἰς τὸν μοναχὸν *Bernard Triviez* (ὅστις ἔζη κατὰ τὸ 1178) και σχετίζεται και πρὸς τὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος ἴδρυσιν τοῦ λεπροκομείου τῆς πλησίον τοῦ Μομπελλιὲ κειμένης πόλεως Μαγκελόνης. Τῆς ἀφηγήσεως ταύτης, τῆς ὅποιας οὐδὲν γραπτὸν ἶχνος ἐσώθη, διασκευὴ εἶναι γαλλικὸν τι εἰς πεζὸν λόγον μυθιστόρημα, δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον εἰς Λυὸν κατὰ τὸ 1453. Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο εἰς ἱκανὰ μέρη εἶναι ἀπαράλλακτον πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ποίημα, πρὸ πάντων εἰς τὰ ἐπεισόδια τὰ ἀποτελοῦντα τὸ μέσον τῆς διηγήσεως. Ἄλλ' εἰς πλείστα ἄλλα μέρη τὰ δύο ἔργα εἶναι ἐντελῶς ἀνόμοια. Ἡ ἀρχὴ των κυρίως εἶναι ὅλως διαφορετικὴ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ πρότυπον τοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος, ὑποτίθεται, ὅτι ὡς τοιοῦτο ἐχρησίμευσε παλαιότερόν τι προβηγκιανὸν ἔμμετρον μυθιστόρημα, τὸ ὅποιον ὅμως και αὐτὸ δὲν σώζεται. Ἐχρησάθησαν λοιπὸν διάφοροι ἕλιγμοὶ ἀνὰ μέσον τῆς μεσαιωνικῆς δυτικῆς φιλολογίας διὰ ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ποίημα ἔχει τὸ πρότυπόν του εἰς τὸ ἀνύπαρκτον προβηγκιανὸν τοιοῦτο. Ἄλλ' ἀντὶ νὰ περιπλανᾶται τις εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν ὑποθέσεων, προτιμῶ νὰ σταματήσω ἐπὶ κειμένων ὑπαρχόντων, τὰ ὅποια ὀδηγοῦν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀλήθειαν.

1. Gidel: α', 278—288.

Τὸ ἐλληνικὸν ποίημα παρουσιάζει ὁμοιότητας, δυναμένας νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀπλή μεταφορὰ κειμένου ἀπὸ μιᾶς γλώσσης εἰς ἄλλην, πρὸς τινὰ τῶν διηγήσεων τῶν «Χιλίων καὶ Μιᾶς Νυκτῶν», ἡ ὁποία φέρει τὸν τίτλον «Ἱστορία τοῦ Κάμαρ-ἕξ-Ζαμάν». Αἱ ὁμοιότητες αὗται συνοπτικῶς εἶναι αἱ ἑξῆς: Καὶ εἰς τὰς δύο διηγήσεις ὑπάρχει βασιλεὺς ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος, ἔχων πολλὰ καὶ ἐκλεκτὰ στρατεύματα καὶ ὠραίαν σύζυγον, ἀλλὰ κατατρυχόμενος ὑπὸ λύπης μεγάλης, διότι δὲν ἔχει ἀποκτήσει υἱόν· μετὰ παρέλευσιν χρόνου γεννᾶται ὁ κοθητὸς υἱός, θαυμαστὸς εἰς ὠραιότητά καὶ ὁ ὁποῖος αὐξάνει ταχέως. Καὶ τῶν δύο ποιημάτων ἦρωες εἶναι πλέον ὁ υἱὸς οὗτος. Ἔρχεται εἰς διάστασιν πρὸς τὸν πατέρα του (διὰ διαφορικὴν αἰτίαν.) Εὕρισκει τὴν νέαν, τὴν ὁποίαν θ' ἀγαπήσῃ καὶ θὰ κάμῃ σύζυγόν του. Μετὰ παρέλευσιν χρόνου ἀπὸ τοῦ γάμου ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ τοὺς γονεῖς του καὶ ἀπέρχεται πρὸς τοῦτο μετὰ τῆς συζύγου του. Κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν τῶν ἢ σύζυγος κοιμᾶται καὶ ἀετὸς ἀρπάζει τὸ ἐγκόλπιον ἐκλαθὼν αὐτὸ ὡς κρέας. Ὁ σύζυγος καταδιώκει τὸ ὄρνεον καὶ ἀποχωρίζεται τῆς συζύγου του. Ὁ ἦρωες πλουτίζει (κατὰ διάφορον εἰς τὰ δύο ἔργα τρόπον) καὶ διὰν ἀποφασίσῃ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς ἀναζήτησιν τῆς συζύγου του, κρύπτει τὸν θησαυρὸν εἰς πιθάρια, ἀπογεμίζων αὐτὰ (μὲ ἄλας εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀφήγησιν, μὲ ἐλάιας εἰς τὴν ἀραβικὴν) ἐγκαταλείπεται ὑπὸ τοῦ πλοίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε φορτωθῆ ὁ θησαυρός. Ἐὰ πιθάρια περιέρχονται εἰς χεῖρας τῆς συζύγου. Ἀνακαλύπτεται ὅτι ταῦτα περιέχουν θησαυρόν. Εἰς τὸ ἀναμεταξὺ ἀνευρίσκεται τὸ ἀρπαγὲν ἐγκόλπιον (ὑπὸ τῆς συζύγου καὶ ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων ἰχθύος εἰς τὴν ἐλληνικὴν διήγησιν, ὑπὸ τοῦ συζύγου καὶ ἐντὸς τοῦ στομάχου ὄρνεου εἰς τὴν ἀραβικὴν,) αἱ δύο σύζυγοι συναντῶνται καὶ ζοῦν εὐτυχεῖς.¹

Ἡ ὑπόθεσις τῆς ὅλης ἀραβικῆς διηγήσεως εἶναι ἀπείρως πολυπλοκωτέρα τῆς ἐλληνικῆς καὶ γέμει ὑπερφυσικῶν φαινομένων καὶ συμβάντων, ὡς ἀληθὲς ἀνατολικὸν παραμῦθον· ἀλλὰ τὰ κυριώτατα τῶν ἐπεισοδίων εἶναι τὰ αὐτὰ εἰς ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις.

Πλὴν τῶν πρὸς τὸ ἀραβικὸν διήγημα ὁμοιοτήτων τὸ ποίημα τοῦ «Ἱμπερίου καὶ Μαργαρώνας» παρουσιάζει πολλὰς καὶ λίαν

1. Διὰ τὴν παραβολὴν τῶν κειμένων ἴδε εἰς «Χιλίαν καὶ Μίαν Νύκτα» σελ. 126 καὶ ἑξῆς, 223 καὶ ἑξῆς (τῆς Ἑλλην. μεταφρ. Κ. Τριχογλιθῆ).

αἰσθητὰς ἀναλογίας καὶ πρὸς ἄλλα βυζαντινὰ ποιήματα. Ἐκ τῆς παρατεθείσης περιλήψεως τῆς ὑποθέσεώς του γίνεται φανερόν πόσον ἡ ἀρχὴ του εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀρχὴν τῶν αἰγυπτιακῶν, ἰνδικῶν, ἀραβικῶν διηγήσεων, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα προηγουμένως (σελ. 114—5), τοῦ μυθιστορήματος «Βίος Βαβυλῶν καὶ Ἰωάσαφ» καὶ τῶν ποιημάτων Διγενῆ Ἀκρίτα, Ἀχιλλέως κλπ. ἔπαναλαμβανομένων τῶν αὐτῶν σχεδὸν στίχων:

*Ἄνθρωπος μέγας θαυμαστὸς καὶ ῥήγας καβαλλάρης
εἶχεν φουσάτα ἀμέτρητα καὶ διαλεκτὰ κοντάρια
φουσαίτον πανυπέρολαμπρον, πληθὸς τὸ πεζικόν του...
Ἔβλεπεν γυναῖκα ἑμμορφὴν ἑρωτικὴν εἰς θεῶν
ἄλλη οὐκ ἦτον ὡς αὐτὴν σ' ἐγένεσσαν καὶ κάλλος κτλ.*

Ὁ Ἱμπεριὸς εἰς πολλὰ σημεῖα ἔχει ἀναλογίας τινὰς πρὸς τὸν Ἀχιλλέα τοῦ ὁμωνύμου ποιήματος καὶ διὰ τοῦτου πρὸς τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν, ὡς ὑπεδήλωσα καὶ προηγουμένως.¹ Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἐπεισόδιά τινὰ ἐκ τῶν οὐσιωδεστέρων τῆς ρωμαντικῆς ταύτης διηγήσεως ὑπομιμνήσκουν ἀνάλογά των, ἀπαντώμενα εἰς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς. Ἡ εἰς τὴν κοιλίαν ἰχθύος π. χ. ἀνεύρεσις τοῦ ἀρπαγέντος ὑπ' ἀετοῦ καὶ καταπεσόντος εἰς τὴν θάλασσαν ἐγκόλπιου ὁμοιάζει κατὰ πολὺ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερομένην περὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ τυράννου τῆς Σάμου Πολυκράτους· ἡ δὲ ἀπόκρυψις τοῦ θησαυροῦ εἰς βυτία, ἀπογεμισθέντα μὲ ἄλας, ἢ μὲ ἐλάιας κατὰ τὴν ἀραβικὴν διήγησιν, ἔχει τὴν ἀνάλογόν της εἰς ἐπεισόδιον ἐκτιθέμενον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου,² τοῦ ὁποίου ἀπήχησις πάλιν εἶναι ἡ ὑπόθεσις Κρητικοῦ τινος παραμυθίου.³

Πρὶν ὅμως διατυπώσω γενικὸν τι συμπέρασμα ἐκ τῶν σχέσεων αὐτῶν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν μύθων, τῶν ἀνατολικῶν διηγήσεων καὶ τοῦ βυζαντινοῦ ποιήματος, προβαίνω εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑτέρου τινὸς ποιητικοῦ ἔργου: τῆς διηγήσεως «Φλωρίου καὶ κόρης Πλάτζια Φλώρης,» τῆς ὁποίας ἐμνήσθην ὀλίγον προηγουμένως καὶ ἡ ὁποία πλὴν ἄλλων ἀναλογιῶν πρὸς τὸ ποίημα τοῦ

1. Ἴδε περὶ τῆς σχέσεως ταύτης τὰ γραφέντα εἰς σελ. 98 καὶ 99 ὑπόσημ. 1 τοῦ παρόντος βιβλίου.

2. Πλουτάρχου: Κεφαλαίων καταγραφὴ Ἑλλην. 84 σελ. 298c.

3. Εἰς «Παρνασσὸν» τόμ. II' σελ. 333-4. — Περὶ τῶν μύθων αὐτῶν ἴδε λεπτομερέστερον Ν. Πολίτην εἰς β', Β' τομ. 2ος σελ. 775-6.

«Ἰμπερίου καὶ Μαργαρώνας» ἔχει καὶ τὴν ἀναλογίαν τῆς διὰ τοῦ τίτλου ὑποδηλώσεως, ὅτι πρόκειται περὶ «ξένης» διηγήσεως. Ἐὖ μμετρον τοῦτο μυθιστόρημα, ἀποτελούμενον ἀπὸ 1874 ἀνομοιοκαταλήκτους δεκαπεντασυλλάβους¹, φέρει τίτλον :

*Διήγησις ἐξαιρετος, ἔρωτικὴ καὶ ξένη
Φλωρίου τοῦ πανευτυχοῦς καὶ κόρης Πλάτζια Φλώρης.*

Ὁ ποιητὴς μὴ ποιούμενος χρῆσιν προοιμίου, ὡς οἱ ἄλλοι ὁμοτέχνοί του, εἰσέρχεται κατ' εὐθείαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν του :

*Εἰς καθάρτην εὐγενῆς ὁρμώμενος ἐκ Ρώμης,
ἀνδρείος, καλοπρόσωπος, ἐν παλαιοῖς τοῖς χρόνοις,
ἔσχε παρθένον σύζυγον· πλὴν ἐξ αὐτῆς τῆς κόρης
τέκνον οὐδὲν ἐποίησεν κ' ἐτρώθηκεν τῇ λύπῃ·
ὑπῆρχε γὰρ εὐγενική, τὸ εἶδος κρησιαλλόχροια,
ἐξαιρετος εἰς ἡλικιάν². Πλὴν ἦτον ὠραιωμένη
εἰς ἡλικίαν κυάριστος, σελήνη εἰς τὴν ἄμιν·
ὁ κύκλος τοῦ προσώπου τῆς τὸν ἥλιον ἀντηγύει,
τὸ κάλλος τῆς τὸ ἔμορπον φλόγα νὰ παρασταίνῃ.
Ἰδὼν δὲ ὁ αὐτῆς ἀνὴρ αὐτῆς τὴν ἀτεκνίαν
ἐκ βάθους τῆς αὐτοῦ ψυχῆς θεὸν ἐξελκοῦτο
καὶ πρέσβυν παρεστήσατο μύστην τοῦ τηλικούτου
Ἰάκωβον τὸν ἐνδοξὸν ἀπόστολον κυρίου,
ὅσον νομίζων παρηγοίαν ἔχειν πρὸς τὸν δεσπότην
τοῦ χάριν δοῦναι αἰτήσεως ἵνα τεκνοποιήσῃ
ὁ δὲ ἀνὴρ τῆς γυναικὸς διὰ νάχη τοιαύτην χίρην
ὑπόσχεσιν ἐποίησεν νὰ κλαίγουν ἐν Γαλιτζαῖς·
μετὰ δὲ τὴν ὑπόσχεσιν συνέλαβεν ἡ κόρη,
καὶ πάντες εἰς τὸν οἶκόν τους χαρὰς μεγάλας κάμνουν.*

Διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ τάμα αὐτὸ ὁ εὐγενὴς Ρωμαῖος πορεύεται μετὰ τῆς συζύγου του καὶ ἄλλων προσκυνητῶν εἰς Ἅγιον Ἰάκωβον. Καθ' ὁδὸν ἢ συνοδίᾳ προσβάλλεται ὑπὸ τοῦ Σαρακηνοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας Φιλίππου. Φονεύονται πάντες, πλὴν τῆς συζύγου, τὴν ὅποιαν ἐλυπήθησαν διὰ τὴν ὠραιότητά της. Ὁδηγοῦν ταύτην εἰς τὴν Σαρακηνὴν βασίλισσαν, ἣτις τὴν ὑποδέχεται φιλικῶς καὶ

προσπαθεῖ νὰ τὴν παρηγορήσῃ. Αἱ δύο γυναῖκες γίνονται συγχρόνως μητέρες

τὸν Μάϊον, ὅταν εὐδ' ἀνθοῦν κ' ἐκπέμπουν μυρωδαίς.

Ἡ Σαρακηνὴ βασίλισσα γεννᾷ υἱὸν καὶ ἡ Ρωμαῖα δέσποινα κόρην· ἡ δευτέρα ὅμως αὐτὴ ἀποθνήσκει ἀμέσως μετὰ τὸν τοκετόν. Ἐὰ δύο παιδία, ὀνομασθέντα τὸ μὲν Φλώριος, τὸ δὲ Πλάτζια Φλώρα, ἀνατρέφονται καὶ μεγαλόνουν μαζί, ἐνῶ καὶ ὁ ἔρως συναναπτύσσεται μεταξύ αὐτῶν. Ὁ πατήρ, διῶδων τὸν ἔρωτα τοῦτον, σκέπτεται μετὰ τῆς βασίλισσης πῶς ν' ἀποχωρίσουν τὸν Φλώριον ἀπὸ τὴν φίλην του καὶ ἀποφασίζουσι νὰ τὸν στείλουν εἰς Μοντόριον μὲ τὴν πρόφασιν τῆς εὐρυτέρας ἐκπαιδεύσεώς του. Ὁ Φλώριος πείθεται μετὰ πολλὰς παρακλήσεις καὶ συμβουλὰς τῶν γονέων ν' ἀποχωρισθῇ τῆς Πλατζιαφλώρης, ἀφοῦ ὅμως συστήσῃ εἰς τοὺς γονεῖς του νὰ τὴν προσέχουν ὡς αὐτόν. Κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ὀδυνηροῦ χωρισμοῦ ἡ κόρη δίδει εἰς τὸν Φλώριον δακτύλιον, τοῦ ὁποῦ ὁ λίθος θὰ θαμβώνεται, ὅμα αὐτὴ διατρέχῃ κίνδυνόν τινα. Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν δύο νέων, σκέπτονται πῶς νὰ ἐξοντώσουν τὴν Πλατζιαφλώραν, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐξ αὐτῶν. Κατόπιν συνεννοήσεως μὲ τὸν ἐπὶ τῆς τραπέζης κατηγορεῖται αὐτὴ, ὅτι ἠθέλησε νὰ δηλητηριάσῃ τὸν βασιλέα καὶ καταδικάζεται εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Ὁ Φλώριος ἀπὸ τὸ θάμβωμα τοῦ δακτυλιολίθου πληροφορεῖται, ὅτι ἡ φίλη του διατρέχει κίνδυνον. Φεύγει ἀμέσως ἀπὸ τὸ Μοντόριον μετημφιεσμένος, φθάνει εἰς τὴν ἔδραν τοῦ πατρὸς του, μανθάνει τὴν κατηγορίαν καὶ, ἐμφανισθεὶς εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀναμένοντος τὸν θάνατον τῆς κόρης πλήθους, φωνάζει ὅτι εἶναι ἀθώα· δύναται ν' ἀποδείξῃ τοῦτο μὲ τὴν δοκιμασίαν τῆς μονομαχίας πρὸς τὸν κατήγορόν της σινισκάλκον (τὸν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης.) Γίνεται ἡ μονομαχία. Ὁ Φλώριος φονεύει τὸν τρομερὸν εἰς ἀνδρείαν σινισκάλκον καὶ ἡ Πλατζιαφλώρα ἀφίεται ἐλευθέρᾳ. Ὁ ἦρως φεύγει πάλιν διὰ τὸ Μοντόριον, ὅπου περιπίπτει εἰς μελαγχολίαν. Ὁ δούξ τοῦ Μοντόριου, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ὁποῦ εὐρίσκεται ὁ Φλώριος, προσπαθεῖ νὰ τὸν διασκεδάσῃ παντοιοτρόπως· μεταξύ ἄλλων ἡμέραν τινα στέλλει αἰφνιδιαστικῶς πρὸς τὸν διατελοῦντα εἰς μεγάλην θλίψιν Φλώριον δύο ὠραιότατας παρθένους διὰ νὰ τὸν σκανδαλίσουν καὶ

1. Τὸ ποίημα ἐξέδωκε πρῶτος ὁ J. Bekker τὸ 1845, εἶτα ὁ Δ. Μαυροφρύδης εἰς «Ἐκλογή κτλ.» σελ. 257—323 καὶ τρίτος ὁ W. Wagner εἰς δ' σελ. 1—56; τοῦ ὁποῦ τὴν ἐκδοσὴν ἀκολουθῶ. Ἀλλὰ καὶ τῶν τριῶν ἐκδόσεων τὰ κείμενα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κρουμπάχερ, χρήζουν διορθώσεως.

2. Ἡλικιάν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἡλικιτζα, σημαίνει ἀνάστημα.

νά τὸν κάμουν ν' ἀπιστήσῃ πρὸς τὸν ἔρωτά του· ἀλλ' οὐδὲν κατορθόουν. Ὁ Φλώριος, ἐνθυμούμενος τὴν ἀγάπην τῆς Πλατζιαφλώρης, ἀνθίσταται εἰς τὸν πειρασμόν. Ἐξ ἄλλου ὁ Σαρακηνὸς βασιλεὺς ἐπιμένων εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο νέων, ἀποφασίζει νὰ πωλήσῃ τὴν Πλατζιαφλώραν εἰς ἐμπόρους ἐξ ἄλλης μακρινῆς χώρας. Τὸ θάμβωμα τοῦ δακτυλιολίθου εἰδοποιεῖ καὶ πάλιν τὸν Φλώριον περὶ τοῦ κινδύνου τῆς φίλης του. Φεύγει καὶ φθάνει ταχὺς εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ πατρὸς του. Μανθάνει τὴν πώλησιν τῆς κόρης· κατηγορεῖ τοὺς γονεῖς του διὰ τὴν ἀσπλαγχνίαν των καὶ λέγει, ὅτι θὰ φύγῃ καὶ αὐτὸς καὶ δὲν θὰ τὸν ἴδουν πλέον. Οἱ γονεῖς μεταμελοῦνται δι' ὅ,τι ἔπραξαν. Συναινοῦν εἰς τὴν ἀποδημίαν τοῦ Φλωρίου πρὸς ἀναζήτησιν τῆς φίλης του. Δίδουν εἰς αὐτὸν ἰσχυρὰν ἀκολουθίαν ἐξ ἀνδρείων εὐγενῶν καὶ τὸν συνοδεύουν μὲ τὰς εὐχὰς των διὰ νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸν σκοπὸν του. Ὁ πατήρ δίδει εἰς τὸν Φλώριον συμβουλὰς καὶ ἡ μήτηρ δακτύλιον μαγικόν :

καὶ λέγει τῷ ἡμίτηρ του : « Ἐξακριβῶς τὸ κράτειε·
καὶ ὥστε νὰ ἔχῃς μετὰ σὲν τοῦτο τὸ δακτυλίδι,
ποτὲ θανάτου οὐμφορὰν ποτὲ μὴν ἀποθάνῃς,
οὐδὲ ἰστιάῃ, οὐδὲ νερό, ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ ξίφῃ·
ἡ φύσις γὰρ τοῦ λιθαρῖου πολλ' εὐτυχὸς ὑπάρχει·
ἐνέργεια ἔχει ἐκ τὸν θεόν, ποῦ θάνατον διώκει·
καὶ ὁπόταν ἔλθῃ εἰς ἐσὲν φόβος θανάτου, σὺ μὲ μου,
κράτει το εἰς τὰς χεῖράς σου. Ἦποτε μὴν φοβᾶσαι,
τὸ πῦρ σφεννύει παρευθὺς καὶ θρύβονται τὰ ξίφη,
καὶ τὰ νερὰ σκορπίζονται καὶ οὐ δύνανται σὲ βλάψουν ».

(στ. 1169—78).

Μετὰ πολλὰς περιπλανήσεις ὁ Φλώριος φθάνει εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βαβυλῶνα, ὅπου μανθάνει, ὅτι ἡ Πλατζιαφλώρα ζῇ εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ βασιλέως Δαδέν, ὁ ὅποιος τὴν εἶχεν ἀγοράσει καὶ τὴν κρατεῖ ἐντὸς πύργου μυθικῆς πολυτελείας. Εἰς τὸν πύργον αὐτὸν ὑπάρχει βρύσις, τῆς ὁποίας τὸ νερὸν ἔχει τὴν θαυματουργὸν δύναμιν νὰ μαρτυρῇ περὶ τῆς ἀγνείας ἢ μὴ τῆς ἐγγιζούσης αὐτὸ κόρης : ἂν αὕτη εἶναι ἀγνή, τὸ νερὸν μένει καθαρόν· ἄλλως θολώνεται. Ἄγριος καστελλάνος φρουρεῖ τὸν πύργον καὶ φύλακες ἐπιβλέπουν τὴν βρύσιν. Ὁ Φλώριος κατορθώνει νὰ συνάψῃ φιλίαν μὲ τὸν καστελλάνον καὶ ν' ἀγαπηθῇ ὑπ' αὐτοῦ τόσο, ὥστε ὁ ἄγριος φρουρὸς νὰ τὸν συμβουλεύσῃ πῶς νὰ

εἰσέλθῃ εἰς τὸν πύργον καὶ πλησιάσῃ τὴν Πλατζιαφλώραν. Κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Μαΐου συνάζονται ἀπὸ παντοῦ τὰ καλλίτερα ρόδα καὶ ἐντὸς κοφίνων στέλλονται πρὸς τὸν βασιλέα, ὅστις πάλιν στέλλει τὰ ὠραιότερα πρὸς τὰς εὐνοουμένας του. Ὁ Φλώριος κρύπτεται εἰς ἓνα τοιοῦτον κόφινον, περιέχοντα τὰ λαμπρότερα ρόδα, τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς στέλλει πρὸς τὴν Πλατζιαφλώραν. Ἐπέρχεται ἡ συνάντησις τῶν δύο νέων. Λιποθυμοῦν ἐκ τῆς συγκινήσεως, ἐναγκαλιζονται καὶ διέρχονται τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα μαζί. Ἀλλὰ τὴν πρώτην τὸ νερὸν εἰς τὴν βρύσιν θολώνεται. Ἀναγγέλλεται τὸ γεγονός εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις νομίζει ὅτι ἡ Πλατζιαφλώρα εἶναι ἀσθενής. Μεταβαίνει νὰ τὴν ἴδῃ καὶ τὴν εὐρίσκει κοιμωμένην ἀκόμῃ εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Φλωρίου. Ἐπειδὴ ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς ἀμηράδες (ἡγεμόνας τῶν Ἀράβων ἢ Σαρακηνῶν) νὰ μὴ ἐκδικοῦνται ποτὲ ἰδιοχείρως, καλοῦνται οἱ ἄρχοντες νὰ κρίνουν τοὺς δύο ἐνόχους. Καταδικάζουν αὐτοὺς εἰς τὸν διὰ πύργου θάνατον. Ὁ θαυματουργὸς δακτύλιος, τὸν ὁποῖον κρατοῦν οἱ δύο ἐρασταί, δεικνύει τὴν ἐνέργειάν του : Ὁ Φλώριος καὶ ἡ Πλατζιαφλώρα μένουσιν ἀθικτοὶ ἀπὸ τὰς φλόγας τῆς πυρᾶς. Ἰὸ πλῆθος παρακαλεῖ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ κατὰ συμβουλήν ἑνὸς τῶν μεγιστάνων ὁ βασιλεὺς δικτάσσει νὰ φέρουν ἐνώπιόν του τοὺς δύο ἐνόχους διὰ νὰ τοὺς ἐξετάσῃ ποιοὶ καὶ πόθεν εἶναι. Ἀκούσας τὴν καταγωγὴν τοῦ Φλωρίου, εὐρίσκει ὅτι ὁ πατήρ τούτου εἶναι συγγενὴς του καὶ τὸν μέμφεται διὰ τὴν ἀσπλαγχνίαν του. Συγχωρεῖ τοὺς δύο νέους, τοὺς στεφανώνει, καὶ ἀφοῦ τοὺς δώσῃ πλοῦσια δῶρα, τοὺς στέλλει εἰς τὴν πατρίδα των. Ἐπιστρέφουν οἱ δύο ἐρασταί εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅπου τοὺς ὑποδέχονται μετὰ χαρᾶς ἀπείρου· οἱ γονεῖς τοῦ Φλωρίου βαπτίζονται καὶ γίνονται χριστιανοί. Ὁ Φλώριος ἀνακηρύσσεται βασιλεὺς τῆς Ρώμης, ὅπου μετὰ βασιλείαν τεσσαράκοντα ἐτῶν ἀποθνήσκει εὐτυχῆς, μετὰ ἓν ἔτος δὲ καὶ ἡ Πλατζιαφλώρα.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἐμμέτρου τούτου μυθιστορήματος εἶναι αὕτη ἢ ὑπόθεσις τοῦ εἰς πεζὸν λόγον μακροῦ διηγήματος τοῦ Βοκκακίου *Il Filocolo*, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ πρῶτον καὶ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ἔργον του καὶ ἐκ τοῦ ὁποῖου κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἐπὶ πολὺν χρόνον γνώμην ἦντλησε τὸ θέμα τοῦ ποιήματός του· ὁ Ἕλληνα

ποιητής. Ἄλλὰ καὶ τοῦ Βοκκακίου τὸ διήγημα, τὸ ὁποῖον «εἶναι ἢ ρωμαντικὴ καὶ ἱπποτικὴ ἱστορία τοῦ *Floire* καὶ τῆς *Blanceflor*, ἧτις ἐν ποικίλαις διασκευαῖς ἀπαντᾶται διαδεδομένη παρὰ τοῖς διαφόροις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς, ἐπαγωγότητι δὲ ἰδίως φαίνεται εἰς δύο παλαιὰ γαλλικὰ ποιήματα,» εἶναι παλαιότερου ἔργου διασκευή. Ὁ Ἰταλὸς συγγραφεὺς κατὰ τὸν ὁμοεθνή του κριτικὸν *Crescimè* ἤντηλθεν ἐκ τοῦ *Cantare di Florio e Bianciflore*, τὸ ὁποῖον *Cantare* εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Ἕλληνας ποιητής.¹ Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ὁ Γερμανὸς *Körting*, συμφωνῶν εἰς τοῦτο μὲ τὸν Ἰταλὸν *Zumbini*, ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ Βοκκάκιος γράφων τὸν *Filocolo* εἶχεν ὑπ' ὄψιν του παλαιότερόν τι ἑλληνικὸν ἔργον.² Ὁμοίως ἀποφαίνεται καὶ ὁ Γάλλος *G. Paris*, κατὰ τὸν ὁποῖον «μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων, ἅτινα δὲν ὑπάρχουν πλέον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀλλὰ διάφοροι ἐνδείξεις μᾶς ἐπιτρέπουν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὡς βυζαντινὰ καὶ ἅτινα μετηνέχθησαν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν χωρὶς τὸ διάμεσον τῆς λατινικῆς καὶ ἀναμφιδόλως χάρις εἰς προφορικὴν μόνον μεταβίβασιν, καταλέγεται καὶ ὁ «*Floire et Blanceflour*,» ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς δύο συνθέσεις τοῦ XII αἰῶνος καὶ μετηνέχθη μετὰ τὴν γαλλικὴν εἰς ἄλλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλικὴν ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου.³» Περὶ δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ ποιήματος κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὑπεστηρίχθη ἡ γνώμη, ὅτι τοῦτο «δὲν εἶναι μετάφρασις ἀκριβοῦς τοῦ *Cantare*, ἀλλὰ ποῦ μὲν δια-

1. Gaspari : B', 9.

2. Ἴδε Krumbacher : εἰς α', Γ', 163 καὶ 164—5.

3. G. Körting : Geschichte der Literatur Italiens Band. II (ἀφιερωμένος εἰς τὸν Βοκκάκιον) s. 505.

4. G. Paris : 82.—Τὴν γνώμην ταύτην ὑπεστήριξε κυρίως καὶ πρῶτος ὁ Édélestand du Méril εἰς τὸ ἔργον του «*Floire et Blanceflour*» poèmes du XIII siècle», Paris MDCCCLVI. Εἰς τὴν προτασσομένην μακρὰν εἰσαγωγὴν μετὰ σύγκρισιν ὄλων τῶν εἰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ὑπαρχουσῶν παραλλαγῶν ἀποδεικνύει διὰ πληθώρας ἐπιχειρημάτων, ὅτι ὄχι μόνον τὸ ποίημα τοῦ «*Floire et Blanceflour*», ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα γαλλικὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα εἶναι βυζαντινῆς προελεύσεως. Τὴν ἰδίαν γνώμην περὶ τοῦ Φλωρίου διετύπωσε καὶ ὁ Germainus, (ἴδε εἰς Krumbacher α', Γ' 165). Περὶ ὧν φρονεῖ διὰ τὸ ἔκθεμα τῆς πηγῆς τοῦ *Filocolo* καὶ τοῦ *Cantare* ὁ Gaspari ἴδε εἰς B' σελ. 811 (εἰς τὰς σημειώσεις).

σκευῆ, ποῦ δὲ ἀφαίρεισις καὶ ποῦ προσθήκη νέων στοιχείων. Ἴσως ὁ ποιητής ἐγνώριζε παλαιότερον μῦθον καὶ τὸν ἐχρησιμοποίησε. Πάντως ὅμως ἡ ἀρχὴ του εἶναι τὸ *Cantare*.¹»

Ἡ γνώμη περὶ παλαιότερου ἑλληνικοῦ ποιήματος ἢ μύθου ἀσφαλῶς πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ αἱ ὑποστηρίζοντες αὐτὴν ἴσως ν' ἀπεδείκνυον ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ὀρθότητά της, ἐὰν προέτασσαν ὡς ἐπιχειρήματα τὰς σχέσεις καὶ ἀναλογίας τοῦ βυζαντινοῦ ποιήματος πρὸς ἄλλα προγενέστερα καὶ τοῦ αὐτοῦ εἶδους ἔργα.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ «Φλωρίου καὶ Πλατζιαφλώρης» καταφαίνεται ἐκ τῶν παρατεθέντων ἀνωτέρω στίχων, ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν ἔργων, περὶ τῶν ὁποίων ἱκανῶς μέχρι τοῦδε ὠμίλησα : ἦτοι τῶν αἰγυπτιακῶν καὶ ἰνδικῶν διηγήσεων, τῶν ἀραβικῶν διηγημάτων, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μυθιστορήματος «Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ», τῶν ποιημάτων περὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Ἰμπερίου κλπ. Ἐν γενικῶν τοῦτο γνώρισμα, ἐὰν προσήγετο μεμονωμένον, ἴσως νὰ μὴ εἶχε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποῖαν προσδίδουν εἰς αὐτὸ αἱ ἄλλων πολλῶν καὶ οὐσιωδῶν ἐπεισοδίων ὁμοιότητες, αἱ ὑπάρχουσαι μεταξὺ τοῦ βυζαντινοῦ ποιήματος, τῶν προμνημονευθέντων ἔργων καὶ σοφιστικῶν τινῶν μυθιστορημάτων. Οὕτως ἡ συκοφαντία κατὰ τῆς ἡρώδος τοῦ βυζαντινοῦ ποιήματος, ὅτι ἠθέλησε νὰ δηλητηριάσῃ τὸν βασιλέα διὰ νὰ δοθῇ ἀφορμὴ καταδίκης της εἰς θάνατον καὶ τοιουτρόπως ὁ Φλώριος ἀπελευθερωθῇ τοῦ πρὸς αὐτὴν ἔρωτος, ἀπαντᾶται εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἡλιοδώρου «Αἰθιοπικὰ» (βιβλ. Η') μὲ μικρὰς τινὰς παραλλαγὰς. Ἐπι πλέον αἱ ἥρωες τῶν δύο τούτων μυθιστορημάτων ὑφίστανται τὰς ἰδίας δοκιμασίας καὶ ἔχουν τὰς αὐτὰς περιπετείας. Ὁ Φλώριος καὶ ἡ Πλατζιαφλώρα, ὅπως καὶ ὁ Θεαγένης καὶ ἡ Χαρίκλεια, χωρίζονται, συναντῶνται, καταδικάζονται εἰς θάνατον διὰ νὰ σωθοῦν διὰ θαύματος. Εἶναι αἱ ἴδιαι περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι μὲ ἀσημάντους τινὰς διαφορὰς ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ ἀραβικὸν διήγημα «Χαγιατ-ἐν-Νουφρὺς»² καὶ εἰς τὸ

1. J. Schmitt : «Zu Phlorios und Platziastora». Byzantinische Zeitschrift Band II (1898) s. 212—220.

2. Χίλια καὶ Μία Νύκτες τόμ. Γ' σελ. 306—311 (τῆς μεταφ. Κ. Τρικογλιδῆ).

μυθιστόρημα τοῦ Προδρόμου καὶ εἰς τὸ ποίημα τοῦ «Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης», ἢ δὲ τελευταία περιπέτεια καὶ εἰς τὴν περὶ Παλλήνης περιληπτικὴν διήγησιν τοῦ Παρθενίου¹. Ὁ Φλώριος καὶ ἡ Πλατζιαφλώρα σώζονται ἀπὸ τὸν διὰ τῆς πυρᾶς θάνατον μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ θαυματουργοῦ δακτυλίου, τὸν ὅποιον εἶχε δώσει εἰς τὸν ἥρωα ἢ μήτηρ του καὶ περὶ τοῦ ὁποίου λέγει πρὸς τὴν ἐρωμένην του :

*Ἔχω γὰρ δακτυλίδιον μ' ἀτίμητον λιθάρι,
κράτειε το εἰς τὰ χέρια σου, τίποτες μὴν φοβᾶσαι,
ὅταν τὸ δακτυλίδιον μου κρατῆς το μετὰ σένα
οὐδὲ νερόν, οὐδὲ ἰατιά, θάνατον μὴ φοβᾶσαι. (στ. 1761—64).*

Τὸν ἴδιον δακτύλιον ἔχει καὶ ἡ ἥρωίς τοῦ Ἡλιοδώρου Χαρίκλεια, διὰ τὸ ὅποιον χρησμός, κατ' ὄναρ δοθείς, εἶπε πρὸς αὐτήν :

*Παντάρβην φορέουσα, πυρὸς μὴ τάρβει ἐρωήν
Ρηιδίως μοίρας καὶ τ' ἀδόκητα πέλει . . .*

καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ὁποίου ἡ Χαρίκλεια ἐξηγεῖ πρὸς τὸν ἐραστήν της Θεαγένην οὕτως : «Ἔστι δὴ καὶ δακτύλιος, δῶρον μὲν παρὰ πατρός τοῦμοῦ τῇ μητρὶ παρὰ τὴν μνηστειάν δοθείς, λίθῳ δὲ τῇ καλουμένῃ παντάρβῃ τὴν σφενδόνην διάδετος, γράμμασι δὲ ἱεροῖς τισιν ἀνάγραπτος, καὶ τελετῆς, ὡς ἔοικε, θειοτέρας ἀνάμεστος, παρ' ἧς εἰκάζω δύναμιν τινα εἶκειν τῇ λίθῳ πυρὸς φυγαδευτικὴν, ἀπάθειαν ταῖς ἔχουσιν ἐν ταῖς φλογώσεσι δωρουμένην, ἢ καμὲ τυχὸν σὺν βουλήσει θεῶν περιέσωσεν.» (Αἰθιοπ. Βιβλ. Ἡ').

Τοιοῦτον θαυματουργὸν δακτύλιον λαμβάνει καὶ ὁ ἥρωας τοῦ ἀραβικοῦ διηγήματος «Ἱστορία τῆς Γκιουλνάρ τῆς Θαλασσογεννημένης καὶ τοῦ γιοῦ της Μπάντρ-Μπεσσίμ» ἀπὸ τὸν θεῖόν του, ὅστις λέγει πρὸς αὐτόν : «Βάλε αὐτὸ (τὸ δακτυλίδι) στὸ δάχτυλό σου καὶ δὲν ἔχεις φόβον ἀπὸ πνιγμὸ καὶ ἄλλους κινδύνους, οὔτε ἀπὸ τ' ἄγρια θηρία καὶ τὰ μεγάλα ψάρια τῆς θάλασσης.»¹ «Κάπως δὲ παρόμοιος εἶναι καὶ ὁ δακτύλιος, τὸν ὅποιον δίδει πρὸς τὸν Καλλίμαχον, τὸν ἥρωα τοῦ ὁμωνύμου ποιήματος, ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του :

*ἂν γὰρ εἰς μέσον στόμα σου τὸ δακτυλίδιον βάλῃς,
ἐργάσεται σε πτερωτὸν καὶ τοῦ κινδύνου φύγης (στ. 264—5).*

1. *Exotici Scriptores* : I, 9.

2. *Χίλιες καὶ Μία Νύκτες* τόμ. Δ' σελ. 80.

Οὐδὲ εἶναι ἄλλο τι τὸ ἐγκόλπιον, τὸ ὅποιον δίδει εἰς τὸν Ἱμπέριον ἢ μήτηρ του κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεώς του :

*Πλὴν ἀκριβὸν ἐγκόλπιον δίδω σε νὰ βαστάξῃς
καὶ ὡς ποτε τὸ ἐγκόλπιον νὰ ἔχῃς μετ' ἐοένα,
ποιτὲ θανάτου σόββαμα, ποιτὲ οὐδὲν φοβᾶσαι,
οὐδὲ κονιάρι δύναται, νιέ μου, νὰ σὲ βλάψῃ,
οὐδὲ ἰατιά, οὐδὲ νερόν, οὐδὲ καὶ ἄλλα ξίφη.
Πλὴν ἀκριβῶς το φύλαγε ἀτίμητον ὑπάρχει,
ἐνέργειαν ἔχει ἐκ Θεοῦ, τὸν θάνατον διώκει (στ. 214—20)*

Εἰς τὸ ποίημα τοῦ «Φλώριου καὶ Πλατζιαφλώρας» ἀπαντᾶται κατὰ πρῶτον καὶ ἢ μὴ ἀναφερομένη εἰς ἄλλο ἐκ τῶν ἐμμέτρων αὐτῶν μυθιστορημάτων τοῦ ρωμαντικοῦ κύκλου λεπτομέρεια τῆς δοκιμασίας τῆς ἀγνότητος τῆς κόρης, ἢ «ἀγνείας πείρα», ἢτοι ἢ ἀπόδειξις τῆς ἀγνείας παρθένου διὰ τῆς ὑποβολῆς της εἰς τὴν δοκιμασίαν τῆς ἐνεργείας θαυματουργοῦ ὕδατος. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ὑπάγεται εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς δεισιδαιμονίας ἢ τῆς λαϊκῆς πίστεως, τὸ ὅποιον διακρίνεται μὲ τὸν ὄρον θεοκρισία. Ἡ πίστις πρὸς τὴν θεοκρισίαν εἶναι ἀρχαιοτάτη εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς. «Ἦδη εἰς τὰ βάθη τῆς ἀρχῆς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τὸν ἐσχάτως εὑρεθέντα πρῶτον κώδικα νομοθεσίας, τὸν κώδικα τοῦ βασιλέως τῆς Βαβυλωνίας, Ἀμουραβῆ, τοῦ Ἀμαρεάλ τῆς Βίβλου (περὶ τὸ 2225 π.Χ.) ἐξελέγχεται διὰ δοκιμασίας ἢ ἀγνότητος τῆς γυναικὸς καὶ μάλιστα διὰ τοῦ ὕδατος.¹ Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἰς τὸ ποίημα τοῦ Φλώριου καὶ Πλατζιαφλώρας (ὅπου τὸ θαυματουργὸν ὕδωρ θεολόγεται, ἐνδεικνύον οὕτως, ὅτι ἡ κόρη ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀγνή,) δὲν εἶναι πρωτότυπος, καθόσον δὲν ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν καθόλου ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἀπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων καὶ ἐντεθθεν. Εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἡλιοδώρου «Ἱὰ Αἰθιοπικά» ἢ δοκιμασία γίνεται διὰ τοῦ πυρός. Κατὰ τὴν λεπτομερῆ τῆς θεοκρισίας ταύτης περιγραφὴν, τὴν ὅποιαν κάμνει (εἰς τὸ Ἰ' Βιβλ.) ὁ σοφιστής οὐ-

1. Ἄδ. Ἀδαμαντίου : «Ἀγνείας πείρα», εἰς Λαογραφίαν τόμ. Ιος (1909—1910) σελ. 464. Εἰς τὴν μακρὰν ταύτην μελέτην τοῦ ὁ Ἑλλήν Βυζαντινολόγος πραγματεύεται ἐμπεριστατωμένως περὶ τῆς ἀγιογραφικῆς ἀναπαράστασως (εἰκονογραφίας) τῆς δοκιμασίας καὶ ὑπὸ τὴν ἑμνογραφικὴν καὶ τὴν λαογραφικὴν ἔποψιν.

τος μυθιστοριογράφος, άνωθεν πυρᾶς τίθεται έσχάρα, τῆς όποίας έπιβαίνουν οί μέλλοντες νά ύποστούν τήν δοκιμασίαν τῆς άγνείας· ό μή καθαρός από συνουσίαν σαρκικήν ἢ ό έπίλορκος καλεται, ό δέ άγνός μένει άθικτος· ούτως οί δύο έρασταί, ἦρωες τοῦ μυθιστορήματος, Θεαγένης και Χαρίκλεια, άγνοί όντες, έπέβησαν τῆς έσχάρας και αί φλόγες τῆς πυρᾶς οὐδόλωσ έθίξαν αὐτούς. Παραμοίαν διά πυρός δοκιμασίαν αναφέρει και ό μιμητής εις πολλά τοῦ Ἡλιοδώρου Πρόδρομος εις τό μυθιστόρημά του «Τά κατά Ροδάνθην και Δοσικλέα», όπου ό εις τῶν ήρώων Κράτανδρος λέγει :

*Ἐπει δέ και προήλθον εις μέσην φλόγα
τό πῦρ κατῶν άκουστος έντός Ιατάμη·
«Καιόν τι τοῦτο και τεράστιον λέγεις»
έφη Δοσικλῆς «εί τό πῦρ ἠσοημένον
και μή φόνον δέδρακας, οὐκ έφλεξέ σε.»
«Οὐ τῆς καμίνου, τῆς θεοῦ δέ τό δρᾶμα»
Κράτανδρος ειπε κτλ. (Λόγος Α' στ. 388—395)*

Ἐπιπλοῦς Ἰάτιος εις τό μυθιστόρημά του «Τά κατά Λευκίπην και Κλειτοφῶντα» αναφέρει δύο ειδῶν δοκιμασίαν άγνείας : τήν διά τῆς σύριγγος τοῦ Πανός (Λόγος Η' κεφ. 6) και τήν διά τοῦ ὕδατος τῆς Στυγός (Λόγος Η' κεφ. 11 και 12.) Εις τās περιγραφάς άμφοτέρων τῶν δοκιμασιῶν άπαντῶνται αί φράσεις : «Όταν οὐν αἰτίαν έχη τις οὐκ είναι παρθένος...» και «όταν τις αἰτίαν έχη άφροδισίων...» Αί φράσεις αὐται έπαναλαμβάνονται εις τό ποίημα τοῦ «Φλώριου και Πλατζιαφλώρης» διά τῶν κάτωθι στίχων, οί όποιοί ίσως νά μένουν άκατανόητοι, όταν δέν γνωρίζη τις τὰ άνωτέρω χωρία τοῦ σοφιστικοῦ μυθιστορήματος :

*Ἐναι βρυοίτζα και νερόν· και τοῦ νεροῦ ἡ χάρις
ἡ κόρη αν είναι αἰτιος, ἡ κόρη αν εν· παρθένος...
εί δ' έχει δόλον τίποτες και παρθενιάν οὐκ έχει,
θολόνεται, ταράσσεται και γίνεται ως βοῦλκος,
και παρευθός γνωρίζεται ἡ κόρη αἰτίαν έχει. (στ. 1339-48).*

Ἐπιπλοῦς Εὐστάθιος εις τό μυθιστόρημά του «τά καθ' Ἰσμίνην και Ἰσμινίαν» αναφέρει δοκιμασίαν άγνείας δι' ὕδατος (Λόγος Η § 7.) Ἐπίπλοῦς χαρακτηριστικόν τοῦτο έπεισόδιον τοῦ βυζαντινοῦ ποιήματος, τό ὕπαρχον μέν και εις τὰ δυτικά ποιήματα, τὰ φερόμενα, ότι έχρησίμευσαν ως πρότυπον αὐτοῦ, άλλ' ὕπενθυμίζον τήν άρχαιο-

τάτην πρὸς τήν θεοκρισίαν πίστιν τῶν ανατολικῶν λαῶν και τήν διά μέσου τῶν αἰώνων διάσωσιν αὐτῆς, έχει σημασίαν διά τήν προέλευσιν τῆς έμμέτρου βυζαντινῆς μυθιστορίας.

Ἰδιαιτέρας ὄλως σημασίας έπεισόδιον εις τό ποίημα τοῦ Φλώριου και Πλατζιαφλώρης είναι ἡ προσπάθεια τοῦ δουκός τοῦ Μοντόριο ν' άποσπάση τόν νεαρόν αισθηματικόν ἦρωα από τήν έρωτικήν πρὸς τήν Πλατζιαφλώραν άφοσίωσιν του με τήν άποστολήν εις αὐτόν δύο ὡραιστάτων παρθένων, εις τās όποίας έδόθησαν ὀδηγίαι, ότι πρέπει διά παντός τρόπου νά σαγηνεύσουν τόν πιστόν έραστήν, ὥστε νά λησμονήση τήν αγαπωμένην κόρην και νά έπιθυμήση τὰ κάλλη των. Ἐπίπλοῦς τοῦτο μέσον, τό όπολον οὐδόλωσ αναφέρουν αί δύο φραγκικαί παραλλαγαί, εκθέτει ὁμως διά μακρῶν ό Βοκκάκιος εις τό διήγημά του ὡς και ό ποιητής τοῦ *Canzone*,¹ χρησιμοποιεῖ εις τό εκκλησιαστικόν μυθιστόρημα «Βίος Βαρλαάμ και Ἰωάσαφ²» και ό βασιλεὺς Ἄβεννῆρ διά ν' άποσπάση τόν υἱόν του από τήν άφοσίωσιν του πρὸς τήν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ. Οί δύο ἦρωες κατανικοῦν τόν πειρασμόν ὁμοιοτρόπως : διά τῆς προσηλώσεως ὄλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεῶν των εις ὅτι αγαποῦν. Ἐπίπλοῦς στρέφει τόν νοῦν πρὸς τήν αγαπωμένην κόρην και ἡ δύναμις τοῦ άγνοῦ έρωτός του δέν κατανικᾶται ὑπὸ τῶν σαρκικῶν ὀρέξεων· ό Ἰωάσαφ τήν δύναμιν τῆς αντιστάσεώς του εις τās προκλητικότητας τῆς επικινδύνου γυναικείας ὡραιότητος αντλεῖ από τήν βαθείαν άφοσίωσιν ψυχῆς και πνεύματος πρὸς τήν νέαν θρησκείαν, τήν όποίαν ειχε γνωρίσει. Ἐπίπλοῦς τοῦ έπεισοδίου τούτου έχει βαθυτέραν από τήν τῆς άπλῆς μιμήσεως σημασίαν. Ἐπίπλοῦς τοῦ Φλώριου έμφανίζει τόν έρωτικόν ιδεαλισμόν ὅπως τόν ειχε διαμορφώσει κατά τούς μεσαιωνικούς χρόνους ἡ επίδρασις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· ό έρωσ είναι ιερός· κατέχει περισσότερον τήν ψυχὴν ἢ τās αισθήσεις· είναι ό ρωμαντισμός, εις τόν όπολον έδωκαν τήν ὄλως ιδιόζουσαν μορφήν του αἱ περι έρωτος και έρωμένης ιδέαι

1. *Édéléstand du Mériel : Floire et Blanceflor etc.*, p. LXXIV.

2. Εἰς *Boissonade IV*, 259 και έφεξής. Οί άσχοληθέντες με τήν έξέτασιν τῶν εις τās διαφόρους γλώσσας παραλλαγῶν τῆς διηγήσεως περι τοῦ Φλώριου και Πλατζιαφλώρας οὐδόλωσ ὁμιλοῦν διά τήν ὕπαρξιν τοῦ έπεισοδίου τούτου εις τό μυθιστόρημα «Βίος Βαρλαάμ και Ἰωάσαφ», εἰς ὃ προφανῶς παρελήφθη.

τῶν ἐραστῶν τοῦ μεσαιῶνος, εἴτε ἱππῶται τῆς Δύσεως εἶναι οὗτοι, εἴτε βυζαντινοὶ ἥρωες. Ὁ χριστιανὸς ποιητὴς τοῦ Φλώριου παρέλαβεν ἀπὸ τὸν χριστιανὸν διασκευαστὴν τοῦ Ἰνδικοῦ μυθιστορήματος ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον συνεβιδάξεται πρὸς τὰς ἀντιλήψεις του περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἰδανικοῦ ἔρωτος ἀπὸ τὸν ὑλιστικὸν τοιαύτον, διότι ἡ ὑπεροχὴ αὕτη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἠθικότητα, τὴν ὁποῖαν διδάσκει ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Εἰς τὸν ἔρωτα ἡ πίστις πρὸς τὴν δύναμιν τῆς ἱερότητός του καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθηματός πρέπει νὰ εἶναι τὰ κύρια γνωρίσματά του· καὶ τοιαῦτα εἶναι εἰς ὅλα τὰ ἑμμετρα βυζαντινὰ μυθιστορήματα, ὅπου ὁ ἔρωτος γνωρίζει πᾶσας τὰς πικρὰς δοκιμασίας διὰ νὰ κατισχύσῃ τέλος καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ εὐτυχὴ συμβίωσις τῶν τοσοῦτον δοκιμασθέντων ἐραστῶν. Εἰς οὐδὲν τῶν μυθιστορημάτων τούτων ὑπάρχει διάφορος περὶ ἔρωτος ἔννοια καὶ διάφορον τέλος τῆς ἐρωτικῆς ἱστορίας.

Τὸ τοιοῦτο γενικὸν πνεῦμα, τὸ διέπῳ τὰς ρωμαντικὰς ταύτας ἑμμέτρους διηγήσεις, ἐμφανίζεται βεβαίως καὶ ὡς ἀπήχησις, ἢ μᾶλλον ὡς ἐξακολούθησις, τοῦ πνεύματος τῶν σοφιστικῶν μυθιστορημάτων, τὰ ὁποῖα ἐνέχουν πολὺ ἀπὸ τὸν μεταλεξανδρινὸν μυστικισμὸν καὶ τὴν θαυματουργίαν καὶ τῶν ὁποῶν ἡ ὑπόθεσις στρέφεται περὶ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν πυρῆνα, οὕτως ὥστε νὰ φαίνονται καὶ ὡς παρέκτασις τῶν παρομοίων ἀρχαιοτάτων ἀνατολικῶν διηγήσεων, οἵαι εἶναι τὰ Ἰνδικὰ ἔπη περὶ τοῦ Ράμα, τοῦ Νάλα καὶ Νταμαγιάντης¹ καὶ ἄλλα. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ εἰς τὰ τοιαῦτα ἔργα τῶν βυζαντινῶν παρεῖδουσις νεωτέρων ἀνατολικῶν στοιχείων, ἀραβικῶν ἢ περσικῶν, προσδίδῃ εἰς τὸν ἔρωτα τάσιν τινὰ πρὸς τὴν ὑλικὴν ἀπόλαυσιν, οἱ ποιηταὶ προσέχουν πάντοτε νὰ κρατοῦν αὐτὸν σεμνὸν ἢ ἄλλως νὰ ἀποδίδουν τὴν προσβολὴν κατὰ τῆς σεμνότητος εἰς ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ, ὡς εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Οἱ ἐρασταὶ καὶ εἰς τὰ σοφιστικὰ μυθιστορήματα, καὶ εἰς τὰς ὁμοιαζούσας πρὸς ταῦτα ἀνατολικὰς διηγήσεις καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ μυθιστορικὰ ποιήματα σέβονται ἀμοιβαίως τὸ αἰσθημά των καὶ μένουν ἀδιαλείπτως πιστοὶ πρὸς αὐτό· οὐδεμίαν ἄλλην γυνὴν δύναται νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐραστοῦ, ὅπως οὐδεὶς ἄλλος ἀνὴρ ὑπάρχει διὰ τὴν ἐρωμένην. Τὸ

γενικὸν τοῦτο πνεῦμα ἀναφαίνεται καὶ εἰς ρωμαντικὰ τινὰ ποιητικὰ ἀφηγήματα τῆς δύσεως, ἔχοντα ὁμοιότητα καὶ ἀναλογίαν πρὸς τὰ βυζαντινὰ τοιαῦτα ἐνῷ δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς μυθιστορικὰς ἀφηγήσεις τὰς ἀνηκούσας εἰς τὸν λεγόμενον Καρλοβιγγιανὸν κύκλον¹. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὠρμήθη ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἶναι τὸ κύριον γνώρισμα σειρᾶς ὅλης ποιητικῶν δημιουργημάτων τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταδοθὲν ἐκ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ συντελέσαν οὕτως εἰς τὴν κατ' ἀπομίμησιν τῆς δυτικῆς ποιητικῆς λογοτεχνίας διαμόρφωσιν τῆς βυζαντινῆς τοιαύτης.

Κατόπιν τούτων ἐπανέρχομαι εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως καὶ ἀναλογιῶν μεταξὺ τοῦ «Φλώριου καὶ Πλατζιαφλώρας» καὶ τοῦ «Ἰμπερίου καὶ Μαργαρώνας». Ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν δύο ποιημάτων εἶναι ἡ αὐτὴ, ὡς ἐπανειλημμένως ἐλέχθη, καὶ ἐκτίθεται μὲ τοὺς ἰδίους σχεδὸν στίχους. Οἱ δύο ἥρωες μονομαχοῦν (διὰ διάφορον ἕκαστος αἰτίαν) ὡς ἀγνωστοί. Ἀναχωροῦν ἀμφοτέρω, δυσηρεστημένοι ἐκ τῆς πρὸς αὐτοὺς συμπεριφορᾶς τῶν πατέρων των, διὰ νὰ γνωρίσουν σκληρὰς περιπετείας. Πρὸς ἀμφοτέρους δίδουν οἱ πατέρες τὰς ἰδίας συμβουλὰς :

"Ἀπελθ', υἱέ μου, ἀπελθε τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου,
κ' ἐκεῖ πού θές περιπατεῖ, υἱέ, στήν ξενίτειαν
φίλος ἄς εἶναι τῶν πτωχῶν, πλουσίων καὶ πενήτων·
τοὺς πάντας τίμα, πρόσσεχε ὅλοι νὰ σ' ἀγαποῦσιν"
τοὺς ἀγαθοὺς ἀγάπα τους καὶ τοὺς κακοὺς μὴ θλίβῃς,
κι ἀπὸ τῆς ταπεινότητος ὅλους νὰ ἔχῃς φίλους...
κενοδοξίαν μὴν ποθῆς μηδὲ ἀλαζονείαν,
ὅτι πολλοὺς ἀπώλεσεν τὸ ἀλαζονικὸν τους.
"Ἀπελθε τὸ παιδάκι μου, υἱέ, μὲ τὴν εὐχὴν μου.

(στ. 1104—15)

λέγει πρὸς τὸν Φλώριον ὁ πατήρ του.

Υἱέ μου, φῶς, ὀμμάτια μου, υἱέ μου, ἡ ψυχὴ μου . . .
Λοιπόν, υἱέ μου, ἀπελθε, ποῖσε τὸ θέλημά σου
καὶ ἡ εὐκὴ μου μετὰ σέν, νὰ σὲ διαφυλάττῃ
νὰ ἔνῃς ἐμπρός καὶ ὀπίσω σου, νὰ σὲ κατευθύνῃ.

1. Ἴδε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου Ernest Seillière : Les Origines Romanesques de la Morale et de la Politique Romantiques (Paris, la Renaissance du livre, 1920) pag. 50 καὶ ἄλλαχοῦ.

1. Μεταφράσθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἑμμέτρως ὑπὸ Δ. Μαβίλη καὶ Κ. Κ. Θεοτόκη. Ἐκδόσις «Γραμμῶν» 1914.

Ἄς εἶσαι εἰς τὴν ξενιτιᾶν φίλος ἠγαπημένος.

Ἐχε ταπεινῶσαι πολλήν, υἱέ μου, εἰς τοὺς πάντας,

ἀλαζονεῖαν ἄπεχε ποσῶς μηδὲν τὴν ἔχης,

ὅτι πολλοὶ ἀπωλέστησαν ἐκ τὴν ἀλαζονεῖαν. (στ. 183—199)

λέγει ὁ ρήγας τῆς Πρεβέντζας πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Ἰμπέρριον. Ἡ μήτηρ δὲ τοῦ Φλωρίου, θρηνοῦσα διὰ τὴν ἀναχώρησίν του, ἀπευθύνει πρὸς αὐτὸν τοὺς ἑξῆς λόγους :

Υἱέ μου παγγλύκατε, υἱέ ἠγαπημένε,

υἱέ, τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς δλης μου καρδίας,

υἱέ μου, ἀγάπη μου καλή, ἀπαντοχή, υἱέ μου,

ἐγὼ ἐθάρρουν, ἤλσγα, νὰ σ' εὕρω εἰς τὸ γῆρας

στὴν ὑστερόν μου τὴν ζωὴν νὰ σ' εὕρω ἀπαγκούμπιον¹

τώρα μὲ δίδεις διστομον μαχαῖρι, νὰ διχάζη

μέσα σὲ φυλλοκάρδια μου, υἱέ μ', ὁ στερεμός σου

καὶ τὴν καρδίαν σφάζει με κι οὐδὲν τὴν ὑπομένω.

(στ. 1147—54)

Τοὺς ἰδίους σχεδὸν λόγους λέγει καὶ πρὸς τὸν Ἰμπέρριον ἡ μήτηρ του :

Υἱέ μου, φῶς ὀμμάτια μου, πνοή μου καὶ ζωή μου,

ἀπαντοχή, ἐλπίδα μου, οὐσταις ἐδική μου,

ἐδὲ μαχαῖρι διστομον εἰς τὴν καρδιά μου μέσα

νὰ σφάζη νὰ διχοτομῆ βλα τὰ σωθικά μου. (στ. 204—8)

Ἀμφότεραι αἱ μητέρες δίδουν εἰς τοὺς υἱοὺς των ἡ μὲν δακτύλιον, ἡ δὲ ἐγκόλπιον ἔχον τὴν δύναμιν νὰ προφυλάττῃ αὐτοὺς ἀπὸ πάντα κίνδυνον. Τὸ δὲ τέλος ἀμφοτέρων τῶν ἱστοριῶν, κατόπιν διαφορετικῶν περιπετειῶν, εἶναι τὸ αὐτό.

Μετὰ τὴν προφανῆ ὑπαρξίν τῶν κυριωτέρων ἐπεισοδίων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν καὶ τὴν ἕλην ὑπόθεσιν τῶν δύο ποιημάτων, εἰς προγενέστερα ἔργα τῆς παλαιότητας καὶ τῆς μετὰ ταύτην ἀνατολικῆς φιλολογίας, τῆς σοφιστικῆς μυθιστοριογραφίας, τοῦ μυθιστορήματος τοῦ «Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ», τῶν μυθιστορημάτων, τῶν Προδρόμου, Εὐσταθίου, Εὐγενιανοῦ καὶ ἄλλων σχεδὸν τῶν ἑμμέτρων βυζαντινῶν μυθιστοριῶν, καὶ μετὰ τὰς τόσας ἄλλας μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογίας, ὡς μόνον σχεδὸν στοιχεῖα, ἔχοντα τὴν προέλευσίν των ἀπὸ τὴν δυτικὴν φιλολογίαν, ἀπομένουν οἱ τίτλοι των καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων¹, εἰς δὲ τὸν Φλώριον καὶ ἡ ὑπόμνησις τοῦ καθολικισμοῦ.

1. Καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἡρώων τοῦ ποιήματος «Φλώριος καὶ Πλά-

Ταῦτα πάντα (ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπόψεως, ὅτι δικαιοῦναι τὴν γνώμην, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ποιημάτων αὐτῶν εἶναι παλαιότερα ἑλληνικὰ ἔργα, ἅτινα, μετενεχθέντα εἰς τὴν Δύσιν, ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ *Canitare di Florio e Biancifiore* καὶ τῆς διηγήσεως περὶ «Πέτρου καὶ ὠραίας Μαγκελὸν») ἀποδεικνύουν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ποιηταί, οἱ διασκευάσαντες τὰς δύο αὐτὰς ἐρωτικὰς διηγήσεις εἰς ποιήματα τοῦ ρωμαντικοῦ κύκλου, ἐξεμεταλλεύθησαν γνωρίμους εἰς αὐτοὺς ὑποθέσεις καὶ ἐχρησιμοποίησαν παραδόσεις καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἀπὸ μακροῦ πολιτογραφηθέντα εἰς τὴν παραμυθολογίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοῦ μὲν δὲ νὰ ἐκφράσω τὴν γνώμην, ὅτι πιθανὸν οἱ δύο διασκευασταὶ νὰ ἦσαν Ἕλληνες τῆς κάτω Ἰταλίας, οἱ ὅποιοι, παραλαβόντες τὰς εἰς τὴν Δύσιν κυκλοφορούσας διηγήσεις ταύτας, διεμόρφωσαν αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὰς γνωρίμους των ἑλληνικὰς λεπτομερείας (ἐξ οὗ ἡ ἀπουσία εἰς τὰς δυτικὰς ἀφηγήσεις χαρακτηριστικῶν ἐπεισοδίων, ὑπαρχόντων μόνον εἰς τὰ ἑλληνικὰ ποιήματα,) διατηρήσαντες τὴν ὁμοιότητα τῶν ὀνομάτων τῶν ἡρώων. Οἱ δύο οὗτοι διασκευασταὶ ἀναμφιβόλως ἐγνώριζον ὁ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἄλλου, ἀφοῦ ἡ ἐπὶ λέξει ὁμοιότης χαρακτηριστικῶν χωρίων εἶναι τόσον καταφανής. Ποῖος ὅμως ἐκ τῶν δύο εἶχε ὑπ' ὄψιν τὸν ἄλλον δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ, καθόσον αἱ σωζόμεναι παραλλαγὰὶ ἀμφοτέρων τῶν ποιημάτων φαίνονται γραφείσαι κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, ἥτοι περὶ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος,¹ ἡ δὲ γλῶσσα μόνη δὲν εἶναι ἐπαρκὲς βοήθημα διὰ τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας ταύτης.

τῆς Φλώρας δὲν φαίνονται νὰ εἶναι ξενικά. Τὸ ὄνομα Φλώρος, ἐξ οὗ τὸ Φλώριος καὶ Φλώρα εἶναι σύνθετες εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀφοῦ καὶ εἰς τὸ ἑορτολόγιον ὑπάρχουν δύο ἅγιοι φέροντες τοῦτο (ἡ μνήμη των τιμᾶται τοῦ μὲν ἐνδὲς τὴν 18ην Αὐγούστου, τοῦ δὲ ἐτέρου τὴν 18ην Δεκεμβρίου). Τὸ Πλάττσια Φλώρα εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ Πλάττσια, ὀνόματος τῆς μητρὸς τῆς ἡρωίδος καὶ τοῦ Φλώρα : ἥτοι Φλώρα ἡ κόρη τῆς Πλάττσιας. Οὐδόλως λοιπὸν ἀπίθανον οἱ μιμηθέντες εἰς τὴν δύσιν τὴν ἑλληνικῆς προελεύσεως διηγήσειν νὰ διέτηρξαν τὰ Βυζαντινὰ ὀνόματα τῶν δύο ἡρώων.

1. Ὁ Ψυχάρης εἰς α', I, p. XII δριζεί, ὅτι τὸ σωζόμενον κείμενον τοῦ Ἰμπέρριου ἐγράφη περὶ τὸ τέλος τοῦ 14ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον καθορίζει καὶ ὁ Krumbacher εἰς α', I, 164 διὰ τὸ κείμενον τοῦ Φλώριου καὶ Πλάττσια Φλώρας.

Εἰς τὴν αὐτὴν σειράν τῶν μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντων ἔργων, ἦτοι τῶν ἐχόντων τὰ κάπως ἀνάλογά των εἰς τὴν δυεϊκὴν λογοτεχνίαν, ἀλλὰ δυναμένων νὰ θεωρηθοῦν ὡς γνήσια τῶν βυζαντινῶν δημιουργήματα, πρέπει νὰ ὑπαχθῇ καὶ τὸ διαφορετικοῦ μὲν περιεχομένου, πολλὰ ὅμως τὰ ἀνατολικά καὶ βυζαντινὰ στοιχεῖα περιέχον ποίημα, τὸ ὅποιον, εἰς τρεῖς διασωθὲν παραλλαγὰς, φέρεται καὶ ὑπὸ τρεῖς διαφόρους τίτλους: «Βίος καὶ πολιτεία τινὸς δοκιμωτάτου καὶ σοφωτάτου γέροντος», «Περὶ τοῦ γέροντος τοῦ φρονίμου Μουτζοκουρεμένου», «Ὁ Σοφὸς πρεσβύτης¹». Ὁ σοφὸς οὗτος γέρον εἶναι ὁ Πτωχολέων, ὁ ὁποῖος, ἀρχηγὸς ὢν πολυμελοῦς οἰκογενείας καὶ ὑπέρπλουτος, περιέπεσεν εἰς τὴν ἐσχάτην πενίαν, διότι πειραταὶ ἐπελθόντες κατὰ τῆς πόλεως, ἔπου ἔζη, ἤρπασαν καὶ κατέστρεψαν πᾶν ὅ,τι εἶχε. Διὸ καὶ μετωνομάσθη Πτωχολέων, ἐνῶ πρότερον ἐλέγετο Λέων. Διὰ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν συμφορὰν καὶ δυνηθῇ ἢ οἰκογένειά του νὰ ζήσῃ μὲ εὐμάρειάν τινα, ὡς πρὶν, ὑποβάλλει εἰς τὸν σωφρονέστερον τῶν υἱῶν του τὴν ἰδέαν νὰ τὸν πωλήσῃ ὡς δοῦλον, μεταφέρων αὐτὸν ἀλυσσόδετον εἰς τὸ Βυζάντιον· ἀλλὰ νὰ ζητηθῇ τιμὴ μεγάλη ἔπερ καὶ γίνεται. Κατὰ τὰς περὶ τῆς πωλήσεώς του διαπραγματεύσεις ὁ ἴδιος ὁ γέρον λέγει κρυφίως εἰς ἀνακτορικὴν ὑπηρέτην νὰ δώσῃ ἄσα ζητοῦν οἱ πωλοῦντες αὐτόν, διότι οὗτοι δὲν γνωρίζουν πόσα περισσότερα ἀξίζει. Ὁ ἀγοραστὴς ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ βασιλέως γέρον ὁδηγεῖται ἐνώπιον τούτου, ἐκπλαγέντος διὰ τὴν μεγάλην

1. Τὸ ποίημα ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Legrand εἰς δ', 1, Νο 19. Ἡ παραλλαγή αὕτη περιλαμβάνει 884 στίχους. Δεύτερος ὁ W. Wagner εἰς β', 277—303. Ἡ παραλλαγή αὕτη περιλαμβάνει 939 στίχους. Τρίτην παραλλαγήν γραφείσαν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα καὶ περιλαμβάνουσαν 409 στίχους ἐξέδωκε καὶ πάλιν ὁ Legrand εἰς δ', 2, Νο 1. Ὡς ἀρχαιοτέραν τῶν τριῶν παραλλαγῶν ὁ Krumbacher (εἰς α', Γ', 47) θεωρεῖ τὴν ἐκδοθεῖσαν πρῶτην ὑπὸ τοῦ Legrand, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίσῃ καὶ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς ἀρχαιοτέραν. Ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Wagner ἔχει γραφῆ εἰς ἱκανῶς ἀρχαῖκόν ὀκτασύλλαβον, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι. Ἡ δευτέρα αὕτη παραλλαγή καὶ ἔνεκα τῆς γλώσσης τῆς καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν ἐσωτερικῶν λόγων φαίνεται μᾶλλον νὰ εἶναι ἢ ἀρχαιοτέρα, κατ' ἐξαιρέσιν τοῦ γενικοῦ σχεδὸν κανόνος, ὅτι αἱ συντομώτεραι παραλλαγὰὶ εἶναι καὶ αἱ ἀρχαιότεραι, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα διάφορα ποιητικὰ ἔργα. Κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἀνάλυσιν τοῦ ποιήματος ἀκολουθῶ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Wagner.

τιμὴν, ἢ ὁποῖα ἐδόθη πρὸς ἀγοράν. Ἐρωτᾶται ὑπ' αὐτοῦ τί γνωρίζει διὰ νὰ στοιχίξῃ τόσον καὶ ὁ γέρον ἀποκρίνεται:

Ἄκουσον, αὐθέντα, τέχνας
τὰς γινώσκαι ὁ σὸς δοῦλος·
τέσσαρας τὰς τέχνας ἔχω
ἄνδρας ἄμα καὶ γυναῖκας
λίθους ἀτιμήτους πάλιν,
ἀλλὰ καὶ τῶν ἵππων φύσιν
καὶ ἡξέυρω καὶ γνωρίζω
καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν γνώμην
καὶ τὸ τί γενεᾶς ὑπάρχουν
καὶ τιμῆς κατὰ τὴν φύσιν.

(στ. 255—64).

Τὴν τετραπλὴν ταύτην ἱκανότητά του ὁ γέρον ἀποδεικνύει ἐμπράκτως πρὸς τὸν βασιλέα. Κατὰ τὴν ἀγορὰν πολυτίμου λίθου λέγει, ὅτι αὐδεμίαν ἔχει οὗτος ἀξίαν, διότι ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχει σκώληξ. Σχίζεται ὁ λίθος καὶ ἀληθῶς εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὑπῆρχε σκώληξ. Ἐπίσης ἀποδεικνύει τὴν ἐλαττωματικότητα λαμπροῦ ἵππου. Ἀποκαλύπτει τὴν πονηρὰν φύσιν παρθένου τινὸς περικαλλοῦς, τὴν ὁποῖαν ἤθελε νὰ μνηστευθῇ ὁ βασιλεὺς. Καὶ τέλος, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἐζήτησεν ἐπιμόνως νὰ τοῦ εἴπῃ τὰ τῆς καταγωγῆς του, ὁ γέρον ἀποκαλύπτει εἰς αὐτόν, ὅτι πατήρ του δὲν εἶναι ὁ νομιζόμενος ὡς τοιοῦτος, ἀλλὰ μάγκικὸς τις (ἀνακτορικὸς σφαγεὺς ζώων). Τοῦτο διαπιστώνει καὶ ἡ μήτηρ τοῦ βασιλέως ἐξαναγκασθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστικοῦ ὁ γέρον, παρακληθεὶς νὰ μὴ φανερώσῃ τοῦτο ποτὲ εἰς κανένα, λαμβάνει πλοῦσια δῶρα καὶ ἐπιστρέφει εὐτυχῆς εἰς τὴν οἰκογένειάν του.

Ἡ ὅλη ὕψῃ τῆς ἐμμέτρου ταύτης διηγήσεως προδίδει τὴν ἀνατολικὴν καταγωγὴν τῆς λεπτομέρειαι τινες ἀπαντῶνται εἰς Ἰνδικὰ ποιήματα, ἰδίως εἰς τὸ προμνημονευθὲν «Νάλα καὶ Νταμαγιάντη». Ἡ ὑπάρχουσα εἰς αὐτὴν ὑπόμνησις τοῦ μύθου περὶ μεταμορφώσεως ἀνδρὸς εἰς μύρμηκα ἐνθυμίζει τὸν Ἰνδικῆς καταγωγῆς παρόμοιον Αἰσώπειον μῦθον¹. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος, ἄνευ σχεδὸν διαφορᾶς τινος, εἶναι ἢ αὐτὴ μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀραβικοῦ διηγήματος «ὁ σοφὸς περιηγητῆς καὶ ὁ νόθος Σουλ-

1. Ἴδε Ν. Πολίτην εἰς β', Α', 2, σελ. 244.

τάνος.¹» Τὸ ποίημα περὶ τοῦ Πτωχολέοντος ἔχει τὸ ἀνάλογόν του εἰς τὴν δυτικὴν μεσαιωνικὴν λογοτεχνίαν: εἶναι τοῦτο τὸ μυθιστόρημα τοῦ *Gautier d' Arras*, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «*Eraacles*» γαφὲν κατὰ τὸ 1160. Ἀλλὰ «τοῦ μυθιστορήματος τούτου τὸ δευτερον μέρος ἔχει ληφθῆ ἀπὸ καλαιὸν ἀνατολικὸν διήγημα» τὸ πρῶτον μέρος εἶναι ἑλληνικὸν μυθιστόρημα, τοῦ ὁποῦ ἀνεῦρον τελευταίως νεωτέραν λαϊκὴν μορφήν εἰς τὸ ποίημα τοῦ Πτωχολέοντος.²»

Τὸ γενικώτερον συμπέρασμα ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων εἶναι αὐτόδηλον. Πάντα τὰ ἔργα ταῦτα, τὰ προελθόντα ἐκ τῆς ἀναμίξεως καὶ ζυμώσεως, ἢ ὁποῖα συνετελέσθη κατὰ συνεχεῖς περιόδους εἰς τοὺς θρύλους, τὰς παραδόσεις καὶ αὐτὴν τὴν γραπτὴν φιλολογικὴν παραγωγὴν τοῦ ἔθνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοιούτου,³ εἶναι δημιουργήματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, συνεχίζοντα μακροχρόνιον παράδοσιν καὶ φέροντα πότε ὀλιγώτερον καὶ πότε περισσότερον καὶ ἴχνη τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Δύναται τις δὲ νὰ εἴπῃ, ὅτι μᾶλλον οἱ ποιητὰ τοῦ δυτικοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου ὑπέστησαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν ἢ οἱ βυζαντινοὶ τὴν δυτικὴν τοιαύτην καὶ μᾶλλον ἢ φραγκικὴ λογοτεχνία παρέλαβεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς ἢ αὐτὴ ἐξ ἐκείνης.

1. Τὸ διήγημα αὐτὸ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Δ. Κ. Ἀσλάνη εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ «*Mithoi, mythistoriai kai diaghermata hthika kai asteia*» σελ. 78-81 (Α' ἐκδ. Ἀθῆναι 1889) ὡς μετάφρασις ἐκ τῆς ἀραβικῆς. Ἴδε καὶ Σπ. Ἀδμπρον εἰς α', *Introd.* XXII.

2. G. Paris: σελ. 82.—Τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν τοῦ μυθιστορήματος τοῦ *Gaut. d' Arras* «*Eraacles*» ὑπέδειξε πρῶτος ὁ *Édéléstand du Ménil* εἰς τὸ ἔργον τοῦ «*Floire et Blanceflor etc.*» *Introd.* p. CXXI.

3. Πρέπει νὰ σημειώσω, ὅτι αἱ ἀραβικαὶ διηγήσεις, τὰς ὁποίας συχνὰ ἀνάφερα καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν σπουδαιότατον μέρος τοῦ ὅλου ἔργου «*Χιλιαὶ καὶ μία Νύκτες*», εἶναι, καθὼς βεβαιόουν οἱ εἰδικοί, ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ περιλαμβανόμεναι εἰς τὴν πρώτην συγκρότησιν τοῦ ἀραβικοῦ τούτου φιλολογικοῦ ἀριστουργήματος, τὴν γενομένην μεταξὺ 9ου καὶ 10ου αἰῶνος. Τὴν ἀρχαιότητα τῶν διηγήσεων τούτων βεβαιόουν πως καὶ ἡ παράδοσις, ὅτι αἱ «*Χιλιαὶ καὶ μία Νύκτες*» διαμορφώθησαν κατὰ πρῶτον εἰς αὐτοτελὲς ἔργον χάριν τῆς βιβλικῆς Ἐσθήρ. Τοῦτο ἴσως νὰ ἐξηγῆ διατὶ εἰς τὰς διηγήσεις ταύτας ὑπάρχουν παραδόσεις καὶ μῦθοι καὶ ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ κόσμου, ὡς π. χ. ἡ περὶ Σωσάννης διήγησις, ἢ διασκευασθεῖσα ὑπὸ Ἑλληνοῦ ποιητοῦ εἰς ἑμμετρον διήγημα, διὰ τὸ ὁποῖον ὠμίλησα προηγουμένως (σελ. 69-70).

Καὶ ὅταν ἀκόμη μεταφέρεται τι κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς φραγκικῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν βυζαντινὴν, ἢ μεταφορᾶ δὲν εἶναι μετάφρασις, ἀλλὰ μᾶλλον διασκευὴ ἢ ἀναδημιουργία. Ὑπάρχει εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν παράδειγμα τοιαύτης μεταφορᾶς, μοναδικὸν ἄλλως τε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τὸ ποίημα «ὁ Πρέσβυς Ἰπκότης,¹» ἐκ 306 στίχων δεκαπεντασυλλάβων ἀνομοιοκαταλήκτων ἀποτελούμενον, εἶναι παράφρασις ἢ διασκευὴ ἐνὸς τῶν σημαντικωτέρων ἐπεισοδίων τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ εἰς πεζὸν λόγον γεγραμμένου μυθιστορήματος «*Gyron le Courtois*,» τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν διηγήσεων, τῶν στρεφομένων περὶ τοὺς Ἰπκότας τῆς Στρογγύλης Τραπέζης.² Τὸ ποίημα τοῦτο μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώρισαν καὶ τὰς τοιαύτας παραδόσεις τῆς Δύσεως: τὸ περιεργὸν πνεῦμά των ὤθει αὐτοὺς εἰς τὴν πλησιέστεραν μελέτην των, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὰς υἱοθετῆ ἐντελῶς, διότι ἡ συντηρητικότης του ἠγαντιοῦτο εἰς τοῦτο. Ὁ παραφράσας τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ τοῦ φραγκικοῦ μυθιστορήματος δὲν παρεξέκλινε τοῦ γενικοῦ κανόνος. Ἀνεδημιούργησε τὴν ὑπόθεσιν καὶ παρουσιάζει αὐτὴν ὑπὸ νέαν μορφήν. Τὸ πρωτότυπον ἐγράφη περὶ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος: ὁ δὲ χρόνος τῆς παραφράσεως, καίτοι δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ ἀκριβῶς, ἐν τούτοις δὲν φαίνεται νὰ εἶναι καὶ πολὺ ὕστερος. Ἡ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος εἶναι ἀρχαίζουσα: ἀλλ' ὁ ποιητὴς χειρίζεται αὐτὴν καλῶς ὅσον καὶ τὸν στίχον, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδόλως ἐμφανίζεται χασμωδία. Ἡ φράσις εἶναι ζωηρὰ καὶ παραστατικὴ. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς γνωρίζει τὸν Ὅμηρον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον συχνάκις δανείζεται εἰκόνας, μὴ ἀποκνῶν καὶ νὰ τὸν μιμῆται ἐκ τοῦ κλησίου κατὰ τὴν ἀφήγησιν καὶ ἄλλως. Ἐκ τοῦ τρόπου τούτου τῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεταφορᾶς τοῦ ξένου ἔργου καταφαίνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐπεχείρησε διασκευὴν

1. Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ F. H. von der Hagen, ἐν Βερολίῳ 1821.— Δευτέρα πληρεστέρα ἐκδοσις ὑπὸ Ad. Ellissen εἰς β', σελ. 17 καὶ ἐξῆς, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ποίημα ἀθέσπτον περὶ πρέσβυος Ἰπκότου (Ἡράννορος τοῦ φαιῦ ἐπιλεγομένου).» Ἐσημειώθη βραδύτερον ἢ παρατήρησις, ὅτι ὁ τίτλος πρέπει νὰ εἶναι ὀρθότερον «ὁ Πρεσβύτης Ἰπκότης.»

2. Ad. Ellissen εἰς β' 1.—12, ὅπου καταδεικνύει πλήρως τὴν ταυτότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος πρὸς τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα.

μᾶλλον, ὥστε ἡ ἔμμετρος διήγησις του νὰ ἐξευγενίξῃ τὸ πρωτότυπον καὶ νὰ τὸ ἐξωραΐξῃ μὲ ὄλην τὴν τεχνοτροπίαν ρητορικῆς, διδασκομένης εἰς τὸ σχολεῖον.¹ Ἡ ἑλληνικὴ διασκευὴ ἔχει τὸ χάρισμα τῆς συντομίας καὶ εἶναι ἀπηλλαγμένη περιττολογιῶν καὶ κουραστικῶν περιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἀφθονοὶ εἰς τὸ πρωτότυπον· ἔνεκα τούτου ὅμως πολλάκις τὰ ἱπποτικὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν ἰδιαζόντως τὸ γαλλικὸν ἔργον, ἐξαφανίζονται καὶ προβάλλουν ἀντ' αὐτῶν περισσότερον ἀναμνήσεις ἐκ τῆς Ἰλιάδος. Τὸ ποίημα, ἐλλιπὲς διασωθὲν, ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους:

Νέοι, παῖδαί, σὺν αὐτοῖς μητέρες εὐτεκνοῦσαι
καὶ ρῆγες ὑποκείμενοι ρηγὶ τῷ Βρεταννίᾳ,
ὄρωντες ἐκκλητιόμενοι τὸ θάρος τοῦ πρεσβύτου·
τὸ κάλλος δ' ἐπεθαύμαζον τῆς ἀπελευθέρου κόρης.
Ὁ Παλαμῆδης σὺν βοῇ βαρβαρικῇ καὶ σθένει
ὠθεῖ τὸν ἵππον κατ' αὐτοῦ, βάλλει τῷ δορατίῳ.
Ἄτρεμας δ' ὁ πρεσβύτατος ἴστατο ρωμαλέος,
ὥσπερ τις λίθος ἀκλινῆς, σκοπὸς τοῖς βαλλομένοις.
Ἐν τῇ χειρὶ συνέτριψε τὸ δόρυ Παλαμῆδης
κάξ ἐφ' ἄσπετος κατὰ γῆς ἐκπετασθεὶς ἐρριφθῆ,
ὥσπερ τις λίθος ἀφειθεὶς ἐκ πετροβόλου σκεύους,
πρὸς πέτραν δὲ παραβαλὼν, αὐθις παλινδρομεῖται,
τὸ πλῆττον ἀσθενέστερον φανὲν τοῦ πληττομένου.
Καὶ μετ' αἰσχύνης ἀπελθὼν ῥίπτει τὴν πανοπλίαν,
πρηγῆς τῇ κλίτῃ κείμενος, μὴ φέρων τὸ πρακτέον.
Διττώσας καὶ γὰρ ἐτάραττον αἱ λογισμοὶ τὸν ἄνδρα,
χάριν τῆς πτώσεως αὐτοῦ καὶ πόθου τοῦ τῆς κόρης,
μήπου καὶ τις ἐκ τῶν αὐτοῦ ταύτην λαβεῖν ἰσχύσῃ.

Καὶ ἐξακολουθεῖ εἰς τὸν ἴδιον τόνον καὶ εἰς τὸ αὐτὸ αὐστηρὸν ὕφος.

Ἄλλ' ἂν ὁ ἄγνωστος ποιητὴς τοῦ «Πρεσβύτου Ἰππότου» διασκευάζῃ, παρεισάγων συχνάκις εἰς τὸ ποίημά του τὴν ἑλληνικὴν προσωπικότητά του, καὶ δὲν μεταφράζῃ ἀπλῶς, ὁ γράψας ὅμως εἰς λίαν ἀθλίους δεκαπεντασυλλάβους ἀνομοιοκαταλήκτους τὸν «Πόλεμον τῆς Ἰλιάδος,²» μεταφράζει σχεδὸν πιστῶς, ἀλλ' ὄχι

1. Gidel: α', 76—78 καὶ 100—102.—Krumbacher: α', Γ', 162.

2. Ἀποσπάσματα τινα τοῦ ποιήματος τούτου ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Μαυροφρύδης εἰς «Ἐκλογὴ Μνημείων κτλ.» σελ. 183—211.

καὶ ἐπιτυχῶς, συντέμνων ἐλάχιστε, τὸ μακρότατον ποίημα τοῦ Γαλλοῦ Benoit de Sainte—More. Τὸ γαλλικὸν τοῦτο ἔμμετρον μυθιστόρημα «ἐγράφη κατὰ τὸ 1160 καὶ ἀποτελεῖται ἐκ 30000 περίπου στίχων... Τὸ ὄλικόν τοῦ ποιήματός του ὁ Γάλλος ποιητὴς δὲν ἔλαβεν ἐκ τῆς Ἰλιάδος, τὴν ἄγνωστον κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Ὁ Μπενουᾶ ντὲ Σαιντ—Μέρ ἠκολούθησεν ἐκ τῆς λατινικῆς ἐπιτομῆς τὸν Κρήτα Δίκτυν καὶ πρὸ πάντων τὸν Φρύγα Δάρητα, ὁ ὁποῖος, ὡς διατείνεται, ἦτον εἰς τῶν πολιορκηθέντων ἐντὸς τῆς Ἰλίου.» Τὴν διήγησιν ταύτην περὶ τοῦ Ἰωάννου πολέμου, ἡ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὴν ἐκθεσιν καὶ τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, μεταφέρει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἄγνωστος ποιητὴς, ὁ ὁποῖος, ὡς φαίνεται, δὲν γνωρίζει τίποτε ἀπὸ τὸν Ὅμηρον καὶ ἀπὸ τοὺς ὀλίγους προγενεστέρους ἢ συγχρόνους του διασκευαστὰς καὶ ἐρμηνευτὰς τοῦ τυφλοῦ ραψῶδοῦ, ἀγνοεῖ δὲ σχεδὸν ἐντελῶς καὶ τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ἑσπέρην γράφει. Τὰ ὀνόματα τῶν Ὀμηρικῶν ἡρώων παραμορφώνονται κατὰ μοναδικὰ καὶ ἀπροσδόκητον τρόπον: ὁ Ἡρακλῆς μεταφράζεται Ἐρκούλες, ὁ Ἰάσων Ἰασοῦς, ὁ Mars (Ἄρης) Μαρὸς, ὁ Πολυδεύκης (Πολύω) Πόλος, ὁ Μηριόνης Μεριούν, ἡ Ἀνδρομάχη Ἀνδρομαθά, ἡ Ἐκάβη πότε Ἐκάβη καὶ πότε Κουβᾶ (Koubo.) Πηλεστων δὲ φραγκικῶν λέξεων καὶ ἄλλων τόσων ἑλληνικῶν ἢ σημασία μεταβάλλεται κατὰ τὴν ὀρεξιν τοῦ ποιητοῦ. Ἐκ τῶν μᾶλλον ὀρθοσέπων μερῶν εἶναι τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα:

Καὶ ὁ Καστόριος ὡς ἐβλεπεν καὶ τὸν Κηδᾶρ ἐσκέφθη
ὅπου τὸν Νέστορα ἔδωκεν, ἐγκρόμμισ' ἐκ τὸν ἵππον
γοργὸν ἀμετασβέσσειεν σπαιόλιον ὄραϊον,
κοντῆριν ἐμαλάκισεν εἰς τὴν δεξιάν του χεῖραν,
καὶ ἔταν τον ἐξάδελφον ἀπάντησεν εἰς τὴν μέσην
ὄλη ἢ Ἰρώϊα ἐμμορφότερον παρὰ τοῦτον οὐκ εἶχεν,
γυναῖκαν εἶχεν ἑμμορφην, λαμπρότερον κορίτζιν.
Ραδιὸς τῷ ὀνόματι ἤκουεν ὁ στρατιώτης
ἦτον καὶ πλοῦσιος πολλὰ καὶ ἑμμορφος εἰς πάντα.

1. G. Paris: 76.—Ὁ Gidel εἰς α', 197—229 ἀναλύει τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν καὶ παραβάλλει πρὸς τὸ γαλλικὸν πρωτότυπον, ἀποδεικνύων τὸ αὐταπόδεικτον.—Περὶ τοῦ Δίκτυος καὶ Δάρητος καὶ τῆς παραδοξολογίας τούτου ἴδε A. Christ «Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας» Γ. Β' σελ. 547, 655 καὶ 663 (τῆς Ἑλλην. μεταφράσεως).

Οὗτος καὶ ὁ Καστόριος, οἱ δύο ἀναπαντῶνται
καὶ κοινδαρεὰς ἐδώκασι ἀγαμέσσι τῶν ρέτων,
ὅσον μὲ τὰ φαρία τους ἐμπόρεσαν νὰ δράμουν.
Τοῦ Ραδινοῦ ἐπιβήκεν εὐθέως τὸ κοινδαρίν.
Ἐὰν οὐκ εἶχεν συντριβεῖ, ἐσκόπα νὰ τὸν ρήξῃ
τέτοιους κόλπους ἐδώκασι φαίνονται εἰς τὰ σκουτάρια,
ἀλλὰ ὁ Καστωρ ἀφόρτωσεν ἐκείνον κοινδαρεάν
ὄλον τὸ παντιζέλιον του αἰμάτωσεν εἰς αὐτὸν κτλ.

Ἡ κακὴ ἀπόδοσις τοῦ κειμένου εἰς πλείστα μέρη² καὶ ἡ
πλήρης σχεδὸν ἀγνοία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης δίδουν τὸ δικαί-
ωμα νὰ ὑποθέσῃ τις εὐλόγως, ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἴσως ἦτο Γάλλ-
λος τις ἐπαικὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ καὶ Γασμουῖλος,³ ὁ ὁποῖος ἀπε-
πειράθη νὰ μεταφέρῃ τὸ ἔργον τοῦ συμπατριώτου του εἰς τὴν
ἐλληνικὴν τὴν ὑπόθεσιν δὲ ταύτην δικαιολογεῖ καὶ τὸ γεγονός,
ὅτι Γασμουῖλος ἢ ἐξελληνισθεὶς Φράγκος ἔγραψεν ἐλληνιστὶ τὸ
ποίημα «Χρονικὸν τοῦ Μωρέως,» πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ ὁποῦ
τόσον ὁμοιάζει ἢ τοῦ «Πολέμου τῆς Τροίας.»

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀναξίου λόγου, ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν, ἐμμέτρου
τούτου μεταφράσματος ἐγράφη ὅτι «ἡ Ἰλιάς μεταφράζεται ἐκ τῆς
Γαλλικῆς δι' Ἑλλήνας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐνεθυμοῦνται πλέον τὸν Ὀμη-
ρον.»⁴ Ἑλλήνες δὲ συγγραφεῖς ἐπαναλαμβάνουν σχεδὸν τὴν γνώμην
ταύτην γράψαντες: «Καθαρὰ μεταφράσις τοῦ μυθιστορήματος τῆς
Τροίας τοῦ Μπενουᾶ ντὲ Σαιντ—Μὸρ εἶναι ἢ νέα Ἑλληνικὴ
Ἰλιάς.»⁵ Ταῦτα ὅμως εἶναι ὑπερβολαί, τῶν ὁποῶν ἡ ἐξήγησις
περιτεύει, ἀλλ' αἱ ἔσονται ἐπὶ πολὺ ἐπιστεύθησαν. Ἡ παραδοξο-
λογία εἶναι συνήθης εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν βυζαντινῶν πνευματι-
κῶν δημιουργημάτων. Ἐν τούτοις πρὸ τῆς νέας ταύτης Ἰλιάδος
ἢ καὶ συγχρόνως πρὸς αὐτὴν εἶχε γραφῆ ἢ «Ἰλιάς» τοῦ Ἑρμονια-
κοῦ,⁶ ἄθλιον μὲν καὶ αὐτὴ κατασκευάσμα, ἀλλὰ πάντως ἐλληνι-

κωτέρα καὶ ἐκ πηγῆς ἐλληνικῆς ἀρυσθεῖσα, ἀφοῦ ἦτο διασκευὴ
ἢ μᾶλλον μετάφρασις τῶν «Ἀλληγοριῶν εἰς Ὀμηρον» καὶ τῶν
Προοιμιῶν καὶ τῶν Ραψωδιῶν τοῦ Τζέτζη καὶ ἐγράφη κατόπιν
ἐντολῆς τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου Δούκα
(1323—1335.) Ἐὰν δὲν ἐγνώριζον εἰς τὴν Δύσιν τὸν Ὀμηρον, δὲν
ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι δὲν τὸν ἐνεθυμοῦντο πλέον καὶ οἱ Ἕλληνες.
Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐλέχθη ὅτι δὲν ὑπῆρχον
Ἕλληνες γινώσκοντες τὸν Ὀμηρον, πλῆθος λογίων κατεγίνετο
νὰ σχολιάζῃ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη καὶ νὰ τὰ ἐρμηνεύῃ, εἰς δὲ τὴν
Κωνσταντινούπολιν ἐλειτούργει τὸ Πανδιδακτήριον, ὅπου ἡ ἀρ-
χαία φιλολογία ἦτο τὸ κυριώτερον μάθημα. Πόσον δὲ ἡ ἐκ τῆς
γαλλικῆς μεταφρασθεῖσα ἱστορία τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου δὲν ἔγινε
καθόλου ἢ «νέα ἐλληνικὴ Ἰλιάς» ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονό-
τος, ὅτι οὐδεὶς κατόπιν ἐγνώρισε τὴν μετάφρασιν ταύτην καὶ
ὅταν μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς τυπογραφίας ἐπιήλθεν ἡ στιγμή νὰ
δημοσιευθῇ καὶ Ἰλιάς προσιτῆ, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὸν λαόν,
οὔτε ἡ μετάφρασις τοῦ Τρωϊκοῦ μυθιστορήματος τοῦ Σαιντ—Μὸρ
ἐτυπώθη, οὔτε ἡ τοῦ Ἑρμονιακοῦ, ἀλλὰ νέα τις μετάφρασις τοῦ
Ν. Λουκάνη, ἄθλια μὲν καὶ αὐτὴ καὶ σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ
δευτέρου, γραφεῖσα εἰς τὸ ἴδιον μονότονον ἀνακρεόντειον μέτρον,
ἀλλ' ἔκολουθεῖσα πιστότερον τὸ κείμενον τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους.

Ὁ «Πρεσβύτερος Ἰππότης» καὶ ὁ «Πόλεμος τῆς Τρωάδος» τὰ
τόσον διάφορα κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ θέμια ἔμμετρα μετα-
φράσματα, εἶναι τὰ μόννα ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας
εἰς τὴν βυζαντινὴν μετενεχθέντα ἔργα. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες μετα-
φρασταὶ ἢ δισκειασταὶ ἠθέλησαν νὰ παρειαγάγουν καὶ εἰς
ταῦτα τὴν ἰδίαν των προσωπικότητα. Τὸ χαρακτηριστικὸν λοιπὸν

σελ. 73—182 ἀποσπάσματα τινὰ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Κωνστ. Ἑρμονιακοῦ.—
Ὁλόκληρον τὸ ἔργον ἐξέδωκεν ὁ Legrand εἰς β', V.—Ὁ τίτλος τῆς Ἰλιάδος
τοῦ Ἑρμονιακοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Κωνσταντίνου Ἑρμονιακοῦ Ἰλιάδος Ραψω-
δίαι ΚΔ'. Μετάφρασις ἱστορίας τινος ἀρμολίας πρὸ Ὀμήρου, σὺν αὐτῆς γὰρ
ἀκολουθῶς ἔχων τοὺς πολέμους τῆς Τροίας ἀπαραλλάκτως, καθὼς ὁ Ὀμηρος
διηγείται καὶ ἕτεροι ποιηταὶ τοὺς πολέμους καὶ τὴν τοῦ δουρῆου ἵππου κατα-
σκευὴν καὶ τὴν ἀνάλωσιν τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ τινὰ μετὰ τὴν ἀνάλωσιν τῆς
αὐτῆς Τροίας. Ἐὰ μὲν Ὀμηρον τὰ μὴ γραφέν ἐν αὐτῷ τοῦ Ὀμήρου βιβλίον
τὸ καλούμενον Ἰλιάδα (Ἐκ τοῦ χειρογράφου Coislin No 316 τοῦ XV αἰῶνος
μετὰ τὸ 1144.)

1. Ἡ κακὴ ἀντιγραφή ἀπεχειροτέρευσε τὴν ἀθλίαν γλῶσσαν τοῦ μεταφραστοῦ.

2. Gidel: α', préf. V

3. Γασμουῖλος ἐλέγετο ὁ καταγόμενος ἐκ πατρὸς Φράγκου καὶ μητρὸς Ἑλληνίδος.

4. Leclerc εἰς Gidel: α', préf. VII.

5. Σπ. Λάμπρος, α', Introd. XXIX.—Κ. Παπαρρηγόπουλος: «Τὰ Διδακ-
τικώτερα Παρίσματα τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους» (Ἀθήναι 1899
σελ. 451).

6. Πρῶτος ὁ Δ. Μαυροφρύδης ἐδημοσίευσεν εἰς «Ἐκλογὴ Μνημείων κτλ.»

της νέας εις την λαϊκὴν γλῶσσαν βυζαντινῆς λογοτεχνίας δὲν εἶναι ἢ μετὰφρασις, οὔτε ἢ ἀκριβῆς μίμησις ξένων ἔργων, οὔτε ἢ προσαρμογὴ τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων πρὸς τὰ ξενικά· ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. «Ἡ νεαρὰ γραμματεία δὲν ἤρχισε διὰ μεταφράσεων, ἀπέδειξε δὲ ἀκριβῶς διὰ τούτου, ὅτι ἢ τὰσις αὐτῆς ἦτον ἐντελῶς πρωτότυπος, ἢ δὲ ὑπεροχὴ τοῦ πρωτοτύπου στοιχείου τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς εἶναι τριαύτη, ὥστε δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μετὰ τῶν ποιημάτων, τὰ ὅποια πραγματεύονται κατὰ τρόπον ρωμαντικὸν ὑποθέσεις εἰλημμένας ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, ὅπως εἶναι λόγου χάριν ὁ βίος τοῦ Ἀχιλλέως ἢ τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἐκείνων ἅτινα ἔχουσι μεσαιωνικὴν τὴν ὑπόθεσιν.»

Περὶ τινῶν ποιημάτων ἱστορικοῦ ἀποκλειστικῶς περιεχομένου ὀλίγα τινὰ μόνον ἀναφέρω ἐνταῦθα, καθ' ὅσον ταῦτα οὐδὲν ἀπολύτως ἐνδιαφέρον λογοτεχνικὸν παρουσιάζουν, ἢ δὲ ἐξέτασις αὐτῶν καθ' ὅσον ὅπως τὸν τρόπον θὰ παρέσυρεν εἰς ἔκθεσιν λεπτομερειῶν ξένων πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παρουσίας συγγραφῆς. Τὰ ποιήματα ταῦτα εἶναι τὰ ἐξῆς τρία κυρίως:

Τὸ «Χρονικὸν Μωρέως,» τὸ ὅποιον, ἐκ δύο συγκείμενον μερῶν, εἶναι ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν πρώτην Σταυροφορίαν συμβάντων καὶ εἶτα περιγραφή τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων· (αἱ δύο αὗται ἀφηγήσεις ἀποτελοῦν τὸ πρῶτον μέρος.) Ἐπιτεταὶ κατόπιν ἐξιστόρησις τῆς κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ Γουλιέλμου τοῦ Σαμπλὶτ καὶ Γοδοφρείδου Βιλλαρδουίνου, πρὸς δὲ λεπτομερῆς ὅπωςδὴποτε ἔκθεσις τῶν περαιτέρω τυχῶν τῆς χώρας ταύτης, ὡς καὶ τινῶν παρακειμένων, μέχρι τοῦ 1292· (ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ δεύτερον, τὸ καὶ μακρότερον μέρος τῆς ἐμμέτρου χρονογραφίας.) Ἡ συγγραφὴ τῆς ἐξ ἐννέα χιλιάδων στίχων περίπου συγκειμένης ἐμμέτρου ταύτης ἱστορίας, ἢ ὅποια σώζεται εἰς δύο παραλλαγὰς, ἀποδίδεται εἰς Γαλλομοθλον, καθ' ὅσον ἢ ἀληθῶς μιξοβάρβαρος γλῶσσά του, ἢ μεγάλη στιχαουργικὴ ἀτεχνία του καὶ κυρίως τὸ ἀδιακόπως καὶ ἐμφαντικῶς ἐκδηλούμενον κατὰ τῶν Ἑλλήνων μίσος δικαιολογοῦν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Καὶ ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς μένει ἀκαθόριστος·

1. Hesseling σελ. 350—1

πάντως ὅμως οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ἔτους 1326, διότι ἢ χρονολογία αὕτη ἀναφέρεται ἐντὸς τοῦ ποιήματος.¹

Ἡ «Θρήνος περὶ Ταμυρλάγγου»² εἶναι ποίημα ἐξ 96 ἀνομοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυλλάβων ἀφηγούμενον συντομώτατα τὴν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἄρσιν αὐτῆς, ὅταν ἐναντίον τοῦ πολιορκητοῦ ἐπήρχετο ἀκράτητος ὁ τρομερὸς Μογγόλος κατακτητὴς Ταμερλάν ἢ Τιμούρ. Ὁ ἀγνωστος ποιητὴς τοῦ Θρήνου ἀναφέρει τὴν κατὰ τὸ 1402 καὶ παρὰ τὴν Ἀγκυραν τῆς πάλαι Γαλατίας ἦσαν τοῦ Βαγιαζήτ, τὸ μυθολογούμενον, ὅτι ὁ νικητὴς ἤρπασε τὸν ἠττηθέντα ἀπὸ τὸ γένειον καὶ τὸν ἔσυρεν αἰχμάλωτον εἰς τὴν σκηνὴν του, καὶ εἶτα τὰς σφαγὰς, δηλώσεις καὶ καταστροφὰς, τὰς ὅποιας ἐπέφερον εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν οἱ Μογγόλοι. Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐγράφη τὸ ποίημα φαίνεται, ὅτι εἶναι τὸ ἔτος 1403. Ἡ γλῶσσα τοῦ Θρήνου ἐμφανίζεται ὡς μίγμα ἀρχαϊζούσης καὶ λαϊκῆς· αἱ περιγραφαὶ εἶναι ζωνταῖαι ὅπωςδὴποτε, διότι ὁ ποιητὴς ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς τῶν γενομένων, ὡς λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἀρχήν:

Πῶς νὰ εἰπῶ τὴν ἀπ' ἀρχῆν, εἰ νὰ τὴν ἀνομάσω
τὴν συμφορὰν τὴν ἄδικον ἀκείνην τῆς Ἑώας;
καὶ πῶς νὰ διηγῆσομαι διὰ γραφῆς μου λέγω
τὴν εἶδασιν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἔπαυον στὸ δέμας
παρὰ Σκυθῶν τῶν χαλεπῶν; ἀπῆραν τὸν πατέρα
ἀπορεῖ γὰρ μου ὁ λογισμὸς, συγγέεται με ὁ νοῦς μου
ὅταν εἰσαλάβω κατὰ νοῦν ἀκείνην τὴν ἡμέραν.

Ἡ πρῶτος στίχος τοῦ Θρήνου τούτου εἶναι ὁ αὐτὸς σχεδόν, μὲ τὸν ὅποιον ἀρχίζει ἢ δευτέρα παραλλαγή τοῦ ποιήματος τοῦ Ἀχιλλέως:

Καὶ τί νὰ εἰπῶ τὸν Ἑρώτα, πῶς νὰ τὸν ἀνομάσω;

1. Ἀπειροὶ εἶναι αἱ μελέται καὶ μονογραφίαι αἱ ἀπὸ τοῦ Γάλλου μεσαιωνολόγου Buchon, — τοῦ πρώτου ἐκδόσαντος τὸ Χρονικὸν — καὶ ἐντεθῆεν γραφίσαι περὶ τῆς ἐμμέτρου ταύτης χρονογραφίας καὶ ἐξετάξουσαι αὐτὴν ποιητικολογικῶς. Ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης δύναται νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ περὶ τοῦ «Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως» ἰδέαν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, διεφερχόμενος τὴν μακρὰν καὶ περισπούδαστον μελέτην τοῦ βυζαντινολόγου Ἀδ. Ἀδαμαντίου, τὴν δημοσιεύσαντος εἰς Δελτικὸν Ἱστορ. καὶ Ἑθν. Ἐταιρίας, τόμος 6ος σελ. 189 καὶ ἐξῆς.

2. Τὸ ποίημα ἐξέδωκεν ὁ W. Wagner δις· πρῶτον εἰς δ', 105—109 καὶ εἶτα εἰς β', 28—31.

Ἡ «Μάχη τῆς Βάρνας» Παρασπονδύλου τοῦ Ζωτικῆ², εἶναι ἔμμετρος διὰ 465 ἀνομοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυλλάδων ἀφήγησις τῆς γενομένης πλησίον τῆς Βάρνας καὶ κατὰ τὸ 1444 μάχης, εἰς τὴν ὅποίαν οἱ στρατοὶ τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν Πολωνῶν ὑπὸ τὸν I. Οὐννιάδην ἐνίκηθησαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ Β'. Ὁ περιγράφων ἔμμετρως τὴν μάχην ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς αὐτόπτης μάρτυς τῶν γενομένων, διὸ ἡ περιγραφή του, μολονότι ὑπερβολικὴ εἰς τινὰ σημεῖα, περιέχει ἀξιολόγους λεπτομερείας καὶ δίδει ζωηρὰν εἰκόνα τῶν ἐκτυλιχθέντων. Ὁ ποιητὴς θαυμάζει πολὺ τὸν ἥρωα Οὐννιάδην, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ τοῦς πρώτους στίχους του :

*Τὶ ἀξιοπρεπέστατον καὶ θαυμαστὸν καὶ μέγα,
τί ἄγαν πολυτίμητον ἔπαινος νὰ συγγράψω,
τί ξέρον καὶ παράδοξον, φρικτὸν νὰ στιχοπλέξω
καὶ ποῖος νόθος νὰ δυνηθῆ λεπτογραφεῖν καὶ λέγειν !
ἔξαπορεῖ μου ὁ λογισμὸς, αἱ χεῖραι καὶ ἡ γλῶττα
νὰ ἐπαινέσω ἄστογον τὸν μέγαν τροπαιοῦχον,
τὸν μέγαν καὶ τὸν δυνατὸν, τὸν ἰσχυρὸν καὶ θράκον
τὸν μέγαν, φρονιμώτατον ἄξιον βασιλείας.
Ἄξιος καὶ πανάξιος στέμματος κληρονόμος
τῆς βασιλείας μέτοχος, Ρωμαίων αὐτοκράτωρ
πολεμιστὴς καὶ νικητὴς θερμότητος τῆς πίστεως.
Νὰ τὸν ἠγγράψω μάρτυρα σιτοῦς πρώτους χοροσιτάτας,
νὰ τὸν ἠγγράψω κήρυκα ὁποῦ κηρύττει πίστην,
ἢ ἔναν ἐκ τῶν προφητιῶν ἐκείνων τῶν ἁγίων ;
ὁμοῦ ταῦτα ὑπερρικῆ, εἰς ὕψος ὑπερέβη.
Ἄρχῆ ὁ πρῶτος βασιλεὺς καὶ τῶν Ἑλλήνων δόξα
Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδών, υἱὸς τῆς Ὀλυμπιάδος
Χριστιανῶν ὁ Βασιλεὺς, ἡ κορυφή καὶ ρίζα
καὶ τοῦ σταυροῦ ὁ εὐρετής, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος
καὶ τρίτον ὁ πανθαύμαστος ὁ βασιλεὺς Ἰάγκος³.*

1. Ἐξέδωκεν ἀρχικῶς ὁ Legrand εἰς δ', 2, Νο 5.

2. Τὸ ὄνομα Ζωτικὸς ἀναφέρεται ὑπὸ τινῶν παλαιότερων Βυζαντινῶν συγγραφέων. Εἰς δὲ τὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος γραφείσαν «Ἐπιδημία Μάζαρι» ἀναγινώσκειται : «ἐν τῇ χορῇ τῶν ἐνδον συναναστρεφόμενων τοῦ τε Λουκίου ἢ Ὀνου. . . τοῦ θειοπλήγου Ζωτικῆ» (εἰς Boissonade III, 145).

3. Ὁ Faurliel εἰς I, p. XXIII ὁμιλῶν περὶ τοῦ ποιήματος τοῦτου λέγει : «εἶναι ἐν τῶν περιεργότερων ἱστορικῶν μνημείων, τὰ ὅποια εἶδον στιχοῦργημένα εἰς κοινὴν Ἑλληνικὴν». — Διὰ τὴν ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἐξέτασιν τοῦ στιχοῦργήματος τοῦ Ζωτικῆ ἴδε ὄσα ἔγραψα εἰς σελ. 38-39 σημ. 3 τοῦ παρόντος βιβλίου.

Ὡς δημιουργήματα καθαρῶς λογοτεχνικὰ δὲν δύνανται βεβαίως νὰ λογισθοῦν καὶ ἔμμετρά τινὰ ἔργα, τὰ ὅποια πραγματεύονται ἐπιστημονικὰ ἢ φυσιογνωστικὰ θέματα κατὰ λαϊκὸν μᾶλλον τρόπον. Τοιαῦτα εἶναι ὁ «Φυσιολόγος»¹, ἡ «Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων», ὁ «Πουολόγος» κλπ. Τὰ ποιήματα ταῦτα περιγράφουν φυσικὰ ὄντα καὶ φαινόμενα μὲ καθορισμὸν τινὰ τοῦ συμβολισμοῦ ἐκάστου αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς καὶ τῶν Βυζαντινῶν ἰδίως. Διὰ τοῦτο εἰς τινὰ ἐξ αὐτῶν τὰ περιγραφόμενα ζῶα, πραγματικὰ ἢ φανταστικά, ἐνεργοῦν καὶ ὁμιλοῦν ὡς ἄνθρωποι, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν «Διήγησιν περὶ τῶν τετραπόδων» καὶ εἰς τὸν «Πουολόγον». Διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον εἰδικῶς δύναται νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι ἡ ὄλη οἰκονομία τοῦ ποιήματος ἐνθυμίζει πολὺ τὸν διάλογον τοῦ Λουκιανοῦ «Συμπόσιον ἢ Λαπίθαι». Ὁ ἀετὸς καλεῖ τὰ πτηνὰ εἰς εὐωχίαν ἐξ ἀφορμῆς τῶν γάμων τοῦ υἱοῦ του καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ταύτης συμβαίνει μεγάλη λογομαχία, ἡ ὅποια ἔνεκα τῶν ἐρεθιστικῶν ἀντεγκλήσεων, ὀλίγον ἀπέχει τῆς ἔριδος, ἣν προλαμβάνουν αἱ ἀπειλαὶ τοῦ ἀετοῦ. Κατὰ τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως καὶ τὴν σατυρικὴν τάσιν ἔχει μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τὸν διάλογον τοῦ Σαμωσσατέως, ὅπου οἱ κληθέντες εἰς εὐωχίαν φιλόσοφοι ἐξ αἰτίας τῶν γάμων τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀμφιτρύωνος, περιελθόντες εἰς λογομαχίαν, καταλήγουν εἰς ἀγρίαν συμπλοκὴν, μεταβληθείσης οὕτω τῆς αἰθούσης τοῦ συμποσίου εἰς πεδῖον μάχης. Ἡ πτηνὰ σωφρονέστερα τῶν ἀνθρώπων δὲν κατεσπαράχθησαν ἀναμεταξύ των.

Εἰς οὐδὲν τῶν ποιητικῶν ἔργων τῶν εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν γεγραμμένων, ἀναφαίνεται τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ. Ἡ ἀνωνυμία αὕτη φαίνεται ὡς θέλουσα νὰ δείξῃ, ὅτι τῶν ποιημάτων τούτων ποιητὴς εἶναι ὁλος ὁ λαός, διότι ἐκ τῶν θρύλων, τῶν παραδόσεων, τῶν δεισιδαιμονιῶν, τῶν προλήψεων καὶ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ προήλθον. Ἐὰν πρὸσωπον τοῦ ποιητοῦ ἐξαφανίζεται ὀπισθεν τοῦ ἔργου του καὶ ἀφίνει ν' ἀκούεται μόνον ἡ ἡχώ τῆς τελειοποιημένης φωνῆς τοῦ

1. Περὶ τοῦ «Φυσιολόγου» εἰδικὴ πραγματεία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπάρχει ἡ ὀλιγοσέλιδος ἀλλὰ πλήρης καὶ ἀρίστη μελέτη τοῦ Μιχ. Κ. Στεφανίδη : «Ὁ Φυσιολόγος καὶ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀποκρύφους Ἐπιστήμας». Ἐν Ἀθήναις 1923.

λαοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ βεβαίωσιν, ὅτι ὑπάρχει μεγάλη σχέσις μεταξὺ τῶν ποιημάτων αὐτῶν καὶ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἐξ οὗ καὶ προέρχεται ἡ λίαν αἰσθητὴ πολλακίς ὁμοιότης στίχων τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν πρὸς στίχους τῶν ἀνωνύμων ἐμμέτρων μυθιστοριῶν. Βεβαίως τὰ ἔργα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ὑποστοῦν, ὡς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὸν ἔλεγχον αὐστηρᾶς κριτικῆς ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως, διότι πάντα σχεδὸν ἔχουν τὸ ἐλάττωμα νὰ εἶναι δημιουργήματα λίαν ἀφελοῦς διανοίας. Εἰς αὐτὰ ὅλα τὰ πράγματα συμβαίνει κατὰ τὸν ἀφελέστερον τρόπον. Τὰ πάντα ἐξελλίσσονται οὕτως, ὥστε ὁ ἦρωες νὰ συναντᾷ πάντοτε ἐκείνον τὸν ὁποῖον ζητεῖ καὶ θέλει, καὶ ἄνευ ἐμποδίου τινὸς νὰ εὑρίσκειται ἐκεῖ ὅπου θέλει. Οὕτε σκέψις τις βαθυτέρα ὑπάρχει, οὔτε τίποτε τὸ ἐνδεικνύον, ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ποιητοῦ ἐζήτησε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ ἄδύτα τοῦ ψυχικοῦ κόσμου. Ἡ παίησις φαίνεται μᾶλλον χρησιμοποιομένη πρὸς ἀφήγησιν παραμυθίων, ὡραίων διὰ τὴν ἀφελειαν καὶ ἀπλότητά των. Ὡς ἐκ τούτου ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν ἔργων αὐτῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγάλη. Ἀλλὰ πάντως εἶναι ταῦτα ἀνώτερα τῶν παρομοίων ἔργων τῆς Δύσεως, τὰ ὁποῖα «μὴ ὄντα καλαισθησίας ἀνωτέρας καὶ μὴ ἔχοντα ὕψος μᾶλλον τελειοποιημένον, οὐδεμίαν παρέχουν διασκέδασιν εἰς τὸν ἀναγνώστην.» Τὰ ἔργα ὅμως ταῦτα, ὀρθῶς χαρακτηρισθέντα ὡς «ἀρχαῖα ἐθνικά,» ἀποκαλύπτουν ἱκανὸν μέρος τῆς πνευματικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀλλῆς, ζωῆς τῶν Ἑλλήνων καθ' ἣν χρονικὴν περίοδον ἐγράφησαν. Διὰ τούτων συνεχίζεται ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται πάντοτε ὁμοίομορφος καὶ ἱκανὴ νὰ διατηρῇ ἀποτελεσματικὴν εἰσέτι τὴν δημιουργικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὑπερ οὐδόλως μιμεῖται δουλικῶς: "Ὅπου τοῦτο δὲν δημιουργεῖ ἀπ' εὐθείας, μιμεῖται μετ' ἐπιλογῆς καὶ μετὰ τέχνης. Μετουσιώνει, δύναται τις νὰ εἶπῃ, τὰ ξένα πνευματικὰ ἔργα εἰς ἑλληνικά. Καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐμμετρα λογοτεχνήματα, τὰ ὁποῖα ὀρθῶς ἢ ἐσφαλμένως θεωροῦνται ὡς μαρτυροῦντα τὴν ξενικὴν ἐπίδρασιν, ὁ ἑλληνικὸς τῶν χαρακτήρ εἶναι ἀπολύτως περισσότερος τοῦ ξένου.

Τὸ πραγματικῶς περιεργον—ἴσως καὶ ἀσθενές—σημεῖον τῶν ποιητικῶν τούτων ἔργων, πρὸ παντὸς ὅμως τῶν ποιητῶν των, εἶναι ὅτι δὲν εὑρίσκονται εἰς ἄρμονίαν πρὸς τὴν ἱστορικὴν θέσιν

τῆς ἐποχῆς των. Κατὰ πρωτοφανῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι πᾶσα λογοτεχνία εἰς τὴν πρώτην δημιουργίαν της καὶ ἐκδήλωσιν της φέρει τὸν ἐθνικὸν ὀπωσδήποτε χαρακτήρα, ἡ νέα Βυζαντινὴ λογοτεχνία, ἡ νέα ποίησις, ἡ χρησιμοποιοῦσα ὡς ὄργανον ἐκφράσεως τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, οὐδὲν τὸ ἐθνικὸν φέρει. Πάντα τὰ ἔργα ταῦτα στρέφονται περὶ τὴν ἐξύμνησιν ἡρώων καὶ κατορθωμάτων, ἐχόντων ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ ἡρωϊσμοῦ· ἀλλ' οἱ ἦρωες οὗτοι εἶναι μόνον ἐρωτικοὶ καὶ τὰ κατορθώματα κίνητρον καὶ σκοπὸν ἔχουν μόνον τὸν ἔρωτα. Ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, δοκιμαζομένης μάλιστα ὑπὸ τόσων δεινῶν καὶ ὑπὸ τόσων κινδύνων ἀπειλουμένης, οὐδαμοῦ διαφαίνεται· καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν μόλις ἐμφανίζεται, παροδικῶς θὰ ἐλεγέ τις, ἡ ἰδέα αὕτη. Ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια οὐδόλως ἀντιπροσωπεύεται διὰ τῆς εἰς ἀνδρείαν ὑπεροχῆς Ἑλλήνων ἡρώων ἀπέναντι ἀλλοεθνῶν ἀντιπάλων. Ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ μόνον ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὸ ὁμώνυμον ἄσμα, νικῶν τὸν ἀλλογενῆ βασιλέα καὶ καταβάλλον εἰς μονομαχίαν κατόπιν τὸν ὀπαδὸν τούτου Φραγκίτζην. Ὅπως διάφοροι πρὸς τοὺς ραψωδοῦς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, εἰ ὁποῖοι μὲ τὰ ποιήματά των ἐξύμνουσιν τὰς νίκας τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων ἐχθρῶν καὶ τοὺς ἄθλους ἡρώων πολεμιστῶν, διεξαγόντων μάχας καὶ ἀγῶνας φυλετικῆς σημασίας, εἰ ποιηταὶ τῶν ἐρωτικῶν διηγήσεων οὐδὲ νύξιν σχεδὸν κάμνουν ἐπὶ τοῦ σημεῖου τούτου.

Ἄλλ' ἡ παρακμῆ, ἡ ὁποία παρὰ πᾶσαν τὴν ἀντίδρασιν τοῦ λαοῦ πρὸς τὰ παρειαγόμενα ξένα ἦθη καὶ ἔθιμα ὑπάρχει εἰς τὸ ὅλον ἐθνικὸν πνεῦμα κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐκδήλωσιν του, δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπίδρασῃ ἐπὶ τῆς διαθέσεως καὶ τῆς διανοίας τῶν ποιητῶν αὐτῶν. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς ὑπάρξεώς του ἐμφανίζεται ὡς μετατρέψαν τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας εἰς θρησκευτικὰς ἐριδας καὶ ὑπὸ τούτων περισπώμενον, ἐνῶ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ διχόνοιαὶ κατέβαλλον ἔτι μᾶλλον τὴν κεκμηκυῖαν ἐθνικὴν ψυχὴν. Φαίνεται ὡς μὴ ἀντιλαμβάνομενον τὴν κατάρρευσιν του παρὰ τὰς ἐξεγερτηρίους φωνὰς ὀλίγων ἀνδρῶν. Εἰς τοιοῦτο περιβάλλον εἰ ποιηταὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπνευσθοῦν γενναιότερον. Ἡ τοιαύτη ἑλλειψίς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἀπὸ τὰς ἐμμέτρους ἐρωτικὰς ἀφηγήσεις ἴσως νὰ ἀποτελῇ τὸ ἰσχυρότερον ἐπιχείρημα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης,

ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἐγράφησαν εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τὰ ὅποια κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ Φράγκων καὶ ὅτι εἰς αὐτὰ μόνον τὰ μέρη ἦσαν γνωστά. «Εἰς τὴν ὑπαίθρου καὶ τὴν ὄρεινὴν χώραν παρέμεινε ὅλως ἄγνωστος ἢ πολεμισ αὕτη· εἴτε δὲ καὶ εἰς τὰς νήσους οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν καὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας δὲν τὴν ἀπεδέχθησαν.¹»

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

(1453—1800)

Α'—ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Βυζαντινῆς περιόδου ὁ χαρακτήρ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας εἶναι ἐντελῶς καθωρισμένος. Φέρει αὕτη ὡς κύριον γνώρισμα τὴν πλήρη μεταξὺ τῶν διαφόρων συγγραφέων διάστασιν κατὰ τε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῶν ἔργων των. Ἄφ' ἑνὸς οἱ ἀρχαῖζοντες, οἱ ὅποιοι ἐξακολουθοῦν ν' ἀνανεοῦν τὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῶν κλασικῶν συγγραφέων, νὰ μιμοῦνται τὸ ὕφος τούτων καὶ νὰ μένουν ἀιγμάλωτοι τῆς ἀρχαιολατρίας των, μεθ' ὅλην τὴν διαφαινομένην τάσιν των νὰ νεωτερίζουν πῶς εἰς τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως τῶν ἔργων των καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν θεμάτων, τὰ ὅποια πραγματεύονται. Ἄφ' ἑτέρου οἱ γράφοντες εἰς τὴν λαϊκὴν, ἀνίκανοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νὰ χειρισθοῦν αὐτὴν καλλιτεχνικῶς, ἀλλὰ μὲ τὴν αἰσθητὴν ἀπομάκρυνσίν των ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ἔργων των, καταδεικνύοντες, ὅτι τὸ πνεῦμά των ἀναστρέφεται ἐντὸς νέου τινὸς κόσμου, εἰς τὸν ὅποιον ὑπάρχει ἰσχυρὰ ἀπήχησις φωνῶν τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Οἱ δεῦτεροι αὗτοι καλλιεργοῦν πρωτίστως τὴν ποίησιν, ὥσπερ ἢ διαπλασσομένη ἀδιακόπως λαϊκὴ γλῶσσα νὰ μὴ ἔχη ἀκόμη τὸ θάρρος νὰ δοκιμάσῃ τὰς δυνάμεις της καὶ εἰς τὴν πεζογραφίαν¹. Οἱ πρῶτοι ἀντιθέτως ἀφιερῶνουν πᾶσαν τὴν συγγραφικὴν ἱκανότητά των εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ πεζοῦ λόγου κυρίως. Εἶναι αὗτοι ὀπαδοὶ τῆς ρητορικῆς τέχνης, ἱστορικοὶ, φιλόσοφοι, θεολόγοι. Τὸν Μάξιμον Πλανούδην, Μανουὴλ Μοσχόπουλον, Γρηγόριον Κύπριον, Νικηφόρον Χοῦμνον, Θεόδωρον Ὑρτακηγιόν, Δημήτριον Κυδώνην,

1. Τὰ γραφέντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ὀλίγα ἔργα, ἢτοι χρονικά, δημόσια ἔγγραφα καὶ τινὰ φυσιογνωστικοῦ περιεχομένου πεζογραφήματα οὐδεμίαν λογοτεχνικὴν ἀξίαν δύνανται νὰ ἔχουν.

1. Fauriel : I, XXIV.

τὸν ὑπέρτερον ἔλων τῶν φιλοσοφούντων θεολόγων Γρηγόριον Παλαμᾶν, τὸν Καδάσιλαν, Θεόδωρον Μετοχίτην καὶ ἄλλους διαδέχονται αἱ ἐπίσης ρήτορες, διδάσκαλοι τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἱστορικοὶ, φιλόσοφοι, θεολόγοι, Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, Θεόδωρος Γαζής, Κωνστ. Λάσκαρις, Ἰωάν. Ἀργυρόπουλος, Θεόδωρος Φραντζής, Ἰωάννης Δούκας, Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, Γεώργ. Τραπεζοῦντιος, Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, Βησσαρίων—φιλόσοφος καὶ θεολόγος ὁμοῦ—Γεώργιος Ἀμοιρούτσος, Ματθαῖος Καμαριώτης, Μάρκος ἑ Εὐγενικός, Γεώργιος Σιχολάριος, Μιχαὴλ Ἀπαστόλης καὶ ἄλλοι. Οἱ λόγιοι οὗτοι τοῦ τέλους τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ τῆς φθινούσης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀντιπρόσωποι τέλει ἐποχῆς καὶ ἰδεῶν. Εἰς τὰ ἔργα των ὑπάρχει εὐρυμάθεια, διάθεσις φιλοσοφική, γνῶσις τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ γλώσσης καὶ ἐπιτηδεῖα χρῆσις τῆς δευτέρας ταύτης· ὑπάρχει προσέτι ζωηρὰ πνευματικὴ ἀναλαμπή. Ἐὰ δημιουργήματα τοῦ νοῦ των εἶναι αἱ τελευταῖαι λάμπει δύναντος μακραίωνος πολιτισμοῦ, αἱ ἐκπεμπόμεναι διὰ τὰ φωτίζουν τὰς ἐπιθανατίους στιγμὰς πνευματικοῦ, πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ κόσμου, ὅστις ἀγωνισθῶς κατέρχεται εἰς τὸν ἠνεωγμένον ἀπὸ ἱκανοῦ χρόνου τάφον του. Εἰς τὸ ἐπιστημώτερον διανοητικὸν κέντρον τοῦ τότε πεπολιτισμένου κόσμου ὑπάρχουν ἀκόμη ἀληθεῖς ἀντιπρόσωποι σοφίας καὶ παιδείας. Ἄλλ' ὅλη αὐτὴ ἢ φανερὰ ἀφθονία τοῦ πνευματικοῦ πλούτου εἶναι ἄγονος σχεδόν· στερεῖται δημιουργικῆς δυνάμεως. Ἐκ τῶν ἔργων πάντων τῶν συγγραφέων τούτων λείπει ἢ πνοή, ἢ ὁποία θὰ προσέδιδεν εἰς αὐτὰ τὴν ἀξίαν γνησίας λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Εἶναι βεβαίως ταῦτα ἀντιπροσωπευτικὰ ἐποχῆς καὶ ἰδεῶν καὶ συνεπῶς ἔχουν τὴν θέσιν των εἰς τὸν κόσμον τῆς διανοητικῆς δράσεως· ἀλλὰ πέραν αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδεμίαν ἐξήσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐξηκολούθει νὰ δημιουργῇ τὴν ἰδικήν του λογοτεχνίαν, συνθέτων τὰ δημοτικὰ του τραγούδια, ἀλλὰ καὶ νὰ παραμένῃ ἀπαίδευτος ἢ μᾶλλον ἀμαθής. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἔχουν βεβαίως ἐθνικὴν συνείδησιν, τὴν ὁποῖαν δὲν ἔχουν οἱ ποιηταί, οἱ γράφοντες εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν καὶ ἱκανότητα νὰ μεταδώσουν αὐτὴν καὶ εἰς τὸ ἔθνος των· μένου ξένοι διὰ τὸν λαόν, οὐδὲ παρασιάζουν τι οὐσιαστικῶς διάφορον ἀπὸ τοῦ προηγηθέν-

τας αὐτῶν ρήτορας, φιλοσόφους, φιλολόγους, θεολόγους, τοὺς στείρους δημιουργικῆς δυνάμεως. Διότι καὶ τούτων ἢ εὐρυμάθεια, ἢ ἀναμφισβήτητος σοφία, τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα ἐξαντλοῦνται εἰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἔριδας καὶ ἀντεγκλήσεις, τὰς ὁποίας προκαλεῖ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν, ἢ μόνῃ διὰ πολλοὺς σωτηρία κατὰ τὰς κρίσιμους στιγμὰς τῆς ἐπικειμένης προφανοῦς καταστροφῆς τοῦ λαν περιωρισμένου ἐδαφικῶς καὶ ἐτοιμορρόπου πλέον κράτους. Ἐὸ μέγα ζήτημα καὶ τὸ μόνον ἱκανὸν νὰ συγκινή καὶ νὰ ἠλεκτρίζη τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς σοφοὺς καὶ λογίους εἶναι τὸ θρησκευτικόν· αὐτὸ ἀπασχολεῖ πᾶσαν τὴν σκέψιν των καὶ ἐξάπτει τὸν πατριωτισμὸν των· διὰ τοῦτο καὶ ἢ διαφαινομένη εἰς αὐτοὺς ἐθνικὴ συνείδησις, εἶναι—διὰ τὰ ἔχη τὸν ἀκριδέστερον χαρακτηρισμὸν τῆς—μᾶλλον θρησκευτικῆ.

Ἐπὶ τοιαύτας συνθήκας ἢ κυρίως λογοτεχνία δὲν δύναται νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά της καὶ νὰ ἐμφανίζεταί μὲ προϊόντα, τῶν ὁποίων κύριον στοιχεῖον νὰ μὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα. Ἡ μακρὰ σειρά τῶν ἔργων τῶν συγγραφέων τούτων, οἵτινες ἀδυνατοῦν νὰ ἐκφύγουν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου κινοῦνται καὶ σκέπτονται, φέρει κυρίως θεολογικὸν χαρακτήρα.

Οἱ πλείστοι τῶν συγγραφέων, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα παρετέθησαν ἀνωτέρω, καὶ ἄλλοι ὄχι εὐάριθμοι, ἀλλ' ὅμοιοι πρὸς αὐτούς, πληροῦν μὲ τὴν δρᾶσίν των καὶ μὲ τὸ ὄνομά των ὄλον τὸν 15ον αἰῶνα. Ἰκανοὶ δὲ ἐκ τούτων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταφεύγουν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν, φέροντες ἐκεῖ τὴν σοφίαν των καὶ τὴν εὐρυμάθειάν των καὶ τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν των διὰ τὰ συντελέσσουν αὐτῶς εἰς τὴν ζωηροτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ νέου πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ δύο περίπου αἰῶνων διεμορφόνετο εἰς τὰς δυτικὰς χώρας, καὶ νὰ προσθέσουν νέα γονιμοποιὰ στοιχεῖα εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ γενικῶς πνευματικὴν ἀναγέννησιν, ἣτις ἀπὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου συνετελείτο εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην.

Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι εἶναι καὶ οἱ μᾶλλον ἐπιδράσαντες διὰ τοῦ ἔργου των καὶ τῆς ὅλης δράσεώς των εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς

έλληνικῆς λογοτεχνίας, κατὰ τοὺς πρώτους τουλάχιστον αἰῶνας τῆς νέας περιόδου, ἢ ὁποῖα ἀρχίζει μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ πτώσει τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἀποτελοῦν τὸν συνδυαστικὸν κρίκον μεταξὺ τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὃ ὁποῖος ἀνεπήδησεν ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ τῆς τέφρας αὐτοῦ.

Ἡ τῶν πρώτων αἰῶνων τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἐμφανίζεται μᾶλλον ὡς ἀπλή συνέχεια τῆς τελευταίας βυζαντινῆς, διότι φέρει καὶ τὰ κύρια γνωρίσματα ταύτης. Ἀλλὰ διὰ νὰ καθορισθῇ καὶ συνεπῶς νὰ κατανοηθῇ ἀκριβέστερον ὁ χαρακτήρ καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς πρέπει νὰ καθορισθῇ καὶ ἡ μετὰ τὴν 29ην Μαΐου τοῦ 1453· δημιουργηθεῖσα πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ νὰ ἐξετασθοῦν αἱ ὅλως ἰδιάζουσαι ἢ μᾶλλον αἱ ὅλως μοναδικαὶ συνθήκαι, ὑπὸ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων εἰργάσθησαν ἐπὶ μακρὸν οἱ Ἕλληνες λόγιοι. Εἶναι λίαν συναφῆ τὰ δύο ταῦτα σημεῖα, διότι σπανίως εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τῶν πεπολιτισμένων λαῶν συνέβη μεταβολὴ καταστάσεως τριαύτη, εἴαν ἐγνώρισεν ὁ Ἕλλητισμὸς μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ πνευματικοῦ κέντρου του.

Ὁ ἱστοριογράφος τῆς πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας Ἰωάννης Δούκας, περιγράφων τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ βαρδάρου νικητοῦ δῆσι τῆς πρὶν περιλάμπρου καὶ ἰσχυρᾶς πρωτεύουσης τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, λέγει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Τὰς δὲ βίβλους ἀπάσας—ταῖς ἀμάξαις φορτηγῶσαντες ἀπανταχοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει διέσπειραν· δι' ἐνὸς νομίσματος δέκα βίβλοι ἐπιπράσκοντο, Ἀριστοτελικαί, Πλατωνικαί, θεολογικαὶ καὶ ἄλλο πᾶν εἶδος βίβλου· εὐχγγέλια μετὰ κόσμου παντοῦ ὑπὲρ μέτρον, ἀνασπῶντες τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, τὰ μὲν ἐπώλουν, τὰ δ' ἔρριπτον». Ἡ εἰκὼν αὐτῆς τῆς καταστροφῆς καὶ διασπορᾶς τῶν προϊόντων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, δύναται νὰ μετενεχθῇ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ μελετηταὶ καὶ ἐρευνηταὶ ἢ καὶ δημιουργοὶ τῶν ἔργων αὐτῶν. Οἱ Ἕλληνες λόγιοι, οἱ συντηρήσαντες μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τῆς καταστροφῆς τὴν πνευματικὴν τῆς πατρίδος των ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων χωρῶν, ἢ ἔπεσαν νε-

κροί, ἄλλοι μὲν ὡς πολεμισταί, ἄλλοι δὲ ὡς σφάγια τῆς μανίας τοῦ νικητοῦ, ἢ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι ἢ, διαφυγόντες τὸν ὄλεθρον, διεσπάρησαν ἀνὰ τὴν Δύσειν. Καὶ ἐνῶ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτῶν ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν χώραν ἠπλοῦτο πυκνὸν τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας, διαδεχόμενον τὰς τελευταίας ἀναλαμπὰς δυσούσης πνευματικῆς ζωῆς, οἱ διασωθέντες οὗτοι λόγιοι μετέφερον μακρὰν τῆς καταστροφῆς καὶ ὑποδουλωθείσης πατρίδος τὸν περισωθέντα πλοῦτον τῆς ἑλληνικῆς σοφίας.

Οἱ φυγάδες λόγιοι, φέροντες εἰς τὴν ξένην τὴν παιδείαν των, τὰς γνώσεις των καὶ τὰ περισωθέντα χειρόγραφα τῶν ἑλλήνων συγγραφέων πάσης ἐποχῆς καὶ παντὸς εἶδους, μεταφέρουν συγχρόνως καὶ τὴν ἀναλάμπασαν εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἰδέαν τῆς πατρίδος. Εἰς τὴν ἐξορίαν των ἀνανήφουν· συναισθάνονται τι ἀπώλεσαν καὶ οἱ θρήνοι των διὰ τὴν ἀπώλειαν εἶναι ἢ βεβαίως, ὅτι ἀφυπνίζεται ἡ ἀληθῆς ἐθνικὴ συνείδησις. Οἱ ἄνδρες οὗτοι εἶναι οἱ κατὰ μέγα μέρος συντελεσταὶ τῆς νέας ἐκδηλώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ προετοιμάζουν εἰς τὴν ξένην τὴν ἐπάνοδον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς τὴν πατρίδα τῆς. Ἐὰ ἑλληνικὰ γράμματα θ' ἀκολουθήσουν μετ' οὐ πολὺ τὴν ὁδόν, τὴν ὁποῖαν ἐχάραξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ φυγάδες ἐκεῖνοι σοφοί, καὶ ἡ παιδεία θὰ ἐπανέλθῃ, ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν πρώτην κοιτίδα τῆς διὰ τῶν μαθητῶν τούτων, ὡς ἱστορεῖ συγγραφεὺς ζήσας πλησιέστερον πρὸς τοὺς χρόνους αὐτούς: «Ἡ δύστηνος Κωνσταντινούπολις ἀπώλεκε τὸ κράτος ἀπέβαλε καὶ τοὺς τῆς σοφίας ἀκηράτους θησαυρούς· οἱ γὰρ πλείους τῶν ἐκείνης θιασωτῶν, τῆς πόλεως οἰκτρῶς ἀλούτης, τοὺς Ὀθωμανοὺς κατωρρωδηκότες, εἰς Ἰταλίαν ἀπέπλευσαν, ἵνα τιμῆς τε καὶ εὐνοίας μηδαμῶς ἀμοιρήσαντες, τὴν αὐχμῶσαν καὶ δίψει κρείττονος παιδείας τότε πιεζομένην παντοδαπῆς σοφίας νόμασιν ἐπήρδουσιν, διδάξαντες Πλάτωνά τε καὶ Ἀριστοτέλην καὶ τὸν ἄλλον ἕμιλον τῶν ἐξαιρέτων λογογράφων ἄμα καὶ ποιητῶν τῆς Λατίνων λαλεῖν γλώσση· οὐδ' ἡ Ἑλλὰς ὅμως παντάπασιν ἔρημος καταλέλειπται ἀνδρῶν τε σοφῶν καὶ βίβλων, ἀλλ' εἶχε καὶ οὐ διέλιπε περιθάλπουσα λείψανα ἀρχαίας πολυτελείας. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἤκουσιν ἀπὸ τε τῶν ἐν Ρώμῃ καὶ Παταβίῳ λαμπροτάτων ἀκαδημιῶν ἄνδρες ἐξάριστοι περὶ πᾶν εἶδος σοφίας, καὶ πλου-

1- Ἰωάννης Δούκας σελ. 342. Ἐκδόσις Βόννης 1834.

τίζουσι τὸ δμόφυλον τῆ τε θύρχθεν καὶ ἐν τῆ καθ' ἡμᾶς σοφία, κα' ἐν τῆ παρούσῃ δ' ἐσχατιᾷ τοῦ χρόνου ἔνιοι ἀτρυτῆ φιλοπενίας νόκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν ἀνελλίττουσι τὰ τε Ἑλλήνων, καὶ ὅποσα τῆ Λατίνων καὶ Ἀράδων καὶ Περσῶν, Ἰταλῶν τε καὶ Γάλλων φωνῆ ξυντέθειται.¹»

Ἄλλ' ἱκανοὶ ἐκ τῶν φυγάδων λογίων, καίπερ ὑπὸ τοιαύτην ἐθνικὴν συμφορὰν εὐρεθέντες καὶ εἰς τὴν ξένην ζητήσαντες καταφυγὴν, δὲν λησμονοῦν καὶ ἐκεῖ τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὅποια ἔχαρᾶκτῆριζον τὴν δρᾶσιν των, ὅτε ἐλεύθεροι ἔζων εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἐρίζουσι καὶ εἰς τὴν ξένην. Διαιροῦνται εἰς Πλατωνικοὺς καὶ Ἀριστοτελικούς καὶ μὲ συγγραφὰς μακρὰς ἢ βραχείας, ἀλλὰ πάντοτε πλήρεις βιαιότητος, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ ὕδρων ἐναντίον ἀλλήλων, ὑποστηρίζουσι τὰς φιλοσοφικὰς των ἰδέας, ἐνῶ ἄλλοι μεταφέρουσι τὴν ἐριδὰ εἰς τὸ θρησκευτικὸν πεδίον· διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν εἴτε διὰ λόγους πολιτικῆς, εἴτε διὰ νὰ καταλαμβάνουσι ἀξιώματα καὶ ἐξασφαλίζουσι πληρέστερα τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ βίον ἀνετώτερον, ἀπαρνοῦνται τὴν πάτριον θρησκείαν καὶ γίνονται πιστοὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, μεταβάλλονται δὲ εἰς ἐξημμένους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποστόλους τῆς ἰδέας περὶ ὑποταγῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν δυτικὴν καὶ ἐπιτίθενται ὀριμεῖς κατὰ τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ κήρυγμά των. Διὰ τὴν τοιαύτην δρᾶσιν των κατὰ τοὺς δυστυχεῖς καὶ δυσκόλους ἐκείνους χρόνους ἴσως νὰ εἶναι δικαία ἢ ἐναντίον τούτων καὶ τῶν λοιπῶν φυγάδων λογίων κατηγορία, ὅτι ἔδρασαν τὴν πατρίδα των ἐγκαταλιπόντες αὐτήν.

Βεβαίως ἡ συνολικὴ φυγὴ τῶν λογίων ἐκ τῆς χώρας των ἔσχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀμαθείας εἰς τὸν ὑποδουλωθέντα λαόν· «Εἰς τὴν δυστυχισμένην Ἑλλάδα μίᾳ νέᾳ καὶ πολεμικῆς δυναστείας ἐπιστηριγμένη εἰς τὴν ἄσχετον δύναμιν ἐνδὸς ἀγερώχου καὶ ἐνθουσιασμένου ἔθνους, καὶ ἐπεκτείνουσα τὴν δραστηριότητά της μὲ τὴν οἰζύτητα τοῦ κεραυνοῦ, κατέστρεψε τὸ πᾶν. Ἰὰ γράμματα, τὰ μαθήματα, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι ὅλα ἐξωρίσθησαν ἀπὸ τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος καὶ κατατρομα-

¹ Φιλοθέου Πάρεργα: σελ. 51—52. Τὸ βιβλίον τοῦτο, γραφέν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐκδοθέν ἀνωνύμως τὸ 1800 εἰς Βιέννην, ἀποδίδεται εἰς τὸν Νικόλ. Ἄλ. Μαυροκορδατον.

γμέναι αἱ Μοῦσαι ἔφυγαν διωκόμεναι ἀπὸ τοὺς νικητὰς τοῦ Παρνασσοῦ¹.»

Πᾶσα πνευματικὴ ἐκδήλωσις εἶχε παύσει εἰς τὴν ὑποδουλωθεῖσαν χώραν. Ἄλλ' εἰ Ἑλληγες, μόλις συνήλθον ἀπὸ τὴν κατάπληξιν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης ἐθνικῆς συμφορᾶς, ἔστρεψαν ἀμέσως τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ μόνον σημεῖον, διόθεν ἐξεπέμποντο φωτειναὶ τινες ἀκτίνες, διασχίζουσαι πῶς τὸ πυκνὸν σκότος, τὸ ὅποσον εἶχε περικαλύψει τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν των. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτον ἡ Ἐκκλησία. Διὰ τῆς θρησκείας κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους χρόνους διεσώθη ὁ ἐθνισμὸς καὶ ἡ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων. Ἐπιωφελοῦμεναι τῶν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ παραχωρηθέντων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν προνομίων, κατέστησαν αὐτὴν τὸ κέντρον πάσης ἐθνικῆς ἐλπίδος καὶ διανοητικῆς δράσεως των. Εἶχον κλεισθῆ τὰ σχολεῖα· ὑπῆρχον ὅμως τὰ μοναστήρια καὶ οἱ νοοί. Εἰς τὰ ἱερὰ τεμένη εὔρον μικρὸν καταφύγιον καὶ τὰ γράμματα καὶ οἱ λόγοι. Καὶ εἶχε μὲν κατορθώσει ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος νὰ συστήσῃ τὴν Πατριαρχικὴν τοῦ Γένους Σχολήν, τῆς ὅποιας πρῶτος διευθυντῆς ἐ χρημάτισεν ὁ μὴ ἀμοιρῶν ἀληθοῦς φιλοσοφίας Ματθαῖος Καμαριώτης, ἀλλ' ἡ Σχολὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξυπηρέτησῃ ὅλον τὸ ἔθνος. Αἱ ὀλίγον τι μακρὰν τοῦ νέου ἐθνικοῦ κέντρον κείμεναι χῶραι ὄχι μόνον σχολείων, ἀλλὰ καὶ ἐγγραμμάτων ἀνθρώπων ἔστρεφοντο σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας πόλεων τινῶν ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ἱερέων ὀλίγα γράμματα, μόλις ἐπαρκοῦντα εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν κοινωτέρων βιωτικῶν ὑποθέσεων. Οὕτω δὲ ἡ ὄλη διδασκαλία τῶν γραμμάτων περιορίζετο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. «Τὸ ἑλληνικὸν γένος, γυμνὸν καὶ τετραχηλισμένον ἐκ γενικοῦ ναυαγίου διασωθέν εἰς αὐτὸν τὸν ἐκ περιστάσεως ἀφανισμόν τῆς μαθήσεως περιεκάλυψε τὴν τελείαν του γύμνωσιν μὲ τὴν σκέπην τῆς περιορισμένης μελέτης τῶν ἀπλουστέρων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. .. Εἰς αὐτὴν ἄρα τὴν ἐκκλησιαστικὴν μελέτην χρεωστῆ τὸ Γένος μας τὰ

¹ Κοδρικᾶς: σελ. 144—5.

πρῶτα σπέρματα τῆς μαθήσεως καὶ τὴν ὡς ἐξ ὑπαρχῆς ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων¹.»

Ἐξ ἑλληνικὸν ἔθνος διήλθε περίοδον ἀμαθείας τοιαύτης, ὥστε ἢ μετὰ ταῦτα διάδοσις τῆς παιδείας εἰς αὐτὸ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀληθὲς θαῦμα, τόσον διὰ τὴν ταχείαν ἐπέκτασίν της, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν νίκην της ἐπὶ διαφόρων αἰτίων, τὰ ὅποια συνέτεινον πρὶν εἰς τὴν ἐπαύξεισιν τῆς ἀμαθείας. Ὅσῃν καὶ ἂν περικλείουν ὑπερβολὴν οἱ διὰ τὴν ἀμάθειαν ταύτην ὀλοφυρμοὶ ἀνδρὸς λογίου, ζήσαντος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, πάντως ἀποτελοῦν ἰσχυρὰν ἱστορικὴν μαρτυρίαν τῆς πνευματικῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὅποیان εἶχε περιέλθει ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν της καὶ τὴν εἰς τὴν ξένην φυγάδευσιν τῶν λογίων της καὶ παντὸς ὅ,τι ὑπῆρξε πρὶν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν της: «Ὁρῶ δὲ νῦν μετοικήσαντα πάντα τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν τόπων καὶ οἰκήσαντα ἐν ὑμῖν. Ἡ τε σοφία καὶ αἱ τῶν μαθημάτων ἐπιστήμαι, αἱ τέχναι αἱ ἀρισται, ἡ εὐγένεια, τὰ ὄπλα, ὁ πλοῦτος, ἡ παιδεία καὶ ὁ λοιπὸς τῶν χαρίτων χορὸς. Ἑλληνικῶν δὲ χαρίτων τὸ κλέος, βαρὺς ὤλεσεν αἰῶν, βαρβαρικοῖς δαμάσας ἤθεσιν ἀγλαΐην².» Ἡ γενικὴ εἰκὼν τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐξακολουθεῖ ἐπὶ ἱκανὸν εἰσέτι χρόνον νὰ εἶναι θλιβερά: «Ἐἴ λοιπὸν ἔδλεπέ τις ἐν τῇ ταλαίνῃ Ἑλλάδι, τῇ παλαιᾷ καὶ σεμνῇ ἐστὶ ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν; ὅ,τι παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς δεδουλωμένοις λαοῖς. Ὁ μὲν κληρὸς ἀμαθείας καὶ δεισιδαιμονίας ἔφερε καὶ ἦγε κατὰ τὸ δοκοῦν λαὸν ἐτι ἀμαθέστερον· οἱ δὲ καλούμενοι εὐπατρίδαι ἐσεμνύοντο μὲν ἐπὶ φαντασιώδει εὐγενείᾳ, πλαινομένη ὑπὸ τῶν ἰδρώτων, σὺπερ αὐτοὶ ἐκάκουν λαοῦ, ἀπεδείκνυντο δὲ ἐπὶ ταύτῃ τσοῦτῃ μᾶλλον καταγέλασται, ὅσῳ ἀνὰ μέσον κυβερνήσεως καὶ λαοῦ ἰστάμενοι ἐξηυτέλιζον κατ' ἀνάγκην ἑαυτοὺς πρὸ τοῦ εἰδῶλου τῆς δεσποτείας, ὑφίσταντο δὲ συχνότερον ἢ αἱ ἐπίλοιποι τοῦ ἔθνους μερίδες τὰς πληγὰς αὐτοβούλου ἐκδικήσεως παρὰ τῶν κυβερνῶντων· οἱ οἰκοδεσπότες πάλιν ὑπὸ μὲν τῶν κακώσεων ἀπηυδηκότες, ὑπὸ δὲ τῆς δεισιδαιμονίας τυφλώττοντες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκπαιδεύωσι τοὺς υἱοὺς εἰς μαθήματα καλὰ καὶ ἐλευθέρια· οἱ νέοι ἐπομένως ἀπειρόκαλοι καὶ παντάπασιν ἄμου-

1. Κοδρικῆς : σελ. 349.

2. Θεόδ. Ζυγομαλάς εἰς Mart. Crusius: Turcograecia p. 194.

σοι, εἶχον πρὸς τῇ ἀπαιδευσίᾳ σύσκηνον καὶ σύντροφον ἢ τὴν χαύνωσιν συδαρίτου ἢ τὴν ρώμην ἀνθρώπου ὤμου καὶ ἀγρίου. Ἄν δὲ ποτε, ὅπερ λίαν σπάνιον, νεαρὸς Ἑλληὴν ἐξοκίζετο ζητῶν ἐν Εὐρώπῃ ὅσα δὲν εὕρισκεν ἐν τῇ πατρίδι φῶτα, ἀρκοῦσαν αὐτῷ ὑπελάμβανε τὴν μελέτην τῆς ἱατρικῆς· ἡ δὲ Ἰταλία, εἰς ἣν ἀνέπλεον οἱ σπουδάζοντες, ἦτον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῖς τότε Ἑλλησιν ὅ,τι ἐπὶ τινα χρόνον ὑπῆρξαν τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν αἱ στῆλαι τοῦ Ἡρακλέους. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀπεδῆμουν ἐκεῖσε ἀμέτοχοι τῆς δεούσης προκαιθείας καὶ ὄλως ἀικαράσκειοι, ὅπως ἐκμάθωσιν ἐπιτήδευσά τι μᾶλλον ἢ ἐπιστήμην, καθ' οὗς μάλιστα χρόνους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ ἐναμίζετο ἡ ἱατρικὴ ἀπλοῦν ἐπιτήδευμα, καρποὺς τῆς σπουδῆς ἀπεκόμιζον εἰς τὴν παλυπαθῆ πατρίδα ἅπαντας τοὺς πόρους τοῦ ποιεῖν τὸ πονηρόν.¹» Οἱ σκληροὶ αὗτοι λόγοι δὲν εἶναι κατηγορία, ἀλλ' ἀπεικόνισις ἀληθείας, ἡ ὅποια καταδεικνύει ἔτι μᾶλλον τὴν λαμπρότητα τοῦ ἐπιτελεσθέντος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἔργου, ἥτοι τῆς πνευματικῆς τῶν ἀναγεννήσεως. Διότι οἱ Ἕλληνες ποτὲ δὲν ἔπαυσαν νὰ σκέπτονται, ὅτι ἡ παιδεία θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτοὺς τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν, ἡ ὅποια θὰ ἐπέφερεν ὡς φυσικὴν συνέκειαν καὶ τὴν πολιτικὴν τοιαύτην· καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε ἐπεζήτουν νὰ γνωρίσουν τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἐπικρατοῦσα ἀμάθεια δὲν ἦτον ἀποτέλεσμα ἀπροθυμίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς σπουδὴν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα. «Ποτὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐνεκρώθησαν εἰς τόσον βαθμὸν, ὥστε νὰ ἀναιοθητήσουν διόλου εἰς τὰ γράμματα· πάντοτε εἶχαν μεγάλην κλίσιν εἰς τὴν σπουδὴν· πολλοὶ νέοι μας πτωχοὶ, ὑστερημένοι ὄλα τὰ ἀναγκαῖα, ἔτρεχαν πρόθυμοι εἰς ὅποιον σχολεῖον ἐμάνθαναν, ὅτι εἶναι καλὸς διδάσκαλος καὶ ἐκοπίαζαν σχεδὸν ὑπὲρ τὸ μέτρον· ἂν δὲ τοὺς ἐρωτοῦσε τινὰς, διατὶ σπουδάζουν, δὲν ἀποκρίναντο, ὅτι σπουδάζουν διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὰ μέσα πρὸς ὅποιονδήποτε ἰδιὸν των συμφέρον, ἀλλὰ εἰὰ νὰ μάθουν γράμματα· καὶ οἱ πλέον πτωχοὶ καὶ ἀγράμματοι γονεῖς, καὶ τῶν πλέον ταπεινῶν ἐπαγγελμάτων, ἐστελ-

1. Ἄδ. Κοραῆς : «Ἐπόμνημα περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι.» Παρίσις 1803. — Ἐπὶ τὸ ἐπόμνημα τοῦτο ἐδημοσίευσεν ὁ Κοραῆς Γαλλιστ. Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ εἰς Δ. Θερεσιανόν : «Ἄδ. Κοραῆς» τόμος Γ', Παράρτημα τέταρτον, ἐξ ἧς παρελήφθη (σελ. ν'—να') τὸ παρατιθέμενον χωρίον.

λαν εἰς τὰ σχολεῖα τὰ τέκνα των διὰ τὰ μάθουν γράμματα καὶ τὰ γενοῦν (οὕτω συνηθίζουσι τὰ λέγουσι) ἄνθρωποι. ¹ » Ἄλλ' ἢ ἰδρυαίς σχολείων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο δύσκολος καὶ πολλάκις ἐπικίνδυνος, διότι οἱ Ἰουδαῖοι αὐστηρότερον καὶ συστηματικώτερον ἀπηγόρευον ταύτην ἢ τὴν ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν. Καὶ ἕως οἱ Ἑλληγες καὶ ὑπὸ τριαύτας συνθήκας κατώρθωσαν τὰ ἰδρύειν σχολεῖα φανερώς ἢ κρυφίως. Αἱ καιναὶ συνεισφοραὶ παρείχον τὰ ὑλικά μέσα διὰ τὴν ἀνέγερσιν καὶ λειτουργίαν αὐτῶν, πρὸς δὲ καὶ διὰ τὴν ὁπωρεῖν φοίτησιν πτωχῶν παιδῶν. Πλὴν τῆς Σχολῆς τοῦ Πατριαρχείου, ἣ ὁποῖα ἐλειτούργει μὲν κανονικῶς ὅπως δὴποτε, ἀλλ' ἀπέδιδε καρποὺς μᾶλλον ἀσημάντους μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἤρχισε τὰ διδάσκειν εἰς αὐτὴν ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος, ἰδρύθησαν κατὰ περιόδους σχολεῖα καὶ εἰς Ἀδριανούπολιν, Πάτριον, Ἁγίον Ὄρος, Ἰωάννινα, Ἰάσιον, Βουκουρέστιον, Ἀθήνας, Χίον, Σμύρνην, Κυδωνίαν, Τύρναβον, Νάξον, Μοσχόπολιν, Δημητσάναν καὶ ἄλλαχού, ² ἐνῶ δὲν ἔπαυον τὰ λειτουργεῖν τοιαῦτα κρυφίως εἰς νησοὺς καὶ ὑπογείους κρύπτει, πολλαχοῦ δὲ οἱ ἐγγράμματοι τὰ διδάσκουν μεμονωμένως παῖδας καὶ παρήλικας.

Τὴν ἀνέγερσιν σχολείων παρηκολούθει καὶ ἡ σύστασις τυπογραφείων. Οὕτως ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ὁ Λούκαρις, κατόπιν δραματικῶν ἀληθῶς προσπαθειῶν, κατώρθωσε (διὰ τοῦ σταλέντος ἐπίτηδες εἰς Ἀγγλίαν τὰ σπουδάζει τὴν τυπογραφικὴν Νικοδήμου Μεταξά) τὰ ἐγκαταστήσει τυπογραφεῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως λίαν ταχέως κατέστρεψαν αἱ ἐνέργειαι τῆς παπικῆς προπαγάνδας, ἣτις ἐπέτυχεν καὶ τὴν εἰς θάνατον καταδίκευσε τοῦ δεινοῦ πολέμου τῆς Πατριαρχίας. Διὰ τῆς προστασίας ἐτέρου Πα-

1. Στ. Κανέλλος εἰς «Neugriechische Chrestomathia» τοῦ Th. Kind (Leipzig 1833) σελ. 42.

2. Ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων ἐν Ἀνατολῇ : εἰς «Χρυσάλλιδα» τόμος 4ος φυλλ. 94 καὶ 95.—Κ. Παπαρηγόπουλος : Τὰ διδακτικώτερα Πορίσματα τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλλην. ἔθνους (Ἀθήναι 1899) σελ. 463-4.—Εὐδ. Καστόρη : Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς. Ἐν Ἀθήναις 1847.—Εἰδικὸν σύγγραμμα πραγματευόμενον περὶ τῶν Σχολείων καὶ τῆς παιδείας ἐπὶ Τουρκοκρατίας εἶναι τὸ τοῦ Ματθαίου Κ. Παπανίκου : «Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἔθνει καταστάσεως τῶν Γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (19^α) ἑκατονταετηρίδος.» Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.

3. Κ. Σάθας : εἰς α', 238 καὶ ἐφεξῆς. — Π. Λάμπρος : Ἱστορικὴ Πραγ-

τριαρχου, τοῦ Δοσιθέου τῶν Ἱεροσολύμων, ἰδρύθησαν τυπογραφεῖα εἰς Ἰάσιον καὶ Βουκουρέστιον ¹. Περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος ἐλειτούργησαν τυπογραφεῖα εἰς τὴν ἀκμάζουσαν τότε πνευματικῶς Μοσχόπολιν, εἰς Ἁγίον Ὄρος καὶ Σμύρνην. ² Ἄλλὰ τὰ ἐκδιδόμενα ἐκ τῶν τυπογραφείων τούτων βιβλία ἦσαν κατὰ τὸ ἔθλον σχεδὸν θρησκευτικά, ἰδίως δὲ ἀντιρρητικά ἢ μᾶλλον ἀμυντικά κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῶν δυτικῶν θεολόγων ἐναντίον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Οἱ Ἑλληγες ἐγγράμματοι κληρικοὶ καὶ πολλοὶ λόγιοι δὲν εἶχον μόνην ἀποστολὴν τὰ γίνονται φορεῖς τῆς παιδείας εἰς τὴν χώραν των καὶ διδάσκαλοι τῶν ὁμοφύλων των. Ἐπρεπε τὰ ὑπεραμύνονται καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ τῶν Ἑλλήνων δόγματος ἐναντίον τῶν ἐνεργειῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, πανταχοῦ ἐπιδιωκούσης τὴν ὑπ' αὐτὴν ὑπαγωγὴν τῆς ἀνατολικῆς, τὴν ἐπειὶ οἱ δυτικοὶ θεολόγοι ἀπεκάλουν σχισματικὴν. Ἡ ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων ὑφισταμένη ἔρις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, τῆς δυτικῆς ἐπιδιωκούσης πάντοτε τὴν ὑποταγὴν τῆς ἀνατολικῆς, εἶχεν ἐνταθῆ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου. Καὶ ὅταν ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπώλεσε τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν του οἱ ποντίφηκες τῆς Ρώμης ἐπεζήτησαν συστηματικώτερον καὶ μετὰ περισσοτέρου πείσματος τὴν πραγματοποίησιν τοῦ μακράωνος ὀνείρου. Περιέβαλλον τοὺς φυγάδας τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τῆς πτώσεώς του καὶ κατόπιν καὶ παρείχον εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ σπουδῆς, ἀλλ' ὡς ἀμοιβὴν τῆς εὐεργεσίας ἐζήτουν παρ' αὐτῶν τὴν ἐξυτηρέτησιν τῶν σκοπῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἣ ὁποῖα ἀμέσως μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀποστέλλῃ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰδικὰ ἐκκλησιαστικὰ ὄργανά της, τοὺς λεγομένους μισσιοναρίους.

ματεῖα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 1821. Εἰς «Χρυσάλλιδα» Τόμος 3ος σελ. 631 καὶ ἐξῆς. — Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπὸ Σινάου Ἀοιβεῖμου Πατριαρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου Βιογραφία καὶ Συγγραφαί, ὑπὸ Θεοδ. Μ. Ἀριστοκλέους (Κων)πόλις 1866) σελ. 17 § 7.

1. Ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων ἐν Ἀνατολῇ. Εἰς «Χρυσάλλιδα» Τόμ. 4ος σελ. 595 στήλη 2.

2. Π. Λάμπρος : Ἱστορικὴ Πραγματεία κτλ. εἰς «Χρυσάλλιδα» Τόμ. Γ', φυλλάδ. 60 καὶ 61 καὶ Τόμ. Δ', φυλλάδ. 80, 94 καὶ 95. «Πανδώραν» Τόμ. ΙΗ' σελ. 309.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος ὁ λόγιος φυγάς Ἰάνος Λάσκαρις εἶχεν ἰδρύσει εἰς Ρώμην μετὰ τὴν συνδρομὴν τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ 10ου τὸ Ἑλληνικὸν γυμνάσιον, ὅπου ἱκανοὶ ἐφοίτησαν Ἕλληνας καὶ ξένοι· ὅταν ὁμοῦς ὁ διδάσκων Λάσκαρις ἀπῆλθε τῆς Ρώμης ἐκλείσθη καὶ τὸ ἐκπαιδευτήριον, τοῦ ὁποῦ οἱ ἀπόφοιτοι δὲν ἐπεδόθησαν εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις, ἀλλὰ κατέγιναν εἰς τὴν μελέτην τῶν κλασικῶν συγγραμμάτων. Ἡ προπαγάνδα δὲν εἶχεν ἐπιτύχει ὅ,τι ἤθελε. Διὰ τοῦτο ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἰδρύσθη κατὰ τὸ 1581 καὶ ἐπὶ Πάπα Γρηγορίου τοῦ 13ου τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτησαν ἱκανοὶ Ἕλληνας ἀσπασθέντες τὸν καθολικισμόν¹. Ἀλλὰ πλὴν τούτων καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὠμολόγουν πίστιν εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ οὕτως εἶχον πᾶσαν ὑποστήριξιν διὰ νὰ ἐκπαιδεύωνται καὶ καθίστανται μετὰ ταῦτα ὄργανα ἱκανὰ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς. Καὶ ναὶ μὲν ἀρκετοὶ ἐκ τούτων μόλις ἐτελείωνον τὰς σπουδὰς τῶν ἀπηνουδντο τὸ θρησκευτικὸν δόγμα, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀνάγκης εἶχον ἀποδεχθῆ, καὶ ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν πατριὴν γῆν ἐγίνοντο θερμοὶ ὑπερασπισταὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἔμενον πάντοτε ἱκανοὶ διὰ νὰ ἐξυπηρέτοῦν τὰς προθέσεις τοῦ παπισμοῦ, ἐπιτιθέμενοι μετὰ σφοδρότητος ἐναντίον τῶν ὁμοειθῶν τῶν κληρικῶν καὶ θεολόγων, τοὺς ὁποῖους ἀπεκάλουν σχισμαστικούς. Τὰ ἔργα τῶν δευτέρων τούτων ἐτύπονεν ἡ προπαγάνδα τῆς Ρώμης καὶ διένεμε δωρεὰν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ταῦτα οὐδὲν ἔφερον ἀποτελέσμη, διότι οἱ Ἕλληνας μένοντες πιστοὶ εἰς τὴν πατριὴν θρησκείαν ἀπέφευγον νὰ δέχωνται τὰ τοιαῦτα βιβλία, θεωροῦντες μάλιστα ὡς μέγιστον ἀμάρτημα καὶ τὴν ἀπλήν ἀνάγνωσιν τῶν ἄλλ' οἱ εὐπαιδευτοὶ Ἕλληνας κληρικοὶ καὶ ἄλλοι θεολογοῦντες λόγιοι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ δημοσιεύουν βιβλία, ἀναιροῦντα τὸ περιεχόμενον τῶν προπαγανδιστικῶν· ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δασίθεος εἶχεν ἰδρύσει τὰ τυπογραφεῖα Ἰασίου καὶ Βουκουρεστίου διὰ νὰ τυπώνωνται ἐκεῖ τοιαῦτα κυρίως ἀντιρρητικὰ βιβλία καὶ διανέμονται δωρεὰν εἰς τὸν λαόν, ἵνα διὰ τῆς ἀναγνώσεώς τῶν ἐνισχύεται εἰς τὴν θρησκευτικὴν του πίστιν.

Ἡ θρησκευτικὸς οὗτος ἀγὼν ὠξύνετο ἀδιακόπως, διότι εἶχε

πολλοὺς τοὺς μετέχοντας εἰς αὐτὸν καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν ὑποτρέφοντας τὸ ἀναπτυχθέν μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν μίσος. Διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ θρησκεία ἦτο πλέον ἢ πατρίς, αὐτὸς ὁ ἔθνομός των. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ διατι. οἱ ἀνεπτυγμένοι Ἕλληνας κληρικοὶ καὶ λόγιοι ἠμύνοντο μετὰ τόσης ζωηρότητος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καταναλίσκοντες εἰς τὸν τοιοῦτον ἀγῶνα καὶ πνεῦμα καὶ ἐργατικότητα. Ἡ Δύσις καὶ ἰδίως ἡ Ἰταλία παρέσχε βεβαίως φιλοξενίαν εἰς τοὺς φεύγοντας τὴν σκληρὰν δουλείαν Ἕλληνας καὶ εἰς τὴν χώραν αὐτὴν πολλοὶ ἐκ τούτων ἠδυνήθησαν ν' ἀναπτύξουν τὰς διαγοητικὰς δυνάμεις των καὶ ν' ἀναδειχθοῦν εἰς τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας, τὸ ἐμπόριον· ἐκεῖ συνεκροτήθησαν καὶ κοινότητες ἑλληνικαί, καὶ ἰδίως ἡ ἰσχυρὰ τῆς Ἑνετίας, ἰδρύθησαν δὲ καὶ ἐκπαιδευτήρια ἀποκλειστικῶς ἑλληνικά, ὡς τὸ Φλαγγινιανὸν² καὶ Κωττόνειον³, ὅπου ἐξεπαιδεύοντο μόνον Ἕλληνας τὸ γένος καὶ ὀρθόδοξοι τὸ θρήσκευμα νέοι, ἐκ τῶν ὁποῶν ἱκανοὶ ἐπέστρεφον εἰς τὴν βεδυθισμένην εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας γενέτειράν των διὰ νὰ μεταδώσουν πρὸς τοὺς ἀμαθεῖς ὁμοειθῶν των τὰς ἀποκτηθείσας γνώσεις· ὑπὸ τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, προεξάρχουσας τῆς ἐνετικῆς, παρεσχέθησαν τὰ ὑλικά μέσα διὰ τὴν ἀνεγερσιν σχολείων εἰς τὴν ὑπόδουλον μητρικὴν γῆν³. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ Ἐκκλησία τῆς ἰδίας χώρας διὰ τῆς ἐπιδιώξεως τῶν σκοπῶν τῆς ὑπῆρξεν αἰτία νὰ ἀπασχολοῦνται διαρκῶς μετὰ τὴν προστασίαν τῆς θρησκευτικῆς τῶν Ἑλλήνων πίστεως πνευματικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο ν' ἀφοσιωθοῦν εἰς ἐργασίαν ἐπωφελεστέραν διὰ τὴν δόξην τῆς ἑλληνικῆς διανοίας.

Ἐκ τοῦ ἀγῶνος ὁμοῦς τούτου προέκυψε καὶ κάτι καλόν. Πολλοὶ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν θεολογούντων λογίων κατείδον ἐνωρίς, ὅτι διὰ νὰ κατανοῇ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὰς διδασκαλίας των καὶ τὰ ἀντιρρητικὰ κατὰ τῶν δυτικῶν θεολόγων βιβλία των ἔπρεπε ν' ἀπευθύνωνται πρὸς αὐτὸν χρησιμοποιοῦντες τὴν ἀπλήν γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν ἐλάλει καὶ ὁ ἴδιος. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται, ὅτι ἱκανὰ ἐκ τῶν

1. I. Βελαύδου: «ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία», σελ. 116-124. Ἐκδόσις Β'. Βενετία 1893.

2. K. Παπαρρηγόπουλος: Τὰ διδακτικώτερα πορίσματα κτλ. σελ. 461-5.

3. M. Παράνικα: Σχεδίασμα κτλ. σελ. 132—Σ. Δάμπρος δ', Β', 871 καὶ ἐξῆς.

1. K. Σάθας: α', 261.—Θ. Ζυγομαλάς εἰς Turcograecia σελ. 94 καὶ 103—M. Παράνικα: «Σχεδίασμα κτλ.» σελ. 133-4.

θρησολογικῶν τούτων βιβλίων, εἴτε πρωτότυποι συγγραφαὶ εἶναι ταῦτα, εἴτε μεταφράσεις ἱερῶν κειμένων καὶ ἔργων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε βίαι ἁγίων, ἐγράφοντο εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἐννοῆ ὁ λαὸς τι ἐδιδάσκετο, ἐδημιούργησε καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς χρησιμοποίησεως τῆς λαϊκῆς γλώσσης εἰς τὰ θρησκευτικὰ βιβλία. Ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἠπλοποιήσαν τῶν γλῶσσάν των διὰ νὰ πλησιάσουν περισσότερο πρὸς τὸν λαόν, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς δύο πρώτους μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους αἰῶνας οἱ τῆς αὐτῆς τάξεως συγγραφεῖς εἶναι οἱ μᾶλλον εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν γράψαντες διὰ τὸν ἴδιον λόγον.

Ἡ ἀνάγκη νὰ διδάσκηται ὁ λαὸς εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν διεδόκονεν αὐτὸς καὶ ἐχρησιμοποιεῖ καθ' ἑαυτὸν τὰς περιστάσεις, εἶχε καταννοηθῆ εὐθύς μετὰ τοὺς πρώτους χρόνους ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τινὲς ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τῶν καταφυγόντων εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐδίδασκον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἐσπούδαζον συγχρόνως τὴν Λατινικὴν καὶ Ἰταλικὴν φιλολογίαν, ἐνόησαν, φαίνεται, βαθύτερον τὸ πνεῦμα τῆς ἀναγεννήσεως. Ἐπιστήσαντες ἀναμφιβόλως τὴν προσοχὴν των εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ντάντε, τοῦ Πετράρκα, τοῦ Βοκκακίου καὶ τῶν διαδόχων των, κατείδον τὴν σημασίαν του καὶ ἠθέλησαν νὰ ἀκολουθήσουν τὰ ἐξ αὐτοῦ διδάγματα. Κατὰ τοῦτο δὲ ἡ Ἰταλία ἔσχεν ἀληθῶς εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Οἱ λόγιοι οὗτοι, οἱ στρέψαντες τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ καὶ σκεφθέντες, ὅτι μόνον δι' ἔργων γραφομένων εἰς αὐτὴν θὰ δυνηθοῦν νὰ γνωρίσουν τὴν παιδείαν εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς των καὶ νὰ διαλύσουν τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας, τὸ ὁποῖον διαρκῶς ἠπλοῦτο καὶ ἐγένετο βαθύτερον, εἶναι οἱ ἀληθεῖς πνευματικοὶ ἀναμορφωταὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

Πρῶτος ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων εἶναι ὁ ἐκ Κερκύρας καταγόμενος καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν νεαρῶτατος μεταβὰς—περὶ τὸ 1515 ἢ 16—χάριν σπουδῆς Νικόλαος Σοφιανός,¹ ὁ ὁποῖος δύναται κατὰ τινα ἐποψιν νὰ ὀνομασθῆ ὁ Λούθηρος τῆς νέας Ἑλλάδος. Μελετήσας τοὺς λόγους, ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐδουλιζέτο περισσότερο εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας, τὸ κληροδοτηθὲν εἰς αὐ-

1. Ἴδε τὸν βίον τοῦ Ν. Σοφιανοῦ εἰς Legrand α', I, I, p. CLXXXVII καὶ ἐξῆς.

τὸν πρὸ τῶν Βυζαντινῶν εἰσέτι χρόνων, κατέληξεν εἰς συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον διετύπωσε εἰς τὴν προτασομένην τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεως τοῦ «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς»¹ ἔργου τοῦ Πλουτάρχου ἀφιέρωσιν του πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Μυλοποτάμου καὶ Χερρονήσου Διονύσιον :

«Βλέποντας θεοφιλέστατε δέσποτα, ὅτι, διὰ τὴν μακρὰν καὶ πικροτάτην δουλοσύνην, τὸ ἡμέτερον γένος ἐξέπεσε καὶ οὐδὲ κἄν ἀναθυμᾶται τὴν προκοπὴν ὅπου εἶχαν οἱ προγόνοι μας, με ὁποῖαν ἄφησαν εἰς ὄλην τὴν αἰκουμένην λαμπρὰν καὶ ἀθάνατον δόξαν, ἠθέλησα πολλάκις περὶ τούτου νὰ συμβουλευθῶ καὶ νὰ κοινολογήσω τὸ πρᾶγμα με ἄλλους σοφοὺς καὶ πεπαιδευμένους καὶ κατὰ ἀλήθειαν εὐγενεῖς καὶ λείψανα τῆς δυστυχῆς καὶ ἀρχαίας Ἑλλάδος· λέγω τὸν ἐνδοξότατον καὶ δοχεῖον τῶν ἀρετῶν Ἀντώνιον τὸν Καλλιέργην, ὅπου εἰς μόνον ἀποκρατεῖ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡμιθέων ἐκείνων ἡρώων καὶ ἡ λαμπρότης τῆς ἑλληνικῆς εὐγενείας· καὶ με τὸν ἀριστον καὶ δοκιμώτατον ἰατρὸν καὶ ὄντως ἄλλον Ἰπποκράτην Ἀγγελὸν τὸν Φορτίαν· καὶ με τὸν περίφημον καὶ λογιώτατον Ἀντώνιον Ἐπαρχον, τὸν δημόσιον διδάσκαλον τῆς λαμπροτάτης πόλεως τῶν Βενετιῶν· με τὸν καλὸν καὶ συνετώτον Κωνσταντῖνον τὸν Ράλλην, καὶ τὸ ἀνθος τῆς καλοκαγαθίας Μαθίαν τὸν Ἀβαριν· με τὸν μέγαν καὶ σεμνὸν Γεώργιον τὸν Κορίνθιον· με τὸν σοφὸν Ἑρμιόδωρον τὸν Ζακυνθινόν· με τὸν σῶφρονα καὶ σπουδαιότατον Κωντῖνον τὸν Γριβῶλην· καὶ τὸν τούτου πατέρα Ἰάκωβον, τὸν ἰλαρώτατον καὶ χαριέστατον ποιητήν· με τὸν γλυκὸν καὶ σπουδαῖον Μιχαήλ τὸν Ροσαῖτον· με τὸν λόγιον καὶ πεπαιδευμένον Νικόλαον τὸν Χιον· με τὸν μεγαλοπρεπέστατον καὶ πολιτικώτατον ῥήτορα Φράγκον τὸν Τελουντᾶν, καὶ ἔτι με τὸν εὐγενέστατον Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον, ἄνδρα ἐπιεικῆ καὶ σῶφρονα, ὅπου ἡ σοφία καὶ ἡ προκοπὴ τους ἄδεται εἰς ὄλην τὴν αἰκουμένην· καὶ νὰ μὴ μακρολογῶ, καὶ με πολλοὺς ἄλλους, ὅπου ἔτυχαν ἐδῶ, εἶχα συμβουλευθῆ με ποῖον τρόπον ἠθέλεν διορθωθῆ τὸ πάθος τοῦτο τῆς ἀπαιδεύσεως, καὶ νὰ γυρίσουν εἰς τὸ καλόν. Καὶ ἔλοι ἀπὸ μίαν

1. Ἡ μετάφρασις τοῦ «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς» ἐξεδέθη κατὰ πρῶτον τὴν 2 Ἰανουαρίου 1544, ἐν Βενετίᾳ καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πλουτάρχου φιλοσόφου Παιδαγωγός». Ἀναδημοσίευσεν αὐτὴν μετὰ γραμματικῆς τῆς κοινῆς γλώσσης τοῦ ἴδιου Σοφιανοῦ ὁ Legrand εἰς δ', 2, No 2.

γνώμην ἦσαν ἔτι, ἂν ἤθελαν διαδάσει καὶ νὰ γρυκῆσουν τὰ βιβλία ὅπου ἀφῆκαν ἐκεῖνοι οἱ παλαιοὶ καὶ ἐνάρετοὶ ἄνδρες, εὐκολὰ ἤθελεν διορθωθῆ ἢ ἀπαιδεύσει ὁπου πλεονάζει εἰς τοὺς πολλοὺς.

«Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὤρμησα καὶ ἐγώ, μὲ γνώμην καὶ παρακλήσιν τῶν εἰρημμένων ἐλλογιμῶν καὶ εὐγενῶν ἀνδρῶν, ἀπὸ ὅσων δύναμαι θεοῦ ἐδωγαθὺντας, νὰ μεταγλωττίσω καὶ νὰ πεζεύσω ἀπὸ τὰ βιβλία ὅπου νὰ εἶναι χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα εἰς τὸ νὰ ἀνακαινισθῆ καὶ νὰ ἀναπτερυγιάσῃ ἀπὸ τὴν τόσῃν ἀπαιδεύσει τὸ ἐλεινὸν γένος. Καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα ἠθέλησα νὰ ποιήσω τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸ βιβλιάριον τοῦτο τοῦ Πλουτάρχου, ὁποῖον λέγεται «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς», καὶ ἡμεῖς τὸ ὠνομάσαμεν παιδαγωγόν, διότι αὐτὸ μᾶς παιδαγωγεῖ καὶ διδάσκει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν πῶς νὰ γεννηθῆ καὶ ν' ἀνατραφῆ τὸ παιδίον εὐγενικὰ καὶ ἀπεκεῖ πῶς νὰ παιδευθῆ καὶ νὰ γένη ἐνδοξὸς καὶ ἐνάρετος ἄνθρωπος, ὡσὰν ἦσαν οἱ πατέρες μας.»

Ὁ Ν. Σοφριανὸς εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας, ὁ μελετήσας τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης μετ' ἐπιγνώσεως τῆς ἐπιζητουμένης μεταρρυθμίσεως καὶ κατ' ἐπιστημονικὸν τρόπον. Ἐξαφρον καὶ ἄλλοι τινὲς πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, εἶχον δὲ ἐκδοθῆ χάριν τοῦ λαοῦ καὶ μερικὰ ποιήματα, ὡς τὸ «Πένθος θανάτου ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς θάνατον ἐπιστροφή» τὸ 1524, ἢ μετάφρασις τῆς «Ἰλιάδος» ὑπὸ τοῦ Ν. Δουκάνη κατὰ τὸ 1526, τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Τριδάλη «Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα» καὶ «ἡ Ἱστορία τοῦ Ρε τῆς Σκοτίας μετ' τὴν Ρήγισσα τῆς Ἑγγλιτέρας» κατὰ τὸ 1528, ἀλλὰ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ χρῆσις τῆς λαϊκῆς γλώσσης ἐγένετο τυχαίως μᾶλλον, ὑπὸ τινῶν δὲ ἴσως καὶ ἐξ ἀγνοίας τῆς ἀρχαίας. Ὁ Ἰωαννίκιος Καρτᾶνος, ἱερομόναχος καὶ εἶδος κληρικοῦ τυχοδιώκτου, εἶχε δημοσιεύσει κατὰ τὸ 1536, ἦτοι ὀκτὼ ἔτη πρὸ τοῦ Σοφριανοῦ, εἰς πεζὸν λόγον καὶ εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν τὸ ὡς ἄθεον θεωρηθὲν καὶ πλήρες βλασφημιῶν βιβλίον τοῦ «Ἄνθος καὶ ἀναγκαῖον τῆς παλαιᾶς τε καὶ νέας Διαθήκης», ἀλλ' ἐκ τῆς πρώτης ἀπλῆς ἀναγνώσεώς του καθίσταται ἀμέσως φανερόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησε τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, διότι ἦτον ἀγράμματος μᾶλλον. Ὁ Σοφριανὸς ἐγνώριζε κάλλιστα καὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν εἶχε γράψῃ ἄλλα τινὰ ἔργα του, καὶ τὴν λατινικὴν. Ἡ σκέψις του λοιπὸν νὰ μεταφράσῃ σειρὰν ἄλλων

ἔργων κλασικῶν συγγραφέων διὰ νὰ δύναται ὁ λαὸς νὰ τοὺς ἀναγινώσκῃ (τὴν ὁποῖαν ὅμως σκέψιν δὲν ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ) δὲν ἦτον ἀποτελεσματικὴ ἀμνηστίας ἢ ἀδυναμίας εἰς τὸ νὰ γράψῃ ἀρχαῖα, ἀλλὰ συνέπεια βεβαιωμένης μελέτης τῶν πραγμάτων· μαρτυρεῖ δὲ αὕτη, ὅτι ἐσκόπει νὰ ἐφαρμόσῃ ὠρισμένον σχέδιον. Καὶ οἱ ἀναφερόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι εὐρέθησαν σύμφωνοι εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ σχεδίου του, διότι κατενόησαν τὴν ἀνάγκην νὰ μεταφρασθῶν διὰ τὸν λαὸν οἱ κλασικοὶ συγγραφεῖς, ἦσαν γνωστοὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ ἔγραφον εἰς αὐτήν, ὡς μαρτυροῦν διὰ τινὰς μὲν τὰ δημοσιευθέντα ἔργα των, διὰ τινὰς δὲ αἱ περισωθεῖσαι περὶ αὐτῶν εἰδήσεις. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι ἡ ἀπόφασις, εἰς τὴν ὁποῖαν κατέληξαν, ἦτο, τὸ λογικὸν πόρισμα τῆς μελέτης τῶν αἰτίων διὰ τὴν ἀμάθειαν τοῦ λαοῦ.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Ν. Σοφριανοῦ καὶ τῶν ὁμοϊδεατῶν του δὲν ἔμεινεν ἀτελέσφορος, διότι κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους καὶ ἄλλοι λόγιοι συνειδητῶς ἐχρησιμοποίησαν τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν πρὸς συγγραφὴν βιβλίων προοριζομένων διὰ τὸν λαόν· βραδύτερον δὲ συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως κληρικοὶ, διακριθέντες ὡς ἐλληνισταὶ καὶ δεξιότατοι χειριστὴ τῆς ἀρχαίας, ὅπως οἱ Μάξιμος Μαργούνης, Μελέτιος Πηγᾶς, Κύριλλος Λούκαρις, Νεθαναὴλ Χύχας καὶ πλείστοι ἄλλοι ἔγραφον καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν, ὅτεν ἤθελον ν' ἀπευθυνθοῦν πρὸς τὸν λαόν, ὁμολογοῦντες πάντοτε, ὅτι διὰ ν' ἀντιλαμβάνεται οὗτος τὰ χάριν αὐτοῦ γραφόμενα ἐχρησιμοποιοῦν καὶ τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν ὠμίλει καὶ ἐνόει. Οὕτω κατὰ τὸ 1574 λόγιος κληρικὸς γράφει: «Διασκεψάμενος ἀκριθῶς καὶ κατανοήσας πολλάκις ὡς οἱ πλείστοι δὴ τῶν ἀνθρώπων, λαὸ τοῦ θεοῦ περιούσιε, τὰς τῶν θεῶν γραφῶν ἐννοίας καταλαβεῖν οὐκ ἰσχύουσι, περιπεσόντες τοῦ γένους ἡμῶν ἐπ' ἀνωμαλίαις ποικίλαις, ἐμνήσθη τῆς παροιμίας εἰπούσης «κύβος ἀνέρριπται». Ἄλλ' ὅμως κατάχρεων γνοὺς ἑμαυτόν, ἀμα μὲν τὴν τοῦ δεσπότου κατὰ τοῦ πονηροῦ δούλου κατάκρισιν ἐκδειματούμενος, ἀμα δὲ χάριν ὑμῖν τοῖς ἀδελφοῖς καὶ μέλεσι Χριστοῦ γεγονόσιν ἐν τοιούτοις πονῆσαι διανοούμενος, δεῖν φήθη τὸ τῆς θείας λειτουργίας μυστήριον, κατὰ γε τὴν ἐμὴν ἰσχύν, ἀναπτύξαι καὶ ἐξ ἐλληνικῆς εἰς τὴν ἡμῶν κοινὴν γλῶτταν μετοχτεῦσαι, ἐπ' ἑμαυτοῦ μηδὲν ἐκτιθέμενος ἀλλ' ὅσα μετ' ἐπιμελείας παρὰ πλείστων θεολόγων ἀνδρῶν ἐν βι-

ὄλοις διαφόροις καλῶς κείμενα ἐφεύρον, φημί δὲ Γερμανοῦ, τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου, Συμεῶν τοῦ νέου θεολόγου, Νικολάου τοῦ Καβάσιλα, Θεοδώρου Ἀνδιδων, καὶ ἐτέρων τινῶν, ὅπως ὁ ποθῶν τῶν πνευματικῶν αὐτῆς τροφῶν οὐκ ἄμειρος γένοιτο. Αὐτὸ γὰρ τοῦτο τῶν λοιπῶν μυστηρίων ἐξόχως ὑπὸ τοῦ κυρίου συνεχῶς ποιεῖν ἐδιδάχθημεν, ὡς ρύσιον παντὸς τοῦ γένους... Δέξασθε γοῦν ἄσμενοι τὸ βιβλίον, εἴ τι γ' ἐσθλόν, καὶ μηδεὶς μου κατηγορεῖτω τοῦ τὰ ἐν ἔκριβει πάσαι φράσει ἑλληνικῶς χαραχθέντα εἰς ἀπλὴν λέξιν μετοχεταισαμένου. Αὐτοὶ γὰρ οἶδατε καλῶς καὶ πρὸ ἡμῶν ἄλλους τὸ ὅμοιον πεποιηκότας, ἕπερ καὶ ἡμᾶς εἰς τοῦτο κινηθῆναι ἠνάγκασεν¹.

Ἄλλ' ἐξ ἄλλου ἢ προσπάθεια τοῦ Σοφριανοῦ καὶ λοιπῶν εὕρε καὶ μεγάλην ἀντίδρασιν εἴτε συνειδητὴν, εἴτε ἀσυνειδητον. Οἱ εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὅτῃ τὴν Ἰταλίαν μεταβαίνοντες πρὸς ἐκπαίδευσιν Ἕλληνας ἐπεδίδοντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σπουδὴν καὶ καλλιέργειαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ εἰς ταύτην ἔγραφον, διότι ἕνεκα τοῦ μεγάλου ζήλου, ὁ ὁποῖος ἐκυριάρχει εἰς τὴν Δύσιν διὰ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας—ζήλου ὀφειλοντος τὴν ἀρχὴν του εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐξεγείρει ἕπερ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων οἱ φυγάδες λόγιοι τοῦ Βυζαντίου—Ἕλληνας καὶ ξένοι ἐμελέτων καὶ ἐσπούδαζον μόνον τὴν ἀρχαίαν. πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν πρώτων ὄχι μόνον ἐθεώρουν τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν κατωτέραν ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐλησμόνου αὐτὴν ἐντελῶς. Ἡ ἐπιλησμοσύνη αὕτη, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ ἡ ἀγνοία τῆς μητρικῆς γλώσσης ἦτο φαινόμενον κύριον διὰ πολλοὺς, οἱ ὁποῖοι διεβίουν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν ἄλλην Εὐρώπην. Ὁ περὶ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος διάσημος ἑλληνιστὴς Αἰμίλιος Φρ. Πόρτος, ὁ εἰς τὴν ἀρχαίαν γράψας πεζῶς καὶ ἐμμέτρως, υἱὸς τοῦ ἐπίτης διασήμευ φιλολόγου καὶ ποιητοῦ Φραγκίσκου Πόρτου¹,

1. Ἡ ὁσία λειτουργία μετὰ ἐξηγήσεων διαφόρων διδασκάλων. Ἐπερ μετήνεγκεν εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν Ἰωάννης Ἰεραῦς ὁ Ναθανιὴλ Οἰκονόμος καὶ ἐπίτροπος τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, κυρίου Ἰερμίου. In Venetia MDLXXIII. — Τὸ παρατιθέμενον χωρίον καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου ἐλήρθησαν ἐκ Legrand: *z*, 1, tom. II, p. 201—5.

1. Περὶ τοῦ Φραγκ. Πόρτου καὶ ἄλλων τινῶν λογίων, τοὺς ὁποῖους παροδικῶς ἀναφέρω εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, θὰ ὁμιλήσω ἐδρύτερον. Περαιτέρω, ὅταν θὰ ἐξετάσω εἰδικώτερον τὰ ἔργα τιν.

Κρητὸς τὴν πατρίδα, εἰς τινα πρὸς τὸν Μαρτίνον Κρούσιον ἐπιστολὴν του ὁμολογεῖ τὴν ἀγνοίαν του ταύτην οὕτως: «Ἐγὼ γὰρ ἐμὲ ἑλλανιταλασσάβαυδος, ὁ γὰρ ἐμμε τεκῶν, ὡς οἴσθα, Κρῆς τέλλε, ἀ δὲ μάτηρ Ἰταλῆς. Παιδίον δὲ εἰς τὰςδε τὰς ἀλλοβρογικὰς χώρας ὑπαὶ τῶν τοκέων μετηνέχθην καὶ τὰν ζωὴν εἰκοστὸν ἤδη ἔτος ἐνθὺ διάγω, πόρρω τῆς Ἑλλάδος, πόρρω τῆς πατρίδος ἐν τῇ ἐγεννήθην, ἐθρέφθη καὶ ἐπαιδεύθη. Τοιγαροῦν μηδὲν θαυμάσδεν αἶκα τὰ τῆς τήμερον ἑλληνικῆς γλώττας ιδιώματα οὐ νοεῦμαι· ἀ δὲ μὲν ἀμέλεια τοῦτο ποιήσατο· ἠδυνάμην γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς μαθεῖν πολλά, ἀλλὰ παῖδες τὸκ' ἡμες, ὅκ' ἄμμιν καλλιστα πέλετο· νῦν δὲ τ' ἀσχολήματα μηδὲν με διδάχθηναι πάσχει, ἀ δ' ἡλικία τῶνδε μηδὲν ἐτ' ἐφᾶ¹.» Ὅχι ὀλίγοι δὲ εἶναι καὶ οἱ μηδὲν τὴν ἑλληνικὴν χρησιμοποιοῦντες, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν λατινικὴν γράφοντες.

Ἡ ἀποκλειστικότης διὰ τὴν σπουδὴν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας μόνον γλώσσης ὀφείλεται ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τὸν λόγον, ὅτι οἱ πεκαυδευμένοι αὐτοὶ Ἕλληνας ἠδύναντο νὰ διακρίνωται ὡς φιλόλογοι καὶ συνεπῶς νὰ εὕρισκουν προστασίαν ἐκ μέρους ἡγεμόνων καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν ἢ ἐπισήμων ἀνδρῶν, οὕτω δὲ ἐξασφαλίζον τὰ μέσα τῆς ζωῆς, μόνον ἐὰν παρουσιάζοντο ὡς γνωστοὶ καὶ χειριστὰ ἱκανοὶ τῆς ἀρχαίας. Ἐκ τούτων ὅσοι ἐτύγχανε νὰ ἐπιστρέφουν εἰς τὴν Ἑλλάδα—πολὺ ὀλίγοι ἀπέναντι τοῦ ὄλου ἀριθμοῦ τῶν ἀπερχομένων ἐξ αὐτῆς—εἴτε κοσμικοὶ, εἴτε κληρικοὶ μετέφερον εἰς ταύτην καὶ τὴν ἀρχαιογνωσίαν των καὶ μόνον τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν ἠθέλον καὶ ἠδύναντο νὰ διδάσκουν. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τοῦ παραδείγματος διδομένου ὑπὸ τῶν ἱεροκλήρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως², μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος μόνον ἡ ἀρχαία γλῶσσα ἠκούετο καὶ διὰ ταύτης οἱ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι κληρικοὶ ἀπηθύνοντο πρὸς τὸν λαόν· πολλοὶ δὲ τούτων μὴ κατέχοντες αὐτὴν ὄχι καλῶς, ἀλλὰ τουλάχιστον στοιχειωδῶς, διέστρεφον ταύτην καὶ ἐδημιούργουν ἰδίωμα ἀκατάληπτον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους. Εἰς τὰ σχολεῖα κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους καὶ μετέπειτα ἐδιδάσκετο μόνον ἡ ἀρχαία, ἀλλὰ «χωρὶς μέθοδον, χωρὶς

1. Turcograecia: 521

2. Turcograecia: 197

ἐκλογὴν· καὶ μετὰ διάστημα πολλῶν χρόνων καὶ μετὰ πολλοῦς κόπους ἐδγαίνοντας οἱ νέοι ἀπὸ τὰ σχολεῖα ἄλλο δὲν ἤξευραν, εἰμὴ λέξεις καὶ φράσεις ξηρὰς καὶ εἰς αὐτὰς ἐπεριώριζαν τὴν μόνην καὶ ἀληθῆ μάθησιν· μόνον εἰς δύο τρία σημαντικώτερα σχολεῖα μας ἐπαραδίδετο ἡ ρητορική, κομμάτια ἀπὸ τοῦ παλαιοῦς παιητάς, ἡ λογική, πλὴν καὶ αὐτὰ ἀμεθόδως, ἀτελῶς, σχολαστικῶς, καὶ εἰς πολλοῦ καιροῦ διάστημα, ὥστε ὀλίγοι ἀπὸ τοῦς σπουδάζοντας ἔμενον ἕως τέλος εἰς τὰ σχολεῖα καὶ ἐκ τούτου ἢ εἰς τὸ ὄλον ὠφέλεια ἦτο πολλὰ μικρά.¹»

Ἡ ἐπίδρασις λοιπὸν τῶν ἐλληνοιστῶν αὐτῶν λογίων ἦτο μεγάλη μὲν διὰ τὴν χρησιμοποίησιν γλώσσης ὅσον τὸ δυνατόν ἀρχαϊζούσης ὑπὸ τε τῶν τελείως κατεχόντων αὐτὴν καὶ ὑπὸ ἡμιμαθῶν, μικρὰ δέ, ἐλαχίστη μᾶλλον, διὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας κατὰ τοῦς δύο πρώτους, καὶ ἔτι πλέον, αἰῶνας, μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ὀλίγιστα ἀληθῶς προσέφερον εὗτοι ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπόψεως· καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο αἱ αὐστηραὶ κρίσεις, αἱ ὅποια ἐξηγέθησαν ἐναντίον των πολὺ σπανίως μὲν τότε, συχνότερον δὲ κατόπιν, δὲν εἶναι ἴσως ἀδίκαι. Αἱ αὐστηραὶ ὁμῶς αὐταὶ κρίσεις δὲν εἶναι δίκαιον νὰ περιλάβουν καὶ τοῦς κληρικούς· εἶχον οὗτοι ὅλα σχεδὸν τὰ ἐλατώματα, τὰ ὅποια κατεγνώσθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ ὅποια ἐχαρακτήριζον γενικῶς τοῦς πλείστους πεπαιδευμένους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλ' ἐξ ἄλλου αὐτοὶ οἱ ἴδιοι συνετέλεσαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς τὴν οἰανδῆποτε ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ καὶ εἰς τὴν πρώτην σύστασιν τῶν ταπεινῶν καὶ κρυπτῶν σχολείων· πρὸς δέ, πλείστοι ἐκ τούτων ἦσαν ἀληθῶς ἄνδρες διαπνεόμενοι ὑπὸ ὑψηλοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, ποιμένες πραγματικοὶ τοῦ ἀπέλπιστος καὶ βλον μαρτυρικὸν βιοῦντος λαοῦ, παρηγοροῦντες καὶ ἐνθαρρύνοντες τοῦτον εἰς τὴν ἐλπίδα καλλιτέρας τύχης. Ἀντιπροσωπεύοντες τὴν θρησκείαν, ἡ ὅποια ἀνεπλήρως τὴν πατρίδα, ἀπετέλουν τοῦς ἀμύντορας τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν πανταειδῶν κατ' αὐτὸ ἐπιθέσεων. Ἡ δὲ θρησκευτικὴ ἐθνικὴ συνείδησις πολλῶν ἐκ τούτων ἐγένετο ὁ κυριώτερος συντελεστής διὰ ν' ἀντιλαμβάνωνται καθαρῶς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ διαβλέπουν

εὐκρινῶς μὲ ποῖον τρόπον θὰ καθίστατο δυνατόν νὰ ἐλαττώσουν τὴν θλιβερότητα τῆς καταστάσεως ταύτης.

Τοιαῦτα αἷτια ἠνάγκαζον πολλοὺς ἐκ τῶν μᾶλλον πεπαιδευμένων κληρικῶν νὰ λησμονοῦν τὴν προτίμησιν των πρὸς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένην· εἰς τὰ αὐτὰ δὲ αἷτια ὀφείλεται κυρίως καὶ ἡ πληθώρα τῶν κατὰ τοῦς αἰῶνας τούτους συγγραφέων καὶ ἐκδοθέντων θεολογικῶν βιβλίων. Τὰ συγγράμματα ταῦτα κατὰ τὸ μέγιστον μέρος των δὲν εἶναι βεβαίως πνευματικὰ προϊόντα, ἀνάλογα πρὸς τὴν μεγάλην πολλῶν συγγραφέων μόρφωσιν, οὔτε ἀπόρροια ἀποδοχῆς νέων ἰδεῶν, αἱ ὅποια εἶχον ἀρχίσει ν' ἀπασχολοῦν τὰ πνεύματα τῆς Δύσεως, οὔδὲ προέκυψαν ἐκ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας νέων ἐπιδράσεων. Εἶναι σχεδὸν γενικῶς συζητητικὰ περὶ δόγματος καὶ περὶ ὑπεροχῆς τῆς μιᾶς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀπέναντι τῆς ἄλλης καὶ ἀντιρρητικὰ κατὰ τῶν δυτικῶν θεολόγων ἢ τῶν προσερχομένων εἰς τὸν καθολικισμόν Ἑλλήνων τοιούτων· εἶναι τέλος διδασκαλαὶ πρὸς τὸν λαὸν νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν πατριὸν θρησκείαν, ἡ ὅποια δι' αὐτὸν εἶναι ἡ ἐκπρόσωπος τοῦ ἔθνους του, ἡ πατρίς, καὶ πρὸς τὴν ὅποiam εἶχε προσαρμωσθῆ καὶ ἅπας ὁ κοινωνικὸς βίος τοῦ ὑποδούλου Ἑλλήνος. Οἱ ἐξοχώτεροι τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῶν σκοπῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἠγωνίζοντο ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, διὰ τὸν ὅποιον διέβλεπον κίνδυνον εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς Ρώμης, περὶ ἧς ὁ ἀληθῶς σοφὸς ἐπίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος Μαργαούνιος εἶχεν εἶπει: «Ἡ Ρώμη φιλλέλλην οὐδέποτε· εἰ δὲ ποτε, ἀλλ' οὐ πολὺν χρόνον!».

Ὅπως κατὰ τὸ 1574 ὁ ἱερεὺς Ἰωάννης Ναθαναήλ ἐχρησιμοποίησε τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν διὰ νὰ καταστή προσιτὴ εἰς τὸν λαὸν ἡ ἐννοια τῆς θείας λειτουργίας, οὕτω κατὰ τὸ 1620 καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος, ὁ «δεινὸς θεολόγος» γράφει εἰς τὴν ἀπλὴν τὸ «Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν Παπιστῶν» διὰ νὰ διδάξῃ τὸν λαὸν πῶς νὰ ὑπεραμύνεται τῆς πατρῴου θρησκείας: «Πρέπον καὶ δίκαιον—λέγει εἰς τὸ προοίμιον τοῦ ἔργου του—κατὰ ἀλήθειαν ἦτον, ἀδελφοὶ καὶ τέκνα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, νὰ

1. Στ. Κανέλλος: εἰς Kind ὡς ἀνωτέρω σελ. 42—43

1. Σοφ. Οἰκονόμου: Περὶ Φραγκίσκου τοῦ Κόκκου Ἐπιστολή. Σελ. 19 σημ. (α). Ἀθήνησι 1867.

μήν ἔλθῃ τὸ γένος μας τὸ ἐπαινετὸν εἰς τόσῃν ἀμάθειαν καὶ στέρησιν τῆς σοφίας, ὅτι νὰ χάσῃ σχεδὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μὲ τὴν ὁποῖαν εἶχε πάντοτε εἰς ὅλα νὰ γένη σιμὰ μέγα καύχημα, μὲ τὸ νὰ τὴν εἶχεν, ὁμοῦ μὲ ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις, πολλὰ θαυμαστά· ἀμὴ ἐπειδὴ μέσα εἰς ὅλα ὅπου ἔχασε, καὶ ἦλθεν εἰς τόσῃν πολλὴν δυστυχίαν καὶ ὄνειδισμόν ἀπ' ἐκείνους ὅπου πρότερον ἐθαυμάζετον, ἔχασε καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μὲ τὴν ὁποῖαν εἶναι εὐκόλα νὰ γράφῃ κάθε εἰς ὅπου ἐπιχειρῆται νὰ συγγράφῃ τὰ μυστικά καὶ θεῖα τῆς πίστεώς μας πράγματα, κάμνει χρειακῶν μὲ τὴν ἀπλὴν ἐτούτην, τὴν ὁποῖαν ὅλοι τὴν γροικοῦν, νὰ βοηθήσωμεν, ὅσον εἶναι δυνατόν, τοῦ γένους καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἣ ὁποῖα ἔχει μέσα εἰς ταῖς ἄλλαις τῆς δυστυχίαις, καὶ πόλεμον πολύν, ὄχι τόσον ἀπὸ τοὺς ἄλλοτριους τῆς πίστεως, ὅσον ἀπ' ἐκείνους ὅπου ἔπρεπε νὰ βοηθᾶται, καὶ τὴν ὑπόσχεσίν τους· ὅπου εἶναι χρεῖσται νὰ ἦναι ἔτοιμοι, νὰ δίδουν ἀποκρίσιν κάθε ἑνὸς διὰ τὰ τῆς πίστεώς μας κεφάλαια, καὶ τὰ θεῖα μυστήρια· οἱ ὅποιοι ὄχι μόνον ἀποκρίσιν εἶναι ἀδύνατοι νὰ δώσουν, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἐναντίοι ἐκείνων ὅπου δύνονται νὰ ἀποκριθοῦν, διὰ νὰ μὴ φαίνεται ἡ ἰδική τους ἀπαιδευσία· καὶ τέτοιας λογῆς κινδυνεύει τὸ πτωχὸν τὸ γένος τῶν ὀρθοδόξων δυνατὰ, ἀπὸ τοὺς νεωτεριστὰς καὶ ἑτεροδόξους, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἀποστάτας ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν, διὰ κάποιαν πρόσκαιρον ἀπολαυσιν, ὅτι εἶναι σιμὰ εἰς τέλειον ἀφανισμόν, μὲ ὅλον ὅπου τινὲς ἑδικοί μας, διὰ τὴν πολλὴν τους ἀμάθειαν καὶ ἀπαιδευσίαν, δὲν τὸ γροικοῦν ἐτούτο ἀφανισμόν, ἀλλὰ διόρθωσιν καὶ βοήθειαν· καὶ διὰ τοῦτο ὁ θεὸς ζῆλος μὲ ἐκίνησε νὰ βοηθήσω τὸ γένος μας κατὰ τὴν μικρὰν μου δύναμιν, ἀφείνωντας ἐγγράφως εἰς φράσιν ἀπλὴν διὰ τοὺς ἀπλοῦς, τὰ ὅσα ἤθελον ἠμπορέσει νὰ βοηθήσουν τὸ γένος μας εἰς ταῖς διαφοραῖς, ὅπου ἔχει ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μὲ τὴν δυτικὴν εἰς τὰ δόγματα.....».

Ἄλλὰ καὶ τοιαῦτα ὄντα τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων, τὰ ὅποια κυρίως ἀντεπροσώπευον τὴν πνευματικὴν ἑλληνικὴν ζωὴν, μὴδὲν σχεδὸν προσφέροντα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καθαυτῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς, ἀπομένουν ὡς ἀξιόλογα μνημεῖα διανοητικῆς δράσεως, εἰς χρόνους γενικῆς κακοδαιμονίας καὶ πολλαπλῶν συμφορῶν. Ἀποτελοῦντα δὲ τὸ μέγιστον μέρος τῶν εἰς τὸν πεζὸν

λόγον γραφέντων ἔργων δύνανται νὰ χρησιμεύουν ἐξ ἄλλου ὡς βεβαίωσις τῆς μεγάλης διαστάσεως, ἣ ὁποῖα ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν δύο γλωσσικῶν ἰδιωμάτων, καὶ ὡς ἀφετηρία συγκρίσεως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεμορφόνετο ἡ ἀπλὴ γλῶσσα ὑπὸ τῶν λογίων ἀφ' ἑνὸς καὶ ὑπὸ τῶν ἀπολύτως λαϊκῶν πεζογράφων καὶ ποιητῶν ἀφ' ἑτέρου. Ἡ καθαυτὴ λαλουμένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπὸ τοῦ λαοῦ γλῶσσα ἐχαρακτηρίζετο ἀπὸ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων λογίων ὡς βάρβαρος καὶ μὴδὲν ἔχνος τῆς πάλαι ὠραιότητος καὶ χάριτος διασώζουσα, διὸ καὶ περιεφρονεῖτο τελείως ὑπ' αὐτῶν καὶ ὑπὸ τινῶν ξένων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Γερμανὸν φιλόλογον Μαρτίνον Κρούσιον, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ γνωρίζῃ καὶ σπουδάζῃ καὶ τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του, θεωρῶν τὴν ἄγνοιάν της ὡς ἀτέλειαν τῆς ἑλληνομαθείας του, καθὼς ἔγραφε πρὸς τὸν Πρωτονοτάριον τοῦ Πικτιάρχου Κωνσταντινουπόλεως: «Βουλομένη γὰρ ὂν καὶ τῆς καινουργηθείσης ταύτης (ἧς ἤδη μικρὰν τινα γεῦσιν ἔχω) μέχρι τοῦ γνῶσιν (μέχρι τοῦ συνιέναι τὰ ἐν αὐτῇ ἐκδοθέντα) τῇ παλαιᾷ καὶ γνησίᾳ ἑλληνικῇ συνάπτειν· ὡς οὐκαλὸν ἐμοὶ γε δοκεῖν τὰ ἀρχαῖα εἰδῶτα πη, τὰ παρὰ πόδας πάντῃ σχεδὸν ἀμαθῶς ἔχειν!».

Παρὰ πᾶσαν τὴν ἀμάθειάν του ὁ λαὸς διεμόρφονε τὴν γλῶσσαν του φυσικῶς καὶ προῆγεν αὐτὴν, ἀπαιδευτοὶ δὲ ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι (ἐκ τῶν τάξεων του προερχόμενοι) ἔχοντες προφανῶς ἔμφυτον τὴν καλαισθησίαν περὶ τὴν χρῆσίν της, ἔγραφον ταύτην ὡς μαρτυροῦν περισωθέντα ἔργα των, κατὰ τρόπον ἀποδεικνύοντα, ὅτι οὐδόλιως εἶχε περιέλθει εἰς τὴν κατὰπτωσιν, τὴν ὁποῖαν διεκήρυσσον πολλοὶ τῶν λογίων ἢ τὴν ὁποῖαν παρουσιάζουν ἀληθῶς τὰ ἔργα τῶν ἡμιμαθῶν συγγραφέων. Ὅπου δὲ συνέβαλον εὐνοῖαι καὶ πολιτικῆς καταστάσεως συνθήκαι ἢ διαμόρφωσις τῆς λαϊκῆς γλώσσης ἔβαινε φυσικῶς καὶ ἀβιάστως πρὸς τὴν τελειοποίησιν της, ὡς ἐγένετο τοῦτο εἰς τὰς νήσους Ρόδον, Κύπρον, Κρήτην, Ἰονίους· αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον γνωρίσει τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν συνακόλουθον ταύτης πνευματικὴν κατὰπτωσιν. Εἰς τὰς νήσους ταύτας γενικῶς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἠδύνατο νὰ δημιουργῆ ὑπὸ εὐνοικωτέρους ὄρους πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ λογοτεχνικὴ τις εἰς τὴν φυσικὴν γλῶσ-

σαν παραγωγή, ἢ ὅποια προανήγγελλεν ἀφθονότερους καὶ καλλιτέρους καρπούς. Ἄλλὰ καὶ ἡ προσδευτική αὕτη τάσις ἀνεκόπη ἀλληλοδιαδόχως. Πρώτη ἡ Ρόδος κατὰ τὸ 1522 ἔπεσεν ὑπὸ τοὺς Τούρκους καὶ οἱ συντελεσταὶ τῆς πνευματικῆς δράσεως ἢ ἐξωντὼθησαν ἢ ἐξεπατρίσθησαν, ζητήσαντες καταφυγὴν εἰς τὴν Δύσιν. Τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν Ρόδον περιήλθεν ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ ἡ Κύπρος, ἡ δὲ ἀπώλεια τῆς ἡμιελευθερίας της εἶχε τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. Ἡ Κρήτη, διατελοῦσα ὑπὸ τοὺς Ἑνετούς, καίτοι δὲν ἦτον ἐλευθέρη, εἶχεν ὅμως σχετικὴν τινα εὐδαιμονίαν καὶ διέσωζε πλήρως τὸν ἑλληνικὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα της. Εἰς ταύτην κατέφυγον κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατόπιν πλείστοι λόγιοι καὶ εὐπατρίδαι τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος καὶ προσέδωκαν νέαν ζωηρότητα εἰς τὴν ὅλην λογοτεχνικὴν κίνησιν, ἢ ὅποια ὑπὸ τὴν Ἰταλικὴν ἐπίδρασιν παρουσιάζετο ἀληθῶς πλουσία καὶ ὅπως διαφορετικὴ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς. Οἱ πλείστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα διαπρεφάντων εἰς τὰ γράμματα Ἑλλήνων εἶναι Κρητῆς τὴν καταγωγὴν. Οἱ εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἰδίως εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας μεταβαίνοντες πρὸς εὐρυτέραν ἐκπαίδευσιν ἐκ Κρήτης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προήρχοντο, ἐνῶ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν νῆσον ἐλειτούργουν σχολεῖα ἑλληνικά, ὅπου ἐφοίτησαν πολλοὶ τῶν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἀναδεικνυομένων διασήμων λογίων καὶ κληρικῶν¹. Γενικῶς δὲ ἡ Κρήτη ἀπετέλει ἀξιολογώτατον καὶ φωτεινότερον πνευματικὸν κέντρον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ σκότους. Ἄλλὰ καὶ ἡ Κρήτη περιήλθεν εἰς τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν κατὰ τὸ 1669 καὶ οὕτω διεκόπη ἡ ὅλη διανοητικὴ καὶ ἰδίως λογοτεχνικὴ ἀνθισις, ἢ ὅποια διαρκῶς ἐγένετο ἀφθονότερα. Καὶ ἔμειναν μόνον αἱ Ἰόνιοι νῆσοι ὡς ἡ μόνη Ἑλληνικὴ χώρα, ὅπου ἡ πνευματικὴ παραγωγή ἐξελίσσεται ὑπὸ συνθήκας ὀψωσθήκατε εὐνοϊκᾶς, ἐνεκεν ἰδίως τῆς μεγάλης πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἐπικαιωνίας της.

Τὴν ἐκ τοιούτων καταστροφῶν καὶ συμφορῶν πνευματικὴν ζημίαν, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναπληρώσῃ ἡ δράσις τῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ περίξ τοῦ Πατριαρχείου συσσωρευομένων λογίων. Ἴσως μάλι-

στα ἡ δράσις τούτων νὰ ἐπηύξησε τὰ αἷτια, εἰς τὰ ὅποια ὀφείλεται ἡ παρεμπόδισις τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας μετὰ τὸ 1453. Οἱ λόγιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν οἱ κυρίως ἐχόμενοι τῆς χρήσεως καὶ καλλιέργειας μόνον τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ οἱ προσηλωμένοι τρόπον τινὰ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως, νομίζοντες ὅτι οὕτω δὲν ἀπεμακρύνοντο καὶ τῆς καθαυτῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἀπὸ τῆς εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου καὶ κατὰ πρόσκλησιν τούτου πλείστοι πεπαιδευμένοι, φυγάδες ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐξόριστοι εὐγενῶν αἰκογενειῶν εἰς Ἰραπεζούντα καὶ ἀλλαχοῦ συνεκεντρώθησαν περίξ τοῦ Πατριαρχείου. Μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς οἱ οὕτω συγκεντρωθέντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐσπούδαζον εἰς αὐτὴν καὶ μετὰ τὴν ἐκ ταύτης ἐξοδὸν τῶν ἄλλοι μὲν ἐγίνοντο κληρικοὶ, ἄλλοι δὲ μετέβαινον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐτελειοποιούντο εἰς τὰς σπουδὰς των, ἐπιτιδόμενοι κυρίως εἰς τὴν ἱατρικὴν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Οἱ πλείστοι τῶν δευτέρων τούτων, ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν γενέτειραν, ἀν δὲν περιεβάλλοντο τὸ κληρικὸν σχῆμα διὰ νὰ καταλαμβάνουν τὰ ἀνώτατα τῆς Ἐκκλησίας ἀξιώματα, μετήρχοντο τὸν ἱατρὸν καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός των συνεδέοντο ταχέως μετὰ τῶν ἐπισήμων καὶ ἰσχυρῶν Τούρκων. Ἡ δὲ πνευματικὴ ὑπεροχὴ των συνετέλεσεν ὥστε μετὰ πάροδον ὄχι μακροῦ χρόνου νὰ ὑπεισέλθουν εἰς τὴν πολιτικὴν διακυβέρνησιν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Οὕτω βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαίσθητως ἐσχηματίσθη περὶ τὸ Πατριαρχεῖον τάξις ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι μετ' ὀλίγον ἔγιναν οἱ κυριώτεροι ρυθμισταὶ τῶν πατριαρχικῶν καὶ κατὰ φυσικὴν συνέπειαν καὶ τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων, ἀπέκτησαν δὲ καὶ γενικωτέραν τινὰ ἰσχὺν ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς Τούρκους ὑπηρεσιῶν των καὶ τῶν μετ' αὐτῶν σχέσεών των. Ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη τῶν Φαναριωτῶν. Περὶ τῆς καθόλου δράσεως τούτων ἀπέναντι τοῦ ἔθνους δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι οἱ Φαναριῶται προσέφερον πολλὰς καὶ σπουδαίας ὑπηρεσίας εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ὄχι ὀλίγοι δὲ ἐπλήρωσαν καὶ μετὰ τὴν ζωὴν των τὸν φιλεθνισμόν των, ἀλλ' ἐξ ἄλλου τὴν δύναμιν, τὴν ὅποιαν ἀπέκτησαν διὰ τῆς ἐξελίξεώς των εἰς ἀληθεῖς ἄρχοντας, ἐχρησιμοποίησαν πολλάκις διὰ νὰ δεικνύεται μόνον ἡ ὑπεροχὴ

1. Μ. Παρκενίκα: «Σχεδίασμα κτλ.» σελ. 154 καὶ ἐφεξῆς.

των ἀπέναντι τῶν ὁμοεθνῶν των¹. Ἀνεξαρτήτως ὁμοῦ τῆς τοιαύτης ἐθνικῆς δράσεώς των αἱ Φαναριῶται, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ μᾶλλον πεπαιδευμένοι τῶν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος Ἑλλήνων καὶ ἐτήρουν πάντοτε ἱκανὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν ἀπέναντι τῶν ὁμοεθνῶν των, ἀκριβῶς πρὸς διατήρησιν τῆς ὑπεροχῆς ταύτης κατέστησαν οἱ ἀδιόλλακτοι εἰς τὸ ζήτημα τῆς χρήσεως τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ οἱ ὑπέρμαχοι τῆς σχολαστικῆς ἀρχαιομαθείας. Οὕτω δὲ παρεκώλυον τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν τῆς γραφομένης γλώσσης, ἐδυσχέραινον τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν τῆς παιδείας καὶ ἐγένοντο ἔχθροὶ πάσης νεωτεριστικῆς τάσεως εἰς τε τὴν σκέψιν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεώς της. Καλλιεργοῦντες ἑσὸν ἠδύναντο περισσότερο τὴν ἀρχαιοφάνειαν τῆς γλώσσης των καὶ περιφρονοῦντες ἀπολύτως τὴν λαϊκὴν, ἐδημιούργησαν ἰδιὸν τι εἶδος καθαρεύοντος λόγου, ἀκατανοήτου διὰ τὸν λαόν.

Ἄλλὰ μεθ' ὅλα τὰ ἐμπόδια ταῦτα, τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, τὸ ἀνήσυχον ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπανεῦρε τὴν φυσικὴν του ροπὴν πρὸς τὴν πάντοτε ἐπιδιωκομένην εἰσοδὸν του εἰς κόσμους φωτεινοτέρους.. Ἐὸ πικρὸν τῆς ἀμαθείας σκότος διαλύεται συντόμως ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ πνευματικοὶ ἐρίζοντες γίνονται καθαρότεροι. Ἡ παιδεία διαδίδεται εἰς τὴν ὑπόδουλον χώραν μετ' ἐκκλησσοῦσης ταχύτητος κατὰ τὸ τέλος τῆς 17ης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ὀφείλεται βεβαίως εἰς ὕλικὸς πρωτίστως λόγους: εἰς τὴν οἰκονομικὴν τῶν Ἑλλήνων εὐεξίαν, ἣ ὁποία ἐπῆλθε διὰ τῆς ἐπιδόσεώς των εἰς τὸ ἐμπόριον. Αἱ πολλαπλασιασθεῖσαι εἰς τὴν ξένην ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐξελλίσσονται εἰς ἰσχυροὺς ἐμπορικὸς ὀργανισμοὺς, οἱ ὁποῖοι μεταφέρουν τὴν δυνάμιν των εἰς τὰς μεγάλας παραλίους πόλεις τῆς Ἀνατολῆς διὰ νὰ περιέλθῃ ἔκτοτε τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας ταύτης εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ πλοῦτος νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰς τεταπεινωμένους ὑπὸ τῆς δουλείας ἑλληνικῆς οἰκογενείας, ὡς φυσικὴ δὲ συνέπεια τῆς ὕλικῆς ταύτης εὐημερίας νὰ ἐπέλθῃ καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀφύπνισις². «Οὕτω δὴ τὸ ἐμπόριον, διαδὸν τὴν εὐμάρειαν εἰς τὸ ἔθνος, ἤρπασεν ἀπὸ τῆς ἀργίας παμ-

πόλλους τῶν Ἑλλήνων νεανιῶν καὶ διασκέδασεν αὐτοὺς εἰς πλειόνας χώρας τῆς Εὐρώπης, χορηγῆσαν συγχρόνως τῇ ἐν Ἑλλάδι νεολαίᾳ πολυαριθμότερα διδασκαλίας μέσα διὰ τῆς πληθύσεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων. . . Πολλοὶ δὲ τῶν προωρισμένων εἰς τὸ ἐμπορικὸν στάδιον, ἐκλιπόντες τὰ καταστήματα, κατέφευγον εἰς τι πανεπιστήμιον. . . Οἱ πλούσιοι ἐκτυποῦσι πονήματα μεθηρμηγνευμένα ἐκ τῆς ἰταλικῆς, τῆς γαλλικῆς, τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς, ἐπιμελέστερον δ' ἐκπαιδεύουσι τὰ ἴδια τέκνα, ἀποστέλλουσιν ἰδίαις δαπάναις εἰς Εὐρώπην φιλομαθεῖς νέους¹».

Εἰς τὰ περισσότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος, εἰς πόλεις καὶ ἀφανῆ πρὶν χωρία ἰδρύονται σχολεῖα καὶ αἱ διοικοῦσαι ταῦτα κοινότητες φιλοτιμοῦνται νὰ καλοῦν τοὺς καλλιτέρους τῶν διδασκάλων, ἐνῶ οἱ εἰς τὴν ξένην πλουτοῦντες ὁμογενεῖς προικίζουσιν τὰ σχολεῖα ταῦτα, καὶ ἐμψυχοῦν παντοιοτρόπως τοὺς λογίους.

Συγχρόνως πρὸς τὴν ὕλικὴν ταύτην μεταβολὴν, ἐπῆρχετο καὶ ἡ κατὰ προτίμησιν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνάθεσις τῆς διοικήσεως τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας εἰς ἐξέχοντας Ἑλληνας τοῦ Φαναρίου. Οἱ ἡγεμόνες οὗτοι χωρῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον τὸ δῶρον πολιτικῆς τινος ἐλευθερίας, ἰδρυσαν αὐτὰς ταχέως μεταβληθείσας εἰς ἀληθῆ πνευματικὰ κέντρα. Τὰ γράμματα καὶ οἱ λόγοι εὐρίσκουν καταφύγιον ἀσφαλές πλησίον τῶν ἡγεμόνων τούτων, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ οἱ ἴδιοι λόγοι καὶ σοφοί. Πρῶτος ὁ Νικόλαος Μαυροκορδαῆτος καὶ μετ' αὐτὸν ἄλλοι διαδοχικῶς γίνονται οἱ προστάται τῆς φυγαδευθείσης ἐκ τῆς Ἀνατολῆς παιδείας καὶ συγκεντρώνουσι γύρω των πληθὸς εὐρυμαθῶν ἀνδρῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἰδρυθῆ εἰς τὸ Ἰάσιον σχολή, ὅπου ἐδίδασκον διαπρεπεῖς λόγοι, περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος συνιστᾶται σχολή καὶ εἰς τὸ Βουκουρέστιον. Οἱ Φαναριῶται ἡγεμόνες προστατεύουσιν τὰς σχολὰς ταύτας, ἰδρύουσιν νέας εἰς τὰς ἰδίας καὶ ἄλλας μικροτέρας πόλεις, καταρτίζουσιν βιβλιοθήκας, χορηγοῦν πρὸς ἔκδοσιν παντοειδῶν βιβλίων, ἀναλαμβάνουσιν τὰς δαπάνας διὰ τὴν σπουδὴν ἀπόρων νέων καὶ γενικῶς μεταβάλλουσιν τὰς πρὶν ἀπολιτί-

1. Ἴδε εἰς Κωνστ. Κούμαν: Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, τομ. IB' σελ. 534—7. Βιέννη 1830—1832.

2. Δ. Βικέλας: Ἡ Ἑλλάς πρὸ τοῦ 1821 σελ. 18—19. Ἐν Ἀθήναις 1884.

1. Ἄδ. Κοραῆς: Ὑπόμνημα Ἰετάρτον σελ. γς' καὶ ξδ' εἰς Δ. Θερισανὸν τομ. Γ'.

στους και εις πλήρη ἀμάθειαν διατελούσας χώρας εις ἑλληνικὴν ἔστιαν φώτων¹. Ἴσως γὰρ εἶναι ὑπερβολικὸν κάπως τὸ ἐγκώμιον, τὸ ὁποῖον πλέκει πρὸς τὸν ἡγεμόνα Ἰωάννην Ὑψηλάντην, διὰ τὴν τοιαύτην πρὸς τὴν παιδείαν προστασίαν του, σύγχρονός του σοφὸς και εὐεργετηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ ἀφαιρεθῆ τὸ προσωπικὸν μέρος τῆς ὑπερβολῆς, εἰς τοὺς λόγους του ἀπομένει ὅλη ἡ ἀλήθεια τῆς πνευματικῆς κινήσεως και ζωῆς, ἡ ὁποία ἐκυριάρχει εἰς τὰς παραδουναβείους χώρας ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 17ης· ἑκατονταετηρίδος: «Τούτοις οὖν ὄρων οὕτω πονήρως ὑπὸ τῆς τῶν καιρῶν ἐπηρείας πεπραχότας, ὡς μηδὲν ἀποσώζειν ἤδη τῆς τῶν προγόνων ἐπὶ παιδείᾳ λαμπρότητος ἀλλὰ κινδυνεύειν παντελῶς ἐκβαρβαρωθῆναι, και ἀμαθίας ἀχλύϊ περικαλυφθῆναι παχέᾳ και τῆς σοφίας φῶς ἐπὶ τασεῦτα παρ' αὐτῆς ἀποσβεσθῆναι, ἐφ' ὅσον μηδὲ σπινθῆρα μικρὸν καταλειφθῆναι τοῖς αἰθίς ἐναῦσαι βουλομένοις· ὡ πῶς ἀδακρυτὶ πρέλθω τὴν νῦν ἐπέχουσαν τῶν ἡμετέρων κατάστασιν; τί διανοεῖται; και τί ποιεῖ; ὡ τῆς μεγαλόφρονος και βασιλικῆς ἐκείνου τῆ ὄντι ψυχῆς· τὴν ὅλου τοῦ γένους προστασίαν ἀναλαμβάνει, και τῆς παιδείας αὐτόχειρ προκάθηται, και φιλοσοφίας ἑαυτὸν ἀνακηρύττει πρόμαχον. Και δὴ φροντιστήρια δαπάναις ἀδραῖς συμπήγνυσι, και διδασκάλους ἀπανταχόθεν συγκαλεῖται και τῶν μαθητιῶντων ἐκάστῳ τακτὸν ἀργύριον διανέμεσθαι πρυτανεύεται, πᾶσαν αὐτοῖς περὶ τὸ ζῆν ραστώνην μηχανώμενος, ἐφ' ἧ μόνῃ σχολάζειν τῇ παιδείᾳ, ἧς πᾶν εἶδος και τῶν μήπω πρότερον ἐγχωροῦντων εἰσποιεῖ τοῖς μουσεῖοις. Οὐ γὰρ μόνον τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην φιλοσοφίαν διδάσκεισθαι ἠδουλήθη, τὴν και πρότερον τοῖς ἡμετέροις γινωσκομένην, και ἔστιν ὅπου και διδασκομένην, εἰ και μὴ μετὰ τῆς φιλοσοφίας προσηκούσης ἀποδεικτικῆς, ἀκριθείας και ἐναργείας ἐπιστημονικῆς, ἀλλὰ γραμματικῶς μᾶλλον και κατὰ λεξιδίων θήραν... ἀλλὰ και εἴ τι ἐν φιλοσοφίᾳ ὁ χρόνος ἀνεύρατό τε νεώτερον και ἐλλιπεστέρως ἔχων ἀνεπληρώσατο και τοῦ ἀκριβοῦς ἀποπλανώμενον ἐπηνωρώσατο. Ἀμέλει και πειραματικὴν φιλοσοφίαν τοῖς παρ' ἑαυτοῦ γενομένοις μουσεῖοις ἐπισηλώσατο, και χυμικὴν δὴ, τὰς μόνους μετ' ἀληθείας τῆς φύσεως ὑποφήτιδας... Και οὐδὲ ταύτας μόνον,

1. Μ. Παράνικα «Σχεδίασμα κτλ.» σελ. 182—5.

ἀλλὰ και μαθήσεως πᾶν εἶδος διδάσκεσθαι ἐν αὐτοῖς, και δὴ και τὰ ἱατρικῆς μυσθαι ὄργια διετάξατο, ὅλον, και πᾶν, και ἐν μηδενὶ λειπόμενον εἶναι οἱ τὸ ἔργον βουλόμενος, ὥστε μηκέτι ζηλοῦν ἡμᾶς τὰ κατ' Εὐρώπην κλεινὰ παιδευτήρια, μηδὲν ποθεῖν τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας τὰς μακαρίας, εἶναι δ' ἀντ' ἐκείνων ἡμῖν τὸ Βουκουρέστιον παιδείας ἀπάσης γυμνάσιον και σοφίας ὡς ἀληθῶς δάπεδον¹».

Ἐκ τῆς νέας ταύτης πνευματικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία ταυτοχρόνως σχεδὸν διαδίδεται ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας, διαπιστώνεται, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς διετελεῖ ὑπόδουλος πολιτικῶς μόνον· ἔθνικῶς, δη' ἀδὴ κατὰ τὴν κυρίαν εὐσίαν του, ἔζη ἐλεύθερος, διότι ἔζη και πνευματικῶς, ἐξω δὲ τῆς Ἑλλάδος και ἡκμαζεν. Εἰς τὴν ὑπόδουλον χώραν, πρὶν ἐπέλθῃ ἡ ὕλικὴ εὐημερία, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προάγωνται τὰ γράμματα, ἐπειδὴ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἔπρεπε ν' ἀφιερῶνῃ τὴν δυνάμιν του εἰς τὸν μετριάσμον τῆς πικρίας και τῆς δυστυχίας ἐκ τῶν δεινῶν τῆς δουλείας. Ἀλλὰ και ὑπὸ τὴν τοιαύτην σκληρὰν τῶν πραγμάτων κατάστασιν οἱ ἴδιοι αὐτοί, οἱ πολιτικῶς δοῦλοι, οἱ σκλάβοι, ἐπραττον πᾶν τὸ δυνατόν διὰ ν' ἀναπτύσσουν τὸ πνεῦμά των και νὰ γνωρίζουν ὅλας τὰς προόδους και κατακτήσεις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, μέχρις ὅτου ἠδυνήθησαν νὰ τὸ κατορθώσουν. «Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὰ φῶτα πλειόνων τῆς Εὐρώπης χωρῶν τρέπονται νέας ὁδοῦς, συνεργούντων πρὸς τοῦτο τῶν ἐν Γαλλίᾳ φιλοσόφων ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος, ἡ δὲ ἐγκυκλοπαιδεία ἐμφανίζεται ἅμα μὲν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς νέας τροπῆς, ἅμα δὲ ὡς αἷτιον ὑποβοηθοῦν και προδιβάζον αὐτήν. Ὀλίγοι τῶν φώτων ἀκτίνες διαφυγοῦσαι εἰσδύονται εἰς τὴν Ἑλλάδα· οἱ δὲ Ἕλληνες, εἰ και μὴ καταμύουσι τοὺς ὀφθαλμοῦς, εἶναι και ἀσθενέστεροι και πτωχότεροι ἢ ὥστε νὰ δέχωνται και ἀνέχωνται ὅλων τῶν ἀκτίνων ἐκείνων τὴν λαμπηδόνα. Ἐκτοποι καιροὶ και περιστάσεις ἐνθεν μὲν ἀνοίγουσι νέας διεξόδους εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς, ἐνθεν δὲ ἐξάπτουσι πόλεμον, ὅστις τελευτῶν διασκεδάζει τὴν γοητείαν, ἐν ἣ περιεχαρα-

1. Μηνιασὴ τοῦ Ἡλιάου: «Λόγος Ἑγκωμιστικὸς εἰς τὸν Ὑψηλότατον και Θεοσεβίστατον Αὐθέντην κόριον Ἰωάννην Ἀλεξανδρον Ὑψηλάντην, τὸν μεγαλοπρεπέστατον ἡγεμόνα πάσης Οὐγγροβλαχίας» σελ. 78—82. Lipsiae 1781.

καὺτο ἡ δύναμις ἡ θθωμανικὴ. Ἐπ' ἀμφοτέροις ταῖς γεγονόσι τούτοις οἱ τέως καταβεβλημένοι Ἕλληγες ἐπαίρονται καὶ ὑψοῦνται κατ' ἴσην ἀναλογίαν, καθ' ἣν ταπεινοῦται ἡ ὑπερηφανία καὶ πρᾶνεται ἐπώσοῦν ἡ δεσποτεία τῶν καταδυναστευόντων. Ἐντεῦθεν ἀληθῶς ἄρχεται ἡ τῶν Ἑλλήνων ἀφύπνισις· τὰ ἐκ τοῦ ληθάργου ἀνανήψαντα πνεύματα ἐκπλήσονται θεώμενα τὴν ἰδίαν ἐλευθέρτητα· ἐπαυξάνει δὲ τὴν ἐκπληξιν καὶ ἐρεθίζει τοὺς ἀνδρας ἡ αὐτῆ ἐθνικὴ κενοδοξία, ἡ τέως κωλύσασα αὐτοὺς νὰ συνειδῶσι τὴν ἐλευθέρτητα. Τότε δὴ τὸ πρῶτον θεᾶται τὸ ἔθνος τὸ εἰδεχθὲς θέσμιμα τῆς ἀμαθείας αὐτοῦ καὶ φρίττει ἀναστρέφον τὰ βλέμματα εἰς τὸ ἀπειροῦν διάστημα, δι' οὗ χωρίζεται ἀπὸ τῆς τῶν προγόνων εὐκλείας. Ἄλλ' ἡ λυπηρὰ ἀνακάλυψις δὲν ὤθει εἰς ἀπόγνωσιν τοὺς Ἕλληνας βαιῶ τῆ φωνῆ λέγοντας κατ' ἑαυτοὺς: «ἔλκομεν τὸ γένος ἐκ τῶν Ἑλλήνων» ὡς πειραθῶμεν λοιπὸν νὰ καταστῶμεν ἄξιοι τοῦ ὀνόματος ἡ ὡς μὴ φέρωμεν αὐτὸ ἔτι.» Ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰ ἐκπαιδευτήρια μεταρρυθμίζονται καὶ πληθύνονται, νεανῆαι δὲ πολλοὶ ἐκλείπουν τὴν πατρίδα, ἵνα ἐκμάθωσι γλώσσας καὶ φωτισθῶσι τὰ φῶτα τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης ἐθνῶν, ἅμα δὲ ὑποστρέψαντες εἰς τὰ ἴδια ἀποδείκνυνται ἐπιστάται τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως, διδάσκοντες διὰ ζώσης φωνῆς, μεταφράζοντες βιβλία παντοῦαπά, οὕτω δὲ στοιχειοῦντες τὸ ἔθνος, ὅπερ ἐπὶ πλεοναίσθάνεται τῆς παιδείας τὴν χρεῖαν. Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργοῦνται ἡρέμα καὶ βραδέως, ἀλλὰ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως.¹»

Ἄλλ' ἀκριδῶς ἡ τοιαύτη τῶν πλειστων ἐκ τῶν Ἑλλήνων λογίων σκέψις, ὅτι ἔπρεπε νὰ καταστοῦν ἄξιοι τοῦ ὀνόματος Ἕλληγες, ἔφερον αὐτοὺς εἰς τινα ὑπερβολήν, ἡ ὅποια σπουδαιότατα ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Συγχρόνως μὲ τὴν κίνησιν πρὸς διάδοσιν τῆς παιδείας οἱ λόγοι οὗτοι ἔφερον εἰς τὸ μέσον, ἀμυδρῶς μὲν κατ' ἀρχάς, ζωηρότερον δὲ κατόπιν, καὶ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας. Πιστεύοντες, ὅτι διὰ νὰ ἐπαναφέρουν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς φυγαδευθείσας Μούσας, ἔπρεπε νὰ ἐπαναφέρουν καὶ ἄλλην τὴν λαμπρότητα τῆς ἀρχαίας γλώσσας, κηρύσσονται ὑπέρμαχοι τῆς ἀποκλειστικῆς χρήσεως

1. Ἄδ. Κορκῆς: Ἰπόμνημα κτλ. εἰς Δ. Θερεϊανόν, τόμος Γ', Παράρτημα τέταρτον, σελ. 57.

ταύτης καὶ μόνον. Θέλοντες δὲ νὰ μεταδίδουν εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς τῶν γνώσεις παντοειδεῖς, εἰ δυνατὸν ἔλην τὴν σοφίαν καὶ ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς τῶν, θεωροῦν ὡς τὸ καλλίτερον πρὸς τοῦτο μέσον τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσας, συνεχίζοντες οὕτω τὸ ἔργον τῶν πρὸ αὐτῶν λογίων καὶ διδασκάλων. Κατὰ τῆς γνώμης καὶ τῆς τάσεως ταύτης ἀντιδροῦν ἄλλοι, οἱ ὅποιοι χωρὶς ν' ἀποδέχονται τὴν χρῆσιν τῆς λαϊκῆς γλώσσας, ἀποκρούουν καὶ τὴν ὀλοσχερῆ χρησιμοποίησιν τῆς ἀρχαίας, προτιμῶντες μέσῃν τινὰ γλώσσαν, τὴν ὅποιαν καθορίζουν ὡς ἀπλοποιημένην ἀρχαίαν. Ἄλλ' ἀπέναντι τῶν δύο ταύτων τάσεων, αἵτινες εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀποβλέπουν, ἀντιτάσσεται ἡ προσπάθεια τῶν πιστευόντων, ὅτι μόνον ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ χρῆσις τῆς λαϊκῆς γλώσσας δύναται νὰ διευκολύνῃ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας καὶ νὰ προάγῃ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Οὕτω δὲ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, τὸ ὑπάρχον μὲν καὶ πρότερον, ἀλλὰ μηδέποτε μέχρι τῶν χρόνων αὐτῶν ἐκδηλωθὲν μετὰ τῆς ζωηρότητος, ἐμφανίζεται κατὰ τρόπον, ὅστις προσδίδει εἰς τοῦτο τὴν μορφήν ἡγῶνος, εἰς τὸν ὅποιον καταναλίσκονται αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων συγγραφέων.

Οἱ Ἕλληγες λόγοι, οἱ διασωθέντες ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ 1453, κατέχονται πρωτίστως ὑπὸ τῆς ἰδέας νὰ περισώσουν τὴν προγονικὴν πνευματικὴν κληρονομίαν καὶ, συνεχίζοντες εἰς τοῦτο τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν, δὲν ἐρμηνεύουν μόνον καὶ διδάσκουν τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπιδίδονται εἰς τὴν συγγραφὴν ἔργων, εἰς τε τὸν ἔμμετρον καὶ τὸν πεζὸν λόγον, κατὰ μέμνησιν τῶν ἀρχαίων πρατύπων. Οὕτω δὲ κρατοῦν ἑαυτοὺς μακρὰν τοῦ λαοῦ, μένοντες συνάμα ξένοι καὶ πρὸς τὴν ψυχὴν του καὶ πρὸς τὴν γλώσσάν του. Ἡ Ἐκκλησία ἐνισχύει τὴν τάσιν ταύτην τῶν λογίων, διότι, διατηροῦσα τὴν ἀρχαῖζουσαν γλώσσαν εἰς τὰς ἱερὰς Ἀκολουθίας, εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τῆς, εἰς πᾶσαν περιστάσιν, κατὰ τὴν ὅποιαν ἀπηυθύνετο ἐπισημότερόν πως πρὸς τὸν λαόν, διδάσκουσα δὲ αὐτὴν εἰς τὴν ἐπίσημον σχολὴν τῆς—τὴν Πατριαρχικὴν—ἐμφανίζεται παραδεχομένη ὡς μόνην γλώσσαν τὴν ἀρχαίαν. Ὁ λαός, μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοῇ αὐτὴν καὶ ἀπαίδευτος μένων, βυθίζεται περισσότερο εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας, ἀλλὰ συγχρόνως κατ' ἀξιοθαύμαστον ἀντίθεσιν διαμορφώνει διαρκῶς τὴν

γλώσσάν του, εἰς τὴν ὁποίαν ψάλλει τοὺς πόθους του καὶ τὰς ἐλπίδας του, τοὺς πόθους του καὶ τὴν πίστιν του εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἔθνισμοῦ του· ἐκχέει ὡς ἀπὸ ἀκενώτου πηγῆς τὸν πλοῦτον τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου διὰ ν' ἀνεγείρη ὑπέροχα πνευματικὰ μνημεῖα.

Ἡ τάξις αὕτη τῶν λογίων, ὅπως καλλιεργοῦν καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, εἶναι κατ' ἀρχὰς ἀπότοκος τῆς εἰλικρινοῦς πίστεώς των, ὅτι οὕτω συνεχίζουσι τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ διασώζουσι τὸν ἑλληνικὸν ἔθνισμόν. Πεπειθότες οἱ λόγοι οὗτοι, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἀλήθεια, τῆς ὁποίας ἡ ἰσχὺς οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑποστῇ ζημίαν καὶ ἐκ τῆς χρήσεως τῆς λαϊκῆς γλώσσης, οὐδόλως σχεδὸν ἀτιδροῦν κατὰ τῆς προσπάθειας τῶν θελόντων νὰ χρησιμοποιηθῶν τὸ δεύτερον τοῦτο γλωσσικὸν ἰδίωμα χάριν τοῦ λαοῦ. Γράφουσι τὴν ἀρχαίαν τῶν καὶ δὲν συζητοῦν περὶ τοῦ ὀρθοῦ ἢ μὴ τῆς γνώμης τῶν ἀντιθέτως φρασεύοντων. Ἄλλ' εἰς τὴν ἡρεμον ταύτην καὶ ἀπρόσωπον, δύναται τις νὰ εἴπῃ, γλωσσικὴν διαπάλην ἔρχεται νὰ δώσῃ χαρακτήρα ἄλλον ὃ ἐκ τῆς παπικῆς προπαγάνδας φόβος¹. Οἱ προπαγανδισταὶ διὰ νὰ κατανοῇ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὰ εἰς προσηλυτισμὸν ἀποβλέποντα βιβλία τῶν γράφοντων ταῦτα εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἄλλως τε ὀλιγισταὶ ἐξ αὐτῶν γνωρίζουσι καὶ χειρίζονται καλῶς. Τοῦτο δίδει ἀφορμὴν νὰ πιστεύσουν ἱκανοί, ὅτι εἰς τὴν χρῆσιν ταύτην τῆς λαϊκῆς γλώσσης, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν βιβλίων, ὑπάρχει κίνδυνος ὡς πρὸς τὴν ἔμμησιν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν καὶ γενικῶς ἀνθεθνικὸς χαρακτήρ. Ἡ χρῆσις

τῆς λαϊκῆς γλώσσης χαρακτηρίζεται ὡς ἀντιθρησκευτικὴ καὶ ἀνθεθνικὴ. Πρῶτος ὁ ἐκ Ζακύνθου καταγόμενος λόγιος μοναχὸς Παχώμιος Ρουσάνος περὶ τὸ 1550 ἐξεγείρεται κατὰ τῆς μεταφράσεως τῶν ἱερῶν βιβλίων εἰς τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν, ἐπικρίνει σφοδρῶς τοὺς μεταφραστὰς καὶ γενικῶς τοὺς γράφοντας εἰς τὸ ἰδίωμα αὐτό, καὶ συμβουλεύει τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας μόνον. Οὕτως ἡ γλωσσικὴ διαπάλη προσλαμβάνει, ἀσθενέστερον μὲν κατ' ἀρχὰς, ἰσχυρότερον δὲ μετὰ ταῦτα, χαρακτήρα τινὰ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ. Προϊόντος τοῦ χρόνου, αἱ περὶ γλώσσης ἀντιθέσεις ἐμφανίζονται ζωηρότεραι, μέχρις οὗ ἡ εὐρυτέρα διάδοσις τῆς παιδείας ὑποδοθηεὶ τὴν πλήρη ἐκδήλωσιν τῆς ἐπὶ μακρὸν λανθανούσης δξύτητος τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ τῶν ἀκολουθούντων τὴν μέσσην μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὁδόν, ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς μᾶλλον καὶ ἔθνικῆς τρόπον τινὰ μορφῆς του, προσλαμβάνει, κατὰ τὰς ἀρχὰς κυρίως τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, χαρακτήρα πεισμονας ἀντιθέσεως γνωμῶν διὰ νὰ μετατραπῇ εἰς ἀγῶνα ἐμπαθῶς προσωπικόν.

Ὁ ἀγὼν αὗτος, ὡς εἶναι ἄλλως τε ἐπόμενον, καθιστᾷ ἐμφανεστέραν τὴν γλωσσικὴν διάστασιν, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὑπὸ τριπλῆν πλέον μορφῆν: ἀρχαία, ἀρχαϊζουσα (ἢ κατόπιν καθαρεύουσα) λαϊκὴ. Οἱ ὁπαδοὶ ἐκάστου τῶν τριῶν τούτων ἰδιωμάτων πιστεύουσι εἰλικρινῶς, ὅτι ἡ ἀλήθεια κατὰ τε τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πράξιν εὐρίσκεται πρὸς τὸ μέρος των. Ἄλλ' ἡ πραγματικότης εἶναι, ὅτι οἱ διάφοροι συγγραφεῖς ἔχουσι ὡς κύριον γνώρισμα τὴν γλωσσικὴν ἀμορφίαν· οἱ χρησιμοποιοῦντες τὴν ἀρχαίαν κατέχουσι ταύτην τελείως καὶ γράφουσι αὐτὴν εὐχερῶς· ἀλλ' εἰς τὸ βάθος ἡ γλῶσσά των δὲν εἶναι ἀρχαία ἢ μόνον κατὰ τὰς λέξεις· λείπει ἐξ αὐτῆς ὁ βαθύτερος χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος θὰ προσέδιδεν εἰς ταύτην καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀληθῶς ἀρχαίου ὕφους· οἱ χρησιμοποιοῦντες τὴν μέσσην—τὴν ἀρχαϊζουσαν—ἔχουσι εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν τὸ ἐλάττωμα τῆς ἀμορφίας· δὲν ἔχουσι καθορίσει ποῖον τυπικὸν καὶ ποῖον συντακτικὸν θ' ἀκολουθήσουσι· οἱ γράφοντες εἰς τὴν λαϊκὴν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑφιστάμενοι τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκ διδασκαλίας γνώσεως τῆς ἀρχαίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εὐρισκόμενοι πρὸ τῶν ἐλλείψεων γλώσσης ἀκαλλιεργήτου καὶ ἀκανονιστοῦ ἀκόμη, συχνότατα ἀπομακρύνονται ταύτης εἰς οὐσιώδεις λεπτομερείας τῆς.

1. Πρέπει νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι δὲν ἐνδιατρίβω τόσο πολὺ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τῆς παπικῆς προπαγάνδας καὶ τῶν προπαγανδιστικῶν βιβλίων παρακινούμενος ἐκ στενοῦ θρησκευτικοῦ (ἢ μᾶλλον ἐκκλησιαστικοῦ) καὶ ἔθνικιστικοῦ πνεύματος. Ἐπιθέτω ἀπλῶς ἱστορικὰ γεγονότα, τῶν ὁποίων ἡ παραδρομὴ ἢ ἀπατέλεια οὐσιώδη παραγνώρισιν τῆς σημασίας σπουδαίων λεπτομερειῶν, αἵτινες εἶχον τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐπὶ τῆς ὅλης πνευματικῆς κινήσεως καὶ δημιουργίας εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦς.

Ἡ ἐκθεσις τῶν ἱστορικῶν τούτων γεγονότων προβάλει ὡς φυσικὴ συνέπεια τῆς μελέτης τῶν εἰς πλῆθος μέγα ὑπερχόντων τριούτου θεολογικοῦ περιχομένου βιβλίων, τὰ ὁποία βεβαιόουν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἐνζώνον τῆς παπικῆς προπαγάνδας κατηναλώθησαν διανοητικαὶ δυνάμεις, αἵτινες στρεφόμεναι πρὸς ἄλλους κόσμους πνευματικῆς δράσεως θ' ἀπέβαινον ἀναμφιδόλως μᾶλλον δημιουργικαί.

Ἡ ἀμορφία αὐτὴ ἐξασθενεῖ τὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς καθαυτὰ λογοτεχνικά. Γενικῶς τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς τρεῖς διαφόρους γλωσσικὰς κατηγορίας, δύνανται νὰ δώσουν τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως τῆς νεοελληνικῆς διανοητικότητος, ἢ ὁποῖα ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὸν πεζὸν καὶ εἰς τὸν ἔμμετρον λόγον (ἀπὸ κοσμικῶς καὶ κληρικῶς λογίους) ὑπὸ δύο κυρίως μορφάς, τὴν ἐθνικοθηρησκευτικὴν καὶ ἠθικομορφωτικὴν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου τὰ ἴδια αὐτὰ ἔργα βεβαιόσουν πῶσον ἡ γλωσσικὴ διάστασις παρεκώλυσε τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν φιλολογικῆς τινος γλώσσης καὶ τὴν πρόσδον τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἐὐ γενικὸν δὲ τοῦτο συμπέρασμα προβάλλει καὶ ὡς ἡ φυσικὴ συνέπεια ὄλων τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθησαν οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἐπὶ διάστημα τριακσίων πεντήκοντα περίπου ἐτῶν καὶ ὑπὸ τὴν δύναμιν τῶν ὁποίων ἐδημιούργουν πνευματικῶς.

Ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἐκθέτουν τὰς συνθήκας ταύτας μετὰ τὴν πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς σημασίας των, ὡς δρώντες ὑπὸ τὴν δύναμιν αὐτῶν, καὶ ἄλλων, οἵτινες, ὡς ζήσαντες πλησιέστερον πρὸς τὴν ἱστορουμένην ἐποχὴν, ἐγνώρισαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν τοιούτων συνθηκῶν περισσότερον ἀπὸ τοῦς μετ' αὐτοῦς, προκύπτει καθαρὰ καὶ πλήρως ἡ βεβαίωσις, ὅτι οἱ Ἕλληνες λόγιοι κατηνάλισκον τὰς πνευματικὰς δυνάμεις των εἰς συγγραφὴν ἔργων ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὴν πῆσιν τῆς σκέψεως, ὅτι ἔπρεπε νὰ προσφέρουν εἰς τοὺς ὁμογενεῖς των πνευματικὰ δημιουργήματα, ἀποδίδοντα εἰς τὴν μὲν μορφοσίν των καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀφασιώσεώς των πρὸς τὴν πατριὸν θρησκείαν καὶ τῆς ιδέας τοῦ ἐθνισμοῦ των, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὴν πάντοτε ἀκμάζουσαν γοητείαν τῆς ἀρχαίας φιλολογίας. Ἡ κυρίως λογοτεχνικὴ ἀποψις ἡ, διὰ νὰ καθορισθῇ τὸ πρᾶγμα κατὰ νεωτεριστικωτέραν ἔκφρασιν, ἢ ἰδέα τῆς τέχνης δὲν ἀπησχόλει αὐτοῦς. Οὕτω δὲ ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ διὰ μὲν τοὺς γράφοντας εἰς τὴν ἀρχαίαν, καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀληθεῖς ποιητὰς, ἐμφανίζεται μᾶλλον ὡς ἐργασία ἔχουσα ἀρχὴν καὶ βάσιν τὴν σκοπιμότητά καὶ ὡς ἐπίδειξις σεφίας καὶ ἀρχαιομαθείας, διὰ δὲ τοὺς γράφοντας εἰς τὴν λαϊκὴν γλώσσαν ἢ λογοτεχνικὴ ἀποψις εἶναι ὄλως ξένη πρὸς τὸν ἐνδιάθετον λόγον τῆς πνευματικῆς δημιουργίας των. Λογοτεχνικά ἔργα,

ὑπὸ τὴν στανὴν τοῦ ὀρισμοῦ ἐννοίαν, παρήγοντο μᾶλλον ἀπὸ γνησίως λαϊκοῦς συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔγραφον ὡς ὑπείκοντες εἰς ἐσωτερικὴν τινα ὄθησιν.

Μετὰ τὴν γενικὴν ταύτην ἀνασκόπησιν τῶν σπουδαιωτέρων συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐδημιουργήθη καὶ ἐξελιχθῆ ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1800, προβαίνω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς, λαμβάνων ὡς μέτρον τῆς μερικωτέρας διαιρέσεώς της τὴν γλωσσικὴν μορφήν καὶ ἀρχίζων ἀπὸ τὴν ποίησιν.

Β'—Ἡ ΠΟΙΗΣΙΣ

Κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ἀνεφάνησαν ὡς πρωτότυπος δημιουργία δύο εἶδη ποιήσεως: ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ δημοτικὴ. Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα εἶναι καθαρῶς ἐλληνικὸν προϊόν, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἔχει σχέσηιν μετὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ τὴν οὐσίαν. Ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν νέων ιδεῶν καὶ νέας συναισθηματικῆς ζωῆς, διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθησαν νέοι τύποι. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, προγενεστέρα τῆς δημοτικῆς¹ καὶ πολὺ ἀνωτέρα της ὡς πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκφράσεως, ἀντιπροσωπεύει πιστῶς τὴν ψυχικὴν τῶν Βυζαντινῶν ζωὴν, διαπνεομένην ὄλην ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ μυστήριον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· ἡ δημοτικὴ εἶναι τὸ προϊόν τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ αἰσθηματικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν. Κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ὁμῶς περίοδον ἡ θέσις τῆς ὑπεροχῆς ἀναστρέφεται. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, ἀποδόσασα, ὡς φαίνεται, ὅτι καλλίτερον καὶ ὑψηλότερον ἠδύνατο ν' ἀποδόσῃ, δὲν κηλλιεργεῖται πλέον, εἰμὴ κατὰ σπανιωτάτας ἐξαιρέσεις καὶ περιστάσεις, μετὰ πολὺ ἀσήμαντον ἀπόδοσιν ποιοτικῶς, ἐνῶ τοῦναντίον ἡ δημοτικὴ, διαρκῶς κηλλιεργουμένη, ἀποβαίνει ἢ κυριωτέρα ἐκδήλωσις τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, τῆς ἀσχέτου πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ παραλα-

¹ Εἰς τὸν γενικὸν ὄρον «δημοτικὴ ποίησις» περιλαμβάνεται πᾶσα ἡ ποίησις ἢ γεγραμμένη εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν καὶ ὅχι τὰ «δημοτικὰ τραγούδια» μόνον.

λήλως πρὸς τὴν δευτέραν ταύτην ἢ λογία ποιήσεις, ἀπομίμησις πιστὴ ἢ μᾶλλον δουλικὴ τῶν ἀρχαίων προτύπων, συνεπῶς τηροῦσα ὅλας τὰς οὐσιώδεις λεπτομερείας τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς των, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ τῆς ὕλης, καλλιεργεῖται μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὸ τῶν πιστευόντων, ὅτι οὕτω συνεχίζουσι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν. Ἐκ τούτου καθίσταται λίαν πρόδηλον, ὅτι ἡ ποίησις αὕτη οὐδὲν νέον φέρει εἰς τὸν ἑλληνικὸν πνευματικὸν κόσμον, ἐπὶ πλεόν δὲ ὅτι εὐρίσκεται ὅλως ἔξω τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν τόσον εὐρέως καλλιεργεῖται, καίτοι ἐπιδιώκει νὰ ἔχη χαρακτῆρά τινα συγχρονισμοῦ, θίγουσα σημεῖα τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἔθνους.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν λογίαν ποιήσιν ἡ δημοτικὴ τοιχύτη εἶναι ἡ ἄμεσος καὶ γνησία τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς ἐκδήλωσις. Ἐὰν ἡ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ποιήσις τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων εὐρίσκετο εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὸ κυριαρχοῦν τότε ἀνά πάντα σχεδὸν τὸν πεπολιτισμένον κόσμον πνεῦμα τοῦ ἱπποτικοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ παρήγαγε πλὴν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ τὰ μυθιστορηματικῆς ὕφης ἕμμετρα ἔργα, κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν ἡ ποίησις αὕτη στρέφεται πρὸς νέους ὀρίζοντας καὶ προσαρμόζεται πρὸς τὴν νέαν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν μύθων καὶ τῶν ρωμαντικῶν ἱστοριῶν ἡ δημοτικὴ ποίησις μεταπίπτει εἰς νέον κόσμον, τὸν ὁποῖον ἀποτελοῦν αἱ γενικαὶ καὶ εἰδικαὶ λεπτομέρειαι τοῦ πρακτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου. Ὁ κόσμος τῆς φαντασίας ὑποχωρεῖ πρὸ τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς πραγματικότητος ἀντίκρουσις τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν.

Ἡ μεγάλη αὕτη διαφορὰ μεταξὺ τῆς λογίας καὶ δημοτικῆς ποιήσεως θὰ καταφανῆ ἔκ τῆς ἰδιαιτέρας ἐκάστης ἐξετάσεως.

I—Η ΛΟΓΙΑ ΠΟΙΗΣΙΣ

Ἡ λογία ποιήσις ὡς ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν τάσιν ἢ μᾶλλον τὴν ἀπὸ σκοποῦ θέλησιν νὰ συνεχισθῇ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοσις, χρησιμοποιεῖ καὶ ὅλα τὰ τεχνικὰ μέσα τῆς ποιήσεως τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Δὲν εἶναι μόνον ἡ γλῶσσά της ἀρχαία· εἶναι καὶ ἡ

ὅλη ἐξωτερικὴ μορφή της. Ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν διακριτικὴν τῆς ἀρχαίας διαίρεσιν εἰς διάφορα ποιητικὰ γένη καὶ ὁ στίχος κατασκευάζεται ἐπὶ τῶν παλαιῶν μέτρων, τηρουμένης κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ τῆς προσωδιακῆς ρυθμοποιίας. Ὁ πολιτικὸς ἢ δεκαπεντασύλλαβος στίχος σπανιώτατα ἐμφανίζεται εἰς τὴν ποιήσιν αὐτὴν, ἢ ὅποια γνωρίζει κατὰ προτίμησιν τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον καὶ τὸν ἱαμβικὸν τρίμετρον καὶ τετράμετρον. Τὰ κατὰ τοιοῦτον τρόπον συντιθέμενα ποιήματα ἀνάγονται εἰς ὅλα τὰ ποιητικὰ γένη. Τὸ περιεχόμενον αὐτῶν δὲν ἀνταποκρίνεται βεβαίως πάντοτε πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν· ἀλλ' ὅπωςδῆποτε οἱ μιμηταὶ τῶν ἀρχαίων προτύπων φροντίζουν νὰ μὴ παραβαίνουν καὶ πολὺ τοὺς αὐστηροὺς κανόνας τῆς ποιητικῆς τέχνης, τοὺς ὀρίζοντας ὅπως ἕκαστον ποιητικὸν γένος χρησιμοποιῆται ἀναλόγως τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τοῦ ποιήματος. Ὁληθῶς ἡ φροντις αὕτη δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων τούτων πεζολογία, τῆς ὁποίας τὴν αὐχμηρότητα δὲν δύνανται νὰ ὀρσίσουν αἱ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον μυθικὸν κόσμον λαμβανόμεναι παρομοιώσεις, αἱ ἀλληγορικαὶ ἐκφράσεις καὶ αἱ συμβολικαὶ παρεισαγωγαὶ θεοτήτων. Τὸ κύριον ἐλάττωμά των εἶναι, ὅτι ταῦτα ἐγράφοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ὠρισμένον σκοπὸν καὶ καθ' ὠρισμένας περιστάσεις· δὲν εἶναι αὐθόρμητοι ἐκδηλώσεις ποιητικῆς διαθέσεως. Ἰκανὰ τῶν ποιημάτων τούτων εἶναι βεβαίως ἔργα ἀληθῶν ποιητῶν· ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπεροχώτερα ἐξ αὐτῶν ἀφίνουσι τὴν τελικὴν ἐντύπωσιν, ὅτι οἱ δημιουργοὶ των ἐπιδιώκουν νὰ προκαλέσουν μᾶλλον τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν τελείαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ μετρικῆς γνῶσιν των ἢ νὰ συγκινήσουν βαθύτερον. Θὰ ἐλεγέ τις, ὅτι ἀπευθύνονται μόνον πρὸς τὸν νοῦν ἢ ἀκριδέστερον μόνον πρὸς τὴν ἑλληνομάθειαν τοῦ ἀναγινώσκοντος. Γενικῶς δὲ τὰ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν ποιήματα τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσι ὡς προϊόντα σοφῶν στιχοπλόκων, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουσι τὰς λεπτομερείας τῆς ἀρχαίας μετρικῆς καὶ χειρίζονται εὐχερῶς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ἀλλὰ δὲν κατέχουν καὶ τὸ μυστήριον τῆς ὠραιότητος τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Ἴσως διότι ἡ σκέψις καὶ ἡ φαντασία τῶν ποιητῶν αὐτῶν μένουσι μακρὰν τῆς ἀληθείας τῆς ζωῆς καὶ ἀναστρέφονται συνήθως ἐντὸς κόσμου, ὃ ὁποῖος ὑφίσταται μόνον κατὰ συνθήκην.

Ἡ ἐξέλιξις, τὴν ὁποῖαν παρουσιάζει ἡ λογιὰ ποιήσις, βεβαιώνει τὴν τοιαύτην περὶ αὐτῆς κρίσιν. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου οἱ ποιηταί, οἱ πιστεύοντες εἰλικρινῶς, ὅτι συνεχίζουν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν, ἀνῆκουν κατὰ τὸ ὅλον σχεδὸν εἰς τοὺς φυγάδας τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος λογίους. Εἰς τὰς διαφόρους αὐλὰς τῆς Ἰταλίας ἢ εἰς τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους τοὺς συγκροτούμενους περὶ ἰσχυρῶν, ἔπου οἱ λόγιοι οὗτοι εὐρίσκουν προστασίαν, ὃ ἀναπτυχθεὶς ἔρωις πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἀπαιτεῖ τὴν ἐπίδειξιν τῆς ἑλληνομαθείας καὶ ἐπιβάλλει τὴν μίμησιν τῶν ἀρχαίων προτύπων. Ἡ ποιήσις ἀποβλέπει πρὸς λογοτεχνικοὺς μόνον σκοπούς. Γράφονται ποιήματα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ ὑπενθυμίζουσιν μόνον τὴν ἀρχαιότητα κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν τεχνικὴν μορφήν. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ ποιήσις στρέφεται κάπως πρὸς τὴν σύγχρονον ζωὴν καὶ ἀντλή τὰ θέματά της ἐκ συγχρόνων γεγονότων, τὰ διακοσμητικὰ της λαμβάνονται ἀπὸ τὴν μυθολογίαν καὶ ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ διὰ τῆς γλώσσης καὶ διὰ τῆς τεχνικῆς μορφῆς, πολλάκις δὲ καὶ διὰ τῆς ἐσωτέρας οὐσίας τῶν ποιημάτων των ἐπιτυγχάνουσιν τὸν σκοπόν, πρὸς ὃν ἀποβλέπει ἡ ποιήσις των. Πολλοὶ τούτων δημιουργοὺν ἀληθῆ ποιητικὰ κομψοτεχνήματα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν δύνανται νὰ ὑποστοῦν ἀκινδύνως τὴν σύγκρισιν πρὸς τὰ τελειότερα τῶν καλῶν χρόνων τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Τινὲς μάλιστα, ἔχοντες πλὴν τῆς στιχουργικῆς δεξιότητος καὶ τὸ δῶρον τῆς ὑψηλοτέρας ἐμπνεύσεως, ἐξέρχονται τοῦ κατὰ συνθήκην κόσμου καὶ διατυπώνουσιν μεγαληγόρως τὴν συγκίνησιν τῆς ἰδίας των ψυχῆς ἀπὸ τὰς τύχας τοῦ ἔθνους των ἢ ἀπὸ τὴν ἀντίκρουσιν τῶν ἀνθρώπων παθῶν καὶ αἰσθημάτων. Εἶναι ἀληθεῖς ποιηταί. Ἄλλ' ὅταν μετὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀτελῶς διδασκομένη καὶ ἀτελῶς γινωσκομένη, χρησιμοποιηθῆται οὐχὶ μετὰ τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποῖαν κατέβαλλον περὶ τὴν χρῆσιν τῆς οἱ παλαιότεροι λόγιοι, εἶναι δὲ ἀτελῆς καὶ ἡ γνῶσις τῶν κανόνων τῆς ἀρχαίας μετρικῆς, ἡ ποιήσις αὕτη βαθμηδὸν ἐκφυλίζεται καὶ καταπίπτει, καὶ τέλος κατὰ τὸ ὅλον τῆς σχεδὸν παρουσιάζεται ὡς ἀπλή σχολαστικῶν ἀσκήσις εἰς τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ γλῶσσαν.

Ἐκ τῆς πληθώρας τῶν ἀρχαιοτρόπων ποιημάτων τὰ μηδεμίαν ἔχοντα ἀξίαν, καὶ ὑπὸ μόνην τουλάχιστον τὴν ἐποφιν τῆς ἐντέχνου στιχοπλοκίας, εἶναι πάμπολλα, ὀλίγα δὲ τὰ μαρτυροῦντα, ὅτι ἡ ἐπιτυχῆς μίμησις τῶν ἀρχαίων προτύπων κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν ἐξαίρεται ἀκόμη περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσαν εἰς αὐτὰ ἀληθῆ ποιητικὴν οὐσίαν. Τὰ δεύτερα ταῦτα, τὰ ὅποια βεβαιώνουν, ὅτι καὶ εἰς τὴν στενὴν μίμησιν νεκρᾶς μετρικῆς καὶ εἰς τὴν χρῆσιν νεκρᾶς γλώσσης ἠδυνήθησαν ποιηταὶ τινεὶ νὰ γίνουσιν δημιουργικοί, ἢ ἀχρησιμεύσουσι ὡς βάσις διὰ τὴν ἑλλην. ἐξέτασιν τῆς ἀρχαῖζούσης ποιήσεως κατὰ τὰ διάφορα ποιητικὰ εἶδη.

α') Ἐπιγράμματα, Ὕμνοι, Ὄδαί.

Τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὅποιον ἐφευρέθη μὲν καὶ ἐτελειοποιήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαιότερων Ἑλλήνων ποιητῶν, ἐκαλλιεργήθη δὲ συστηματικῶς καὶ ἤκμασεν ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, διὰ τὴν ἀναζήσιν καὶ πλουτισθῆναι εἰς μετρικὴν ποικιλίαν κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ τοὺς πρώτους αὐτῆς αἰῶνας, εἶναι τὸ ποιητικὸν εἶδος τὸ ἐμφανιζόμενον ὡς κυριαρχοῦν εἰς τὴν λογιὰν ποιήσις τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων· τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ὅλου ἔργου τῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν γραφόντων ποιητῶν ἀποτελοῦν τὰ ἐπιγράμματα. Ἀλλὰ τὴν μεγάλην ταύτην χρῆσιν του παρακολουθεῖ καὶ ἡ ἀμέλεια περὶ τὴν τήρησιν τῶν αὐστηρῶν κανόνων διὰ τὴν τεχνικὴν μορφήν του. Ἡ χαρακτηριστικὴ συντομία, ἡ βραχυλογία, ἡ φραστικὴ δύναμις, ἡ συμμετρία μετὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ νοήματος, τὰ ὅποια εἶχον παραμεληθῆ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἐπιγραμματοποιῶν, δὲν ὑπάρχουσιν συνήθως καὶ εἰς τοὺς μεταβυζαντινοὺς ποιητάς. Καὶ αὐτὸς ὁ σκοπός, τὸν ὅποιον ἐπιδιώκει τὸ ἐπίγραμμα, ἦτοι «ἡ διὰ καλοῦ τινος νοήματος ἐπικόσμησις καὶ ἐπίδειξις τοῦ ἀντικειμένου», παρεγνώρισθη. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ περισσότερα τῶν ἐπιγραμμάτων τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων εἶναι πολλάκις μακρότατα ποιήματα. Ἡ παρέκκλισις αὕτη ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς, ὀφειλομένη εἰς τοὺς

Ι. Κ. Μυλλέρου: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας σελ. 218 (τῆς Ἑλλην. μεταφράσεως Α. Κυπριανοῦ) ἐκδοσις Β' Ἀθῆναι 1885.

βυζαντινούς επιγραμματοποιούς, συνεχίζεται εις μεγαλειότερον βαθμὴν ἀπὸ τῶν διαδόχων των. Ὅπως δὲ εἰς τοὺς πρώτους, οὕτω καὶ εἰς τοὺς δευτέρους ὑπάρχει μὲν στιχουργικὴ τέχνη καὶ φρονεῖς περὶ τὴν καλλιπέπειαν, ἀλλ' ἀπουσιάζει συνήθως ἡ χάρις καὶ ἡ πρωτοτυπία. Κατὰ τοὺς τελευταίους προβυζαντινοὺς χρόνους ἡ τέχνη τοῦ ἐπιγράμματος ἐπέδραλε μεγαλειότεραν μετρικὴν ποικιλίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου πλὴν τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου καὶ τοῦ δακτυλικοῦ πενταμέτρου, συζευγνυμένων διὰ ν' ἀποτελέσουν τὸ δίστιχον, ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὁ λαμβδικὸς τρίμετρος.

Οἱ μεταβυζαντινοὶ ἐπιγραμματοποιοὶ ἐπεκτείνουν τὴν μετρικὴν ποικιλίαν καὶ χρησιμοποιοῦν καὶ ἄλλα μέτρα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ κύριον ἐσωτερικὸν γνῶρισμα τοῦ ἐπιγράμματος, ἦτοι ἡ προσρμογή του ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἔδωκε τὴν αἴτιαν ἢ τὸ θέμα διὰ τὴν σύνθεσίν του, συνηθέστατα δὲν ὑπάρχει καὶ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐπίγραμμα συγχέεται πρὸς τὸν ὕμνον καὶ τὴν ἠδὴν ἢ τὴν ἀνάπαλιν. Ἰδέαν ἀκριθεῖ τοῦ ἐκφυλισμοῦ, τὸν ὁποῖον, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὑπέστη τὸ ποιητικὸν ταῦτο εἶδος, δίδουν τὰ ἄπειρα ἐκεῖνα ἀφιερωτικὰ στιχουργήματα, τὰ προτασσόμενα εἰς τὰ βιβλία, ἅτινα ἐξεδόθησαν κυρίως μετὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας εἰς τὴν Ἑλλάδα· τὰ συνήθως καλύστιχα στιχουργήματα ταῦτα ἢ μᾶλλον ἀνιαρὰ πεζολογήματα μαρτυροῦν εἰς πολλὰν καὶ πόσῃν ἀτεχνίαν καὶ ἀκαλαισθησίαν κατῆλθεν ἡ σχολαστικὴ αὐτὴ παράταξις κολακευτικῶν ἢ ἀνοήτων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φράσεων, περιβεβλημένη τὴν μορφήν τοῦ ἐπιγράμματος ἢ τοῦ ὕμνου. Ἡ λογία ποιητικὴ παραγωγή εἶναι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν της, ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὴν πληθῶραν της καὶ πρὸς τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας διάδοσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης.

Τὰ ὑπαγόμενα ὑπὸ τὰ τρία ταῦτα ποιητικὰ εἶδη προϊόντα εἶναι ἄπειρα τὸ πλῆθος, διότι καὶ οἱ ποιηταὶ εἶναι πολλοί· τὴν δυσκολίαν νὰ γνωρίσῃ τις κάπως εὐρέως τὴν ποιητικὴν αὐτὴν παραγωγὴν ἐπαυξάνει τὸ γεγονός, ὅτι πλεῖστον μέρος της ἢ εἶναι ἐγκατεστημένον εἰς ἑκατοντάδας συγγραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ δυσεύρετα σήμερον, ἢ διασώζεται εἰς χειρόγραφα κατακεῖμενα εἰς τὰς διαφόρους τῆς Εὐρώπης βιβλιοθήκας καὶ ἀνεξέταστα εἰσέτι ἢ ἀτελῶς ἐξετασθέντα. Πολλῶν ποιητῶν τὰ δημιουργήματα εἶναι γνωστὰ μόνον ἐκ παραδόσεως ἢ ἐξ ἀναγραφῆς τῶν τίτλων των

εἰς διαφόρους βιβλιογραφίας καὶ βιογραφίας. Ὀλίγιστοι, εὐάριθμοι μᾶλλον, εἶναι οἱ ποιηταὶ οἱ ἐκδόσαντες τὰ προϊόντα τῆς Μούσης των εἰς ἰδιαιτέρας συλλογὰς. Ἡ ζημία ἐκ τῆς ἀγνοίας τῆς ἑλῆς τριαύτης ποιητικῆς παραγωγῆς δὲν εἶναι ἴσως μεγάλη· πάντως ὅμως ἢ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλειότερα γνώσις της θὰ συντελεῖ νὰ σχηματισθῇ ἀκριβεστέρα κρίσις περὶ τῆς ἀξίας της. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δυνατόν καὶ αἱ ἐκτιθέμεναι ἐνταῦθα γνῶμαι καὶ οἱ διατυπούμενοι χαρακτηρισμοὶ νὰ ἀδικοῦν καὶ νὰ ἀφίνουν σημαντικὰ ὅπως ὅτιποτε κενά.

Ἐκ τῶν λογίων, οἱ ὁποῖοι ἤκμασαν μετὰ τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ τέλους τῆς 15ης ἑκατονταετηρίδος, ἀναφέρονται ὡς γράψαντες παρέργως στιχοὺς τινὰς ἀρχαιοτρόπους : ὁ Κωνστ. Λάσκαρις, ὁ περιφανῆς γραμματικὸς καὶ ἑλληνιστής, ὁ καταφυγὼν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν καὶ διδάξας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κυρίως εἰς Μεσσήνην, μέχρι τοῦ θανάτου του (1493)· τούτου διεσώθησαν πέντε ἐπικήδεια ἐπιγράμματα, μὴ παρουσιάζοντα τίποτε τὸ ἐξαιρετικόν· ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος Βησσαρίων, ὁ διάσημος κληρικὸς, ὁ πρωτοστατήσας ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ ἀσπασθεὶς εἰς τὸ δυτικὸν δόγμα διὰ ν' ἀνακηρυχθῇ καὶ Καρδινάλιος, χωρὶς ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ μετάστασις νὰ τὸν ἐμποδίσῃ νὰ παραμείνῃ καθ' ὅλον τὸν βίον του² ἀγνότατος Ἑλληὴν πατριώτης καὶ νὰ εἶναι ὁ εὐεργετικὸς προστάτης τῶν εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντων λογίων· ὁ γραμματικὸς καὶ μεταφραστῆς ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὴν λατινικὴν Θεόδωρος Γαζής· ὁ ρήτωρ καὶ διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὴν Ρώμην μέχρι τοῦ 1486, ὅτε ἀπέθανεν, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος· ὁ προμνημονευθεὶς ὡς πρῶτος διευθυντῆς τῆς Πατριαρχικῆς σχολῆς φιλόσοφος Ματθαῖος Καμαριώτης, καὶ τινες ἄλλοι.

1. Εἰς Migne : 161, 969.

2. Ὁ Βησσαρίων ἐγεννήθη κατ' ἄλλους μὲν τὸ 1389, κατ' ἄλλους δὲ τὸ 1393 καὶ κατ' ἄλλους τὸ 1395. Ἀπέθανεν εἰς Ραβένναν τὴν 19 Νοεμβρίου 1472 καὶ ἐτάφη εἰς Ρώμην. Εἰς τὸ κατασκευασθὲν πρὸ τοῦ θανάτου του μνημῆμα του ἐπέγραψεν ὁ ἴδιος :

Τοῦτ' ἐστὶ Βησσαρίων ζῶν ἤνυσεν σῶματι σῆμα,

Ἡνεῦμα δὲ φευξέεται πρὸς Θεὸν ἀθάνατον.

(Εἰς Κ. Σάβαν : α', 32)

Ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτζης δὲν διεκρίθη κυρίως ὡς ποιητής· ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ λόγος ἰδιαίτερος, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι πρῶτος αὐτός ἐχρησιμοποίησε συστηματικῶς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ὡς ἐλέχθη προηγουμένως (σελ. 56,) εἰς ἀρχαιογλωσσὸν κοσμικὸν ποίημα, εἶναι καὶ ὁ μόνος σχεδὸν ἐκ τῶν λογίων ποιητῶν, ὁ ὅποιος ἔγραψε στίχους ἐρωτικούς. Εἰς τὴν λογιαν ποίησιν τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων ὁ ἔρωσ οὐδεμίαν ἔχει θέσιν. Ἐν γὰρ τῷ ἐξοχῆν ἀνθρώπινον αὐτὸ αἶσθημα, τὸ ὅποιον ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς ποιητὰς τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς τὰ κάλλιστα τῶν ἐπιγραμμμάτων, διὰ τοὺς λογίους ποιητὰς τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου εἶναι κάτι ὅλως ἄγνωστον σχεδόν. Καὶ διὰ τούτο τὰ δύο ἐρωτικὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἀμοιρούτζη ἀποτελοῦν μοναδικήν, ὅσον καὶ εὐχάριστον, ἐξαίρεσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὅποιαν ἐγράφησαν ταῦτα εἶναι ὅλως ἐξαιρετικῆς, ὅπως εἶναι ἐξαιρετικὸς καὶ ἅπας ὁ βίος καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ παραδόξου τούτου λογίου καὶ ποιητοῦ. Ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτζης ἦτο πρωτοβεστιάριος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Δαυὶδ Κομνηνοῦ. Κατὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ταύτης (1461) ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ Β' ἔπεσεν αἰχμάλωτος μετὰ τῶν οἰκείων του εἰς χεῖρας τῶν Ὀθωμανῶν. Εἰς συγκινητικὴν καὶ γλαφυρὰν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν συμπατριώτην του Καρδινάλιον Βησσαρίωνα, σταλεῖσάν ἐξ Ἀδριανουπόλεως, ὅπου εἶχε μετενεχθῆ, ἀπολοφύρεται διὰ τὴν τύχην τῆς πατρίδος του καὶ τὴν ἰδικήν του: «Καὶ νῦν εἰμὶ ἐνταῦθα (εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν) κορυφῆς ἀτεχνῶς ὑπερτέλλοντα δειμαίνων πέτρον. Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφειδῆσα ἑμαυτοῦ ὥστε θανεῖν, ἀλλ' οὐπω ἐγένετο τούτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλατταύσης, ὅπως ἐπὶ πολὺν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα φέρειν οἶός τε εἰμὶ, πένταν φημί καὶ τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ ἀνελεύθερον διατριβήν· ἡ δὲ τοῦ παιδὸς στέρησις ἐμπικρᾶ μου τὰ σπλάγγνα. Πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις αἰκιζόμενον αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πάντων κρατοῦντος καὶ μαστιζόμενον ἐκάστοτε μανθάνων ἔκφρων γίνομαι· αἴτιον δέ, ὅτι φρονήματος ἐπειλημένος οὐμὸς παῖς, ὦν τε ἄλλως φύσει περὶ ἀρετὴν θερμὸς, τὴν πάτριον οὐ προδίδωσι δόξαν.»¹ Ἀλλὰ μεθ' ὅλον αὐτὸν τὸν θρη-

1. Εἰς Boissonade: V, 389—410.

νόν του ἢ ἱστορία ἀναφέρει, ὅτι ἔγινε μετὰ τοῦ υἱοῦ του προδότης καὶ τῆς θρησκείας του, καὶ τῆς πατρίδος του, ὡς εἶχε γίνῃ καὶ τοῦ βασιλέως του. Ἐνῶ ἀπολοφύρεται διὰ τὰ δεινὰ, τὰ ὅποια ὑπέστη καὶ ἡ πατρίς του καὶ ἡ οἰκογένειά του, ἀπευθύνει ἐγκωμιαστικὰ ποιήματα πρὸς τὸν Ἀμηνρᾶν Μωάμεθ Β'. «Ἐν ἐκ τούτων εἶναι τὸ προμνημονευθὲν ὁμοιοκατάληκτον, ἕτερον δὲ τὸ ἑξῆς:

*Ρέων δ' μακρὸς κ' ἀναριθμητος χρόνος
πολλὰς ἔδειξεν ἀρετὰς ἐν τῷ βίῳ,
σοφίαν καὶ φρόνησιν, ἀνδρείαν τόλμαν
δικαιοσύνην ἰλαράν, εὐποιάν.
Ταῦτα γὰρ πάντα οὐκ ἔσχεν ἅμα δεῖξαι.
Ἄλλοτε δ' ἄλλο καὶ ἐν ἄλλοις γε δεῖξας,
εἰς μίαν συνήγαγε ψυχὴν ἀρίστην
βασιλέως τρισσοισιτέως
ἄγαλμα καλὸν ἀναστήσας τῷ βίῳ
ᾧ νίκας καὶ τρόπαια καὶ μακρὸν βίον
ἄνωθεν Θεὸς καὶ λαμπρὸν τέλος δόξῃ.*

Ἡ ποίησις τοῦ Ἀμοιρούτζη εἶναι κατωτέρα τῆς πεζογραφίας του, ὅσον εἶναι ταπεινὴ καὶ πρωτοφανῆς καὶ ἡ ἀφορμὴ, ἢ ὅποια ἐγέννησε τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς αὐτοὺς στίχους. Ἀποτελεῖ ἀληθῶς δυσεξηγήτητον καὶ μοναδικὸν φαινόμενον ἢ ἐκ μέρους Ἕλληνας ἐξύμνησις τοῦ ὑποδουλώσαντος καὶ ἐρημώσαντος τὴν πατρίδα του. Ὁ χρονογράφος Δωρόθεος ὁ Μονεμβασίας χαρακτηρίζει τὸν Ἀμοιρούτζην ὡς «πεπονηρευμένον, εὐμορφον, ἐπιτήδειον, ὑψηλὸν καὶ εἰς τὸ δοξάρι θαυμαστόν»². Κράμα προτερημάτων καὶ ἐλαττωμάτων φυσικῶν καὶ ἐπικτήτων. Ὁ πεπονηρευμένος αὐτὸς εἶναι συγχρόνως φιλόσοφος ἀριστοτελικός, ἔμπειρος τῆς ἰατρικῆς καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὑπέρμαχος διαπρεπῆς τῆς ὀρθοδοξίας εἰς τὰς δύο περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν συνόδους, τὰς γενομένας εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ κατόπιν ἐντὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, συγγραφεὺς τοῦ «Διαλόγου περὶ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Τούρκων» καὶ τέλος ἐρωτοπαθῆς. Εὐρισκόμενος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπολαύων τῆς φιλίας τοῦ

2 Χρονογράφος σελ. 409-410, ἔκδοσις Βενετίας 1681.

Μωάμεθ Β' (άφου και ο υιός του, έξομότης γενόμενος, κατελέγετο μεταξύ τῆς ακολουθίας τοῦ Σουλτάνου και μετέφραζε κατ' ἀπαίτησιν τούτου χριστιανικά βιβλία εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας ἦτο βαθύς γνώστης) συνήντησε τὴν ὠραίαν χήραν τοῦ τελευταίου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ἀτσαγιόλη, μεταβάσαν ἐκεῖ δι' ἰδίας ὑποθέσεις. Καταληφθεὶς ὑπὸ σφοδροῦ ἔρωτος, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἔμεινεν, ὡς φαίνεται, ἀδιάφορος και ἡ Ἀθηναία δούκισσα, ἡ ἐπιλεγμένη Μουχλιώτισσα, ἠθέλησε νὰ τὴν νυμφευθῆ, ἐγκαταλείπων και σύζυγον και οἰκογένειαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Πατριάρχης Ἰωάσαφ δὲν ἔδιδεν ἄδειαν διὰ τὸν νέον γάμον, ὁ Ἀμοιρούτζης ἀναφέρεται εἰς τὸν Σουλτάνον και οὗτος πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ φίλου του διατάσσει νὰ κόψουν τὴν γενειάδα τοῦ Ἱεράρχου¹. Διὰ τὴν ὠραίαν αὐτὴν χήραν ἐγράφησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὲρ τοῦ ἐρωτοπαθοῦς φιλοσόφου, ὡς ἐπωνομάζετο ὁ Ἀμοιρούτζης, τὰ δύο ἐρωτικά ἐπιγράμματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἑξῆς :

1

*Βέλη ἐκ τῶν ὀμμάτων σου βάλλουσι τὰς καρδίας.
Βαβαὶ τῶν θεωμένων σοι ! Οἱ δ' ὄμως ἀγαπῶσι
και χυλρουνσι φλεγόμενοι, φιλοῦσι τετραμέννοι.
Φεῦ οἶον ἔρωτα γεννᾷς ! φεῦ οἶον πόθον τίκεις.*

2

*Εἰς οἶκον εἰδὸν σε ποτὲ κάτωθεν ἐκ τοῦ κήπου,
και τῆ σκιᾷ τοῖς ὄμμασι σοῦ προϊόντως ἦλθον,
και θάμβος ἔσχε με εὐθὺς και πόθος σὺν ἐκπλήξει.
Φεῦ οἶον φέρεις ἔρωτα, ἢ νίκας οἶας φέρεις !*

Τοιαῦτα τὰ δύο ἐρωτικοῦ περιεχομένου τετράστιχα², τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ μόννα σχεδὸν ἐρωτικά ποιήματα εἰς ὅλην τὴν λογίαν πόησιν τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων και ἐκ τῶν ὀλίγων, ὅπου γίνεται χρῆσις τοῦ δεκαπεντασυλλάβου στίχου ἀντὶ τοῦ ἐλεγειακοῦ ἢ τοῦ ἰαμβικοῦ, και ὡς ἐκ τούτου παρ' ὅλην τὴν μικρὰν ἀξίαν των

1. Περὶ τοῦ βίου τοῦ Γ. Ἀμοιρούτζη : Κ. Σάθας, α' 62—3.—E. Legrand, α', 1, III p. 194—205.—Σπ. Λάμπρος εἰς «Δελτίον Ἱστορ. και Ἐθνολ. Ἑταιρείας» τόμ. Β' σελ. 275—282.

2. Τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀμοιρούτζη ἐδημοσίευσεν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 363 κώδικος τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὀρει μονῆς τοῦ Διονυσίου πρῶτος ὁ Σπυρ. Λάμπρος εἰς «Δελτίον Ἱστορ. και Ἐθνολ. Ἑταιρείας» τόμ. Β' σελ. 275—282.

δικαιούμενα νὰ κατέχουν ἐξαιρετικὴν θέσιν εἰς τὴν ἀρχαιοτρόπον ποιητικὴν παραγωγὴν τῆς περιόδου ταύτης.

Γνωστότερος ὡς ποιητής, και δὴ ὡς ἐπιγραμματοποιός, εἶναι ὁ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀκμάσας λόγιος Μιχαῆλος Ἀποστόλης, ὁ πρὸ τῆς πτώσεως μὲν τοῦ Βυζαντίου ὑψηλὴν τινα κατέχων θέσιν, μετ' αὐτὴν δὲ εἰς τόσῃν δυστυχίαν περιελθὼν, ὥστε ν' αὐτονομάζεται «βασιλεὺς τῶν πενήτων.» Ὁ Ἀποστόλης¹, κατὰ τινὰς οὐχὶ λίαν ἀκριβεῖς πληροφορίας, ἐγεννήθη περὶ τὸ 1422 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, ἀπηλευθερώθη μετ' ὀλίγον και ἀμέσως ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Καρδινάλιου Βησσαρίωνος, ὡς και πολλοὶ ἄλλοι φυγάδες λόγιοι. Παραμείνας χρόνον τινὰ εἰς τὴν Ρώμην, ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπουθεν ὁμως, ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τῆς πενίας, ἀπῆλθε ταχέως και μετέβη εἰς τὴν Κρήτην. Ἐκεῖ μετήρχετο τὸν διδάσκαλον και ἀντέγραφε χειρόγραφα διὰ νὰ προσπορίζεται τὰ γλίσχρα μέσα τοῦ πλήρους στερήσεων βίου του. Ἐνεκα δὲ τούτου εἰς τὰ ἐξ ἀντιγράφου χειρόγραφα ὑπεγράφετο «Μιχαῆλος Ἀποστόλης Βυζάντιος βασιλεὺς τῶν πενήτων» ἢ «Μιχαῆλος Ἀποστόλης Βυζάντιος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πατρίδος πενία συζῶν και τὴν δε τὴν βίβλον μισθῆ ἐν Κρήτῃ ξυνέγραψεν.» Ὁ Ἀποστόλης ἦτον ὁπαδὸς τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος ἢ Γεμιστοῦ, τὸν δὲ πρὸς τὸν διδάσκαλόν του θαυμασμὸν και τὴν ἀγάπην του, ἐξεδήλωσε μετὰ τόσης ὑπερβολῆς, ὥστε κατηγορήθη ὡς ἔθνικὸς και ἐχθρὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Μετέσχεν ἐπίσης ζωηρῶς και τῆς μεταξὺ Πλατωνικῶν και Ἀριστοτελικῶν ἔριδος, ἢ ὁποῖα ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετηνέχθη μετὰ τὴν ἄλωσιν ταύτης εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὑπῆρξε δὲ ὡσαύτως θερμὸς θιασώτης τῆς ιδέας περὶ ἐνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν και πρὶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν και μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνῶ ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγίνε και πάλιν ἐνθερμὸς ἀπολογητὴς τῆς

1. Περὶ τοῦ βίου και τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀποστόλη ἴδε : Κ. Σάθας, α', 70—3.—Γ. Κ. Ὑπερίδης, Μιχαήλου Ἀποστόλη Πονημάτια Ἰρία. Ἐν Σμύρνῃ 1876.—E. Legrand, α', 1, I, Introduction LVIII—LXX, και II 283—259, 337—346.—Byzantinische Zeitschrift Band. I, 165—168, III, 196, IV 413—417 και 598—603, VIII, 68.—Krumbacher α' Β' 392—394.

ὀρθοδοξίας, γράψας δριμέως ἐναντίον τῶν Λατίνων. Ὁ ὄλος του βλος καὶ χαρακτήρ παρουσιάζει αὐτὸν ὡς ἀστατον καὶ βλαίον. Τοῦτο δὲ ἴσως ἦτο καὶ ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς δυστυχίας του. Ὄταν εὗρισκετο εἰς Ἰταλίαν, ἀπέστειλε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερίκον τὴν περίφημον πρᾶξιμασαν ἐπιστολὴν του, διὰ τῆς ὁποίας προέτρεπεν αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, γράφων μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς:

«... Πῶς δ' οὐκ ἤγειρας πάσας τὰς προσφιλεῖς σου δυνάμεις κατὰ βρβάρων ἀθέων; Πῶς οὐκ ἐκάλεσας πάντας τοὺς εὐσεβεῖς ἡγεμόνας κατὰ τῶν Τούρκων; ὅπου γε τούτων δύο καὶ μόνον οἱ μέγιστοι ἔμφωνήσαντες καὶ τοῖς γεναιοτάτοις καὶ μεγαλοψύχοις Ἑνετοῖς ἔσυμαχῆσαντες, ὧν ἐπὶ λεπτοῦ φρεσὶ μίτου τὰ πράγματα ἤρτηται, ἤρουν ἂν θαρρούντως φημι καταστρέψασθαι πᾶσαν τὴν τῶν Τούρκων ἡγεμονίαν καὶ δύναμιν· εἰς οὗν ἡ τσοσύτη μέλησις βρβάρων ἦκεν ἡμῖν τὸ θρυλλούμενον ἔπος; κάλεσον τοὺς φίλους ἡγεμόνας τῶν Εὐρωπαίων, ὅψε γοῦν κατὰ βρβάρων στρατεύσασθαι· τέλεσον ἡμῖν τὰ προλεγόμενα καὶ ποθούμενα· ἤδη τοῦ μέλλειν καιρός· ἀνάστηθι, ἔξιθι, λάβε τὸ δόρυ τὸ χρυσοῦν καὶ βασιλικὸν· ἐπιλαβού κατὰ βρβάρων ἀθέων ὄπλου καὶ θυρεοῦ· δεῖξον ἡμῖν βασιλέα τοῦ Βυζαντίου Μαξιμιλιανὸν τὸν πανευτυχέστατον, ὅς σου τὴν βασιλείαν ἐπὶ γῆρα βαθεῖ διαδέξαιτο· ἀπόδος τὸ πανταχοῦ γῆς διεσπαρμένον γένος ἡμῶν τῇ πατρίδι, τὸ ποτὲ μὲν ὑψηλότατον καὶ σοφώτατον, νῦν δ' ἐξουθενημένον καὶ ταπεινότατον· νόμιμον νῦν ἀκούειν τῶν Βυζαντιῶν, βρώντων καὶ σε τὸν μέγιστον βασιλέα πρὸς ἐλευθερίαν ἐπεκκαλουμένων· Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως καλοῦντός σε πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἀποθανόντων ἀπάντων ἐν τῷ πολέμῳ· ἐπάκουσον δὴ κάμοῦ, βρβάρου, τοῦ γ' ἀπάτριδος καὶ ἀπόλιδος, τοῦ πένητος καὶ ἀγύριου, τοῦ ξένου τε καὶ παρεπιδήμου, τοῦ τὸ ζῆν ἀποβαλεῖν κινδυνεύοντος τοῖς ξυνηχίαις καὶ περιστάσεσιν· ἀλλὰ ταῦτα μὲν θεῷ μελήσει καὶ σοὶ τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν βασιλεῖ...»¹.

Ὁ Μιχαῆλος Ἀποστόλης ἔγραψε πολλὰ σύντομα ἔργα, θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ, λόγους διαφόρους καὶ τὸ σπουδαιότερον ὄλων «Συλλογὴ παροιμιῶν, ἀποφθεγμάτων καὶ γνωμῶν» φέρον

1. Εἰς Γ. Κ. Ἑπερίδην, ὡς ἀνωτέρω σελ. 12—13.

τὸν τίτλον «Ἰωνιά», ἀφῆκε δὲ καὶ πολλὰς ἐπιστολάς¹. Ἐγραψε καὶ ἱκανὰ ποιήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγιστα ἔχουν δημοσιευθῆ σποραδικῶς καὶ ὡς δείγματα μᾶλλον τῆς ποιήσεώς του, ἢ ὅποια βεβαίως δὲν παρουσιάζει τι ὑπὲρ τὸ μέτριον. Τὰ ποιήματά του ταῦτα φέρονται ὑπὸ τοὺς τίτλους: «Πολιτικοὶ στίχοι πρὸς ἐγκώμιον τῆς τοῦ Ὀμήρου Βατραχομομαχίας», «Στίχοι λαμβικοὶ, ἡρωϊκοὶ καὶ ἡρωελεγετοὶ εἰς τὰς δεσποτικὰς ἐορτὰς καὶ εἰς τοὺς ἔλλογίμους τῶν ἀγίων», «Στίχοι λαμβικοὶ καὶ δακτυλικοὶ», «Ἐπιγράμματα εἰς ἑαυτὸν, εἰς τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν, εἰς τὸ βάπτισμα κτλ.» Οἱ στίχοι λαμβικοὶ καὶ δακτυλικοὶ ἀρχίζουσιν οὕτω:

*Πατήρ κεραυνῷ παῖδα κτείνας ἐφθάρη
καὶ παῖ· θυνοδοσα φῶς ἀνέσπερον βλέπει·
πατρῶαίς ὑπὸ χερσὶ βάρβαρα δειροτομήθης
οὔρεος ἐν καρυφῇ παλάμῃσι τεῆσι κατακτὰς
τηλυγέτην παῖδα, σιμήχθης προηγήθη.*

καὶ τελειόναυν ὡς ἑξῆς:

*Χρῦσα χεῖλα θειοφόρου καὶ Ἰωάννοιο
βύσσε μέλας πότιμος, οὐ πάντες δοῦλοι·
τὸν σοφίης μελεδηγὸν Ἰωάννην στέφαν νοῖ².*

¹Ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων του εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὸν Γεώργιον Ζάπεν.

*Πλουτοδοτῆρος Γεώργιε παῖ σοφίης ἐρατεινέ,
κόσμε τε κυδαλίμοιο φίλης σέο πατρίδος αἰης,
χάριμα τε δόξα τε πολυπαυθῶν γονέων φιλοπαίδων,
μειό τε πηγῆς ἀντλήσας πολυήρατα ρεῖθρα,
χαῖρ' ἀρδεντὰ μακάριτα ἡλυσιὸν λειμῶνος
λίσσο καὶ ἡμέας μετὰ σέο γε πάντας ἐσῆσθαι.*

Εἰς τὸν θαυμαστὸν Βησσαρίωνα.

I

*Βησσαρίωνα τὸν λόγων ἐπιστάτην
τιμᾶν λόγοις τε πρέπει καὶ στίχοις πλέκειν¹.*

1. Περιγραφὴν καλὴν τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Μ. Ἀποστόλη ἴδε εἰς Γ. Κ. Ἑπερίδην ὡς ἀνωτέρω, σελ. 23—37. Ἱκανὰς ἐπιστολάς του ἐδημοσίωσεν ἔ E. Legrand εἰς α', 1, II, 233—256.

2. Εἰς Γ. Κ. Ἑπερίδην, ὡς ἀνωτέρω σελ. 36.

ἀμφὶ τετάρτην καὶ δεκάτην γε νοεμβρίου
κάτθανε Βησσαρίων προσηύτων καθ' ὁδόν¹.

II

Βησσαρίωνος ἀριπρεπέος τόδε σῆμα κεκεύθει
σῶμα γέκυν τ' ἀρετῆς καὶ σοφίης ἀπάσης.
Ψυχὴ δ' οὐκ ἀέκουσ' ἀνέβη μέγαν οὐρανὸν εἰσω
ρεῖα βιωσομένη χώρῳ ἐν εὐακίῃ.

Δηλωτικὸν δὲ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀνδρός εἶναι τὸ κάτωθι
ἐπίγραμμα:

Ἐπιτάφιον εἰς ἑαυτὸν

Γηγενέων ἐκ ρίζης σπέρμα λαζῶν Μιχαῆλος
αὐτόνομος ζήσας, μηδενὶ τ' ἐν κάρῳ θείς,
ἐκπιατο ἐς νήσους μακάρων, πολλοῖσιν ἔοισιν,
ἦϊτε ἐστὶ θέμις, αλεὶ γηθόσωνος².

Ἐὰ θρησκευτικοῦ περιεχομένου ἐπιγράμματα, εἶναι συνηθέ-
στατα εἰς τὴν λογίαν ποιήσιν τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων. Ἄλλὰ
ταῦτα δὲν ἔχουν τὸ ὕψος καὶ τὸ πάθος τῶν ποιημάτων τῶν βυ-
ζαντινῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν. Μεταξὺ τῶν ἐξόχων ἐκκλησι-
αστικῶν ἀσματογράφων τῆς νέας ἐποχῆς καταλέγεται καὶ ὁ Ἰου-
στίνος Δεκαδύος, ὁ ὅποιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κέρκυραν περὶ τὸ
1472. Νεώτατος μετέβη εἰς τὴν Ἑνετίαν, ὅπου ἐθαυμάσθη ἡ σπα-
νια διανοητικότης του καὶ ἡ βαθεῖά του γνώσις τῆς ἀρχαίας ἑλλη-
νικῆς³. Ὁ ἀσματογράφος οὗτος ἐδημοσίευσε μετὰ τὸ 1490 καὶ
1498 τὸ «Ψαλτήριον» εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅποιου κατεχώρησε καὶ
τοὺς ἰδικούς του στίχους:

Δαυὶδ μελωδὴ μουσικῆς ἀποκρύφου,
Σὺ μὲν δι' αὐτῶν καὶ θανῶν ζῆς τῶν λόγων.
Ἡμῖν δὲ τὴν σὴν ἐμμελῆ δίδως λύραν.
Ἡ; ἔστιν εὐρεῖν ἐμμελῆ τὰ πρακτέα.
Καὶ γὰρ δι' αὐτῆς μυστικῶς κινουμένης
Διώκεται μὲν ἐμπαθῆς πᾶσα φθίσις.

1. Ἡ χρονολογία αὐτῆ τοῦ θανάτου τοῦ Βησσαρίωνος δὲν εἶναι ἀκριβής,
διότι οὗτος ἀπέθανε τὴν 18 Νοεμβρίου 1472. (E. Legrand, α' 1, I p. LXV, note
2ème).

2. Εἰς E. Legrand, α' 1, I p. LXV, LXVI, LXIII—IX.

3. A. Μουστοξύδης: Ἑλληνομνήμων σ. 198—200.—K. Σάθας: α' 101.—
Κατραμῆς: 205—209.—E. Legrand: α', 1, I p. CII.

Ἐλαύνεται δὲ δυσχερῆς ἅπας πόνος,
Συοτέλλεται δὲ συμφορῶν ἀπληστία,
Κοιμίζεται δὲ γνωστικῆς ἄλμης κλύδων,
Στηρίζεται δὲ τῶν παθῶν ἡ στερρότης.
Καὶ τέρεται μὲν τῆς ψυχῆς ἡ σεμνότης,
Ἐλέγχεται δὲ τοῦ Σατὰν ἡ φανλότης
Ἐξ τῆς νοητῆς τῶν μελῶν εὐρυθμία.
ὦ! τίς τοσαύτην εὐρεν ἀνθρώπων χάριν,
Εἰμὴ σὺ τὴν πρέπουσαν ἀνθρώποις χάριν;

Εἰς τὸ ἐκδοθέν ὑπὸ τοῦ Ἄλδου Μανουτῆλου ἑλληνιστὶ «Ψαλτή-
ριον»—τοῦ ὅποιου ἡ χρονολογία τῆς ἐκδόσεως πολλὰς ἔχει ἐγεί-
ρει συζητήσεις¹—ὁ Δεκαδύος προέταξε προοίμιον εἰς ἀρχαίαν
γλῶσσαν, κατεχώρησε δὲ μετὰ τὸν 76ον ψαλμὸν καὶ τοὺς προτασ-
σομένους εἰς τὰς μετὰ ταῦτα ἐκδόσεις τοῦ ἱεροῦ τούτου βιβλίου
στίχους:

Σίγησον Ὁσφεδ, εἴψαν Ἐρμῆ τὴν λύραν,
Τρίπους ὁ Δελφοῖς δῶνον εἰς λήθην ἔτι.
Δαυὶδ γὰρ ἦμῖν πνεύματος κρούων λύραν
Ἦραοὶ τὰ κρουπὰ τῶν θεοῦ Μυστηρίων,
Πληθὺν παλαιῶν ἱστορεῖ τεραστῶν,
Κινεῖ πρὸς ἕμνον τοῦ Κτίσαντος τὴν κτίσιν,
Σώζων ἅπαντας, μυσταγωγεῖ καὶ γράφει,
Ἀμαρτάνοντις εἰς ἐπιστροφὴν φέρει
Πολλοῖς σὺν ἄλλοις καὶ Κριτοῦ δηλῶν κροῖον,
Σμήχειν διδάσκει ψυχικὰς ἀμαρτάδας.

1. Ἡ πρώτη αὐτῆ ἐκδοσις τοῦ «Ψαλτηρίου»—τῆς ὁποίας, σπανιωτάτης
θεωρουμένης, ἀντίτυπον ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην—δὲν φέρει χρο-
νολογίαν εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα ἀναγράφεται μόνον: «ἔγραψεν ἐν Ἑνεταῖς
ἐν οἰκίᾳ Ἄλδου τοῦ Μανουτῆλου». Οἱ εἰδικῶς γράψαντες ἐπὶ τοῦ ζητήματος
τούτου S. L. Geret, A. Renouard, Maittaire, Mart. Crusius, Βαρβολ. Κου-
τλουμουσιανός, A. Παπαδόπουλος Βρετός, Ambr. Firmin—Didot, E. Legrand
δὲν συμφωνοῦν εἰς τὸ ἔτος τῆς ἐκδόσεως, τὸ ὅποιον ὁμοῦ θέτουν πάντως
ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ ὅριου 1494—1498 (Ἴδὲ κυρίως A. Μουστοξύδην εἰς
«Ἑλληνομνήμων» σελ. 198, Ambr. Firmin—Didot: Alde Manuce et l.
Hellénisme à Venise pp. 58-61.—E. Legrand: α', 1, I, p. CII καὶ 22). Ὁ
Legrand φαίνεται δεχόμενος τὸ ἔτος 1494. Ὁ καθορισμὸς τῆς ἐκδόσεως τοῦ
«Ψαλτηρίου» ὑπὸ τοῦ Δεκαδύου ἔχει σχέσιν τινὰ μὲ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρό-
νου κατὰ τὸν ὅποιον ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον ἡ πνευματικὴ ταύτου δράσις.—
Ἀνάγκη νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, δεῖ ἡ περὶ τὸ τέλος τῆς προηγουμένης σελί-
δος ἐκ τυπογραφικοῦ σφάλματος ἀνεγράφομένη χρονολογία 1490 πρέπει νὰ
διορθωθῇ εἰς 1494.

Τὸ ἐπιγραμματικὸν ὅμως τοῦτο ποίημα, τὸ ὁποῖον ἀπέδωκαν εἰς τὸν Κερκυραῖον ἐκκλησιαστικὸν ἀσματογράφον πάντες οἱ ἀσχοληθέντες μετ' αὐτόν¹, εἶναι ἔργον τοῦ Βυζαντινοῦ ποιητοῦ Ἰωάννου Κυριώτου, τοῦ ἐπιλεγομένου Γεωμέτρου, ὡς βεβαιώνει ἀσφαλῆς μαρτυρία². Κατόπιν τούτου γεννᾶται ἡ εὐλογος ὑπόνοια μήπως καὶ οἱ ἄλλοι στίχοι, οἱ θεωρούμενοι ὡς γραφέντες ὑπὸ τοῦ Δεκαδύου, καὶ αὐτοὶ οἱ προτασσόμενοι ἐπιγραμματικῶς εἰς ἑκάστην τῶν μετὰ τοὺς ψαλμοὺς κατακεχωρημένων ἑννέα ὠδῶν, εἶναι τοῦ ἰδίου Γεωμέτρου, ὃ ὁποῖος παρέφρασεν ἐμμέτρως καὶ τὰς ὠδὰς ταύτας, ἢ ἄλλου τινὸς Βυζαντινοῦ ποιητοῦ· τὴν ὑπόνοιαν δὲ ταύτην ἐνισχύει ἡ μεγάλη ὁμοιότης τοῦ ὕφους, τοῦ χρησιμοποιομένου ἰαμβικοῦ τριμέτρου, καὶ ὠρισμένων φράσεων τοῦ πρώτου παρατεθέντος ἐπιγράμματος πρὸς τὸ ὕφος, τὸ μέτρον καὶ τὰς φράσεις ἄλλων παλαιότερων Βυζαντινῶν ποιημάτων.

1. Ὁ Γεώργ. Ζαβίρας εἰς τὸ ἔργον του «Νέα Ἑλλάς» σελ. 344, γράφων ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ δεκαδύου, ἀνιφέρει μόνον, ὅτι οὗτος προτάσσει εἰς τὸ «Ψαλτήριον» προσόμιον³ περὶ στίχων του οὐδὲν λέγει.

2. Ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς β' I σελ. 323 περιγράφων τὸν ὑπ' ἀριθ. 3594 καὶ εἰς τὸν 13ον αἰῶνα ἀνήκοντα κώδικα τῆς μονῆς Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους παραθέτει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: ΣΤ' Στίχοι [Ἰωάννου] τοῦ Γεωμέτρου εἰς τὸ «Ψαλτήριον»:

Ἀρχή: Σίγησον Ὀρφεῦ, ρίψον Ἑρμῆ τὴν λύραν,
Τρίπους δὲ Δελφοῖς δύνων εἰς λήθην ἔτι.

Ὁ Σ. Λάμπρος δὲν ἔδωκεν, ὡς φαίνεται, προσοχὴν εἰς τὴν ὁμοιότητα ταύτην τῶν στίχων τοῦ Γεωμέτρου πρὸς τοὺς τοῦ δεκαδύου· καὶ ἐνῶ ἔφερον εἰς φῶς τὸ ὄνομα τοῦ ἀληθοῦς ποιητοῦ τοῦ περιφήμου ἐπιγράμματος, δὲν διέλυσε καὶ τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑφισταμένην κλάνην.—Ὁ Γερμανὸς Α. Ludvich εἰς Byzantinische Zeitschrift, band I (1891) s. 297 γράφων περὶ τοῦ ἀκμάσαντος κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα Ἑλληνος λογίου Ἰακώβου Διασωρινοῦ, ἀποδίδει εἰς τοῦτον τοὺς στίχους αὐτοῦς, ἐνῶ τὸ «Ψαλτήριον» μετὰ τῶν στίχων εἶχε δημοσιευθῆ μεταξὺ τοῦ 1494 καὶ 1498. Ἀλλὰ καὶ ἐν δὲν ἐγνώριζε τὸ «Ψαλτήριον» ὁ Γερμανὸς φιλόλογος, ὑπῆρχεν ὅμως τὸ βιβλίον τοῦ H. Coxe «Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae. Oxonii 1853», εἰς τὸ πρῶτον τοῦ ὁποῖου μέρος καὶ εἰς σελ. 274—6, περιγραφομένου τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν 15ον αἰῶνα καὶ ὑπ' ἀριθ. 160 Βαροκκιανοῦ κώδικος, ἀναγινώσκω τὰ ἐξῆς: Ψαλτήριον σὺν θεῷ περιέχον τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ψαλμῶν, ἀμα δὲ καὶ τῶν εὐχῶν σὺν ἀκριβεῖα πολλῇ κατὰ στίχον» εἶνα δὲ 12 ἰαμβικοὺς στίχους εἰς τὸ Ψαλτήριον:

Ἄκουε Δαυὶδ τοῦ πατρ' ἡμῶν Ὀρφέως

Πάντως ὅμως ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Δεκαδύου ὡς μελωδοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ ὁ Λέων Ἀλλάτιος, δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰς Ἀκολουθίας, τὰς ὁποίας ἔγραψε: 1) διὰ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν νέον μάρτυρα, τὸν ἐξ Ἰωαννίνων⁴ καὶ 2) διὰ τὸν Ὅσιον Ἀθανάσιον, τὸν εἰς τὰ Μετέωρα ἀσκήσαντα.⁵ Εἰς ταύτας ὁ Δεκαδύος ἐμφανίζεται λυρικότατος, αἴρεται εἰς ἀληθῆς ὕψος θρησκευτικῆς ποιήσεως καὶ συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῆς ἰσχυροτέρως ἐκκλησιαστικῆς ὕμνογραφίας. Αἱ ὠδαὶ του καὶ τὰ Θεοδοκία εἰς τὰς ἀκολουθίας ταύτας εἶναι ἐμπνευσμένου ποιητοῦ ἔργον. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην, εἰς ἓν τῶν Θεοδοκίων λέγει: «Λειμῶνας ἀειθαλεῖς ὑπερίπταται χαῖρον τὸ πνευμά σου, σοφέ, Ἰωάννη τρισμάκαρ, ἐξ ὧν πολυποίκιλα καὶ εὐώδη ὄρεπόμενος

φέρμιγγα κινεῖ μυστικῆς μελωδίας. . .

καὶ ὀλίγον κατωτέρω: Στίχοι ἕτεροι

Σίγησον Ὀρφεῦ, ρίψον Ἑρμῆ τὴν λύραν κτλ.

³ Ὁ στίχος «Ἄκουε Δαυὶδ κτλ.» εὑρίσκεται καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 5 Κρομβολιανὸν κώδικα τοῦ 1405 (H. Coxe p. 422). Ὁ Ludvich εἰς τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Διασωρινοῦ ἄρθρον του ἀποδίδει εἰς τοῦτον καὶ ἑτέρους εἰς τὸ Ψαλτήριον στίχους:

Δαδτικῶν πέφυκα δέλτος ἀσμάτων
φέρουσα τοῖς μέλπουσι φέρτατον κλέος
χάριν τε τῷ γράφοντι καὶ κεκτημένῳ κτλ.

⁴ Ἀλλὰ καὶ οἱ στίχοι οὗτοι ἐγράφησαν πρὸ τριῶν ὀκτῶν αἰῶνων εἰς κώδικα εὑρισκόμενον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς Προδρόμου τῶν Σερρών, ὡς ἀναγράφει ὁ Π. Ν. Πικρογεωργίου εἰς Byzantinische Zeitschrift, Band 3 (1894) s. 320—1.—Συμπέρασμα τῶν παρατηρήσεων τούτων εἶναι, ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἐκδοσις τοῦ Ψαλτηρίου ἀρκεῖ διὰ τὴν ἀναίρεσιν τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι οἱ ἐπιγραμματικοὶ εἰς αὐτὸ στίχοι ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Διασωρινοῦ, τὰ δὲ χειρόγραφα, διὰ τὴν ἀποδειχθῆ ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι δὲν εἶναι ποιήματα τοῦ Δεκαδύου.

1. Ἴδε εἰς τὸ «Ἀνθολόγιον τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ» (Βενετία 1788) 18 Ἀπριλίου: Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ νέου μάρτυρος ἐξ Ἰωαννίνων, ποιηθεῖσα μὲν πρὸ τοῦ σφωτάτου Ἰουστίνου τοῦ Δεκαδύου, αἰτήσῃ δὲ τῶν φιλοχριστιανῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν.—Ὁ νέος οὗτος Ἅγιος Ἰωάννης ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν κατὰ τὴν 18 Ἀπριλίου 1526.

2. Ἀκολουθία τοῦ ὁλοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν Μετέωροις ἀσκήσαντος, φηλομένη τῇ κ' Ἀπριλίου, πρὸ τοῦ λογιωτάτου κυρίου Ἰουστίνου Δεκαδύου (sic) Ἐνετίται 1788.—Ἴδε καὶ εἰς τὸ Μηνιαῖον Ἀπριλίου.

άνθη, στέφανον τῆς κεφαλῆ σου πλέκεις ἄφθαρτον. Διὸ Χριστοῦ στεφανίτην ἀξίως τιμῶμέν σε.» Εἰς τὸν Δεκαδύον ἀποδίδεται ὑπὸ τινων, ἀλλ' ἄνευ ἐπαρκῶν ἀποδείξεων, καὶ ἡ ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ Ἄλδου Μανουτίου γενομένη κατὰ τὸ 1497 ἔκδοσις τοῦ βιβλίου «Ὡραὶ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας καθ' (sic) ἔθος τῆς ρωμαϊκῆς αὐλῆς, ἑπτὰ ψαλμοὶ τῆς μετανασῆς.» Δύο δὲ περισωθεῖσαι ἐπιστολαὶ του, ἡ μὲν πρὸς Νικήταν Φαῦστον, ἡ δὲ πρὸς Θεόδωρον Φωτεινόν, εἰς καλλίστην ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν, μαρτυροῦν τὴν βαθειάν του γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τὴν ἑλληνόμαθειάν του, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἄλδος Μανούτιος ἐκάλεσεν αὐτὸν ὡς συνεργάτην του κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ περιφήμου τυπογραφείου του καὶ ἵνα ἐπιστατῆ εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων, ἀπετέλεσε δὲ καὶ μέλος τῆς Ἀλδιανῆς Ἀκαδημίας.²

Αἱ περὶ τοῦ ὄλου βίου τοῦ Δεκαδύου πληροφορίες εἶναι ἀσαφεῖς. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του κατὰ συμπερασμὸν τίθεται περὶ τὸ 1472. Ἄγνωστον πόσον παρέμεινεν εἰς Ἐνετίαν καὶ διὰ ποίους λόγους μετέβη εἰς Αὐλῶνα, ὁπόθεν ἀπηλύθυνε τὴν πρὸς τὸν Φωτεινὸν ἐπιστολήν του· ἄγνωστον μένει καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του· πληροφορία τις ἀναφέρει ὅτι ἔζη μέχρι τοῦ 1540, διότι ὑπάρχει ἐπιστολή του πρὸς τὸν λόγιον Ἀλέξανδρον Νερούλην, φέρουσα τὴν χρονολογίαν ταύτην, ὅποτε βεβαίως ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένον τὸ ὑπὸ τινων ἀναγραφόμενον, ὅτι ἀπέθανε κατὰ τὸ 1526.³ Ἀκαθόριστοι παραμένουν ἀκόμη καὶ αἱ λεπτομέρειαι, ἂν ὑπῆρξαν δύο ἀσματογράφοι, φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα, καὶ ἂν ὁ Ἰουστίνος καὶ ὁ Ἰωὴλ Δεκαδύος εἶνε τὸ ἴδιον πρόσωπον ἢ δύο διαφορετικά· ἐπίσης δὲ διὰ ποῖον λόγον γράφεται ὑπ' ἄλλων μὲν Δεκαδύος ἢ Δεκάδυσος, ὑπ' ἄλλων δὲ Δεκαδίων. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κερκυραίου ἀσματογράφου καὶ ἑλληνομαθοῦς θὰ μένη συνδεδεμένον μετὰ τὴν μεταβυζαντινὴν θρησκευτικὴν ποίησιν καὶ μετὰ τὴν ἐνταθεῖσαν.

1. Ἴδε τούτας εἰς E. Legrand: α', I, II, pp. 346—352.

2. A. Firmin—Didot: «Alde Manuce etc», pp. 150 καὶ 448.

3. Ἴδε περὶ τούτου H. Xιώτην: α', 6ος, σελ. 387.

4. Σ. Λάμπρος: «Τὰ σφάλματα καὶ αὐτιάματα τῶν Κερκυραίων» εἰς: Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα. Ἀθήναι 1882, Τόμ. 2ος σελ. 516 καὶ ἐφεξῆς.—E. Legrand: α', I, I, p. CIV.

εἰς τὸ ἑπακρον κίνησιν ὑπὲρ τῆς σπουδῆς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὸ τέλος τῆς 15ης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 16ης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Οἱ Ἕλληνες λόγιοι κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως.¹—

Ἡ στροφή τοῦ ἰταλικοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἑλλην κλασικὴν παράδοσιν—κυρίως κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ 15ου καὶ τὰς πρώτας τοῦ 16ου αἰῶνος—εἶναι τὸ κορύφωμα τῆς ἀπὸ ἀρκετοῦ ἡδῆ χρόνου ἐκδηλωθείσης εἰς τὴν Ἰταλίαν τάσεως πρὸς γενικὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος εἰς τὴν χώραν ταύτην ἀναπτύσσεται ἰσχυρὸς ὁ πόθος τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὸ ἰταλικὸν πνεῦμα ἐπιζητεῖ δλονὲν καὶ περισσότερον νὰ ἐκπαιδεύεται διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ σπουδὴ τῆς φιλολογίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀποτελεῖ τὴν ὑπερτάτην ἀπόλαυσιν καὶ χαρὰν ἐκλεκτῶν πνευμάτων. Ἰταλοὶ λόγιοι καὶ σοφοὶ μεταβαίνουν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐνῶ ἐξ ἄλλου Ἕλληνες λόγιοι, φεύγοντες τὴν βίαν τοῦ διαρκῶς κατακτιῶντος τὴν χώραν τῶν Ἀσιατῶν ἐπιδρομέως, διαπερῶνται εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ γίνονται διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἐρμηνευταὶ αὐτῶν. Ἡ σχολὴ τοῦ Μανουήλ Χρυσολωρᾶ, τοῦ μεγαλειτέρου Ἕλληνοδιδασκάλου κατὰ τὸ τέλος τοῦ 14ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀποδίδει πλῆθος ἑλληνιστῶν, οἱ ὅποιοι πανταχοῦ τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου γίνονται καὶ αὐτοὶ διδάσκαλοι τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ φορεῖς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὰ προϊόντα τοῦ ὁποίου προσφέρουν ὡς κοινὸν κτῆμα εἰς λατινικὰς μεταφράσεις.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος ἀρχίζει ἡ ἀληθῆς

1. Τὸ εὐρύτατον τοῦτο θέμα δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ ἐξετασθῆ ἐπαρκῶς εἰς ὀλιγίστας σελίδας. Ἄλλ' ἐπρεπε νὰ σταματήσω πρὸ αὐτοῦ καὶ νὰ τὸ πραγματευθῶ ἔστι καὶ ἀτελῶς καὶ μετὰ τὴν μαγλειτέραν συντομίαν, διότι ἡ ἀναγέννησις τῆς Δύσεως καὶ ἡ ὄρασις τῶν Ἑλλήνων λογίων, συνεπῶς καὶ ἡ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, εἶναι στενάτατα συνδεδεμένα, ἀποτελοῦν μᾶλλον ἓν καὶ τὸ αὐτὸ θέμα εἰς ὠρισμένα τουλάχιστον σημεῖα καὶ εἰς ὠρισμένην χρονικὴν περίοδον.

αναγέννησις εἰς τὴν Ἰταλίαν¹ διὰ τὴν μεταδοθῆ ταχέως καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Οἱ Ἕλληνες λόγιοι δίδουν εἰς τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τὴν ὠθησιν, ἣ ὅποια ἔκρινε τὴν τύχην τῆς· εἶναι οὗτοι—σοφοί, γραμματικοί, φιλόσοφοι—οἱ πρῶτοι τῆς νέας Ἰταλίας διδάσκαλοι· καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας των ἐκπαιδεύονται οἱ Ἰταλοὶ καὶ ἀποκτοῦν τὰ ἰσχυρὰ στοιχεῖα πρὸς στερέωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ νέου πολιτισμοῦ των. Ἀμιλλὰ ἑλληνομαθείας ἀναπτύσσεται εἰς τὰς αὐτὰς τῶν διαφόρων ἰταλικῶν ἡγεμονιῶν καὶ ὁ πόθος τῆς σπουδῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς γνωριμίας μὲ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα κατακτᾷ τὰς ψυχάς. Εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὁ Κόσμος Μένδικος, ἀμιλλώμενος πρὸς τὸν διάθερμον προστάτην τῆς ἑλληνικῆς παιδείας *Palla Strozzi*, τὸν ὁποῖον καὶ ἐξαρίζει ἀπὸ φιλολογικὴν ἀντιζηλίαν, μόλις ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς χώρας του, φιλοδοξεῖ νὰ καταστήσῃ τὴν πόλιν τοῦ νέας Ἀθήνας, ἱερὸν τῶν γραμμάτων, τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ ἐπονομάζεται Περικλῆς τῆς Φλωρεντίας. Εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς Νεαπόλεως ὁ Ἀλφόνσος Ε' ὁ ἐξ Ἀραγωνίας, εἰς τὸ δουκάτον τῆς Φερράρας ἡ ἀρχουσα οἰκογένεια τῶν *Este*, εἰς τὸ Οὐρμπινο ὁ δούξ Φρειδερίκος ντὲ Μοντελφέρτο, εἰς τὴν Μάντουαν ὁ πρῶτος μαρκήσιος Ἰωάννης—Φραγκίσκος Α' ντὲ Γκονζαγκὺ θεωροῦν τὸν τίτλον τοῦ προστάτου τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὡς τὸν ἐνδοξότερον· εἰς τὰς πόλεις των ὡς καὶ εἰς τὴν Βολωνίαν, Ἐνετίαν, Μιλάνον, Παταύιον, Βερώναν καλοῦνται οἱ Ἕλληνες λόγιοι διὰ νὰ διδάξουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Πανταχοῦ ἡ αὐτὴ ὁρμὴ διὰ τὴν ἐκμάθησιν καὶ μελέτην τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας².

Συγχρόνως μὲ τὴν ὁρμὴν ταύτην ἐπέρχεται συρροὴ γεγονότων, τὰ ὅποια κατέχουν τὴν σπουδαιότεραν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης, διότι εἶναι ταῦτα κύριοι συντελεσταὶ τῆς πλήρους καὶ ἀληθοῦς ἀναγεννήσεως: Ἡ σύνοδος τῆς Φλωρεντίας, ἡ συγκροτηθεῖσα διὰ τὴν συζήτησιν καὶ λύσιν τοῦ ἀλύτου μείναντος ζητήματος τῆς ἐνώσεως τῶν δύο Ἐκ-

κλησιῶν, γίνεται αἰτία νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὡς πληρεξούσιοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ φιλόσοφοι, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν τὴν ἀναδίωσιν τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας· τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους εἶναι δύναμις δημιουργικὴ διὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ υποβοηθεῖ τὴν διεξόδον τοῦ πανθεισμοῦ εἰς τὰς διανοίας καὶ τὰ ἥθη· ἀνακαλύπτεται ἡ τυπογραφία· ἐπὶ τοῦ Πάπικοῦ θρόνου ἀνέρχεται Νικόλαος ὁ Ε', μέγας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων θιασώτης καὶ τῶν τεχνῶν προστάτης· ἡ Κωνσταντινούπολις κυριεῦεται ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὴν μεγάλην ἐξοδὸν τῶν Βυζαντινῶν λογίων πρὸς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην¹.

Ἡ ἀθρόα μετάβασις τῶν λογίων τοῦ Βυζαντίου εἰς Ἰταλίαν συντελεῖ νὰ ἐξαφθῇ ὁ Ἰταλικὸς πόθος διὰ τὴν σπουδὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Αἱ πλεῖσται τῆς Ἰταλίας πόλεις ἔχουν ἔδρας πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ οἱ καλλίτεροι τῶν Ἑλλήνων λογίων καλοῦνται νὰ καταλάβουν αὐτὰς ἢ καὶ ἄλλας νέας, ἰδρυομένας κατὰ μίμησιν τῶν ὑπαρχουσῶν. Καὶ ἐνταῦθα προβάλλει ὡς δίδουσα τὸν κυριώτερον τόνον εἰς τὴν ὅλην ταύτην κίνησιν ἡ μεγάλη μορφή τοῦ ἐκ Τραπεζοῦντος καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Ὁ ἑλληνικώτατος τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ φρόνημα Βησσαρίων «ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἐνδοξοτέρων καὶ θερμότερων ὁπαδῶν τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὑπῆρξεν ὁ πάτερων ὄλων τῶν συμπατριωτῶν του, οἱ ὅποιοι ἔφερον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν τὴν γλώσσαν των καὶ τὴν φιλολογίαν των. Τὸ μέγαρόν του ἔγινεν ἡ ἐνδοξος Ἀκαδημία, ὅπου ἐξητάζοντο ὅλα τὰ μεγάλα φιλολογικὰ ζητήματα, ὅπου ἡ γραμματικὴ συζήτησις καὶ ἡ φιλοσοφικὴ συνομιλία ἦσαν ἑορταὶ μετὰ φροντίδος παρασκευαζόμεναι καὶ ἀφίνουσαι εἰς τοὺς εὐτυχεῖς παρευρισκαμένους ἐντόπωσιν ἀνεξέλειπτον. Ἐκεῖ εἶδεν οὗτος νὰ γεννᾶται ἡ τυπογραφία² καὶ διώρθωσεν ἰδιοχείρως ἢ μὲ συνεργασίαν τῶν φίλων του καὶ τῶν οἰκείων του πρῶτὰ τινα βιβλία, τὰ ὅποια ἐτυπώθη-

1. Emile Gebhart: *Les Origines de la Renaissance en Italie*. Paris 1879. p. 141.—A. Firmin—Didot: *L'Alde Manuce etc.* pp. 24—26.

2. Ἀηλαδὴ ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τυπογραφίας εἰς τὴν Ἰταλίαν. 2. Σ.

1. Henri Vast: *Le Cardinal Bessarion. Étude sur la chrétienté et la Renaissance vers le milieu du XV siècle*. Paris 1878. p. 162.

2. Ambr. Firmin—Didot: *L'Alde Manuce etc.* pp. XXX—XLIII.

σαν ἀπὸ τὰ ὠραία χειρόγραφα τῆς συλλογῆς του.¹ » Παρὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ Ἑλληνος πατριώτου καὶ πανισχύρου λειτουργοῦ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ἔτυχον προστασίας καὶ πλησίον του εὖρον ἄσυλον οἱ πλείστοι τῶν φυγάδων Ἑλλήνων λογίων πρὸ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ γεννησιδωρία του ἐβοήθησε πολλοὺς ἐλληνοπαῖδας νὰ σπουδάσουν τὴν ἐλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν καὶ νὰ γίνουσι συντελεσταὶ ἐπιφανεῖς τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην του, τὴν δωρηθεῖσαν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἑνετίας καὶ γνωστὴν παραμείνασαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀγίου Μάρκου,» ἐλήφθησαν τὰ κάλλιστα τῶν χειρογράφων πολλῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων διὰ νὰ τυπωθοῦν, ἐνῶ καὶ ὁ ἴδιος μετέφραζε μερικὰ ἐκ τῶν κειμένων τούτων εἰς τὴν λατινικὴν².

Ἡ τοιαύτη ἐκ μέρους τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος προστασία τῶν Ἑλλήνων λογίων συνετέλεσεν ὥστε αὐτοὶ νὰ χρησιμοποιοῦν ἀποτελεσματικῶς τοὺς θησαυροὺς τῆς φιλολογικῆς ἀρχαιότητος τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ὁποίους ἔφερον μαζί των, καὶ νὰ συμβάλλουν τὰ μέγιστα εἰς τὴν κίνησιν, τῆς ὁποίας κύριος σκοπὸς καὶ πρῶτον ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ πλήρης ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν. Γίνονται οἱ ἐνσυνείδητοι διδάσκαλοι τοῦ κλασικοῦ ὠραίου καὶ ἡ διδασκαλία των ἐξασκεῖ τὴν μεγαλειτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς νέας Ἰταλικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἐλληνικὰ γράμματα εὕρισκουν ἄσυλον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ πρὸς ἀνταπόδοσιν τῆς ἀσουλίας ταύτης συντελοῦν εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ εἰς τὸν ἐξευγενισμόν τοῦ ἰταλικοῦ πνεύματος. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς εὐεργεσίας καὶ εὐγνωμοσύνης καθορίζει ὅσον καὶ ἀναδεικνύει τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑλλήνων λογίων καὶ ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ χειρόγραφα προήλθε μέγα μέρος τῆς ἀναδημιουργίας τοῦ λατινικοῦ πνεύματος καὶ πολιτισμοῦ, τῆς ὁποίας πρώτη καὶ κυρία ἐστὶς ὑπῆρξεν ἡ Φλωρεντία. Πλήρη ἀπεικόνισιν τῆς ἐλληνοἰταλικῆς ἐκείνης συνεργασίας ὑπὸ τὴν ἀναγεννητικὴν ἐννοιάν

1. H. Vast : Le Cardinal Bessarion etc. p. VIII.

2. H. Vast : Le Cardinal Bessarion etc. pp. 364—378.— Ἴδε καὶ Δαζ, Βελέλη «Ὁ Βησσαρίωνος καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀλ—Μάρκου» εἰς *Νουμά* χρόνος Γ' (1905) ἀριθ. 159.

τῆς δύνανται νὰ δώσουν οἱ λόγοι Ἑλληνος λογίου καὶ ποιητοῦ, γεννηθέντος κατὰ τοὺς λαμπροτέρους τῆς Ἀναγεννήσεως χρόνους, τοῦ Ἀντωνίου Ἐπαρχοῦ, ὁ ὁποῖος, γράφων πρὸς τὸν Ἰταλὸν φιλόλογον Βίκκιον Παλδῖνον σχετικῶς μετὰ τὴν ἀπόκτησιν χειρογράφων ὑπὸ τοῦ Κόσμου Μεδίκου καὶ μετὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποκτήσεως ταύτης, λέγει :

«Ὡστε παρὰ τοῦτο τὴν θαυμαστὴν ταύτην ὑμῶν πόλιν (ἐννοεῖ τὴν Φλωρεντίαν) εἰκότως ἂν τις ὀνομάζοι τῆς μὲν Ἑλλάδος ἀπάσης ἐστὶαν, τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς ἐπίσης ἀμφοτέρων τῶν φωνῶν διατηρησάσης καὶ μὴ ἔλαττον τῶν πατρῶν τὰ τῶν Ἑλλήνων μεταχειρησαμένης, τῆς δὲ Ἰταλίας κρυτανεῖον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν προσέτι δὲ καὶ προξένου γενεμένης τοῦ καὶ τὴν Ἰταλῶν φωνήν, ἡμελημένην ἤδη, ἐκ τῶν ἐλληνικῶν λόγων ἐπιδιορθωθῆναι. Καὶ γὰρ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ περιφανοῦς Κόσμου καὶ Πέτρου καὶ Δαυρεντίου τῶν Μεδίκων, προγόνων τοῦ νῦν ἄρχοντος, ὁ τὰ πάντα ἄριστος Κόσμος τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν Ἑλλήνων ἀρετὴν, πεπονηκυῖαν ἤδη καὶ λήγουσαν ἰδῶν, μεγαλοφρόνως καὶ φιλανθρώπως ἐπικουρήσας συνετήρησε καὶ τοῦ θάλλειν ἔτι καὶ νῦν αἵτις ἐγένετο ἐρ' ἧς χάριτας ἀθανάτους ἄγει τὸ γένος ἡμῶν ἅπαν Κόσμῳ, σωτήρι φανέντι τῆς ἀρχαίας τῶν Ἑλλήνων εὐγενείας. Μὴ φέρον γὰρ τὸ γένος τῶν ἑλλογιμῶν ἀνδρῶν, τῶν τῆνικαῦτα περιόντων παρὰ βαρβάρως αἰκεῖν, θηρίοις ἀτιθάσσοις καὶ πλὴν τῆς μορφῆς οὐδὲν ἀνθρώπινον ἄλλο κεκτημένοις, ἐφυγεν αἰεὶ προτροπάδην ἕκαστος, καὶ κατέφευγον, ὥσπερ ἐπὶ βωμῶν ἄσυλον, ἐπὶ τὴν λαμπρὰν ταύτην οἰκίαν. Πρῶτος δ' ἀπάντων ἀφίκετο Χρυσολωρᾶς ὁ Βυζάντιος ὃν δὴ καὶ φιλοτίμως ὑποδεξάμενος ὁ περιφανῆς Κόσμος, τιμῆς τε ἠξίωσεν ἀπάσης καὶ θεραπείας τῆς προσηκούσης καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐδίδαξε τὴν καθ' Ἑλληνας παιδείαν . . .»

Ἄλλ' οἱ Ἑλληνες λόγοι, συμβάλλοντες εἰς τὴν κίνησιν διὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ὑφίστανται καὶ αὐτοὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κινήσεως ταύτης, οὐχὶ ὑπὸ τὴν προσδευτικὴν δυνάμιν τῆς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀναδρομικόν, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ. Ἀναγκάζονται ν'

1. Ὁλόκληρον τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Α. Ἐπαρχοῦ, γραφείσαν κατὰ τὸ 1567, ἴδε εἰς E Legrand, : α', I, II, pp. 373—4.

ἀνατρέχουν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ νὰ προσκαλλῶνται εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, τῆς ὁποίας τὴν πλήρη γνωριμίαν τόσον ἐπιζητεῖ τὸ ἰταλικὸν πνεῦμα. Διὰ νὰ ἐννοηθῇ λοιπὸν τὸ ἔργον τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν λογίων τούτων, διὰ νὰ ἐξηγηθῇ δικαίως καὶ ὀρθῶς τὸ φαινόμενον τῆς λίαν ἀρχαιοπρεποῦς γλώσσης των — ἀρχαιοπρεπεστέρως καὶ ἄπο τὴν τῶν συγγραφέων τῶν τελευταίων τοῦλάχιστον αἰῶνων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς — καὶ ἡ στενὴ πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν προσήλωσις των πρέπει τὸ ἔργον των καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ των κατὰ τὴν ἐξέτασιν των νὰ τεθοῦν ἐντὸς πλαισίου, ἀποτελουμένου ἀπὸ τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς κινήσεως ταύτης, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ φέρει πρὸς αὐτὴν τὸ ἰταλικὸν πνεῦμα. Οἱ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν φεύγοντες ἐκ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος λόγιοι, καὶ ὅσοι ἀκόμη σπουδάζουν εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ ν' ἀναδειχθοῦν τοιοῦτοι, πρέπει νὰ ἱκανοποιοῦν τὸν πόθον τῆς ἰταλικῆς ψυχῆς, ὅπως γνωρίσῃ πλήρως ὅλον τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ ὅπως ἴδῃ ἀνασυρόμενον ἐντελῶς τὸν πέπλον, ὃ ὁποῖος ἀπέκρυπτε τὴν ὠραιότητά του· πρέπει νὰ ἱκανοποιοῦν τὸν ἀκράτητον ἰταλικὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος· ἐνθουσιασμὸν κυριαρχοῦντα εἰς τὰς ἀλλὰς τῶν διαφόρων ἡγεμόνων καὶ πλείστων εὐγενῶν ἀρχόντων. Ὁ κῶδιξ τῶν προσόντων τῶν ἀυλικῶν ἐπιβάλλει εἰς τοὺτους νὰ εἶναι ἑλληνομάθεις:

«Ἀπαιτῶ ὁ ἀυλικὸς ἡμῶν νὰ εἶναι πεπαιδευμένος περισσότερον ἢ μετρίως· νὰ εἶναι τοῦλάχιστον κάτοχος τῆς ἐγκυκλίου μαθήσεως καὶ νὰ γνωρίζῃ ὄχι μόνον τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἕνεκα τῆς πληθύος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν θείων συγγραμμάτων, τὰ ὅποια ὑπάρχουν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν¹.»

Κατόπιν τούτου καθόλου παράδοξον, ἀνζητοῦνται πανταχόθεν καὶ ἀδιακόπως ἑλληνικὰ κείμενα διὰ νὰ μελετῶνται ἀπ' εὐθείας². Καὶ οἱ Ἕλληνες λόγιοι, ἐνῶ ἀποκαλύπτουν εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν εἰς ὅλην τὴν λαμπρότητά της, γίνονται καὶ οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν κειμένων· τὸ δὲ ἐπάγγελμα τοῦ ἀντιγραφέως, εἰς τὸ ὁποῖον προσιδιάζει τὸ ἐπίθετον τοῦ καλλιγράφου,

1. H. Taine: La Philosophie de l'art en Italie. Paris 1866. p. 45.

2. Ambr. Firmin — Didot: L'Alde Manuce etc. p. XLV.

ἐξασφαλίζον τιμὰς καὶ προστασίαν, πρωτίστως ὁμῶς αὐτὰ τὰ μέσα τῆς ζωῆς, πολλαπλασιάζεται.

Ὁ πόθος τῆς ἀποκτήσεως χειρογράφων ἀρχαίων ἢ καλλιτεχνικῶν ἀντιγράφων των αὐξάνει διαρκῶς, φέρων πολλάκις καὶ μέχρι τῆς ὑπεξαιρέσεως, μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς κλοπῆς. Μεγιστάνες καὶ πατρίκιοι κατακρατοῦν χωρὶς κανένα δισταγμὸν τὰ εἰς αὐτοὺς δανειζόμενα χειρόγραφα ἢ καὶ τὰ κλέπτουν. Ἡ κλοπὴ χειρογράφου βιβλίου δὲν εἶναι πρᾶξις ἀτιμωτική· τουναντίον· ἀποτελεῖ δόξαν. Ἐλευθέριοι ἄρχοντες προσφέρουν ἀφειδῶς διὰ τὴν ἀπόκτησιν χειρογράφων καὶ διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀντιγράφων· οἱ δὲ Ἕλληνες λόγιοι, ἐνῶ διαδίδουν εἰς τὴν Δύσιν τὴν γλῶσσαν τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος, πωλοῦν ἢ ἀντιγράφουν χειρόγραφα· γίνονται διδάσκαλοι εἰς τὰ τελειοποιούμενα καὶ πολλαπλασιαζόμενα Πανεπιστήμια καὶ εἰς ἰδρυόμενας νέας Σχολὰς καὶ συγχρόνως συνεργάζονται εἰς τὴν συγκρότησιν βιβλιοθηκῶν καὶ εἰς τὴν ἰδρυσιν καὶ λειτουργίαν τυπογραφείων· ἐπιστατοῦν εἰς τὴν ἔκδοσιν ἀρχαίων κειμένων, διορθοῦν καὶ σχολιάζουν αὐτά. Εἶναι ἐπὶ κέραι πλέον ἢ εὐπρόσδεκτοι εἰς τὰς ἐκάστοτε συγκροτούμενας Ἀκαδημίας τῆς ἐποχῆς ταύτης, αἱ ὅποια δύνανται νὰ παραβληθοῦν μᾶλλον πρὸς συγκεντρώσεις προσκαίρους, διαλυόμενας ἅμα ὡς ἐκλείψουν καὶ οἱ ἰδρυταὶ των, ἀλλ' ὅπου κατὰ τὴν μακρὰν ἢ βραχείαν ζωὴν των συναθροίζονται αἱ πλεον διακεκριμένοι προσωπικότητες διὰ νὰ συζητήσουν τὰ λεπτότερα καὶ δυσκολώτερα ζητήματα τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὴν πρώτην τοιαύτην Ἀκαδημίαν τοῦ Κόσμου Μεδίκου εἰς τὴν Φλωρεντίαν, τὴν κατόπιν ταύτης ἰδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ λίαν εὐγενοῦς τὴν καταγωγὴν Πέτρου τοῦ ἐκ Κλαθρίας καὶ τὴν λαμπρὰν μεταξὺ τῶν λαμπρῶν τοῦ Βησσαρίωνος¹ διαδέχονται ἄλλαι εἰς πολλὰς τῆς Ἰταλίας πόλεις.

Ἀναστρεφόμενοι ἐντὸς τοιοῦτου κόσμου, εὕρισκόμενοι ἐντὸς περιβάλλοντος τοιοῦτου οἱ πλείστοι τῶν εἰς Ἰταλίαν διαδιδόντων Ἑλλήνων λογίων κατὰ τὸ τέλος τῆς 15ης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος, ἠναγκασμένοι πολλάκις ν' ἀμιλλῶνται εἰς ἑλληνομάθειαν πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς ἢ ἄλλης ἐθνικότητος ὁμο-

1. H. Vasi: Le Cardinal Bessarion etc. p. 306.

τέχνους των, στρέφονται ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὸν ἀρχαίον ἑλληνικὸν κόσμον καὶ γίνονται πιστοὶ τῆς κλασικῆς παραδόσεως τηρηταί. Ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας, ἡ μελέτη, ἡ ἔρευνα καὶ ἔρμηνεα τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ὕφους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων ἀποτελοῦν τὴν ὑψίστην καὶ λεπτοτάτην διανοητικὴν ἀπόλαυσιν ἢ πεζογραφία καὶ ἡ ποίησις καλλιεργοῦνται κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ὑπομένῃ ὡς κυρία ἐντύπωσις, ὅτι ἡ καλλιέργεια αὕτη εἶναι ἡ συμπλήρωσις τῆς ὑπερτάτης μορφώσεως τοῦ πνεύματος. Οὐδόλως παράδοξον ἂν εἰς τὴν πεζογραφίαν ἐπιδιώκεται ἡ μίμησις τῆς ἀρχαίας κομφοπείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνομαθείας ἢ ἐπίδειξις, ἂν τὴν μεγαλειότεραν παραγωγὴν τῆς ἀποτελοῦν αἱ φιλολογικαὶ ἐπιστολαί, τ' ἀφιερωτικὰ προσίμια εἰς τὰ ἐκτυπούμενα ἀρχαῖα συγγράμματα, αἱ γραμματικαὶ πραγματεῖαι καὶ αἱ ὑπομνηματικαὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς διατριβαί, καὶ ἂν εἰς τὴν ἀρχαΐζουσαν ποίησιν τὸ ἐπίγραμμα ἐμφανίζεται ὡς τὸ ἀφθονότερον προϊόν τῆς. Εἰς τοιοῦτον πνευματικὸν κόσμον δημιουργούμενον ἐντὸς αὐλῶν ἰσχυρῶν καὶ ἐντὸς κύκλων εὐγενῶν, ὅπου ἐπιζητεῖται ἢ ἐπίδειξις τῶν πολλῶν, ἀλλὰ συνήθως ἀδαθῶν, φιλολογικῶν γνώσεων καὶ ὅπου εἶναι ἀπαραίτητος σχεδὸν ὁ ἔπαινος καὶ τὸ ἐγκώμιον τῶν ἰσχυρῶν, τὸ λεπτὸν αὐτὸ ποιητικὸν εἶδος θὰ καλλιεργηθῇ ἰδιαιτέρως. Τὸ ἰταλικὸν сонέττο καὶ τὸ ἑλληνικὸν καὶ λατινικὸν ἐπίγραμμα συναγωνίζονται.

Ὅπως κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν καὶ ὅπως κατὰ τοὺς φιλολογικῶς ἐνδοξότερους Βυζαντινοὺς χρόνους τὸ ἐπίγραμμα ἦτον ἢ κυριωτέρα παραγωγὴ τῆς μούσης τῶν αὐλικῶν ποιητῶν, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς ἀναγεννήσεως, ὅτε οἱ λόγιοι ποιηταὶ ἀναστρέφονται πάντοτε ἐντὸς αὐλῶν ἡγεμόνων καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν, καλλιεργεῖται τοῦτο μετὰ πάθους καὶ συστηματικῶς γίνεται, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἶπῃ, τοῦ συρμοῦ. Τὸ ἐπίγραμμα, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς παλαιότερους ἐκείνους χρόνους, χρησιμοποιεῖται κυρίως διὰ τὴν σύντομον ἔκφρασιν κρίσεώς τινος περὶ ποιητῶν, καλλιτεχνῶν καὶ καλλιτεχνημάτων, πρὸς ἔπαινον τῶν ἰσχυρῶν, πρὸς ἀνάδειξιν ὀρισμένης ἀρετῆς ἢ πράξεως ὑψηλοῦ προσώπου ἢ καὶ ὡς σατυρικὸν παίγνιον τῶν πεπαιδευμένων καὶ σοφῶν, ἐπεξεργάζεται δὲ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν του κατὰ τὸν αὐτὸν

τρόπον. Ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἰδίως περιόδου οἱ ἄρχοντες ἀνήγειρον εἰς τοὺς καλλιτέρους λογοτέχνους τῶν παρελθόντων χρόνων ἀνδριάντας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐχάρασσον ἐπιγράμματα πρὸς τοῦτο γραφόμενα· κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἀντὶ ἀνεγέρσεως ἀνδριάντων τυπώνονται χάρις εἰς τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν τυπογραφίαν καὶ ἐκδίδονται τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων λογοτεχνῶν, οἱ δὲ σοφοὶ καὶ πεπαιδευμένοι, οἱ ἑλληνισταὶ καὶ λατινισταὶ προτάσσουσι τῶν ἐκδόσεων τούτων τὰ ἐπιγράμματα τῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέγραφον εἰς τοὺς ἀνδριάντας, ἂν ἀνηγείροντο τοιοῦτοι. Ἡ σύνθεσις ἐπιγραμμάτων γίνεται πληθωρικὴ, ἀφοῦ αὕτη θεωρεῖται ὑποχρέωσις, σχεδὸν ἀνάγκη· μερικὰ ἐκ τούτων εἶναι κομφοτεχνήματα· πολλὰ δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν μόνον ὡς κακότεχνα καὶ κοῦφα κατασκευάσματα. Οἱ Ἕλληνες λόγιοι τῶν χρόνων αὐτῶν ἀκολουθοῦν τὴν γενικὴν θέλησιν καὶ τάσιν· πρέπει εἰς τὴν σύνθεσιν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἐπιγραμμάτων ν' ἀμιλλῶνται πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους ξένους φιλολόγους, οἱ ὁποῖοι ἐξελληνίζουσι ἢ ἐκλατινίζουσι καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματά των. Τούτου ἕνεκεν οἱ κάλλιστοι τῶν πρώτων μεταβυζαντινῶν χρόνων ἐπιγραμματοποιοὶ εἶναι εἰ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως κάλλιστοι ἑλληνισταὶ, οἱ ὁποῖοι τοσοῦτον συνέβαλον εἰς τὴν ἀναγεννητικὴν τῆς Δύσεως κίνησιν.

Ἰανὸς Λάσκαρις¹. Μεταξὺ τῶν ἐπιγραμματοποιῶν τῶν χρόνων τούτων κρατίστην θέσιν κατέχει ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις, ὁ ὁποῖος εἶναι

1. Κυριώτερα βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἰ. Λασκάριος: Conradus Gesnerus: *Universalis sive Catalogus omnium scriptorum locupletissimus in tribus linguis Latina, Graeca et Hebraica*. Tiguri MDXLV p. 32.—Isaac Bullard: *Académie des Sciences et des Arts contenant les vies et les éloges historiques des hommes illustres*. Amsterdam 1682. Tom. I, livr. II pp. 282—3. (Παραδόξως κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους καὶ ξένους τοὺς ἀσχοληθέντας μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγιου, τοὺς δρᾶσαντας εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν 14ην, 15ην καὶ 16ην ἑκατονταετηρίδα, δὲν ἀναφέρει ὡς βοηθὸν τὸν συγγραφέα τούτου, ἐνῶ παρέχει ἀξιολόγους περὶ αὐτῶν πληροφορίας).—Umpfredus Hodius: *De Graecis illustribus linguae Graecae litterarumque humaniorum restauratoribus, eorum vitis, scriptis et elogiis libri II*. Londini MDCCXLII pp. 247—245.—Christ. Fr. Boerner: *De Doctis Hominibus Graecis Litterarum Graecorum in Italia instauratoribus liber*.—Lipsiae 1750. p.p. 199—218 Fr. Scoell: *Geschichte der griechischen Litteratur von der frü-*

ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐργατῶν τῆς ἀναγεννητικῆς κινήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῆς ἀφυπνισθείσης μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντίου ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ὑπέροχος ἀντιπρόσωπος καὶ διερμηνεύς.

Ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις, τὸν ὅποιον ἄλλοι μὲν ὀνομάζουσι καὶ Ἰωάννην¹, ἄλλοι δὲ Ἀνδρέαν Ἰωάννην Λάσκαριν, ἐγεννήθη μὲν πιθανότατα περὶ τὸ 1445 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ κατήγετο ἀπὸ τὴν πολίχνην τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Ρύνδακον, διὸ καὶ συχνάκις προσεπιλέγεται καὶ Ρυνδακηνός. Ἀνήκεν εἰς τὴν ἐνδοξὸν οἰκογένειαν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ὁ πατήρ του Θεόδωρος μετέφερεν αὐτὸν εἰς Πελοπόννησον, ἐκεῖθεν δὲ μετὰ τινα χρόνον εἰς τὴν Κρήτην καὶ κατόπιν εἰς τὸ Παναῖον, ὅπου ἐσπούδασε διὰ τῆς προστασίας τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος καὶ ὑπὸ διδάσκαλον τὸν Δημήτριον Χαλκοκονδύλην. Μετὰ τὸν ἐπισυμβάντα κατὰ τὸ 1472 θάνατον τοῦ Βησσαρίωνος ἡ θέσις τοῦ Λασκάρως κατέστη δύσκολος² γνωρίζων ἅμως οὗτος, ὅτι εἰς τὴν αὐλήν τῶν Μεδίκων

chesten mytischen Zeit bis zur Einnahme Constantinopels durch die Türken. Recata in italiano con note ed osservazioni critiche dal Dottor Emilio Tipaldo. Vol. VI, Parte Unica. Venezia MDCCXXX. pp. 69—72 καὶ 191—192.

—A. Μουστοξύδης: «Τὸ ἐν Ρώμῃ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον». Ἑλληνομνήμων σελ. 230-5.—K. Σάθας: α', 113—119.—Ambr. Firmin—Didot: L'Alde Manue etc pp. 456—458 καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας.—Δ. Θερεσιανός: 1, 8—14.—E. Legrand: α' 1, I, pp. CXXXI—CII.—Τὸ βιβλίον τοῦ H. Vast: De Vita et operibus I. Lascari. Paris 1878, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου. Ἀλλὰ πᾶσαν σπουδαίαν πληροφορίαν περιλαμβανομένην εἰς αὐτὸ ἀναφέρει ὁ E. Legrand εἰς τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω ἀναγραφομένην μελέτην του· οὕτω δὲ ἡ ἄλλειψις τοῦ ἔργου τοῦ Vast δὲν καθίσταται ἀπολύτως αἰσθητή.

1. Ὁ Leon Dorez εἰς τὸ ἄρθρον του «Joannes Lascaris Frère de «Janus» Lascaris δημοσιευθὲν εἰς «Revue des Bibliothèques», cinquième année (1895) pp. 325—329, στηριζόμενος εἰς τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν οἰκογένειαν Λασκάρως documents, τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ G. Amati εἰς τὸ «Archivio storico Italiano» vol. III (1866) p. 166 καὶ ἐφεξῆς, ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις εἶχεν ἀδελφὸν ὀνομαζόμενον καὶ αὐτὸν Ἰωάννην καὶ ὅτι πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦτου ἡ καὶ ἐκ τῆς τότε φιλολογικῆς συνηθείας, μετέβαλε τὸ πρότερον ὄνομα τοῦ Ἰωάννηος εἰς Ἰανός. Παρατηρεῖ δὲ ὁ Dorez, ὅτι οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ γραψάντων (Hodius, Vast, Legrand, κλπ.) ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Amati ἔγγραφα, τὰ μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν του ἀδελφοῦ τοῦ Ἰανοῦ.

οἱ πρόσφυγες Ἕλληνες λόγιοι εὗρισκον ἀληθῆ προστασίαν, ἀπεφάσισε νὰ μεταδῆ εἰς Φλωρεντίαν. Καὶ ἐντεῦθεν ὁ βίος τοῦ Ἰ. Λασκάρως ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται ὡς διηγετικῆς καὶ ἀκούρατος δράσις φιλολογικῆ καὶ ἐθνικῆ. Εἰς τὴν Φλωρεντίαν δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπισύρῃ ἐφ' ἑαυτοῦ τὴν γενικὴν προσοχὴν· διδάσκει δημοσίᾳ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ ἐξηγεῖ τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Θουκυδίδη, ἡ δὲ διδασκαλία του ἔχει ἐπιτυχίαν καταπληκτικὴν. Ἴσως δὲ νὰ ἐδίδασκε τότε καὶ ἰδιαιτέρως ἑλληνικὰ μαθήματα.¹ Ἡ φήμη του ὡς ἑλληνιστοῦ ἐφέλκει τὴν προσοχὴν τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, ἐξασφαλίζει τὴν εὐνοίαν του καὶ μετ' ὀλίγον ἀνατίθεται εἰς αὐτὸν ἡ διεύθυνσις τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης τοῦ Φλωρεντινοῦ ἀρχοντος. Ὁ Λάσκαρις ὑποβάλλει εἰς τὸν Μεδίκον τὴν ἰδέαν νὰ τὸν ἀποστείλῃ εἰς Ἀνατολήν πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ ἀγορὰν ἀρχαίων χειρογράφων. Ὁ Λαυρέντιος ἀποδέχεται τὴν ἰδέαν ταύτην μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ὁ δὲ Λάσκαρις, ἐφοδιασθεὶς μὲ συστατικὰς ἐπιστολάς πρὸς τὸν Σουλτάνον Βαγιαζήτ Β', ἀπέρχεται κατὰ Μάϊον τοῦ 1491 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀγοράσας ἐνταῦθα χειρόγραφα ἱκανά, κατορθώνει νὰ τύχῃ ἀδείας διὰ νὰ περιέλθῃ καὶ ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν· οὕτω δὲ μεταβαίνει εἰς Ἀθῶν, εἰς Θεσσαλίαν, εἰς Ἄρταν καὶ ἀλλαχοῦ καὶ προμηθεύεται χειρόγραφα πολύτιμα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἄγνωστα ἕως τότε. Ἐπιστρέψας εἰς Φλωρεντίαν μὲ τὴν πλουσίαν αὐτὴν συγκομιδὴν, παραδίδει ταύτην εἰς τὸν Λαυρέντιον Μεδίκον, ὁ ὅποιος αἰσθάνεται ὑπερτάτην χαρὰν καὶ ὑπερηφάνειαν, διότι ἡ βιβλιοθήκη του θὰ περιλαμβάνῃ καὶ τοιούτους θησαυρούς. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἐπανελήφθη καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Ἐἰς τὰ δύο ταῦτα ταξίδια του, τὰ ὁποῖα ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος², ὁ

1. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην κἀμὼν στηριζόμενος εἰς τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἡ κόρη τοῦ Βερβολομαίου Σκάλκ, τοῦ γραμματέως τῆς Φλωρεντινῆς Δημοκρατίας, ἡ κατόπιν περιώνυμος ποιήτρια Ἀλεξάνδρα ὑπῆρξε μαθήτρια τοῦ Ἰανοῦ Λασκάρως, ὡς ἀναφέρει ὁ G. Roscoe: The Life of Lorenzo de Medici, called the Magnificent, 9th Edition London 1849. p. 261.—Ὁ E. Legrand: α', 1 p. CXXXII, λέγει ὅτι «ἡ περίοδος αὕτη τῆς ζωῆς τοῦ Λασκάρως εἶναι πολὺ ὀλίγον γνωστὴ.»

2. Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Δημ. Χαλκοκονδύλην δημοσιευομένην ὑπὸ E. Legrand: α', 1, II, pp. 322—4.

Λάσκαρις ἔθεσε διπλοῦν σκοπὸν: τὴν ἀπόκτησιν ἑλληνικῶν χειρογράφων ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν περισυλλογὴν ἀκριβῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως τῶν Τούρκων, περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πνευμάτων καὶ περὶ τῆς πιθανῆς ἐπιτυχίας, τὴν ὁποίαν θὰ παρουσίαζε προσπάθεια γινομένη πρὸς ἀπόθησιν τῶν Τούρκων εἰς Ἀσίαν.

Ἄλλ' ἐνῶ εὕρισκετο ὁ Λάσκαρις εἰς Κρήτην κατὰ τὸ δεύτερον ταξιδίον του, μανθάνει τὸν θάνατον τοῦ προστάτου του Λαυρεντίου Μεδίκου (1492), οὕτω δὲ ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Φλωρεντίαν. Ὁ υἱὸς τοῦ Λαυρεντίου Πέτρος Μένδικος ἐπιδεικνύει τὴν αὐτὴν εὐνοίαν πρὸς τὸν Λάσκαριν καὶ διατηρεῖ αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ βιβλιοθηκαρίου. Ὁ Ἕλληνας λόγιος ἐπιδίδεται τότε δόκλιμος εἰς τὰς φιλολογικὰς του ἐργασίας καὶ προετοιμάζει ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἔμωσ αὐτὴν ἐπαχὴν γίνεται ἡ ὑπὸ τὸν βασιλέα Κάρολον Η' ἐκστρατεία τῶν Γάλλων εἰς Ἰταλίαν, ὁ Πέτρος Μένδικος ἐξοστρακίζεται, ἔλοι δὲ οἱ ἐπίσημοι φίλοι του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Λάσκαρις, ἀναγκάζονται νὰ ἐγκαταλίπουν τὴν Φλωρεντίαν. Ἄλλ' ὁ Λάσκαρις, γνωρίζων βεβαίως, ὅτι ὁ Κάρολος Η' ἐσκόπευε μετὰ τὴν πλήρη κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς Ἀνατολήν καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Τούρκους εἰς Ἀσίαν, προσέρχεται εἰς αὐτὸν καὶ δίδει πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς χώρας, ἐναντίον τῆς δίκαιας θὰ ἐξοστράτευεν ὁ Γάλλος βασιλεὺς. Εὐρῶν τισιοῦτον βοήθον ὁ Κάρολος, φέρει αὐτὸν εἰς Παρισίους, ὅπου συνδέεται μὲ φίλιαν πρὸς τὸν περιώνυμον φιλόλογον *G. Budé*, τὸν ὁποῖον τελειοποιεῖ εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς καὶ ἄλλους ἐπιφανεῖς Γάλλους. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Λάσκαρις παρακολουθεῖ μετ' ἀγωνίας καὶ ἐλπίδων τὰς προπαρασκευὰς διὰ τὴν ἐναντίον τῶν Τούρκων ἐκστρατείαν. Ἄλλ' ὁ Κάρολος Η' ἀποθνήσκει (7 Ἀπριλίου 1498) ἡ ἐκστρατεία ματαιώνεται καὶ ὁ Λάσκαρις βλέπει διαλυόμενον τὸ ὠραῖον ὄνειρόν του περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος του.

Ὁ Λάσκαρις χρησιμοποιεῖται εἰς διπλωματικὰς ἀποστολάς καὶ ὑπὸ τοῦ διαδόχου τοῦ Καρόλου Η', τοῦ Λουδοβίκου ΙΒ', ἰδίως πλησίον τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας διὰ τὴν σύναψιν νέας μετ'

αὐτῆς συμμαχίας. Κατὰ τὴν μακρὰν διαμονὴν του εἰς τὴν Ἑνετίαν, ὅπου εἶχον ἤδη συρρεύσει πλείστοι Ἕλληνες ἐκ τῶν διαφόρων τῆς Ἀνατολῆς μερῶν, ὁ Λάσκαρις ἀναπτύσσει ἐξαιρετικὴν δρασίαν, ἐθνικὴν ὁμοῦ καὶ φιλολογικὴν. Προστατεύει παντοιοτρόπως τοὺς δυστυχιστέτους ἐκ τῶν συμπατριωτῶν του, ἐξακολουθεῖ ἀόκνως τὰς φιλολογικὰς του ἐργασίας, ἀποβλεπούσας πάσας εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ γίνεται ὁ πολυτιμότερος τοῦ Ἄλδου Μανουτίου συνεργάτης εἰς τὰς περιφρήτους τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἐκδόσεις του.

Κατὰ τὸ 1513, εὕρισκόμενος ὁ Λάσκαρις εἰς Μιλάνον, μανθάνει τὴν ἐπὶ τοῦ Παπικοῦ θρόνου ἀνάρρησιν τοῦ Ἰωάννου Μεδίκου, υἱοῦ τοῦ Λαυρεντίου καὶ στενοῦ φίλου του, ὡς Λέοντος Ι'. Ὁ νέος Πάπας εἶναι περισσότερο φιλόλογος καὶ φιλότεχνος ἢ κληρικὸς· εἶναι μέγας τῶν κλασικῶν γραμμάτων θαυμαστῆς καὶ προστάτης, καὶ γενικῶς «ὁ ἔμψυχος τῶν καλῶν νόμος», ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἄλλος Ἕλληνας σύγχρονος λόγιος κληρικὸς, ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης. Ὁ Λάσκαρις ἀποστέλλει ἐγγράφως πρὸς τὸν Λέοντα Ι' τὰ σεβάσματά του καὶ αὐτὸς καλεῖ αὐτὸν διὰ κολακευτικῶ-

1. Τὰς διπλωματικὰς ταῦτας ἀποστολάς τοῦ Λασκάρως ἐχαρακτήρισαν μεταγενέστεροι τινες ὡς ἀποτυχούσας. Ἄλλὰ σύγχρονος πρὸς τὸν Ἕλληνα διπλωμάτην λόγιος, ὁ ἐκ Κρήτης Δημήτριος Δούκας, προσφωνῶν τὸν Μάρκον Μουσοῦρον εἰς τὸν πρόλογον τῶν κατὰ τὸ 1508 ἐκδοθέντων Ἑλλήνων ρητόρων γράφει μεταξὺ ἄλλων: «...πάντ' ἄριστος ἀνὴρ, μᾶλλον δὲ ἤρωσ καὶ τοῦ χρυσοῦ ἐκείνου γένους ἀπάγονος οὐκ ἀγεννής, Ἰανὸς ὁ Λάσκαρις, ὁ σὲς, ὡ Μουσοῦρε, ἠγεμῶν καὶ καθηγεμῶν καὶ πατῆρ καὶ προστάτης, οὐ τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ δεξιότητα καὶ πίστιν καὶ πολλῶν πραγμάτων ἐμπειρίαν, καὶ λόγον ἔμψυχον μᾶλλον ἢ σφυρήλατον, καὶ φρόνημα πολυθαράς καὶ ἄτρομον καὶ ἔλως Ἑλληνικόν, ὑπὲρ τῶν Κελτῶν βασιλέων πρεσβεύοντος ἐν καιραῖς καὶ πράγμασι δυσκόλοις καὶ νοθῶν ἔχοντος δεομένους εὐαύμασον ἢ τῶν μεγάλων Βενέτων γερουσία.» — Ἄλλὰ καὶ ὁ Ἄλδος Μανουτίος, προσφωνῶν εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον τὸν Ι. Λάσκαριν λατινιστί, γράφει: «...et nunc Venetiis jam quinquennium ubi pro christianissime Galliarum rege, integerrime simul, et prudentissime legatum agis.» (Καὶ τῆρα εἰς τὴν Ἑνετίαν, οἰκοῦ ἀπὸ παντασίας ἐκπληροῦς μὲ τὴν ἐμπειρίαν καὶ σύνεσιν τὰ καθήκοντα τοῦ Πρεσβῆ τοῦ χριστιανικωτάτου τῶν Γάλλων βασιλέως.) — Ὁ Boerner: *De doctis hominibus etc.* p. 204 παρατηρεῖ: *Quam ille quinquennium obiit, fideliterque administravit legationem* (ἐπὶ πενταετίαν ἐπρέσβευσεν καὶ πιστῶς τὴν πρεσβείαν διεχειρίσθη.)

τάτης ἐπιστολῆς νὰ μεταβῆ εἰς Ρώμην. Ἐπωφελοῦμενος ὁ Λάσκαρις τῶν ἀληθῶν φιλελληνικῶν διαθέσεων τοῦ Πάπα, μελετᾷ μετ' αὐτοῦ σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, ἐνῶ συγχρόνως ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν νὰ ἰδρυθῆ εἰς τὴν Ρώμην ἑλληνικὸν σχολεῖον, ὅπου νὰ φοιτοῦν ἑλληνόπαιδες. Εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν ἤχθη ὁ Λάσκαρις ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι οὕτως ἠδύνατο νὰ διασωθῆ ἡ σπουδὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ἀπειλουμένων νὰ ἐκλείψουν εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, ὅπου δὲν ὑπῆρχον καθόλου σχεδὸν σχολεῖα καὶ ὁπόθεν ἔλοι οἱ σοφοὶ ἀνεχώρουν διὰ τὴν Δύσιν, φεύγοντες τὴν Τουρκικὴν τυραννίαν. Ὁ Πάπας ποδέχεται μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν πρότασιν καὶ ἰδρύει τὸ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυρίνου λόφου ἐγκατασταθὲν «Ἑλληνικὸν γυμνάσιον,» τοῦ ὁποῦ προῖστάμενος γίνεται αὐτὸς ὁ Λάσκαρις. Ἑλληνόπαιδες μετακαλούμενοι ἐξ Ἑλλάδος καὶ παῖδες ἄλλων ἐθνικοτήτων διδάσκονται τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν εἰς τὸ γυμνάσιον καὶ ἡ ἰδέα τοῦ Λασκάρως ἀποδίδει τοὺς ὠραιότερους καρπούς, ἐνῶ βραδύτερον κατ' ἰδίαν του σύστασιν ἰδρύονται παρόμοια σχολεῖα εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὸ Μιλάνον¹.

Ὁ Πάπας Λέων Ι' χρησιμοποιοῖ καὶ αὐτὸς τὸν Λάσκαριν εἰς διπλωματικὰς ἀποστολάς πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Φραγκίσκον τὸν Α', (διάδοχον τοῦ Λουδοβίκου ΙΒ') μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαρινιάνου (1515) καὶ πρὸς τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου.

1. Ἡ εὐεργετικὴ ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐπίδρασις τῶν σχολείων τούτων, καίτοι ἡ διάρκειά των δὲν ὑπῆρξε μακρά, ἦτον ἀναμφισβητήτως μεγάλη. Ὁ Ἄντων. Ἐπαρχος εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Ἀρσένιον Ἀποστόλην, ἑμιλῶν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πατρίδος των, παρατηρεῖ ὅτι, εἰάν καταπέση καὶ ἡ παιδεία, δὲν χρειάζεται νὰ ζοῦν πλέον οἱ Ἕλληνες ἀμαθεῖς καὶ προσεπιλέγει: «Ἄλλ' ἐπεπόνθημεν ἂν, εὖ ἴσθ' ὅτι, καὶ τοῦτο, εἰ μὴ θεὸς τις ἄνωθεν πρᾶκκύψας καὶ τὸ γένος οἰκτείρας τῆ αἰῶνι ἐχαρίσατο τούτῳ τὴν θεῖαν φυχὴν Ἰωάννου τοῦ Λασκάρως, ὅστις τὸ πρᾶσθειον ἔχων τῆς ἰταλικῆς παιδαγωγίας καὶ μὲν γε καὶ τῆς ἑλληνικῆς, ἀντέστη τῇ πονηρᾷ τῶν Ἑλλήνων τύχῃ καὶ ταύτην καταγωνισάμενος κατέστησε τοῖς Ἕλλησι τὴν δημοσίαν ταύτην σχολὴν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἧς αὐτὸς οὐ προΐστασαι, καὶ νῦν ἄλλην ἡμῖν ἐν Μεδιολάνῳ δημοσίαν καὶ ταύτην, ἣ δοίη γε θεὸς πᾶν ὅ,τι ἂν ἐυμφέρῃ, μισθὸν τασούτων ἀγαθῶν.» Ὀλόκληρος ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Α. Ἐπαρχου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ E. Legrand: α', 1, II, p. 361.

Ὅλη ἡ δρᾶσις τοῦ Λασκάρως, ἢ τε πολιτικὴ καὶ ἢ φιλολογικὴ, τείνει πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν: Πῶς γὰρ ἐξυπηρετῆ τὸ ἔθνος του, τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ὁποῦ σκέπτεται διαρκῶς. Ἡ ἐθνικὴ ἰδέα καθοδηγεῖ πᾶσαν πρᾶξιν του. Ἐπιδιώκει τὴν διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τὴν διάσωσιν αὐτῆς, διότι πιστεύει, ὅτι μόνον διὰ τῆς διαδόσεως ταύτης θὰ προετοιμασθῆ καὶ τῆς ὑποδουλωθείσης Ἑλλάδος ἡ ἀπελευθέρωσις. Ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος Ι', ἡ διακοπὴ τῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου τῆς Ρώμης, αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι τῆς Εὐρώπης, διέψευσαν τὰς ὠραίας ἐθνικὰς ἐλπίδας τοῦ Λασκάρως καὶ τὰς ἀναζωπυρηθείσας τοιαύτας τῶν διαβιούντων εἰς τὴν Δύσιν Ἑλλήνων ἀλλ' ἡ πίστις τούτων πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ μεγάλου συμπατριώτου των δὲν ἐξέλιπε.

Ἡ μελέτη ὅλης τῆς δράσεως τοῦ ἀπογόνου αὐτοῦ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι σπανίως ὁ βίος ἀνθρώπου τοῦ πνεύματος ὑπῆρξε τόσον σύμφωνος πρὸς τὰς ἰδέας του. Ἐχων βαθυτάτην τὴν ἑλληνικὴν συνειδησιν, ταύτην καὶ μόνην ἔχει κίνητρον καὶ ὁδηγὸν τῆς δράσεώς του, τὴν ὅποιαν ὁ μαθητῆς του καὶ συναγωνιστῆς του εἰς τὴν διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Μάρκος Μουσοῦρος ἐκθέτει μὲ τὸν συγκινητικώτερον τρόπον: «Σὺ γάρ, τῶν ἄλλων τὰ καθ' ἑαυτοὺς σκοπούντων, κοινὸς ἀπανταχοῦ τῶν Ἑλλήνων καθίστασαι προστάτης· σὺ ὡς οὐδεὶς ἕτερος ὑπὲρ τῆς Ἑλλήνων σωτηρίας ἐγρήγορας, πᾶσι τοῖς καιροῖς ἐπακολουθῶν καὶ πάντα κάλων σείων, καὶ νῦν μὲν Κελτῶν βσιλεις, νῦν δὲ Ρώμης ἀρχικράτορας θεραπεύων, ἐφ' ἣ τε τοὺς Ἕλληνας ἀπαλλαγέντας τῆς πικροτάτης καὶ χαλεπωτάτης δουλείας εἰς ἐλευθερίαν ἐξελεύσθαι. Τούτου γὰρ ἐφίεσαι μόνου, τούτου φροντίζεις, τοῦτο νυκτὸς καὶ μεθ' ἡμέραν ἐννοεῖς, ὑπὲρ τούτου καὶ τοὺς ἐσχάτους κινδύνους ὑποσταίης ἂν καὶ μυρίων ἂν θανάτων καταφρονήσῃς, γενναῖος ὢν. Πρὸς τοῦτο πάντα σου τὰ πολιτεύματα τείνει· πρὸς τοῦτο γ' ἡ μεγαλοπρεπῆς καὶ μηδᾶμῶς χαμαίζηλός σου φύσις ἀνακλίνασα τὴν ψυχὴν ἀτενὲς ἀφορᾷ. Τοὺς γοῦν περὶ τὸν Ἀρχιερέα τὸν ἄκρον ἀνακρινουμένους ἐκάστοτέ σοι περὶ τῶν μεγίστων, οὐ παύη παροξύνων, προστῆναι μὲν τῆς εὐσεβῶν διαλλαγέντων πρὸς ἀλλήλους συμβάσεώς τε καὶ ὁμονοίας, προστῆναι δὲ τῆς πάλαι θρυλλουμένης τε καὶ ποθουμένης τῶν σταυροφόρων συνωμοσίας καὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιστρατείας»

αίσχρὸν τε εἶναι λέγων τοὺς Εὐρώπης ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς, περὶ μὲν ἑνὸς ἢ καὶ δυεῖν πολυχύλοιν δυστήνοιν, τοσαύτ' ἔτη ταλαιπωρεῖσθαι πολεμοῦντας, στάσεις τε καὶ σφαγὰς καὶ ταραχὰς ἐν Ἰταλίᾳ ποιοῦντας, καὶ τῶν χριστιανῶν αἵματι καταμιαινοντας τὰ ρεῖθρα τῶν ποταμῶν· τοσαύτας δὲ πόλεις καὶ χώρας παμφορωτάτας καὶ συνοικίας καὶ προσόδους διατελεῖν προεμένους καὶ καρποῦσθαι τοὺς ἀθέους ἔδν, καὶ ταῦτα ράδιον ὄν εἶπερ ποτὲ καὶ νῦν ἀπάσης αὐτοῦς τῆς Ἀσίας ἐκβαλεῖν, ἐκνευρισμένους ἤδη ταῖς συνεχέσιν ἡτταῖς, καὶ μὴ πάντα ἔχοντας ἀστασιάζτως. Τοὺς μὲν γὰρ τῷ Βυζαντίου τυράννῳ, τοὺς δὲ τῷ δυνάστη τῆς Περσίας, ὡς ὀρθότερας ἔχειν περὶ τοῦ θεοῦ δόξας νομιζομένῳ προσχεῖσθαι. Καὶ οὐχ ὑπὲρ μὲν τοῦ σῶσαι τὴν Ἑλλάδα πονεῖς, τῶν δὲ καθ' ἕκαστον Ἑλλήνων ὑπερφρονεῖς· ἀλλὰ καὶ πρεσβεύων Ἐνετίησι μηδένα τῶν ὁμόθεν τῆς γῆς ἐλευθεριότητος ἀπειρώς ἔχειν ἴσου δεῖν».

Καὶ ἀφοῦ ἀπαριθμήσῃ ὁ Μουσοῦρος τὰς εὐεργεσίας τοῦ Λασκάρως πρὸς τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν προστασίαν τοῦ Ἑλληνας, τῶν ὁποίων τὰς θυγατέρας ἐπροίκιζε καὶ τοὺς υἱοὺς ἐσπούδαζε, καταβάλλων τὰ δίδακτρα εἰς τοὺς διδασκάλους καὶ προμηθεύων τ' ἀναγκαιοῦντα βιβλία, καὶ γενικῶς φροντίζων περὶ πάντων, ἐξαιρεῖ ἰδιαιτέρως τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ νὰ μεταφέρῃ ἑλληνόπαιδας ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ σπουδάσουν καὶ ἐπιλέγει :

«Ἄλλ' ἐκεῖνοι μὲν αὐξηθέντες καὶ παιδευθέντες εἰ μὴ μέλλοιεν δίκην ἀγνωμοσύνης ὀφλήσειν, τὴν ἐπίδειξιν ὧν ἐκμεμελετηκότες ἔσονται λόγων, ἐκ τῶν ἐγκωμίων ἐνστήσονται τῶν κατὰ σοῦ. Καὶ γὰρ ἐμμέτρως ἄδοντες, καταλογάδην δὲ συγγράφοντες, κηρύξουσι τὴν λαμπρότητα τοῦ γένους, ἢ σὺ μάλιστα δίκαιος εἰ σεμνυνόμενος· ὑμνήσουσι τῶν προγόνων σου, τῶν πανσεβάστων τῆς Ἑλλάδος αὐτοκρατόρων, τὴν ἀρετὴν· οὐς ὡμῶς διεδέξαντο καὶ ἀπανθρώπως αἱ διὰ τὴν σφετέραν αὐτῶν μοχθηρίαν τὸ μὲν Τούρκων ἔθνος τηλικούτων καταστήσαντες ἡλικίον ὄρωμεν, τὸ δ' ἡμέτερον ἐκ βάρβρων καθελόντες. Μνημονεύσουσιν ἧς ἔτυχες ἀγωγῆς ἀντικρυς ἐλευθερίου καὶ τοῖς εὖ γεγονόσι προσηκούσης· ἀποκαλέσουσί σε πατέρα τῶν λόγων καὶ τῆς Ἰπποκρήνης ἀνακαινιστὴν τῆς ἑλληνίδος, ἅτε δὴ παρημελημένην ἤδη παρ' Ἑλλησι τὴν

ποιητικὴν δύναμιν ἀνασώσαντα καὶ μετὰ πολλὰς ἐτῶν περιόδους πρῶτον ἄξια Μουσῶν οἷόν τε γεγόμενον ἔσται. Τοῦτοῖς προσθήσουσι τὸ μέγεθος τῶν πολιτευμάτων καὶ τῆς φύσεώς σου τὸ περιδέξιον· πεφηνέμαι γὰρ σε μὴ μόνον ἐπιτήδειον ὄντα προστατεύκῃ τοῖς βιβλίοις, ἀλλὰ τοιαύτης μετεληχάτα συνέσεως, ὡς καὶ πράξεις βασιλικῆς ἐπιτραπήναι καὶ ἔθνεσιν ὅλοις καὶ πόλεσιν εὐνομουμέναις χρήσιμον ἑαυτὸν παρασχεῖν μεγάλων πραγμάτων προστασίαν ἐγκεχειρισμένον. Οὐ σιωπήσουσί γέ μιν οὐδὲ τὸ εὐχαρι καὶ ἡμερον, καὶ φιλόανθρωπον, καὶ εἰλικρινές, καὶ ἀκίβδηλον τῶν τρόπων τῶν μηθ' ὑπὸ γλισχρότητος διεστραμμένων, ἀλλὰ παντὸς μικροπρεποῦς πάθους ὑψηλοτέρων. Τελευτῶντες δὲ θαυμάσουσί σου τὸ ἀνεξίκακον καὶ τὸ ποτὲ μὲν ἐχέμυθον καὶ μυστηριώδες, ποτὲ δὲ βραχυλόγον καὶ στοργύλον, καὶ πρὸς τὰς ἐξαίφνης ὑπαντήσεις εὐστοχόν τε καὶ κάριον τῆς γλώττης, ἐν ὀλίγαις μὲν λέξεσι πολλὰ σημαίνουσης, ἀπλῶς δὲ μὴ προπετοῦς ἐς τὸ κακῶς εἰπεῖν τοὺς ἀρξάντας χειρῶν ἀδίκων ἢ καθάψασθαι πικρῶς τῶν ἀμαρτανομένων, ὃ δὴ σοὶ τοσαύτην περιεπλήσεν εὐτυχίαν, ὡς μηδένα τῶν πάντων ἀνθρώπων, οἷς ἐχρήσω, μήτε δυσμενῶς ἔχειν πρὸς σε, μήτε μισεῖν τὸ παράπαν τὴν ἱεράν σου κεφαλὴν.»

Τὸν ἔπαινον τοῦτον τοῦ Μουσοῦρου, τὸν καθορίζοντα εὐκρινῶς καὶ εὐρέως τὸ ἐθνικὸν καὶ φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Λασκάρως, ἐπαναλαμβάνουν καὶ ἄλλοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς σοφοὶ ἄνδρες, μὴ Ἑλληγες τὴν καταγωγὴν. «Ὅλαι αἱ κρίσεις αὐταὶ αἱ πολλαὶ

(1) Ἡ προσφώνησις αὕτη τοῦ Μουσοῦρου πρὸς τὸν Λασκαρὶν ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ βιβλίον: *Παυσανίας. Venetiis in aedibus Aldi MDXVI, f. 2.*

2. Ὁ διάσημος Γάλλος φιλόλογος G. Budé εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Ἰανὸν Φορβεστάνον γράφει: «Λασκαρίζειν τοίνυν ἐστὶν ἐν λόγοις μὲν καὶ φράσει, τὸ δεινῶς λέγειν καὶ κομψῶς. Τὸ δὲ ἦθος Λασκαρίζειν ἐστὶ, τὸ τὰ ἐπιεικῆ καὶ χρηστὰ καὶ εὐαρεστούμενα φρονεῖν.» Παραθέτει τὴν περίοδον αὐτὴν ὁ H. Podius: *De Graecis illustribus etc. p. 268.* — Ὁ Ἄλδος Μανούτιος ἀφιερῶντων εἰς τὸν Λασκαρὶν τὴν ἐκδοσὶν τῶν *Rhetores* (1508) ἀναφωνεῖ: «Debent igitur tibi plurimum tui Graeci, debent Latini, quibus etiam exemplo prodes: nam eorum linguam non minus calles quam Graecam; debent manes autorum quos in lucem, tanquam ab inferis revocasti. (Ὁφείλουσι λοιπὸν πλεῖστον εἰς σὲ οἱ Ἑλληγες σου, ὀφείλουσι οἱ Λατίνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπόδειγμα ἔγινες· διότι τὴν γλῶσσαν των ὅχι ὀλιγώτερον τῆς ἑλληνικῆς καλῶς γνωρίζεις· ὀφείλουσι οἱ νεκροὶ συγγραφεῖς (αἱ ψυχαὶ τῶν συγγραφέων),

τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐκφράζουσαι θαυμασμὸν καὶ ἐνθουσιασμὸν διὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Λασκάρως, ἀναδεικνύουσιν πλήρως τὴν μεγάλην μορφήν τοῦ Ἑλλήνος λογίου, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ἀδιαλείπτως ὡς ὑπέροχος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐργάτης καὶ τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως κράτιστος διερμηνεύς. Οὐδ' αὐτὸ τὸ βαθύ γῆρας ἰσχυσε νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τῆς δράσεώς του ταύτης. Ὁ γδοηκοντούτης ἦτον, ἔταν, σταλεὶς ὑπὸ τοῦ Πάπα Κλήμεντος Ζ' ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Κάρολον Ε', ἵνα συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ ἠττηθέντος ὑπὸ τούτου βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α' (1525), ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Γερμανὸν μονάρχην τὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προσλαλίαν. Ὁ Λάσκαρις ἀφ' αὐτοῦ ἐκθέσῃ εἰς τὸν Κάρολον Ε' τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὴν κατάστασιν καὶ τὴν δύναμιν τούτων, τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποῖαν δύνανται νὰ δώσουν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Δύσεως, ἐὰν οὗτοι κηρύξουν τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς χριστιανοσύνης, ἐπάγεται:

«Τὰ λείψανα προσέτι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος προσπίπτουν ἐνώπιόν σου διὰ νὰ σέ παρακαλέσουν νὰ τὰ ἐλευθερώσῃς ἀπὸ τὴν δυστυχίαν, ἣ ὁποῖα τὰ πιέζει τώρα καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν βλέπουν

τοὺς ὁποίους εἰς φῶς ὡς ἀπὸ τοῦ Ἄδου ἀνεκάλεσες.) — Μετὰ ἑκατὸν καὶ πενήντηκα δὲ ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Λασκάρως ὁ Γάλλος I. Bullard γράφει: «Οἱ μᾶλλον εὐγενεῖς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διετήρησαν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἀξιεπαινον συνήθειαν, ὅπως ἐπιδίδωνται εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν ἀντιθέτως πρὸς τ' ἄλλα τῆς ἑυδάρπης ἔθνης, ὅπου σπανίως βλέπομεν πρόσωπα ὑψηλῆς τάξεως νὰ καλλιεργοῦν τὰ γράμματα. Ἐκ τούτου ἀνεφάνησαν μεταξὺ αὐτῶν οἱ σοφοὶ ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ συνετοὶ νομοθέται, οἱ ὅχι ὀλιγώτερον ἱκανοὶ εἰς τὸ νὰ διδῶν συμβουλὰς ὅσον καὶ εἰς τὸ νὰ τὰς ἐφαρμόζουσιν, οἱ ὅποιοι, μὴ θεωροῦντες τὴν κυβέρνησιν τῶν ἐδράων, ἐὰν δὲν ὑπεστηρίξαιτο ὑπὸ τῆς σοφίας ὅσον καὶ ὑπὸ τῆς ἰσχύος, ἀνελάμβανον μὲ σταθερὰν χεῖρα τὰ δύο ταῦτα ἡνία διὰ νὰ διοικήσουν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ λαοὺς. Ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τῶν, ἤρθη καὶ διὰ τοῦ μεγαλείου τοῦ πνεύματος ἐκεῖ ὅπου ἐβρίσκατο. ἤδη ἐκ τοῦ μεγαλείου τῆς καταγωγῆς του· διότι μὴ ἀρκοῦμενος ν' ἀριθμῆ μεταξὺ τῶν προγόνων του τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠθέλησε ν' ἀποκτήσῃ δόξαν νέαν, τὴν ὁποῖαν νὰ ὀφείλῃ εἰς μόνον τὸν ἐαυτὸν του· ἦτοι διὰ τῆς παιδείας του καὶ τῆς ἀρετῆς του.» Academie des Sciences et des Arts etc. tom 1er, Livr. IV, p 282.

τὸ τέκνον ἀποσπώμενον ἀπὸ τὴν ἀγκάλην τῆς περιαλωτοῦ μητρὸς διὰ νὰ ὀδηγηθῆ ἀλλαχοῦ, ν' ἀλλάξῃ ἐκεῖ θρησκείαν καὶ νὰ χρησιμεύσῃ δὲν ἠξεύρω διὰ ποῖαν ὑπηρεσίαν, τέλος δὲ ἵνα πολεμήσῃ ἐναντίον τῶν ἰδίων του πατέρων καὶ συγγενῶν. Οἱ τεθλιμμένοι οὗτοι στέλλουν (παρὰ τὰ ὀλίγα μέσα, τὰ ὁποῖα κέκτηνται) μυστικὰς ἀγγελίας διὰ νὰ ζητήσουν νὰ συμπονέσῃς τὸ χριστιανικὸν αὐτὸ πλῆθος, ὑποσχόμενοι νὰ ἐκθέσουν τὴν ζωὴν των εἰς πάντα κίνδυνον διὰ νὰ ἴδουν ἀρχὴν τινα τῆς εὐνοίας σου πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑποθέσεώς των. Δὲν εἶναι τόσοσιν μεταβεδλημένοι, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ βοηθήσουν μεγάλως μὲ ὅπλα καὶ ζωοτροφίας, τὰς ὁποῖας κατέχουν, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς ἐπιχειρήσεώς σου, ἔταν θὰ εὐαρεστηθῆς νὰ τὴν ἀναλάβῃς. Ταῦτα, Μεγαλειότατε, εἶναι ὅσα ἡ Ἑλλάς μὲ ἐπεφόρτισε νὰ σοῦ προτείνω· ἀλλ' ἐκ μέρους ὄλων τῶν πιστῶν σοῦ γνωρίζω, ὅτι αἱ μεταξὺ ὑμῶν τῶν βασιλέων καὶ μοναρχῶν τῆς Δύσεως ἔριδες εἶναι ἡ μόνη αἰτία τῆς δυστυχίας τῶν ὑπηκόων σας καὶ τῆς διχονοίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μουφτῆς καὶ οἱ ἄλλοι λειτουργοὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ νόμου εὐχονται καθημερινῶς καὶ παρακαλοῦν ὑπὲρ τῆς διαρκείας καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν πολέμων, τῶν διεξαγομένων μεταξὺ ὑμῶν, χάριν τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ διατηρήσεως τῆς ἰσχύος των. ἰ »

Πρωτότυπα φιλολογικὰ ἔργα ὁ Ἰ. Λάσκαρις ἀφῆκε σχετικῶς ὀλίγα· εἶναι δὲ ταῦτα συλλογὴ ἐπιγραμμάτων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν, πρόλογοι εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντας ἀρχαίους συγγραφεῖς, λόγαι καὶ ἐπιστολαί, συγγραφή «Περὶ τῶν ἀληθῶν μορφῶν καὶ σχέσεων τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις». Μερικὰ ἄλλα πρωτότυπα ἔργα του μένου ἀνέκδοτα ἀκόμη². Κυρίως τοῦ Λασκάρως ἐργασία ὑπῆρξε μᾶλλον ἢ διόρθωσις καὶ

¹ Ἐῖς προπλάγιος ταύτης, γραφίσθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἰταλικὴν πιθανῶς γλῶσσαν, δημοσιεύεται μετὰ φρασίς εἰς τὴν τότε γαλλικὴν γλῶσσαν εἰς E. Legrand: α', 1, 1, p. CLVI.

² Οὐδαμοῦ συνήντησα νὰ γίνεταί λόγος περὶ τινος ἔργου τοῦ Λασκάρως φέροντος τίτλον «Περὶ παραλλαγῆς τόνων» καὶ τὸ ὅποιον μνημονεύεται εἰς τὴν «περὶ Συμῶνος τοῦ Μεταφραστοῦ» διατριβὴν τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου (δημοσιευομένην εἰς Migne Patrolog. gr. τόμ. 114 σελ. 186—189). Εἰς τὴν διατριβὴν του ταύτην ὁ Δ. Ἀλλατίος παραθέτει μακρὰν ἐπιστολὴν σταλεῖσαν πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Σίμ. Wagnereckius ἐκ Μονάχου τὴν 29 Μαΐου 1618,

ἐκδόσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων¹. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ἐργασία τοῦ οὐδόλως θεωρεῖται κατωτέρα πάσης πρωτοτύπου, διότι συνέβαλε σπουδαίως εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς κινήσεως πρὸς ἀναδίωξιν καὶ σπουδὴν τῶν ἀρχαίων γραμμάτων εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν ἄλλην Δύσιν. Ὁ Λάσκαρις ἦτο τελείως κάτοχος καὶ τῆς Λατινικῆς· ἔκανοὺς λόγους τοῦ καὶ τινὰς διατριβὰς τοῦ ἔγραψε καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν μετέφρασεν ἐκ τοῦ Δ' βιβλίου τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Πολυβίου τὰ κεφάλαια 17 ἕως 41, ἐπιγράψας τὴν μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκδοθεῖσαν εἰς Βασιλείαν κατὰ τὸ 1537 μετέφρασιν τοῦ «Περὶ τῆς τῶν ὀπλιτῶν καταστάσεως».

Τὰ ἑλληνικὰ ἐπιγράμματα τοῦ Λασκάρως², ὑπερεξήκοντα τὸν ἀριθμόν, εἶναι ποικίλα κατὰ τὸ περιεχόμενον: Ἐγκωμιαστικὰ προσώπων, πράξεων καὶ ἰδεῶν, ἐρωτικά, σατυρικά, ἐπιτάφια, ἀφιερωτικά εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ἐξέδιδεν.

ὅπου ὑπάρχει καὶ τὸ ἐξῆς χωρίον: De Parallage tonorum Joannis Lascaris in gratiam meam exscripta, οἶδα μὲν σοι χάριν τὴν πλαίστην. Vellem tamen ut hic scriptor has ipsas nudas tonorum differentias definitionibus suis explicasset. (διὰ τὸ περὶ Παραλλαγῆς τόνων τοῦ Ἰωάν. Λασκάρως πρὸς χάριν μου ἀντιγραφὴν σοῦ εἶμι πολὺ ὑπόχρεως. Θὰ ἤθελα ἔμωσ τὰς φανεροὰς αὐτὰς διαφορὰς τῶν τόνων νὰ ἐξήγει ὁ συγγραφεὺς μὲ ἰδικούς του δαισμονί. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Λασκάρως ἴσως νὰ παραμένῃ ἄγνωστον, διότι μένει καὶ ἀνέκδοτον· ἐκτός ἐάν ἀποτελῇ μέρος τῆς συγγραφῆς «περὶ τῶν ἀληθῶν μορφῶν κτλ.» τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου.

1. Οἱ ἐκδοθέντες ὑπὸ τοῦ Ι. Λασκάρως ἀρχαῖοι συγγραφεῖς εἶναι: Ἀνθολογία διαφόρων Ἐπιγραμμάτων — Ὕμνοι τοῦ Καλλιμάχου — Ἔσσαρες τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου (Μήδεια, Ἰππόλυτος, ἈλκΗΣΙΣ, Ἀνδρομάχη) — Ἀργοναυτικά Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου — Γνώμαι μονόστιχοι ἐκ διαφόρων ἀρχαίων ποιητῶν καὶ τὸ ποίημα τοῦ Μουσαίου τὰ καθ' Ἐρῶ καὶ Δεάνδρον — Λουκιανοῦ Διάλογοι — Σχόλια τῶν πάλαι δοκίμων εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα — Ἰσοκράτους Λόγοι τρεῖς — Πορφύριου φιλοσόφου ὁμηρικὰ ζητήματα καὶ περὶ τοῦ ἐν Ὀδυσσεΐα τῶν Νυμφῶν ἀντροῦ — Σχόλια εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους — Ἐρωτήματα τοῦ Χρυσολωρᾶ — Ὀκτώηχος. — Ἀδικάννας.

2. Ἐχω ὑπ' ὄψιν μου τὴν ἐκδοσιν τῆς Βασιλείας 1537, γενομένην ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Λασκάρως Ἀγγέλου. Ἡ ὑλὸς αὐτῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ συνεξεδόθη μὲ τὸ «Περὶ ὀπλιτῶν καταστάσεως» τοῦ Πολυβίου καὶ τὴν λατινικὴν μετάφρασίν του καὶ μὲ τὸ ἔργον τοῦ Jacobi comitis Pu liliacum «de re militari». Ἡ ἐκδοσις αὐτῆ θεωρεῖται σπανιωτάτη ἀντίτυπὸν τῆς διέρχει εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην Ε. Φ. 4436.

Ἐπιγράμματα διὰ τὴν σύνθεσιν τῶν ἔχει ὁ ποιητὴς, τὰ ἐπιγράμματα τῆς Ἀνθολογίας. Διὰ τοῦτο μερικὰ ἐξ αὐτῶν ὑπενθυμίζουσι τὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν καὶ κατὰ τὸ θέμα καὶ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἀκόμη. Οὕτω τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «εἰς Δῶρον παιδίσκης:

Ὅρνιθος κρονίδου γῆρας κορυδου νεότητα

Ὅσον ὑπερφρονεῖ κοῦρη ἐπισταμένη,

Ὅπλοτέρων ὄρους ἀπανήγατο, δῶρά τ' ἐπιμυρον

Ἄνδρὶ μεσαιπολίῳ μνήσιν ἔχοντα πόθου.

καὶ ἄλλα τινὰ παρόμοια φαίνονται ληρθέντα ἐκ τῆς Ἀνθολογίας. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή των εἶναι ἐντελῶς κλασικὴ, ὅσον καὶ ἡ γλῶσσά των. Ὁ Λάσκαρις ἐπιδιώκει πολὺ τὰς σπανίας ποιητικὰς λέξεις καθὼς καὶ τοὺς σπανίους τύπους. Ἀρίσκεται ὑπὲρ τὸ δεόν ἴσως εἰς τὰ ὑπονοούμενα καὶ πολλάκις ἀφίνει τὸ νόημα τῆς φράσεως ἀσυμπλήρωτον διὰ νὰ τὸ συμπληρώσῃ ὁ ἀναγνώστης. Ἡ βραχυλογία εἶναι ἰδιὸν τοῦ γνώρισμα, ὀφειλόμενον πιθανῶς καὶ εἰς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο συχνάκις περιῶδοι ὀλόκληροι καθίστανται λίαν δυσνόητοι. Εἰς πολλὰ τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ ἀρμόζει ἢ παρατήρησις τοῦ Heinsius, ὅτι εἶναι duriscula et obscura (ὀπόσκληρα καὶ σκοτεινὰ.) Ὡς πρὸς τὴν μορφήν τοῦ στίχου ὁ Λάσκαρις εἶναι πιστότατος τηρητῆς τῆς κλασικῆς παραδόσεως· χρησιμοποιοῖ τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον καὶ τὸν δακτυλικὸν πεντάμετρον. Ἄλλως τε ὁ ἴδιος εἰς ἐπιγράμμα του ἐπιγραφόμενον «εἰς τὸν αἰτήσαντα ἐν ἐλέγοις τὴν μέθοδον τοῦ ἐλεγείου μέτρου» καθορίζει ποίου μέτρου πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις:

Μέτρον Μιμνέρμου καὶ Βαττιάδαο τὸ τερπνόν,

Ὅσσοι ἄνευ μέτρων ἐσὶ μαθεῖν ἐπέων.

Εἰ δ' ὀλίγοις ἐλέγοις σπεύδεις, ἀκίχνητα διώκεις.

Ἐξ προδιστρος βαίνει, πάντε ποσὶν δ' ἔιστρος.

Καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῶν ὑπερεξήκοντα ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ ἐν μόνον ἔχει γραφῆ εἰς ἰαμβικὸν τρίμετρον.

Ἀκολουθῶν τὴν κοινὴν τῆς ἐποχῆς συνήθειαν, ἔγραψεν ὁ Λάσκαρις ἐπιγράμματα ἐγκωμιαστικὰ βασιλέων καὶ διαφόρων ἄλλων ἰσχυρῶν, ἔφορμῆν λαμβάνων ἐκ τινος οἰκογενειακοῦ των περιστατικοῦ, κυρίως θανάτου προσφιλῶν προσώπων. Ἀλλὰ τὸ ἐγκωμιόν του δὲν εἶναι ποτὲ τοιοῦτον, ὥστε νὰ ταπεινῶνεται ὁ ποιη-

τῆς. Ἐγκωμιάζει, τηρῶν τὴν ἰδίαν ἀξιοπρέπειαν καὶ ἐπιδεικνύων μᾶλλον τὸ ἴδιον αὐτοῦ ὑψηλὸν φρόνημα καὶ τὴν ἰδίαν του ἀρετὴν. Παραμένει πάντοτε ὁ ποιητὴς, ὁ ἔχων συνείδησιν τῆς ὑψηλῆς του καταγωγῆς, ὁ εὐγενῆς τὸ ἦθος καὶ τὴν ψυχὴν· καὶ εἰς τοῦτο ἀποτελεῖ πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλους συγχρόνους του ποιητάς, οἱ ὅποιοι πολλάκις φαίνονται κόλλακες μᾶλλον. Ἡ ἀρετὴ, ἡ ἀποτελοῦσα ἴδιον γνῶρισμα τοῦ θλου βίου του, εἶναι, δύναται τις νὰ εἴπῃ, κύριον συστατικὸν τῆς ποιήσεώς του. Χαρακτηριστικὰ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι τὰ ἐπιγράμματά του «εἰς τὴν Τελεσίλλας σωφροσύνην», «εἰς τὴν Εὐρυκλείας σωφροσύνην», εἰς «Λοδοῖκον τὸν Πριόλιν» καὶ τὸ «εἰς Τύχην καὶ ἀρετὴν:»

Ἐδ' τε βίη κραιπερὸν βασιλῆ' ὀλέκοντα φάλαγγας
Σφῆλε τύχα προσητής, κείκεσε τὰν ἀρετάν.
Οὗτος ἀγῶν ὀπόσον προσηρέστερον ἔπλετο κάρτος
Τούμῳ, ἀπαγγέλλει πᾶσιν ἐπιχθονίοις.
Τὰν δ' ἀρετὰ προσείπειν ὑπέλαμην, ὄφρα γένοιτο
Δῆλον ἄτερθεν ἐμεῦ σὰ χάρις, ὡς ἄχαρις.
Μεῖζονα σφ' τροφίμων μὴ γὰρ ποτε δῶρα πορίσαιο,
Τοῖον ἐμὸν τροφίμων προῖκα χαρισάμενα.
Ἄλλ' ὅτ' ἄμοιρος ἐμεῦ ὑπεδέξατο θεῖον ἀνακτα,
Σὲ χάρις οἱ μεγάλην εὐρατο δυσκλείαν.

Τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα κυριαρχεῖ εἰς ὅλα τὰ ἐπιγράμματά του· αἱ παρομοιώσεις του πᾶσαι ἀνήκουν εἰς τὸν κόσμον τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ κλασικισμὸς ἐμφανίζεται ὡς συνυφασμένος εἰς τὴν ὅλην ψυχικὴν ζωὴν του· δὲν ἤμπορεῖ ν' ἀποφύγῃ καθόλου τὴν δύναμίν του. Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι τίποτε τὸ νεωτερικὸν δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ποίησίν του καὶ ὅταν ἀκόμη ὀμιλῇ περὶ συγχρόνων προσώπων ἢ πραγμάτων. Καὶ ὅμως οὕτω γράφων ὁ I. Λάσκαρις εὐρίσκειτ' ὀλόκληρος ἐντὸς τῆς ἐποχῆς του, διότι δὲν εἶναι καθόλου κλασικιστῆς σχολαστικὸς, ἀλλὰ σκέπτεται μόνον τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος. Τὴν σκέψιν του ταύτην καὶ τὸν συγχρονισμὸν του πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του ἀποκαλύπτει πλήρως τὸ ἐπίγραμμά του «εἰς τὰ παλαιὰ γράμματα ἐν οἷς ἐκδέδοται τὰ ἀρχαῖα ἐπιγράμματα» (Ἡ Ἀνθολογία):

Χαλκοτύποις σελίσσι μουσῶν ἀγὰς ἔδρακε δῶρων
Ὁρνήτων θανάος τὸν πότ' ἔδειξε τύπον.

Κῆφ' ἐλικωνιάδεσαι «τί μέλλομεν; ἐς πότον αὐθις
Ἐλθόμεν ἡμερίων· Ἑλλάς ἰδ' αὖ θαλέθει.
Οὔτι δολοφρονέων Ζητὸς φρένα πείσει Προμηθεὺς
εἶδος ἔμεν μερόπων μηδὲν ἄνευ σοφίης.
Ἡφαίστου πραπίδεσαι καὶ ἐννεσίαισιν Ἀθήνης
Ἀφθιτ' ἀκιδνοτέρων φάρμακ' ἔδεκτο νόσος·
Γράμμα λίθων γαίης παναληθέος ὡς τις ἀπορρώξ
Ἐαίθερο· ὑμνοπόλων διαφροκόμοις τροχιάς.
Ἡμετέρου λειμῶνος ἰδ' ἀνθεα, εἰρεσιώνην
κῆπου ἐνὶ προθύροις ἀενάων σελίδων·
Ἰλαδὸν ὑμναγόροι θείην καλέουσιν ἀρωγὴν
σώσατε, Πιερίδες, πατρίδος ἀγλαίην.»
Ἐννεπε Λητοῖδης, ὠκύς θεὸς ἔργον ἀνῦσαι
ἦγεν ἐφ' ἑσπερίην· νεῦσαι δ' ἄναξ Κρονίδης.
«Στήσεται ἑλευθερίας θᾶσσον χορὸν, ἀγλαὰ τέκνα,
Ἑλλάδος ἡγαθέης ἦθεα μαιόμεναι.»

Εἰς ἕτερον ἐπίγραμμά του «εἰς Ραφαῆλον τὸν ἐξ Οὐρβίνου», διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμὸν του πρὸς τὸν μέγαν τῆς Ἀναγεννήσεως καλλιτέχνην καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν του ἐνθυμεῖται τὸν Ὀλυμπον καὶ σκηναὶς τοῦ βίου τῶν θεῶν του. Λαμβάνει τὰς εἰκόνας του, τὰς παρομοιώσεις του ἀπὸ τὰ βάλθη τῶν προχριστιανικῶν αἰώνων. Παρεισάγει, χωρὶς καὶ νὰ τὸν ὀνομάζῃ, τὸν Ἡφαίστον ὀμιλοῦντα πρὸς τὸν καλλιτέχνην:

Σῆς Ραφαῆλε κερὸς θεύμενος ἀμφιγυήεις
Ἔργα θεῶν μορφάς, εἰκόνας ἡμερίων,
Οὐκ ἄτερ ἀφρογενθοῦς χάριτός τ' εἴπειν τάδε ποιεῖς.
Ὡς σε δ' ἐμὴ γαμειτὴ καὶ χάρις αὐτομολεῖ.
Οὐ μέντοι δεσμούς, οὐ δικτυά γ' ἀνέρι τεύξω.
Οὔτε γέλων μακάρεσαι, οὐ μερόπεςσι τιθῶ.
Ἦδρ δ' ὀλοὸν δάνει σε τὸ σιγγενές, ὄφρ' ἀπόλοιο.
Κύπρις δ' αὖ παρ' ἐμοί, καὶ χάρις αὐθι μένοι.
Ἐλπ'. Ὁκεία δὲ θεῶν φθονερὴ τίσις. Αἴμα δὲ καθῶς
Ἐλορησῆας ψυχὴν σὶν λίσσ' ἐκ ρεθέων.
Αἴωστε ζωγράφων, σὸν δ' αὖ κλέος οὐκ ἂν ὀλοιο,
Οὔτ' ἐρατῆς σοφίης, οὔτ' ἀγανοφροσύνης.

Ἐγκωμιάζων καλλιτέχνην, ὁ ὅποιος ἔφερε τὴν ἀναβίωσιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος εἰς τὴν τέχνην διὰ τοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαιότητος, ὀμιλεῖ ὡς ἀρχαῖος λατρεύων τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου. Εἶναι ταῦτο ὀλόκληρον τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως. Τοιοῦτος δὲ ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰ ἐρωτικά του ἐπιγράμματα.

Εἰς τὸν βίον τοῦ Ἰ. Λασκάρως ὑπάρχει σημεῖόν τι, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἐκ τῶν βιογράφησάντων αὐτὸν ἔθιξεν. Εἶναι δὲ τοῦτο αἰσθηματικὴ τις περιπέτειά του, τὴν ὁποῖαν ἀφηγοῦνται ὠρισμένα ἐπιγράμματά του. Ὁ Λάσκαρις ἠγάπησε, καὶ ὡς φαίνεται λίαν σφοδρῶς, τὴν μαθήτριά του Ἀλεξάνδρον Σκάλα, κόρην τοῦ γραμματέως τῆς Φλωρεντινῆς δημοκρατίας. Ἐκπύγλου ὠραιότητος, μορφώσεως μεγάλης, ποιήτρια καὶ ἡ ἴδια, μεγάλη φιλάρεσκος καὶ ζωηρὰ τοὺς τρόπους ἡ Ἰταλὶς αὐτῆ τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τοῦ νέου εἰσέτι τὴν ἡλικίαν διδασκάλου τῆς. Περὶ τῆς αἰσθηματικῆς αὐτῆς περιπέτειας τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνος σοφοῦ οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν ἔχομεν ἢ ὅσας δίδουν τὰ ἐπιγράμματά του. Ἐξ ἑνὸς τούτων ἐπιγραφημένου «Εἰς Ἰουλιανὸν τὸν Σκάλαν τόξον αὐτῷ δωρούμενος», ἐξ ἑτέρου «Εἰς Ἀλεξάνδραν τὴν Ἰουλιανοῦ ἀδελφήν, κτένα δωρούμενος αὐτῇ» καὶ ἐκ πέντε ἄλλων ἐπιγραφομένων ἀπλῶς «εἰς Ἀλεξάνδραν» φαίνεται, ὅτι ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τῆς Ἀλεξάνδρας Σκάλα, τὴν ὁποῖαν ἠγάπησε καὶ ἐξύμνησεν ἐπίσης μὲ Ἑλληνικὰ ἐπιγράμματα ὁ Ἰταλὸς ποιητῆς Ἀγγελὸς Πολιτιανὸς¹ καὶ ἡ ὁποία ἀνταπεκρίθη μόνον εἰς τὸν ἔρωτα ἑτέρου Ἑλληνος ποιητοῦ καὶ πολεμιστοῦ, τοῦ Μιχαήλ Μαρούλλου Ἐρχανιώτου².

1. G. Roscoe: The Life of Lorenzo de Medici etc. p. 261 καὶ σημ. 296 — Gaspari: B', 281. — Giosuè Carducci: Le Stanze l' Orfeo e le Rime di messer Angelo Ambrogini Poliziano. Firenze 1863. p. CXXXI. Ὁ Καρτουῦτσι λέγει: ὁ Πολιτιανὸς «διὰ τὸν ἔρωτά του πρὸς τὴν Ἀλεξάνδραν δὲν πιστεύω νὰ ἔγραψεν ἰταλικούς στίχους» ἀλλὰ μόνον ἑλληνικούς.

2. Ὁ Μιχ. Μάρουλλος Ἐρχανιώτης κατήγχετο ἐξ ἐπιφανοῦς τοῦ Βυζαντινοῦ οἴκου. Καταφυγὼν καὶ αὐτὸς μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν, εὗρε προστασίαν πλησίον τοῦ Βησσαρίωνος, σπουδαστῆ δι' ἐξόδων τούτου εἰς Πλατῶνα τὴν φιλοσοφίαν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προστάτου του ἐξῆλθε μᾶλλον τυχοδιωκτικῶς καὶ κατετάγη εἰς τὸ σῶμα τῶν μισθοφόρων Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Νικόλ. Ράλλην, τὸν Σπαρτιάτην. Ἐπολέμησε παντοῦ γενναίως, καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦ στρατιωτικοῦ βίου του δὲν ἔπαυσε νὰ γράφῃ ποιήματα εἰς τὴν λατινικὴν, τὴν ὁποῖαν ἐχειρίζετο ἀριστοτεχνικῶς. Τὰ ποιήματά του φέρουν τίτλον Hymni Naturales καὶ Epigrammata. Ὁ Gaspari, B' σελ. 231 λέγει περὶ αὐτοῦ. «Ἡ ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς πατρίδος του λύπη προσδίδει εἰς τὰ ποιήματά του γενικὴν τινὰ ἐπαγωγὸν χροιάν ἀκριφνοῦς μελαγχολίας. Ἐπίμυξ ἰδίως τὸν Λουκρήτιον, ὃν ἐσχαλίσσῃ

Τὰ ὀλίγα ἐρωτικὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἰ. Λασκάρως, ἐξ ὀλίγης τὸν ἀριθμὸν, ἀποτελοῦν ἴσως τὸ κάλλιστον μέρος τῆς ὅλης συλλογῆς του. Διακρίνονται διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ ζωηρότητα τοῦ αἰσθήματος καὶ τὴν ἐνάργειαν τῆς φράσεως, παρ' ὅλην τὴν χρῆσιν σπανίων ποιητικῶν λέξεων. Αἱ εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις λαμβάνονται πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀρχαίον κόσμον, ἀλλ' εἶναι καὶ πάντοτε ἐπιτυχεῖς. Θέλων νὰ περιγράψῃ τὴν ὠραιότητα τῆς ἀγαπωμένης κόρης, ὁμιλεῖ οὕτω:

Σὸν δέμας ἢ δὲ φυὴ βασιλῆιον ἄρσενος ἀκμαί
Κάλλος θ' ἱμερόεν, καὶ νόος ἢ σοφίη.
Ἡρῆ¹ κυπρογενὲς κούρη διός, ἢ δὲ νῦν τρισσῶν
Ἐμπαυόν ἐστι μὴ δ' εἰκελον ἀτρακίως.
Κοῦκ ἔτι Ἀλεξάνδρου κρείσιος μέλει, ἀλλ' ἑρατεινῇ
Ἴμμιν Ἀλεξάνδρῃ τίς ποθ' ὀμοιοτέρῃ.

Ἀναγινώσκων τις τὰ ἐρωτικὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἑλληνος φιλολόγου δὲν δύναται ν' ἀρνηθῆ, ὅτι ταῦτα ἔχουν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀκλότητα. Τὰ πράγματα λέγονται χωρὶς στομφώδη λυρισμὸν, ἀλλὰ φυσικῶς καὶ ἀπλῶς. Εἰς ἕν τῶν ἐπιγραμμάτων ὁμολογεῖ ὅτι, ἐνῷ πρὶν ἐβάδιζεν ὑψαύχην, τώρα βαίνει κεκυφῶς ἔγινε δοῦλος ἐκουσίως καὶ τέρπεται μὲ τοὺς πόνους τὸσον εἶναι πικρὸς ὁ ἔρωτος του. Ζωηρότατα δὲ περιγράφει τὴν ὕψιστάται, ὅταν τὸν προσβλέπῃ ἡ Ἀλεξάνδρα:

καὶ οὕτως πολλὰς ἀπηχῆσεις εὗρσκει τις παρ' αὐτῷ ἐκ τῆς σπουδῆς του. δὲ ταύτης ἴσως προέρχεται καὶ ἡ ἰδέα τοῦ Hymni Naturales, ἐν οἷς ὑπὸ τὰς μορφὰς τῶν ὀπ' αὐτοῦ ἐπικαλουμένων καὶ πανηγυριζομένων θεοτήτων ἐννοεῖ καὶ προσωποποιεῖ, ἐπίσης μυθικῶς ὡς ὁ Ποντάνος, τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, τὰ οὐράνια σῶματα καὶ τὰ στοιχεῖα. — Ἐγκαταλείψας τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, μετέβη εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἔτυχε τῆς προστασίας τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου. Τότε ἐγνωρίσθη μὲ τὴν Ἀλεξάνδραν, ἡ ὁποία ἐγίνε μετ' ὀλίγον καὶ συζυγὸς του. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1499 ἐνῷ διέβαινε ἐφιππος τὸν ποταμὸν Κεκίαν τῆς Τοσκάνης ἐπνίγη ἐντὸς αὐτοῦ. Μετὰ ἐξ δὲ ἐτη ἀπέθανε καὶ ἡ σύζυγός του. Ὁ ἑσχοχὸς αὐτοῦ Ἑλλῆν τὴν καταγωγὴν ποιητῆς, τὸν ὁποῖον μερικεὶ δὲν διατάζουν νὰ τοποθετοῦν παρὰ τὸν Λουκρήτιον, ἔγραψαν ἀτυχῶς εἰς μόνην τὴν λατινικὴν. Ἰκανοὺς ἐκ τῶν στίχων του μετέφρασαν ὁ Κ. Σάθας καὶ ἀδημοσίευσεν εἰς: στ', Ζ' σελ. ρν' — ρνδ'. Ἴδε τοῦ αὐτοῦ καὶ σελ. ιδ'—ιε'

1. ἴσως ἐκ τυπογραφικοῦ σφάλματος νὰ λέγῃ Ἡρῆ ἀντὶ Ἡθῆ, ἡ ὁποία ἦτο κόρη τοῦ Διός.

Νῆ τὸν ἐμῆ καρδίῃ πολυώδυνον οἴστρον ἐφέντα
 Ὅσπερ ἔειπεν Ἀλεξάνδρῳ βλέμμα βάλῃς ἐπ' ἐμοί,
 Φρόσσω. Τηκομένη θαλερὸν ρέθος αὖθις ἔβαντο,
 Αἰδώς, καὶ μανία, καὶ τρόμος ἀντιίει.
 Ἄντα δὲ σευ ἰδέειν, οὐ μοι σθένος. Οὐ παραπέμψαι
 Ὅμματ', ἀμηχανίη δ' ἄκροον οἶον ὄρης.
 Γουνοῦμαι σ' ἐκ σὺ κεκακωμένον ὧδ' ἐλείψει,
 Ὄκτειρ' ὁ τρώσας Τήλεφον Αἰακίδης.

Ἄλλαχοῦ δὲ ὁ ποιητὴς δὲν διστάζει ν' ἀναφωνήσῃ, ὅτι, ὅταν συναντᾷ τὴν «πότνια» Ἀλεξάνδρῳ, γίνεται ἀμέσως «ἄφρων, κωφός, ἄνους, ἄπνοος.» Ἐο τελευταῖον τῶν ἐρωτικῶν ἐπιγραμμάτων δὲν ἀπεικονίζει πλέον τὴν σφοδρότητα τοῦ πάθους. Εἶνε ἄβρον ὡς ἄνθος, ἐξ ἧν τὰ ὅποια στέλλει πρὸς τὴν χαρίεσσαν νεάνιδα, καὶ ἐγκλείει φιλοσοφικὴν τινα παρηγορίαν τοῦ μὴ ἱκανοποιηθέντος ἔρωτος μὲ τὴν ὑπόμνησιν τοῦ ἐφημέρου τοῦ κάλλους:

Ἄνθεά σοι χαρίεσσα, τὰ δ' ἄνθεα γαίμα σὲ ταῦτα,
 Ἦτρον σῆς ζαθέης ἀνθοβολῆι χροτιῆς.
 Ὡς δὲ σ' ὑπομνήσειαν, δτι βραχὺ κάλλος ἄνθος
 Ὦνον ἔχεις φιλίης ἄξιον ἀθανάτου

Ὁ κυριώτερος τῶν μεταδουζαντινῶν ἀρχαϊζόντων ποιητῶν εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ τελευταῖος ὁ ὅποιος ὠμίλησε περὶ ἔρωτος· διότι μετὰ τοῦτον οὐδένα πλέον ἀρχαϊζόντα ποιητὴν θὰ ἐμπνεύσῃ τὸ ἀνθρώπινον αὐτὸ αἶσθημα.

Ἐκ τῶν στρεφομένων περὶ καθαρῶς φιλολογικὰ θέματα ἐπιγραμμάτων τοῦ Ἰ. Λασκάρους, ὡς τὰ εἰς Καλλιμάχον, εἰς Ὀμηρον, εἰς Σοφοκλῆ, εἰς τὸν ποιητὴν Ποντάνον καὶ ἄλλα τινά, τὰ γραφέντα ἐναντίον τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ (1455—1494), ἀυλικοῦ ποιητοῦ τῶν Μεδίκων, ἔχουν ἰδίαν σημασίαν, διότι ἀντικατοπτρίζουν πῶς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς συνήθειας τῆς ἐποχῆς. Στυρικᾶ τὴν ὑφῆν, ὀφείλουν τὴν γένεσιν τῶν εἰς φιλολογικὴν ἐριδὰ ἐξ αἰτίας μεταφράσεως τινος. Αἱ μετὰ τοῦ Πολιτιανοῦ πρότεροι σχέσεις τοῦ Λασκάρους ἦσαν, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἀσφαλοῦς πληροφορίας, ἱκανῶς φιλικαί, ἀφοῦ ἐφθάνον καὶ μέχρι δανεισμοῦ χειρογράφων¹. Αἱ φιλικαὶ ὁμῶς

1. Εἰς τὴν Revue des Bibliothèques tom. 2 (1892) p. 27—28. ἀναγινώσκω: εἰς τὸν κώδικα 3069 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων εὕρισκονται τὰ ἐξῆς: «Exscripsi VII die Maii 1491 ego Angelus Politianus, ex libro quoniam mihi Johanne Lascaris commo daverat. . . Absolvi ego Politianus die

αὐταὶ σχέσεις τῶν δύο ἑλληνοιστῶν καὶ ποιητῶν διαταράχθησαν ἀποτόμως κατὰ τὸ 1493, ὅτε ὁ Πολιτιανὸς μετέφρασεν ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τὸ ἐπίγραμμα «Ἐρμαφρόδιτος» τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ Pulci (1432—1487). Ἡ μετάφρασις δὲν ἤρρεσεν εἰς τὸν Λάσκαριν καὶ ἔκαμεν ἄλλην ἰδικὴν του. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ φανῆ, ὅτι δὲν παρεδέχετο καὶ τὴν τοῦ Πολιτιανοῦ, ὡς ὑποφερτὴν τοῦλάχιστον, ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤξιζε νὰ γίνεταί τὸσος λόγος περὶ αὐτῆς, ἀφοῦ ὁ Πολιτιανὸς εἶχε γράψει εἰς ἡλικίαν δέκα ἐξ ἐτῶν ἐπιγράμματα ἑλληνικὰ πολὺ καλλίτερα τοῦ μεταφρασθέντος εἰς ἡλικίαν τεσσαράκοντα ἐτῶν¹. Τὴν δὲ εἰρωνικὴν ταύτην κρίσιν του διέτύπωσε καὶ εἰς ἐπίγραμμα:

Παῖς αὐτοσχεδίως ἐκκαιδεκάτω τ' ἐνιαυτῷ
 Ἄγγελος, φῆς, ἐπόουν (θαῦμα!) τοιοῦσδ' ἐλέγουε.
 Θαῦμα γάρ' ἄλλ' ἀναγνοῦς Ἑλλὰς μόνος ὄσο' ἐμόγησε
 Γράμματα, πάντως ὁμῶς τ' Ἀυσονίων δάρονε,
 Θαῦμα' αὖ πῶς παίδων ἑκατόν σταδίοισιν ἄριστος,
 Δάκτυλον οὐ προέβης ἀνδρὸς ἐν ἡλικίῃ.

Ἴσως εἰς τὸν σατυρισμὸν τοῦτον τοῦ Πολιτιανοῦ νὰ προέβη ὁ Λάσκαρις, ἵνα ἐκδικηθῆ αὐτὸν καὶ δι' ὅσας ὑβρεῖς συνήθιζε νὰ ἐκτοξεύῃ ἐναντίον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Λασκάρους ἐπηκολούθησαν γέλωτες εἰς βάρους τοῦ Πολιτιανοῦ· ἀλλὰ καὶ οὗτος, μὴ ὄν ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀποδέχονται σιωπηρῶς τὰ τοιαῦτα, ἐξέσπασεν εἰς νέας κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὑβρεῖς, ἀποκαλῶν αὐτοὺς ρυπαροῦς, τσαλαπετεινοῦς, μπούφους. Εἰς ἀπάντησιν ὁ Λάσκαρις συνθέτει νέον καυστικώτερον ἐπίγραμμα, ἀρυόμενος καὶ ἐδῶ τὰ στοιχεῖα τῆς σατύρας του ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Παραβάλλει τὸν Πολιτιανὸν πρὸς τὸν παροιμιώδη Ψάφωνα τὸν Λίδον, ὁ ὅποιος καταληφθεὶς ὑπὸ δοξομανίας καὶ θέλων τὸ ὀλιγώτερον νὰ νομίζεται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θεός, διδάσκει μιμητικὰ τινὰ πτηνὰ νὰ ψάλλουν «μέγας θεὸς Ψάφων».

Maii VII, 1491. Exemplar autem habui a Johanne Lascari Graeco. (Ἀντέγραφα τὴν 7ην Μαΐου 1491 ἐγὼ ὁ Ἄγγελος Πολιτιανὸς ἐκ βιβλίου, τὴν ὅποιαν μοῦ ἐδάνεισεν ὁ Ἕλληνας Ἰωάννης Λάσκαρις. . . Ἐπεράτωσα ἐγὼ ὁ Πολιτιανὸς τὴν 7 Μαΐου 1491. Τὸ δὲ χειρόγραφον ἔλαβον παρὰ τοῦ Ἑλληνοῦ Ἰωάν. Λασκάρους).

2. E. Legrand: α', 1, I, p. CXXXVIII, ὅπου περὶ τῶν παλαιῶν αἰ λεπτομέρειαι τοῦ ἐπεισοδίου, ὡς ἐκθέτει αὐτὰς ὁ Menage.

ὕστερον τὰ ἀφίνει νὰ πετάξουν εἰς τὰ ὄρη, ὅπου καὶ ἄλλα πτηνὰ ὠδικά, μιμούμενα τὰ πρῶτα, ψάλλουν τὴν διδαχθεῖσαν φράσιν «μέγας θεὸς Ψάφων»· οἱ δὲ Λίθουες, ἀκούοντες τὴν ὑπὸ τῶν πτηνῶν βεβαίωσιν τῆς θεότητος τοῦ συμπολίτου των, πιστεύουν εἰς αὐτὴν καὶ ἔθουον πλέον εἰς τὸν Ψάφωνα ὡς εἰς θεόν, ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία «Ψάφωνες ὄρνιθες»¹. Πρὸς τούτον τῶν ὑπὸ τῶν πτηνῶν χειροτονηθέντα θεὸν παρομοιάζει ὁ Λάσκαρις τὸν Πολιτιανόν, ἀνακηρυσσόμενον σοφὸν ἀπὸ τοὺς διδαχθέντας ὑπ' αὐτοῦ κολισιούς. Τὸ ἐπίγραμμα ὁμολογουμένως δὲν στερεῖται εὐφυΐας καὶ σατυρικής δηκτικότητος :

*Ὅρνις μιμνῶδες² Ψάφων ἐδίδασκε γωνεῖν
Ἔστι θεὸς Ψάφων. Ἡ μέγας ἐστὶ θεός,
Σὴ κακόμηχανῆ καὶ σοὶ κρώζουσι κολισοί,
Ἔστι μέγας σοφίην Ἄγγελος, ἔστι σοφός.
Ἦν δὲ κῆν ἵπποις βασιλῆα μέγιστον,
Χειροτονεῖ δ' ὄρνις καὶ θεὸν ἐν Λιβύῃ,
Ἄλλὰ τὴν μανίην οὐτ' ἂν βασιλῆες ἀγαυοὶ
Τεύξειαν σοφίην, οὗτοι θεοὶ μάκαρες.*

Μετὰ τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο συνθέτει καὶ τρίτον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποκρυσταλλώνει ὅλας τὰς ἐναντίον τοῦ Πολιτιανοῦ φερομένας τότε κατηγορίας, ὅτι παρελάμβανεν ἀσυστόλως τὰ τῶν ἄλλων καὶ παρουσίαζεν αὐτὰ ὡς ἰδικά του· ἦτοι κατηγορεῖ αὐτὸν ὡς μέγαν λογοκλόπον³, ἐνῶ συγχρόνως δὲν λημονεῖ ν' ἀναφέρῃ, ὅτι ὁ ὑβρίζων τοὺς πάντας Πολιτιανὸς εἶχεν ἐπιδώξει καὶ τὴν μίτραν τοῦ Ἐπισκόπου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ταύτην. Αἱ τοιαῦται, ὑπερβολικαὶ βεβαίως καὶ ἱκανῶς ἀδικοὶ, κατηγορίαι ἦσαν συνήθειαι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ὡς συνήθειαι ἦσαν καὶ αἱ φιλολογικαὶ ἔριδες καὶ αἱ δι' ἐπιγραμμάτων ἐπιθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Πολιτιανὸς εἶχε προσδώσει ἰδιόζουσαν βιαιότητα, ὅταν περιήλθεν εἰς παρομοίας ἔριδας πρὸς τὸν ποιητὴν Γεώργ. Μερουλᾶν, τὸν Βαρθολομαῖον Σικάλα καὶ τὸν ἐρωτικὸν ἀντίζηλόν του Μ. Μάρουλλον.

1. Ἡ ἐρμηνεία τῆς παροιμίας «Ψάφωνες ὄρνιθες» εὐρίσκειται εἰς τὴν «Ἰωνιάν» τοῦ Μιχ. Ἀποστόλη, ἐκδόσις τοῦ Christ. Walz, Stuttgartiae, 1883 σελ. 483.

2. Ἰσως πρέπει νὰ γραφῆ «ὄρνις μιμηλούς».

3. Περὶ τῶν κατηγοριῶν τούτων ἐναντίον τοῦ Πολιτιανοῦ ἴδε: Gaspari B', σελ. 278 καὶ 296.

Χαρακτηριστικὸν τόνον πολλῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ I. Λασκάρως ἀποτελεῖ ἡ δι' ὀλίγων μὲν λέξεων, ἀλλὰ λίαν ζωνηρὰ ἔκφρασις τῆς λύπης του διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πατρίδος. Ὁ ἔχων βαθεῖαν τὴν ἐθνικὴν συνειδήσιν ποιητῆς ἐπιλαμβάνεται πάσης εὐκαιρίας διὰ νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὸ θλιβερόν αὐτὸ συναίσθημά του. Ἡ δὲ ἔμμονος ἰδέα του, ὅπως κινήσῃ σταυροφορίαν τῶν ἡγεμόνων τῆς δύσεως ἐναντίον τῶν κατακτητῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς, διαπνέει ὀλόκληρον τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἐπιγραφόμενον «εἰς τοὺς Ἄλδης τῆς Ἰδηρίας ἡγεμόνας», ὅπου κατ' ἐρωταπόκρισιν ἐκθέτει τὰς προσπαθείας του καὶ τὰς ἐλπίδας του περὶ ἀπελευθέρωσης τῆς πατρίδος του, ἐὰν οἱ πόλεμοι τῶν εὐσεβῶν ἐστρέφοντο κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἡ ἐλπίς αὕτη καὶ ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας ἐκυριάρχησαν εἰς τὴν ψυχὴν του καθ' ὄλον τὸν βίον του, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Καὶ τὸ τελευταῖον παράπονόν του, τὸ τόσον συγκινητικῶς ἐκφραζόμενον εἰς τὸ συνταχθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα του, εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν εἰς τὴν πατρίδα των οὐδ' ἐλεύθερον τάφον :

*Λάσκαρις ἀλλοδαπῆ γαίῃ ἐνὶ κείθετο, γαῖαν
οὔτε λίην ξένην, ὃ ἔνευ, μεμφόμενος·
εὔμετο μιλίχλην· ἀλλ' ἄχθεται εἶπερ Ἀχαιοῖς
οὐδ' εἰ χεῖν χεῖναι πατρίς ἐλευθέριον.*

Περὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ζωῆς τοῦ I. Λασκάρως πολὺ ὀλίγα πράγματα εἶναι γνωστά¹. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἀπέθανεν εἰς Ρώμην περὶ τὸ ἐνενηκιστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἦτοι κατὰ τὸ 1535 συμφώνως πρὸς τινὰς πληροφορίας, δυναμένας νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλεῖς².

1. — B. Legrand: α', 1, I p. CLVI. — Ὁ Leon Dorez εἰς «Revue des Bibliothèques» tom. 2e p. 280 διὰ τοῦ ἀρθρου του «Un document nouveau sur la bibliothèque de Jean Lascaris» φέρει εἰς φῶς νέαν τινὰ ἀκριβῆ πληροφορίαν: «Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ François de Dinteville πρέσβους τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας εἰς Ρώμην (1531—3) ὑπάρχει ἐπιστολὴ τούτου πρὸς τὸν Philibert Babou de la Bourdaisière (Ἰανουάριος 1532) ὅπου εὐρίσκειται καὶ ἡ ἐξῆς βραχεῖα εἰδοποίησις: «Lascaris m' a mandé qu' il a encorés de livres grecz». Ὁ Dorez, σθηριζόμενος καὶ ἐπὶ ἄλλων μαρτυριῶν, καταλήγει εἰς τὴν βεβαίωσιν, ὅτι ὁ Λάσκαρις πρὸ τῆς ἡλικίας του ἐξηκοῦσθαι χάριν τῶν Μαδικῶν νὰ συλλέγῃ χειρόγραφα.

2. Αἱ παλαιότεραι συγγραφῆσαι πληροφορίαι διὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ I. Λασκάρως εἶναι λίαν συγκεχυμένα, ὡς εἶναι καὶ πολλαὶ περὶ τῆς ζωῆς του

'Αρσένιος 'Αποστόλης'. — 'Ο 'Αριστόβουλος 'Αποστόλης, υἱὸς τοῦ βυζαντινοῦ λογίου Μιχαήλου 'Αποστόλη καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Θεοδοσίου κόμητος Κορινθίου, ὁ μετονομασθεὶς 'Αρσέ-

εἰδήσεις. Εἰς ἐκ τῶν συγγραφέων αὐτῶν καθορίζει ὡς ἔτος τοῦ θανάτου του τὸ 1489 καὶ ἄλλος τὸ 1515 ("18a Boerner: De Doctis etc. σελ. 210 σημ. 2). — Δὲν κρίνω δὲ ἐκτός τοῦ θέματος νὰ παραθέσω ἐνταῦθα μίαν τῶν παραδοξοτέρων συγχύσεων διὰ νὰ καταδειχθῇ πόσον ἐσφαλμένοι εἰδήσεις μεταδίδονται πολλάκις περὶ τῶν 'Ελλήνων λογίων, ὅσοι ἐζησαν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους. Εἰς τὸν «Νέον 'Ελληνομνήμονα» τοῦ Σπ. Λάμπρου, τόμ. 7ος (1910) σελ. 94 δημοσιεύονται τὰ ἐξῆς: «'Ο ἐν Ρώμῃ φίλος κ. Οὐίλλιαμ Μίλλερ ἐπέσειλέ μοι τῇ 1ῃ 'Ιουνίου τὰ ἐξῆς: 'Εν τοῖς Annales dell' Istituto τόμ. 13' (1842) σελ. 141 καὶ Tavole d'aggiunta P 3 ὑπάρχει ἐκδοθεμένη ἐπιγραφή ἐκ Σαμοθράκης ἀναφέρουσα τὸν γνωστὸν λόγιον 'Ιωάννην Λάσκαριν Ρυνδακηνόν. 'Ο δ' ἐκδοὺς αὐτὴν λέγει, ὅτι τὸ ἔτος αὐτῆς εἶναι τὸ 695=690, ἦτοι ἀπὸ Χριστοῦ 1396—7. 'Αλλὰ τῶρα γινώσκωμεν, ὅτι ὁ 'Ιωάννης Λάσκαρις Ρυνδακηνός ἦτον ἐπαρχος (praefectus) τῆς Σαμοθράκης τῇ 1414. ("18a Κυριακὸν 'Αγκωνίτην παρὰ τῷ A. Conze, A. Hauser καὶ G. Niemann Archaeologische Untersuchungen auf Samothrake Τόμ. Δ' σελ. 1 σημ. 1) καὶ ὅτι ἐξῆ ἀκόμη τῇ 1461 ("18a Pius II παρὰ Raynaldus Annales Ecclesiastici Τόμ. I σ. 285—6. "Αρα πρέπει νὰ διορθώσωμεν, ἡ 758γ=6963, ἦτοι 1454—5, ὅτε οἱ Γατελοῦζοι ἐδυνάστευσαν ἀκόμη ἐν Σαμοθράκῃ κτλ.» 'Ο Σπ. Λάμπρος δημοσιεύει τὴν ἐπιστολὴν χωρὶς κανέν σχόλιον. Πεισιμύνης ὅτι πρόκειται περὶ παρανοήσεως, προσέτρεξα εἰς τὰ Annales dell' Istituto κτλ. Εἰς τὴν σελ. 42 (καὶ ὅχι 41) εὑρον τὴν ἐπιγραφὴν, ἡ ὁποία ἔχει οὕτω: +Μανουήλ 'Ασάνης ὁ Λασκάρης, ἡ 69. 'Ο δὲ ἐκδοὺς αὐτὴν παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἔτος 6950 (καὶ εἰς τὸ Tavole d'aggiunta P 3 (καὶ ὅχι 3) ἀναγινώσκεται καθαρότατα ἡ 69. καὶ ὅχι ἡ 6) ἐάντιστοιχεί πρὸς τὸ 1442 μ.Χ. καὶ ὅτι ὁ Λασκάρης οὗτος εἶναι ἐκ τῶν συγγενῶν τοῦ Κωνστ. Λασκάρως, ὁ ὁποῖος ἤκμασεν κατὰ τὸ 1465. Προσέτρεξα καὶ εἰς τὸ σύγγραμμα τῶν A. Conze κλπ. καὶ εἶδον ἐκεῖ, ὅτι ὁ Κυριακὸς Rizzicoli ὁ ἐξ 'Αγκωνος λέγει, ὅτι τὸν ὑπεδέχθη ὁ praefectus τοῦ ἡγεμόνος τῆς νήσου (Σαμοθράκης) Παλαμήδους Γατελοῦζου 'Ιωάν. Λάσκαρις. Τὸ ἐπίθετον Ρυνδακηνός δὲν ὑπάρχει. Συνεπῶς ὁ Κυριακὸς Rizzicoli ὁμιλεῖ περὶ τινος ἄλλου 'Ιωάν. Λασκάρως, ἐκ τῆς πολυσχιδοῦς αὐτῆς οικογενείας, καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ γνωστοῦ λογίου 'Ιωάννου Λασκάρως τοῦ Ρυνδακηνοῦ. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τούτου, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1445 καὶ ἐκ νεωρῶν ἡλικίας μετέδωκε εἰς 'Ιταλίαν, ὅπου καὶ ἐζησε καὶ ὁ ὁποῖος δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι βεβαίως οὔτε ὁ praefectus τοῦ Γατελοῦζου, οὔτε ὁ τῆς ἐπιγραφῆς Μανουήλ 'Ασάνης Λασκάρης.

1. Βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ 'Αρσ. 'Αποστόλη, Congr. Gesnerus: Bibliotheca Universalis etc. pp. 95—96.—Turcograecia p. 146 καὶ ἐφεξῆς.—Umphr. Hodius: De Graecis illustribus etc. pp. 318—320.—Chr.

νιος', ὅταν ἐγίνε κληρικός, γνωστὸς δὲ καὶ ὡς ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1465 εἰς 'Ηράκλειον τῆς Κρήτης. Ἐχων διδάσκαλον τὸν πατέρα του ἐξέμαθε τελείως τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ ἠδυνήθη ν' ἀναδειχθῇ καὶ αὐτὸς ἐνωρίτατα ἑλληνιστῆς κράτιστος. Μείνας ὄρφανός νεώτατος, μετήρχετο εἰς τὴν Κρήτην τὸν διδάσκαλον τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ συγχρόνως ἀντέγραφε μὲ ἀμοιβὴν παλαιὰ χειρόγραφα. Γενόμενος κληρικός, ἐχειροτονήθη διάκονος. Κατὰ πληροφορίας, διδομένας ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου² μετέδωκε περὶ τὸ 1492 εἰς Φλωρεντίαν, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου διὰ μέσου τοῦ 'Ιωάννου Λασκάρως³ ἐγνώρισεν τὸν Πέτρον Μεδίκον καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τούτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου διὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἀρχαίων χειρογράφων. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δὲ τούτου φαίνεται, ὅτι ὑπηρέτησε καὶ ὡς διάκονος εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν.³ Αἰ εἰς τὴν 'Ιταλίαν μεταβάσεις του ὑπῆρξαν συχναὶ μετὰ ταῦτα. Ἐγνωρίσθη μὲ τὸν "Αλδον Μανούτιον, ἐγίνε μέλος τῆς «Νέας 'Ακαδημίας» του καὶ συνεργάτης του εἰς τὴν ἐκδοσιν ἀρχαίων 'Ελλήνων συγ-

Fr. Boernerus: De doctis hominibus Graecis etc. p.p. 155—157. (Εἰς τὸν βίον Μιχ. 'Αποστόλη). —K. Σάθας: α', 126—130.—'Ιωάν. Βελοῦδου: 'Ελλήνων ἀποικία ἐν Βενετία. Ἐκδοσις δευτέρα. Βενετία 1893. Σελ. 59—61 καὶ 170—171.—Ambr. Firmin—Didot: Aide Manuce etc. p.p. 443—4 καὶ εἰς πλάγας ἄλλας.—E. Legrand: α', I, I, CLXV—CLXXIV.

1. Τινὲς ἐκ τῶν πλεονεξίων καὶ νεωτέρων βιογράφων του ὡς ὁ Boerner, Hodius, Schoell, A. Firmin—Didot κλπ. θεωροῦν ἄλλον τὸν 'Αριστόβουλον καὶ ἄλλον τὸν 'Αρσένιον, ἐνῶ πρόκειται περὶ τοῦ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου.

2. Εἰς τὴν προτασομένην τοῦ βιβλίου «'Ιωνία» ἀφιέρωσιν πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα I', σελ. 2—3. Ἡ «'Ιωνία» (Δέσημ 'Ιων) εἶναι συλλογὴ παροιμιῶν, παροιμιωδῶν φράσεων καὶ ἀποφθεγμάτων κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν, καταρτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μιχαήλου 'Αποστόλη καὶ συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του 'Αρσένιου. Ἐξεδόθη δὲ αὕτη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Christian. Walz, Stuttgartiae 1832. Εἰς τὴν ἀφιέρωσιν του ὁ 'Αρσένιος καθορίζει σημεῖα τινὰ τῆς ζωῆς του περὶ τῶν ὁποίων οἱ πλεονεξιοὶ βιογράφοι του ἀδὲν λέγουσιν. Οἱ νεώτεροι δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν, φαίνεται, τὰς ἰδίας ταύτας πληροφορίας του καὶ διὰ τοῦτο ἢ λέγουσιν ἀνακριθῆ ἢ ἀρίνουν κενὰ εἰς τὴν βιογραφίαν του.

3. Ἀπεθινόμενος πρὸς τὸν Λέοντα I' εἰς τὴν ἀφιέρωσιν τῆς 'Ιωνίας (σελ. 5) λέγει: «Ἔνα καὶ πρῶτον διάκονος ὢν ὑπηρέτησας ἐν Φλωρεντία Πέτρον τῷ ἀριδίμῳ συγγόνῳ τῆς δεσποτίας σου ὑπηρέτησας καὶ ἐν Ρώμῃ τῇ θειοτάτῃ σου καὶ ἱερῇ καφαλή. . .»

γραφῶν. Περὶ τὸ 1504 εὕρισκόμενος εἰς Ρώμην ἠσπάσθη τὸν καθολικισμόν, μιμούμενος εἰς τοῦτο πολλοὺς ἄλλους ὁμοεθνεῖς του. Μεταξὺ τοῦ 1506 καὶ 1511 κατώρθωσε νὰ διορισθῇ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, τὴν ὁποίαν κατεῖχον τότε οἱ Ἑνετοί, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν ἐδρὰν του, διότι τὸ ἐλληνικὸν Πατριαρχεῖον διεμαρτυρήθη διὰ τὸν παράνομον αὐτὸν διορισμόν, ἀφώρισε δὲ καὶ τὸν Ἀρσένιον¹. Περὶ τὸ 1528 ὅμως ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν του. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς Ἰταλίαν παραμονῆς του διήγε βίον πλήρη στερήσεων καὶ κακουχιῶν, μέχρις ἔτου ὃ ἀνελθὼν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον Λέων Ι' ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἰδρυθέντος εἰς τὴν Φλωρεντίαν (κατὰ σύστασιν τοῦ Γ. Λασκάρως) ἐλληνικοῦ σχολείου, ἔπου ἐδίδαξε τὰ ἐλληνικὰ γράμματα μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας.

Διὰ τὴν μετάστασιν του εἰς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν οἱ νεώτεροι Ἑλληνες βιογράφοι τοῦ Ἀρσένιου διετύπωσαν περὶ αὐτοῦ βαρεῖς χαρακτηρισμούς, οἱ ὅποιοι παρέσυρον καὶ ἄλλους ξένους, καὶ αὐτὸν τὸν Λεγκράν, νὰ ὁμιλήσουν διὰ τὸν Κρήτα λόγιον μὲ ἀδικον εἰρωνείαν. Βεβαίως ὁ βίος τοῦ δυστυχοῦς αὐτοῦ κληρικοῦ καὶ λογίου παρουσιάζει σημεῖά τινα, τὰ ὅποια ἔδωκαν ἀφορμὴν νὰ χαρακτηρισθῇ οὗτος καὶ ὡς τυχοδιώκτης. Ἄλλ' εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν τῶν χρόνων τούτων πρέπει νὰ λαμβάνονται ὅπ' ὄψιν καὶ αἱ συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζων οὗτοι, ἀκόμη καὶ αἱ συνήθειαι τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης συνήθιζε νὰ προσλιπαρῇ τοὺς ἰσχυροὺς, πότε τοὺς πάπας, πότε βασιλεῖς καὶ πότε ἄλλους ὑψηλὰ κατέχοντας ἀξιώματα, διὰ νὰ τύχῃ χρηματικῆς βοήθειας ἢ ἄλλης ὕλικῆς προστασίας, ἀκολουθῶν εἰς τοῦτο πολλοὺς συγχρόνους του λογίους. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς προσλιπαρήσεις του ταύτας, ὀφειλομένας κυρίως εἰς τὰς κατατρυχούσας αὐτὸν πενίαν καὶ ἀσθένειαν², δὲν παραλείπει νὰ ἐπι-

1. Ἴδε τὰ περὶ διορισμοῦ τοῦ Ἀρσένιου εἰς ἀρχιεπίσκοπον Μονεμβασίας καὶ ἄλλα σχετικὰ μὲ τὴν ἱερατικὴν δρασίαν του, εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Μ. Μαλαξοῦ εἰς *Tuiscograecia* σελ. 146—161.

2. Εἰς τὴν πρὸς τὸν καρδινάλιον Ρεδολφον (Ridolfi) ἀφιέρωσιν τοῦ ἑνὸς αὐτοῦ ἐκδοθέντος βιβλίου «τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ Σύνταγμα εὐσύννοπον εἰς τὰς τέσσαρας μαθηματικὰς ἐπιστήμας» (Ἑνετία 1532) γράφει: «... λιμῶν ὄντως καὶ πενίᾳ τήκομαι, τῶν εἰσοδημάτων τῆς ἐμῆς μητροπόλεως ἀπαλλοτριωσάντων με τῶν Ἀγαρηνῶν, ἀμαρτάσιν, οἰμαί, ταῖς ἡμετέραις... Πλὴν ἐν

καλῆται τὴν προστασίαν τῶν ἰσχυρῶν καὶ ὑπὲρ τοῦ ταλαιπωρουμένου γένους του. Εἶναι καὶ οὗτος ἐκ τῶν ἐλπίζόντων τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὑποδούλου πατρίδος του διὰ τῶν ἰσχυρῶν τῆς Δύσεως. Οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν λησμονεῖ, ὅτι εἶναι Ἕλληνας. Ὁ κληρικὸς αὐτὸς λόγιος παρουσιάζει τὸ φαινόμενον ἀνθρώπου, ταπεινουμένου ἀφ' ἑνὸς διὰ τὴν ἀτομικὴν ἀπολαβὴν, αἰρομένου ἀφ' ἑτέρου εἰς ὕψος ἀληθοῦς πατριωτισμοῦ καὶ ἀρετῆς. Τουλᾶχιστον οἱ σύγχρονοί του λόγιοι ὁμιλοῦν περὶ αὐτοῦ πολὺ διαφορετικώτερον ἀπὸ τοὺς νεωτέρους βιογράφους του¹. Σημειώσις δέ τις, γραφείσα εὐθύς μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ δίδουσα τὰς ἀκριβεστεράς περὶ αὐτοῦ βιογραφικὰς πληροφορίας, ἀναφέρει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἐκ τοῦδε τοῦ βίου καὶ πρὸς ἄλλον κρείττονα ὁ σοφώτατος καὶ ἀγιώτατος καὶ πάντ' ἄριστος Ἀρσένιος, ὁ τῆς Μονεμβασίας πρόεδρος, ἀπεδήμησε... Φιλόπρονος δὲ ὢν καὶ φύσεως δεξιᾶς ἐπιτυχῶν, ἐπέδωκεν εἰς λόγους, ὥστε δοκεῖν ἕνα εἶναι τῶν πάνυ διαπρεψάντων ἐπὶ λόγους. Καὶ κατὰ μὲν τὸ σῶμα ἦν ἀντικρὺς ἤρωσ' κατὰ δὲ τὴν

τσοῦτ' ἀπόρως ἔχω τοῦ θθαν βιώσοιμι' ἐπεὶ μοι καὶ τὰ ἐφόδια, ὃ ἔτυχον κομισάμενος, ἐφ' ἧ τρέφειν λ.π.ως τουτί τὸ σωματίον, δύο μιαιρωτάτω γυναίω, ποδᾶγρα λέγω καὶ πενία, κατεδηδόκατον. Ἄλλ' οὐναί τρώσασαι δῆπου με καὶ παρεμυθήσαντο' διδασκάλω καὶ γὰρ ἐστόν, ἢ μὲν κατατολμῶν τῶν πόνηων, ἢ δὲ καρτερεῖν αὐτοῦς ἐκδιδάσκουσαι». Ὅταν ἐγράφε ταῦτα ὁ Ἀρσένιος εὕρισκετο εἰς Ἑνετίαν, ὅπου εἶχε μεταδῆ πρὸς ὑπεράσπισιν συμφερόντων τῶν Μονεμβασιωτῶν.

1. Ὁ λόγιος Σιωτηριανὸς Κεψάλης εἰς τὴν πρὸς τὸν καρδινάλιον Ἰππόλυτον Este ἀφιέρωσιν τῶν ἔργων τοῦ σοφιστοῦ Λιβανίου γράφει: «... Ἀποστολίδης δὲ ὁ Ἐπιθαύρου Ἀρσένιος, ὃν ἐπικινῶν, κατὰ Γρηγόριον τὴν ἀρετὴν ἐπαινέσομι, ἐν αὐτῷ γὰρ θείας ἀρετῆς πόθος ἐνίδρυται, καὶ ὡς γε τοὺς τῶν Γραικῶν ἐν Ἀσίᾳ παῖδας προσέτι, ὡς εἶπειν, μόνος τὰ μέγιστα ἦν ὠφεληκῶς, ἀφθόνως τούτοις αἱ διδασχὴν ἀμισθί τε ἱκανὴν παρεχόμενος». Ὁ δὲ Ἀντώνιος Ἐπαρχος εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν τὸν Ἀρσένιον ἐπιστολὴν του (ἴδε σελ. 242 τοῦ πρὸντος βιβλίου, σημ. 1) λέγει: «Σὺ δ' ἄλλ', ὃ διδασκάλων ἄριστε, ἔχου τῆς ὁδοῦ ταύτης, μέχρις ἂν εἰς ἄκραν αὐτῆς γένωνται εἰμὴ πάντες οἰμαθηταί, ἀλλ' οὐν γε δῆτινες καὶ μὴ σπεῦδε τὴν ἐν Γαινάρῳ ἐμφυλοχῶρει μᾶλλον τῷ πονεῖν ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων δόξης' ἐνίστασο τῇ γνώμῃ' θυμβαλοῦ τῷ βίῳ' ἀντέχου τῶν γραμμάτων ὄση δύναμις, μὴ παρολισθήσῃ καὶ ταῦτα. Τότε γὰρ ἂν ὄντως εἴη πάλιν ὄντως ἡμῖν τὸ διοῦν ἀδίωτον». Ὅταν ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ὁ Ἀρσένιος προέστατο τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου τῆς Φλωρεντίας.

ψυχὴν ἐπεικῆς, θεοσεβῆς, πρᾶος, γενναῖος, μεγαλόψυχος, ἀνδρείος ἀγγέλους πάνυ¹ .»

Οἱ τιμητικοὶ αὐτοὶ χαρακτηρισμοὶ εὐρίσκονται εἰς συμφωνίαν πρὸς πολλοὺς ἰδίους τοῦ λόγου καὶ πράξεις. Ἀπευθυνόμενος ὁ Ἀρσένιος πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Γ' λέγει, ἐπαναλαμβάνων εἰς πολλὰ τοὺς λόγους τοῦ πατρὸς τοῦ Μιχαήλου Ἀποστόλη: «Νῦν γὰρ οὐκ ἔστιν ἔτι τοῦ μέλλειν καιρὸς ἀνάστηθι ταῖνον, ἀνάστηθι, ὦ μακαριώτατε· ἔξιθι, ἀνάλαβε κατὰ βαρβάρων ἀθέων τὸ σταυρικὸν τρόπαιον, ἐκάλῃσον τοὺς ἡγεμόνας τῶν Εὐρωπαϊκῶν ὀφθαλμοῦν κατὰ τῶν Τούρκων στρατεύσασθαι, ὧν εἶγε καὶ δύο μόνον οἱ μέγιστοι συμφωνήσωσι καὶ τοῖς γενναϊοτάτοις καὶ μεγαλοψύχοις Ἐνετοῖς ξυμμαχήσωσι, πᾶσαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Τούρκων καὶ δύναμιν καταστρέψουσιν. Ἀπόδος τὸ πανταχοῦ γῆς διεσπαρμένον γένος ἡμῶν τῇ πατρίδι, τὸ ποτὲ μὲν ὑψηλότατον καὶ σοφώτατον, νῦν δ' ἐξουθενημένον οἴμοι καὶ ταπεινότατον. Νόμισον νῦν ἀκοῦειν τῶν Ἑλλήνων βοῶντων καὶ πρὸς ἐλευθερίαν ἐπικαλούμενων σὲ τὸν κράτιστον ἀρχιεπίσκοπον².» Εἶναι καὶ ὁ Ἀρσένιος εἰς ἕκ τῶν λογίων ἐκείνων Ἑλλήνων καὶ ἐθνικῶν ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ὡς ὁ Ι. Λάσκαρις, ὁ Μ. Μουσοῦρος, ὁ Μάρουλλος καὶ ἄλλοι, ἐπίστευσαν εἰς τὸ δυνατόν τῆς ἐγέρσεως σταυροφορίας τῆς Δύσεως ἐναντίον τῶν Τούρκων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των. Ἴσως δὲ εἰς τοῦτο νὰ ὀφείλεται ἡ μετὰστασις των εἰς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ ἡ ὑποστήριξις τῆς ἰδέας τῆς Ἐνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἀρσένιος δὲν ἐπικαλεῖται μόνον τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἰσχυρῶν ὑπὲρ τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων· προβαίνει ἐνίοτε καὶ εἰς θαρραλέας διαμαρτυρίας κατὰ τῶν συμφορῶν, τὰς ὁποίας ἐπιφέρουν εἰς αὐτὸ χριστιανοὶ τύραννοι. Ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Πάπαν Παύλον Γ', γράφει: «Μάχονται Ἀγαρηνοὶ Χριστιανοὶ, ἀμφοτέρωθεν δὲ τοῖς τολαιπώροις Γραικοῖς. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ τὸ ἡμέτερον βασίλειον ἀνηλεῶς ἠνδραπόδισαν καὶ τὰς πόλεις κατέσκαψαν καὶ τὸ γένος ἡμῶν εἰς τὰ γῆς πέρατα, ὡσπερ τινὰς Αἰγυ-

1. Ἡ σημείωσις αὕτη ὑπάρχει εἰς τὸ τέλος χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης (πρώην αὐτοκρατορικῆς) τῆς Βιέννης (κώδ. Φιλοσοφ. 137). Δημοσιεύεται ὁλόκληρος εἰς: Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κωνστ. Σάθ. Ἐν Λειψίᾳ 1871. Σελ. 11-12.

2. Ἰωνιά σελ. 4.

πτίους ἀγύρτας, περιπλανᾶσθαι καὶ παρέρχεσθαι διεσκέδασαν. Ἰῶν δ' ἐσπερίων τινὲς οὐχ' ἔπωσ οὐκ' ἀνίστανται πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ γένους ἡμῶν, ἀλλ' εἴ τι καὶ πόπανον ὑπὸ τῶν θεοστυγῶν ἐκείνων εἶη που καταλελειμμένον ἐν τῇ Ἑλλάδι κακεῖν' ἀρπάζοντες κατεσθλοῦσι, πέμποντες ἡμῖν ἀνηλεεῖς τινὰς ἐπιτρόπους μᾶλλον δ' εἰπεῖν τελώνας¹.» Ὁ ἐπαίτων ταπεινωτικῶς ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀναφαίνεται συχνάκις διερμηνεὺς σθεναρὸς τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας καὶ συνειδήσεως, γινόμενος καὶ ἀκαταπόνητος ἐργάτης τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ διασώσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν εἰνα ἱκανῶς αἰσθητήν. Ἀλλὰ τοιαῦτος ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ κληρὸς τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν.

Ἡ ἀξία τοῦ Ἀρσενίου ὡς φιλολόγου καὶ δεινοῦ ἑλληνιστοῦ παραμένει ἀμείωτος. Πρωτότυπα ἔργα τοῦ δὲν περιῆλθον μέχρις ἡμῶν πολλά. Εἶναι ταῦτα ὀλίγα ποιήματα, πρόλογοι εἰς τοὺς ἐκδοθέντας ὑπ' αὐτοῦ ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τινες ἐπιστολαὶ του, διακρινόμενα διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ὕφους, τὴν καθαρότητα τῆς φράσεως καὶ τὴν ἀκριβῆ χρῆσιν τῆς γλώσσης. Χειρίζεται τὴν ἀρχαίαν ἀριστοτεχνικῶς. Ἄν καὶ κληρικὸς, δὲν ἔγραψε θρησκευτικὰ ἔργα. Κάπου μόνον ἀναγγέλλει, ὅτι συνέγραψε καὶ σκοπεύει νὰ ἐκδώσῃ τὸ «Ἀσκητικὸν Δειμωνάριον», τὸ ὅπολον ὁμως οὐδέποτε εἶδε τὸ φῶς. Ἐκ δὲ τῶν ποιημάτων του καθαρῶς θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος εἶναι μόνον τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα του:

*Χριστὸν ἀναξ, καὶ παιθνομήτορος, οὔποτε σελο
λήσομαι ἀγχόμενος, οὐδ' ἀποπαύομενος.*

*Ἄλλ' αἰεὶ πρῶτόν τε καὶ ὑστατόν ἐν τε μέσοισιν
ἀείσω· οὐδὲ μὲν κλυθὶ καὶ θαλά δίδω².*

Ὁλόκληρος ὁ βίος τοῦ Ἀρσενίου κατηναλώθη εἰς τὴν μελέτην καὶ διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, εἰς τὴν ἀντιγραφὴν πολλῶν ἔργων των καὶ εἰς τὴν ἐκδοσιν μερικῶν ἐξ αὐτῶν³. Ἐκ τῶν περιωθέντων μέχρις ἡμῶν ὀλίγων ἐπιγραμμάτων του ἐν δύναντι νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς βῆσις συγκρί-

1. Εἰς τὴν ἀφιέρωσιν πρὸς τὸν Παύλον Γ' τοῦ βιβλίου «Σχόλια τῶν πάνυ δοκίμων εἰς ἑπτὰ τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου. Ἐνατίς 1534.»

2. Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου «Ἀποφθέγματα φιλοσόφων καὶ στρατηγῶν, ρητόρων τε καὶ ποιητῶν Ρώμῃ 1519.»

3. Τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου Ἀποστόλη ἔργα ἀρχαίων εἶναι τὰ ἐξῆς: Γαλεομουμαχία (ἀνωνύμως, διότι δὲν ἐγνώριζε τὸν ποιητήν, ὅστις εἶναι ὁ

σεως τῆς ποιητικῆς τέχνης καὶ δυνάμεώς του πρὸς τὴν τῶν ἄλλων συγχρόνων του ξένων ἑλληνοιστῶν, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο συνετέθη διὰ τὸ ἐκδοθῆν κατὰ τὸ 1496 ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ Ἄλδου Μανουτίου βιβλίον τοῦ Ἰταλοῦ Guarinus ἢ Varinus Favoninus «Θησαυρός, Κέραις Ἀμαλθείας καὶ Κῆπος Ἀδώνιδος» (εἶναι δὲ τοῦτο συλλογὴ ἀρχαίων γραμματικῶν κανόνων κατ' ἀλφαριθμητικὴν σειρὰν) καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Σπουδαίων ἔσκεν Γωάρινος ἡλυθε κῆπον
Εὐσταθίου κάλλων ἀνθεα δρεπόμενος.
Λείρια δ' ἡμερόεντα πονήσας εἴλετο ταῦτα,
Ἄ προτιθεῖς γε, λέγει πᾶσιν : Ὀδμήν λάβετε.*

Διὰ τὸ ἴδιον βιβλίον καὶ ὁ Ἰταλὸς ποιητὴς Ἄγγελος Πολιτιανὸς ἔγραψε τὸ κάτωθι ἐπίγραμμα :

*Ἑλλάδι τοῖς ἰδίαις πεπλανημένη ἐν λαβυρίνθοις
Οὐ μίτον, ἀλλὰ βίβλον προῦθετο δαιδάλεον
Οὐχ Ἑλληγ, Ἰταλὸς δὲ Βαρῖνος· κοῦτι γε θαῦμα
Εἰ γε νέοι τὴν γραβὴν ἀντιπελαγοῦμεν.*

Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Ἄλδος Μανουτίος τὸ ἑξῆς :

*Ἀῆς γυνῶν Ἑσάδοι καὶ Σιμιχίδα καὶ Ὀμηρον
Ποιητὰς τ' ἄλλως ; τὰν λάβε προξαομένηαν.
Κεῖς γὰρ Λατοῖδα γλυκερὸν δῶ κείς τε πορευσεῖ
Μετὰ μ' ἀηδονέων ἄλλα Πισρίδων.*

Εἶναι καταφανὲς πόσον ὑπερτερεῖ ὁ Ἑλληγ ποιητὴς.

Πτωχοπρόδρομος.) 1494.—Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ Ἐπίλυσις εἰς τοὺς ἕξ τῆς φιλοσοφίας τρόπους 1532.—Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ Σύνταγμα εὐδύνοπτον εἰς τὰς τέσσαρας ἐπιστήμας· Ἀριθμητικὴν, Μουσικὴν, Γεωμετρικὴν καὶ Ἀστρονομίαν. Ἐνετία 1532.—Τοῦ Σοφωτάτου Φιλῆ Στίχοι ἰαμβικοὶ περὶ ζώων ἰδιότητος. 1533.—Σχόλια τῶν πέντε δοκίμων εἰς ἐπιτὰ τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου. 1534.—Ἀλκινόου λόγος διδασκαλικὸς τῶν Πλάτωνος δογμάτων. 1535.—Ἀριστοφάνους Κωμῳδίαί ἐννέα μετὰ σχολίων πολλῶν παλαιῶν.—Ἐπίσης συλλογὴ του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀποφθέγματα φιλοσόφων καὶ στρατηγῶν, ρητόρων τε καὶ ποιητῶν» καὶ ἕτερα συλλογὴ ὑπὸ τὸν τίτλον :

*Γέρας εἰ μ' ὀνομάσειας σπάνιον τῶν σπουδαίων
Οὐκ ἂν ἀμάρτοις δηλαδὴ τῆς ἀληθείας φίλε.*

Τὰ δύο ταῦτα βιβλία, συνεκδοσμένα ὄντα, δὲν φέρουν τόπον καὶ χρόνον ἐκδόσεως. Οἱ περισσότεροι ὅμως τῶν περὶ τὰς ἀρχαίας ἐκδόσεις ἀσχολουμένων ὑποστηρίζουν, ὅτι ἐτυπώθησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον τῆς Ρώμης κατὰ τὸ 1519. Τῶν δύο σπανιωτάτων τούτων βιβλίων τοῦ Ἀρσενίου ἀντίτυπον κατέχει ἡ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος. Ε. Φ. 1590.

Ὁ Ἀρτένιος Ἀποστολῆς, καίτοι καθ' ἑλὸν τὸν βίον του ἐμελέτα καὶ ἠρεῦνα τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς, δὲν φαίνεται καὶ ἐμφερόμενος ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος. Πλησιάζει περισσώτερον πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς αὐλικοὺς ποιητὰς· διὰ τοῦτο καὶ πρῶτος ἐξέδωκεν ἔργα των· χρησιμοποιοῦ δὲ εἰς τὰς στίχους του ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ ἀγαπητὸν εἰς ἐκείνους μέτρον, τὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν δεκαπεντασύλλαβον. Εἰς τὸν βυζαντινισμόν του τοῦτον, ὁ ὅποιος ἴσως νὰ συμβιδάξεται πρὸς τὴν ἰδιότητά του ὡς κληρικοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, ὀφείλεται βεβαίως πολὺ μέρος ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν στίχων του. Ἐὰ ποιήματά του, τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἐπαιτητικὴν τάσιν του, εἶναι καθυπὸ βυζαντινὰ κατὰ τε τὴν μορφήν καὶ τὴν οὐσίαν. Ζητεῖ παρὰ τῶν ἰσχυρῶν βοήθειαν ὄχι διὰ λεπτῶν φράσεων καὶ λυρισμῶν, ἀλλὰ λέγων τὰ πράγματα πεζῶς καὶ ἀπεριφράστως. Τεῖνει εὐθὺ πρὸς τὸν σκοπόν. Ὁμολογεῖ σαφῶς τὴν πενίαν του καὶ τὴν πεινᾶν του καὶ ζητεῖ νὰ φάγη. Ἀφιερῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον Ε' τὴν ἐκδοσιν τοῦ βιβλίου «τοῦ Σοφωτάτου Φιλῆ, στίχοι ἰαμβικοὶ περὶ ζώων ἰδιότητος» τελειώνει τὴν εἰς πεζὸν λόγον ἀφιέρωσιν του μὲ τὰς ἑξῆς στίχους :

*Οὕτω σε τανῦν ἐσιῶ τὸν κράτιστον
νηκτοῖς, πετεινοῖς, κτήνεσιν, ἐρπυστοῖς τε.
Ἀῶθις δέ σοι τράπεζαν εἰ δούης θήσω
εἰς ἀκτύπωσιν ποταμῶν τὸν ἀρκοῦντα
λαμπροῖς στρατηγῆμασι τοῦ Πολυάλου,
οἷς ἡεῖνος εἰσέτασε τὸ βασιλῆς
πάλαι, τὸν Οὐγγρόν τε καὶ Ἀγριωνῆνον.
Κύων ἐγὼ σὺς, καὶ γλυκὴν σὺ δεσπότης.
Οὐκοῦν ὑλακίῳ καὶ φαγεῖν ζητῶ βρωμα.
Ἄγαθ' ἑλεοντόθυμε, τὸν κύνα τρέφε,
θεμέμματα γὰρ θηρῶν σε βλέπω βαρβάρων.*

Καθ' ὅμοιον σχεδὸν τρόπον τελειώνει καὶ τὸ μακρὸν ὀπωσθῆποτε ποίημά του, μὲ τὸ ὅποιον συνοδεύει τὸ πρὸς τὸν Πάπαν Κλήμεντα Ζ' ἀφιερῶθῆν χειρόγραφον τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων¹. Τὸ ποίημα ἀποτελεῖται ἐξ 79 στίχων καὶ εἶναι περίεργον κρᾶμα

1. Ἐδημοσιεύθη τὸ ποίημα ὑπὸ Bandini: Catalogi codicum mss Graecorum bibliothecae Laurentianae. Vol. 3. Florentiae 1764—70. Εἰς τόμ. 1ον σελ. 86 καὶ ἑξῆς.

ιδεῶν εὐγενῶν, πατριωτισμοῦ καὶ θρησκευτικότητος, καὶ ἀτομικῆς παρρακλήσεως, ἴσης πρὸς ἐπαιτείαν ταπεινὴν. Ἀρχίζει μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ καταδείξῃ τὸ μάταιον καὶ ἐφήμερον τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ τελειώνει μὲ προτροπὴν πρὸς τὸν Πάπαν νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν δαψιλεστέρως ἀμοιβάς.

Οἱ πρῶτοι στίχοι ἔχουν οὕτως :

Ἄλλος μὲν ἄλλα τοῖς φίλοις φέρει δῶρα,
 Οἷον λίθων ἔλλαμριν, ἀργύρων
 Χρυσῶν καθαρῶν, ἄργυρον, μέλιον χάριν,
 Ἄ πραγμάτων κίνησις ἢ δρῶμα φθόρου,
 Ἢ κλῶν ἀφανῆς ἢ τύραννος ὑπιάσει.
 Τάχα δὲ καὶ σὲ εὐτελῆς ἐφερπύσας
 Τὰ τῆς ὕλης εὐκοσμία βοσκηθήσεται.
 Ἐγὼ δὲ φωνῆς τοῦ Θεοῦ προσκομίζω
 Κλήμεντι Ρώμης τῷ Παναγιωτάτῳ...

Εἶτα παρακαλεῖ τὴν «παντάνασταν παρθενομήτορα κόρην» νὰ καταστήσῃ φοβερὴν εἰς ὄλους τὸν Πάπαν διὰ νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς :

Ἀκινδύτω φάλαγγι τοῦ βασιλέως
 τὴν πᾶσαν ἐμπλήσασθε τροπαίων χθόνα,
 πόλεις τ' ἀνασώσασθε τὰς ἑλληνίδας
 Γραικῶν τ' ἀνικτήσασθε τὴν ἐκκλησίαν
 τέλος τελοῦσαν, οἴμυι, τοῖς ὀλεθροῖς
 καὶ θυσίαν ἁμωμον ἐν Ρώμῃ νέμ
 ἀναπέμψασθε τῷ θεανθρώπῳ Λόγῳ...

Τονίζει, ὅτι πάσχει πλεῖστα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ διατυπώνει ὠραίαν ἀλληγορικὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελίου :

Ἐπι δὲ κῆπος καὶ τροφή τὸ βιβλίον,
 ἐν ᾧ τὸ φυτὸν τῆς φθορᾶς ἀπενύγη.
 μαίνεται γὰρ ἐν ῥοῆς τετραστόμου
 ζωῆς ὕδωρ καὶ ξύλον ἐν μέσῳ φέρον,
 δι' ὧν καὶ ὁ καρπὸς τῆς ἀρεῆς ἀνετρέπη.

Μετὰ δὲ τοῦτο ἔρχεται εἰς τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ πολυστίχου ποιήματός του :

Ἄλλ' ὦ πρόεδρε, κοινὴ προστάτα Ρώμης,
 πρὸ τῆς ὕλης τὸ φίλτρον ἠδέως δέχου,
 καὶ τὰς ἀμοιβὰς δαψιλεστέρως δίδου·
 διδάσκαλον γὰρ εὐτυχεῖς τὸν δεσπότην,

ὃς λαμβάνει καὶ χήρας λεπτὰ καὶ μῆρον,
 μειρῶν τὰ μικρὰ πρὸς πόθον τῶν φερόντων.
 Καὶ οὕτως πρὸς γῆρας με τὸν σὸν αἰκέτην,
 ἐπεὶ σὲ εἶμι, κἄν σιγῶ, σὲ, κἄν γράφω,
 σὲ εἶμι ἀλγῶν, σὲ δὲ καὶ χαίρων πάλιν.
 Τί γοῦν τὸ μακρὸν τῆς βραδυτήτος νέφος,
 Ἴλιε, ταῖς σαῖς ἐγγροτίζει λαμπάσιν;

Καὶ ὡς νὰ φοβῆται μήπως ἡ παράκλησις τοῦ αὐτῆ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ συγκινήσῃ τὸν Πάπαν, ἀπευθύνει πρὸς αὐτὸν καὶ ἕτερον τετράστιχον παίημα, ἀνθρωπῶν :

Πεινῶ, Πρόεδρε, καὶ φαγεῖν ἴσως θέλων
 πρὸς τὴν ἀμολγὴν τῆς χρυσοῆς θηλῆς βλέπω.
 Εἰ δ' ἀγυροῦν δήπουθεν ἐξοίσαις γάλα
 θρέψει με δὴ καὶ τοῦτο. Μὴ μέλλε πλέον.

Ἡ ἀπελπιστικὴ αὐτῆ κραυγὴ τοῦ δυστυχοῦς κληρικοῦ καὶ λογίου, ἡ ὁποία κινεῖ ἴσως καὶ τὸν γέλωτα, ἐμφανίζει τοῦτον ὡς ἀντάξιον υἱὸν τοῦ «βσιλέως τῶν πενήτων» καὶ διάδοχον τοῦ Πτωχοπροδρόμου ἢ τοῦ Φιλῆ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο ὁ Ἀρσένιος, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὴν ἀτυχίαν νὰ μὴ βλέπῃ πραγματοποιουμένας τὰς ἐκάστοτε ὑποσχέσεις τῶν ἰσχυρῶν, αὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν ἢ ὅτι καὶ πολλοὶ σύγχρονοί του. Ἠκολούθει καὶ αὐτὸς τὴν κοινὴν τότε συνήθειαν τῶν πλειστῶν λογίων, καὶ ἰδίως τῶν συχναζόντων εἰς τὰς αὐλὰς, νὰ κολακεύουν καὶ νὰ ζητοῦν. Καὶ ὁ πολὺς ἀκόμη αὐλικὸς τῶν Μεδικῶν ποιητῆς Ἀγγελος Πολιτιανὸς «ἐπαιτῶν ἢ ἀποθεῶν διὰ τῶν ἐπιγραμμάτων του συνεμορφῶτα πρὸς τὴν γενικὴν συνήθειαν τῶν τότε καιρῶν· διότι καὶ ὁ Φίλελφος καὶ ὁ Καμπανὸς καὶ μυρῖοι ἄλλοι εἶχαν πράξει τὰ ὅμοια ἰ.»

Ἐκ τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου βιβλίων περιεργότατον διὰ τὴν σύνθεσίν του καὶ τὸ περιεχόμενόν του εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν ἔμμετρον (εἰς δεκαπεντασுλλάβους στίχους) τίτλον :

Γέρας εἰ μ' ὀνομασίας σπάνιον τῶν σπουδαίων,
 οὐκ ἂν ἀμάρτοις δηλαδὴ τῆς ἀληθείας φίλε.

Τὸ σπάνιον τοῦτο γέρας εἶναι συλλογὴ στίχων καὶ ἀποσπασμάτων εἰς πεζὸν λόγον ἀρχαίων συγγραφέων, διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ φιλόσοφοι, οἱ ῥήτορες, οἱ ἱστορικοὶ, οἱ ποιη-

ταί κλέπτουν ἀλλήλων τὰ ἔπη· μετὰ δὲ τὸ κακεντρεχὲς τοῦτο, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀναληθές, μέρος τοῦ βιβλίου ἀκολουθεῖ ἄλλη συλλογὴ ἀρχαίων στίχων καὶ πεζογραφημάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν μταιότητα τοῦ βίου. Ἀποτελεῖ δηλαδὴ τὸ βιβλίον τοῦτο εἶδος κριτικῆς καὶ σκεπτικῆς γνωμολογίας, εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς ὁποίας προέδρη ὁ Ἀρσένιος μιμούμενος τὴν ὁμοίαν ἐργασίαν τοῦ πατρὸς του. Μεταξὺ δὲ τῶν διαφόρων ἐμμέτρων καὶ εἰς πεζὸν λόγον ἀποσπασμάτων ὑπάρχει καὶ τὸ κάτωθι ποίημα ἐξ ὀκτὼ δεκαπεντασυλλάβων στίχων καὶ ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀπαισιοδόξου ποιητοῦ:

*Ἄλλ' ἦν (;) οὐδὲν ὡς εἴκειν ἐντύχημα τοῦ βίου
Ζάλης καὶ λύπης ἀμιγές· οὐδέ τις εὐποιμία
Μὴ συναναφύμενον ἔχουσα καὶ τὸ κνίζον.
Καὶ γὰρ καὶ ῥόδον εὖσομον φράσσει πικρῆς ἀκάνθας.
Ἴλλιον τε τὸ βλίφαρον σκοτίζουσι νεφέλαι.
Καὶ φθόγος ἐπιφύεται τοῖς τὸ καλὸν ἀσκοῦσι.
Καὶ πᾶν ἐντύχημα λαμπρὸν, πᾶν τὸ σεμνὸν τοῦ βίου
Φέρει καὶ τὸ δυστύχημα συνανακακρωμένον.*

Ἐκτὸς τῶν τελείων τούτων ὑπὸ τεχνικὴν μορφήν δεκαπεντασυλλάβων, οἱ ὅποιοι ὑπενθυμίζουσι τοὺς καλλιτέρους τῶν βυζαντινῶν ποιητῶν καὶ κατ' αὐτὸ τὸ θέμα, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ὑπὸ τὸν τίτλον «εἰς τὸν Βίον εἰκονισμένον» καὶ ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπίσης σκεπτικιστοῦ ποιητοῦ τῶν:

*Ἐμὲ τὸν Βίον, ἄνθρωπε, δέξαι σου παραινέτην·
Ἐτυχες, εὖρες, ἔλαβες, κατέσχεες μου τὰς τρίχας;
Μὴ πρὸς ραστώνην ἐκδοθῆς, μὴ πρὸς τετυφὴν χωρήσης,
Μηδὲ φρονήσης ὑψηλὰ καὶ πέρα τοῦ μετροῦ.
Γυμνὸν με βλέπεις, νόησον γυμνὸν μου καὶ τὸ τέλος.
Ἐπὶ τοὺς πόδας μου τροχοί, βλέπε μὴ κυλισθῶσι.
Περὶ τὰς κνήμας μου πτερά, φεύγω, παρίσταμαί σου.
Ζυγὰ κατέχω τῇ χειρὶ, φοβοῦ τὰς μετακλίσεις.
Τί μὲ κρατεῖς; οὐκ ἄν κρατεῖς, πνοὴν κρατεῖς ἀνέμον.
Τί μὲ κρατεῖς; κενὸν κρατεῖς, ὄνειρον, ἴχνος πλοίου.*

Τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, εἰς τὰ ὁποῖα βλέπομεν ὅτι μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ νεωτέρου στίχου καὶ ἡ γλῶσσα γίνεται ἀπλουστερά, καίτοι φαίνονται ἀκραιφνή βυζαντινὰ δημιουργήματα, οὐδόλως ἀπίθανον γὰρ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ χρῆσις

τοῦ δεκαπεντασυλλάβου εἰς τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου τοῦ ἐπιτρέπει τὴν ἴσως τολμηρὰν ταύτην ὑπόθεσιν.¹

Ἰκανῶς πρωτότυποι διὰ τὴν ἐποχὴν εἶναι ἄλλοι τινὲς στίχοι τοῦ Ἀρσενίου δημοσιευόμενοι εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ αὐτοῦ βιβλίου. Ἀποτελοῦν εἶδος διαφημίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐμμέτρου περιλήψεως τοῦ περιεχομένου. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διαφημίσεως εἰσήγαγε πρῶτος ὁ Ἀρσένιος διὰ τὰ μίμηθον πλεῖστοι σύγχρονοι του καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς καὶ ἐκδόται. Τὸ ποίημα ἐγράφη ὡς διάλογος, τοῦ ὁποῦ τὰ πρόσωπα εἶναι: ὁ Φιλομαθῆς, ὁ Βιβλιοπώλης καὶ ἡ Βίβλος· προλογίζει δὲ ὁ Φιλομαθῆς:

*Ἡ γὰρ τι καινὸν γ' ἐκτετύπωκας, Βιβλιοπῶλα;
— Ναί, φίλ' ἔναγχος ναί, κείνο τὸ βιβλιάριον
— Βωκαίης ἔπη, ἢ Ἀσκραίης ἔνδον ἔργεις
Μούσης, ὦ Βίβλε; εἶπέ μοι εἰρομένω.
— Ρήτορας ἠδὲ σοφοῦς δήπουθεν ἐγὼ κατελέγχω,
Κ' αὐτὸν Μαιονίδην, λαμπούτας προτέρων.
Ἄλλὰ δραχμὴν κάτθου, πρὶν μ' ἀνὰ χεῖρας ἀείρης.
Καὶ κεν ἴδοις παρ' ἔμοι πολλά γε τῶν σπανίων.
Ὡς βραχὺς ἔσθ' ὁ βίος, κακοδαιμονίης τ' ἀνάμιστος,
Γνώσσει, ὡς δεῖ σοι, πᾶσ' τε Σιμωνίδειω,
Πᾶσ' τε Φιλήμονος ἠδὲ Μενάνδρου· ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ
Ἐκφρασίην εἰδείης τοῦ ἀγλίου βίτου.
Αὐτίς Ψελλοῦ λάμβους εἰς ἀρετὰς κακίας τε,
Καὶ ἀναγωγὰς τρεῖς Ἰσοκράτους μυθικῆς,
Ταντάλου, ἢ δὲ Σφιγγός, Κίρκης φαρμακίδος τε,
Αἰ γ' ἔριμηναίης ἔμμορον οὐρανίης.
Ταῦτα ἀναλεξάμενος, σπᾶνιον χρῆμα σπουδαίοις
Τῆς Μονεμβασίας προύθετο Ἀρσένιος.
— Τὴν δραχμὴν λαβέ, Βιβλιοπῶλ' ἰδοῦ. — Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς
Τὴν βίβλον σχῶν, ἀσπασίως ἄπιθι.
Καὶ μετὰ μικρὸν λήρη πάντως, ἦν γ' ἐπανέλθης,
Τ' Ἀποφθέγματα δὴ τῶν σοφῆς τροφίμων.*

Τὸ ποίημα τοῦτο, κατωτέρας βεβαίως λογοτεχνικῆς ἀξίας, εἶναι ἡ πρώτη βιβλιοπωλικὴ διαφήμισις καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψίν αὐτὴν οἱ

1. Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν διευκρινῶ μὲ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν. Πρέπει ὁμῶς καὶ γὰρ σημειῶσω, ὅτι μεθ' ὄλας τὰς ἐρεῦνας μου δὲ, εὔρον μεταξὺ τῶν εἰς δεκαπεντασυλλάβους στίχους ποιημάτων τῶν βυζαντινῶν ποιητῶν ὁμοία πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου δημοσιευόμενα. Ὡς πρὸς τὸ νόημα ὁμοίως τοῦ δευτέρου ἔχουν ἀναλογίαν τινὰ οἱ κατωτέρω στίχοι τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ, (ἀκμολογῶντος

αίχοι τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Μονεμβασίας δὲν εἶναι ἴσως ἐφεύρεσις ἀναξία προσοχῆς.

Διὰ τοῦ βίου του καὶ τοῦ ἔργου του ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης ἐμφανίζεται ὡς περιεργασ ἀληθῶς τύπος κληρικοῦ καὶ λογίου, τοῦ ὁποῦ δμοιοὶ πηρουσιάζθησαν πᾶμπόλλοι κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους· πάντως ὅμως εἶναι εἰς τῶν σημαντικωτέρων ἐργατῶν διὰ τὴν διάσωσιν καὶ διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀπέθανε, καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς κητριχούσης αὐτὸν πενίας καὶ ἀσθενείας κατὰ τὸ 1535 εἰς τὴν Ἐνετίαν. Ὁ δὲ ἱστοριογράφος τῆς ἐκκλησιαστικῆς δράσεώς του Μ. Μαλαξὸς δὲν τὸν ἀφίνει ἀκαταδίωκτον καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, ἀφοῦ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ὕπῃ-γεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ὁποῦ καὶ τοῦ Νεστορίου τοῦ αἰρετικοῦ καὶ τῶν ἐπιλοιπῶν· καὶ εὗρέθη μετὰ καιρὸν τὸ ἐλεεινὸν αὐτοῦ κορμὶ μαῦρον καὶ τυμπανιαλόν· καὶ ἦτο φόβος καὶ τρόμος νὰ τὸ ἰδῇ ἄνθρωπος!».

Μάρκος Μουσοῦρος². Ἡ «Ὁδὴ εἰς Πλάτωνα», τὴν ὅποιαν κατὰ τὸ 1375—1315) φερόμενοι ὑπὸ τὸν τίτλον «εἰς μειράκιον γυμνόν, εἰκόνα φέρον τοῦ βίου» ἢ κατ' ἄλλην ἐκδοσιν «εἰς τὸν βίον μειράκιον εἰκονισμένον»:

Φεύγω πτερωτός εἰμί· τί λαβεῖν θέλεις;
 Τὰς τρίχας; ἀλλ' ἔρρευσαν· Ἀλλὰ τοὺς πόδας;
 Καὶ πῶς πτερωτοῦ; εὐρεθέντας ἂν λάβεις;
 Τὸ σῶμα; γυμνὸν ἔστι· τί σπεύδεις μάτην;
 Ἄνθρωπε ταλαίπωρε, λήξον τοῦ δρόμου
 Μὴ κατενεχθῆς τῷ δοκεῖν τι λαμβάνειν.
 Σκιά γὰρ εἰμι, κἂν δοκῶ τέως μένειν.
 Ἀφίπταμί σου καὶ πρὸς οὐδὲν ἐκτρέχω,
 Καὶ γίνομαι σοῦς ἂν συνέξῃς δακτύλους.

¹Ida Manuelis Philae Garmina, Edit. E. Miller, Paris 1855. Τόμ. Α', σελ. 32. Ἐπιγρ. LXVII.

1. Turcograecia: σελ. 151.

2. Κυριώτερα βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Μ. Μουσοῦρου:—
 Cour. Gesnerus: Bibliotheca Universalis etc. p. 495.—J. Bullard: Académie des Sciences et des Arts etc. tom. II, Livre V, pp. 324—5.—Umph. Hodi-
 dius: De Graecis illustribus etc. pp. 294—307.—Christ. Fr. Boer-
 neri: De doctis hominibus Graecis etc. p. p. 219—232.—K. Σάβας:
 α', σ. 80—92.—Ambr. Firmin—Didot: Alde Manuce etc. pp. 460—461,
 499—525 καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας.—Radulfi Menge: De Marci Musuri Cre-
 tensis vita studiis ingenio narratio. Εἰς τὸν Ε' τόμον τοῦ «Ἡουχίου» ἐκδ.

ἔγραψεν ὁ Μάρκος Μουσοῦρος εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀνδρικήας ἡλι-
 κίας του, εἶναι τὸ εὐγενέστερον καὶ ἐκλεκτότερον τῶν ἀρχαί-
 ζόντων ποιητικῶν προϊόντων, ἔσα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τοὺς χρό-
 νους αὐτοῦ τῆς μεγάλης κινήσεως πρὸς διάδοσιν καὶ μελέτην τῶν
 ἀρχαίων γραμμάτων. Εἶναι γνησιώτατον δημιούργημα τῆς Ἀνα-
 γεννήσεως, ἀπεικονίζον πιστῶς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν
 ἐπίδρασιν τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ τῆς δια-
 νοίας τῶν λεγομένων ἀνθρωπιστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ ποιητὴς
 τῆς ὠδῆς κατέχει ἐξαιρετικῶς ὑψηλὴν θέσιν.

Ὁ Μάρκος Μουσοῦρος ἐγεννήθη πιθανῶς περὶ τὰ 1470 εἰς τὸ
 Ρέθυμον τῆς Κρήτης, ἔπου ὁ πατήρ του μετήρχετο τὸν ἔμπορον.
 Κατὰ τινα πληροφορίαν πρῶτος διδάσκαλός του ὑπῆρξεν ὁ Ἀρσέ-
 νιος Ἀποστόλης, ἂν καὶ ἡ μικρὰ διαφορὰ τῆς ἡλικίας μεταξὺ
 διδασκάλου καὶ μαθητοῦ δὲν ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν αὐτὴν ὡς
 ἀκριβῆ. Νεώτατος μετέβη εἰς Φλωρεντίαν τῆς Ἰταλίας ἔπου ὑπὸ
 τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γ. Λαοκάρως ἐτελειοποιήθη εἰς τὴν ἑλλη-
 νικὴν καὶ ἔγινε τελείως κάτοχος καὶ τῆς λατινικῆς. Ὁ μαθητὴς
 ταχέως ἀνεδείχθη ἀντάξιός τοῦ μεγάλου διδασκάλου του. Ἡ φήμη
 του ὡς ἑλληνιστοῦ καὶ ὡς ποιητοῦ εἶχεν ἤδη διαδοθῆ εὐρέως.
 Ἐπανελθὼν ἐπ' ὀλίγον εἰς Κρήτην, ἀνεχώρησε καὶ πάλιν δι' Ἰτα-
 λίαν καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἔπου ἐγνωρίσθη μετὰ τὸν Ἄλδον
 Μανούτιον καὶ διὰ μέσου τούτου καὶ μετὰ τὸν πρίγκηπα τοῦ Καρρί
 Ἀλβέρτον Πιον, ὁ ὁποῖος τὸν προσέλαβεν ὡς καθηγητὴν του καὶ
 ὡς σύντροφον τῶν σπουδῶν του. Ὁ φιλομαθὴς καὶ ἐλευθέριος
 πρίγκηψ, τοῦ ὁποῦ ἡ αὐτὴ εἶχεν ἰδιαζόντως φιλολογικὴν χροιάν
 καὶ ἀπετέλει εἶδος Ἀκαδημίας, διὰ νὰ ἔχη πάντοτε πλησίον του
 ταιόβιαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς φιλοσοφίας διδάσκα-
 λον τὸν κατέστησεν ὁμοτράπεζόν του, συνάμα δὲ ἐδώρησεν εἰς
 αὐτὸν μικρὸν κτῆμα διὰ νὰ δύναται νὰ ζῇ ἐκεῖ ἀνέτως καὶ νὰ

Maur. Schmidt. Ienae 1868 σελ. 1—88. (Ἡ κριτικὴ αὐτῆ βιογραφία τοῦ
 Μουσοῦρου ὑπὸ τοῦ Menge εἶναι ἡ πληρυστέρη ὄλων καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς τὸ
 κυριώτερον βοήθημα εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ἀσχοληθέντας μετὰ τὸν βίον καὶ τὸ
 ἔργον τοῦ Ἑλληνοῦ λογίου).—E. Legrand: α', 1, I p p. CVIII—CXXIV.—
 Δ. Θερειανός: Α', 14—23.—Revue des Bibliothèques tom. XII p. 401.—H.
 Pernot: Etudes de Litterature Grecque moderne. Paris 1916, Tom. I p p.
 142—164.

ἐργάζεται με ἄλλην τὴν ἡσυχίαν τοῦ πνεύματός του. Ἄλλ' ὁ μονήρης σχεδὸν αὐτὸς καὶ ἀδιατάρακτος βίος, τὸν ὅποιον περιέγραφεν ὁ ἴδιος με ἱκανῶς ποιητικὸν τρόπον¹, δὲν τὸν ηὐχαρίσται καὶ πολὺ καὶ δὲν ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνησυχίαν τοῦ πνεύματός του, τὸ ὅποιον ἐπόθει ὀρίζοντας εὐρυτέρας δράσεως. Ἐχὼν ἤδη συνεργασθῆ μετ' αὐτὸν Ἄλδον Μανούτιον, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ ὁποῦ ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1494 ὡς πρῶτον βιβλίον τὸ ποίημα τοῦ Μουσαίου «τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Δεάνδρον» ὑπὸ τὴν ἐπιστολίαν του καὶ με λατινικὴν του μετάφρασιν, μετέβη πρὸς συνάντησιν τοῦ φίλου του εἰς Ἐνετίαν καὶ ἡ συνεργασία τῶν δύο ἑλληνοιστῶν ἔγινε στενοτέρα· ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῆς ἦσαν αἱ λαμπραὶ ἐκδόσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Κατὰ τὸ 1500 ὁ Ἄλδος, ὁ Μουσοῦρος καὶ ὁ Ἰ. Γρηγορόπουλος ἔδρυσαν τὴν «Νέαν Ἀκαδημίαν». Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἡ Γερουσία τῆς Ἐνετίας ἀνέθεσεν εἰς τὸν Μουσοῦρον τὴν λογοκρισίαν τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων, ὑπερῆσαν τὴν ὅποιαν δὲν ἐκράτησεν ἐπὶ μακρόν, διότι μετέβη εἰς Παταύιον, διορισθεὶς καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιον.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς διδασκαλίας τοῦ Μουσοῦρου ὑπῆρξε καταπληκτικὴ. Πανταχόθεν συνέρρεον νὰ παρακολουθοῦν τὰ μαθήματά του. Ἐδίδασκεν ἐνθουσιωδῶς καὶ ὁ ζῶν λόγος του ἦτον ὡς πιστὴ ἀπήχησις τοῦ γραπτοῦ του. Ὁ πολὺς Ἔρασμος, ὅστις συγκαταλέγετο μετὰ τῶν μαθητῶν του ἔλεγεν, ὅτι ἦτο πλήρης ἐνθέου μαρτυρίας· ὁ αὐτὸς δὲ ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐβδομηκοντούτης καθηγητὴς τῆς φιλολογίας Ραφαήλ Ρέτζιο μετέδκινεν εἰς τὰ μαθήματα τοῦ Μουσοῦρου ἀπὸ τῆς ἐδδόμενης πρωΐνης ὥρας καὶ μετὰ τὸ μεγαλεῖτερον ψυχος, διότι δὲν ἠθελε νὰ στερηθῆ τὴν γοητείαν τῆς διδασκαλίας του.

1. Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Ἰωάν. Γρηγορόπουλον γράφει: «Τὸ δὲ δῶρον (δηλ. τὸ κτῆμα) ἐλαττον μὲν ἢ ὥστε ἄνθρωπος εἰς περιουσίαν ὀλίγον ἀποφῆναι, ἀγχιὸν δὲ παρζυμῶν ἀνδρὶ πένητι καὶ φιλολόγῳ. Πρὸς τε γὰρ πᾶσαν ὑπάρχει τῶν ἀναγκῶν φορὰν ἐπιτήδειον διὰ τὸ τῆς θέσεως εὐφυές, οἴτου τε, βρομίου τε καὶ ἐλάτου καὶ τυρόεντος. Καὶ πολλὴν γε πανταχοῦ τρέφει τὴν ἡσυχίαν· ἀτα δὲ τοῦ ἔστερος πλεῖν ἢ θυήδου σιχθίους ἀπφιμισμένον· ὥστε ἐξεῖναι μοι τὸν ἐπ' αὐτῆς κλύθωντα φεύγοντι ραστώνης ἐκεῖ καὶ ψυχαγωγίας ἐπιτυχάνειν ὑπὸ τῆς φυταλίας κατακλινομένων ἐπὶ σμίλακος καὶ θύμου καὶ πόας εὐώδους καὶ εἰς τὸ βιβλίον ἀποδλέποντι. . . » Ἴδε ὀλόκληρον τὴν ἐπιστολὴν εἰς Ambrog. Firmin—Didot: pp. 501—507.

Τὸ καρποφόρον τῆς διδασκαλίας ταύτης τοῦ Κρητὸς λογιῶν ὅσον ὡς πρὸς τὴν ἀνάδειξιν λαμπρῶν μαθητῶν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, διὰ τῆς ὁποίας ἤλπιζε καὶ οὗτος τὴν προετοιμασίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ὑποδούλου πατρίδος του, ἐκθέτει θαυμασίως ἕτερος Κρητὸς λόγιος, ὁ Δημήτριος Δούκας: «Σὺ δ' ἐν τῇ περιφανεστάτῃ τοῦ πανσόφου τῶν Παταβιαίων ἀστεως ἀκαδημίας παιδεύων ἀπὸ θρόνου ὑψηλοῦ δημοσίᾳ τὴν φιλομαθῆ τῶν ἐσπερίων νεολαίαν, ἐπὶ οὐκ εὐκαταφρονήτῳ συντάξει, τοσοῦτον ὠφελεις, ὡ καλὲ Μουσοῦρε, ὡς καθ' ἕκαστον ἔτος, ἐκ τῆς σῆς σχολῆς ὡσπερ ἐκ τινος ἵππου Δουρείου προίεσαι πολλοὺς καὶ γενναίους μαθητάς, οἳ παρὰ σοὶ τὸν ἑλληνικὸν λόγον διηκριθῶμένως παιδευθέντες, οὐ μόνον ἐλέγχουσι παραλογιζομένους καὶ μηδὲν ὅτι καὶ ἀξιὸν εἰπεῖν εἰδότες, τοὺς ἀγροίκῳ μὲν τινι καὶ βαρβάρῳ φιλοσοφία ἐνδιατρίβοντας, τῆς δ' εἰλικρινοῦς καὶ ἀριστοτελικῆς σοφίας μηδένα λόγον ποιουμένους, ἀλλὰ καὶ συντεθέντες καταλογάδην ἅμα καὶ ἐπικῶς, ἐν μεσογείῳ τε τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος γενέσθαι δοκοῦσι καὶ τῆς Ἀττικῆς αὐτόχθονες εἶναι νομίζονται. Σὺ γὰρ ἅπασιν τοῖς εὐφυέσι τῶν νέων τῆς σῆς γλυκείας πηγῆς ἀφθόνως ἀρύεσθαι συγχωρεῖς ἐν μόνον ἐννοῶν καὶ ὡσπερ τι σκοπιμώτερον τέλος ἀναπολῶν τὸ τῇ πατρίῳ φωνῇ δεξιὰν ὀρέξαι πεσοῦση καὶ τὸν Ἑλληνα λόγον ἀποσβευνόμενον ἤδη ἀναζωπυρῆσαι τὰ δυνατὰ, τοῦτον ἐκ παιδὸς ἔχων ἔμφυτον ἔρωτα συντρεφόμενον καὶ συναυξανόμενον. Πάσας μὲν ὁδοὺς λόγων ἀφεις ὀπόσαι χρημάτων περιουσίαν ἐπαγγελλόμεναι τοὺς πλείστους ἐπάγουσι τῶν γράμματα μετερχομένων· μήτε δὲ δικολεκτεῖν ἐλόμενος, μήτ' ἐπὶ τὴν ἱατρικὴν ἐμπειρίαν τραπήναι βουληθεῖς, ἀλλὰ φιλοσοφία καὶ ψυχῆς ἀταραξία συζῶν, καὶ λόγοις ἀκιδῶδῆλοισι τύφου τε παντὸς ἀπηλλοτριωμένοις τὸν βίον ἀνατεθεικίως, ἀσμένως συνδιημερεύεις καὶ συνδιατρίβεις τοῖς λόγων ἑλληνικῶν ἐφιεμένοις, θέλοντας αὐτοῦς καὶ μὴ θέλοντας διδάσκων καὶ πρὸς τὰ καλὰ παρορμῶν. Οὐχ ἦττον δὲ γάνυσθαι καὶ γεγηθέναι πέφυκας, ἐνὸς τῶν σοὶ μαθητευσάντων ἐπιστόλιον ἢ ἐπύλλιον ἀναγινώσκων ἢ τῶν αὐτουργούντων γεωργῶν οἳ δρεπόμενοι καρπὸν, ἐξ ὧν ἐφύτευσαν αὐτοὶ δένδρων. Ταύτην δὲ σου τὴν προαίρεσιν οὐκ ἀγνοοῦντες οἱ σχολαστικοὶ πανταχόθεν δρμώμενοι τρέχουσιν εὐθὺ Παταβίου συναστόμενοι τῷ Μουσοῦρῳ, τῆς Μουσοῦρου παι-

δείας ἀπολαύοντες. Μικάριοι οἱς τοιοῦτω χρῆσθαι καθηγεμόνι παρέσχεν ἡ τύχη! Καὶ σὺ ζηλωτὸς, ὦ Μουσοῦρε, καθέστηκας, ἐφ' οἷς ἅπαντες πρὸς τῶν σῶν λόγων τε καὶ τρόπων οὐ παρέργως εἰλημμένοι, δι' εὐρήμου βοῆς ἄγουσι τὰ σά, τοῦνομά σου κηρύττοντες ἅπανταχοῦ· βάλλ' οὕτως, ὦ Μουσοῦρε, βάλλ' οὕτως, αἴκεν πως παραμύθιον τῇ ταλαιπώρῳ γένῃ πατρίδι...»

Ἡ δευτέρα εἰσοδολὴ τῶν Γάλλων εἰς τὴν Ἰταλίαν, οἱ διεξαγόμενοι πόλεμοι καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα εἰς τὰς διαφόρους ἰταλικὰς πόλεις ἐσωτερικὴ διαταραχὴ ἠνάγκασαν τὸν Μουσοῦρον μετὰ πολλῶν ἄλλων νὰ φύγη ἀπὸ τὸ Παταύιον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Ἐνετίαν. Ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν διάρκειαν τῶν πολέμων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διενέξεων ὁ Μουσοῦρος δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπιδίδεται εἰς τὰς μελέτας του καὶ ἰδίως εἰς τὴν παρασκευὴν τῆς ἐκδόσεως ἀρχαίων συγγραφέων. Μένων μακρὰν τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τύρβης, εἶχεν ἀφοσιωθῆ ὀλόκληρος εἰς τὰς φιλολογικὰς του ἐργασίας. Ὅταν δὲ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς ἡσυχίας ἀνασυνεστήθη εἰς τὴν Ἐνετίαν ἢ ἀπὸ τινων ἐτῶν μὴ λειτουργοῦσα ἔδρα πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἡ ἐνετικὴ Γερουσία προσφέρει τὴν ἔδραν ταύτην εἰς τὸν Μάρκον Μουσοῦρον. Ἡ ἐπιτυχία τῆς διδασκαλίας του ὑπῆρξε καὶ ἐδῶ τοιαύτη, ὥστε ταχέως ἤρχισαν νὰ συντρέχουν πανταχόθεν μαθηταὶ καὶ θαυμάσται τοῦ Ἑλληνος φιλολόγου, ἡ δὲ Ἐνετία ὠνομάσθη ἐκ τούτου «Νέαι Ἀθῆναι».

Ἡ πρώτη ἐκδοσις διαλόγων τινῶν τοῦ Πλάτωνος ἐκ τῶν χειρογράφων, τὰ ὅποια εἶχε φέρει ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις ἀπὸ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω, γενομένη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1513 ὑπὸ τοῦ Μουσοῦρου καὶ ἐκ τῶν τυπογραφείων τοῦ Ἄλδου, συνετέλεσεν ἀκόμη περισσότερο εἰς τὴν στερέωσιν τῆς μεγάλης φήμης τοῦ Κρητὸς λογίου, ὁ ὅποιος μὲ τὴν προταχθεῖσαν τῆς ἐκδόσεως ταύτης «ὠδὴν εἰς Πλάτωνα» ἀνεδεικνύετο ὁ ὑψιπετέστερος τῶν συγχρόνων του ποιητῶν. Μετὰ ἓν ἔτος δὲ ἐξέδιδεν οὗτος καὶ τὸ Δεξικὸν τοῦ Ἡσυχίου ἐκ τοῦ μόνου ὑπάρχοντος τότε γνωστοῦ χειρογράφου¹.

Κατὰ τὸ 1516 ὁ Μουσοῦρος, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη ἀποθάνει (6

Φεβρουαρίου 1515) ὁ φίλος του καὶ συνεργάτης του εἰς τὰς ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων Ἄλδος Μανούτιος, ἀπεφάσισε κατόπιν τῶν ἐπιμόνων παρακλήσεων τοῦ Πάπα Λέοντος Ι' νὰ μεταβῇ εἰς Ρώμην διὰ νὰ συνεργασθῇ μὲ τὸν Ι. Λάτκαριν εἰς τὴν διοργάνωσιν τοῦ ἰδρυθέντος ἐλληνικοῦ σχολείου, ὅπου καὶ ἐδίδαξε τὴν ἐλληνικὴν φιλολογίαν, ὡς βεβαιῶνεται ἀπὸ στίχους τινὰς τοῦ Γάλλου ποιητοῦ Ἰωάννου-Ἀντωνίου de Baif: ἀφηγεῖται οὗτος εἰς αὐτοῦς, ὅτι ὁ πατήρ του Λάζαρος, εὐγενὴς ἐκ γένους καὶ εἰς τῶν πρώτων Γάλλων, ὁ ὅποιος ἠγάσθη τὰς Μούσας, ἐχθρὸς τῆς ἀγνοίας καὶ ποθῶν νὰ μαγθάνῃ, διέβη ποταμοὺς καὶ ὄρη καὶ μετέβη μέχρι Ρώμης διὰ νὰ ἴδῃ τὸν Κρήτα Μουσοῦρον, τὸν ὅποιον καὶ ἤκουεν ὅπως μάθη τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ γίνῃ σοφός¹.

Εἰς τὸ ἀναμεταξύ ὁ Μουσοῦρος εἶχεν ἀσπασθῆ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον, ὡς λειτουργὸς τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, καὶ διωρίσθη πρῶτον ἐπίσκοπος Ἰεραπέτρας τῆς Κρήτης καὶ εἶτα ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας²: ἀλλ' οὐδέποτε μετέβη εἰς τὰς θέσεις του ταύτας. Ἐμενε πάντοτε εἰς τὴν Ρώμην διδάσκων καὶ προβαίνων εἰς τὴν ἐκδοσὶν διαφόρων ἀρχαίων συγγραφέων. Ἀλλ' ἐνῶ εὗρισκετο εἰς ὅλην τὴν ἀκμὴν τῆς τοιαύτης δράσεώς του, ἀποθνήσκει ἐξ ὑδρωπικῆς κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1517. Τὸν θάνατόν του ἐθρήνησαν ἅπαντες οἱ σοφοὶ φίλοι του καὶ ἐχαρακτήρισαν τοῦτον ὡς τὴν μεγίστην τῶν φιλολογικῶν ἀπωλειῶν.

Πάντες οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μουσοῦρου, περὶ αἰῶνες καὶ νεώτεροι φιλόλογοι, δὲν φείδονται ἐξόχως ἐπαινετικῶν λόγων διὰ νὰ τονίσουν τὴν δεινότητά του ὡς ἐλληνιστοῦ καὶ τὴν ἀκραιφνῶς ποιητικὴν ἰδιοφυΐαν του³. Ἀνομολογεῖται δὲ γενικῶς καὶ ἡ μεγάλη συνδρομὴ καὶ ἐπίδρασις του

1. R. Menge: Vita M. Musuri etc. p. 42.—E. Legrand: α' 1, I, p. CXVIII.—Οἱ στίχοι τοῦ Baif δημοσιεύονται εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἔργων του «Oeuvres et Rimes».

2. Πλείονα περὶ τῆς λεπτομερείας ταύτης τοῦ βίου τοῦ Μουσοῦρου ἴδε κυρίως εἰς K. Σάθαν: α' σελ. 81-84, R. Menge pp. 40-44 καὶ E. Legrand: α', 1, I, p. CXIX.

3. Τοὺς πλείστους τῶν ἐπαίνων τούτων προχέτουν εἰς τὰς περὶ τοῦ Μουσοῦρου μελέτας τῶν οἱ Hodus, Boesner, Menge, Δ. Θερσιανός, E. Legrand.

εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἀναδίωσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνέμενε καὶ αὐτός τὴν προετοιμασίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ὑποδοῦλου πατρίδος του. Διότι καὶ ὁ Μουσοῦρος ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν λογίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι, διαδίδαντες εἰς τὴν ξένην τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, ἐφαντάζοντο καὶ ἐπίστευαν, ὅτι οὕτως ἐργάζονται διὰ τὴν ἀνάπλασιν καὶ ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους των, καὶ οἱ ὅποιοι οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ ἐργάζωνται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Καὶ ὁ Μουσοῦρος, ὡς λέγει νεώτερος βιογράφος του, *semper autem it optasse, ut Turcae Graeca patria pellerentur* (πάντοτε δὲ τοῦτο ἐπιζητεῖ νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν πατρίδα¹.) Ὁ δὲ κόθος του οὕτως διαφαίνεται εἰς ὅλον τὸ ἔργον του. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ σκοποῦ τούτου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπει ὅλη ἡ πνευματικὴ δρασίς του, ἡ φιλολογικὴ ἐργασία του δὲν ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ πρωτότυπα δημιουργήματά του, ἀλλὰ στρέφεται πρὸ πάντων εἰς τὴν κριτικὴν ἐκδοσιν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων².

Ὁ Μουσοῦρος, ἂν καὶ ἀφιέρωσε τὴν ζωὴν του ὅλην εἰς τὴν μελέτην καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, εἰς δὲ τὴν πρωτότυπον φιλολογικὴν ἐργασίαν του παρουσιάζεται ὡς πιστὸς μαθητὴς τούτων καὶ ὡς συνεχίζων τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, δὲν εἶναι σχολαστικὸς ἀρχαιοπληκτός. Τούτωντις ζῆ. πολὺ ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς του καὶ ὡς ἀληθῆς ἐργάτης τῆς Ἀναγεν-

1 R. Menge Vita M. Musuri etc. p. 46.

2. Αἱ ὑπὸ τοῦ Μ. Μουσοῦρου γενόμεναι ἐκδόσεις ἀρχαίων εἶναι αἱ ἑξῆς: Μουσαίου ποιημάτων τὰ κατὰ Ἡρώ καὶ Λέανδρον (μετὰ λατινικῆς μεταφράσεώς του) 1494.—Ἀριστοφάνους Κωμῳδίαί ἐννέα (μετὰ τῶν εἰς αὐτὰς ἀρχαίων σχολίων) 1498.—Ἐπιστολαὶ διαφόρων φιλοσόφων, ρητόρων, σοφιστῶν ἕξ πρὸς τὰς εἴκοσι κτλ. 1499.—Ἑτυμολογικὸν μέγα κατὰ ἀλφάβητον, πᾶν ὠφέλιμον. 1499.—Δέκα ὀκτὼ Τραγωδίαὶ τοῦ Εὐριπίδου (κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀθηναϊκωτέρων κριτικῶν ὁ Μουσοῦρος, ἂν καὶ δὲν ἀναγράφεται πού τὸ ὄνομα του, ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως ταύτης) 1508.—Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέως εἰς τὰ τοπικὰ Ἀριστοτέλους, ὑπομνήματα. 1513.—Ἄπαντα τὰ τοῦ Πλάτωνος. Σβριος 1513.—Ἀθηναῖος 1514.—Ἡουχίου Λεξικόν 1514.—Ὀππιανοῦ ἀλιευτικῶν βιβλία πέντε 1515.—Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου Λόγοι 14 (ὁ τίτλος λατινιστῆ) 1516.—Παυσανίας 1516.—Δημητρίου Περπαγμένου «Σύνταγμα περὶ Ποδάγρας» (μετὰ λατινικῆς μεταφράσεώς του); Ρώμη 1517.

νήσεως δύναται νὰ διακρίνη καθαρῶς τὴν ἀξίαν τῆς προοδευτικῆς τάσεως τῆς νεωτέρας διανοίας. Διὰ τοῦτο τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι οἱ ἐξετάσαντες τὸ φιλολογικὸν ἔργον του ἐξήτασαν αὐτὸ ἐλλιπῶς, διότι ἡσχολήθησαν σχεδὸν μόνον μετὰ τὴν ἐλληνομαθειάν του καὶ τὴν ἀρχαιογνωσίαν του. Ἄλλ' ὁ Μουσοῦρος, θρέμμα βεβαίως τοῦ ἀρχαίου πνευματικοῦ κόσμου, δὲν εἶναι τυφλὸς καὶ ἀφιλοσόφητος θαυμαστῆς τῆς ἀρχαιότητος. Ἄπ' ἐναντίας διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ τοιοῦτου θαυμασμοῦ καὶ κατηγορεῖ τοὺς τοιοῦτους θαυμαστάς, ὑποστηρίζων ὅτι νεωτέρας τινὰς ἐφευρέσεις, ὡς τὴν τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν καὶ τὴν τῆς τυπογραφίας, οἱ ἀρχαῖοι οὐδὲ κατ' ὄνειρον ἐφαντάσθησαν. Θεωρεῖ ὡς βλασφημοῦντας τοὺς ἐγκωμιάζοντας μόνον τὰ ἀρχαιότατα καὶ διασύροντας «τὰ μὴ κρονίων ὄζοντα καὶ διασίων.» Εἰς τὴν πρὸς τὸν Ι. Λάσκαριν ἀφιέρωσιν τοῦ κατὰ τὸ 1516 ἐκδοθέντος ὑπ' αὐτοῦ «Παυσανίου» λέγει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς: «Πολλάκις ἐθαύμασα τῶν πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς μὲν ἀηδῶς ἐσχηκότων, τὰ δ' ἀρχαιότατα μόνον ἐγκωμιάζειν εἰθισμένων καὶ τὴν φύσιν τοῖς μὲν παλαιοῖς μητέρα γεγονέναι φιλόστοργον, ἡμῖν δὲ μητριᾶν εἶναι δυσμενῆ σχετλιαζόντων. Πᾶσαν γὰρ ἐπιστήμην τε καὶ τέχνην πάλαι μὲν ἠνθηκέναι καὶ εἰς τὸ ἀκραιφνέστατον ἐξηκριβῶσθαι· νῦν δ' ἀπομαραινέσθαι καὶ κατολιγωρουμένην εἰς τὸ χεῖρον ὑπερορᾶν. Τοῦς δὲ τοιοῦτους ἄλλοις τε ἂν τις ἐλέγξειεν ταυτησί τῆς καθ' ἡμᾶς ἡλικίας ἀδίκως κατηγοροῦντας (πολλὰ γὰρ ἐφ' ἡμῶν εὖρηται καὶ θαυμαστά, ὧν τὴν ἐπίνοιαν ἡ ἀρχαιότης οὐδ' ὄναρ ἔοικεν ἐνθυμηθεῖσα) κτλ.» Οὕτως ὁ Μουσοῦρος—καὶ ἴσως εἶναι ὁ πρῶτος εἰς τοῦτο—θίγει τρόπον τινὰ τὸ τσακίς ἐξετασθὲν κατόπιν καὶ τῶσας ἐγείραν ἀντιγνωμίας ζήτημα ἐὰν οἱ ἀρχαῖοι ὑπερέχουν τῶν νεωτέρων κατὰ τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν ἢ αὐτοὶ ἐκείνων. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς σκέψεως τοῦ Μουσοῦρου ἐξηγεῖ διατὶ εἶναι τῶσον συγχρονισμένα τὰ περισσότερα τῶν πρωτοτύπων ἔργων του—προλόγων, ἐπιστολῶν, ποιημάτων—καὶ διατὶ εἰς τὰ ὅλως ἀρχαιοτρόπα κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν προϊόντα τῆς διανοίας του ὑπάρχει τῶσον νεώτερον πνεῦμα. Ἡ προσαρμογὴ τῆς σκέψεώς του πρὸς τὰ σύγχρονα γεγονότα διαφάνεται εἰς ὅλον τὸ φιλολογικὸν ἔργον του, ὅπου τὸ πνεῦμα καὶ αἱ παραδόσεις τῆς ἀρχαιότητος ἀναμιγνύονται μετὰς χριστιανικὰς ἰδέας· ὑπάρχει δηλ. εἰς αὐτὸ πλήρης ὁ κύριος χαρακτήρ

τῆς Ἀναγεννήσεως, τῆς ὁποίας συνετελεστής ἐκλεκτός εἶναι καὶ ὁ Κρήσι ποιητής.

Τὸ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ποιητικὸν ἔργον τοῦ Μ. Μουσοῦρου ἀποτελεῖται ἐκ τινῶν ἐπιγραμμάτων καὶ ἐκ τῆς ᾠδῆς εἰς τὸν Πλάτωνα. Δὲν εἶναι πολὺ κατὰ ποσότητα· ἀλλὰ σπανίως ποιητῆς ἀπέκτησε φήμην τόσον μεγάλην διὰ τόσον ὀλίγων στίχων. Οἱ ἀρχαιότεροι βιογράφοι τοῦ καὶ πολλοὶ φιλόλογοι ὁμιλοῦν ἱκανῶς περὶ τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ, καίτοι ταῦτα εἶναι τόσον ὀλίγα. Ἐκ τούτου ἴσως νὰ μὴ εἶναι καὶ πολὺ ἀπίθανος ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ὁ Μουσοῦρος ἔγραψε καὶ ἄλλα, πλὴν τῶν γνωστῶν, ἐπιγράμματα, τὰ ὁποῖα ἢ ἀπωλέσθησαν ἢ μένουσιν ἀκόμη ἀνέκδοτα, κρυπτόμενα τίς οἶδε ποῦ.¹ Τὰ γνωστὰ ἐπιγράμματα τοῦ ἀναφέρονται εἰς ἔργα συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἐξεδόθησαν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἔχουσιν πρωτίστως στενὴν σχέσιν μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν· εἶναι τρόπον τινὰ ἡ κρῖσις τοῦ ποιητοῦ περὶ αὐτῶν καὶ ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ καθορίσῃσιν διὰ τὸν ἀναγνώστην τὴν κυρίαν ἐννοιάν των. Ἐπιδιώκουσιν δηλαδὴ καθ'αυτὸ λογοτεχνικὸν σκοπὸν. Εἶναι ὁ μόνος σχεδὸν ἐκ τῶν μεταβυζαντινῶν Ἑλλήνων ἐπιγραμματοποιῶν, ὁ ὁποῖος δὲν ἐχρησιμοποίησε τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ποιήσεως διὰ νὰ ἐγκωμιάσῃ πρόσωπα ἢ πράξεις συγχρόνων τοῦ, διὰ νὰ ἐκθέσῃ σκέψεις ἢ αἰσθήματα ἰδιωτικῆς φύσεως. Ἰσταται ὑπεράνω τῶν ἀτομικῶν λεπτομερειῶν καὶ ἡ μοῦσα τοῦ ἐξυπηρετεῖ τὰς γενικὰς μόνον ἰδέας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἀνυψώσῃσιν τὴν σκέψιν ἢ νὰ συγκινήσῃσιν καλλιτεχνικῶς. Τοιαῦτα τὰ ἐπιγράμματα τοῦ εἰς τὸν Μουσαῖον, εἰς τὸν Ἀριστοφάνην, εἰς τὸ ἑλληνικὸν Λεξικὸν τὸ συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Ἄλδου Μανουτίου, εἰς τὸ Μέγα Ἑτυμολογικόν.

Συνεχίζων ὁ Μουσοῦρος τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, γράφει εἰς γλῶσσαν ποιητικὴν ἀσπληρῶς ἀρχαίζουσαν· χρησιμοποιοῖ τύπους παλαιστάτους, χωρὶς ὅμως ν' ἀποκλείῃ καὶ τὴν χρῆσιν λέξεων

1. Ἡ πληροφορία, ἡ δεδομένη ὑπὸ τοῦ Νικολ. Παπαδοπούλου Κομνηνοῦ, λογίου ἀκμάσαντος μεταξὺ τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος (Historia Gymnasii Patavini Venetis 1726. Tom. I p. 295) ὅτι ὁ τοῦ 16ου αἰῶνος ποιητῆς καὶ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Μανουὴλ ἢ Μάξιμος Μαργουνίσις ἐξέδωκεν εἰς τὰ «Σύμμικτα» τοῦ ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα ποιήματα τοῦ Μ. Μουσοῦρου, δὲν δύναται νὰ προσθέσῃ τίποτε εἰς ὅσα εἶνε γνωστὰ περὶ αὐτῶν, διότι ἔργον τοῦ Μαργουνίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Σύμμικτα» δὲν φαίνεται ὑπάρξαν ποτέ.

κάπως νεωτερικωτέρων ἢ πλαττομένων ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἴδιου κατὰ τὰ ἀρχαῖα ὑποδείγματα. Τὸ μέτρον τοῦ εἶναι τὸ σύνγηθες ἐλεγειακόν· ὁ δακτυλικὸς ἐξάμετρος συνεζευγμένος μὲ τὸν δακτυλικὸν πεντάμετρον. Εἰς ἓν μόνον ἱκανῶς πολύστιχον ἐπίγραμμά του ἐχρησιμοποίησε τὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον. Ἴσως δὲ τοῦτο νὰ εἶναι, ἂν μὴ τὸ πρῶτον, ἀλλὰ πάντως ἓν ἐκ τῶν πρώτων στιχουργημάτων του. Ἀνεφέρεται εἰς τὴν κατὰ τὸ 1497 ἐκδοθεῖσαν «Ἑλληνικὴν Γραμματικὴν» τοῦ Οὐρβανοῦ Bolzani καὶ ἔχει τίτλον: «Ὁν νεόθεν Μάρκος Μουσοῦρος ἔγραψεν ἔπαινον Οὐρβανοῦ τὸ παρὸν δελτίον ἐντὸς ἔχει». Ὁ ἔπαινος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ τριάκοντα καὶ τριῶν στίχων· αἱ δὲ στίχοι οὗτοι ἀποτελοῦν δύο μόνον περιόδους (τὴν μίαν ἐκ δέκα ἐπτὰ καὶ τὴν ἑτέραν ἐκ δέκα ἕξ στίχων). Ἡ πρώτη αὕτη καταφανῆς ἀτεχνία, ἡ μαρτυροῦσα ὅτι τὸ ποίημα εἶναι ἔργον νεανικόν, γίνεται καταφανεστέρα καὶ ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν συσσώρευσιν ἐπιθέτων προσδιοριστικῶν ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ οὐσιαστικοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον παράθεσιν παρομοιώσεων:

Τοῦ πρὸς θεῶν μὲν εὐσεβοῦς, τῶν δὲ βροτῶν
Πολλοὺς μὲν εὖ ἔρξαντο, δὲ ἂν εὐθάνεν,
Ἔργοις δὲ μὴ βλάψαντος ἢ λόγοις τινά,
Τοῦ τὸν μοναστήν εὐγάληνον, ἦουχον,
Ἄθῶον, ἀταρκοῦντα λιτόν, εὐφρονα,
Ἐλεύθερον στέρξαντος ἀπρευδῆ βλον,
Τοῦ τὴν ἀριστάρχειον οἰξηρὰν τέχνην,
Μᾶλλον δὲ πολύκρανον ὕδραν ἐμμενῆς
Αἰεὶ καταθλήσαντος, εὐφρόνας θ' ὄλας
Ἐτυμοδίφοις σκινδαλάμοις γλωσσημάτων
Παλιμβόλοις ἰε συλλαβῶν μετατροπαῖς
Λαμπρᾶς ἀναλώσαντος ἄχοις ἡμέρας,
Ὅδ' ἔστι μόχθος, ὃν ταλαιπώρῳ ξένο
Ψυχῇ τυλίσσων, τὰς πολυγράμπτους φορὰς
Λισκδρομῆ κάλλιστα τῶν ἂν Ἑλλάδα
Λοξῶν στροφαλιγγῶν καμπύλων θ' εἰλήσεων
Αὐτὸς σεαυτὸν ἐν ζόφῳ ποδηγετῶν κτλ.

Δύναται τις νὰ εἴπῃ διὰ τὸν Μουσοῦρον ὅ,τι εἶπεν ἡ Κόρινθα πρὸς

1. Τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ τοῦ Μουσοῦρου ἐξεδόθη εἰς ἰδιαιτερον φυλλάδιον ἐκ τεσσάρων μόνον καὶ μὴ ἠριθμημένων σελίδων κατὰ τὸ 1545. Ἀσφαλῶς δὲ θὰ ἐγράφη πολὺ πρὶν ἐκτυπωθῆ ἢ Ἑλληνικὴ Γραμματικῆ, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναφέρεται.

τὸν Πίνδαρον: «ἔσπειρε διὰ τοῦ θύλακος» τὰ ἐπίθετα καὶ τὰς παρομοιώσεις. Καὶ διστάζει κανεὶς νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ἀτέχνου τούτου στιχουργήματος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις ἄλλοτε κατόπιν ἔγραψεν ἐπιγράμματα, τὰ ὅποια, ὅπως καὶ ἡ Ὠδὴ εἰς τὸν Πλάτωνα, εἶναι καλλιτεχνήματα τοῦ ἐμμέτρου ἑλληνικοῦ λόγου, δυνάμενα νὰ συγκριθοῦν ἀκινδύνως πρὸς τὰ κάλλιστα ποιητικὰ δημιουργήματα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ λεπτότης τῆς φράσεως καὶ ἡ ἀγνώως ποιητικὴ διατύπωσις τοῦ θέματος διακρίνει τὸ δεύτερον τῶν εἰς τὸ ποίημα τοῦ Μουσαίου «τὰ καθ' Ἡρῶν καὶ Λέανδρον» ἐπιγραμμάτων:

*Καὶ φρένας ἀδρήσεται θεῶν ἔλε, δὴ γὰρ αἰοδαῖς
στευθὶ λαχεῖν Ἄρης, μῦθος ἄποινα πόνων.
Τοῦτο κλύων νεμέσῃσ' ὅτι ἑοῖς ἐπενήροθεν ἔργοις,
ἀγλὺς ἄδων, Ἄρεως τ' οὐ χάδεν ὕβριν Ἔρωσ.
Μουσαίῳ δ' ἐπέτελλεν· ὃ δ' ἐκπλήξζε παιδύτων
οἰσιρον, ἀποδρέψαι παρθενίης κάλυκας.
Αἰνεσθῆναι δὲ μικρῆσιν ἐπιστιξας σελίδεσσιν
δοσ' ἄλλοις παίζων χερσὶν ἔοργεν Ἔρωσ.*

Τὰ ὀριμότερα ποιητικὰ δημιουργήματα τοῦ Μουσοῦρου χαρακτηρίζουν, πλὴν τῶν ὑψηλῶν νοημάτων καὶ τῶν εὐγενῶν ἰδεῶν, ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν εἰκόνων, καὶ τῶν παρομοιώσεων, τὸ ἐπιβλητικὸν τῆς φράσεως καὶ ἡ καλαίσθητος ἐκλογή τῶν ποιητικῶν λέξεων—οὐσιαστικῶν, ἐπιθέτων, ρημάτων. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα προτερήματα ἐνυπάρχουν εἰς τὸ ἐπίγραμμα τὸ προτασσόμενον τοῦ «Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ» καὶ ἐξυμνοῦν τὴν ἐφεύρεσιν νέων τυπογραφικῶν στοιχείων ὑπὸ Ἑλλήνων: «Ὅπως δ' ὑψιπέτης ἀετὸς ὄρνων ἐκ τῶν ἀπροσίτων κορυφῶν τρέπει εἰς φυγὴν τὴν ἀγέλην τῶν ὄρνων, καὶ ὅπως ὁ Ἥλιος ἐπιβαίνων τοῦ ἄρματός του κάμνει νὰ ὠχρῆσθαι τὸ φῶς τῆς ἀδελφῆς του καὶ νὰ ἐξαφανίζε-ται τῶν ἀστρῶν ἡ λάμψις, οὕτω καὶ ὅταν ἐνεφανίσθησαν τὰ μολυβδόχυτα αὐτὰ στοιχεία (μὲ τὰ ὅποια ἐτυπώθη τὸ Μέγαν Ἐτυμολογικόν) ἔγιναν ἄφαντα τὰ πρὶν ἄτεχνα· καὶ ὀφείλεται ἢ τελειοποιήσας αὐτὴν εἰς Κρήτας, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττη, διότι ἡ Ἀθηναῖα κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρὸς τῆς ἐδίδασκεν εἰς αὐτοὺς τὰ μυστικά τῆς τέχνης»:

*Κρῆς γὰρ ὁ τορνέσας· τὰ δὲ χαλκία Κρῆς ὁ συνείρας·
Κρῆς ὁ καθ' ἐν στίξας. Κρῆς ὁ μολυβδόχυτης.
Κρῆς δαπανῆ νίκης ὁ φερώνυμος¹. αὐτὸς ὁ κλειών
Κρῆς τὰδε. Κρησὶν ὁ Κρῆς ἠπίος αλυτοχός·
Τοιγὰρ ἄμ' εὐχόμεθα. Πέλοι γενετήρα χορηγοῦ
Μὴ δίχμ' ἀντοσύνης οὐνομα παιδὶ θέμεν·
· Νικῶ δ' ἀντιπάλους. Νεῦσε Ζεὺς· οἱ γὰρ ἄφ' ἱερῆς
Ἑλλάδος Ἑλλάνων παισὶ πρόπουσι τύποι.*

Οἱ τελευταῖοι στίχοι εἶναι ἐκδήλωσις δικαίας ἐθνικῆς ὑπερηφάνειας διὰ τὸ κατόρθωμα. Ἐπένευσεν ὁ Ζεὺς εἰς τὴν ἐφεύρεσιν, διότι εἰς τοὺς ἀπογόνους τῶν Ἑλλήνων ἀρμόζουσιν οἱ τύποι (τῶν γραμμάτων) τῆς ἱερᾶς Ἑλλάδος.

Τὴν φήμην ὅμως τοῦ Μουσοῦρου ὡς ποιητοῦ ἐστερέωσεν ἡ «Ὠδὴ εἰς Πλάτωνα», ἡ ὅποια καὶ κυρίως ἀποτελεῖ τὴν δόξαν του. Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ διακοσίων στίχων, ὁ ἐμπνευσμένος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐρμηνευτὴς, ἀποκαλύπτει ὅλην τὴν ποιητικὴν ἰδιοφυΐαν του καὶ τὴν βαθεῖαν ἑλληνομάθειάν του. Κατὰ τὴν ἑθνεοφιλίαν τῶν φιλολόγων κρίσιν ἡ «Ὠδὴ εἰς Πλάτωνα» δύναται νὰ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν καλλίστων προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν παλαιστάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐγράφη. Ἐπὶ πολλοῦ αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ ποίησις δὲν εἶχε περυσιάσει τόσον ὑψηλὸν δημιουργήμα. Εἰς αὐτὸ ὁ Μουσοῦρος εἶναι λυρικός ποιητὴς κατὰ τὴν εὐρυτέτην σημασίαν τοῦ ἐπιθέτου καὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ. Ἡ εὐγένεια καὶ τὸ ὕψος τοῦ νοήματος καὶ τῆς φράσεως βαίνουν παραλλήλως· ἡ ἑλληνικότης τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως ἀναδεικνύει περισσότερον τὴν διανοίαν τοῦ ἀνθρωπιστοῦ, ὁ ὅποιος κατέχει ὅλον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ἐποχῆς του, καὶ τὴν συγκλίσειν τοῦ πατριώτου, ὁ ὅποιος θέλει τὸν τελευταῖον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πόλεμον ὡς ἀπελευθερωτικὸν τῆς πατρίδος του διὰ νὰ κυριαρ-

1. Τὸ μέγα Ἐτυμολογικὸν ἐτυπώθη διὰ δαπάνης τοῦ Κρητὸς Νικολάου Βλαστοῦ, (διὸ καὶ ὁ ὀκτακτιμὸς «νίκης ὁ φερώνυμος») καὶ κατὰ παραίνεσιν Ἀννης θυγατρὸς Λουκά Νοταρᾶ ποτὲ μεγάλου δουκὸς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐξεδόθη δὲ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου, τὸ ἑποῖον ἔδρυσεν εἰς Ἐνατίαν ὁ Κρῆς Ζαχαρίας Καλλιέργης.

χήσουν εἰς τὸν κόσμον αἱ ἀνθρωπιστικαὶ ἰδέαι. Ὁ παιητὴς εἶναι οὕτω γνήσιος τῆς Ἀναγεννήσεως ἀντιπρόσωπος καὶ ὑπέροχος τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως ἐργάτης.

Διὰ τῆς συνήθους εἰς αὐτὸν μεγαλοπρεπειας τῆς εἰκόνας καὶ τῆς φράσεως ὁ Μουσοῦρος, ἀρχίζων τὴν ὁδὴν του, καλεῖ τὸν Πλάτωνα νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν γῆν: ¹

«Θεε Πλάτων, ἦρω συμπάρεδρε τῶν θεῶν καὶ δαιμόνων, αἱ ὁποῖαι ὡς ἀκαλουθία ἔπονται τοῦ Διός, εἶαν αὐτός καθήμενος ἐπὶ δίφρου πτερωτοῦ ἐλαύνῃ ἀνά τὸν εὐρὺν οὐρανὸν τὸ ὑπὸ τῶν πτεροπόδων πύλων συρόμενον ἄρμα, ἀφίσας τοὺς χοροὺς τῶν οὐρανόων, κατὰ δὴ τῶρα εἰς τὴν γῆν μετὰ τὴν πτήσιν τῶν ψυχοφυῶν πτερόγων, καὶ λάβε τὸ τεῦχος τοῦτο, τὸ ὅποιον περιέχει τὴν Σωκρατικὴν συνομιλίαν καὶ τὰ σοφὰ δημιουργήματα τῆς διανοίας σου: εἰς τὸ ὅποιον ἐνυπάρχει ἡ περιγραφή τῆς τάξεως τοῦ κόσμου, ὁ ἱερὸς Ἔρως ὁ ἀνυψῶν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γῆς μετὰ τὸν ἕμερον τοῦ οὐρανοῦ κάλλους, ἡ ἀφθορὸς φύσις τῆς ψυχῆς, καὶ εἰς τὸ ὅποιον δι' ἑσους ἀγαποῦν τὴν θεῖαν Δικαιοσύνην καὶ τὴν ἐκτρέφουσαν τοὺς νέους Εὐνομίαν κτίζεις τὴν οὐρανογεῖτονα πόλιν τῶν διογενῶν ἀνθρώπων. Ποῖος ἤθελεν ἐκλάβει ὡς μύθους ἑσα ἐνέθεσες εἰς τὰς θεοπνεύστους ταύτας σελίδας; Καὶ ἀφοῦ λάβῃς αὐτό, φθάσε εἰς τὴν βασιλίδειαν πασῶν τῶν πόλεων, ἑσας ἐπισκοπεῖ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἥλιος, εἰς τὴν ἐπιτάλοφον Ρώμην, τὴν πάντοτε κασμοκράτειραν, διὰ μέσου τῆς ὁποίας διέρχεται ἐλισσόμενος ὁ κάλλιστος τῶν ἑσπερίων ποταμῶν Θύμβρις, κάμνων εὐφόρους τοὺς ἀγρούς τῆς Ἰταλίας. Καὶ ὅταν ἔλθῃς εἰς αὐτὴν δὲν θὰ εὕρῃς πλέον τὸν ἀγριοντῶν Σικελῶν τύραννον, τὸν ὠμοφάγον τρόφιμον τῆς Σκύλλης καὶ ὑδριστὴν τῶν Μουσῶν Διονύσιον, ἀλλ' ἀνδρα ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνον τὸν ὅποιον μάτην ἐπόθεις τότε νὰ ἴδῃς, ὁδηγὸν τῆς σοφίας καὶ ποιμένα τῶν κατοικούντων τὴν Εὐρώπην ὅλην λαῶν, τὸν Λαυριάδην, τὸν λαμπρὸν ἀστὲρα τῆς Φλωρεντινῆς πατρίδος, τῶν ὀνο-

7. Ἀντὶ πάσης περιληπτικῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ὁδῆς, ἢ ὁποῖα θὰ ἐξημίω μεγάλως αὐτὴν, προτιμῶ νὰ παραθέσω παράφρασιν τῆς ἀταλῆς μὲν, ἀλλὰ πάντως σφίζουσας τὸ νόημα, παραειρων καὶ χαρακτηριστικὰ χωρία ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ἵνα οὕτως ἀδικηθῇ ὀλιγώτερον τὸ λεπτόν τοῦτο ποιητικὸν δημιουργήμα.

μαστοτάτων Μεδίκων ὠραῖον κλάδον, τὸν πρὶν μὲν Ἰωάννην, τῶρα δὲ Λέοντα, ἡγεμόνα ἀπείρων χωρῶν, κράτιστον τοῦ Ὀλύμπου κλειδοῦχον, τοῦ ὁποῦ τοῦ νεῦμα ὡς τοῦ Διὸς φοβούμεθα καὶ εἰς τὸν ὁποῖον οὐδεὶς τῶν σκηπτούχων τολμᾷ ν' ἀνθίσταται. Ὅταν δὲ εἰσέλθῃς εἰς τὸ εὐτυχὲς ἀνάκτορον, θὰ ἴδῃς εὐθύς, ὦ Πλάτων, πολλοὺς ἐκ τῶν λατρευτῶν σου, κεκοσμημένους μετὰ παντοίας ἀρετῆς καὶ συνομιλητῆς τερπνοῦς καὶ σώφρονας τοῦ ἐπιγελοῦ Διός, τοὺς ὁποῖους αὐτὸς πανταχόθεν ἐκάλεσε διὰ νὰ τέρπεται μετὰ τὴν συναναστροφὴν των, χορηγῶν εἰς αὐτοὺς πολῦτιμα καὶ πολυόλθα δῶρα.

«Ἐκ τούτων δὲ ἀγαπᾷ κατ' ἐξοχὴν δύο: τὸν μὲν ἓνα ἐκ τῆς ἱερᾶς Ἑλλάδος, οὐχὶ ἐκ τῶν σήμερον καλουμένων Ρωμαίων ἢ Γραικῶν, ἀλλ' ὅμοιον μετὰ τοὺς παλαιοὺς ἡμιθέους τῶν Ἀθηναίων ἢ τῆς Σπάρτης, τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἐνδόξου γενεᾶς τῶν Λασκαρέων, ὁ ὅποιος καὶ ἐμὲ παῖδα ὄντα ἠγάπησεν ἐγκαρδίως ὡς υἱὸν καὶ μοῦ εἰδείξε τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν πρὸς τὴν ἀχαιῖδα μουσαν: τὸν δὲ πλασθέντα διὰ τῶν σοφῶν χειρῶν τῶν τριῶν Χαρίτων, τὸν ἦρωα Πέτρον Μπέμπο, τὸν ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Λέοντος:

(Ἐξοχα δ' αὖ περὶ κῆρι φιλεῖ δύο, τὸν μὲν ἀφ' ἰσῆς,
Ἑλλάδος οὐχ ἓνα τῶν οἱ πελόμεσθα τανῦν,
Ρωμαῖοι Γραικοὶ τε καλούμενοι, ἀλλὰ παλαιοὶς
Ἀτιθίδος ἢ Σπάρτης εἶκελον ἡμιθέοις·
Λασκαρέων γενεῆς ἐρικυδέος ἄκρον ἄωτον
καὶ τριπρῶσσοφανοῦς οὐνομ' ἔχοντα θεοῦ,
Ὅς μ' εἶτι τυτθὸν ἐόντα πατὴρ ἕτε φίλτατον υἱὸν
στεργόμενος περὶ δὴ στέρεξεν ἀπὸ κραδίης,
καὶ μοι στείνας ὁδοῦ πρὸς ἀχαιῖδα μουσαν ἀγούσης
δειξεν ἀριγνώστως μοῦνος ἐπιστάμενος.
Τὸν δ' ἕτερον τριπλαῖοι κεκάσμενον εὐεπίησι
καὶ πλασθέντα τριῶν χειρῶν σοφαῖς Χαρίτων,
Βεμβιάδην ἦρωα, πατὴρ δὲ συνίστορα πάντων
θῆκεν ἀπορρήτων οὐατα τοῦδε μέγας,
πάντα οἱ ἔξουδῶν μελεδήματα πορφυρόντος
θυμοῦ, ἀναπτύσσων τ' ἦτορ ἐνεργεῖν ὄλον).

«Καὶ ὅταν σὲ ἴδουν ἐκεῖνοι, θὰ σὲ ὁδηγήσουν ἐνώπιον τοῦ πατρὸς (τοῦ Πάπα), αὐτὸς δὲ θὰ σὲ δεξιωθῇ μετὰ χαρᾶς. Καὶ σύ, θίγων κατὰ τὴν συνήθειαν τὸν ἀχραντίν πόντα του, εἰπέ πρὸς αὐτόν: «Ἰλεως γενοῦ, ὦ πάτερ, ὦ ποιμήν, Ἰλεως γενοῦ πρὸς τὰ ποι-

μνιά σου· και δέξου εὐμενῶς τὸ δῶρον, τὸ ὅποιον σοῦ προσφέρει ὁ κἀλλιστος Ἄλδης· δὲν ζητεῖ πρὸς ἀνταμοιβὴν τῆς εὐεργεσίας ταύτης ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος χρυσὸν καὶ ἄργυρον, οὔτε νὰ τοῦ στείλῃς κιθῶτιον πλήρες βαρυτίμων ὑφασμάτων· ἀλλὰ νὰ ἀποσδέσῃς τὸ μαλερὸν πῦρ τοῦ ἀλλοπροσάλλου Ἄρεως, ἐκ τοῦ ὁποῦ τὰ πάντα νῦν καταστρέφονται·

(... Οὐκ αἴτις ὡς εὐγανείαις ἐν ἀρούραις
πάντα πλέω λύθρου, πάντα κλέω νεκῶν ;
Παίδων δ' οἰμωγὴν καὶ θηλυτέρων ὀλολυγὴν
ἔκτισε μὲν Κύκλωψ, ὤκτισε δ' Ἀντιφάτης.
Φλόξ δ' ὀλοή τε μένη τε θεῶν οἴκουσ τε πολιτῶν
δαρδάπτει, μογερῶν τ' ἀγρονόμων καμάτους·
δοσῶν δ' αὖ Ἡφαιστος ἐφέλοατο, ταῦτ' ἀλαπάξει
βάρβαρος, οὐ στοργὴν οὐδ' ἐλεητὸν ἔχων.)

«Σταμάτησε, ὦ πάτερ, τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, δόσε εἰς τὰ τέκνα σου τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀγάπην, τὴν ὅποιαν ὁ καταστροφεὺς Ἄρης ἐνέκλεισεν εἰς βυθύτῳ ἀντρον, φράξας τὴν εἰσοδὸν με κτιστοῦ λίθου. Ἄλλὰ σὺ ἀνάτρεψε αὐτοῦ με μοχλοῦς καὶ κάμε νὰ ἴδουν οἱ λατρευταὶ τοῦ θεοῦ λόγου τὴν ποθεινοτάτην εἰς τὸν κόσμον ὄλον εἰρήνην, τὴν χαροποιὸν καὶ γόνιμον. Καὶ ἀφοῦ ἀναμετρήσῃς ὄλους (τοὺς στρατοῦς σου) στείλε αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἀνόμων καὶ αἰμοβόρων Τούρκων, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ ἐδούλωσαν τὴν Ἑλλάδα, μελετοῦν τώρα νὰ διαπεραιωθοῦν με πλοῖα καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀπειλοῦντες νὰ θέσουν ἐπὶ τοῦ αὐχένου ἡμῶν τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας καὶ νὰ ἐκμηδενίσουν τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου. Ἄλλὰ σὺ, προλαβὼν, ἐτοίμασε δι' αὐτοῦ ταχύν ὄλεθρον, στέλλων εἰς τὰ πεδία τῆς Ἀσίας μυρία φύλα· τοὺς χαλκοθώρακας Κελτοῦς, τοὺς ἀσπίδοφόρους Ἰθῆρας, τοὺς πεζομάχους Ἑλθετοῦς, τὰς ἀπείρους φάλαγγας τῶν ἀνδρογιγάντων Γερμανῶν, τοὺς ἀρηϊφίλους Βρεττανούς καὶ ὄλους Ἰταλοῦς ἀπέμειναν ἐκ τῶν πολέμων. Καὶ ἄλλοι μὲν διασχίζοντες τὰς μακρὰς ὁδοὺς, ἄλλοι δὲ πορευόμενοι διὰ μέσου ὄρέων καὶ κοιλάδων καὶ διαδελνόντες τὰ κελαρύζοντα ρεῖθρα τῶν ποταμῶν νὰ φέρουν εἰς τοὺς ἐχθροῦς τούτους τὴν τύχην τοῦ ἰδιοῦ μου γένους, ἐνούμενοι με τοὺς ἀγκυλοτόξους Παίονας, οἱ ὅποιοι συχνὰ λούονται εἰς τὸ αἷμα τῶν Τούρκων. Ἐπειτα δὲ ὁ ἀναρίθμητος τῶν ταχυπλόων στόλας τῶν θαλασσοκρατόρων Ἐνετῶν καὶ τὰ ὑπερμεγέθη τῶν Ἰσπανῶν πλοῖα, τῶν ὁποῶν αἱ κορυ-

φαὶ τῶν ἰστών φθάνουν μέχρι τῶν νεφῶν (ὑπεράνω δὲ τῶν καρχησίων των νὰ ὑψοῦται πάντοτε ὁ προστατευτικὸς σταυρὸς) νὰ ὀρμήσουν εὐθὺ πρὸς τὸν Ἑλλησποντον· διότι, ἐν ἀστράφῃ τὸ ποθητὸν τῆς ἐλευθερίας· φέγγος εἰς τὸ Βυζάντιον πρῶτον καὶ συντρίψῃς τὴν κεφαλὴν τοῦ τρομεροῦ δράκοντος, τὰ ἄλλα μέλη του θὰ καταστραφῶν εὐκόλως· ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐκ τῆς δουλείας κατατρυχόμενος σήμερον λαὸς τῶν Γραικῶν, λαμβάνων θάρρος, θὰ ἐνθυμηθῇ τὴν ἀρχαίαν ἀρετὴν καὶ θὰ πλήξῃ ἐσωτερικῶς τὸν ἐχθρόν, διὰ νὰ ἴδῃ ἡμέραν ἐλευθερίας.

«Καὶ ὅταν φονεύσουν τοὺς καταστροφεῖς ἢ ἀναγκάσουν αὐτοῦς νὰ φύγουν πέραν τῶν Ἰνδιῶν, σὺ, ψάλλον εἰς τοὺς θεοὺς ὕμνον ἐπινίκιον καὶ χαίρων διὰ τὴν μεγάλην ἐπιτυχίαν, θὰ διανείμῃς εἰς τοὺς στεφανηφόρους νικητὰς τὸν ἀπειρον πλοῦτον τῆς πλουσίας Ἀσίας καὶ τὰ ἀγαθὰ τῶν Τούρκων, τὰ ὅποια συνέλεξαν ἐπὶ ἐξήκοντα ἔτη· οἱ δὲ νικηταί, χαίροντες διὰ τὰ λάφυρα, ἐνθυμούμενοι τὴν πατρίδα των θὰ τραγουδήσουν καθ' ὁδὸν τὸν Παιῶνα καὶ θὰ χορεύσουν τὸν ἐνοπλον χορὸν, ἀγαλλόμενοι με ὄλην τὴν ψυχὴν των. Καὶ τότε θὰ πετάξῃ ἀπὸ τὸν οὐρανὸν πρὸς τὴν πλατύδρομον γῆν ἡ σεδασμία τοῦ Ἀστραίου κόρη, ἡ Δίκη, μὴ ὀργιζομένη πλέον κατὰ τῶν θνητῶν. Ἐπειδὴ δὲν θὰ εἶναι πλέον κακόν, ἀλλὰ χρυσοῦν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀφοῦ σὺ θὰ νομοθετῇς εἰς ὄλην τὴν γῆν· μετὰ δὲ τὸν ὄλεθρον τῶν ἀσεβῶν, πανταχοῦ θὰ βασιλεύῃ ἡρεμία.

(Καὶ τότε δὴ ποτὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανοῦ εὐρυόδειαν
πήσεται Ἀστραίου πρέσβα Δίκη θυγάτηρ,
μηκέτι μηνύουσα βροτοῖς· ἐπεὶ οὐκ ἔτ' ἀλιτρών,
ἀλλ' ἔσται χρυσοῦν πᾶν γένος ἡμερῶν,
αἶτο θεμιστεύοντας ὄλην γῆν· καὶ μετ' ὄλεθρον
δυσσεβέων, οὔσης πανταχοῦ ἡρεμίας.)

«Καὶ ταῦτα μὲν εἶθε νὰ γίνων· ἀλλὰ τώρα, ὦ πάτερ, προστάτευσε τὰ ἐκλείποντα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων μαθήματα καὶ ἐνθάρρυνε τοὺς φιλαγρύπνους ὑποφῆτας τοῦ Ἀπόλλωνος (τοὺς ποιητὰς). Συνάθροισε ἀπὸ παντοῦ τοὺς διεσπαρμένους τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Ἑσπερίων υἱούς, ὅσοι δὲν στερεῦνται εὐφυίας καὶ ἤθους καὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς καὶ ἀποκατάστησε αὐτοῦς εἰς τὴν Ρώμην, παρέχων διδασκάλους, οἱ ὅποιοι διασώζουσι τὸ ζῶπυρον τῶν

ᾧ γυγίων λόγων. Δίσε εἰς αὐτοῦς διακμονὴν μακρὰν τοῦ θεοῦ τοῦ πολυταράχου πολέμου καὶ πλησίον τῶν πηγῶν τῶν Ναϊάδων. Ἄς ὀνομασθῆ δὲ Ἀκαδημία κατὰ μίμησιν τῆς παλαιᾶς ἐκείνης, τὴν ἑποίαν ἐσύχναζον ἄλλοτε ἐγώ, συνομιλῶν μὲ εὐφρεῖς νέους καὶ ὑπενθυμίζων εἰς αὐτοῦς τί ἐγνώριζον πρότερον. Ἄλλ' αὕτη ἀπωλέσθη· οὐ ὅμως ἂν ἀναδείξῃς νέαν, ἔπου ν' ἀνάπτειται ἀπὸ μικρὸν σπινθῆρα ὁ πυρσὸς τῆς φιλομαθείας, θὰ γεμίσῃς τὰς ψυχὰς πολλῶν νέων μὲ ἀσβεστον φῶς. Εἰς δὲ τὴν Ρώμην θ' ἀναζήσουσιν αἱ Ἀθηναίαι. Ὅταν ἐκτελέσῃς ταῦτα, ὦ πάτερ, ἡ δόξα σου θὰ φθάσῃ μέχρι τῶν ὑπερβορείων. Διότι ποῖα γλῶσσα καὶ ποῖον στόμα ἢ ρητόρων ἢ ποιητῶν δὲν θ' ἀνυμνήσῃ τὸ κλέος σου; Καὶ ποῖος αἰὼν ὡς ἀμαυρώσῃ τὴν ἀκτινοβόλον λαμπρότητα τοιαύτης πράξεως; Ταῦτα κατέστησαν ἔνδοξον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τ' ὄνομα τοῦ πατρὸς σου καὶ τῶν προγόνων σου. Ἡ δὲ φήμη τῶν προγεστέρων σου ἀρχιερέων ἐχάθη κακῶς, διότι ἠγάπησαν τὰ ἔργα τοῦ Ἀρεως καὶ τὰς ἀλγεινὰς ἀνθρωποκτονίας καὶ τὴν χαριστικὸν εἰς τὰς καταστροφὰς τῶν πόλεων.

«Τοιαῦτα λέγων σύ, ὦ θεῖε Πλάτων, θὰ τὸν παροτρύνῃς νὰ σπεύσῃ, ἐπειδὴ εἶπε πατρώα εἰς αὐτὸν ἡ συνήθεια ν' ἀγαπᾷ τὴν εἰρήνην καὶ ν' ἀπομακρύνῃ ταχέως ἐκ τῆς Ἰταλίας τὸν σκληρὸν καὶ βαρβαρόφωνον Ἄρην, διὰ ν' αὐξήθῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἄλλος τῶν Ἑλικωνιάδων οἱ γόνιμοι κλάδοι τῶν νεοφυτευθέντων δένδρων. Ναι, θαυμάζων ἐκεῖνος τὴν ἐπιβλητικὴν καὶ ὠραίαν μορφήν σου, τὴν ὁμοίαν μὲ τὴν τῶν θεῶν θεωρίαν σου, τὴν δαθείαν καὶ λευκὴν κόμην σου καὶ σεβόμενος τὰ πολιὰ καὶ σεμνὰ γένειά σου, δὲν θὰ παρακούσῃ τὰς συμβουλὰς σου, γοητευόμενος ἀπὸ τὴν θελξίνου πειθῶ σου. Ἄλλ' ἦλθε πλέον ἡ ὥρα ν' ἀφίση τὸ πτερωτὸν ἄρμα τῶν θεῶν καὶ νὰ κατέλθῃς εἰς τὴν γῆν.»

Τὴν ὁδὸν ταύτην ἐθαύμασαν πάντες μόλις συνεκδοθείσαν μετὰ τῶν γνωστῶν τότε διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Ὁ δὲ Ἰταλὸς ποιητῆς Ζηνόδιος Ἀκαγιόλης μετέφρασεν αὐτὴν λατινιστὶ εἰς ὠραίους ἐλεγειακοὺς στίχους. Πρωτότυπον καὶ μετάφρασις ἐξεδόθησαν ἕκτοτε πολλάκις ὑπὸ ὀνομαστῶν ξένων φιλολόγων καὶ ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς συγγράμματα ἄλλων. Ἡ ἐκτίμησις αὕτη τῶν ἐιδικῶν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο ποίημα μαρτυρεῖ τὴν ἀξίαν του καθὼς καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Μουσούρου ὡς ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος οὕτως

ἀπομένει εἰς ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν ἐκείνων Ἑλλήνων λογίων, τῶν συνετελεσάντων σπουδαίως εἰς τὴν πλήρη Ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως καὶ εἰς τὴν διάσωσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Βεβαίως δέ, ἂν δὲν ἀπέθνησκε τόσον προῶρως ὁ Μουσούρος, ἡ ἀρχαῖζουσα νεοελληνικὴ λογοτεχνία θὰ ἐπλουτίζετο καὶ μὲ ἄλλα ἀληθῆ ἀριστουργήματα τοῦ γραπτοῦ λόγου.

Δημήτριος Δούκας.—**Δημήτριος Σπαρτιάτης.**—**Ζαχαρίας Καλλιέργης.**—**Ἰωάννης Γρηγορόπουλος.**—**Χριστόφορος Κοντολέων.**—Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων λογίων, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς τὴν Δύσιν συνετέλεσαν τὰ μέγιστα νὰ προαχθῇ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως, ἄχι ἀναξίαν λόγου θέσιν κατέχει καὶ ὁ Κρήτης Δημήτριος Δούκας¹, τοῦ ὁποῦ το ὄνομα εἶναι κάπως συνδεδεμένον μὲ τὸ τοῦ Μ. Μουσούρου. Ἄγνωστον πότε ἐγεννήθη καὶ πότε ἀπέθανεν ὁ ἐκ Κρήτης οὗτος λόγιος. Πάντως ὅμως ὁ χρόνος τῆς γεννήσεώς του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ πρὸ τῆς τρίτης τοῦλάχιστον δεκαετηρίδος τοῦ 15ου αἰῶνος². Συνεργάτης καὶ οὗτος τοῦ Ἀλδου Μανου-

1. Βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Δ. Δούκα: Οἱ πρόλογοι τοῦ ἰδίου εἰς τοὺς δι' αὐτοῦ ἐκδοθέντας ἀρχαίους συγγραφαις.—Hodius: de Graecis illustribus etc. pp. 320-1.—E. Legrand: α', 1, I p. 194 note (2).

2. Ἡ πρώτη ὁσαυτὴ περὶ αὐτοῦ πληροφορία εἶναι ἡ ὑπαρξίς τῆς ὑπογραφῆς του εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Ἰωάν. Κωστομοῖρη εἰς Κρήτην ὑπὸ χρονολογίαν 24 Νοεμβρίου 1500. (Ἴδε εἰς Κ. Σάθα: σ' VI, σελ. 676-7).—Τὰ ὑπὸ τοῦ Ambr. Firmin-Didot εἰς τὸ ἔργον τοῦ Alde Manuce etc. pp. 43-4 note (h) καθ' ὑπόθεσιν μόνον καὶ ἄνευ ἀποδείξεως μὲ πραγματικὰ γεγονότα λεγόμενα καὶ ὑπὸ ἄλλων γενόμενα δεκτὰ, διὸ δηλαδὴ ὁ Δημήτριος Δούκας εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ἐκ Κρήτης τυπογράφον Δημήτριον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1476 ἐτύπωσε εἰς τὸ Μιλάνον τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν βιβλίον, ἦτοι τὴν «Γραμματικὴν» τοῦ Κωνστ. Λασκάρεως, δὲν φαίνονται πιθανὰ διὰ τοὺς ἐξῆς σοβαροῦς, τουλάχιστον κατὰ τὴν γνώμην μου, λόγους: α') διότι ἡ ὑπαρξίς τοῦ Δημ. Δούκα εἰς Κρήτην κατὰ τὸ 1500 καὶ ἡ κατὰ τὸ 1509 μόνον ἐμφάνισις του εἰς Ἐνετὶαν ὡς φιλολογικὸν ἐκδότου ἑλληνικῶν βιβλίων ἀποκλείουν νὰ δεχθῶμεν, διὸ κατὰ τὸ 1476 ἦτο τυπογράφος εἰς τὸ Μιλάνον (καὶ μάλιστα τυπογράφος ἔχων πολλὴν πείραν τῆς τέχνης του, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸν ἑλληνικὸν πρόλογον τῆς «Γραμματικῆς» ὑπὸ τοῦ τυπώσαντος αὐτὴν Δημητρίου, ἦτοι ὄριμος πλέον τὴν ἡλικίαν) καὶ διὸ μόνον κατὰ τὸ 1509, ἦτοι προδεηκῶς σχεδὸν τὴν ἡλικίαν, ἐμφανίζεται ὡς λόγιος. β') διότι ὁ μὲν Δημήτριος ὁ ἐκ Κρήτης ὁμιλεῖ ὡς τεχνίτης τυπογράφος, γνωρίζων ἐκ μακρᾶς πείρας τὰ μυστικὰ καὶ τὰς δυσκολίας τῆς τέχνης του, οὐδόπως δὲ ὡς λόγιος, ἐνῶ ὁ

τιου εἰς τὰς ἐκδόσεις 'Ελλήνων συγγραφέων' καὶ μέλος τῆς «Νέας Ἀκαδημίας» θὰ ἔχαιρε βεβαίως μεγάλης φήμης ὡς ἑλλη- νιστοῦ· διὸ καὶ ἐκλήθη εἰς τὴν Ἰσπανίαν ὑπὸ τοῦ περιωνόμου καρδινάλιου Ximenes de Cisneros, ἰδρυτοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀλκάλα (Κομπλούτου), ὅπως διδάξῃ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Εἰς ποίαν κατάστασιν εὔρεν ἐκεῖ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ πῶς εἰργάσθη πρὸς διάδοσιν αὐτῆς καὶ τῆς ἑλλη- νικῆς παιδείας γενικῶς διδὲι ὁ ἴδιος συντόμους τινὰς πληροφορίας:

«Δημήτριος Δούκας ὁ Κρήσιος ἐν Κομπλούτου Ἀκαδημία σπουδαίως εὖ πράττειν.—Ἐγὼ ἐλθὼν μὲν εἰς Ἰσπανίαν προσκα- λεσθεὶς παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου τῆς Ἰσπανίας γαρδενάλιου, τῆς ἑλληνίδος φωνῆς δηλονότι χάριν, εὐρύων δὲ μεγάλην ἑλληνικῶν βιβλίων ἀπορίαν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐρημίαν, ὡς οἶόν τε ἦν ἔμοι, καὶ γραμματικὰ καὶ ποιητικὰ τινὰ χαρακτηριστῶν εἰς ἐνετύχομεν ἐντυ- πώσεως ἡμῖν ἐδωρητάμην. Μηδενὸς οὐτ' ἐν ταῖς μεγάλαις τῆς ἐντυ- πώσεως δαπάναις, οὔτε ἐν ταῖς ταλαιπωρίαις τῆς διορθώσεως ἔμοι

Δημήτριος Δούκας, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν προλόγων του εἰς τοὺς ἐκδοθέντας ὑπ' αὐτοῦ διαφόρους συγγραφεῖς, εἶναι βαθὺς μελετητὴς καὶ ἐρευ- νητὴς παλαιωτάτων χειρογράφων, κριτικὸς ἐκδότης τῶν ἀρχαιοτάτων συγ- γραφέων, διορθωτὴς τῶν κειμένων καὶ καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς εἰς Ἀλκά- λαν καὶ Ρώμην. γ') διότι ὁ μὲν πρῶτος ὀνομάζει ἐαυτὸν μόνον μὲ τὸ κύριον ὄνομα του καὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του, Δημήτριος ὁ Κρήσιος, ὁ δὲ δεύ- τερος δὲν παραλείπει ποτὲ τὸ ἐπίθετόν του καὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του: Δημήτριος Δούκας ὁ Κρήσιος.—Προσέει πρέπει νὰ παρατηρήσω ἐδῶ, ὅτι ὁ Δίδιος ἐσφαλμένως ἀνηγράφει δι: εἰς τὴν ἐκδοσὶν τῶν «Ρητόρων» προσφω- νεῖ ὁ Μουσαῖος τὸν Δούκαν, ἐνθ' τουνευτιον οὗτος προσφωνεῖ ἐκείνον καὶ μάλιστα δὲν φαίνεται ὁμιλῶν ὡς πρεσβύτερος πρὸς νεώτερον. (*Ἴδε καὶ σελίδα 273 τοῦ παρόντος βιβλίου.)

1. Ὑπὸ τοῦ Δ. Δούκα ἐξεδόθησαν οἱ ἐξῆς συγγραφεῖς: Rhetores ('Αφθό- νιος, Ἐρμογένης, Ἀριστοτέλους Ρητορικὴ καὶ Ποιητικὴ, Σώπατρος κλπ.). Ἐντίτυπα 1508.—Plutarchi opuscula (ἡ ἐκδοσις αὕτη περιέχει μόνον τὰ Ἡθικά). Ἐντίτυπα 1509. Novum Testamentum (Πρόκειται περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς Πολυγλώττου Βίβλου κατὰ διαταγὴν τοῦ καρδινάλιου Ximenes. Ὁ Δού- κας συναεργάσθη εἰς τὴν ἐκδοσὶν ταύτην ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἑλληνικὸν μέρος). Κομπλούτον 1514.—Ἐρωτήματα τοῦ Χρυσολωρᾶ, Κομπλούτον 1514.—Μου- σαίου ποιημάτων τὰ κατ' Ἡρώ καὶ Λέανδρον. Κομπλούτον (1514).—Αἱ Θεταὶ Λειτουργεῖαι Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βλασίου τοῦ Μεγάλου καὶ ἡ τῶν προηγουμένων. Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία Ἐκ- κλησιαστικὴ καὶ μουσικὴ θεωρία. Ρώμη 1526.

συναγωνιζομένου. Ἀλλὰ μόνος ὁσημέραι καὶ κοινῶς ἀναγινώσκων καὶ ἀντιγράφων καὶ διορθῶν, μόλις διήρκουν. Ὑμέτερον οὖν ἔστι τὰ ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἰδρῶτι καὶ ἀγρυπνίᾳ καὶ δαπάνῃ πονηθέντα, εὐγνωμόνως δέξασθαι, καὶ μοι χάριν εἰδέναι, χάριν δὲ παρ' ὁμῶν ἀπειληθέναι ὁμολογήσω, εἰ σπουδάζοντες ἐν τῇ ἑλληνικῇ παι- δεῖα λόγοι ἀποθήσεσθε. Ἐρρωσθε.»

Ὁ Δημ. Δούκας ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὸ Πανε- πιστήμιον τῆς Ἀλκάλα· κατὰ δὲ τὸ 1526 εἶναι δημόσιος καθηγη- τῆς τῆς ἑλληνικῆς εἰς Ρώμην, ὡς ὁ Πάπας Κλήμης Ζ' βεβαιώνει² (τελευταία ἀσφαλῆς βιογραφικὴ περὶ αὐτοῦ πληροφορία). Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων λεπτομερειῶν περὶ τοῦ βίου του καὶ τῆς δρά- σεώς του ἀποδεικνύεται ἐπαρκῶς, ὅτι ὑπεῖρξεν ἐκ τῶν σπου- δαιωτέρων ἑλληνιστῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ ὅτι τὸ ἔργον του ὅλον, ἔργον καθαυτὸ φιλολόγου ἀνδρός, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διά- δοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ σκοποῦ τούτου τῆς φιλολογικῆς δράσεώς του δὲν συνέγραψε καὶ οὗτος, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι, πρωτοτύπως. Ἔργα του πρωτότυπα γνω- στὰ μέχρι σήμερον εἶναι αἱ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντας ἀρ- χαίους συγγραφεῖς πρόλογοί του, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς τὰ κάλ- λιστα προϊόντα τοῦ φιλολογικοῦ τούτου εἴδους κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ ὀλίγιστα, ὄχι ἀδόκιμα ἐπιγράμματά του, μεταξὺ τῶν ὀπίσθων καὶ τὸ κατωτέρω εἰς τὸ ποίημα τοῦ Μουσαίου «τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Λέανδρον:»

Καὶ μέγα μικρὸν καὶ μικρὸν μέγα, καὶ τότε ὡς δεῖ
πράξει, ὑμνοπόλοις Φοῖβος ἔδωκε μόνους.
Παρθένος Ἡρῶ Λέανδρός τε, βροτοὶ περὶ ἔόντες,
εἰσὶ δ' ἀθάνατοι τεργιγνῶσις ἔπαιον.
Εἰ δὲ Μουσαῖός τις ἐμ' ὑμνήσαιο θανόντα,
αὐτίκα τεθνατήν, ὄφρα βλοιο τύχω.

Ἰκανῶς μυστηριώδες φιλολογικὸν πρόσωπον τῶν χρόνων τού- των εἶναι καὶ ἄλλος τις Δημήτριος, ὁ ἐπιλεγόμενος Σπαρτιάτης.

1. Πρόλογος εἰς τὰ «Ἐρωτήματα» τοῦ Χρυσολωρᾶ.

2. Πρόλογος λατινιστῆ ὑπὸ Κλήμεντος Ζ' εἰς τὸ βιβλίον: «Αἱ Θεταὶ Λει- τουργεῖαι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου κτλ....» Cum dilectus filius Demetrius Ducas, Cretensis, graecarum litterarum in alma urbe nostra Roma publicus professor etc.

Εἰς τὸν κατάλογον τῶν χειρογράφων τοῦ Ἐσκουριάλ¹ δημοσιεύονται τέσσαρα, μὴ στερούμενα ποιητικῆς ἀξίας, ἐπιγράμματα εἰς τὸν θάνατον τῆς Ἀδιέρας ἀδελφῆς Λεονάρδου Β' Τόκου τοῦ δουκὸς Λευκάδος καὶ Ἀκαρνανίας. Εἰς δὲ τὸ περιθώριον τοῦ χειρογράφου ὑπάρχει ἡ σημείωσις: «ταῦθ' ὁ ἀπὸ Σπάρτης Δημήτριος εἴνεκα κούρης...»

Ὁ Κ. Σάβας, στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς σημειώσεως αὐτῆς, ἀπέδωκε τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα εἰς τὸν Δημήτριον Ράλην Καδάκην, τὸν γνωστὸν μᾶλλον ὡς ἀρχηγὸν τῶν ὑπὸ διαφόρους Ἴταλοὺς ἡγεμόνας ὑπηρετούτων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν Ἑλλήνων ἱππέων. Ἄλλ' ὡς ἀπέδειξε νεώτερος ἱστοριογράφος τῆς οἰκογενείας τῶν Ράλη², ὁ Δημήτριος Ράλης Καδάκης δὲν ἦτο τόσο εὐπαιδευτός, ὥστε νὰ δύναται νὰ συνθέτῃ καὶ ἐπιγράμματα, οἷα τὰ περὶ ὧν πρόκειται τέσσαρα. Ἦτο μὲν κάτοχος κωδίκων καὶ γραφεύς τοιούτων, ἀλλ' ἡ παιδεία του, ἢ μᾶλλον ἡ ὀψιμάθειά του, μικρά. Ἡ μεγάλη τιμὴ του εἶναι, ὅτι περιέσωσε τὰ ἀποσπάσματα τῆς συγγραφῆς τοῦ Γεωργ. Πλήθωνος ἢ Γεμιστοῦ «Νόμοι», τῆς ὁποίας τὸ πρωτότυπον, ὡς ἔργον κατηραμένον, εἶχε παραδοθῆ δημοσίως εἰς τὸ πύρ κατὰ διαταγὴν τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου, ἀντιπάλου τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ποιητῆς τῶν ὡς ἄνω ἐπιγραμμάτων φαίνεται πιθανότερον νὰ εἶναι ὁ Δημήτριος Σπαρτιάτης, ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς 15ης ἑκατονταετηρίδος διδάξας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὸ Παταύιον³ καὶ περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἄλλη πληροφορίαν ἐσώθη. Ἀκόμη δὲ δὲν διστάζω νὰ ὑποθέσω, ὅτι ἴσως ποιητῆς τῶν ἐπιγραμμάτων αὐτῶν νὰ εἶναι ὁ Λακεδαιμόνιος Δημήτριος Μόσχος⁴, τοῦ ὁποίου ἱκανὰ ἐπιγράμματα μένουν ἀνέκδοτα.

Διὰ τὸν προμνημονευθέντα Ζαχαρίαν Καλλιέργην⁵, Κρήτα τὴν καταγωγὴν, γνωστότατον δὲ ὡς καλλιγράφον ἀντιγραφέα ἀρχαίων

1. E. Miller: Catalogue des Manuscrits de l'Escorial pp. 84—6.

2. Ραούλ, Ράλλ, Ράλας (1080—1800) Ἱστορικὴ μονογραφία ὑπὸ Ἀντωνίου Χ. Χατζῆ, Καθηγητοῦ. Kirchhain N.—L. 1909 σελ. 41—48.

3. Ἄντ. Χ. Χατζῆ ὡς ἀνωτέρω σελ. 47.

4. Περὶ τοῦ ποιητοῦ Δημητρ. Μόσχου ὁμιλῶ εὐρύτερον περαιτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἐπικά καὶ ἐπικολυρικὰ ποιήματα.»

5. Ἴδε σελ. 281, σημ. 1

χειρογράφων καὶ ὡς τυπογράφον μεγάλης δράσεως εἰς τὴν Ἴταλίαν¹, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος ὡς περὶ ἀνδρὸς λογιου, διότι οὐδὲν πρωτότυπον ἔργον του εἶναι γνωστὸν, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἡ πληροφορία — κάπως ἀσπυῆς ὅμως καὶ αὐτὴ — ὅτι «ἐποίησεν ὠδὰς, ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα τῆς φαντασίας συνθέματα, ἀλλ' ἀφοῦ τὸν ἤρπασεν ὁ θάνατος συνεξέλιπε μετ' αὐτοῦ καὶ ὁ πολυτιμὸς τῶν πονημάτων του θησαυρός²» ἀνωνύμου δὲ τινος λατινικὸν ἐπίγραμμα ἐπαινεῖ τὸν Καλλιέργην ὡς ποιητὴν ἢ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ἄλλων ὡς ἐκδότην ποιητῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἐρασμος χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς νέον εἰς ἄκρον πεπαιδευμένον. Ὅπως δὲ ποτε τὸ ὄνομά του ἔχει συνδεθῆ στενῶς μὲ τὴν διάδοσιν καὶ πρόοδον τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του εἶναι ἄγνωστον ἔπως καὶ τὸ τοῦ θανάτου του· τὸ ἔτος 1526 εἶναι ἡ τελευταία γνωστὴ χρονολογία τῆς δράσεώς του.

Ὄνομαστός ὡς καλλιγράφος ἀντιγραφεὺς εἶναι καὶ ὁ Κρήσιος λόγιος Ἰωάννης Γρηγορόπουλος, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν ἱκαναὶ ὁπωςδήποτε πληροφορίαι³. Ἦτο συγγενὴς τοῦ Μάρκου Μουσούρου, μὲ τὸν ὁποῖον ἀλληλογράφει, καὶ συνειργάσθη μὲ τὸν Ἄλδον Μανούτιον εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς «Νέας Ἀκαδημίας», ἔχων εἰς ταύτην τὸ ἀξίωμα τοῦ διορθωτοῦ τῶν κειμένων. Τῆς ἑλληνομαθείας του, τὴν ὁποίαν ὤφειλε κυρίως εἰς τὸν διδάσκαλόν του Ἀρσένιον Ἀποστόλην, μνημεῖα σώζονται ἐπιστολαὶ τινες καὶ ἓν, ἀσήμαντον μᾶλλον, ἐπίγραμμα εἰς τὸ «Μέγα Ἐτυμολογικόν» (1499). Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του, ὡς καὶ τὸ τοῦ θανάτου του, εἶναι ἄγνωστον.

Ἡ ἑλλειψὶς εἰδήσεων ἐπαρκῶν διὰ τὸν Χριστόφορον Κοντολέοντα ἢ Κοντολέον εἶναι βεβαίως λυπηρὰ, διότι ἐκ τῶν ὀλίγων περισωθεισῶν τοιούτων φαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ ἀνδρὸς λο-

1. Πλείονα περὶ τοῦ βίου του ἴδε εἰς Ἑλληνομνήμονα σελ. 328—336.—Κ. Σάβαν: α', 120—123.—Ambr. Firmin—Didot: Alde Manuce etc pp. 541—578.—E. Legrand: α', I, I pp. cxv—cxk.

2. Crasso: Istorica di Poeti graeci. Napoli 1678. p. 533.

3. Περὶ τοῦ βίου τοῦ Γ. Γρηγοροπούλου ἴδε κυρίως: Ambr. Firmin—Didot: Alde Manuce etc. pp. 147—152. καὶ ἄλλαχοῦ.—E. Legrand: α', I, II pp. 263—265 καὶ τὰς δημοσιευμένους αὐτόθι ἐπιστολάς τῶν Γρηγοροπούλων.

γίου, αὐχὶ μικρᾶς ἀξίας¹. Ἄγνωστον πότε ἐγεννήθη καὶ πότε ἀπέθανε καὶ ποῖα ἀκριβῶς ἡ πατρὶς του· τὰ Κύθηρα ἢ ἡ Κρήτη; Ἐρφοίμος τοῦ ὑπὸ τοῦ Πάπα Λέοντος Ι' ἰδρυθέντος ἐλληνικοῦ Γυμνασίου καὶ ἴσως ἐκ τῶν ἐλληνοπαίδων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι μετηνέχθησαν ἐξ Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ Ι. Λασκάρους διὰ νὰ σπουδάσουν εἰς τὸ Γυμνάσιον αὐτό, φαίνεται κάτοχος μεγάλης ἐλληνικῆς παιδείας, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν περισωθέντων ἔργων του². Τὸ συγκαταλεγόμενον μεταξύ τούτων ἐν καὶ μόνον ἐπίγραμμα του, τὸ ὅποτον διακρίνεται διὰ τὴν ἀληθῆ πρωτοτυπίαν του καὶ χάριν, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς δείγμα τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Κοντολέοντος. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο, προτασσόμενον εἰς τὴν γενομένην κατὰ τὸ 1517 ἐκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ σοφιστοῦ Λιβάνου, εἶναι κυρίως ὕμνος πρὸς τὴν πόλιν τῆς Φερράρας καὶ ἐγκώμιον τοῦ δουκὸς αὐτῆς Ἀλφόνσου Ἐστε καὶ τοῦ αὐταδέλφου του Ἰππολύτου, τοῦ καρδινάλιου. Ὁ νεαρότατος τὴν ἡλικίαν ποιητῆς ἐμφανίζεται δεξιότηχης τοῦ ἐλεγειακοῦ στίχου καὶ γνώστης τέλειος τῆς ἀρχαίας ποιητικῆς γλώσσης, ὅσον καὶ λιτὸς εἰς τὴν φράσιν καὶ τὰς εἰκόνας.

Πασῶν ἠδὲ νῦ μήτηρ δὴ πταλίαν προέχουσα
ἢ γε ἐπικλήθην Φερραρὴ χάρισι.
Οὐλύμπου γὰρ ἰδ' αἴης σῶζω κόσμον ἅπαντα.
Ἄμφι μὲν ἀντέλλω, ἀστέρη λαμπροτάτω,
αὐτοκαιογνήτω ἀρεταῖς ἀστράπτουτ' ἄμφω·
αὐτὰρ ὁ μὲν δίκην, ὧν κοίρανεῖ πτολίων,
αἷς δ' δὲ γε πραπίδεςσι, νεῶν ἰθύγει καὶ θείῃ
οἶακος οἴησι εὐνομίμως ὄχ' δαίως·
ἐνθ' ὁ μὲν ἔργ' Ἄρηος, ὁ δ' αὖ Μουσάων δῆμον
ὀτρύνουσα ἄσκεῖν. Ἐν δὲ πέριξ τάνυμαι
κηρδέμενοι εὐδῶμοις, ρεῖθροις τ' Ἡριδανοῖο

1. Αἱ ὀλίγαι περὶ τοῦ Κοντολέοντος εἰδήσεις εὐρίσκονται εἰς Ἑλληνομνήμονα σελ. 291.—E. Legrand: α', 1. II p. 55 note I.

2. Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1352 Βατικανοῦ κώδικος ὁ A. G. Matranga ἐδημοσίευσεν εἰς σελ. 479—520 σχόλια Ὀμηρικὰ τοῦ Κοντολέοντος—Εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα ὑπάρχουν, πλὴν ἄλλων, «Ἐπιστολὴ τοῦ Κοντολέοντος πρὸς τὸν μακαριώτατον Πρόεδρον (πάπαν) Ρώμης Παῦλον Ι' προτρέποντος αὐτὸν ἵνα τὸν Ἕλληνα καὶ Ῥωμαῖον ἀρχαῖον λόγον ἀνακαινίσῃ». «Σχόλια εἰς τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρους.»—Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Thomas Phillipps εἰς Cheltenham εὑρίσκεται χειρόγραφον ἔργον τοῦ Κοντολέοντος «περὶ Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.» (E. Legrand ὡς ἀνωτέρω σελ. 421).

νήσων τ' ἠπείρου κάλλος ἔγωγ' ἐπέχω·
ἄλσα, γὰρ ἑρίβωλος ὑφ' ἠπλωταί μ' ἐκάτερθε,
καὶ πεδία κτήγεσσ', ὄρνισι παμβριθεῖα.
Πρὸς δ' ἔτ' ἐνήνοχα ἔργον καὶ περιώσιον ἄγχι·
Παιθοῦς γὰρ θ' Ἑρμοῦ θ' οἶσι γόνος μελέτην
Λιβάνιος γε πλείστην θῆκε, λόγων πλουτέω,
τῇ γε σοφοῦ Κελίου¹ φρονίδι καὶ μελέτῃ,
τοῖς χρηστοῦ κἀλευθέρου ἠδ' Ἰακώβου² δώροις·
οἷς γε μεγίστην οἷδ' εἴνεκα ταῦδε χάριν.

Ματθαῖος Δεβαρῆς. Ἐπιγράμματα ποιητοῦ καθαρῶς ἀλικού εἶναι τὰ περισωθέντα τοῦ Ματθαίου Δεβαρῆ. Ὁ διάσημος αὐτός λόγιος τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κέρκυραν. Αἱ σχετικαὶ μετὰ τὸ φιλολογικὸν ἔργον του ὑπάρχουσαι πληροφορίαι εἶναι ἱκαναὶ νὰ καταδείξουν τὴν σπουδαιότητά του· αἱ περὶ τοῦ καθόλου ὁμῶς βίου του εἶναι ὀλίγαι³. Ἀκόμη καὶ τὸ ἐπώνυμόν του ἀναφέρεται ὑπὸ συγχρόνων του καὶ ἑταίρων του κατὰ εἰκφόρους τύπους: Δεβαρῆς, Δὲ Βερῆς, Δεδάρης, Ἄδαρις. Κατὰ συμπερασμόν, λογικῶς ἐξαγόμενον, ἐγεννήθη περὶ τὸ 1505 καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 1581⁴. Ὀκταετῆς μετηνέχθη εἰς Ρώμην ὑπὸ τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρους ὡς τρόφιμος τοῦ ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος Ι' ἰδρυθέντος ἐλληνικοῦ Γυμνασίου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος καὶ τὴν κατάργησιν τοῦ Γυμνασίου ὁ Δεβαρῆς ἐδέχθη τὴν πρόσκλησιν τοῦ λογιου καρδινάλιου Νικολάου Ridolfi, ὅπως ἐνδεικνύεται εἰς τὸν οἶκόν του, τὸν ἀποκληθέντα «ἐνδιαίτημα τῆς σοφίας» καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν ἐσύχναζον πλείστοι ἄλλοι Ἕλληνες καὶ Ἰταλοὶ λόγιοι⁵. Τότε δὲ συνεσκέφθη μετὰ τοῦ Νικολ. Σοφιανοῦ

1. Καίλιος Καλκάντιος καθηγητῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ρητορικῆς.

2. Ἰάκωβος Βοϊάρδος, ὁ ὅποτος ἐδιδάχθη διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λιβάνου.

3. Κυρίως πηγὴ τῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ Μ. Δεβαρῆ εἶναι ἡ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν προσφώνησις τοῦ ἀνεψιοῦ του Πέτρου Δεβαρῆ πρὸς τὸν καρδινάλιον Ἀλέξ. Φαρνέσιον, ἢ προτασσόμενη εἰς τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ του: Liber de graecae linguae particulis. Romae 1588.—Ἴδε προσέτι. Κ. Σάβας: α', 158—160 (λίαν ἀτελεῖς πληροφορίαι καὶ ἐνιαχοῦ ἀνακριβεῖς.)—E. Legrand: α', 1, I pp. cxcv—vii.—Ἰωάν. Ε. Καλιτσουνάκις: Ματθαῖος Δεβαρῆς, καὶ τὸ ἐν Ρώμῃ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον. Ἐν Ἀθήναις 1914. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΚΣΤ' τόμου τῆς Ἀθηνᾶς).

4. Καλιτσουνάκις ὡς ἀνωτέρω σελ. 94—98.

5. Πέτρος Δεβαρῆς εἰς προσφώνησιν κτλ. σελ. 8.

καὶ ἄλλων διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀπλοποιήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ ὅποια θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν συγγραφὴν βιβλίων ἀπευθυνομένων πρὸς τὸν λαόν, ἵνα δυνηθῆ αὐτὸς νὰ ἐξέλθῃ τοῦ σκοπῶν τῆς ἀμαθείας¹. Ἀποθανόντος τοῦ Ridolfi ὁ Δεβαρῆς, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἀναμεταξὺ εἶχε γίνῃ καὶ κληρικός, προσελήφθη ὡς διδάσκαλος τοῦ κατόπιν περιωνύμου καρδινάλιου Μάρκου Ἀντωνίου Κολούμνα, εἰς ὃν ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μετὰ τοῦ ὁποῦ μετέβη εἰς Πίζαν καὶ ἔπειτα εἰς Παταύιον. Ἄμα ἐπανήλθεν εἰς Ρώμην ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ διατηροῦντος μεγαλοπρεπῆ αὐλὴν ἐκ λογίων καὶ ἄλλων ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν καρδινάλιου Ἀλεξάνδρου Φαρνεσίου, ἀνεψιοῦ τοῦ πάπα Παύλου Γ', διὰ ν' ἀποτελέσῃ μέλος τῆς αὐλικῆς ἀκολουθίας του. Εἰς τὸ μέσον τοιοῦτου κύκλου—ἔπου κατὰ τὸ 1570 ἐγνωρίσθη καὶ μετὸν μέγαν Ἑλληνα ζωγράφον Κυριάκον Θεοτοκόπουλον, τὸν ἐπιλεγόμενον «ὁ Γκρέκο»—καὶ τοιοῦτους ἀνδρας ἀναστρεφόμενος ὁ Δεβαρῆς ἔζησε περὶ τὰ εἴκοσι ὀκτὼ ἔτη, καταγινόμενος εἰς τὰς φιλολογικὰς μελέτας του καὶ συγγραφῶν· καὶ ἐντὸς τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ οἴκου ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἑβδομήκοντα καὶ ἕξ ἐτῶν, ἀφοῦ εἶδεν ἀποθνήσκοντας ἀλληλοδιαδόχως τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν εὐεργετῶν του καὶ τῶν ἐκλεκτῶν φίλων του. Ἡ φήμη τοῦ Μ. Δεβαρῆ ὡς ἑλληνιστοῦ παρέμεινεν ἀμείωτος ἐπὶ μακρότατον μετὰ τὸν θάνατόν του χρόνον πρὸ πάντων ἐκ τοῦ ἔργου του «Περὶ μορίων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν ὁ ἀνεψιός του Πέτρος Δεβαρῆς μετὰ τινα ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του. Ὡς ποιητῆς ἔγραψε πολλὰ καὶ κομψὰ ἐπιγράμματα, καθὼς βεβαιώνει ὁ αὐτὸς ἀνεψιός του, ἀλλ' ἐκ τούτων περισώθησαν μόνον εἴκοσι, προταχθέντα τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του². Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα μαρτυροῦντα δεξιολογίαν περὶ τὴν μετρικὴν καὶ τὴν ὄλην τεχνικὴν σύνθεσίν των καὶ ἐξαιρετικὴν εὐ-

1. Ἴδε τοῦ παρόντος βιβλίου σελ. 191—2.

2. Ἰ. Καλιτσουνάκις ὡς ἀνωτέρω σελ. 89 σημ. 1.

3. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μ. Δεβαρῆ, λατινιστὶ γεγραμμένον, φέρει τίτλον: Liber de graecae Linguae particulis. Romae 1588.— Εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν, σπανιωτάτην σήμερον καὶ τῆς ὁποίας ἀντίτυπον ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑβν. Βιβλιοθήκην (Γλωσσολ. 930,) δημοσιεύονται τὰ εἴκοσι ἐπιγράμματα τοῦ Μ. Δεβαρῆ, δύο τοῦ ἀνεψιοῦ του Πέτρου Δεβαρῆ καὶ ἄλλα δύο ἀνωνύμου τινός.

χέρειαν περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ ἰδίως τῶν ποιητικῶν λέξεων, μαρτυροῦν καὶ ἐντὸς ποίου περιβάλλοντος τὰ ἐνεπνεύσθη ὁ ποιητῆς. Εἶναι ὅλα σχεδὸν ἐγκωμιαστικὰ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων τῶν ἰσχυρῶν, οἱ ὅποιοι τὸν ἐπροστάτευσαν καὶ εὐηργέτησαν. Τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἀπευθύνονται πρὸς τὰ μέλη τῆς μεγάλης καὶ ἱστορικῆς οἰκογενείας τῶν Φαρνεσίων, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθον καρδινάλιοι, δοῦκες, στρατιωτικοὶ καὶ εἰς Πάπας. Ὁ Ἀλέξανδρος Φαρνεσίος, ὁ περιώνυμος καρδινάλιος, εἶναι ὁ κυρίως ἐμπνέων τὴν μουσικὴν τοῦ Δεβαρῆ· εἶναι τὸ «μέγα κῶδος τῶν Φαρνεσίων». Δι' ὅσα εὐηργετήθη παρ' αὐτοῦ, αἰσθάνεται—λέγει—τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸν ἐξυμνῇ, καίτοι ἡ δόξα του ἤρθη εἰς τόσον ὕψος, ὥστε ἀποβαίνει ἀδύνατον νὰ εἶναι ἄξιοι αὐτῆς οἱ λόγοι τῶν ποιητῶν. Ἡ εὐγνωμοσύνη αὕτη τοῦ Δεβαρῆ φανερόνεται ζωηροτάτη εἰς τὸ ἐκ τριάκοντα καὶ δύο στίχων ἐλεγειακὸν ποίημα, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸν τίτλον «παράκλησις» ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Φαρνεσίον, ὅταν αὐτὸς ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰουλίου Γ'. «Καὶ ἂν—λέγει—ὁ στυγερός δαίμων μὲ στερῇ τῶρα τὴν ἀγαπητὴν συναναστροφὴν σου, ὡ ἐνδοξότατε Φαρνεσίε, ὅμως τοῦτο δὲν θὰ ἐμποδίσῃ τὴν σκέψιν μου καὶ τὴν ψυχὴν μου νὰ σὲ σέβωνται ἴσα μὲ τοὺς θεούς». Τοιαῦτα σημεῖα τῶν ἐπιγραμμάτων του δικαίονον τοὺς ἐπαινετικοὺς τῆς χρηστότητός του λόγους τοῦ Πάπα Πίου Δ' καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Νικολ. Σοφριανοῦ «τὸ ἀνθος τῆς καλοκχαθίας Ματθίαν τὸν Ἀβαριν». Καίπερ ἐγκωμιαστικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Δεβαρῆ, ἔχουν πραγματικῶς κάτι ἀνώτερον καὶ εὐγενέστερον τοῦ προσωπικοῦ ἐγκωμίου, ὅταν σεμνῶς καὶ καλαισθήτως καὶ ἂν διατυπώνεται τοῦτο. Ἐνυπάρχει εἰς αὐτὰ καὶ ἡ ὑψηλοτέρα σκέψις. Δὲν εἶναι μόνον παράταξις ὠραίων ποιητικῶν φράσεων καὶ παρομοιώσεων. Μερικὰ τούτων θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθεῖν εἰς τὴν ποίησιν, τῆς ὁποίας τὸ κύριον γνώρισμα εἶναι ἡ φιλοσοφικωτέρα ἀντίκρυσις τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἡ ἕξαρσις τῆς ὠραιότητος τῶν ἠθικῶν προτερημάτων. Τὸ ἐπιγραφόμενον «Βικεντίω Λαούρω τῷ Καρδινάλει» ἀποτελεῖ κάλλιστον δείγμα τοῦ εἶδους:

Ὁδ' ἀτιβαρὸν σὺμπηγμα μελῶν, οὐτ' ἄρ' ἀθένος ἡβης,
Ὁδ' γλαφυρῇ σκίηνους σύνθετος ἀρμονίη,

Ὅντι τύχης εἴρασι, οὐκ εὐγενῆς φάος ἐσθλόν,
 Οὔτε τι τῶν ἐκτός τῶν συναπολλυμένων
 Ἀνθρώποισιν φωνὴν λογικοῦ ζώου καθιστῆ,
 Οὔτε τις ἀνθρώπου εὔρατ' ἐπωνομίαν
 Ἐκ τούτων πολλὸν γὰρ ἀπόπροθεν εἶσι νόοι,
 Τῶ νοεροὶ λεγόμενοι ἄνδρες ἐπιχθόνιοι
 Ὅς οὖν πλεῖστα νόω δύναται νοεῖν, φρονεῖν τε,
 Οὗτος ἄρ' ἀνθρώπου ἔξοχα εἶδος ἔχει.
 Τίς δὲ πλέον πέπειτ' ἠδὲ φρονεῖ, ἢ δεῖ ἑαυτοῦ
 Τῆς νοερῆς ψυχῆς πλεῖστα πρόνοίαν ἔχει;
 Ἐδοῖτο Λάουρε φέριστε μέγ' ἔξοχον ἔχων οὐ
 Ἐνδιχ' ὑπὲρ θνητοῦσιν ἄνδρας ἔμεν δοκέοις.

Γενικώτερον δὲ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Δεβαρῆ δύνανται ν' ἀπο-
 τελέσουν ἐκλεκτὴν συμβολὴν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ βίου καὶ
 τοῦ ἔργου τῶν ἐνδόξων καὶ ἰσχυρῶν ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων
 ἔζησε, καὶ τῆς ἐποχῆς του ἀκόμῃ. Ἰδιαιτέρας ὁμῶς σημασίας
 διὰ τὴν ἀφαιρέσιν τῆς συνθέσεώς του εἶναι τὸ ἐπίγραμμα «εἰς Ἰού-
 λιον τὸν μέγιστον ἀρχιερέα ἐπὶ τῇ εὐρέσει τῆς τοῦ Ὀμηρικοῦ
 ἀγάλματος κεφαλῆς» :

Τίποτε τοσάνδε λαθοῦσαν ὑπὸ γῆτονι Μαιονίδαο
 Τὴν ἱερὰν κεφαλὴν νῦν ἀνέφηγε χρόνος;
 Ἡ μέγα δεῖγμα πέλει τόδ' Ἰούλιε, δεῖσθαι αἰδοῦ
 Οἶος ὅδ' ἔργα σέθεν καὶ δὲν ἀφραυρότερον.

Ὁ Δεβαρῆς αἰ καὶ ἐμελέτησε μετὰ τοῦ Νικ. Σοφιανοῦ καὶ
 ἄλλων λογίων τὸ ζήτημα τῆς ἀπλοποιήσεως τῆς γλώσσης, εἰς οὐ-
 δεμίαν ὁμῶς υποχώρησιν προέβη ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποιουμέ-
 νην ὑπ' αὐτοῦ. Παραμένει πιστὸς ὁπαδὸς τῆς ἀρχαίας παραδό-
 σεως. Εἰς ἔξοχον τὸ φιλολογικὸν ἔργον του, τὸ ποιητικὸν καὶ μὴ,
 διαφαίνεται εἰδὸς τι βαθείας ἀρχαιολατρίας, ἢ ὁποῖα ἐπὶ πλέον
 τὸν κάμνει, καίπερ κληρικόν, νὰ ἐμιλῇ περὶ «θεῶν» καὶ ὄχι περὶ
 «Θεοῦ», ὅταν πρόκειται νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν τῆς θεότητος. Συ-
 χνότατα εἰς τὸ πνεῦμα του εἰ μάκαρες θεοὶ καὶ οἱ ἀθάνατοι τῆς
 ἀρχαιότητος γίνονται ἐν μὲ τὸν Θεὸν τῆς χριστιανικῆς θρη-
 σκείας. Γράφει καὶ οὗτος ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἀκόμῃ ἐπίδρασιν τοῦ
 ὄλου πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἄλλ' ἡ ἀρχαιολατρία του
 αὐτὴ συντελεῖ, ὥστε νὰ διατηρῆται βεβαία ἢ ἑλληνικὴ του συν-
 εἰδήσις. Ἄν καὶ ἔζησεν ἀπὸ μικροτάτης ἡλικίας εἰς τὴν ξένην,
 οὐδ' ἐπὶ στιγμήν ὁ Καθολικὸς τὸ θρήσκευμα λόγιος καὶ κληρικὸς
 ἐλησμένησεν, ὅτι εἶναι Ἕλληνας. Ὁ νοῦς του στρέφεται πρὸς τὴν

ὑπόδουλον Ἑλλάδα· ἔπως δὲ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ἢ σύγχρονοὶ του
 Ἕλληνας λόγιοι ἐπικαλεῖται καὶ οὗτος τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Πάπα
 διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους του. Εἰς τὸ εἰκοσάστιχον ἐπι-
 γράμμα του πρὸς τὸν πάπαν Πιον Δ' λέγει:

Θεῖε πάτερ, τὸ τέταρτον ἐν ἀρχιερεῦσι λελογχῶς
 Εἴνεκεν εὐσεβῆς κλεινὸν ἄκουσμα Πιον,
 Εἴτε σοὶ ἡμετέρων ἀχέων μέλει, ὦν τάχα θελεῖ
 Αἴση τὸ Γραικῶν πολλὰ πέπονθε γένος,
 Σῶσον, ἐπεὶ δύνασαι γε, τὸ δύσμορον, ἦν διὰ πολλὰς
 Σφῶν ἀρετὰς προγόνων ἀντίδοσιν παρέχοις.
 Τῶν δὲ πολὺ πρότερον μέγα κήδεο δέσποτι, καὶ τοὺς
 Κείνων κυδαλίμους ἀμφικόμει καμάτους κτλ.

Τῆς μεγάλης φήμης, τὴν ἐποίαν ἀπέλαυσε μεταξὺ τῶν συγχρό-
 νων του ὁ Δεβαρῆς ὄχι μόνον ὡς ἑλληνιστῆς ἀλλὰ καὶ γενικῶς
 ὡς ἄνθρωπος ἀξίας, ἀπόδειξις εἶναι καὶ ὁ προσδιδόμενος εἰς αὐτὸν
 χαρακτηρισμὸς ὑπὸ ἀνωμόμου ποιητοῦ εἰς ἐπίγραμμα, δημοσιευ-
 ὄμενον εἰς τὸ ἔργον του «περὶ μορίων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης»:
 Φέρτατος Ἑλλήνων Δεβαρῆς, μέγα κῶδος Ἀθηῶν.

Φραγκῆσκος Πόρτος. — Εἰς τὰ περισωθέντα ἐπιγράμματα τοῦ
 Φραγκῆσκου Πόρτου ματαίως ἠθέληεν ἀναζητῆσαι τις ν' ἀνεύρη
 καὶ ὀλίγας ἔστω λεπτομερείας ἀπεικονιζούσας τὴν ἱκανῶς περι-
 πετειώδη ζωὴν του. Εἶναι ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπολύτως φι-
 λολογικὸν περιεχομένου. Ὅταν δὲ ἡ μουσά του ἀσχολῆται εἰς
 τὴν ἐξόμνησιν προσώπων, τὰ πρόσωπα αὐτὰ δὲν εἶναι οὔτε προσ-
 τάται τοῦ ποιητοῦ, οὔτε ἰσχυροὶ τῶν ὁποίων θέλει νὰ ἐπιτύχῃ
 τὴν εὐνοίαν· εἶναι πάντοτε ἐργάται τοῦ πνεύματος καὶ ἄνθρωποι,
 οἱ ὁποῖοι ἀφιέρωσαν τὴν ζωὴν των πρὸς μέγαν τινὰ σκοπόν. Ἡ
 μουσά του ἀναστρέφεται πάντοτε ἐντὸς καθαυτοῦ πνευματικοῦ κό-
 σμου καὶ ἐμπνέεται συνήθως ἀπὸ τὴν εὐσίαν τῶν ἀρχαίων συγ-
 γραμμάτων, τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἢ ὑπὸ ἄλλων ἐκδιδομένων καὶ τῶν
 ὁποίων θέλει ν' ἀναδειξῇ τὴν ἀξίαν. Ὁ ποιητῆς Φραγκ. Πόρτος
 καὶ εἰς τὰ ἐπιγράμματα του εἶναι συχνότατα ὁ δεινὸς κριτικὸς
 τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ὁ περιφανὴς διδάσκαλος τῶν ἑλλη-
 νικῶν γραμμάτων, τοῦ ὁποῦ οὐ βίος ὄλος ὑπῆρξε κινήσις, ὁρᾶ-
 σις, πολεμική, ἐργασία φιλολογικὴ ἀδιάκοπος.

Ἐγεννήθη εἰς τὸ Ρέθυμνον τῆς Κρήτης τὴν 22 Αὐγούστου 1511¹

1. Κυριώτερα βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Φραγκ. Πόρτου: Turco-

Ὁ πατήρ του ὠνομάζετο Θεόφιλος καὶ ἀνήκεν εἰς οἰκογένειαν Ἰταλικῆς καταγωγῆς. Σπουδάζας κατὰ πρῶτον τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ διδάσκαλον τὸν Ἀρσένιον Ἀποστόλην εἰς Μονεμβασίαν, μετέβη δεκαεξαετῆς εἰς Ἰταλίαν πρὸς τελειοποιήσιν τῶν σπουδῶν του. Κατὰ τὸ 1537, ἦτοι μόλις εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἐτῶν, ἤρχισε νὰ διδάσκη εἰς τὴν Μοδέναν ἰδιαιτέρως καὶ δημοσίως ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ἣ δὲ διδασκαλία του ἐφημίσθη ταχέως τόσο, ὥστε πλείστοι ἐκ τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἐξ ἄλλων συνέρρεον ν' ἀκούουν τὰ μαθήματά του. Εἰς τὴν Μοδέναν εἶχεν ἀναπτυχθῆ τότε ζῆλος ἐξαιρετικὸς πρὸς μελέτην τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τριᾶκοντα δὲ ἐκ τῶν μᾶλλον ζηλωτῶν τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας ἴδρυσαν καὶ Ἀκαδημίαν, τῆς ὁποίας τὰ μέλη κατεγίνοντο εἰς τὴν συζήτησιν καὶ ἔρευναν διαφόρων φιλολογικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ζητημάτων, ἐσπούδαζον τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ ἐξησκοῦντο εἰς τὴν κριτικὴν μελέτην τῆς φιλολογίας* μεταξὺ τούτων ὁ Φραγκ. Πόρτος κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν καὶ τότε ἀνέπτυξε καὶ κατέδειξεν ὅλον τὸ κριτικὸν πνεῦμά του. Ἀλλὰ συγχρόνως ἡ ἀναφανείσα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ συνταράσσουσα τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν ἀίρεσις τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλθίνου εὔρε θερμοὺς ὁπαδοὺς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας, τῶν ὁποίων ὑστερὸς δὲν ἦτον ὁ Πόρτος. Οἱ τολμηροὶ οὗτοι νεωτερισταὶ δημοσίως πλέον ἐσχολιάζον καὶ συνηθέστερον ἐχλεύαζον τὴν ὄλην πολιτείαν τῶν Δυτικῶν κληρικῶν. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης παραχθεῖσα ἐκ τῶν συμβαινόντων ἐπέδαλεν εἰς ὅλους τοὺς ἀνεπτυγμένους τῆς Μοδένης νὰ υπογράψουν ὁμολογίαν πίστεως εἰς αὐτήν, ἐζήτησε δὲ τοιαύτην υπογραφήν καὶ ἀπὸ τὸν μᾶλλον ὑποπτον νεωτεριστὴν Πόρτον, ὁ ὁποῖος ὅμως, φοβηθεὶς ἰσως τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως τὴν καταδίωξιν, εἶχεν ἀναχωρήσει. Ἐπανελθὼν μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐζήτησε νὰ υπογράψῃ τὴν ὁμολογίαν* ἀλλ' ὁ καρδινάλιος ἐπίσκοπος τῆς Μοδένης διέταξε τὴν ἐκ-

græcia σελ. 207, 516—520, 522, καὶ ἀλλαχοῦ.— Μουστοξύδης εἰς Ἑλληνομνημόνα σελ. 364—381.—E. Legrand α', 1, II pp. VII—XX.—Καὶ ὁ Σάβας διαλαμβάνει περὶ τοῦ Φρ. Πόρτου εἰς α', 169—172* ἀλλ' εἰς τὰς διδομένας βιογραφικὰς πληροφορίας ὑπάρχουν σαφῶς τινες ἀνακρίθειαι, διότι ἐστηρίχθη κυρίως ἐπὶ τῶν γραφέντων ὑπὸ τοῦ Νικολ. Παπαδοπούλου Κομνηνοῦ. Τὰς ἀνακριθείας ταύτας ἀνακρεῖ μὲ ἰσχυροτάτας ἀποδείξεις ὁ E. Legrand ὡς ἀνωτέρω.

δίωξιν του καὶ μόλις διὰ τῆς μεσιτείας τῶν ἰσχυρῶν φίλων του κατωρθώθη ν' ἀνασταλῆ αὐτὴ καὶ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτόν, ὅπως ἐπαναλάβῃ τὰς παραδόσεις του. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ Πόρτος ἀνεχώρησεν ὀριστικῶς ἐκ Μοδένης καὶ μετέβη εἰς Φερράραν (1546).

Ὁ δαυὲς τῆς πόλεως ταύτης Ἡρακλῆς Β' Este, θιασώτης καὶ προστάτης γέννατος τῶν γραμμάτων, εἶχε συναθροίσει περὶ ἑαυτὸν πλείστους σοφοὺς, οἱ ὅποιοι ἐδίδασκον εἰς τὸ ἀναδιοργανωθὲν Πανεπιστήμιον τῆς πρωτεύουσῆς τοῦ μικροῦ κράτους του. Εἰς τὸν Πόρτον ὁ δαυὲς ἀνέθεσε τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀντὶ ἀδρου μισθοῦ. Ἰδιαιτέρας ἔμως εὐνοίας ἔτυχε παρὰ τῆς συζύγου τοῦ δουκὸς Ρενέ, (θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου IB'), γυναικὸς εὐφυοῦς, μεγάλης μορφώσεως καὶ κατόχου τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, ἣ ὁποία ἐπὶ πλέον ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἑλληνα λόγιον καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν δύο θυγατέρων τῆς. Ἡ δουκικὴ αὐτῆ προστασία συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐκδηλῶνεται ζωηρότερον ἢ πρὸς τὸν Πόρτον μεγάλη ἐκτίμησις τῶν σοφῶν τῆς Φερράρας καὶ νὰ ἐκλεγῆ μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Φιλαρέτων. Ποιηταὶ ἑνδοξοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔγραψαν ἐγκωμισιακὰ διὰ τὸν Πόρτον ποιήματα, ὁ δὲ πολὺς φιλόλογος Τζιλιο ἢ Δίλλιο Giraldi εἰσάγει αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν δύο συνομιλητῶν εἰς τὸ βιβλίον του «Διάλογοι δύο περὶ ποιητῶν». Εἰς τὸν πρῶτον τῶν διαλόγων τούτων ὁ Giraldi παρουσιάζει τὸν Φρ. Πόρτον λέγοντα τὰ ἐξῆς περὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῶν τότε Ἑλλήνων: «Καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν ἐκάστη τῶν νήσων αὐτῆς ὑπάρχουσι ἄνδρες εὐφυῶς ἔχοντες πρὸς τὴν ἀσκήσιν τῶν ἀρχαίων ἀρετῶν καὶ παιδευμάτων, αἵτινες, ἐὰν ὑπὸ τῶν ζυγῶν δὲν κατεθλίβοντο τοῦ τυράννου, ἔτι καὶ νῦν ἠθελον εἶδαι εἰς ἄλλους ἀντὶ νὰ λαμβάνωσι παρ' αὐτῶν τὴν παιδείαν. Ἀλλὰ φεῦ τῆς κακοδαίμονος Ἑλλάδος! Σὺ μήτηρ πάλαι καὶ τροφὸς τῆς εὐφυΐας καὶ τῶν ἀρίστων τεχνῶν, νῦν ἔρημος κείσαι καὶ δεσμώτις! καὶ ἂν ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς πολιτείας δὲν ἠλευθεροῦτο ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ ἡ Κέρκυρα καὶ ἀγνοῶ παῖτα ἄλλα φρούρια, διειργασμένα ἠθελον εἶσθαι τῶν Ἑλλήνων τὰ πράγματα.»

1. Παρατίθεται τὸ χωρίον ὑπὸ Μουστοξύδου εἰς Ἑλληνομνημόνα σελ. 378, ὁπόθεν καὶ παρέλαβον αὐτό.

Ἄλλὰ καὶ πάλιν ἡ συμπάθειά του πρὸς τὸν Καλδινισμὸν συνετέλεσεν ὥστε ν' ἀποξενωθῆ τῆς προστασίας τοῦ δουκὸς τῆς Φερράρας. Ἡ δούκισσα Ρενέ, μυηθεῖσα καὶ αὐτὴ εἰς τὴν νέαν αἵρεσιν, ἐπροστάτευε καὶ συνετήρει εἰς τὴν αὐλήν της, τοὺς ἐκ Γαλλίας ἐκδιωχομένους θρησκευτικοὺς νεωτεριστὰς καὶ δὲν ἀπέκρυπτε τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης ἐχθρότητά της. Ὅταν ὅμως ἤρχισε νὰ γίνεται, ἰθὺς περὶ τὰ συμβαίνοντα, ὁ δούξ τῆς Φερράρας περιώρισε τὴν σύζυγόν του εἰς τι φρούριον, ἐκλείσε τὰς θυγατέρας του εἰς μοναστήριον καὶ ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς χώρας τοὺς ἄλλους τοὺς ξένους ὁπαδοὺς τῶν νέων θρησκευτικῶν δοξασιῶν. Ἠναγκάσθη καὶ ὁ Πόρτος νὰ φύγῃ (1554) καὶ ν' ἀποσυρθῆ δι' ὀλίγον χρόνον εἰς Φριούλ, ὅπου ἐπεδόθη εἰς τὰς ἀγαπητάς του μελέτας. Ταχέως ὅμως ἀνεχώρησε καὶ ἐκ τοῦ μέρους τούτου καὶ μετέβη εἰς Γενεύην, ἐπὶθεν μετέβη εἰς Γαλλίαν, ὅπου ἐπὶ τινα χρόνον ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν. Ἐνεκα τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν του ἐγκαταλείπει τὴν Γαλλίαν καὶ ἐπανέρχεται εἰς Γενεύην (1562), διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν ἔδραν πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς. Ἐκεῖ πλέον, εὐρῶν βίον ἡσυχον καὶ ἀνετον, ἐπιδίδεται ὅλος εἰς τὰς φιλολογικὰς ἐργασίας του, παρασκευάζει κριτικὰς ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραμμάτων, καὶ γίνεται ἡ ψυχὴ πάσης τῆς φιλολογικῆς κινήσεως. Μεταφέρει καὶ ἐγκαθιστᾷ ἐκεῖ καὶ τὴν οἰκογένειάν του καὶ περιστοιχίζεται ὑπὸ τῶν σοφῶν φίλων του, οἱ ὅποιοι ἔχουν αὐτὸν ὡς σύμβουλον εἰς πᾶσαν ἐκδοσιν φιλολογικοῦ ἔργου των. Ὁ περισσότερον ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Πόρτον φίλος εἶναι ὁ περιώνυμος θεολόγος καὶ ποιητὴς καὶ ἀρχηγὸς τῶν Καλδινιστῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καλδίνου ἀναδειχθεὶς Θεόδωρος de Bèze. Ὁ δὲ πολὺς φιλόλογος Ἰσαάκ Casaubon ἀπευθύνει πρὸς τὸν Πόρτον ἐπιγράμματα, εἰς τὰ ὅποια ἐκφράζει τὸν μέγαν θαυμασμὸν του διὰ τὸν Ἕλληνα λόγιον καὶ καθορίζει μὲ ποιητικὰς φράσεις τὸ ἔργον τούτου. Εἰς ἓν τῶν ἐπιγραμμάτων του λέγει :

Δεῦρ' ἴτε πάντες ὄσους σοφίας καλὸς ἡμερος εἶλε·
 δεῦρ' ἴτε πρὸς Πόρτον, πρὸς σοφίας Λιμένα.
 Εἴτ' οὖν καλὰ καλοῦ ξυνηεῖν ποιήμαθ' Ὀμήρου
 βούλοισθ' ἢδ' ἄλλων ὄσους ἀοιδεπόλοι·
 Εἴτε λόγους ἐθέλοιτε μαθεῖν δεινούς τε σοφοὺς τε
 ρητόρων τῶν τῆς ρητορικῆς δεκάδας·

εἴτε παλαιγενέων ὄσους ἐγράφησαν ἄεθλοι
 ἀνδρῶν, καὶ πόλεων ἢ φθοραὶ ἢ κτίσεις·
 Πόρτος πάντα μάθεν, καὶ Πόρτος πάντα διδάσκειν
 χρησιὸς εἶν ἐθέλει, πάνσοφος ὢν δύναται.

Ὁ Φραγκ. Πόρτος, μετριόφρων πάντοτε, δι' ἄλλου ἐπιγράμματος ἀποκρούει τὸν ἔπαινον, ὡς μὴ ὢν ἀντάξιός αὐτοῦ, καὶ ἀναγνωρίζει ἀξίον τούτου τὸν φίλον του :

Καὶ κε τὸ βουλομένην, Ἰσαάκ φίλε, καὶ κε τὸ κέρδος
 ὢν ἂν τοῖς μουσείων ἔργα μετρυχομένοις
 θεμον ἐμὸν γ' ἀνέμων ἀέπας ἰσχυροῖς, ἐσθλὸν ὄνειρα
 εὐρυχανεῖ σοφίης πλαζομένοις πελάγει.
 Ἄλλὰ σὺ Πηγασιῶδες κρήνης πλέος, ἔνθεος ἤδη,
 χοιράδας ἐξαίρεις ἄντην' εἰς οὐρανίην.
 Χαῖρ' οἶν, ὅτι τόσον τοὺς μηδένας οἶδας ἀέξειν
 θελεῖν ὄσοι τῶν ἀγλαῖαις ἐπέων.

Οἱ ἀμειβαῖοι αὗτοι ἔπαινοι, οἱ δυνάμενοι ἴσως νὰ νομισθοῦν καὶ ὡς ἀμειβαῖοι φιλοφρονήσεις, πάντως ἀναδεικνύουσιν τὴν ἀξίαν τοῦ Πόρτου καὶ ἀποκαλύπτουν κάπως τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι εἰς τὴν πόλιν τῆς Γενεύης εἶχον ἀφιερωθῆ ὁλόκληροί εἰς τὴν μελέτην καὶ σπουδὴν τῆς ἀρχαίας φιλολογίας. Ἡ φήμη ὅμως τοῦ Πόρτου εἶχεν ἤδη ὑπερβῆ τὰ σύνορα τοῦ τόπου τῆς δράσεώς του καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀληθὴς τότε φιλέλληνας Μαρτίνος Κρούσιος ἐξελιπάρει σχεδὸν αὐτὸν νὰ τύχῃ ἐπιστολῆς του, θεωρῶν ὡς εὐτυχίαν του νὰ λάβῃ τὰς προσηύσεις ἀνδρῶς Ἕλληνος τὴν γενεάν καὶ τόσον κατόχου τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Ὁ δὲ Πόρτος ἀπαντῶν εἰς τὸν Γερμανὸν σοφόν, ἐκφράζει μὲ ἱκανῶς μελαγχολικοὺς λόγους ἔλον τὸν πόνον του διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος: «Ἐχομισάμην τὰ παρὰ σοῦ πεμφθέντα μοι γράμματα, ἐν οἷς τὰ τε ἄλλα καὶ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν τε καὶ καλακάγαθίαν ἡσπασάμην καὶ ἠγάσθην, καὶ τὴν τῆς Ἑλλάδος τύχην ἀπωλοφυράμην. Ἐθαύμασα τὸ ἦθος καὶ τὸν τρόπον, ὅτι σὺ τοιοῦτος ὢν, τσσαύτην ὅμως σπουδὴν ποιεῖ τοῦ γνώριμος γενέσθαι ἀνθρώπων Ἕλληνας μὲν τὸ γένος, τ' ἄλλα δὲ παιδείας καὶ καλῶν τῶν τοῖς τῶν Ἑλλήνων σοφοῖς ὑπαρχόντων ἢ παντελῶς ἀμοιροῦντι ἢ μετριώτατα μετέχοντι. Ἐδάκρυσά δὲ τσσαύτην ἀκαταστασίαν καὶ τύχης μεταβολὴν γεγονέναι, ὡς τὰς Ἀθήνας, τὴν τῆς Ἑλλάδος Ἑλλάδα, τὸ φῶς τῆς οἰκουμένης, τὸν ἱερὸν τῶν μουσῶν σηκόν, τὴν ἀπασῶν τῶν ὑφ' ἡλίον, ἐλευθερω-

τάτην πόλιν, δουλεύειν (φεο) νυνὶ βαρβάρους καὶ ὀλέθρους, καὶ οὐδ' αὐτὸ τὸ περιφανέστατον ὄνομα διασώζειν· παιδείαν δὲ καὶ λόγους, ἀλλαχοῦ τῆς γῆς, ἐν ἔθνεσιν ἀλλοδαποῖς (Βρετανοῖς ἐσχάτοις, Κέλταις καὶ Γερμανοῖς) ἀσκεῖσθαι καὶ διάσημον εἶναι. Ταύτην ἐδάκρυσεν τὴν τύχην, ἀναγνοὺς τὴν σὴν ἐπιστολὴν καὶ διεξεληθὼν τὰ καθ' ἕκαστον αὐτῆς μετ' ἐκπλήξεως. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν πάντων διαδοχὴ καὶ οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὄντων ὑπερ ποτὲ εἰς πεῖραν μεταβολῆς οὐκ ἔρχεται, οἷστέον γενναίως τὸ πεπρωμένον καὶ στερκτέον ὅτι ἐν ἀλλοφύλοις ἔθνεσι καὶ πορρωτάτω τῆς γῆς οἰκοῦσιν, ὑπὸ πλείστων καὶ τοιούτων, οἶος καὶ σὺ ἀνδρῶν, τὸ τῆς Ἑλλάδος ὄνομα δίκην μητρὸς γνησίας τιμᾶται καὶ στέργεται καὶ φαίνεται τριπόθητον εἶναι »

Ἡ ὑπόθεσις τῆς Μεταρρυθμίσεως φαίνεται, ὅτι τὸν ἀπησχόλησε καθ' ὅλον τὸν βίον του· εἶχε γίνεαι εἰς τῶν ἐνθερμοτέρων ὀπαδῶν τῆς τόσον ταχέως καὶ εὐρέως διαδοθείσης καὶ ἐπικρατησάσης νέας θρησκευτικῆς αἰρέσεως. Καὶ ὅταν ἀποκτεσιτάθη ὀριστικῶς εἰς τὴν Γενεύην τῆς Ἑλβετίας, διεδήλωσεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἀφοσίωσίν του πρὸς τὴν Μεταρρύθμισιν. Ἡ δὲ σφαγὴ τῶν Οὐγκενότων εἰς Γαλλίαν κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Ἀγίου Βερθολομαίου (24 Αὐγούστου 1572) ἔθιξε τόσον βαθέως τὴν ψυχὴν του, ὥστε ἀφορμὴν ἐξήτει, θὰ ἔλεγέ τις, διὰ τὴν φανερῶσθαι τὰς περὶ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης τραγωδίας σκέψεις του. Ἡ ἀφορμὴ δὲν ἐδράδουε νὰ δοθῆ διὰ τῆς δημοσιευθείσης ὀλίγας μετὰ τὴν σφαγὴν ἐβδομάδας ἐπιστολῆς τοῦ ἕκ Τουλούζης δικηγόρου Πέτρου Καρπαντιέ πρὸς τὸν Πόρτον, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ δικηγόρος αὐτος ἐπέριριπτε τὴν εὐθύνην τῆς αἱματηρᾶς τραγωδίας εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Μεταρρυθμίσεως, τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἐπαναστάτας, καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὸν τότε ἀρχηγὸν τούτων Θεόδωρον de Bèze. Ὁ Πόρτος, λαθῶν γνῶσιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἔξ σχεδὸν μῆνας μετὰ τὴν δημοσίευσίν της, ἀπαντᾷ εἰς τὸν Καρπαντιέ μὲ ὕψος βίαιον καὶ δηκτικόν. Ἀποκαλύπτων τὸν ὄχι καὶ τόσον λευκὸν βίον τούτου (ἐλέγετο ὅτι ἦτο κατάσκοπος τῆς βασιλομήτορος Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων) καὶ ἐκφράζων ὀλην τὴν ἀπιστροφὴν του, διότι τὸν ἀπεκάλεσε φίλον του, ἀναλαμβάνει τὴν ὑπεράσπισιν τῶν μεταρρυθμιστῶν, τῶν πιστῶν ὑπηρετῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπηκόων τοῦ βασιλέως

1. Turcograecia p. 517.

τῆς Γαλλίας, δικαιώνει τὸν σφαγέντα ναύαρχον Κολινὸ καὶ κατηγορεῖ ὡς ἐνόχους τῆς σφαγῆς τὸν βασιλέα Κάρολον Θ' καὶ τοὺς Παπιστὰς. Εἰς τὴν ἀπάντησιν ταύτην ὁ Πόρτος γίνεται ἀληθῆς συνήγορος τῆς Μεταρρυθμίσεως, τὴν ὁποῖαν ἀπεδέχθη ἀπὸ τεσσαρκατονταετίας. Ἡ δὲ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἡ μόνη, ἡ ὁποῖα ἀπησχόλησε τὸν νοῦν του ἐκτὸς τῶν φιλολογικῶν ζητημάτων. Διότι πραγματικῶς ὁ βίος του ὅλος κατηναλώθη εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν κριτικὴν ἔρευναν τῶν ἀρχαίων κειμένων, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας καὶ εἰς τὴν ἐκδοσιν ἀρχαίων συγγραφέων. Γνώστης δὲ βαθύς καὶ τῆς λατινικῆς μετέφραζεν εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ συνῴδευε τὰς ἐκδόσεις του μὲ λατινικοὺς προλόγους καὶ σχόλια καὶ μὲ παρατηρήσεις κριτικὰς.²

Ὁ φιλολογικὸς καὶ γενικῶς ὁ πνευματικὸς τοῦ Φρ. Πόρτου βίος ἀντικατοπτρίζεται ὀλόκληρος εἰς τὰ ἐπιγράμματά του. Ἀτυχῶς ταῦτα, ὡς φαίνεται, δὲν περισώθησαν ὅλα· ἀλλὰ καὶ τὰ περισωθέντα δὲν εὐρίσκονται συγκεντρωμένα· ἔχουν δημοσιευθῆ σποραδικῶς εἰς διάφορα ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα βιβλία ἢ εἰς βιβλία ἄλλων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν³. Ὑπὸ τεχνικὴν καὶ γλωσσικὴν μορφήν τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Φρ. Πόρτου εἶναι ἀπὸ τὰ καλλίτερα, ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐπιδιώκουν καθαρῶς λογοτεχνικὸν σκοπόν, ἦτοι τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, διὰ τὸ ὁποῖον συνετέθη τὸ ἐπίγραμμα ἢ τὴν διατύπωσιν τῆς κρίσεως τοῦ ποιητοῦ. Συνηθέστατα ὁ Πόρτος εἶναι πιστὸς τηρητῆς τῶν ἀρχαίων κανόνων ὄχι μόνον τῆς μετρικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ὀλης ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἐπιγράμματος. Γνωρίζει νὰ περικλείῃ εἰς ἓν μόνον ὀστικόν, οὐχὶ δὲ

1. Ὅπως ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Καρπαντιέ οὕτω καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Φρ. Πόρτου ἐδημοσιεύθησαν λατινιστί.

2. Κριτικαὶ ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων ὑπὸ τοῦ Φρ. Πόρτου εἶναι ἡ τῶν Ἵμνων τοῦ Συναίου (μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως των) τοῦ Ἀφθονίου, Ἑρμογένους, Λογγίνου, Κολοῦθου, Τρυφιδώρου κλπ. Ἐγραψε σχόλια εἰς τὸν Πίνδαρον, Ἐναφῶντα, Ἀπολλώνιον (περὶ συντάξεως), προλεγόμενα εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ εἰς δύο τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου. Συνειργάσθη καὶ εἰς τὸ ἑλληνολατινικὸν λεξικὸν τοῦ Ρ. Κωνσταντίνου.

3. Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων ἐπιγραμμάτων τοῦ Πόρτου ἠδυνήθη νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου περὶ τὰ εἴκοσι πέντε. Τὰ περισσότερα ἐκ τούτων ἀναδημοσιεύονται καὶ ὑπὸ Ε. Legrand εἰς α', 1, τόμ. I—IV.

σπανίως και εις ένα στίχον, δλόκληρον νόημα. Ούτω δὲ οὐδέποτε πλατυάζει εἰς τὴν φράσιν. Ἔχει πάντοτε ἐπιτυχῆ τὴν ἐκλογὴν τῶν ποιητικῶν λέξεων και ἡ γλῶσσα του εἶναι αὐστηρῶς κλασική· διαφαίνεται εἰς ταύτην ὁ βαθὺς ἑλληνιστής. Ὅ,τι δὲ διακρίνει τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Πόρτου, τὰ ἔχοντα φιλολογικὸν κυρίως χαρακτήρα, εἶναι ἡ τελεία προσαρμογὴ τοῦ περιεχομένου τῶν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων διὰ τὰ ὅποια συνετέθησαν, και ἡ μετὰ χάριτος, ἀλγθῶς ποιητικῆς, διατύπωσις τῆς γνώμης περὶ τῆς ἀξίας των. Ὁ κριτικὸς ἐπιγραμματοποιὸς δὲν ἐμφανίζεται καθόλου ὡς σχολαστικὸς ἐρμηνευτής. Τί ξηρότερον τοῦ βιβλίου τοῦ Σίξτου Πομπηίου Φήστου «De Verborum Significatione», τὸ ὑπὸ Ἰωσήφ Σκαλανοῦ διορθωθέν; Και ὅμως διὰ τὸ βιβλίον τοῦτο και τὴν ἐργασίαν τοῦ Σκαλανοῦ ὁ Πόρτος γράφει τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα:

Φῆσθε τεῶν ἀέθλων κλέος ἠθέλε παμφάγος αἰῶν

Πάμπαν ἀστῶσαι, φέγγος ἀμερσάμενος.

Πολλὰ δὲ νηλεῆς κατεδάφατο, πολλὰ δ' ἀμανρὰ

θῆκε, πανωφελέων φείσατο δ' οὐ χαρίτων.

Ἄλλ' ἐφάνη Μουσαίων ἱερώτατον ἔργος Ἰωσήφ

ἐκ Σκαλιανῶν, ἀχλὺν δὲ μακρὰν ἀπεσκέδασεν.

Και τὰ μὲν ἀνταιέπηρος, τὰ δ' ἤρμισεν εὖ κατὰ κόσμον

ἄλλοις δ' ἄγρον φῶς ἀνταπέδω τὸ πάρος.

Καίρ' οὖν, κἄν φθιμένοις ζῶεις ἔτι, καλὰ τρόπαια

σιήσας, ρωμαϊκὴν σώσους δ' εὐφραδίην.

Τοιαύτης ὕφης εἶνε και τὰ ἐπιγράμματά του εἰς τὸ «Ἑλληνο-λατινικὸν λεξικόν» τοῦ Ροδ. Κωνσταντίνου, εἰς τὸ «Μικρὸν Λεξικόν» τοῦ Κρισπίνου και ἄλλα παρόμοια βιβλία. Ἔχει δὲ και τὸ ἐπιδητικὸν ἢ ποιητικὸν του, ὅταν αὐτὴ λαμβάνη ὡς θέμα τις τὸν ἐπαινον βιβλίου θρησκευτικοῦ περιεχομένου, και φανερόναι τὴν βαθεῖαν χριστιανικὴν πίστιν τοῦ ἐπιγραμματοποιοῦ:

Σιγὴ νῦν λαοῖς. Λαβὶδ ἄλλος θέσπιν ἀοιδῆν

(Θαῦμα μέγ') ἐντείνει νῆσιν ἐπιχθονίοις.

Ἄλλ' ὁ μὲν ἀντολής ναύταις θεοῦ μέλπετο κάρτος

Ἐσπεροῖς, δὲ δὲ τ' εἰς ἔσχατον ὠκεανόν.

Ἦος Παλαιστίνην ὀπί κείνος γ' αὐτὰρ ὁ ρυθμοῖς

Δύσαστοῖς θέλγει νῦν νόον αὐ μερόπων.

Εἰ και μέλη προτέρω, τύπῳ τῶδε νέυσαστο Χριστοῦ

Ἐξοχον οὐρανόθεν παντοκράτωρ βασιλεύς!

1. Προτάσσεται εἰς τὸ βιβλίον «Psalmorum Davidis Paraphrasis poetica

Ἡ χριστιανικὴ αὐτὴ πίστις του γεννᾷ εἰς αὐτὸν τὸν ἐνθουσιασμὸν και διὰ τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα τοῦ φίλου του Θεοδώρου δε Βέζε, τὰ ὅποια αὐτὸς ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1576, χωρὶς νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν ἐκδοσὶν ταύτην ὅσα εἶχε γράψει νέος, «ὦν ἀμύητος ἔτι τῶν θείων λόγων:»

Ἦθελεν ὁ σιυγερός θεοειδέα Κύπριδα Μῶμος

φρέξαι· βασκανίης κρείτονα δ' εὐράμενος

σανδάλιον τρίζειν φάθ' ὁ βάσκανος ὡς, Θεόδωρε,

και σοι παλγνια πρὶν προῦφερε νηπιέης.

Νῦν δὲ θεοπνεύστων σελίδων τῶνδ' ἥλιον ἀγνόν

ἀντέλλοντα βλέπων, ἂ μέλσος, τί πάθοι;

Ρήξει φωνάς, ὦ μουσαίων στόμα, ὦ μέγα κόσμω

κόσμου, ὦ πινυτιῆς, ὦ ἠθέου ἀρμονίης!

Ἡ σφαγὴ τῶν Οὐγκενότων κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου συνετάραξε τὴν ψυχὴν τοῦ Πόρτου, ὡς γίνεται τοῦτο φανερόναι ἐκ τῆς βιαιότητος τῆς γλώσσης εἰς τὴν πρὸς τὸν Καρπαντιὲ ἀπάντησιν του, περὶ τῆς ὁποίας ἔκαμα λόγον ὀλίγον ἀνωτέρω. Τὴν ἰδίαν διαιότητα τῆς γλώσσης ἔχουν και τὰ ὀκτὼ ἐπιγράμματα του, τὰ ἀφιερωθέντα εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ναυάρχου Κολινῦ και δημοσιευθέντα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ τὸ 1578 ἐκδοθέντος ποιητικοῦ βιβλίου ὑπὸ Προτεσταντῶν τῆς Γενεύης εἰς μνημόσυνον τοῦ σφαγέντος γηραιοῦ ναυάρχου. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ φέρουσα τίτλον «Epicedia illustri Heroi Gaspari Colignio etc.» περιέχει ποιήματα εἰς διαφόρους γλώσσας ὑπὸ σοφῶν και εὐσεβῶν ποιητῶν. Προτάσσονται δὲ τῆς συλλογῆς τὰ ὀκτὼ ἐπιγράμματα τοῦ Φρ. Πόρτου· εἰς τὸ δεύτερον ταύτων συγκεντρώνεται ὀλη ἡ λύπη και ἡ ὀργὴ τοῦ ἀφωσιωμένου εἰς τὸν προτεσταντισμὸν ποιητοῦ, ἀλλὰ και τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος ἐξεγείρεται διὰ τὸ τραγικὸν τέλος ἑνὸς ἀθώου και συγχρόνως ἑνὸς ἐθνικοῦ ἥρωος:

Georgii Buchanani Scoti Herbornae 1600.» Τοῦ σπανιωτάτου τούτου βιβλίου ἀντίτυπον (ἐκ τοῦ ὁποίου παρέλαβον τὸ δημοσιευόμενον ἐπίγραμμα) ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολογ. 11017).

1. Ἦδε περιγραφὴν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἰς E. Legrand: α', 1, II pp. XVII—XVIII.

Ὅς κεφαλὴν αἴεν παρεβάλλετο εἴνεκα πάτρης,
 ἠγὲ τὸν ἀγνώμων κρατὸς ἤμερσε πάτρη·
 ἰερά τ' ἠδὲ βέβηλ' ὅς ἀπίοις εὐετο χερσίν,
 θῆκε τὸν ἀμφοτέρων πατρὶς ἰδ' ὄρφανικόν.
 Καλιῶν γαί' ἀχάριστε, τεῶ πατρὶ τοι' ἀποίνεις,
 πρόξενος οὖσα τοῦ ἀσχεοῦ αἰθίου ;
 Γάσπαρις διμυθόνοισ ζῶει μὴν' φήμη ἀείσει
 Γασπάριδος κεφαλὴν, Γασπάριδός τε χέρας
 οὐλομένη· οὐ δ' ἔρεϊ ἄπας αἰὼν πατρὸς ἀεικῶς
 ἴδδε ταμεῖν κεφαλὴν, ἴδδε ταμεῖν τε χέρας.

Ἡ προσήλωσίς του εἰς τὸν προτεσταντισμὸν ἐνέπνευσε εἰς αὐτὸν καὶ τὰ τρία ἐπιτάφια ἐπιγράμματα εἰς τὸν Ἰωάν. Καλβί-
 νον, τοῦ ὁποῦ τοῦ θάνατον θρηγεῖ μὲ ἀληθινὸν πόνον:

Τίς δὴ ποιμανεῖ λαοὺς ἔτι ; τίς ποτὶ κράναν
 ἄξει νῦν καθαροῦ νάματος ἀνάου ;
 τίς δὲ κε θυμοβόρων ἀπαλάλασε κήδεα νούσων ;
 αὐλῆς ἠὲ λύκου εἴρξει' ἀπ' ὠμοβόρους ;
 Ἔρχετο δὴ λαμπρὸν γαίης φάος, ὄχετο ποιμὴν
 Καλβίνος ψυχῆς βόσκων δ' ἀμβροσίη.
 Τοίγαρ δακρυχέει Ροδανοῦ κἀρα καὶ σιτοναχεύσιν
 ἔθνεα πάνθ' ἀγνῆς οἷς μέλει εὐσεβῆς.
 Οὐρανὸς ἀλλὰ μέγας πολυδαίδαλος, ᾧ ἔνι λάμπει,
 τέρπει' ἄγαλμα τισόνδ' ὄψε κομισάμενος.

Διαμένων πάντοτε εἰς Γενεύην ὁ Φρ. Πόρτος ἀπὸ τῆς ἐκεῖ ἐγκα-
 στάσεώς του, ἀπέθανεν ἐξ ἐγκεφαλικῆς συμφορήσεως κατὰ τὴν 5
 Ἰουνίου 1581, ἤτοι εἰς ἡλικίαν ἐβδομήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν. Ὁ
 φίλος του Θεόδωρος de Bèze τὸν ἐξύμνησε διὰ λατινικοῦ ποιήματος,
 ὃ δὲ Ἰσαάκ. Casaubon συνέθεσεν ἐπίγραμμα πρὸς τιμὴν του, δημο-
 σιευθὲν εἰς τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὸ 1583 σχόλια τοῦ Φρ. Πόρτου
 εἰς τὰς ᾠδὰς τοῦ Πινδάρου, καὶ ἔχον οὕτω:

Πιερίδες Μοῖσαι, μέγαλον τάφον ἀμφιχυθεῖσαι
 Πόρτον (ἀπάντων ἀνδρῶς ἀντιταῖσιν φίλου
 ἔσοχ', ἐπεὶ καὶ πάντων ἔσκεν δ' γ' ἔσοχος ἄλλων)
 αὐτοῦ ἐτάκονθ' ἡμέρω τε καὶ πόθω.
 Ἀντάρ δ' κ' εἰν αἶδαο φιλοῦσας ἀντιφιλήσας
 καλὸν καλαῖς Μοῖσαισι δῶρον ὥπασεν·
 δῶρον, γαί, Μοῖσαι, καλὸν ὥπασε. Πόρτε, σὺ δ' οὕτως
 ᾧ ζῶν μέγιστε καὶ μέγιστε νῦν θανάων,
 καὶ Μοῖσαις καὶ πάντας δσοι Μοῖσαις ἐφίλαθεν
 ζῶν τ' ὠφέλησας, ὠφελεῖς τε νῦν θανάων.

Ἰάκωβος Διασσωρίνος.¹ — Οἱ σωζόμενοι στίχοι τοῦ Ἰα-
 κώβου Διασσωρίνου ἢ Διασωρινοῦ² καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἄλλου
 φιλολογικοῦ ἔργου του μόλις ἐπαρκοῦν διὰ νὰ δείξουν κάπως τὴν
 φιλολογικὴν μορφήν τοῦ λογιου τούτου, ὃ ὁποῖος ἐχαρακτηρίσθη
 ὡς ποιητῆς εὐφάνταστος, ὡς βαθύς ἑλληνιστῆς καὶ λατινιστῆς,
 ἐτιμήθη δὲ τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν συγχρόνων του σοφῶν καὶ ἐξυ-
 μνήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δράσεώς του. Ἄλλ' αἱ βιογραφι-
 καὶ πληροφορίαι, αἱ περισωθεῖσαι πλούσιαι, διαγράφουν πλήρως
 καὶ σαφῶς τὴν τυχοδιωκτικὴν ζωὴν του, ἣ ὁποῖα ἐμοιάζει πρὸς
 λίαν ἐνδιαφέρον μυθιστόρημα. Ὑπήρξαν μὲν καὶ πολλοὶ ἄλλοι
 Ἕλληγες λόγιοι φυγάδες ἐκ τῆς πατρίδος των, πειναλέοι καὶ φερέ-
 οἱ, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ διενέμετο μεταξὺ τῆς πνευματικῆς δρά-
 σεως καὶ τῆς περιπετείας, ἀλλ' ὁ Διασσωρίνος ὑπερέβαλε πάντας
 σχεδὸν εἰς τυχοδιωκτικὴν ποικιλίαν.

Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ῥόδον,³ ἀγνωστον ὄμως κατὰ ποῖον ἔτος.
 Ὁ πατήρ του ἀναχωρήσας ἐκ τῆς νήσου ταύτης, ἴσως κατὰ τὴν
 κατάκτησίν της ὑπὸ τῶν Τούρκων (1522), μετέβη εἰς Χίον καὶ
 ἐκεῖ ὁ υἱὸς του ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τὸν λόγιον Ἐρμόδωρον Λήσταρ-
 χον. Κατὰ τὸ 1543 ὁ Ἰάκωβος Διασσωρίνος εὐρίσκειται εἰς τὴν
 Ἐνετίαν. Ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν ἐκ Ζακύνθου λόγιον καὶ

1. Πᾶσαι αἱ περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰακ. Διασσωρίνου πληροφορίαι ἀρῶνται
 ἐκ σημειώσεων αὐτοῦ τοῦ ἴδιου καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ A. M. Gratiani :
 De Joanne Heraclide Despota, Vallachorum Principe, libri tres et de Jacobo
 Didascalo, Joannis fratre, liber unus. Varsaviae 1759, τὸ ἔργον ὁ E.
 Legrand ἐξέδωκε μετὰ τοῦ ἔργου τοῦ J. Sommer : Vita Jacobi Despotae
 Moldavorum reguli ; Witebergae 1587, ὑπὸ τὸν τίτλον : Deux Vies de
 Jacques Basilicos Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte Palatin et
 prince de Moldavie. Paris 1889. — Εἰς τὰς σελίδας 217—236 τῆς ἐκδόσεως
 τοῦ Legrand περιλαμβάνονται τὰ περὶ Διασσωρίνου, ὃ ὁποῖος ἦτο πρωτεξ-
 ἀδελφός τοῦ Βασιλικῶ καὶ ὄχι ἀδελφός του, ὡς ἐσφαλμένως γράφει ὁ Gra-
 tiani. — Ἴδτε προσέτι E. Legrand : α', 1, 1 pp. 297—302 καὶ II pp.
 354—5, 419.

2. Ὁ ἴδιος εἰς ὑπογραφῆς του μεταχειρίζεται καὶ τοὺς δύο τύπους· πότε
 Διασσωρίνος καὶ πότε Διασωρινός.

3. Ὁ Π. Χιώτης εἰς : α', σος, 385 λέγει ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν Ζακύνθον,
 ὅπου ἀποκατέστη ὁ πατήρ του ἐκ Ῥόδου, ἀγνωστον πόθεν ἀρῶμενος τὴν πλη-
 ροφίαν ταύτην, ἣ ὁποῖα βεβαίως δὲν εἶναι ἀκριβής, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Διασσω-
 ρίνος ἀποκαλεῖ ἐαυτὸν Ῥόδιον.

πρώτην συμμαθητήν του Ἀλέξανδρον Νερούλην παρέχει ἱκανὰς πληροφορίας διὰ τὴν θλιβεράν καὶ πλήρη στερήσεων ζωὴν του εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Εἰς μίαν τῶν ἐπιστολῶν του ὁ Νερούλης γράφει πρὸς τὸν Διασσωρίνον: «Πῶς γὰρ ἄριστ' ἀνδρῶν, τὸ τῆς σῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς καλοκάγαθίας ἀκρότατον, μᾶλλον δὲ τῆς σοφίας ἄρρητον καὶ τὸ τῆς γλώττης ἠδύ τε καὶ εὐστροφον (ἐὼ γὰρ τὰ τῆς ἀνδραγαθίας καὶ γενναιότητος ἔργα, καὶ τὰ τῶν Ροδίων ὄνομα περίφημον...) οὐκ ἄξια ἔσονται ἀρμοσθῆναι πρὸς τὴν ἐμὴν φιλίαν τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἀναξίτου; κτλ.» Ὁ δὲ Διασσωρίνος ἀφ' ἐτέρου διεκτραγωδεῖ τὰ τῆς πενίας του καὶ τῆς στενοχώρου ζωῆς του, μέχρις οὗ ἀγγέλλει πρὸς τὸν φίλον του, ἔτι εὖρεν «ὄδον τινα τοῦ ζῆν εὐπορον», ὑπονοῶν ἔτι ἐπέτυχεν τὴν θέσιν ὑπηρέτου εἰς τὸ φαρμακεῖον Ἀγγέλου τινός. Καὶ ὁ Νερούλης ἐκφράζει τὴν λύπην του, διότι βλέπει τὸν σοφὸν αὐτόν, τὸν ἀποκτήσαντα μὲ τόσους κόπους τὸν θησαυρὸν τῶν γνώσεών του, νὰ μὴ καλλιεργῇ τὴν θεραπεύουσαν τὰς ἀσθενείας τῆς ψυχῆς φιλοσοφίαν, ἀλλὰ ν' ἀσχολῆται εἰς τὴν χονδροειδῆ ταύτην ἐπιστήμην, τὴν «εἰς ἀμίδας καὶ σκωραμίδας καταγινομένην.»

Ἀλλὰ καὶ ὁ γενναῖος ὄσον καὶ σοφὸς Διασσωρίνος δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῆ ἐπὶ μακρὸν τὴν εὐτελεῆ ταύτην ἐνασχόλησιν καὶ, ἐγκαταλείπων τὸ φαρμακεῖον, γίνεται ἀρχηγὸς σώματος Ἑλλήνων ἱππέων εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Καρόλου Ε', τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, συμμετέχει δὲ εἰς τὰς ἐκστρατείας τούτου κατὰ τῆς Γαλλίας καὶ Ἰταλίας.

Μετά τινα ὄμως χρόνον ἐγκαταλείπει τὸν στρατιωτικὸν βίον καὶ τὰς πολεμικὰς δάφνας καὶ μεταβαίνει εἰς Βρυξέλλας (1555) πρὸς συνάντησιν τοῦ πρωτεξαδέλφου του Ἰακώβου Βασιλικού, τοῦ ἄλλου μεγάλου τυχοδιώκτου, τοῦ ὑπηρετοῦντος τότε εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν, αὐτοκληθέντος δὲ ἀλληλοδιαδόχως «δεσπότης τῆς Σάμου, μαρκήσιος τῆς Πάρου, κόμης Παλατινός», μέχρ' οὗ κατάρθωσε νὰ γίνῃ πραγματικῶς ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας διὰ νὰ τερμηκτίσῃ ὡς τοιαύτος τραγικῶς τὸν βίον του. Ὁ Βασιλικὸς προστατεύει τὸν ἐξάδελφον καὶ συνιστᾷ αὐτόν εἰς διαφόρους ἐξέχοντας ἀνδρας, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ πολὺς θεολό-

1. Ἡ πληροφορία αὕτη παρέχεται ἀπὸ τὸν τίτλον δημοσιευθέντος τινός ποιήματος τοῦ Διασσωρίνου, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος κατωτέρω.

γος καὶ φιλόλογος Φίλιππος Μελάγχθων, ὡς ἄρτι ἐλθόντα ἐξ Ἑλλάδος.

Ὁ Διασσωρίνος εἰς τὴν νέαν ζωὴν του ἐπανέρχεται καὶ εἰς τὰς φιλολογικὰς του ἀσχολίας. Ἀντιγράφει ἀρχαῖα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα προσφέρει εἰς τοὺς σοφοὺς φίλους του καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας, γράφει ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα ποιήματα καὶ γοητεύει πάντας τοὺς γνωρίζοντας αὐτὸν μὲ τὴν πολυμαθειάν του καὶ τὴν εὐφράδειάν του. Παραλλήλως ὀνειρεύεται καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς βοηθείας τοῦ ἡγεμόνος τῶν Κάτω Χωρῶν καὶ κατόπιν βασιλέως τῆς Ἰσπανίας Φιλίππου Β. Ὁ τυχοδιώκτης αὐτὸς ποιητῆς καὶ λόγιος εἶχεν, ὡς φαίνεται, θερμὸν καὶ τὸ πατριωτικὸν αἰσθημα καὶ οὐδόλως ἐμεινεν ἀδιάφορος πρὸς τὰ παθήματα τῶν ὁμοεικῶν του, οἱ ὁποῖοι ἔζων ὑπὸ τὴν τουρκικὴν τυραννίαν. Εἰς ἓν τῶν πρὸς τὸν βασιλέα Φίλιππον ἐπιγραμμάτων του, τὰ ὁποῖα προέτασεν εἰς ἀπαστάλენტα πρὸς τοῦτον ἀντίγραφα ἀρχαίων χειρογράφων, ὡς τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ Πολυαίνου, διεκτραγωδεῖ ζωηρῶς τὰς συμφορὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπευθύνει πρὸς τὸν Φίλιππον τὴν πρόσκλησιν νὰ σπεύσῃ εἰς ἀπελευθέρωσιν των :

*Αἰλιανοῦ βιβλος εἰμὶ πολύστονα ἔργματ' Ἀρῆος
κεύθουσα Ἑλλήνων πρόχην ἀπολλυμένων
ἤδη Ἐσπερίηνδε λιποῦσα ἑναγῆ βασιλῆα
ἤλυθον ἐς πιστοῦ δώματα ἡγεμόνος.
οὔτε διδαξομένη σίχας ἔρχομαι ἡγεμονῆα
πολυπλόκουσ τε τρόπουσ Ἀρεῶσ αἰμοβόρου
οὔτε φαλάγγων δῆνκα, πολλὰ γὰρ ἤρανος οἶδεν
εἶδη τῶν πατρικῶν δειμαλέων πολέμων.
Ἄλλά μιν ἐξερέουσα πολύστονα πῆματα θυμοῦ,
Τοῦρκος ἄπερ δρᾷνει υἱέσιν εὐσεβέων
ἄνδρας μὲν καίνουσι, βαθυζώνουσ δὲ γυναῖκασ
τέκνα δὲ τουρκίζεσι, ποιμνία πάντα δ' ἄγει.
Τῶνδε μνήσθητ' ὠναξ, καὶ τὰσ δε σίχασ ἀνδρῶν
ὠγγύλων ἀνδρῶν, μνώσο Κεκροπίης.
Καὶ γὰρ ἄπασα, Φιλισπιτε, Μακεδονική σε Φιλίππου
γῆ καλέει θαμινῶσ Φιλισπιτον εὐσεβέα.
Ἦκω γὰρ τούτων μοιρήγευσ, ὀλβιόδαιμον,
καὶ σὺ με τὴν ξείλην δειγνυσο εὐμενέωσ.*

Διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Μελάγχθωνα, τοῦ ὁποίου τὴν φιλίαν περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τινος πρὸς αὐτόν

ἐπιστολῆς του,¹ συνθέτει καὶ δημοσιεύει δριμεῖαν σάτυραν ἑναντίον τοῦ ἄλλου ὀνομαστοῦ θεολόγου Ματθαίου Flach-Franco-witz, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Μελάγχθων, ὁ πρὶν διδασκαλὸς του, εἶχε περιέλθει εἰς ἐριδᾶ. Καὶ μόνη ἡ ἐπιγραφή τῆς σατύρας² εἶναι ἱκανὴ νὰ δείξῃ τὴν δριμύτητά της : « Ἐγκώμιον Ματθαίου Βλακὸς τοῦ Ἰλλυρος τοῦ ἀγνωμονεστάτου καὶ βαρβαρωτάτου καὶ μιαιρωτάτου, ὠμοῦ τε καὶ ψευδοῦς καὶ πάνυ ληρώδους. » Ὀνομάζει ἐγκώμιον τὸ ὑβρεολόγιον αὐτό, τοῦ ὁποῦ ἡ βαρύτης δὲν ἀποτελεῖ καμμίαν ἐξαίρεσιν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς αἱ φιλολογικαὶ ἐριδὲς εἶχον ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν βιαιότητα τῆς προσωπικῆς ἐπιθέσεως, καὶ ἐξελληνίζει τὸ ἐπίθετον τοῦ ὀρμητικοῦ Γερμανοῦ Flach εἰς Βλάξ. Ἡ δηκτικότης καὶ ἡ κακία τῆς σατύρας ταύτης, τῆς ἀποτελουμένης ἐξ 157 λαμβικῶν στίχων, ἐξαίρονται, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἀπὸ τὸ ἀληθῶς σεμνὸν τῆς φράσεως εἰς τὸ προοίμιον μὲ τὸν κάπως συμβουλευτικὸν καὶ ἠθικο-λογικὸν τόνον του : « εἶναι ὄντως—λέγει ὁ ποιητὴς—παραπολὺ δύσκολον νὰ γνωρίζωμεν τὴν διάστροφον φρένα τοῦ γένους τῶν βροτῶν. Διότι οὐδὲν ἄλλο εἶναι παικιλιώτερον κατὰ τὴν φύσιν καὶ ἐπισφαλέστερον ἀπὸ τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' εὐκόλως κατανοοῦμεν τὸν τρόπον τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ἀπαιδεύτου ἀπὸ τὰς πράξεις του καὶ τοὺς λόγους του. Ἴδιον δὲ παντὸς σοφοῦ εἶναι ν' ἀνέχεται τοὺς λοιδορισμοὺς τοῦ ἀπαιδεύτου γένους καὶ νὰ μὴ ἀποκρίνεται προθύμως πρὸς τὰς ἀκρατήτους ὑβρεῖς μήτε διὰ τῶν ἔργων μήτε διὰ τῶν λόγων. . . »

Ἴσως ἡ παικιλομόρφως τυχοδιωκτικὴ φύσις τοῦ Διασσωρίνου νὰ ὤθησεν αὐτὸν καὶ εἰς τὰς φιλολογικὰς ἐκείνας νοθείας, αἱ ὁποῖαι ἐνέβαλον εἰς τόσας δυσκολίας καὶ τόσον ἀπησχόλησαν

1. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Μ. Κρουσίου εἰς Turcograecia. p. 556.

2. Ἡ σάτυρα τοῦ Διασσωρίνου ἐξεδόθη μετὰ τοῦ ἐπίσης σατυρικοῦ ποιήματος τοῦ Bucholcer ὑπὸ τὸν τίτλον : « *Encomium Mataei Flacii Illyrici scriptum Graecis versibus à viro illustri Jacobo Diassorino Domino Doridos, ejecto à Turcis patria et ditione, qui multis annis fuit ductor equitum Graecorum in exercitu Caroli V. Imperatoris in Italia et Gallia. Item carmen de natalibus, parentibus, vita, moribus, rebus gestis eiusdem Flacii.* Autore Noha Bucholcero. Anno MDLVIII. (ἴδε Ε. Legrand εἰς α', 1. I. p. 296).

τοὺς μετέπειτα φιλολόγους. Εἰς αὐτὸν τοῦλάχιστον ἀποδίδεται ἡ σύνθεσις τοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου Φιλήμονος δημοσιευθέντος « Λεξικοῦ Τεχνολογικοῦ » καὶ τοῦ ἑτέρου ὑπὸ τὸν τίτλον « Περὶ μέτρων ποιητικῶν » συγγράμματος, τοῦ φερομένου μὲ τὸ ὄνομα τοῦ περιωνύμου παλαιῦ γραμματικοῦ Δράκοντος τοῦ Στρατονικέως.¹ Ἡ τάσις του αὐτῆ νὰ παρουσιάξῃ ὡς ἔργα ἄλλων ἰδικᾶς του ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι δεδαίως πιστοποιοῦν τὴν μεγάλην του παιδείαν καὶ τὴν ἐλληνομάθειάν του, μαρτυρεῖ περιφρόνησιν τινα πρὸς τὰ πνευματικὰ δημιουργήματά του, ἐνῶ ἐξ ἄλλου παρουσιάζεται ὡς λίαν φιλόδοξος, ἀφοῦ δὲν ἐδίσταζε νὰ πρᾶσθῆται παρά τὸ ὄνομά του καὶ τὸν τίτλον « κύριος τῆς Δωρίδος ». Ὁ τίτλος αὗτος εἶναι ἐφεύρημα τοῦ ἐξαδέλφου του Ἰακώβου Βασιλικοῦ· ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ ἀπαρεγκλίτως ὑπὸ τοῦ Διασσωρίνου, ὁ ὁποῖος ἀουστόλως διετείνετο (ὡς ἀναγράφει ἄλλως τε ταῦτα καὶ εἰς τὸν τίτλον τοῦ « Ἐγκωμίου ») ὅτι αἱ Τούρκοι τὸν ἐξετόπισαν ἀπὸ τὴν αὐθεντίαν τῆς Δωρίδος, τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτὸν κληρονομικῶς· διότι τὸ γένος του ὡς καὶ τὸ τοῦ ἐξαδέλφου του εἴλκε τὴν ἀρχὴν του ἀπὸ τὸν Ἡρακλεῖδην Ἰληπόλεμον, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε βασιλεὺς Ἰαλισσοῦ, Ρόδου, Δωρίδος καὶ Θάσου.

Εἰς τὰς Βρυξέλλας ὁ Διασσωρίνος ἐπλήσθη, δύναται τις νὰ εἴπῃ, δόξης φιλολογικῆς, ἀφοῦ καὶ ὁ διάσημος τότε ἐλληνιστὴς Blasset ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν σύγγραμμά του μὲ ἔμμετρον προσφώνησιν, εἰς τὴν ὁποῖαν τὸν ἀποκαλεῖ « εὐγενέστατον καὶ ἐνδοξον. » Ἄλλ' ἡ φιλοδοξία του δὲν ἤρκειτο εἰς τὰς ἐπιτυχίας ταύτας. Ἦθελε κάτι σπουδαιότερον. Σικανδαλιζόμενος ἀπὸ τὸ τρόπον τοῦ ἐξαδέλφου του Βασιλικοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ μοναδικῶς τολμηρᾶς τυχοδιωκτικῆς δράσεως εἶχε κατορθώσει ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῆς Μολδαυίας, ἐσκέφθη νὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς πραγματικῶς κύριος χώρας τινὸς ἐλληνικῆς. Καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ταῦτον ἐξέλεξε τὴν Κύπρον, ἡ ὁποῖα τότε κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Μεταβαίνει λοιπὸν εἰς τὴν νῆσον ταύτην (1562) καὶ μετέρχεται τὸν διδάσκαλον εἰς Λευκωσίαν, ἰδρύσας καὶ σχολεῖον.

1. Κρουμπάχερ : α', Β' σελ. 342 καὶ 376. — Περὶ ἄλλων φιλολογικῶν νοθειῶν τοῦ Διασσωρίνου καὶ ἰδίως εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς τοῦ « Ἀπολλινάρου μεταφράσεως τοῦ Ψαλτηρίου » πραγματεύεται ὁ Α. Ludwig εἰς Byzantinische Zeitschrift Band. 1 (1892) s. 293—302.

Ρήτωρ εὐφραδής καὶ ἔχων τὴν τέχνην νὰ προσελκύῃ τὰ πλήθη, ὁμιλεῖ πρὸς αὐτὰ περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τὰ παροτρύνει νὰ ἐξεγερθοῦν ἐναντίον τῶν ξένων διὰ ν' ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των· εἶχε δὲ φροντίσει προηγουμένως νὰ μύσῃ εἰς τὰ σχέδιά του καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκ δύο χιλιάδων μισθοφόρων ἑλληναλδανῶν φρουρᾶς τῆς νήσου Μεγαδούκων. Ὄταν ἐνόμισεν ἐπιστᾶσαν τὴν ὥραν τῆς ἐνεργείας του, ἠθέλησε νὰ ἔχῃ καὶ ἰσχυροτέραν τινὰ προστασίαν κατὰ πάσης τυχόν ἐναντίον του δράσεως τῶν Ἑνετῶν μετὰ τὴν ἀποδίωξίν των. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πράκτορά του διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εὐνοϊαν καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ Σουλτάνου εἰς τὸ κατὰ τῶν Ἑνετῶν κίνημά του. Ὁ πράκτωρ ὅμως ἀνεχοίνωσε τὰ σχέδια τοῦ Διασσωρίνου πρὸς τινὰ Κρήτα, ὁ ὁποῖος ἔσπευσε νὰ καταστήσῃ ταῦτα γνωστὰ εἰς τὸν Βαῦλον τῆς Ἑνετίας. Οὗτος διατάσσει τὸν γενικὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Κύπρου νὰ συλλάβῃ τὸν συνόμότην καὶ νὰ τὸν θανατώσῃ. Ὁ Διασσωρίνος εὗρίσκετο τότε εἰς τὴν Πάφον· συλλαμβάνεται καὶ ὑπὸ συνοδείαν ἰσχυρὰν μεταφέρεται εἰς Λευκωσίαν, ὅπου μετὰ διαδικασίαν σύντομον καταδικάζεται εἰς τὸν δι' ἀπαγχονισμοῦ θάνατον. Τὸ δὲ πτώμά του, κρεμασθὲν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ποδὸς εἰς ὄνον, ἐσύρθη εἰς τὰς ὁδοὺς πρὸς διαπόμπευσιν.

Ὁ τυχοδιώκτης «κύριος τῆς Δωρίδος» ἐπισκιάζει τὸν λόγιον καὶ ποιητὴν Διασσωρίνον, διότι τὸ φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Ἑλληνοῦ, ὁ ὁποῖος τόσον ἐφημίσθη μετὰ τῶν συγχρόνων του, περιήλθεν εἰς ἡμᾶς λίαν ἑλλιπές. Πλὴν τοῦ σατυρικοῦ ποιήματός του καὶ τῶν ὀλίγων ἐπιγραμμάτων του εἶνε γνωστὸν καὶ ἕτερον ποίημά του, ἐγκώμιον πρὸς τὸν καρδινάλιον Ρεγινάλδον Πόλε, τὸ ὁποῖον μένει εἰσέτι ἀνέκδοτον. Ἄλλ' εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ Ἰάκωβος Διασσωρίνος ἀποτελεῖ ἱκανῶς ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων λογίων τῶν δύο πρώτων μεταβυζαντινῶν αἰώνων, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ὅλη ὑπεῆρξε περιπέτεια τυχοδιωκτικὴ καὶ δράσις πνευματικὴ.

Ἄλλοι ἐπιγραμματικοὶ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος.— Διὰ τὸν ἐκ βυζαντινῆς οἰκογενείας καταγόμενον, ἀλλὰ γεννηθέντα εἰς τὴν

Χίον, Μιχαήλ Σοφιανὸν¹ ὑπάρχει πληροφορία τις, ὅτι ἔγραψε διάφορα ἐπιγράμματα² ἐκ τούτων ὅμως τὰ γνωστὰ εἶναι ὀλιγόριθμα. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Μιχ. Σοφιανοῦ, ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν συγγένειαν ἔχει μὲ τὸν ἐπανελημμένως προμνημονευθέντα Νικόλ. Σοφιανὸν τὸν Κερκυραῖον, εἶναι ἄγνωστον. Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταύου, ἐκμαθὼν τελείως τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν. Κατὰ τὸ 1563 διδάσκει εἰς τὸ αὐτὸ Πανεπιστήμιον τὴν ἑλληνικὴν, ἐνῶ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη εἶχεν ἀποκτήσει τὴν φήμην σπουδαίου σοφοῦ. Διεκρίνετο κυρίως ὡς κριτικός, οἱ δὲ διασημότεροι φιλόλογοι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀπηυθύνοντο πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν ἐξήγησιν σκοτεινοῦ τινος χωρίου ἢ διὰ τὴν λύσιν δυσκολίας τινὸς γραμματικῆς ἢ παλαιογραφικῆς. Τὴν φιλολογικὴν ἀξίαν του, τῆς ὁποίας δείγματα παρέμειναν αἱ διορθώσεις του εἰς τὰς ἐπτὰ τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου, τὰς ἐκδοθείσας ὑπὸ τοῦ Fr. Robortelli κατὰ τὸ 1552, καὶ ἡ εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ «Περὶ ψυχῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ τῶν σχολίων τοῦ Ἰσπανοἀραβος φιλοσόφου Ἀβερρόη³, περιεκόσμου καὶ πολλὰ ἠθικὰ προτερήματα, ὡς ἐτόνισαν ἱκανοὶ ἐκ τῶν γνωρισάντων αὐτὸν συγχρόνων του λογίων, Ἑλλήνων καὶ ξένων. Ἐνεκα δὲ τῆς φήμης του ταύτης τὸν προσέλαβε καὶ ὁ δαυὲς τῆς Σαβοΐας ὡς διδάσκαλον τοῦ υἱοῦ του⁴. Ὑποδειγματικαὶ διὰ τὴν καθαρότητα τοῦ ὕφους καὶ τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς εἶναι αἱ ἀνέκδοτοι μένουσαι εἰσέτι ἐπιστολαὶ του. Ἐκ τῶν ὀλιγίστων γνω-

1. Βιογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ Μ. Σοφιανοῦ εἰς: Ἀλεξ. Βλαστοῦ, Χιακὰ, ἐν Ἐρμουπόλει 1840. Τομ. Β' σελ. 86—7.—Ἑλληνομνήμων σελ. 263—4.—Κ. Ζέθας: α', 177—8.—E. Legrand: α', 1, II, 168—176.

2. Fabricii: Bibliotheca Graeca, tom. XI. p. 714.

3. Τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Μ. Σοφιανοῦ ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς Ἑνετίαν 1574.

4. Ἡ πρόσληψις αὕτη τοῦ Μιχ. Σοφιανοῦ ὑπὸ τοῦ δουκὸς τῆς Σαβοΐας ὡς διδασκάλου τοῦ υἱοῦ του ἴσως νὰ ὀφείλεται περισσότερον εἰς λόγους, δυναμένους νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς διπλωματικοί: Ὁ Σουλτάνος Σελίμ, Β', ἀποφασίσας ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ Ἑνετοῦ τὴν νῆσον Κύπρον, ἠθέλησε νὰ ἔχῃ ὡς πρόφασιν τὴν εἰς αὐτὸν μεταβίβασιν τῶν ἐπὶ τῆς νήσου δικαιωμάτων τοῦ οἴκου τῆς Σαβοΐας. Διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην διεξήχθη ἀλληλογραφία μετὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ δουκὸς διὰ μέσου τοῦ Μ. Σοφιανοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ δαυὲς προσέλαβεν ὡς διδάσκαλον τοῦ υἱοῦ του, ἐνταῦθα πληροφορηθῆ τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα. Πέραν ὅμως τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης οὐδὲν ἄλλο

στῶν ἐπιγραμμάτων του ἐν ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἰωάνναν τὴν ἐξ Ἀραγῶνος¹. Ἀνωθεν δὲ τῆς μεγάλης Πύλης τοῦ εἰς τὴν Ἑνετίαν ἑλληνικοῦ ναοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ἔχει ἐγχαραχθῆ τετράστιχον ποίημα τοῦ Μ. Σοφριανοῦ². Ἐκ σημειώσεως, γραφείσης πιθανῶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου τούτου σοφοῦ ἑλληνιστοῦ εἰς χειρόγραφόν τι, μένον ἀνέκδοτον, δίδεται πληροφορία τις μοναδικὴ εἰς τὸ εἶδος τῆς ἀποκαλύπτειται μέρος τοῦ ἰδιαιτέρου βίου τῶν λογίων αὐτῶν ἀνδρῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης φιλολογικῆς καὶ ἀναγεννητικῆς κινήσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν. Δὲν ἐμιμοῦντο οὗτοι τοὺς ἀρχαίους μόνον κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ποιητικὰ εἶδη³ ἐμιμοῦντο αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν ζωὴν⁴ εἰς τὸν πνευματικὸν βίον των εἶχον δώσει θέσιν καὶ εἰς τὴν ἑταίραν, ἢ ὅποια δὲν εἶναι πλέον κοινὴ τις γυνή, ἀλλὰ μὲ ἀνωτέραν παιδείαν, ἱκανὴ νὰ διακοσμή συμπόσια ἢ ἄλλας διασκεδάσεις. Μὲ τὴν παρουσίαν τῆς ἑταίρας οἱ λογίαι τῆς ἐποχῆς μετέτρεπον καὶ τὰς σοβαρὰς ἀκόμη φιλολογικὰς ἐργασίας των εἰς εὐχάριστον ἐορτὴν ἢ διασκεδάσιν, ὡς γίνεται φανερόν καὶ ἀπὸ τὴν σημείωσιν τοῦ Μιχαὴλ Σοφριανῶ⁵: «Βακχεῖος Βαρβαδῶριος καὶ Μιχαὴλος Σοφριανὸς ἐξέγραψαν μετὰ παιδιᾶς καὶ γέλωτος, εὐωχοῦντος ἡμᾶς τοῦ εὐγενοῦς ἀνδρὸς καὶ κοινοῦ ἡμῶν φίλου Οὐϊκεντίου Πινελλίου καὶ Πέτρου Νουνίου τοῦ λογιωτάτου, πολλὰ χαριεντισαμένου. Παρῆν δὲ καὶ Λουκρήτον ἡ ἑταίρα. Ἔτους αἴφ', Ὀκτωβρίου ζη ἐν Παταβίῳ».

Ὁ Μιχαὴλ Σοφριανὸς ἀπέθανε κατὰ τὸ 1565 εἰς ἀνθοῦσαν ἡλικίαν, ὡς λέγει ὁ διάσημος ἑλληνιστὴς Ἰερώνυμος Βόλφ εἰς ἐπίγραμμά του γραφέν διὰ τὸν θάνατον «τοῦ σοφοῦ Ἑλληνος, τὸν ὅποιον ἀφήρησε βαρεῖα μοῖρα καὶ διὰ τὸν ὅποιον πρέπει νὰ πενθήσουν σύμπασα ἢ Ἑλλάς καὶ αἱ Χάριτες καὶ αἱ Μοῦσαι καὶ ἡ Κυθέρεια καὶ ὁ Ἀπόλλων καὶ πρὸ πάντων ἡ φίλη Σειρήν,» ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι ὁ θρηγνόμενος ὑπῆρξε καὶ ποιητὴς.

ἔγινε, διότι ὁ δοῦξ εἰδοποίησε τὴν Ἑνετίαν περὶ τῶν ἐπὶ τῆς νήσου προθέσεων τοῦ Σουλτάνου, οἷσις πάλιν δὲν ἐβράδυνε νὰ καταλάβῃ ταύτην δι' ἐπιδρομῆς (E. Legrand ὡς ἀνωτέρω).

1. Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία. Ἱστορικὸν Ὑπόμνημα Ἰωάν. Βελουδίου. Ἐκδόσις δευτέρα. Βενετία 1898 σελ. 33.

2. Δημοσιάζεται εἰς τὸ βιβλίον: Del Tempio alla divina Signora donna Giovanna d' Aragona, fabricato da tutti i più gentili spiriti; et in tutte le lingue principale del mondo. Prima parte. In Venetia 1555.

Καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Σοφριανοῦ, ὁ ἐκ Χίου καταγόμενος καὶ ὀπαδὸς τοῦ δυτικοῦ δόγματος Θεόδ. Ρέντιος ἐφημίσθη ὡς ἔξοχος ἑλληνιστὴς καὶ ποιητὴς. Αἱ ὑπάρχουσαι βιογραφικαὶ περὶ αὐτοῦ πληροφορίαι εἶναι λίαν πτωχαί.¹ Ἄγνωστον πότε ἐγεννήθη. Κατὰ τὸ 1570 ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Τουρίνου, κληθεὶς ἐκ Παταύτου ὑπὸ τοῦ δουκὸς τῆς Σαββίας. Ἐκ δὲ τοῦ Τουρίνου μετέβη κατὰ τὸ 1579 εἰς Ρώμην καὶ ἐδίδαξεν εἰς τὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸν Γυμνάσιον, τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' καὶ ἐπιλεγόμενον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου, ὡς ἱστορεῖ ὁ λατινιστὴ καὶ ἰταλιστὴ γράφας Ἑλληνα λόγιος Πέτρος Ἀρκουδῖος εἰς τὴν ἀφήγησίν του περὶ τοῦ Γυμνασίου τούτου.² Ὁ Θεόδ. Ρέντιος ἀπέθανε πρὸ τοῦ 1591 ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Μαξιμου Μαργουνίου πρὸς τὸν Φίλιππον Σεμινέλον, γραφείσης κατὰ τὸ 1591: «... Ἀνδρῶν γὰρ τῶν πάνυ γενναίων ἐπιδειξάμενων περὶ τὰ γραμματικὰ σπουδῆν τὸ ἐκπόνημα. Θεόδωρος αὐτός ὁ τῆς μακαρίας μνήμης Ρέντιος οὐδενὸς δεύτερος τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐν γε ταῖς προπαιδείαις, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν πρωτείων τοῖς πᾶσιν ἀμφισβητῶν.»³ Πλὴν τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ παραφράσεως τῆς «Ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους ἔγραψε καὶ ἱκανὰς ἐπιστολάς, αἱ ὅποιαι παρουσιάζουν πολὺ ἐνδιαφέρον. Ὡς ποιητὴς δὲν δύναται νὰ κριθῆ ἐπακριθῶς, διότι οἱ διασωθέντες στίχοι του εἶναι ἐλάχιστοι. Ἄλλ' ἂν εἰς τὴν πληθώραν τῶν ἐπιγραμμάτων, τῶν γραφέντων κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα βεβαίως δὲν μαρτυροῦν γνησίαν ποιητικὴν ἐμπνευσιν, ὑπάρχουν καὶ ἱκανὰ δύναμενα νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀληθῆ ποιητικὰ κομψοτεχνήματα, τὸ ὑπὸ τοῦ Θεόδ. Ρεντίου συντεθὲν πρὸς τιμὴν τῆς δεσποίνης Ἰερωνύμης Κολόννα τῆς ἐξ Ἀραγῶνος ἔχει ἀσφαλῶς τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων:

1. Βιογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ Θεόδ. Ρεντίου εἰς: Ἀνδρ. Δημητρακοπούλου: Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις κτλ. σελ. 37—8.— Μ. Παρανίκας: Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως τόμ. XII (1879) σελ. 75 καὶ ἑξῆς. E. Legrand α'. 1, IV pp. 149—153.

2. Ἴδε τὴν ἀφήγησιν τοῦ Π. Ἀρκουδίου εἰς: E. Legrand α', 2, III pp. 481—493. Τὰ περὶ Ρεντίου εἰς σελ. 487.

3. Ἴδε εἰς Ἀνδρ. Δημητρακόπουλον ὡς ἀνωτέρω.

Ἦν χάριτες στέφανοι Ἀθηναίη τε καὶ Ἥρη
 Κύπρις τ' οὐρανό τε μακάρων τε χορός,
 οὐνομα καὶ φρένας Ἰσὴν καὶ γενεῇ βασιλείαν,
 δισσοῦ λαμπομένην κάλλεος ἀγλαΐη
 ἦθεσι θεσπεσίοις τε θεῶν ἐρικυδὲς ἄγαλμα
 κλέλειν ὡς αὐτοῦ νεύσαν ἐπνευχομένοις·
 τὴν ἄρ' ἐκόσμου ἐκκελον αὐτοῖς ἦντε κόσμον
 εἰς σφέας ἡμετέρων αἶνον ἐφελκόμενοι.¹

Μεταξὺ τῶν φιλολόγων, τῶν καλλιεργούντων καὶ τὴν ποίησιν, οἱ κληρικοί δὲν ἦσαν σπάνιοι· ἀλλ' ἡ ποίησις των δὲν ἐστρέφετο πάντοτε περὶ θρησκευτικὰ θέματα. Κλασικιστὰὶ καὶ αὐτοί, σπουδάζοντες τὴν ἀρχαίαν φιλολογοίαν καὶ διδάσκοντες συνήθως ταύτην, ἐθεράπευον πιστῶς τὴν κλασικὴν παράδοσιν καὶ τὰ στιχουργικὰ των δημιουργήματα ἦσαν συνθέσεις ἐμπνεόμεναι κατὰ πολὺ μέρος ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Ἴσως τοῦτο νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς τὰ θέματα τῆς ποιήσεώς των, ἡ ὁποία, ἀκολουθοῦσα τὴν γενικὴν συνήθειαν, ἦτο πρὸ παντὸς ἐγκωμιαστικὴ προσώπων ἢ πραγμάτων· καὶ διὰ τὸ καθιστᾷ ἐμφατικώτερον τὸ ἐγκώμιον ἐπλησίαζε περισσότερο τὰ ἀρχαῖα πρότυπα καὶ ἐκ τούτων ἐζήτει νὰ λαμβάνη τὰς εἰκόνας καὶ τὰς ἰδέας ἀκόμη. Ὀλιγὰριθμοὶ εἶναι οἱ κληρικοί τῆς περιόδου ταύτης, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν ἐπιγράμματα, ὠδὰς καὶ ἄλλα ποιήματα θρησκευτικοῦ περιεχομένου.² Εἰς ἐκ τούτων εἶναι καὶ ὁ Ζαχαρίας Σκορδύλιος, ὁ ἐπιλεγόμενος Μαραφαρᾶς,³ ὁ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης καταγόμενος καὶ ἀνήκειν εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐνδοξὸν οἰκογένειαν τῶν Σκορδυλλίων, τῆς ὁποίας εἰς ἐκ τῶν πολλῶν κλάδων ἦτον ὁ τῶν Μαραφαρᾶ. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του ὡς καὶ τὸ τοῦ θανάτου του μένει ἀγνωστον. Σπουδάσας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταύου ἔγινε περὶ

1. Δημοσιεύεται εἰς τὸ βιβλίον: Il Tempio della divina signora donna Geronima Colonna d' Aragona. In Padova 1568.

2. Περὶ τινῶν ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκκαλλιέργησαν καὶ τὸ ἐπίγραμμα ἢ τὰς ὠδὰς παραλλήλως πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν, ὡς ὁ Μάξιμος Μαργούνιος, ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης καὶ ἄλλοι, θὰ πραγματευθῶ εἰς τὸ κείμενον «Τὰ θρησκευτικὰ καὶ διδακτικὰ ποιήματα».

3. Βιογραφικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ Ζ. Σκορδυλλίου εἰς: Ἑλληνομνημονα σελ. 306—320.—Κ. Σάβαν: α', 181—2.—Ἄνδρ. Δημητρακόπουλον: Προσῆκκι καὶ Διορθώσεις κτλ. σελ. 12.—Ε. Legrand: α', 1, 1 pp. 316—8.

τὸ 1562 κληρικὸς καὶ ὀνομάσθη ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ εἰς Ἐνετίαν, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ 1568. Ὁ Ἰταλὸς θεολόγος Fr. Torres ἢ Turrianus ἔγραψε περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἦτον «ἀνὴρ πεικαιδευμένος καὶ λόγου ἔμπειρος.» Ὁ Σκορδύλιος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποκτήσει καὶ φήμην ὡς καλλιγράφος ἀντιγραφεύς, συνέγραψεν ἐκκλησιαστικὰ τινὰ βιβλία. Τὸ γνωστότερον τούτων εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ συγγενείας βαθμῶν ἢ περὶ Συνοικεσιῶν» ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1588 καὶ ἱκανὰς μετέπειτα ἀριθμῆσαν ἐκδόσεις.

Τὰ γνωστὰ ἐπιγράμματα τοῦ Σκορδυλλίου εἶναι ὀλίγα· στρέφονται δὲ περὶ θρησκευτικὰ θέματα· οὕτως ἐν ἀπευθύνεται πρὸς τὴν «Ἑπεραγίαν Θεοτόκον», ἕτερον ἔγραψεν διὰ τὸν ἐλληνικὸν εἰς Ἐνετίαν Ναὸν τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, τρίτον διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Fr. Torres ἐκδοθείσας «Διαταγᾶς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων». Ὁ Σκορδύλιος ἂν καὶ πολὺ κάτοχος τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ γλώσσης καὶ εἰς ταύτην μόνον συγγραφέας, δὲν ἐμφαρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος· παραμένει καὶ εἰς τοὺς στίχους τοῦ κληρικός· καὶ κατὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν μεταξὺ τῶν πλειστῶν συναδέλφων του, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀρκεῖ ὅτι γράφουν τὴν ἀρχαίαν, συμβατικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀλλὰ θέλουν νὰ φαίνωνται καὶ σκεπτόμενοι καὶ αἰσθανόμενοι ὡς ἀρχαῖοι. Διὰ τοῦτο δὲν διστάζει νὰ γράψῃ εἰς ἓν ἐπίγραμμά του, ὅτι ἡ μουσα Καλλιόπη ἐφίλησε περισσότερο τὰ χεῖλη τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ ἢ τὰ τοῦ Ὀμήρου:

Καλλιόπη φιλέσκειν ὀμηρικὰ χεῖλη τὸ πρῶν,
 ἀλλὰ τεὰ μᾶλλον φίλατο, Γρηγόριε·
 ἢ γὰρ ὁ μὲν ἀνδροκτασίας τε μάχης τε
 μέλε, σὺ δ' εἰρήνης ἔργον ἄσπετον.

Ὡς ποιητῆς ὁ Σκορδύλιος δὲν στερεῖται καὶ πρωτοτυπίας. Τὰ δίστιχα τοῦλάχιστον ἐπιγράμματά του εἰς ἕκαστον τῶν δώδεκα μηνῶν ἀποτελοῦν εὐχάριστον, ἂν μὴ καὶ μοναδικὴν, ἐξαιρέ-

1. Δημοσιεύεται εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν βιβλίον: Νικήτου τοῦ φιλοσόφου τοῦ καὶ Δαθιδ ἑρμηνεῖα εἰς τὰ τετράστιχα τοῦ μεγάλου πατρὸς Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τοῦ αὐτοῦ ἑρμηνεῖα εἰς τὰ μονόστιχα. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὰ ἐπιγράμματα τὰ εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον παράφρασις Ἰωάννου τοῦ Γεωμέτρου. Ἐνετία 1568.

σιν, διὰ τὸ περιεχόμενον των, μεταξὺ τῆς πληθώρας αὐτῆς τῶν ἐπιγραμμάτων τῶν ἀπευθυνομένων μόνον πρὸς πρόσωπα ἢ ἐγκωμιαζόντων ἐκδιδόμενα συγγράμματα. Διακρίνονται δὲ προσέτι τὰ δώδεκα ταῦτα ἐπιγράμματα διὰ τὴν κλασικὴν λιτότητα τοῦ ὕφους, τὴν συντομίαν των, τὴν ἀληθῶς ἐπιγραμματικὴν, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὸν λίαν ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸν ἐκάστου μηνός. Διατυπώνεται ἐπακριβῶς καὶ μὲ χάριν ἢ κυριαρχοῦσα εἰς ἕκαστον μῆνα ἰδιότης. Τὰ εἰς τοὺς μῆνας ἐπιγράμματα τοῦ Σκορδουλίου εἶναι ὅλως διάφορα τῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος, τετραστίχων τοῦ βυζαντινοῦ μυθιστοριογράφου Εὐσταθίου ἢ τοῦ ποιητοῦ τοῦ «Λιβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης» ἢ ἄλλων τινῶν ποιητῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς· ὁμοιάζουν ταῦτα μᾶλλον πρὸς τὰ λαϊκὰ δίστιχα τὰ ἐξυμνοῦντα τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἰδιότητας ἐκάστου μηνός. Εἶναι δὲ ἀξιὸν παρατηρήσεως, ὅτι ὁ Σκορδούλιος ἀρχίζει τὴν περιγραφὴν τῶν μηνῶν ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Μάρτιον, ὅπως οἱ Βυζαντινοί, ἢ ἀπὸ τὸν Ἰανουάριον, ὅπως ὁ λαός.

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	<i>Βρίθω ἐγὼ σταφυλῆ, βρίθω δι' ἐπὶ πάσῃ ὀπώρῃ αὐθις δ' ἰσοπαλῆς γίγνεται ἡματι νύξ.</i>
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	<i>Τις δὲ κ' ἐμεῖο πέλει γλυκερώτερος ὅς μέθυ ληνῶ ἠδὲν ἐπικατάγω Βάκχον ἀπ' οἰνοπέδου;</i>
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	<i>Εἶτοι Ἀθηναίης πέλει ἔρνεα, ὦριον ἤδη καρπὸν ἀποθλίβειν, μνηστὴν ἔχειν καρμάτων.</i>
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	<i>Παύσασθαι νηοῦ κέλομαι· γλαυθώνει γὰρ ἤδη σπέρματι ριγεδαῆ πηγυλῆς ἀντιάσει.</i>
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	<i>Ἐξ ἐμέθεν λυκάβαντος ὑπ' ἡελίοιο θύρετρα αὐσόνιοι, ὕψος δέρεται ἡέλιος.</i>
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	<i>Αὐτὰρ ἐγὼ θαμιναῖς γαίην νιφάδεσσι διαίτω τεύχων ελαρινῆς ἔγκυον ἀγλαῆς.</i>
ΜΑΡΤΙΟΣ	<i>Ἄρχεται Ἀφρῆς ἀπ' ἐμεῖο καὶ ἀνθεα, καὶ γλάγος ἤδη· ἰση δ' εἰκοστῶ ἡματι νύξ τελέθει.</i>
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	<i>Ἐντύγει τῆμος δὲ φυτοκόμος ἔρνεα τέμνων ρίξῃ ὑπ' ἀκροτάῃ ἡμέρον ἀκρόμονα.</i>
ΜΑΪΟΣ	<i>Οἴγεται ἄρτι θάλασσα, δπλαζοῖτε δὲ νῆας ὦριον ἀκλέσεων ἐκτὸς ἄγειν λιμένων.</i>
ΙΟΥΝΙΟΣ	<i>Μεσάτιος ῥόδου εἰμὶ καὶ ἀργεννοῖο κρίνοιο καὶ ξανθῆς κεράσου βρίθομαι ἀκρόμοισιν.</i>
ΙΟΥΛΙΟΣ	<i>Καρκῖνον ἡέλιος μετανίσσεται, ἀσιάχνας δὲ καρφαλέους κῆρει γεισπόνος δρεπάνῃ.</i>

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

*Κρίνω ἐγὼ πυρὸν καὶ ἀχυρμιάς· ἐν δὲ λέοντι
ἀτρεκέα τελέθει χεῖματα νηϊάδων.¹*

Εἰς στιχουργικόν τινα νεωτερισμὸν τοῦ Σκορδουλίου ὀφείλεται καὶ τὸ δίστιχον, τὸ ὁποῖον συνήθιζε νὰ θέτῃ κάτωθεν τοῦ ὀνόματος του εἰς τὰ χειρόγραφα του ἢ εἰς τὰ ἐκδιδόμενα ὑπ' αὐτοῦ βιβλία καὶ τὸ ὁποῖον ἀντέγραψαν ἢ ἐμιμήθησαν πολλοὶ ἄλλοι ἀμέσως μετ' αὐτόν:

*Ρίζα φεῦ τοῦ φόνου φθόνος
καὶ καρπὸς τοῦ φθόνου φόνος.*

Θρησκευτικοῦ ἐπίσης περιεχομένου εἶναι τὰ ἐπιγράμματα καὶ τοῦ ἐκ Χίου καταγομένου Ἰωάν. Μινδονίου, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐκτὸς τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς του, ὀριζομένου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν ὑπάρχει ἢ ὅτι διέμεινεν εἰς τὴν Ἐνετιαν καὶ ἐπεσιτάει μὲ ἄλλους Ἑλληνας εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν «Μηναιῶν». Τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Μινδονίου προτάσσονται εἰς τὰ διάφορα «Μηναιῶν» καὶ ἀπευθύνονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πρὸς τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιον· ἐμφοροῦνται δὲ ὑπὸ ἀληθοῦς θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ἐν τῶν ἐπιγραμμάτων ἐγράφη διὰ τὴν δέσποιναν Γιόβαννα d' Aragona.²

Διὰ τοὺς Ἑλληνας λεγίλους, οἱ ὅποιοι κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος παῖδες ἢ ἐνήλικες ἐφευγον ἐκ τῆς πατρίδος των καὶ μετέβαινον εἰς τὴν Δύσιν χάριν σπουδῆς, δύναται νὰ τεθῇ ὡς γενικὸς κανὼν, ὅτι ἐλησμόνουν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν γενέτειραν. Ἐξαιρέσιν τοῦ κανόνος αὐτοῦ ἀποτελοῦν πολὺ ὀλίγοι. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων περιλαμβάνεται καὶ ὁ Κερκύρατος Ἀλέξανδρος Φόρτιος. Ἀνήκων εἰς τὴν μεγάλην τῶν Φορτίων οἰκογένειαν, ἦτον υἱὸς τοῦ ἰατροῦ Καμίλλου Φορτίου.³ Ὡς ὁ πατήρ καὶ οἱ

1. Δημοσιεῦνται τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα τοῦ Σκορδουλίου εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν «Ὁρολόγιον» Ἐνετία 1560. Ἐκαστον ἐπιγραμμάτιον εὐρίσκειται κάτωθεν ἑυλογηφίας προτασσομένης ἐκάστου μηνός καὶ ἀπεικονιζούσης ὅτι ἐπεξηγεῖ τὸ δίστιχον. (Ἰδὲ Ἑλληνομνημόνα σελ. 307—308.)

2. Δημοσιεύεται εἰς τὸ πρὸς τιμὴν αὐτῆς ἐκδοθὲν βιβλίον «Del Tempio a la divina Signora κτλ.»

3. Βιογραφικαὶ πληροφορίες, δώσωσι ἀφορμὴν πρὸς λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν τῶν κατὰ τὸν Ἀλέξ. Φόρτιον, ὑπάρχουν εἰς Ἑλληνομνημόνα σελ.

θειοί του ἐσπούδασε καὶ αὐτὸς τὴν ἰατρικὴν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν φιλολογίαν, ἢ πρὸς τὴν ὁποίαν κλησὶς ἦτο κληρονομική, διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ τῆς οἰκογενείας Φορτίου ἠσχολήθησαν μὲ τὰ γράμματα. Μετὰ τὰς εἰς Ἰταλίαν σπουδὰς του ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπου ἐδίδαξε δημοσίως τὴν ἑλληνικὴν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, κατόπιν δέ, ἀπὸ τοῦ 1570—71, ἐχρημάτισε καὶ ἀρχίατρος τῆς πόλεως ταύτης, ὅπου καὶ ἀπέθνηκε κατὰ τὸ 1574.

Τῆς ἑλληνομαθείας τοῦ Ἀλεξ. Φορτίου δείγματα ἐσώθησαν σχόλια τινὰ εἰς τὸν «Πινδάρου». Τὰ σχόλια ταῦτα εἶχε γράψει ἐπὶ ἀντιτύπου τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Ζιχαρ. Καλλιέργη κατὰ τὸ 1515 ἐκδόσεως τοῦ Πινδάρου.¹ Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ἐπιγραμμάτων του διαφαίνεται πόσον δεξιὸς ἑλληνιστῆς ἦτο. Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα, ἔξ τὸν ἀριθμὸν, ἐγράφησαν πρὸς τιμὴν τῆς δεσποίνης Ἰωάννας τῆς ἐξ Ἀραγῶνος² κατὰ τὸν χρόνον τῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν σπουδῶν του, ὡς ἴδουμένθα νὰ ὑποθέσωμεν ἀπὸ τὴν ὅλην σύνθεσιν τοῦ βιβλίου, ὅπου ἐδημοσιεύθησαν, καὶ ἀπὸ τὴν χρονολογίαν τούτου. Πλὴν τῆς ἀψόγου τεχνικῆς μορφῆς των καὶ τῆς γλωσσικῆς τελειότητος των διακρίνονται καὶ διὰ τὴν ἀληθῶς ποιητικὴν πνοήν, ἢ ὅποια τὰ διαπνέει· ἐν ἐκ τούτων ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἱερώνυμον Ρουσκέλλιον, ὅστις ἐφρόντισε νὰ συντεθῆ τὸ πρὸς τιμὴν τῆς Ἰωάννας βιβλίον, εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου μετέσχον καὶ τρεῖς Ἕλληνες: ὁ Ἀλέξ. Φόρτιος, ὁ Μιχ. Σοφριανὸς καὶ ὁ Ἰωάν. Μινδόνιος καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν γνωστωτέρων τότε Ἰταλῶν ποιητῶν καὶ λογίων:

295.— K. Σ20α: α' 140—1.—I. Σκαλλίων: «Πανδώρα» τόμ. I B' ἀριθμὸς 354. E. Legrand α', I, II pp. 181.—I. Ρωμανὸς εἰς ἐφημερίδα τῆς Κερκύρας «Φιλόπατρις» ἔτος α' (1833) ἀριθ. 19 σελ. 4.—Μετὰ τούτους ὁ ἐκ Κερκύρας Λαυρέντ. Βροκίνης ἐδημοσίευσε μακρὰν μελέτην, περὶ Φορτίων καὶ ἰδίως τοῦ Λεονάρδου (τοῦ γράψαντος ποιήματα εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τὸ οἰκτεῖον μέρος) εἰς τὴν ἐφημερίδα «Φιλόπατρις» ἔτος 1833-4 ἀριθ. 35-39 καὶ 42. Ἐκ τούτου δὲ ὁ E. Legrand εἰς α', I, I pp CC CCI.

1. Ἐδημοσίευσε ταῦτα πρῶτος ὁ I. Σκαλλίων εἰς «Πανδώραν» ὡς ἀνωτέρω.—Ἴδὲ περὶ τῶν σχολίων καὶ εἰς τὸ βιβλίον «Πινδάρου» Σχόλια Πατριακά, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα (ὑπὸ I. Σκαλλίωνος) Ἐν Ἀθήναις 1875 σελ. α, καὶ ἐξῆς.

2. Ἐδημοσιεύθησαν τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα τοῦ Ἀλ. Φορτίου εἰς τὸ βιβλίον «Del Tempio della divina signora Giovanna d' Aragona κτλ.»

*Ἦνί τοι ἐκ δάφνας, Ἱερώνυμε, καὶ ἄμαράντων
Μναμοσύνας πλέξαν τόνδε Κόραι στέφανον·
ἦνίδε τοι καὶ κρατῆρ ἀμβρότιω ἔμπλεος ἄχνας
ρέκταρος ἐκπλήκτω δῶρον ἀπεροσοκόμα·
ἦνίδε γ' αἱ χάριτες τάδε πέμπον θ' ἀδέα μάλα,
σᾶς ἔνεκ' εὐεπίας ἄμμιγα καὶ σοφίας·
ἀλλὰ τὰ δέχνησο, τρεῖς καὶ τετράκις ὀλβιόδαιμον,
μακρὰ τοῖς εἰπῶν χαιρέμεν ἀντιβίοις.*

Ὡς ἀληθῆς κλασικιστῆς καὶ ὁ Φόρτιος καὶ γράφων κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς, διὰ νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν σωφροσύνην τῆς Ἰωάννας ἐνθυμεῖται τὸν ἀρχαῖον μυθολογικὸν κόσμον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀντλεῖ τὰς παρομοιώσεις καὶ εἰκόνας του:

*Μῶν σε πάλιν κνίζει τὸ πυρίπνοον κέντρον ἐρώτων
Ζεῦ ποτε θηλυτέρων τερπόμενε πτολέμοις,
εἶνεκ' Ἰωάννας, σοὶ ἐτώσιος ἢ μόγος ἔσται
φαντασίην ἄλλαν ἄλλοτ' ἀμειψαμένω.
Ἦδ' οὔτοι Δανάας ἀπαλὰς φρένας, οὐ Σαμέλας κῆρ
λάγνον ἔχει, μαλακᾶς οὐ νόον Ἀντιόπας·
μοῦνον δ' ἀλλὰ πόσιν στέργουσι' ἔόν, ἐσθλὸν ἀνίσχει
πᾶσιν ἀκηράτου δαῖγμα σοφροσύνης.*

Τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Ἀλεξ. Φορτίου τεκμήριον εἶναι καὶ τὰ δύο εἰς Ἰταλικὴν γλῶσσαν σονέττα του, τὰ ὁποῖα συνέθεσε πρὸς ἐξύμνησιν τῆς αὐτῆς Ἰωάννας.¹ Κατὰ τινὰ δὲ γνώμην, μὴ φαινομένην ἀστήρικτον, ὁ Ἀλέξ. Φόρτιος εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνην, ὅστις ἔγραψε ποιήματα ἰταλιστῆ.² Θὰ παρουσιάζετο δὲ βεβαίως πληρεστέρα ἢ ποιητικὴ καὶ γενικῶς ἢ φιλολογικὴ μορφή τοῦ Κερκυραίου ἑλληνιστοῦ, ἐὰν ἦτο γνωστὴ καὶ ἡ εἰς λαμβδικούς στίχους σάτυρά του «Κωμωδοδιάλογος», τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ἐναντίον τῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, περιελθῶν, φαίνεται, εἰς ἔριδα πρὸς αὐτούς, ὅτε εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μεταβῆ ἐκεῖ. Ὁ διασωθεὶς πρόλογος τῆς σατύρας ταύτης δίδει ἰδέαν τῆς δριμύτητος τοῦ περιεχομένου της: «Κωμωδοδιάλογος ὁ ἐπικληθεὶς φιλαλήθης, ὃν ξυνέγραψε κατὰ δυοῖν ἀθέοις καὶ μισρωτάτοις ἀνδροῖν, εἰ θέμις τοιοῦτοις ἀνδροῖν καλεῖν, μηδεμίαν

1 Ἐδημοσιεύθησαν τὰ δύο ταῦτα ἰταλικά σονέττα εἰς τὸ ἴδιον ὡς ἀνωτέρω βιβλίον «Del Tempio etc.»

2. I. Ρωμανός: εἰς «Φιλόπατρις» ὡς ἀνωτέρω.

ἀνδρὸς ἐμφέρειαν ἔχόντων, τοῦ τε πατραλοῦ καὶ μητραλοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά, τοῦ παρὰ τὴν ἀξίαν τὴν τοῦ πρωτονοταρίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κλησιν λαχόντος, οἶμαι, καὶ Μανουήλου Τζετζεπά, τοῦ ἐξ Ἀλβανῶν ἔλκοντος τὸ γένος, τοῦ παιδείας καὶ ἐπιστήμης γραμμάτων τὸ παράπαν ἀμετόχου, οἱ ποτε φθόνῳ βληθέντες καὶ τὸν ἐξ Αἰτωλίας γραψάμενοι Γεώργιον, κατεφύσαντο ἐκεῖνου ἀτεχνῶς· ὃς δεικνυσι καὶ τίνες μὲν τῶν μητροπολιτῶν βίον βιοῦσι σεμνὸν καὶ τοὺς ξένους ξενίζουσι γνώμῃ φιλοδικαίῳ, τίνες δ' αὐ τοῦτους τῆ φειδωλῆ προσηνέχοντες ὑπὸ πάντων μισοῦνται, ὃ ἐκ Κερκύρας Ἀλέξανδρος Φόρτιος.¹»

Ἐκ τῶν ἄλλων λογίων, τῶν ἀκμασάντων κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, δύνανται νὰ μνημονευθοῦν ὡς γράψαντες ἐπιγράμματά τινα ἢ ἄλλους τινὰς στίχους εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁ Γεώργιος Αἰτωλὸς² (†1580), ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλάς, ὁ Νικόλ. Μαλαξός, ὁ Συμεὼν Καθάσιλας, ὁ ἐκ Ζακύνθου Γεώργιος Βάλσαμος³ καὶ ὁ Κορτέσιος Βρανᾶς, ἐκ Μαζαράκι τῆς Ἠπείρου καταγόμενος καὶ γεννηθεὶς μεταξὺ τοῦ 1563 καὶ 1564. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μαθητὴς τοῦ ἰδρυθέντος εἰς τὴν Ρώμην κατὰ τὸ 1576 ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΓ' ἐλληνικοῦ κολλεγίου· ἠσπάσθη τὸν καθολικισμὸν καὶ ἐδίδαξε τὴν ἐλληνικὴν εἰς τὴν Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας· ἦτο δὲ γνώστης καὶ τῆς λατινικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἔγραψε μερικὰ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κυρίως ἔργων του. Ὁ Κορτέσιος Βρανᾶς ἐλέγετο καὶ Κορτήσιος Τουσοῦρις Ἠπειρώτης, ὑπὸ τὸ ὄνομά του δὲ τοῦτο σώζονται τέσσαρα ἐπιγράμματά του εἰς τὸν καρδινάλιον

1. K. Σάθας: α', 141.— E. Legrand: Notice Biographique sur Jean et Théodore Zygomalas. Paris 1889 pp. 72—73.— Πρέπει νὰ παρατηρήσω ἐνταῦθα, ὅτι οἱ συλλογισμοί, τοὺς ὁποίους κάμνει ὁ Legrand διὰ νὰ καθορίσῃ—μετὰ πάσης βεβαιότητος, ὡς λέγει—τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφη ἡ στίχη αὕτη, ἦτοι μεταγενεστέρως τῆς 1ης Μαρτίου 1581, καταπίπτουν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀφοῦ ὁ Ἀλέξ. Φόρτιος ἀπέθανε κατὰ τὸ 1574, ὡς ἀναγράφει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Legrand εἰς τὰς περὶ αὐτοῦ βιογραφικὰς πληροφορίες. Καὶ βεβαίως ἄνθρωπος ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1574 δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ μετὰ τὸ 1581.

2 Τὸ ἔργον τοῦ Γεωργ. Αἰτωλοῦ, ὡς ποιητοῦ γράψαντος περισσώτερον εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, θὰ ἐξετασθῇ εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος.

3. Περὶ τῶν τεσσάρων αὐτῶν λογίων θὰ γίνῃ ἐνδεύτερος λόγος εἰς ἄλλα μέρη τοῦ παρόντος βιβλίου.

Ἀλέξανδρον Φαρνέσιον, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία εἶναι μεταφρασμένα ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ εἰς τὴν λατινικὴν.¹

Αἰμίλιος Πόρτος.— Γερμανοὶ τινες φιλόλογοι, τῶν παλαιότερων ἰδίως χρόνων, θέλουν νὰ κατατάσσουν τὸν Αἰμίλιον Πόρτον μεταξὺ τῶν ὁμοειδῶν των ποιητῶν καὶ λογίων, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν· καὶ τοῦτο, διότι ἀπασα ἡ φιλολογικὴ αὐτοῦ δράσις ἐξεδηλώθη εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου διήλθε τὸ μέγιστον μέρος τῆς ζωῆς του, συνέγραψεν, ἐδίδαξε τὴν ἐλληνικὴν καὶ ἀπέθανεν. Οὕτω δὲ ὁ διάσημος αὐτὸς κλασικιστὴς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 16ου καὶ τῶν πρώτων τοῦ 17ου αἰῶνος ἐκ μὲν τῆς καταγωγῆς του καὶ τῆς γλώσσης του εἶναι Ἕλληνας, ἐκ δὲ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του Ἰταλός, καὶ ἐκ τῆς χώρας τῆς δράσεώς του Γερμανός. Ἡ τριμερὴς, τρόπον τινά, ἐθνικότης αὕτη τοῦ φιλολόγου τούτου δύναται νὰ συμβολίσῃ κάπως τὴν μοῖραν ἱκανῶν Ἑλλήνων λογίων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐνεφανίζοντο εἰς διάφορα τῆς Δύσεως μέρη καὶ ἔδρων ἐκεῖ διὰ νὰ λησμονηθῇ σχεδὸν καὶ ἡ ἐλληνικὴ των καταγωγῆ.

Ὁ Αἰμίλιος Πόρτος², υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου Πόρτου καὶ τῆς Ἰταλίδος Ἰωάννας, ἐγεννήθη εἰς τὴν Φερράραν τὴν 13 Αὐγούστου 1550. Ὑπὸ τὴν διδασκαλίαν του πατρὸς του ἐξέμαθε τελείως τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν εἰς ὅλα τὰ ἰδιώματά της καὶ τὴν λατινικὴν· προσέει τὴν ἰταλικὴν καὶ τὴν γαλλικὴν. Ἠγνόει ὁμοίως, κατὰ τὴν ἰδίαν του ὁμολογίαν, πικντελῶς τὴν νεωτέραν ἐλληνικὴν.³ Δωδεκαετῆς μετέβη μετὰ τοῦ πατρὸς του εἰς τὴν Γενεύην, ὅπου διέβλωσεν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη καὶ νεώτατος, εἰς ἡλικίαν μόλις δεκαεννέα ἐτῶν, ἐδίδαξε καὶ αὐτὸς τὴν ἐλληνικὴν ἐπὶ ἑννέα ἔτη· ἐνταῦθα καὶ

1. Βιογραφικαὶ πληροφορίες εἰς L. Crasso: Istorìa de' Poeti greci p. 126.—E. Legrand: α', 2. III pp. 166—172.

2. Βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Αἰμ. Πόρτου: Turcograecia pp. 516—524.—L. Crasso: Istorìa de' Poeti Greci. In Napoli 1678 p. 181.—M. Georgii Lizelii: Historia Poetarum Graecorum Germaniae. Francofurti 1730 pp. 183—187.—Carolus Fridericus Weber: Vita Aemilii Porti. Marburgi (1854).—E. Legrand: α', 2. III pp. 93—133. (Ἡ ὑπὸ τοῦ Legrand βιογραφία αὕτη τοῦ Αἰμ. Πόρτου στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν τοῦ Weber, τὴν ὁποίαν ὁμοίως συμπληρῶναι με πλείστα documents καὶ ἄλλας πληροφορίες.)

3. Ἴδε σελ. 194—ὁ τοῦ παρόντος βιβλίου.

ένυμφεύθη εικοσιεπταετής τὴν Gatiene κόρην τοῦ ἐκ Τοῦρ Ἰωάννου ντὲ Δοποη. Ἐκ Γενεύης μετέβη εἰς Λωζάννην, ὅπου ἐδίδαξεν ἐπὶ ἑνδεκα ἔτη τὴν ἑλληνικὴν καὶ κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν ἀσθενείας του μετέφρασεν εἰς δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ. Κατὰ τὸ 1592 ἀναχωρεῖ διὰ τὴν Βαυαρίαν, ἐκεῖθεν δὲ διαπλεύσας τὸν Ρῆνον μεταβαίνει εἰς Frankenthal τῆς Βαυαρίας, ὁπόθεν, μὴ ἐπιτυχὼν τὴν θέσιν, τὴν ὅποιαν ἤλπιζεν, ἀναχωρεῖ δι' Αὐστρίαν. Ἀλλὰ διαψευσθεῖσων καὶ ἑνταῦθα τῶν ἐλπίδων του, ὅπως εὖρη θέσιν τινά, ἐπιστρέφει εἰς Frankenthal, ὅπου δοκιμαζόμενος ὑπὸ τῶν στερήσεων καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τὸν ἐπιούσιον τουλάχιστον τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας του — εἶχεν ἤδη ἑξ ἑκτά — ἀρχίζει νὰ παρασκευάζῃ τὴν ἑκδοσιν τοῦ Θουκυδίδου, ἀφιερῶσας αὐτὴν εἰς τὸν ἐκλέκτορα Φριδερικὸν Δ' κόμητα Παλατίνον, παρὰ τοῦ ὁποίου ἔτυχεν εὐνοίας τινός, ἀνακουφιστικῆς τῆς δεινῆς θέσεώς του. Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1593 ὁ Αἰμίλιος Πόρτος μεταβαίνει οἰκογενειακῶς εἰς Αἰδελδέργην. Ἡ εἰς τὴν πόλιν ταύτην ζωὴ του καὶ τῆς οἰκογενείας του ὑπῆρξε μαρτυρικὴ ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ σύζυγός του καὶ αἱ τέσσαρες κόραι του ἐκέντων καὶ ἐπώλουν τὰ χειροτεχνήματά των διὰ νὰ ἐξοικονομοῦνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Τόση, φαίνεται, ἦτον ἡ δυστυχία τοῦ ἀτυχοῦς φιλολόγου, ὥστε ἔχασε καὶ πᾶσαν ὀρεξίν διὰ νὰ γράφῃ ποιήματα. Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Δαβὶδ Ἐσχέλιον λέγει, ὅτι ἡ ἀσχολία του περὶ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ Δωρικοῦ Λεξικοῦ καὶ τοῦ Ἰωνικοῦ ἠμπόδιζεν αὐτὸν νὰ συνθέτῃ ποιήματα: «ἐμὲ μουσικῶς ἄδειν κωλύει» ἀλλὰ τὸ παράπονόν του γίνεται πικρότερον, ἔταν ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Κάρολον τὸν ἐκ Λιχτενσιάνιν γράφῃ εἰς τὸν πρόλογον τῆς Ρητορικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι καὶ ἡ μοῦσα Καλλιόπη, καταβληθεῖσα ἀπροσδοκῆτως ὑπὸ τῶν πολλῶν συμφορῶν καὶ τῆς δυστυχίας, ἐσιώπησεν ἤλπιζεν ὅμως ὅτι θ' ἀφυπνίζετο αὐτὴ καὶ πάλιν. Τέλος κατὰ τὸ 1596 ἐπέτυχε νὰ διορισθῇ καθηγητῆς τῆς ρητορικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Αἰδελδέργης καὶ κατόπιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἡ διδασκαλία του ἑνταῦθα ὑπῆρξε λαμπροτάτη· τὸσον δὲ ἐξετιμᾶτο ὑπὸ τῶν συναδέλφων του, ὥστε δις ἐξελέγη παμψηφεί πρύτανις τῆς φιλολογικῆς σχολῆς. Ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν δώδεκα

εἰσὼν ἀπώλεσε καὶ τὴν θέσιν ταύτην ἕνεκα δυσπρόστοι μετὰ τινος τῶν μαθητῶν του καὶ ἐξ ἀσημάντου ἀφορμῆς ἐπεισοδίου, τὸ ὁποῖον ἀπέβη ἑντελῶς εἰς βᾶρος του ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερηφανείας του καὶ τοῦ κάπως ἐπιμόνου τοῦ χαρακτήρος του. Ἐγκαταλιπὼν τὴν Αἰδελδέργην κατὰ Μάιον τοῦ 1609, μεταβαίνει εἰς Cassel τῆς Πρωσίας, ὅπου δοκιμάζει νέας οἰκονομικὰς στενοχωρίας, διότι δὲν ἐπέτυχε τὴν θέσιν, τὴν ὅποιαν ἤλπιζε, καὶ ἀναγκάζεται νὰ παραδίδῃ ἰδιωτικὰ μαθήματα ἑλληνικῆς, λατινικῆς, γαλλικῆς καὶ ἰταλικῆς. Εἰς τὴν ἀπελπιστικὴν ταύτην κατάστασιν του ἔθεσεν ἀπροσδοκῆτως τέρμα, ἐλθὼν ἀρωγός του, ὁ καταγινόμενος καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν πρίγκηψ τοῦ Σλέβιγκ — Ὀλστάιν Ἰωάννης Ἀδόλφος, ὁ ὁποῖος ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν νὰ μεταφράσῃ λατινιστὰ τὰ Σχόλια τοῦ Πρόκλου εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ νὰ παρασκευάσῃ τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν ἑκδοσίν των. Διὰ νὰ ἐπιδοθῇ ἀνέτως εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην ὁ Πόρτος ἐγκατεστάθη μετὰ τὴν οἰκογένειάν του εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Γκόττορπ· ἀμειψθεὶς δὲ γενναίως ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτῆς, ἐπέστρεψεν εἰς Cassel, ὅπου μετ' ἄρσιν πολλῶν δυσκολιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερα ἦτον ἡ ἀγνοία τῆς γερμανικῆς γλώσσης, διωρίσθη κατὰ τὸ 1611 εἰς τὸ κολλέγιον καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς, γαλλικῆς καὶ ἰταλικῆς. Μόλις ἕμως παρήλθεν ἔτος, ἐγκατέλειψε καὶ τὴν θέσιν ταύτην, ἴσως διότι ὁ κανονισμὸς τῆς σχολῆς δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὰς παιδαγωγικὰς ἰδέας του, ἴσως καὶ ἐκ τῆς φύσεώς του νὰ μὴ δύναται νὰ ἐγκατασταθῇ ὀριστικῶς εἰς τι μέρος, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1612 μετέβη μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς Χάγκεν τῆς Βετσαφάλλας, ὅπου προσεκλήθη διὰ κολακευτικωτάτης ἐπιστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἐρνέστου κόμητος Ὀλστάιν καὶ Σχάουενμπουργκ, ἕνα διδάξῃ εἰς τὴν νεοσύστατον σχολὴν. Τὴν θέσιν ταύτην τοῦ καθηγητοῦ διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος μεταξὺ τοῦ 1614 καὶ 1615 εἰς ἡλικίαν ἐξήκοντα τεσσάρων ἐτῶν.

Ὁ Αἰμίλιος Πόρτος ὑπῆρξε διακεκριμένος ἑλληνιστής· καὶ ὅσον καρποφόρος ἦτον ἡ διδασκαλία του διὰ τὴν ἐκμάθησιν καὶ διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας εἰς τὰς πόλεις τῆς Δύσεως, ὅπου ἐδίδαξε, τὸσον πλουσία εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν συγγραφικὴ ἐργασία του. Ἐξέδωκε πλείστους ἀρχαίους

συγγραφείς' με έρμηνευτικά σχόλια, διορθώσεις, παρατηρήσεις του, μεταφράσεις εις τήν λατινικήν. Μεθ' όλον τόν υπεράγαν πλάγητα βίον του και τήν συχνήν οικονομικήν του δυσχέρειαν, ή έργατικότης του και ή παραγωγικότης του υπήρξε μεγάλη. Θα έλεγέ τις, ότι εις τās φιλολογικās έργασίας του εύρισκε παρηγορίαν τής δυστυχίας του. Φαίνεται όμως, ότι ή κριτική ικανότης του δέν έτυχε τής ίδιας εκτιμήσεως μεταξυ όλων τών φιλόλογων' διότι άλλοι μέν εγκωμιάζουν αυτόν εις τοῦτο ακριβώς τὸ σημεῖον τής φιλολογικῆς του έργασίας ἀπροκαλύπτως, άλλοι δέ διατυπώνουν πολλάς έπιφυλάξεις. Ἀλλά γενικῶς επαινείται ὑπό πάντων ή μεγάλη του έλληνομάθεια και αναγνωρίζεται ή ἀναμφισβήτητος συμβολή του εις τήν μελέτην και κατανόησιν τών ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἀρκεί νά λεχθῆ, ότι ὁ μέν Ἰταλός φιλόλογος τοῦ 17ου αἰῶνος Ἰούλιος Καίσαρ Caraccio έγραψεν ἐνθουσιῶδες δι' αὐτόν εγκώμιον, ὅπου λέγει ότι «ὀφείλουν οἱ έρασταὶ τής έλληνικῆς γλώσσης και οἱ φιλόμουσοι εις τόν Αἰμίλιον, ὁ ὅποιος τοῦς θησαυροῦς τής γλώσσης ταύτης έξόχως ἀνέδειξε...» και ότι «αἱ έργασίαι του πρὸς κατανόησιν τής Ἰωνικῆς και Δωρικῆς διαλέκτου τοῦς πάντας ὠφέλησαν πολύ,» ὁ δέ περιώνυμος Γερμανός έλληνιστής Γεράλδος Ἰωάννης Φὸς ἀποκαλεῖ αὐτόν «doctissimus vir» (σοφώτατος ἀνήρ.³)

Ὁ υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου Πόρτου είναι, ὡς ὁ πατήρ, ἀπολύτως κλασικιστής και εις τήν καθαυτὴ φιλολογικὴν έργασίαν του

1. Οἱ ἐκδοθέντες ὑπὸ τοῦ Αἰμ. Πόρτου ἀρχαῖαι συγγραφεῖς είναι κατὰ χρονολογικὴν σειράν ἐκδόσεως: Ἀριστοφάνης, Θουκυδίδης, Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς, Ξενοφῶν, Εὐριπίδης, Ἀριστοτέλης, Πίνδαρος, Ὀμηρος (Ὀδύσεια, Βατραχομουσική, ὕμνοι, ἐπιγράμματα). Πρόκλου Διαδόχου Πλατωνικοῦ εις τήν Πλάτωνος θεολογικὴν βιβλίαν ξε, Σουτῆς (ἐκδοθεῖς μετὰ τὸν θάνατόν του). Προσέτι συνέταξε και εξέδωκε: Λεξικὸν Ἰωνικόν, έλληνορωμαϊκόν. Λεξικὸν Δωρικόν, έλληνορωμαϊκόν. Λεξικὸν Πινδαρικόν. Ἐξέδωκεν ἐπὶ πλέον ἱκανοῦς συγγραφεῖς σχολιασθέντας και έρμηνευθέντας ὑπὸ τοῦ πατρός του. Πλήρη περιγραφὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Αἰμ. Πόρτου ἐκδοθέντων έργων ἴδε εις τήν βιογραφίαν του ὑπὸ Weber.

2. Ἐγκώμιον τοῦ Caraccio διὰ τὸν Αἰμ. Πόρτον ἐκ τοῦ βιβλίου του «Elogiis illustrium mulierum et virorum, Neapoli 1608» παρατίθεται ὑπὸ L. Crasso εις Istoria de Poeti greci, p. 181.

3. Gerakli joannis Vossii: De Historicis Graecis, Libri tres, Lipsiae (ἐκδοσις τοῦ 1838) p. 101.

και εις τήν ποιητικὴν του ἐκδήλωσιν' ἀλλὰ και εις τὸν καθ' ἡμέραν βίον του, δύναται τις νά εἶπῃ, ἀφοῦ δέν ἐγνώριζε νά ὀμιλῇ τήν νέαν έλληνικήν. Ἴσως δέ ἐνεκα τούτου νά είναι κλασικιστής εἰλικρινέστερος ὅλων τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων λογίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἱκανοὶ ὄχι μόνον ὠμίλουν, ἀλλὰ και ἔγραφον τήν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ὁ κλασικισμὸς διὰ τὸν Αἰμ. Πόρτον ἦτο φυσική, τρόπον τινά, κατάστασις' και διὰ τοῦτο τὰ ποιητικὰ ἢ μᾶλλον στιχουργικὰ δημιουργήματά του κατὰ τήν γλῶσσαν και τήν τεχνικὴν μορφήν είναι συνέπεια τής ὅλης πνευματικῆς του διαμορφώσεως και εύρίσκονται εις πλήρη πρὸς ταύτην συμφωνίαν. Ἐν ἀρχαίαν μόνον γλῶσσαν ἐγνώριζεν ὁ ποιητής και εις ταύτην ἔγραφε' τουλάχιστον δέν ἐξηπάτα ἑαυτόν συνειδητῶς. Ὡς πρὸς τήν οὐσίαν τὰ ποιήματά του είναι πιστὴ ἀπεικόνισις πολλῶν λεπτομερειῶν τής ζωῆς του και τοῦ ὅλου ψυχικοῦ του κόσμου' ἀποκαλύπτεται δι' αὐτῶν ὁ εὐσεβής, ὁ ἔμπλεως θρησκευτικῆς πίστεως και ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἄνθρωπος, ἀλλὰ και ὁ ἔχων τὸ αἶσθημα τής εὐγνωμοσύνης ἀνεπτυγμένον εις τὸν ὑψιστον βαθμόν, ὁ φανερόν του τοῦτο εἰλικρινῶς δι' ὅλους τοῦς εὐεργετήσαντας αὐτόν. Ἐνδεικτικὴ μάλιστα τοῦ τελευταίου τούτου αἰσθήματός του είναι ἡ φροντίς του νά παραθέτῃ πάντοτε τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του πλησίον τοῦ ἰδικοῦ του. Οὐδέποτε παραλείπει τοῦτο ὁ φιλόστοργος και εὐγνώμων υἱὸς εἴτε εις τοῦς τίτλους τῶν έργων του, εἴτε εις τῆς ὑπογραφάς του, εις προλόγους και ἐπιστολάς του' γράφει πάντοτε: Αἰμίλιος Πόρτος, Φραγκίσκου Πόρτου τοῦ Κρητὸς υἱός.

Ἡ ποιητικὴ ἐκδήλωσις τοῦ Αἰμ. Πόρτου είναι ἱκανῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ και τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων λογίων κατὰ τε τήν έξωτερικὴν μορφήν και τήν εἰδολογίαν. Δέν είναι καθόλου ἐπιγραμματοποιός' δύο μόνον ἐπιγράμματα του είναι γνωστά, και ταῦτα ἀνάξια μᾶλλον λόγου, γραφέντα διὰ τήν ἐξήγησιν τής σημασίας τοῦ ὀνόματος τοῦ εις τήν λατινικήν μεταφράσαντος τὰ έργα τοῦ Ἰπποκράτους Ἀντωνίου Φοησίου (1595). Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων δέν φαίνεται νά ἔγραψε και ἄλλα. Ὁ Αἰμίλ. Πόρτος συνέθεσε κυρίως διαφόρους ὕμνους και ὠδὰς, ὅπου ἡ ἴδια του προσωπικότης ἐμφανίζεται με ὅλα τὰ προδιαγραφέντα αἰσθήματά του, χωρὶς τοῦτο νά ἐμποδίζῃ και τήν διατύπωσιν γενικωτέρων ἰδεῶν. Ἀλλὰ προλαμβάνω νά εἶπω, ότι οὐδὲν ὀλως

πρόκειται περί ποιημάτων, ἔχόντων ἑξαιρετικὴν τινα σημασίαν. Εἶναι ταῦτα στιχουργήματα, τῶν ὁποίων ὁ ἀληθὴς χαρακτηρισμὸς θὰ ἦτο συνήθης πεζολογία, ἐξωτερικεύουσα τὸν ψυχικὸν καὶ διανοητικὸν κόσμον τοῦ ποιητοῦ μὲ παιδαριώδη πολλάκις ἀφέλειαν. Ὁ διάσημος αὐτὸς ἑλληνοιστῆς, τὸν ὁποῖον πολλοὶ ὠνόμασαν ποιητὴν καὶ ἐτίμησαν ὡς τοιοῦτον, καὶ ὁ ὁποῖος ἐπίστευε μεγάλως καὶ εἰλικρινῶς ὅτι εἶχε τὸ δῶρον τῆς ποιήσεως, εἶναι συνήθης στιχοπλόκος, γνωρίζων νὰ χρησιμοποιῇ καλῶς τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν· ταύτην ὅμως ὄχι πάντοτε μὲ τὴν ἰδίαν ἐπιτυχίαν καὶ ἀκρίθειαν. Ἄλλ' ὡς τοιοῦτος ποιητῆς ἐξήσκησε, φαίνεται, ἱκανήν, ἴσως μάλιστα μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ πολλῶν συγχρόνων του ὁμοτέχνων του καὶ κυρίως ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων του ἀρχαιομανῶν στιχοπλόκων, οἱ ὁποῖοι ἐμιμοῦντο αὐτὸν ἀδεξιῶς καὶ ἀνισαρῶς.

Τὸ πρῶτον ποιητικὸν ἔργον τοῦ Αἰμ. Πόρτου εἶναι ἡ μετάφρασις τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ εἰς δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους καὶ μελατινικὴν ἑμμετρον ἀπόδοσιν¹. Ἔργον θαυμαστὸν μὲν διὰ τὴν ὑπομονήν, τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴν ἐλληνομάθειαν τοῦ παραφραστοῦ, ἀλλὰ μάταιον, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐπιχείρησιν ἀσφαλῶς δὲν δικαιολογοῦν τὰ εἰς τὸν πρόλογον ἐκτιθέμενα αἷτια. Ὡς λέγει ἐκεῖ ὁ Πόρτος, θέλων νὰ ἐλαφρώσῃ τοὺς πόνους ἐκ μακροχρονιωτάτης νόσου, ἀνεγίνωσκε ποιήματά τινα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ, μεταφρασμένους ὑπὸ διαφόρων ἑλληνοιστῶν. Βλέπων ὅμως τὴν διαφορὰν τῶν μεταφράσεων καὶ εἰς τὰ μέτρα καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐννοιῶν, παρασυρόμενος δὲ καὶ ὑπὸ τῆς γλυκύτητος καὶ τῆς ποικιλίας τοῦ ποιήματος, ἐτόλμησε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς νέαν μετάφρασιν. Ἄλλ' ἐὰν αἱ ἄλλαι δὲν ἱκανοποιοῦν τὸν Πόρτον, καὶ ἡ ἰδική του δὲν δύναται ἐπίσης νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς ἄλλους. Λείπουν ἀπὸ αὐτὴν ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν Δαβιδικὴν ποίησιν πνοή, ἡ δυναμένη νὰ ὀνομασθῇ θεία, τὸ ὕψος, ἡ ἀπλότης, ἡ φυσικότης τῆς φράσεως. Ἀσφαλῶς δὲ ἡ παράφρασις τοῦ Πόρτου μεθ' ἄλλους τοὺς δακτυλικοὺς ἑξαμέ-

τρους τῆς καὶ τὴν ἀρχαιοπρεπεστάτην γλῶσσαν τῆς (τὴν ἀνάμικτον Δωρικὴν, Αἰολικὴν, Ἀττικὴν) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδώσῃ τὴν συγκίνησιν ἐκ τῆς ὑψηλορρημοσύνης καὶ νὰ ἐνθουσιάσῃ τὴν ψυχὴν καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν θελγομένων ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, μόνον καὶ μόνον διότι ταῦτα εἶναι ἀρχαῖα. Ὀλίγοι στίχοι ἀπὸ ἕνα τῶν ψαλμῶν, τὸν 101ον αἴφνης, εἶναι ἀρκετοὶ νὰ δείξουν πόσον νεκρὰ εἶναι ἡ παράφρασις αὕτη, συγκρινομένη πρὸς τὴν μὴ ἀριστουργηματικὴν βεβαίως τῶν Ἑβδομήκοντα:

Ὁ Θεός, ἡμῶν ἦτορ μέγας ἕμερος εἶλε
ψαλμοὺς συγγράφαι, καὶ τὴν σεα κρείων ἀίδειν,
τὴν τε δικαιούνην μέλπειν, σέθεν συνοίην τε
ἔγνων ὀτραλέως βαίνειν κατ' ἀμύμονας οἰμούς.
Αὐτὰρ οὐ κρείων πότ' ἐλεύση πρὸς με; πότ' ἤξει
ὡς ἐμὴν ἡσυχίαν βουσιλείας ἑγγυαλλέης;
Τῆμος ἑμοὺς ἀγίως, καθαρῶς καὶ σιγήθεισιν οἴκους
οἰκίσω, μηδὲν τλήσω κακὸν ἔμμεν ἐν αὐτοῖς,
οὔνεκα τοὺς ἀσεβεῖς καὶ τὸν βίον αἰνὰ μεγαίρω κτλ.

Κινεῖ κάπως περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον ἕτερον ποίημα τοῦ Αἰμιλ. Πόρτου, εἰς δακτυλικοὺς καὶ τοῦτο ἑξαμέτρους καὶ ἀποτελοῦν εὐχαριστήριον ὕμνον πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἔσωσεν αὐτὸν ἐκ μεγάλων κινδύνων.¹ Εἶναι τὸ ποίημα τοῦτο κυρίως ἀφήγησις τοῦ ὀλίγον περιπετειώδους ταξιδίου του διὰ τοῦ Ρήνου ἀπὸ Βασιλείας εἰς Frankenthal. Ἐπιβιβασθεὶς μετὰ τῆς οἰκαγενείας του πλοίου, κατηυθύνετο, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, «πρὸς τὴν χώραν ἡγεμόνος κοσμουμένου ὑπὸ ἀρετῶν καὶ παιδείας διὰ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ ὄσας ἠδύνατο τιμάς.» Μόλις ἀπέπλευσαν, ὁ Ρήνος ἐξηγγριώθη, πλήμμυρα ἠπειλεῖτο καὶ ἐκινδύνευον νὰ πνιγοῦν διὰ τῶν ὑπερανθρώπων ἀγώνων τῶν ναυτῶν κατωρθώθη νὰ προσορμισθοῦν εἰς τὴν ὄχθην κατὰ τι μέρος, ὅπου ὁ ποταμὸς γίνεται στενότερος:

1. Ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος τοῦτου ἔχει οὕτως: Αἰμιλίου Πόρτου Φραγκίσκου Πόρτου τοῦ Κρητὸς ὑπὲρ πλείστων καὶ μεγίστων εὐεργετημάτων καὶ θαυμαστῆς σωτηρίας παρ' ἐλπίδα νεωστὶ δεδομένης εὐχαριστήριος ὕμνος τῷ παντοκράτορι καὶ σωτῆρι Θεῷ ἐξ εὐχῆς καθιερωθεῖς. Francofurti 1595.—Περὶ τοῦ ποιήματος τοῦτου πραγματεύεται δι' ὀλίγων ὁ Weber, παραθέτων καὶ στίχους τινάς. σελ. 13—14, τὸ δὲ μέγιστον μέρος του (στίχ. 136—300) δημοσιεύεται ὑπὸ E. Legrand εἰς α' 2, III pp. 126—130.

1. Ἡ παράφρασις αὕτη φέρει τίτλον: Omnes Davidis Psalmi in Graecum carmine Heroico conversi ab Aemylio Francisci Porti Cretensis F. Basileae MDLXXXI.—Τὸ βιβλίον ἐκ τῶν σπανιωτάτων σήμερον ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην. (Θεολογ. 11093).

καὶ οὕτω διέφυγον τὸν πνιγμὸν. Ἄλλ' ἐκεῖ, εἰς τοὺς βράχους, ἀνέμενον αὐτοὺς νέος κίνδυνος. Ἄνδρες ἄγριοι, γιγαντόσωμοι καὶ πάνοπλοι, κεκρυμμένοι εἰς σπήλαια, ἀνέμενον τοὺς ταξιδιώτας, τοὺς ὁποίους ἐφόνευον καὶ ἐλήστευον· διὰ δὲ τὴν βεβαίαν προσόρμισιν τῶν πλοίων εἰς τὰ κρησφύγετά των εἶχον φράξει τοὺς πόρους τοῦ ποταμοῦ μὲ δένδρα, ὥστε ὁ διάπλους νὰ εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος. Ἐνῶ λοιπὸν τὸ πλοῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινε ὁ Πόρτος μετὰ τῆς οἰκογενείας του καὶ ἄλλων κατώρθων νὰ διαφύγῃ τὸν ἐκ τῆς πλημμύρας κίνδυνον, οἱ λησταὶ μὲ φωνὰς δῆθεν φοβισμένας ἐκάλουν αὐτοὺς νὰ καταφύγουν πρὸς τὸ μέρος των διὰ νὰ σωθοῦν· πρὶν ὅμως ἐννοήσουν οἱ ταξιδιώται περὶ τίνος πρόκειται, οἱ λησταὶ ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν ἐναντίον των καὶ μὲ ἄγρια ἄσματα ἐχαιρέτιζον τὴν βεβαίαν σύλησίν των. Ἄλλ' ὁ Θεός, λέγει ὁ ποιητής, ἠὺςπλαγχνίσθη τοὺς κινδυνεύοντας, κατέπαυσε τὴν τρικυμίαν, ἀκούσας τὰς παρακλήσεις των, ἐκάλυψε μὲ σκότος τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ληστῶν, ἐνάρκωσε τοὺς πόδας των διὰ νὰ μὴ δύνανται νὰ τοὺς κυνηγήσουν καὶ ἔκαμε νὰ πνεύσῃ ἄνεμος εὐνοῦς, ὁ ὁποῖος ἔφερε τὸ πλοῖον εἰς φίλους ὄρμους.

Εἰς τὰ δύο ταῦτα ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα δὲν στεροῦνται βεβαίως ποιᾶς τίνος δραματικότητος, ὁ ποιητής προσπαθεῖ νὰ δώσῃ καταπληκτικὴν μορφήν καὶ ν' ἀναγάγῃ αὐτὰ εἰς ὕψος τραγικόν. Ἄφοῦ πρῶτον ἐπικαλεσθῆ τὸν Θεὸν καὶ ψάλλῃ τὰς συμφορὰς τοῦ ἀνθρώπου γένους, εἶτα δὲ τὰς ἰδίας δυστυχίας, ἀπαδίδει χάριτας εἰς τὸν Ἰψιστον διὰ τὴν παρ' ἐλπίδα σωτηρίαν. Μετὰ δὲ τὸ προσίμιον τοῦτο, ὅπου διαφαίνεται ὀλὴ ἡ θεοσέβεια τοῦ ποιητοῦ, εἰσέρχεται οὗτος εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀφήγησιν τῶν δραματικῶν ἐπεισοδίων. Οἱ ἐξάμετροι στίχοι τοῦ Αἰμ. Πόρτου εἶναι ἄμεμπτοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ μετρικὴν καὶ γλωσσικὴν ἐποψίν καὶ τὰ πράγματα ἀπεικονίζονται κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ ἱκανὴν ζωηρότητα. Εἶναι συνήθως ἄξιος προσοχῆς εἰς τὴν περιγραφὴν. Ἄλλ' ὄχι σπανίως καὶ ἡ περιγραφή του καὶ ἡ ἐξωτερικεὺς συναισθημάτων γίνονται εἰς τόνον λίαν ἐξεζητημένης ὑπερβολῆς εἰς τὴν φράσιν καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ποιητικῶν λέξεων. Οὕτω δὲ ὑπὸ τὸν ὄγκον αὐτῶν τῶν λέξεων καὶ τὴν ἠχηρότητα τῶν στίχων ὑπάρχει πολλὴ κενότης. Δεῖπει εἰς τὴν ἀφήγησιν ἡ φυσικότης, τὴν ὁποῖαν δὲν δύναται ν' ἀναπληρώσῃ ἡ ἐπιμέλεια περὶ τὴν ἀρχαιοτρόπον φράσιν καὶ ἡ

στιχουργικὴ δεξιότης. Ὁ Αἰμ. Πόρτος εἰς τὸ ποίημά του τοῦτο, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα του, φαίνεται νὰ εἶναι ὁ πρόδρομος καὶ διδάσκαλος τῶν κατόπιν λεξιθηρῶν στιχοπλόκων. Ἐπὶ πλεόν ὁ κλασικιστὴς οὐδέποτε λησμονεῖ ἑαυτὸν καὶ ἔξω τῆς γλωσσικῆς ἢ στιχουργικῆς περιοχῆς· ἐνῶ ἐμπορεῖται ὑπὸ τόσο πνεύματος χριστιανικῆς εὐσεβείας καὶ ἐνῶ φανερόνεται παντοῦ ἀπολύτως χριστιανός, συχνάκις ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς νὰ ὁμιλῇ περὶ τοῦ Διός· ἀπακαλεῖ αὐτὸν «πατέρα θεῶν, ἀνδρῶν τε.» Ἡ σύγχυσις αὕτη τοῦ χριστιανοῦ καὶ τοῦ ἀρχαιολάτρου λογίου εἶναι τὸ κοινὸν γνώρισμα ἄλλων τῶν κλασικιστῶν φιλολόγων, κοσμικῶν καὶ κληρικῶν, τὸ ὁποῖον βεβαίως μαρτυρεῖ πόσον οὗτοι ἔγραφον χωρὶς νὰ συγκινοῦνται πραγματικῶς καὶ νὰ αἰσθάνωνται. Κατὰ τοῦτο ὁ Αἰμ. Πόρτος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῶν κλασικιστῶν τῆς περιόδου ταύτης.

Μετὰ τοῦ εὐχαριστηρίου ὕμνου, ὁ ὁποῖος ἐγράφη εἰς Frankenthal κατὰ τὸ 1592, δηλαδὴ μετὰ τὴν ἐκ τῆς Αὐστρίας ἐπιστροφὴν τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὁ Αἰμ. Πόρτος συνεξέδωκε καὶ τὴν ἐπιθαλάμιον ὠδὴν, τὴν ὁποῖαν ἔγραψεν εἰς τοὺς γάμους τοῦ ἐκλέκτορος Φρειδερίκου Δ', κόμητος Παλατίνου. Ὁ ἀγαθὸς καὶ εὐσεβὴς λόγιος μόνον διὰ τῆς ποιήσεως ἠδύνατο νὰ ἐκφράξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τοὺς προστάτας του καὶ εὐεργέτας του. Διὸ καὶ ὅταν ἐνυμφεῦθη ὁ ἐκλέκτωρ (1593) ἐξύμνησε τοὺς γάμους του μὲ τὸ ποίημα αὐτό, τὸ τιτλοφορούμενον: «Ἐπιθαλάμιος ὠδή, ἐν ἣ ἡ πρώτη τῶν πρώτων γάμων θεῖα διάταξις καὶ νόμος γράφεται.» Ἡ ὠδή, ἀποτελουμένη ἐξ 130 δακτυλικῶν ἐξαμέτρων στίχων, χριστιανικωτάτη κατὰ τὸ πνεῦμα, εἶναι ἄμοιρος παντελῶς σχεδὸν ποιητικῆς πνοῆς. Ἀμφότερα τὰ ποιήματα ταῦτα ὁ Πόρτος μετέφρασε καὶ εἰς λατινικοὺς στίχους.

Καὶ εἰς τὰ ἄλλα στιχουργήματά του κυριαρχεῖ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς θεοσεβείας καὶ εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ κλασικιστοῦ ἢ ἐκδήλωσις. Διαφέρουν ὅμως ταῦτα κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, κυρίως τὴν μετρικὴν. Ἀπαρνηθεὶς τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον ὁ Αἰμ. Πόρτος, χρησιμοποιοῖ πλεόν τὸν μονότονον καὶ κουραστικὸν δίμετρον ἀκατάληκτον καὶ δίμετρον καταληκτικὸν στίχον, εἰς τὸν ὁποῖον μόνος σχεδὸν ὁ σύγχρονός του Μάξιμος Μαργούνιος ἀνεδείχθη ἀριστοτέχνης. Εἰς τὰ μέτρα ταῦτα ἔγραψε δύο ποιήματα,

τὰ ὅποια κατὰ τὴν πρώτην τοῦ νέου ἔτους 1600 καὶ τοῦ νέου αἰῶνος ἀπηύθυνε «τῷ ἐνδοξοτάτῳ καὶ σεμνοτάτῳ Ἡγεμόνι, Μαυριτίῳ τῷ Ἀσσίας Λαυδογραυτίῳ, Κόμητι τῶν Καττιμελιδοῦν, τῶν Δεκίων, τοῦ Ζιγωνάνου, τῆς Νιδδας καὶ τὰ ἐξῆς· τῷ καινῷ μου Δεσπότη καὶ εὐμενεστάτῳ Προσιάτῃ». Εἰς τὴν συνοδεύσασαν τὴν ἀποστολὴν τῶν ποιημάτων του ἐπιστολὴν λέγει ὅτι, ἀκούων τὰ στολίζοντα τὸν Ἡγεμόνα ἠθικὰ προτερήματα, ἤθελε νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτὸν καὶ πολλάκις ἀπεπειράθη τοῦτο· «ἀλλ' ὁ καιρὸς, ἀλλ' ὁ φθόγος, ἀλλ' ὁ φόβος, καὶ ἡ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος ἄγαν λαμπρότης τοῖς ἡμῶν ἐπιχειρήμασιν ἀεὶ πικρὰν προσήνεγκε κωλύμην. Ἔελος δέ, κατ' ἀγαθὴν τινα τύχην, τοῖς τοῦ Δαβὶδ ψαλμοῖς ὑπὸ τῆς σου μεγαλοπρεπεστάτης παιδείας ρωμαῖστὶ μεταφρασθεῖσιν ἐντυχῶν, παραχρῆμα τὴν τῶν μέτρων ποικιλίαν, τὴν φράσιν, τὴν καθαρότητα, τὴν σεμνότητα, καὶ παντοῖον ἀνθρώπου λόγου κόσμον ἐν τούτοις ἀναμφισβητήτως εὐρών, πρῶτον μὲν τῷ Θεῷ τῶν τοιούτων Ἡρώων θαύματα ἡμῖν εὐνοϊκώτατα χαρισάμεν, χαριστηρίους ὕμνους ὕμνειν, ἔπειτα δὲ τοῖς ἡμιθέοις τὰς ὀφειλομένας τιμὰς ἀπονέμειν ἔγνω. Ταῦτα τολμῶν (ὡ σεβαστὸν τῶν διογενῶν Ἀρχόντων κῦδος) ἡμᾶς παρὰ τὸ πρέπον ἴσως ἐποίησε τολμηροτέρους ἐν καιναῖς καὶ ἀπροσδοκῆταις ἐπιστολῶν καὶ μέτρων ἀμέτρων πομπαῖς¹». Ἀλλὰ τὴν νέαν ταύτην τόλμην του δικαιολογεῖ ἐμμέτρως ὡς ἐξῆς:

Ἄλλ' ἤδη νέον ἔτος,
Αἰῶν τε νέος ἤδη·
Τίς οὖν, τίς σωφρονέων
Ἡμᾶς τολμήσει πρῶτον
Εἰ τι νέον τολμῶμεν;
Τὰ νέα τοῖς βροτοῖσι
Φιλῆϊ πᾶσιν ἀρέσκων
Μουσαίων βασιλῆϊ
Νέον νέον φοροῦμεν
Σκῆπτρον, καὶ τοῦ κοσμοῦμεν

Νέον στεφάνῳ κάραν,
Καὶ ῥάδοις νοσοδέπτοις,
Εὐώδεσιν τε κλένοις
Ναρκισσῶν ἀγλαῖαις,
Ἴων τε πορφυρέαις
Πλοκαῖς ὀδοῦς στοροῦμεν,
Ἄς νέον Βασιλῆος
Πατήσουσιν αἱ πέλαι
Εἰς νέαν Ἐλικῶνος
Ἐδραν ὅταν μολήσει.

Ὁμολογουμένως τὸ ποίημα τοῦτο, τὸ ὅποion ἀποτελεῖται ἐκ δέκα εἰσέτι στίχων, συγκρινόμενον πρὸς τὰ ἐγκωμιαστικὰ ἐπιγράμματα, ἔχει τι τὸ νέον εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐγκωμίου. Ἡ αὐτὴ

καινοτροπία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἄλλο συναποστελλόμενον πρὸς τὸν Ἡγεμόνα στιχοῦργημα ἐξ 182 διμέτρων ἀκαταλήκτων στίχων καὶ τιτλοφορούμενον «Καλλιόπη δωρίσδοισα». Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο, τὸ ὅποion δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἑκατονταέτηρος ὠδῆ, ὁ ποιητὴς, χριστιανικώτατος πάντοτε, παρουσιάζεται καὶ ὡς ἀνθρωπιστής. Οἱ ἀνθρώποι, λέγει, εἶναι τέκνα τοῦ Θεοῦ τοῦ κυβερνῶντος τὰς βροντὰς καὶ κρατοῦντος τῶν θνητῶν καὶ ἀθανάτων· πρέπει λοιπὸν ν' ἀπευθύνουν ὕμνους εὐχαριστηρίους πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἠὲ δόκησεν αὐτός νὰ διέλθουν τὸν ἀπελθόντα αἰῶνα μετὰ πολλῆς χαρμοσύνης· ἀπαριθμεῖ δὲ τὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγαθὰ τοῦ Ἰψίστου. Διὰ τοῦτο—συνεπάγεται—ποῖος μεταξὺ τῶν θνητῶν θὰ εὐρεθῇ τόσον ἀγνώμων, ὥστε νὰ μὴ ὕμνήσῃ προφρόνως τὸ θεῖον ὄνομα; Στρεφόμενος δὲ εἶτα πρὸς τὸν Θεὸν παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡσυχώτερον αἰῶνα, νὰ καταπαύσῃ τοὺς πολέμους καὶ νὰ χάρισῃ τὴν γενικὴν εἰρήνην διὰ νὰ βλέπουν τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν παιδείαν εἰς τὰς πόλεις, τὰ χωρία, τοὺς ἀγρούς, νὰ δύνανται δὲ οὕτω νὰ χαροῦν ὅλον τὸ πλῆθος τῶν δωρουμένων ἀγαθῶν του. Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ταύτην, ἡ ὅποια ἀληθῶς μετ' ὅλην τὴν ὑπάρχουσαν φανερὰν εἰς τινὰ μέρη κοινοτυπίαν, δὲν στερεῖται ὕψους τινός, ὁ ποιητὴς ἐρωτᾷ: Μετὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὀφειλομένης τιμῆς, ποῖον ἐκ τῶν θνητῶν ἢ ἡμιθέων πρέπει νὰ ὕμνήσω; Εἰς τὴν ἐρώτησιν του ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος. Ἀφοῦ ζητήσῃ συγγνώμην ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας καὶ δώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ψάλλῃ αὐτοὺς εἰς ἄλλους καλλιτέρους καιρούς, εὐρίσκει ὅτι ὁ ἀξίος τοῦ ὕμνου του εἶναι ὁ νέος ἡγεμὼν Μιχυρίτιος. Ἐξυμνεῖ λοιπὸν τοῦτον μὲ πολὺ ἐπαινετικὰς φράσεις· ἀλλὰ τὸν ἐπαινον αὐτόν, τὸν ἀληθῶς παρεξηγήσιμον ὡς κολακειαν, τὸν κάμνει κάπως σεμνὸν ὁ περιορισμὸς εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῶν ἠθικῶν μόνον προτερημάτων τοῦ ἡγεμόνος, τοῦ ὁποῖου ἐξαίρει τὴν παιδείαν, καὶ ἡ προτραπὴ πρὸς ὅλους τοὺς θεράποντας τῶν Μουσῶν νὰ γίνουν μέτοχοι τῆς καινοτέρας εὐτυχίας, τὴν ὅποian ὑπόσχεται ἡ βασιλεῖα τοιοῦτου ἡγεμόνος, ἀσκοῦντος τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἡ ποιητικὴ αὕτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρίτιον κλείεται μὲ ἕν ἄλλο εἰκοσάστιχον ποίημα, περιεργότατον—ἂν μὴ τι ἄλλο—διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν εἰς αὐτὸ ἰδέαν: Ὅτι δηλαδὴ τὰ ἐκτυπωθέντα

1. Weber pp. 27—28.

διανοητικά προϊόντα γινόμενα γνωστά εις όλους, δικαίως νομίζονται ήτιμημένα και ούδεις κάμνει λόγον περι αὐτῶν, ἅμα καταστοῦν κοινὸν κτήμα· ἐνῶ τὰ μένοντα ἀνέκδοτα και καθιστάμενα σπάνια και μὴ ὄρατὰ εις όλους τοὺς ἀνθρώπους, τὰ λαμβάνομεν εὐχαρίστως και τὰ διαφυλάσσομεν ἀσφαλῶς μεταξὺ τῶν πολυτιμότερων κειμηλίων μας.

Δύο ἄλλα ποιήματα τοῦ Πόρτου, ἐξ 155 στίχων διμέτρων ἀκαταλήκτων τὸ ἓν και ἐξ 85 διμέτρων καταληκτικῶν τὸ ἕτερον¹ εἶναι και αὐτὰ ἔκφρασις εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν «ἐνδοξότατον, ἰσχυρότατον και πραότατον Ἰωάννην Ἀδόλφον, διάδοχον τῆς Νορδηγίας, δοῦκα τοῦ Σλέδινγκ—Ὀλσταίν, κόμητα τοῦ Ὀλντεμπουργκ και Ντέλμενχορστ κτλ.» παρὰ τοῦ ὁποῦ εὐηργετήθη, και φέρουν τὸν γενικὸν τίτλον «Εὐχαριστήριον». Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τούτων ὁ ποιητὴς ἐγκωμιάζει κατ' ἀρχὰς κάπως ὑπερβολικῶς τὸν εὐεργετήσαντα αὐτόν, εἶτα δὲ τὸν προτρέπει νὰ δαμάσῃ τὴν θηριώδη δυναστείαν τῆς Ἀγνοίας, τὴν κακίαν και τὴν ὑπερηφάνειαν· πρὸ πάντων ὁμοῦ τὴν Πενίαν, τὸ χεῖριστον ἐξ ὄλων τῶν θηρίων, τὰ ὅποια βασανίζουν τοὺς ἀνθρώπους. Συχνὰ ἐπαναλαμβάνει ὁ ποιητὴς ὡς ἐπωδὸν τοὺς στίχους:

*Δάμα, δάμα τὴν Πενίαν
και ταύτης ἀναισχυντίαν
μυρίων κακῶν αἰτίαν.*

«Οἱ λοβόλοι τῆς Πενίας ὀδόντες προξενοῦν ἀνοικτιρμόνως ἀθεραπεύτους ἀλγηδόνας εις τοὺς ἀθῶους μουσοπώλους και πολλάκις φρονεοῦν ταχύτερον ἀπὸ τὸν ἰὸν τῶν Μελιταίων ἐχιδνῶν. Τοὺς ὑπ' αὐτῆς τρωθέντας δὲν δύνανται νὰ θεραπεύσουν μήτε ὁ Μαχάων, μήτε ὁ Παιήων, ἀλλὰ μόνον ὁ Πλοῦτος.» Ὁ πολὺ δοκιμασθεὶς ὑπὸ τῆς πενίας Πόρτος ἐξωτερικεῦει ὄλον τὸν πόνον του δι' ὅσα ἔπαθεν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν κάμνει καθόλου ὑψηλὴν τὴν ποίησίν του· ἀπ' ἐναντίας πεζολογεῖ ὅσον οὐδαμοῦ ἄλλοῦ και παρουσιάζεται ὡς μὴ ἔχων ὄλην τὴν ὠραίαν ὑπερηφάνειαν τοῦ πατρός του εις τὴν

1. Δημοσιεύονται τὰ δύο ταῦτα ποιήματα εις τὸ βιβλίον: «Πρόκλου Διαδόχου Πλατωνικοῦ εις τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλία 88 (μετὰ τῆς λατινικῆς μεταφράσεώς του) ὑπὸ Αἰμ. Πόρτου, Hamburgi et prostant Francofurti MDCXVIII.—Ἡ ἔκδοσις αὕτη θεωρουμένη σπάνια σήμερον ὑπάρχει εις τὴν Ἐθν. Βιβλιοθήκην (Ε. Φ. 4486).

δυστυχίαν. Παρὰ τὴν γνώμην δὲ τῶν φρονούντων, ὅτι διὰ τοὺς ἀληθεῖς ἐργάτας τοῦ λόγου ἢ τῆς τέχνης ἢ πενία και ἡ δυστυχία εἶναι δυνάμεις δημιουργικαί, ὁ Πόρτος φρονεῖ—ὡς πολλοὶ ἄλλοι—ὅτι μὲ τὸν πλοῦτον μόνον οἱ «ἀοιδόπολοι» δύνανται ν' ἀναδειχθοῦν· διὸ και ἐπιμένει εις τὴν προτροπὴν τοῦ καταδασμοῦ τῆς πενίας. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ποιήματος εἶναι ἐγκώμιον τῆς δικαιοσύνης τοῦ ἡγεμόνος και ὄλης τῆς καλῆς διοικήσεώς του, ἡ ὅποια καθιστᾷ εὐτυχῆ τὸν βίον τῶν ὑπηκόων του. Ἀλλὰ τὸ ἐγκώμιον γίνεται μὲ ὑπερβολὴν τάσιν, ὥστε και ἔπου διατυπώνεται γνησίως ποιητικῶς ἐννοιά τις, εἰκῶν, φράσις, χάνεται αὕτη ὑπὸ τὴν ἐγκωμιαστικὴν ὑπερβολὴν.

Και τὸ ἄλλο εὐχαριστήριον ποίημα ἔχει γραφῆ εις τὸν αὐτὸν μονότονον τρόπον τῆς ἐκφράσεως τῆς εὐγνωμοσύνης και ἐγκλείει τὴν ἰδίαν θεοσέβειαν. Ἐχει ὁμοῦ ἀρχαιοπρεπεστέραν τὴν ἔμπνευσιν· και ὁ ἀντίλαλος τῶν ἀρχαίων ποιημάτων εἶναι εις αὐτὸ ἰσχυρότερος. Ὁ κλασικιστὴς ποιητὴς φανερόνεται ὀλοκληρωτικῶς.

*Τὰ δῶρα νητρεκέως
τοὺς θεοὺς χολωθέντας
ταῖς βροτῶν ἀμαρτίαις
ραδίως ἐξιλιάσει,
κατὰ τὴν παροιμίαν
πάσαι τεθρῦλλημένην
ὁ Φοῦβος ὁ Μοῦσάων
ἡγεμῶν χρυσοκόμων,*

*τοῖς ἑαυτοῦ τόξοις,
και βελῶν ἀκωκαῖοι
πολλάκις ἦν ἐτοιμὸς
βαλεῖν, κῆρα φοροῦσαις,
τὴν κεφαλὴν ἀδίκων
ἢδ' ἀθεμιστῶν βίαν
παυσόμεν ἤδη μέλλε
τὴν ὑπερηφανοῦσαν κτλ.*

Διὰ τὴν ὀπωσθήποτε πληρεστέραν ἀπεικόνισιν τῆς φιλολογικῆς μορφῆς τοῦ Αἰμ. Πόρτου πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι οὗτος συνέθεσε προσέτι τὸ κατὰ τὸ 1605 δημοσιευθὲν ἔργον «Περὶ τῆς πηλαιᾶς τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς Συμπόσοις συμπεριφορᾶς», βιβλίον εὐτράπελον και παιγνιωδῶς γεγραμμένον, ἀποβλέπον εις τέρψιν μᾶλλον ἢ διδασκαλίαν, ἀλλὰ πάντως σοφώτατον, και πραγματείαν εις λατινικὴν γλῶσσαν «Περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης και ποικιλωτάτης δυνάμεως τοῦ Μηδενός» ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1609.¹ Ἰκαναὶ ἄλλαι πραγματεῖαι του και πολλαὶ ἐπιστολαὶ του μένου ἀνέκδοτοι.²

1. Τὰ ἔργα ταῦτα περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Weber σελ. 82 και 85—89

2. Ἴδε εις E. Legrand: α', 2, III pp. 107—110.

Οἱ ἐπιγραμματοποιοὶ καὶ ᾠδοποιοὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος.— Οἱ κλασικιστὰι Ἕλληνας τῆς 15ης καὶ 16ης ἑκατονταετηρίδος, οἱ καὶ ποιηταὶ ἐπιγραμμάτων, ὕμνων, ᾠδῶν, προσηλώθησαν μετὰ φανατισμοῦ, δύναται τις νὰ εἴπῃ, εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ ἀπεθέωσαν μετὰ τῶν ξένων συναδέλφων τῶν τὴν ἀρχαιομάθειαν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἐπίσης φανατικῶς. Διὰ τὴν τάσιν τῶν ταύτην δύναται νὰ προταχθῇ ἡ δικαιολογία, ὅτι συνεδιβάζετο πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὴν δύναμιν τῆς ἀνάγκης τοῦ βίου. Ἄλλ' ἡ δικαιολογία αὕτη δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ διὰ τοὺς κλασικιστὰς τῶν μετέπειτα αἰώνων, ὅτε ἡ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα προσήλωσις εἶχε κατὰ πολὺ μετριασθῇ, ἡ δὲ ἀρχαιομάθεια δὲν ἀπέδλεπε πρὸς τὴν γενικωτέραν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ ἀρχαῖαι γλώσσαι, ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ, ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν σοφῶν καὶ λογίων τῆς Δύσεως διὰ νὰ συννεγοῦνται μεταξὺ τῶν, νὰ μεταδίδουν πρὸς ἀλλήλους τὰς σκέψεις τῶν καὶ νὰ διαδίδουν τοῦλάχιστον εἰς τοὺς μορφωμένους τὰς ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων πνευματικῶν προϊόντων προκυπτούσας νέας ἰδέας τῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπέδλεπον εἰς τὴν ἐξευγένισιν τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων, εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ γενικῶς εἰς τὴν ὠφέλειαν τῆς ἀνθρωπότητος· διὰ τοῦτο καὶ πᾶσα αὕτη ἡ κίνησις ὠνομάσθη ἀνθρωπιστικὴ (Humanismus). Ἄλλ' ὅταν αἱ μητρικαὶ γλώσσαι τῶν σοφῶν τούτων τῆς Δύσεως ἐτελειοποιήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν, ἤρχισε δὲ νὰ γίνεται εὐρυτέρα καὶ ἡ διάδοσις ἐκάστης γλώσσης εἰς ἄλλας ξένας χώρας, ἡ τῆς αὐτῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας συνετελείτο διὰ τῆς μητρικῆς ἐκάστου σοφοῦ γλώσσης. Ἡ χρῆσις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς περιωρίζετο βαθμηδόν, ἀπέμενεν ὡς ἀποκλειστικὸν σχεδὸν προνόμιον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ἢ τῶν ἀρχαϊκῶς φιλοσοφούντων ἐπιστημόνων, μέχρις αὐ καὶ εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν ἔφθασεν εἰς τὸ ἐλάχιστον. Οἱ Ἕλληνας λόγιοι δὲν ἐνόησαν τοῦτο καὶ ἐξηκολούθουν νὰ παραμένουν πισιῶς προσηλωμένοι εἰς τὴν κλασικὴν παράδοσιν καὶ νὰ ἐργάζονται πάντοτε πρὸς διάδοσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν τῶν πλέον.

Βεβαίως καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν τῶν χρόνων τούτων συνέβαινεν ὅ,τι καὶ εἰς τὴν τῆς Δύσεως. Παραλλήλως πρὸς

τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ἡ λαϊκὴ, ἡ ἀπὸ μακρῶν αἰώνων καταστάσα μητρικὴ, καὶ ἐτελειοποιεῖτο ὑπὸ πολλῶν εἴτε συνειδητῶς, εἴτε ἀσυνειδήτως. Ἄλλ' ἐὰν εἰς τὴν Δύσιν οἱ πολέμιοι τοῦ γλωσσικοῦ κλασικισμοῦ, οἱ νεωτεριστὰι καὶ γλωσσικοὶ ἐπαναστάται ἦσαν οἱ πολλοὶ καὶ ἐπεκράτησαν κατόπιν μακρῶν ἢ συντόμων ἀγώνων, οἱ Ἕλληνας οἱ συνειδητῶς ἀντιπαλοὶ τῶν κλασικιστῶν ἦσαν ἡ μειονότης, κατὰ δὲ τὸ μέγιστον μέρος τῶν δὲν εἶχον καὶ τὴν ἐκ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς ἐπιβολήν, ἡ ὁποία θὰ προσέδιδεν εἰς τὴν προσπάθειάν τῶν διὰ τὴν κατίσχυσιν τῆς λαϊκῆς γλώσσης τὴν ἀπαραίτητον πρὸς τοῦτο δύναμιν. Προσέτι τὸ γόητρον τῆς ἰδέας, ὅτι μὲ τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης διασώζεται ἡ ἐθνικὴ παράδοσις καὶ τηρεῖται ἀδιάσπαστος ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῆς ἐθνότητος, ἦτο μέγα καὶ ἠχημαλώτιζε πάντοτε τὰς διανοίας κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ πιστεύουν ἀδιστακτικῶς εἰς τῆς ἰδέας ταύτης τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἔκαμνε μᾶλλον πιστευτὴν καὶ ἡ μεγάλη ἀλλὰ καὶ κακὴ χρῆσις τῆς λαϊκῆς ὑπὸ τῶν διαφόρων ὀργάνων τῆς καθολικῆς ἢ λουθηρανικῆς ἐκκλησιαστικῆς προπαγάνδας. Διὰ τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοὺς λόγους δὲν δύναται πλέον νὰ φαίνεται καὶ πολὺ παράδοξον πῶς ἄνδρες λόγιοι, οἱ ὁποῖαι ἐφρόνουν, ὅτι γλῶσσα γραφομένη πρέπει νὰ εἶναι ἡ λαϊκὴ, ἔγραφον συνηθέστατα καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν. Καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται περισσότερον εἰς τὴν πόλιν. Κοσμικοὶ ἢ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸν πεζὸν λόγον χρησιμοποιοῦν σχεδὸν ἀπολύτως τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, διὰ τὴν πόλιν γνωρίζουν μόνον τὴν ἀρχαίαν.

Ἡ τῶν δύο τελευταίων μεταδουζαντινῶν αἰώνων λυρικὴ ποίησις—ἂν δύναται νὰ ὀνομασθεῖν οὕτω τὰ καταπληκτικῆς ποσότητος ἔμμετρα προϊόντα τῶν Ἑλλήνων λογίων—εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀρχαϊζούσα εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μετρικὴν. Εἶναι ἀπείρως περισσοτέρα τῆς εἰς τὴν λαϊκὴν. Καὶ ἡ τῆς αὐτῆς πληθωρικῆς ἔμμετρος παραγωγή ἐξεκολουθεῖ κατὰ τὴν 17ην καὶ 18ην ἑκατονταετηρίδα ν' ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιγράμματα, ὕμνους, ᾠδάς, διὰ τῶν ὁποίων ἐγκωμιάζονται, φορτικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πρόσωπα καὶ πράγματα, ἰδέαι καὶ πίστεις. Δὲν ὑπάρχει σχεδὸν Ἕλλην λόγιος, λόγου ἄξιος ἢ μὴ, ὁ ὁποῖος νὰ

μή συνέθεσε και στίχους τριαύτης ύφης· δὲν ὑπάρχει σχεδὸν σύγγραμμα, ἐκδοθὲν διὰ τοῦ τύπου, εἰς τὸ ὅποσον νὰ μὴ προτάσσονται ἔμμετροι χαρακτηρισμοὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἢ τοῦ περιεχομένου του, θρησκευτικοῦ συνήθως, οἷοτι τὰ συγγράμματα ταῦτα στρέφονται κυρίως περὶ θεολογικὰ ζητήματα, ὡς ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν κραταίωσιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συνειδήσεως, ἢ ὁποῖα δὲν διαστέλλεται πλέον ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν τριαύτην. Καὶ τὰ ἔμμετρα ταῦτα δημιουργήματα ταχέως καταντῶν εἰς σχολαστικὰ κατασκευάσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μᾶλλον χαρακτηριστικὰ εἶναι τ' ἀποτελούμενα ἀπὸ καρκινικοῦς στίχους ἢ τὰ συντιθέμενα διὰ μόνον τὸν σκοπὸν νὰ δειχθῇ ἡ στιχουργικὴ δεινότης τοῦ ποιητοῦ μὲ τὴν παράταξιν στίχων, σχηματιζόντων πελέκεις, ξίφη, ἀσπίδας, ὡς και τὰ τριαύτα. "Ο,τι συμβαίνει εἰς πᾶσαν περίοδον παρακμῆς, συνέθη και κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους. Παραμελεῖται ἡ ἐσωτερικὴ εὐσία διὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀρχαῖζοντες στιχουργοί, γράφοντες ἐπιγράμματα, ὕμνους, ὠδὰς, δὲν εὐρίσκονται κατὰ τινα ἔποψιν ἐντελῶς ἔξω τῆς ἐποχῆς των. Ἀκολουθοῦν εἰς τοῦτο τοὺς θεολογοῦντας ἢ τοὺς κυρίως φιλολόγους συγγραφεῖς τῆς Δύσεως, οἱ ὁποῖοι και αὐτοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παρουσιάζουν παρόμοια ποιητικὰ προϊόντα, πάντως ὅμως εἰς μικροτέραν ποσότητα. Ἀλλὰ γενικῶς ἡ ἐξέτασις ὅλης αὐτῆς τῆς πληθωρικῆς ἔμμετροῦ παραγωγῆς δὲν δύναται νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν μελαγχολικὴν σκέψιν: πόση δαπάνη διανοίας ἔγινε δι' ἐργασίαν ἄγονον εἰς οὐσιαστικώτερα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ τὰ ποιητικὰ ταῦτα προϊόντα δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ προταχθοῦν—πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων—ὡς δείγματα τουλάχιστον ἀνεκτῆς μιμήσεως τῆς ἀρχαίας ποιήσεως.

Τὰ στιχουργήματα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι και ὅλως διόλου ἀπορρίψιμα· ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύονται ὡς ἐκπληροῦντα σκοπὸν τινὰ οὐχὶ ἀνάξιον λόγου· ἀποτελοῦν ταῦτα καλλίστην συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς και θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ὑπὸ τοὺς Τούρκους δουλείας. Καθορίζουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καθαρῶς τὴν ἐργασίαν τῶν Ἑλλήνων λογίων διὰ τὴν διανοητικὴν ἀνάπλασιν τῶν ὁμοεθνῶν των και ἀπεικονίζουσιν οὐχὶ ἑλλιπῶς τοὺς τιοῦτους ἐργάτας· δύναται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς δοκίμια κριτικῆς ἀτελοῦς μὲν,

ἀλλὰ τὰ μέγιστα πληροφοριακῆς· ἡ ἱστορία, ἡ πολιτικὴ και ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ὡς και ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας δύνανται ν' ἀρύωνται ἐκ τῶν ποιητικῶν αὐτῶν προϊόντων πολῦτιμα βοηθήματα. Ὑπὸ τὴν ἄποψιν δὲ ταύτην δὲν ἀπομακρύνονται και πολὺ τοῦ προσορισμοῦ των, τουλάχιστον τὰ ἐπιγράμματα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτὴν περίοδον χρησιμοποιοῦνται και εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἢ μᾶλλον ἐκκλησιαστικὴν διαμάχην, τὴν διεξαγομένην μεταξὺ τῶν κληρικῶν και λαϊκῶν ὁπαδῶν τῆς Ἀνατολικῆς και Δυτικῆς Ἐκκλησίας σφοδρῶς μὲν ἀπὸ πολλῶν αἰώνων, σφοδρότερον δὲ μετὰ τὴν πλήρη ὑποδούλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔτε ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἐνέτεινε τὸν ἀγῶνά της πρὸς ὑπαγωγὴν τῆς Ἀνατολικῆς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της. Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταύτην διαμάχην, κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ βιαίτεροι πολέμιοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ εἰς τὴν Ἰταλίαν και ἰδίως εἰς τὴν Ρώμην σπουδάζοντες Ἕλληνες και ἀσπαζόμενοι τὸ καθολικὸν δόγμα, ἡ ποίησις δὲν ἔμεινεν ἀχρησιμοποίητος. Οἱ διαμαχόμενοι, σοφοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θεολόγοι και δεξιὸι χειρισταὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἰδεῶν των και πρὸς σατυρισμὸν τῶν πεποιθήσεων και τοῦ προσώπου τοῦ ἀντιπάλου συνθέτουν ἐπιγράμματα και οὕτω δημιουργεῖται νέον εἶδος θρησκευτικῆς ποιήσεως, τὸ ὁποῖον κάλλιστα δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐκκλησιαστικὴ λιβελλογραφία. Ἡ λεπτομερῆς ἐξέτασις ὅλων τῶν ἀρχαῖζόντων ὡς πρὸς τὴν γλώσσαν και τὴν μετρικὴν ποιητικῶν προϊόντων, τὰ ὅποια πκρήχθησαν κατὰ τὸν 17ον και 18ον αἰῶνα, δὲν ἀποδίδει θεβλίως ἀπαράιτητος, οὔτε και σκόπιμος. Διὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶ νὰ ὀμιλήσω λεπτομερέστερον μὲν περὶ τοῦ ἔργου ἐξεχόντων τινῶν λογίων, οἱ ὁποῖοι διὰ τὴν καθόλου πνευματικὴν και ἄλλην δρασίν των εἶναι ἀξιοὶ εὐρυτέρας μνείας, περιληπτικώτατα δὲ περὶ τῶν ἄλλων.

Ἐκ τῶν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τῆς ὅλης ἐπιγραμματοποιίας, ἰδίως δὲ τῆς θρησκευτικῆς εἶναι ὁ Ἰωάννης Ματθαῖος Καρυοφύλλης ἢ Καρυόφυλλος. Ὁ βίος και τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ αὐτοῦ παρουσιάζουν ἱκανὸν ἐνδιαφέρον¹. Ἐγεννήθη με-

1. Κυριώτατα βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ι. Μ. Καρυοφύλλου.—Leo Allatius: 1) Apes Urbanae sive de viris illustribus, qui ab anno

ταξὺ τοῦ 1565 καὶ 1566 εἰς τὰ Χανιά τῆς Κρήτης, ὅπου κατ' ἤρχισε τὰς σπουδὰς του. Κατὰ τὸ 1583 μετέβη εἰς Ρώμην καὶ εἰσήλθεν εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου². κάτοχος δὲ πολὺ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεδείχθη ἐκ τῶν καλλιτέρων μαθητῶν καὶ μετὰ διετῆ φοίτησιν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πάπα Κλήμεντος τοῦ Ζ' ἔγινε διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας, δόσας ἐξετάσεις ἐνώπιον καρδινάλιων, οἱ ὅποιοι ἐθαύμασαν τὴν εὐφυΐαν του καὶ τὴν πολυμάθειάν του. Ἐδίδαξεν ἐπὶ 14 ἔτη εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦτο, χρηματίσας καὶ διάκονος τοῦ παπικοῦ παρεκκλησίου. Γενόμενος ἱερεὺς ἐστάλη κατὰ τὸ 1596 εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἐπίσκοπος Κισσάμου. Ἄλλ' εἰς τὴν θέσιν του ταύτην ἐδείχθη τόσον φανατικὸς ὑποστηρικτῆς τῶν συμφερόντων τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὥστε ἐξήγειρε τοὺς ὀρθοδόξους κατοίκους, ὁ δὲ τότε Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς ἔγραψεν εἰς τὴν Δημοκρατίαν τῆς Ἑνετίας, ζητῶν τὴν μεσολάβησιν τῆς διὰ τὰ παύσασθαι ἐνέργειαι τοῦ Καρυοφύλλη. Ἡ Δημοκρατία, μὴ θέλουσα νὰ δυσαρεστῇ τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους τῆς, εἰς τὴν θρησκείαν των τουλάχιστον, ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἀπὸ τὴν Κρήτην. Ὁ Καρυοφύλλης ἐπανέρχεται εἰς τὴν Ρώμην, καὶ διορίζεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ (κατὰ τινὰς δὲ ἄλλας πληροφορίας ἔλαβε τὴν θέσιν καθηγητοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου), ὀνομάζεται δὲ καὶ ἀρχιεπίσκοπος Ἰκονίου, θέσις εἰς τὴν ὅποίαν οὐδέποτε μετέβη. Ζῶν εἰς τὴν Ρώμην, ὡς οἰκίος τῶν σπουδαιότερων τότε καρδινάλιων, καὶ μετὰ τῶν βιβλίων του, κατεγίνετο εἰς τὴν συγγραφὴν διαφορῶν

MDCXXX per totum MDCXXXIII Romae adfuerunt, ac Typis alicuique vulgauerunt. Romae 1623, pp. 162—4. 3) De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua Consensione libri tres. Coloniae Agrippinae 1648. pp. 997—1000.—Janus Nicius Erythraeus: Pinacotheca imaginum illustratum doctrinae vel ingenii laude virorum, qui auctores superstite diem suum obierant. Tom. I—III. Colonia 1643—1648 εἰς τόμ. I σελ. 223—4.—L. Crasso: Istoria de' Poeti Graeci. In Napoli 1678 p. 277.—Τόμος Ἀγάπης κατὰ Λατίνων συλλεγὰς καὶ τυπωθεὶς παρὰ Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ἰάσιον 1698 σελ. 19.—E. Legrand α' 2. tom. III pp. 196—203 καὶ tom. V pp. 206—7.

2. Ἴδτε περὶ τοῦ σχολείου τούτου εἰς σελίδα 188 τοῦ παρόντος βιβλίου...

ἔργων καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν ποιημάτων. Τὰ συγγράμματά του, θεολογικά καὶ γραμματικά, ὅπως καὶ τὰ ποιήματά του ἔγραψεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὧν δεξιὸς χειριστῆς καὶ τῶν δύο. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀντίπαλοι του κατηγοροῦσαν αὐτὸν πλὴν ἄλλων καὶ ὡς ἀγράμματον· ἀλλὰ τὰ ἔργα του ἀναιροῦν μόνον τὴν τριαύτην κατηγορίαν¹. Ἀπέθανε περὶ τὸ 1635 ἐξ ἀπαστήματος.

Τοῦ θαυμάσιου μίσους του κατὰ ἐχθρῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπότοκα εἶναι πολλὰ τῶν ἐπιγράμμάτων του, τὰ ὅποια ἂν δὲν διακρίνωται διὰ ποιητικὸν ὕψος καὶ κάλλος, εἶναι ὅμως πρότυπα πικροχόλου φρασεολογίας. Ἀναγινώσκων κανεὶς αὐτά, δικαιούται νὰ πιστεύῃ, ὅτι ὁ Καρυοφύλλης ἔγραφε κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ δόγματος, τὸ ὅποιον εἶχε ἀσπασθῆ, ἀφρίζων ἐκ λύσσης. Οἱ στίχοι του μετατρέπονται εἰς λιβελλογραφίαν. Ἀντικρούων συνολικῶς εἰς ἓν ἐπιγράμμα του ὁκτὼ ἐξέχοντας πολεμικοὺς τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα λέγει περὶ αὐτῶν:

*Χείρων Βαρλαάμ Βαλαάμ μαντισκόπου,
ἀνθρωποφώνου Βαρλαάμ χείρων ὄνου
Νεῖλος, Παλαμᾶς πηλαμᾶς ἰλὺς νόων.
Σχολάριος δ' αὐ εἰς σχολὴν εἶρει λόγους
ἀρόσθεις Σεβῆρον τὸν Σαβουραδελφεία
πηγὴ κακίστων Πηγαδᾶς ἦν ναμάτων
νοῦς μαργός ἢ νοῦς ἀργός ἦν Μαργούνιος.*

1). Πρέπει νὰ δυσπιστῶμεν πολὺ εἰς τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας δίδουν περὶ τῆς συγγραφικῆς ἀξίας καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς ὑποστάσεως τῶν λογίων τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου θρησκευτικοῦ στρατοπέδου οἱ κατήγοροι, ἢ οἱ ἐγκωμιστὰς αὐτῶν. Ἡ προσωπικὴ συμπάθεια ἢ ἀντιπάθεια εἶναι πολλὰκις ὁ μόνος συντελεστῆς εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς κρίσεως. Τοῦτο παρατήρησε καὶ δ' Ε. Legrand πολλαχοῦ τῆς πολυτόμου του «Bibliographie Hellénique», ἀλλὰ μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὰς πληροφορίες τῶν ὀρθοδόξων διὰ τοὺς καθολικοὺς συγγραφεῖς. Ἐνῶ ὅμως κάμνει τὴν ὀρθὴν ταύτην παρατήρησιν, τὴν λησμονεῖ συχνότατα καὶ ὁ ἴδιος καὶ παρουσιάζεται ὡς φανατικὸς καθολικὸς κληρικὸς φέρων. Ὅσα κατηγοροῦν οἱ δυτικοὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων εἶναι καλῶς κατηγορημένα· ὅσα ὅμως λέγουν οἱ ἀντίπαλοι τῶν δυτικῶν εἶναι ψεῦδη καὶ ὑπερβολαί. Ἡ τριαύτη μεροληπτικὴ κρίσις δὲν ἔχει θεδαιῶς σήμερον ἐπιδρασίαν τινὰ ἐπὶ τῆς συνολικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του, ἀλλὰ πάντως ἀπομένει ἐνδεικτικὴ μέχρι ποίας ὑπερβολῆς καὶ διαστροφῆς τῶν πραγμάτων δύναται νὰ φέρῃ ὁ ἐκκλησιαστικὸς φανατισμὸς.

Κορέσιος ζῶν ἐν κάρῳ σείει λόγους·
λαλῶν ἢ μὴ γνούς, Ιατρός ψυχοφθόρος·
μία ξυνωρίς, ὄγδοὺς λαοπλάνων,
σκότους ὁδηγοί, σχισμάτων διδάσκαλοι¹.

Κατὰ τοῦ Ζαχαρία Γεργανοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀρτης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε «Χριστιανικὴν Κατήχησιν»², ἀπαντᾷ διὰ τόμου ὀλοκλήρου³, ὅπου δημοσιεύει τρία ἐπιγράμματα, συναγωνιζόμενα καὶ τὰ τρία εἰς βιαιότητα φράσεως, τῆς ὁποίας ἢ ἀποκορύφωσις γίνεται εἰς τὸ τρίτον:

Ζήλω πτερωθαίς τῆς Ὀδυσσεῶς πλάνης
εἰς δῶμα Κίρκης ἦκεν ἄφρων Γεργανός,
καὶ τοῦν κλαπείς κύλιξι ταῖς ἐκ φαρμάκων·
τρίμυρον ἡμῖν ἔξαντίστη θηρίον,
κύων, δράκων, οὗς καὶ θεῶ καὶ τῷ Πέτρῳ
βλάσφημα σαπρῶν ἐκ φαρύγγων ἐκχέων.

1. Τὸ ἐπιγράμμα αὐτὸ ἐγράφη κατόπιν τῆς δημοσιεύσεως περὶ τὸ 1627 εἰς ἓνα τόμον τῶν τριῶν ἔργων «Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Λόγοι ἀποδεικτικοὶ δύο. Χριστὸς μοι μόνος εἶη δόξα καὶ νίκη». Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου τὸ Σύνταγμα: ἐπιγραφόμενον «Ὁρθοδόξου Καταφύγιον» (Περὶ τῶν αἰτίων τοῦ Σχίσματος κτλ.) «Μαξίμου τοῦ Μαργουβίου ταπεινοῦ Κυθέρων ἐπισκόπου Διάλογος» καὶ ἑνὸς ἄλλου, ἔχοντος τίτλον «Τοῦ Μακαριωτάτου πατρὸς ἡμῶν Μελατίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, Λιβύης, Πενταπόλεως, Αἰθιοπίας καὶ πάσης γῆς Αἰγύπτου Περὶ τῆς Ἀρχῆς τοῦ Πάπα ὡς ἐν εἰδει ἐπιστολῶν» καὶ τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἔργα ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος καὶ τῶν Γ. Κορροσίου τοῦ Χίου, Νεῖλου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, τοῦ σοφωτάτου Βαρλαάμ, τοῦ Γαβριήλ Σεβήρου, μητροπολίτου Φιλαδελφείας. Τὸ ἐπιγράμμα τοῦ Καρυοφύλλου ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον ὁ Leo Allatius εἰς τὸ ἔργον του «De Ecclesiae Occidentalis etc.» σελ. 998.

2. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Ζ. Γεργανοῦ εἶναι: «Χριστιανικὴ Κατήχησις εἰς δόξαν τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ Πατρὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τιμὴν δοθῆναι τε τῶν φιλαθέων Ρωμαίων» ἐγράφη ὑπὸ Ζαχαρίου Γεργανοῦ εὐγενεοῦς ἐκ τῆς ὑπερφήμου Ἀρτης. Ἐν τῇ Οὐδέπτεμβέργῳ ἐτυπώθη τῇ τῆς Θεανθρωπογονίας 1622 ἔτει. Ἀποστάτα κάρφος τῇ ὀφθαλμῷ σου ἔσομαι Πάπα».

3. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἔχει ὡς ἔξῃς: «Ἐλεγχος τῆς ψευδο-χριστιανικῆς κατηχήσεως Ζαχαρίου Γεργάνου ἀπὸ τῆν Ἀρτην. Refutatio Pseudochristianae catechesis editae a Zacharia Gergano Graeco, Auctore Jo-

Ὁ Καρυοφύλλης πλὴν τοῦ ἐπιγράμματος χρησιμοποιοεῖ εἰς τὴν ἔμμετρον ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἐπίθεσιν καὶ ἱδουλλάδους ὁμοιοκαταλήκτους στίχους, ὅτε καὶ γίνεται ὀρμητικώτερος. Ὁ κληρικὸς αὐτὸς στιχουργὸς εἶναι ἐκ τῶν ὀλιγίστων ἀρχαϊζόντων, οἱ ὁποῖοι κάμνουν χρῆσιν τοῦ ἱδουλλάδου. Ὁ στίχος αὐτός, ὅπως καὶ ὁ ἑνδεκασύλλαδος τῆς Σαπφικῆς στροφῆς, μόλις τολμᾷ νὰ ἐμφανίζεταί ποῦ καὶ ποῦ εἰς τὰ στιχουργήματα τῶν μεταδουζαντινῶν ἀρχαϊζόντων ποιητῶν, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς δουζαντινοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ κοσμικοὺς ποιητὰς καὶ ἰδίως τοὺς τῶν τελευταίων αἰώνων, ὡς ὁ Ψελλός, Ἰζέτζης, Πρόδρομος, Μανασσῆς, Φιλῆς καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι τὰ πλείστα τῶν θρησκευτικοῦ περιεχομένου ποιημάτων των ἔγραψαν εἰς ἱδουλλάδους. Ὁ Καρυοφύλλης χρησιμοποιοῦν τὸν στίχον αὐτὸν νεωτερίζει κάπως, διότι καὶ ἡ γλῶσσά του γίνεται ἀπλουστερά· ἀποβάλλει πολὺ τῆς ἀκαμψίας τῆς, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι

Matthaeo Caryophyllo. Archiepiscopo Iconiensi. Romae 1631». Τὸ βιβλίον εἶναι γραμμένον εἰς γλῶσσαν λαϊκὴν.

Κατὰ τοῦ Ζαχαρίου Γεργανοῦ, τὸν ὁποῖον οἱ καθολικοὶ κατηγοροῦν ὡς λουθηρανίζοντα διὰ νὰ τὸν καταστήσουν περισσότερον μισητὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ κατὰ τῆς «Κατηχήσεως» του εἶχε διεξαχθῆ ἀληθῆς πολεμικῆ· Ἰκανοὶ ἐκ τῶν τῆς Αὐτικῆς Ἐκκλησίας ἔγραψαν ἐναντίον του· μεταξὺ δὲ τούτων καὶ ὁ ἐκ Κύπρου λόγιος καὶ θεολόγος Νεόφυτος Ροδινός, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀσπασθῆ τὸ Αὐτικὸν δόγμα, εἰς τὸ βιβλίον του «Νεοφύτου Ροδινοῦ: Ἐξήγησις εἰς τὴν ὁδὴν τῆς Θεοτόκου» τουτέστιν εἰς τὸ Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν κύριον· μοιρασμένη εἰς δώδεκα ὁμιλίαις πολλὰ ὠφέλιμα διὰ διδασκὰδες καὶ καθὲ φιλοπάρθενον χριστιανόν. Τοῦ αὐτοῦ Ὀμιλία εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Παναγίας. Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Μάρτυρος Νεοφύτου. Romae 1636.» γράφει τὰ ἔξῃς εἰς σελ. 57 «...ἀὲν πρέπει ἀληθινὰ χριστιανῶν ὀρθοδόξων φτιὰ νὰ ἀκούσων τὴν βλασφημίαν ὁποῦ εἰς κάποιαν του ἀμαθεστάτην διδασχὴν ἔλεγεν ὁ ἄχαρις Ζαχαρίας ὁ Γεργάνος τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Ἐλεγεν αὐτὸς ὁ Λουτεροκαθινοδιδάκτος (κατὰ ποῦ ἀπὸ ἀξιοπίστους ἀνθρώπους ὁποῦ παρόντες τὸν ἤκουσαν, ἐμάθαμεν) ὅτι ἡ παρθένος Μαρία ἐπεθύμαν ὡσάν ἐπιθυμοῦν ὄλαις ἢ γυναίκασι, ἀπέκει ὅταν εἰς τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ ἔγγιξε τὸν σταυρὸν τοῦ υἱοῦ τῆς ἐπαυσαν εἰς ἐκείνην αὐταῖς ἢ ἐπιθυμίαις. Ἐγὼ καὶ νὰ ἐπαναλάβω τὰ λόγια του μοῦ εἶναι βαρὺ, ὅμως διὰ νὰ γνωρίσῃ καθὲ χριστιανὸς τὴν ἀτοπὸν του βλασφημίαν τὰ ἀνάφερα ἐδῶ ἡξυρίω καλὰ μὲ τοῦτον ὄλον ὅτι οἱ καλοὶ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ τὸν ἤκουσαν τὸν ἐδιώξαν καὶ πλέον δὲν τὸν ἄφηκαν νὰ φλυαροδιδάσκῃ. Καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ

και ή λυρική δύναμις του γίνεται μεγαλειτέρα. Γενικῶς δὲ παρατηρεῖται εἰς τοὺς ἀρχαῖζοντας ποιητὰς τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου, ὅτι ἅμα χρησιμοποιοῦν τὸν ἰσούλλαβον, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ εἰς ἕλην σχεδὸν τὴν ποίησιν τῶν γραφόντων εἰς τὴν λαϊκὴν, γίνονται καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν ἀπλούστεροι.

Ποίημα τοῦ Ι. Ματθαίου Καρυοφύλλη ἐξ 188 στίχων ἰσούλλαβων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων φέρει τίτλον «Μονωδία ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς τῆς δυστυχοῦς Ἑλλάδος»¹. Ἄλλ' ἢ μονωδία αὕτη, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ εἶναι ἀληθῶς θρηνός διὰ τὰς συμφορὰς τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, δὲν ἀργεῖ νὰ γίνῃ λίβελλος σφοδρότατος κατὰ

Γεργάνος νὰ εἶναι τῆς παρθένου ἐχθρός ὡσάν καὶ ὁ ἀφέντης ἐποῦ καυχᾶται πῶς τὸν ἀνάθρεψε καὶ οἱ διδάσκαλοι ἐποῦ τὸν ἔμαθαν, φανερόν εἶναι· διότι εἰς τὸ βλάσφημόν του βιβλίον ἐποῦ τὸ ἐτύπωσαν εἰς τὸ Βιτυπέργιον τὸ ὅποιον κράζει διδασκαλίαν καὶ κατήχησιν, οὔτε μιλεῖ οὔτε ἀναφέρει ὁλότελα ὁ θεοήλατος τίποτε εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν τῆς παρθένου καθὼς εἶναι συνήθεια τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας· ἀλλὰ μὴδὲ διὰ τὴν παρακάλεσιν τῶν ἀγίων γράφει ὁ μισόγιος ἐξηγῶντας (ὡς λογιάζει ἐκεῖνος) τὸν δεκάλογον, οὐδὲ λέγει πῶς πρέπει νὰ κράζωμεν τοὺς ἀγίους εἰς βοήθειάν μας κατὰ τὴν καλὴν τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν Ἄπο τὸ ὅποιον φαίνεται νὰ ἀρνιέται καὶ τὴν ἐπίκλησιν τῶν ἀγίων καθὼς καὶ οἱ διδάσκαλοι του. Ἄμῃ διὰ νὰ ἠξεύρουν καὶ οἱ ἰδιοὶ μας Χριστιανοὶ ἐποῦ δὲν ἔχουν τόσον γνωρισμὸν αὐτόνων τῶν αἰρετικῶν πόσον ἐχθροὶ εἶναι τῆς Παναγίας οἱ Λουτεράνοι καὶ οἱ Καλθινιστάδες, καὶ πῶς ὄχι μόνον οὔτε τὴν ἐπαινοῦν οὔτε τὴν ἐπικαλοῦνται τὴν Παναγίαν, ἀμῃ τὴν ὀβριζοῦν ἀκόμη καὶ τὴν βλασφημοῦσιν ὡσάν καὶ τὸν Γεργάνον, θέλω νὰ ἀναφέρω πρᾶγμα ἐποῦ ἐγὼ ἀτός μου τὸ ἤκουσα κτλ». Εἰς σελ. 60 «... Ὅμοια πράγματα φρονεῖ καὶ ὁ δυστυχῆς Γεργάνος ὅταν τέτοιας λογῆς ἀνεβῆ διδασκαλίαν ἐμπροστὰ εἰς τὸν φιλοπάρθενον τοῦ Χριστοῦ λαὸν ἀντιόχου φλυαρεῖ καὶ μουγκρίζει. Ἐπρεπεν ὁ ἀμαθέστατος ἀφήνοντας τοὺς ἀπίστους καὶ ἀμέτρητους ὕμνους ἐποῦ ἢ καθ' ἡμᾶς ἀγία τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία ἔχει καὶ ψάλλει εἰς ἔπαινον τῆς παρθένου καὶ ἐτοῦτον νὰ τὸν στοχασθῆ ἐποῦ ἢ ἐκκλησία ψάλλει πέρνωντάς τον ἀπὸ τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων, ἤγουν: Μῶμος ἐν σοὶ καὶ μολυσμὸς οὐκ ἐστὶν ὄλωσ παρθένε· ἢ πῶς δὲν εἶναι ἀμαθέστατος μάλιστα ξεμυκλισμένος εὐρισκόμενος εἰς τὴν μέσην τῆς Ρουμέλης νὰ καταπέσῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ μαθαίνουν λατινικὰ καὶ ὄχι ἑλληνικὰ; διότι ἀτός του ἑλληνικὰ οὔτε ἔμαθεν, οὔτε ἠξεύρει κτλ.» Καὶ ἀλλαχοῦ τὸν ἀποκαλεῖ προδότην τοῦ γένους, παμβέδηλον, τὸ Λουτερανόπουλον, ξεμυκλισμένον, βέδηλον. Ὁ πεζὸς λόγος ἀμιλλᾶται μὲ τὴν ποίησιν εἰς τὴν τοιαύτην λιβελλογραφίαν.

1. Ἡ Μονωδία αὕτη δημοσιεύεται εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου του «Ἐλεγχος τῆς ψευδοχριστιανικῆς Κατηχήσεως κτλ.» ὡς ἀνωτέρω.

τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐξεχόντων λειτουργῶν τῆς, παλαιότερων καὶ συγχρόνων του, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν ἀφορμὴ ἢ νὰ γεννηθῆ ἢ νὰ διατηρηθῆ τὸ Σχίσμα, ἢ μόνη κατὰ τὸν Καρυοφύλλην αἰτία πασῶν τῶν συμφορῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κληρικὸς ὑπερασπιστῆς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀρχίζει μὲ τοὺς ὀδυρμοὺς:

*Ὁ γένος δυστυχέστατον καὶ τεταπεινωμένον,
Γένος τὸ πρὶν ὑπέρλαμπρον καὶ νῦν ἐξοφωμένον,
τίς κλαύσεται σοὺ τὰ δεινὰ καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν,
τίς θρήνος ἐξισώσει σοὺ, φεῦ, τὴν πανωλεθρίαν;
Ἡ μήτηρ ἢ ἐκθρέψασα πάσαν φιλοσοφίαν,
τὴν ἐπιστήμην ἠμειψεν εἰς πλεισίτην ἀμαθίαν.
Τὰ ἀκῆπτρα τῆς ρωμαϊκῆς ἔλαβε βασιλείας
καὶ νῦν ζυγῷ ὑπόκειται, ὡ τῆς θεομηνίας!
Τῆς εὐγενείας ἢ ἀκτίς πάντοθεν ἠφανίσθη
καὶ πλοῦτος ὁ πολύχρυσος ὄλος κατεβυθίσθη.
Καὶ ταῦτα δεινὰ πέφυκεν, ἀλλ' οὖν οὐχ ὑπερβαίνει
ζωῆς προσκαίρου τὴν ἰσχύν, οὐδὲ ψυχὴν μαίνει.
Ἐκεῖνο τὸ δεινότατον, ἐκεῖνο ἢ ἀκρότης
παντὸς ταλαιπωρήματος καὶ μοχθηρὰ πικρότης.
Ἡ νόσος ἢ φθοροποιὸς ἐκ τοῦ φωτίου χρόνων
φωτίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῶν δολερῶν ἀγώνων.
Τὸ σχίσμα τὸ δυσώνυμον, ὅπερ ἢ Ἐκκλησία
νοσοῦσα τῆς Ἀνατολῆς γέγονεν ἐρημία.
Τοῦτο κακῶν ἢ ἄβυσσος, τοῦτο ψυχῆς ὁ φθόρος
ὅσπερ ἴασασθαι πολλοῖς γέγονεν οὐδὲις πόρος.
Καὶ νῦν οὐδεὶς διδάσκαλος ὡς χρὴ πεπαιδευμένος,
ἀλλ' ἐν τῇ χώρᾳ τῶν τυφλῶν ὁ γλάμων ἐπηρημένος.
Εἰ δέ τις παρὰ τοῖς Γραικοῖς δόξαν ἔχει σοφίας
τὸν Πάπαν εἰς κακολογῆν, νέος εἰαὶ λοξίας.*

Καὶ προχωρῶν ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου, μητροπολίτου τότε Φιλαδελφείας, (τίτλος τὸν ὅποιον ἔφερον οἱ ἑκάστοτε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐκκλησιαστικοὶ ἀρχιεροὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Ἐνετίας):

*Οὐ πρὸ πολλῶν ἐνιαυτῶν ἦν τις Φιλαδελφείας
προστάτης ἐν τινὶ λαμπρᾷ πόλει τῆς Ἰταλίας.
Προσηγορίας ἄξιος μᾶλλον τῆς ἐναντίας,
μισόκαλος καὶ πρόεδρος ὄντως μισαδελφείας.
Ἀνὴρ εὐπώγων, σοβαρὸς, μυκητριατῆς, Ἴανος
Κένταυρος καὶ τραγέλαφος, ἐν τοῖς καλλίστοις νάνος.*

Ἦν δὲ μετὰ Γραικῶν Γραικός, Λατῖνος οὖν Λατῖνοις
καὶ ἄξιος ἐνέχεσθαι τέλμασι τοῖς πυλῖνοις.
Γράμματα μὴ μεμαθηκώς ἤθελεν ἐπαιεῖσθαι
οἷα νομοδιδάσκαλος καὶ ραββουὶ καλεῖσθαι.
Ἐγραψεν ὁ παμμίτρος καὶ βίβλους ἀγνωσίας,
φληγάφους, ραιρωδήματα πλήρη ἀπαιδευσίας.

Εἶτα ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου
Πηγᾶ οὕτω :

Μετὰ τὴν μισαδέλφειαν θηρίον ἄλλο μείζον
ἐφάνη πρῶτον τοῖς Γραικοῖς καὶ τοὺς ὀδόντας τριζόν.
Πατριωχεθεσαν πονηρῶς καὶ πονηρῶς ποιμάναν
καὶ τὴν μελέτην ἐσχηκός εἶναι κατὰ τὸν Ἄγγυλ.
Ἐσοειρε δὲ καὶ τοῖς λαοῖς πολὺ τὸ φαρμακῶδες
καὶ τῶν δογμάτων τὸ λαμπρὸν ἐποίησε σκοτιῶδες.
Τὸν θρόνον κατεσχέσανε Μάρκου τοῦ Ἀποστόλου
οὐ λέων εὐαγγελιστής, ὡς λύκος δὲ καθόλου.
Τοῦ οὐλοματος ἐφαίνετο παμμέγας πρωτοσιότης
καὶ ἦν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς γλώσσης ἀκοιμοσιότης.
Τῆς Οἰκουμένης ὁ κριτής, πάπας καὶ Πατριάρχης
ὁ ἐν τῷ κλήρῳ τοῦ Χριστοῦ ἀμικρότατος μενάρχης.

Μετὰ τοὺς τοιούτους στίχους, οἱ ὅποιοι ἐκτυλίσσονται ὡς
συνεχὲς ὑβρεολόγιον καὶ ἄλλων ἀρχηγῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλη-
σίας, ὁ κληρικὸς στιχουργὸς θέλει νὰ παρουσιασθῇ ὡς συμβου-
λευτικὸς φύχραιμος καὶ ἀνεξίκακος· ἀλλ' ἐνθυμεῖται τὸν Λου-
θηρον καὶ τὸν Καλθίνον καὶ ἐκτοξεύει τὰ τελευταῖά του θέλη
ἐναντίον των :

Οὐχ Ἑλληνα, οὐ βάρβαρον ἢ πίστις διακρίνει
ἐν ἔσθῃ, ὅπερ τὰς ψυχὰς Χριστιανῶν φαιδρύνει.
Εἰς θεός, ἐν τῷ βάπτισμα καὶ μὴ πίστις μόνη
ἀφρέσις καὶ τὰ σκίσματα τοῦ διαβόλου πόνοι.
Πιστεύετε τὰ πάτρια κατὰ τὰς παραδόσεις,
ἢς πάντες παρελάβομεν, οὐ τὰς παρατυφλώσεις.
Ἀνάθεμα ἀφρειακοῖς, Λουθηρῶ καὶ Καλθίνῳ,
ἐχέτωσαν δὲ οἱ Γραικοὶ τὴν λῆξιν τὴν ἀμείνω.

Ὁ Καρυοφύλλης ὡς ἐπιτίθεται θιαίως κατὰ τῶν ὀρθοδόξων,
οὕτω προσβάλλει διὰ στίχων καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Λουθήρου
καὶ τοῦ Καλθίνου. Δὲν φεῖδεται τούτων ὀλιγώτερον. Ἴσως διότι
οἱ Λουθηρανισταὶ καὶ Καλθίνισταὶ ἐξασκοῦντες καὶ αὐτοὶ προ-

παγάνδαν ἐκκλησιαστικὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, κατώρθωσαν
νὰ προσηλυτίξουν τινὰς καὶ ν' ἀποσποῦν αὐτοὺς ἀπὸ τὴν Δυτικὴν
Ἐκκλησίαν, καὶ διότι οἱ Ἑλληγες, λόγιοι καὶ μὴ, διέκειντο φιλι-
κώτερον πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἡ λιβελλογρα-
φία τοῦ Καρυοφύλλη ἐστρέφετο ἰδίως κατὰ τοῦ Ἰσαὰκ Κα-
σαουμπόν¹. Ἐγραψεν ἐναντίον του πολλὰ ἐπιγράμματα, σύντομα
ἢ πολῦστιχα εἰς στίχους ἐλεγειακοὺς καὶ ἱαμβικοὺς. Ἐν τῶν
ταιούτων ἐπιγραμμάτων φέρει τίτλον «Εἰς τὴν Κασαυδόνου τοῦ
παράφρονος ματαιοπονίαν κατὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τοῦ ἐν ὀσλα
λῆξει Βαρωνίου τοῦ Καρδινάλεως» καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς :

Καὶ τίς μοιαιόπουδον ἀχλὺν φληγάφιον,
ἐξιστορήσει οὖν, Κανασύβονε σίχων ;
Ἄλις, ἄλις πέριωκα μικρῶν ναμάτων
ἄλις βδελυκτιῶν ἐμφορήθην βρωμάτων
φύρεις, πω ουργεῖς, φυγγάνεις ; κυκῆς, πλέκεις,
κλώθεις ἀσυγκλώστοισι νημάτων κρόκαις,
παίξεις κακοσπάρτοισι ἀετικοιργλεις
κινεῖς, ὃ κινεῖν οὐ θέμις, θεῖον σέβας
γελῆς γελοῖοι ἀγασάφων θεοσιμαμάτων
σέβασμα, κλέπτων τὴς ἀπλουστερας φρένας
καὶ δουλαγωγεῖς τοῖς κάτω κακῶς τᾶνω,
ἐκ γλώσσης εἴπερ ἔρχεται γραπτὸς λόγος
καὶ νοῦ γόνος πέρισκεν ἢ δέλτου φύσις.
Τόλμαν δὲ τὴν σὴν ἐκφράσαι τίς ἔν μέτροις ;
αὐτοὺς διδάσκειν οἷαθα τοὺς διδασκάλους
καὶ πριτακῶν μίμημα δυσχερῶς πλέκων,
τὸ λαμπρόφωρον ρητόρων θίγεις στόμα
ψέλλισμάτων βόμβοισιν ἀθλιωτάτων.
Γραικοῖς τὰ Γραικῶν ἐκφέυεις ; ὃ τίς τίσιν ;
ἔς τὴν Ἀθηναῖν, μῶρε καὶ μαστιγία
ἀλλ' ἐρρήτω σοι πάντα καὶ νοῦς καὶ λόγος,
καὶ τόλμα, τυφῆλης θυγάτηρ ἀπειρίας.
Κακῶς ἄκουε καὶ νέκυς κατ' ἄξιαν,
κῆρυξ ἀπιστε δυσσεβοῦς ἀπιστίας
θρασύστομε, γλώσσαλγε, συλλαβοπλόκε.

1. Ἰσαὰκ Κασαουμπόν, ὁ κολὺς ἐκ Γενεύης ἀντιρρητικὸς διαμαρτυρό-
μενος, ὁ σοφὸς κριτικὸς καὶ ἑλλημιστής, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1559 καὶ ἀπο-
θανῶν τὸ 1614.

Καὶ σωφρονεῖν γὰρ σοῖς μαθήσεται νόμοις,
εἴ τις κακουργεῖν σοῖς θελήσῃ τρόποις.¹

Ἐπὶ τὰ δῆματα τοῦ Ἰ. Καρυοφύλλη εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν λιβελλογραφίαν διαδίδει καὶ ὁ ἐπίσης ἐκ Κρήτης καταγόμενος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου τῆς Ρώμης τρέφιμος Νικηφόρος Μελισσηνός, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1577 ἢ 78 καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1633. Τούτου περιεσώθησαν 28 ἐπιγράμματα², ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 20 στρέφονται ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως. Οἱ κακοὶ στίχοι τοῦ Μελισσηνοῦ εἶναι ὑπόδειγμα ἀσυγγραψιμῆς λιβελλογραφίας. Ἐν τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ ἐναντίου τοῦ Λουκάρεως, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει παραβάτην καὶ ἀρπαγὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἔχει οὕτω:

Φῦμα ἀναιδείης προθέλυμον, θρόνον ἐχίδνης,
φράσδε τί βρενθύη, φαυλεπιφαυλότατε;
μῶν σοφίης; τὴν δ' ἀβυκίμων πάμπαν ἐτίχθη
ἔμμορθε ὡς ζώης, ἢ γε ἀπάξει δλως;
ἄρ' ὅτι σοι γενέτης ἐσθλός καὶ πότνια μήτηρ;
καὶ μὴν Λουκάρεως ἔγκονος ἀγριότου
ὄν γ' ἐπὶ τᾶς μορφᾶς αἴσχος καὶ σώματος ὕβριν
οὐκ ἔν τις γράψῃ μὴδ' ἐπιθεῖν ἀνέχων.
Ἔρρ' ὄν ἐκ πτόλιος καὶ κάτθανε, πρὶν σ' ἀποπέμψῃ,
δύσμορθε, ἃ πληθὺς μάστιγι ὑμνοπόλων.

1. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο μετὰ δύο ἄλλων προτίσσεται τοῦ διβλίου «*De-tensio Annalium Ecclesiasticorum Caesaris Baronii S. R. E. Cardin. adversus falsas calumnias, errores, ac mendacia Isaaci Casauboni. Auctore R. P. Andrea Eudaemon—Joanne, Cydonio. Coloniae Agrippinae anno M.DC. XVIII.*—“Ἄλλα πάντε ἐπιγράμματα τοῦ Καρυοφύλλη κατὰ τοῦ Κασαουμπὸν προτίσσονται τοῦ διβλίου τοῦ ἰδίου Εὐδαιμονογιάννη «*Responsio ad Epistolam Isaaci Casauboni. Coloniae Agrippinae M.DC.XII.*—“Ὁ Ἄνδρέας Εὐδαιμονογιάννης ὁ συγγραφεὺς τῶν διβλίων τούτων ὡς καὶ ἄλλων τινῶν εἰς λατινικὴν ἐπίσης γλῶσσαν ἦτον ἑλληὴν λόγιος ἐκ Κυθωνίης τῆς Κρήτης, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1555 κατὰ τοὺς λόγους τοῦ οἰ γοναῖς τοῦ κατήγοντο ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τῶν Πικλολόγων· σπουδάζας εἰς Ρώμην ἠσπάσθη τὸ αὐτοκρατορικὸν οἶκον τῶν Πικλολόγων· σπουδάζας εἰς Ρώμην ἠσπάσθη τὸ αὐτοκρατορικὸν οἶκον τῶν Πικλολόγων· σπουδάζας εἰς Ρώμην ἠσπάσθη τὸ αὐτοκρατορικὸν οἶκον τῶν Πικλολόγων· ἀπέθανε περὶ τὸ 1625.

2. Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Em. Legrand εἰς α', 2, tom. V pp. 475—498, ὅπου καὶ τινες διογραφικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ Ν. Μελισσηνοῦ.

Ὁ κατὰ τοιοῦτον ἕμωσ τρόπον ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐχθρῶν τῆς Αὐτικῆς Ἐκκλησίας δὲν διατάζει εἰς ἓν ἐπίγραμμα τοῦ ἀπευθυνόμενον πρὸς ἑαυτὸν ν' αὐτοχαρακτηρισθῇ οὕτω:

Οὔτ' ἀπ' Ἰταλίας, οὔτ' ἐξ Ἀγῶ ἐνθάδ' ἰκάνω.
οὔτ' ἀφ' αἰρέσεως δόγματα πᾶσι φέρων.
κείνων χριστομάχος μὲν, ἐγὼ δ' ὡς ἐπλετο δῆλον
ἔσσομαι ἐκ καρδίας ρήμασι θειοφόρων.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο φαίνεται, ὅτι ἔγραψεν εἰς ἑαυτὸν ὁ Μελισσηνός διτε, γενόμενος κατὰ τὸ 1621 ἀρχιεπίσκοπος Νάξου, ὡς διάδοχος τοῦ Ἀγγέλου Κοζαδίνου, εὗρισκετο εἰς τὴν νῆσον ταύτην καὶ ἐξήγειρε τὴν μνημὴν τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων τῆς ἕνεκα τῆς προπαγάνδας τοῦ ὑπὲρ τῆς Αὐτικῆς Ἐκκλησίας, διὸ καὶ ἐξεδιώχθη διαίως ἐκεῖθεν.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος λιβελλογράφος εἶναι ἐξ ἴσου κακὸς στιχουργὸς καὶ ἔταν ἡ μοῦσα τοῦ γίνεται ἐγκωμιαστικῆ. Ἐν ποιημᾶ τοῦ ἀποτελούμενον ἐξ 24 στίχων, ὅσα καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς Ἀλφαβήτου, καὶ ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἡρακλείας Διανύσιον, δὲν εἶναι ἑσβαίως μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος τοῦ, ἀλλ' εἶναι ἀσφαλῶς κλασικὸν παράδειγμα καταπτώσεως τῆς ποιήσεως μέχρι παιδαριωδῶν κατασκευασμάτων. Κάθε στίχος, τοῦ ποιήματος τούτου σύγκειται ἐξ ἐπιθέτων μόνον, τὰ ὁποῖα ἀρχίζου ἀπὸ τὸ ἴδιον γράμμα· ἄλλη λέξις ἐκτὸς ἐπιθέτων δὲν ὑπάρχει σχεδὸν εἰς αὐτό· ὀνομάζει τὸν ἐγκωμιαζόμενον Μητροπολίτην

Ἀγγελόμορφον, ἀγάθος· αἰθιμιον, ἀμβροτον ἄγγελος,
βαρυπρεπῆα, βιβλιοχαρῆ, βαθυκρήπιδα, βάτην,
γαγγαλέα, γλωσσαόπιδα, γηθόουνον, γλυκυδερεκῆ,

καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τοῦ ὦ μεγάλου.

Ὁ Ἰ. Καρυοφύλλης ἔχει καὶ πολλὰς στιγμὰς στιχουργοῦ, ὁ ὁποῖος, λησμονῶν τὴν μνημὴν τοῦ κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφίνει τὴν μοῦσάν του νὰ ἐμπνευσθῇ καὶ ἀπὸ ἄλλα ὑψηλότερα καὶ εὐγενέστερα θέματα, χρησιμοποιῶν πρὸς τοῦτο καὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ὀλόκληρος συλλογὴ τοῦ¹,

1. Ἡ συλλογὴ αὕτη φέρει τίτλον «*Noctes Tusculanae et Ravennates.* Auctore Jo. Matthaeo Caryophilo. Romae 1621.

περιλαμβάνουσα ποιήματα λατινικά και ὀλίγιστα ἑλληνικά, στρέφεται εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς εὐσπλαχνίας ἢ ἀγίων ἐν τῶν ποιημάτων τούτων εἶναι καὶ τὸ ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν ἅγιον Σπυρίδωνα, τὸ ὁποῖον ἐκιοτε ἀνεδημοσιεύετο εἰς ἕλας τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ προστάτου τῆς Κερκύρας ἀγίου :

Καὶ ζῆς ἐν μακάρεσσι καὶ οὐ βαρὺν ἕπνον λαύεις·

ἀλλὰ φέρεις μορφήν ἀσπιδαίου, Σπυρίδων.

Ὅσα δὲ σοι φθιμένῳ σταυρογράφῳ ρήγεα θῆκαν

λάτριες, εὐθρόπιου σῆτος ἄμοιρα πέλει.

Καὶ λιπαρὴν Κέρυραν ἔχεις καὶ θαύματα πρήσσεις

λάτρι φίλε Χριστοῦ, λάτρι φίλε Τριάδος.

Μὲ ἐπιγράμματα σεμνῆς φράσεως ἐγκωμιάζει πολλάκις τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ πάπαν Οὐρβανὸν Η', ἢ τὸν ἀσκητὴν Νεῖλον, ἢ τὸν θεολόγον Μιχ. Γισλέριον, μετὰ τοῦ ὁποῖου συνειργάσθη εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ τὴν ἐρμηνείαν διὰ σχολίων τῶν θρήνων τοῦ Ἱερεμίου καὶ τῶν ποιημάτων ἄλλων τινῶν προφητῶν. Πολυγράφος δὲ συγγραφεὺς ἐκτὸς τῶν πρωτοτύπων εἰς πεζὸν λόγον συγγραφῶν του εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ νέαν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν, ἐκδίδει μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως τὰς «Ἐπιστολάς τοῦ Θεμιστοκλέους» ἐκ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνεῦρε¹. Τὸ πεζογραφικὸν ἔργον τοῦ Καρυοφύλλη δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητον· ἀλλὰ τὸ μέγιστον μέρος του, ἂν μὴ τὸ ἕλον, ὑπάγεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας.

Σύγχρονοι τῶν δύο τούτων ἐπιγραμμικοποιῶν, ἀλλ' ἐντελῶς διάφοροι εἰς τὸ εἶδος τῶν ἐπιγγραμμάτων τῶν εἶναι ὁ ἐκ Νάξου Φραγκῆσκος Κόκκος², ἄγνωστον πότε γεννηθεὶς καὶ ἀποθανὼν ἐκ πανώλους κατὰ πάσαν πιθανότητα μετὰ τοῦ 1608 καὶ 1610· ὁ Χίος Ἰωάννης Πατές, ὁ ἐκ Ζακύνθου Κωνστ. Βοναφεύς· ὁ μεταφραστὴς εἰς τὴν λατινικὴν ἔργων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ

1. Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Καρυοφύλλη ἔχει ὡς ἑξῆς: Themistocles Epistolae ex vetusto codice bibliothecae Vaticanae nunc primum erutae et latinitate donatae interprete Jo. Matthaeo Caryophilo. Romae MDCXXVI.

2. Περὶ τοῦ Φρ. Κόκκου γίνεται εὐρύτερος λόγος εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦ παρόντος βιβλίου «Ὁ Πεζὸς λόγος».

Κλαυδίου Γαληνοῦ Περγαμηνοῦ, καὶ δημόσιος διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς ἐν Ἐνετίᾳ· Κύπριος Ἰωάν. Σωζόμενος· ὁ ἐκ Μήλου καταγόμενος καὶ εἰς Ἀγκῶνα γεννηθεὶς Γεώργιος Τρόμβος, περὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει πληροφορία ὅτι ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζας κατὰ τὸ 1627· ὁ Κρής Γρηγόριος Πόρκιος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε κυρίως καὶ ἐξέδωκε ἐλεγειακὰ ποιήματα εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, μετὰ δὲ αὐτῶν τὸ λίσον περίεργον «Κυνοπιθηκομαχία»· καὶ ἄλλα εἰς σαπφικὰς στροφάς· ὁ ἐκ Λεονταρίου τῆς Πελοποννήσου Διογένης Παραμονάρης, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1580· ὁ ἐκ Σμύρνης καὶ κατὰ τὸ 1576 γεννηθεὶς Κωνστ. Σοφίας, συγγραφεὺς καὶ τῶν σωζομένων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Παλέρμου χειρογράφων ἔργων του «Περὶ συντάξεως καὶ εὐφραδείας ἑλληνικῆς» καὶ «Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς συντάξεως τῶν μεταβατικῶν ρημάτων», ὁ ἐξ Ἐφέσου Ἀνδρέας Εὐγενικός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Γ. Ζαδίραν ἦτο ποιητὴς ἀριστος.

Μᾶλλον ἐνδιαφέρων ὡς φυσιογνωμία φιλολογικὴ καὶ διὰ τὴν ὄλην ὁρᾶσίν του εἶναι ὁ εἰς Κεφαλληνίαν καὶ μετὰ τοῦ 1572 καὶ 73 γεννηθεὶς Ἰωάννης Δημησιάνος². Μεταδὸς νεώτατος εἰς Ρώμην εἰσῆχθη εἰς τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον καὶ ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, ἀφοῦ ἠσπᾶσθη τὸ δυτικὸν δόγμα· εἶτα δὲ ἐδίδαξεν εἰς τὸ ἴδιον γυμνάσιον ἐπὶ τρία ἔτη. Κατόπιν μετέβη περὶ τὸ 1598 ἢ 99 εἰς Παταύιον, ὅπου ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ. Ἐπιστρέψας μετὰ τὰς σπουδὰς του ταύτας εἰς Κεφαλληνίαν, ἐπροπαγάνδιζεν ὑπὲρ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, κατόπιν ἐκλήθη εἰς Ζάκυνθον ὡς καθηγητής· ἀλλὰ κατηγῶν τοὺς ἐκεῖ εὐγενεῖς νέους εἰς τὸ δυτικὸν δόγμα, ἐξήγειρε τὸν ὀρθόδοξον πληθυσμὸν τῆς νήσου καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς Ρώμην, ὅπου ταχέως ἀνεδείχθη ὡς δεινὸς συζητητὴς καὶ σοφός. Κατὰ τινὰς συναδέλφων του κρίσεις ἔγραφε κακῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὸ πεζὸν ἢ ἐμμέτρως, ἀλλ' ἡ φήμη του ὡς δεινοῦ φιλολό-

1. Ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι: Cynopithecocomachia seu Canum et Pithecorum pugna Gregorii Portii. Romae 1637

2. Κύρια βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἰ. Δημησιάνου: J. Nic. Erythraei: Pinacotheca etc. tom. I pp. 226—8.—E. Legrand: a' 2, tom. III pp. 180—4 καὶ V p. 224.—Ἠλ. Τσιτσέλη σελ. 180—2.

καὶ σοφοῦ αὐδῶλως ἐμειώθη, κυρίως δὲ πλησίον τῶν ἡγεμόνων, οἱ ὅποιοι πολλάκις ἀνέθεσαν εἰς αὐτὸν πολιτικὰς ἀποστολὰς εἰς διαφόρους χώρας τῆς Εὐρώπης. Οἱ δοῦκες τῆς Μάντουας τὸν ἔστειλαν εἰς Παρισίους, ὅπου ἀπέσπασε τὸν θαυμασμὸν τῶν λογιῶν διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν γνώσεών του. Ὡραῖος τὴν μορφήν καὶ πάντοτε ἐνδεδυμένος μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ φιλοκαλίας ὁ εὐφυῆς Κεφαλλῆν, ἀπέσπα τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ἀπάντων καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς διδάσκαλος εἰς τὴν τέχνην τοῦ αὐτοσχεδιάζειν μετ' εὐφραδείας καὶ γνώσεως ἐφ' οἴουδήποτε ζητήματος. Περιηγηθεὶς πολλὰς χώρας καὶ πολλῶν τὰ ἦθη γνωρίσας, ἔσπευδε νὰ διδῆ πολιτικὰς συμβουλὰς καὶ ὅταν δὲν τοῦ ἐζητοῦντο. Ἐθεωρεῖτο ὡς γνώστης ὅλων τῶν γνωστῶν καὶ ἀκόμη ὡς μάγος δυνάμενος νὰ μεταφέρεται στιγμιαίως ἀπὸ μίαν χώραν εἰς ἄλλην, νὰ κατασκευάζῃ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ τὰ τοιαῦτα. Πᾶσαι αὗται αἱ λεπτομέρειαι τοῦ βίου τοῦ Δημησιάνου, ἂν καὶ παρουσιάζουν αὐτὸν μᾶλλον ὡς τυχοδιώκτην, ἀποδεικνύουν ὅμως ποῖαν ἐπιβολὴν ἐξήσκει διὰ τῆς εὐφυΐας του καὶ τῶν γνώσεών του ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν γνωριζόντων αὐτόν. Τὸν δὲ συνολικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς φιλολογικῆς ἀξίας του δίδει ἡ ἐξῆς λατινιστὶ διατυπωμένη κρίσις ὀλίγον μεταγενεστέρου του ξένου λογίου: «*Urrepen ἐκ φύσεως πρὸς τὴν ποιησὶν τόσον τὴν ἑλληνικὴν ὅσον καὶ τὴν λατινικὴν· ἀλλὰ τὰ ποιήματά του ἔχουν τι τὸ τραχὺ καὶ ἐξωγκωμένον· καὶ ὁ πεζὸς δὲ λόγος του, ἂν καὶ σοφὸς καὶ πλήρης καλυμαθείας, ἀλλὰ καὶ στομφώδης καὶ ἐξημμένος, ἔνεκα τῶν σφαλμάτων καὶ ἀνακριθειῶν του ὀλίγον ἀπέχει τοῦ συνήθους λόγου*»¹.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λόγιοι, οἱ ὅποιοι ἔνεκα διαφόρων αἰτίων ἐγίνοντο ὀπαδοὶ καὶ ἀπόστολοι τοῦ δυτικοῦ δόγματος, δὲν ἔπαυον νὰ εἶναι Ἕλληνας τὴν ψυχὴν καὶ ν' ἀγαποῦν τὴν χώραν τῆς καταγωγῆς των, μοχθοῦντες πάντοτε ὑπὲρ αὐτῆς. Τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ Δημησιάνος, ὡς μαρτυρεῖ τουλάχιστον ὁ τίτλος ἐπιγράμματος, τὸ ὅποιον συνέθεσε μετὰ τὸν θάνατόν του, εἰς Παρισίους ἐπισυμβάντα ἔν ἔτος μετὰ τὴν εἰς τὴν πόλιν ταύτην μετάβασίν του, ὁ πολὺς λόγιος Λεονάρδος Φιλαρᾶς ὁ Ἀθηναῖος, περὶ τοῦ

ὁποίου κατωτέρω ὁ λόγος: «*Τῷ σοφωτάτῳ Ἰωάννῃ τῷ Δημησιάνῳ πολλοὺς ὑπὲρ τῆς πατρίδος κόνους ἀντλήσαντι, τὴν εἰμαρμένην ἐν Παρισίοις πορευθέντι πορεῖαν, ἄκρα ποτὲ φίλτα συνημμένος αὐτῷ, ταῦτα θρηνησας ἀνέθηκε Λεονάρδος Φιλαρᾶς ὁ Ἀθηναῖος*».

Κατὰ τὸν αἰῶνα ταῦτον εἶχε γενικευθῆ ἡ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἐπικρατήσασα συνήθεια νὰ συντάσσωνται ὑπὸ ποιητῶν καὶ λογιῶν ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα ποιήματα εἰς διαφόρους γλώσσας πρὸς ἐξύμνησιν ὠρισμένου γεγονότος, ἤτοι τὴν ἀνακήρυξιν εἰς διδάκτορα διακεκριμένου τινὸς ἀνδρός, τὸν θάνατον σπουδαίου προσώπου, τὴν ἀνέγερσιν μνημείων ἢ διὰ παρομοίας ἄλλας αἰτίας· καὶ τὰ τοιαῦτα ποιήματα ἐδημοσιεύοντο εἰς τόμους, ἀποτελοῦντας περιέργους ὅσον καὶ ἐνδιαφερούσας ποιητικὰς συλλογὰς. Οἱ Ἰταλοὶ ποιηταὶ εἰς τοιαύτας περιστάσεις συνέθετον κατὰ προτίμησιν σονέττα, οἱ δὲ ἀρχαῖζοντες Ἕλληνες ἐπιγράμματα· ἐκ τούτου δὲ δὲν ἀπέχει κανεὶς καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἐὰν εἴπῃ, ὅτι διὰ τὴν ἀρχαῖζουσαν ἑλληνικὴν ποιησὶν τῶν αἰῶνων αὐτῶν τὸ ἐπίγραμμα ἦτον ὅ,τι διὰ τὴν ἰταλικὴν τὸ σονέττο. Εἰς τὴν τοιαύτην ποιητικὴν συνεργασίαν μετείχον καὶ ἄλλοι διαφόρων ἐθνικοτήτων λόγιοι, οἱ ὅποιοι συνέθετον ἐλεγείας ἢ ὕμνους μεσαιφικὰς στροφὰς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἢ λατινικὴν γλώσσαν. Οὕτω δὲ παρέχεται ἡ εὐκαιρία νὰ γίνεταὶ σύγκρισις μετὰ τῶν ποιητικῶν προϊόντων ἐκ τῆς μιμήσεως τῶν κλασικῶν προτύπων καὶ τῶν ἔργων, εἰς τὰ ὅποια γίνεται χρῆσις τῆς ζωντανῆς γλώσσης καὶ τῆς συμφοῦς πρὸς αὐτὴν ζωντανῆς τέχνης.

Εἰς οὕτω συγκροτημένας ποιητικὰς συλλογὰς ὑπάρχουν ἐπιγράμματα τινὰ τοῦ Ἰωαν. Δημησιάνου. Τὰ περιλαμβανόμενα, τέσσαρα τὸν ἀριθμὸν, εἰς συλλογὴν ἀφιερωμένην εἰς τὴν μνήμην τοῦ Κλαυδίου du Puy¹ δὲν στεροῦνται ποιητικῆς τινος ἀξίας. Εἰς ἄλλο ἐπίγραμμά του ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Στέφ. Κλαβέριον, ἐκδότην τοῦ ποιήματος «*Ceres Legifera*» τοῦ Κλαυδιανοῦ de Raptu, ὀνομάζει ἐκυτὸν Λακεδαιμόνιον, ἴσως διὰ νὰ δεῖξη δει ἦτο καταγωγῆς Σπαρτιατικῆς, πρὸς δὲ Λυγκέα, δηλαδὴ μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Lincei. Μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων πεζῶν καὶ

1. Ἡ συλλογὴ αὕτη φέρει τίτλον: «*V. Amplissimi Claudii Puteani Tumulus, Parisiis 1607*».

1.—I. Nic. Erythraei: Pinacotheca etc. p. 227.

ἐμμέτρων ἔργων του ὑπάρχει καὶ ποιήματά του εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἑποῖον ἀρχίζει μὲ τὸν στίχον :

*Μικκοῦ Χριστιδλοιο γενέθλιον ἡμαρ ἀείδω*¹.

Εἰς ὁμοίας ποιητικὰς συλλογὰς ἐδημοσιεύθησαν ἐπιγράμματα τοῦ Ἰωάν. Ματθ. Βουστρωνίου, ὃ ἑποῖος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κύπρον κατὰ τὸ 1581, μεταβάς δὲ εἰς Ρώμην ἐνδεκαετῆς εἰσηλθεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὅπου ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν². Γενόμενος διδάκτωρ, ἐδίδαξεν εἰς τὸ αὐτὸ σχολεῖον ἐπὶ 15 ἔτη, εἶτα δὲ ἀπῆλθεν εἰς Ρίμινι καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βενετίαν, καταλαβὼν τὴν θέσιν τοῦ «διαφύλακος τῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου βιβλιοθήκης» καὶ τοῦ λογακριτοῦ τῶν ἐκτυπούμενων ἑλληνικῶν βιβλίων εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα καὶ πλεόν ἐτῶν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν λογακριτικῶν βεβαιώσεων, αἱ ὁποῖαι δημοσιεύονται εἰς βιβλία ἐκδοθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1664 καὶ 1667. Ἐκ τῶν διασωθέντων ὀλίγων ἐπιγραμμάτων του δικαιό-νεται ἢ περὶ αὐτοῦ κρίσις, ὅτι ἦτον ἑλληνιστῆς ἔξοχος καὶ θαυμαστός διὰ τὴν σοφίαν του, ὡς τὸν χαρακτηρίζει καὶ ὁ Ἰωάν. Κωττιόνιος — περὶ τοῦ ὁποῖου κατωτέρω ὁ λόγος — εἰς ἐπίγραμμά του ἀπευθυνόμενον πρὸς αὐτόν. Εἰς συλλογὴν φέρουσιν τὸν τίτλον «Stemna» καὶ περιλαμβάνουσιν ποιήματα, ἐξυμνοῦντα τὴν ἀνακλήρουσιν εἰς διδάκτορα τῆς Ιατρικῆς καὶ φιλοσοφίας τοῦ ἐκ Κρήτης εὐγενοῦς Γεωργίου Πατελάρου, δημοσιεύονται, πλὴν δύο ἐπιγραμμάτων τοῦ Ι. Ματθ. Βουστρωνίου, καὶ ἄλλα τῶν Νικολάου Ρωσίου καὶ Μαρτίνου Σωλημᾶ ἐκ Ναυπλίου ἀμφοτέρων.

Πλησίον τῶν στιχουργῶν αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι σχεδὸν ὅλοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῶν μεταδαινόντων χάριν σπουδῆς εἰς τὴν Δύσιν, ἢ φυσιογνωμία τοῦ Ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρᾶ, ἀναδεικνύεται λαμπρότερα καὶ ἐπιβλητικώτερα. Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἑλλήνος τούτου λογιῶν τοῦ 17ου αἰῶνος ἀποτελεῖ ἄληθῶς ἐξαιρετικόν τι φαινόμενον εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Δικαίως δὲ ὁ πρῶτος βιογράφησας αὐτόν κατὰ τὰς ἀρ-

1. Τὸ ἀναφέρει ὁ H. Coxe, Catalogi cod. mss. bibliothecae Bodleianae. Oxonii 1853. Partie 3me colonne 106.

2. Ἴδε E. Legrand : α', 2, tom. V pp. 280—1.

χὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Γάλλος φιλόλογος S. Chardon de la Rochette ἐξέφραζε τὴν ἐκπληξίν του πῶς οὐδὲν τῶν βιογραφικῶν λεξικῶν ἀνέφερε τι περὶ αὐτοῦ, οὐδεὶς δὲ τῶν λογίων ἢ ἱστορικῶν ἠσυχολήθη μὲ τὴν ὄρασίν του.

Ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς ἐγεννήθη εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ πατρὸς Ἰωάννου πιθανῶς κατὰ τὰ δέκα τελευταῖα ἔτη τοῦ 16ου αἰῶνος. Μεταβάς νεώτατος εἰς Ρώμην εἰσηλθεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον καὶ μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς φιλολογίας· εἶτα δὲ ἐδίδαξεν εἰς τὸ αὐτὸ γυμνάσιον ἐπὶ 4 ἔτη φιλολογίαν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εὕρισκετο εἰς Ρώμην ὡς πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἑρρίκου Δ' ὁ δούξ τοῦ Νεβέρ, ὃ ὁποῖος καταγόμενος ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου Ἀνδρονίκου τοῦ Γηραιοῦ ἐφιλοδόησε ν' ἀνακτιῆσθαι τὸν θρόνον τῶν προγόνων του καὶ πρὸς τοῦτο ἀπὸ τοῦ 1612—1613 εἶχε προβῆ εἰς ἐνεργείας, ὅπως ἐξεγείρη τοὺς πολεμοχαρεῖς κατοίκους τῆς Μάνης καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Φιλαρᾶς ἐσχέτισθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μὲ τὸν δούκα τοῦ Νεβέρ, ὃ ὁποῖος ἀνεκόινωσε τὰς προθέσεις του καὶ τὰ ὄνειρά του εἰς αὐτόν ὅπως καὶ εἰς ἄλλους Ἑλληνας τῆς Ρώμης. Τὰ ὄνειρα τοῦ δούκῃς ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τοὺς μυχιλοὺς κόθους τοῦ Ἀθηναίου πατριώτου, ὃ ὁποῖος ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἔγινεν εἰς τῶν κυριωτέρων συνεργατῶν τοῦ μέλλοντος ἀπελευθερωτοῦ τῆς πατρίδος του. Ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τοῦ δούκῃς ἦτον ἡ σύστασις τῆς Χριστιανικῆς στρατιᾶς, ἡ ὁποῖα ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς «Ἀναμαρτήτου Συλλήψεως» καὶ τῆς ὁποῖας ὁ Φιλαρᾶς ἀνεκηρύχθη ἱπότης ὡς καὶ τινες ἄλλοι Ἑλληνας. Ἀλλ' ἡ Παπικὴ αὐλὴ ἀντέδρα παντοιοτρόπως κατὰ τῆς μελετωμένης ἐκστρατείας καὶ ἔφερε πλείστα ἐμπόδια εἰς τὴν πραγματοποίησίν της· τούτου ἕνεκεν ὁ δούξ, εὕρισκόμενος τότε εἰς Γαλλίαν, ἀνέθεσεν εἰς τὸν Φιλαρᾶν νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς ἀντιδράσεις ταύτας, ὅπερ καὶ κατώρθωσεν οὗτος κατόπιν μεγάλων ἀγώνων. Οἱ ἐθέλονται, τυχοδιώκται ὡς

1. Κυριώτερα βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Λ. Φιλαρᾶ : 1) S. Chardon de la Rochette : Melanges de Critique et de Philologie, tom. I-III Paris 1812. εἰς τόμον II σελ. 302—332.—2) E. Legrand α', 2, tom. I pp. 467—478 (ὅπου ἐπαναλαμβάνει μεθ' ἑαυτῶν ὅμως συμπληρώσεων τὰ τοῦ Ch. de la Rochette) καὶ τόμ. V pp. 286—289.

ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἱππόται τῆς Δύσεως, προσήρχοντο ἄθροοι καὶ κατετάσσοντο εἰς τὴν Χριστιανικὴν στρατιάν, γενικῶς δὲ ἐπιστεύετο ὅτι θὰ ἐπιτυχάνετο ὁ μέγας σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας. Ἄλλ' ἢ ἀδράνεια τοῦ δουκὸς ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ταχέως νὰ καταπέσῃ ὁ πρῶτος ἐνθουσιασμός· καταστραφέντων δὲ ἐκ πυρκαϊᾶς καὶ τῶν πέντε μεγάλων πλοίων, τὰ ὅποια εἶχον ἐξοπλισθῆ διατὴν ἐκστρατείαν, αὕτη ἐναυάγησεν ἐντελῶς.

Ἀπογοητευμένος ὁ Φιλαρᾶς ἐκ τῆς διαφύσεως τῶν ἐλπίδων του μετέβη εἰς Γαλλίαν, ὅπου, τυχὼν τῆς ἐκτιμήσεως καὶ τῆς προστασίας τοῦ πανισχύρου τότε καρδινάλιου Ρισελιέ, παρουσιάσθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν δούκα τῆς Πάρμας Ὁδωάρδον Φαρνέσιον, μὲ τὴν σύστασιν, ὅτι εἶναι ἄξιος νὰ τύχῃ τῆς προσοχῆς του. Ὁ Φαρνέσιος προσέλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν, τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἐντολὴν νὰ τὸν ἀντιπροσωπεύσῃ πλησίον τῆς Γαλλικῆς αὐλῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν εὕρισκετο εἰς διένεξιν. Τὴν θέσιν ταύτην διετήρησεν ἀπὸ τοῦ 1640 μέχρι τοῦ 1656. Εἰς τὸ ἀναμεταξύ ὅμως ὁ Φιλαρᾶς μετέβη εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης σχετιζόμενος μὲ τοὺς ἐπισημοτέρους ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του, εἰδικῶς δὲ κατὰ τὸ 1652 καὶ 1654 ἐπεσκέφθη τὸ Λονδίνον, ὅπου ἐγνώρισε προσωπικῶς τὸν μέγαν Ἀγγλὸν ποιητὴν Μίλτωνα, συνδεθεὶς διὰ στενῆς φιλίας μὲ αὐτόν. Δύο διασωθεῖσαι λατινικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Μίλτωνος πρὸς τὸν Φιλαρᾶν μαρτυροῦν περὶ τῆς φιλίας ταύτης. Εἰς μίαν μάλιστα τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν, σταλείσαν ἐκ Λονδίνου τὸν Ἰούνιον τοῦ 1652, ὁ τυφλὸς ποιητὴς τοῦ «Ἀπολεσθέντος Παραδείσου» γράφει πρὸς τὸν Φιλαρᾶν, (τὸν ἑποῖον προσφωνεῖ ἐνδεξότατον ἄνδρα), ὅτι εἶναι τιμητικὸν διὰ τοὺς ἰσχυροὺς ἐλευθέρους καὶ αὐτονομίους ποιεῖσθαι τοὺς Ἕλληνας (ἢ φράσις παρατίθεται ἑλληνιστὶ εἰς τὴν λατινικὴν ἐπιστολήν). Κατὰ τὸ 1656 ὁ Φιλαρᾶς ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ δουκὸς Φαρνέσιου εἰς Πάρμαν καὶ ἐγίνε σύμβουλος τοῦ Κράτους, ἐνῶ εἰς τὸ ἀναμεταξύ ἐπεφορτίσθη καὶ μὲ διαφόρους ἄλλας, διπλωματικὰς ἰδίως, ἀποστολάς. Ἀπὸ τοῦ 1657 μέχρι τοῦ 1661 διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος τοῦ δουκὸς τῆς Πάρμας εἰς τὴν Βενετίαν, εἶτα δὲ μετέβη εἰς Παρισίους, ὅπου ὑποστάς ἐγγεγραμμένον πρὸς θεραπείαν τῆς λιθιάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπάσχευεν, ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 1673.

Καθ' ὅλον τὸν μακρὸν καὶ πλήρη κινήσεως καὶ δράσεως βίον του ὁ Φιλαρᾶς δὲν ἔπαυσε συγγράφων, ἐμμέτρως καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Ἐὰ ἔργα του ἦσαν φιλολογικὰ καὶ θεολογικὰ, διότι καὶ οὗτος, ὡς οἱ πλεῖστοι τῆς ἐποχῆς του λόγιοι, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν θεολογίαν. Ἐὰ ἔργα του δὲν περιεσώθησαν ὅλα οὐδὲ εἶναι γνωστὰ ποῖα καὶ πόσα ἦσαν ταῦτα. Ἀλλὰ τὰ ὀλίγα περισωθέντα τοιαῦτα εἶναι ἱκανὰ νὰ δώσουν τὸ μέτρον τῆς ἀξίας των. Ἐκ τῶν ἔργων του αὐτῶν τὸ γνωστότερον εἶναι ἡ «Ὡδή εἰς τὴν ἀναμάρτητον σύλληψιν τῆς Θεοτόκου» (τίτλος τὸν ὁποῖον ἔδωκεν ὁ ἐκδότης τοῦ ποιήματος¹). Ἡ ὠδή αὕτη εἶναι ποίημα πινδαρικῆς ἔλως ὕψους κατὰ τε τὴν γλῶσσαν, τὴν μετρικὴν καὶ τὴν σύνθεσιν. Σύγκειται ἀπὸ στροφᾶς ἐκ 15 στίχων ἐκάστη, μὲ ἀντιστροφᾶς καὶ ἐπωδούς, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει καὶ αὐτὴ 15 στίχους. Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο, ἐπιγραφόμενον «Ἐπὶ Θεοτόκῳ καὶ ἀειπαρθένῳ Μαρίᾳ ἀγνώως καὶ ἀμώμως συλληφθεῖσῃ», ὁ Φιλαρᾶς αἰρεται συχνὰ εἰς ἀληθῆς πινδαρικὸν ὕψος, δὲν μιμεῖται ψυχρῶς, ἀλλ' εἶναι ποιητὴς ἐμπνευσμένος. Τὸ θέμα του, ἐκ τῶν προσφιλεστέρων εἰς τὴν ἑλλην θρησκευτικὴν ποίησιν, ἐκτυλίσσεται μεγαλοπρεπῶς εἰς τε τὴν φράσιν καὶ τὰς ἰδέας· αἱ ποιητικαὶ εἰκόνες ἀφθονοῦν καὶ εἶναι ὅλα σύμφωνοι πρὸς τὸ ὕψος τοῦ θέματος· τὸ ὅλον δὲ ποίημα ἀποπνέει ἀληθῆς θρησκευτικὸν ἄρωμα. Ἡ πρώτη στροφή ἔχει οὕτω.

*Πόθεν, θυμέ, πρῶτον ἄδεν ὕμνων
οἶμαν ἀράξαι, παρθενικάων τε
Μαρίας χαρίτων τίν' ἔλδαι βαλεῖν
βέλεσιν οἷς συνετοῖσιν,
ὥσπερ ἔνδον ἐντὶ φαρέτρας;
Πότνια μήτηρ ὑπερτάτω
πατρὸς τόκῳ ἀλαθείας,
οὐκ ἄτερ σέθεν, δέσποινα μναμοσύνας,
θνατᾶς φύτλας ἔρεισι' ἢ πόρεν θεὸς
ἀγλαὰ πάντα, ἧ τε λόγον*

1. Ὁ πλήρης τίτλος ἔχει οὕτως: «Ὡδή εἰς τὴν ἀναμάρτητον σύλληψιν τῆς Θεοτόκου μετὰ τινων ἄλλων ἐπιγραμμάτων τοῦ χρησιμωτάτου κυρίου Λεονάρδου τοῦ Φιλαρᾶ τοῦ Ἀθηναίου πρὸς τὴν χριστιανικωτάτην Βασιλεῖ τοῦ γαληνοτάτου Δουκὸς τῆς Πάρμας ἐπιτροπεύοντος (ἔπεται ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ τίτλου) ἐν Παρισίοις 1644.

ἔχεις ἀοιδολόγων,
εὐχομαι τὰν ἀρετῶν
θυμῷ λαβεῖν μεγάλων
εὐρὸν κλέος. Πρὸς χάριν
ἄννε τὰς ἐμὰς λιτάς.

Ἄντιδροφὴ

Ὁ τρισσοφανῆς ἀνίκα μέδων
ἐξ οὐδενὸς πρόπασαν ἔλκε γέλαν,
λιάσας ὑδάτων γῆν καὶ σκότου φάος,
τὸν ἀμὸν ἀρχιγονέταν
τεκτῆρατ' ἰδίαις παλάμαις
ἀπήμον', ἐτήτυμον, ᾗτε
εἰκελον εἶδει λαμπροῦ,
ὄλων μὲν πρύτανιν θᾶκεν, ὑπάκοον
δὲ οἱ πάντα, θεοπέσια χάσματα
χευεν ἀναξ, ἔδος χαρίτων
ἔρυσθαι δὲκ' ἀγαθαῖς
ἐν χαρίτεσσι τερπνὸν
ἄς δὲ βλοτον ἐλών,
ἀκάκως, νόσφι μόχθου,
θυμὸν λατρῶν νέμε.

Ἐπωδὸς

Πάντ' ἐκ θεοῦ ἔσπεται βροτοῖσιν
ἐσλά τέλεια. Οὐδὲν ἔρδειν ἀκράαντον
δύναται δωτήρ ἑάων'
ἀλλ' ὑπερκωμάσδων οὐχ ὑπέμεινε δαρὸν
εὐτυχίας ἄωτον, Χρόνον ἐς μακρὸν
οὐκ ἔρχεται θνατοῖσιν ὄλβος'
οἶα δὲ σκιᾶς ἢ ἀνέλρων
οἴχεται φάσματα.
Ὡ πρωτόγονον κάρα
γλυκὺ ψεύδος μαιμίσσων
ἄϊθρις, ὀλέθριον
ἔλκος ἑπαξας βροτῶν
γένει. Δεινά τις δρηννὺς τάδε
πήματα μήσατο, ἀνίκα' ἀπαφεν
σοῖο ἀνακτος λάθην ἐφειμέων. κτλ.

Ἡ ὠδὴ αὕτη, γραφείσα κατὰ τὸ 1640, ἔτυχεν ἐξαιρετικῶν-
τινῶν τιμῶν. Ἐβραβεύθη εἰς ποιητικὰς διαγωνισμοὺς καὶ εἰς τὸ
ἑλληνικὸν πρωτότυπον καὶ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Ὁ ἐκδῶσας

αὐτὴν κατὰ τὸ 1644 Κύριλλος ἱερομόναχος Χίος εἰς τὸν ἀφιε-
ρωτικὸν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ρουέν Φραγκίσκον de Har-
lay πρόλογόν του, ἀφοῦ ἐκήθετο ὅτι ὁ Φιλαρᾶς, ἀπερχόμενος
εἰς Πάρμαν, ἀφῆκεν εἰς αὐτὸν κατόπιν παλλῶν παρακλήσεών
του διὰ τὰ τ' ἀναγνώστη μερικὰ χειρόγραφα ἔργα του, μεταξὺ τῶν
ὁποίων καὶ ἡ ὠδὴ, ἐπάγεται ὡς συνέχειαν τῶν δι' αὐτὴν ἐπιαι-
νῶν του: «Καὶ γὰρ οὐ μόνον τοῖς ἐμπείροις τῆς ἐν τοῖς ἡμε-
τέροις λόγοις δεινότητος τοῦτο σαφὲς ἐστὶν ἐκ τῶν ἐκείνου
παγκάλων συγγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τὸ βραβεῖον ἀντ'
αὐτῶν εἰληφέναι παρὰ τῆς σῆς ἀρχιερωσύνης. Σὺ γὰρ θεασάμε-
νος τῶν αὐτῶν ἄλλον ὑπερέχειν ἐν τῇ τῆν Παρθένον ὑμνήσει,
πάντων αὐτῶν προτιμήσας τῆς συνήθους δωρεᾶς τῆς ἐν τῇ τῆς
Θεοτόκου τοῦ Φρέατος ἑορτῆς τεταγμένης δικαίως ἠξίωσας».
Μετὰ ἑκατὸν τεσσαράκοντα δὲ ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκτυπώσεώς της, ἦτοι
κατὰ τὸ 1784, εἰς βιβλίον ὅπου ἐδημοσιεύθησαν τεμάχια ἀναγνω-
σθέντα κατὰ τὰς δημοσίας συνεδριάσεις τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ρουέν
διὰ τὰ ἔτη 1771—1781¹ ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἀκαδημία
ἔλαβε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δύο εἰδῶν φιλολογικὰ πρεῖόντα. Τὰ
μὲν ὀφειλομένη εἰς αὐτοὺς τοὺς κριτὰς τῆς Ἀκαδημίας, τὰ δὲ
ἠκολούθησαν τὸν θεσμὸν τοῦ διαγωνισμοῦ. Θεωροῦμεν πρῶτον ἐξ
ὄλων τῆν μετάφρασιν ἑλληνικῆς ὠδῆς ἀφιερωμένης εἰς τὸν ἀρχιε-
πίσκοπον τῆς Ρουέν, πρίγκηπα τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ 1624 καὶ

1. Ὁ Κύριλλος μεταφράζει κακῶς τὸ «Puis de Notre Dame» εἰς «θεοτό-
κον τοῦ φρέατος» συγκριθὲν τὸ puis πρὸς τὸ ruie, τὸ ὅπολον σημαίνει φρέαρ.
Τὰ puis ἦσαν ποιητικοὶ διαγωνισμοί, λαβόντες τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' ἀρχὰς
ἐκ τοῦ Puis Notre Dame πόλεως τοῦ Velaί, ὅπου ἰδρύθησαν κατὰ πρῶτον
περὶ τὸν 13ον αἰῶνα οἱ τοιοῦτοι διαγωνισμοὶ μόνον πρὸς ἐξύμνησιν τῆς Παρ-
θένου. Εἰς τοὺς διαγωνισμοὺς τούτους ἐβραβεύοντο τὰ κλλίτερα ποιήματα.
Κατόπιν οἱ κηρύσσοντες τὰ πρὸς τιμὴν τῆς Παρθένου puis συνεπήχθησαν εἰς
ἐταιρίαν' συνέλαβον δὲ τὴν ἰδέαν νὰ παραστήσουν διὰ προσώπων τὰ θαύματα
τῆς Παρθένου (καὶ ἐκ τούτου ἐγεννήθησαν τὰ ὑπερτεσσαράκοντα «Μυστήρια»,
τὰ θρησκευτικὰ ἐκείνα δραματικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα εἶχον ὡς θέμα ἱστορίας, ὅπου
ἡ Παναγία ἔχει τὸ μέρος τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ), ὡς ἄλλαι ἐταιρίαι παρίστα-
νον τὰ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Ἁγίας Δικατερίνης. Τὰ puis ἐξηκολού-
θησαν ὑφιστάμενα μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος.

2. Λεπτομερεῖας περὶ τῆς Ἀκαδημίας αὐτῆς ἴδε εἰς S. Chardon de la
Rochette ὡς ἀνωτέρω σελ. 305 καὶ E. Legrand εἰς α', 2, I pp. 467—9,
ὅπου καὶ δημοσιεύεται πλήρης ὁ μακρὸς τίτλος τοῦ γαλλικοῦ βιβλίου.

ιδρυτήν βραβείου διὰ λατινικὴν ὠδὴν, καλουμένην Πινδαρικὴν. Κατὰ τὸ 1640, παιητὴς τις ὀνομαζόμενος Λεονάρδος ντὲ Villars, ¹ ἐξ Ἀθηνῶν, ἠθέλησε νὰ ἐκπληρώσῃ καθ' ἑλοκλήριαν τοὺς ἔδρους τοῦ ἰδρυτοῦ, συνθέτων πρὸς τιμὴν τῆς Ἀναμαρτήτου Συλλήψεως ὠδὴν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μορφήν τῶν Πινδαρικῶν ὠδῶν. Τὸ ἔργον, ἐκτυπωθὲν κατὰ τὸ 1644 καὶ γενόμενον σπάνιον, σώζεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἀδελτείας τοῦ S. Victor εἰς Παρισίους. Τὸ ἔτος τοῦτο μᾶς ἔστειλαν τὴν μετάφρασιν τοῦ λυρικοῦ αὐτοῦ παιήματος. Ἐπειδὴ ἡ Ἀκαδημία ἰδρύθη διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ ὑποστήριξιν τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης, δημοσιεύομεν τὸ κείμενον μετὰ τῆς λατινικῆς καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως. ² Δυστυχῶς ἡ ἑλληνικὴ ὠδὴ ἔγινεν εἶδος φαινομένου φιλολογικοῦ. Ἡ Ἀκαδημία θὰ ἐπεθύμει, ὅπως τὸ παράδειγμα τοῦ Α. Φιλαρᾶ εἴρη μιμητὰς καὶ ὅπως στείλουν εἰς αὐτὴν λυρικά τεμάχια εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πινδάρου. Θὰ ἤυχετο τουλάχιστον, ὅπως ἱκανὸς τις στιχουργὸς μεταφέρῃ εἰς τὴν λατινικὴν ἢ γαλλικὴν ποιήσιν τὸν πλοῦτον τῆς ἑλληνικῆς ὠδῆς.»

Μετὰ τῆς ὠδῆς ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐπιγράμματά τινα τοῦ Φιλαρᾶ, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ εἰς τὸν I. Δημησιάνον, καὶ τὸ ἐπιγραφόμενον «τὸ Πυθαγορικὸν τρίγωνον ἐρμηνευθέν», ἐπίγραμμα λίαν περιεργον, ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸ Πυθαγορικὸν τρίγωνον. Ἀπευθύνεται τοῦτο πρὸς τὸν Heilly, τὸν ὑπογραφόμενον συνήθως ἑλληνιστὶ Ἑλλυος. Ἀκόμη περιεργότερον εἶναι ἐν ἄλλο ἐπίγραμμά του, τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι συνέθεσε μᾶλλον παιγνιωδῶς. Ἐπιγράφεται «Λεονάρδου Φιλαρᾶ, τοῦ Ἀθηναίου, γρίφος τοῦνομα καὶ τὸ γένος αὐτοῦ αἰνιττόμενος» καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς :

Θῆρ κεφαλὴν τελέθω βλοσυρώτατος. Ὑπνον ἀέξω
ἤτορι κᾶν μηροῖς εὐμνοσὸν ἄνθος ἔχω.
Τῶνδε διατροχάσκει μεσαίτατο ὕδρος ἔοιο
ὑδασιν ἐμμίλογον Θύμβριδος ἀενάου.

1. Οἱ Γάλλοι ὀνόμαζον τὸν Φιλαρᾶν Villars καὶ Villeré, οἱ δὲ Ἴταλοὶ Villoré.

2. Μεταφραστὴς τῆς ὠδῆς ἦτον ὁ ἀββᾶς Auger.

Ἐνθεν Ἔρος περόων, πολυκαμπέα τόξα τανύσας,
πῆξεν ἔμοι πυρίπλους οἶα βέλεμνα πόδας.¹

Μερικὰ ἄλλα ἐπιγράμματα τοῦ Φιλαρᾶ, μένοντα εἰσέτι ἀνέκδοτα, σώζονται εἰς τὸ τέλος χειρογράφου συλλογῆς ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων, τὴν ὁποίαν κατήρτισεν αὐτὸς ὑπὸ τὸν τίτλον «Anecdota Anthologiae Graecae²». Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ τὰ δημοσιευθέντα μετὰ τὴν «Ὁδὴν εἰς τὴν Ἀναμάρτητον σύλληψιν τῆς Θεοτόκου» ἀναδεικνύουν τὸ τάλαντον τοῦ Φιλαρᾶ καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως. Ἡ ἀρχαία γλῶσσά των εἶναι ὅλως ποιητικὴ, παρὰ τὴν τελείαν δὲ ἐξωτερικὴν μορφήν των συνυπάρχει ἡ ἰδέα. Δὲν εἶναι ταῦτα κενὰ εὐγενῶν καὶ ὑψηλῶν νοημάτων καὶ ὅταν ἀκόμη στρέφονται περὶ τὸ ἐγκώμιον προσώπων, ὡς τοῦ διασήμου καρδινάλιου τῆς Γαλλίας Ρισελιέ καὶ τοῦ θεωρουμένου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάλου σοφοῦ Γουλιέλμου Gaulmin. Τὸ χαρακτηριστικώτερον ὅμως ὅσον καὶ καλλίτερον ἐπίγραμμα τῆς συλλογῆς ταύτης τοῦ Ἀθηναίου ποιητοῦ εἶναι τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικόν:»

Ἔσκε πάρος μερόπεσι θεήλατον ἦθος ὑπάξειν
οὐ πλοῦτον τιμάς, ἀλλ' ἀρετῇ μεγάλῃ.
Τοῦνεκ' ἔην πάντεσσι μόνον τόδε κρήγνον ἔλδωρ,
πᾶν κλέος δὲ ἀρετῆς ἐκ καμάτων τε φέρειν.
Οὗτος ἔην κείνοισ ἀφενος πολύς, οὐδ' ἀλέγιζον
τῶν χρυσῶν ὑπᾶτων μᾶλλον ἰσορροπιῆς.
Ἄρει δ' ὑπερμενέων χρυσὸς καλὰ πάντα χαλέπτει.
Ἐρριπται δ' ἀρετῇ κειραμένη πλοκάμους.
Πάντες ἀολλίζουσι χρυσόν, καὶ γὰρ ἐκείνω
ὠνηταί τιμαί, ἄχρι τε κοιρανῆς.
Κεῖνόν τις φαίη χρυσοῦν χρόνον, αὐτὰρ ἔγωγος
τοῦτον, ἐφ' ᾧ νικᾷ χρυσὸς ἅπαντα μόνος.

Ἀναγινώσκων τις τὸ ἐπίγραμμα αὐτό, νομίζει ὅτι ἔγραψεν

1. Τὴν ἐξήγησιν τοῦ γρίφου αὐτοῦ δίδει ὁ ἴδιος ὡς ἑξῆς: Λέων, Ὀναρ, Νάρδος, Νάρ' (ποταμίσκος τῆς Ἰταλίας ὀνομαζόμενος σήμερον La Nera) Ἔρος, τοῦ ὁποίου τὰ ἀλραθητικὰ στοιχεῖα εἶναι διεσκορπισμένα εἰς ὄλον τὸ ὄνομα Λεονάρδος.

2. Δεπτομερῆς περιγραφὴ τῆς συλλογῆς αὐτῆς εἰς S. Chardon de la Rochette ὡς ἀνωτέρω εἰς σελ. 310—317.

σήμερον και ὅτι ὁ Φιλαρᾶς εἶναι ποιητῆς σύγχρονος, ὁ ὁποῖος με ὀλίγας πυκνὰς φράσεις ζωγραφίζει τελείως τὴν ἐποχὴν του και καθορίζει τὸν κυριαρχοῦντα χαρακτῆρά της και τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα. Ἄς παραφρασθῇ τοῦτο προχειρῶς εἰς τὸ πεζὸν διὰ νὰ φανῇ καθαρότερον ἢ κεντρικὴ ἰδέα του: «Ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι εἶχον τὴν ἐμπνεομένην ἀπὸ τὸ θεῖον συνήθειαν νὰ μὴ τιμοῦν τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ τὴν μεγάλην ἀρετὴν. Ἐνεκα τούτου ὁ ὕψιστος πόθος ὄλων ἦτο ν' ἀποκαμίζουσαν πᾶσαν δόξαν ἐκ τῆς ἀρετῆς και ἐκ τῶν κόπων. Ὁ πόθος οὗτος ἦτο δι' ἐκείνους ὁ πολὺς πλοῦτος, οὐδὲ προετίμων τὰ χρυσᾶ ἀξιώματα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἰσότητά. Τώρα ὅμως ὁ ἀλαζών χρυσὸς κατατρέχει ὅλα τὰ καλά, ἡ δὲ ἀρετὴ ἔχει πέσει κάτω με κομμένα τὰ μαλλιά. Ὅλοι συσσωρεύουσαν χρυσόν, διότι με αὐτὸν και αἱ τιμαὶ ἀγοράζονται, ἀκόμη και ἡ ὑπερτάτη ἀρχή. Τὸν παλαιὸν καιρὸν λέγουσαν ἄλλοι χρυσοῦσαν αἰῶνα: ἐγὼ ὅμως λέγω χρυσοῦσαν τὸν σημερινόν, κατὰ τὸν ὁποῖον μόνος ὁ χρυσὸς κυριαρχεῖ ὄλων». Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ γραφῇ κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν μετὰ τὸν χρυσοῦσαν αἰῶνα, διότι ἡ ἀνθρωπότης οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ εἶναι ἡ ἰδέα και νὰ θεοποιῇ τὸν πλοῦτον, ἐξαίρει περισσότερο τὸν χαρακτῆρα τοῦ Φιλαρᾶ και τὴν εὐγένειαν τῶν ἰδεῶν και αἰσθημάτων του, ἡ ὁποία καθωδῆγει πᾶσαν τὴν δρᾶσίν του.

Ἄλλ' μεθ' ὅλην τὴν ποιητικὴν ἢ ἄλλην ἀξίαν, τὴν ὁποῖαν ἔχουσαν τὰ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν ποιήματα τοῦ Φιλαρᾶ, πολὺ μεγαλύτεραν ἀξίαν διὰ τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν ἔχει ἔν ἀπλοῦν τετράστιχόν του εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Τὸ τετράστιχον τοῦτο φέρον τίτλον «Πρὶς τὴν τιμίαν μου μητέρα», εἶχε γράψει ὁ Φιλαρᾶς ἐπὶ εἰκόνας του, τὴν ὁποῖαν ἔστειλε πρὸς τὴν μητέρα του εἰς Ἀθήνας, και ἔχει ὡς ἐξῆς:

*Κυρά μου, δὲ μοῦ βόλεσον ἀκόμη νὰ γυρίσω
εἰς τὴν πατρίδα, νὰ σὲ εἶδῶ και νὰ σὲ προσκυνήσω·
χαίρου με τὴν εἰκόνα μου, κ' ἤξευρε πῶς με σίνα
εἶν' ἡ καρδιά μου πάντοτε, και τὸ κορμὶ σὶά ξένα.*

Ἡ ἀπλότης τῆς φράσεως, ἡ θερμότης τοῦ αἰσθήματος, ἡ συγκίνησις, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ εἰς κάθε λέξιν σχεδόν, και ἡ τελειότης τῆς μορφῆς καθιστοῦσαν τὸ τετράστιχον τοῦτο ἀληθὲς ἀριστοτέχνημα. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πόσον πλούσιον εἶναι τὸ

ποιητικὸν τάλαντον τοῦ Φιλαρᾶ εἰς τὰ ἀρχαῖζοντα ποιήματά του και πόσον ἀξιοθαύμαστος χειριστῆς τῆς λαϊκῆς γλώσσης ἀναδεικνύεται διὰ τοῦ ἀνωτέρω τετραστίχου, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ αἰσθανθῶμεν λύπην, διότι ὁ ποιητῆς αὐτὸς ὁ γνήσιος και ἐκλεκτὸς δὲν ἐξεδήλωσε τὴν ποιητικὴν του ἰκανότητα με στίχους εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἀσφαλῶς θὰ ἀφινε ἔργον ποιητικόν, τὸ ὁποῖον θὰ κατεῖχε θέσιν ἐκλεκτὴν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν. Ἐξετάζοντες τὰ λείψανα αὐτὰ μεγάλης παραγωγῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν Ἑλλήνων τινῶν λαγίων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν και τῆς λαϊκῆς δεξιὸι χειρισταί, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ καταλήξωμεν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδίκησαν ἑαυτοὺς και ἐζημίωσαν θετικῶς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, μὴ χρησιμοποίησαντες ὡς ὄργανον γλωσσικὸν τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν, ἀλλὰ καταναλώσαντες τόσην πνευματικὴν δύναμιν και τόσην ἰδιοφυίαν εἰς τὴν ματαίαν προσπάθειαν τῆς καλλιέργειας τῆς ἀρχαίας. Ὑπῆρξαν βεβαίως κατὰ τι μέρος θύματα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐποχῆς τῶν, θεματογραφοῦντες σχεδόν ἐπὶ μιᾶς νεκρᾶς γλώσσης: ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἀποβαίνει κάπως ἀκατανόητον πῶς οἱ λόγιοι οὗτοι, ὡς οἱ Φιλαρᾶς, Μάξιμος Μαργούνης, Γεώργιος Αἰτωλός, Ναθαναὴλ Χύχος, Σίμων Πόρκιος και ἄλλοι ἰκανοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐνσυνείδητοι ὁπαδοὶ τῆς χρήσεως τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ και τῆς καλλιέργειας αὐτῆς, ἔμειναν τόσον προσηλωμένοι και εἰς τὴν ἰδέαν τῆς χρήσεως τῆς ἀρχαίας και τῆς λατινικῆς ἀκόμη ἐνισχύοντες οὕτω τὴν τάσιν πρὸς τὸν κλασικισμόν και στεροῦντες τὴν νέαν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως θὰ προῆγον αὐτήν.

Ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς τὰς ἰδέας του περὶ τοῦ εὐεργετικοῦ ἀποτελέσματος τῆς χρήσεως τῆς λαϊκῆς γλώσσης διετύπωσε σαφῶς εἰς τὸν πρόλογον τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεως εἰς τὴν λατινικὴν τῆς «Χριστιανικῆς Διδασκαλίας»¹. «Ἄπ' ἐδῶ ἐγὼ εἰ

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι: «Διδασκαλία Χριστιανικὴ ἐξηγημένη ἄλλοτε εἰς κοινὴν ρωμαϊκὴν γλῶσσαν και τώρα γυρισμένη εἰς Λατινικὴν φράσιν ἀπὸ τὸν Α. Β. τὸν Ἀθηναῖον. Doctrina Christiana Graeco vulgari idiomate alias tractata, nunc vero Latinis literis mandata per L. V. Atheniensem. Lutetiae Parisiorum MDCXXXIII». Α. Β. εἶναι ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς, (τὸν ὁποῖον ὡς προσεῖπον οἱ Γάλλοι ὠνόμαζον Villars.

πίσω να ὠφεληθοῦσι πολλὰ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ἀνάμεσον εἰς τοὺς ὁποίους τὴν σήμερον ἡμέραν εἶναι τόσον ἀκρίβεια ἀπὸ σπουδῆς καὶ θαρρῶ νὰ λάβουσι οἱ ἐπίλοιποι χριστιανοὶ μεγάλην χαρὰν καὶ εὐχαριστίαν, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦσιν ἢ νὰ μάθουσι τὴν φυσικὴν μας γλῶσσαν ἢ νὰ γνωρίσουσι μοναχὰ τὴν διαφορὰν εἰς τὴν ὁποίαν ἐξέπεσεν ἡ σημερινή μας διάλεκτος ἀπὸ κείνην τὴν παλαιὰν καὶ εὐγενεστάτην, ὕστερα ἀπὸ τὲς καταδρομὰς τῶν βαρβάρων καὶ τὸν πολὺν καιρὸν ὁποῦ κατατρώγει ὅλα τὰ πράγματα».

Πλὴν τῆς εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν μεταφράσεως ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ τῆς «Χριστιανικῆς Διδασκαλίας» τοῦ Καρδινάλιου Bellarmini καὶ ἐκ ταύτης καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν, οὐδὲν ἄλλο ἔργον τοῦ Φιλαρᾶ εἰς τὸ πεζὸν εἶναι μέχρι σήμερον γνωστόν. Κατὰ τινα ὅμως πληροφορίαν τοῦ περιηγητοῦ Κορνηλίου Magni, ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας περὶ τὸ 1674, εἶχε γράψει οὗτος καὶ διτομον Γεωγραφικὸν Ἀτλαντα, πρὸς δὲ πλῆθος χειρογράφων, τὰ ὅποια ἐστρέφοντο περὶ τὴν ὑπουργίαν τοῦ Καρδινάλιου Ρισελιῆ καὶ τὰ ὅποια, ἀπερχόμενος τῆς Ἰταλίας ἤναγκάσθη νὰ πωλήσῃ δι' ἑλλειψιν χρημάτων.

Τὴν σημασίαν τῆς δράσεως τοῦ Φιλαρᾶ καὶ τὴν ἀξίαν του ὡς συγγραφέως, πλὴν τῶν διασωθεισῶν περὶ αὐτοῦ πληροφοριῶν, μαρτυροῦν καὶ τὰ ἐπιγράμματα, τὰ ὅποια ἀφιέρωσαν πρὸς αὐτὸν ἱκανοὶ ξένοι καὶ Ἕλληνες σύγχρονοὶ του λόγιοι. Εἰς λατινικὸν

ἐγκώμιον, δημοσιευθὲν μετὰ τῆς εἰκόνης του εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ I. Κωττούνιου (περὶ τοῦ ὁποίου ὁ λόγος ὀλίγον κατωτέρω) ἀναγράφονται ἐπιγραμματικῶς τὰ τῆς καταγωγῆς του, τῆς ἐκπαιδεύσεώς του, τῆς δράσεώς του καὶ τῆς μεγάλης του φιλοπατρίας. Τὸ ἐγκώμιον τοῦτο ὁ φίλος του ποιητῆς καὶ φιλόσοφος Ἰωάν. Κωττούνιος μετέφερεν εἰς στίχους ὡς ἑξῆς :

Φέρτατε Ἀργείων, λαθέης πολυόλβιε ὄρηξ
 Ἀιθίδος, ἀρχαίου ἐρικυδέος ἔργουε Κόδρου,
 δεικνέλον εὐκλείης κρατερόφρονος Ἑλλάδος ἔμπνον
 κλεινός Ἰωάννης, τετιγοφόρος σὲ φύτευσε·
 πρῶτα τῆ πατρῴῃ ἔφλεις θρηπτήρια γαίῃ
 δεύτερα παμβασιλεια κατ' αἴσαν ἀφείλειο Ρώμη,
 εἰτά σε Κελτίη προσεδέξατο, πλείσια δ' ἐν αὐτῇ
 ἔργματα κλεινὰ ἔοργος ἀθέσφατο, πλείσιαι διορθοῖς
 ἀεγῆαις πρᾶπίδεσαι καὶ ἑσομένοισι πιθέσθαι·
 καὶ Χριστοῦ σιρατιῆν Νιβερνήων τε ἄνακτα
 σῆ γ' ἀρετῇ βουλῇ τε ἐπέλγεις, ὄφρα ἄθεσμα
 δεσπῆ ἀφικτα φίλης ἡμῶν ἀπο πατρίδος ἀρεθῆ.
 Πρὸς Γρηγόριον ἄκρον ἔβης καὶ Οὐμβανόν ἄκρον
 ὄγδοον ἐργασίης ἀμεγάρτου εἶνεκ' ἀφίκεν
 νῦν δὲ γαληνοτάτου ἀρχοῦ Πάρμησ ἀφεδρεύεις
 πρέσβυς Λουδοβίκω Κελτιῶν βασιλῆϊ δικαίω,
 Γαστονιδ' Ἀυριλλίων ἡγήτορι καὶ Ρικκλεῖω,
 ἄλλοις τ' ἀρχηγοῖς Γαλασίης ἀμφαγαπάξῃ,
 ἀκροτάτων ἀρετῶν, πολυήρατε, οὐνεκα σείο·
 φέρτατε Ἀργείων, Λεονάρδε ἀεὶ φιλόπατρι,
 ὦ Φιλαρᾶ, φίλεις ἄρα σὴν πάτρην τε φίλους τε.

Ἀφελέστερον δὲ μεθ' ὅλην τὴν ἀτεχνίαν του καὶ τὴν πεζοτέραν φράσιν ἐγκωμιάζει αὐτὸν ὁ ἐκ Κεφαλληνίας καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γράψας ποιητῆς τοῦ «Κρητικοῦ πολέμου» Ἀκάκιος Διακρούσης¹ με στίχους (προτασομένους εἰς τὴν συλλογὴν του «Βιβλίου ὠραιότατον, περιέχον στίχους πολιτικῶς καὶ πολλὰ ψυχωφελεῖς» τὸ ἐκδοθὲν εἰς Ἑνετίαν κατὰ τὸ 1659.) καὶ με τὴν ἑξῆς προσφώνησιν : «Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ ἑλλογιμωτάτῳ κυρίῳ Λεονάρδῳ τῷ Φιλαρᾶ εὐπατρίδῃ Ἀθηναίῳ παρὰ τῇ γαλι-

1. Περὶ τοῦ Α. Διακρούση γίνεται ὁ προσήκων λόγος εἰς τὸ μέρος τοῦ παρόντος βιβλίου, ἐποῦ ἐξετάζεται ἡ ποιητικὴ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν.

καὶ Villereti ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τινων θετικῶν τεκμηρίων (ἴδε περὶ τούτου S. Chardon de la Rochette ὡς ἀνωτέρω σελ. 307). Τοῦ βιβλίου προτάσσεται πρόλογος ἀφισρωτικὸς «Τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἀφέντῃ Ἰωάννῃ Ἀρμάνδῳ ἐξοχωτάτῳ καρδινάλιῳ Δούκῃ τῷ Πιχελίῳ καὶ τῆς Κελτικῆς τιμῆς ἀσφαλεστάτῳ προφύλακι. Α. Β. ὁ Ἀθηναῖος πᾶσαν καλορριζικίαν» ἐξ οὗ ἐλήφθη καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατιθέμενον χωρίον. Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶνε δευτέρα μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ἑκδοσις τοῦ ἔργου «Διδασκαλίη Χριστιανικὴ τῆς Ἁγίας του Θεοῦ Ῥωμῆτικῆς καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας ἐρμηνευμένης εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τῶν Ῥωμαίων εἰς μερικοὺς τόπους ἐξηγημένη πρὸς τὴν τάξιν καὶ συνήθειαν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐν Ρώμῃ παρὰ Βερβολομῆ τῷ Ζινέτῳ ἀχίς» «μετὰ τὸ θέλημα τῶν προσώτων». Ὡς δεῖγμα τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποίαν ἔγινεν ἡ μετάφρασις παρατίθενται τὰ ἑξῆς χωρία : «Τὸ σημάδι τοῦ Σταυροῦ γίνεται λέγοντας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἀντάμα σχηματίζοντας τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ.—Ἄν ἔχομεν μεσίτην ἢ βοηθὸν δυνατώτερον σιμὰ εἰς τὸν Χριστὸν παρὰ τὴν μητέρα του».

νοτάτη ἀρχῇ τῶν Ἐνετῶν ὑπὲρ τοῦ γαληνοτάτου Πάρμηγ καὶ Πλακεντίας ἡγεμόνος πρεσβεύοντι εὐχεται :

Ἀκούγωντας τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν εὐγένειάν της¹,
τὰ ἔργα τὰ θεάρεστα τῆς ἐντιμότητά της,
τὴν γνῶσιν τε καὶ φρόνησιν, κορμὶ τὸ στολισμένον,
τοῦν τε προύρρεσιν λεπτήν, τρόπον χαριτωμένον,
καὶ τῆς ψυχῆς εὐγένειαν τὴν ἀγαθὴν καὶ ἄξαν,
ὅπου τὴν μαριτροῦσιναι ὅσοι κί' ἂν τὴν ἐπράξαν,
τὰ πλεῖστα κατορθώματα ὅπουσε στολισμένον,
χαρίσματα πολλῶν λογίων, ἀρεταῖς τιμημένον,
καθὼς ἐκ ρίζης ἔτυχεσ τερεπῆς, χαριτωμένης·
σὲ πλούτισεν ὁ κύριος ἐν λόγοις τε καὶ ἔργοις,
σοφία τε καὶ αὐτεσις εὐρίσκειτ' εἰς ἔσένα,
τῆς τύχης πάντα τ' ἀγαθὰ καὶ κεχαριτωμένα.
Ἔτοιμασ λογίς γνωρίζοντις κ' ἐγὼ τὸ ὄνομά σου,
ἐλαίου Νάρδε ἐνδοξε, καὶ ἐπιτήδευμά σου,
τὴν τιμημένην σου ζωὴν, τὴν γνῶσιν καὶ σοφίαν,
καὶ τὴν καλὴν διαγωγὴν, τὴν τρεβὸν τὴν εὐθείαν
προθύμως ἀφιέρωσα τοῦτό μου τὸ βιβλίον
εἰς τέτοιον καταφύγιον τῆς ἀρετῆς τὸ θεῖον.

Ὁ ἐκ Βερροίας ποιητής, φιλόσοφος καὶ θεολόγος Ἰωάννης Κωττούνιος, ὁ φίλος τοῦ Α. Φιλαρᾶ, εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ κυριώτερος καὶ ἐπισημότερος ἀντιπρόσωπος τῆς μεγάλης τάσεως πρὸς τὴν ἐπιγραμματοποιίαν, τῆς ἐκδηλουμένης καθ' ἕλρον τὸν 17ον αἰῶνα. Εἶναι οὗτος ὁ μόνος Ἑλληὴν λόγιος καὶ ποιητής, ὁ ὅποιος κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν ἐξέδωκεν ὀλόκληρον συλλογὴν ἐπιγραμμάτων εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν. Ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος², υἱὸς τοῦ Δημητρίου Κωττούνιου, κατήγετο ἐκ Βερροίας, ἐγεννήθη δὲ περὶ τὸ 1577. Μαθητεύσας καὶ οὗτος εἰς τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου εἰς τὴν Ρώμην, ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας. Κατόπιν δὲ μετὰ εἰς Πατάυιον ἐσπούδασεν εἰς τὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιον καὶ τὴν Ἰατρικὴν. Κατὰ

1. Ἐρηται πιστῶς ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου.

2. Κυριώτερα βοηθήματα διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἰωάν. Κωττούνιου : 1) J. Crasso Istoria etc. pp 266—7. — 2) Δημητρίου Προκοπίου «Περὶ λογίων Γραικῶν» βιογραφικὸς κατάλογος δημοσιευθεὶς ὑπὸ Κ. Σάθα 5', Ρ', 486. — 3) Κ. Σάθα : α', 301—2. — 4) E. Legrand α', 2, III pp. 389—402. — 5) Σπ. Λάμπρος : δ', Β', 371—3. — 6) Β. Μυστακίδου : Οἱ Κωττούνιοι. Κωνσταντινούπολις 1914.

τὸ 1617 ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βολωνίας νὰ διδάξῃ τὴν ἑλληνικὴν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν ἐδίδαξε καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζης περὶ τὸ 1627, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φραγκίσκου Τρίμη, Ἀθηναίου λογιου, (περὶ τοῦ ὁποῦ περαιτέρω ὁ ἔ λόγος)· κατὰ δὲ τὸ 1630 ἐπανήλθεν εἰς Βολωνίαν καὶ ἐδίδαξε φιλοσοφίαν. Μετὰ διέτιαν ἀπῆλθε καὶ πάλιν εἰς Πατάυιον διὰ νὰ διδάξῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιον φιλοσοφίαν. Φιλόπατρις ἀληθῆς ὁ Κωττούνιος καὶ ἔχων πάντοτε τὸν νοῦν ἐστραμμένον πρὸς τὴν παντοιοτρόπως ἐξυπηρέτησιν τῶν ὁμοεθνῶν του καὶ τῆς ὅλης πατρίδας του ἀπεφάσισε, διαθέτων μέρος τῆς ἰκανῆς περιουσίας του, νὰ ἰδρύσῃ ὡς παράρτημα τοῦ Πανεπιστημίου Παταυίου τὸ Κωττούνιανδὸν Σχολεῖον, ὅπου θὰ ἐσπούδαζον ὡς ὑπότροφοι μόνον Ἑλληνόπαιδες. Κατὰ τὸ 1657 ἤρχισε λειτουργοῦν τὸ σχολεῖον τοῦτο μὲ ἑπτὰ μαθητὰς καὶ μὲ πρῶτον διευθυντὴν τὸν ἐκ Κύπρου κληρικὸν λόγιον Ἰλαρίωνα Κιγάλαν, τὸν ὅποιον εἶχε καλέσει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὁ Κωττούνιος. Ἐτὸ σχολεῖον ἐκωνομάσθη ἑλληνομουσεῖον καὶ διετηρήθη μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας ὑπὸ τοῦ Μεγ. Ναπολέοντος, καθόσον ἐδημεύθη ἡ περιουσία του. Μετὰ τὴν ἥτταν ὅμως τούτου τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταυίου ἀνέκτησε τὴν περιουσίαν του, εἰς τὴν ὁποῖαν περιλαμβάνεται καὶ τὸ κληροδότημα τοῦ Κωττούνιου. Ἐκτοτε τοῦτο χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν σπουδὴν τεσσάρων νέων Ἑλλήνων ὡς ὑποτρόφων. Εἰς τὸ σχολεῖον αὐτὸ καθ' ἕλρον τὸ μακρὸν διάστημα τῆς λειτουργίας του ἐσπούδασαν πολλοὶ νέοι Ἑλληνοί, εἰ ὅποιοι διεκρίθησαν ὡς λόγιοι καὶ ὡς διδάσκαλοι εἰς τὰς Τουρκοκρατουμένας ἑλληνικὰς χώρας. Διὰ τὴν ἰδρύσιν τοῦ ἑλληνομουσείου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὅλην πατριωτικὴν δρασίν του δικαίως ὁ Ἰωάν. Κωττούνιος ὠνομάσθη εὐεργέτης τοῦ ἔθνους. Ἀπέθανε τὴν 17 Νοεμβρίου 1658 εἰς Πατάυιον καὶ ἐτάφη μεγαλοπρεπῶς.

Ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος, ἑλληνοιστής δεινὸς ὄσον καὶ λατινιστής, εἶναι δόκιμος συγγραφεὺς φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ἔργων. Ἀλλὰ ταῦτα ἔχουν γραφῆ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ὁ συντόμως βιογραφήσας αὐτὸν Δημήτριος Προκοπίου, τὸν χαρακτηρίζει μὲ τὴν ἐξῆς φράσιν : «τῶν Ἀριστοτελικῶν φιλοσόφων οὐδενὸς δεύτερος». Καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὗτος δικαιολογεῖται

ἀπὸ τὰ ἱκανὰ φιλοσοφικὰ ὀγκώδη συγγράμματά του, τὰ ὅποια εἶναι κυρίως ὑπομνηματισμὰ καὶ σχόλια εἰς τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους¹. Ἡ φήμη τοῦ Κωττουνοῦ καθ' ἕλρον τὸ διάστημα τῆς ζωῆς του ἦτο μεγάλη, διὸ καὶ εἶχε δοθῆ εἰς αὐτὸν ὁ τίτλος τοῦ Ἰππότου, ἐπωνομάζετο δὲ «Πρῶτος φιλόσοφος ἐν τῷ τοῦ Παταυῦ Λυκεῖῳ».

Ἡ βαθεῖα γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς καὶ ἡ φιλοσοφική του σκέψις διαφαίνονται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἐπιγράμματά του, τὰ ὅποια ἐξέδωκεν εἰς τόμον κατὰ τὸ 1653². Ἄλλ' εἰς ταῦτα διαλάμπει περισσότερο ὁ ἀγνὸς πατριωτισμὸς του καὶ ὁ βαθὺς πόθος του γὰρ ἴδῃ ἐλευθέραν τὴν πατρίδα του· πόθος, ὁ ὁποῖος καθωδήγει ὅλην τὴν δρᾶσίν του. Διότι καὶ ὁ Ἰωάννης Κωττούνης εἶναι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων λογίων τῶν διαμενόντων εἰς τὴν Δύσιν, οἱ ὅποιοι ἐπίστευον καὶ ἠλπίζον, ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης θὰ ἀπηλευθεροῦτο ἡ Ἑλλάς ἐκ τῆς τυρανικῆς δουλείας· καὶ εἰργάζοντο πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Τοῦτου ἕνεκα καὶ τὰ περισσότερα τῶν ἐπιγραμμάτων του ἀπευθύνονται πρὸς ἐπισήμους τῆς Γαλλίας ἄνδρας, ὡς τὸν Ρισελιέ, τὸν Μαζαρίνην καὶ ἄλλους, καὶ πρὸς βασιλεῖς, ὡς τὸν Ἑρρίκον Δ', Ἄγγων τὴν Αὐστριακὴν, Λουδοβίκον ΙΔ', προτρεπομένους νὰ ἀναλάβουν τὸν ἀγῶνα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἀφιερώνει εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον καὶ τὴν ὅλην συλλογὴν τῶν ἐπιγραμμάτων του, τῆς ὁποίας προτάσσεται χαλκογραφία συμβολίζουσα τὴν ὡς ἄνω προτροπὴν³, ἐπεξηγου-

1. Ἴδε τοὺς τίτλους καὶ περιγραφὴν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Ι. Κωττουνοῦ εἰς E. Legrand : α', 2, I, II καὶ V εἰς διαφόρους σελίδας.

2. Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς ταύτης ἔχει οὕτως : « Ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων βιβλίον δύο Ἰωάννου Κωττουνοῦ, τοῦ ἐκ Βερροίας Ἰππέως, Φιλοσοφίας, Ἰατρικῆς καὶ Θεολογίας Διδασκάλου καὶ ἐν τῷ τοῦ Παταυῦ Λυκεῖῳ Πρῶτου Φιλοσόφου. Graecorum Epigrammatum Libri duo, Auctore Joanne Cottunio, Veriensi Equitae κτλ. Cum ejusdem Versione Latina. Augustissimae et Christianiss. Maiestati: Ludovici XIV Galliarum et Navarrae regis etc. Consecrati: Patavii MDCLIII.

3. Ἡ χαλκογραφία αὕτη καριστάνει τὸν Λουδοβίκον ΙΔ' παιδίον, καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου του, μὲ τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, κρατοῦντα εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα σκήπτρον, ὅπου περιτυλίσσεται ταινία, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνα-

μένην ζωηρότερον καὶ εἰς τὴν λατινικὴν προσφώνησιν πρὸς τὸν Λουδοβίκον ΙΔ', ὅπου λέγει διατὶ ἀφιερώνει εἰς αὐτὸν τὴν ποιητικὴν του συλλογὴν. Ἐν ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐπιγραμμάτων τῶν στρεφομένων περὶ τὴν Ἑλλάδα εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «Εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αὕτη διαλέγεται :»

*Ἄδε ποθ' Ἑλλάνων κλεινὰ χθών, ἄς ἀλαπάξαι
ἠγορέων αἰῶν οὐκ ἐτάλασεν ἅπας·
Θρησκῶν δὲ συγγερῶν δολόεν δόρον. Αἶδε δ' ἄρ' ὁ Θρηξ
κάιθανε πρὶν κλονέειν Ἑλλάδος ἄντα βέλος.
ἢ τάχα μήτε ὄου ἀρθέντος, πρροφυγενεῖν
αὐτὰ ἐφ' ἀματέρους ἠραιόμην ἀμάθοις;
Τρύχει πάντα χρόνος· σοφίης μόνον ἄνθος ἀτειρές,
ἢ μὲν ἀτερμάντως πάντοθ' ἀειθαλέω.*

Ἡ λύρα τοῦ Κωττουνοῦ δὲν εἶναι μονότονος. Ἐχει αὕτη τόνους ποικίλους, πλήρεις εὐγενείας καὶ λεπτότητος. Ἐνθυμίζει ὄχι σπανίως τὰ καλὰ ἐπιγράμματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀνθολογίας. Ἐν ἐξ αὐτῶν, γραφὴν μετὰ δύο ἄλλων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ καρδινάλιου Βενεδίκτου Ἰουστινιανοῦ, ἔχει οὕτω :

*Χθὲς γοάων σὸν ἔπηξα κενήριον, ἄρι δὲ τύμβῳ
δάκρυ τεῖφ σπένδειν ἠλυθον. Οὔτι μέγα
εἰς ἑλλήνην μάγνης ποτιέλικται, οἱ δ' ἑλλήκωπτες
ἡμέες εἰς σὲ μόνον· πρὸς δὲ τῶν ἑλλήνην
καὶ πάρος ἀσπληθὲν ἐπλεύσαμεν· ὦ ἐμὸν ἄλλος,
νῦν σέο πρὸς τύμβον σὴ φερόμεσθ' ἑλλήνη.*

Εἰς τὴν ἀπομίμησιν ἴσως τῶν ἐπιγραμμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας ὀφείλονται καὶ ὀλίγα τινὰ ἄλλα, γραφέντα ἐπὶ θεμάτων ἀφελεστέρων, ἀλλ' ἱκανῶν νὰ δώσουν ἀφορμὴν πρὸς διατύπωσιν λεπτῶν ποιητικῶν νοημάτων. Ἐν ἐκ τούτων εἶναι καὶ τὸ δεύτερον τῶν ἀπευθυνομένων «εἰς ὄρνιν τοῦ λογιωτάτου Νικολάου τοῦ Μωδαφάρου, φιλτάτου μοι ἐν τοῖς ρητορικοῖς διδασκάλου, ἤδιστα ἄδοντα :»

γινώσκεται Publica spes, καὶ λαμβάνοντα μὲ τὴν δεξιὰν βιβλίον ἀνοικτόν, τὸ ὅπολον τοῦ παρουσιάζει ἡ Ἑλλάς, προσωποποιουμένη ὑπὸ γυναικός. Δεξιὰ τοῦ θρόνου ἴσταται ὄρθρος ὁ Ἑρμῆς μὲ τὸ κηρύκειον εἰς τὴν μίαν χεῖρα καὶ εἰς τὴν ἄλλην κρατῶν κύλινδρον ἀνεπτυγμένον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκεται ὁ συντετμημένος τίτλος: Epigrammata Graeca Joannis Cottunii, μετὰ τῆς λατινικῆς μεταφράσεώς των.

Τίς σε λιγὺν σπηθέων ἤσκησεν ἄπ' ἤχοῦ ἰάλλειν,
 ποικίλα Μελπομένης τ' εἶδεν λαρὰ κρέκειν ;
 Τίς σε νόμον φρούγιον, γαῦρον τίς δώριον ὕμνον,
 τίς τριμέρδς μέλπειν ἀρμάτιόν τε μέλος ;
 Τίς νεάτων χαλάαν βαρύβρυχθον, τίς δ' ἐπιφᾶσθαι
 δεῖξο μέσην, ὑπάτην, πάρ τε μέσην μελιπνοῦν ;
 Κεῖθε γὰρ ἀρμονίης τοκέας χρόνος. Οὐ γὰρ Ὀλυμπον,
 Τέρπανθρον, Σακάδαν, οὔτε Θάληθ' ὄρω.
 Κεδνά μὲν Μωδαφάροιο διδάξατο κύκλα προσώπου
 πάνθ' ὅσα φορημῆζω, ὕψει σου ἐδάην.
 ἢ εἰ διδασκῆσαι θνητοῖς ἐπι πνώδαλα καὐτὰ
 ἀφραδέα κλεινοῦ ὄπ' ἴδε Μωδαφάρου.

Ἡ ποικιλία τῶν τόνων τῆς λύρας τοῦ Κωτταυνίου διακρίνεται καὶ εἰς τὰ τοῦ θρησκευτικοῦ περιεχομένου ἐπιγράμματά του, τὰ ὅποια δὲν ὁμοιάζουν καθόλου πρὸς τὸ μέγιστον μέρος τῶν κατὰ τοὺς δύο τελευταίους μεταβυζαντινοὺς αἰῶνας ἐπιγραμμάτων τῶν γραφέντων ἐπὶ κληρικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λογίων· δὲν εἶναι δηλαδὴ ἀπλῆ συσώρευσις κοινῶν θεολογικῶν φράσεων καὶ ἰδεῶν, ἀλλὰ ὄντανται νὰ ὀνομασθοῦν ποιήματα. Τοιαῦτα εἶναι σειρὰ ἐκ ὧδεκα ἐπιγραμμάτων πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τοῦ πρῶτου τοῦ ἐλληνικοῦ γυμνασίου τῆς Ρώμης. Ἐν ἄλλο δὲ ἐκ δύο μόνον στίχων, ἐνῶ φαίνεται μᾶλλον ὡς αἶνιγμα ἢ καὶ παλγυιον, ἐν τούτοις περικλείει ὀλόκληρον τὴν ἰδέαν τῆς ἀσυλλήπτου γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ :

Μητέρος ἐξ ἀγόνοιο Γόνος νέος, δε Γόνον ἄλλον
 γείνατ' ἀνευθε γονῆς, τοῦ γένος ἦν δέγονον.

Ἡ πληθὺς τῶν ποιητῶν ἐπιγραμμάτων, ὕμνων, ὠδῶν γίνεται διαρκῶς μεγαλειτέρα, ἐφ' ὅσον πληθύνονται καὶ οἱ πεπαιδευμένοι Ἕλληνες μὲ τὴν φοίτησιν εἴτε εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ Πανεπιστήμια τῆς Δύσεως, εἴτε εἰς τὰ σχολεῖα, τὰ ὅποια ἤρχισαν νὰ ἰδρύνονται εἰς διάφορα τῆς ὑποδοῦλου Ἑλληνικῆς χώρας μέρη καὶ μάλιστα εἰς τὰ μοναστήρια. Τὰ ἐπιγράμματα ὅμως χάνουν συνήθως ἤδη καὶ τὸ κυριώτερον γνώρισμά των, τὴν συντομίαν· διότι πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀπλᾶ στιχουργήματα μὲ ἱκανὰς δεκάδας στίχων, ἐνῶ καὶ τὰ ἐλλόγια ἢ ἐλλογεία, ὡς ἐνησμένιζον πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι ν' ἀποκαλοῦν τὰς στιχουργικὰς ἀποπείρας των εἰς μέτρον δῆθεν πινδαρικόν, εἶναι ἄλλο εἶδος πεζολόγου

ἐγκωμιαστικῆς ποιήσεως εἰς μακρὰν σειρὰν στίχων. Οἱ οὕτω στιχουργοῦντες, οἱ ὅποιοι γράφουν σχεδὸν μόνον διὰ νὰ μιμηθοῦν ἄλλους καὶ οὐχὶ ὠθοῦμενοι ἐξ ἐσωτερικῆς τινος ἀνάγκης, εἶναι οἱ πολλοὶ καὶ ἀναγινώσκονται ὑπὸ σοφῶν καὶ ἀσόφων μὲ τὴν ἴδιαν συνήθως προσοχήν, ἐπειδὴ γράφουν εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ εἰς ἀρχαῖα μέτρα. Πέραν αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο ζητεῖται, διότι καὶ δὲν προσφέρεται. Πᾶσα σχεδὸν ἡ λυρική παραγωγή τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχει τὸ κοινὸν τοῦτο γνώρισμα, τὸ ὅποιον καὶ κατόπιν ἐξηκολούθησε νὰ ὑφίσταται ἐπὶ πολὺ· οἱ διάδοχοι τῶν ἀτέχνων καὶ σχολαστικῶν ποιητῶν ὑπῆρξαν ἐκουσίως ὁμοιοῦτων· τὰ ἐλαττώματα ἐτηρήθησαν ὅλα μετ' εὐλαβείας καὶ ἐπιτηξήθησαν μάλιστα τόσον, ὥστε ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν διαφόρων ποιητικῶν προϊόντων νὰ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὴν πληθῶραν τῆς παραγωγῆς.

Κατόπιν τούτου δὲν θὰ ἔπρεπε βεβαίως νὰ γίνῃ ἔστω καὶ ἡ ἐλαχίστη μνεία τῆς τοιαύτης παραγωγῆς. Ἄλλ' οἱ ἀσήμαντοι αὐτοὶ στιχουργοὶ εἶναι οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, οἱ ὅποιοι εἰργάζοντο μὲ δλην τὴν δυνάμιν των καὶ παντοιοτρόπως νὰ μεταδώσουν τὴν παιδείαν εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς των καὶ ν' ἀνυψώσουν αὐτοὺς διανοητικῶς, ἀδιαφόρως τῆς ὁδοῦ ἢ τῶν τρόπων, τοὺς ὁποίους ἤκολούθησαν πρὸς ταῦτα. Τὸ δεύτερον αὐτὸ ἔργον των εἶναι τὸ ἀξίον μνείας καὶ σεβασμοῦ· ἀναγκαστικῶς δὲ κατὰ τὴν ἐξέτασιν του θὰ σταματήσῃ τις καὶ πρὸ τῶν ποιητικῶν των ἐκδηλώσεων, τῶν τόσον ἀφελῶν καὶ παιδικῶν. Ἐπὶ πλέον ὅμως οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ποιηταί, ὄντες καὶ πεζογράφοι συνήθως, εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι μὲ τοὺς ἄλλους τοὺς καλλιεργήσαντας κυρίως τὸν πεζὸν λόγον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὑπὸ τὰς ἴδιαις χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας, παρημποδίζον τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης, ἐπιμένοντες εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαίας καὶ αὐτὴν διδάσκοντες, καὶ προσέδιδον εἰς τὸ μέγιστον μέρος τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς ἀρχαῖζουσαν μορφήν. Εἶναι οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν μακρὰν διάρκειαν τοῦ ἐξαιρετικοῦ φαινομένου, τὸ ὅποιον παρουσιάζει ἅπασα ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία· δηλαδὴ τῆς μοναδικῶς βραδείας ἀναπτύξεώς της.

Ὁ γενικὸς οὗτος χαρακτηρισμὸς προσαρμόζεται, ἔστω καὶ ἐλαφρότερον, καὶ εἰς ἐκείνους, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἔχει ἱκανὴν φι-

λολογικὴν βαρύτητα. Τοιοῦτος ὁ Γεράσιμος Βλάχος¹, ὁ γεννηθεὶς εἰς τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1607 καὶ ὁ ὁποῖος μετὰ τὰς πρώτας σπουδὰς εἰς τὴν πατρίδα του μετέβη ἀνὴρ σχεδὸν εἰς Ἰταλίαν, ὅπου ἐσπούδασε φιλολαγίαν καὶ φιλοσοφίαν. Γενόμενος κληρικὸς διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν ἐφημέριος τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὴν Ἑνετίαν, κηρύσσων καὶ τὸν θεῖον λόγον. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1658 μέχρι τοῦ 1661 ἐδίδαξεν εἰς τὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸν σχολεῖον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ «ἐπιστήμας», ὡς ἀναγράφει ὁ ἴδιος, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν, γνωρίζων βαθέως καὶ τὰς δύο γλώσσας. Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην διαμονὴν του εἰς τὴν Ἑνετίαν συνέγραψε καὶ ἐξέδωκε τὸν «Τετράγλωσσον Ἑθναυρόν». Ἀπελθὼν ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς μετέβη εἰς Κέρκυραν, ὅπου προεχειρίσθη ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Παλαιόπολιν· ἐκεῖ μονάζοντα τὸν ἐπεσκέφθησαν οἱ περιηγούμενοι τότε τὰς ἑλληνικὰς χώρας Σπὸν καὶ Οὐήλερ, ἀναγράφοντες εἰς τὸ περιηγητικὸν τὸν τῆς ἐπισκέψεώς των ταύτης. Κατὰ τὸ 1681 ἐκλεγείσθε παμψηφεί μητροπολίτης Φιλαδελφείας μετέβη καὶ πάλιν εἰς Ἑνετίαν, ὅπου ἀπέθανε τὴν 24 Μαρτίου 1685.

Ὁ Γεράσιμος Βλάχος ὑπῆρξε συγγραφεὺς πολυγραφώτατος². Τὰ συγγράμματά του εἶναι ποικίλα τὸ εἶδος· φιλολογικὰ (γραμματικά, ρητορικά) φιλοσοφικὰ — ἐκ τῶν ὁποίων τὸ γνωστότερον φέρει τίτλον «Ἀρμονία ὀριστικῆ τῶν ὄντων κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφῶν» — ἐρμηνευτικὰ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ παραφράσεις ἔργων του, ἐγκυκλοπαιδικὰ, λόγοι καὶ τέλος διδασκαλ. εἰς τὰς

1. Βιογραφικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ Γ. Βλάχου ἀναφέρονται ὑπὸ: Α. Μουστοξύδη, εἰς τὴν μελέτην του «Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημιῶν καὶ τῶν συγχρόνων αὐταῖς λογίων» δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον εἰς «Πανδώραν» τοῦ 1856 φύλλ. 157 καὶ ἀνεδημοσιευθεῖσαν εἰς «Ἱστορικῶν καὶ Φιλολογικῶν Ἀναλέκτων ἐκδομένων ὑπὸ Μ. Α. Μουστοξύδου τόμος πρῶτος. Ἐν Κερκύρᾳ 1872», σελ. 12-13. — Ἄνδρ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ Β' σελ. 33. — Κ. Σάθα, α', 336-8. — Ἄνδρ. Δημητρακοπούλου: Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις κτλ. σελ. 53-58. — Ι. Βελοῦδη: Ἀποικία Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἐν Ἑνετίᾳ κτλ. σελ. 76. — Ν. Κατραμῆ, σελ. 338.

2. Πλήρη κατάλογον τῶν ἐκδομένων καὶ ἀνεκδότων ἔργων του ἴδε εἰς Ἄνδρ. Δημητρακόπουλον ὡς ἀνωτέρω.

ὁποίας ἐχρησιμοποίησε τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον κατέστησε ἀθάνατον—δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν—τὸ ὄνομά του, εἶναι ὁ «Ἑθναυρὸς Τετράγλωσσος», ἥτοι τὸ τετράγλωσσον λεξικόν του, τὸ ὁποῖον ἐπὶ μακρότατον χρόνον ὑπῆρξε τὸ λεξικὸν Ἑλλήνων καὶ ξένων καὶ εἰτα ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις διὰ τὴν σύνταξιν ἄλλων πληρεστέρων. Μὲ τὸ λεξικὸν αὐτὸ ὁ Γ. Βλάχος εἶναι ὁ πρῶτος Ἑλλήν λεξικογράφος.

Τοῦ «Ἑθναυροῦ» προτάσσονται μερικὰ ἐπιγράμματα τοῦ πολυμαθοῦς τούτου λογίου, ἀπευθυνόμενα πρὸς διαφόρους ἰσχυροὺς τῆς Ἰταλίας, ὡς τὸν μέγα δοῦκα τῆς Τοσκάνης Φερδινάνδον Β', τὴν μεγάλην δούκισσαν Βικτόριαν ντὲ λά Ραβέρε, τοὺς Μεδίκους καὶ ἄλλους. Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν καλλιτέρων τῶν χρόνων αὐτῶν, διότι μεθ' ἑλθὴν τὴν ἐνυπάρχουσαν ποιάν τινα ὑπερβολὴν εἰς τὸν ἐγκωμιαστικὸν χαρακτῆρά των καὶ ἰδέας ποιητικὰς περικλείουν καὶ κομψὰ ὅπωςδῆποτε εἶναι κατὰ τὴν φράσιν. Ἐκτὸς αὐτῶν καὶ τινων ἄλλων, προταχθέντων εἰς ἔργα συγχρόνων του συγγραφέων, ἔγραψε μερικὰ καὶ εἰς τὴν λατινικὴν, τῆς ὁποίας ἦτον ἐπίσης βαθύς γνώστης. Ὁ Γ. Βλάχος δύναται προσέτι νὰ καταταχθῆ μεταξὺ τῶν ἐνθέρμων ἐκείνων Ἑλλήνων πατριωτῶν, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον διὰ τῆς ἀφιερώσεως ὅλης τῆς ζωῆς των εἰς τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ διδασκάλου ἐπεδίωκον τὴν μόνωσιν καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν ὑποδούλων ὁμοεθνῶν των, ἀλλὰ καὶ ἐπελαμβάνοντο πάσης εὐκαιρίας διὰ νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν παραθαρυντικὸν λόγον ἢ θρίαμβον, τὸν ὁποῖον ἀπηύθυνε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρον Μιχαήλοβιτς κατὰ προτροπὴν

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Γ. Βλάχου ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἑθναυρὸς τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως τετράγλωσσος μετὰ τῆς τῶν ἐπιθέτων ἐκλογῆς καὶ διττοῦ τῶν λατινικῶν τε καὶ Ἰταλικῶν λέξεων πίνακος. Ἐκ διαφόρων παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων λεξικῶν συλλεχθεὶς παρὰ Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητῆ, Καθηγουμένου τῆς μονῆς τοῦ μεγάλου Γεωργίου Σκαλωτοῦ, Κήρυκος τοῦ Ἱεροῦ Ἐθαγγελίου, καὶ τῶν ἐπιστημῶν κατ' ἀμφοτέρας τὰς διαλέκτους διδασκάλου (ἔπεται ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ τίτλου). Ad serenissimum Ferdinandum II, Magnum Ducem Hetruriae. Venetiis, MDCI.VIII. (Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀνατυπώθη πολλάκις ἔκτοτε. Τῆς πρώτης ἐκδόσεως, σπανιωτάτης σήμερον οὖσης, ἀντίτυπον ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην. Γλωσσ. 231)

τῆς Ἑνετικῆς ἀριστοκρατίας περὶ τὸ 12ον ἔτος τοῦ πολέμου τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Κρήτης, ὑποδεικνύων τὸ βέβαιον τῆς ἥττης τῶν Τούρκων καὶ τὸ χρήσιμον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος¹.

Ἡ μεγάλη ἐκτίμησις Ἑλλήνων καὶ ξένων πρὸς τὴν πνευματικὴν δρᾶσιν τοῦ Γερ. Βλάχου ἐξεδηλώθη πολλαπλῶς καὶ διὰ τῆς ἀφιέρωσεως πρὸς αὐτὸν πολλῶν ἐπιγραμμάτων εἰς ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν. Χαρακτηριστικώτατοι ὅμως εἶναι οἱ στίχοι, τοὺς ὁποίους ἔγραψαν πρὸς τιμὴν τοῦ δύο σύγχρονοί του Κρήτες ποιηταί, ὁ Μαρῖνος Τζάνε Μπουνιαλῆς καὶ ὁ Ἐμμανουήλ Τζάνε Μπουιζαλῆς. Ὁ πρῶτος ἐκ τούτων εἰς τὸ ποίημα «Φιλονεικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθύμνου», τὸ ὁποῖον ἐπακολουθεῖ τὸ ἄλλο πολύστιχον ποίημά του «Ὁ Κρητικὸς πόλεμος», παρουσιάζει τὸ Ρεθύμνον, λέγον πρὸς τὸν Χάνδακα, ὡς ἐκαλεῖτο τότε τὸ Ἡράκλειον :

*Καὶ τῶρ᾽ ἀπὸ πρῶτον, Χάνδακα, μὲ σένα γὰ συντρέξω,
μὲ ἄνθη πολυτιμὰ στεφάνι γὰ σοῦ πλέξω
γὰ τὸν λαμπρὸν σου ἥλιον καὶ ἄξιον μητροπολίτην,
Βλάχον τὸν κῆρ Γεράσιμον τὸν νέον Σταγειρίτην,
γὰ ν' ἀκουοῦν ἔδω καὶ ἐκεῖ καὶ εἰς τὴν κοσμογραφία
πῶς ἔχεις εἰς τὴν Βενετιὰν μέγα Φιλαδέλφεια.*

Ὁ δὲ δεύτερος εἰς τὸ κατὰ τὸ 1684 ἐκδοθὲν ποίημά του «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου» προτάσσει τὴν ἐξῆς πρὸς τὸν Γ. Βλάχον ἀφιέρωσιν :

*Τῷ θερμοτάτῳ ἑραστῇ, Θεοῦ Μητρὸς Πανάγνου,
ποιὸν προσάξει ἑπαιτὸν γλῶσσα ἐνὸς ἀνάγνου ;
Πάνσοφς, περιβόητε, γέρας Ἀρχιερέων
Καὶ κῆρυξ διαπρύσις Ἑλληγιατῶν Ρωμαίων,
Τῆς Κρήτης μέγιστε φωστήρ, κέρας τῆς Ἀμαθείας,
Καὶ κραταῖ ἐπέρμαχε δογμάτων εὐσεβείας,
Πρόφρονε τῶν ἐπιστημῶν, ὠκεανὸ σοφίας,
Θεολογίας ἔγκριτε καὶ τῆς ἀστρολογίας.*

1. Ὁ λόγος αὐτὸς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Καισαρίου Δαπόντε εἰς τὸν «Ἱστορικὸν Κατάλογόν» του, τὸν δημοσιευθέντα ὑπὸ Κ. Σάθα εἰς 5', Γ' σελ. 141—3. Ὁ τίτλος τοῦ λόγου κατὰ τὸν Δαπόντε ἔχει ὡς ἐξῆς : «Θρίαμβος κατὰ τῆς τῶν Τούρκων βασιλείας, ἦτοι λόγος παραθαρρυντικὸς πρὸς τὸν εὐσεβεστάτον καὶ ἀήττητον βασιλέα τῆς Μοσκαβίας, κύριον Ἀλέξιον Μιχαηλοβίτσην, ἐκδοθεὶς παρὰ Γερασίου Βλάχου τοῦ Κρητῆ, ἀββᾶ καὶ καθηγουμένου τῆς μονῆς τοῦ μεγάλου Γεωργίου κτλ. ἐν ταῖς κλειναῖς Βενεταῖς».

*Ἐξαρχε πανεξάρετε, τῶν νῦν ἀπανταχόθεν
Κυύχημα Μητροπόλεων ἐκλεχθεισῶν θεόθεν.
Γραφῆς τῆς θέλας ἔμπειρε, νηφάλιε ἐν ὕμνοις,
Ποιμὴν ἀληθινώτατε καὶ ἄγρυπνε φύλαξ ποιμνίης.
Ἐκλιμπρε καὶ πανίερε, Δέσποτα Κύριέ μου,
Γεράσιμε πολύτιμε καὶ Παμφρονέστατέ μου,
Θαρρῶντας εἰς τὸ ἄμεινον σῆς καλοκαγαθίας
Χριστομιμήτου σου ψυχῆς καὶ ἄκρας συμπαθείας,
Μετ' εὐλαβείας καὶ αἰδοῦς ταῦτα ν' ἀφιερῶσω
Τὰ ἔπη μου τὴν ἄμουσα, καὶ εἰς χεῖράς σου γὰ δώσω
Ἡθέλησαι, καὶ δέομαι γὰ μὴ τὰ ἀπορρίψης,
Ἄλλ' εὐμενῶς γὰ τὰ δεχθῆς καὶ γὰ μὲ εὐλογῆσθης. κτλ.*

Εἰς τὸν «Θησαυρὸν» τοῦ Γ. Βλάχου ἀναφαίνονται ὡς ἐπιγραμματοποιοὶ καὶ οἱ δι' ἄλλα βιβλία γράψαντες ἐπιγράμματα, Κρήτες ἐπίσης τὴν καταγωγὴν, Ἄρσ. Καλούδης, Ἱερομόναχος καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Γ. Βλάχου, Γρηγόριος Μελισσηνός, Ἱερομόναχος, Βαρθολομαῖος Συρόπουλος, Ἱερεὺς, καὶ ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Στέφανος Τζιγαρᾶς. Σύγχρονοι δὲ ὄλων τῶν ἀνωτέρω εἶναι καὶ οἱ ἐξῆς γράψαντες ἐπιγραμματὰ ἵνα : Σκηπίων Γονέμης ἐκ Κύπρου (1605—1700) διδάκτωρ τῆς νομικῆς καὶ διδάξας τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταύτου μέχρι τοῦ 1698· Ἰωάννης Κιγάλας, Κύπριος ἐπίσης τὴν καταγωγὴν (1622—1687), σπουδᾶσας φιλολογίαν, ρητορικὴν καὶ φιλοσοφίαν, εἰκοσαετῆς δὲ διδάξας τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Ρώμης, ὅπου καὶ ἐδικηγόρησεν ἐπὶ τινὰ χρόνον μετὰ τινὰ ἔτη, καὶ καθηγητῆς τῆς λογικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταύτου ἀπὸ τοῦ 1666 μέχρι τοῦ θανάτου του· ὁ πολὺς γραμματικὸς Σίμων Πόρκιος, ὁ Χίος¹ ὁ ἀγνωστον πότε ἀκριβῶς γεννηθεὶς καὶ ἀποθανὼν Νικόλαος Καρόλου Γονέμος, ὁ Κερκυραῖος, ὁ ἐγκωμιάσας καὶ τὸν Ι. Κωττοῦνιον δι' ἑλλογίου.

Τὸ μέγιστον μέρος ἢ μᾶλλον τὸ ὅλον τῶν μνημονευθέντων μέχρι τοῦδε ἀρχαϊζόντων ποιητῶν εἶναι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐσπούδαζον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἄλλας χώρας τῆς Δύσεως καὶ ἐκεῖ ἔδρων κυρίως, ὀλιγίστων ἐξ αὐτῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τοὺς τόπους τῆς καταγωγῆς των. Ἀλλὰ μὲ τὸν Σε-

1. Περὶ τοῦ Σ. Πορκίου γίνεται ὁ προσήκων λόγος εἰς τὸ κεφάλαιον «Ὁ Πεζὸς λόγος».

βαστὸν Κυμινήτην τὸν Τραπεζούντιον φερόμεθα εἰς ἄλλην τινὰ χώραν, ὅπου τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐξεδήλωσεν ἱκανῶς τὴν δημιουργικὴν ἔσσαν καὶ τὴν ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν του, καὶ συναντῶμεν ἄλλην τάξιν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων τὴν τάξιν τῶν ἀποτελεσάντων τὸ μέγιστον μέρος τῆς πολυαρθμοῦ καὶ θαυμαστῆς ἐκείνης φάλαγγος τῶν κοσμικῶν καὶ κληρικῶν λογίων, οἱ ὅποιοι δικαίως ἀπεκλήθησαν «Διδάσκαλοι τοῦ Γένους». Εἰς τὰς παραδουναβείους χώρας, τὴν Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν—αἱ ὅποιοι, καὶ περὶ ὑπὸ τοὺς Τούρκους δουλεύουσιν καὶ αὐταί, εἶχον αὐτοδιοικήσιν, παρ' ἑλὴν τὴν βαρεῖαν φόρου ὑποτέλειαν—μετὰ τὴν ἀνάθεσιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡγεμόνος των εἰς Ἑλληνας, καὶ ἰδίως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καταγομένους, ἤρχισαν νὰ καταφεύγουν ὄλλοι κατ' ἀρχάς, περισσότεροι κατόπιν Ἑλληνας λόγιοι ἢ κληρικοί, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ φῶτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ συχνὰ διὰ τῆς πρωτοβουλίας τῶν ἡγεμόνων ἰδρύουν σχολεῖα καὶ διδάσκουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, δημιουργοῦντες ἐκεῖ ἀληθῆ ἑλληνισμόν καὶ ἐκπολιτίζοντες ταυτοχρόνως καὶ τοὺς Ρουμάνους¹.

Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης ὁ Τραπεζούντιος², γεννηθεὶς εἰς τὸ ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον τῆς Τραπεζούντος χωρίον Χότζιν (πάλαι Κύμινα) περὶ τὸ 1622 κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Μαθητεύσας νεώτατος εἰς τὴν πατριαρχικὴν Σχολὴν Κωνσταντινουπόλεως, ἐδίδαξεν ὑστερον καὶ ὁ ἴδιος εἰς αὐτήν, γενόμενος καὶ σχολάρχης τῆς ἐπὶ ἕξ ἔτη (1676—1682). Κατόπιν μεταβαίνει εἰς τὴν πατρίδα του Τραπεζούντα καὶ ἰδρύει σχολεῖον ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Ἑλληνικὸν

1. Ἴδε σχετικὰ καὶ εἰς σελ. 288 καὶ ἐξῆς τοῦ παρόντος τόμου.

2. Βιογραφικαὶ καὶ βιβλιογραφικαὶ τινες πληροφορίες περὶ τοῦ Σεβαστ. Κυμινήτου ὑπάρχουν ὄλλοι παλαιότεραι, ἀλλ' ἀτελεῖς καὶ πλήρεις ἀνακριθειῶν, αἱ ὅποιοι οὐδεμίαν πλὴν ἔχουν ἀξίαν μετὰ τὰς δημοσιευθείσας ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως εἰς «Documente privitoare la Istoria Românilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Volumul XIII. Texte Grecesti privitoare la Istoria Româneasca culese si publicate cu Introducere si indicele numelor de A. Papadopoulos-Kerameus. Bucuresti 1909. σελ. ιβ'—κζ' καὶ λε' (δημοσιεύεται καὶ ὁ μακρότατος κατάλογος τῶν ἔργων του.)—Ἴδε καὶ Ἄνδρ. Δημητρακοπούλου: Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, ἦτοι περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν γραφάντων κατὰ Λατίνων καὶ περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν. Ἐν Λειψίᾳ 1872 σελ. 166—7.

Φροντιστήριον»¹, τὸ ὅποιον καὶ διηύθυνεν ἐπὶ ἕξ ἔτη. Περὶ τὸ 1690 προσεκλήθη εἰς Βουκουρέστιον καὶ διωρίσθη σχολάρχης τοῦ ἐντὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα «Ἑλληνικοῦ Ἀθηνεῦτικοῦ Φροντιστηρίου», ὅπου ἐδίδαξεν ἐπὶ δώδεκα συνεχῆ ἔτη μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντα τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1702. Τὸν βίον του ὄλον ὁ Κυμινήτης ἀφιέρωσεν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν συγγραφὴν. Ἦτο συγγραφεὺς πολυγραφώτατος τὰ συγγράμματά του—ἐκ τῶν ὁποίων εἶχεν ἐκτυπωθῆ ζῶντος αὐτοῦ μόνον τὸ «Ἐορτολόγιον» καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ «Δογματικὴ Διδασκαλία», τῶν ἄλλων μενόντων ἀνεκδότων,—εἶναι κατὰ τὸ περιεχόμενον ἄλλα μὲν φιλολογικὰ καὶ φιλοσοφικά, ἄλλα δὲ θεολογικά, ὁμιλίας πανηγυρικαί, διδασχαι καὶ ἐγχειρίδια παικίλης ὕλης. Πόσον δ' ἀνεγινώσκοντο ταῦτα καὶ ἐκυκλοφόρουν εἰς χειρόγραφα, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἀντιγράφων πολλῶν τούτων, τὰ ὅποια εὗρισκονται εἰς τὰς βιβλιοθήκας διαφόρων μοναστηρίων. Τινὲς ἐκ τῶν πολὺ ὕστερον δημοσιευθέντων λόγων του ἀναδεικνύουν αὐτὸν πεζογράφον ἱκανόν, ὁ ὅποιος, χρησιμοποιοῦν πλὴν τῆς ἀρχαίας καὶ τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, διαμορφώνει τὴν δευτέραν ταύτην κατὰ τρόπον ὥστε νὰ πλησιάζῃ πολὺ πρὸς τὴν λεγομένην καθαρεύουσαν. Οὕτω δὲ ὁ Κυμινήτης εἶναι ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων λογίων, οἱ ὅποιοι ἐδημιούργησαν τὴν τρίτην αὐτὴν γλωσσικὴν κατάστασιν.

Ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ σοφοῦ τούτου διδασκάλου διεσώθησαν ἱκανὰ καὶ εἶναι ἀξία προσοχῆς διὰ τὸ σεμνὸν πολλάκις τῆς φράσεως, τὴν σύντομον καὶ ἀληθῶς ἐπιγραμματικὴν διατύπωσιν τοῦ θέματος, τὸ ὅποιον τὸν ἐνέπνευσε, καὶ τὴν οὐχὶ σπανίαν εὐλικρινῆ ποιητικὴν διάθεσιν. Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα εἶναι ποικίλα τὸ θέμα καὶ πολλὰ φαίνονται ὡς ἐπιτυχῆς ὄντως μίμησις τῶν καλῶν τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν ἐκ τούτων ἐπιγραφόμενον «Εἰς γωνιὰν καμάρας μεγάλης ἢ οἰκίας λαμπρᾶς» ἔχει οὕτως :

Ἴππος ὁ τῆδε φίλος μεγάρων τῶνδ' ἔπλετο κόσμος¹

Ἔργμα δ' ἄπεισι, βροῦς ἐνθάδ' ἄρωμ' ἀράρει.

Τὸν ἡγεμόνα πάσης Οὐγγροβλαχίας Κωνσταντῖνον Μπασα-

1. Τὸ σχολεῖον τοῦτο ἤκμαζε μέχρι τῆς ἐκρίζωσως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας μετὰ τὴν στρατιωτικὴν ἤτταν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν χώραν ταύτην κατ' Αὐγούστον τοῦ 1922.

ράμπαν, προστάτην τῶν γραμμάτων, ἰδρυτὴν τυπογραφείου ἑλλη-
νικοῦ, χορηγὸν διὰ τὴν ἐκδοσιν ἑλληνικῶν βιβλίων, λόγιον δὲ καὶ
αὐτόν, ἐγκωμιάζει οὕτω μὲ ἐν τῶν ἐπιγραμμάτων του :

*Ἄνθεσι πνευματικοῖς ἀναδήσατε φαίδιμον ἄνδρα
μέλιματ' ἐκ στομάτων ἀπτόμενοι δονάκων,
ὅτι περ ἡγεμόνων κλέος εὐσεβέων μέγα θαῦμα
Κωνσταντίνος ἔφην, γένηα παλαιότερων.*

Ἐπιτυχὴ πολὺ εἶναι τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματά του· σύντομα
καὶ χωρὶς ὑπερβολικῶς ἐκφράσεις· ταιοῦτον τὸ «Ἐπιτύμβιον Μα-
νουήλ τοῦ Βλασταῦ» :

*Βλασταῦ τύμβος ὁ τῆδε Μανουήλ σῶμα φορεῖται,
Κωνσταντιῆος τοῦ δέλματ' ἄναξ πατρίδα.
Πάντες ἡμοῦ δακρύσωμεν ἀμαρτάνος εἴνεκα τοῦδε·
τῶδε γὰρ ἐνδεδώκει φάρμακα πάντα πόνων.*

καὶ τὸ εἰς τὸν μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως Γαβριήλ :

*Ἄσπετος ἀρχιερεῖα Φιλίππου τὸν Γαβριήλον
τύμβος ὁ τῆδε φέρει· σπείσον, ὀδίτα, δάκρυ.*

Ὡς νὰ προησθάνετο δὲ τὸν θάνατόν του προέταξε τοῦ κατὰ
τὸ 1701—ἐν ἔτος δηλαδὴ πρὸ τῆς τελευταίας του—ἐκδοθέντος
«Ἐορτολογίου» του τὸ ἐξῆς ἐπιγράμμα :

*Γραφεὺς ἐγὼ μὲν τῆςδε τῆς βίβλου πέλω
Σεβαστός, ἄσπετος δ' ἀπὸ Τραπεζοῦντος.
Τεθνήξομαι δὲ καὶ γενήσομαι κόνης,
μενεῖ δὲ βίβλος ἐν χρόνων πολλῶν κύκλοις.
Ὅσοι δὲ τυγχάνοιτε τῆςδε τῆς βίβλου
εὐχεσθε τοῦ γράψαντος ὑπερ, ὡς θέμις,
τυχεῖν με χώρας τῆς ἄνω τρισοβλίας.*

Ὁ Σεβ. Κυμινῆτης εἰς δύο τῶν γνωστῶν ἐπιγραμμάτων του
ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸν ἰσούλλαβον στίχον. Παρατηρεῖται δὲ εἰς
τοῦτο ὅ,τι ἐλέγχθη, προκειμένου περὶ τοῦ Ι. Μ. Καρυοφύλλη. Ἡ
ἀρχαία γλῶσσα γίνεται ἀπλουστερά. Ὁ ἰσούλλαβος μάλιστα τοῦ
Κυμινῆτη ἔχει καὶ τὸ προτέρημα νὰ εἶναι ἄψογος ὑπὸ τεχνικὴν
μορφήν· λείπει ἀπ' αὐτόν ἐντελῶς ἡ χασμωδία καὶ ἔχει μουσικό-
τητα. Τὴν τελειότητά του θὰ τὴν ἐξήλευον ἀσφαλῶς ὅλοι οἱ ποιηταὶ
τοῦ 19ου αἰῶνος, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν εἰς τὴν λεγομένην καθαρεύου-
σαν καὶ ἐδέχθησαν ὡς ἐν τῶν κυριωτέρων των χαρακτηριστικῶν
τὴν χασμωδίαν καὶ τὴν ὅλην κακὴν διάπλασιν τοῦ ἰσούλλαβου.

Διάφορος τοῦ Κυμινῆτου κατὰ τὴν ὅλην δρᾶσιν του εἶναι ὁ
Ἰωάννης Κομνηνὸς Μόλυβδος, ὁ τελευταῖος γόνος τῆς αὐτοκρα-
τορικῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν. Ἐγεννήθη αὐτός· εἰς Πέ-
ρινθον τῆς Ἡρακλείας ἄγνωστον κατὰ ποῖον ἀκριδῶς ἔτος, πάν-
τως ὁμως περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐκ πατρὸς Ἀλεξίου
Κομνηνοῦ, ὁ ὅποιος εἶχε πρᾶσλάβει καὶ τὸ ἰδιαιτέρον ἐπίθετον
Μόλυβδος. Ἐκπαιδευθεὶς κατ' ἀρχὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, με-
τέβη κατόπιν εἰς Ἰταλίαν, ὅπου ἐσπούδασεν ἰατρικὴν καὶ φιλο-
σοφίαν, τὰς δύο δηλαδὴ ἐπιστήμας, τὰς ἐποίας ἠκολούθουν κατὰ
γενικὸν σχεδὸν κανόνα, διὰν δὲν ἐγίνοντο κληρικοὶ, οἱ σπουδά-
ζοντες εἰς τὴν Ἰταλίαν Ἕλληνας, ὡς ἐξασφαλιζούσας εἰς αὐτοὺς
κοινωνικὴν τινα θέσιν καὶ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα¹. Ἐξ Ἰτα-
λίας ὁ Ι. Κομνηνὸς μετέβη εἰς Βουκουρέστιαν, ὅπου μετήρχετο
τὸν ἰατρον καὶ εἶτα ἐδίδαξε τὴν ἰατρικὴν καὶ εἰς τὸ «Αὐθεντικὸν
Φροντιστήριον» τῆς πόλεως ταύτης, προσληφθεὶς συνάμα καὶ εἰς
τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Οὐγγραβλαχίας Ἰωάν. Κωνσταντ.
Βασαράδα. Ρέπων ὁμως ἐκ φύσεως πρὸς τὰ θρησκευτικά, ἀπῆλθεν
ὡς προσκυνητῆς εἰς Ἱεροσόλυμα, εἶτα εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ καὶ κα-
τόπιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ ὅποιον καὶ περιέγραψεν εἰς τὸ
«Προσκυνητάριον» του². Τέλος ὁ Κομνηνὸς ἐγίνε κληρικὸς καὶ
ἀνεκηρύχθη μητροπολίτης Σίδης καὶ μετέπειτα Δρύστρας, μετο-

1. Βιογραφικὰς τινας περὶ αὐτοῦ πληροφορίας ἴδε προσέτι εἰς 1) Καισ.
Δαπόντε «Ἱστορικὸς Κατάλογος» δημοσιευθεὶς ὑπὸ Κ. Σάθα εἰς 5', Γ' σελ.
100.—2) Δημ. Προκοπίου «Περὶ Λογίων Γραικῶν» δημοσιευόμενον ἐπίσης
ὑπὸ Κ. Σάθα ὡς ἀνωτέρω σελ. 490.—3) Ἰωάν. Βελοῦδη: Πρόλογος εἰς τὸ
ἔργον τοῦ Κομνηνοῦ «Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους» συγγραφέν παρὰ
Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ μετὰ διεξοδικωτέρας περιγραφῆς τῆς ἱεῖρας τῶν Ἰθί-
ρων Μονῆς παρὰ Ἰγνατίου Ἱεροδιακόνου Καμίτζου τοῦ ἐκ Μονεμβασίας· νῦν
δὲ ἐπιμελῶς ἀνατυπωθὲν κατὰ τὴν τοῦ 1745 ἐκδοσιν. Ἐνετίησιν 1857». Σελ.
ε'—ια'.—4) Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως «Ὁ Τελευταῖος τῶν Κομνηνῶν»
εἰς Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρίας Β', 667—679 καὶ 5) Α. Παπα-
δοπούλου Κεραμέως εἰς Documente primitive κτλ. σελ. λς'—λη'.

2. Οἱ σπουδάζοντες τὰς δύο ταύτας ἐπιστήμας Ἕλληνας προσελάμβανον
συνήθως τὸν τίτλον «ιατροσοφιστής» ἢ «ιατροφιλόσοφος»· τὸν δεῦτερον μὲ-
λιστα τοῦτον τίτλον ἐχρησιμοποιοῦν πολλοὶ Ἕλληνας ἰατροὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων
δεκαετηρίδων.

3. Ἴδε τὸν πλήρη τίτλον τοῦ «Προσκυνηταρίου» εἰς τὴν προηγουμένην
σημείωσιν.

νομασθεις Ἱερόθεος. Οὕτω δὲ ἀπέμεινε γνωστότερος ὡς Ἱερόθεος Δρύστρας. Ἀπέθανεν εἰς Βουκουρέστιον περὶ τὸ 1717.

Ὁ Ι. Κομνηνὸς γνώστης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, λατινικῆς, ἰταλικῆς καὶ ἐβραϊκῆς ἔγραψεν ἱκανὰ ἔργα, κυρίως θεολογικά· ἀλλ' ὀλίγα ἐξ αὐτῶν εἶναι γνωστά. Εἰς τὰ ἑλληνικά ἔργα του ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἰδιάζουσαν ἐκείνην γλῶσσαν, τὴν ἀποκλίνουσαν πολὺ πρὸς τὴν λαϊκὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔγραφον ἱκανοὶ λόγιοι Ἕλληνες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἐξ ἀντιθέτου ὁμοῦ εἰς τὰ ἐπιγράμματά του — ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν — καὶ εἰς ἓν ραψῶδήματά του, γραφὴν κατὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ ἐκ Κερκύρας εὐγενοῦς Λιβελαρίου Καλογερά εἰς διδάκτορα τῆς νομικῆς (περὶ τὸ 1689¹) ἐχρησιμοποίησεν ἔντελῶς τὴν ἀρχαίαν. Τὰ στιχοῦργήματά του ταῦτα, μακρόλογα κάπως, ἔχουν ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν τὴν ὑπερβολὴν εἰς τὴν ἐξυμνητικὴν φράσιν καὶ παραμύωσιν. Εἰς ἓν ἐπίγραμμά του ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Ἀλεξ. Μαυροκορδάτον, τὸν ἐξ Ἀπορρήτων, συγκρίνει τοῦτον μὲ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν εὕρισκει ἀνώτερόν του· διότι ἂν ὁ Μακεδὼν κοσμοκράτωρ ὑπῆρξε «μέγ' ἄριστος ἐν ὅπλοις», ὁ νεώτερος ὁμοῦ Ἀλέξανδρος εἶναι «μέγ' ἄριστος ἐν ἰδεῶσύνῃ καὶ λόγοις». Ἡ ὑπερβολὴ προβαίνει ἔτι πλέον ἐφ' ὅσον ἐξακολουθοῦν αἱ συγκρίσεις, μέχρις οὗ λεχθῆ, ὅτι ὁ ἐξ Ἀπορρήτων εἶναι ἀνώτερος τοῦ Μακεδόνα, διότι ἀπέκτησε καὶ δύο λαμπροὺς υἱοὺς, ἐνῶ ὁ δεύτερος δὲν ἀφῆκε κανένα. Αἱ ἀνόητοι αὗται ὑπερβολαὶ εἰς τὸν ἔπαινον, τὸν ὁμοιάζοντα περισσότερο πρὸς ἀηδῆ κολακείαν, εἶναι συνηθέσταται εἰς τὰ στιχοῦργήματα τῶν χρόνων αὐτῶν. Οἱ μεταβυζαντινοὶ στιχοῦργοι ὑπερβαίνουν εἰς τοῦτα τοὺς βυζαντινοὺς διδασκάλους των. Οὐδεὶς δισταγμὸς εἰς τὸ ν' ἀνακηρυχθῆ ἀπλοῦς τις ἀρχῶν ἢ ὁ χορηγὸς διὰ τὴν ἔκδοσιν ἐνὸς βιβλίου ἀνώτερος τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Μαικίηνα καὶ αἰουδήποτε ἥρωος καὶ μεγάλου ἱστορικοῦ ἀνδρός· ἢ ὁ συγγραφεὺς κοινοτάτου τινος φιλοσοφικοῦ δῆθεν ἢ φιλολογικοῦ βιβλίου ἀνώτερος τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ παντὸς ποιητοῦ καὶ φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότητος. Κάμνω λόγον περὶ τῶν ἀνοητολογιῶν αὐτῶν διὰ νὰ δειχθῆ καὶ ὑπὸ μίαν ἄλλην ἀκόμη

λεπτομέρειαν πόσον ἢ προσήλωσις εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἦτον ἔντελῶς ἀγονος καὶ πόσον ἢ χρησιμοποίησις τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ μετρικῆς ἀπενέκρνε καὶ πᾶν τυχόν ἐνυπάρχον εἰς τοὺς ἀρχαιοπλήκτους τούτους στιχοῦργοὺς ποιητικὸν ζῶπυρον. Τὰ στιχοῦργήματα αὐτὰ δὲν ἐξετάζονται διὰ τὴν καλαισθητικὴν ἢ λογοτεχνικὴν ἀξίαν των, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὅλων τῶν ἀρνητικῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Ὁ στιχοῦργὸς Ι. Κομνηνός, μολοντί χειρίζεται δεξιῶς τὴν γλῶσσαν, εἶναι κοινὸς μᾶλλον στιχοπλόκος, ἐνῶ ὡς πεζογράφος ἐμφανίζεται ὡς ἀξίος προσοχῆς. Εἰς τὸ «Προσκυνητάριον» του τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν ἴσως καὶ δικαίως νὰ μὲνῃ γνωστότερον τὸ ὄνομά του, χρησιμοποιοῦν τὴν φυσικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς του, ἔστι καὶ διωρθωμένην, ἀντικρύζει τις συγγραφέα ἀληθῆ καὶ ζωντανόν. Ἡ περιγραφή του εἶναι ἀφελῆς, πλήρης γνησίου θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, προδίδουσα καὶ ἱκανὴν παρατηρητικότητα. Ἀπέναντι τοῦ ἀρχαίζοντος στιχοῦργοῦ ὁ μὲ τὴν φυσικὴν γλῶσσαν του πεζογράφος, εἶπε ὅτι ὁ ἄλκιμος νεανίας ἀπέναντι ρικνοῦ γέροντος. Οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι προσφωνητικοῦ ποιήματος τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων ἱερομονάχου Χριστοφόρου πρὸς τὸν γέροντα συγγραφέα τοῦ «Προσκυνηταρίου»:

*Προσκυνητῆς θαυμάσιος, περίσσα προκομμένος,
ὁ Κομνηνός καὶ ἱατρὸς Γιάννης ὁ ξακουσμένος
διώγει μακρὰν τὸ γῆρας του καὶ ὄλος ξαναγιώνει,*

ἀρμόζουν καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν νεότητα, τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ Κομνηνός εἰς τὸ ἔργον του αὐτό, τὸ ἐπανελημμένως ἐκδοθέν, μνημονευθὲν πολλάκις ὑπὸ παλαιότερων ξένων φιλολόγων καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν λατινικὴν¹ καὶ τουρκικὴν.

Εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν εἰς τὴν Ρουμανίαν, ἀραὶ κατ' ἀρχάς, πολυάριθμοι βραδύτερον, δύ-

1. Τὸ «Προσκυνητάριον» μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ἀνεδημοσίευσε καὶ ὁ Montfaucon εἰς «Palaeographica graeca» σελ. 441 καὶ ἐφεξῆς. — Ὁ παρατηρεῖ δὲ ὁ Ι. Βελοῦδης εἰς τὸν πρόλογόν του (ὡς ἀνωτέρω) σελ. ια' σημ. 2 ἀναφέρεται τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Κομνηνοῦ καὶ εἰς τὴν «Nouvelle Biographie générale par F. Didot Paris 1852 Tom. XI, ὅπου ἡ περιγραφή τοῦ Ἁγίου Ὁρους χαρακτηρίζεται ὡς ποιῆμα εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν καὶ ἢ λατινικὴν μετάφρασις ὡς ἔμμετρος!

ναται να συμπεριληφθῆ και ὁ ἐκ Λευκάδος Νικόλαος Μαρίτζης¹. Περὶ τούτου οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς διασωθείσης σειρᾶς ἑνδεκα ἐπιγραμμάτων του, τῶν περισσοτέρων ἐξυμνούντων, ἀνευ ὑπερβολῶν εὐτυχῶς, τὸν ἡγεμόνα Ἰωάν. Κωνστ. Βασιλάδην και μέλη τῆς οἰκογενείας του. Ἐν ἐκ τῶν ἑνδεκα αὐτῶν ἐπιγραμμάτων φαίνεται, ὅτι ἐγράφη διὰ τὴν προσταχθῆ ἔργου τινὸς—μὴ ὀνομαζομένου—τοῦ ἐκεῖ διδάσκοντος λογιῶν Μάρκου Κυπρίου², περὶ τοῦ ὁποῦ ὀλίγιστα πάλιν πληροφορεῖται ὑπάρχουν και γνωστοῦ μόνον ὡς ἐρμηνεύσαντος εἰς τὴν ἀπλήν γλῶσσαν τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Ἰπποκράτους.

Αἱ ποιητικαὶ ἐκεῖναι συλλογαί, αἱ περιλαμβάνουσαι ποιήματα διαφόρων ποιητῶν, γραφέντα ἐξ ἀφορμῆς ὠρισμένου τινος γεγονότος, (ἴδε σελ. 353) κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλαπλασιάζονται. Εἰς μίαν τοιαύτην συλλογὴν, τιτλοφορουμένην «Ἰτροφεὶ»³ και συντεθείσαν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀνακηρυχθέντος εἰς διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας και ἰατρικῆς εὐγενοῦς Κερκυραίου Σπυρ. Μπούα, ἐκδοθεῖσαν δὲ κατὰ τὸ 1653, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον ὡς ποιητῆς μὲν ἐν ἐλεγείῳ του και ὁ ἐκ Κερκύρας Νικόλαος Βούλαρις⁴, ὁ γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1634 ἄγνωστον δὲ πότε ἀποθανών, πάντως ἔμωσ μετὰ τὸ 1684. Ἰατροφιλόσοφος και αὐτός, και βαθέως κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς και λατινικῆς, ἐπεδόθη μᾶλλον εἰς τὴν συγγραφὴν θεολογικῶν βιβλίων⁵, ὅταν ἐπανῆλθεν ἐξ Ἰταλίας εἰς

Κέρκυραν και ἔγινε μέλος τῆς τότε ἰδρυθείσης Ἀκαδημίας «τῶν Ἐξησφαλισμένων» (degli Assicurati). Εἰς τὰ βιβλία του ταῦτα προέταξε και ἐπιγράμματά του, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι κατώτερα τῶν καλλιτέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ οἱ ἐπτανήσιοι, μολοντί, ὡς εὐρισκόμενοι εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἰταλίαν και ὑπὸ τὴν Ἑνετικὴν κυριαρχίαν διχτελοῦντες ὑφίσταντο κατὰ πολὺ τὴν πνευματικὴν ἐπίδρασιν τῆς χώρας ταύτης και κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δημιουργοῦν φιλολογίαν ἐνέχουσαν ποιᾶν τινα πρωτοτυπίαν και νὰ χρησιμοποιοῦν εὐρύτερον τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, ἐξηκολούθουν κατὰ μέγα μέρος τὴν νὰ καλλιεργοῦν τὴν ἀρχαίαν, νὰ στιχοῦν και νὰ πεζογραφοῦν εἰς αὐτὴν, παρεμποδίζοντες οὕτως οἱ ἴδιοι τὴν ἀναγεννητικὴν κίνησιν των. Τοιοῦτοι ἀρχαίζοντες ποιηταί, Ἑπτανήσιοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀναφαίνονται και εἰς ἑτέραν ποιητικὴν συλλογὴν, συγκροτηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βαπτιστοῦ Τυπάλδου. Ἡ συλλογὴ αὕτη φέρει τίτλον Ἑλικῶνος Ἄνθη⁶ και περιλαμβάνει ποιήματα Ἑλλήνων μόνον ποιητῶν, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀναγορεύσεως εἰς διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας και ἰατρικῆς τοῦ ἐκ Βυζαντίου Ἀποστόλου Ράσπι, υἱοῦ τῆς Δόμνας Ρωξάννης, τὸ γένος Σκαρλάτου. Ὁ συγκροτήσας και ἐκδώσας τὴν συλλογὴν αὐτὴν Μ. Ἰωάννης Βαπτιστῆς Τυπάλδος προτάσσει πρόλογον ἀπευθυνόμενον πρὸς τὴν Δόμναν Ρωξάνην εἰς λαίαν ἀρχαίζουσαν γλῶσσαν και πλήρη ἐξεζητημένων φράσεων και ὑπερβολικῶν ἐπαίνων, τὰ ὁποῖα γνωρίσματα ἔχει και τὸ συνδημοσιευόμενον ἔλλογεῖόν του.

φρασθεῖσα και κατὰ τὸ 1857 ἐκδοθεῖσα ἐν Κερκύρᾳ «Ἀληθῆς ἐκθεσις περὶ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ θαυματουργοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος».—2) Αἱ θεῖαι και ἱερὰ ἀκολουθίαι τῶν πολιούχων και προστατῶν τῆς πόλεως και νήσου Κερκύρας Σπυρίδωνος, Ἰάσωνος, Σωσιπάτρου κτλ. Ἑνετίησι 1674.—3) Ἰερὰ Κατήχησις, ἥτοι τῆς θείας και ἱερᾶς λειτουργίας ἐξηγήσις. Ἑνετίησι 1684.—Ἡ κατήχησις αὕτη ἐξεδόθη πλειστάκις ἐκτοτε, μετεφράσθη δὲ και Ρωσιστί.

1. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἔχει οὕτως: Ἑλικῶνος Ἄνθη ἐπὶ τῇ πολυθρῦλλῆτι στυφανεφορίᾳ τοῦ ἐξοχωτάτου και λογιωτάτου Κυρίου Ἀποστόλου Ράσπι, ὅτε ὑπὸ τῶν ἐν τῇ τοῦ Πανταβίου Ἀρχιεπισκοπῆς προκρίτων διδασκάλων ἀξιωτάτου φιλόσοφος και ἰατρὸς ἀνηγορεύθη, τῇ ἐκλαμπροτάτῃ και σοφωτάτῃ Κυρίᾳ Δόμνῃ Ρωξάνῃ Σκαρλάτου ταπεινῶς ἀφιερωθέντα παρ' Ἰωάννου Βαπτιστοῦ Τυπάλδου Κερφαληνίεως.—Ἑνετίησι παρὰ Νικόλαφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων ἀρχπ.—(Τοῦ σπανιωτάτου σήμερον βιβλιοφίλου τούτου ἀντίτυπον ὑπάρχει εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων).

1. Τὴν ὑπαρξιν τοῦ λογιῶν Νικ. Μαρίτζη κατέστησε γνωστὴν πρῶτος ὁ Α. Παπαδόπουλος Κερμαῦς διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐπιγραμμάτων του εἰς τὸν μνημονευθέντα XIII τόμον τῶν «Documente Privatoare κτλ.» σελ. λε' και 401—402. (Ἐπιγράμματα Νικολάου Μαρίτζη τοῦ Λευκαδίου).

2. Ἴδα πλείονα περὶ τοῦ λογιῶν αὐτοῦ εἰς Σοφ. Οἰκονόμου: Περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου και τῆς ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσης εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον ἐρμηνείας τῶν Ἰπποκράτους ἀφορισμῶν διατριβῆ, ἐν ἣ και μία λέξις πρὸς τὸν Φαλμεραῦερν. Ἀθήνησιν. 1848.

3. Ἴδε περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης εἰς E. Legrand: α', 2, V pp, 72—3.

4. Βιογραφικὰς τινὰς πληροφορίας περὶ τοῦ Ν. Βουλγάρεως ἴδε εἰς 1) Α. Μουστοξύδης: Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημιῶν ἐν «Φιλολογικῶν Ἀναλεκτων κτλ.» σελ. 6—9.—2) Α. Παπαδόπουλος Βρατὸς Α' σελ. 182.—3) Κ. Σάθας α' 841—3.

5. Τὰ ἐκδοθέντα ἔργα τοῦ Ν. Βουλγάρεως εἶναι 1) ἡ Ἰταλιστὶ ἐκδοθεῖσα «Vera relatione κτλ» ἥτοι ἡ ὑπὸ Ν. Γ. Βουλγάρεως και Ν. Β. Μάνεση μετα-

Εἰς τὴν αὐτὴν συλλογὴν ἐμφανίζεται μὲ ἐν ἑλλογειῶν παρ-
μοίας ὑφῆς καὶ ὁ πολὺς κληρικὸς Ματθ. Τυπάλδος¹ (ὁ ὁποῖος
ὄταν ἔγινε κληρικὸς μετωνομάσθη Μελέτιος) ὁ γεννηθεὶς περὶ τὸ
1648 εἰς Κεφαλληνίαν ἐκ πατρὸς Ἀντωνίου καὶ μητρὸς Κορ-
νηλίας τὸ γένος Μπερλεγκῆ. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του
εἰς Ἑνετίαν καὶ Παταύιον ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ,
ἀσπασθεὶς τὸ κληρικὸν σχῆμα, ἐχειροτονήθη διάκονος, ἐπὶ τινὰ
δὲ χρόνον ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὸ Ληξοῦρι καὶ
τὸν Ἅγιον Γεώργιον. Ἐπανελθὼν εἰς Ἑνετίαν, ἔγινεν ἱερεὺς
καὶ καθηγητὴς εἰς τὸ ἐκεῖ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον², ὅπου
εἶχε σπουδάσει καὶ ὁ ἴδιος. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Γερασίου
Βλάχου ἡ ἑλληνικὴ κοινότης ἐξέλεξεν αὐτὸν Μητροπολίτην Φι-
λαδελφείας κατὰ Μάρτιον τοῦ 1685. Ἀλλὰ κατηγορηθεὶς, ὅτι
ἠσπάζετο τὰ τοῦ Δυτικοῦ δόγματος, καὶ γενόμενος πρόξενος ταρα-
χῶν τινῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα τῆς Ἑνετίας καθηρέθη
ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπέθανεν ἐν ἔτος μετὰ
τὴν καθάρσιν του, ἤτοι τὴν 6 Μαΐου 1713. Ἡ καθάρσις αὐτῆ
δὲν ἠλάττωσε καὶ τὴν φιλοπατρίαν του, διὰ τοῦτο τὴν πλουσιω-
τάτην εἰς χειρόγραφα βιβλιοθήκην του ἐδώρησεν εἰς τὴν ἑλληνι-
κὴν κοινότητα. Ὁ Μ. Τυπάλδος, ὁ ὁποῖος διεκρίνετο καὶ ὡς ρή-
τωρ, ἦτο βαθὺς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς καὶ ἰταλικῆς
καὶ ἔγραψεν εἰς τὰς τρεῖς ταύτας γλώσσας ἐμμέτρως καὶ πεζῶς.
Ἐκ τῶν ὀλίγων ὁμοῦ γνωστῶν στίχων του δὲν φαίνεται νὰ ἦτο
καὶ ποιητὴς ἀξιόλογος. Εἰς τὰ στιχουργήματά του ταῦτα δει-
κνύει πολλὴν τὴν ἀρχαιομάθειαν, ἀλλ' ἢ χρησιμοποίησις τῶν
ἀρχαίων στοιχείων, κυρίως ὀνομάτων θεοτήτων καὶ ἡρώων, γίνεται
μὲ πολλὴν ἐκζητήσιν ἢ ποιησίς του ἔχει ἱκανὴν πεζολογίαν.
Εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν συλλογὴν «Ἐλικῶνος Ἄνθη» ἐμφανί-

ζονται ὡς ποιηταὶ ἐπιγραμμάτων καὶ ἐλεγείων ὁ Νικόλαος Βου-
βούλιος, ἱατροσοφιστής, ὁ συνθέσας πλὴν ἄλλων ἱκανῶν ἐπιγραμ-
μάτων, προταχθέντων διαφόρων βιβλίων, καὶ ἐν εἰς τὸν νικητὴν τῶν
Τούρκων Φραγκίσκον Μοροζίνην, τὸ ὅποιον ἀρχίζει μὲ τὸν στίχον:

Θρήικος ἦν μῆσαι, Ἑνετῶν οὐκ οἶσθα θριάμβων.

ὁ ἱερεὺς Φραγκίσκος Μηνιάτης, ὁ Ἄνδρ. Δικίνιος, ἱατροφιλό-
σοφος ἢ ἀκέραιος, ὁ ἐπίσης ἱατροφιλόσοφος Γεώργιος Ζανδίριος,
ὁ ἱππότης Ἀργυρὸς Βερναρδῆς, (1659—1720), ὁ Ἀθηναῖος λό-
γιος καὶ ἄνθρωπος τῶν ὕπλων, ὁ ὁποῖος ἔδρασεν ἱκανῶς καὶ εἰς
τὴν πατρίδα του ὡς πολιτικὸς καὶ παλεμιστής, ἀλλὰ καὶ ὡς δι-
δάσκαλος εἰς τὰς Ἀθήνας, τὸ Νάυπλιον καὶ τὰς Πάτρας¹. ὁ
Κερκυραῖος Γεώργιος Ὀφιομάχος, ἐκ τῆς εὐγενοῦς τῶν Ὀφιο-
μάχων οἰκογενείας² ὁ οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν γνωστὸς Νικόλαος Βε-
νετάνδος, ρήτωρ, τοῦ ὁποῖου τὸ εἰς τὴν συλλογὴν ταύτην ποιήμα
ἐπιγράφεται «Οἰώνισμα τῆ Ἑλλάδι» ὁ ἐκ Κρήτης Βαρθολο-
μαῖος Συρόπουλος, κῆρυξ τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου³. ὁ ἐκ τῶν
γνωστοτέρων διδασκάλων τοῦ Γένους Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ
ἐξ Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος πλὴν τῶν γραμματικῶν καὶ φιλοσοφικῶν
ἔργων του (ὡς ἡ «Γραμματικὴ καὶ περὶ ποιητικῶν μέτρων», ἢ
«Εἰσαγωγή εἰς τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους» κτλ.) ἔγραψε
καὶ τὸ ἀνέκδοτον μένον εἰσέτι «Συμφωνία τῆς θείας παλαιᾶς καὶ
νέας γραφῆς»³.

Ὡς ἐλέχθη καὶ προηγουμένως (σελ. 337) δὲν ὑπάρχει σχεδὸν
Ἑλληγν λόγιος, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ ἔγραψεν, ἔστω καὶ ὀλίγα, ἐπι-
γράμματα, δοθείσης εὐκαιρίας. Τοιοῦτοι μεταξὺ πολλῶν ἄλλων
ἀσημάντων εἶναι ὁ Κρῆς Μελέτιος Χορτάκιος ἢ Χορτάκης,
(1614—1677), ὁ χρηματίσας Μητροπολίτης Φιλαδελφείας καὶ

1. Περὶ τοῦ Ἀργυροῦ Βερναρδῆ ἴδε τὴν μονογραφίαν τοῦ Περικλ. Ζερ-
λέντη: «Ἀργυρὸς Βερναρδῆς ὁ Ἀθηναῖος (1659—1720)». Ἐν Ἀθήναις 1921.

2. Ὁ Βαρθολ. Συρόπουλος ἐχρημάτισε καὶ ἐπιμελητὴς τῶν ἐκδόσεων τοῦ
περὶ τὸ 1680 ἰδρυθέντος εἰς τὴν Ἑνετίαν ἐτέρου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου (τὸ
πρῶτον εἶχον ἰδρύσει οἱ Ἑπαιρώται ἀδελφοὶ Γλυκαῖς) τοῦ Νικολ. Σάρρου.

3. Πλήρη περιγραφὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Σουγδουρῆ ἴδε εἰς: «Κατά-
λογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδικῶν ὑπὸ Μητροπο-
λίτου Πρ. Διονυσιόπουλου Σωφρονίου Εὐστρατιάδου καὶ Γέροντος Ἀρχαδίου
Ἱεροδιακόνου Βατοπεδίου». Ἐν Καταβρυγίᾳ τῆς Νέας Ἀλβανίας 1924.
ἀρ. 411.

1. Περισσότερας βιογραφικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ Μ. Τυπάλδου ἴδε κυ-
ρίως εἰς 1) E. Legrand α', 2, tom. V pp. 424—433.— 2) Η. Τσιτσέλη σελ.
756 καὶ ἐφεξῆς.

2. Τὸ Φροντιστήριον τοῦτο εἶχαν ἰδρύσει ὁ ἐκ Κερκύρας Θωμᾶς Φλαγ-
γίνης, δικηγόρος, ὁ πτωχὸς μὲν κατ' ἀρχάς, ἀποκτήσας ὁμοῦ ὕστερον ἐκ
τῆς δικηγορικῆς ἱκανότητός του μεγάλην περιουσίαν. Εἰς τὸ φροντιστήριον
τοῦτο κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἱδρυτοῦ ἐσπούδαζον ὡς ὑπότροφοι ἑνδεκά πτω-
χοὶ ἑλληνοπαῖδες ἀκολουθοῦντες τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ καταγόμενοι πρω-
τίως ἐκ Κερκύρας καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἐκ Κύπρου.

ἀδελφός τοῦ ποιητοῦ τῆς «Ἐρωφίλης»· ὁ ἐπίσης Κρής Καλλιόπιος Καλλέργης, ὁ ἐξυμνήσας τὸν Μ. Χορτάκιον οὕτως :

ὦ Κρήτη περίδοξος ἔδρη ἀνδρῶν πολυφύμων,
ὦ σὺ τε Χορτανίων εὐγενέων γενεή,
τέρπεο, καὶ γὰρ ἔχεις Μελέτιον θ' ἥλιον ἄλλον
ἀγγῆσαι προφανῶς Ἑλλάδι λαμπόμενον,
οὐ βροντῆσαι λόγος, βίος εἴκελος ἀστεροπῆσιν,
ἀκτίσιν δ' ἀρεταὶ ὡσεὶ ἄπυσι χέει·
ζωογονεῖ τε κραδίης βροτῶν αἰσχροῖσι τακτίους·
ἥλιος οὖν ἔργοις αἱ καὶ ἔτεσσιν εἶσι !

ὁ Φραγκῆσιος Σκουῖφος, ὁ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος¹, ὁ ἐξ Ἀπορρίτων, ὁ ἐκ Χίου Ξαβέριος Δαβιάνος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1624 καὶ πνιγεὶς πλησίον τῶν Ἐχινάδων νήσων, κατὰ τὸ 1687²· ὁ ἱεροδιάκονος Νικόδημος Βαβατενής, ἐκδότης πολλῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ διδάσκαλος εἰς τὰς Πάτρας (1694), ὁπόθεν ἐξωστρακίσθη³.

Οἱ Ἐπιγραμματικοὶ καὶ Ὠδοποιοὶ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.— Οἱ γενικοὶ χαρακτηρισμοὶ τῶν ἐξετασθέντων στιχουργημάτων τῶν λογίων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἰσχύουν καὶ διὰ τὰ ὅμοια προϊόντα τῶν ὁμοτέχνων τῶν τοῦ ΙΗ'. Δύναται μάλιστα νὰ προστεθῇ, ὅτι οἱ πλείστοι τῶν δευτέρων τούτων ἔφερον τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ποιήσεως εἰ μᾶλλον πρὸς τὴν πεζολογίαν. Εἰς τὰ στιχουργήματα ταῦτα ὑπάρχει βεβαίως πολλὴ ἀρχαιομάθεια, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ πολλὴ νοθεύει ἀρχαίας γλώσσης καὶ μετρικῆς καὶ ὡς γραφόμενα, κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῶν, ἐξ ἀφορμῆς εἰδικῶν περιστάσεων, πολλάκις δὲ καὶ καθ' ὑποχρέωσιν—δύναται τις νὰ εἴπῃ—φέρουν τὸ κοινὸν εἰς ὅλην τὴν τοιαύτην ποίησιν γνώρισμα τῆς ἐπικαιρότητος καὶ προχειρολογίας, κυρίως δὲ τὸν ἰδιάζοντα ἐκείνων χαρακτήρα τοῦ προσωπικοῦ ἐγκωμίου, τὸ ὅποιον συχνότατα λαμβάνει τὴν μορφήν ταπεινῆς κολακείας. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς προστασίας ἢ τῆς εὐνοίας ἰσχυρῶν προσώπων ἄγει τοὺς ἀτυχεῖς αὐτοὺς στιχοπλόκους εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἀνυπάρχτων προτερημάτων.

1. Τὸ ἔργον τοῦ Φρ. Σκουῖφου καὶ τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου ἐξετάζεται εἰς τὸ κεφάλαιον «Ὁ Παζὸς λόγος.»

2. Ἀνθρ. Δημητρακοπούλου «Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις κτλ.» σελ. 61.

3. Ἴδε τὴν λεπτομέρειαν ταύτην εἰς Περ. Ζερλέντη: «Ἀργυρὸς Βερναρδῆς κτλ.» σελ. 22.

τῶν τῶν ἐγκωμιαζομένων, διὰ νὰ ὑπερβοῦν οὕτω τοὺς ὁμοτέχνους τῶν καὶ διδασκάλους τῶν εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ποιήσεως βυζαντινοὺς ἀυλοκόλακας ἢ καὶ μερικοὺς τῆς Δύσεως καὶ διὰ νὰ κάμνουν τὰ ἔμμετρα πνευματικὰ προϊόντα τῶν οὐχὶ σπανίως ἀποκρουστικά. Καὶ ἂν δὲν γνωρίζῃ τις ἐπακριδῶς τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου τῶν κληρικῶν ἢ κοσμικῶν αὐτῶν ποιητῶν, θὰ ἐκλάβῃ καὶ τὴν ἀληθῆ ἀκόμη ἐκφρασίαν εὐγνωμοσύνης πρὸς τινὰ προστάτην ἢ εὐεργέτην ὡς κολακείαν. Τόσον εἶναι συνήθης αὕτη εἰς τὴν τοιαύτην ποίησιν.

Θ' ἀπέδαινε ἀνιαρόν, ὅσον καὶ ἀνωφελὲς ὑπὸ ἐποψίν λογοτεχνικὴν ἢ καλαισθητικὴν, νὰ ἐξετασθοῦν λεπτομερῶς κάπως τὰ ἔμμετρα προϊόντα τῶν στιχουργῶν τούτων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Διὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶ καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔργου μερικῶν ἐξ αὐτῶν, ἀντιπροσωπευόντων τὸ καλλίτερον ὁπωσδήποτε μέρος τῆς τοιαύτης λυρικῆς παραγωγῆς, καὶ ἄλλων τινῶν ἀντιπροσωπευόντων τὸ χειρότερον, ἀναφέρων παροδικῶς καὶ τοὺς δι' εἶνα ἢ ἄλλον λόγον ἀξιολογίας.

Ἀμφοτέρας τὰς ἰδιότητας συγκεντρώνει εἰς τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ ὁ ἱερομόναχος Νικηφόρος Γρηγοράς, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ προταχθῇ καὶ ὡς παράδειγμα ὑγείας καὶ μακροβιότητος. Ὁ ἐκ Δωδώνης κταγόμενος μοναχὸς οὗτος¹ ἐγεννήθη περὶ τὸ τέλος τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἀπέθανεν εἰς τὸ Βουκουρέστιον περὶ τὸ 1730 κατὰ τινὰ πληροφορίαν, ἣ ὅποια καὶ ὀρίζει, ὅτι ἤγεν ἡλικίαν 104 ἐτῶν, ὅτε ἀπέθανεν, ἐνῶ κατ' ἄλλην εἶχεν ὑπερβῆ τὰ ἔτη ταῦτα. Ὁ Καισάριος Δαπόντες τουλάχιστον λέγει, ὅτι, ὅταν μετέβη νεώτατος εἰς Βουκουρέστιον ἐγνώρισε τὸν Γρηγορᾶν καὶ «ἄτός του μοῦ εἶπεν ὅτι ἦτον ἑκατὸν τεσσάρων

1. Αἱ ὀλίγαι περὶ αὐτοῦ βιογραφικαὶ πληροφορίαι συνελέγησαν κατόπιν ἀντιπαραβολῆς πρὸς ἐπιγράμματα τῶν ἀνακριθειῶν εἰς τὰς ἀλληλοσυγκρουόμενας λεπτομερείας ἐκ τῶν ἐξῆς: 1) Καισαρίου Δαπόντε «Ἱστορικὸς Κατάλογος» εἰς Κ. Σάθα 5' Γ', 118·118 (ὅπου δημοσιεύονται καὶ τινὰ ἐπιγράμματα του).—2) Α. Παπαδοπούλου Βρετοῦ Α' 190—3. —3) Κ. Σάθα: α', 445.—4) Σοφοκλ. Οἰκονόμου: «Νικολάου Μαυροκορδάτου Ψόγος Νικοιανῆς καὶ ἐπιστολὴ πρὸς Μητροπόλιν τὸν Διάκονον μετ' αἰσχυρολογικῆς παρεκδοτικῆς ἐπιστολῆς Λοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Ἐν Βενετίᾳ ΑΩΟΣ'. Σελ. 87-89· 5) Ἀθανασίου Κομνηναῦ Ἰψηλάντου «Ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ Πολιτικῶν τῶν εἰς Δώδεκα τὸ Δωδέκατον καὶ τελευταῖον» ἐκλογαὶ Α. Παπαδοπούλου Κεραιμῶς εἰς Documente privitoare κτλ. tom. XIII σελ. 188.

ἐτῶν καὶ ἐπέρασε καιρὸς καὶ ἐτελειώθη». Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀνοσίαν τοῦ ὁ ἴδιος ὁ Γρηγορᾶς εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Νικόλ. Μαυροκορδατον λέγει: «Ἐπειδὴ δὲ ὁ φιλόανθρωπος θεὸς τὴν μέχρι γήρως ἀνοσον ἡμῶν ζωὴν (οὐ γὰρ ἠρρωστήσαμεν ποτέ, οὔτε κλίνης ἐδεήθημεν, τῇ ἀρρωστίᾳ μὴ παρούσῃ) μετὰ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν ζυγοστατήσας, ὡς οἶμαι, τί γὰρ ἂν ἄλλο εἶη; συνεχώρησεν ἡμῖν τὴν ἀρρωστίαν, βυχῆς φάρμακον, καὶ ἤμεν ζῶντες ἐκ τῆς ἀναπνοῆς μόνον γινωσκόμενοι κτλ.»¹. Ἱεροκῆρυξ κατ' ἀρχὰς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐστάλη περὶ τὸ 1685 ὡς ἑξαρχος εἰς Μακεδονίαν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν πόλιν Ζίχναν συνελήφθη κατὰ τὴν 25 Ὀκτωβρίου 1687 ὑπὸ τῶν Τούρκων, χαρακτηρισθεὶς ὡς συνομότης (διότι τότε εἶχε γίνει ἐπανάστασις καὶ καθηρέθη ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ, ἀνεληθὲς ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰμβραήμ), ἐφυλακίσθη καὶ κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἐσώθη δὲ—ὡς λέγει ὁ ἴδιος—διὰ θαύματος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου διὸ καὶ συνέθεσεν ἐξ εὐγνωμοσύνης ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου. Κατόπιν μετέβη εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου ἐπεμελεῖτο τῶν ἐκδόσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγίνοντο ἐκ τοῦ ἐκεῖ ἐλληνικοῦ τυπογραφείου, τοῦ ἰδρυθέντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου. Τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ διήλθε μὲ μεγάλην πενίαν, πωλήσας πάντα τὰ ὑπάρχοντά του καὶ τὰ ἱερά ἀμφιά του διὰ νὰ συντηρηῖται, παράλυτος πλέον ὢν.

Ὁ Μητροφάνης Γρηγορᾶς ἔγραψε πολλὰ ποιήματα, ἰδίως ἐπιγράμματα, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν ἱκανά. Τινὰ ἐκ τούτων ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην τῶν στίχων, τὴν ὁποίαν ὠνόμασα ἐκκλησιαστικὴν λιβελλογραφίαν. Ὁ Μητροφάνης Γρηγορᾶς εἶναι εἰς ἐκ τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν στιχουργῶν, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἀντιπάλων των δυτικῶν ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὴν

ποίησιν εἰς τὴν πολεμικὴν των κατὰ τῶν παπιστῶν. Ἀποκαλεῖ τούτους ἱεροσύλους, λαοκλάνους, ληστές. Ὁ κληρικὸς αὐτὸς στιχουργός, ὁ ὁποῖος ἂν δὲν εἶναι σπουδαῖος ποιητής, δὲν εἶναι ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν χειροτέρων τῶν οὕτως αὐτοκαλουμένων, παρουσιάζει καὶ εὐαρέστους ἐκπλήξεις. Στιχουργεῖ δηλαδὴ καὶ ἐπὶ θεμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπησχόλησαν οὐτε τοὺς κοσμικοὺς συναδέλφους του κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοῦς. Οὕτω γράφει διστιχον ἐπίγραμμα εἰς τὸν ἔρωτα:

*Ὡς δυσκάθεκτος, ὦ ἔρος, πέλεις,
ἀλλ' ἀμβλυωπεῖς, ὅτ' ἔρῳς δυσειδέων.*

Τὸ ἄσμα τῆς ἀηδόνος τὸν συγκινεῖ καὶ γράφει δύο ἐπιγράμματα πρὸς τὸ ὠδικὸν πτηνὸν, τὸ ἐν ἀρχαϊκῆς ἀπλότητος:

*Ἦρος φανέντος καὶ ῥόδων μυριονόων
ἀηδόνων μέλισμα ἦσέ μου τὰς φρένας.*

ἐνῶ τὸ δεύτερον ἀποπνέει βαρυθυμίαν καὶ φαίνεται ὡς εἰλικρινῆς φωνὴ πόνου δυστυχοῦς τινος:

*Δεῦρ' ὦ ἀηδὼν ὠδικὴ ὠδαῖς ξέναις
λυπούμενόν με ταῖς ἀνάγκαις τοῦ βίου,
παῖσον ἠσθῆναί τε καὶ φυγεῖν ὄλωσ
κόσμον τὰς ἄρκυς καὶ γενέσθαι εἰς ὄρη,
ὅπου μέριμνα οὐ πάρεστι τοῦ βίου,
οὐδ' ὁ φθονῶν μοι εἶνεκ' ἄρτου τῷ ξένῳ.*

Τὴν θλιψὴν αὐτὴν τοῦ δυστυχοῦντος ξένου ἐξωτερικεῖ καὶ ἐν ἄλλο πικρὸν ἀληθῶς ἐπίγραμμα «εἰς ἑαυτὸν πενόμενον,» τὸ ὁποῖον καίτοι ὑπενθυμίζει τὰ παράπονα τοῦ Πτωχοπροδρόμου δὲν ἔχει καὶ τὸν ἐπαιτητικὸν τούτου χαρακτῆρα:

*Τίς τῷ πολύτλα καὶ ξένῳ δ' ἀνεστία
δώσει στιχουργῶ εἵνεκα στιχουργίης
ἔδωκα, ἦμα μέχρι τέρατος βίου;*

Ἄλλ' ἐνῶ εἰς τὰ περισσότερα τῶν τοιούτων στιχουργημάτων του δὲν εἶναι ἄμοιρος λεπτοῦ τινος αἰσθήματος, εἰς ἄλλα παρουσιάζεται ὡς μεταβάλλων τὴνποίησιν εἰς ληρήματα. Εἶναι ὁμοίως πρὸς πολλοὺς τῶν συγχρόνων συναδέλφων του. Οὕτως εἰς ἐπίγραμμά του, φέρον τὸν τίτλον «εἰς ταλανισμόν τοῦ παρόντος βίου ἀπὸ τῶν οὐδὲν εἶναι λογιζομένων», θρηνεῖ τὴν «βροτείαν φύσιν» κατὰ τὸ θέρος, διότι τὴν βασανίζουν ὁ καύσων, αἱ μυῖαι, οἱ ἀδδηφάγοι ψύλλοι, οἱ κώνωπες, αἱ φθειρες. Εἰς ἄλλο δὲ ἐπιγραφόμε-

1. Τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν (περιληφθεῖσαν εἰς τὸν «Ἱστορικὸν Κατάλογον» τοῦ Καισ. Δαπόντε καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Κ. Σάθα ὡς ἀνωτέρω σελ. 113—4) ἔγραψεν ὁ Γρηγορᾶς πρὸς τὸν Ν. Μαυροκορδατον διὰ ν' ἀναιρέσῃ τὴν συκοφαντίαν, ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ συνθέσῃ στίχους διὰ νὰ προταχθοῦν οὗτοι εἰς τὸ βιβλίον τοῦ συγγραφέως ἡγεμόνος «Περὶ καθηκόντων». Πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῶν λόγων του καὶ πλήρη ἀναίρεσιν τῆς συκοφαντίας ἀπέστειλε πρὸς τὸν Μαυροκορδατον ἱαμβικοὺς τινὰς στίχους, τοὺς ὁποῖους εἶχεν ἐτοιμοὺς καὶ ὅπου τὸν ἀποκαλεῖ «Νικόλαον μέγαν», «λαμπρότητα τῶν σοφῶν» καὶ «οὐρανόφρονα Ἠγεμόνα.»

νον «Εἰς Κοχλίαν», εἶχε τὴν περιεργον ἐμπνευσιν νὰ συνδυάσῃ τὰς ιδιότητας τούτου μὲ τὴν ἠρησκείαν : μὲ τὸν σιελόν του—λέγει—πτύει ὄλους τοὺς αἰρετιστάς καὶ μὲ τὰ δύο κέρατά του δηλώνει τὸν διφυῆ Χριστόν :

*Γέννημα ἔραος, ἠδὲ ἡλλου πέλιω,
οἶκον δ' οἰκῶ, ὃν παρέσχε μοι φύσις,
πτύω δ' ἅπαντας αἰρετιστάς σιέλῳ
κᾶν τῇ κεφαλῇ ὀρθῶν κέρα δύο,
Χριστὸν διφυῆ δηλώω Χριστωνύμοις.*

Ὁ κληρικὸς αὐτὸς στιχουργός, ὁ ὁποῖος συνέθεσε καὶ κανόνας καὶ ἀκολουθίας εἰς τινὰς ἄγιους καὶ Θεοτοκάρια, ἀσφαλῶς θὰ ἦτο τύπος ἀξιοπερίεργος τῆς ἐποχῆς του· λησιμονεῖ συχνὰ ἔταν γράφη, ὅτι εἶναι ἱερωμένος, καὶ δὲν διστάζει νὰ φανερόνη καὶ τὰς κοσμικὰς προτιμήσεις του· αὐτῷ πλέκει τὸν ἔπαινον τῆς νικοτιανῆς (τοῦ καπνοῦ) εἰς ἀπάντησιν τοῦ «Ψόγου Νικοτιανῆς» τοῦ Ν. Μαυροκορδάτου, ἐξ οὗ ὀργισθεὶς αὐτὸς ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἀγαθὸν πρεσβύτερον ἐπιστολὴν πλήρη βιαιοτάτων φράσεων καὶ μὴ ἀπέχουσαν πολὺ τοῦ ὕβρεολογίου.

Κληρικοὶ τῶν ὁποίων τὸ ἔργον ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν, ἀλλὰ δὲν μένει ξένον καὶ πρὸς τὴν λογοτεχνίαν καὶ δὴ τὴν ἐπιγραμματοποιίαν, καὶ τῶν ὁποίων ὁ βίος εἶναι πλήρης δράσεως, ἐμφανίζονται κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ὁ πολὺς Χρῦσανθος Νοταρᾶς, (περὶ τοῦ ὁποίου καὶ περαιτέρω ὁ λόγος), ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καταγόμενος ἐκ τῆς ἱστορικῆς τῆς Κορίνθου οἰκογενείας, ἀγνωστον πότε ἀκριδῶς γεννηθεὶς καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1731, ὁ ἐκ Κερκύρας ἱερεὺς Φραγκῆσκος Προσσαλέντης¹, γεννηθεὶς τὴν 11 Ἀπριλίου 1679, σπουδάζας εἰς τὸ ἴδρυθὲν ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν εἰς Ὁξφόρδην φροντιστήριον διὰ νὰ ἐκπαιδεύωνται οἱ Ἕλληνες νέοι, καὶ ἀποθανὼν, ἀφοῦ ἐκῆρυξε τὸν θεῖον λόγον εἰς τὴν πατρίδα του Κέρκυραν

καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον, τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1728, ὁ συγγραφεὺς εἰκοσιπενταετῆς τὴν ἡλικίαν τὸ πολλαχῶς ἐπαινεθὲν ἔργον «Ὁ αἰρετικὸς διδάσκαλος ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου μαθητοῦ ἐλεγχόμενος», μεταφράσας δὲ καὶ ἐξεγγήσας τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν περίπου ἐχρησιμοποίησε καὶ εἰς τοὺς ἀνεκδότους μένοντας δεκατρεῖς ἐκκλησιαστικοὺς λόγους τοῦ ὁποίου διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἀναστάσιος Γόρδιος, (1654—1728), ὁ ὁποῖος πλὴν τῶν εἰς πεζὸν λόγον ἔργων του², τῶν καὶ σημαντικωτέρων, ἀφήκε καὶ τινὰ στιχουργήματα, ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα, καὶ ἰδίως τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁνειρων κρίσεις διὰ στίχων λαμβικῶν κατὰ στοιχεῖον» :

α. — Ἀνθραξι βαίνειν, ἐχθρικὴν δηλοῦ βλάβην.

β. — Βαίνων κεράμους, δυσμενῶν βλάβας φύγαις, κτλ.³

καὶ αἱ ὁποῖαι κρίσεις, περισωθεῖσαι κολοβαί, ὁμοιάζουν πρὸς τὰ ὄνειροκριτικὰ τὰ φερόμενα ὑπὸ τὰ ὄνόματα τοῦ Ἀστραμψύχου καὶ Νικηφόρου τοῦ Πατριάρχου ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, (1702—1790) ἐκ Πατρῶν καταγόμενος, ὁ πλεῖστα γραμματικὰ καὶ θεολογικὰ συγγραφεὺς καὶ εἰς τῶν σπουδαιότερων διδασκάλων τοῦ Γένους κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ αἰῶνος τούτου· ὁ ἐξ Ἐπιδαύρου (ὡς δεβαιόνηι ὁ ἴδιος) μοναχὸς Ἰγνάτιος Κεμίζος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τῆς χρήσεως τῆς ἀρχαίας γλώσσης μέχρι σημείου τούτου, ὥστε νὰ μεταφράζῃ εἰς ταύτην καὶ ἔργα συγχρόνων του, γραφέντα εἰς τὴν κοινήν, καθὼς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ἐξῆς χωρίου : «Εἰς τὸν περὶ βασιλείας τοῦ Συνεσίου λόγον ὑπέθεσις καὶ περιληψίς πρότερον τῷ σοφωτάτῳ κυρῷ Σεβασίῳ Τραπεζουντίῳ τῷ Κυμινήτῃ τῇ ἀγοραία διαλέκτῳ ἐκπονηθεῖσαι, νῦν δὲ τὸ τῆς Ἑλλάδος εὐπάρυφον μεταμψεσθεῖσαι δι' ἐμοῦ ἱεροδιακόνου τοῦ Κεμίζου τε καὶ Ἐπιδαυρίου»⁴.

Αἱ ὑπάρχουσαι ὀλίγαι βιογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐκ Κρήτης καταγομένου, ἀλλ' εἰς τὴν Ἑνετῖαν γεννηθέντος, ἱερέως

1. Βιογραφικὰς τινὰς περὶ τοῦ Φρ. Προσσαλέντη πληροφορίας ὑπὸ Ἀ. Μουστοξύθου ἴδε εἰς : «Ὁ Αἰρετικὸς Διδάσκαλος ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου μαθητοῦ ἐλεγχόμενος κτλ. Νῦν τὸ δεύτερον ἐκδοθὲν ὑπὸ Παύλου Λάμπρου. Ἀθήνησι 1862», σελ. ζ'—ιδ'—Ἡ πρώτη ἐκδοσις γανομένη εἰς Ἀματελόδακμον κατὰ τὸ 1706, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν προτάσσονται ἐπιγράμματα τοῦ Προσσαλέντη, θεωρεῖται σήμερον σπικνωτάτη· ἀντίτυπὸν τῆς ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην : Θεολ. 10981.

1. Ἴδε εἰς Ν. Ἑλληνομνήμονα τόμ. ΣΤ' σελ. 384.

2. Τοῦ Α. Γόρδιου γίνεται εὐρυτέρα μνεία εἰς τὸ κεφάλαιον «ὁ πεζὸς λόγος».

3. Ἴδε εἰς Ν. Ἑλληνομνήμονα τόμ. Δ' σελ. 81.

4. Δημοσιεύεται τοῦτο ὑπὸ Δ. Παπαδοπούλου Κεραμέως εἰς Documente privitoare κτλ. σελ. ιζ'.

Ἰωάννου Ἀβραμίου, παρουσιάζουν αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν ἀξιολογωτέρων λογίων τῆς ἐποχῆς του, ὄντα μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς ΙΖ' καὶ τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος. Σπουδάζει εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας, ἐξέμαθε τελείως τὴν ἑλληνικὴν, λατινικὴν καὶ ἰταλικὴν· εἶτα ἐγένετο ἱερεὺς τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὴν Ἐνετίαν ναοῦ καὶ κατόπιν μετέβη εἰς Ζάκυνθον, ὅπου ἐδίδασκεν ἐπὶ τινα χρόνον. Μετὰ τοῦτο ἀναφαίνεται εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ ἰκανὰ ἔτη, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινῶν ἐπιστολῶν τοῦ χρονολογουμένου (1709—1717) ἐκ τῆς πόλεως ταύτης¹. Ἐπιγράμματα τοῦ Ι. Ἀβραμίου δημοσιεύονται εἰς διάφορα βιβλία, τῶν ὁποίων ἐπεμελήθη τὴν ἐκδοσιν εἰς Ἰταλίαν κυρίως. Ἀλλὰ σειρά ὀλίγων ποιημάτων του, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν μὲν τὴν ἀρχαιομάθειάν του, ὄχι ὅμως καὶ ποιητικὴν ἀξίαν ἀνωτέραν τῆς συνήθους εἰς ὄλους αὐτοὺς τοὺς στιχουργοὺς, ὑπάρχει εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν καὶ ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου συλλογὴν μὲ τὸν τίτλον «Ἀπανθίσματα ποιητικά». Τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς ταύτης ἐγράφησαν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνακηρύξεως

1. Ἴδε «Κατάλογον ἀνεκδότων ἐπιστολῶν» δημοσιευόμενον ὑπὸ Κ. Σάθα εἰς σ', Γ' σελ. 520.

2.—Ὁ πλήρης τίτλος τῆς συλλογῆς ταύτης ἔχει οὕτως: «Ἀπανθίσματα ποιητικὰ συλλεχθέντα εἰς τὴν ἐνδοξὸν καὶ ὑπέροχον ἰατροφιλόσοφον Δαφνοσταφειοφάνειον τοῦ εὐγενεστάτου καὶ λογιωτάτου Κυρίου Γεωργίου Ἰπομεναῦ εὐπατρίδου Τραπεζοῦντος παρὰ Ἰωάννου ἱερέως τοῦ Ἀβραμίου καὶ παρ' αὐτοῦ προσφωνηθέντα τῇ γαληνοτάτῃ, ἐκλαμπροτάτῃ καὶ εὐσεβεστάτῃ κυρίῳ Ἰωάννῃ Κοινσταντίνῳ Βασσαράδῃ αὐθέντῃ καὶ ἡγεμόνι πάσης Οὐγγροβλαχίας καὶ τοῦ δαφνηφοροῦντος προσάντῃ μεγαλοπρεπεστάτῃ. Ἐνετίῃσι 1709. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Μπόρτολῃ. «Con Licenza de Superiori.» (Τοῦ ἐξαιρετικῶς σπανίου σήμερον βιβλίου τούτου ἀντίτυπον ὑπάρχει εἰς Ἐθν. Βιβλιοθήκην: Ποικ. Φιλολ. 20.) Εἰς τὴν συλλογὴν αὐτὴν πλὴν τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Ι. Ἀβραμίου, καὶ τῶν Διβερλου Κολλέτη, Γεωργίου Πατούσα, Ἀντων. Στρατηγοῦ (περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἐνταῦθα, ἀμέσως κατωτέρω) δημοσιεύονται τοιαῦτα καὶ τῶν ἀγνώστων ἀλλαχόθεν Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ Σπαντωνῆ, Παλλαδίου καὶ Γεωργίου Δαμιανοῦ τῶν ἐκ Βλαχίας, Γεωργίου Καγγελαρίου· λατινικὰ δὲ τῶν Μιχ. Σχένδου, ἱατροῦ, ἐκ Κρήτης, τῶν ἀδελφῶν Δαμιανοῦ, τοῦ Διονυσίου Σπαντωνῆ, τοῦ Σταύρου Μολαίτη ἐκ Κασσιωπίας, τοῦ Μάρκου Ζανδριου καὶ τριῶν ἄλλων Ἰταλῶν· ἀλλὰ μᾶλλον ἀξία προσοχῆς εἶναι σειρά ἰταλικῶν σονέτων γραφέντων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν Φραγκ. Ταγκιπέρα, Ἰωάν. Ἡρακλειώτη ἐκ Ζακύνθου, Ἀλοῖσιου Χαλκισπούλου Κερκυραίου, Νικολ. Γλυκῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐμμ. Κουβρίνη Ζακυνθίου

τοῦ ἐκ Τραπεζοῦντος εὐγενοῦς Γεωργίου Ἰπομεναῦ εἰς διδάκτορα τῆς ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας. Ἀξιολογώτερος ὅμως τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Ἀβραμίου εἶναι ὁ ἀπριερωτικὸς πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Οὐγγροβλαχίας πρόλογός του εἰς γλῶσσαν ἀποκλίνουσαν εἰς τὴν λαϊκὴν, διὰ τε τὸ ὕψος καὶ τὰς διδομένας περὶ τοῦ Βασσαράδα πληροφορίας, μεθ' ἣν τὴν ὑπερβολὴν εἰς τὸν ἔπαινον.

Σημαντικώτερος ὡς ἐπιγραμματοποιὸς καὶ γενικῶς ὡς μορφή φιλολογικὴ εἶναι ὁ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννης Πατούσας. Καὶ αἰεὶ περὶ αὐτοῦ ὑπάρχουσαι πληροφορίες εἶναι ὀλίγαι. Ἀλλὰ καλλίτερον πάσης πληροφορίας μᾶς γνωρίζει τὸν λόγιον τούτον τὸ ἔργον του. Ἐννηθεις πιθανῶς κατὰ τὰς ἔρχας τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, ἀφοῦ ἐπεράτωσε τὰς ἐγκυκλοπαιδικὰς του σπουδὰς εἰς τὰς Ἀθήνας, μετέβη εἰς Παταύτιον καὶ ἐφοίτησεν εἰς τὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιον διὰ νὰ ἀνακηρυχθῆ διδάκτωρ τῆς φιλολογίας καὶ θεολογίας. Κληθεὶς ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Ἐνετίας διὰ νὰ διευθύνῃ τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον ἐχειροτονήθη εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἱερεὺς καὶ διορίσθη ὡς τοιοῦτος εἰς τὸν ἑλληνικὸν ναόν. Γυμνασιάρχης τοῦ Φλαγγινιανοῦ Φροντιστηρίου διετέλεσε μέχρι τοῦ 1715, ὅτε ἴσως καὶ ἀπέθανε. Κατὰ τὴν γυμνασιαρχίαν του δὲ ταύτην συνέλαβε πιθανῶς καὶ τὴν ἰδέαν νὰ καταρτίσῃ τὴν περιφημὴν «Φιλολογικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν»¹ του,

καὶ τοῦ Κρητὸς Μιχ. Σχένδου. Περὶ δὲ τοῦ Σχένδου τούτου, ὁ ὁποῖος διετέλεσεν ἀργότερον ἀρχίατρος τοῦ ἡγεμόνος τῆς Δακίας Νικολ. Μαυροκορδάτου καὶ ἐξεδιώχθη ὑπ' αὐτοῦ, διότι ἠθέλησε νὰ τὸν δηλητηριάσῃ, ὕστερον δὲ μετέβη εἰς Ρωσίαν καὶ διορίσθη ἀρχίατρος τοῦ πολιτικοῦ νοσοκομείου Πετροπόλεως διὰ νὰ ἐξορισθῆ ἀδίκως μετὰ τινα χρόνον εἰς Σιθρίαν συνεπεῖα διαβολῆς ἰσχυροῦ ἐχθροῦ του καὶ ν' ἀνγκληθῆ κατόπιν, ἴδε πλείονα εἰς Σοφ. Οἰκονόμου «Ψόφος Νικοτιανῆς κτλ.» ὡς ἀνωτέρω, σελ. 61—62.

1. Ὁ πλήρης τίτλος ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐγκυκλοπαιδεῖα φιλολογικὴ, εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα· προσφωνηθεῖσα δὲ τῇ ἐκλαμπροτάτῃ καὶ ἐνδοξοτάτῃ κυρίῳ κυρίῳ Σπυρίδωνι τῷ Περουλίῳ, εὐπατρίδῃ Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ ἐν Ἰερουσαλὴμ αἰδουσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου Ἰωάννου Πατούσα τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς θεολογίας διδασκάλου, καὶ τοῦ ἐν κλειναῖς Ἐνετίῃσι Φλαγγινιανοῦ ἑλληνομουσείου γυμνασιάρχου, ὑφ' οὗ καὶ συνελέχθη. αψι'. Ἐνετίῃσι, 1710». Πληρεστάτη περιγραφή τοῦ βιβλίου καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν τεσσάρων τόμων διδεται ὑπὸ E. Legrand εἰς α', β, 1 pp. 83—88.

ἦτοι συλλογὴν ἀποσπασμάτων ἀρχαίων Ἑλλήνων πεζογράφων καὶ ποιητῶν, ἢ ὅποια ἐχρησιμοποιεῖτο ἔκτοτε εἰς τὰ σχολεῖα, ὡς τὸ κυριώτερον βιβλίον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὸν καταρτισμὸν ὄλων τῶν μετέπειτα τοιούτων ἐγκυκλοπαιδειῶν καὶ χρηστομαθειῶν, καὶ ἢ ὅποια ἐξεδόθη διὰ τῆς ὕλικῆς συνδρομῆς τοῦ ἐπίσης Ἀθηναίου καὶ πλουσίου εἰς τὴν Ἑνετίαν ἐμπόρου Δημητρίου Κολέττη.

Ὁ Ἰωάννης Πατούσας ἔγραψεν ἱκανὰ ἐπιγράμματα, προταχθέντα διαφόρων ἐκδοθέντων τότε βιβλίων φαίνεται δὲ ἐκ τούτων, ὅτι πλὴν τῆς ἀρχαιομαθείας του εἶχεν ἀνεπτυγμένον καὶ τὸ ποιητικὸν αἴσθημα. Εἰς τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸν ἐνδεκασύλλαβον στίχον τῆς Σαπφικῆς στροφῆς, ὃ ὁποῖος ἤδη ἐκαλλιεργεῖτο περισσότερον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων στιχουργῶν, ἀφ' αὐτοῦ καὶ πολλοὶ Ἴταλοὶ καὶ ἄλλοι ξένοι ποιηταὶ ἐχρησιμοποίησαν αὐτὸν εἰς τὰ λατινικὰ ποιήματά των. Ἐν τοιοῦτο ἐκ σειρᾶς ὄλης δημοσιευομένης εἰς βιβλίον «Σύναξις κανόνων τινῶν ἐγκωμαστικῶν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου κτλ.» καὶ ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν δαπανήσαντα διὰ τὴν ἐκδοσιν εὐπατρίδην Ἀθηναῖον Βερνάρδον Μάκολαν, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ Δημοκρατία τῆς Ἑνετίας εἶχε δώσει τὸν τίτλον τοῦ Ἰππέως καὶ Κόμητος, ἔχει οὕτω: «Ἄσμα Σαπφικόν, ὅπερ αἱ Ἀθηναὶ εἰς παραμυθίαν προτρέπονται ὡς καὶ ἐν τῇ καταπτώσει αὐτῶν ἐνεγκοῦσαι τὸν εὐκλεέστατον ἥρωα Βερνάρδον Μάκολαν»:

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Σύναξις κανόνων τινῶν ἐγκωμαστικῶν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς ἐν τῇ μεγάλῃ Σπηλαίῳ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ ὄρους τοῦ καλουμένου Χελμοῦ καὶ τῶν ὁσίων πατέρων Συμεῶν καὶ Θεοδώρου, τῶν κτιτόρων καὶ ἀρχηγῶν τῆς ἐν τῇ Σπηλαίῳ παλαιᾶς Μονῆς καὶ τῆς Ὁσίας Εὐφροσύνης, τῆς εὐροῦσης τὴν θείαν εἰκόνα, τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἐν τῇ αὐτῇ σπηλαίῳ, μετὰ καὶ τῆς διηγῆσεως τῆς αὐτῆς εὐρέσεως περιέχουσα τὴν τε διαθήκην τῶν αὐτῶν πατέρων καὶ τὸν τῶν αὐτῶν βίον, ἀμα δὲ καὶ τῆς Ὁσίας, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ ἐκλαμπροτάτου Κυρίου, Κυρίου Βερνάρδου Μάκολα, Ἀθηναίου, πρὸς ὃν καὶ δικαίως ἀφιέρωθη. Ἑνετίαν αψς'». — Ἡ προτασομένη τοῦ βιβλίου ἀφιέρωσις πρὸς τὸν Βερνάρδον Μάκολαν, εἰς γλώσσαν μεταξὺ τῆς διαπλασσομένης καθαρευούσης καὶ λαϊκῆς, εἶναι ἀξιανάγνωστος διὰ τὰς πληροφάνειας, τὰς ὅποιας δίδει περὶ τοῦ εὐγανοῦς αὐτοῦ Ἀθηναίου.

Ἄτιθις εὐδαίμων πάλαι, ἠδὲ ὄλβου
πᾶν ὑπερβῆσα κράτος, ἠδὲ τέρμα
ἀλκῆ καὶ τέχναις, φύσειώς τε γνώσει
μὴ λαν ἄχθου.

Πᾶσι μὲν θρηνον, φόβον ἠδ' ὑπάξεις
νῦν πεπιτωκυῖη πάρος δασσον αἶνον,
γνοῦσι τῆς μοίρας ὃ τροχός, πῶς ρεῖτα
κυκλοφορεῖται.

Ἄλλὰ δειλαία Πατρίς, εἶα, αἶρε
κᾶρα πάλλευκον, ρόδα πῶς δὲ λειψον
ἐξ ἀκανθῶν σου πάλιν εὐθαλοῦσι
θάμβει πάντων.

Μῶν τι Βερνάρδου ρόδον εἶη ἂν σοι
κρεῖττον ἢ εὐχρον πλεόν; σὺ τὸ κάλλος
Σοὶ προμηνύει, πέλον οἶα ἕρθεος
ἠλιον ὄλβου.

Τὶ πλεόν δίξῃ; ἰδὲ Σῶν τί φροῦδον;
ἦ ῥα τοῦ Κόδρου γένος, ἠὲ ρώμη
τοῦ Θεμιστοκλέους, Περικλέους τε
ἐνθεα μήδη;

Ἡ Κυναιγείρου τὸ ὑπὲρ Σοῦ αἶμα
καὶ τ' Ἀριστείδου ἀπὸ θεσμοῦ εὐχος;
ἠὲ σᾶν Παίδων Ἰδρις, ἢ ἐνίκα
ἔθνεα Γαίης;

Ἀμβρότις, Πάτρη, ἄγαρ ἢ ἀλύεις
Ἰθρεως ἄνθος φθίσειν οὐ δεδίττει.
ἐν δὲ Βερνάρδῳ τὰ σὰ πάντα κάλλη
φαίδιμα λάμπει.

Τῷ, Κόμης λῶστε, στόμα τοῦμᾶν εἶργα
τῶν τεῶν ὕμνων, ὅτι δασσον αἶνος
δυσχερῆς Πάτρης, τόσον ἠδ' ὃ Σαῖο
δύσπλοκος εἶη.

Ὀλβίως ζώοις, ὑγιές τε γῆρας
Νέστορος γίκα, ἀγαθῶν εἰς ἄλλαρ,
εἰς Ἀθηνῶν τε κλέος, ἠδὲ χάσμα
Φέριστε Ἥρωας.

Οἱ ἔπαινοι τοῦ Μάκολα, ὅσον σπουδαῖος καὶ ἂν ἦτον αὐτός, εἶναι θεδαίως ὑπερβολικοὶ κάπως. Ἀλλὰ τὴν ὑπερβολὴν ταύτην μετριάξει ἀναμφιδόλως τὸ φανερόν διὰ τὴν κατάπτωσιν τῆς πατρίδος του ἄλλως τοῦ ποιητοῦ, ὃ ὁποῖος εὕρισκε παραμυθίαν εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἢ πρὶν ἐνδοξος χώρα δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχη ἀξία τέκνα τῆς καὶ εἰς τὰς ἡμέρας τῆς συμφορᾶς τῆς αἰ στίχοι τοῦ

Πατούσα είναι εξωτερικές συνειδητοῦ καὶ μεμετρημένου πατριωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος δίδει καὶ εἰς τὸ ἕλον ποίημα μορφὴν τινὰ εὐγενείας. Σήμερον δὲν εἶναι θεδαιώς δυνατὸν νὰ ἐννοῶμεν πλήρως τὴν τοιαύτην ὑπεράγαν ἐγκωμιαστικὴν ποίησιν καὶ αἰσθανόμεθα.—Ἴσως ὄχι ἀδικαιολογήτως—εἰδὸς τι δυσφορίας πρὸ αὐτῆς. Ἀλλὰ δὲν πρέπει καὶ νὰ λησμονῆται εἰς ποίαν ἐποχὴν ἤκμαζεν αὕτη καὶ ὑπὸ ποίας ψυχικᾶς καὶ ἔθνικᾶς συνθήκας ἐστιχοῦργουν οἱ ποιηταὶ αὗτοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἢ προστασία καὶ ἢ εὐνοια ἰσχυροῦ τινος ἢ ἢ συναίσθησις, ὅτι διὰ τῆς ἐμφανίσεως ἐνὸς ὀλίγον ἐκλεκτοῦ εἰς αἰανδήποτε δρᾶσιν Ἕλληνας ἐπληθύνετο ἢ τάξις τῶν ἐργαζομένων πρὸς ἡ δημιουργίαν καλλιτέρου μέλλοντος τοῦ ἔθνους των, ἦταν ἐκ τῶν ὑπερτάτων ἀγαθῶν.

Ὁ Ι. Πατούσας ἐξέδωκε καὶ τὴν πολύτιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων συλλογὴν «Ἄνθη Ἐὐλαθείας»¹, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται ἐπανειλημμένως λόγος περαιτέρω. Διὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς συλλογῆς αὐτῆς συνεισέφερον ἔμμετρα καὶ εἰς τὸ πεζὸν προϊόντα των τινὲς ἐκ τῶν σπουδασάντων εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον Ἑλλήνων καὶ διαμενόντων εἰς τὴν Ἑνετίαν, καὶ οἱ ὅποιοι εἶχον ἰδρύσει καὶ Ἀκαδημίαν, ὀνομαζομένην τῶν «Ἀβλαδῶν» (Illesi) καὶ ἀριθμοῦσαν δώδεκα μέλη.

Μεταξὺ τῶν ἀκαδημαϊκῶν τούτων, οἱ ὅποιοι θὰ προσέλαβαν τὴν ἐπωνυμίαν «Ἀβλαδεῖς» ἀσφαλῶς διὰ νὰ μὴ ὑποθέσῃ ἢ λίαν φιλύποπτος Ἑνετικὴ ἐξουσία, ὅτι ἵδρυσαν σύλλογον ἀποβλέποντα πρὸς πολιτικοὺς ἢ ἄλλους σκοποὺς, ἐπιφέροντας τὴν ἀμείλικτον καταδίωξιν τῶν συνεργομένων, συγκατηριθμεῖτο καὶ ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ἀδελφὸς τοῦ προμημονευθέντος Ἰωάννου, ἱερεὺς καὶ καθηγητῆς εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον. Ἐγραψε καὶ οὗτος ἐπιγράμματα τινὰ, δημοσιευθέντα εἰς τὰ «Ἀπανθίσματα Ποιητικά», εἰς τὴν «Φιλολογικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν», εἰς τὸ δι-

βλίον «Παίγνια Φαντασίας» τὸ ἐκδοθὲν εἰς Ἑνετίαν (1711) κατὰ μετάφρασιν ἐκ τῆς Ἰταλικῆς εἰς τὴν συνήθη τότε ἀπλὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μαλάκη Καστροῦ, γράψαντος καὶ αὐτοῦ ἐπιγράμματα τινὰ. Ἀλλ' ἀξίαν φιλολογικὴν πολὺ μεγαλύτεραν ἀπὸ τοὺς ἀρχαῖζοντας στίχους τοῦ Γ. Πατούσα ἔχει τὸ εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν πεζογράφημά του «εἰς τὴν μετάστασιν τῆς Παρθενομήτορος Μαρίας λόγος ἐκφραστικὸς», δημοσιευθὲν εἰς τὴν ὡς ἄνω συλλογὴν «Ἄνθη Ἐὐλαθείας».

Μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας τῶν «Ἀβλαδῶν» καταλέγεται καὶ ὁ Ἀντώνιος Στρατηγός. Ὁ λόγιος αὗτος τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος διὰ τε τὸ φιλολογικὸν ἔργον του καὶ διὰ τὴν ἄλλην δρᾶσιν του εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερουσῶν μερῶν τῆς ἕλης μεταδουζαντινῆς ἐποχῆς. Ἀτυχῶς ὅμως καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ γνωσταὶ βιογραφικαὶ πληροφορίες εἶναι πολὺ ὀλίγαι, τῶν περισσοτέρων διδομένων ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἰς τοὺς τίτλους τῶν ἔργων του. Μόλις δυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἐκ τούτων, ὅτι κατήγετο μὲν ἐκ Κρήτης, ἐγεννήθη ὅμως, ἀγνωστον κατὰ ποῖον ἔτος, εἰς τὴν Κέρκυραν, (ὁ ἴδιος προσυπογράφεται συχνότατα Κερκυραῖος) ὁπόθεν νεώτατος μετέβη εἰς Ἑνετίαν καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον φιλολογίαν καὶ θεολογίαν, γενόμενος διδάκτωρ καὶ τῶν δύο ἐπιστημῶν. Κατόπιν ἐχρημάτισε καθηγητῆς καὶ προϊστάμενος τοῦ Κωττουνιανοῦ ἑλληνομουσείου εἰς τὸ Παταύιον, διεκρίθη δὲ ἐκεῖ διὰ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἐπεβλήθη εἰς τὴν συνειδήσιν πάντων τόσοσ, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του ἢ πόλις τοῦ Παταύου ἐτίμησε τὴν μνήμην του μὲ τὴν ἀνέγερσιν ἀνδριάντος του. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του εἶναι ἀγνωστον· δυνάμεθα ὅμως νὰ θέσωμεν αὐτὸ μετὰ τὸ 1750, χρονολογία τὴν ὁποίαν φέρει τὸ τελευταῖον ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου ἔργον του «Ἱστορικὴ Μυσταγωγία».

Εἰς τὸν Ἀντώνιον Στρατηγὸν δύναται νὰ προσδαθῇ ἄνευ ἐνδοιασμοῦ ὁ τίτλος τοῦ ποιητοῦ. Τὰ περισωθέντα τουλάχιστον πρωτότυπα ποιήματά του καὶ ἡ μετάφρασις του εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν τῆς «Βατραχομουμαχίας» τοῦ Ὀμήρου παρουσιάζουν αὐτὸν ἀνώτερον ἐνὸς ἀπλοῦ στιχοῦργου. Εἶναι καὶ αὗτος κλασικιστῆς καθ' ὃν τρόπον ἀντελαμβάνοντο τότε τὸν κλασικισμὸν οἱ Ἕλληνες λόγιοι καὶ δὲν ἐκφεύγει οὕτω τῆς σειρᾶς αὐτῶν· ἀλλ' ἐξ

1. Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἔχει οὕτως: «Ἄνθη εὐλαθείας, ἐκχουθέντα εἰς τὴν πανένδοξον μετάστασιν τῆς Παρθενομήτορος Μαρίας παρὰ τινῶν τῶν τοῦ Φλαγγινικου ἑλληνομουσείου τροφίμων τε καὶ σπουδῶν, ἐπιστάσις καὶ ἐπικνωρθῶσι τοῦ πολυμαθεστάτου αὐτῶν ἱεροδιδασκάλου Ἰωάννου Πατούσα τοῦ ἀπὸ Ἀθηνῶν Γυμνασιάρχου τοῦ ρηθέντος φροντιστηρίου καὶ πανευλαδῶς ἀφιερωθέντα τῷ Πανερωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Κω Κω Μελετίῳ Τοπάλδῳ Μητροπολίτῃ Φιλαδελφείας, ὑπερτίμῳ καὶ Ἐξάρχῳ πάσης Λιβύας καὶ τῶν ἐν ταῖς κλεινῶς Ἑνεταῖς Ἑλλήνων Ἀξιοπρεπεστάτῳ Προέδρῳ, Ἑνετίαν ἀφή».

ἄλλου εἶναι καὶ ἐκ τῶν καλλιτέρων ὁπαδῶν τῆς χρήσεως καὶ τῆς λαϊκῆς γλώσσης εἰς τε τὸν πεζὸν καὶ τὸν ἔμμετρον λόγον. Ἐὰ ἐπιγράμματα τοῦ, εἴτε τὰ προτασσόμενα εἰς διάφορα βιβλία, εἴτε τὰ περιλαμβανόμενα εἰς συλλογὰς, ὡς τὰ «Ἀπανθίσματα Ποιητικά» καὶ ἄλλας ὁμοίας¹, δὲν διαφέρουν καὶ πολὺ ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντων, κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀρχαίων στοιχείων. Ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτὰ πολλὴ ἀνάμνησις ἀρχαιότητος· ὀνόματα ἐκ τοῦ ἀρχαίου πανθέου καὶ ἄλλα ἡρώων καὶ μυθικῶν ἢ ἱστορικῶν προσώπων παρατίθενται ἀπειδῶς· ἀλλ' ὁ ποιητὴς κατορθώνει νὰ προσαρμόζῃ καλῶς τὰ ἀρχαῖα ταῦτα στοιχεία πρὸς τὸ θέμα τοῦ καὶ νὰ τὰ ἐκμεταλλεύεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ξηροῦ ἢ μᾶλλον σχολαστικοῦ ἀρχαιομαθοῦς στιχοπλόκου. Πλησίον ὅμως τῶν τοιούτων ἐπιγραμμάτων μὲ τὸ μοναδικὸν σχεδὸν καὶ τόσον προσφιλὲς εἰς τοὺς ἀρχαῖζοντας ἑλληνας στιχουργοὺς τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς θέμα, ἦτοι τὸν ἐπαινον βιβλίων καὶ προσώπων, ὑπάρχουν καὶ μερικά, τὰ ὁποῖα στρέφονται περὶ ἄλλας ὑποθέσεις καὶ ἀποτελοῦν οὕτως εὐχάριστόν τινα ἐξαίρεσιν καὶ ἔκπληξιν—δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν—εἰς ὄλην αὐτὴν τὴν ὁμοιόμορφον στιχοουργίαν. Καὶ τὰ δευτέρω ταῦτα ἔχουν τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπικαιρότητος καὶ γράφονται ἐξ ὠρισμένης ἀφορμῆς καὶ ὅχι ὡς ἔξωτερίκευσις ψυχικῆς ἀνησυχίας ἢ ἀτομικῆς συγκινήσεως· ἀλλ' ὁπως-

1. Πλὴν τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Α. Στρατηγοῦ, τῶν δημοσιευθέντων εἰς τὴν «Ἐγκυκλοπαιδικὴν Φιλολογίαν» τοῦ Πατούρα, εἰς τὰ «Ποιητικά Ἀπανθίσματα», εἰς τὰ «Παίγνια Φαντασίας», εἰς τὴν «Ἱστορικὴν Μυσταγωγίαν», εἰς τὸ ἑαῦμα τοῦ «Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου» κλπ., ἐδημοσιεύθησαν ταῦτα μετὰ τινων ἄλλων Σαπφικῶν ἀσμάτων εἰς τὸν «Νέον Ἑλληνομνήμονα» τόμ. Β' σελ. 426—442 ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, ληφθέντα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. CXLII—41 κώδικος τῆς ἐν Ρώμῃ βιβλιοθήκης Valliceliana. Ὁ Σπ. Λάμπρος ἀποκαλεῖ τὰ ποιήματα ταῦτα ἀνεκδοτά· ἀλλ' ἱκανὰ ἐκ τούτων, ὡς τὰ εἰς Μάρκον Φουσκάρνον, Πέτρον Γριμάνην, Σίμωνα Κονταρένον κλπ. ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς ποιητικὰς συλλογὰς, συγκροτηθείσας ὑπὸ Ἱταλῶν καὶ ὁμοίας πρὸς τὰ «Ἄνθη Ἑλικῶνος», «Ποιητικά Ἀπανθίσματα», «Ἄνθη Εὐλαθείας.» Τοῦτο δὲ μὲ κάμνει νὰ ὑποθέσω, ὅτι καὶ τὰ ἄλλα ἔχουν δημοσιευθῆ. Ἄλλως τε αὐτὸς ὁ Στρατηγὸς σημειώνει κατωθί τῶν ποιημάτων του: «Νυνὶ ἄλλοις τούτων θεοῦ δὲ εὐδοκούντος καὶ τὰδε παμπλαίστοις σὺν ἄλλοις αὐθις τύπῳ ἐκδοθήσεται.» Τὸ ὅπολον σημαίνει ὅτι ὁ ποιητὴς ἐσκόπει νὰ ἐπανακδώσῃ τὰ δημοσιευθέντα ταῦτα μετ' ἄλλων πολλῶν ἀνεκδότων.

δῆποτε διαφέρουν κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, λεπτομέρεια ἢ ὁποῖα προσδίδει εἰς αὐτὰ ἰδιαιτέραν τιὰ ἀξίαν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ γραφέντα διὰ νὰ ἐξυμνηθῇ ἡ ἀρετὴ δύο εὐγενῶν παρθένων, αἱ ὁποῖαι περιεβλήθησαν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, τὸ ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Κεφαλλῆνα Ζήσιμον Περισιτιανόν, διὰν ἐκάρῃ καὶ αὐτὸς μοναχός, τὸ ἐπιθαλάμιον εἰς τοὺς γάμους τοῦ εὐγενοῦς Βενεδίκτου Βαλκαράννα καὶ τῆς Καικηλίας Πριουλλίου. Ἐν ἐκ τῶν καλλιτέρων εἶναι τὸ γραφέν διὰ τὴν παρθένον Ἑλένην Ρουζίνη, περιεβλήθεισαν τὸ μοναχικὸν σχῆμα.

* Ἄσμα Σαπφικόν

ὦ Διὸς κοῦραι πρόφρονες μολεῖτε
δεῦρο, οἱ θεῖον περιλάμπει εὖχος
ἄρτι Ρουζίνων γενεῆς προφάντου
ἄμμιγα πᾶσαι.

Τοὶ δὲ Εὐτέρπη Ἑρατοὶ τ' ἐνέστω
φροῖμιον θείναι ἐραταῖς χορείαις,
ὧν καθηγείται ἀρετῆς ἰπάσης
σύλλογος ἄκρος.

Γίπτε ταρβείτε ξυνορῶσαι ὧδε
βωμόν, ἰρῆας, λίβανον σμιγέντα·
Οὐκ ἄχους θῦμα· γλυκερὸν προσφαίνει
χάρμα Ἑλένη.

Χάρμα, οὐ Μάρκος γενετῆρ ἐχέφρων,
Εἰνετῶν φέγγος σοφίης μεγίστου
γνώσεών τ' ἰδρις θεϊκῶν, ἐν ἄλλοις
ἦοθετο πρώτως.

Χάρμα, οὐ μήτηρ Μαρτῖαμ καθήψε,
οὐσα ὠραῖον γαρβιῆς ἐκάστου
εὐσεβοῦς δεῖγμα· ξυνορᾷ γὰρ οἶαν
τέξατο κούρην.

Χάρμα τὸν νεῦθεν διαβαῖνον οἶκον
πάντα Ρουζίνων, χ' ἄτε θεία φασίς
βηλόσ' ἐκπάγλως ἐπανήκει αὐτε
ἐνθεν ἀπῆλθεν.

Ἦνι Χριστοῖο ζαφλεγῆς ἐταῖρη
παρθένων στίφει ἀγλαὴ παρῆστη,
ἡμίνας δᾶδας προτιθεία, οἶα
σύμβολα φίλτρον.

Ἦνι κοσμήσεις ἀποβάλλει ἰφι
ἄς φέρει κόσμος· χαροπὴ δὲ στίλβον

πτήσεται εἶμα, πρόκαλαι ποθοῦσα
κάλλεα τοῖα.

Ἡ Νεῶν πλήρη χάριτος πιφάσκει
πνευμ' ἀληθείας, ὅτι ᾧδ' ἀνήπται
ἄκρα Ρουζίνιον μεγαλεῖα ἤδη
κράντορι θείῳ.

Τίπτε γοῦν, Μῶσαι, ἄλαλοι δοκεῖτε ;
Εἶα φωνεῖτε· ξυνέηκα, φρεῖ, φρεῖ
οὐ λόγον στέργει, σέβασιν δὲ μᾶλλον
ἔργμαθ' Ἑλένη.

Βεβαίως δὲ δὲν στερεῖται πρωτοτυπίας καὶ χάριτος ἐν διστι-
χον, τὸ ὅποσον ὁ ποιητὴς ἔγραψε διὰ τὴν ὀρθογραφίαν τὴν ἐκ πυρὸς
καταστροφῆν ἐνὸς φύλλου τόμου τοῦ Πινδάρου κατόπιν πυρκαϊᾶς
εἰς τὴν οἰκίαν εὐγενοῦς τινος, πρὸς τὸν ὅποσον εἶχε δανείσει
(κατὰ τὸ 1741) τὸν Πινδάρου του :

Οὐ ποθι Πινδαρέων μεγάρων πῦρ ἤφατο· φρεῖ, φρεῖ
ἤφατο δ' ἐν Πατάβῳ, Τρωῶας ἀμνόμενον.

Ὁ Ἀντώνιος Στρατηγὸς ἐκ τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων
τοῦ κλασικισμοῦ, αἰὲς ἐξεδηλώθη αὐτός κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς
Ἀναγεννήσεως καὶ ἐκυριάρχησεν ἐπὶ μακροτάτην σειρὰν ἐτῶν,
εἶναι καλαίσθητος χειριστὴς τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ τῶν ἀρ-
χαίων μέτρων, ἐνῶ συγχρόνως συναισθάνεται καὶ τὴν ἀξίαν τῆς
χρησιμοποίησεως τῆς λαϊκῆς γλώσσης, διὰ τοῦτο μεταφράζει εἰς
αὐτὴν τὴν «Βατραχομουαχίαν» τοῦ Ὀμήρου καὶ εἰς αὐτὴν
γράφει τὴν «Ἱστορικὴν Μυσταγωγίαν». Ὁ κλασικιστὴς αἰσθά-
νεται τὴν ἀνάγκην τὴν πλησιάζει καὶ τοὺς συγχρόνους του, ὡς
ἤρθάνθησαν ταύτην καὶ πολλοὶ ἄλλοι, οἱ καὶ καλλίτεροι, τῶν
ὁμοτέχνων του.

Τοιοῦτος καὶ ὁ Ἀθηναῖος Λιβέριος Κολέττης, ἱερεὺς, σπουδά-
σας εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον καὶ χρηματίσας μέλος τῆς
Ἀκαδημίας τῶν «Ἀδελφῶν»¹. Ἀρχαῖζων εἰς τὰ ὀλίγα γνωστὰ

1. Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν δωδεκαμελῆ Ἀκαδημίαν τῶν «Ἀδελφῶν» ἦσαν οἱ ἑξῆς, συμφώνως μὲ τὸν κατάλογον τὸν δημοσιευόμενον εἰς τὰ «Ἀνθη Ἐδλαθείας» : 1) Λιβέριος Κολέττης, ἱερεὺς Ἀθηναῖος, 2) Γεώργιος Πατούσας, ἱεροδιάκονος Ἀθηναῖος, 3) Ἰωάννης Βούλγαρης, Κερκυραῖος, ἀρχιδιάκονος Φιλαδέλφειας, 4) Φραγκίσκος Κολομπῆς, ἱεροδιάκονος ἐκ Κεφαλληνίας, 5) Ἀντώνιος Στρατηγός, ἀναγνώστης, Κερκυραῖος, 6) Ἐκτωρ Σιγαῦρος, ἐκ Ζακύνθου, 7) Φραγκίσκος Γεράρδης, Κρητικὸς, 8) Ἀνδρέας Μυιάρης, Ἀθη-

ἐπιγράμματά του, γράφει εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν τὴν εἰς τὸν
Μελέτιον Τυπάλδον ἀφιέρωσιν τοῦ βιβλίου «Ἀνθη Ἐδλαθείας»
καὶ μεταφράζει εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν τὴν «Καινὴν Διαθήκην»
μὲ σημειώματα ἐρμηνευτικά.

Ποιητὴς ἄριστος ἐπιγραμμάτων καὶ λοιπῶν ἀπεκλήθη ὑπὸ
τινων παλαιότερων βιογράφων του ὁ γεννηθεὶς εἰς Ἰωάννινα περὶ
τὸ τέλος τῆς 17' ἑκατονταετηρίδος Ἀλέξιος Σπανός¹, εἰς τὸν
ὅποσον οἱ ἴδιοι βιογράφοι ἀπέδιδον ἀνακριδῶς καὶ τὴν προσω-
μίαν Ἰζεῖζης, ταυτίζοντες αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀλέξιον Κομνηνόν,
τὸν ἀκμάσαντα κατὰ τὸν 18' αἰῶνα καὶ ποιητὴν τοῦ διδακτικοῦ
ποιήματος, τοῦ φερομένου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σπανέα. Διδάσκα-
λος τοῦ Γένους καὶ ὁ Σπανός, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐκλεκτοτέρων,
ἐδίδαξεν εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Ἀδριανουπόλεως μετὰ τὸ 1722, ὅτε
ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν ἐπιδιόρθωσιν μεταφράσεώς τινος τῆς «Ἐξα-
βίβλου» τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν². Ὁ Α.
Σπανός συνέγραψε καὶ «Μετρικὴν»³ ἀξίαν προσοχῆς, λαμβανο-
μένης μάλιστα ὑπ' ὄψιν τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὅποσαν ἐγράφη,
ὅτε αἱ ἐπὶ τοιοῦτων θεμάτων εἰδικαὶ μελέται καὶ ἐργασίαι ἦσαν
σπανιώταται. Ὁ γνωρίζων τόσοτελῶς τὰ ἀρχαῖα μέτρα φιλό-
λογος εἶναι ἀληθῶς τεχνίτης τοῦ ἀρχαῖζοντος στίχου καὶ τὰ ὀλί-
γα δημοσιευθέντα⁴ ἐπιγράμματά του μαρτυροῦν τοῦτο· ἀλλὰ κατὰ
τὰ λοιπὰ δὲν διαφέρουν καὶ ταῦτα τῶν ἄλλων, τῶν ὑπὸ διαφόρων

νατος. 9) Ἀντώνιος Λάνδος Κρητικὸς. 10) Ἐμμανουὴλ Κουρίνης Ζακύνθιος.

11) Ἰωάννης Λαμπούδιος Κρητικὸς. 12) Ἀκυρέντιος Βενέριος Κρητικὸς.

1.—Βιογραφικὰς καὶ ἄλλας περὶ τοῦ Α. Σπανοῦ πληροφορίας ἴδε εἰς τὴν
μονογραφίαν: «Ἀλέξιος Σπανός, βιογραφικὸν σχεδῆριον ὑπὸ Γ. Κ. Ὑπερίδου.
Ἐν Σμύρνῃ 1878».

2.—Ἐξεδόθη ἢ μετάφρασις αὐτῆ μετὰ τοῦ ἔργου τοῦ Σπανοῦ «Ἐγχειρί-
διον περὶ Συνουκείων» εἰς Ἑνετίαν κατὰ τὸ 1744.—Διὰ τὴν μετάφρασιν αὐ-
τὴν τῆς «Ἐξαβίβλου» ὁ φανατικὸς ὁπαδὸς τῆς ἀρχαῖζούσης γλώσσης Ἀνθι-
μος Γαζῆς ἔγραψε: «Σπανός τις ἐν Ἀδριανουπόλει διδάσκαλος παραφράσας
τὸ βιβλίον τοῦτο, τὴν Ἐξαβίβλον, ἐσπάνισεν αὐτὸ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ὠριό-
τητος ὡς μὴ ὀφείλει». Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, ὑπὸ Ἀνθίμου Γαζῆ. Ἐν Βε-
νετίᾳ 1807. Τόμ. Β' σελ. 298.

3.—Ἀποσπάσματα ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Γ. Κ. Ὑπερίδου εἰς τὸ τέ-
λος τῆς ἀνωτέρω μονογραφίας του.

4.—Περὶ ἄλλων ἀδημοσιεύτων ἐπιγραμμάτων τοῦ Α. Σπανοῦ ἴδε ἄσα γρα-
φει ὁ Σοφ. Οἰκονόμου εἰς «Ψόφος Νικοιανῆς κτλ.» σελ. 52.

στιχοπλόκων γραφομένων· είναι ἐγκωμιαστικά πρόσωπων και βιβλίων.

Ἦρκει, ὅτι ὁ ἐκ Χίου καταγόμενος, σπουδάζων δὲ εἰς τὴν Ρώμην ἱατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν καὶ μεταβὰς εἰς τὴν ἄλλην Ἰταλίαν, Γαλλίαν καὶ Ἀγγλίαν πρὸς εὐρυτέρας σπουδὰς, Ἀντώνιος Κοραῆς, πάππος τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, εἶχε γράψει εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ εἰς πινδαρικά καὶ ἀνακρεόντεια μέτρα ὠδὰς τινὰς, διὰ τὰ θαυμάζονται αὐταὶ ὡς ποιήματα μοναδικῆς ἀρμονίας καὶ καθαυτὰ πινδαρικά. Ἀλλ' ἀπλῆ μόνον ἀνάγνωσις μιᾶς ἐκ τούτων, ἢ ὅποια φέρει τίτλον «Ὁδὴ εἰς Ἑρρῖκον Δαγεσσέα¹», πείθει, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ παρωδίας τῆς πινδαρικῆς ποιήσεως. Εἰς τὴν ἐκ δώδεκα στροφῶν ἢ δωδεκάδων (ὡς λέγει ὁ ποιητὴς τὰς στροφάς, ἐπειδὴ ἐκάστη ἀποτελεῖται ἐκ δώδεκα στίχων) ὠδὴν ταύτην τὸ πινδαροφανὲς μέτρον καὶ ἡ ὄλη πινδαροφάνεια εἰς τε τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν φράσεων εὐρίσκειται εἰς πλήρη ἀρμονίαν μὲ τὴν ποιητικοφανῆ διατύπωσιν εἰκότων καὶ νοημάτων σκοτεινῶν πολλάκις. Τὸ μόνον προτέρημα τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι, ὅτι ὁ ἔπαινος ἀποτείνεται οὐχὶ διὰ λόγους κολακείας, ἀλλ' ἐξ ἀληθοῦς σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως πρὸς ἄνδρα, τοῦ ὁποίου ὁ χαρακτήρ, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀπλότης κατέστησαν ὑποδειγματικά.

Τῶν γλωσσικῶν καὶ μετρικῶν τουλάχιστον ἀμαρτημάτων εἶναι ἀπηλλαγμένα τὰ ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα ἀρχαῖα ποιήματα, τὰ ὅποια ἔγραψεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις² καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν ἔχουν δημοσιευθῆ, ἄλλα δέ, τὰ καὶ περισσότερα, μένου ἀνέκδοτα, ὡς ἡ συλλογὴ ἢ φέρουσα τίτλον «Κύκλος ποιητικῶν ἀθυρματίων³». Ἡ εὐρεία διάνοια καὶ ἡ λεπτὴ μόρφωσις καὶ αἰσθησις τοῦ ἀληθῶς σοφοῦ τούτου ἀνδρός διαφαίνονται καὶ εἰς

1. Ἡ Ὁδὴ αὕτη μετὰ σχολίων ἐξεδόθη εἰς Παρισίους κατὰ τὸ 1702. Δευτέραν ἐκδοσιν αὐτῆς ἔκαμεν ὁ Ἀδαμ. Κοραῆς: «Ἀντωνίου Κοραῆ Ὁδὴ εἰς Ἑρρῖκον Φραγκίσκον Δαγεσσέα κτλ.» Ἐν Παρισίοις 1819.—Ὁ Henri Fr. Daguessseau εἶναι ὁ πολὺς καγκελάριος τῆς Γαλλίας (1668—1761).

2. Ὁ προσήκων εὐρύτερος λόγος περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρως γίνεται ἀλλοχοῦ τοῦ παρόντος βιβλίου.

3. Ἡ συλλογὴ αὕτη, ἀποτελουμένη ἐξ 181 ἐπιγραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα καὶ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν, σώζεται χειρόγραφος εἰς κώδικα τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Εὐγ. Βουλγάρως.

τὰ ἐπιγράμματα τοῦ καὶ εἰς ἄλλα διαφόρου ὕφους ποιήματά τοῦ. Ἦ θέματά τοῦ εἶναι ποικίλα· ἀλλὰ καὶ αὐτὰ δὲν ἐξέρχονται καὶ πολὺ τοῦ κύκλου, εἰς τὸν ὁποῖον περικλείονται καὶ τὰ τῶν ἄλλων ὁμοτέχνων τοῦ ἐπιγράμματα. Ἰπερέχουν ὅμως τούτων κατὰ τὰ κύρια γνωρίσματα: Περιέχουν πάντοτε εὐγενῆ τινα ἢ πρωτότυπον ἰδέαν· ἢ διατύπωσις γίνεται μὲ ἀκρίθειαν φράσεως καὶ κατὰ τρόπον ἀληθῶς παιητικόν· εἶναι—ἐκτὸς ὀλιγίστων τινῶν ἐξαιρέσεων—σύντομα μὴ ὑπερβαίνοντα τοὺς δύο ἢ τέσσαρας στίχους. Ὁ ἐμβαθύνων τόσο εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ὠραιοτήτων τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ πεζογράφων νεώτερος μιμητὴς των, ἔχει συχνότατα καὶ ἐντελῶς ἰδικὰς τοῦ ὠραίας στιγμάς. Δὲν εἶναι μιμητὴς ἀπλοῦς καὶ σχολαστικὸς. Ὁ δὲ λογοτεχνικὸς σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουν ἰδίως τὰ ἐπιγράμματα τοῦ, ἐπιτυγχάνεται πάντοτε. Ἄν ἐξετάσωμεν πολλὰ ἐξ αὐτῶν μόνον ὡς ἀρχαῖζοντα ποιήματα, ἀγνοοῦντες τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν, θὰ εὕρωμεν ὅτι εἶναι ἐκ τῶν καλῶν τοῦ ποιητικοῦ τούτου εἶδους. Θέλων π.χ. ὁ ἀρχαῖζων αὐτός ποιητὴς νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν Βιργίλιον, προτάσσει εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθεῖσαν εἰς δακτυλικούς ἑξαμέτρους «Αἰνειάδα» τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα:

Ἄσθμα Ὀμηρικὸν ἐν χεῖρσι Μάρωνος αὔσε
Παλλάδος ἐντολή, γῆρυν ἐλὸν προτέρην.
Οὐχ ὠδε φθονέει κοτέει τε Ἄοιδός Ἄοιδῶ,
Οἶνεκα Μοῦσα μία ἀνεῦσεν ἐν ἀμφοτέροις.

Ἦ γίνεται ἀμέσως φανερόν εἰς τὸ ἐπίγραμμα τούτο διατυπώνεται ὄντως ἐπιγραμματικῶς ὄλη ἡ ἀληθὴς καὶ δικαία κρίσις περὶ τοῦ Βιργιλίου, ἔπερ καὶ μόνον ἤθελεν ὁ ποιητὴς νὰ εἴπῃ.

Διὰ τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν ἐπεκράτησε γενικῶς ἡ ἰδέα, ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τῶν μᾶλλον φανατικῶν ὁπαδῶν τῆς χρήσεως τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Βεβαίως τὰ γνωστότερα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ συντείναν κατὰ πολὺ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀπολύτου ταύτης γνώμης, ἢ ὅποια φθάνει καὶ μέχρι τοῦ σημείου νὰ πιστεύεται, ὅτι καὶ ἡ ὄλη ἐργασία τοῦ ὑπῆρξεν ἀκαρπός. Ἀναμφιδόλως δὲ ἡ ἀπόπειρά τοῦ αἰφνης νὰ μεταφράσῃ τὴν «Αἰνειάδα» καὶ τὰ «Γεωργικά» τοῦ Βιργιλίου εἰς ὁμηρικούς ἑξαμέτρους καὶ εἰς ὁμηρικὴν γλῶσσαν, δηλαδὴ νὰ μεταφέρῃ ποιητικὰ ἔργα ἀπὸ μιᾶς νεκρᾶς γλώσσης εἰς ἄλλην ἐπίσης νεκράν, ὑπῆρξεν ἀληθῆς μα-

ταιοπονία, διὰ τὴν ὁποίαν πολλὰς ἤκουσεν ἔκτοτε κατηγορίας. Ἄλλὰ δίκαιον εἶναι ἢ μονομερῆς αὕτη γνώμη περὶ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρως γ' ἀναθεωρηθῆ. Ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς ἄλλα τινὰ ἔργα τοῦ ἔμμετρα καὶ πεζά, θὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι καὶ οὗτος εὐρέθη πολλάκις εἰς τὸ σκληρὸν δίλημμα ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῖσιν. Ὁ ἐκ πρώτης ὄψεως πιστὸς οὗτος τῆς ιδέας τοῦ ἀρχαϊσμοῦ συχνὰ καταφεύγει εἰς τὴν χρῆσιν τῆς λαϊκῆς. Εἰς στιγμὰς, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ νοῦς του ἐκυριεύετο βεβαίως ὑπὸ μόνῃς τῆς σκέψεως πῶς νὰ εἶναι νοητὸς εἰς ὅλους τοὺς ὁμοεθνεῖς τῶν ἔγραφε ποιήματα, πεζογραφήματα καὶ ἐπιστολάς εἰς τὴν γλώσσαν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ὠμίλου ὄλοι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ Ἑλλήνες. Ἐδοκίμασε καὶ οὗτος εἰς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης τὴν στενοχωρίαν, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισαν οἱ ἀξιολογώτεροι τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ συγχρόνων του Ἑλλήνων λογίων, τῶν ἀναγκαζομένων ἐκ διαφόρων λόγων νὰ ὑπηρετοῦν τὴν παρεμποδίζουσαν τὴν πρόοδον τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας διγλωσσίαν. Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ εἰς ἀρχαίαν γλώσσαν ποιητικὸν ἔργον τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρως μαρτυρεῖ τὴν βαθεῖαν καὶ λεπτὴν μόρφωσιν τούτου, συχνὰ δὲ καὶ τὴν καλαισθησίαν του.

Ἐπῆρξεν ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τὰς ἐπαινεθείσας ἄλλοτε ὠδὰς, τὰς ὁποίας ἔγραψεν ὁ ἐκ Μυτιλήνης Ἀντώνιος Παλλαδοκλῆς, ὁ ὑπηρετήσας εἰς Ρωσίαν καὶ ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας Αἰκατερίνης Β' ὡς διερμηνεὺς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ κατόπιν πρόξενος τῆς Ρωσσίας εἰς τὴν Δελματίαν. Αἱ τρεῖς ὠδαὶ του, αἱ ἐκδοθεῖσαι κατὰ τὸ 1771 εἰς Πετρούπολιν, ἀπευθύνονται ἢ μία πρὸς τὸν Ἀλεξ. Ὁρλώφ, ἢ ἄλλη πρὸς τὸν Γρηγόριον Ὁρλώφ καὶ ἢ τρίτη εἰς τὴν ἑλληνικὴν στολὴν. Δὲν γνωρίζω, ἂν ἢ ἀγνοῖα τῶν ὠδῶν τούτων ἀποτελῆ ἀληθῆ φιλολογικὴν ζημίαν, ἀλλὰ βεβαίως θὰ ἦτον ἀξιὸν τοῦ κόπου νὰ ἐξητάζετο ἐνταῦθα πῶς ὁ Ἑλληὴν οὗτος διπλωματικὸς ὑπάλληλος ὕμνησε τὴν ἑλληνικὴν στολὴν καὶ μάλιστα ποίαν ἑλληνικὴν στολὴν.

Αἱ ὠδαὶ καὶ τὰ ἐπιγράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους βαίνουν διαρκῶς πρὸς τὸν ἐκφυλισμὸν των' καὶ οἱ ποιηταὶ των εἶναι πολυάριθμοι ἕσον καὶ ἀνάξιοι λόγου. Δύνανται νὰ χρησι-

μεύουν ὡς ὑποδείγματα κακοτεχνίας καὶ ἐμμέτρου πολυλογίας. Ἐὰν ὁ μεταλεξανδρινὸς ἐπιγραμματοποιὸς Κύριλλος ἐγνωμάτευσεν, ὅτι καλὸν ἐπίγραμμα εἶναι τὸ δίστιχον, διότι ὁ ὑπερβαίνων τοὺς τρεῖς στίχους ποιητῆς γράφει ραψωδίαν :

*Πᾶν καλὸν ἔστ' ἐπίγραμμα τὸ δίστιχον· ἂν δὲ παρέλθῃς
τοὺς τρεῖς, ραψωδεῖς, οὐκ ἐπίγραμμα λέγεις.*

Ὁ Γεώργιος Τραπεζοῦντιος ὁμοίως, διδάσκαλος εἰς τὸ Βουκουρέστιον, προτάσσει εἰς τὸ ἐκδοθέν κατὰ τὸ 1719 βιβλίον τοῦ Νικολ. Μαυροκορδάτου «Περὶ Καθηκόντων» τρία ἐπιγράμματα ἐξ 130 στίχων ἕκαστον, ὁ δὲ μεταγενέστερος τούτου καὶ ἐκ Λακωνίας καταγόμενος Ἐμμαν. Τροχάνης, ἀπευθύνει κατὰ τὸ 1775 πρὸς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον ἐπίγραμμα ἐξ 786 στίχων. Ἄλλὰ καὶ πάλιν τὰ πολύλογα ταῦτα ποιήματα, τὰ ὁποία ἔχουν συνήθως τὴν ἑκτασιν ἔπους, ἵσως νὰ εἶναι πλέον ὑποφερτὰ ἀπὸ τοὺς ὀλιγολόγους καρκινικοὺς καὶ ἄλλους διαφόρων ὀνομασιῶν στίχους, ἔπου ἢ ποιητικὴ τέχνη μετατρέπεται εἰς παντὸς εἶδους στιχουργικὴν ἀκροασίαν. Οἱ ἀηδεῖς τοῦ Θ. Προδρόμου, τοῦ Ι. Ἰζέτζη καὶ ἄλλων βυζαντινῶν λογίων μιμηταὶ καὶ εἰς τὰ ποιητικὰ ταῦτα καίγνια ὑπερέβησαν τὰ πρότυπά των περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν τοιούτων πλήρων ἐκζητήσεως στιχουργημάτων καὶ ἔφερον αὐτὰ μέχρι τῆς κωμικωτέρας ἐκδηλώσεως, τῆς ὁποίας κυριώτατοι ἀντιπρόσωποι εἶναι μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ὁ λατροφιλόσοφος καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τῶν ἡγεμόνων τῆς Οὐγγροβλαχίας ὑπηρετῶν Νικόλ. Βελλαράς, ἐξ Ἰωαννίνων καταγόμενος καὶ ἀποθανὼν εἰς προδεθηκυῖαν ἡλικίαν κατὰ τὸ 1810, καὶ ὁ ἐκ Μοσχοπόλεως ἱερομόναχος Ἀμβρόσιος Πάμπερις, ὁ περιηγηθεὶς τὴν Ρουμανίαν καὶ χρηματίσας ἱερεὺς τοῦ εἰς τὴν Δειψίαν ἑλληνικοῦ ναοῦ. Ὁ δεύτερος οὗτος γράψας πολλοὺς καρκινικοὺς στίχους συνέθεσε καὶ ὀλόκληρον ποίημα «Ἡθοποιῖα καρκινική : τίνας ἂν εἶποι λόγους Αἰκατερίνη Β' αὐτοκρατόριτσα πασῶν τῶν Ρωσσιῶν ἐκστρατεύσασα κατὰ τοῦ Λέχου», τὸ ὁποῖον καὶ ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1802 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ποίημα Καρκινικὸν» μετὰ σχολίων τοῦ ποιητοῦ. Καὶ μὲ τὸ ποίημα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἢ ἀνάγνωσις ἀποτελεῖ ἀληθῆ πνευματικὸν ἀθλον, ἠσχολήθησαν φιλόλογοι Γερμανοί, γράψαντες καὶ ἐπιγράμματα πρὸς τὸν ποιητὴν.

Ὁ νόμος τῆς παρακμῆς ἰσχύει πλήρως διὰ τὴν μηδέποτε

ἴσως ἀκμάσασαν ἀρχαῖζουσαν μεταβυζαντινὴν λυρικήν ποίησιν· καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νόμου τούτου γνωρίζει καὶ τὸ ποιητικὸν ἔργον λογίων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἄξιοι σεβασμοῦ διὰ τὴν ἄλλην δρᾶσίν των, ὡς ὁ πολὺς διδάσκαλος τοῦ Γένους Λάμπρος Φωτιάδης¹, ὁ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ εἰς τὸ Βουκουρέστιον ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1805. Οὗτος, πλὴν τῶν ὀλίγων δημοσιευθέντων ἐπιγραμμάτων του², ἔγραψε κατὰ τινα βιογράφων του καὶ ἄλλα παντοῖα ποιήματα εἰς διαφόρων μέτρων στίχους, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν Πτερύγια, Βωμούς, Πελέκεις, Σύριγγας, Ὠά. Ὅπως κατὰ τὴν παρακμὴν τῆς ἀρχαίας λυρικῆς ποιήσεως, ἅπασα ἡ ἔννοια αὐτῆς περιωρίσθη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μόνον τεχνικὴν, τὴν προδίδουσαν τὴν περὶ ταύτην δεξιότητα τοῦ στιχοῦργου, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς μακρᾶς πρὸς ἀναδίωσιν τῆς ἀρχαίας ποιήσεως προσπάθειας, κατέστη αὕτη ἐπίδειξις ἀνοήτου καὶ σχολαστικῆς στιχοῦργικῆς ἱκανότητος.

Ἀνασκοποῦντες ὅλην τὴν εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ ἀρχαία μέτρα λυρικήν παραγωγὴν τριῶν καὶ ἡμίσεως αἰώνων, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ καταλήξωμεν εἰς τὸ φυσικὸν ἐρώτημα: Οἱ ποιηταὶ αὗτοι, οἱ ὅποιοι συνέθεσαν τόσας χιλιάδας στίχων, δὲν ἠσθάνθησαν ἄρα γε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξωτερικεύσουν καὶ μέρος τοῦ συναισθηματικοῦ των κόσμου; Δὲν συνεκινήθησαν ποτὲ ἀπὸ τὰ θέαμα τῆς φύσεως καὶ δὲν ἐγνώρισαν τὴν δύναμιν τῆς ἀγάπης, δὲν ἤκουσαν τὴν φωνὴν τῆς χαρᾶς καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ πόνου καὶ δὲν ἔζησαν ζωὴν ἄλλην ἐκτὸς τῆς τοῦ βιβλίου καὶ τῆς δημιουργούσης τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐγκωμίου διὰ νὰ γίνῃ ἡ μουσά των καὶ διερμηνεύς κόσμου διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸν παρουσιαζόμενον μὲ τὰς ἀπειράριθμα στιχοῦργήματά των; Τὸ φυσικὸν τοῦτο ἐρώτημα δύναται νὰ ἐξηγήσῃ καὶ διὰ ποῖον προσέτι λόγον ἡ ποίησις αὕτη—

1.—Τὰς μᾶλλον ἐξηκριθώμενας πληροφορίας περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Λ. Φωτιάδου κατεχώρησεν ὁ Νικόλ. Γ. Δόσιος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου του: «Ἐθριπίδου Ἐκθέτη μετὰ ψυχαγωγίας ἐξ ἰδιογράφου Λάμπρου τοῦ Φωτιάδου καὶ νεωτέρων ἐξηγητικῶν σχολείων καὶ σημειώσεων ὑπὸ Νικολάου Γ. Δοσίου Δ. Φ. κτλ. Ἐν Γαλαζίῳ 1884». σελ. ιζ'—κη'.

2.—Ἐδημοσιεύθησαν ταῦτα εἰς: 1) Supplement de l'Anthologie Grecque par N. Piccolos. Paris 1839 p. 235. 2) Κ. Ἀσωπίου Περὶ Ἑλληνικῆς Συντάξεως Περίοδος Β'. Ἐκδόσις Β'—Ἀθήναι 1858, σελ. ση'—σθ'.

ἐκτὸς σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων—εἶναι τόσον στεγνὴ καὶ ἐστερημένη ζωῆς. Ἡ στενὴ προσήλωσις εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἡ τυφλὴ μίμησις τῆς ἐξωτερικῆς ἐκδηλώσεώς της, χωρὶς καὶ τὴν ἀληθῆ κατανόησιν τοῦ πνεύματός της, κατέπνιγον τὸ αἰσθημα καὶ ἐνέκροναν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ αὐτὴν τὴν ζωὴν. Τὸ γενικὸν τοῦτο συμπέρασμα ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς λυρικῆς ποιήσεως τῶν ἀρχαῖζόντων μεταβυζαντινῶν Ἑλλήνων εἶναι ἴσως σκληρόν· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ ἄλλο.

β') Ἐπικά καὶ ἐπικολυρικὰ ποιήματα.

Ἡ ἐπική ποίησις μετὰ τὴν συστηματικὴν σχεδὸν καλλιέργειάν της κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βυζαντινῆς περιόδου δὲν ἀναφαίνεται πλέον εἰς τὴν ἀρχαῖζουσαν λογοτεχνίαν τῶν βυζαντινῶν εἰμὴ παροδικῶς μεταξὺ τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐμμέτρου μυθιστορήματος. Ἡ ἀναδίωξις τῆς αὐτῆς εἶναι λίαν περιωρισμένη, διότι τέσσαρες μόνον ποιηταὶ, αἱ Πρόδρομος, Μανασσῆς, Εὐστάθιος καὶ Νικήτας Εὐγενιανὲς συνθέτουν τοιαῦτα ἔργα κατ' ἀπομίμησιν τῶν σοφιστικῶν μυθιστορημάτων. Μερικὰ μακρόστιχα ποιήματα φέροντα τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τοῦ ἔπους εἶναι μᾶλλον λυρικά κατὰ τὴν ὑπόθεσίν των καὶ τὴν ἐσωτέραν αὐσίαν των. Ἰουναντίαν ὁμως ἢ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν βυζαντινὴ λογοτεχνία υἱοθέτησε καὶ ἐκαλλιέργησε τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος διὰ ν' ἀποδώσῃ μὲ αὐτὸ τὸ μεγαλεῖτερον καὶ καλλίτερον μέρος τῆς ἐμμέτρου παραγωγῆς της. Θὰ ἐλεγέ τις, ὅτι ἡ ἐπική ποίησις κατέστη τὸ καταλληλότερον μέσον διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἐπιβλητικὴ καὶ ὀργῶσα ἢ νέα λογοτεχνικὴ κίνησις, ἢ ἔχουσα ὡς κύριον γνώρισμα τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν νέων ἐντελῶς στοιχείων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν σύστασιν τῶν ποιητικῶν προϊόντων. Τὸ ἔπος εἶναι τὸ προσφιλέστατον λογοτεχνικὸν εἶδος εἰς τοὺς χρησιμοποιοῦντας τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ποιητὰς τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ ἀναγέννησις φέρει τὴν ἀναδίωσιν τοῦ ἔπους. Μετὰ τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Ντάντε, τὸ ὁποῖον ἦτον ἡ γενναιοτέρα καὶ ὑψηλοτέρα ἐκδήλωσις τῆς λογοτεχνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ μετὰ τὰ ἐπικά

ποιήματα τοῦ Βοκκαίου, σειρά μακρὰ ἐπῶν ἀναφαίνεται ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας. Ὅλη σχεδὸν ἢ λεγομένη ἱπποτική ποίησις τῆς Ἰταλίας, Ἰσπανίας, Γαλλίας, Γερμανίας εἶναι ἐπική. Ἀλλὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἐκαλλιεργήθη κυρίως εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως διὰ τὴν ἀποδόσιν τοῦ λαμπροτέρου ποιητικοῦ καρποῦ μετὰ σειράν ἑλλην ἐπικῶν ποιητῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων προεξέχουν ὁ Ἀρίοστο καὶ ὁ Τάσσο. Εἰς τὴν χώραν δὲ αὐτὴν ἐμελλε νὰ γεννηθῇ καὶ τὸ πρῶτον τῆς ἀρχαϊζούσης μεταβυζαντινῆς ποιήσεως ἐπικὸν προϊόν.

Οἱ μεταβυζαντινοὶ ἀρχαϊζόντες ποιηταί, οἱ ὅποιοι μιμοῦνται καθόλου τοὺς ὁμοτέχνους αὐτῶν τῶν τελευταίων αἰῶνων τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ φαίνονται ὡς συνεχίζοντες τὸ ἔργον τούτων, δὲν ἐκαλλιέργησαν τὴν ἐπικήν ποίησιν· αὕτη ἀπομένει κτῆμα, οὕτως εἶπεν, τῶν γραφόντων εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, οἱ ὅποιοι συνεχίζουν τὴν ἀπὸ τοῦ ΙΑ' κυρίως αἰῶνος δημιουργηθεῖσαν νέαν παράδοσιν. Οἱ μεταβυζαντινοὶ κλασικιστὰ εἶναι πρὸ παντὸς ἐπιγραμματοχαραεῖς καὶ ποιηταὶ θρησκευτικῶν ποιημάτων, διότι τοιοῦτοι εἶναι καὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἔχουν ὡς πρότυπά των. Ἔνεκα τούτου δὲ καὶ τὰ ἐπική μορφῆς ἀρχαϊζόντα ποιήματα εἶναι πολὺ ὀλίγα· τουλάχιστον τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ τοιαῦτα.

Πρῶτος ἐκ τῶν μεταβυζαντινῶν κλασικιστῶν ποιητῶν θελήσας νὰ ἀναστήσῃ τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος εἶναι ὁ δευτερότοκος τοῦ Λακεδαιμονίου Ἰωάννου Μόσχου υἱός, Δημήτριος Μόσχος¹ (ὁ πρῶτος υἱὸς ἐλέγετο Γεώργιος) γεννηθεὶς εἰς τὴν Σπάρτην περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ πατὴρ Ἰωάννης Μόσχος ἔχαιρε φήμην ἀνδρὸς λογίου καὶ διδασκάλου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, διότι διηύθυνεν εἰς τὴν Σπάρτην σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτων καὶ νέοι ἐξ Ἰταλίας πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἦτον ἡ ἐποχὴ κατὰ

τὴν ὁποῖαν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐκυριάρχει ὁ πάθος τῆς γνωριμίας τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ πάντες οἱ τυγχάνοντες ἀνωτέρας τινὸς μορφώσεως ἔπρεπε νὰ εἶναι γινώσται τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος συγγραφέων. Ἡ ἐποχὴ τῆς πλήρους ἀναδιώσεως τοῦ κλασικισμοῦ εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Ἡ ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἡ οἰκογένεια τῶν Μόσχων φαίνεται, ὅτι εἶχεν ὡς κληρονομικὸν χάρισμα τὴν περὶ τὰ γράμματα, καὶ ἰδίως τὴν ποίησιν, ἀσχολίαν. Εἰς τὸ ἀνωνύμου συγγραφέως ἔργον τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος «Ἐπιδημία Μάζαρι» ἀπαντᾶται ἡ φράσις «Τῷ ἐν Σπάρτῃ διατρίβοντι ἀοιδῷ κατ' ἀντίφρασιν Μόσχῳ, ἔφη ἐκεῖνος τριπεμπέλω τε ὄντι καὶ κυλλαποδίλωνι, Λακεδαιμονίοις δὲ ἐτώσιον ἄχθος τυγχάνοντι. Ἐκείνω ἐγγειρίας τὴν ἐπιστολὴν δός· καὶ πρὸς ἐμὲ εὐ γε διακομίσειε αὐτὸς κρύφα». Ὁ Ἰωάννης Μόσχος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προβλέπων ἴσως καὶ τὴν κατάκτησιν τῆς πατρίδος του ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνεχώρησεν ἐκ Σπάρτης καὶ μετέβη εἰς Κέρκυραν, ὅπου μετήρχετο κατὰ τινὰς μαρτυρίας τὸ ἔργον τοῦ βιβλιογράφου καὶ ἦτο γνωστὸς ὡς κάτοχος ἑλληνικῶν κωδίκων². Ὑπὸ τοῦ λογίου λοιπὸν πατρὸς ἐξεπαιδεύθη ἐπιμελῶς κατὰ τὴν παιδικὴν καὶ ἐφηβικὴν ἡλικίαν του ὁ Δημήτριος Μόσχος, διὰ νὰ μεταβῇ περὶ τὸ 1470 εἰς Ἰταλίαν καὶ διδάξῃ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα πρῶτον εἰς τὴν Ἑνετίαν καὶ κατόπιν εἰς τὴν Φερράραν. Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης μεταβαίνει εἰς Μάντουαν, πάντως πρὸ τοῦ 1478, καὶ μένει εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ δουκὸς Λουδοβίκου ντὲ Γκονζάγκα. Κατὰ δὲ τὴν εἰς Φερράραν διαμονὴν του εἶχε σχετισθῆ στενῶς μετὰ τὸν ὑπέροχον τῆς Ἀναγεννήσεως ἐργάτην, τὸν δοῦκα Ἰωάννην Φραγκίσκον Πικντὲ Μιραντόλ, ὁ ὁποῖος ἴσως νὰ ἐχρημάτισε καὶ μαθητῆς τοῦ Ἑλληνοῦ λογίου, ἀφοῦ τὸν παρέλαβε καὶ εἰς τὴν αὐλὴν του.

Ζῶν εἰς τοιοῦτα περιβάλλον καὶ τοιούτους ἀνδρας ἀναστρεφόμενος ὁ Δημήτρ. Μόσχος, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκαλλιεργοῦντο μετὰ πάθος αἱ κλασικαὶ σπουδαί, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκπληκτικὸς ἦτον ὁ ὄργασμος τοῦ Ἰταλικοῦ πνεύματος πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, δὲν ἠδύνατο φιλόλογος καὶ αὐτὸς

1. Boissonade: III, p. 168.

2. Σπ. Λάμπρος εἰς Ν. Ἑλληνομῆμονα Δ' σελ. 347—8.

1. Κύρια βοηθήματα διὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Δημ. Μόσχου, πλὴν ἄλλων τινῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων, εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Lili Gyraldi «Dialogi duo de poetis. etc. Florentia 1551 pp. 59—60. 2) J. Crasso: Istoria de Poeti etc. p. 146.—3) Ἀναστάσιος Γεωργιάδης Δουκίας εἰς: Δημητρίου Μόσχου τοῦ Λάκωνος, τὸ καθ' ἑλένην καὶ Ἀλέξανδρον. Ἐν Βιέννῃ ΔΩΛΓ' σελ. η'—λζ'.—4) Α. Μουστοξύδης: Ἑλληνομνήμων κελ. σελ. 385—402.—5) E. Legrand, α', 1, I pp. LXXXVIII—XCIII.

καὶ ἔχων τὸ ποιητικὸν χάρισμα νὰ μὴ ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ νὰ μὴ ἐκδηλωθῇ ὡς ποιητὴς καὶ λόγιος συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἐὖς ἐπος, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἦτο τὸ κυριαρχοῦν μεταξὺ τῶν νέων ποιητῶν τῆς Ἰταλίας ποιητικὸν εἶδος· τὸ ἑλληνικὸν καὶ λατινικὸν ἐπίγραμμα ἐκαλλιεργεῖτο συστηματικῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαιομαθῶν Ἰταλῶν λογίων παραπλευρῶς τοῦ σονέττου· τὸ δράμα καὶ ἰδίως ἡ κωμῶδία ἀντεπροσωπεύοντο μὲ πλεθρὸν ἔργων· αἱ δὲ φιλοσοφικαὶ καὶ ἄλλαι φιλολογικαὶ σπουδαὶ ἤρχοντο καὶ αὐταὶ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν κατ' ἀπαίτησιν τῶν ἡγεμόνων πολλάκις. Ὁ Δημ. Μόσχος ἀμιλλώμενος πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς συναδέλφους του γράφει εἰς ὄλα αὐτὰ τὰ εἶδη. Κατὰ προτροπὴν τοῦ φίλου του Πικ ντέ Μιραντόλ συγγράφει τὸ εἰς τὸ ποίημα τοῦ ψευδο—Ὀρφέως «Περὶ λίθων» ὑπόμνημά του, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, ἀπωλέσθη. Ὡς βεβαιώνει δὲ ὁ σύγχρονός του καὶ γνωρίσας αὐτὸν Gyraldi, συνέθεσε πλεῖστα ποιήματα, ἐπιγράμματα καὶ ἐλεγείας, κωμῶδίας, λόγους, τὰ ὁποῖα ἀνεκάλυψε εἰς ὀλίγους μόνον πιστοὺς φίλους του, καὶ τέλος τὸ ἐπικὸν ποίημα, τὸ φέρον τίτλον «Τὸ καθ' Ἑλένην καὶ Ἀλέξανδρον» θαυμαστὸν διὰ τὴν εὐχέρειαν τῆς συνθέσεώς του¹, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε καὶ διὰ τοῦ τύπου καὶ εἶναι τὸ γνωστότερον τῶν ἔργων του².

Τοῦτο δὲ τὸ ἐκ 461 ἑξαμέτρων στίχων ποίημα τοῦ Δημητρίου Μόσχου εἶναι τὸ πρῶτον τοῦ ἐπικοῦ εἶδους, τὸ ὁποῖον ἀναφαινεται εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἀρχαΐζουσαν ποίησιν. Ὁ Ἕλληνας κλασικιστῆς, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς συναδέλφους του, οἱ

1. G. Gyraldi ὡς ἀνωτέρω.

2. Τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Μόσχου ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον εἰς τὸ Ρήγιον τῆς Ἰταλίας μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ Ποντικῶ Βερουνίου μὲ τὸν ἐξῆς τίτλον: Δημητρίου Μόσχου τοῦ Λακωνοῦ τὸ καθ' Ἑλένην καὶ Ἀλέξανδρον. Demetrii Moschi Laconis hoc ad Helena et Alexandru. Pontico Virunio interprete. Rhegii Lingobardiae pnb Dionysius impressit.—Τὸ βιβλίον δὲν φέρει ἔτος ἐκδόσεως· κατὰ τινὰς ὁμῶς ἀσφαλεστάτας ἐνδείξεις ἐτυπώθη τοῦτο κατὰ τὸ 1499.—Ἀσπύτερα ἐκδόσεις εἶναι ἡ γενομένη εἰς Ἀγκάλα τῆς Ἰσπανίας μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως κατὰ τὸ 1519.—Πλήρη περιγραφὴν τῶν δύο τούτων ἐκδόσεων μετὰ περιέργων πληροφοριῶν καὶ ἀναδημοσιεύσεως τῆς λατινικῆς τοῦ Βερουνίου ἀφιερώσεως πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου XII ἴδε εἰς E. Legrand: α', 1, I pp. 67—71.—Νεώτεραι ἐκδόσεις εἶναι ἡ τοῦ Imm. Bekker κατὰ τὸ 1823 καὶ ἡ τοῦ Ἀναστ. Γεωργιάδου Λευκία κατὰ τὸ 1833.

ὁποῖοι τὰς ὑποθέσεις τῶν ἐπικῶν ποιημάτων των ἠρύοντο ἀπολύτως σχεδὸν ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου, δὲν ἠθέλησε ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἔλαθεν ἐξ αὐτῆς τὸ θέμα του.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματός του, στρεφομένη περὶ τὴν φυγὴν τῆς Ἑλένης μετὰ τοῦ Πάριδος καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς εἰς Σπάρτην, ἔχει εἰς σύντομον περίληψιν ὡς ἐξῆς: Ὁ ποιητὴς, ἀφοῦ ἐπικαλεσθῇ τὰς Μούσας νὰ τὸν βοηθήσουν ὅπως ψάλλῃ ἐπαξίως ἐκείνην, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα κατέστησαν αὐταὶ γνωστὸν εἰς πάντας, ἀρχίζει ν' ἀφηγητῆται τὰ τῆς γεννήσεως τῆς Ἑλένης. Λέγει, ὅτι μόλις γεννηθεῖσαν τὴν παρέλαβον αἱ Χάριτες κατὰ προσταγὴν τῆς Ἀφροδίτης εἰς νὰ τὴν ἀναθρέψουν· ὅταν δὲ ἔφθασεν εἰς τὴν ἡλικίαν τῆς ἡβῆς, πολλοὶ Ἕλληνες ἥρωες ἐπεθύμησαν νὰ τὴν κάμουν σύζυγόν των καὶ πρὸς τοῦτο συνηθροίσθησαν εἰς τὴν Σπάρτην. Ὁ πατὴρ τῆς Ἑλένης βασιλεὺς Τυνδάρεως ἐδήλωσεν εἰς τοὺς ἐπιδόξους γαμβρούς, ὅτι δὲν θὰ τὴν δώσῃ εἰς κανένα πρὶν ἀκούσῃ τὸν χρησμόν. Τότε ὁ Ζεὺς ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τὸν Ἑρμῆν διὰ νὰ τοῦ εἴπῃ νὰ δώσῃ τὴν Ἑλένην εἰς τὸν Μενέλαον, ζητήσῃ δὲ ἀπὸ τοῦ ἄλλου μνηστήρα νὰ ὑποσχεθῶν ἐνόρκως, ὅτι θὰ τρέξουν νὰ βοηθήσουν τὸν Μενέλαον, ἂν κανεὶς ξένος μεταδῇ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἀρπάσῃ τὴν σύζυγον τούτου. Γίνονται πάντα συμφώνως μὲ τὴν θέλησιν τοῦ Διός. Κατόπιν ὁ ποιητὴς, ἀφοῦ συγχαρῆ τὸν Μενέλαον διὰ τὴν ἀπόκλισιν τῆς Ἑλένης, πλέξῃ δὲ καὶ αὐτῆς τὸ ἐγκώμιον διὰ τὴν ὠραιότητά της, ἀφηγεῖται τὰ τῆς κρίσεως τοῦ Πάριδος μὲ τὰς τρεῖς θεὰς Ἥραν, Ἀθηνᾶν καὶ Ἀφροδίτην καὶ τὴν ἀπονομὴν τοῦ μήλου εἰς τὴν τελευταίαν. Ἀκολουθεῖ ἡ μετάβασις τοῦ νεαροῦ Τρωαδίτου μετὰ συντρόφων του εἰς Σπάρτην καὶ ἡ φιλοξενία του εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Μενελάου, εἶτα δὲ ἡ ἀναχώρησις τούτου εἰς Κρήτην καὶ ἡ στενοτέρα γνωριμία τοῦ Πάριδος μὲ τὴν Ἑλένην, πρὸς τὴν ὁποίαν λέγει, ὅτι κατὰ προσταγὴν τῆς Ἀφροδίτης μετέδῃ εἰς τὴν Σπάρτην. Ἡ Ἑλένη πείθεται εἰς τοὺς λόγους του καὶ ἀποφασίζει νὰ φύγῃ μαζί του. Φθάνουν εἰς τὴν Τροίαν καὶ οἱ Τρῶες κατέρχονται εἰς τὸν λιμένα καὶ ὑποδέχονται τὸ ζεῦγος· τοῦτο δὲ κατὰ παρότρυνσιν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐκτελούσης θέλησιν τῆς μνησικάκου καὶ φιλεκδικῆς Ἥρας. Ἡ Ἑλένη, εἰσελθοῦσα εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Πριάμου, λέγει εἰς τὴν Ἑκάδην, ὅτι εἶναι συγγενεὶς ἐκ

τῶν προπατόρων της. Ὁ δὲ Μενέλαος, ὅταν ἐπέστρεψεν ἐκ Κρήτης καὶ ἔμαθε τὴν φυγὴν τῆς συζύγου του, ἐδυθίσθη εἰς τὴν λύπην· ἀλλ' ὁ Ἀγαμέμνων παρηγορεῖ αὐτόν, ἐνῶ δ' Ὀδυσσεὺς ὑπεθυμίζει εἰς τοὺς ἀποτυχόντας μνηστήρας τὸν δοθέντα ὄρκον καὶ παροτρύνει πάντας νὰ συναθροισθοῦν καὶ νὰ ἐκστρατεύσων κατὰ τῆς Τροίας. Φθάσας εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἀφηγήσεώς του ὁ ποιητὴς λέγει, ὅτι ἀποφεύγει νὰ ἐκθέσῃ τὰ ἐπακολουθήσαντα, διότι ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ἀφηγήθησαν καλλίτερον τὰ γενόμενα. Περιρρίζεται δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν Μενέλαον, διὰ νὰ τοῦ εἴπῃ, ὅτι δὲν εἶναι πλέον σύζυγος τῆς ἐπαναχθείσης εἰς τὴν Σπάρτην Ἑλένης, ἐπειδὴ αὕτη ἀρπαγείσα ὑπὸ τῶν θεῶν κατετάγη μεταξὺ τῶν ἀστρῶν καὶ πλησίον τῶν ἀδελφῶν της.

Τὸ ποίημα τοῦ Μόσχου δὲν διακρίνεται βεβαίως διὰ πρωτοτυπίαν περὶ τὴν ὄλην ὑπόθεσιν καὶ τὰς λεπτομερείας, διότι τὰ πάντα εἶχον ψαλῆ ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ διαφόρων ποιητῶν· καὶ αὐτὸ τὸ τέλος, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν κατάταξιν τῆς Ἑλένης μεταξὺ τῶν ἀστρῶν ψάλλεται κάπως πρωτότυπον, δὲν εἶναι ἢ μίμησις τῶν τελευταίων στίχων τοῦ «Ὀρέστου» τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλ' ἡ τεχνικὴ τοῦ στίχου καὶ ἡ γλῶσσά του, παρὰ τὴν ὑπαρξίν μερικῶν ἀμαρτημάτων, εἶναι καλὴ καὶ πλησιάζει ἱκανῶς πρὸς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Μεθ' ἑλα ὅμως τὰ φανερά προτερήματά του, τὸ ποίημα τοῦτο δίδει μᾶλλον τὴν ἐντύπωσιν ἐπιτυχοῦς ποιητικοῦ γυμνάσματος ἀρχαιομαθοῦς τινος. Λαίπει ἐξ αὐτοῦ ἡ εἰλικρινὴς ποιητικὴ συγκίνησις. Τοῦτο καταφαίνεται καθαρότερον ἐὰν συγκριθῇ πρὸς τὸ ὁμοίως ὕψους καὶ ὑποθέσεως ποίημα τοῦ κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. αἰῶνα ἀκμάσαντος Κολούθου τοῦ Λυκοπολίτου «Ἑλένης ἀρπαγῆ», τὸ ὁποῖον ἀφηγείται τοὺς γάμους τοῦ Πηλέως, τὰ τοῦ μήλου τῆς Ἑρίδος, τὴν κρίσιν τοῦ Πάριδος, τὴν ἀφιξίν τούτου εἰς Σπάρτην, τὴν φυγὴν του μὲ τὴν Ἑλένην καὶ καταλήγει μὲ τὸν κατάκλον ταύτης εἰς τὴν Τροίαν. Ὁ δεύτερος οὗτος, ὡς εὐρισκόμενος πλησιέστερον πρὸς τὸν δύναντα ἤδη ἀρχαῖον κόσμον, αἰσθάνεται βυθύτερον αὐτόν καὶ διὰ τοῦτο τὸ ποίημά του φαίνεται ἔχον περισσοτέραν ζωὴν καὶ κίνησιν. Ἐνῶ τὸ ποίημα τοῦ Μόσχου—τοῦ ὁποῦ διεσώθησαν ἀκόμη δύο μόνον ἀρχαιοπρεπῆ ἐπιγράμματα καὶ ἡ κατὰ μίμησιν τῶν κωμῶδιῶν τοῦ Μενάνδρου ἢ τοῦ Τερεντίου γραφείσα κωμῶδιά του «Νέκισα»—φαίνεται

ἀνεγκυσθὲν ἐκ τοῦ βάρους τῶν αἰώνων ὑπὸ τινος ζῶντος μακρὰν τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς καὶ αὐτὼ δὲν εἶναι ἔξω τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὁποῖον ἔζη. Ἀκολουθεῖ τὴν γενικὴν τάσιν πρὸς ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαιότητος.

Τὸ ἐπικὸν ποίημα τοῦ Δ. Μόσχου εἶναι τὸ πρῶτον τῆς μεταβυζαντινῆς ἀρχαϊζούσης ποιήσεως τοιοῦτο προϊόν, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ τελευταῖον—δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Διότι τὰ μετ' αὐτὸ ἐπικῆς μορφῆς στιχουργήματα εὐδεμίαν ἄλλην ἔχουν σχέσιν μὲ τὸ καθαυτὸ ἔπος εἰμὴ τὴν ἔκτασιν. Τὰ περισσότερα μάλιστα ἐξ αὐτῶν εἶναι κυρίως ἔμμετροι ἱστορικαὶ ἀφηγήσεις. Λυρικὸν δὲ μᾶλλον ποίημα εἶναι ὁ «Θρήνος εἰς τὴν Ἑλλάδος καταστροφὴν» τὸν ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος¹. Ὁ διακρινόμενος διὰ τὸν θερμὸν πατριωτισμὸν τοῦ ποιητῆς οὗτος καὶ λόγιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κέρκυραν περὶ τὸ 1492, ὁ δὲ πατήρ του Γεώργιος, ἰατρός τὸ ἐπάγγελμα, ἀνήκεν εἰς τὴν Κερκυραϊκὴν εὐγένειαν. Κατὰ τὸ 1520 ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος ἀνέλαβε κατὰ σύστασιν τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρους τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου, τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν εἰς τὸ Μιλάνον ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φραγκίσκος Α'. Τὸ σχολεῖον ἔκλεισε τὸ 1522 καὶ ὁ Ἐπαρχος ἐπέστρεψεν εἰς Κέρκυραν, ὅπου μετὰ δύο ἔτη ἀπετέλεσε μέλος τοῦ Συμβουλίου τῶν ἑκατὸν πενήκοντα Εὐγενῶν. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 1537 καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τῶν Τούρ-

1.—Περὶ τοῦ Ἀντων. Ἐπαρχου ἔγραψαν ἱκανοὶ παλαιότεροι καὶ νεώτεροι. Κύρια ὁμως διὰ τὸν βίον του καὶ τὸ ἔργον του βοηθήματα, εἰς τὰ ὁποῖα συνεκκεντρώθησαν καὶ αἱ παλαιότεραι πληροφορίαι εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Μιχ. Μουστοξύδου: Ἱστορικῶν καὶ Φιλολογικῶν Ἀναλέκτων κτλ. σελ. 45—82. (Ἀναδημοσίευσίς ἐκ τῆς «Πανδώρας» τοῦ 1867 φύλλ. 407, 409, 410, 412, 428). — 2) E. Legrand: α', 1, I, pp. CCX—CCXXVII. — 3) Leon Dorez: Antoine Eparche—Recherches sur le Commerce des Mss. Grecs en Italie au XVIe Siècle—εις Mélanges d'Archéologie et d'Histoire XIIIe année 1893. Paris. pp. 281—364. (Εἰς τὴν μελέτην του ταύτην ὁ Dorez, συμπληρῶν πάσας τὰς περὶ Ἀντ. Ἐπαρχου προγενεστέρως πληροφορίας, δημοσιεύει καὶ 52 ἐπιστολάς του εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν, πρὸς δὲ καὶ μίαν τοῦ υἱοῦ του Μιχαήλ, ἰανν. ἀξίας λόγου διὰ τὸ ποικίλον περιεχόμενον των). Εἰς γινῶσιν τοῦ βίου τοῦ Ἐπαρχου συμβάλλουν καὶ τινες ἐπιστολαὶ του δημοσιευθεῖσαι εἰς τὸ περιοδικὸν «Φιλολογία» Τόμος 3ος σελ. 378—383, 428—443, 557—560 καὶ τόμ. 4ος σελ. 60, 68, 143—147.

κων, ὅτε ἐκινδύνευσε διὰ δευτέραν φοράν νὰ αἰχμαλωτισθῆ ἢ μή-
τηρ του, ἡ ὁποία ἦτον ἀδελφὴ τοῦ προμνημονευθέντος ποιητοῦ
Δημ. Μόσχου, ὁ Ἐπαρχος μετέβη ὀριστικῶς εἰς Ἐνετρίαν. Ὁ
Benibo ἔλαβε ζωηρόν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνδιαφέρον κατὰ σύστασιν
του δὲ τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἕλληνα λό-
γιον ἐπίδομά τι ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ διδάσκη ἑλληνικὴν φιλολογίαν
εἰς νέους Ἐνεταίους. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ζωὴ τοῦ Ἐπάρχου
γίνεται κολυκόμεντος καὶ πλήρης στενοχωριῶν οἰκονομικῶν, ἐναν-
τίον τῶν ἀποίων ἀγωνίζεται παντοιοτρόπως ν' ἀντεπεξέλθῃ. Εἶναι
ἤδη καὶ οἰκογενειάρχης καὶ ἡ συντήρησις τῆς οἰκογενείας του βα-
σανίζει αὐτὸν διαρκῶς. Κάτοχος ἑλληνικῶν κωδίκων διοργανώνει
εἰς τὴν Ἐνετρίαν συνεργεῖον ἐλάκληρον ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χει-
μένων, ἀντιγράφει δὲ καὶ ὁ ἴδιος. Εἰς τὸ ἀναμεταξὺ ἐπωφελεῖται
εὐκαιρίας τινὲς διὰ νὰ πλουτίσῃ μὲ χειρόγραφα τὴν βιβλιοθήκην
τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α', ὁ ὁποῖος κατόπιν
ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν νὰ μεταβῆ εἰς Ἀνατολήν πρὸς συλλογὴν χει-
ρογράφων. Ἐνδιαφέρουσα λεπτομέρεια τοῦ ἱκανῶς περιπετειώ-
δους βίου του εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὸ 1552 μετάβασίς του εἰς Ἐνε-
τρίαν ὡς πρέσβευς τῶν Κερκυραίων διὰ νὰ ἐπιτύχῃ προνόμιά τινα
ὑπὲρ αὐτῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι ἔφερον εἰς αἴτιον πέρας τὴν ἀπο-
στολήν του. Ἡ ἀεικίνητος αὕτη ζωὴ του δὲν ἠμπόδιζεν αὐτὸν νὰ
ἐπιδίδεται καὶ εἰς τὰς φιλολογικὰς μελέτας του καὶ τὴν συγγρα-
φήν. Ἀλλ' ἡ πενία, αἱ ἀσθένειαι καὶ τῆς ἀναπαύσεως ἢ ἔλλειψις
ἀφήραυν πολὺ ἀπὸ τὴν ἡσυχίαν τοῦ πνεύματός του καὶ διὰ τοῦτο
τὰ καταλειφθέντα κυρίως φιλολογικὰ ἔργα του εἶναι ὀλίγα, ἐνῶ
τουναντίον αἱ ἐπιστολαὶ του, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ περισσότεραι στρέ-
φονται περὶ τὰς διαφόρους ἀποστολάς του, εἶναι πολλαί. Ἀπέ-
θανε κατὰ τὸ 1571.

Ἐκ τῶν ὀλίγων περιωθέντων ποιημάτων τοῦ Αντ. Ἐπάρχου,
τὸ καλλίτερον καὶ γνωστότερον εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰς τὴν
Ἑλλάδος καταστροφὴν Θρήνος¹» καὶ ἐκ 206 ἐλεγειακῶν στί-

1. — Ὁ Θρήνος οὗτος ἐξοδόθη διὰ πρώτην φοράν κατὰ τὸ 1544 ὑπὸ τὸν ἐξῆς
τίτλον: «Ἀντωνίου τοῦ Ἐπάρχου τοῦ Κερκυραίου εἰς τὴν Ἑλλάδος κατα-
στροφὴν Θρήνος». Τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολαὶ τινες πρὸς ὁμόνοιαν συντείνουσαι τῆς
χριστιανῶν πολιτείας. Antonii Eparchi in eversionem Graeciae Deploratio.
Ejusdem Epistolae quaedam spectantes ad concordiam Reipublicae Christia-

κων ἀποτελούμενον. Ὁ ποιητὴς ἀπεβλέπων πρὸς τὴν ἐπισκῆψα-
σαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος καταστροφὴν ἀποδύρεται δι' αὐτὴν καὶ ἐν-
θυμούμενος πᾶσαν τὴν προτέραν τῆς δόξαν, ἀναφέρει, ὅλους σχε-
δὸν τοὺς μυθικούς, ἰδίως δὲ τοὺς ὁμηρικούς, καὶ ἱστορικούς
ἥρωας, οἱ ὁποῖοι τὴν προήσπιζον καὶ τὴν ἐκλέιζον, συναριθμῶν
καὶ τὰς ἐκθρεψάσας αὐτοὺς πόλεις. Ἰούτους πάντας καλεῖ ὁ ποιη-
τὴς ν' ἀναστηθοῦν καὶ νὰ ἴδουν ὁποία δουλεῖα πιέζει τὴν πατρί-
δα των καὶ ὁπόσα δεινὰ ἐσωρεύθησαν ἐπ' αὐτῆς ἕνεκα τῆς διχο-
στασίας. Ἐκ τούτου δὲ λαμβάνων ἀφορμὴν ἀποτείνεται πρὸς τοὺς
ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης διὰ νὰ τοὺς συμβουλεύσῃ νὰ παύσουν τὰς
μεταξὺ των ἔριδας, αἱ ὁποῖαι ἐξασφαλίζουν τὴν νίκην εἰς τὸν ἄλ-
λόφυλον, καὶ νὰ πολεμήσουν τὸν τρίτον αὐτόν, τὸν ἀπειλοῦντα
καὶ τοὺς ἰδίους. Οὕτως εἶναι καὶ ὁ Ἐπαρχος ἐκ τῶν Ἑλλήνων
ἐκείνων λογίων, τῶν δρώντων εἰς τὴν Δύσιν, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ
γραπτοῦ καὶ προφορικῶ λόγου, προσεπάθουν νὰ κινήσουν τὴν ὑπὲρ
τῆς πατρίδος των ἐνδιαφέρον τῶν ἰσχυρῶν τῆς Δύσεως, ἵνα ἐκ-
στρατεύσουν καὶ ἀπελευθερώσουν αὐτήν. Ἀλλ' εἰς τὸ τέλος
ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ, ὅτι οὐδεὶς κήδεταί τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπικα-
λεῖται τὸν Δία καὶ τοὺς λοιποὺς Οὐρανίωνας νὰ εὐσπλαγχνι-
θοῦν καὶ πάλιν τὴν ἱερὰν χώραν καὶ νὰ τὴν λυτρώσουν ἀπὸ τὰ
ἄπειρα δεινὰ τῆς.

Τὸ ποίημα λοιπὸν εἶναι πατριωτικὸν καὶ συχνὰ γίνεται φα-
νερὸς ὁ ἐνθερμος τοῦ ποιητοῦ πατριωτισμός· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι
βεβαίως ἀρκετὸν νὰ καταστήσῃ αὐτὸ καὶ ὑπέροχον ὡς τὸ ἐχαρα-
κτήρισαν πολλοί. Ἡ σύνθεσις του εἶναι ἀρχαιοπρεπῆς ἢ ἐπικλη-
σις τῶν ἀρχαίων θεῶν καὶ ἡρώων ἀφειδῆς ἢ ἐκλογή τῶν ἀρ-
χαίων ποιητικῶν λέξεων προσεκτικὴ ὑπάρχει καὶ στιχουργικὴ δε-
ξιοτεχνία ἢ συχνὴ ἐπανάληψις τοῦ στίχου

Ἄρχετε, Πιερίδες, γαστρὴς νῦν ἄρχετ' αἰοιδῆς

ὁπενθυμίζει τὴν παρομοίαν εἰς τὸ ποίημα τοῦ ἀρχαίου Μόσχου
«Ἐπιτάφιον Βίωνος» ἐπανάληψιν τοῦ στίχου

Ἄρχετε Σικελικαὶ τῶ πένθεος, ἄρχετε Μοῖσαι,

nae. Ejusdem Epitaphium in Cardinalem Contarenum, praestantissimi con-
sillii virum. Venetiis MDXLIII». Πλεονα περὶ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἴδε εἰς
Legrand α', 1, 1 p. 259—263. — Ὁ Θρήνος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους
ἀνεδημοσιεύθη πολλάκις.

και ἡ ἔλλη δὲ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ «Θρήνου» ὑπενθυμίζει συχνὰ τὸ ἀρχαῖον αὐτὸ ποίημα, παρὰ τὴν διαφορὰν τοῦ θέματος. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα δὲν εἶναι ἢ στοιχεῖα διὰ νὰ βεβαιώσουν, ὅτι ὁ «Θρήνος» ἐγράφη μὲν ὑπὸ σοφοῦ τινος ἀρχαιομαθοῦς, στερεῖται ὁμῶς ὑψηλοτέρας ποιητικῆς πνοῆς. Καὶ ναὶ μὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κάπως ὑπερβολικὴ καὶ ἄδικος ἡ κρίσις τοῦ συγχρόνου τοῦ Ἐπάρχου λόγιου Ἀλεξ. Νεραῦλη, γράψαντος πρὸς ἄλλον λόγιον, τὸν Ἀνδρέαν Τελουντῶν «καὶ νῆ Δία πλατὺν κεκίνηκα τὸν γέλωτα τὸν ἄθρηνον θρήνον ἑωρακίως», ἀλλὰ πάντως ὁ «Θρήνος» δὲν συγκινεῖ ὅσον συγκινοῦν μερικὰ ἄλλα ἀνάλογα ποιήματα ἀφελεστέρων ποιητῶν, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ἐκχύνοντες τὸν πόνον των διὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς πατρίδος των, ἢ στίχοι τινὲς δημοτικῶν τραγουδιῶν. ὅπως τὸ «Πάρσιμο τῆς Πόλης» καὶ ἄλλα, στρεφόμενα περὶ τὸ αὐτὸ θέμα.

Ἀξιοσημείωτον διὰ τὸ περιεχόμενον του εἶναι ἓν ἄλλο ποίημα τοῦ Ἐπάρχου ἐκ 42 ἐλεγειακῶν στίχων καὶ ἐπιγραφόμενον «Ἐλεγείον εἰς τοὺς ἀποδοκιμάσαντας ἐν τῇ Βουλῇ τὸ δημόσιον διδασκαλεῖον καὶ καθαιπτόμενα (;) τῆς ἐν τῇ πόλει ὀχλοκρατίας¹». Τὸ ποίημα τοῦτο εἶδος σατύρας κατὰ μερίδος Κερκυραίων, οἱ ὅποιοι, ὡς φαίνεται, ἐκηρύχθησαν (ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον) ἐναντίον τῆς παιδείας, προυκάλεσαν δὲ καὶ ὀχλαγωγίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ σκοποῦ των. Οὗτοι, λέγει ὁ ποιητὴς, οἱ ἄλλοτε καλούμενοι Φαίλακες, φαίνονται τῶρα φαίλακες.

Ἱστορικὴν μόνον ἀξίαν καὶ οὐδεμίαν σχεδὸν λογοτεχνικὴν δύναται νὰ ἔχῃ τὸ ἐξ 734 δεκαπεντασுλλάδων στίχων ἀποτελούμενον ποίημα, τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Χρονικὸν περὶ τῆς τῶν Τούρκων βασιλείας²». Εἶναι ἔργον τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰερακος³ καὶ ἀφηγεῖται τὴν κατάκτη-

1.—Τὸ ἐλεγείον αὐτὸ ἐδημοσίευσε πρῶτος ὁ Leon Dorez εἰς «Melanges κτλ.» ὡς ἀνωτέρω σελ. 351—3.

2.—Ἐδημοσιεύθη τὸ ποίημα τοῦτο ὑπὸ Κ. Σάθα εἰς 5', I, σελ. 246—268.

3.—Βιογραφικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ λόγιου τοῦτου τοῦ 17^{ου} αἰῶνος εἶναι ὀλίγισται γνωσταί. Ἐγεννήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ πατρὸς Θεοδώρου. Ἦτο βιβλῶν γνῶστης τοῦ κανονικοῦ δικαίου καὶ διὰ τοῦτο κατέλαβε τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου ἐπὶ τῶν Πατριαρχῶν Μητροφάνους καὶ Ἱερεμίου. Εἰς αἰγυλλίον τι μὲ χρονολογίαν

σιν καὶ ὑποδούλωσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ὁρχάν μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἔκτασιν ἀληθοῦς ἔπους ἔχει τὸ ἐξ 9287 ἱαμβικῶν τριμέτρων στίχων ἀποτελούμενον ἱστορικὸν ποίημα, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Κρήτης Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἢ Πικρὸς καὶ Πικρίδης¹ διὰ ν' ἀφηγηθῇ τὰ συμβάντα κατὰ τὸν πόλεμον μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰς τὴν Κρήτην, ἀπὸ τοῦ 1644 καὶ πέραν. Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἐγεννήθη εἰς τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης μεταξὺ τοῦ 1580 καὶ 1590 καὶ ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν πατρίδα του ἔχων διδάσκαλον τὸν Μάξιμον Μαργούνιον. Μετὰ τὸ 1602 μετέβη εἰς Ἐνετίαν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Λατινικῆς καὶ ἐκείθεν εἰς Παταύτον, ὅπου ἀπὸ τοῦ 1610—1615 ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ λατρικὴν ἀνακηρυχθεὶς διδάκτωρ καὶ τῶν δύο ἐπιστημῶν. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα του ἐξήσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ, καλλισργῶν καὶ τὰς μούσας. Ὅτε ἤρχισεν ὁ Κρητικὸς πόλεμος, ὡς εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν ἢ ἐκστρατεία τῶν Τούρκων ἐπὶ τὴν νῆσον τοῦ Μίνως κατὰ τὸ 1644 καὶ ἡ ἀλωσις αὐτῆς κατὰ τὸ 1669, ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς κατείχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιάτρου τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης. Ἠδυνήθη λοιπὸν νὰ παρακολουθήσῃ ὡς αὐτόπτης τὰς σπουδαιοτέρας φάσεις τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος. Καὶ ὅσα εἶδεν ἢ ἤκουσεν ἐχρησίμευσαν ὡς θέμα τοῦ πολυστίχου ποιήματός του, τὸ ὁποῖον δὲν περατοῦται καὶ μὲ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου, καθ' ὅσον ὁ ποιητὴς ἀπέθανε κατὰ τὸ 1664 εἰς τὴν πολιορκουμένην πατρίδα του.

Τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Σκληροῦ φέρει τίτλον «Κρητικὸς πόλεμος²» καὶ σύγκειται ἐξ 24 ἀσμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον ἐπιγράφεται «Θρήνος» τὰ δὲ ἕτερα 23 ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τμήματα. Εἶναι περιττὸν νὰ γίνῃ ἀνάλυσις τοῦ περιεχο-

1670 καὶ τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Turcograecia (σελ. 332) ὑπάρχει ἡ ὑπογραφή του.

1.—Βιογραφικὰς τινὰς περὶ αὐτοῦ πληροφορίας ἴδε εἰς: 1) Κ. Σάθα 5', 2, σελ. 25'—26'.— 2) E. Legrand, α', 2, V pp. 30—33.

2.—Ἐδημοσιεύθη τοῦτο ὑπὸ Κ. Σάθα εἰς τὸν 2ον τόμον τῶν «Ἑλληνικῶν Ἀνεκδότων. Ἀθήνησι 1867». Εἰς τὸν πρόλογον σελ. 20'—μ' ἴδε τὰς περιέργους περιπτώσεις τοῦ χειρογράφου τοῦ Σκληροῦ μέχρι τῆς ἐκδόσεώς του ταύτης.

μένου του, διότι τούτο οὐδέν ἄλλο εἶναι ἢ ἀφήγησις τῶν διαφόρων φάσεων καὶ λεπτομερειῶν τοῦ πολέμου, διηγηθισμένη με πειρητικὰ εἰκόνας καὶ παραμοιώσεις· ἀλλ' αἱ πληροφορικαὶ λεπτομέρειαι περὶ τῶν κυριωτέρων προσώπων τῶν μετεχόντων τοῦ πολέμου ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ περὶ τῶν συναφθεισῶν μαχῶν εἶναι πολλαὶ καὶ ἐνδιαφέρουσαι. Ἡ λογοτεχνικὴ ὁμως ἀξία τοῦ ποιήματος εἶναι ἀσήμαντος, μολονότι ὁ στιχουργὸς προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ εἰς λυρικόν τι ὕψος δι' ἀπομιμήσεως τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν εἰς τὸ τεχνικόν ἰδίως μέρος καὶ διὰ ποιητικῶν παραμοιώσεων καὶ εἰκόνων. Σπανιώτατα ὁ ποιητὴς, ἂν καὶ ἐκθέτῃ πράγματα, τὰ ὅποια εἶδε καὶ παρηκολούθησεν ἐναγωνίως, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, κατορθώνει νὰ εἶναι ὀλίγον ζωντανός. Καὶ εἰς τὸ μέρος ἀκόμη, ἔπου θρηνεῖ διὰ τὸν θάνατον τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ του κατὰ τινὰ μάχην, μόλις ἐκφράζουν οἱ στίχοι του ἀληθῆ τινὰ συγκίνησιν. Ἡ προσπάθειά του νὰ εἶναι ἀρχαιοπρεπέστατος εἰς τὴν ἑλληνὴν σύνθεσιν τοῦ ποιήματός του ἀποδιώκει τὸν οἴστρον. Ὁ Ἄθ. Σκληρὸς εἶχεν, ὡς φαίνεται, κυριώτατον πρότυπον τὸν Ἀλεξάνδρινόν Λυκόφωνα, τὸν ποιητὴν τοῦ σκοτεινοῦ ποιήματος «Ἀλεξάνδρα», ὡς ὀνομάζει οὗτος τὴν κόρην τοῦ Πριάμου Κασσάνδραν. Στιχουργεῖ εἰς τὸ ἴδιον με τοῦτον μέτρον, τὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον. Χρησιμοποιεῖ συστηματικῶς, ὡς ὁ Λυκόφωνος, λέξεις πολυσυνθέτους, σπανιωτάτας ἢ καὶ ἀγνώστους εἰς τὸ ἀρχαῖον λεξικόν, αἰνιγματώδεις πολλάκις: ἀνδρογρυλλίζω, λέων ὑγροδάπεδος, πλειστογύμναστος, δακρυρροσσένουσα, πρωτοτεκτωθεῖσα καὶ τὰ τοιαῦτα· τὴν Κρήτην λέγει συχνότατα Κρητομήτορα, ἀγνωστον διατί· μεταβάλλει τοὺς τύπους τῶν λέξεων χάριν τοῦ μέτρου κατ' αὐθαίρετον τρόπον καὶ μεταφράζει τὰ ξένα ὀνόματα οὕτως, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς περὶ τίνων ὁμιλεῖ, ἂν δὲν γνωρίζῃ καλῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολέμου αὐτοῦ¹. Χρησιμοποιεῖ κατὰ κόρον λέξεις, αἱ ὅποια εἶναι αἱ συχνότεραι εἰς τὸν Λυκό-

1. Μεταφράζει τὸν Μοραζίνην εἰς Μωροκίνον, τὸν Τοῦρκον ἀρχιναύαρχον Κουσεῖν εἰς Κουσαῖνον, τὸν Βενέδικτον εἰς Οὐνεδέικον, τὸν Ἀχμέτ εἰς Ἀχμήτην, τὸν Λαυρέντιον εἰς Λαρήνσιον, τὸν Μοντζενίγκο εἰς Μωκενίκον καὶ τὰ τοιαῦτα· πλάττει δὲ λέξεις ὡς αἱ ἑξῆς: Γερμανημιστί, ἐπεισπέπαικον, ἐμβροντηκότων· μεταβάλλει χάριν τοῦ μέτρου τὸν Μακεδόνα εἰς Μάκηδόνα, τὴν Λακεδαίμονα εἰς Λακηθαίμονα κτλ.

φωνα καὶ παρεισάγει εἰς τὸ ποίημά του καὶ στίχους τούτου αὐτολεξεῖ σχεδόν, ὡς:

Αἰ, αἰ, τάλαινα, θηλαμῶν πολυτλήμων (Σκληρὸς στ. 1)

Αἰαῖ, τάλαινα θηλαμῶν κεκαυμένη (Λυκόφωρ. στ. 31)

Ἐνῆ δὲ ὁ ποιητὴς τοῦ «Κρητικοῦ πολέμου» ἐμφανίζεται χριστιανικώτατος καὶ θεοσεβέστατος καθ' ὅλον τὸ πολύστιχον ποίημά του, δὲν ἀποφεύγει νὰ ἐπικαλῆται καὶ τὸν Δία καὶ τοὺς ἄλλους «Οὐρανίωνας», νὰ δημιουργῇ δὲ καὶ σκηναὶς συσκέψεώς των πρὸς διάσωσιν τῆς κινδυνευούσης Κρήτης. Ὁ παρεξηγημένος κλασικισμὸν ἔσχεν αἰκτερόν θυμὸν καὶ τὸν Ἄθ. Σκληρόν, τὸν ὅποιον οἱ θαυμάζοντες τὴν οἰανδήποτε ἀρχαιοφάνειαν ἀπεκάλεσαν ὑφιπέτην ποιητὴν τοῦ ἐλληνικοῦ μεσαιῶνος, ἐξοχώτερον τῶν ἐλληνιστῶν, καὶ τὸ ποίημά του νέαν Ἰλιάδα.

Ἄν συγκρίνῃ κανεὶς τὸ ποίημα τοῦ Ἄθ. Σκληροῦ πρὸς τὸ πραγματευόμενον τὸ αὐτὸ θέμα καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν στιχουργημένον ἐπικὸν ποίημα τοῦ Κρητοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ ἢ καὶ τοῦ ὀλιγώτερον ἐγγραμμάτου Κεφαλλήνου Ἱερομονάχου Ἀκακίου Διακρούση, ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὅποια τις εἶναι ἡ νέα αὕτη Ἰλιάς, ἡ γραφείσα εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τῶν καλλιτέρων προϊόντων τῆς δημιουργουμένης νέας λογοτεχνίας.

Οἱ 306 ἠρωελεγεῖαι στίχοι¹, τοὺς ὁποίους ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Βασίλειον Βοϊδόδαν τῆς Μολδοβλαχίας κατὰ τὸ 1643 ὁ ἐπίσης Κρῆς Ἀθανάσιος Πατελάρος², ἀποτελοῦν ποίημα μᾶλλον λυρικόν· ἀλλ' ἐπειδὴ τούτο ἔχει καὶ μέρη ἀφηγηματικὰ τῶν ἔργων καὶ τῆς ἕλης δράσεως τοῦ ἠμνουμένου ἡγεμόνος, προσλαμβάνει καὶ τὸν χαρακτῆρα ποιήματος ἐπικολυρικοῦ. Ὁ ποιητὴς εἶναι ὁ γνωστὸς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν κληρικός, ὁ ὅποιος κατὰ τὸ 1633 διεδέχθη εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τὸν ἐξορισθέντα Κύριλλον Λούκαριν διὰ νὰ ἐξορισθῇ καὶ αὐτός, ἀφοῦ ἐπατριάρ-

1. Ἐδημοσιεύθησαν οἱ στίχοι αὗτοι ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως εἰς Documente privitoare κτλ. ὡς ἀνωτέρω σελ. 440—449.

2. Βιογραφικαὶ περὶ αὐτοῦ πληροφορίαι εἰς 1) Ἄνδρ. Δημητρακοπούλου Ὁρθόδοξος Ἑλλάς κτλ. «σελ. 152—3.— 2) Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως εἰς Documente κτλ. σελ. η', λη'—λθ'.

χευσε 40 μόνον ἡμέρας. Κατὰ τὸ 1651 ἀνηγορεύθη καὶ πάλιν Πατριάρχης δι' ὀλίγας ἡμέρας, διότι παρητήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Ρουμανίαν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Ρωσίαν, ὅπου ἀπέθανε μετὰ τὸ 1672. Ἐφημίζετο ὡς ἀνὴρ σοφός, κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς, δεινός θεολόγος, φιλόσοφος, φιλόλογος καὶ ποιητής. Οἱ εἰς τὸν Βασιλόδαν Βασιλεῖον στίχοι του δικαιόνουν τὴν τελευταίαν περὶ αὐτοῦ γνώμην. Τὸ ποίημά του ἔχει συχνὰ λυρισμὸν καὶ εἶναι πλήρες ὠραίων καὶ ὑψηλῶν ἐννοιῶν. Εἶναι βεβαίως ἐγκωμιστικόν, ὡς τὰ συνήθη τοῦ εἴδους του, ἀλλ' ὁ ἔπαινος γίνεται μετὰ ἱκανὴν τέχνην καὶ χάριν. Ἡ γλῶσσά του εἶναι λίαν ποιητικὴ καὶ ὁμηρικίζουσα. Ἄλλ' ὁ ποιητής εἶχε τὴν συνείδησιν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοῶν πάντες τοὺς στίχους του καὶ διὰ τοῦτο ἐφρόντισεν ὁ ἴδιος νὰ μεταφράσῃ αὐτοὺς εἰς γλῶσσαν πλησιάζουσαν εἰς τὴν λαϊκὴν καὶ νὰ παραθέσῃ τὴν μετάφρασιν ἀντικρῶ των μετὰ τὴν ἐξῆς σημείωσιν: «Οἱ ἠρωελεγεῖται στίχοι γεγραμμένοι κατὰ λέξιν μεταγλωττισμένοι εἰς εὐκολωτέραν κατανόησιν εἰς ἐκείνους ὅπου τοὺς ἀναγινώσκουν». Εἰς τὴν μετάφρασιν αὐτὴν γίνεται μᾶλλον αἰσθητὴ ἢ ποιητικὴ διάθεσις τοῦ Πατελάρου. Δύναται δὲ νὰ συνδυάζῃ ἐπιτηδείως τὸν κλασικισμὸν μετὰ τὸ χριστιανικόν του πνεῦμα ὡς κληρικοῦ. Ἡ ἀρχὴ μάλιστα τοῦ ποιήματός του ἔχει καταφανῆ ὠραιότητα καὶ δεξιότητα. Παραθέτω αὐτὴν κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ ποιητοῦ. «Ποῦ νὰ εἶναι τάχα ὁ εὐγενικός καὶ θεῖος Ὅμηρος ἢ ὁ καλῶτατος Ἡσίοδος, ἢ ἄλλος τις μουσικός μετὰ τοὺς γλυκυτάτους τοὺς στίχους; καὶ ποῦ νὰ εἶναι αἱ γλυκύλαλοι Σειρήναι τῶρα νὰ κελαδέσων; ἢ ποῦ νὰ εἶναι αἱ εὐλαλαὶ Μοῦσαι, ὅπου μετὰ τὴν τέρψιν σύρνουσι τοὺς ἀνθρώπους πρὸς αὐτάς, διὰ νὰ στεφανώσουσι τὸν Βασιλεῖον, τὸν καλλιώτερον ἀπ' ὅλους εἰς τὸ κεφάλι μετὰ ἀνθή μυρωδᾶτα, ὅπου εἶναι τὸ κράτος καὶ ἡ δόξα τῆς Μολδαβίας, ἢ μετὰ ψάλματα ἀρμονίας νὰ μελωδήσουσι τὰ μεγαλεῖά του καὶ νὰ τὰ κηρύξουσιν εἰς τὰ ἄκρα τοῦ μεγάλου καὶ ἀπείρου κόσμου; Διότι δὲν ἔχουσι τῶρα νὰ ἐπαινέσουσι τὰ στερεωμένα τεῖχη τῆς Τροίας ἢ τῆς πλουμισμένης Ἑλένης τὸ εὐμορφότατον εἶδος ἢ τὸν Ἔκτορα ἢ τὸν Μενέλαον ἢ τὸν ἀξιότατον Ἀχιλλεῖα, τὸν Τυδέα ἢ τὸν Διόφιλον, τὸν Πάριν ἢ τὸν Πρίαμον, τὸν Εὐρύπυλον, τὸν Σθένεον, τὸν Πύρρον καὶ τὸν δυνατόν Διομήδην, τὸν Πολυδάμαντα, τὸν Θόαντα, υἱὸν τοῦ Λαέρ-

του τὸν Ὀδυσσεῖα, οὔτε ἔχουσι νὰ ἐπαινέσουσι τῆς γεωργικῆς τέχνης τὰ πολύλογα ὄργανα, ἢ τοὺς καιροὺς τοῦ σπέρματος ἢ νὰ γνωρίσουν πότε νὰ θερίσουν, ἀλλ' ἔχουσι νὰ ἐπαινέσουν ἕνα ὄμοιον ἐνὸς ἥρωος ἢ ἕνα ἐξαιρετὸν ἡμίθεον, ὅπου εἶναι εἰς τοὺς ἐχθρούς του φοβερός καὶ γλυκός εἰς τοὺς φίλους, τοῦ ὁποῦ αἱ χαριτωμένοι ἀρεταὶ τὸν ἔδωκαν ἕνα ἀθάνατον ὄνομα καὶ ἔχει μίαν φήμην ἀχάλαστην εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ἀνθρώπων» κτλ.» Καὶ τὸ ποίημα προχωρεῖ οὕτω, πλήρες μέχρι τέλους εὐτυχῶν παρομοιώσεων καὶ ποιητικῶν εἰκόνων, ἀναδεικνύον τὰς ἀρετὰς τοῦ ἐγκωμιαζομένου καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας ἔργα του. Ὁ Ἀθ. Πατελάρος ἦτον, ὡς φαίνεται, καὶ ἐκ τῶν πρεσβευόντων, ὅτι οἱ γράφοντες διὰ τὸν λαὸν ἔπρεπε ν' ἀποτείνωνται πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν φυσικὴν του γλῶσσαν διὰ τοῦτο μετέφρασεν εἰς τὴν κοινὴν καὶ τὸ Ψαλτήριον¹.

Διαφορετικῆς ἐντελῶς ὑφῆς ἐπικολυρικὸν ποίημα ἔγραψεν ὁ γνωστότερος ὡς ἔσχατος θεολόγος Γεώργιος Κορέσιος². Καταγόμενος ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐγεννήθη εἰς τὴν Χίον κατὰ τὸ 1554. Μεταβάς εἰς τὸ Παταύιον τῆς Ἰταλίας ἐσπούδασεν ἰατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν, εἶτα δὲ ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζας. Ταχέως ὁμως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν γεννέτειράν του νῆσον, ὅπου ἐξήσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ, μετερχόμενος καὶ τὸν διδάσκαλον. Κάτοχος τελείως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς, ἦτο καὶ ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων θεολόγων τῆς ἐποχῆς του. Ὑπερασπιστὴς

1. Ἴδε εἰς: Πατριακὴ Βιβλιοθήκη κτλ. ἐπὶ Γ. Σακελλίωτος, Ἀθήνησι, 1890, σελ. 196: «Ψαλτήριον Δαυὶδ τοῦ Προφήτου μεταγλωττισθὲν εἰς κοινὴν φράσιν παρὰ τοῦ λογιστάτου ἐν διδασκαλίαις κυρῆ Ἀθανασίου Πατελάρου τοῦ Κρητός, ἐν Βλαχίᾳ διατριβόντος κατὰ τὸ αχικ' ἔτος, ὕστερον δὲ μητροπολίτου γεγονότος καὶ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν χάριτι Χριστοῦ ἀναθεθηκότος θρόνον».

2. Βιογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ Γ. Κορέσιου εἰς: 1) Κ. Σάβας α', σελ. 247—250. — 2) Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος: Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις κτλ. σελ. 40—41 καὶ Ὁρθόδοξος Ἑλλάς κτλ. σελ. 152—3. — 3) Δημ. Ροδοκανάκης: Γεώργιος Κορέσιος εἰς «Πανδώραν» τόμ. ΚΒ' σελ. 519—525 καὶ 562—567. Τὸ ἄρθρον ὁμοίως τοῦτο τοῦ Ροδοκανάκη πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆται μετὰ πολλὴν προσοχὴν καὶ ἐπιφύλαξιν, διότι ὁ συγγραφεὺς ἐγκατασπείρει ὡς συνηθίζεται πάντοτε πολλὰς ἀνακριβεῖς καὶ φανταστικὰς πληροφορίες, ὡς περὶ κενотаφείου τοῦ Κορέσιου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, παραπέμπει δὲ καὶ εἰς συγγράμματα μηδέποτε γραφέντα. — 4) E. Legrand: α', 2, III pp. 255—272.

ἐνθερμος καὶ ἐκ τῶν πρωτευόντων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς μετὰ τῶν παπιστῶν ἐριδας εἶχε προκαλέσει τὴν σφοδρὰν ἐναντίον του μῆνιν τῶν ἀντιπάλων θεολόγων, ἰδίως δὲ τοῦ I. M. Καρυοφύλλη καὶ τοῦ συμπατριώτου του Λέοντος Ἀλλατίου. Κληθεὶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διὰ νὰ διαλεχθῆ ἡ πρός τὸν Καλβινιστὴν Ἀντώνιον Λέγεραν, ἔμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ τινα χρόνον καὶ εἶτα ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, ὅπου διέμεινε μέχρι βαθέως γήρατος διδάσκων ἀφ' ἑνὸς τοὺς νέους καὶ θεραπεύων ἀφ' ἑτέρου τοὺς ἀσθενεῖς συμπολίτας του· ἀπέθανε μετὰ τὸ 1651. Ἦτο δὲ ἦτον ἢ ἐπὶ τῆς σοφίας του καὶ τῆς ὀρθότητος τῆς κρίσεώς του πεποίθησις τῶν συμπολιτῶν του, ὥστε συνετάχθη πρός ἐκδήλωσιν ταύτης καὶ δίστιχον, μείναν παρειμιῶδες:

*Ἄν ἀρέσῃ τοῦ Κορέσση,
ὄλουνοῦ τοῦ κόσμου ἀρέσῃ.*

Ὁ Γ. Κορέσσιος ἔγραψε πολλά, κυρίως θεολογικά, φιλοσοφικά καὶ ἰατρικά· ἀλλὰ πάντα σχεδὸν τὰ ἔργα του ἔμειναν ἀνέκδοτα, σωζόμενα εἰς χειρόγραφα¹. Ἦτο καὶ ποιητὴς, ἐπιγραμμάτων καὶ ἄλλων ὅχι κακῶς ὡς μαρτυροῦν τὰ δημοσιευθέντα ἐκ τούτων καὶ τὰ ἐπιγράμματα, τὰ ὅποια συνέθεσαν πρός τιμὴν του διάφοροι Ἕλληνες καὶ ξένοι. Ὁ Κρήτης Ἱερομόναχος καὶ κατόπιν Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτᾶριος εἰς ἓν τῶν δύο πρός αὐτὸν ἐπιγραμμάτων του ἐκφράζεται οὕτως:

*Ἔστι δὲ καὶ λύρα τετράχορδος σαῖς δ' ἐνὶ Μούσαις
φθόγγους κρουομένη, αἰπύτα τῆς σοφίας².*

Ἐκ τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ Κορέσσιου, πλὴν τινῶν ἐπιγραμμάτων προταχθέντων εἰς διάφορα βιβλία, ἐδημοσιεύθη ἰδιαιτέρως καὶ τὸ ἐπικολυρικὸν ποίημα «Διήγησις τοῦ κλεινοῦ ἀγῶνος τῶν Φλωρεντίνων³ κτλ.» Τὸ ποίημα τοῦτο συγκείμενον ἐκ 432 ἑλε-

1. Ἴδε περὶ τούτων εἰς Κ. Σάθαν, Ἀνθρ. Δημητρακόπουλον, Δ. Ροδοκανάκην ὡς ἀνωτέρω καὶ «Πατριακὴν Βιβλιοθήκην» σελ. 164—5 καὶ 200 (κῶδιξ ΥΜΔ', δ' καὶ ε').—Ἐκ τῶν ἐκδοθέντων ἔργων του εἶναι καὶ ἡ «Ἀκολουθία Ἀσματικὴ τοῦ ἁγίου Μάρτυρος Θεοφίλου τοῦ Ζακυνθίου» ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Σεργ. Ραφτάνη, Ζάκυνθος 1856.

2. Ἴδε «Πατριακὴ Βιβλιοθήκη» σελ. 165.

3. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ποιήματος αὐτοῦ ἔχει οὕτω: Διήγησις τοῦ κλει-

γειακῶν στίχων, περιγράφει τὴν τέλει τοῦ ἀγωνίσματος calcio ἢ ἀρπαστοῦ, ὅπως ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων¹, καὶ συνετέθη ὑπὸ τοῦ Κορέσσιου, παρακολουθήσαντος τὸ ἀγώνισμα, κατὰ μίμησιν τῶν Ἰταλικῶν τοιούτων ποιημάτων· διότι οἱ Ἰταλοὶ ποιηταὶ ἀπὸ μακροῦ χρόνου περιέγραφον ἐμμέτρως τὴν τέλει παρομοίων ἀγῶνων καὶ ἰδίως τῆς τζόστρας ἢ κονταροκτυπήματος. Ἡ περιγραφή τοῦ Κορέσσιου, ἀνάμικτος προσωπικῶν ἐντυπώσεων καὶ ἀναμνήσεων ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, εἶναι ζωηρὰ καὶ ποιητικὴ, ἀνταποκρίνεται δὲ πρός αὐτὴν καὶ ἡ συνδημοσιευομένη εἰκὼν, ὅπου ἀπεικονίζονται ὁ τόπος, τὸ τελούμενον ἀγώνισμα καὶ οἱ ἀγωνισταί, οἱ μουσικαί, οἱ ἄρχοντες καὶ ὁ λαὸς παρακολουθοῦντες αὐτό. Τὸ ποίημα τοῦτο, τὸ ὅποιον ἐκφεύγει τόσον καὶ ἀπὸ τὰ συνήθη θέματα, καὶ ἂν δὲν εἶχεν ἄλλην τινα ποιητικὴν ἀξίαν, ὡς μνημεῖον ὁμῶς ἱστορικὸν εἶναι ἐκ τῶν περιεργατάτων καὶ μᾶλλον ἀξιοσημειώτων.

Τῆς ἀρχαϊζούσης ἐπικολυρικῆς ποιήσεως ὁ ἐκπρεπέστερος ἀντιπρόσωπος καθ' ὅλην τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον εἶναι ἀναμφισβητήτως ὁ Λέων Ἀλλατίος². Ἦ ἔστω καὶ σύντομος, ἀλλὰ πιστὴ βιογράφησις τοῦ πολυσχιδοῦς τούτου συγγραφέως ἀπαιτεῖ

νοῦ ἀγῶνος τῶν Φλωρεντίνων, διὰ στίχων ὅστις παρ' ἐκείνοις μὲν Κάλτιξιον παρὰ δὲ τοῖς ἀρχαίοις καλεῖται Ἄρπαστον, ποιηθεῖσα παρὰ Γεωργίου Κορέσσιου τοῦ Χίου, ἀγενοῦς, Βυζαντίου διδασκάλου τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς ἐν τῷ λαμπροτάτῳ τῆς Πίσης φροντιστηρίῳ Venetiis MDCXI.

1. Ἄρπαστόν· εἶδος παιδιᾶς μὲ σφαῖραν, παιζομένης κατὰ διαφόρους τρόπους εἰς τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων Αἰγυπτίων μέχρι σήμερον. Κάτι ἀνάλογον μὲ τὸ σημερινὸν παιγνίδιον τῶν παιδῶν «τόπι» ἢ μὲ τὸ «λόουν—τέννις».

2. Πλὴν ἱκανῶν παλαιότερων βοηθημάτων διὰ τῆς βιογραφίας τοῦ Α. Ἀλλατίου κυριώτατα ἐκ τῶν νεωτέρων εἶναι: 1) Κ. Σάθας: α', σ' σελ. 268—274. (Ἄτελής ὁμῶς βιογραφία καὶ ἀνακριθεῖς εἰς τινὰς πληροφορίας). 2) Δ. Ροδοκανάκης εἰς: Λέοντος τοῦ Ἀλλατίου «Ἑλλάς» μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως Γύθωνος τοῦ ἐκ Σουδινίων ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς Α. Α. Γ. τοῦ Πρίγκηπος Δημητρίου Ροδοκανάκιδος. Ἐν Ἀθήναις ΑἴΘΟΒ' σελ. 9—14. Ἐπειτα περιγραφή τῶν ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Ἀλλατίου σελ. 15—65. Πολλὰ πληροφορία ἐγκατεσπαρμένα καὶ εἰς τὰς σημειώσεις σελ. 110—158. (Ἄλλ' εἶναι τόσαι καὶ ἐνταῦθα αἱ ἀνακριθεῖς καὶ φανταστικαὶ πληροφορία τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ τόσαι αἱ πρᾶπομπαι εἰς ἔργα ἀνύπαρκτα, ὥστε εἰς πολλὰ σημεῖα του καταντῆ ἀχρηστοί). 3) E. Legrand: α', 2, III p.p. 435—471 καὶ V. p. 239.

χώρον πολύν, διότι μόνη ἢ ἀπαρίθμησις τῶν ἔργων του πρέπει νὰ καταλάβῃ σελίδας πολλάς. Διὰ τοῦτο, περιοριζόμενος εἰς τὴν ἀναγραφὴν ὀλίγων στοιχειωδῶν πληροφοριῶν, ἀρκοῦμαι νὰ ἐπιναλάσω τὸν λίαν ἐκφραστικὸν χαρακτηρισμὸν, τὸν ὁποῖον διέτύπωσε περὶ αὐτοῦ νεώτερος βιογράφος του: «Ὁ διάσημος αὗτος ἀνὴρ εὕρεται ἕλος εἰς τὰ πολυάριθμα ἔργα του. Ἐκτὸς τῶν βιβλίων του δὲν ἔχει σχεδὸν ἱστορίαν, διαγαγὼν τὸν ἥτυχον καὶ μονήρη βίον τοῦ ἀληθοῦς σοφοῦ, κατανέμων δὲ τὰς ἡμέρας του μεταξὺ τῆς μελέτης καὶ τῶν φίλων του». Ἐγεννήθη ὁ Δ. Ἀλλάτιος εἰς τὴν Χίον κατὰ τὸ 1588, ἀπὸ γονεῖς ἀστοὺς καὶ δυτικαῦς τὸ θρήσκευμα, τὸν Νικόλ. Ἀλλάτιον καὶ τὴν Σεβαστὴν τὸ γένος Νευρίδου. Δεκαετῆς περίπου ἐστάλη εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ νὰ σπουδάσῃ, πρῶτον εἰς Καλάβριαν καὶ μετὰ τέσσαρα ἔτη εἰς Ρώμην, εἰσελθὼν εἰς τὸ ἑλληνικὸν Γυμνάσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Καταρτισθεὶς δὲ τελείως εἰς τὴν φιλοσοφίαν, φιλολογίαν καὶ θεολογίαν, ἐσπούδασε κατόπιν καὶ τὴν ἰατρικὴν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Χίον μετῆλθεν ἐκεῖ ἐπ' ὀλίγον τὸν ἰατρὸν καὶ τὸν διδάσκαλον, ἀνεγείρας δι' ἰδίων δακτανῶν καὶ σχολεῖον, ὅπου ἐδίδασκε τοὺς παῖδας τῶν ὁμοθρήσκων του Χίων. Ἐπιθυμῶν ὁμως εὐρυτέρους ἀρίζοντας ὁράσεως, ἐπέστρεψε μετὰ τινα ἔτη εἰς Ρώμην, ὅπου ταχέως ἀπέκτησε φήμην ἀνδρὸς σοφοῦ καὶ ἐσχετίσθη ἐκ τούτου μετὰ τῶν ἐξεχόντων τῆς παπικῆς αὐλῆς. Προσελήφθη ὡς βιβλιοθηκᾶριος τοῦ καρδινάλιου Φραγκίσκου Βερβερίνου καὶ εἰτα διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἀλεξάνδρου Ζ' βιβλιοφύλαξ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ· τὴν θέσιν δὲ ταύτην διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος κατὰ τὴν 18 Ἰανουαρίου 1669.

Ὁ Λέων Ἀλλάτιος ὡς συγγραφεὺς καταπλήσσει μὲ τὸν ὄγκον καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς ἐργασίας του. Εἶναι ἀληθῶς συγγραφεὺς χαλκέντερος. Μελετῶν διαρκῶς καὶ πεπρoικισμένος μὲ τεραστίαν μνήμην ἀποθησαυρίζει γνώσεις, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ πανταχοῦ καὶ πάντοτε. Συγγράφει πλεῖστα πρωτοτύπως ἐπὶ διαφόρων θεμάτων, θεολογικῶν, ἱστορικῶν, φιλολογικῶν, ἀρχαιολογικῶν, ἐπιστημονικῶν, καὶ ἀντιγράφει, σχολιάζει, κρίνει καὶ ἐκδίδει ἄπειρα ἀρχαῖα καὶ ἀνέκδοτα συγγράμματα παντοίας φύσεως. Ἡ

ἐργασία του, ἔνεκα τῆς πληθώρας τῆς καὶ ἐκ τῆς τότε ἐπικρατούσης συνηθείας νὰ χρησιμοποιῶνται πᾶσαι αἱ γνώσεις ἀτάκτως, εἶναι βεβαίως κάπως ἀμέθοδος καὶ συγκεχυμένη πολλάκις· ἀλλὰ δὲν δύναται τις νὰ μὴ θαυμάσῃ τὸ μέγεθος τῆς πολυγνώσιας του. Οὐδὲν σχεδὸν ὑπῆρξεν ἐκ τῶν γνωστῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν του, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐγνώριζε· διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἔργα του εἶναι τόσον ποικίλα τὴν φύσιν. Ἦτον ἂν μὴ ὁ σαφώτερος τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ βεβαίως ὁ πολυμαθέστερος φιλόλογος καὶ θεολόγος, χωρὶς νὰ θελήσῃ ποτὲ νὰ γίνῃ καὶ κληρικός. Πολλὰ τῶν ἔργων του ἀπομένουν καὶ σήμερον ὡς τὰ πολυτιμότερα τῶν βοηθημάτων εἰς τοὺς φιλόλογους καὶ θεολόγους. Τὰ Σύμμικτα, αἱ περὶ Γεωργίων καὶ Συμεῶνων καὶ Συμωνιδῶν διατριβαί, τὸ *Apes Urbanae*, ἢ *Dramaturgia*, τὸ *De Patria Homeri*, τὰ *Excerpta varia Graecorum*, «*Graecia Orthodoxa*, τὸ *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis* κτλ. οἷα νὰ ἀναφέρω ὀλιγίστα ἐκ τῶν πολλῶν, ὡς καὶ τὰ κληρῶν τῶν εἰς ἑλληνικὴν, λατινικὴν, ἰταλικὴν καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν ἐπιστολῶν του εἶναι πηγὴ ἀκένωτος πληροφοριῶν καὶ πολλάκις ὁδηγὸς ἀσφαλῆς διὰ τὸν σχηματισμὸν κρίσεως ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων καὶ προσώπων. Ἐχειρίζετο δὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λαϊκὴν, τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν μὲ τὴν αὐτὴν εὐχέρειαν. Ἰκαναὶ σελίδες του ἐκ τῶν εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γραφειῶν εἶναι ὑπόδειγμα ὕψους νεωτέρου κλασικιστοῦ. Καὶ ἡ εἰς τὸν ἑμμετρον λόγον παραγωγή του δὲν εἶναι ὀλιγωτέρα. Τὸ ποιητικὸν χάρισμα ἦτο πλούσιον εἰς αὐτὸν καὶ ὁ πρὸς τὴν ποίησιν ἔρος του ἀπέμεινε παροιμιώδης. Ἵπάρχει πληροφορία ἀξιόπιστος, ὅτι τόσον εὐχερῶς ἐστιχοῦργεῖ καὶ τόσον εἶχε συνηθίσει εἰς τοῦτο, ὥστε συχνότατα κατὰ τὰς συνομιλίαις του δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ ἄλλως παρὰ διὰ στίχων ἑλληνικῶν ἢ λατινικῶν εἰς ἀρχαῖα μέτρα.

Ὁ πολυγράφος αὗτος συγγραφεὺς ἦτον ὡς θεολόγος ἀμελικτος πολέμιος τῶν ἐλλήνων συναδέλφων του, οἱ ὁποῖοι εἴτε κατὰ τὸ παρελθὸν εἴτε ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἀντέδρασαν κατὰ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἐπιτίθεται ὀριμὸς κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀποφεύγει νὰ ἀναγνωρίζῃ καὶ τὴν ἀξίαν πολλῶν καὶ νὰ πλέκῃ τὸ ἐγκώμιόν των. Ἵπῆρξεν ἐπικριτὴς σφοδρὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ φρόνημα ἔμεινε πάντοτε

1. E. Legrand ὡς ἀνωτέρω III.

ἀκραιφνῆς Ἑλλην. Διέστελλε τὸ θρησκευτικὸν δόγμα ἀπὸ τῆν ἔθνικότητά. Συγκαταλέγεται καὶ ὁ Ἄλλατιος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι καίτοι ἔγιναν ὀπαδοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ὡς ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης, ὁ Νεόφυτος Ροδινὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι, οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ εἶναι Ἑλληνες γνήσιοι. Ἄνηκε καὶ οὗτος εἰς τὴν τάξιν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, διὰ τοὺς ὁποίους φανατικὸς θιασώτης τοῦ δυτικοῦ δόγματος, Γαβριήλ ὁ Μηθύμνης, ἔγραφε κατὰ τὸ 1634 πρὸς τὸν Καρδινάλιον Βαρβερίνον: «... διὰ τὴν κάθαρσιν τῶν βιβλίων καὶ διόρθωσιν ὁ μακαριώτατος εἰ βούλεται προετάξει τὴν Λατίνῳ εἰδοτὶ ἑλληνιστί, καὶ οὐ Γραικοῖς μόνοις, εἰ καὶ εἰσὶ καθολικοί· ἐγὼ οὐκ εἶδον ἀληθεῖς τροφίμους καὶ μαχητὰς περὶ τῆς ἁγίας Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, εἰμὴ ἐν Ρώμῃ τὸν Καρυόφυλλον καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Φραγκίσκον Κόκκον¹, μαθητὴν τοῦ Καρυοφύλλου· οἱ δὲ εἰ καὶ εἰσὶ καθολικοὶ ὅμως πάντοτε θέλουσιν ἀπολογεῖσθαι ὑπὲρ τοῦ γένους αὐτῶν· καὶ γὰρ ἐγὼ οὐδ' ἄλλο τι ἐξῆλθον τῆς Ρώμης, εἰμὴ διὰ τὴν διχόνοιαν ταύτην· θελώντων τινῶν λέγεσθαι μετ' ἐμοῦ καὶ βεβαιῶν τὰ ἀβέβαια².»

Τὸ ἑλληνικὸν τοῦ Ἄλλατιου φρόνημα καὶ ἡ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα ἀγάπη του καὶ ὁ πόνος του διὰ τὰ παθήματα αὐτῆς φανερόντων περιφανῶς εἰς τὸ γνωστότερον καὶ ἐκ τῶν μακροτέρων ποιημάτων του, τὸ φέρον τίτλον «Ἑλλάς³». Τὸ ποίημα τοῦτο, ἐξ 714 ἰαμβικῶν στίχων συγκείμενον, ἔγραψεν κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' τῆς Γαλλίας καὶ προσφωνεῖται πρὸς αὐτόν. Σύντομος ἀνάλυσις θὰ καταδείξῃ τὴν σκέψιν τοῦ Ἄλλατιου καὶ τὸν σκοπὸν, διὰ τὸν ὅποιον ἔγραψεν τοῦτο. Κατ' ἀρχὰς ὁ ποιητὴς ὑπενθυμίζει, ὅτι εἶναι συνήθεια εἰς τοὺς βασιλεῖς, ἅμα γεννᾶται τέκνον τῶν νὰ ἑορτάζουν τὴν γέννησίν του με συμπόσια

1. Πρόκειται περὶ τοῦ Ι. Μ. Καρυοφύλλου, διὰ τὸν ὅποιον ἴδε εἰς σελ. 389 τοῦ παρόντος τόμου. Ἐπίσης διὰ τὸν Φρ. Κόκκον ἴδε σελ. 351.

2. Ἐδημοσίωσεν τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ὁ Σπ. Λάμπρος «Περὶ τινῶν Βαρβερίνων κωδικίων» εἰς Ν. Ἑλληνομνήμονα Ε', σελ. 464.

3. Ὁ τίτλος τοῦ εἰς βιβλίον ἐκδοθέντος ποιήματος ἔχει οὕτω: Hellas, in natales Delphini Gallici, carmine iambico; cum interpretatione latina Guidonis de Souvigny Bloesensis. Romae MDCXLII.— Προετάχθη εἰς τὸ τοῦτο τοῦ συγγραμματος τοῦ Ἄλλατιου: De Ecclesiae Occidentales etc.— Ἀνεδημοσίωσεν δὲ αὐτὸ ὁ Δ. Ροδοκανάκης (ἴδε προηγουμένην σχετικὴν σημείωσιν).

καὶ χοροὺς· γίνονται δὲ αἱ ἑορταὶ μακρότεραι καὶ ζωηρότεραι, ὅταν τὸ τέκνον γεννηθῇ μετὰ πολυετῆ ἀτεκνίαν. Κατόπιν ὁ ποιητὴς ἐκθέτει τὸ μεγαλεῖον τῆς βασιλείας τοῦ Λουδοβίκου ΙΓ', τὴν ἰσχύον του, τὴν ἐκπροσωπούμενην ἀπὸ τοὺς λαμπροὺς στρατοὺς καὶ στόλους του. Ἄλλὰ τὸν βασιλέα ἐβασάνιζεν ἡ λύπη, διότι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἦτον ἄπαις. Διὰ προσευχῶν καὶ παρακλήσεων ἐζήτην ἀπὸ τοῦ Θεοῦ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν κληρονόμον. Αἱ δεήσεις εἰσηκούσθησαν καὶ ἐγεννήθη τὸ ἀναμενόμενον τέκνον. Ἐὖ προοίμιον τοῦτο τοῦ Ἄλλατιου, ὡς γίνεται φανερόν, οὐδόλως διαφέρει ἀπὸ τὰ προοίμια τῶν πλείστων βυζαντινῶν μυθιστορικῶν ποιημάτων (Διγενῆ Ἀκρίτα, Ἀχιλλεῖδος, Ἰμπερίου καὶ Μαργαρώνας κτλ.) καὶ ὄλων τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ νεωτέρων ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν παρομοίων ἱστοριῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν. Κατὰ τοῦτο ὁ ποιητὴς φαίνεται μιμούμενος τὰ παλαιότερα ταῦτα ἔργα.

Ἐὖ γεννηθὲν παιδίον προσέρχονται νὰ χαιρετήσουν αἱ ἐνδοξότεραι πόλεις τῆς Γαλλίας, κερμίζουσαι δῶρα καὶ εὐχάς. Ἐρχεται κατόπιν γυνὴ σεμνοπρόσωπος.

*Τηλαιγεῖσι σιέφεσσιν ἐξεστεμμένη,
Μέλας χαλᾶτο πέπλος ἄχρι καὶ ποδῶν,
καλὸν φαεινοῖς πτύγμασιν κρύπτων δέμας,
ἕφα προμήκει δ' ἐκτανυοθεῖς ἐν χιθονί,
περισσὸς ὥστε σύρετ' ἐκλελυμένος.
Μέλας μὲν ἦε πέπλος, ἀνθηρὸς δ' ὅμως
τέχναις ἀκριβῶς ποικίλαις ἠσοκημένος.*

Τὴν μελανόπεπλον γυναῖκα ἀκολουθοῦν ἄλλαι κυρταὶ, ἐστολισμέναι λαμπρῶς, πάγκαλοι, ἀγαλματώδεις τὸ σῶμα. Ἡ ἔχουσα τὸ εἶδος Ἀνάσσης μελανοφόρος μόλις εἶδε τὸ παιδίον, τὸ ἔλαβεν εἰς τὰς χεῖράς της, τὸ ἔσφιξεν εἰς τὴν ἀγκάλην της καὶ τὸ ἐφίλησεν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐπειτα διὰ φωνῆς βροντερᾶς, ἀπειθυνομένη πρὸς τὸ νεογνόν, λέγει, ὅτι ἦλθεν ἐξ Ἀνατολῶν διὰ νὰ τὸ ἐναγκαλισθῇ· ἔσοι δὲ γνωρίζουν τὰ κατ' αὐτὴν τὴν ὀνομάζουσαν Ἑλλάδα.

*Ἑλλάς γὰρ εἰμί, τέκνον, Ἑλλάς ἦε κλέος
ἄσβεστον ἔργαις τιμίοις πεπραγμένον,
διελθὼν ἔπη πρὸς τε γαῖαν, καὶ διὰ
πόντου πέρασσε νυκτός, ἠδ' ἠὸς λέχος,*

Ἄλλατιος ἔνεκα τῆς πολυγραφίας του, τῆς μεγάλης χρησιμοποιοῦσεως τοῦ στίχου καὶ εἰς αὐτὸν τὸν προφορικὸν λόγον του, περιπίπτει ὄχι σπανίως εἰς πλατυασμοὺς καὶ ἔχει ὕφος κάπως χαλαρόν. Φαίνεται εἰς ἱκανὰ μέρη τοῦ ποιητικοῦ ἔργου του ὡς νὰ προχειρολογῆ ἑμμέτρως. Ἄλλὰ μεθ' ὄλα ταῦτα, τὰ λίαν αἰσθητὰ πολλάκις, ἐλαττώματά του δὲν καύει ποτὲ νὰ εἶναι ποιητῆς ἀληθῆς καὶ μὲ λεπτὴν τὴν αἰσθησιν. Αἱ ποιητικαὶ εἰκόνες καὶ φράσεις ἀφθονοῦν εἰς αὐτόν. Ἡ χάρις εἶναι ἐκ τῶν προφανεστέρων χαρακτηριστικῶν του. Τὸ ποίημα αἴφνης «Βαρβερινόκωμις¹» εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφει τὸ ἐξοχικὸν ἐνδιαίτημα τοῦ καρδινάλιου Φραγκ. Βαρβερίνου εἶναι ζωηροτάτη καὶ πολλαχοῦ πλήρης χάριτος ἀναπαράστασις τοῦ πλουτοῦ εἰς διάκοσμον καὶ βιβλιοθήκας καὶ πινακοθήκας ἀνακτόρου καὶ ἄλλης τῆς περίξ θαυμασίας τοποθεσίας. Ἡ περιγραφή ἔχει συχνὰ κάτι τὸ εἰδυλλιακόν, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ πιστὴ ἀπεικόνισις τοῦ περιγραφομένου. Ἐκ τῶν τοιούτων καὶ ἄλλων ποιημάτων τοῦ Ἄλλατιου ἐξάγεται τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι αὐτὸς μεθ' ὄλα τὰ τυχόν ἐλαττώματά του εἶναι ἐκ τῶν καλλιτέρων μεταξὺ τῶν ὀλίγων καλῶν ἀρχαϊζόντων μεταβυζαντινῶν ποιητῶν.

Τῆς ἐπικολυρικῆς ποιήσεως τὰ προϊόντα κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους εἶναι μηδαμινὰ σχεδὸν καὶ κατὰ τὴν ποσότητα καὶ κατὰ τὴν ποιότητα. Τὸ δὲ χειρότερον ὅλων ἴσως νὰ εἶναι τὸ ποίημα τοῦ ἐκ Χίου Κωνσ. Ροδοκανάκη² (1635—1689), τοῦ ἑχρηματίσαντος καὶ ἱατροῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Καρόλου Β', τὸ ὁποῖον ἀναφέ-

1. Ἐδημοσιεύθη τοῦτο εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου: Philo Byzantius de Septem orbis spectaculis Leonis. Allatii opera, nunc primum Graece et Latine prodit; cum notis. Romae MDCXL. (Καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο ἐκ τῶν σπανιωτάτων σήμερον εὕρεσκειται εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην Β. Φ. 3745).

2. Βιογραφικαὶ πληροφορίες περὶ αὐτοῦ εἰς: Βίος καὶ συγγράμματα τοῦ πρίγκηπος Κωνσταντίνου Ροδοκανάκη, ἀπογόνου τῶν Αὐτοκρατορικῶν αἰκῶν Δούκα, Ἀγγέλου, Κομνηνοῦ, Παλαιολόγου, ἐπιτίμου δ' ἱατροῦ Καρόλου τοῦ Β' ἀνακτοῦ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας καὶ Ἰβερνίας. Ἐν Ἀθήναις Δ.Ω.Β'.—Ἐἰς τὸν πομπώδη τίτλον τοῦ βιβλίου τούτου ἀνταποκρίνονταί, αἱ ἀνακριθεῖς καὶ φανταστικαὶ πληροφορίες καὶ ἡ ἀναγραφὴ τίτλων ἀνυπάρκτων συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἀφειδῶς συνεισώρευσεν ὁ συγγραφεὺς Δημ. Ροδοκανάκης. Ἴδε διὰ τὸ περιεργὸν τοῦ πράγματος καὶ E. Legrand: Dossier Rodocanakis étude critique de bibliographie et d'histoire littéraire, Paris 1895.

ρεται εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ βασιλέως τούτου εἰς τὸν θρόνον του¹. Ἐκ στίχων 286 ἀποτελούμενον τὸ ποίημα αὐτὸ εἶναι συμφωρμὸς ἀρχαίων καὶ νεωτέρων μέτρων καὶ λέξεων κακότεχνος καὶ ἀηδῆς πολλάκις, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλα τινὰ στιχουργήματα τοῦ ἴδου. Ἀξίον πολὺ μεγαλειτέρας προσοχῆς καὶ ἐκτιμήσεως εἶναι τὸ ἐκ 56 στίχων διαλογικὸν «Εἰδυλλιον» κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Θεοκρίτου, τὸ ὁποῖον μόνον διεσώθη ἐξ ὄσων ἀρχαϊζόντων στίχων ἔγραψεν ὁ ἐπίσης ἐκ Χίου καὶ ἱατρὸς Δημήτριος Ἀμυράλλιος² γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1656.

Κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα οὐδὲν ἐπικὸν ἢ ἐπικολυρικὸν ποίημα εἰς ἀρχαϊζούσαν γλῶσσαν φαίνεται νὰ ἐγράφη καὶ ἂν ἐγράφησάν τινα, θὰ ἦσαν βεβαίως τόσον ἀνάξια λόγου, ὥστε οὐδὲ εἰ τίτλοι των διεσώθησαν. Τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος ἀπέμενε πάντοτε προσφιλὲς μόνον εἰς τοὺς ποιητὰς, τοὺς γράφοντας εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, οἱ ὁποῖοι τὸ ἐχρησιμοποιοῦν διὰ ν' ἀφηγηθοῦν συγχρόνους ἱστορίας τοῦ ἐθνικοῦ ἢ κοινωνικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου, ἢ διὰ νὰ ἐκθέσουν ἑμμέτρως τὰ καθ'αυτὸ τῆς φαντασίας των δημιουργήματα.

γ') Θρησκευτικὰ καὶ διδακτικὰ ποιήματα.

Καθώρισα προηγουμένος (σελ. 211) δι' ὀλίγων τὴν θέσιν, τὴν ὁποῖαν κατέχει εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν ἡ θρησκευτικὴ ποίησις κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον. Ἡ ποίησις αὕτη, δημιουργία πρωτότυπος καὶ γνησία τῶν βυζαντινῶν, ἦτον ἡ πλήρης ἐκδήλωσις τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος των καὶ τοῦ ψυχικοῦ των κόσμου ἢ σημαντικωτέρα ἐξωτερικεύσεις ἐκαλλιεργήθη μετὰ πάθος καὶ πλουσίως καὶ ἀπέδωσεν ὅ,τι καλλίτερον καὶ ὑψηλότερον ἠδύνατο ν' ἀποδώσῃ. Τὸ κυριώτατον δὲ μέρος αὐτῆς ἀπο-

1. Ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος τούτου εἶναι: Carmina Graeca rythmica gratulatoria de reditu Serenissimi et Θεοφυλάκτου Principis Caroli II Magnae Britanniae, Galliae et Hiberniae Regis. Composita a Constantino Rhodocanacide, tunc commemorante in celeberrimo Academia Oxoniensi. Oxoniae 1660.

2. Βιογραφικὰς περὶ αὐτοῦ πληροφορίες περισσοτέρας ἴβε εἰς E. Legrand: α', 2, V pp. 434—444, ὅπου δημοσιεύεται καὶ ὁλόκληρον τὸ «Εἰδυλλιον» του.

τελοῦν οἱ κανόνες καὶ αἱ ἀκολουθίαι καὶ πᾶν ὅ,τι ὑπάγεται εἰς τὴν ὕμνογραφίαν. Εἶναι ἡ ρυθμικὴ ἐκκλησιαστικὴ ποιήσις. Ἐποὶ δὲ τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα ποιητικὰ προϊόντα εἰσῆλθον εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ ἀπετέλεσαν τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς τελετουργίας, κωδικοποιηθέντα οὕτως εἶπειν εἰς τὰ Τριώδια, Ὁρολόγια, Μηναια κατὰ καὶ ἀναγνωρισθέντα ὡς ἡ ἐπίσημος τῆς Ἐκκλησίας ποιήσις, οἱ κατόπιν θρησκευτικοὶ ποιηταὶ δὲν ἐπεδίδοντο εἰς τὴν σύνθεσιν τοιαύτων ποιημάτων, μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς πάλαι προθυμίας, διότι δὲν ἤλπιζον νὰ τύχουν καὶ τῆς μόνης ἠθικῆς ἰκανοποιήσεως, τὴν ὁποῖαν θ' ἀνέμενον ἐκ τοῦ ἔργου τῶν νὰ περιληφθῆ ἡδηλαδὴ τοῦτο εἰς τὴν λειτουργίαν. Ἡ καλλιέργεια τῆς τοιαύτης ποιήσεως παρημελήθη. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑπῆρξαν ἰκανοὶ κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους, οἱ ὅποιοι συνέθεσαν ἀκολουθίας καὶ κανόνας. Ἐπισημότεροι ἐκ τῶν νεωτέρων τούτων ἔργων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως εἶναι ὁ *Μανουὴλ Κορινθίος*¹ (ΙΕ' αἰῶν) ὁ πλείστας ἀκολουθίας ἀγίων καὶ εἰρμῶν καὶ κοντάκια συνθέσας *Νικόλ. Μαλαξὸς* (ΙΣΤ' αἰῶν) ὁ ἐκ Ναυπλίου, ὁ προμνημονευθεὶς (σελ. 214) *Ἰουσιῖνος Δεκαδύος* καὶ ἄλλοι κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους.

Δὲν θ' ἀσχαληθῶ ἐνταῦθα μὲ τὰ τοιαῦτα ποιητικὰ συνθέματα, τὰ ὁποῖα ὑπάγονται ὡς ἐκ τῆς οὐσίας τῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν εἰς τὴν λειτουργικὴν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν. Ἀλλὰ καὶ δὲν θ' ἀποφύγω ν' ἀναφέρω ὅτι ἀπεβαίνει δύσκολον, ἂν μὴ καὶ ἀδύνατον, νὰ καθορισθῆ ποῖα ἐκ τῶν προϊόντων τῆς ρυθμικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον εἶναι πρωτότυπα ἢ τοῦλάχιστον δημιουργικαὶ μιμήσεις. Διότι οὐχὶ σπανίως οἱ τοιοῦτοι νεώτεροι θρησκευτικοὶ ποιηταί,

¹ Βιογραφικὰς περὶ τοῦ Μανουὴλ Κορινθίου πληροφορίας, ἀλλ' ἀσφείς, ἴδε εἰς «Ἕμνωδῶν Ἀνέκδοτα, ἐκ τῶν ἀπογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Ἀθήνησιν ΔΩΜ», σελ. ιγ'—ιζ'.—Σαφέστερον περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Μ. Γεδεών εἰς τὴν μελέτην «Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας» δημοσιευθεῖσαν εἰς: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» σύγγραμμα ἐκδιδόμενον καθ' ἑβδομάδα: Ἔτος τρίτον (π' Ὀκτωβρίου 1882—1883 Σεπτεμβρίου κζ') Ἐν Κωνσταντινουπόλει· σελ. 108 στήλη β'—110 καὶ 115 στήλη α'—116.—Κανόνες τοῦ Μανουὴλ Κορινθίου ψαλλόμενοι ἐν τῇ τοῦ Ἀθγουσίου νηστείας τῆς Ἰεραρχίας Θεοτόκου ἐδημοσιώθησαν εἰς «Ἕμνωδῶν Ἀνέκδοτα», σελ. 182—180.

κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκπαλαί συνήθειαν, ἡ ὁποία δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς λογοκλοπία, λαμβάνουν κανόνας καὶ ἀκολουθίας παλαιάς, μετατρέπουν αὐτὰς εἰς τινὰ μέρη, ὥστε νὰ προσαρμόζονται πλήρως πρὸς τὸ νέον ἀντικείμενον τῆς ὑποθέσεώς τῶν, προσθέτουν τὸ ὄνομά τῶν καὶ οὕτω παρουσιάζουν ταύτας ὡς ἐντελῶς ἰδικὰς τῶν. Συνεπῶς ἡ ἐξέτασις τῆς μεταβυζαντινῆς ρυθμικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως θὰ ἐκινδύνευε νὰ εἶναι ἀπλούστατα ἐξέτασις τῶν παλαιότερων συνθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἢ ὑπέστησαν μετάπλασιν τινὰ ἢ καὶ ἀντεγράφησαν μόνον.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰς λεγομένας «Κατανυκτικὰς Ἀλφαβήτους»¹ Καὶ οἱ μεταβυζαντινοὶ θρησκευτικοὶ ποιηταὶ ἐκαλλιέργησαν τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος. Ἀλλ' ἐγένετο τόση κατάχρησις εἰς τὴν ἰδιοποίησιν ἢ τὴν μετάπλασιν παλαιότερων ἀλφαβητικῶν, ὥστε μόνον μετὰ λεπτομερεσιάτην ἐξέτασιν καὶ μετὰ πλήρη ἀπολύτως γνῶσιν ὅλων τῶν ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος γραφειῶν καὶ σωζομένων εἰς χιλιάδας χειρογράφων, πρωτοτύπων ἢ ἀντιγράφων, θὰ ἠδύνατο νὰ καθορίσῃ τις ἀσφαλῶς ποῖα ἐκ τῶν νεωτέρων εἶναι πρωτότυποι ἢ ἐπιτυχεῖς τουλάχιστον μιμήσεις. Τοῦ κανόνος τούτου δὲν ἐκφεύγουν καὶ ἄλλαι τινὲς θρησκευτικαὶ ποιήσεις, φέρουσαι διδακτικὸν ἢ νοθετικὸν χαρακτήρα, ὡς καὶ ποιήματα πραγματευόμενα ὑποθέσεις, εἰλημμένας ἐκ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Παγκάλου Ἰωσήφ» π. χ. σώζεται εἰς πενήτηκοντα τοῦλάχιστον παραλλαγὰς, μηδὲν ἢ ἐλάχιστα διαφερούσας ἀλλήλων καὶ γραφείσας κατὰ τὸ διάστημα δέκα αἰῶνων· ἐκάστη δὲ τῶν παραλλαγῶν φέρεται μὲ ὄνομα νέου ποιητοῦ.

Κατόπιν τούτων θὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα μόνον τὰ θρησκευτικὰ ἐκεῖνα ποιήματα, τὰ ὁποῖα μὲ τὸν λυρικὸν χαρακτήρα τῶν μαρτυροῦν, ὅτι ἐνυπάρχει εἰς αὐτὰ ἡ προσωπικότης τοῦ ποιητοῦ, καὶ τὰ ὁποῖα μὲ ἄλλας τινὰς λεπτομερείας τῶν ἀναδεικνύονται ὡς πρωτότυποι συνθέσεις, δύνανται δὲ νὰ τοποθετηθοῦν ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς τέχνης· ἔχουν δηλαδὴ λογοτεχνικὴν ἀξίαν, μεγάλην ἢ μικρὰν ἀδιάφορον. Τὰ ποιήματα ταῦτα φέρουν προσέτι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῶν τὸ κύριον γνῶρισμῶν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς

¹ Ἴδε περὶ αὐτῶν εἰς σελ. 62 καὶ ἐξῆς τοῦ παρόντος τόμου.

θρησκευτικῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως: τὴν ἀντικειμενικότητα, τὴν ὁποῖαν παραλαβόντες ἐκ τῶν βυζαντινῶν διετήρησαν κατὰ παράδοσιν πλέον καὶ εἰ νεώτεροι θρησκευτικοὶ ποιηταί. Ἄλλὰ φθάνων εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς γενικῆς ἐξετάσεως τῆς μεταβυζαντινῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία φέρει τὸν κυρίως λυρικὸν χαρακτήρα, ἔχω νὰ παρατηρήσω, ὅτι καὶ ἡ ποίησις αὕτη εἶναι πρωτίστως ἰσχυρὰ ἀπήχησις παλαιότερων ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων· σπανίως ἀναγινώσκωμεν νεώτερον τοιοῦτο ποίημα, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ μᾶς ἐνθυμίζῃ πολὺ ἄλλο τοῦ αὐτοῦ θέματος παλαιότερον· ἀνευρίσκωμεν εἰς αὐτὸ ὅλα τὰ ἐσωτερικὰ στοιχεία, τὰ χαρακτηρίζοντα τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν τῶν βυζαντινῶν· συχνότατα δὲ καὶ τὰς εἰδικὰς ἐκείνας ἐκφράσεις ἢ τὰ προσδιοριστικὰ ἐπίθετα, τὰ χρησιμοποιοῦμενα ἀπακλειστικῶς διὰ ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ ἱερὰ πρόσωπα καὶ πράγματα. Τοῦτου ἕνεκα πολλὰ ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτῶν φαίνονται ὡς ἀπλαῖ μόνον διασκευαὶ παλαιότερων. Πρόχειρον παράδειγμα φέρω ποίημα τι ἐκ δεκαπεντασυλλάδων στίχων ἀνωνύμου τινὸς ποιητοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐγκώμιον εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον»¹.

1. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν κατὰ τὸ 1494 ἢ 1495 γενομένην ἐκδοσὶν τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κ. Λασκάρεως, ἐνῆ εἰς παλαιότεραν ἐκδοσὶν δὲν ὑπάρχει. Ἄλλὰ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλας μὲν ἐκδόσεις δημοσιεύεται, εἰς ἄλλας δὲ ὄχι. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσω, ὅτι ἡ δημοσίευσίς του ἐγένετο κατὰ τὸν τρόπον, ὃ ἐπειὸς ἐπιστημονικῶς ὀνομάζεται «καταλογάδην», δηλαδή ὡς πεζογράφημα· τοῦτου δ' ἕνεκα οὐδαίς ἐκ τῶν περιγραφάντων τὰ περιεχόμενα τῆς Γραμματικῆς τοῦ Λασκάρεως, ἀνέφερον αὐτὸ ὡς ποίημα, ἀλλὰ πάντες τὸ ἐχαρακτήριζον ὡς πεζὸν λόγον. Ἡ στιχουργία καὶ ἡ γλῶσσά του μοῦ γεννοῦν τὴν ὑπόνοιαν μήπως εἶναι ἔργον βυζαντινοῦ τινος, καθόσον διὰ τῶν δύο τούτων ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων του πλησιάζει πολὺ πρὸς τὰ τοιοῦτου εἶδους ποιήματα, τὰ γρηφάντα ἰδίως μεταξὺ τοῦ 10ου καὶ 12ου αἰῶνος, μολογόντι δύνανται ν' ἀποδιώκουν τὴν ὑπόνοιαν ταύτην στίχοι τινὲς περὶ τὸ τέλος εἰς τὸ ἀσυνήθιστον τότε δικτασύλλαβον μέτρον:

Χαῖρε βάθος μυστηρίων
τοῦ θεοῦ τῶν ἀποκρύφων
χαῖρε πύλη κεκλεισμένη
καὶ πηγὴ ἐσφραγισμένη.
Χαῖρε σκέπη, χαῖρε χώρα
χαῖρε ὕψος τῶν ἀγγέλων.

Περὶ τὸ τέλος ὃ ποιητῆς κουρασθεῖς, φαίνεται, νὰ στιχουργῆ, παραθέτει τὰ

Ἦν πάλαι προεκήρυξαν τῶν προφητῶν χοροῖαι,
ἀπόστολοι ἐδίδαξαν παρθένον μετὰ τόκον,
μάρτυρες ὑμνολόγησαν κυρίως θεοτόκον,
δεῦτε συμφώνως καὶ ἡμεῖς ὑμνήσωμεν ἀπαύστως
καὶ μεγαλύνωμεν αὐτήν, ὡς τοῦ θεοῦ μητέρα
καὶ τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ εἰπωμεν τῇ παρθένω:
Χαῖρε κυρᾶς ἢ πρόξενος, χαῖρε ἀρᾶς ἢ λύσις.
Χαῖρε Ἄδὰμ ἀνάκλησις καὶ λύτρωσις τῆς Ἐύας.
Χαῖρε παγκόσμιος χαρὰ. Χαῖρε ἀγγέλων δόξα
καὶ βάθος δυσθεώρητον τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῖς τούτων.
Χαῖρε καθέδρα θαυμαστὴ τοῦ πάντων βασιλέως
καὶ κλίτη καὶ παλάτιον καὶ τόκος δροσοφόρος.
Χαῖρε νεφέλη φωτεινὴ φέρουσα θεῖον ὄμβρον
καὶ τὰς ψυχὰς ποτίζουσα τῶν σὲ μακαριζόντων κτλ.

Τὸ ἐγκώμιον τοῦτο εἶναι ἀπλῶς παράφρασις ὠρισμένων στίχων ἐκ τῶν εἴκοσι τεσσάρων Οἴκων εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Παρθένου. Αἱ δὲ συνήθεις τότε παραφράσεις αὗται μετέπιπτον συχνὰ καὶ εἰς ἀπλᾶς μεταφράσεις. Οὕτω στιχουργὸς τις Μάρκος Μαρμουνᾶς¹ ἐκ Κρήτης, ζήσας πιθανῶς περὶ τὴν 15ην ἑκατοντατηρίδα, μετέφρασεν εἰς κακοζήλους δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους τὸ Σύμβολον τῆς Πιστεως:

Πιστεύω εἰς ἓνα Κύριον πατέρα αὐτογέννητον
Παγκρατῆ οὐρανίων, γηονίων τε ὑπογῆονίων τε
Καὶ ὄρατων, ἀφανῶν τε ἀπάντων ὄντα ποιητήν.
Καὶ ἓνα Κύριον υἱα θεοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν
μονογενῆ πατέρα γεννηθέντα πρὸ αἰώνων κτλ.

Τὸ συχνότατα μεταφραζόμενον ἦτο τὸ ψαλτήριον τοῦ Δαυὶδ.
Ἐκ τῆς μεταφράσεως μάλιστα τοῦ Αἰμ. Πόρτου εἰς δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους (ἴδε σελ. 327) μετεφράσθη τοῦτο ἀπειράκις εἴτε εἰς τὴν ἀρχαίαν, εἴτε εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν.

«χαῖρε» εἰς πεζὸν λόγον, προσθέτει δὲ καὶ ὄλον τὸ τροπάριον «τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβαὶμ κτλ.», ἐκτὸς ἐν τῷ πεζῷ τοῦτο μέρος εἶνε προσθήκη ἄλλου τινός. Ἀνάλογον ἐγκώμιον εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ ἕτερον εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἔχει γράψῃ περὶ τὸ 1437 ὃ ἐκ Μεθώνης Ἀθηναῖος Ἐξεδάκτυλος (ἴδε Ν. Ἑλληνομνήμονα ΙΓ' σελ. 319-320). Ἄλλ' ἀμφισβέλλω, ἂν τὸ περὶ οὗ πρόκειται ἐγκώμιον δύναται νὰ εἶναι τοῦ ἰδίου.

1. Περὶ τοῦ Μ. Μαρμουνᾶ καὶ τῆς μεταφράσεώς του ἴδε: Σ. Κ. Οἰκονόμος πρὸς Ι. Σακελλίωνα εἰς «Πανδώρα» τόμ. ΚΒ' σελ. 166-168.

Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν μεταβυζαντινῶν γράψας θρησκευτικὸν ποίημα ὡς ἔργον πρωτότυπον εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν εἶναι ὁ πολὺς Δαμασκηνὸς ὁ Στουδίτης, ὁ γεννηθεὶς εἰς Θεσσαλονίκην περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος· γενόμενος ὑποδιάκονος, καὶ εἶτα ἐπίσκοπος Λιτῆς καὶ Ρενδίνης, ἀνεκηρύχθη τέλος Μητροπολίτης Ἄρτης καὶ Νχυπάκτου· εἰς τὴν δευτέραν δὲ ταύτην πόλιν ἀπέθανε μετὰ τὸ 1575. Ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης, διακριθεὶς ὡς εἰς τῶν λαμπροτέρων κληρικῶν τοῦ 16ου αἰῶνος, παρέμεινε γνωστὸς διὰ τῶν δύο κυρίως ἔργων του εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν: τοῦ «Θησαυροῦ» καὶ τοῦ «Φυσιολόγου»¹. Τὸ ποίημα τοῦ κληρικῶ αὐτοῦ ἐξ 124 ἐλεγειακῶν στίχων φέρει τίτλον «Στίχοι ἠρωελεγεῖοι εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Ὑπερευλογημένης Θεοτόκου Μαρίας». Ἐχον χαρακτήρα διηγηματικόν, πραγματεύεται τὸν θάνατον τῆς Παρθένου ὡς ἑξῆς:

Ὁ ποιητὴς παρουσιάζει τὴν μητέρα τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς, περιστοιχιζομένην ἀπὸ τοὺς πανταχόθεν συνελθόντας Ἀποστόλους κατόπιν θείας ὑπαγορεύσεως. Οὗτοι, βλέποντες τὴν Θεοτόκον ἐνδεδυμένην μὲ ἀσυνήθιστον κόσμον, ἔρωτοῦν μὴ ἔχη σκοπὸν ν' ἀποθάνῃ. Τότε ἡ Θεομήτωρ λέγει εἰς αὐτούς, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐνεφανίσθη ὁ ἄγγελος Γαβριήλ, κρατῶν εἰς χεῖρας κλάδον φοίνικος, καὶ τῆς εἶπεν, ὅτι ἐκ τῆς γῆς θὰ πορευθῆ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ὅτι θὰ ταφῆ μὲν τὸ σῶμά της, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν της θὰ λάβῃ αὐτὸς ἀνὰ χεῖρας διὰ νὰ τὴν παραδώσῃ εἰς τὸν οὐρανόν της. Τὴν τρίτην ἡμέραν θ' ἀναστηθῆ, διὸ δὲν πρέπει νὰ λυποῦνται· καὶ ἂν ἀποπτῆ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, θὰ εἶναι ὅμως πάντοτε πλησιόντων. Ἄφοῦ εἶπεν αὐτὰ ἡ Παρθένος, ἀπέπτῃ ἡ ψυχὴ της. Οἱ παριστάμενοι ἐνῶ θρηνοῦν, ἀποφασίζουσι νὰ θάψουν τὸ σῶμά της. Παραλαμβάνουσι τὴν θεῖαν κλίνην ἐπ' ἰμοῦ τέσσαρες καὶ ἄγγελοι ὕμνοῦν ἀοράτως ἐξ οὐρανῶν. Μετὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ σώματος εἰς τὸν λίθινον τάφον, ὁ Πέτρος προτείνει νὰ ὑμνήσουν θλιβερῶς τὸν θάνατον τῆς Παρθένου. Ἀρχίζει πρῶτος τὸν θρῆνον καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Παῦλος, κατόπιν ὁ Ἰωάννης καὶ τέταρτος ὁ ἀδελφὸς τοῦτου Ἰάκωβος.

1. Περὶ τῶν δύο αὐτῶν ἔργων τοῦ Στουδίτου καὶ ἄλλων συγγραμμάτων του γίνεται ὁ προσήκων λόγος εἰς τὸ κεφάλαιον «Ὁ πεζὸς λόγος».

Τὸ ποίημα γοργῶς καὶ ζωηρῶς ἀφηγηματικόν, ἔχει ὅλην τὴν μυστικοπάθειαν τῶν πρώτων Χριστιανῶν, ἡ δὲ διαλογικὴ μορφή του καὶ ἡ παρεμβολὴ τῶν θρῆνων τῶν Ἀποστόλων προσδίδουσι εἰς αὐτὸ τὴν χαρακτηριστικὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως δραματικότητα. Ἡ ἀφήγησις δὲν ἐκφεύγει καθόλου ἀπὸ τὰ παραδεδεγμένα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸν θάνατον τῆς Θεοτόκου. Δύναμαι μάλιστα νὰ εἶπω, ὅτι τὸ ὅλον ποίημα εἶναι ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὸ Ἐξαποστειλάριον «Ἀπόστολοι ἐκ περάτων συναθροισθέντες ἐνθάδε, Γεθσημανῆ τὸ χωρίον, κηδεύσατέ μου τὸ σῶμα· καὶ σύ, υἱὲ καὶ Θεέ μου, παράλαβέ μου τὸ πνεῦμα». Ἡ φράσις εἶναι πάντοτε ποιητικὴ καὶ ὑψηλὴ, ἀνάλογος πρὸς τὸ θέμα. Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ τὸν ὁμηρικὸν τρόπον τῆς ἀφηγήσεως, συχνὰ δὲ μιμεῖται τὴν φράσιν τοῦ Ὀμήρου καὶ στίχους τοῦ δλοκλήρου, ὡς:

Τοὺς δ' ἀπαμειβομένη προσέφη Μαρίη πολύαινα:

Κέκλυτέ μεν μύσται κτλ...

Ὡς ἔφατ' αὐτὰρ μιν θανάτον τέλος ἀμφεκάλυψε...

Ὅφρ' εἶπω τὰ με θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι κελεύει...

Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ βίου τῆς Παρθένου ἔδιδαν τὰ προσφιλέστερα εἰς τὴν ὅλην χριστιανικὴν ποιησιν θέματα. Τὸ δὲ ποίημα τοῦτο τοῦ Στουδίτου, πραγματευόμενον τὸ συγκινητικώτερον διὰ τοὺς χριστιανοὺς σημεῖον τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου, ἔσχε πολλὰς κατόπιν μιμήσεις, καθόσον μάλιστα ἀναδημοσιευόμενον εἰς τὸ τέλος ὄλων τῶν ἐκδόσεων τοῦ «Θησαυροῦ» μετὰ τὴν τοῦ 1528, ὅπου τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη, ἀνεγινώσκειτο πολὺ καὶ κατεῖχε θέσιν ἐξαιρετικὴν μεταξὺ τῶν ἱερῶν ποιημάτων.

Ὁ γνησιώτερος λυρικός θρησκευτικὸς ποιητὴς εἶναι ἀναμφισβητήτως ὁ Κρήτης κληρικὸς Μάξιμος Μαργούνιος. Ἐγεννήθη εἰς τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1549· καὶ ἐνωρίς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταύτου σπουδῶν του, ἀνεδείχθη μορφή ἐπιβλητικὴ, παραμείνασα τοιαύτη ὅχι μόνον μέχρι τοῦ θανάτου του (1601), ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλους τοὺς μετέπειτα χρόνους¹. Συγγραφεὺς γονιμώτατος εἰς τὸν πεζὸν λόγον, χρησιμο-

1. Τὸ πεζογραφικὸν ἔργον τοῦ Μ. Μαργουνίου συνδέεται στενότατα μὲ ὅλην τὴν δράσιν του καὶ τὰς πλείστας ἰδιαιτέρας λεπτομερείας τοῦ βίου του.

ποιήσας εἰς αὐτὸν μετ' ἐξαιρετικῆς φιλοκαλίας καὶ τέχνης τὴν τε ἀρχαίαν καὶ λαϊκὴν γλῶσσαν, ὑπῆρξε καὶ ποιητῆς ἐκλεκτός. Τὰ ἀρχαῖζοντα ἐπιγράμματά του, ἰκανὰ τὸν ἀριθμὸν, μαρτυροῦν τὴν ποιητικὴν ἰδιοφυίαν του· ἀλλ' αὕτη διαφαίνεται κυρίως εἰς τὰ θρησκευτικὰ ποιήματά του, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν εἰς δύο μικρὰς συλλογὰς¹. (Τῆς πρώτης ἐκδοθείσης ζῶντος εἰσέτι τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς δευτέρας μετὰ τὸν θάνατόν του). Διαφορετικαὶ κατὰ τὴν τεχνικὴν μορφήν αἱ δύο αὗται συλλογαί, εἶναι ἕμοιαι κατὰ τὴν οὐσίαν. Τὰ «Ἱερὰ Ποιήματα» τῆς πρώτης, τὰ γραφέντα εἰς στίχους ἐλεγειακούς, ἔχουν τὴν ἴδιαν θρησκευτικότητα καὶ τὸν ἴδιον λυρισμὸν μὲ τῆς δευτέρας τοὺς «Ἀνακρεοντεῖους Ὑμνους», τῶν ὁποίων ὁ τίτλος φανερόναι καὶ τὸ μέτρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγράφησαν οὗτοι.

Τὰ «Ἱερὰ Ποιήματα», δώδεκα τὸν ἀριθμὸν, στρέφονται περὶ διάφορα θέματα· ἀλλ' ἔχουν ὅλα τὸ αὐτὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα καὶ τὸ ἴδιον λυρικὸν ὕψος. Εἴτε εἶναι ταῦτα ἐμνεύσεις ἐκ γεγονότων ἐξωτερικῶν, εἴτε ἐκχύσεις τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ ὡσεὶ ἐκμυστηρεύσεις ἢ ἐξωτερικεύσεις τοῦ συναισθηματικοῦ τοῦ κόσμου, ἔχουν τὴν ἴδιον ὑψηλὸν τόνον καὶ τὴν συντριβὴν ἐκείνην τῆς καρδίας, ἣ ὁποῖα προσδίδει εἰς αὐτὰ καθαρῶς ἐλεγειακὴν μορφήν. Ὁ χριστιανὸς ποιητῆς ἐμφανίζεται ὁλόκληρος μὲ τὴν ἀγνὴν καὶ βαθεῖαν πρὸς τὸ θεῖον πίστιν, τὴν φέρουσαν τὸν νοῦν εἰς κόσμους ὑψηλοτέρους. Ἡ θρησκευτικὴ πίστις γίνεται διὰ τὸν φιλόσοφον ποιητὴν Μαργούνιον δύναμις δημιουργικῆ. Σπανιώτατα ἢ νεωτέρα θρησκευτικὴ ποίησις ὠμίλησεν εἰς τόσον σεμνὴν

¹ Διὰ τοῦτο περὶ τοῦ βίου του καὶ τοῦ γενικωτέρου ἔργου του γίνεται εὐρὺς λόγος εἰς τὸ μέρος τοῦ βιβλίου τούτου «Ὁ πεζὸς λόγος».

1. Ἡ πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Μαργούνιου φέρει τὸν τίτλον: Maximi Margunii Episcopi Cytherensis, Poëmata aliquot sacra: Graece nunc primum publicata studio et opera Davidis Haeschelii, A. M. Bibliotheca reip. Augustanae. Lugduni Batavorum 1592.—Ἡ δὲ δευτέρα τὸν ἐξῆς: «Μαξίμου τοῦ Μαργούνιου Ἐπισκόπου Κυθήρων: Ὑμνοὶ Ἀνακρεόντιοι. Maximi Margunii episcopi Cytherorum Hymni Anacreontici cum interpretatione Latina Conradi Rittershusii, Augustae. Anno S. N. MDCL».—Τῶν δύο τούτων συλλογῶν, ἐξαιρετικῶς σπανίων σήμερον, ἀντίτυπα (ὁμοῦ δεδεμένα) ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην. Θεολ. 8063.

καὶ ὑψηλὴν γλῶσσαν. Καὶ κατὰ τοῦτο δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Μαργούνιου κατέχουν θέσιν ἀνωτέραν ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς ᾠδὰς τοῦ μεταγενεστέρου τοῦ Γάλλου ποιητοῦ Ἰωάννου Βαπτιστοῦ Ρουσσώ. Ἄρκει πρὸς ἀπόδειξιν τούτου νὰ συγκριθοῦν δύο ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ἑλλήνος ποιητοῦ, ἐμπνευσθέντων ἐξ ὀρισμένων ψαλμῶν τοῦ Δαυΐδ, πρὸς τὰς ὁμοίας ἐμπνεύσεως ᾠδὰς τοῦ Ρουσσώ. Ἐκ τοῦ εὐαγγελικοῦ ρητοῦ «Ὁ πλῆγων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου κτλ.» ὁ Μαργούνιος ἐμπνέεται τὸ ἐξῆς ὀλιγόστιχον ποίημα:

*Μέχρι τίνας καμάτοισιν ἀλιτροτάτοιαι γύσιο
θυμὲ ἀπαντήσεις ἀδαλέης πίδακος;
Αἶψος ἀειμένσον διζήμενος ἀκλεέσσιν
ἀμπαύειν κακῆς ἔργισσ' ὀλεθροτόκοις;
Δεῦρ' ἄγε καλλιρρόσιο προσίξο ἄγε ρεέθρου
παγᾶς ἀθανάτου, νάμασιν οὐρανίοις.
Καῦμα δ' ἀπὸ κραδίης ἀποπέμπεο ἀμπλακιάων
ἐνοστάσσων γλυκερὴν ὕδατος ὑγροσύνην,
Ἵδατος ἀλλομένοιο βίου μινέοντος ἐς ἄκρον
κλύζοντος νοεράν φυταλίην μακάρων.
Ὡς ἄρα διψαλέος γ' οὐκ ἔσσαι οὐπίαι, βλύζον
ἐκ κρυερᾶς λιβάδος γάμα ποτιζόμενος.*

Τὸ διαπνέον ἔλην τὴν ποίησιν τοῦ Μαργούνιου ὑψηλὸν θρησκευτικὸν πνεῦμα διακοσμεῖται ζωηρῶς καὶ μὲ τὸ βαθύ τῆς φύσεως αἴσθημα, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ὡς ἐκδήλωσις ἀγνῆς φυσιολατρικῆς διαθέσεως. Ὁ ποιητῆς ἔχει βαθεῖαν τὴν ἀντίληψιν τῆς φύσεως καὶ τὸ θέαμά της συγκινεῖ αὐτὸν ἐξαιρετικῶς· ὅλαι αἱ ὠραιότητές της ὁμιλοῦν πρὸς τὴν ψυχὴν του κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διεγείρεται τὸ αἴσθημα τῆς προσηλώσεως πρὸς τὸ θεῖον ἐντονότερον. Ὁλίγον τι θέλει ἀκόμη ὁ ποιητῆς διὰ νὰ εἶναι ἀληθῆς πανθειστής. Καὶ ἡ φυσιολατρεῖα αὕτη, ἣ ἀποτελοῦσα κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρχαιοτέρας ἑλληνικῆς λυρικῆς ποιήσεως, συχνὰ ἐξωτερικεύεται εἰς τὸν Μαργούνιον μὲ εἰδυλλιακὴν τινα χάριν. Νομίζει τις, ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου μὲ ἐσωτερικώτερον λυρισμὸν, ὅταν ἀναγινώσκη τὸ ποίημα τὸ φέρον τίτλον «Ἐπίκλησις εἰς τὴν ἑαυτοῦ μονὴν καὶ τις ὑπογραφή τῶν ἐν αὐτῇ, καὶ ὡς περ προσωποποιητικὴ πρὸς τὴν αὐτὴν ἱκετηρία, ὅπως αὐτὸν πάλιν ἐπισυνάξῃ» καὶ ἔχον οὕτω:

Οὐρεα καὶ ποταμοί, καὶ λιγυρθόγγιο χορείης
 ἄσματος ἔφεζομένων δένδρεσιν ὄρνιθων·
 Καὶ κρᾶναι γλαφυρὰν σταλάσοισι ἔμποκα ρεῖθρον,
 καὶ χλοάουσα πόκα, κόσμος ἐνδοτέφανος,
 Χ' ἔμμεσ ἀηδονίδων πολυπολίμιοι ὄρθροι ὠδαί,
 νήδυμον αἰ πόκ' ἄμεδ' ὕπνον ἀνιστρέπτε.
 Σμήνέα τε ξουθῶν μελισσάων, αἰ γλυκεροῖο
 δρέπεθ' ἐξ ἀνθῶν ἔγροσύναν μέλιτος.
 Τέττιγες ἱμερόεντες, ἐὺθροον οἱ λαλαγεῦντες
 καύματος ἀυαλέου δαίκνυθ' ὑπερβολήν,
 Καὶ πέτρου αὐταμάτοιο μικρῶν σκέπας, ἠδὲ τραπέζης
 ἀσκεύου τρυφερόν ἄψον ἰδ' εὐφροσύνον·
 Καὶ μονιῆς ἀγίης ἱερὸς χορός, ἠδὲ νόοιο
 ἀμετέρον καθαρὰ νεύσις ἐς οὐρανίους.
 Ἐουχίη σοφίης πολυῖστορος αὐτοδιδάκτου
 μᾶτερ ἄγνῃ, χειρῶν τ' ἐκπετάσις συνεχεῖς,
 Μέγρ' ὅτε δακρυχέων ἐπαύσομαι ἡσυχία λυγρῇ
 ὑλομανῶν παθέων αἰὲν ἐπερχομένων·
 Μέγρ' ὅθ' ὑμετέροις ποτιδέγμενά μ' ἀγκαλίδεσαι,
 ψυχραλέας κραδίης θάλπειτ' ἀθυμοσύναν·
 Δεῦρ' ἄγ' ὁμοφρονέοντα ὁμηγερέσσι ἀνακτος
 κάμματα ὑμετέροις ἱκετίησι νόον.
 Ὅφρα με δυσμενέος βίωτον κλόνον ἀστατέοντος
 ἐξερύσας καλιῆ σιήσῃ ἐν ὑμετέρῃ.
 Ὅφρα ποθ' ἀγνωτάτοισιν ὑπ' ἡσυχασιν οὐνομα θεῖον
 κικλήσκω νοερόν ὄμμ' ἀπολαμπόμενος.
 Μῦστικος ἀμπετάσαιμι δ' ἀνάκτορον, ὑψόσε βαίνων,
 καὶ νοεράς σοφίης ὅσσαν ἐὑπρόσαιτον.
 Κέκλυτέ μ' εὐχομένοιο, καὶ οἰκτροτάτοισιν ἔμελο
 εἴξατε εὐμενέως νεύμασι, ἠδὲ πόθοις.
 Τσαυτίης χάριτός τ' ἀντίρροπον εἴξατε δῶρον,
 φύοιος ὑμετέρης λεπτοτέραν ἔτασιν.
 Ναί, πάτερ, ἠρεμίην ἀπερείδσο ἡματα λοιπά
 αἰψ' ἐμῆθεν βίωτον, αἰσιν ἔγνωσ μεθόδοις.

Μὲ υποκειμενικωτέραν τὴν ἐμπνευσιν λυρικός ἀναφαίνεται ὁ
 Μαργούνιος εἰς τοὺς ἐννέα τῶν ἀριθμὸν «Ἀνακρεοντείου Ὑμνους». Ἐν
 τῷ μέτρῳ, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ ποιητὴς τοῦ ἔρωτος καὶ
 τοῦ αἵνου, ἔγινε παραδόξως τὸ μᾶλλον προσφιλὲς καὶ σύνηθες εἰς
 πολλοὺς τῶν καλλιτέρων βυζαντινῶν θρησκευτικῶν ποιητῶν. Ἴσως
 διότι τὸ γοργὸν αὐτοῦ καὶ τὸ ὑποβλητικὸν ἐθεωρήθη τὸ καταλ-
 ληλότερον τεχνικὸν μέσον διὰ τὴν πόλιν, ἢ ὁποῖα ἐξωτερικεῖ

κυρίως τὰ πάθη, τὰ συγκλονίζοντα τὴν ψυχὴν τῶν ποιητῶν τοῦ-
 των. Εἰς τὸ μέτρον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἐμιμήθησαν τελειότερον ἀπὸ
 ἄλλων τὰ ἀρχαῖα οἱ βυζαντινοὶ καὶ οἱ συνεχισταὶ τούτων μεταβυ-
 ζαντινοὶ θρησκευτικοὶ καὶ μὴ ποιηταί, ἔγραψε καὶ ὁ Μαργούνιος
 τοὺς ἐννέα ὕμνους του. Ἐὰ ποιήματα ταῦτα, μακρόστιχα ὁπωσδή-
 ποτε, εἶναι κυρίως ἱκεταὶ πρὸς τὸν Ὑψιστον καὶ δεήσεις ὁπως
 λυτρώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τυραννικοῦ τῆς ψυχῆς του πειρασμοῦ
 καὶ ἀπὸ τὰ ταπεινὰ πάθη. Πλήρη θρησκευτικότητος καὶ ταπει-
 νώσεως, ἀφθονοῦν εἰς ὑψηλὰ νοήματα καὶ ποιητικὰς εἰκόνας.
 Ὅλιγοὶ στίχοι ἀπὸ τῶν δευτέρων ὕμνων θὰ δυνηθοῦν νὰ δώσουν
 ἰδέαν τινὰ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ τρόπου τῆς συνθέσεως ἄλλων
 τῶν ἄλλων:

Πάλιν κελαινεφίης, φεῦ,
 ἄρπνη πικροῦ τυράννου
 ἰνδάλμασιν μ' ἀνάγνοις
 θολοῖ τε, καὶ τιταίναι
 τόξα σφοδρῶν βελέμων,
 ὅπως μόρον ἐπάξῃ
 ψυχῇ ἐμῇ ταπεινῇ
 ψυχῇ θεοῦ μοῖρα.
 Θλίβει δέ μου κραταιῶς
 καὶ υπλάγγνα καὶ τὸ ἦτορ,
 οὐ δ' ὁ σκοτός σκεδάζων
 πελασφόροις βολίαι,
 ἀναξ πατρὸς μεγίστου
 φῶς ἀφθιτον, κ' ἄημα
 ἀμφοῖν αἰεὶ ὁμοῖον,
 μονάς, τριάς τε δ' αἰθις
 ὕμνουμένη ἀφράστως
 θεὸς ξένως πέλων εἰς,

ὁ λάμψας ἐν σκοτεινῇ
 καταστάσει μένουσι
 θραύσαν βέλεμνα πικρὰ
 λῦσον νέφος σκοτῶδες·
 λάμψον δέ μοι τὸν φῶς,
 τούτου με ἐκσαῶζον.
 στρέψον δ' ἐπ' αὐτὸν ὄπλα,
 σῆς παναθενῶς φαρμάκης,
 βάλλων ἔσοις δίοτοις
 τομωτέροις μαχαίρας·
 καὶ πέμπε ἐς ζοφώδη
 χῶρον, τὸν ἔσχεν αἰνῇ
 παλαιτάτῃ ἀνοίῃ.
 Νοήμασι δὲ θεοῖς
 ἀγαῖς τε σῶν ἐρώτων
 ἀναπτέρου ἐμὸν νοῦν
 καὶ νύκτα καὶ κατ' ἡμαρ.
 κτλ. κτλ. κτλ.

Ὡς θρησκευτικὰ ποιήματα οἱ «Ἀνακρεόντειοι Ὑμνοὶ» εἶναι
 ἐκ τῶν καλλιτέρων προϊόντων τῆς ὅλης χριστιανικῆς ποιήσεως.
 Διαλάμπει εἰς αὐτοὺς ἢ πρὸς τὸ θεῖον πίστις, καὶ εἶναι λίαν προ-
 φανῆς ἡ θεοπρέπεια καὶ ἡ σεμνότης τῆς φράσεως, ἐνῶν ἐξ ἄλλου
 τὸ ὑψηλὸν τοῦ νοήματος εὐρίσκεται εἰς ἁρμονίαν μὲ τὸ ποιητικὸν
 τῶν λέξεων. Διὰ τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ εἴπεν ὑπερβολὴν τινὰ ὁ
 ἐκδώσας τοὺς Ὑμνοὺς μετὰ λατινικῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεως
 Κορράδος Ριττερσούσιος, γνωματεύσας ὅτι δύνανται αὐτοὶ νὰ τε-

θεῶν πλησίον τῶν ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Συμεῖου.

Οἱ κατὰ τοὺς ἴδιους χρόνους διάφοροι ἄλλοι θρησκευτικοὶ ποιηταὶ δὲν παρουσιάζουν τίποτε τὸ ἐξαιρετικόν· συγκρινόμενοι μάλιστα πρὸς τὸν Μαργούνιον φαίνονται ἔτι μᾶλλον ἀσήμαντοι. Τῶν περισσοτέρων ὅμως ἐξ αὐτῶν τὰ ἔργα δὲν ἐδημοσιεύθησαν καὶ σώζονται μόνον εἰς χειρόγραφα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι καὶ δὲν ἀνεγινώσκοντο. Πολλὰ ἐκυκλοφόρουν εἰς πλῆθος ἀντιγράφων, ἀνευρισκομένων ἔκτοτε εἰς τὰς βιβλιοθήκας διαφόρων μοναστηρίων ἢ σχολείων. Ἰκανὰ δὲ ἐξ αὐτῶν, καίτοι ἦσαν καὶ τὰ ἴδια μιμήσεις παλαιότερων, εἶχαν τὰς ὑπὸ νεωτέρων στιχουργῶν ἀπομιμήσεις των. Οἱ θρησκευτικοὶ αὗτοι ποιηταὶ δὲν ἠδύναντο, ὡς φαίνεται, νὰ εἶναι κάπως πρωτότυποι εἰς τὴν ἔμπνευσίν των καὶ διὰ τοῦτο συνήθως ἐπανελάμβανον κατὰ προτίμησιν τὰ λίαν γνωστά. Ὡς δὲ ἐλέχθη ἐπανειλημμένως, διάφορα σημεῖα ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καὶ δεήσεις πρὸς αὐτὴν ἦσαν τὰ προσφιλέστερα θέματά των. Οὕτως ὁ Ἀθηναῖος Φραγκῖσκος Τρίμης (1583—1627), τὸν ὁποῖον μερικοὶ ξένοι ἀπεκάλουν Τρίνον καὶ ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν ἑλληνικὴν ρητορικὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον τῆς Ρώμης, κατόπιν δὲ φιλολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζης, διαδεχθεὶς τὸν Γεώργιον Κορέσσιον, ἔγραψε ποίημα εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ ἐκ 301 ἠρωϊκῶν στίχων φέρον τίτλον «Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Παρθένου», καὶ μένον ἀνέκδοτον εἰσέτι. Ὁ δὲ ἐκ Κρήτης Ἰωάννης Μορεζῆνος (γεννηθεὶς περὶ τὸ 1515—1520) εἰς τὸ ἐξ 24 ἑξαστίχων στροφῶν, ὀκτασυλλάθων καὶ ὁμοιοκαταληκτουσῶν, ποίημά του «Δέησις πρὸς τὴν Θεοτόκον»¹ φαίνεται μιμούμενος κατὰ τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως τοῦ ποιήματός του τὰς διαφόρους «ἀλφαβήτους», διότι ἐκάστης στροφῆς ἢ πρώτη λέξις ἀρχίζει μὲ γράμμα ἀνταποκρινόμενον πρὸς ἓν τῶν 24 γραμμάτων τῆς ἀλφαβήτου ἀπὸ τοῦ α μέχρι τοῦ ὦ μεγάλου. Κατὰ τὸ

1. Ἴδε ὅσα γράφει περὶ Ἰωάννου Μορεζῆνου ὁ Μ. Γεδειὸν εἰς τὴν μελέτην του «Μνημεῖα τῆς ἐν τῇ Μεσαιωνῇ ἑλληνικῆς ποιήσεως», δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Παρνασσός» τόμ. Α' σελ. 533—537 καὶ 862—8, ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἡ «Δέησις». — Ἡ στιχουργία ὅμως τῆς ποιήσεως καὶ ἡ γλῶσσα του γεννᾷ τὴν ὑπόνοιαν μήπως τοῦτο ἔγραφε εἰς νεωτέρους χρόνους καὶ κακῶς ἀποδίδεται εἰς τὸν Μορεζῆνον.

περιεχόμενόν της ἢ «Δέησις» εἶναι πολὺ διάφορος τῶν «κατὰ κτυκῶν ἀλφαβήτων», ἀλλ' ἔχει καὶ αὕτη τὸν καταναυκτικὸν τόνον, χωρὶς τοῦτο νὰ προσδίδῃ εἰς αὐτὴν ποιητικὴν τινα ἀξίαν, ὑπερβαίνουσαν τὴν ἀπλὴν πεζολογίαν, τὴν χαρακτηριστικὴν δηλαδὴ ιδιότητα, τὴν ὁποῖαν ἔχουν τὰ περισσότερα ἐκ τῶν τοιούτου εἶδους στιχουργημάτων τῶν χρόνων αὐτῶν καὶ τῶν μετέπειτα.

Τὰ μακροσκελῆ θρησκευτικὰ ποιήματα τοῦ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα γεννηθέντος Ζηκυνθίου ἱερέως Ἰωσήφ Βάρτσελη ἢ Μπάρτιζελη (ὁ ὁποῖος, πρὶν γίνῃ κληρικός, ἐλέγετο Ἰωάννης) δὲν φαίνονται νὰ εἶναι πρωτότυπα, ὡς βεβαιώνει ὁ πρῶτος ὁμιλήσας περὶ αὐτοῦ νεώτερος βιογράφος του Ν. Κατραμῆς¹, ὁ δημοσιεύσας καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα των ἐκ τινος κώδικος ἀντιγραφέντος κατὰ τὸ 1666. Τὰ ποιήματα ταῦτα εἰς διάφορα νεώτερα μέτρα καὶ εἰς γλῶσσαν, ἄλλα μὲν ἀρχαίως, ἄλλα δὲ λαϊκῆν καὶ ἄλλα ἀνάμικτον, εἶναι μᾶλλον ἀντιγραφαὶ καὶ διασκευαὶ παλαιότερων. Οὕτως οἱ δημοσιευόμενοι πρῶτοι στίχοι, 15σύλλαβοι καὶ ὁμοιοκατάληκτοι, τοῦ ποιήματος «Ἐγκώμια εἰς τὴν ὑπέραγνον τοῦ Θεοῦ Μητέρα» εἶναι ἢ καθαρὰ ἀντιγραφή τῶν πρώτων στίχων τοῦ προμνημονευθέντος ποιήματος «Ἐγκώμιον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου» τοῦ Ἀθανασίου Ἐξαδακτύλου ἢ διασκευὴ αὐτῶν κατὰ μίαν ἢ δύο λέξεις χάριν τῆς ὁμοιοκαταληξίας καὶ μόνον. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δημοσιευομένων ἀποσπασμάτων τῶν ἄλλων ποιημάτων οἱ περισσότεροι στίχοι ἐνθυμίζουσι παραπολὺ—ἔταν δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι—στίχους παλαιότερους καὶ ἰδίως ἐκ τῆς δημοσιευθείσης κατὰ τὸ 1524 συλλογῆς «Πένθος ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή» καὶ ἄλλων. Ὅπως δὴποτε ὅμως ἡ δημοσίευσις ὅλων τῶν ποιημάτων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸν ὡς ἄνω κώδικα θὰ μᾶς ἐγνώριζεν ἰκανὸν μέρος τῆς παλαιότερας μεταβυζαντινῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐχρησιμοποιήθησαν στιχουργικὴ νεώτερα καὶ γλῶσσα ἀπλουστερα καὶ ἢ ὁποῖα κατὰ τὸ μέγιστον μέρος της διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ματαιότητος τοῦ ἐπιγείου βίου, τοῦ εὐρίσκοντος τὴν ἀπὸ τῶν δεινῶν λύτρωσιν εἰς τὸν θάνατον, τὴν δὲ ἐλπίδα καὶ χάριν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. Πάντα τὰ ποιήματα ταῦτα εἰς

1. Ν. Κατραμῆς: σελ. 337—341.

τὴν ἀπλότητα τῶν νοημάτων καὶ τῆς φράσεως τῶν περικλείουν ἕλην τὴν περὶ τῆς παρούσης καὶ μελλούσης ζωῆς χριστιανικὴν φιλοσοφίαν καὶ διὰ τοῦτο εἰς πολλὰ μέρη τῶν φαίνονται ἢ μᾶλλον εἶναι ἐπέκτασις τῆς Νεκρωσίμου Ἀκολουθίας, τῆς ὁποίας ἐνθυμίζουσι ὄχι μόνον τὸ ὄλον πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ φράσεις ὁλοκλήρους.

Ἀνέκδοτα ἐπίσης σώζονται ποιήματά τινα θρησκευτικοῦ καὶ διδασκατικοῦ περιεχομένου, τὰ ὁποῖα ἔγραψαν ὁ Κύπριος Ἰλαρίων Κιγάλας (1624—1681), ὁ ἀνακηρυχθεὶς ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παρθενίου μέγας θεολόγος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τὰ συγγράμματά του εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν ὁ συγγενὴς τούτου Ἰωάννης Κιγάλας (1623—1687), ὁ διδάξας φιλοσοφίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παταύου, ὁ ὁποῖος πλὴν ἐπιγραμμάτων τινῶν προταχθέντων εἰς δημοσιευθέντα ἄλλων βιβλία ἔγραψε καὶ τὰ ποιήματα: Μυστικὸς ἐπιθαλάμιος εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον, εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ σαρκωθέντος Λόγου, εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου¹, ὁ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνος, Κύπριος καὶ οὗτος, «Ἐγκώμιον τῆς νέας Ἡοῦς²», καὶ ἄλλοι.

Εἰς τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν εἶναι μιμήσεις παλαιότερων, πρέπει νὰ συγκαταλεγῇ καὶ τὸ ἐκ 334 ὁμοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυσλλάβων ποίημα, τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1684 ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Στίχοι κτλ.» τοῦ Κρητοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆ, τοῦ μᾶλλον γνωστοῦ ὡς συγγραφέως καὶ ἐκδότου ἀκολουθιῶν διαφόρων ἁγίων καὶ ὡς εἰκονογράφου³. Τὸ ποίημα

1. Ἴδε «Κώδιξ Βατοπεδινός κτλ.» ἀριθ. 432.

2. Ἴδε «Κώδιξ Βατοπεδινός κτλ.» ἀριθ. 432.

3. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ποιήματος ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοῦ Στίχοι διὰ μέτρων ἀπλῶν ὁμοιοκατάληκτοι, συντεθέντες παρὰ Ἐμμανουὴλ ἱερέως τοῦ Τζάνε λεγομένου Μπουνιαλῆ. Ἐντίθηται ἀρχιδ'. Παρὰ Νικολάου Γλυκεῖ, τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. — Τῆς σπανιωτάτης σήμερον ἐκδόσεως ταύτης ἀντίτυπον ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην: Ν.Φ.*1141.

4. Πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὁ Α. Παπαδόπουλος Βρεττός ἔγραψεν (εἰς Νεοελλην. Φιλολογίαν τόμ. Α' σελ. 240) ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς ἐλέγετο Μαρτίνος, πρὶν χειροτονηθῆναι ἱερεὺς. Τὴν πληροφορίαν

τοῦτο εἰς γλῶσσαν ἀρχαίζουσαν μὲν κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν περισοτέρων λέξεων, ἀλλὰ μὴδὲν τὸ ἀρχαϊκὸν ἔχουσαν εἰς τὴν σύν-

ταύτην ἐπανελάθεν ὁ Κ. Σάβας (εἰς α', 346) διὰ νὰ τὴν ἀποδεχθεῖν καὶ ὁ Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος καὶ ὄλοι εἰ μετ' αὐτοὺς γράψαντες περὶ τοῦ Μπουνιαλῆ. Κατὰ τούτους λοιπὸν ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς, ὁ γνωστὸς εἰκονογράφος καὶ ἱερεὺς τοῦ εἰς τὴν Βενετιανὴν ἑλληνικὴν Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου^α, ποιητὴς δὲ καὶ τοῦ ὡς ἄνω ποιήματος, καὶ ὁ Μαρτίνος Τζάνε Μπουνιαλῆς, ὁ ποιητὴς τοῦ «Κρητικοῦ Πολέμου» καὶ τῶν θρησκευτικῶν στιχουργημάτων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὴν συλλογὴν «Κατάνυξις Ὁφέλιμος διὰ κάθε χριστιανόν» εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Ἄλλ' ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου Βρεττοῦ πληροφορία, κατὰ τὴν γνώμην μου, δὲν εἶναι ἀκριδῆς καὶ ἔγεινεν ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν ἄλλων ὅπως ἀβασανίστως. Εἰς τοῦτο δὲ πείθομαι ἐκ τῶν ἑξῆς: Τὰ διάφορα ἔργα τοῦ Ἐμμανουὴλ τοῦ χρηματίσαντος ἱερέως εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον κατὰ τὸ 1659 καὶ μεταλλάξαντος οὐκ ὀλίγως τὸ ὄνομά του ἀπὸ Μαρτίνος εἰς Ἐμμανουὴλ πρὸ τῆς χρονολογίας ταύτης, ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὸ 1671 καὶ 1684. Ἀλλὰ καὶ ὁ «Κρητικὸς πόλεμος» ἐδημοσιεύθη μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρτίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ κατὰ τὸ 1681, εἰδικώτερον δὲ κατὰ τὸ 1684 ἐδημοσιεύθησαν μὲ τὸ ὄνομα μὲν τοῦ Ἐμμανουὴλ τὸ ποίημα «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου», μὲ τὸ ὄνομα δὲ τοῦ Μαρτίνου «Ἡ κατάνυξις Ὁφέλιμος». Παρουσιάζεται ἐπιπλέον καὶ ὁ αὐτὸς ποιητὴς δημοσιεύων, κατὰ τὸ ἴδιον μάλιστα ἔτος, ἔργα του μὲ διαφορετικὰ κύρια ὄνόματα. Τοῦτο ὁμοίως ἀποβαίνει ἰκηνῶς περίεργον. Διότι ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀλλαγῆς τοῦ ἐπιθέτου, ἴσως αὐτὸ νὰ ἐδικαιολογεῖτο ὡς ἀφαιρέμενον εἰς κάποιον ἰδιαίτερον λόγον ἢ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ποιητοῦ νὰ μείνῃ ἀγνωστος. Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ Μπουνιαλῆς ἔζη εἰς Βενετίαν ὡς κληρικὸς, ἀπηθύνετο δὲ καὶ πρὸς συγχρόνους του, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐγνώριζον, δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ χρησιμοποιῆται πότε τὸ κύριον ὄνομα τοῦ κληρικοῦ καὶ πότε τὸ τοῦ κοσμικοῦ, πράγμα τὸ ἐπιτελεῖν δὲν ἠδύνατο ἄλλως τε νὰ κάμῃ, κληρικὸς ὢν, διότι ἀπαξ μεταλλάξας τὸ ὄνομά του, τὸ δεύτερον καὶ μόνον, ἦτοι τὸ τοῦ κληρικοῦ, ἔπρεπε νὰ φέρῃ κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ νόμιμα καὶ νὰ ἔχη ἐντελῶς λησιμονήσῃ τὸ πρῶτον. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ προσθέτει πάντοτε πλησίον τοῦ ὀνόματός του καὶ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «ὁ εἰκονογράφος» καὶ ἐπὶ πλέον ἐτι εὐτοῦς ἔγραψε καὶ εἰς τὴν ἀρχαίζουσαν καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν, ἐνῆ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρτίνου ὑπάρχει εἰς ἔργα μόνον εἰς τὴν λαϊκὴν. Ἐκ πάντων τούτων ἐσχημάτισα τὴν σταθερὰν γνώμην, ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ καὶ ὁ Μαρτίνος εἶναι δύο διαφορετικὰ πρόσωπα. Ἴσως ἀδελφοὶ ἢ τουλάχιστον στενότεροι συγγενεῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ κλάδου τῶν Τζάνε Μπουνιαλῆων. Τὴν γνώμην μου δὲ ταύτην ἐνισχύουσι ἐτι μᾶλλον δύο

α. Ἴδε περὶ τῶν λεπτομερειῶν αὐτῶν εἰς Ι. Βελοῦδη «Ἀποικία Ἑλλήνων κτλ.» σελ. 51, 56, 146 καὶ 181.—Ὁ Βελοῦδης εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο οὐδὲν ὁμιλεῖ περὶ Μαρτίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, ἀλλὰ μόνον περὶ Ἐμμανουὴλ.

ταξιν και τον ὄλον σχηματισμὸν τῆς φράσεως, εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος του προφανῆς τῶν 24 αἰκῶν τοῦ Ἁκαθίστου Ἑμνου μίμησις, εἰς τὴν ὁποίαν παρεμβάλλονται και ὄλαι αἰ στοιχειώδεις ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας περὶ τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδάμ και τῆς Εὐας, τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, τῆς ἀναμαρτήτου συλλήψεως κτλ. Ἐὶ ἐγκώμιον τῆς Θεοτόκου γίνεται μετὴν ἀφθονον χρῆσιν ὄλων τῶν χαρακτηρηστικῶν ἐπιθέτων και προσδιορισμῶν τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὸν Ἁκαθίστον Ἑμνον, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἱκανοὶ στίχοι τοῦ Μπουνιαλῆ ἐνθυμίζουσι στίχους τοῦ προμνημονευθέντος ἀνωτύμου ποιητοῦ παρομοίου ποιήματος «Ἐγκώμιον εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον» και τῶν ἄλλων τῶν ἐκ τοῦ Ἁκαθίστου Ἑμνου ἀπορρυσάντων. Ἐὶ δὲ, εἰ ἀπὸ τὴν νέαν ταύτην ποιήσιν λείπει ἢ πρωτοτυπία καθ' ὄλας τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ θέματος. Ἄν μάλιστα οἱ στίχοι αὗτοι τοῦ Μπουνιαλῆ και τῶν ἄλλων τῶν πραγματευθέντων τὸ ἴδιον θέμα συγκριθεῖν πρὸς τὴν παρομοίαν ὑποθέσεως ὡδὴν τοῦ Λεονάρδου Φιλαρᾶ, γίνεται καταφανέστερον πόσον ὁ δεύτερος οὗτος ὑπῆρξεν ἀληθινότερος ποιητής, δυνήθει νὰ εἴπη γνωστὰ πράγματα μετέχνην και τρόπον ἐντελῶς ἰδικόν του. Ἄλλὰ παρ' ὄλα ταῦτα τὸ ποίημα τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουνιαλῆ ἔνεκα τῆς καλῆς στιχουργίας του και τῆς ἀπλουστεράς ἀρχαϊζού-

σχετικοὶ στίχοι τοῦ Μαρίνου. Εἰς τὴν «Φιλοναϊκίαν Χάνδακος και Ρεθύμνου» τὴν ἀκολουθοῦσαν τὸ ἀπικὸν ποίημα «Ὁ Κρητικὸς πόλεμος», ὁ Μαρῖνος ἀναφέρων ὡς ἀπὸ μέρους τοῦ Ρεθύμνου, τοὺς διαπρέφαντας εἰς τὰ γράμματα και τὰς τέχνας Ρεθυμνίους, λέγει :

Και τὸν παπᾶ κύρ Μανουὴλ τὸν ἀγιογράφον βάνε
τὸν Ρεθυμνιώτη Μπουνιαλῆ και Κωνσταντῖνο Τζάνε. α

Ἐὶ ἦτον ἱκανῶς παράλογον και κάπως ἀστεῖον, εἰ ἀν ποιητής, γράφων διὰ νὰ τὸν ἀναγνώσουν οἱ σύγχρονοι του, ἐπῆγει ἑαυτὸν μετ' ἄλλο κύριον ὄνομα και παρουσιάζετο δισυπόστατος.

Ἐμακρολόγησα κάπως εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ὑπάρξεως δύο Μπουνιαλῆδων, διότι ἐνόμισα, ὅτι ἤξιζε τὸν κόπον νὰ διευκρινισθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο, προκειμένου περὶ δύο ἐκ τῶν μάλλον ἀξίων λόγου ἀνδρῶν κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν, πρὸς ἀποφυγὴν παρομοίας συγχύσεως εἰς τὸ μέλλον.

α. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Τζάνης ἦτον ἐκ τῶν καλλιτέρων Ἑλλήνων ἀγιογράφων τοῦ 17ου αἰῶνος.

σης γλώσσης του ἀναγινώσκειται εὐκόλως και εὐχαρίστως, ἢ δὲ θρησκευτικότης τοῦ ποιητοῦ γίνεται ἐμφανεστερά.

Οἱ θρησκευτικοὶ αὗτοι ποιηταί, οἱ στιχουργοῦντες διὰ νὰ ἐξωτερικεύσουν ἔτι ὑπαγορεύει εἰς αὐτοὺς ἡ χριστιανικὴ των πίστις, τὸ μυστήριον τῆς θρησκείας, ὁ ἐνθουσιασμὸς των ἀπὸ τὴν ἀνάπολῃσιν τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, τῆς Μητρὸς του και τῶν ἁγίων, ἐμίλουσιν συνήθως ἀπλῶς και ἀφελῶς, μένοντες ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς ἰδέας και τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, και διὰ τοῦτο πολλὰ εἶναι προτιμότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι, ἀρχαιομαθεῖς βεβαίως και σοφώτεροι ἴσως, ζητοῦν τὰ διακοσμητικὰ τῆς θρησκευτικῆς των ποιήσεως εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Ὁ κλασικισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως εἶχε παρέλθει πλέον διὰ τοῦτο και ἔτι γράφεται συμφώνως μετ' ὁ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν ἔχει κἄν τὴν ἀξίαν τῆς συνηθείας τῆς ἐποχῆς. Οἱ πρῶτοι εἶναι τουλάχιστον εὐκρινέστεροι και δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγουν εἰς χρῆσιν λογοτεχνικῶν μέσων, ξένων πρὸς τὴν κυρίαν οὐσίαν τῆς ποιήσεώς των. Τὰ διακοσμητικὰ και τὰς παρομοιώσεις τὰς ἀρῶνται ἐξ αὐτῆς τῆς θρησκευτικῆς των πίστεως και τοῦ θρησκευτικοῦ των αἰσθήματος. Οἱ ἐλεγειακοὶ στίχοι τοὺς ὁποῖους ὁ ἐκ Ζηκύνθου Ἐμμανουὴλ Κουερῖνης (1670), ὁ σπουδᾶσας φιλολογίαν εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον τοῦ Παταύτου και γνώστης τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς και Ἰταλικῆς, ἔγραψεν «Εἰς τὴν πανήγυριν τῆς Θεομητορικῆς Μεταστάσεως :»

Φοῖβος εἶν γενέτειραν ρύσαστο, πότιμον ἀπώσας,
Πύθωνος τὸ πάλαι ἀντιον ὄρουμένου.
Ταῦτα δὲ μῦθος εἶν. Λητιὸ γάρ, ἢ Θεομήτωρ
Πύθων δ' εἶσι μέρος, Χριστὸς ἀναξ, Φαέθων.
Ὅς μόνον ἐκθρόσποντα δοκεύσας ἄντα Τεκούσης
Γύσαστο νιν ταχέως, εἰς Πύλου ἕως ἄγων².

μετ' ὄλην τὴν ἀρχαιοπρέπειάν των και τὴν κλασικότητα τῶν παρομοιώσεων δὲν δύνανται νὰ ὁμνήσουν τὴν Θεομήτορα, ὡς ὁμνεῖν αὐτὴν οἱ στίχοι αἴφνης τοῦ προμνημονευθέντος Πατριάρ-

1. Ἴδε περὶ αὐτοῦ ὀλίγα τιὰ εἰς Ν. Κατράμην σελ. 376—377, ὅπου δημοσιεύονται και δύο Ἰταλικά σονέτα του.

2. Οἱ στίχοι οὗτοι περιλαμβάνονται εἰς τὴν συλλογὴν «Ἄλυθη Εὐλαθείας κτλ.»

χου Ἀθανασίου Πατελάρου, οἱ φερόμενοι ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἕμνος πρὸς τὴν Ἀειπάρθενον καὶ Θεοτόκον Μαρίαν:»

*Ἀρχαγγέλων, Ἀγγέλων τὰ τάγματα,
ροερῶν στρατιῶν τὰ συστήματα,
τὰ φρικτὰ σου, Παρθένε, θαυμάσια
μεγαλύναι οὐδόλως ἰσχύουσι
σὺ γὰρ εἰ αὐτῶν δόξα καὶ καύχημα. κτλ.*

Οἱ θρησκευτικοὶ ποιηταί, οἱ χρησιμοποιοῦντες τὸν ἱσούλλα-
βον στίχον ἢ ἄλλους στίχους μὴ ἔχοντας κατὰ τὸ μέτρον σχέσιν
μὲ τοὺς ἰάμβους καὶ τοὺς ἐλεγειακοὺς καὶ τοὺς δακτυλικοὺς ἑξα-
μέτρους ἀπλοποιοῦν ἱκανῶς κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς καὶ τὴν
εἰς ἀρχαῖζουσας γλῶσσαν φράσιν των· καὶ τοῦτο, διότι βε-
βαίως εἰς τὴν νεωτέραν ταύτην μετρικὴν ἢ ἀρχαία περιαιολογία
θὰ ἦτον ἐμπόδιον μέγα. Καὶ ἂν ἡ ἀπλοποίησις αὕτη ἐγένετο συ-
στηματικωτέρα ὑπὸ τῶν εἰλικρινεστέρων αὐτῶν θρησκευτικῶν
ποιητῶν ἴσως νὰ ἐδημιουργεῖτο μεταβυζαντινὴ τις θρησκευτικὴ
ποίησις, ἢ ὁποῖα νὰ μὴ ἦτον ἀναξία ἱκανῆς προσοχῆς. Τὴν σκέ-
ψιν ταύτην δικαιολογοῦν, πλὴν πολλῶν ἄλλων εἰς ταιαῦτα μέτρα
στιχουργημάτων, καὶ οἱ «Στίχοι Θρηνητικοί», τοὺς ὁποίους
ἔγραψεν εἰς τὴν τελευταίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Οὐγγρεβλαχίας Νι-
κολάου Μαυροκορδάτου (1730) ὁ Μητροπολίτης Τορνόδου καὶ
ἐξάρχος Βουλγαρίας Ἰωσήφ. Ὁ Ἰωσήφ αὗτος¹ ἐγεννήθη περὶ
τὸ τέλος τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὅπου ἐξε-
παιδεύθη καὶ ἐχειροτονήθη ἱερεὺς. Κατὰ τὸ 1709 μετέβη εἰς
Κωνσταντινούπολιν καὶ διορίσθη πατριαρχικὸς ἱεροκῆρυξ εἰς
ὄλους τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως ταύτης. Γενόμενος Μητροπολίτης
Τορνόδου περὶ τὸ 1714, ἐτήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο μέχρι τοῦ
1722, ὅποτε, παραιτηθεὶς αὐτοῦ, μετέβη εἰς Βουκουρέστιον· μετὰ
διετηρῆ δὲ ἐκεῖ διαμονὴν ἀπῆλθεν εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὅπου μονάζων
ἀπεβίωσε μετὰ τὸ 1754—1755. Ὁ διοριστὸς μείνας διὰ τὴν
ἀρετὴν του καὶ τὴν ταπεινοφροσύνην του κληρικὸς αὗτος ἦτο γό-
νιμος συγγραφεὺς, συνθέσας πολλὰ εἰς τε τὸν ἑμμετρον καὶ τὸν
πεζὸν λόγον, ἰδίως διδασκὰς. Τὰ θρησκευτικὰ κυρίως περιεχομέ-

1. Βιογραφικὰς καὶ ἄλλας περὶ τοῦ Ἰωσήφ πληροφορίας ἴδε τοῦ: Ἀλεξ.
Λαυριώτη «Ἰωσήφ Τορνόδου» εἰς «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» Περίοδος
δευτέρα τόμος Δ' (Κωνσταντινούπολις 1887) σελ. 207—215.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ ΙΕ' ΑΙΩΝΟΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΤ' ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ Β'.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΖΗΚΑΚΗ

ΟΔΟΣ ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΛΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

1927

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

(1453 - 1800)

Β'—Η ΠΟΙΗΣΙΣ

(Συνέχεια)

II. Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ¹

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων περὶ τῆς λογιᾶς ποιήσεως καὶ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι αἱ νέαι πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθη τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος μετὰ τὴν 29ην Μαρτίου 1453, οὐδόλως ἦσαν πρόσφοροι διὰ νὰ προαχθῇ ἡ καθόλου ποίησις. Συνεπῶς ἔτι ἰσχυσε διὰ τὴν λογίαν ποίησιν δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἰσχύσῃ καὶ διὰ τὴν δημοτικὴν.

Ἡ λογία ποίησις διὰ τοὺς εἰδικωτέρους λόγους, οἱ ὁποῖοι ἐξετέθησαν εὐρέως κατὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς, ἐκαλλιεργήθη μεγάλως, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποδώσῃ καρποὺς ἀνταξίους τῆς μεγάλης καλλιεργείας. Ἐπι πλεόν ἡ ποίησις αὕτη εἶχε θέσει σκοπὸν τῆς νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν παράδοσιν, νὰ διατελῇ ὑπὸ τὴν αἴγλην καὶ τὴν δύναμιν τῆς μεγάλης αὐτῆς παραδόσεως. Ἀλλ' ἡ δημοτικὴ ποίησις, ἀντὶ νὰ συνεχίξῃ, ἐδημιοῦργει μᾶλλον παράδοσιν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δύναμαι νὰ ἐπαναλάβω ὅσα σχετικὰ πρὸς τὸ τριεὺς γεγονός διετύπωσα : « Ἐὰν

1. Ἐπιθυμῶ δὲ εἰς τὸν γενικὸν ὅρον « δημοτικὴ ποίησις » περιλαμβάνεται πᾶσα ἡ ποίησις ἢ γεγραμμένη εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν καὶ ὄχι τὰ « δημοτικὰ τραγούδια » μόνον.

ἢ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ποιήσεις τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων εὐρίσκετο εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὸ κυριονόμον τότε ἀνά πάντα σχεδὸν τὸν πεπολιτισμένον κόσμον πνεῦμα τοῦ ἱπποτικοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ παρήγαγε πλὴν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ τὰ μυθιστορηματικῆς ὑφῆς ἔμμετρα ἔργα, κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν ἢ ποιήσεις αὕτη στρέφεται πρὸς νέους ὀρίζοντας καὶ προσαρμόζεται πρὸς τὴν νέαν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν μύθων καὶ τῶν ρωμαντικῶν ἱστοριῶν ἢ δημοτικῆς ποιήσεως μεταπίπτει εἰς νέον κόσμον, τὸν ὁποῖον ἀποτελοῦν αἱ γενικαὶ καὶ εἰδικαὶ λεπτομέρειαι τοῦ πρακτικοῦ καὶ ἔθνικοῦ βίου. Ὁ κόσμος τῆς φαντασίας ὑποχωρεῖ πρὸ τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἢ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς πραγματικότητος ἀντίκρουσις τοῦ ἔθνικοῦ βίου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν.²»

Τὰ ὀλίγα καὶ ὄχι τόσον ἀπολύτου ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως προϊόντα τῆς τεχνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ δημιουργήσουν ποιητικὴν παράδοσιν, ἀξίαν νὰ συνεχισθῇ μετὰ πιστῆς εἰς αὐτὴν καὶ στενῆς προσηλώσεως. Ἡ δημοτικὴ ποίησις τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς ἐμφανίζεται κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος ὡς γνησίαι ἑλληνικὴ ἐκδήλωσις, ὡς ἐξωτερικεύσεις τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐσωτερικῆς τῆς δυνάμεως καὶ ἀξίας. Ἄλλὰ δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν λόγον εἶναι καὶ ποιήσεις ἐντελῶς νέα — ὡς πρὸς τὴν γέννησίν της — καὶ κατὰ συνέπειαν φέρει ἐντός της ὡς κύριον γνώρισμα τὸ ἀδιάπλαστον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ τὴν λιτότητα εἰς τὴν οὐσίαν. Χωρὶς νὰ συγκρίνωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν σύγχρονόν της ποίησιν ἄλλων λαῶν ἢ πρὸς τὴν προγενεστέραν ἑλληνικὴν, χωρὶς νὰ τὴν προσαρμόζωμεν πρὸς ἰδεώδεις ἀνώτερον ἢ προϋπάρξαν — ὅποτε ἢ ἐξιστόρησις της θὰ ἦτο πολὺ δογματικὴ — ἀλλ' ἐξετάζοντες αὐτὴν μόνον ὡς μᾶς παρουσιάζεται καὶ δεχόμενοι ταύτην ἀπλῶς οἷα εἶναι, ὡς πνευματικὴν ἐκδήλωσιν μιᾶς ἐποχῆς καὶ ἑνὸς λαοῦ, ὡς ἀπόρροισιν αἰτίων, τὰ ὁποῖα τὴν παρήγαγον, μὲ μόνην τὴν πρόθεσιν νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν καὶ νὰ τὴν ἐννοήσωμεν, βλέπομεν ὅτι δὲν ἱκανοποιεῖ βεβαίως

τὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως ποιήσεις, ἀλλὰ καὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν εἰς αὐτὴν, ὅτι ἐγκλείει ἀλήθειάν τιναν· τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀπεικονίσεως τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν παρήγετο, τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἢ ὁποῖα ἐδίδοε τὰ στοιχεῖα διὰ νὰ παραχθῇ, τῶν αἰτίων ὑπὸ τὴν δυνάμειν τῶν ὁποίων διεμορφόνητο οἷα εἶναι.

Ἡ φιλολογία λαοῦ τινος ἀκολουθεῖ δρόμον ἀνάλογον πρὸς τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀνελλίσσεται ἢ ὅλη ζωὴ του. Καὶ ἡ φιλολογία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἐλευθέραν πολιτικὴν ζωὴν, ἢ δὲ κοινωνικὴ του τῆς αὐτῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκδηλωθῇ εἰς τὰς λεπτομερείας της καὶ συνολικῶς, ὡς θὰ ἐξεδηλόνητο, εἴταν θὰ ἦτον ἐλεύθερος, ἠκολούθησε δρόμον ἀνάλογον πρὸς τὰς συνθήκας ταύτας. Οὕτω λοιπὸν ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ μέρη, ὅπου ἢ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ἐξελλίσσεται ὑπὸ ἄλλους εὐνοϊκωτέρους — ὡς εἰς τὴν Ρόδον, τὴν Κύπρον, τὴν Κρήτην, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε Τουρκικὴ κυριαρχία, ἀλλὰ μόνον Φραγκικὴ καὶ ἰδίως Ἑνετικὴ τῆς αὐτῆς, τὴν Ἐπιάννησον — εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας οἱ ὑπὸ σκληρὸν ζυγὸν διαβιοῦντες Ἕλληνες ἔπρεπε μὲ τὴν ποίησίν των νὰ διερμηνεύουν τὴν ἀληθῆ ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν ζωὴν των· νὰ θρηνοῦν δηλαδὴ τὴν μοῖραν των, νὰ ἐξαίρουν τὰ δεινὰ καὶ τὰς πικρίας τοῦ ἐκπατρισμοῦ, ν' ἀπαθανατίζουν διὰ στίχων σημαντικὰ ἢ ἀσήμαντα γεγονότα τοῦ ἑλλοῦ ἱστορικοῦ βίου των, ἐνίοτε δὲ νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι λεπτομέρειαι τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς διὰ νὰ ψάλλουν καὶ ταύτας ἰδιοτύπως. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν εἶναι τὰ χρονικὰ τῆς κοινωνίας, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἐγεννήθη, καὶ ἐνέχει τὴν ἀλήθειαν τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς σπουδαιότερας τῆς ζωῆς του ἐκδηλώσεις.

Ἡ μεταβυζαντινὴ δημοτικὴ ποίησις ὑπὸ ἐποψιν ἐσωτερικῆς δυνάμεως ὑστερεῖ γενικῶς, ὡς ὑστερεῖ καὶ ὑπὸ ἐποψιν τέχνης. Τῆς δευτέρας ταύτης ἐλαττωματικότητος πρωτίστη αἰτία εἶναι — ὡς ἐπανειλημμένως ἐλέχθη — τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης. Ὅσοι κατὰ τοὺς πρώτους ἰδίως αἰῶνας τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς εἶχον ὅπως δῆποτε ἀκριβῆ τινὰ ἰδέαν τῆς τέχνης, κατεῖχον δὲ καὶ τὴν φυσικὴν ἢ ἐπίκτητον ἱκανότητα τῆς συνθέσεως ποιημάτων, ἔγρα-

2. Εἰς τόμον Α'. σελ. 212.

φον εις τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ ἐμιμοῦντο τὴν ἀρχαίαν τεχνικὴν διὰ τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ἐξετέθησαν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς λογίας ποιήσεως, χωρὶς ὁμῶς καὶ νὰ δυνηθεῖν νὰ παραγάγουν καὶ βιώσιμὸν τι ἕνεκα τῆς χρησιμοποίησεως νεκρᾶς γλῶσσης καὶ νεκρᾶς τεχνικῆς. Οἱ μὴ ἀκολουθήσαντες τὴν ἀρχαίαν ποιητικὴν παράδοσιν καὶ θελήσαντες νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὰς νεωτέρας καὶ συγχρόνους ἐκδηλώσεις τῆς ποιητικῆς τέχνης—ἱκανοὶ μάλιστα ἐκ τούτων συνθέτοντες καὶ ὑπὸ τὴν δύναμιν τῆς ξένης ἐπιδράσεως ἢ καὶ τῆς ἀπλῆς μιμήσεως, ὡς μαρτυρεῖται τοῦλάχιστον ἐκ τοῦ καλλιτέρου μέρους τῆς δημοτικῆς ποιήσεως—χρησιμοποιοῦν τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν* χρησιμοποιοῦν δὲ αὐτὴν αἱ περισσότεροι, ἀναμφιβόλως, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ γράψουν καλῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν· ὀλίγιστοι ἔξ αὐτῶν εἶναι οἱ χρησιμοποιοῦντες τὴν λαϊκὴν ἐξ ἐπιγνώσεως τῆς ἀξίας της καὶ τῆς ἱκανότητός της διὰ τὴν παραγωγὴν καθαρῶς λογοτεχνικῶν ἔργων. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην δὲν δύναμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τοῦλάχιστον διὰ τοὺς προγενεστέρους τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος. Καίτοι δὲ αὗτοι εἶναι αἱ μᾶλλον γνωστοὶ εἰς τὸν λαόν, εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν χρόνον αἱ πολὺ ἀγνωστοί. Τοῦτο βεβαιόνηται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐνῶ δι' ὅλους σχεδὸν τοὺς γράψαντας εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν ἔχομεν ἱκανὰς βιογραφικὰς πληροφορίες—διὰ πολλοὺς μάλιστα ἔξ αὐτῶν καὶ περισσοτέρας τοῦ θέοντος—περὶ τῶν γραφάντων εἰς τὴν λαϊκὴν ὀλιγίστας ἢ μηδαμινὰς ἔχομεν εἰδήσεις, διὰ τινὰς δὲ καὶ οὐδεμίαν. Τὸ ποιητικὸν ὁμῶς ἔργον τῶν δευτέρων τούτων παρ' ὅλην τὴν ὑστέρησιν του εἰς ἀξίαν, ὀφειλομένην κυρίως εἰς τὸ ἀδιάπλαστον εἰσέτι καὶ τὴν ἀτέλειαν τοῦ χρησιμοποιηθέντος γλωσσικοῦ ὄργανου, εἶναι τὸ πραγματικώτερον καὶ οὐσιαστικώτερον ὕλικόν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον. Ὡς ἐκ τούτου δὲ, μεθ' ὅλην τὴν τυχόν πτωχείαν του ἢ ἀτεχνίαν του, δὲν δύναμεθα νὰ μὴ ἐξετάσωμεν αὐτὸ μετὰ τῆς ἀναλόγου πρὸς τὴν σημασίαν του προσοχῆς καὶ εὐρύτητος. Παρ' οἵανδὴποτε ἀντίρρησην εἴτε ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς ἀξίας του κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν—γλῶσσαν καὶ στιχοουργίαν—εἴτε ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς σπουδαιότητός του κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν του εἶναι τὸ κυ-

ριώτερον μέρος τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον 1453-1800.

Ἡ δημοτικὴ ποίησις τῆς περιόδου ταύτης ἀνήκει εἰς τὰ διάφορα ποιητικὰ εἶδη. Ὅθεν διὰ τὴν συστηματικωτέραν ἐξέτασιν τῆς ἐνόμισα ὀρθὸν νὰ κατατάξω καὶ αὐτὴν εἰς τὰ διάφορα ταῦτα εἶδη: ἦτοι εἰς ποιήματα λυρικά, ἐπικά καὶ ἐπικολυρικά, ἱστορικά, διδακτικά καὶ ἠθικά, θρησκευτικά, χωρὶς νὰ παραλείψω νὰ εἶπω, ὅτι διὰ τινὰ τοῦλάχιστον ποιητικὰ ἔργα ἐκ τῶν παλαιότερων εὐρέθην εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν ὑπὸ ποίαν κατηγορίαν νὰ τὰ κατατάξω· τέλος ὁμῶς προέκρινα νὰ χαρακτηρίσω ταῦτα ὡς λυρικά. Ἀρχόμενος δὲ ἀπὸ τῶν λυρικῶν ποιημάτων εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως.

Τὰ Λυρικά Ποιήματα.

Ἐκ τῶν κυρίων γνωρισμάτων τοῦ Ἑλληνες εἶναι ὁ λυρισμός. Καθ' ἅπασαν τὴν μακρὰν ἱστορικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ τοῦ λυρικοῦ στοιχείου ἐπικρατεῖ εἰς ὅλας τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις του. Λυρισμός σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τῆς χώρας του καὶ ἐγγενῆς δύναται τις νὰ εἴπη. Ἀλλὰ κατὰ παράδοξον ἀντίθεσιν, ἐνῶ ὁ λυρισμός αὐτός εἶναι ἀφθόνως ἐκδηλὸς εἰς τὴν ζωὴν του, διέκρινε δὲ καὶ ἱκανῶς μέγα μέρος τῆς παλαιότερας πνευματικῆς δημιουργίας του, κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περίοδον φανερόνηται ἀσθενῆς εἰς τὴν ποίησιν του¹. Ἡ λυρικὴ ποίησις του κατὰ τὰς δύο ταύτας ἐποχὰς δὲν ἀπέδωκε ἔργα ἐνέχοντα σπουδαίως τὸ στοιχεῖον αὐτό. Ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ἢ ἴδια ἢ παρεμποδίσασα γενικῶς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τῆς ποιήσεως καὶ τῆς καθόλου λογοτεχνίας κατὰ τὴν ἐξιστορουμένην περίοδον. Εἰδικώτερον ὁμῶς τὸ φαινόμενον ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ ὅτι οἱ τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς ποιηταί, οἱ χρησιμοποιήσαντες

1. Ἡ ἑλλειψίς λυρισμοῦ δὲν παρατηρεῖται εἰς τὴν καθαυτὴ θρησκευτικὴν ποίησιν, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ κύριον ποιητικὸν τῶν βυζαντινῶν δημιουργημάτων, καὶ ὅπου τὸ λυρικὸν στοιχεῖον ἐπικρατεῖ ἀπολύτως.

τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῶν αὐτοσχεδιασταί, ὅχι ὀλίγοι δὲ καὶ αὐτοδίδακτοι. Ἡ ποιητικὴ ἐκδήλωσις τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς σκέψεως πνίγεται ὑπὸ τὴν πολυλογίαν καὶ ἀτεχνίαν, ἐνῶ συγχρόνως ἐκ τῶν ἀνοουσίων πολλάκις στιχουργικῶν μακρολογιῶν ἐκφεύγουν καὶ στίχοι, οἱ ὅποιοι ἀναμφισβητήτως ἀνήκουν εἰς τὴν ἀληθῆ ποίησιν. Οὕτω δὲ τὰ πλεῖστα τῶν λυρικῶν ποιημάτων, ὡς καὶ τὰ τῶν ἄλλων ποιητικῶν εἰδῶν, εἶναι ἀξία προσοχῆς περισσώτερον ὡς γλωσσικὰ μόνον μνημεῖα ἢ καὶ ὡς κείμενα ἱκανὰ νὰ παρέχουν ἰδέαν τινὰ τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, παρὰ ὡς ἔργα τέχνης.

Ἄλλ' ἂν ἡ ποιοτικὴ ἀπόδοσις τῆς οὐχὶ καὶ τόσον περιορισμένης εἰς ποσότητα τεχνικῆς λυρικῆς ποιήσεως δὲν εἶναι σπουδαία, ὑπάρχει ὅμως ἡ φαινομένη ὡς κυρίως λαϊκὴ ποίησις, ἢ μὴ γνωρίζουσα ὠρισμένον ποιητὴν ὡς δημιουργόν τῆς, ἢ ὅποια ἴσταται πολὺ ὑψηλότερον καὶ ἀποτελεῖ θαυμαστὸν λογοτεχνικὸν δημιούργημα. Ἡ ποίησις αὕτη εἶναι ἡ ἐκδηλωθεῖσα ὡς ἄμεσον προϊόν τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ καὶ μὴ γνωρίσασα φανεράν τοῦλάχιστον τὴν μεσολάβησιν τῆς ἐπιγνώσεως τῶν πολυειδῶν τεχνικῶν κανόνων, ἢ γνωστὴ ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον: **δημοτικὰ τραγούδια**. Ἡ λογοτεχνικὴ καὶ ποιητικὴ ἀξία τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν εἶναι προφανῆς καὶ ἀναμφισβήτητος καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἐξετασθοῦν ὡς λογοτεχνήματα.

Τὰ Δημοτικὰ τραγούδια.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς παρούσης συγγραφῆς¹ ἐξέθεσα δι' ὀλίγων πῶς παρήχθησαν καὶ ἐνεφανίσθησαν τὰ παλαιότερα δημοτικὰ τραγούδια καὶ ποῖος ὁ κύριος χαρακτήρ αὐτῶν. Ἡ ἀρχὴ καὶ ἐξέλιξις τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι θέμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ γίνῃ συντόμως, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἀκριβοῦς ὀρισμὸς τοῦ ἀποτελεῖ ζήτημα δυσκολώτατον. Πάντως ὅμως λέγοντες **δημοτικὸν τραγούδι** πρέπει νὰ ἐννοῶμεν μόνον τὴν ποίησιν ἐκείνην, τῆς ὁποίας δημιουργὸς κύριος φαίνεται νὰ

εἶναι ὁ λαός, ἐπιζητῶν νὰ φανερώσῃ δι' αὐτῆς τὴν ἠθικὴν ὑπαρξίν του. Εἴτε εἶναι αὐτοσχέδιος ἢ ποίησις αὕτη καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐκχέλσις τῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ καθ' ὠρισμένας στιγμὰς καὶ περιστάσεις τῆς ζωῆς του διὰ τῆς ἐμπνεύσεως ἐνὸς ἢ καὶ περισσοτέρων πνευματικῶν ἀντιπροσώπων του, ζώντων μεταξὺ αὐτοῦ, εἴτε ἐδημιουργήθη μὲ ἡσυχίαν καὶ προσοχὴν—ἱκανὸν δὲ μέρος αὐτῆς ἴσως καὶ εἰς τὴν μόνωσιν τοῦ γραφείου—ὑπὸ ποιητῶν δυναμένων ν' ἀποβάλλουν τὴν ἰδίαν των προσωπικότητα, ἀναμφισβήτως ἢ ποίησις αὕτη ἀνήκει ὡς δημιουργία εἰς τὸν λαόν καὶ μόνον, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ δεῦτεροι ποιηταί, ὡς καὶ οἱ πρῶτοι, τοῦ λαοῦ τὰ συναισθήματα καὶ αἰσθήματα, τὰς ἰδέας καὶ πράξεις ἠθέλησαν νὰ ἐξωτερικεύσουν καὶ ταῦτα καὶ μόνον νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἢ οἰαδήποτε τέχνη των. Ἐὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι δημιούργημα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος καὶ πρὸς τὰς λεπτομερείας τούτων ἀνταποκρίνονται· συνεπῶς ἀποτελοῦν τὸ πιστότερον κάτοπτρον τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς ἐνὸς λαοῦ. Τοῦτο ἰσχύει πρὸ παντὸς διὰ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια. Οὐδὲν λογοτεχνικὸν μνημεῖον μαρτυρεῖ καλλίτερον καὶ σαφέστερον τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἑλλήνου, τὰς περιπετείας καὶ λεπτομερείας τῆς καθόλου ζωῆς του κατὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἀπεικονίζει δὲ τελειότερον τὰς ποικίλας τῆς ἑλληνικῆς χώρας ὠραιότητας καὶ τὰς ἐναλλαγὰς τῆς φυσικῆς συστάσεώς τῆς. Εὐρίσκονται πάντοτε εἰς πλήρη ἁρμονίαν πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων τὰς πράξεις καὶ πάθη ἐξιστοροῦν, πρὸς τὰς ἠθικὰς των καταστάσεις, τὰς ὁποίας ἐξωτερικεύουν, πρὸς τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν φύσιν τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δημιουργοῦνται. Τὸ γενικὸν τούτο γνῶρισμά των ἴσως νὰ εἶναι καὶ τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς ὑπεροχῆς των κατὰ τὴν σύγκρισίν των πρὸς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν ἄλλων λαῶν.

Ἡ παραγωγή δημοτικῶν τραγουδιῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν παρήκμασε ταχέως, ὡς εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας. Τοῦτο βεβαίως ὀφείλεται εἰς τὴν βραδείαν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς ποιήσεως· διότι ὅπου ἢ δευτέρα αὕτη ποίησις ἀναπτύσσεται καὶ τελειοποιεῖται, καθίσταται δὲ νοητὴ καὶ εἰς τὸν διαρκῶς προαγόμενον λαόν, ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τούτου εὐρίσκει πλέον εἰς αὐτὴν τὸν ἱκανὸν διερμηνέα τῶν αἰσθημάτων του καὶ πόθων του, τὸ δημοτικὸν

1. Τόμος Α', σελ. 76—84.

τραγουδι βαθμηδόν παραμελείται και τέλος εκλείπει σχεδόν ολοκληρωτικῶς. Ἄλλα τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγοῦδι και μετὰ τὴν παρακμὴν του κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους, τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν προϊούσαν ἀνάπτυξιν και μέρψωσιν τοῦ λαοῦ, δὲν ἔπαυσε δημιουργούμενον ἐκάστοτε, — πάντως ὅμως εἰς βαθμὸν μικρότερον — οὐδ' ἔλησημονήθη, ὡς ἔλησημονήθη εἰς ἄλλους λαούς, και κυρίως οὐδὲν ἀπώλεσε τῆς αἴγλης αὐτοῦ. Τοῦναντίον παραμένει πάντοτε ἐναργὲς και πλήρες ζωῆς ὡς ὅταν ἐγεννήθη τὸ πρῶτον και ὡς ν' ἀνανεόνηται διαρκῶς. Τοῦτο πρὸ παντὸς ὀφείλεται εἰς τὰ προφανῆ και ἀναμφισβήτητα λογοτεχνικὰ χαρίσματα του· εἰς τὴν πληθώραν τῶν στοιχείων ἐκείνων, τὰ ὅποια διακρίνουν τὴν ἀληθῆ ποιήσιν. Τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγοῦδι ἔχει ἀπλότητα και εἰλικρινείαν, ἀκρίθειαν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου και ἀλήθειαν εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς και τῆς καρδίας. Οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ χρησιμοποιοῦντες τὴν γλῶσσάν των, τὴν λαϊκὴν, χωρὶς τινὰ ἀλλοίωσιν τῆς, δημιουργοὺν φράσιν πλήρη δυνάμεως και εὐκρινείας, διατυπώνουν ἀκριδῶς και καθαρῶς, ἄνευ περιττῶν και περιτέχνων διακοσμητικῶν, τὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας λαμβάνουν ἀπὸ τὴν φύσιν, ἢ τὰ συναισθήματα και πάθη, τῶν ὁποίων γίνονται διερμηνεῖς. Τὸ ἐλάττωμα τῆς ἀκυρολογίας οὐδέποτε μειώνει τὴν δύνανμιν και ὠραιότητα τῆς φράσεως. Ὁδηγούμενοι δὲ οὗτοι ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐμφύτου ἰκανότητος διὰ τὴν διάγνωσιν τοῦ ὠραίου συλλαμβάνουν τὸ μυστικὸν τοῦ φυσικοῦ ρυθμοῦ και δημιουργοὺν στίχον τέλειον και ρωμαλέον, εἰς τὸν ὅποιον ἢ χασμωδία ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν, ἢ δὲ τεχνικὴ συνίζησις συντελεῖ νὰ καθίσταται ἐμφανέστερος ὁ ρυθμὸς, πλάττουν ποικίλιαν μέτρων ἀρμοζόντων πρὸς τὴν φύσιν ἐκάστου ποιήματος. Παραθέτω πρὸς ἀπόδειξιν τούτου τρία διάφορα ποιήματα ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος: Ὁ θάνατος τοῦ κλέφτη:

Φῦτε και πιέτε, βυδὲ παιδιὰ, χαρῆτε νὰ χαροῦτε
 κ' ἐγὼ δὲν ἔχω τίποτε παρὰ εἶμαι λαβωμένος.
 Πικρὴ ποὺ εἶν' ἡ λαβωματιά, φαρμακερὸ τὸ βόλι !
 Τραβᾶτέ με νὰ σηκωθῶ και βάλτε με νὰ κάτω.
 Πάρτε με, παλληκάρια μου λίγα κὶ ἀντριωμένα.
 Γιὰ πάρτε με και βγάλτε με σὲ μιὰ ἡψηλὴ ραχοῦλα.
 Και στρώστέ μου χλωριὰ κλαδιὰ και βάλτε με νὰ κάτω.

και φέρτε μου γλυκὸ κρασί ἀπὸ τοὺς παπαδάδες
 νὰ πλύνω τὴ λαβωματιά ὀποῦμαι λαβωμένος.
 Και πάρτε τὸ μαχαίρι μου τὸ ἀσημοχαρτζιάρῳ μου
 και φτιάστε μου τὸ μνημῆμά μου, και φτιάστε τὸ κιβούρι,
 γάναί πλατὺ, γάναί μακρὺ, γὰ παίρηγ' ὁὐ νομάτους,
 γὰ στέκ' ὀρθὸς γὰ πολεμῶ, γὰ πέφτω, γὰ γιομίζω.
 Και στὴ δεξιὰ μου τὴ μεριὰ ν' ἀφίστε παραθύρι
 γὰ μπαινοβγαίνουν τὰ πουλιὰ, τῆς ἀνοιξῆς τ' ἀηδόνια.

Κλαῖνε τὰ δέντρα, κλαῖνε, κλαῖνε τὰ κλαριά
 κλαῖνε και τὰ λημέρια, ποὺ λημέριαζα·
 κλαῖνε τὰ μονοπάτια, ποὺ περπάταγα·
 κλαῖνε κ' οἱ κρονοβρυσοῦλες, ποὺ πινα νερό·
 κλαῖνε και τὰ μετόχια, ποὺ περνα φουμί·
 κλαῖνε τὰ μοναστήρια, ποὺ πινα κρασί.

Φαρμάκι τὸ μολύβι κ' ἡ λαβωματιά·
 τὰ μάτια μου σβησμένα κὶ ὄλο μ' τὸ κορμί·
 στὴν ἐρημιὰ μονάχος, δίχως συντροφιὰ
 θερμά θὲ νὰ με φᾶνε και τᾶγρια τὰ πουλιὰ.

— Μπρὸς Γιαννάκη, κὺρ Γιαννάκη
 ποιὸς σὲ λάβωσε, καημένε;
 — Μὲς τὸ Μπούκουβο ἀπονάτου
 τὰ σκυλιὰ οἱ Παραμυθιώτες.
 Μάδεσαν και τᾶλογό μου
 ἐξέμακρε σὲ ρίζα δέντρον.
 Ἐκούω τὸ γρίβα χλημιντράει:
 «— Σήκω, ἀφέντη, καβαλίκα.»

«— Δὲ μπορῶ καημένε γρίβα,
 γιατί μ' ἔχουν λαβωμένο
 τὰ σκυλιὰ οἱ Παραμυθιώτες
 στὴν καρδιά και στὸ κεφάλι.
 Πάρτε με, καημένε γρίβα,
 πάρτε με, ἂν πονής γιὰ μένα,
 κάμε λάκκο μὲ τὰ νύχια,
 ρίξε με και σκέπασέ με.»

Ἄλλ' ὑπὲρ πάντα τὰ συστατικὰ ταῦτα τῆς τελειότητος τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδιοῦ ἰδιαιτέραν γοητείαν και δύνανμιν προσδίδει εἰς αὐτὸ ἡ βαθέως ἀποτυπωμένη ἀγάπη πρὸς τὴν φύσιν ἢ ἀγνή φυσιολατρεία. Ὁ ἑλληνικὸς λαός, φυσιολάτρης εἰλικρινῆς, ἀντικρύζει τὸ θέαμα τῆς φύσεως και ἀκούει τὴν μυστικὴν φωνὴν τῆς μετὰ θαυμασμοῦ και χαρᾶς· τὰ συναισθήματά του ὅμως ταῦτα δὲν τὰ φανερόνη ζωηρῶς και θορυβωδῶς, ἀλλὰ σιωπηρῶς· θαυμάζει τὴν φύσιν σιγῶν και δέχεται τὰς ἐξ αὐτῆς ἐντυπώσεις ὡς νὰ διατελῆ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δυνάμεως γοητευτικῆς. Τούτου ἕνεκα και, ὅταν θέλῃ νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὸν ἐξωτερικὸν του κόσμον, λαμβάνει

τάς εικόνας του και τὰς παρομοιώσεις του ἀπὸ τὴν γύρω του φύσιν, ἡ ὁποία τόσον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ψυχῆς του καὶ τῆς φαντασίας του. Τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ πάθους του, εἴτε εἶναι τοῦτο ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, θαυμασμός πρὸς τοὺς ἥρωάς της, πόθος τῆς ἐλευθερίας, ἐνθουσιασμός ἀπὸ τὴν περιφρονοῦσαν τὴν δύναμιν τοῦ τυράννου ἐλευθέραν ζωὴν, εἴτε εἶναι λύπη διὰ τὸν θάνατον τῶν προσφιλῶν του, διὰ τὸν ἐκπατρισμόν των ἢ χαρὰ ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν πόθων, εἴτε ἐξομολόγησις πρὸς τὴν ἐρωμένην ἢ διατρένωσις τοῦ πόνου του, δι' εἰκνδήποτε αἰτίαν, τὴν ἔκφρασιν τοῦ αἰσθήματος του, τὰς ἐσωτερικὰς φωνὰς του θὰ προσαρμόσῃ πρὸς τὴν φύσιν, ἡ ὁποία ἀπλόνεται ἐνώπιόν του καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν δέχεται ἐντυπώσεις ἀμέσους καὶ καθαρὰς. Ἡ δύναμις τῶν ἐντυπώσεων αὐτῶν εἶναι ἀκατανίκητος καὶ εἰς τὴν πείησιν του μετκβάλλεται εἰς εἰκόνας ζώσας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται ὑπὸ μορφᾶς ἀπλᾶς. Ἡ τοιαύτη φυσιολατρεία καὶ ἡ τοιαύτη ἐπιδράσις τῆς φύσεως φανερόνεται εἰς ὅλας τὰς ἠθικὰς καταστάσεις του, αἱ ὁποῖαι τὸν παροτρύνουν νὰ τραγουδήσῃ. Φέρω πρὸς ἀπόδειξιν τούτου παραδείγματα τινά :

Ἡ μητρικὴ ἀγάπη ἀποκοιμίζει τὸ βρέφος μὲ τοὺς στίχους :

Ὕπνε, ποῦ παίρνεις τὰ μικρά, ἔλα πάρε καὶ τοῦτο.

Μικρὸ-μικρὸ σοῦ τόδωκα, μεγάλο φέρε μού το.

Μεγάλο σὰν ψηλὸ βουνὸ ἴσιο σὰν κυπαρίσσι,

κ' οἱ κλώνοι του ν' ἀπλώνονται σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση.

Ἡ μετὰ τὴν τέλεισιν τοῦ γάμου διασκέδασις περιγράφεται μὲ τὴν ζωηρὰν εἰκόνα :

Ὁ γήλιος ἀπαντρεύτηκε κ' ἐπῆρε τὸ φεγγάρι.

Ἐκάλεισ καὶ στή χαρὰ συμπεθεροῦς τ' ἀστέρια.

Τὰ σύγνεφα τοὺς ἔστρωσε στρώματα γιὰ νὰ κάτσουν

τοὺς ἔβαλε φαί νὰ φᾶν τὸ μύσκο καὶ τὰ ἀνθία

κρᾶσι τοὺς ἔδωκε νὰ πιοῦν θάλασσες καὶ ποτάμια.

Κι ἀπ' ὅλα τᾶσπρα τοῦρανοῦ ὁ Ἀύγερινός δὲν ἤρθε.

Κι' αὐτοῦ πρὸς τὸ ξημέρωμα ὁ Ἀύγερινός ἐφάνη.

Φέρνει τὸν ὕπνο ζωντανὸ σὰ νιόγομπρα πεσκέσι

φέρνει καὶ στοὺς συμπεθεροῦς λυχνάρι νὰ τοὺς φέξῃ,

νὰ φύγ'ν νὰ πᾶν σὰ σπῖτια τους' τὰ νιόγαμπρα νυστάζουν.

Τὸ παράπονον τῆς κόρης διὰ τὸν ἐκπατρισμόν τοῦ ἀγαπημένου της ἐκφράζεται μὲ τοὺς στίχους :

Νεραντζοῦλα φροντωμένη ποῦ εἶναι τᾶνθια σου;

—Τεῖλβηξε βοριάς ἀγέρας καὶ τὰ σκόρπισε

κ' ἡ φουρτούγα τοῦ πελάγου τ' ἀποχάλασε...

Ὁ προδοθεὶς ἔρωσ τοῦ νέου συμβολίζεται ὡς ἐξῆς :

Θιαμαίνομαι τὸ κρῦο νερὸ τὸ ποῦθε κατεβαίνει

ἀπὸ γκρεμὸ γκρεμίζεται σὲ περιβόλι μπαίνει,

ποτίζει δέντρα καὶ κλαριά, δέντρα καὶ δαφνοποῦδες,

ποτίζει καὶ μιὰ λεμονιά στὸν ἄμμο φυτεμένη.

Κάνει τὰ φύλλα μάλαμα καὶ τὰ λεμόνι' ἀσῆμι.

Κι ὁποῖος τὰ κόρη κόβεται κι ὁποῖος τὰ φάη πεθαίνει.

Ἐγὼ τὰ κόβω κι ἕς κοπῶ, τὰ τρώγω κι' ἕς πεθάνω.

Κόρη ξανθὴ σιὴ εἶσα της ἕνα καιρὸ φιλιόταν

κι ὠρκίστηκε στοὺς κλώνους της πιστὴ στὸ νιὸ νὰ μείνῃ.

Μὰ ἦταν οἱ ὄρκοι της δροσιὰ καὶ σ' ἄλλον νιὸν ἐδόθη.

καὶ τῆς παρθένου :

Ἀπόψε κρῦον ἔχαμε, κρῦο καὶ τραμουντάνα

καὶ χιονιστήκαν τὰ βουνά, παχνιστήκαν οἱ κάμποι.

Καὶ οεῖς περιβολάκια μου μὴν παλυπαχνιστήτε,

γιατὶ ἔχασα τὸν ἀγαπῶ, τὸν ψεύτη τῆς ἀγάπης,

πού, ὅταν μ' ἐφίλιε, μοῦλεγε πάντα θὰ μ' ἀγαπᾷ

καὶ τώρα μ' ἀπαρνήστηκε σὰν καλαμιὰ στὸ βάλτο,

ὁποῦ τῆς κόφτουν τὴν κορφή κ' ἡ καλαμιὰ ἀπομένει...

Ὁ ἐλευθερέδιος καὶ ἀνυπότακτος ἄρματωλός, ὁ ὁποῖος στενοχωρεῖται ἀπὸ τὴν ἡσυχαν ζωὴν τοῦ χειμῶνος καὶ ποθεῖ τὸν ἐπὶ τῶν ὁρέων πολεμοχαρῆ βίον, ἐκφράζει τὴν ψυχικὴν του ταύτην κατάστασιν μὲ τοὺς στίχους :

Θέλετε δέντρο' ἀνθίσετε, θέλετε μαραθῆτε,

στὸν ἴσιο σας δὲν κάθουμαι, μαῖδὲ καὶ στή δροσιὰ σας

μόν καρτερῶ τὴν ἀνοιξή, τὸ Μάη, τὸ καλοκαῖρι,

ν' ἀνοιξῇ ὁ γαῦρος κ' ἡ ὀξιά, νὰ πιάσω τὰ λημέρια

νὰ ζώσω τὸ σπαθάκι μου, νὰ πάρω τὸ ντουφέκι,

νὰ βγῶ στῆς Γούρας τὰ βουνὰ σὰ κλέφτικα λημέρια

γιὰ νὰ σουρήξω κλέφτικα. . . .

Καὶ ὁ ζῶν εἰς τὸ βπαιθρον ὄρεσείδιος καὶ αἰσθανόμενος βαθέως ὅσα ἀκούει καὶ βλέπει γύρω του τραγουδεῖ :

Θέλω νὰ πάρω ἀνήφορο, νὰ πάρω ἀνηφοράκι

βροσκω κλαράκι φουντωτὸ καὶ ριζιμιὸ λιθάρι

κ' ἐκεῖ γέροντὰ νὰ κοιμηθῶ, τὰ μάτια νὰ σφαλλίσω.

κι ἀκούω μιᾶς πέρδικας λαλιά, μιᾶς πέρδικας ἀγτάρα.

Ξυπνῶ καὶ τὴν ψιλορωτῶ καὶ τὴ γλυκορωτάω :

— Τὸ τί ἔχεις, περδικούλα μου, καὶ κλαῖς κι ἀναστενάζεις ;
 — Μὲ κυνηγῆ ἕνας ἀητός τῆ μαύρη νὰ μὲ φάη,
 Κάλλιο νὰ φάη τὰ νύχια του, τὰ κλαδοπόδαρά του
 παρὰ νὰ φάη τὴν πέρδικα, τέτοια γλυκοφωνοῦσα,
 ποὺ κελαῖδεῖ κάθε πρωί, τὸ λέει καὶ κάθε βράδυ,
 κρᾶζει τὰ λάφια σιτῆ βοσκή, τ' ἀλούπια στὸ κυνήγι,
 ξυπνάει πουργὸ τῆ λεβεντιά, σίγτας γλυκοκοιμᾶται.

Ἐκπατριζόμενος καὶ ἀποδημῶν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ξένος
 παρομοιάζει ἐαυτὸν πρὸς ἀποδημητικὴν πετηνὸν :

Ἐνὶ πουλί θαλασσινὸ μ' ἄλλο πουλί βουνήσιο
 μαλόνει κι ἀνταρτεύεται, καὶ λέει τοῦ βουνήσιου.
 — « Μὴ μὲ μαλόνης, βρε πουλί, καὶ μὴ μὲ παραπέρνης
 κ' ἐγὼ πολὺ δὲν κάθουμαι στὸν ἐδικό σου τόπο'
 τὸ Μάη καὶ τὸ θεριατὴ κι ὄλο τὸν Ἄλωνάρη
 ἀκόμα καὶ τὸν Ἀγρουστο' στὸν Τρυγητὴ μισεύω.
 Ἔχετε γειὰ ψηλά βουνὰ καὶ σεῖ; χαμολαγκάδια,
 βρουσοῦλες μὲ τὸ κρῦο νερό, κ' ἐγὼ μισεύω τώρα....

Ἐμελλοθάνατος τὸν τελευταῖον ἀποχαιρετισμὸν ἀπευθύνει
 πρὸς τὴν φύσιν :

Λυπητερά, λυπητερά θὲ νὰ ψυχομαχήσω
 θάλασσα, κάμπους καὶ βουνὰ νὰ τ' ἀποχαιρετήσω.
 Γιὰ δὲς καιρὸ, ποὺ διάλεξεν ὁ χάρος νὰ μὲ πάρη,
 τώρα ποὺ ἀνθίζουν τὰ κλαριά καὶ βγάν' ἡ γί; χοιτάρι.

Καὶ τέλος ὁ πόνος διὰ τὸν θάνατον προσφιλῶν μετατρέπεται
 εἰς τὸν θρήνον :

Κόσμε γλυκέ, κόσμε πικρέ, κόσμε φαρμακωμένε,
 θὰ σ' ἀποχαιρετίσουμε κι ὁμορφοί κι ἀντρειωμένοι.
 Κόσμε καὶ ποιὸς θὰ σὲ χαρῆ καὶ ποιὸς θὰ σὲ κερδέση;
 Θὰ σὲ κερδέσουν τὰ βουνὰ, θὰ σὲ χαροῦν οἱ κάμποι'
 γιατί ὁ κόσμος εἶν' δεντρί κ' ἐμεῖς τὸ πωρικὸ του,
 κι ὁ Χάρος, ποὺ εἶναι ὁ τρυγητής, μαζώνει τὸν καρπὸ του.

Ἐκπατριζόμενος καὶ ἀποδημῶν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ξένος
 (διὰ νὰ μεταχειρισθῶ ἐπικρατήσασαν ἐκφρα-
 σιν) μετατρέπων εἰς τραγούδι τὰ αἰσθήματά καὶ πάθη του, ἐξαι-
 ρετικᾶς τῆς ζωῆς του στιγμᾶς, ζητεῖ τὰς εἰκόνας του ἀπὸ τὴν πέ-
 ριξ καὶ ἐνώπιόν του φύσιν, εὐχὴ δὲ σπανίως καὶ προσωποποιῶν
 αὐτήν· ὁ ἄνθρωπος γίνεταί ἐν μὲ τὴν φύσιν. Καὶ εἰς τὰς ἐκ τῆς
 φύσεως λαμβανομένας ταύτας εἰκόνας καὶ παρομοιώσεις διαγρά-
 φεται καθαρῶς καὶ πᾶσα τῆς Ἑλληνικῆς χώρας ἡ ὠραιότης.

Οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, διότι τὸ αὐθόρμητον καὶ αὐτο-
 φυῆς αὐτὸ τραγούδι τοῦ ποιητοῦ—λαοῦ ἐγεννήθη εἰς χώραν μὲ
 γραφικὰς ἀκτὰς καὶ παραλλῆλας, κολποδριβῆ καὶ περιδρεχομένην
 ἀπὸ θάλασσαν γλαυκὴν καὶ κατεσπαρμένην ἀπὸ εὐγράμμους καὶ
 συνδένδρους νήσους, μὲ κοιλάδας δενδροχαρεῖς καὶ ἀδιαλείπτως
 πρασινιζούσας, μὲ ἠιέμους καὶ ἀνθοσπάρτους πεδιάδας, μὲ ποτα-
 μοὺς ὄχι πλατεῖς καὶ μακρορροῦς, μὲ βουνὰ ὑπερήφανα ὄχι διὰ
 τὸ ὕψος τῶν ἀλλὰ διὰ τὴν γραφικότητα τῶν γραμμῶν τῶν, μὲ
 δάση πυκνὰ ὄχι ὄμως καὶ σκοτεινὰ, ἀλλ' ἔχοντα ἰδιὸν τι φῶς,
 ὡς νὰ εἰσδύῃ εἰς αὐτὰ πανταχόθεν τὸ φῶς τοῦ ὑπεράνω τῶν καθα-
 ροῦ οὐρανοῦ. Αἱ ἐκ τοιαύτης φύσεως λαμβανόμεναι ἐντυπώσεις
 εἶναι ἀπλαῖ καὶ ὠραῖαι· καὶ διὰ τοῦτο ἡ ποίησις τοῦ δημοτικοῦ
 τραγουδιοῦ ἔχει τὴν πλαστικὴν ὠραιότητα τῶν ἐννοιῶν καὶ τὸ ὑπο-
 δλητικὸν κάλλος τῶν μεταφῶρων, δηλαδὴ αὐτὰ τὰ ἴδια γνωρί-
 σματα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ποιήσεως.

Ἄλλ' ἐκ τῆς ὠραιότητος τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος
 καὶ ἐκ τῆς φυσιολατρίας τοῦ Ἑλλήνος πηγάζει καὶ ἕτερον σπου-
 δαῖον χαρακτηριστικὸν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν· ἡ
 γλυκεῖα καὶ βαθεῖα πολλάκις, ἀλλ' εὐχὴ στυγνὴ, μελαγχολία, ἡ
 ὅποια τὰ διαπνέει· τὸ θρηνητικὸν καὶ ἡ ἥρεμος λύπη ἀφθονοῦν
 εἰς αὐτὰ· οὕτω δὲ ἡ μελαγχολία φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἀντίλαλος
 μυστικοῦ τινος πόνου, προσερχομένου ἀπὸ βαθυτέραν τινὰ αἰσθη-
 σιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς με-
 λαγχολίας ἐδόθη ἡ γενικὴ ἐξήγησις, ὅτι αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα
 τῆς δουλείας, ὑπὸ τὴν ὅποιαν ἔζησεν ἐπὶ μακρὸν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς
 καὶ ἡ ὅποια δουλεία ἔγινε δι' αὐτὸν ἡ μήτηρ πόνων καὶ στενα-
 γμῶν καὶ ἡ πηγὴ δακρύων. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις—τῆς ἐκ τῆς
 δουλείας μελαγχολίας—θὰ ἤρμοζεν ἴσως διὰ τὰ τραγούδια, τὰ
 διεκτραγωδοῦντα τὰ δεινὰ τοῦ ἐκπατρισμοῦ καὶ τῆς ἐκ τούτου
 γεννωμένης λύπης, καὶ διὰ μερικὰ ἄλλα ἀνάλογα, ἐὰν δὲν ὑπῆρχον
 καὶ ἱκανά, — καὶ μάλιστα ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων — τῶν
 ὁποίων ἡ σύνθεσις ἀνάγεται ἀποδεδειγμένως εἰς τοὺς πρὸ τῆς ὑπο-
 δουλώσεως χρόνους. Οὐδόλως ὄμως φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ δου-
 λεία εἶχε τὴν δύναμιν νὰ προσδώσῃ τὸν μελαγχολικὸν τόνον εἰς
 τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὰ λεγόμενα κλέφτικα, τὰ πλήρη ἀπαρα-
 μίλλου ἡρωϊκοῦ πνεύματος καὶ ἐξυμνοῦντα τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθε-

ρίας, τὰ μαρτυροῦντα τὴν πραγματικότητα τῆς ἐλευθέρως ζωῆς, τὴν ὅποιαν διήγον οἱ ἐνόπλιως καὶ νικηφόρως ἀντιτασσόμενοι κατὰ τῆς δυνάμεως τοῦ κυριάρχου ἤρωες—πολλάκις δὲ καὶ ποιηταὶ οἱ ἴδιοι τῶν δημοτικῶν αὐτῶν τραγουδιῶν· ὡς ἐπίσης δὲν φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ δουλεία θὰ συνετέλει ὥστε νὰ ἔχουν μελαγχολικὴν διάθεσιν καὶ πλήρη θλιβερότητος τὴν φωνὴν οἱ ποιοῦντες τὰ μοιρολόγια ἢ τὰ ἐρωτικά τραγούδια, κυρίως δὲ τὰ ἔχοντα διηγηματικὴν ὑφήν, παραδλεπομένης καὶ τῆς λεπτομερείας, ὅτι καὶ ἐκ τούτων πολλὰ ἐποιήθησαν εἰς χρόνους ἰκανῶς παλαιότερους τῆς ὑποδουλώσεως.

Ἡ εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἐνυπάρχουσα αὕτη μελαγχολία φαίνεται ὀφειλομένη εἰς τὸν ἰδιάζοντα τοῦ ἕλληρος χαρακτήρα, ὁποῖος ἐκδηλῶνεται καὶ διὰ τῆς φυσιολατρίας του. Ὁ ποιητὴς—λαὸς μὴ ἀπαπειρώμενος νὰ λύσῃ μετὰφυσικὰ προβλήματα καὶ μὴ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν—διὸ καὶ ἡ φαντασία του ἀγνοεῖ τὸ σκοτεινὸν καὶ ἀπροσδιόριστον—ὀμιλεῖ ἀπλῶς ὡς ἄνθρωπος αἰσθανόμενος καὶ τοῦ ὁποίου τὸ αἶσθημα εὐρίσκειται εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὴν βαθυτέραν αἰσθησιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τὴν ὅποιαν ἀφυπνίζει ἐντὸς του τὸ θέαμα τῆς φύσεως. Αἰσθάνεται τὴν ζωὴν καὶ τὰς ὠραιότητάς της, τὴν ἀξίαν τῆς ἀκόμῃ· καὶ διὰ τοῦτο λυπεῖται εἰς τὸν συλλογισμὸν ὅτι θὰ τὴν χάσῃ, εἰς τὴν συναίσθησιν, ὅτι αὕτη εἶναι ἐφήμερος, ἐνῶ ἡ γύρω του φύσις, τῆς ὁποίας ἀντικρῦζει τὸ θέλγητρον διαρκῶς, δὲν περιμένει θάνατον· ἀλλὰ συγχρόνως αἰσθάνεται καὶ ὅλην τὴν πικρίαν τῆς ζωῆς, ὅλα τὰ δεινὰ της, ἐνῶ ἡ φύσις οὐδὲν τούτων γνωρίζει, οὐδόλως πάσχει ὡς αὐτός· διὰ τοῦτο θεωρεῖ τὸν θάνατον καὶ ὡς ἀπολύτρωσιν. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων συναισθήσεων πηγάζει ὡς φυσικὴ συνέπεια ἡ λύπη καὶ ἡ φωνὴ τοῦ πόνου. Εἰς ταύτας ὀφείλεται ἡ μελαγχολικὴ διάθεσις τοῦ τραγουδιοῦ του, μὲ τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτεται καὶ ὁ χαρακτήρ του. Ἡ διὰ τοῦ τραγουδιοῦ ἐξωτερικεῖσις τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ νεωτέρου ἕλληρος εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν χαρακτήρα του, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁμοῖος καὶ πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀρχαίου ἕλληρος. Τὸ γνῶρισμα τῆς μελαγχολίας εἰς οὐδεμίαν ἐποχὴν ἔλειψεν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ποιησιν. Συχνάκις ἐλέχθη καὶ πιστεύεται μᾶλλον γενικῶς, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἠτένισαν βαθέως τὴν ζωὴν καὶ διὰ τοῦτο

προσέβλεπον αὐτὴν παίζοντες καὶ τὴν ἐδέχοντο γελῶντες. Ἡ ἀφροντισία καὶ ἡ χαρὰ—ὡς εἶπεν ὁ Ρενάν—εἶναι τὸ βάθος τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτήρος· οἱ Ἕλληνες ἔζων ὡς παιδία, ἐδέχοντο δὲ τὴν ζωὴν τόσον εὐθύμως, ὥστε οὐδέποτε ἐσκέφθησαν νὰ καταρασθῶν τοὺς θεούς, νὰ εὔρουν τὴν φύσιν ἀδίκον καὶ ἀπιστον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν κατηρῶντο βεβαίως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠμπόδιζε νὰ ὑπάρχῃ ὁ θλιβερός τόνος καὶ ἡ ἰλιχίζουσα μελαγχολία ἀπὸ τὴν περὶ ζωῆς ἀντίληψιν εἰς μέγα μέρος τοῦ πνευματικοῦ τῶν ἔργου καὶ μάλιστα τοῦ ποιητικοῦ. Εἰς τὴν ἠρωϊκὴν Ἰλιάδα, ὅπου ἀντηχεῖ τῶν ἀθανάτων ὁ γέλωσ καὶ θορυβεῖ ἡ ἐκδήλωσις τῆς σωματικῆς ρώμης καὶ τοῦ ψυχικοῦ σθένους ὑπάρχει ὁ θλιβερός στίχος:

Οἷη περ φύλλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν (Ζ, 146)

καὶ οἱ ἔτι θλιβερώτεροι:

*Ὡς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσι,
ζῶειν ἀχρυσμένοις...* (Ω, 526)

πρὸς δὲ καὶ εἰς τὴν πολλάκις τραγικὴν Ὀδύσειαν οἱ στίχοι:

*Τοῦτό νύ που γέρας οἶον οἴζυροῖσι βροτοῖσι,
κείρασθαί τοι κόμην, βιάλειν τ' ἀπὸ δάκρυ πικρῶν* (δ, 197-8)

Καὶ ὁ τρομερὸς στίχος:

«τί δὲ τις, τί δ' οὐ τις; σκιᾶς ἄναρ ἄνθρωπος» (Πινδ. Πυθιον, Η', 135)

ἔγγραφη ἀπὸ τὸν ὕμνητὴν τῆς ἠθικῆς καὶ σωματικῆς ρώμης καὶ τοῦ ἐφηβικοῦ κάλλους Πίνδαρον, ἀμιλλώμενον εἰς τοῦτο πρὸς τὸν μεγαλόστομον Ἡσαΐαν εἰπόντα «σκιά ὀνείρου ἄνθρωπος.»

Καὶ ὁ νεώτερος Ἕλληνας ὡς νὰ συνεχίζῃ μὲ τὸ δημοτικὸν τραγούδι τὴν μελαγχολικὴν αὐτὴν φωνὴν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν τραγουδεῖ:

*Χαρήτε νιοὶ τίς ὁμορφες καὶ νιὲς τὰ παλληκάρια
καὶ σεῖς οἱ χαμογέροντες χαρήτε τὰ παιδιὰ σας.
Σὰν τὸνειρο, ποὺ εἶδα χιῆς κοριτὰ νὰ ξημερώσῃ,
ὅτι εἶναι τοῦτος ὁ γκουριάς, ὁ ψεύτικος ὁ κόσμος.
Σ' αὐτὸν τὸν κόσμο πύμαστε ἄλλοι τὸν εἶχαν πρῶτα·
σ' ἡμᾶς τὸν παραδώσανε καὶ ἄλλοι τὸν καρτεροῦνε...*

Διατυπώνει ὅλην τὴν ἀντίληψιν του καὶ τὴν πίστιν του περὶ τοῦ
Νεοελληνικῆ Λογοτεχνία, Τόμ. Β' 2

έφημέρου τῆς ζωῆς, τὴν ὅποιαν ἀντικρύζει ὑπὸ τὴν ἀλήθειάν της, ὑπενθυμίζων καὶ τὸν ἄφρονα τοῦ εὐαγγελίου :

Μὰ ἄγὼ τὸν ἥλιο ἀνάμισσα, ποτὲ μὴν τραγουδήσω
καὶ τώρα γιὰ τοὺς φίλους μου θὰ βγάλω ἓνα τραγούδι·
θὰ εἰπῶ τραγούδι θλιβερὸ καὶ παραπονεμένο.
Γιὰ φάτε, πιῆτε, φίλοι μου, χαρῆτε νὰ χαροῦμε
ταύτην τὸ χρόνο τὸν καλὸ, τὸν ἄλλο ποιὸς τὸ ξέρει
γιὰ ζοῦμε, γιὰ πεθαίνουμε γιὰ σ' ἄλλον κόσμον πᾶμε.

Ὁ ἀρχαῖος ἐλεγειακὸς Μίμνερμος τρέμων τὴν πάροδον τῆς νεότητος καὶ θρηνητῶν εἰς τὴν μελαγχολικὴν πρὸς τὴν Ναννώ ἐλεγείαν του :

Τίς δὲ βλος, τί δὲ τερπνὸν ἔτεο χρυσῆς Ἀφροδίτης ;
τεθναίνῃ, ὅτε μοι μηκέτι ταῦτα μέλοι
κυρπταδὴ φιλότης καὶ μελιχα δῶρα καὶ εὐνή, (Ἀπόσπ. 1)

δὲν διαφέρει καὶ πολὺ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ δημοτικὸν τραγούδι δογματίζει :

Ἀποὺ εἶνε νιὸς καὶ δὲν πετᾷ μὲ τοῦ βορηᾶ τὰ νέφη,
εἶντα τὴ θέλει τὴ ζωὴ στὸν κόσμον νὰ τὴν ἔχη;

Μαρτυρεῖ βεβαίως τὸν πόθον διὰ τὴν ζωὴν τὸ δημοτικὸν τραγούδι, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ νέος παρακαλεῖ :

Μὴ μὲ σκοτώσης οὐρανέ, μὴ μὲ πλακώσης χῶμι,
γιατὶ εἶμαι ἀνύπαντρο παιδί, θέλω νὰ ζήσω ἀκόμα.

ὡς μαρτυρεῖ τὸν ἴδιον πόθον καὶ τὸ τραγούδι τοῦ γέροντος :

Ἔνας γέρος γέροντας κι οὐδὲ τόσο γέροντας, ἑκατὸν ἐγγιὰ χρονῶν, τὰ βουνὰ τριγύριζε, πότιζε τὸ γρίβα του καὶ τὰ δέντρα κοίταζε :	μένα καὶ τὸ γρίβα μου, σὺν πῶς ξαναγιόγονται καὶ καινούργια γέγονται ταῦτα τὰ χαμῶδεντρα τὰ χιλιόχρονα κλαριά ; νὰ γενόμουν κ' ἐγὼ νιὸς σὺν πῶς ἤμουν μιὰ τροφά, κυραϊδα νᾶπαιρνα, νὰ ἦταν δώδεκα χρονῶν !
— Μαρὲ βουνά, ψιλὰ βουνά, τώρα μὲ τὴν ἀνοιξη δὲ μὲ ξαναγιόγετε	

ἀλλὰ καὶ μὲ πόσον παράπονον ἐκφράζεται εἰς αὐτὸ ἡ νοσταλγία τῆς διὰ παντὸς ἀποικομένης νεότητος καὶ πόσον μελαγχολικῶς ὁμιλεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐνώπιον τῆς διαρκῶς ἀνανεουμένης φύσεως κατανοεῖ βαθύτερον τὸ ἀπραγματοποίητον τοῦ πόθου του. Δὲν καταρᾶται τὴν ζωὴν καὶ τὸν δημιουργὸν της,

οὐδὲ εὐρίσκει τὴν φύσιν ἀδικον ὁ νεώτερος Ἑλληνοῦ, ὡς καὶ ὁ ἀρχαῖος· τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἐμποδίζει ν' ἀνακράξη :

Θεὲ μεγαλοδύναμε, θέλω νὰ σ' ἀρωτήσω :
τὰ νιάτα ποὺ μᾶς ἔδωκες γιατί τὰ παρῶνεις πίσω ;

Οὐδὲ εἶναι ὀλιγώτερον μελαγχολικὴ καὶ θλιβερὰ ἢ εἰρων θυμοσοφία, ἢ ὅποια ἐνυπάρχει εἰς τὴν ἀπλήν περὶ τῆς ζωῆς φιλοσοφίαν του :

Κατακαημένε ἄνθρωπε, σὺν ποικίλῳ γυνιέσαι,
σὺν τὸ λιοντάρι θρέψασαι καὶ σὺν δροσιᾷ χαλνιέσαι

Ἀρχαῖος καὶ νεώτερος Ἑλληνοῦ ἵσταται ἀπέναντι τῆς ζωῆς ὡς ἔχων βαθυτέραν τινὰ αἴσθησιν αὐτῆς καὶ ὄχι ὡς νὰ προσβλέπη μόνον τὴν εὐθυμον ὄψιν της, ὅποτε θὰ ἦτον ἀπλῶς ὀλιστής· τὴν δὲ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀντικρύσεως τῆς ζωῆς ἀποκομιζομένην μελαγχολίαν καὶ λύπην φανερόνει καὶ μὲ τὴν ποιητὴν του. Τοῦτο δημιουργεῖ τὸν ρωμαντισμὸν ἐκείνον, τὸν ὁποῖον θὰ ἐτόλμων νὰ ὀνομάσω ἐλληνοικὸν καὶ ὁ ὁποῖος ἐξεδηλώθη πάντοτε πότε ζωηρότερος καὶ πότε ἀσθενέστερος, ἀπὸ τοῦ Μίμνερμου καὶ τοῦ Αἰσχύλου μέχρι τῶν ποιητῶν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ ἄλλων νεωτέρων. Ὁ σύμφωνος πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἑλληνοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι συνήθως εὐθυμος, οὔτε προσδέχεται τὴν ζωὴν παιγνιωδῶς, ρωμαντισμὸς αὐτὸς ἂν δὲν ἦτο φυσικὸς, δὲν θὰ ἐκυριάρχει τόσο καὶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἑλληνοῦ καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν ἔργον του, τὸ κυρίως ἐκφράζον τὴν ἐλληνικὴν ψυχὴν, ἥτοι εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅπου πολὺ ἐνυπάρχει καὶ τὸ πάθος, πρωτεῦον καὶ τοῦτο στοιχεῖον τοῦ ρωμαντισμοῦ. Τὸ πάθος ἐμφανίζεται ἀνεπιτηδεύτως καὶ ὡς ἀλήθης ψυχικὴ ιδιότης τοῦ Ἑλληνοῦ εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὰ τε γενικῆς καὶ εἰδικῆς φύσεως, κυρίως δὲ εἰς τὰ ἔχοντα θέμα τὸν ἔρωτα, τὸν θάνατον προσφιλῶν, τὸν ἐκπατρισμὸν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πατρίδα. Εἰς τὰ ἐρωτικὰ μάλιστα δημοτικὰ τραγούδια, καὶ τὰ διηγηματικῆς ὕφης καὶ τὰ καθαρῶς ὑπόκειμενικά, τὸ πάθος αὐτὸ πολλάκις δὲν ἀποχωρίζεται τῆς ἰδέας τοῦ θανάτου. Συχνότατα αὐτὸς εἶναι ἢ κατακλείς τοῦ ἐρωτικοῦ τραγουδιοῦ, εἴτε διὰ τῆς βεβαιώσεως τοῦ ἐραστοῦ, ὅτι « μπαίνει στὴ μαύρη γῆ », εἴτε διὰ τῆς αὐτοκτονίας τοῦ ἐνὸς τῶν ἐραστῶν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ ἐτέ-

ρου, διὰ καὶ πολλὰ ἐρωτικά, διηγηματικά πρὸ πάντων, τραγούδια τελειώνουν κατὰ κανόνα μὲ τοὺς στίχους :

*Γιὰ δὲς τὰ τὰ λιγόνερα, τὰ λιγοφτουρισμένα
δὲν ἐφιλιόνταν ζωντανά, φιλιούνται πεθαμένα.*

Ὁ μελαγχολικὸς ἔμως καὶ ὁ κάποτε θλιβερώτερος εὗτος τό-
νος τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ὀφείλεται κάπως καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ
νεώτερος Ἕλληνας δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι καὶ ὀλίγον Ἀνατολίτης· ἀλλὰ
πολύ περισσότερον ὀφείλεται εἰς τὴν θρησκείαν του, ἢ ἐπίδρασις
τῆς ὁποίας ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος του δὲν εἶναι βεβαίως μικρά. Ἡ
χριστιανικὴ θρησκεία, τὴν ὁποίαν ἐγκλείει βαθέως ἐντός του καὶ
αἰσθάνεται ὁ νεώτερος Ἕλληνας, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ θρησκόληπτος,
οὔσα θρησκεία πόνου καὶ συμπαθείας, ἐνέχει φυσικῶς καὶ με-
λαγχολίαν· δυνάμεθα δὲ νὰ τὴν ὀνομάσωμεν καὶ ρωμαντικὴν,
διότι τοιαύτη πραγματικῶς εἶναι, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐπήγαγεν ἕλος ὁ
ποικιλοτρόπως ἐκδηλωθεὶς νεώτερος ρωμαντισμὸς. Ἐὐὖ γινώρισμα
δὲ τοῦτο τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ
ὑπάρχη εἰς τὸ κυριώτερον πνευματικὸν δημιούργημα τοῦ νεωτέ-
ρου ἑλληνικοῦ λαοῦ· εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ
ποιητὴς—λαὸς εἶναι καὶ ἀπόγονος τῶν εἰδωλολατρῶν Ἑλλήνων,
οἱ ὅποιοι ὡς ἀντίρροπον ἴσως τῆς πεποιθήσεώς των περὶ τῆς θλι-
βεραῦς τοῦ ἀνθρώπου μοίρας, ἐπλασαν καὶ τὸν εὐθυμον κόσμον τῆς
θρησκευτικῆς των μυθολογίας, ἐνῶ τὸναντὶαν ἢ μυθολογία των
περὶ τοὺς ἥρωας ἢ ἡμιθέους—τοὺς περισσότερον ἀνθρώπους βε-
βαίως καὶ τούτους—εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς πλήρης
πόνου καὶ περιέχει ὡς κύριον στοιχεῖον τὴν πάλην τοῦ ἀνθρώπου
πρὸς τὴν μοῖραν καὶ τὴν ἀλληγερικὴν ἀναπαράστασιν τῶν ἀνθρω-
πίνων παθῶν.

Ἐν ἀρχαίῳ αὐτῷ κόσμῳ τῶν θεῶν καὶ δαιμόνων, ἡμιθέων
καὶ ἡρώων διέσωσεν ὁ νεώτερος Ἕλληνας εἰς τὰς παραδόσεις του·
ἐκ τούτων δὲ τὰς εἰσήγε καὶ εἰς τὸ δημοτικὸν τραγούδι του μὲ τὰς
Νεράϊδας καὶ τοὺς Δράκους, μὲ τὰ Στοιχιά καὶ τὸν Χάροντα
—τὰ συχνὰ καὶ προσωποποιούμενα ὅπως εἰς τὴν ἀρχαιότητα—
καὶ μὲ τὴν προσαρμογὴν πράξεων ἀρχαίων θεοτήτων καὶ ἡρώων
εἰς ἀγίους καὶ ἥρωας νεωτέρους, πραγματικοὺς ἢ φανταστικούς,
διατηρήσας (χωρὶς νὰ εἶναι καὶ μαιρολάτρης) καὶ ὅλην τὴν ἐν-

νοίαν τῆς Μοίρας, τῆς συμβολιζούσης τὴν πάλην τοῦ ἀνθρώπου
πρὸς τὰς μυστηριώδεις δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς. Οὕτω
δὲ ἐδημιουργήθη ἡ μοναδικὴ εἰς τὴν ψυχικὴν τῶν λαῶν ζωὴν
συνύπαρξις τοῦ εἰδωλολατρικοῦ καὶ χριστιανικοῦ πνεύματος, ἡ ἐμ-
φανιζομένη ὡς φυσικὸν τι καὶ ἀδιάστου προελεύσεως φαινόμενον,
ἕλως δὲ διάφορος τῆς συνυπάρξεως ἀρχαίων καὶ νεωτέρων παρα-
δόσεων εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς, ὅπου ἐσώθη μὲν ἡ ἀρχαία πα-
ράδοσις, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ πνεῦμά της· ἐντελῶς διάφορος καὶ τῆς
συνυπάρξεως τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας πνευματικῆς παραδό-
σεως, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει πολὺ μέρος τῆς ἑλληνικῆς λογίας
φιλολογίας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ
τῆς φιλολογίας τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ
μετ' αὐτήν, καθόσον ἡ δευτέρα αὕτη σύμμιξις τοῦ εἰδωλολατρικοῦ
καὶ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐπῆλθεν ἐκ τῆς ἐσκεμμένης βουλή-
σεως τῶν λογίων καὶ ἐξ ἀποφάσεως δύναται τις νὰ εἴπῃ, διὰ καὶ
παρήχθησαν ἔργα τόσον κίβδηλα καὶ τόσον θνησιγενῆ πολλάκις.
Ἡ εἰς τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι συνύπαρξις τοῦ εἰδωλο-
λατρικοῦ καὶ χριστιανικοῦ πνεύματος, ἡ ἀποτελοῦσα ἰδιάζον
στοιχεῖόν του, εἶναι ἐκ τῶν φαινομένων ἐκείνων, τὰ ὁποία δύναν-
ται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀποτέλεσμα ἰσχυρῶν ἐθνολογικῶν καὶ
γεωγραφικῶν παραγόντων, διὰ τοῦτο καὶ δὲν ξενίζει ἢ ἀνάμιξις
αὕτη.

Ἐπέμεινα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἀπὸ τῆς
ἀπόψεως τῆς φυσιολατρίας, τοῦ μελαγχολικοῦ του τόνου καὶ τοῦ
εἰδωλολατρικοῦ καὶ χριστιανικοῦ πνεύματός του, καίτοι ταῦτα εἶναι
προφανῆ καὶ ἡ ὑπαρξις των ὑποπίπτει εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν,
διότι νομίζω ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἀπόψεις εἶναι κυριώτατα γνωρί-
σματα τῆς ἐσωτερικῆς οὐσίας τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, καὶ
διότι ἡ ἐξέτασις των δύναται ἴσως νὰ ὑποβοηθήσῃ εἰς τὴν ἀκριβε-
στέραν κατανόησιν τοῦ ὅλου πνεύματός των καὶ τῆς πανελληνικό-
τητός των.

Ἐὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι ποίησις πανελληνίως ὄχι μόνον
ὡς ἐκ τοῦ πνεύματός των ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς γεννήσεώς των καὶ δια-
δόσεώς των. Ἀποβαίνει ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς
ποῦ ἐγεννήθη ἕκαστον τῶν ἀπέλων αὐτῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν,
τὰ ὁποία ἐπὶ αἰῶνας ἐξῆσαν καὶ ζοῦν εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἑλληνι-

κοῦ λαοῦ. Διὸ πολλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐχόντων ὡς θέμα τῆν ἐξιστόρησιν τῆς τύχης πόλεων ἢ προσώπων ἢ τῶν στρεφομένων περὶ τὴν ἀνάδειξιν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τὰ ὅποια μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑποδεικνύουσιν καὶ τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς των, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ μετὰ βεβαιότητος ὁ τόπος αὐτός. Δημοτικὰ τραγούδια π. χ. ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνετέθησαν εἰς διαφόρους Ἑλληνικοὺς τόπους, πλὴν τῆς πόλεως, τῆς ὁποίας τὴν τύχην διεκτραγωδοῦν. Ἐπίσης δημοτικὸν τραγούδι, πραγματευόμενον τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Ρόδου καὶ τὸν πόλεμον, τὸν ὅποιον διεξάγει ἡ νῆσος αὕτη, φέρεται ὡς συντεθὲν εἰς τὴν Κρήτην. Ὅταν δὲ τοιαύτη ἀβεβαιότης ἐπικρατῇ διὰ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἀναφερομένων εἰς ὠρισμένον ἱστορικὸν γεγονός, εἶναι φυσικωτάτη ἢ πολὺ μεγαλειτέρα ἀβεβαιότης δι' ἄλλα διαφόρου περιεχομένου τραγούδια. Οὐδὲ ἡ γλῶσσα ἐκάστου ποιήματος εἶναι συντελεστής ἰκανὸς διὰ τὸν ἀσφαλῆ καθορισμὸν τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του, διότι διαδοθὲν τοῦτο ἀπὸ τῆς πρώτης κοιτίδος του εἰς ἄλλας χώρας ὑπέστη εἰς τὴν γλῶσσαν ἀλληλοδιαδόχους διαλεκτικὰς μεταβολάς.

Γενικῶς τὰ δημοτικὰ τραγούδια παντὸς εἴδους — ἐκτὸς ὀλίγων ἐντελῶς τεπικῶν — εἶναι τραγούδια ἔλου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τραγούδι, τὸ ὅποιον συνετέθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἡπειρον ἢ τὴν Ρόδον, τὴν Κρήτην ἢ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Πελοπόννησον ἢ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, φερόμενον, ὡς ἡ γῆρις τῶν ἀνθέων ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, διὰ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ ἀνὰ πάσας τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, πολιτογραφεῖται εἰς ἐκάστην ἐξ αὐτῶν, θεωρούμενον ὡς ἴδιόν της πατρίδος, ἀφοῦ βεβαίως ὑπαστῇ τὰς διαλεκτικὰς πορᾶλλας τῆς νέας πατρίδος του, ἀλλὰ καὶ μετατροπὰς εἰς τὰς λεπτομερείας του, ἀκόμη καὶ ἀναμίξεις μὲ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ χαρακτήρ γενικῶς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ ψυχὴ του εἶναι παντοῦ τὰ αὐτὰ καὶ προσδέχονται ἀμέσως πᾶν ὅ,τι ἐδημιουργήθη εἰς οἴονδήποτε ἑλληνικὸν μέρος. Διότι ὁ λαὸς ἐνὸς μέρους δὲν θὰ ἐδέχετο ὅ,τι θὰ ἦτο ξένον πρὸς τὴν ψυχὴν του καὶ ἀσυμβίβαστὸν πρὸς τὸν χαρακτήρα του. Ἡ τοιαύτη ἀμέσος καὶ ταχεῖα διάδοσις τοῦ δημοτικοῦ τραγουτοῦ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἡ ἀβίαστος προσδοχὴ βεβαιόητος κατὰ

τὸν ἀσφαλέστερον τρόπον, ὅτι τοῦτο εἶναι ποιήσις πανελληνίως.

Ἡ ἀκριβὴς καὶ συστηματικὴ διαίρεσις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἰς εἶδη ἢ κατηγορίας εἶναι ἰκανῶς δύσκολος. Διότι ὁ λαὸς προσδίδει εἰς ἕκαστον τραγούδι τοῦ τῆν κατ' εἶδος ὀνομασίαν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ χρησιμοποιοῖ· δηλαδὴ τραγούδι ἱστορικοῦ ἢ ἐρωτικοῦ περιεχομένου τὸ λέγει πότε τῆς τάβλας (τοῦ τραπέζιου) καὶ πότε τοῦ χοροῦ. Ἐὰν ἐξαιρεθοῦν τὰ συντεθέντα πρὸς ἐξύμνησιν ἐρωτῶν ἢ διὰ νὰ ᾄδωνται κατὰ τὰς γάμους, τὰς βαπτίσεις, τὸν θάνατον καὶ ἄλλας τινὰς περιπτώσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ὅποτε καὶ φέρουν τὸ ὄνομα ἐκ τῆς περιπτώσεως διὰ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦνται, ἦτοι ἐορταστικά, γαμήλια, μοιρολόγια κλπ. διὰ πάντα τὰ ἄλλα ἢ εἰδικὴ ὀνομασία των δὲν εἶναι καὶ ἡ προσδιορίζουσα ἀκριβῶς τὸ εἶδος των. Ὅθεν παρέστη ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐπιστημονικὴ εἰς κατηγορίας διαίρεσις των ὑπὸ τοῦ εἰδικώτερον παντὸς. Ἄλλου ἀνχοληθέντος περὶ τὴν μελέτην αὐτῶν λαογράφου Νικολ. Πολίτη καὶ ἡ διαίρεσις αὕτη δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ὡς ἡ μόνη ἀκριβὴς¹. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐνταῦθα τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἐξετάζονται μᾶλλον ὡς λογοτεχνήματα καὶ οὐχὶ ὡς λαογραφικὰ μνημεῖα, ἀντὶ τῆς ἐπιστημονικῆς διαιρέσεώς των, ἡ παρακολούθησις τῆς ὁποίας θὰ μὲ ἐφερεν εἰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς ἐξετάσεώς των, ἀσχέτους πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης συγγραφῆς, προετίμησα νὰ τὰ διακρίνω εἰς τέσσαρας μεγάλας κατηγορίας: ἦτοι τὰ Διηγηματικὰ ἢ Παραλογάς, τὰ Ἱστορικά, τὰ Κλέφτικα καὶ τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, τὰ ὅποια καὶ ὀνομάζω γενικῶς Ἰδιωτικά.

Τὰ Διηγηματικὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὰ ὅποια φέρονται καὶ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Παραλογαί, τὴν διασωθεῖσαν ὑπὸ τινος Ἀθηναϊκῆς παραδόσεως² εἶναι πεικίλου περιεχομένου· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στρέφονται περὶ δραματικὰς ἐρωτικὰς ἱστορίας, περὶ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, περὶ τὴν ἀναγνώρισιν ἀποχωρισθέντων πρὸ μακροῦ συζύγων ἢ ἀδελφῶν ἢ περὶ ἄλλας ὑποθέσεις ἐνεχούσας κυρίως τὸ στοιχεῖον τοῦ παραμυθικοῦ ἢ ἀναφερο-

1. Στ. Κυριακίδης: σελ. 27—28.

2. Στ. Κυριακίδης ὡς ἀνωτέρω.

μένας εἰς ἐξαιρετικὰς στιγμὰς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ὅχι σπανίως δὲ καὶ περὶ ἱστορικὸν τι γεγονός, τὸ ὁποῖον προσέλαβε τὴν μορφήν τοῦ θρύλου. Τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῶν τραγουδιῶν τούτων εἶναι πάντοτε ἡ γοργὴ καὶ ζωηρὰ ἀφήγησις, ἡ ἐνέργεια τοῦ δραματικοῦ στοιχείου, ὁ ρωμαλέος στίχος, ἡ παραστατικὴ δύναμις τῆς φράσεως καὶ ἡ τελείως ποιητικὴ χρῆσις τῆς λέξεως. Στίχος των εἶναι γενικῶς ὁ δεκαπεντασύλλαβος, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὅπου χρησιμοποιεῖται ὁ ἀρχαῖος ἰαμβικός τρίμετρος κνταληκτικός ἢ ἀκατάληκτος ἢ τοι ὁ δωδεκασύλλαβος καὶ ἐνίοτε καὶ ὁ ἐνδεκασύλλαβος, ὁ παρκληθὲς βεβαίως ἐκ τῆς ἰταλικῆς ποιήσεως καὶ μαρτυρῶν ἰταλικὴν ἐπίδρασιν, ἀφοῦ μάλιστα τὰ μετριοῦτον στίχον τραγούδια εἶναι προϊόντα τῆς Κρήτης, τῆς Ρόδου, τῆς Κύπρου ἢ ἄλλων τινῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους. Τὰ τελευταῖα δὲ ταῦτα φαίνονται συντεθέντα ἀσφαλῶς μετὰ τὴν 15ην ἑκατονταετηρίδα. Τῆς ὁμοιοκαταληξίας σπανίως γίνεται χρῆσις εἰς τὰ τραγούδια αὐτά.

Τὰ διηγηματικὰ δημοτικὰ τραγούδια ὡς ἐκ τῆς συνθέσεώς των καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὄλης τεχνικῆς των ὁμοιάζουν πρὸς μικρὰ ἔπη. Δυνάμεθα δὲ νὰ τὰ συγκρίνωμεν πρὸς τὰ τραγούδια ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, τὰ φερόμενα ὑπὸ τὸν τίτλον ballades καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα οὐχὶ σπανίως ὁμοιάζουν πολὺ καὶ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τραγουδιῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα προήλθον ἐκ τῆς συχνοτέρας ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν καὶ τῆς γνωριμίας τῶν μὲν μὲ τοὺς θρύλους καὶ τὰς παραδόσεις τῶν δέ, ἢ ἐπήγασαν ἀπὸ ρεύματα θεμάτων κοινῶν εἰς πολλοὺς λαοὺς ἀνομοίους κατὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν, δημιουργηθέντων αὐθορμήτως καὶ κυκλοφορούντων εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς γῆς. Τὰ τοιοῦτου ἔμως εἶδους ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια διαφέρουν οὐσιωδῶς τῶν ξένων κατὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν ὄλην μορφήν τῆς συνθέσεώς των ὁμοιάζουν πρὸς ἀληθῆ ἔργα τέχνης καὶ δύνανται ν' ἀμιλλῶνται πρὸς τὰς τελειότερας ballades μεγάλων ποιητῶν ὡς ὁ Uhland, ὁ Schiller, ὁ Mistral καὶ ἄλλοι ἑὸν τὸ περιττὸν ὑπάρχει εἰς αὐτὰ καὶ οὐδὲν τὸ προδίδον ἀγνοίαν τῶν τεχνικῶν κανόνων. Διὰ τοῦτο πολλὰ ἐξ αὐτῶν, τουλάχιστον τὰ τελειότερα, εὐλόγως γεννοῦν τὴν ὑπόνοιαν μήπως συνετέθησαν ὑπὸ ποιητῶν δοκίμων,

ἀλλὰ παρμεινάντων ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς. Ἐν τοιοῦτον αἴφνης τραγούδι εἶναι τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Κολυμπητής» τοῦ ὁποῖου τὸ θέμα εἶναι κοινὸν καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς, ὑπενθυμίζει δὲ ἱκανῶς καὶ τὴν ballade τοῦ Schiller «Taucher», συντεθείσαν ἐπὶ παρομοίᾳς Σικελικῆς παραδόσεως, καὶ τὸ ὁποῖον ἐζώθη εἰς τέσσαρας ἕως πέντε παραλλαγὰς, ἐξ ὧν μία καὶ ἡ κατωτέρω :

Μὲ προσταγὴ τοῦ Βασιλιᾶ, μὲ προσιαγὴ τοῦ Γήγα,
διαλαλητῆς ἐφώναξε σ' ὀλιγὴ τὴν οἰκουμένην :
«Ποῖός εἶναι ἀξιὸς κολυμπητῆς θάλασσα νὰ περάσῃ.
"Οποῖος τὴ θάλασσα διαβῆ γαμπρὸ θὲ τὸ τὸν κάμω,
θέλει σιτὴν πρώτη μου ἀδελφή, θέλει σιτὴ δευτέρῃ της,
θέλει σιτὴ θυγατέρα μου τὴν λαμπρογεννημένην,
ὅπου γεννήθη τὴ Λαμπρὴ κ' ἔλαμψε ὁ κόσμος ὅλος».
Ἄρμηνῃ γιὸς ἐπρόβαλεν ὁμορφος κ' ἀντρεικομένος.
— Ἐγὼ εἶμαι ἀξιὸς κολυμπητῆς πέρα γιὰ νὰ περάσω,
γιὰ ν' ἀπολύσω ἀηταῖρὶ μου τὴ λαμπρογεννημένην.
Πιχτηκὸς ὁ γιὸς ὁ δύστυχος, σιὰ κύματα πηδάει,
δώδεκα μίλια πέρασε καὶ πίσω δὲν ἐφάνη.

Ὁ χρόνος τῆς συνθέσεως δι' οὐδὲν τῶν διηγηματικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν δύναται νὰ καθορισθῆ ἑπακριβῶς, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἢ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον διάδοσις των καὶ ἡ ἀνάμιξις μετὰ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια ἐπέφερον ἱκανὰς καὶ σοβαρωτάτας παραλλαγὰς. Πολλὰ βεβαίως ἀνάγονται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, καθόσον μάλιστα ἢ εἰς αὐτὰ ὑπαρξίς βασιλέων, βασιλικῶν γόνων, ἀρχόντων, στρατηγῶν, ὡς καὶ ἡ ὑπαρξίς ὀνομάτων γνωστῶν ἱστορικῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἔδρασαν ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀποκλείουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι συνετέθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ἑιδικῶς δὲ μερικὰ φαίνονται νὰ προήλθον ἀπὸ τὴν Φραγκικὴν κατοχὴν εἰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἰδίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, ὡς τὸ ἄσμα τῆς Ἀροδαφνούσας καὶ τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ ἄσμα τοῦ Κωνσταντίνου», καθαρῶς κυπριακὰ προϊόντα καὶ ἀναφερόμενα

1. Τὸ ποίημα αὐτὸ τοῦ Schiller ἔχει μεταφρασθῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀπὸ τὸν κρυπτόμενον ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Γ' λ α Ὑ κ ο ς Π ὄ ν τ ι ὂ ς Κερκυραῖον λόγιον Ν. Κογσδίναν καὶ ἐδημοσιεύθη μὲ τὸν τίτλον «Ὁ Βαυτητής» εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐστία» ἔτος 1894 σελ. 411.

εις ιστορικώς βεβαιωμένα γεγονότα, διαδραματιζόμενα εις τὴν Κύπρον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Φράγκων βασιλέων τῆς (Πέτρου τοῦ Α' κυρίως¹). Πάντως ὁμοίως τὴν σύνθεσιν μεγάλου ἀριθμοῦ ἐκ τῶν διηγηματικῶν αὐτῶν τραγουδιῶν δυνάμεθα νὰ τὴν ἀναγάγωμεν εἰς ἅπαντα τὸν ΙΕ' αἰῶνα, διότι «ὁ αἰὼν εὗτος εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη φαίνεται νὰ εἶναι ἐποχὴ μεγίστης ἀκμῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ²».

Τὰ Ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουν καὶ αὐτὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διηγηματικὸν χαρακτήρα, καθόσον τὸν ἐπιβάλλει αὐτὸ τὸ περιεχόμενον των. Στρέφονται πάντοτε περὶ ἱστορικόν τι γεγονός γενικωτέρου ἢ καὶ μερικωτέρου ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον ἐνεποίησεν ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαόν. Οὕτω δὲ θέμα των εἶναι ἢ ἡ πολιορκία καὶ καταστροφὴ πόλεων ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἢ κατορθώματα πολεμιστῶν εἰς μάχας κατ' αὐτοῦ. Τὰ παλαιότερα ἐκ τῶν τοιούτων τραγουδιῶν ἔχουν ὑπόθεσιν μόνον τὴν ἄλωσιν πόλεων ἢ τὴν καταστροφὴν χωρῶν. Ἄλλ' ὅταν ἐξεδηλώθη εἰς τὴν ὑποδουλωθεῖσαν χώραν ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεφάνησαν ἄνδρες πολεμικοὶ καὶ περιφρονηταὶ τῆς δυνάμεως τοῦ κυριάρχου, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν βίαν τούτου ἀντέτασσαν τὴν ἐνοπλον ἄμυναν διὰ νὰ νικίῃ, συνήθως τοῦς ἐναντίον των ἀποστελλομένους στρατοῦς, τότε θέμα τῶν ἱστορικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐγένοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ κατορθώματα τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν. Ἡ ποίησις ὁμοίως αὕτη ἤρχισε, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ περιλαμβάνη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς καὶ γεγονότα μὴ πολεμικά, ἀλλ' ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν μετὰ τὴν ζωὴν χώρας τινὸς καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ὡς μεγάλας καταστροφὰς ἐκ σεισμῶν καὶ πυρκαϊῶν ἢ καὶ ἐκ ναυαγίων, ἐπιδρομὰς ληστοπειρατῶν καὶ αἰχμαλωσίας κατοίκων,³ καὶ ἄλλα παρομοίας φύσεως. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ εἰς γεγονότα μὴ καθαρῶς ἱστορικὰ διατηρεῖται εἰσέτι, φθάνουσα καὶ μέχρι τῆς πολιτικῆς ἢ καὶ στενῶς κομματικῆς ζωῆς.

1. Ἀθ. Σακελλαρίου: τόμ. Β' σελ. 17, 50, 52.—Ch. Gidel: 6' σελ. 195 καὶ ἐφεξῆς.

2. Γάσπαρη: τόμ. Β' σελ. 298.

3. Ἰδὲ δύο τοιαῦτα δημοτικὰ τραγούδια θρηνοῦντα διὰ τὴν αἰχμαλωσίαν νέων τῆς Ζακύνθου ὑπὸ ἐπιδρασμένων ληστοπειρατῶν κατὰ τὰς πρώτας δέκας ἡμέρας τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς Ν. Κατραμῆν σελ. 56.

τῆς χώρας. Εὐνόητον, ὅτι μετὰ τὴν τριχότην τροπὴν τοῦ τῶ ἱστορικόν δημοτικόν τραγούδι ἀπώλεσε πολὺ ἀπὸ τὴν λογοτεχνικὴν του δύναμιν καὶ κατέστη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπλὴ καὶ συνήθως πολὺλογος καὶ πλαδαρὰ ἀφήγησις γεγονότων διὰ στίχων. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τὰ ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια παρουσιάζουν ὀλιγώτερα λογοτεχνικὰ χαρίσματα ἀπέναντι τῶν ἄλλων τοιούτων, ἐκτὸς σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων. Ὅσον δὲ νεώτερα εἶναι, τόσο εἶναι καὶ χειρότερα.

Πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀρχίζουσι συνήθως μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον συνέβη τὸ ἐξιστορούμενον γεγονός· ἀλλ' ἐκτὸς τούτου τὰ ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὡς ἄλλως τε καθίσταται φανερόν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς των, συντίθενται ἢ ταυτοχρόνως μετὰ τὴν συντέλεσιν τοῦ ἐξυμνουμένου γεγονότος ἢ πολὺ ὀλίγον χρόνον μετ' αὐτῆν· συνεπῶς ἀποτελοῦν ταῦτα λαμπρὰν καὶ ἀποδεδειγμένην ἀξίαν συμβολὴν διὰ τὴν ἱστορικὴν ζωὴν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ὑπὸ τὴν ἐποψίν δὲ ταύτην ἀποβαίνουν πνευματικὰ μνημεῖα ἀληθῶς πολύτιμα· ἔχουν ἴσως τὴν ἴδιαν σημασίαν μετὰ τὰ αὐθεντικώτερα ἐπίσημα ἔγγραφα.

Εἰς πολλὰ τῶν ἱστορικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ μάλιστα ἐκ τῶν παλαιότερων, διαφαίνεται καὶ ὁ πατριωτισμὸς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ ὀνομασθῆ ἰστορικὸς· παρόμοιος σχεδὸν πρὸς τὸν ἐμφανιζόμενον ζωηρῶς εἰς τοὺς ἱστορικοὺς κυρίως περιεχομένου θρύλους καὶ εἰς τὰ ἔπη ἱκανῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν μεταμεσαιωνικὴν παράδοσιν καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν Βαλκανικῶν ἐθνῶν. Τὸν χριστιανικὸν αὐτὸν πατριωτισμὸν ὁ μεταβυζαντινὸς Ἕλληνας ἐνέκλεισε καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ του τραγούδια, ἀφοῦ μάλιστα ἤρχισε νὰ μὴ διακρίνη τὴν ἐννοίαν τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς πατρίδος. Ὁ ἀμυντικὸς κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων τυράννων ἀγὼν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ διεξήγετο καὶ «γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία», λεπτομέρεια ἢ ὁποῖα διαφαίνεται εὐκρινέστατα καὶ εὐρέως καὶ εἰς τὴν ποίησιν πολλῶν ἀρχαϊζόντων λογίων, πρὸ πάντων ὅταν εὗτοι ἐπεκαλοῦντο τὴν μεσολάβησιν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Χριστιανικὸς εὗτος πατριωτισμὸς, ὁ ὁποῖος δὲν λείπει καὶ ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὰ ἔχοντα θέμα τοῦς ἀγῶνας τοῦ ἑλληνι-

σμοῦ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν ἢ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐξεδηλώθη ζωηρότερος εἰς τὰ ἱστορικά δημοτικά τραγούδια τὰ συντεθέντα ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς λεπτομερειακῆς ἐκδηλώσεώς του προσέλαβε μορφὴν γενικωτέραν, ἀφοῦ συνυφάνθη ἡ ἔννοια θρησκείας καὶ πατρίδος· ἔγινε πατριωτισμὸς καθαρὰ ἔθνικός. Τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τοῦ χριστιανικοῦ πατριωτισμοῦ εὗρισκόμεν εἰς ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων ἱστορικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὸ διεκτραγωδοῦν τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἢ Δραγάτη (1453):

*Θρηνήσατε Χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Αὔσης,
θρηνήσατε καὶ κλαύσατε τὸν χαλασμὸν τὸν μέγαν.
Στὰ χίλια τετρακόσια καὶ στὰ πενήντα τρία
ἐπῆραν οἱ Ἄγαθνοὶ τὴν Κωνσταντίνου πόλιν.
Κυρραεῦνοι τὲς ἐκκλησιὰς καὶ σκίζουσι τὲς εἰκόνας
τὸν ἀσημένιον τὸν στανζὸν λακτοπατοῦν καὶ τρίβουσι
εἰς τῶν ἀγίων τοὺς ναοὺς ἐμβαλνουν καθαλλάροι,
τὸν ἄστρον τὸν πανάχραντον εἰς τὰς ὁδοὺς τὸν ὀλίπουσι
τοὺς ἱερεῖς σκοτόνουσι καὶ μαίλνουν τὰς παρθένους... κτλ.*

Εἰς ἄλλο δὲ τραγούδι ἐξιστοροῦν τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος (1461) ὀδύρονται οἱ ναοὶ καὶ τὰ μοναστήρια καὶ κλαίει ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Ἱστορικά δημοτικά τραγούδια ἀναγόμενα εἰς γεγονότα τῶν πρώτων χρόνων μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας διεσώθησαν διὰ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ μερικά, ὡς εἶναι τὰ θρηνοῦντα τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν θάνατον αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου (1453) τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος (1461), τὴν ἄλωσιν τοῦ Παλαιοκάστρου (1461) καὶ τῆς μικρᾶς πόλεως Κορδύλης (1461), τὴν πολιτοκλίαν τῆς Ρόδου ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς (1520), τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ «Καπετὰν Μαλάμου» (1585). Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἓν ἀρχαιότερον τούτων· τὸ πραγματευόμενον τὴν δῆωσιν τῆς Ἀδριανουπόλεως κατὰ τὸ 1361:

*Τ' ἀηδόνια τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰ πουλιὰ τῆς Αὔσης
κλαίγουν ἀργά, κλαίγουν ταχιά, κλαίγουν τὸ μεσημέρι,
κλαίγουν τὴν Ἀντριανόπολη τὴν πολυκρουσεμένην*

*ὁποῦ τῆγε κρουσέγρανε τὲς τρεῖς γιορτὲς τοῦ χρόνου
τοῦ Χριστογέννου γιὰ κηρὶ, καὶ τοῦ Βασιῶ γιὰ βάρια,
καὶ τῆς Λαμπρῆς τὴν Κυριακὴν γιὰ τὸ Χριστὸς ἀνέστη.*

Τὸ τραγούδι αὐτό, ὡς διεσώθη, εἶναι βεβαίως παραλλαγή πολὺ νεωτέρα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς γλώσσης του· τὸ θέμα του ὁμῶς μαρτυρεῖ τὴν ἀρχαιότητά του. Ἄξιον δὲ ἰδιαίτερας μνείας εἶναι δημοτικὸν τι τραγούδι τῆς Κρήτης, μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἔμενε ἀσυγκίνητος καὶ διὰ τὴν τύχην ἄλλων χωρῶν, χριστιανικῶν ὁμῶς καὶ ἀγωνιζομένων πρὸς τοὺς Τούρκους· τὸ τραγούδι αὐτό, μὴ περισωθὲν ὀλόκληρον, ἀναφέρεται εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Βιέννης ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1683:

*Παιὸς θέλει νὰ ρωτήξῃ καὶ νὰ μάθῃ
τὴ Βιέννα τὴν καημένη πῶς ἐπάμθη.
Ἄποθ' ἄνασ ἄνασ ἄντρενωμένος
ὁ οὐλὲς τὴν χῶρες ἦταν ἑτακονομένος.
Τὴ Βιέννα τὴν καημένη εἶχε καμάρι
καὶ ὁ Τούρκος ἐβουλήθη νὰ τὴν πάρῃ...¹*

Ἐξέχουσιν ὁμῶς θέσιν μετὰ τῶν ἄλλων τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν κατέχουν τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· γεγονός τοῦ ὁποῦ τὴν δραματικότητα ἐθρήνησεν ὁ ἑλληνισμὸς μετὰ τὴν βαθεῖαν ἐπίγνωσιν τῆς ὑπερτάτης σημασίας του· ἐκ τῶν ταιούτων δὲ τραγουδιῶν τὸ ἐκφραστικώτερον ἴσως νὰ εἶναι τὸ ἐξῆς:

*Σημαίνει ὁ Θεὸς, σημαίνει ἡ γῆς, σημαίνουν τὰ ἐπουράνια,
σημαίνει καὶ ἡ ἁγία Σοφία, τὸ μέγα μοναστήρι,
μετὰ τετρακόσια σήμαντρα καὶ ἑξηνταδύο κυμπάνες,
κάθε καμπάνα καὶ παπῆς, κάθε παπῆς καὶ δίακος.
Ψάλλει ζερβὰ ὁ βασιλιάς, δεξιὰ ὁ πατριάρχης,
καὶ ἀπ' τὴν κολλὴ τὴν γαλιμουδιά εἰσεόντανε οἱ καλόνες.
Νὰ μποῦνε σὶ τὸ χερουβικό καὶ τὰ β; ἢ ὁ βασιλέας,
φωνὴ τοῦς ἤμθε ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀπ' ἀρχαγγέλου ατόμα,
«Πάρτε τὸ χερουβικό καὶ ἄς χορηγώσουσι τ' ἄγια,
παπάδες πάρτε τὰ γλερά, καὶ σὲς κερὶὰ σφισαίητε,
γιατὶ εἶναι θέλημα Θεοῦ ἡ Πόλη νὰ τουρκέηρη.
Μὲν στείλτε λόγὸ σὶ τὴ Φραγκιά, νὰ ροῦνε τριὰ καράβια
τόνα νὰ πάρῃ τὸ στανζὸ καὶ τὰ ἄλλα τὸ βαγγέλιο,*

1. Εἰς Ἄντ. Γιανναράκι σελ. 5.

τὸ τρίτο, τὸ καλύτερο, τὴν ἅγια τραπέζά μας,
μὴ μᾶς τὴν πάρουν τὰ σκυλιὰ καὶ μᾶς τὴν μαγαρίσουν».
Ἡ Δέσποινα ταράχτηκε, κ' ἐδάκρυσαν οἱ εἰκόνες.
«Σώπασε, κυρὰ Δέσποινα, καὶ μὴ πολυθακρῶζης
πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλι δικὰ σὰς εἶναι».

Τὰ τραγούδια αὐτὰ διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκπράξουν μὲ βαθεῖαν ἀπλότητα συναίσθημα ἐγκαρτερήσεως πρὸς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ δεινὰ καὶ βεβαίαν τὴν ἐλπίδα τοῦ δουλωθέντος γένους περὶ ἐλευθερίας καὶ ἀνορθώσεως. Εἶναι δ' ἀληθῶς ἄξιον θαυμασμοῦ, ὅτι ταῦτα ἐγεννήθησαν καθ' ὃν χρόνον τὸ ἔθνος ἐφαίνετο ἀπολέσαν τὰ πάντα, πεσοῦσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ οὐδαμόθεν ὑπέφωσκέ τις ἀκτίς ἐλπίδος¹.» Εἰς ταῦτα δύναμαι νὰ προσθέσω, ὅτι εἰς τὰ θρηνηθέντα τῶν πτώσιν τῆς πρωτεύουσης τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ δημοτικὰ τραγούδια ἐνυπάρχει ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς πολιτικῆς τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, ἡ ὁποία ἀπεκλήθη «Μεγάλη Ἰδέα», καὶ τὴν ὁποῖαν τόσον σαφῶς καθώριζεν ἔκπαλαι ἢ μὴ ὑποδουλωθεῖσα ἐθνικὴ ψυχὴ. Τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν βεβαιότητα αὐτὴν περὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος ἐξέφρασε καὶ ὁ ἄγνωστος ποιητὴς τοῦ τραγουδιοῦ διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος μὲ τὸν στίχον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἔννοια δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐξάφρασεως:

Ἡ Ρωμανία κι ἂν πάρθηκε, ἀνθεὶ καὶ φέρε κι ἄλλα.

Ἀπέναντι τοῦ ποιητικοῦ, ἔσον καὶ ψυχικοῦ, ὕψους, τὸ ὁποῖον ἐγκλείεται εἰς τὴν «βαθεῖαν ἀπλότητα» τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν, ὅλη ἢ κλασικίζουσα μεγαλορρημοσύνῃ πολλῶν λογίων, γραψάντων θρήνους διὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν συμφορὰν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, φαίνεται ψυχρὰ καὶ ἄνευ πραγματικῆς συγκινήσεως.

Τὰ κλέφτικα δημοτικὰ τραγούδια, περισσότερα τὸν ἀριθμὸν καὶ ποιοτικῶς ἀνώτερα τῶν ἱστορικῶν δὲν διακρίνονται πολλάκις ἀπὸ τούτων ἢ ἐξ ἐσωτερικῶν μόνον γνωρισμάτων, διότι καὶ τὰ κλέφτικα θέμα κύριον ἔχουν τὴν ἐξύμνησιν τῶν κατορθωμά-

των τῶν ἀνδρείων, οἱ ὁποῖοι ποθοῦντες νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι καὶ φεύγοντες τὰ δεινὰ τῆς δουλείας ἐμάχοντο ἀδιακόπως κατὰ τῆς δυνάμεως τοῦ κυριάρχου. Τὰ ὑμνούμενα κατορθώματα εἶναι πράξεις ἱστορικαὶ καὶ ἡ σειρά των ἀποτελεῖ τὸν ὅλον ἀγῶνα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῆς τυραννίας κατὰ τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα τῆς ὑπὸ δουλείαν ζωῆς του. Ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τὰς ἱστορικὰς αὐτὰς πράξεις μὲ τὰ κλέφτικα τραγούδια ἐξυμνεῖτο καὶ ὁ ἰδιότυπος βίος τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ δημιουργοὶ τῶν πράξεων. Καὶ εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ ἐξωτερικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν κλέφτικων καὶ τῶν ἱστορικῶν τραγουδιῶν. Διαφορὰ ὅμως σπουδαιότερα ἐνυπάρχει εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν μορφήν των. Ἐνῶ τὰ ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι σχεδὸν ἐντελῶς ἀφηγηματικὰ καὶ στερεῶνται—πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων—δραματικότητος καὶ πάθους, συνεπῶς καὶ τοῦ ἀγνοῦ λυρικοῦ στοιχείου, τὰ κλέφτικα εἶναι καθαρῶς λυρικά ποιήματα, ὅπου ἡ δραματικότης καὶ τὸ πάθος κυριαρχοῦν. Εἰς αὐτὰ ἀποτυπώνεται μὲ ἀσύγκριτον ζωηρότητα φράσεως καὶ ἐνάργειαν ὅλη ἡ ἠθικὴ ὑπαρξίς τοῦ Ἑλληνος, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἤθελε ν' ἀναπνέῃ τὸν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ φανερόνῃ ἐμπραγμάτως καὶ ἀποτελεσματικῶς τὸ μίσος του κατὰ τῆς τυραννίας. Τὴν λυρικὴν δυνάμιν των καθιστᾷ ἐμφανεστέραν ἡ συντομία των, ἐνῶ ἡ γοργότης τῆς φράσεως, τὸ ἀλλεπάλληλον πολλῶν ὀρισμένων λέξεων καὶ τὸ διαλογικὸν πολλάκις ὕψος μαρτυροῦν τὴν συγκίνησιν τῶν αὐτοσχεδιαστῶν ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι τὰ συνέθετον ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸν τὸν καταλαμβάνοντα τὴν ψυχὴν των ἐκ τῆς τελέσεως ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων.

Οἱ αὐτοσχεδιασταὶ ποιηταὶ τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, οἱ ὑπενθυμίζοντες τοὺς ἀρχαίους ραψωδοῦς, εἰς τὸ ἄκουσμα θαρραλέας τινὸς πράξεως ἢ κατορθώματος ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον τὴν δρᾶσιν τῶν ὄπλων, καταλαμβάνομενοι ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν καθιστῶντα αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ αἰσθάνωνται τὰς πράξεις τῶν ἄλλων ὡς ἰδικὰς των, ἔσπευδον νὰ ἐξυμνήσουν τὸν ἥρωα, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐνεθουσίασεν, ἢ τὴν πράξιν, ἢ ὁποῖα τοὺς συνεκίνησε βαθύτερον, ἀκολουθοῦντες τοὺς κανόνας τῆς ἰδίας των ποιητικῆς τέχνης. Ἡ ποιησις των διὰ τοῦτο ἔχει τι τὸ προδήλως αὐθόρμητον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι τόσον ἀληθῆς καὶ πλήρης πάθους.

1. Ν. Πολίτης εἰς «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.» Ἐκδόσεις δευτέραι Ἀθήναι 1925. Σελ. 4.

ἔχει τὸν ὑψηλὸν τόνον τοῦ ἥρωϊσμοῦ καὶ τῆς εἰλικρινοῦς συγκινήσεως ἐκ τῆς συναισθησεως τούτου, μαρτυρεῖ δὲ πόσον ἡ φαντασία ἐξεμεταλλεύετο τὴν δημιουργὸν ἐνθουσιασμοῦ πραγματικότητας, χωρὶς ν' ἀπομακρύνεται καθόλου αὐτῆς. Ἡ κλέφτικη ποίησις εἶναι ἐντελῶς φυσικὴ καὶ συχνὰ δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἶναι πρωτόγονος καὶ ἐγκλείει ὅλην τὴν ὁρμὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὃ ὁποῖος ζῆ μέσα εἰς τὴν ἐλευθέραν φύσιν. Ἐὰ κλέφτικα τραγούδια εἶναι προσέτι ποίησις ἀγνώως ἥρωϊκῆ, ὁμοιάζουσα κάπως πρὸς τὴν μόνην δυναμένην νὰ συγκριθῆ με αὐτὴν ποίησιν τῶν σκάλδων τῶν Σκανδιναυικῶν χωρῶν.

Ἐὰ κλέφτικα δημοτικὰ τραγούδια ἐγεννήθησαν ταυτοχρόνως με τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐνέπνευσαν ἢ δηλαδὴ τὰ κατορθώματα καὶ τὸν ὄλον βίον τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν. Καὶ φαίνονται μὲν τινα ἐξ αὐτῶν ὡς ὄντα εἰσὶν ἐν συνεχείᾳ τις προγενεστέρων ἥρωϊκῶν τραγουδιῶν, κυρίως δὲ τῶν ἀποτελούντων τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, ἀλλὰ τὰ καθ'αὐτὰ κλέφτικα, τὰ σχετιζόμενα ἀμέσως με τὴν ζωὴν καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, εἶναι ποιητικὰ προϊόντα σύγχρονα με τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τούτων.

Αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς πρώτης αὐτῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀρματωλῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ πρώται ἀντιτεθέντες ἐνόπλιως εἰς τὴν βίαν τῆς κυριαρχίας τῶν Τούρκων, συγχέονται καὶ εἶνε λίαν ἀσαφείς. Οἱ ὀπισθοθέτες ἀσχοληθέντες με τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς χρόνον ἐμφανίσεως τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν καὶ τῆς συγκροτήσεως τῶν πολεμικῶν ομάδων ἢ σωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεκλήθησαν ἀρματωλίκια ἢ καπετανᾶτα, φαίνονται παραδεχόμενοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ὑπὸ τὴν ἀβεβαιότητα δὲ τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν ἐκφράζουσι καὶ τὴν γνώμην, ὅτι πιθανὸν ταῦτα νὰ συνεκροτήθησαν καὶ πρότερον. Ἀβεβαιότης ἐπίσης ὑπάρχει καὶ περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐνεφανίσθησαν τὰ πρῶτα ἀρματωλίκια. Ἡ ἐξακρίβωσις τῶν δύο τούτων ζητημάτων ἔχει ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὸν καθορισμὸν τῆς πρώτης ἐκδηλώσεως τοῦ κυρίως κλέφτικου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγεννήθη τοῦτο.

Εὐτυχῶς διεσώθη πληροφορία τις καθορίζουσα ἐπακριβῶς τὸν χρόνον τῆς ἐμφανίσεως τοῦ πρώτου ἀρματωλοῦ, τῆς συστάσεως

τοῦ πρώτου ἀρματωλικίου καὶ τὸν τόπον τῆς δράσεώς του, συνάμα δὲ καὶ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ πρῶτον ἀντήχησε τὸ ἥρωϊκὸν ἔθνος, τὸ ἐξυμνοῦν τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀρματωλισμοῦ. Κατὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην πρῶτος ἀρματωλὸς ἀνεδείχθη ὁ ἐξ Ὀλύμπου καταγόμενος Καραμιχάλης περὶ τὸ ἔτος 1489 με τὸπον δράσεώς του αὐτὴν τὴν πατρίδα του : τὸν Ὀλυμπον¹. Οὕτω δὲ ὡς πρώτη καιρὸς τοῦ ἀρματωλισμοῦ — εἰς ἐγεννήθη αὐτός εὐθὺς μετὰ

1. Τὴν πληροφορίαν ταύτην, τὴν διαφυγοῦσαν πάντας τοὺς ἱστορικοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς εἰδικῶς ἀσχοληθέντας με τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἀνεύρισκω εἰς τὸ μικρὸν βιβλίον : «Περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου καὶ τῆς ἑπ' αὐτοῦ συγγραφείσης εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον ἐρμηνείας τῶν Ἱπποκράτους ἀφορισμῶν Διατριβῆ, ἐν ἣ καὶ μία λέξις πρὸς τὸν Φαλμεραῦρον. Ὑπὸ Σοφοκλέους Κ. Οἰκονόμου. Ἀθήνησιν 1843». Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο καὶ εἰς σελ. 16 ὁ Σοφ. Οἰκονόμου γράφει : «Τὸ καρτερικὸν καὶ τὸ ἀτρόμητον ἦθος τῶν Θεσσαλῶν, οἵτινες ἔτι ἀπὸ τοῦ 15' αἰῶνος κινήσαν τὸν δορυκλήτορα ἵνα σεβασθῆ τὸ γενναῖον αὐτῶν φρόνημα (γ) ἀπέβαινε καὶ παραμυθία καὶ παράδειγμα καρτερίας καὶ γενναιότητος εἰς τε τὰς πλησιοχώρους καὶ εἰς ἀπωτέρας ἐπαρχίας. Καὶ ἐψαλλον οἱ ὀρεοίτροφοι ἄνδρες κλέα μαχιμῶν ἀνδρῶν καὶ ἀντεφθέγγοντο τὰ ὄρη πρὸς τὰς ὠδὰς καὶ ἀνέτρεφε τοὺς νέους γλυκεῖα περὶ χρηστοτέρου μέλλοντος καὶ κουροτρόφος ἐλπίς καὶ διέτρεχεν ἐνθους ἢ φαντασία στάδιον αὐρύχωρον εἰς τὴν φιλίαν τῆς ἐλευθερίας πατρίδα». Ἐπεξηγῶν δὲ ὁ συγγραφεὺς τὰ περὶ καταναγκασμοῦ τοῦ δορυκλήτορος γράφει εἰς τὴν ὑποσημείωσιν (γ) «Τουρχάμπης, ὁμὸς στρατηγός τοῦ Β. Μωάμεθ, καθυποτάξας πᾶσαν τὴν Θεσσαλίαν, πολλὰ κακὰ κατέπραξεν ἐν αὐτῇ. Τότε πολλοὶ τῶν κητορικῶν φεύγοντες τὴν ἀνυπόστατον ὁρμὴν τοῦ κατακτητοῦ, μηδ' ἀνεχόμενοι ὑποκύψαι τὸν αὐχένα εἰς τὸν βαρὺν τῆς αἰχμαλωσίας ζυγόν, ἀναβάντες εἰς τὰς πτυχὰς τοῦ πολυδειράδος Ὀλύμπου καὶ εἰς τὰ σπήλαια καὶ τρεφόμενοι ἀπὸ θήρας καὶ ἀκροδρύων, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκεῖ μοναστηρίων, διετήρησαν τὴν ἐξυτῶν ἀνεξαρτησίαν, συντρίβοντες συχνάκις τὴν ἐπληρμένην τῶν βαρβάρων ὄφρον. Οὗτοι δὲ πολλάκις πειραθέντες τοιοῦτοτρόπως καὶ μὴ δυνηθέντες χεῖρωσθαι τοὺς γενναίους ἡρώας ἠναγκάσθησαν τέλος, θέλοντες καὶ μὴ, δοῦναι τούτοις προνόμια, καταστήσαντες ἐνόπλους φύλακας τῶν στεγῶν. Τότε τῷ 1489 ἀνεγνωρίσθη ἐν Θεσσαλίᾳ πρῶτος ἐπιτάρχης ὁ Κ α ρ ᾶ (τουτέστι μωῦρος, καθὼς ὠνόμαζον αὐτὸν οἱ πολλοὶ ἕπ' αὐτοῦ συντρίβοντες Τοῦρκοι) Μ ι χ ᾶ λ η ς, Ὀλύμπιος ἀνήρ». Τὸν Καραμιχάλην αὐτὸν ὡς πρῶτον «καπετάνιον τοῦ ὄρους Ὀλύμπου ἀναγνωρισθέντα καὶ διορισθέντα ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως περὶ τὸ τέλος τοῦ 15' αἰῶνος» ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερούλος εἰς τὸ ἔργον του «Histoire Moderne de Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient. Par Jacovaky Rizo Neroulos Genève 1828». p. 50.

τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους—καὶ τοῦ ἐξυμνοῦντος αὐτὸν δημοτικοῦ τραγουδιοῦ παρουσιάζεται ἡ κατοικία τῶν θεῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος¹.

Ἡ ἐξέτασις τῆς συστάσεως καὶ ὀργανώσεως τοῦ ἀρματωλισμοῦ διαφεύγει τὰ ὄρια τῆς παρούσης συγγραφῆς². Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ποίησις, ἡ γεννηθεῖσα ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, στρέφεται περὶ τὸν βίον, τὴν δρᾶσιν καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεπτῶν, ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ ἔστω καὶ λίαν συντόμως ἡ ἔννοια τοῦ ἀρματωλισμοῦ.

Ἀρματωλοὶ ὠνομάσθησαν αἱ ἐνόπλιος μὲν ἀμυνόμενοι ἐναντίον τῆς βίας τοῦ κυριάρχου, ἀλλ' ἀναγνωριζόμενοι τέλος ἐπισήμως παρ' αὐτοῦ ὡς φύλακες τῆς χώρας των, ἐφοδιαζόμενοι μάλιστα καὶ δι' εἰδικοῦ διπλώματος, χρησιμοποιοῦμενοι πολλάκις ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὴν καθυπόταξιν καὶ ἐξόντωσιν Τούρκων ληστῶν ἢ ἄλλων κακοποιῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ στρατιωτικῶν ἐμάδων προβαίνουσῶν εἰς ἀνταρσίας, καὶ χαίροντες ὀικαιώματα ἀνεξαρτησίας, τὰ ὅποια κατέκτησαν διὰ τῶν ὀπλων των. Κλέφτες δὲ ἐλέγοντο αἱ ἐπίσης ἐνόπλιος δρῶντες κατὰ τῆς βίας τοῦ κυριάρχου, ἀλλὰ μὴ ἀναγνωριζόμενοι ὑπ' αὐτοῦ καὶ συνεπῶς θεωρούμενοι ὡς ἀντάρται. Ἐπιπλέον οἱ ἀρματωλοὶ ἀπέφευγον νὰ ἐνοχλοῦν καθ' οἷονδὴποτε τρόπον τοὺς χριστιανοὺς καὶ μᾶλλον ἦσαν αἱ προστάται των, ἐνῶ τουναντίον οἱ κλέφτες οὐχὶ σπανίως ἐλήστευον, ἠχμαλώτιζον, ἐφόγευον χριστιανοὺς καὶ δὴ κληρικούς, ἐπυρπόλουν ὀλόκληρα χωρία καὶ προσέβαλον καὶ τὰς γυναῖκας ἀκόμη. Ἐκ τῆς διαφορᾶς δὲ τῆς δράσεως τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, ὡς ἐξυμνεῖται αὕτη μὲ τὸ

1. Δὲν φαίνεται ἀπίθανον ὅτι ὁ ἀρματωλισμὸς ἐξεδηλώθη εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα παραδειγματιζόμενος ἰσως ἀπὸ τοῦ ἀγῶνα τοῦ χριστιανοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀλβανίας Γεωργίου Καστριώτου ἢ Σκεντέρμπεη, ὁ ὅπολος ἐπὶ τριακονταετίαν ἠγωνίσθη μόνος ἐναντίον τῆς ἰσχύος τῶν Σουλτάνων Μουράτ καὶ Μωάμεθ Β'. Οἱ πρῶτοι ἀρματωλοὶ φαίνεται νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Σκεντέρμπεη. (Ἴδε καὶ Jacovaki Rizo Neroulos ὡς ἀνωτέρω σελ. 48).

2. Τὰ περὶ ὀργανώσεως τῶν ἀρματωλικῶν ἴδε λεπτομερέστερον εἰς: 1) Ch. Fauriel I p. p. XJij et suiv. 2) Rizo Neroulos: Histoire Moderne de Grèce etc. pp. 50 et suiv. 3) Κωνστ. Παπαρρηγοπούλου: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α'. Ἐκδοσις πέμπτη (μετὰ προσθηκῶν κλπ. ὑπὸ Παύλου Καραλίδου) Ἀθήναι 1925. Ἔσμ. Ε' μέρος 2ον σελ. 134, 138 καὶ ἐφεξῆς.

τραγούδι, ὀδηγούμενοι, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν μερικὰ ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγούδια ὡς κυρίως ἀρματωλικά καὶ ἄλλα ὡς κλέφτικα.

Οἱ ἀρματωλοὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας δύνανται νὰ συγκριθοῦν ὑπὸ τινὰ ἔποψιν πρὸς τοὺς ἀκρίτας τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ οἱ κλέφτες πρὸς τοὺς ἀπελάτας. Ἀλλὰ εἰς τὴν κοινὴν κατὰ τοῦ τυράννου δρᾶσιν, ἡ ὁποία ἦτο συνηθεστάτη, ἀρματωλοὶ καὶ κλέφτες συγχέονται, ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς των ἐμφανίζεται ὡς εἶ: καὶ ὁ αὐτὸς καὶ διὰ τοῦτο συνήθως δὲν διακρίνονται ἀλλήλων οὔτε εἰς τὴν πολεμικὴν ζωὴν των, οὔτε εἰς τὸ ἐξυμνοῦν αὐτοὺς τραγούδι· ἡ ὀνομασία ἀρματωλὸς καὶ κλέφτης ἔχει εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὴν αὐτὴν σημασίαν· ἀμφότεροι εἶναι οἱ ἀσπονδοὶ ἐχθροὶ τῆς τυραννίας, οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνισμοῦ, οἱ ἄτρομοὶ ὀπαδοὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας. Ὄργανωμένοι κατ' ἴδιον σύστημα οἱ ἀρματωλοὶ καὶ κλέφτες εἶχον ἰδίους κανόνας βίου καὶ ἐνεργείας, ἰδίους ἠθικοὺς νόμους. Ἡ ζωὴ των εἶναι ὅλως ἰδιότυπος· ἀλλὰ κύριον γνώρισμά της ἔχει αὕτη τὴν στενὴν συνάφειαν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἐλευθέραν φύσιν καὶ τὴν περιφρόνησιν πρὸς τὸν θάνατον. Τὸ κλέφτικο δημοτικὸν τραγούδι ἀπεικονίζει ἐναργῶς τὴν ζωὴν ταύτην, τὴν πλήρη ἠρωϊκοῦ πνεύματος καὶ ἐκφράζει τὴν ὀρμὴν τοῦ ψυχικοῦ σθένους τῶν πολεμοχαρῶν αὐτῶν ὀπαδῶν τῆς ἐλευθερίας:

*Βασίλη, κάτσε φρόνιμα, νὰ γίνης νοικοκύρης,
γιὰ ν' ἀποχτήσης πρόβατα, ζευγάρια καὶ ἀγελάδες,
χωριά καὶ ἀμπελοχώραφα, κοπέλια νὰ δουλεύουν.
— Μάννα μου ἐγὼ δὲν κάθομαι νὰ γίνω νοικοκύρης,
νὰ κάμω ἀμπελοχώραφα, κοπέλια νὰ δουλεύουν
καὶ νάμαι οκλάβος τῶν Τουρκῶν, κοπέλι στοὺς γερόντους,
Φέρε μου τάλαφρὸ σπαθὶ καὶ τὸ βαριὸ ντουφέκι
νὰ πειαχτῶ σὰν τὸ πουλὶ ψηλὰ στὰ κορφοβόουνια,
νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνά, νὰ περπατήσω λόγγους,
νὰ βρῶ λημέρια τῶν κλεφτῶν, γιατία καπετάνιων,
καὶ νὰ σουρῆξω κλέφτικα, νὰ σμιξῶ τοὺς συντρόφους,
ποὺ πολεμοῦν μὲ τὴν Τουρκιά καὶ μὲ τοὺς Ἀρβανίτες».*

*Πούρνὸ φιλεῖ τὴ μάννα του, πούρνὸ ξεπροβοδιέται.
«Γιὰ σας βουνὰ μὲ τοὺς γκρεμνοὺς, λαγκάδια μὲ τίς πάχνες.
— Καλῶς το ἰάξιο τὸ παιδί καὶ τ' ἄξιο παλληκάρι.»*

Ὁ ἠρωϊκὸς τόνος οὐδέποτε λείπει ἀπὸ τὸ κλέφτικο δημοτικὸν τραγούδι ἀδιαφόρως τῆς περιστάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν συνετέθη.

τοῦτο. Εἶτε ὕμναι ἀνδραγαθήματα ἢ ὠραίους θανάτους ἡρώων, εἶτε εἶναι ἐκρηγείς ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ ἀρματωλοῦ ἢ ὑπόμνησις τῶν σκληρῶν τῆς δοκιμασιῶν καὶ στερήσεων, τὸ κλέφτικο τραγούδι ἔχει πάντοτε τὸν αὐτὸν ἡρωϊκὸν τόνον:

*Μάνα μὲ καταράσσηκες, μούπες βαριά κατάρρα !
«Κλέφτης νὰ βγῆς, παιδάκιξμου, κάμπους βουνὰ νὰ τρέχης,
ὀλημερὸς νὰ πολεμᾷς, τὴ νύχτα καρπούλι.»
Νὰ ἴσουνα πετροπέδικα, γὰ πέταγες τ' ἀψήλου,
ν' ἀγνάντενες πῶς πολεμᾷν οἱ κλέφτες μὲ τοὺς Τούρκους,
ν' ἀγνάντενες τὸ γιόκα σου μπροστὰ ἀπ' τὰ παλληκάρια
ὀμπρὸς ξεστρόνει τὴν Τουρκιά, μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι
κι' ἀπ' τὴ φωνὴ του τὴν ψηλὴ ν' ἀχολογᾷ ὁ τόπος:
« Βαρεῖτε, παλληκάρια μου, σκοτόνετε τοὺς σκύλους,
ψυχὴ νὰ μὴν ἀρίσουμε ὀπίσω νὰ γυρίση,
τὶ ἔκαμα ὄρκο φοβερό, Τούρκο νὰ μὴ σκλαβώσω.»*

Ἡ ζωὴ διὰ τοὺς πολεμοχαρεῖς αὐτοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ τοὺς μισοῦντας θαυμάσιον τὸν σκληρὸν τύραννον εἶναι μὴδὲν ἀπέναντι τῆς δόξης, μὲ τὴν ὅποίαν θὰ περιβληθοῦν, ἀν φονευθοῦν μαχόμενοι. Συλλογίζεται, προβλέπει ὁ κλέφτης τὸν θάνατόν του καὶ ὅταν ἀκόμη διασκεδάσῃ, ἀλλὰ δὲν λυπεῖται δι' αὐτόν· θέλει μόνον νὰ τοποθετήσουν τὰ ὄπλα του καὶ ἐντὸς τοῦ τάφου του διὰ νὰ δύναται νὰ πολεμῇ καὶ ἐκεῖθεν νεκρός· θέλει ἀκόμη τὰ ὄστα του ν' ἀντικρύζουν τὸ θέαμα τῆς ὠραίας φύσεως, νὰ αἰσθάνεται τὴν ἀφιξίν τοῦ ἔαρος. Ὁ κλέφτης ἐγνώρισεν ὅλας τὰς σκληρὰς δοκιμασίας καὶ στερήσεις τῆς ἐλευθέρας αὐτῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἀπεφάσισε νὰ τὴν ἀρνηθῇ:

*Παιδιά σὰν θέτε λεβεντιά καὶ κλέφτες γὰ γειῆτε,
ἐμένα νὰ ρωτήσετε νὰ οἶς τὰ μολοῆσω
τῆς κλεφτουργιάς; τὰ βάσανα καὶ τῶν κλεφτῶν τὰ ντέρτια.
Μαύρη ζωὴ ποὺ κάνουμε ἐμεῖς οἱ μαῦροι κλέφτες !
Ποτὲ μας δὲν ἀλλάζουμε καὶ δὲν ἀσπρσοφοροῦμε,
ὀλημερὸς στὸν πόλεμο, τὴ νύχτα καρπούλι.
Δώδεκα χρόνους ἔκαμα σιτοὺς κλέφτες καπετάνιος.
Ζεσιὸ φωμί δὲν ἔφαγα, δὲν πλάγιασα σὲ στρώμα,
τὸν ὕπνο δὲν ἐχόρτασα, τοῦ ὕπνου τὴ γλυκάδα,
τὸ χέρι μου προσκέφαλο καὶ τὸ σπαθὶ μου στρώμα
καὶ τὸ καρποφυλάκι μου σὰν κόρη ἀγκαλιασμένο.*

Σπανίως ποιήσεις ἠδυνήθη ν' ἀπεικονίσῃ πιστότερον καὶ σαφέ-

στερον τὴν ζωὴν ὄλην, τὰ ἔργα καὶ τὴν ψυχὴν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εἶναι σύμβολα καὶ θεβαίωσις ὁμοῦ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ δουλεία δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπονεκρώσῃ τὴν ψυχικὴν δύναμιν ἐνὸς λαοῦ.

Τὸ κλέφτικο δημοτικὸν τραγούδι ἀντήχησεν ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς πεδιάδας πάσης τῆς ἑλληνικῆς χώρας ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου μέχρι τῶν ἄκρων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ὀρέων τῆς Κρήτης, εἰς τὴν ἐντὸς τῆς περιοχῆς ταύτης κυρίως ἤκμασε καὶ ἔδρασεν ὁ ἀρματωλισμός. Ἐδημιουργεῖτο δὲ καὶ ἐξείλιστο τὸ κλέφτικο τραγούδι ἀδιακόπως καὶ παικιλοτρόπως ἐφ' ἕσιν ἐξηκολούθει ὑφισταμένη καὶ ἡ δημιουργὸς αἰτία· ἦται ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἀγὼν τοῦ διψῶντος ἐλευθερίαν Ἕλληνας ἐναντίον τοῦ τυράννου καὶ ἐφ' ὅσον ὁ ἀγὼν οὗτος διεξήγετο διὰ τῶν ὄπλων ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ κλεφτοπολέμου ἐντὸς τῆς ὡς ἀνωτέρω χαραχθείσης γεωγραφικῆς περιοχῆς. Τὸ κλέφτικο δημοτικὸν τραγούδι παύει ἅμα ἐξέλιπον καὶ τὰ αἷτια τῆς γεννήσεώς του. Ἡ λήξις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 σημαίνει καὶ τὴν λήξιν τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ. Αἱ κατόπιν προσπάθειαι πρὸς ἐπέκτασίν του καὶ εἰς κατορθώματα ληπτῶν δὲν δύναται νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸν διανοθῆντα ἱστορικὸν δρόμον του. Δυνατὸν εἶναι πολλοί, ἴσως καὶ ὀλοκληρὰ τραγούδια, νὰ προσαρμόζωνται πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὰ κατορθώματα ληστῶν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἐγέννα καὶ ἐχαρᾶκτηρίζε τὰ κλέφτικα τραγούδια, θὰ λείπη πάντοτε ἀπὸ τὰ δεύτερα. Ἐπαναστατικά τινα κινήματα εἰς τὴν Θεσσαλίαν μέχρι τῆς ἐνώσεως τῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ Μακεδονικὸς λεγόμενος ἀγὼν κατὰ τὸ 1904—1908 ἔδωκαν ἀφορμὴν νὰ ἀνανεωθῇ ὀλίγον τὸ κλέφτικο δημοτικὸν τραγούδι, ἀλλ' ἡ ἀπόδοσις του δὲν ἦτο σημαντικὴ. Καὶ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς φυσικόν. Μὲ τὴν ἐκλείψιν τοῦ ἀρματωλικοῦ καὶ κλέφτικου βίου κατόπιν τῆς ἐπανακτηθείσης ἐλευθερίας τῶν χωρῶν, ὅπου κυρίως ἐξεδηλώθη ὁ βίος οὗτος, ἐξέλιπον καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ συναισθήματα καὶ αἰσθήματα, τὰ ὅποια ἔφερον συγκινήσεις δημιουργικὰς· συνεπῶς δὲ καὶ ἡ ἐκ τούτων παραχθεῖσα ποίησις δὲν ἠδύνατο νὰ συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν ἐκλείψιν αὐτῶν.

Τὰ ἰδιωτικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἀποτελοῦντα τὴν μεγαλύτεραν τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν, ἀπεικονίζουν, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὄλην τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ Ἕλληνας εἰς τε τὰς γενικωτέρας καὶ τὰς μερικωτέρας λεπτομερείας τῆς: ἀπὸ τοῦ λίκνου μέχρι

τοῦ τάφου. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς συνθέτει τραγούδια διὰ πᾶσαν εὐσι-
 ῶδη λεπτομέρειαν τῆς ζωῆς του· τὸ λίκνισμα τοῦ θρέφους δίδει
 τὸ θέμα διὰ τὴν σύνθεσιν ἄρα τραγουδιοῦ, ὅσον καὶ ὁ γάμος ἢ ὁ θάνα-
 τος. Ἡ φωνὴ τῆς χελιδόνος, ἢ ἀγγέλλουσα τὴν ἀφίξιν καὶ εἰσο-
 δον τοῦ ἔαρος, εἶναι γεγονὸς ἄξιον νὰ ὑμνηθῆ με τραγούδι ὅσον καὶ
 ἡ διὰ τὴν ξένην ἀναχώρησιν μέλους τῆς οἰκογενείας. Πᾶσα ἐκδή-
 λωσις τοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς καὶ πᾶν ὅ,τι σχετίζεται με τὸν πρα-
 κτικὸν βίον εἶναι διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν θέμα ἱκανὸν πρὸς ποιη-
 σιν. Ἐκ τούτου προέρχεται τὸ πλῆθος ἐκείνων τῶν δημοτικῶν τρα-
 γουδιῶν, τὰ ὅποια ἔταξα ὑπὲρ τὸν γενικὸν τίτλον Ἰ δ ι ω τ ι κ ἄ καὶ
 τὰ ὅποια διακρίνονται κατ' εἶδη εἰς ναουρίσματα, γαμήλια, ἔρω-
 ταστικά, ἐργατικά, παιδικά, τῆς ἀγάπης ἢ ἐρωτικά, τῆς ξενιτιᾶς,
 τοῦ χάρου ἢ μοιρολόγια κτλ. φαίνονται δὲ εἰς τὸ σύνολόν των ὡς
 ἰσχυρὸς τις κρῖκος, συνδέων τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ζωὴν πρὸς
 τὴν ἀρχαιοτέραν. Ἐὰν τραγούδια αὐτά, μολονότι ἔχουν, ἕκαστον
 κατὰ τὸ εἶδος του, ἴδια ποιητικὰ χάρισμα, δὲν δύνανται θεδάλως
 νὰ θεωρηθῶν ὅλα ὡς μνημεῖα λογοτεχνικά· εἶναι κυρίως λαογρα-
 φικά τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ ἐρωτικά, τῆς ξενιτιᾶς καὶ τὰ μοιρολό-
 για ἔχουν πρωτίστως λογοτεχνικὴν ἀξίαν, ἰσως μάλιστα τὴν μεγα-
 λειτέραν ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.

Ἐὰν ἐρωτικά δημοτικὰ τραγούδια εἶναι πολυάριθμα καὶ
 ποικίλα τὸ εἶδος· κατὰ τὸ περιεχόμενον των δύνανται νὰ διαίρε-
 θῶν εἰς καθαρῶς ὑποκειμενικά—μεταξὺ δὲ τούτων μεγάλην θέσιν
 κατέχουν τὰ ὀνομαζόμενα δίστιχα, τῶν ὁποίων ἢ φραστικὴ συν-
 τομία καὶ δύναμις καὶ ἢ τεχνικὴ σύνθεσις δύνανται νὰ παραβλη-
 ροῦν πρὸς τὰς τοῦ τελειοτέρου ἐπιγράμματος—καὶ εἰς διηγημα-
 τικά, ἢτοι εἰς τραγούδια στρεφόμενα περὶ τὴν ἀφήγησιν ἐρωτι-
 κῶν ἱστοριῶν ἢ ἐπεισοδίων, ἀλλὰ μὴ ἔχοντα τὸν χαρακτήρα τῆς
 παραλογῆς. Ἐὰν τοιαῦτα τραγούδια ἔχουν ὅλα ἐν κοινὸν γνώριμα:
 ὅτι οὐδὲν τὸ ἐπίπλαστον ἢ τὸ ἐξεζητημένον ἐνυπάρχει εἰς αὐτά.
 Τὸ ἐρωτικὸν αἶσθημα ἐκφράζεται με ἀφέλειαν καὶ φυσικότητα, ἢ
 ὅποια προσδίδει εἰς ἕκαστον ἰδιαιτέραν τινὰ χάριν, ποιητικὸν
 ἄρωμα ὅμοιον πρὸς τὸ ἰσχυρὸν ἄρωμα τῶν ἀγρίων ἀνθέων τοῦ βου-
 νοῦ καὶ τῶν ἀγρῶν. Ὁ ἔρως ὑμνεῖται εἰς ὅλην τὴν δυνάμιν του,
 τὴν δημιουργικότητά του καὶ τὴν γονιμότητά του με ζωηρότητα
 καὶ ἀπεικονίζεται εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις του ἀπλῶς ὅσον καὶ φυσι-

κῶς, χωρὶς περιβλήματα νεφελώδη καὶ μαρτυροῦντα μυστικοπά-
 θειαν· εἶναι τὸ αἶσθημα, τὸ ὅποιον συγκινεῖ καὶ αἰχμαλωτίζει τὰς
 καρδίας, δημιουργεῖ χάρας καὶ πόνους, γεννᾶται δὲ κατὰ τὸν
 φυσικώτερον τρόπον:

*Ἐβγάτε ἀγόρια σὶ τὸ χορὸ, καρτίοια σὶ τὰ τραγούδια·
 πῶστε καὶ τραγουθήσετε πῶς πιάνει ἡ ἀγάπη.
 Ἀπὸ τὰ μάτια πιάνεται σὶ τὴν χεῖλη κατεβαίνει
 καὶ ἀπὸ τὰ χεῖλη σὶ τὴν καρδίαν ριζώνει καὶ δὲ βγαίνει.*

Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι εἰς τὸ ἐρωτικὸν δημοτικὸν τραγούδι ἐπιθε-
 ταιόνηται ἢ ἀρχαία γνώμη «ὁ ἔρως παράγεται ἐκ τοῦ ἔραυ,»
 καθόσον μάλιστα εἰς αὐτὸ ἢ ἐρωμένη εἶναι πάντοτε ἢ παρθένος ἢ
 καὶ ἢ ὑπανδρος γυνή, ἢ πλήρης κλλονῆς καὶ ὑγείας. Τὸ γυναι-
 κεῖον κάλλος καταλάμπει εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ποίησιν καὶ τὴν
 φαιδρύνει εὐγενῶς. Ἐὖ κάλλος τῆς ἀγαπωμένης γυναικὸς κάμνει
 τὸν κόσμον ὅλον νὰ λάμπη. Εἰς τὸ ἐρωτικὸν δημοτικὸν τραγούδι
 ἀναζητῆ ἢ ἀρχαία εἰδυλλιακὴ ἢ βουκολικὴ ποίησις, ἐνῶ ἐξ ἄλλου
 καὶ αἱ τραγικαὶ ἐρωτικαὶ ἱστορίαι ἐμφανίζονται ὑπὸ μορφῆν, ἢ
 ὅποια ὑπενθυμίζει πολλάκις τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν. Ἀλλὰ πάν-
 τοτε ἢ ἐξύμνησις καὶ ἀνάδειξις τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους γίνεται με
 τὰ αὐτὰ ἀπ' αὐτῶν μέσων. Διὰ τὴν ἐρωμένην ἰδίως εἰς ἴσκιον αἱ ποιη-
 τικώτεροι παρομοιώσεις, ὅταν πρόκειται νὰ ἐξαρθῶν αἱ χάριτες
 τῆς καὶ τὸ κάλλος τῆς:

*Σέρνον τὰ πόδια τῆς δεσοῖα καὶ τὰ μαλλιά τῆς μόσκο·
 σέρνον τὰ πασουμάκια τῆς τοῦ Μάη τὰ λουλούδια.*

Ὁ ἔρως εἰς τὸ δημοτικὸν τραγούδι δὲν εἶναι αἰθέριος· δὲν ἔχει
 τίποτε ἀπὸ τὸν ὑπερρωμαντισμὸν τὸν συνήθως ψευδῆ, ὁ ὅποιος δια-
 κρίνει μέγα μέρος τῆς παγκοσμίου ἐντέχνου ἐρωτικῆς ποιήσεως
 κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν ἐποχὴν· εἶναι φυσικὸς καὶ
 ἀπλοῦς· ὁ πόνος θεδάλως ἀντηχεῖ πολλάκις ἰσχυρὸς εἰς αὐτό· ἀλλὰ
 δὲν ἐκτρέπεται εἰς θορυβώδεις ἐκδηλώσεις· εἶναι μᾶλλον θρηνο-
 λόγημα διὰ τὴν ἀπιστίαν τοῦ ἑνὸς τῶν ἐραστῶν καὶ ὅταν ἀκόμη
 μετατρέπεται εἰς κατάραν. Τὸ ἐρωτικὸν αἶσθημα εἰς τὴν ἀπλό-
 τητα καὶ φυσικότητά του ἔχει πάντοτε ὡς κύριον γνώρισμά του
 εὐγένειάν τινά καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἔρως δὲν ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφῆν

ὀλικῆς ἀπολαύσεως, ἀπλῶς ἡδονιστικῆν. Ἐὰ κάλλη τῆς ἐρωμένης ὑμνοῦνται μὲ ὑπερβολικὰς πολλάκις παρομοιώσεις, ὑπενθυμιζούσας καὶ τὸν ἀνατολίτικον χαρακτήρα τοῦ "Ἑλληνοσ, ἀλλὰ τὰ κάλλη αὐτὰ δὲν γεννοῦν καὶ πόθους μόνον σαρκικοῦς. Διὰ τοῦτο ἀποτελοῦν, δύναται τις νὰ εἴπῃ, κάποιαν αἰσθητὴν ἐξαιρέσιν τὰ τραγούδια, εἰς τὰ ὅποια φανερόνεται τοιαῦτος τις μόνον πόθος :

*Διφοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερὰ καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια
καὶ τὰ γεράκια γιὰ πουλιά, κ' ἐγὼ βιάζω μ' γιὰ σένα.
Τὸ χέρι σου τὸ παχουλὸ, τὸ κοντυλογραμμένον
νὰ ἰδῶ γιὰ προσκέφαλο τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες·
κ' οἱ μέρες νῆσαι τοῦ Μαγιοῦ κ' οἱ νύχτες τοῦ Γενάρη
νὰ σὲ χορτάσω φίλημα, τὰ σὲ χορτάσω ἀγκάλιας ..*

ἢ καὶ πλέον ρεαλιστικῶς :

*Τώρα τὰ πουλιά, τώρα τὰ χελιδόνια,
τώρα οἱ πέρδικες συζητοῦν καὶ λένε :
— Ἔσπν' ἀφέντη μου, ξόνα καλὴ μου ἀφέντη,
ἐσπν' ἀγκάλιασε κορμί κυπαρισσάνιο,
ἄσπρονε λαιμό, βυζάνια σὰν λαμόνια ..*

Εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εὐγενῆ ἀντίληψιν τοῦ ἔρωτος δυνάμεθα ἴσως ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς λέξεως «ἔρωσ» διὰ τῆς λέξεως «ἀγάπη.» Ὁ νεώτερος "Ἑλληνας δὲν ἐρᾶται, ἀλλ' ἀγαπᾶ. Ἡῦρυνε, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθητήματος· καὶ ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου μικροῦ θεοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου παρουσιάζεται τὸ αἰσθημα ὡς κάτι προσωποποιημένον, εἰσήγαγεν εἰς τὴν ποίησίν του, ἀλλὰ καὶ παντοῦ θοῦ θέλει νὰ ἐμιλήσῃ περὶ αὐτοῦ τὴν ἀφηγημένην ἔννοιαν τῆς Ἀγάπης. "Ἐκαμε τὸν ἔρωτα — ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις — περισσότερον ἰδέαν· τὸν ἀυλοκοίησεν. Εἰς τὸ ἐρωτικὸν δημοτικὸν τραγούδι οὐδέποτε συναντᾶται ὁ προσωποποιημένος ἔρωσ, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν ποίησιν ἢ εἰς τὴν ποίησιν τῶν λογίων τῶν χριστιανικῶν αἰώνων, οἱ ὅποιοι θεθαίως ἔγραφον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἐραστὴς καὶ ἡ ἐρωμένη ἔγιναν «ἀγαπητικὸς» καὶ «ἀγαπητικιά» ἢ «ἀγαπημένος» καὶ «ἀγαπημένη» ἢ καὶ ἔτι πλέον : «ἀκριδὸς καὶ ἀκριδὴ» «πολυακριδὸς καὶ πολυακριδὴ.» Ἡ ἰδέα τοῦ ἔρωτος ἔμεινεν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκφράζεται κάπως ἰδανικώτερον, ὡς ἔννοια δημοουργικωτέρα καὶ ὑψηλοτέρα. Καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἔντεχνον

μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν ποίησιν ἡ ἰδέα τοῦ ἔρωτος κατὰ προσωποποίησιν ἐμφανίζεται ὄχι καὶ τόσον συχνάκις.

Εἰς τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην τοῦ ἔρωτος διὰ τῆς ἀγάπης οὐδόλως ἀπίθανον νὰ συνετέλεσε καὶ ὁ θαθὺς τοῦ "Ἑλληνοσ σεβασμὸς πρὸς τὰ θεῖα. Διότι ἡ θρησκευτικὴ του ἀντίληψις δὲν θὰ ἠνείχετο ἴσως ν' ἀπεικονίζετο ὁ ἔρωσ ὡς παιδίον πτερυγοφόρον, ἀφοῦ πτερυγοφόρους ἐφαντάζετο καὶ ἐπίστευε τοῦ ἀγγέλου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ τοιαύτη ἀπεικόνισις τοῦ ἔρωτος ἀσφαλῶς θὰ προσέβαλε τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα τοῦ νεωτέρου "Ἑλληνοσ. Δὲν θὰ ἦτο δὲ ἀσχετον πρὸς πάντα ταῦτα νὰ παρατηρηθῇ ἐπὶ πλέον, ὅτι ἡ λέξις ἔρωσ καιήνητησε νὰ ἔχῃ διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν κακὴν σημασίαν. Ὁ ἔρωσ εἶναι καὶ τὸ κολάσιμον, ἀμάρτημα, ἔγκλημα· ἐνῶ ἡ ἀγάπη εἶναι ἔλωσ τὸ ἀντίθετον. Μεταξὺ τῶν συζύγων οὐδέποτε χρησιμοποιοῦται ἡ λέξις αὐτή. Ἰπάρχει θεθαίως καὶ εἰς τινὰ δημοτικὰ τραγούδια, πρὸ πάντων εἰς τὰ διστιχα, ἡ λέξις «ἔρωσ» ἢ ὑπαρξίς ὅμως αὐτὴ πρέπει νὰ μᾶς γεννᾷ τὴν ὑπόνοιαν μήπως τὰ τραγούδια αὐτὰ εἶναι μᾶλλον ἔργον ἐγγραμμάτων στιχουργησάντων ὄχι ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ χάριν τοῦ ἑαυτοῦ των καὶ μόνον.

Ἰ ἡ σ ξ ε ν ι τ ι ᾶ ς τὰ τραγούδια εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον χαρακτηριστικῶν τῆς ζωῆς τοῦ "Ἑλληνοσ, κυρίως κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ὑπὸ τὸν Τούρκον δουλείας. Βεθαίως ὁ "Ἑλληνας ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῆς χώρας του καὶ ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, τοῦ ἐμπορικοῦ πνεύματός του, ἀπεδήμει καὶ πρὶν αἰ' Ἑλληνικαὶ χῶραι περιέλυθον πᾶσαι ὑπὸ τὴν Τουργικὴν κυριαρχίαν· συνεπῶς ἐκ τῶν περισωθέντων μέχρι σήμερον δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὰ ὅποια στρέφονται περὶ τὸ θέμα τῆς ξ ε ν ι τ ι ᾶ ς, δυνατὸν μερικὰ νὰ συνετέθησαν πρὸ τοῦ 1453. Ἀλλὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτῶν εἶναι προφανῶς προϊόν τῆς λαϊκῆς μούσης τῶν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο χρόνων, διότι τότε κυρίως ἤρχισαν οἱ "Ἕλληνες νὰ φεύγουν εἰς τὴν ξένην, εἴτε διὰ νὰ μὴ ὑφίστανται τὰ δεινὰ τῆς δουλείας, εἴτε ἐπειδὴ αἱ μεγάλαι διὰ τὴν ζωὴν δυσκολίαι, αἱ ὅποιαι ἦσαν τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ὀλης κακοδαιμονίας καὶ τῆς ἐρημώσεως ἀκόμη, τῆς σημειωθείσης εἰς πλείστας ἑλληνικὰς χώρας κατὰ καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Τούρκων, ἠνάγκαζον αὐτοὺς εἰς ἀποδημίαν πρὸς ἀνεύρεσιν τύχης καλλιτέρας εἰς τόπους ἄλλους, συχνάκις καὶ ἀπω-

τάτους. Ἄλλὰ τὰ μακρὰ ταῦτα ταξίδια εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους συγκοινωνίαι πυκναὶ δὲν ὑπῆρχον, τὴν στερεὰν ἔλυμαί· νοντο εἰ λησται καὶ τὰς θαλάσσας εἰ ληστοπειραταί, ἀμφοτέρας δὲ ἢ βία τῶν κατακτητῶν καὶ ἢ ἐκ μέρους τῶν περιφρόνησις τῆς ζωῆς τῶν ὑποδούλων, ἦσαν μᾶλλον ταξίδια πρὸς συνάντησιν τοῦ θανάτου· οἱ κίνδυνοι τοῦ ταξιδεύοντος παρουσιάζοντο συνεχεῖς παντοῦ καὶ ἀπειροί. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ λαϊκὸς ποιητῆς διετύπωσε μὲ ἓνα μόνον στίχον τὸ ἐπικίνδυνον τῶν ἀποδημιῶν αὐτῶν:

Ἡ ξενιτιά κι ὁ θάνατος ἀδέλφια λογιόνται.

Τὰ τραγούδια τῆς ξενιτιάς διεκτραγωδοῦν ἀφ' ἑνὸς τὰ δεινοπαθήματα τοῦ πλανωμένου ἢ ζῶντος εἰς τὴν ξένην, ἐκφράζουσιν ἀφ' ἑτέρου τὴν λύπην τῶν οἰκείων καὶ συγγενῶν διὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ προσφιλοῦς τῶν προσώπου· λύπην θαθεῖαν, μὴ διακρινομένην ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὅποیان αἰσθάνεται τις διὰ τὸν θάνατον τοῦ προσώπου αὐτοῦ, καὶ θαυτέραν μάλιστα, διότι ἢ ἐκ τοῦ ἀποχωρισμοῦ ὀδύνη αὕτη εἶναι διαρκεστέρη καὶ ἀδύνατον νὰ γνωρίσῃ τὴν παρηγερίαν:

Παρηγοριά 'χει ὁ θάνατος καὶ ληομοσύνη ὁ χάρος.

Μὰ ὁ ζωντανὸς ὁ χωρισμὸς παρηγοριά δὲν ἔχει.

Τὸ συναίσθημα αὐτὸ τῆς λύπης, ἐκφραζόμενον ἀπερίττως καὶ ἀνυποκρίτως διὰ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ τῆς ξενιτιάς, προσδίδει εἰς τοῦτο τόσην μελαγχολίαν, ὥστε ἴσως εἰς αὐδὲν ἄλλο εἶδος δημοτικοῦ τραγουδιοῦ συναντιᾶται, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ μοιρολόγια.

Μητέρα καὶ παιδί κλαίουں ἀποχωριζόμενοι, διότι ἐπικρατεῖ τὸ προαίσθημα ὅτι δὲν θὰ ἐπανίδουν ἀλλήλους:

Σ' ἀφίνω γειά, μαρούλα μου, σ' ἀφίνω γειά, μητέρα!

ἔχετε γιά, ἀδερφάκια μου καὶ σεῖς ξαδερφοπούλες.

Θὰ φύγω, θὰ ξενιτενῶ, θὰ πάω μακριὰ στὰ ξένα.

Θὰ φύγω, μάτα, καὶ θαρτῶ καὶ μὴν πολυλυπέσαι.

Ἀπὸ τὰ ξένα ποῦ βρεθῶ, μηνύματα σοῦ στέλνω

μὲ τὴν δροσιά τῆς ἀνοιξῆς, τὴν πάχνη τοῦ χειμῶνα,

καὶ μὲ τὰστέρια τοῦρανοῦ καὶ τοῦ Μαγιοῦ τὰ ρόδα.

Θενὰ σοῦ στέλνω μάλαμα, θενὰ σοῦ στέλνω ἰσῆμι

θενὰ 'σοῦ στέλνω πράματα, ποῦ οὐδὲ τὰ συλλογιέσαι.

— Παιδί μου, πᾶναιε σὶτὸ καλὸ κι ὄλοι οἱ ἄγιοι κοντὰ σου,

καὶ τῆς μαρούλας σου ἢ εὐχὴ νὰ εἶναι γιά φηλαχισό σου,

νὰ μὴ σὲ πιάνη βᾶσκαμα καὶ τὸ κακὸ τὸ μάτι.

Θυμήσου με παιδάκι μου, κ' ἐμὲ καὶ τὰ παιδιὰ μου,

μὴ σὲ πλανίσῃ ἢ ξενιτιά καὶ μᾶς ἀλησιμονήσης.

— Κάλλιο, μαρούλα μου γλυκιά, κάλλιο νὰ σκάσω πρῶτα,

παρὰ νὰ μὴ σᾶς θυμηθῶ στὰ ἔρημα τὰ ξένα.»

Δώδεκα χρόνια ἀπέρασαν καὶ δεκαπέντε μῆνες,

καράβια δὲν τὸν εἶδανε, ναῦτες δὲν τὸν ξέρουں.

Πρῶτο φιλι ἀναστέναξε, δεῦτερο τὸν πλανεύει,

τρίτο φιλι φαρμακερὸ τὴ μάνα ἀλησιμονάει.

Ἡ ἐρωμένη θρηνεῖ διὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ ἐρωμένου, καὶ οὐδεμίαν χαρὰν ἔχει πλέον δι' αὐτὴν ἢ ζωὴ· μήτε πατέρας, μήτε μητέρα, μήτε ἀδελφοὶ δύνανται ν' ἀντικαταστήσουν εἰς τὴν καρδίαν τῆς τὸν ἀπερχόμενον. Τοιοῦτος δημιουργεῖται εἰς τὸ ἔξῃς δι' αὐτὴν ὁ ψυχικὸς τῆς κόσμος· μαυρὸς καὶ ἔρημος. Ἡ σύζυγος ἀπολαφύρεται διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τοῦ συζύγου καὶ ἐνδομύχως εὔχεται νὰ παρουσιασθεῖν ἐμπόδια διὰ ν' ἀποτρέψουν τὴν συμφωρὰν τοῦ ἀποφασισθέντος ταξιδίου. Ἡ βεβαιότης, ὅτι δὲν θὰ ἐπανίδουν τὸν ἀπερχόμενον εἶναι ἢ μόνιμος εἰς τὸν νοῦν τῶν σκέψις. Καὶ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸν ζωντανὸν αὐτὸν χωρισμὸν δράματα ἀληθῆ, τὰ ὅποια ἐξιστεροῦνται διὰ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μὲ πάθος, μὲ δραματικότητα προσδίδουσιν εἰς ταῦτα ἰδιαιτέραν ποιητικὴν καὶ καλλολογικὴν ἀξίαν. Σπανίως ἢ αὐτόματος τῶν λαῶν ποίησις ἐξέφρασε τόσον ἀληθῶς καὶ τόσον βαθέως, ἀλλὰ καὶ τόσον ποιητικῶς τὰ διάφορα συναίσθηματα ἐκ τοῦ ἀποχωρισμοῦ καὶ τὰς συνεπειὰς του:

Μιά λιγερὴ τραγούδησε ποῦ κρυσταλένιο πύργο,

καὶ πῆρ' ἀέρας τὴ φωνή, κατάλιμνα πηγαίνει!

κι ὅσα καράβια τὸ ἄκουσαν δια τίς ἄκρες πιάσαν!

κ' ἓνα καράβι φιλᾶγκικο, ποῦ μέσα ποῦ τὴ Φράντζα

ν' ἀτραγουδοῦσε κ' ἔλεγε καὶ τραγουδεῖ καὶ λέει:

« βασιᾶτε λεβεντιάδες μου, χρυσά μου παλληκάρια,

ν' ἀκούσετε μιὰ λιγερὴ, ποῦ τραγουδεῖ καὶ λέει:

— Ἀνάθεμά σε ξενιτιά, χιλιάκαλη κι ἂν εἶσαι,

ξενίτερες τὸν ἄντρα μου εἶδῶ καὶ δέκα χρόνους!

ἀκόμη δέκα καρτερῶ καὶ πέντε παντεχάλνω,

κι ἀπαί στὰ μαῦρα θὰ ντυθῶ καλογορηθῶ θὰ γένω!

κι ὅσα κορίτσια ἀπαντῶ ὄλα τὰ παραγγέλω,

ἄντρα βλαχιώτ' μὴ πάρουνε ἂν θέλουν νὰ μὴ κλάψουν.»

Τὴν αὐτὴν, ἴσως δὲ καὶ μεγαλειτέραν λύπην καὶ μελαγχολίαν.

ἀποπνέουν καὶ τὰ τραγούδια ὅσα ἐξιστοροῦν τὰ δεινὰ τοῦ ἀποδη-
μήσαντος, τὴν θλιβερὰν εἰς τὴν ξένην ζωὴν του. Ὁ ξένος δὲν δύ-
ναι νὰ γνωρίσῃ πλὴν χαρὰν, δὲν θὰ γνωρίσῃ τὴν θαλπωρὴν
τῆς πτωχῆς οἰκιακῆς στέγης ἢ θὰ γίνῃ ἐπιλήσιμων τῶν οἰκείων
του· καὶ ἂν τύχῃ νὰ τοὺς ἐνθυμηθῇ, ἢ δδύνηθὰ γεμίσῃ τὴν ψυχὴν
του. Ἀλλὰ κυρίως διὰ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἀπεικονίζεται
ἡ θλιβερότης τῆς ζωῆς τοῦ ξένου :

*Τὴν ξενιτιά, τὴ γυμνωσιά, τὴν πίκρα, τὴν ἀγάπη,
τὰ τέσσαρα τὰ ζύγιασα, βαρύτερα εἶν' τὰ ξένα.*

*Ὁ ξένος εἰς τὴν ξενιτιά πρέπει νὰ βάνῃ μαῦρα
γιὰ νὰ ταιριάξῃ ἢ φορεσιά μὲ τῆς καρδιάς τῆ λαύρα.*

— Ξένε μου, τὸ μαντύλι σου τὶ τώχεις λερωμένο ;

— Ἡ ξενιτιά τὸ λέρωσε καὶ τὸχει λερωμένο

ξέρες πλένουν τὰ ρούχα μου, ξέρες μοῦ τὰ μπαλώνουν.

*Τὰ πλένουν μιά, τὰ πλένουν δύο, τὰ πλένουν ὡς σὺς πέντε
κι ἀπὸ τίς πέντε κ' ἐμπροσὰ τοῦ δρόμο τὰ πετάζουν.*

*— Ξένε γιὰ παρ' τὰ ρούχα σου, πάρε καὶ τὰ σκουριά σου,
καὶ στείλ' τα τῆς μάνας σου, στείλ' τα τῆς γυναικός σου.*

τὶ ἐδῶ κερὸ δὲ βράσεται, σαποῦνι δὲν πουλοῦνε.

Δώδεκα χρόνους ἔκαμα σιὰ ἔρημα τὰ ξένα,

στοὺς δεκατρεῖς ἐκλήρησα σιὸν τόπο μου νὰ πάγω

πηγαῖνω σιτὴ μαρούλα μου μὲ γλέπει καὶ τραβιέται,

πηγαῖνω σιτὴ γυναῖκα μου, κι αὐτὴ δὲ μὲ γνωρίζει.

*— Ξένε γιὰ διάβα πήγαινε, σὴν' ἀπὸ κεῖ ποῦ ἦρθες
γιατὶ δὲν εἶο' ὁ ἄντρας μου, δὲν εἶσαι τὸ παιδί μου.*

Παρακαλῶ σε, Κύριέ μου, καὶ προσκυνῶ σε, θεέ μου,

ἀσπύσια εἰς τὴν ξενιτιά τοῦ ξένου μὴν τοῦ δίνης.

Ἡ ἀσπύσια θέλει σιρώματα, θέλει μεγάλη πύστια,

θέλει μαρούλα σιὸ πλευρό, γυναῖκα σιὸ κεφάλι,

θέλει ἀδερφές ὀλόγυρα νὰ τὸν κλοιηρῶνε.

Μὰ εἴ' εἶδαν τὰ ματάκι μου, μὰ εἴ' εἶδαν τὰ καημένα,

πῶς θάφτονε σιτὴν ξενιτιά τὸν ξέν' ὄντας πεθαίνῃ

δίχως θυμιάμα καὶ κερὶ, δίχως παπῆ καὶ ψάλτη,

δίχως μαρούλας κλάμματα, γυναῖκας μοιρολόγια !

Μελετῶντες προσεκτικῶς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς ξενιτιᾶς,
ἀνευρίσκομεν εἰς ταῦτα πληθὺν ἰδιαιτέτων λεπτομερειῶν τοῦ κοι-
νωνικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐποχὴν
τῆς δουλείας, αἱ ὁποῖαι ὑποδοθηθοῦν εἰς τὸ νὰ κατανοηθῶν καὶ ὁ
χαρακτήρ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο τὰ τραγούδια τῆς ξενιτιᾶς εἶναι ἐκ
τῶν μᾶλλον χαρακτηριστικῶν καὶ σημαντικῶν τῆς ὀλότητος τῶν

δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἐνῶ καὶ ἡ λογοτεχνικὴ των ἀξία εἶναι
ἀπολύτως ἐμφανής.

Τὰ μοιρολόγια ἢ τὰ τραγούδια τοῦ χάρου
εἶναι ἀναμφισβητήτως τὰ ὠραιότερα ἐκ τῶν δημοτικῶν τραγου-
διῶν, ὁ δὲ ἀριθμὸς των μέγας. Ἡ πληθώρα των αὐτῆ ἐξηγεῖται
ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ μέγιστον αὐτῶν μέρος εἶναι δημιούργημα
τῆς στιγμῆς διὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ πόνου καὶ τῆς λύπης τῶν
οἰκείων τοῦ θανόντος. Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ὑπῆρχεν εἰδικὴ τάξις
γυναικῶν, (αἱ ὁποῖαι ἔφερον τὸ ὄνομα μοιρολόγιαστρες,) ἔργον
ἔχουσῶν νὰ συνθέτουν ποιήματα διὰ νὰ θρηνησοῦν τὸν ἀπο-
θανόντα, ἀναλόγως τοῦ φύλου του, τῆς ἡλικίας του, τῆς τάξεώς
του, τῆς οἰκογενειακῆς ἰδιότητός του, πρὸ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ
του ἢ καὶ κατ' αὐτήν. Τὸ ἔθιμον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἔλκει τὴν ἀρχὴν
του ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν χρόνων, μαρτυρίας δὲ τῆς
ὑπάρξεως του ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου κατὰ τὴν
προετοιμασίαν διὰ τὴν ταφὴν τοῦ Ἑκτορος, διασώζεται καὶ μέχρι
σήμερον, ἀλλ' εἰς παραπολὺ μικρότερον βαθμόν. Οἱ αὐτοσχεδια-
σταὶ δὲ αὐτοὶ τῶν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἐμμέτρων θρήνων ἠναγκασμέ-
νοι νὰ συνθέτουν τὰ μοιρολόγια των ἀναλόγως τοῦ ἀποθανόντος,
ἔπρεπε νὰ ἐξάπτουν τὴν φαντασίαν των εἰς δημιουργίαν νέου ποι-
ήματος, ἂν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰς θρηνησοῦσας ταύτας δὲν ἀπέφευγον
νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ παλαιότερα, τὰ ὁποῖα ἕνεκα τῆς ἐμφανοῦς
ὠραιότητός των διεσώζοντο ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἀπὸ τόπου
εἰς τόπον. Τὰ μοιρολόγια μαζὶ μὲ τὰ γαμήλια δημοτικὰ τραγού-
δια, τὰ ἐργατικά, τὰ χελιδονίσματα καὶ τὰ νανουρίσματα ἀποτε-
λοῦν λαμπρὰς μαρτυρίας τῆς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων διασώσεως
ἔθιμων, παραδόσεων χαρακτηριστικῶν τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἀπὸ
τῶν μυθικῶν σχεδὸν χρόνων μέχρι τῶν νεωτάτων, ἀφοῦ μάλιστα
τινὰ ἐξ αὐτῶν ὁμοιάζουν καὶ εἰς τὴν φράσιν ἀκόμη.

Εἰς τὰ τραγούδια τοῦ χάρου ἢ μοιρολόγια ἐμφανίζεται ὀλο-
κληρωτικῶς δύναται τις νὰ εἴπῃ ἢ ποιητικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ
διάθεσις καὶ ἡ ποιητικὴ ἱκανότης του. Θαυμαστὰ διὰ τὸ ἀληθὲς
πάθος των, τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν, τὴν τεχνικὴν τελειότητα,
τὴν λεπτότητα καὶ καλλονὴν τῶν ποιητικῶν εἰκόνων, ἀποτελοῦν
ἄψογα — κατὰ τὸ μέγιστον μέρος των — δημιουργήματα φαντασίας.
Ὁ γενικὸς πρὸς αὐτὰ θαυμασμὸς εὐδόλως εἶναι ἀδικαιολόγητος,

διότι οὐδὲν τῶν ἀληθῶν γνωρισμάτων τῆς ἀδόλου ποιήσεως λείπει ἀπὸ τὰ αὐτοσχέδια ταῦτα προΐοντα τῆς λαϊκῆς μούσης, ἢ ὅποια ἐκφράζει τὰ ἠλιθερά τοῦ ἀνθρώπου συναισθήματα διὰ τὴν ἀπώλειαν προσφιλοῦς τοῦ προσώπου. Καὶ ἡ ὑψηλότερα ἔντεχνος ποιήσις δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀποδώσῃ τὸν πόνον τῆς μητρικῆς καρδίας διὰ τὸν θάνατον τοῦ τέκνου τῆς πηθητικώτερον καὶ ἐπιγραμματικώτερον τοῦ μοιρολογίου τούτου :

*Ποῦ πᾶς γαῖτάνι νὰ σαπῆς, γκόλφι μου ν' ἀραχνιάσῃς,
γαρούφαλο βενέτικο ν' ἀλλαξομοιδιάσῃς ;
Παιδάκι μου τὸν πόνο σου ποῦ νὰ τὸν ἀπιθώσω ;
νὰ τότε ρίξω τριτάρατα, τὸν παίρνουν οἱ διαβάτες*
νὰ τότε ρίξω σιὰ κλαριά, τὸν παίρνουν τὰ πουλάκια.
Θὰ τότε βάλω στὴν καρδιά, νὰ τὸν καταρριζώσω,
νὰ περπατῶ νὰ μὲ πονῆ, νὰ στέκω νὰ μὲ σφάζῃ.
Θὰ πάγω καὶ στὸ χρυσακὶ γιὰ νὰ τότε χρυσάω,
νὰ φτιάσω νὰ χρυσὸ σταυρὸ κ' ἐν' ἀσημένιο γκόλφι,
νὰ προσκυνῶ τὸ σταυρὸ καὶ νὰ φιλῶ τὸ γκόλφι.*

Τὸν θάνατον τῆς νεαρᾶς ὑπάρξεως εἰς τὴν ὥραν τῆς νεότητος τῆς φύσεως ὁ λαϊκὸς ποιητὴς τὸν ἐθρήνησε μὲ ἀσυγκρίτου τελειότητος καὶ ὠραιότητος παραβολήν :

*Γιὰ ἰδέεσ καιρὸ ποῦ διάλεξεν ὁ χάρος νὰ σὲ πάρῃ,
τώρα ποῦ ἀνθίζουν τὰ κλαριά καὶ βγάλῃ ἡ γῆς χορτάρι.*

Ἄν ὁ θάνατος ἀπέσπασε πάντοτε ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ποιητῶν καὶ γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου φωνὰς περικλειούσας τὴν λύπην τὴν συγκλονίζουσας τὴν ψυχὴν καὶ μαρτυρούσας τὸν ὑπέρτατον πόνον ἐκ τῆς ἀπωλείας προσφιλοῦς ὑπάρξεως, ἀπὸ τὸ στόμα τῶν λαϊκῶν Ἑλλήνων ποιητῶν ἀπέσπασεν ἀναμφισβητήτως ὠραιότητας :

*Ἐγὼ γιὰ τὸ χατῆρι σου τρεῖς βίγλες εἶχα βάλει.
Εἶχα τὸν ἥλιο σιὰ βουνά, τὸν ἀητὸ στοὺς κάμπους
καὶ τὸ βοριά τὸ δροσερὸ τὸν εἶχα σιὰ καράβια.
Μὰ ὁ ἥλιος ἐβασίλευσε καὶ ὁ ἀητὸς ἀποκοιμήθη
καὶ τὸ βοριά τὸ δροσερὸ τὸν πῆραν τὰ καράβια.
Κ' ἔτσι τοῦ δόθηκε καιρὸς τοῦ χάρου καὶ σὲ πῆρε.*

*Νὰ ἤξερα πότε θὲ τὰ μὲν ἀπὸ τὸν μαῦρον Ἄδη,
γιὰ νὰ σαρώσω τὴν ἀλλή καὶ νὰ τὴ βολιμώσω.
Νὰ γίνω γῆς νὰ μὲ πατῆς, γιοφύρι νὰ περάσῃς
νὰ γίνω καὶ γλυκομηλιά στὸν ἰακίο μου νὰ κάτῃς.
Νὰ ρίχνω τ' ἀνθη ἀπάνω σου, τὰ μῆλα στὴν ποδιά σου,
νὰ ρίχνω καὶ τοὺς κλώνους μου νὰ σὲ χαιδολογᾶνε.*

Ὁ ἀρχαῖος ἔλεγχος διεσώθη ὀλοκληρὸς καὶ μὲ ἄλλην τὴν ὠραιότητά του καὶ τὴν περιπάθειαν τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ αἰσθήματος εἰς τὰ μοιρολόγια, εἰς τὰ ποιητικὰ αὐτὰ δημιουργήματα ἀγραμμάτων συνήθως ἀνθρώπων· καὶ τοῦτο ἀναμφισβήτως ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἐκπληκτικωτέρων φαινομένων τῆς ἑλληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως.

Εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Χάρου καὶ εἰς τὰ μοιρολόγια ἡ ἀρχαία θεότης τοῦ θανάτου ἀντικατεστάθη γενικῶς διὰ τοῦ ἀλλοτε νεκροπομποῦ : τοῦ Χάρωνος, ὁ ὁποῖος ἔγινε Χάρος ἢ Χάρωντας. Ἐπικρατεῖ γενικῶς ἡ ἰδέα ὅτι εἰς τὴν λαϊκὴν ποίησιν ἡ προσωποποιημένη ἰδέα τοῦ θανάτου ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ λέξις «θάνατος» εἶναι ἀγνώστος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές. Ἄν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὁμιλῇ εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τοῦ συχνότατα περὶ Χάρου, τὸν ὁποῖον μάλιστα ἀπεικονίζει καὶ ὑπὸ νέας παραστάσεις, ἔχι δηλαδὴ ὡς γέροντα ὀστεώδη καὶ σκληρόν, ἀλλὰ πότε ὡς νέον εὐσταλῆ καὶ πότε ὡς ἀνδρὰ ἰσχυρόν καὶ μελανεῖμονα, ἀλλοτε μὲν πεζόν, ἀλλοτε δὲ ἔφιππον, δὲν ἐλησμόνησεν ὁμοῦ καθ' ὀλοκληρίαν καὶ τὸν θάνατον. Ὑπάρχουν δημοτικὰ τραγούδια, ὅπου δὲν γίνεται λόγος περὶ Χάρου, ἀλλὰ μόνον περὶ θανάτου :

*Γλήγορα τρέξε θάνατε καὶ πάρε τὴ ζωὴ μου,
νὰ πάρουνε οἱ πίκρες μου, οἱ πόνοι κ' οἱ καημοὶ μου.*

Καὶ εἰς τοὺς παρατεθέντας ἀνωτέρω σχετικoὺς μὲ τὴν ξενιτιὰν στίχους ἀναφέρεται ὁ θάνατος.

Ἡ ξενιτιὰ καὶ ὁ θάνατος ἀδελφία λογιῶνται.

Εἰς δημοτικὸν δὲ τι τραγούδι τῆς Κρήτης γίνεται πλήρης ἡ διάκρισις μεταξὺ θανάτου καὶ χάρου, ὡς εἰς τὴν ἀρχαιότητα :

*Ἐμήνησέ μου ὁ θάνατος μανιάτα μὲ τὸ Χάρο
Ἄν ἔχω κόρην ὁμορφή νὰ τοῦ τῆνε φυλάξω
Κ' ἐγὼ τὸ χάρο νιρέσομαι τὸ θάνατο φοβοῦμαι κτλ. 1.*

Τοῦτο μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι ἡ ἀρχαία παράδοσις δὲν ἀπωλέσθη διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαόν.

Συλλογὰί. Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὄσων ἐξέθεσα περὶ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐθεώρησα ὀρθὸν νὰ παραθέσω ὀλίγα τινὰ καὶ διὰ τὰς διαφόρους συλλογὰς αὐτῶν. Ἀπὸ τοῦ 17ου ἤδη

1.— Α. Γιανναράκη. Ἄσματα Κρητικὰ σελ. 91, ἀριθ. 67.

αἰῶνος τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἐκίνησαν τὴν προσοχὴν τῶν περιηγουμένων τὴν Ἑλλάδα ξένων καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατέγραψάν τινα τούτων καὶ τὰ παρέθεσαν εἰς τὰς περιγραφάς των. Ἄλλὰ συστηματικὴν μελέτην καὶ ἐκδόσιν των οὐδεὶς εἶχεν ἐπιχειρήσει. Οἱ Ἕλληνες οἱ ὅποιοι τὰ ἔλεγον καὶ τὰ ἔψαλλον δὲν ἐνόουν ἴσως ὅποιον θησαυρὸν πνευματικὸν καὶ λογοτεχνικὸν κατεῖχον καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐφρόντιζον περὶ τῆς διασώσεώς των, ἀν καὶ δὲν ἔλειψάν τινες, οἱ ὅποιοι κατέγραφον μερικά. Μόνον περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀκούοντες πιθανῶς τοὺς ξένους νὰ τὰ ἐγκωμιάζουν τόσο, ἤρχισαν νὰ προσέχουν εἰς αὐτά, νὰ τὰ περισυλλέγουν, οὐχὶ θεδαίως συστηματικῶς, καὶ νὰ τὰ θαυμάζουν, μολονότι ὑπῆρξαν καὶ μερικοί, οἱ ὅποιοι ἐχαρακτήριζον ταῦτα ὡς ἄθλια κατασκευάσματα. Πρῶτος καταρτίσας συστηματικὴν πῶς συλλογὴν αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Γάλλος *Ch. Fauriel*, ὁ ὅποιος καὶ ἐξέδωκε ταύτην κατὰ τὸ 1824 μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, προτάξας τῆς συλλογῆς του καὶ κριτικὸν καὶ διαφωτιστικὸν πρόλογον, διὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν ξένων καὶ νὰ ἐξάψῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν των ὑπὲρ τῆς ἀγωνιζομένης διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ συλλογὴ αὕτη τοῦ Φωριέλ ἔχει θεδαίως πολλὰ τὰ τρωτὰ κυρίως εἰς τὴν καταχώρησιν ποιημάτων γνωστῶν ποιητῶν ὡς δημοτικῶν καὶ εἰς τὴν προσάρτησιν εἰς ἓν τραγούδι στίχων ἄλλου τραγουδιοῦ. Ἄλλ' ἢ συλλογὴ αὕτη, τῆς ὁποίας ἡ ἀξία δὲν μειοῦται μεθ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις της, ἦτο ἡ κυρίως ἀπαρχὴ διὰ νὰ ἐκδοθῶν ἄλλαι κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ὑπὸ ξένων καὶ Ἑλλήνων πληρέστεραι καὶ μὲ ἐπιστημονικωτέραν τινα κατάταξιν τῶν διαφόρων τραγουδιῶν, ἡ αὕτως ὥστε νὰ εἶναι ἐξησφαλισμένη πλέον ἢ διασῶσις τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

* Ἐντεχνα Λυρικά Ποιήματα.

Ἡ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ἐντεχνος λυρικὴ ποίησις, ἡ ἔχουσα ἀπολύτως ὑποκειμενικὴν τὴν οὐσίαν καὶ διερμηνεύουσα τὴν συναισθηματικὸν κόσμον ἑνὸς μόνου ἀτόμου, ἦτοι ἡ ποίησις, τὴν ὁποίαν δεχόμεθα ὡς κυρίως λυρικὴν, κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον ἐμφανίζεται, ὡς εἶπον καὶ προηγουμένως, πολὺ πτωχῆ. Ἐὰν δὲ ἐπρόκειτο νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ σπουδαιότερα ἀκόμη ἐκ τῶν ὑπαρχόντων μνημείων τῆς ὡς καθ'αυτὸ ἔργα τέχνης, βεβαίως εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ περιλαμβάνετο πολὺ μικρὸν μέρος των. Οἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὄροι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους διετέλει καὶ ἐξελλίσσετο ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον, οὐδόπως ὑπεβοήθουν τὴν καλλιέργειαν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐντέχνου λυρικῆς ποιήσεως, ἴσως δὲ καὶ αὐτὴν τὴν δημιουργίαν της. Ὅθεν καὶ τὰ ὑπάρχοντα προϊόντα τῆς ποιήσεως ταύτης κατὰ τὸ μέγιστον μέρος των πρέπει νὰ κριθοῦν μόνον ὡς αὐτοσχεδιάσματα, ἐὰν ὄχι καὶ ὡς προχειρολογήματα, καὶ ὡς δημιουργήματα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν στίχους κατὰ σύμπτωσιν μᾶλλον παρὰ ὡς ἐκ φύσεως ποιηταί. Εἶναι ταῦτα στιχοῦργήματα μέτρια, σπανιώτατα διαφεύγοντα τὰ ὄρια τῆς κοινοτοπίας καὶ πεζολογίας, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ μέγιστον μέρος των εἶναι ποιήματα δυνάμενα νὰ καταριθμηθοῦν μεταξὺ τῶν καλλιτέρων προϊόντων τῆς ἀληθοῦς ποιήσεως.

Ἐρωτικὸν ἀλφάβητον.— Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν καὶ τὰ πρῶτα δημιουργήματα τῆς ἐντέχνου λυρικῆς ποιήσεως, τὰ δυνάμενα νὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν ἐξεταζομένην χρονικὴν περίοδον, διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ μορφήν δημοτικῶν μᾶλλον τραγουδιῶν καὶ ὡς τοιαῦτα ἐλογίσθησαν, ἴσως δὲ καὶ νὰ λογίζωνται εἰσέτι ὑπὸ πολλῶν. Τὰ ποιήματα ταῦτα, ἀγνωστα θεδαίως μέχρι πρὸ πενήκοντα περίπου ἐτῶν, ἐδημοσιεύθησαν ὡς δημοτικὰ τραγούδια, τῶν ὁποίων κατὰ τι μέρος ἔχουν τὴν μορφήν, καὶ τινα ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦν σειρὰν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη καὶ ἡ ὀνομασία ἐ ρ ω τ ι κ ῆ ἀ λ φ ά β η τ ο ς, διότι ἡ τεχνικὴ σύνθεσις των εἶναι παρομοία πρὸς τὴν τῶν θρησκευτικῶν ἐκείνων ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ὀνομάσθησαν κατανοκτικαὶ ἀλφάβητοι καὶ περὶ

1.— Πλήρη ὅπως δῆποτε κατάλογον τῶν διαφόρων συλλογῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὡς καὶ τῶν περιζητικῶν ὅπου ἐδημοσιεύθησαν τοιαῦτα, εὕρισται τις κυρίως εἰς 1) Στ. Κυριακίδου: *Δογραφαὶ* σελ. 94—96· καὶ 2) Ν. Πολίτου: *Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ*. Ἐκδόσις Δευτέρα, Ἀθῆναι 1925. Σελ. 302—339.

τῶν ὁποίων ὠμίλησα ἀλλαχού τῆς παρούσης συγγραφῆς ¹. Ἐδημοσίευσε δὲ τὰ δημοτικοφρονῆ ταῦτα ποιήματα κατὰ πρῶτον ἄλλα μὲν ὑπὸ τὸν τίτλον « ἔρωτικὸν ἀλφάβητον », ἄλλα δὲ ὑπὸ διαφόρους τίτλους ὁ E. Legrand ἐκ τινος χειρογράφου, ἀγορασθέντος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ πρέσβους τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας καὶ ἀνήκοντος ἤδη εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βιέννης ².

Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἂν τὰ ποιήματα ταῦτα ἐγινάν ποτε γνωστὰ καὶ εἰς ἄλλους πλὴν τοῦ γράψαντος αὐτὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν ἐκ τῶν πνευματικῶν ἐκείνων προϊόντων, τὰ ὅποια μὲ τὴν εὐρυτέραν κυκλοφορίαν των ὑπεβοηθεῖν νὰ γνωρίζωμεν καὶ τὰς φιλολογικὰς προτιμήσεις καὶ λογοτεχνικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἦλθον τὸ πρῶτον εἰς φῶς. Ὅπως δῆποτε ὅμως ὡς δεισώθησαν μέχρις ἡμῶν ἀποτελοῦν πρῶτον λείψανον λυρικῆς ποιήσεως καὶ ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γλωσσικῆς. Ἀπομένουν ἐκ τῶν σπανιωτέρων μνημείων καθαρῶς ἔρωτικῆς ἐντέχνου ποιήσεως κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον, ὅτε τὰ τοιαῦτα ποιητικὰ προϊόντα εἶναι ὀλίγιστα. Εἰς τὴν λογίαν ποίησιν τῆς περιόδου αὐτῆς τὸ φαινόμενον τῆς σπάνιος ποιημάτων καθ'αυτὸ ὑποκειμενικῶν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι τὰ συντιθέμενα εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν στιχουργήματα ἦσαν δημιουργήματα μᾶλλον συμβατικά, διότι οἱ ποιηταὶ των ἀπέβλεπον εἰς σκοποὺς πρακτικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φύσεως παρὰ νὰ ἐξωτερικεύουν τὸν ἐσωτερικὸν των κόσμον. Ἄλλ' εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τὸ τοιοῦτο φαινόμενον ἀποβαίνει κάπως ἀνεξήγητον, ἀφοῦ εἰς τὴν ποίησιν αὐτὴν πλεονάζουν τὰ προϊόντα—καλὰ ἢ κακὰ

1. Ἴδε τόμον Α' σελ. 62—64.

2. E. Legrand: δ', I, σελ. IX. Περὶ τῶν ποιημάτων τῶν ἐξεταζομένων ἐνταῦθα ἴδε εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον σελ. XVII.—XXII. Τὸ καίμενόν των δημοσιεύεται εἰς τὰς σελ. 10—20, 34—70 καὶ 337—369. Πρὸς τὰ ἔχοντα τὸν τίτλον « Ἐρωτικὸν Ἀλφάβητον » καὶ πρὸς τὰ εἰς τὰς σελίδας 337—369 δύνανται νὰ παραβληθεῖν τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ W. Wagner μὲ τὸν τίτλον « Ἀλφάβητος τῆς Ἀγάπης » (Leipzig, 1879) καὶ τὰ ὑπὸ τῶν H. Pernot καὶ D. Hesselring μὲ τὸν τίτλον « Ἐρωτοπαίγνια » (ἀποτελοῦντα τὸν X τόμον τῆς Bibliothèque Grecque Vulgaire) μὲ πολλὰς καὶ ἀξιολόγους κριτικὰς παρατηρήσεις.

ἀδιάφορον—τὰ ὅποια εἶχον τὴν ἀρχὴν των κυρίως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξωτερικευθῆ ὁ αἰσθηματικὸς καὶ συναισθηματικὸς κόσμος τῶν ποιητῶν ἐξ εἰασδήποτε ἀφορμῆς καὶ εἰς οἰανδήποτε περιστάσιν. Διὰ τοῦτο μία μόνη λογικὴ ἐξήγησις τῆς σπάνιος τῶν τοιοῦτων ποιημάτων χωρεῖ: ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν γινόμενα γνωστὰ καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ φερόμενα ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου κατήντησαν κτήμα τοῦ λαοῦ, ἐγιναν δηλαδὴ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ὡς τοιαῦτα περισώθησαν μέχρις ἡμῶν ἐξ οὗ καὶ ὁ τόσος μέγας ἀριθμὸς τῶν ἔρωτικῶν καὶ ἄλλων λυρικῆς ὕφης δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ὡς εἶπον δὲ καὶ ἀνωτέρω καὶ τὰ ποιήματα, περὶ τῶν ὁποίων νῦν ὁ λόγος, ὡς δημοτικὰ τραγούδια ἐθεωρήθησαν.

Τὰ καθαρῶς ὑποκειμενικὰ ταῦτα ποιήματα ἴσως νὰ ἔχουν γραφῆ καὶ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰῶνος, διότι καὶ ἡ γλῶσσά των καὶ ἡ σύνθεσις των ἐπιτρέπουν τοιαύτην ὑπόθεσιν, πολὺ δὲ περισσότερον τὸ πνευμά των, καθόσον τριούτου εἴδους ἐντεχνα ποιήματα δὲν παρουσιάζονται πλέον εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν ἀπὸ τοῦ τέλους ἤδη τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ πρέπει νὰ κατέλθωμεν πρὸς τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ 18ου ἢ τὰς πρώτας τοῦ 19ου αἰῶνος διὰ νὰ εὕρωμεν ὅχι βεβαίως παρόμοιά των, ἀλλὰ κάπως ἀνάλογά των, ἧτοι ἐντελῶς αἰσθηματικά. Ὅπως δῆποτε, ἕνεκα τῆς διαμφισβητήσεως τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφησαν, δύναται νὰ περιληφθεῖν ἐντὸς τῆς ἐξεταζομένης χρονικῆς περιόδου. Ἄλλὰ καὶ ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον συνετέθησαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῆ. Καθ' ὑπόθεσιν μόνον δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὡς τοιοῦτον τὴν Κρήτην ἢ καὶ τὴν Κύπρον ἢ μίαν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας κατεῖχον οἱ Φράγκοι ἢ οἱ Ἑνετοί, διότι τὸ περιβάλλον τὸ ὑπάρχον εἰς αὐτὰς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ταύτην καὶ γενικῶς ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐπέτρεπον τὴν καλλιέργειαν καὶ ἐκδήλωσιν τοιαύτης ποιήσεως ὅπενθυμίζουσι δὲ ἐνιαχοῦ, ἀλλὰ μακρόθεν, κάτι ἐκ τῆς παλαιότερας ἰταλικῆς ποιήσεως, καὶ ἰδίως στίχους τοῦ Βοκκαίου.

Ὅτι δὲ τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς τὰ κυρίως δημοτικὰ τραγούδια γίνεται καταφανὲς ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου των καὶ ἐκ τῆς ὅλης ὕφης των. Φαίνεται, ὅτι ἀπετέλουν μέρος συλλογῆς διαφόρων ἔρωτικῶν ποιημάτων, καταρτισθείσης ἢ ὑπὸ

τοῦ πρώτου ποιήσαντος αὐτὰ ἢ ὑπὸ ἄλλου τινὸς ἀντιγράψαντος πάντα ταῦτα, κατὰ συνήθειαν δηλαδὴ, ἢ ὅποια διετηρήθη ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔσον καὶ ἀλλαχοῦ. Τὰ στιχουργήματα αὐτὰ δὲν διακρίνονται βεβαίως διὰ τὸ ποιητικὸν κάλλος των, οὔτε διὰ τὸ ὕφος τῶν νοημάτων. Εἶναι συνηθέσταται ἔμμετροι ἐρωτικαὶ ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας ἡ ἀρχαιότης των καὶ ἡ ποιὰ τις ἀφέλειά των καθιστοῦν ἀξίας ἰδιαιτέρας προσοχῆς, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι καὶ ἐκ τῶν πρώτων μνημείων τῆς ἐντέχνου αἰσθηματικῆς ποιήσεως κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν. Ὅτι ὁμοίως εἶναι γλωσσικὰ μνημεῖα ἐκ τῶν σπουδαιότερων δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφισβήτησις. Δεικνύουν δὲ ταῦτα, συγκρινόμενα πρὸς τὰ παλαιότερα παρόμοια τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, καθαρῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ποιητικῆς καὶ γενικῶς τῆς λαϊκῆς γλώσσης.

Ὁ ἄγνωστος ποιητὴς των φαίνεται νὰ ἦτον ἐκ τῶν μορφωμένων μάλλον καὶ γνωρίζοντων πῶς νὰ συνθέσῃ ποιητικὴν συλλογὴν. Αἱ ἰδέαι του εἶναι πολὺ ἀπλαι, ὡς καὶ ἡ σύνθεσις τῆς φράσεώς του. Παράδειγμα τὸ ὑπ' ἀριθ. 13 ποίημα¹:

*Ἔδω πιττάκιν ὁ οὐρανὸς κ' ἔδω γράμματα τ' ἄστρον
κ' ἔδω φαρμακοπίττακα ἰάχει ἢ καρδιά μου ἀπέσω,
ἀνάγνωθὲ τα κ' ἔτρεχαν τὰ δάκρυα ἐξ ἐμένα,
τὰ δάκρυά μου γὰρ ἔποισα μελάνι διὰ νὰ γράψω,
καὶ τ' ἀκροδαχιυλίτσα μου νᾶποισα τὸ κανιῦλι
καὶ νᾶκατοα καὶ νᾶγραψα ταῖς ἀνυπόληφαίς σου,
ὡς κομπωτῆς καὶ πῖβουλος ὁποῦ σουν εἰς ἐμένα
ποῦ κόμπωσες κ' ἐφίλησες καὶ ὕστερα μ' ἀφῆκες.*

Ὁ ποιητὴς δὲν φαίνεται ἄγνωστος καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Ἐὰν δὲ τὰ ποιήματα ταῦτα εἶναι — ὡς ὑπεστηρίχθη² — πολὺ παλαιά, τότε ἡ ὁμοιοκαταληξία ἐμφανίζεται εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν καὶ πρὸ τοῦ 1475, ἤτοι πρὸ τῶν στίχων τοῦ Γ. Ἀμοιραύτζη³. Καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία του ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν εἶναι ἀδόκιμος, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ τὸ ποίημα ὑπ' ἀριθ. 38:

*Χαρτί πολλὰ ποητικὸ καὶ γράμματα θλιμμένα,¹
ἄμε, γλυκοχαιρέτησε τὴν ἀγαπῶ ἀπ' ἐμένα·
ἄμε χαρτί μου σπλαχνικὰ κλίνε, προσκύνησέ την,
μυριοκανάκισέ μου την καὶ χιλιοπαλνεσέ την
κ' εἰ τι σοῦ γράψω πρὸς αὐτήν νὰ τῆς τὸ πῆς θυμήσου,
δηγήσου της τὰ πάθη μου καὶ κλαῦσε καὶ λυπήσου,
κι' ἂν ἐν' καὶ δῆς την ἴπαστρεινε, χαρτί μου ὄπισσω (στίχος χωλὸς)
καὶ κατὰ τὸ ἔκαμεν αὐτὴ πῆς μου καὶ μὲ νὰ ποίω.
Καὶ νᾶχω ὄπισθια καὶ χαρὰν νὰ ἴπλιξη ὁ λογιόμοσ μου,
εἰδὲ καὶ μὴ νὰ ξοριστῶ μακρῦτατα τοῦ κόσμου·
ἰδέ την τ' εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τί εἶναι ὁ λογιόμοσ της,
ἰδέ την ἂν καὶ καίεται αὐτὴ ὡσὰν ἐμένα
κι' ἂν ἀποφθιάγεται συχνά, κι' ἂν εἶναι στολισμένη·
ἰδέ την ἂν λησμόνησε τὴν πολυσαπλαχνοσύνη
τοῦ πόθου τὴν γλυκύτητα καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη.
Ἐάνοιξε ἰδὲς καὶ ἤξευρε καὶ ἔλθω αὐτοῦ νὰ σ' εὔρω
νὰ σ' ἐρωτήσω νὰ μοῦ εἰπῆς τὸ τί εἶναι νὰ τὸ ἤξεύρω²,
ἄλλον δὲν ἔχω νὰ σὲ εἰπῶ, μόνον νὰ ζῆς καὶ νᾶσαι
κ' μένα τὸν πολυπαθῆ πάντα νὰ μὲ θυμᾶσαι³.*

Ἐξαιρετικὴν ἐντελῶς θέσιν μεταξὺ τῆς σειρᾶς τῶν ποιημάτων αὐτῶν κατέχει τὸ ὑπ' ἀριθ. 16 καὶ ἐπιγραφόμενον «ἡ Νιότη», τὸ ὅπολον οὐδόλως δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς δημοτικὸν τραγούδι, ἀλλὰ προφανέστατα εἶναι προῖον ἐντέχνου ποιήσεως, μὴ στερούμενον καὶ ἀξίας τινὸς διὰ τὴν ἀλήθειάν του ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικευσιν τῶν συναισθημάτων τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν σκέψιν τῆς ἀπώλειας τῆς νεότητος· ἔχει τὸν ἀληθῆ ἐλεγειακὸν τόνον:

*Ἐλᾶτε πάντες, ἀδελφοί, τὴ νιότη ἄς τὴν χαροῦμε
ὅτι ἔρθει θέλει καὶ καιρὸς νὰ τὴν ἀναζητοῦμε.
Ἦ νιότη πολυζήλευτη καὶ χρόνοι ζητημένοι,
πῶς δὲν τηρεῖτε τὸ θεριὸ ὁποῦ μᾶς ἀναμένει;
Ἦ θάνατε πρηνύτατε, ὁποῦ τοῦς νιούς σκοτόνετε
καὶ τὰ κοράσια τὰ ἔμμορφα ἐσὺ τὰ θανατώνετε!....*

1. Εἰς Legrand ὡς ἀνωτέρω σελ. 60.

2. Ὁ τύπος αὐτός «ἤξεύρω» ὁμοιοκαταληκτῶν μὲ τὸ «εὔρω» εἰς γραπτὸν μνημεῖον πρὸ πάντε περίπου αἰώνων, ἀλλ' ἀπαντῶμενος καὶ εἰς ἀρχαιότερα κείμενα λαϊκῆς γλώσσης, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐπιχείρημα, ὅτι δὲν ἔχουν δίκαιον οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι πρέπει νὰ γράφεται ὄχι «ἔξερω» καὶ «ἔξέρω», ἀλλὰ «ἔξαιρω», ὡς προερχομένου τοῦ ρήματος ἐκ τοῦ «ἔξαιρω».

3. Οἱ δύο τελευταῖοι αὐτοὶ στίχοι φέρονται καὶ ὡς δημοτικὸν τραγούδι (δίστιχον).

1. E. Legrand ὡς ἀνωτέρω σελ. 42.

2. E. Legrand καὶ W. Wagner.— Ὁ Ψυχάρης εἰς α' I, p. 4 δέχεται, ὅτι ἐγράφησαν περὶ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος.

3. Ἴδὲ εἰς τόμον Α' σελ. 56.

Ἦν νύτῃ, δταν σὲ θυμηθῶ πῶς μέλλει νὰ σὲ χάσω,
δράσω καὶ μὲ τὰ τέσσαρα νὰ σώσω νὰ σὲ πιάσω.

Ἐξετάζοντες τὰ ποιήματα ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν συμπερασματικῶς, ὅτι ἔχουν μὲν πάντα θεδαίως τὸν τόνον τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἀλλὰ δὲν δύνανται καθόλου νὰ εἶναι τοιαῦτα, διότι ἀπὸ ἕκαστον στίχον προβάλλει ζῶσα — διὰ νὰ εἰπώμεν οὕτως— ἡ προσωπικότης τοῦ ἠγωνίου στιχουργοῦ ἢ καὶ τῶν στιχουργῶν, ὅπως θεδαίωσῃ, ὅτι ταῦτα συνετέθησαν πρὸς ἐξωτερικεῦσιν ἀτομικῶν μόνον συναισθημάτων.

Ριμάτα Κόρης καὶ Νέου. — Εἰς τὴν καθαρῶς λυρικὴν ἐντεχνον ποίησιν δύναται νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἕτερόν τι ποίημα, φέρον μὲν χαρακτήρα ἀπολύτως ἀντικειμενικόν, καθόσον εἶναι μᾶλλον διηγηματικόν, ἀλλὰ μὴ στερούμενον καὶ ὑποκειμενικοῦ τινος λυρισμοῦ, καὶ τὸ ὅποιον εὐρισκόμενον εἰς τὸ αὐτὸ χειρόγραφον, τὸ περιέχον τὰ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα ποιήματα, ἐθεωρήθη ὡς δημοτικὸν τραγούδι. Ὅτι ὁμοῦ δὲν εἶναι τοιοῦτο φαίνεται ἀμέσως ἐκ τῆς ὀλης ὕφης του. Ἐὶ ποίημα τοῦτο, τοῦ ὁποῦ ὁ ποιητὴς εἶναι ἄγνωστος, ἀποτελεῖται ἐξ 198 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων στίχων, διεσώθη δὲ ὑπὸ τὸν πλαστὴν τίτλον «**Ριμάτα κόρης καὶ νέου**» ἢ ὑπὸ τὸν ἄλλον ἐπίσης πλαστὸν «**Ἐρωτικὴ ἀπάτη**». Ὁ δεῦτερος ὁμοῦ οὗτος τίτλος ὑποσημαίνει ἀκριθέστερον τὸ περιεχόμενον του. Ἡ ὑπόθεσις του εἶναι ἀπλή καὶ συνήθης: Πρόκειται περὶ τῆς ἀρνήσεως κόρης τινὸς νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐραστοῦ της, τὸν ὅποιον ὁμοῦ ἀγαπᾷ ἀληθῶς, ἀν δὲν ἀνταλλάξῃ πρῶτον μετ' αὐτοῦ τὸν γαμήλιον δακτύλιον, καὶ περὶ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ δευτέρου τούτου εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του· ἐντεῦθεν δὲ αἱ δύο ἐρασταὶ ἔρχονται εἰς ἀντεγκλήσεις, αἱ ὁποῖαι καταλήγουν εἰς τὸν χωρισμὸν των. Ἀλλ' ὁ νέος δὲν εἶναι ἀπειρος τοῦ τρόπου πῶς νὰ ἀναγκάσῃ τὴν ἀποκρούσαν τὰς ἀπαιτήσεις του ἐρωμένην νὰ ὑποκύψῃ, εἰς αὐτάς. Προσποιεῖται τὸν ἀδιάφορον· ἔχει τὴν ὑπομονὴν ν' ἀφίσῃ νὰ παρέλθουν

1. Ἴδε τὸ ποίημα εἰς Legrand ὡς ἀνωτέρω σελ. 20—34, ὅπου δημοσιεύεται συντετμημένον, ἤτοι ἔχει 160 στίχους καὶ εἰς Legrand γ' II, pp. 51—57, ὅπου δημοσιεύεται πληρέστερον, ἤτοι στίχοι 198.

«τριακόσαιοι καὶ μία ἡμέραι» χωρὶς νὰ διέλθῃ τῆς οἰκίας της, ἕως ὅτου νύκτα τινὰ εἰσβάλλει ἀφνιδιαστικῶς εἰς αὐτήν, εἰσέρχεται κατ' εὐθείαν εἰς τὸ δωμάτιον τῆς νέας καὶ μετ' οἴλιγον ἐπιτυγχάνει τὸ παθούμενον. Ἡ ἀπατηθεῖσα ἀντιλαμβάνεται τί ἔπαθε, θρηνεῖ, ἀλλ' ὁ νέος εἶναι ἰταμὸς πλέον καὶ σκληρόκαρδος καὶ εἰρωνεύεται τὴν ζητοῦσαν πρὶν τὸν γάμον· εἶδ καὶ ἐκπαῖ αὐτῆς κατάρως ἐναντίον του· τὸ ὅλον ποίημα δὲν εἶναι ἀδόκιμον· ἔχει εἰδωλιακὸν χαρακτήρα, ἀφέλειαν καὶ χάριν εἰς τὴν διήγησιν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν αἰσθημάτων. Ἡ ἔρις τῶν δύο ἐραστῶν περιγράφεται ζωηρῶς, καὶ αἱ ἑκατέρωθεν ἀντεγκλήσεις ἔχουν φυσικότητα καὶ χαριτολογίαν συνάμα. Μολονότι πρόκειται περὶ ἐξαπατήσεως καὶ ἀτιμώσεως κόρης, ἡ φράσις εἶναι, δύναται τις νὰ εἴπῃ, σεμνὴ καὶ ἡ ἀφήγησις τοῦ συντελεσθέντος ἐκδιασμοῦ γίνεται ἀπολύτως ποιητικῶς. Οἱ χαρακτήρες τῶν δύο ἡρώων διαγράφονται καθαρῶς· ὁ νέος εἶναι πεπειραμένος εἰς τὴν ἄγραν τῶν ἐρωτικῶν θυμάτων, ἐραστὴς πονηρός, ἡ δὲ νέα ἀφελὴς καὶ ἄδολος τοῦς στοχασμῶς, μὲ σωφροσύνην φυσικὴν καὶ οὐχὶ ἐξ ὑπολογισμοῦ. Τὸ ὅλον ποίημα φαίνεται ὡς πρᾶξον γνησίως ἑλληνικὸν καὶ ἀπεικονίζει καθαρῶς ἀντιλήψεις καὶ ἰδέας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ἐντελῶς λαϊκὴ καὶ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κάλλιστον παράδειγμα ποιητικῆς γλῶσσης κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα. Ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον ἐγράφη δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστός· πάντως ὁμοῦ δὲν εἶναι νεώτερον τοῦ 15ου αἰῶνος¹.

1. Ὁ Legrand ὡς ἀνωτέρω σελ. XVIII—XX λέγει, ὅτι τὸ ποίημα ἀνάγεται εἰς ἐποχὴν πρὸ τοῦ 15ου αἰῶνος. Ὁ Ψυχάρης εἰς α', I, σελ. 20 ὑποστηρίζει, ὅτι ἐγράφη περὶ τὰ μέσα ἢ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος εἰς Κρήτην ἢ Κωνσταντινοῦπολιν. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ ὁ Κρουμπάχερ (εἰς α', B, σελ. 65). Ἀλλὰ τὸ χειρόγραφον, εἰς τὸ ὅποιον ὑπάρχει τὸ ποίημα, ἠγορεύθη παρὰ τοῦ Αὐστριακοῦ πρεσβυτοῦ Augier Bubesq περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος· πάντως λοιπὸν θὰ εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ χρόνου αὐτοῦ, διότι καὶ ὁ Bubesq δὲν θὰ ἠγόραζε χειρόγραφον σύγχρονόν του ἐντελῶς. Ἐν δὲ τῇ γνώμῃ τοῦ Legrand εἶναι ἀληθὴς—καὶ φαίνεται νὰ εἶναι τοιαύτη—τότε ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὸ ποίημα τοῦτο ὅσα παρατηρήσαμεν περὶ ὁμοιοκαταληξίας καὶ εἰς τὸ «Ἐρωτικὸν Ἀλφάθητον».

Τὸ ποίημα εἰσέρχεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τοῦ πρώτου στίχου :

*Κόρη καὶ νεῖός δικάζεται ἀπῶνα παραθύρι
μιά νύχτα ὅσο πᾶδωσεν αὐγῆς τὸ σιμαντιῆρι.
Ἵναιότερος ζητᾷ φιλι κ' ἢ κόρη δαχτυλίδι
ὁ νεῖός τὸ δαχτυλίδιον τοῦ τῆς κόρης δὲν τὸ δίδει,
μὰ μὲ κρυφὰ κομπώματα δώσῃ τὸ θέλει, λέγει,
καὶ πῶς καὶ τί καὶ ποταπῶς μὲ τί τρόπον τὸ λέγει :*
«Ὅταν ὁ σκύλος καὶ ὁ λαγὸς κάμουν ἀδελφουσύνη κτλ.

Τότες ἐμὲν καὶ σὲν, κυρά, θέλουσιν εὐλογήσαι».

ἽΟ διάλογος τῶν δύο νέων εἶναι πάντοτε χαριτωμένος· ὅταν ὁ ἔραστής δὲν κατορθόνῃ μὲ ὄρκους καὶ παθητικοὺς λόγους νὰ πείσῃ τὴν κόρην ὅπως ἱκανοποιήσῃ τὸν πόθον τοῦ, ἀρχίζει τὸν ἔπαινον αὐτῆς, τῆς εὐγενείας τῆς οἰκογενείας τῆς, ἐκθειάζει τὰ κάλλη τῆς καὶ ἐκείνη ἀποροῦσα ἔρωτᾷ, διὰ τί ἀφοῦ τῆς εὐρίσκει τόσα προτερήματα δὲν ἀποφασίζει νὰ τὴν συζευχθῇ. ἽΑλλ' ὁ νέος γνωρίζει νὰ ὑπεκφεύγῃ : ἀπαντᾷ ὅτι εἶναι ἐχθρὸς τοῦ γάμου, διότι οὗτος φρονεῖ τὸν ἔρωτα καὶ καταλήγει :

*καὶ πάντες μῆμαι χροσικὸς νὰ κάμνω δαχτυλίδια
νὰ τὰ χαρίζω ἐδῶ κ' ἐκεῖ σὰ μυρισμένα ἀπίδια ;
ἢ νεῖότη μου σὶὰ χέρια σου μαζί μὲ τὸ κορμί μου,
ἔντα θέλεις καλλιῶτερο τὸ λοιπόντες, ψυχὴ μου ;*

ἽΗ δὲ ἀρετῆς κόρη ἐκπληκτος πρὸ τῶν λόγων αὐτῶν τοῦ ἔρα-
στοῦ τῆς ἀναφωνεῖ :

*ἽΩ Παναγιά, ποῦ τᾶμαθες καὶ σ' κοῖὸ σκολιὸν ἀμπήκες
καὶ ἐξόμπλιασες καὶ πῆρες τα, τίβοτις δὲν ἀφῆκες,
ὡς νᾶθελες νὰ τῶκαμνες νᾶπαιρνες τέτοιαν κόρη
καὶ μίλησες ἔτσι χοντρά, σᾶν νᾶσούν ἐκ τὰ ὄρη
καὶ ἔν ἤμουν πάλι τούγκισσα ἢ σκλάβος θυγατέρα,
ἔτσι δὲ μοῦθελες εἰπῆ ἐτούτη τὴν ἡμέρη,
ὁποῦσαι ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες καὶ ἀπὸ τοὺς τιμημένους
καὶ ἀπὸ καλοὺς κ' εὐγενικοὺς τοὺς τόπους γεννημένους,
ἔπρεπε τοῦτον εἰς ἐσὲν ἐμένα νὰ διαβάσῃς
ἔν ἔβλεπες νὰ πρῶδιδα νὰ μὲ καταδικάσῃς
μὰ σὺν δὲ μολογᾷς θεόν, μὰ θεὸς νὰ μὲ ντροπιάσῃς
σὺρε καλῶς καὶ μὴ θαρρῆς τότε νὰ μὲ γελάσῃς.*

ἽΟ τοιοῦτος τόνος ἐπικρατεῖ μέχρις τέλους τοῦ ποιήματος,
ὅπου ἢ κόρη μετὰ τὸ πάθημά τῆς ἐκσπᾷ εἰς κατάρας ἐναντίον

τοῦ ἀπατεῶνος καὶ ἔπειτα θρηνοῦσα καὶ ὀδυρομένη διηγεῖται εἰς τὰς γείτονάς τῆς καὶ τὰς συνηλικιωτίδας τῆς ὅ,τι ἔπαθεν :

*ἽΑκούσατε γειτόνισσαις καὶ συναναστροφαῖς μου
καὶ σεις, κοράσια, ξεύρετε ἢ ξέναις κ' ἢ δικαῖς μου,
ἀμέριμνα μὴ κάθεστε, τὸν ὕπνο μὴ ἀγαπᾶτε,
τὰ μεσημέρια κοίτσητε, ταῖς νύκταις ἀγρυπνᾶτε
διατάσσω σας καὶ λέγω σας γιὰ τὸ δικό μου βᾶρος
γιατὶ ὁ ὕπνος εἰς ἐμὲ ἦταν μέγας χάρος . . .*

καὶ ἀφοῦ δώσῃ μερικὰς ἀκόμη συμβουλὰς καὶ δεβαιώσῃ, ὅτι οἱ
ἄνδρες εἶναι ἐπίορκοι καὶ ἐπίβουλοι, ἐπιφέρει :

*μὴ μὲ κατηγορήσετε γιὰτὶ σᾶς δριμηνεύγω
ἀφ' ἣν ἐμπῆκα σὶὸ χορὸ χρεῖά μῶναι νὰ χορευῶ.*

Οἱ στίχοι «ἀκούσατε γειτόνισσαις» καὶ ἔφεξης ἔχουν μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τοὺς στίχους ἀναλόγου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Καὶ τοῦτο ἴσως συνετέλεσεν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς γνώμης ὅτι ἢ «Ριμάτα» αὐτὴ εἶναι δημοτικὸν τραγούδι. Πάντως ἔμως ἐκ τῆς ὁμοιότητος ταύτης δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν δύο τινά, τὰ ὅποια παρουσιάζονται καὶ μὲ ἄλλα ποιήματα : ἢ ὅτι ὁ ἄγνωστος ποιητῆς τῆς «Ριμάτας» ἐχρησιμοποίησε καὶ στίχους ἀπὸ δημο-
τικὰ τραγούδια ἢ ὅτι τὸ παῖγμά του ἐκυκλοφόρησε μετὰξὺ τοῦ
λαοῦ τόσον, ὥστε τέλος ἀπεσιτάθησαν ἐξ αὐτοῦ στίχοι καὶ διε-
σώθησαν εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ ὑπὸ μορφὴν πλέον δημοτικοῦ τρα-
γουδιοῦ. Τὸ ταῦτο συνέβη εἰς μέγαν βαθμὸν μὲ τὰ προϊόντα τῆς
παλαιότερας ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ δι' αὐτὸ ἀποβαίνει τόσον
δύσκολος πολλακίς ἢ διάκρισις μετὰξὺ ἐντέχνων ποιημάτων καὶ
κυρίως δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα. — Τὰ μᾶλλον σημαντικὰ
πρόϊοντα τῆς ἐντέχνου ἐρωτικῆς ποιήσεως κατὰ τοὺς πρώτους
μεταβυζαντινοὺς χρόνους εἶναι σειρὰ ποιημάτων, εἰς τὰ ὅποια,
ὡς μὴ ἔχοντα ἴδιον τίτλον, δίδεται γενικῶς ἢ ὀνομασία «Κυπρι-
ακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα» καθόσον προφανῶς ἐγράφησαν
εἰς τὴν Κύπρον ἢ ὑπὸ ποιητοῦ ζήσαντος εἰς τὴν νῆσον ταύτην
καὶ ἐκμαθόντος τελείως τὸ γλωσσικὸν αὐτῆς ἰδίωμα. ἽΕδημοσιεύ-
θησαν δὲ καὶ ταῦτα ὑπὸ τοῦ H. Legrand¹ ἐκ χειρογράφου τῆς
Μαρκεσάνης βιβλιοθήκης τῆς ἽΕνετίας.

1.—ἽΙδε E. Legrand γ'. II pp. LXIV—LXVI καὶ pp. 58—93.

Τὰ ποιήματα αὐτὰ καθαρῶς ἐρωτικὰ εἶναι σειρά ἀπὸ σονέττα, γραμμένα καθ' ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις τῶν στιχουργικῶν κανόνων, ἀπὸ ὀκταστίχους στροφάς, κατὰ πιστὴν μέμησιν τῆς Ἰταλικῆς ottava, καὶ ὅπῃ ἄλλα τινὰ ποιήματα ἐκ περισσοτέρων στίχων, οἱ ὅποιοι πάλιν εἶναι ἀλλεπάλληλοι ὀκτάστιχοι στροφαι ἢ ἀκολουθοῦν τὴν στιχουργικὴν τῶν ballades¹. Ἡ Ἰταλικὴ ἐπίδρασις εἰς αὐτὰ εἶναι ἐμφανεστᾶτη, ὅχι μόνον εἰς τὴν τεχνικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πνευμά των, εἰς τὴν οὐσίαν των. Ὁμιλοῦν ὅλα μόνον περὶ ἔρωτος. Ἄν ἀφίσωμεν κατὰ μέρος τὴν γλῶσσαν, ἢ ὅποια δὲν εἶναι εὐκόλως νοητὴ σήμερον, ὡς δὲν θὰ ἦτο καὶ ὅτε ἐγράφησαν εἰς πάντα μὴ Κύπριον, διότι εἶναι ἐντελῶς ἰδιωματικὴ, (κυπριακὴ), κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ὕστερον καθόλου ἀπὸ τὰ καλλίτερα ἐρωτικὰ ποιήματα, τὰ γραφέντα κατὰ μέμησιν τῆς ποιήσεως τοῦ Ἰταλοῦ Πετράρχη² μέμησις, ἢ ὅποια ἐμφανίζεται εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς φιλολογίας ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν. Ὡς ἡ ἐρωτικὴ καὶ εἰς σονέττα ποιησις π. χ. τῶν Γάλλων Ronsard καὶ J. du Bellay ἐνθυμίζει πολὺ τὴν τοῦ Πετράρχη, οὕτω καὶ τὰ κυπριακὰ ταῦτα ποιήματα εἶναι ἀπολύτως πετραρχικά. Ὁ Ἕλληνας ἢ ἐξελληνισμένος ξένος ποιητὴς ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὴν γενικὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπίδρασιν τοῦ Πετράρχη, ἢ ὅποια ἔφθασε μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ ὥστε νὰ μὴ γράφονται ἐρωτικὰ ποιήματα ἄλλα ἐκτὸς ἀπὸ πετραρχικά, πράγμα τὸ ὅποιον ἠνάγκαζε πολλοὺς κριτικοὺς νὰ διαμαρτύρωνται κατὰ τῆς μιμήσεως ταύτης καὶ νὰ τὴν ὀνομάζουσαν ἀηδῆ. Ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Legrand καὶ ἐπανελήφθη ἕκτοτε πολλάκις, ὅτι τὰ καλλίτερα ἀπὸ τὰ κυπριακὰ αὐτὰ ποιήματα εἶναι μεταφράσεις ἀπλάι πετραρχι-

1.— Ὁ κατὰ πρῶτον δημοσιεύσας αὐτὰ E. Legrand λέγει (σελ. LXXV ὡς ἀνωτέρω) ὅτι δημοσιεύει μόνον τὸ ἐν τρίτον περιπου ἐκ τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν ποιημάτων τούτων, καίτοι τὰ εἶχεν ἀντιγράψει ὅλα. Ἐὰ δημοσιευόμενα ἀνέρχονται εἰς 76' ἐκ τούτων 46 εἶναι ὀκτάστιχοι στροφαι, 16 σονέττα καὶ 10 διάφερα ἄλλα, ἢτοι ballades καὶ ἀλλεπάλληλοι ὀκτάστιχοι στροφαι.—Χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας πρέπει ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα, ὅτι ὁ πρῶτος δώσας πληροφορίαν περὶ τῶν ποιημάτων αὐτῶν εἶναι ὁ K. Saubas εἰς σ' B', σελ. ρμέ, σημ. (2), ὅπου γράφει: «ὁ μόνος περιωθὴς κωδῆξ τῆς συλλογῆς ταύτης, ἀνήκων εἰς τὸν διάσημον Μεδιολανέξ Natale Conti ἀπόκειται νῦν ἐν τῇ Μαρκισιανῇ βιβλιοθήκῃ (cl. IX. cod. XXXII) ὅθεν ἀντέγραψα πρὸς ἐκδοσιν».

κῶν τοιοῦτων. Τοῦτα ὅμως δὲν εἶναι ἀκριδές. Ὁ ἑλληνόγλωσσος ποιητὴς μιμεῖται μὲν τὴν τέχνην καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ποιήσεως τοῦ Ἰταλοῦ βάρδου τοῦ ἔρωτος, ἀλλὰ δὲν τὸν μεταφράζει καθόλου· οὔτε καὶ δανείζεται αἰσθητῶς φράσεις καὶ εἰκόνας ἀπὸ αὐτόν. Παραβαλὼν ἐν πρὸς ἐν τὰ ποιήματα ταῦτα πρὸς τὰς Rime τοῦ Πετράρχη, εὔρον ἐν καὶ μόνον, εἰς τὸ ὅποιον διαφαίνεται αἰσθητῆ τις μέμησις πετραρχικοῦ σονέττου· εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ὑπ' ἀριθ. κε' (ἐκ τῆς σειράς τοῦ Legrand):

*Τ' ἀδόνιν κείνον ποῦ γλυκεῖα θλιβᾶται,
τόσον λυπητικά, τόσον καμμένα,
νὰ πῆς δὲν ἔχει ταίριον γοῖδον καὶ μέναν,
γιὰ ταῦτον πρὸς ἐμὲν παροπονᾶται.
Τόσον γλυκεῖα τὴν λύπην μου μετρᾶται,
καὶ πολεμῆ νὰ στέκωμαι γνασμένα,
τὰ κλάμματά του, ποῦναι λυπημένα
ἀπὸ τὰ πρῆδον γνωρίζω πῶς φυρᾶται.
Μόνον κ' εἶναι πουλὶν, πάντες λυπᾶται
τὰ πάθη μου καὶ κείνον, καὶ θρηνίζει,
κὴ ἀφ' ὧν μὲ τόσην πληξεν μ' ἀγνωρίζει,
τ' ἀγκώματά του ἔξ αὐτοῦ μου ξηγᾶται.
Μέραν δὲ νύχτα δὲν μοῦ ξηκολλᾶται,
οὐδ' ἄντα νὰ πετάσῃ ξωμακρίζει·
τὸ κλάμμαν ἂν μουλλάσω, μ' ἀθυμίζει,
κὴ οὐλη νύχτα μητὰ μου δὲν κοιμᾶται.
Πιστεύω πόθος τὸ πειρῶν σ' αὐτόν μου,
διὰ νὰ μηδὲν σιγήσῃ τὸ λαμπρὸν μου.*

Τὸ ποίημα αὐτὸ ἐνθυμίζει τὸ ὑπ' ἀριθ. XLIII σονέττον τοῦ Πετράρχη μετὰ τὸν θάνατον τῆς Λάουρας.

Ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν τὰ κυπριακὰ ταῦτα ποιήματα εἶναι, ὡς εἶπον, ἄρτια. Ὁ ποιητὴς γνωρίζει νὰ συνθέτῃ σονέττα καὶ ὀκτάβες καθ' ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τεχνικῆς των. Οὐδαμοῦ σχεδὸν ὑπάρχει χασμωδία. Ὁ ἐνδεκασύλλαβος στίχος ταυ εἶναι ἄμειπτος· χρησιμοποιοῖ συνηθέστατα ὀλιγοσυλλάβους λέξεις, οὕτως ὥστε ὁ στίχος νὰ ἔχη ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην περίτεχνον μορφήν καὶ νὰ φαίνεται ὅτι ἐγένεν ἐπεξεργασία του· ἢ ὁμοιοκαταληξία του εἶναι πλουσία καὶ τεχνικὴ· ἕκαστον δὲ ποίημα ἐκφράζει ὀλοκληρωτικῶς τὴν κεντρικὴν ἰδέαν ἄνευ πλατειασμῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν τὰ κυπριακὰ ταῦτα ποιήματα εἶναι ἐκ τῶν πολυτι-

μοτέρων μνημείων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους. Ἡ ὀκτάδα ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν κατὰ τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν χρόνους καὶ μὲ τὴν μετάφρασιν τῆς «Θησεΐδος» τοῦ Βοκκακίου, ἀλλὰ χωρὶς νὰ τηρηθῆ ἢ αὐστηρῶς τεχνικὴ μορφή τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ σονέττον ὅμως εἶναι ἄγνωστον εἰς τοὺς ἑλληνας ποιητὰς καὶ τότε καὶ κατόπιν, τοῦλάχιστον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅτε συναντῶμεν καὶ πάλιν ὀλίγα τινὰ ἑλληνικὰ σονέττα· ὁ μόνος ἑλληὴν στιχουργὸς ὅστις ἔγραψε σονέττα κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ὁ Κερκυραῖος Ἄλ. Φόρτιος ἔγραψε δύο τοιαῦτα εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν, φερόμενος, ὡς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, καὶ ὡς ὁ πρῶτος ἑλληὴν ὁ γράψας ἰταλιστὶ σονέττα¹. Τὸ δύσκαλον λοιπὸν αὐτὸ ὑπὸ τεχνικὴν ἔκφασιν στιχουργικὸν εἶδος παρουσιάζεται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν ὑπὸ μορφήν ὄχι ἀκαλαίσθητον. Ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐρωτικῶν τούτων ποιημάτων δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς· ἔχουν τοῦλάχιστον αἰσθημα εὐκρινές καὶ πάθος:

Ὅστις τοῦ πόθου δὲν εἶν' πειρασμένος
τὰ δολερὰ του πάθη δὲν γνωρίζει
ὅστις ἀπὸ κείνου δὲν εἶναι καμένος
κὴ ἀκόμη 'ς τὴν καρδιά νὰ τὸν φλογίῃ·
ὅστις γι' ἀγάπην δὲν ἔν' πληγωμένος
εἰς τὴν καρδιάν, κὴ ἀκόμη μαρτυρίζει,
ταῦτα τὰ λίγα φύλλα μὴν τ' ἀνοίξῃ,
γιατὶ ξέρω δὲν θέλει τὰ γνωρίσῃ. (ποίημα γ')

Κοντεύ' ἢ ὥρα κὴ ὁ καιρὸς, κυρά μου,
ποῦ μέλλει νὰ μισσέρω ἀπὸ 'ξ αὐτό σου,
ὅμως ἀφίνω δᾶ 'ς τὸν ὄρισμόν σου
ὄλον τὸν ἑμαυτόν μου, ἀγγέλισά μου.
Μηδὲν μπορῆς, ἂν ἐμπορῶ, θεά μου,
μισσεύγοντα ν' ἀφήσω ἐμὲν σ' αὐτόν σου·
μισσεύγω, ἀμμ' ὅπου πάγω γοιὸν δικό σου
μένουσιν μετὰ σὲν τὰ πνεύματά μου.
Πάγω, κὴ ἂν ἐγνωσες ποτὲ σ' ἐσέβαν
πάθος ἀγάπης, βλέπε τὴν καρδιά μου
πῆς καὶ τὸ σῶμα πειθὸν δὲν σὲ βιγλίσῃ.

1. Ἴδε εἰς τόμον Α' σελ. 321.

Ἄν πῆ κανένας κὴ ἄλλην παρὰ σέβαν
ἀγάπησα ποτὲ, 'πὲ ἀχ' τὴν μερριά μου·
'μὲ δίχως τὴν καρδιάν πῶς ν' ἀγαπήσῃ; (ποίημα κγ')

Ὁ ποιητὴς τῶν ἐρωτικῶν αὐτῶν ἐξομολογήσεων εἶναι ἄγνωστος¹. Φροντίζει ὅμως νὰ δώσῃ πληροφορίαν τινὰ περὶ ἑαυτοῦ μὲ τὸ πρῶτον ποίημα τῆς συλλογῆς του, καθορίζων ποῖον εἶναι τὸ οἰκόσημόν του:

Διὰ σημαδίου ἔχω γλιόντα
'ε τὴν ὄχραν, ὅπ' ἐν γοιὸν ἄστρον,
πράσινον δέντρον σὰν κάστρον
πάντα στέκεται θωρῶνταν
μ' ὄρεξιν πάντες βιγλῶντα
τοῦ δέντρου τοὺς κλώνους χάσκει,
νὰ πηδήσῃ πάνω πάσκει
καὶ γι' αὐτόν στέκει στεκόντα κ.τ.λ.

Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι ἦτο ἐκ τῶν εὐγενῶν ξένων τῆς Κύπρου· ὅτι δὲν ἦτο Ἕλληὴν ἢ γηγενῆς καθορίζει ὁ ἴδιος ἐπανειλημμένως εἰς τὰ ποιήματά του, πότε ὀνομάζων ἑαυτὸν ξένον καὶ πότε ἀναφέρων περὶ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἢ τῆς παραμονῆς του μακρὰν αὐτῆς.

Ἄγνωστος ἐπίσης—τοῦλάχιστον ἐπακριδῶς—εἶναι καὶ ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφησαν τὰ ποιήματα ταῦτα. Πάντως ὅμως οὗτος δὲν εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ 15ου αἰῶνος².

Περὶ τῆς Ξενοτείας. — Εἰς τὴν σειράν αὐτὴν τῶν λυρικῆς φύσεως στιχουργημάτων, τῶν ὁποίων κατὰ σύμπτωσιν οἱ ποιηταὶ

1.—Ὁ Κ. Σάθας εἰς 5', Β', σελ. ρμὲ ἀποδίδει ταῦτα εἰς τινὰ Ζαχαρίαν Βουστρώνιον, γράφων: «Ἐτερος Βουστρώνιος, ὁ Ζαχαρίας, ἀκμάζων ὁμοίως πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, συνέγραψεν εἰς κυπριακὸν ἰδίωμα συλλογὴν ἐρωτικῶν ποιημάτων, ἀπομιμηθεὶς ἐν τοῖς πλείστοις τὸν Περδάρχη». Οὐδεμίαν ὅμως μαρτυρίαν προσάγει περὶ τῆς ἀκριθείας τῆς βεβαιώσεώς του, ὅτι ὁ Ζαχ. Βουστρώνιος ἔγραψε τὰ ποιήματα ταῦτα.

2.—E. Legrand, ὡς ἀνωτέρω σελ. LXV: «τὸ χειρόγραφον φαίνεται, ὅτι ἐγράφη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ὑπὸ Κυπρίου. Ἡ γραφή εἶναι ἀκριδῶς ἢ ἰδιόζουσα τῆς νήσου Κύπρου, παρομοία πρὸς τὴν τοῦ χειρογράφου τῶν Assises.—Ψυχάρης α', I, σελ. 8: «Ὁ κωδὶξ ἐγράφη προφανῶς κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ἀλλὰ τὰ ποιήματα συνετάχθησαν περὶ τὸ τέλος τοῦ 15ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος».

είναι ὅλοι ἄγνωστοι, δύναται νὰ περιληφθῆ καὶ ἕτερον—ἐπίσης ἄγνωστου ποιητοῦ—στιχοῦργημα μὲ ὑπόθεσιν πλέον ἐντελῶς διάφορον. Τὸ ποίημα τοῦτο φέρει τίτλον «Περὶ τῆς Ξενιτείας» καὶ ἀποτελεῖται ἐκ 548 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ἀνομοιοκαταληκτῶν στίχων¹. Ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ τίτλου του, πραγματεύεται τὸ θέμα τοῦ ἐκπατρισμοῦ, τὸ ὁποῖον τόσον πολὺ ἐκίνησε τὴν λαϊκὴν μοῦσαν, ὡς ἐξετέθη προηγουμένως, διὸ καὶ ὑπάρχει ἰκανῶς μέγας ἀριθμὸς δημοτικῶν τραγουδιῶν «τῆς ξενιτειᾶς». Καὶ τὸ ὑπ' ὄψιν πολὺστιχον στιχοῦργημα ἔχει εἰς ἄρκετὰ μέρη τὸν τόνον τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ ὑπενθυμίζει συχνὰ τὰ ἀνάλογά του τοιαῦτα. Ὁ ἄγνωστος ποιητὴς του συνεκέντρωσε, δύναται τις νὰ εἴπῃ, εἰς αὐτὸ ὅλας τὰς διὰ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν περιγραφόμενας λεπτομερείας τοῦ βίου τῶν εἰς τὴν ξένην ἀποδημούντων, τὰ δεινὰ καὶ τὰς θλίψεις των, τὴν ψυχικὴν των κατάστασιν, χωρὶς ἑμῶς νὰ ἔχη καὶ τὴν φραστικὴν δύναμιν καὶ ὠραιότητα ἐκείνων· ἐπὶ πλέον τὸ ποίημα τοῦτο ἔχει καὶ ἠθικολογικὸν καὶ διδακτικὸν τινα χαρακτῆρα, ἐκ τῆς παρεμβολῆς προτροπῶν καὶ συμβουλῶν, ὅπως λυπῆται πᾶς τις τὸν ξένον καὶ φέρεται εὐσπλαγχνικῶς καὶ φιλανθρώπως πρὸς αὐτόν, διὸ ἔχει καὶ πλατειασμοὺς πολλοὺς καὶ πεζολογίαν. Γενικῶς ὅμως, ἀπὸ λαογραφικῆς κυρίως ἀπόψεως καὶ κατὰ δεῦτερον λόγον ἀπὸ γλωσσικῆς, εἶναι καὶ τοῦτο ἐκ τῶν πολυτίμων μνημείων τῆς δημοτικῆς λυρικῆς ποιήσεως.

Σύντομος ἀνάλυσις αὐτοῦ θὰ καταδείξῃ τὴν ὑπὸ τὰς ἐπόψεις ταύτας ἀξίαν του καὶ τὰς ὀλίγας εὐτυχεῖς ποιητικὰς ἰδιότητάς του. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ ποιητὴς περιγράφει τὸν ὕπνον τοῦ ξένου καὶ τὰ ὄνειρα, τὰ ὅποια βλέπει, τὴν πικρίαν τὴν ἐπακολουθοῦσαν τὴν διάλυσιν τοῦ ὠραίου ὄνειρου μετὰ τὴν ἀφύπνισιν, καὶ τὰς λύπας τὰς ὅποιας δοκιμάζει εἰς τὴν ξένην, διὸ καὶ συμβουλεύει :

*εἰς τις οὐκ εἶδε ξενιτιάν κ' εἰς ξένα οὐκ ἐδάσῃ
ὅς βλέπῃ κ' ὅς προσέχεται ξένον μὴν ὄνειδ' ὀλλῇ
ἢ ξενιτιὰ κ' ὁ θάνατος ἀδέλφια λογιῶνται.*

καὶ μετὰ τοῦτο δίδει εἰκόνα τῆς θέσεως τοῦ ξένου, ὅταν ἐπέρχεται ὁ θάνατος, πῶς ψυχομαχεῖ μόνος καὶ πῶς, ἀντὶ νὰ τύχῃ τάφου, ρίπτεται εἰς «τράφον», διὸ καὶ συμβουλεύει πάλιν νὰ μὴ ὄνειδ' ὀλλῃ κανεὶς τοὺς ξένους, ἐπειδὴ καὶ τούτους ἐπλασεν ὁ θεός, ὁ ὅποιος ὑπῆρξεν ὁ μέγας ἐπὶ τῆς γῆς ξένος καὶ ὑπέφερε τόσα, (στ. 1—120). Προχωρῶν ὁ ποιητὴς ἀναπαριστᾷ πάλιν ἄλλας πικρίας τῶν ξένων, τὰς ὅποιας, ἀκούων πρὶν, ἐνόμιζεν ἀστειότητος. Καὶ δὲν ὀμιλεῖ διὰ τοὺς εὐτυχοῦντας εἰς τὴν ξένην, «διὰ τοὺς καλόμοιρους καὶ τοὺς καλογραμμένους», αἱ ὅποιοι γνωρίζουν τιμὰς καὶ πλοῦτη, ὡς

Ὁ Ἰωσήφ ὁ πάγκαλος τοῦ Ἰακώβ τοῦ τέκνον,

ἀλλὰ διὰ τοὺς δυστυχεῖς, τοὺς «κακογραμμένους», τῶν ὁποίων θρηνεῖ τὴν τύχην, ἥτις εἶναι καὶ ἡ ἰδική του καὶ ἔφερεν αὐτόν καὶ μέχρι τῆς σκέψεως ν' αὐτοκτονήσῃ. Εἰς ὅλον τοῦτο τὸ μέρος (στ. 121—250) τὸ ποίημα ἀποπνέει ἀληθῶς πολλὴν βαρυθυμίαν. Κατόπιν παύει νὰ ὀμιλῇ διὰ τοὺς ἄλλους καὶ ἱστορεῖ τὰ ἰδικὰ του δεινὰ τοῦ ἐκπατρισμοῦ, τὰ ὅποια ἀναγκάζουν αὐτόν νὰ ἐκφωνήσῃ :

*Ἡ μήτηρ σὰν μ' ἐβάσταζεν ἀπέσω στήν κοιλίαν της
φίδιν νὰ ἤθελα γενῆ, τὰ σπλάχνα της νὰ φάγω,
ἀντάμα ν' ἀποθάνωμεν, σὺν τὸν κόσμον μὴ φανοῦμεν.*

Ἐνθυμεῖται πῶς ἀφῆκε γονεῖς, ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς καὶ πῶς τὸν ἀπεχαιρέτιζον τὰ πουλιὰ τῆς πατρίδος του :

*ξένο μισεύεις ἀπ' ἐδῶ ; καλὲ καὶ ποῦ ὑπάγεις ;
εἰπέ μας το ξενούταικε καὶ νὰ μηδὲν τὸ κρούψης,
τὸ τί σὲ παραπόνεσε καὶ θέλεις νὰ μισέψης ; (στ. 303—305).*

Ὁ ὅλος διάλογος μὲ τὰ πουλιὰ ἔχει ἀληθῶς πολὺ τὸ συγκινητικὸν παρ' ὅλην τὴν ἀτεχνίαν τοῦ ποιητοῦ.

Ἡ σκέψις, ὅτι θὰ ἔλθῃ ἢ στιγμὴ τοῦ θανάτου χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ πλησίον του κανεὶς οἰκετὸς ἢ φίλος, παρακινεῖ αὐτόν νὰ γράψῃ γράμμα, «πιττάκιν», πρὸς τὴν μητέρα του. Τὸ γράμμα τὸ λαμβάνουν τὰ πουλιὰ διὰ νὰ τὸ μεταφέρουν πρὸς αὐτήν. Ἀλλὰ ποῖον ἐξ ὄλων τῶν πτηνῶν θὰ ἐκτελέσῃ τὰ χρέη τοῦ θλιβεροῦ ταχυδρόμου ; Τὰ πουλιὰ συνέρχονται εἰς συμβούλιον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἀφ' οὗ ἐσκέφθησαν πρῶτον ταχυδρόμος νὰ γίνῃ τὸ τρυγόνι, ἐκλέγουσιν εἶτα τὸ χελιδόνι. Ὁ καθορισμὸς ὡς ταχυδρό-

1. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐδημοσίευσε κατὰ πρῶτον ὁ Κ. Σάθας εἰς «Πανδῶρον» τόμ. 22ος, σελ. 472—478. Κατόπιν ἐξέδωκεν ὁ W. Wagner εἰς β' σελ. 203—220.

μων δύο πτηνῶν ἀποδημητικῶν μαρτυρεῖ καθαρῶς, ὅτι ὁ ἀπαίδευτος μάλλον κατὰ τὰ ἄλλα ποιητῆς ἔχει τὸ αἰσθημα τοῦ φυσικοῦ. (στίχ. 251-383).

Τὸ χελιδόνι φεύγει, κομίζον τὸ γράμμα καὶ φθάνει εἰς τὸν οἶκον τοῦ ξένου· ἐκεῖ εὕρισκει τὴν μητέρα του, τὴν «μαννίτσα του», ἣ ὅποια τὸ ἐρωτᾷ :

*Πουλάκιν, πόθεν ἔρχεσαι, τίνας χαρτί βαστάζεις ;
μὴ γὰρ τοῦ ξενούτσικου υἱοῦ μου τὸ πιττάκιν ;
πολλὰ φιλοδωρήματα, πουλάκιν, γὰρ σὲ δώσω,
γὰρ κτίσω τὴν φωλίτσα σου στοῦ υἱοῦ μου τὸ κλινάρι
γὰρ σὲ θωρῶ, καλὸν πουλίν, καὶ γὰρ παρηγοροῦμαι.*

Τὸ χελιδόνι ὡς ἤκουσεν αὐτὴν, ἐκάθισεν εἰς τὰ στήθη τῆς καὶ τῆς δίδει τὸ γράμμα· ἀμέσως φωνάζουν ἐγγράμματον, «γραμματικό», διὰ γὰρ τὸ ἀναγνώσῃ. Τὸ γράμμα γράφει :

*Μαννίτσα μου πονετική μὴ μὲ παντέχης πλέον
καὶ σεῖς ἀδέλφια μου γλυκά, ἀλησημονήσετέ με.
.....
Σήμερον μαῦρος οὐραγός, σήμερον μαῦρη μέρα
σήμερον μαῦρον μήνυμαν, πού σ' ἔφεραν, μαννίτσα,
σήμερον ἡ καρδίτσα σου ραγίζεται διὰ μένα
καὶ ἡ δική μου ὁμοίως τε ραγίζεται διὰ σένα,
σήμερον μαῦρα φόρσας, σήμερον μαῦρα βάλε,
ὅτι, μαννίτσα σπλαγγρική, ἀποχωρίζομαι σε.*

Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς, ἣ ὅποια δεβαιόνει ὄλους τοὺς ἰδικούς του, ὅτι δὲν θὰ ἐπανίδουν αὐτόν, δίδει καὶ πάλιν συμβουλάς γὰρ μὴ ἐκπατρίζεται κανεῖς, οἱ δὲ ἄλλοι γὰρ μὴ κακομεταχειρίζονται τὸν ξένον. (στ. 383—520).

Ὡς ἐπίλογον τοῦ ποιήματός του ὁ ποιητῆς φέρει καὶ πάλιν τὸν λόγον εἰς ἑαυτόν, ὁμιλεῖ ἐκ νέου περὶ τῶν πικριῶν, τὰς ὁποίας ἐδοκίμασεν εἰς τὴν ξένην καὶ παρακαλεῖ τοὺς μὴ γνωρίζοντας «τῶν ξένων ταῖς πικρίαις» γὰρ μὴ τὸν κατηγοροῦν, διότι ἔπαθε πολλά. (στ. 521—548).

Γενικῶς τὸ ποίημα τοῦτο δίδει ζωηρὰν εἰκόνα τῆς ζωῆς τῶν εἰς τὴν ξένην εὕρισκομένων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει σχέσιν μεγάλην μὲ τὰ ἀνάλογα δημοτικὰ τραγούδια. Ἡ ποιητικὴ του ἀξία εἶναι θεβαίως ἀμφίβολος, διότι εἶναι καὶ ποίημα ἀνίσον—δυναμέθα γὰρ εἰπωμεν.— Ἀλλαχοῦ ὀλίγον διαφέρει τῆς πεζολο-

γίας καὶ ἀλλαχοῦ φαίνεται προῖον ἀληθοῦς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, ἔχον ζωηρὰν καὶ συγκινητικὴν τὴν ἐκφρασιν καὶ διατύπωσιν τῶν συναισθημάτων.

Ὁ ποιητῆς του εἶναι, ὡς εἶπον, ἀγνωστος, ὡς εἶναι καὶ ὁ τύπος εἰς τὸν ὁποῖον συνετέθη. Διευτυῶθη ἡ γνώμη ὅτι ἐγράφη εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὸ ἦτο μοναχός. Ἄλλ' οὐδὲν σταθερὸν ἐπιχείρημα προσήχθη πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῆς γνώμης ταύτης¹. Ἡ γλῶσσα του δὲν εἶναι θεβαίως ἀπόδειξις, διότι ἐὰν ὑπάρχουν εἰς αὐτὸ λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς τὴν Κρήτην, ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα περισσότερο χαρακτηριστικά, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς ἄλλα Ἑλληνικὰ μέρη². Περὶ δὲ τῆς ἰδιότητος τοῦ ποιητοῦ, ἐὰν οὗτος ἦτο μοναχός ἢ κοσμικός, οὐδὲν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποιήματος δύναται γὰρ ἀντληθῆναι ἐπιχείρημα, ἐπειδὴ οὐδὲν ἀσφαλὲς ὑπάρχει. Ἡ ποιὰ τις ἠθικολογία του καὶ αἱ θρησκευτικαὶ φράσεις καὶ αἱ προτροπαί, αἱ κτεσπαρμέναι εἰς αὐτό, εἶναι κοινοτοπίαι, συναντώμεναι συχνότατα εἰς κλειστά στιχοῦργήματα διαφόρων εἰδῶν κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ μεταμεσαιωνικὴν ἐποχὴν. Ὡς χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον συνετέθη, ὀρίζεται ὁ μεταξὺ τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος³ πιθανὸν δὲ γὰρ ἐγράφη τότε, διότι εἶναι ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἤρχισαν γὰρ ἐκπατρίζωνται συστηματικῶς πλέον οἱ Ἕλληνες.

Τὸ «Περὶ τῆς Πενιτείας» ποίημα πραγματευόμενον τὰ δεινὰ τοῦ ἐκπατριμοῦ, θέμα δηλαδὴ ἱκανῶς παλαιὸν τῆς ἑλληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως, διότι καὶ εἰς τὸ ἔμμετρον μυθιστόρημα τῆς βυζαντινῆς περιόδου «Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα» (στ. 151 καὶ ἔξης) διεκτραγωδοῦνται αἱ πικρίαί τοῦ βίου τῶν ἐκπατριζομένων, εἶχε καὶ τὰς ἀπομιμήσεις του κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους. Εἰς χει-

1.—K. Krumbacher : εἰς α', Γ', σελ. 66—67.—1. K. Καλλιτσουνάκης· εἰς «Χριστιανικὴν Κρήτην» ἔτος Β' τεύχος Β', ἐν Ἑρακλείῳ Κρήτης 1914 σελ. 180—183 καὶ σελ. 185—191.

2.—Δὲν ἀποφεύγω γὰρ παρατηρήσω ἐνταῦθα, ὅτι ἡ συχνότατα ἀπαντωμένη εἰς τὸ ποίημα λέξις «μαννίτσα», εἶναι λέξις, ἣ ὅποια σῴζεται ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὴν κεντρικὴν Πελοπόννησον καὶ φέρεται πολὴ εἰς τὸ στόμα καὶ Πελοποννησίων ἐγκατεστημένων εἰς τὰς Ἀθήνας.

3.—¹ Κρουμπάχερ ὡς ἀνωτέρω ὀρίζει τὸ τέλος τοῦ 15ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος.—Ὁμοίως καὶ ὁ Ψυχάρης εἰς α', I, p. 27.

ρόγραφον τουλάχιστον τοῦ 17ου ἔτους ἀνεπίγραφον καὶ ἀποκείμενον εἰς τὴν μνην τῶν Ἰδίων τοῦ Ἀγίου Ὄρους διεσώθη πολίμα τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. Φλίνεται δέ, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων δημοσιευθέντων στίχων του¹, ὅτι πρόκειται περὶ ἀτέχνου καὶ ἀτυχοῦς ἀπομιμήσεως, γενομένης ὑπὸ τινος περισότερον ἀπαιδεύτου ἀπὸ τὸν γράψαντα τὸ πολίμα «Περὶ τῆς Ξενιτείας». Τὸ νεώτερον τοῦτο στιχοῦργημα ἀρχίζει μὲ τοὺς ἑξῆς στίχους :

*" Ἄς ἀρξομαι καὶ ἴς ἀπάρξομαι διὰ τὴν ξενιτείαν
κ' ὕπερ με ἐμάρανεν ἔμην πικρῶς ἡ ξενιτεία'
εἰ ὀκνήσεται χεῖρές μου πάλιν παρακαλῶ σας
τῆς ξενιτείας χαράξατε τοὺς πότους, οὓς ἔχουν οἱ ξένοι.*

καὶ τελειώνει :

*Οἷτως ἡμεῖς πονήσαμε ὁμοίως μὲ τὸν λόγον
τὸν τε γλυκὺν καὶ εὐγνωστον οἱ φίλοι ἦτοι τὸν ξένον
ταῖσαστε, ποτίσαστε, λούσαστε, πλύνεται τὸν ξένον.*

Ὅπως δὴ ποτε ἕμως καὶ τὸ ἀτυχὲς αὐτὸ στιχοῦργημα μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ θέμα δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι κοινὸν καὶ νὰ γεννᾷ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα καὶ σκέψεις εἰς ἕλους.

Ποιήματα Μαρίνου Φαλιέρου : Μετὰ τὰ λυρικά αὐτὰ ποιήματα ἀγνώστων ποιητῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ 15ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος μόλις δυνάμεθα νὰ σταματήσωμεν εἰς τὰ παραμοίαις σχεδὸν φύσεως ποιήματα τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου, Κρητὸς τὴν καταγωγὴν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς γλώσσης του, καὶ ζήσαντος περὶ τοὺς ἰδίους περίπου χρόνους. Θετικὴν πληροφορίαν περὶ τοῦ προσώπου του οὐδεμίαν ἔχομεν² πᾶσαι δὲ αἱ διατυπωθεῖσαι ὑποθέσεις, ὅτι ὁ ποιητὴς εὗτος εἶναι ὁ περίφημος δόγης τῆς Ἐνετίας Μαρίνος Φαλιέρος³ ἢ ἄλλος τις ὁμώνυμός του τῆς ἰδίας ἕμως οἰκογενείας, δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, ἀφοῦ οὐδ' ἡ ἐλάχιστη ἀπόδειξις προσάγεται. Ὡς μόνον πιθανὸν φαίνεται, ὅτι ἦσαν Ἐνετὸς ἀρχῶν τῆς Κρήτης ἐξελληνισθεὶς ἢ γράψας εἰς τὴν λαϊκὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὡς ἱκανοὶ ἄλλοι ὁμοεθνεῖς του. Τοῦ στιχοῦργοῦ αὐτοῦ

1. — Σπυρ. Λάμπρος, εἰς β', II, σελ. 219.

2. — E. Legrand εἰς α', I, pp 267—268, καὶ κατὰ τι John Schmitt εἰς Δελτίον Ἐθνολ. καὶ Ἱστορ. Ἑταιρίας, τόμος Δ' (1892) σελ. 294.

διεσώθησαν τρεῖς ποιητικαὶ συνθέσεις· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πλήρης ἐδημοσιεύθη μέχρι σήμερον μία καὶ μόνη¹. Εἶναι δὲ αὕτη στιχοῦργημα ἀνεπίγραφον μὲ ἐρωτικὴν ἕλως ὑπόθεσιν ἐξ 130 δεκαπεντασυλλάδων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων στίχων εἰς καθαρὰν λαϊκὴν γλῶσσαν, μὲ ἀρκετοὺς ἕμως ἰδιωματισμούς, Κρητικούς προφαίως.

Ὁ Φαλιέρος εἰς τὸ στιχοῦργημά του αὐτὸ διηγείται ἐρωτικὴν τινα ἱστορίαν, τὴν ὅποιαν ὄνειρεύθη. Μιμεῖται κατὰ τοῦτο ἄλλους προγενεστέρους καὶ συγχρόνους του ποιητὰς, καλλιεργήσαντας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὴν ὄνειρογραφίαν, τῆς ὁποίας τὴν πρώτην ἐμφάνισιν εἰς ἑλληνικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα, κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν τουλάχιστον ἐποχὴν, ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ τοσάκις μνημονευθὲν² χριστιανικὸν μυθιστόρημα «Βίος Βαβυλῶν καὶ Ἰωασαφάτ». Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος εἶναι ἀπλουσιγὰτη : Ὁ ποιητὴς ἀφηγεῖται, ὅτι εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον του νέαν τινά, τὴν ὅποιαν εἶχε πάντοτε κατὰ νοῦν, νὰ ἔρχεται πρὸς αὐτόν, ἔχουσα ὡς σύντροφον τὸν τοξαφόρον ἔρωτα. Συνάπτεται μετὰ τῶν τριῶν διάλογος, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ ποιητὴς μανθάνει, ὅτι ὤρισθη ὑπὸ τῆς Μοίρας, ὅπως ἡ ἀγαπιωμένη ὑπ' αὐτοῦ κόρη γίνῃ σύζυγός του ἢ καθὼς ὁμιλεῖ ὁ Ἔρωτος :

*Ἀυτὴ ἡ κόρη ἦεν πρὸς στήν Ἐρωτοκρατία
κ' ἦεν τὸν πρῶτον Ἐρωτα μ' ὄλην τὴν συντροφία'
καὶ κλαίει καὶ θρηνοβολεῖ, ἀρχίζει καὶ διγᾶται,
καὶ πρὸς τὸν πρῶτον Ἐρωτα πολλά παραπονᾶται
καὶ ἀρχίζει λέγει· « Ἐρωτα, ἀπὸ χρόνων δεκάξη
ἐγράφηκα γιὰ δούλη σου κ' ἐγὼ κατὰ τὴν τάξην,
κ' ἔβαλα εἰς μὴν τὸν πόθον μου εἰς νέον ὁποῦ μὲ φάνη
πολλὰ καλὸς καὶ μετὰ μὲ νὰ ζήσῃ νάποθάνη,
Κι αὐτὸς ἐμένα ἀγάπησε στερῶ κέμπιστευμένα
κεῖλα κέγὼ τὸ θάρρος μου γιὰ νὰ χορῆ μὲ μένα,
Ἦώρα, τὸ πῶς μὲ γίνηκε κέβαλες 'ς ἄλλον πόθο ;
κι ἂν ἔν' καὶ σὺ τὸ θέλησες, πές με το νὰ τὸ γνώθω,
νὰ μὴ πικραίνω τὸ κορμὶ καὶ τὴν καρδιά νὰ φλέγω,
καὶ μὲ τὴν παραπάνωσση τὴν τύχη μου νὰ κλαίγω.*

1. — Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ J. Schmitt μετὰ προλεγομένων, ὡς ἀνωτέρω σελ. 291—308. Ἴδε περὶ αὐτοῦ καὶ K. Krumbacher εἰς α', Γ' σελ. 72—78.

2. — Ἴδε τόμον Α' σελ. 110—114 καὶ 119

Τότε αρχίζει ὁ φοβερός ὁ Πρῶτος τῶν Ἐρώτων,
καὶ λέγει «κόρη θάρρνε σ' αὐτὸν κι ἄφες τὸν πρῶτον»
στερέωσον τὴν ὄρεξη ἔς τούτον παῦ λέγεις τώρα,
καλὰ κι ἂ λείπεται ἀπ' ἐδῶ κἔναι σὲ ξένη χώρα.
Γιατὶ όταν ἐγεννήθηκες ἤρθε σὲ μὲν ἡ Μοῖρα,
γελῶντας καὶ χαιράμενη καὶ χιύπησε σὴ θύρα,
λέγει με· ἐγεννήθηκε μιὰ νέα τὴν ὥρα τούτη
κεῖς τὸνομα τοῦ ὀδρινὸς αὐσε καὶ γράψε μου τη·
Κεῖπε μου κι ἄλλα περισσὰ ἢ Μοῖρά σου γιὰ σένα,
κεῖς τὸν τροχὸν τῆς Ἐρωτικῆς δλα τᾶχω γραμμένα·
γι' αὐτὸ, ἐγὼ κ' ἡ Μοῖρα σου, ἐγὼ κι αὐτὸς ὑστέρον,
μέλλει σου εἰς πλοῦτη καὶ τιμὴ οἱ τρεῖς μας τὰ σὲ φέρου.
Καὶ τὰ τὸ ξεύρης καθαρὰ· σ' ἄλλον γὰ μὴ ἀδιβάνης
γιατὶ σὲ μέλλει μετ' αὐτὸν γὰ ζήσης γάποθάνης κτλ.

(Στίχ. 67—95)

Ὁ ποιητὴς—ὄνειρευόμενος πάντοτε—ἀσπάζεται τὴν κόρη καὶ
συνάμα ἀκούει κτύπον εἰς τὴν θύραν· ἐρωτᾷ ποῖος εἶναι καὶ
φωνὴ ἀποκρίνεται: «ἄνοιξε· ἐγὼμα ἡ Μοῖρα». Κατὰ προτρο-
πὴν τῆς κόρης σπεύδει καὶ ἀνοίγει εἰς τὴν Μοῖραν, ἢ ὅποια εἰ-
σερχομένη περιλαμπρος ἐκ κάλλους λέγει: «Ζωή, χαρὰ καὶ γειὰν
πολλὴ νάχετε.» Ἄλλ' ἐνῶ τὴν προσεχάλει νὰ καθίσῃ, κράζει ἐ-
ἀλέκτωρ καὶ ὁ ποιητὴς ἀφυπνίζεται, ματαίως προσπαθῶν νὰ ἐπα-
νεύρῃ τὸν ὕπνον διὰ νὰ συνεχισθῇ τὸ διακοπὲν ὄνειρόν του. Καὶ
τελειώνει τὸ ποίημα μὲ τὴν συμβουλήν:

Δοῖπὸν τὸ ρῆγα τὸ φοιχτὸν Ἐρωτα γὰ τιμαῖμε
κι ἄλλο δὲν ἔχω γὰ σὰς πῶ σὴ ρῆμα παῦ δηγοῦμαι.

Τὸ στιχοῦργημα αὐτὸ, τὸ ὅποιο, ὡς παρετηρήθη¹ εἰς τὰ περι-
ἔρωτοκρατίας, ἔχει ἀναλογίαν τινα πρὸς τὸ Ἐρωτόκαστρον τοῦ
βυζαντινοῦ μυθιστορικοῦ ποιήματος «Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα»,
ὕπενθυμίζει μὲ τὸν «πρῶτον Ἐρωτα καὶ τὴν συντροφία του»
περισσότερον Ἰταλικά τινα παλαιὰ ποιήματα καὶ μάλιστα τὸ
«Documenti d'Amore». Ὁμοιάζει δὲ ἱκανῶς πρὸς ἄλλο τοῦ
ἰδίου Φαλιέρου ἐξ 696 δεκαπεντασυλλάδων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων
στίχων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁμοίως ἐδημοσιεύθησαν μόνον περὶ τοὺς
90². Τὸ δεύτερον τοῦτο στιχοῦργημα ἔχει τίτλον «Ἱστορία καὶ

1.— J. Schmitt ὡς ἀνωτέρω σελ. 101. Τὴν παρατήρησιν αὐτὴν ἐπανα-
λαμβάνει καὶ ὁ Kumbacher ὡς ἀνωτέρω σελ. 78.

2.— Ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ E. Legrand εἰς γ', Β' pp. LXII—LXIV στί-

ὄνειρο τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος κυρίου Μαρίνου Φαλιέρου»·
εἶναι δὲ καὶ αὐτὸ ἐρωτικὸς διάλογος, τὸν ὅποιον κάμνει ὁ ποιη-
τὴς πάλιν καθ' ὕπνον μὲ τὴν Μοῖραν, τὴν Ἀθοῦσα καὶ τὴν Πο-
θοῦλα. Φροντίζει μάλιστα νὰ σημειώτῃ ὁ ἴδιος μετὰ τὸν τίτλον:
«Κι ἔπου θωρεῖς γράμμα Φ μιλεῖ ὁ Φαλιέρος, κι ἔπου θωρεῖς Μ
μιλεῖ ἡ Μοῖρα, κι ἔπου θωρεῖς Α μιλεῖ ἡ Ἀθοῦσα, κι ἔπου θωρεῖς Π
μιλεῖ ἡ Ποθοῦλα.» Ὁ ποιητὴς ἀγαπᾷ μὲ ἔρωτα θερμὸν τὴν
Ἀθοῦσα, ἀλλ' αὐτὴ ἀποκρούει τὸν ἐρωτὰ του (διὸ καὶ ὑπετέθη,
ὅτι συμβολίζει τὴν Ἀθωότητα) καίτοι ἡ Ποθοῦλα (δηλ. ὁ Πόθος)
τὴν περοτρύνει ν' ἀποδεχθῇ τοῦτον. Μετὰ τοὺς ἔρκους ὁμοίως τοῦ
Φαλιέρου εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν ὅτι αἰωνίως θὰ τὴν
ἀγαπᾷ πιστῶς, πείθεται καὶ ἡ Ἀθοῦσα νὰ ὁμολογήσῃ τὸν ἐρωτὰ
τῆς. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὥρα αὐτὴν στιγμὴν φύλλος δάκνει τὸν
ποιητὴν καὶ ἀφυπνίζεται¹. Τὸ κωμικὸν τοῦτο τέλος καταστρέφει
πᾶσαν τυχὸν καλὴν ἐντύπωσιν ἀπὸ μερικοὺς στίχους τοῦ ὅλου
ποιήματος· ὡς γίνεται φανερόν ὁ ποιητὴς τῶν δύο αὐτῶν στιχοῦρ-
γημάτων· δὲν εἶναι καθόλου πλούσιος εἰς ἔμπνευσιν καὶ ποιητικὰ
ἐφευρήματα. Καὶ αἱ ὑποθέσεις τῶν ὁμοιάζουσαν παραπαλὸ πρὸς
ἀλλήλας καὶ αἱ λεπτομέρειαι, πρὸς δὲ καὶ αἱ φράσεις τοῦ πολλα-
χοῦ, ὅπως καὶ τὸ τέλος. Πάντως ὁμοίως ἔχει εὐγένειαν εἰς τὴν ἐξω-
τερικέυσιν τῶν ἐρωτικῶν αἰσθημάτων του· ὁ ἔρως του εἶναι μᾶλλον
ἰδανικὸς καὶ διὰ τοῦτο ἡ φράσις του ἔχει ποιητικότητά τινα, οὐ-
δέποτε δὲ εἶναι βάνουσος ὡς εἰς ἄλλα ποιήματα τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

Τὸ τρίτον στιχοῦργημα τοῦ Φαλιέρου, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει δη-
μοσιευθῆ πού, πλὴν τῶν ἐξῆς ὀλίγων στίχων παρατιθεμένων ὑπὸ
τοῦ Legrand μετὰ τῶν ἀνορθογραφικῶν των:

Ἄρχῃ: Ἀγαπημένε μου ἀδελφὲ γλυκότατό μου τέρη
εὐρίσκω ἀπεινὸν σὲ πλήγωσε τῆς θλίψης τὸ μαχαῖρι.
καὶ ἀπεινὸν τῆς τύχης ὁ τροχὸς ἤρχισε γὰ σὲ γέρνει
καὶ αὐτὰ τὰ σέδοκε γοργῶ μὲ πλῆρα σπουδὴ νὰ πέρνει,
μὲ πεθυμῖα δύο γράμματα σοῦ χρωσιτῆ ἢ φιλιὰ μου,

χοι ἐκ τῆς ἀρχῆς 57 καὶ ἐκ τοῦ τέλους 11 (685—696) Ἄλλὰ τὸ καθαυτὸ
τέλος τοῦ ποιήματος δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ χειρόγραφον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Le-
grand ἐδημοσίευσε τοὺς ἀνωτέρω στίχους. Οἱ πραγματικῶς τελευταῖοι στίχοι
περὶ τοὺς 20 ἐδημοσιεύθησαν ἐκ χειρογράφου τῆς Νεαπόλεως ὑπὸ J. Schmitt
ὡς ἀνωτέρω σελ. 292—293.

1.— Ἴδε προηγουμένην σημείωσιν.

τόνα τὴν θλίψην τᾶδελφοῦ νὰ συμποῆ ἢ καρδιά μου ...
 Τέλοσι ὡς ἐδεπὰ ἐτελειώθησαν ἡ εἶμα τοῦ Φαλιέρου
 τὰ φάνηται τὸ μισὲρ Μαριῆ, τοῦ παλαιοῦ τοῦ γέροντος¹.

εἶναι κατὰ τὸν Krumbacher, ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε τὸ χειρόγρα-
 φον, «θρησκευτικὸν ποίημα ἀποτεινόμενον πρὸς φίλον (ἐκ 283
 στίχων πολιτικῶν ἐμοισοκαταλήκτων) καὶ περιέχον σκέψεις διὰ
 μακρῶν ἐκτιθεμένας περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων, περὶ τῆς
 εὐτελείας τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ βίῳ, περὶ θανάτου, ἀμαρτίας καὶ
 μετανοίας.»

Εἰς τὸν Μαρίνον Φαλιέρου ἀπεδόθη καὶ ἕτερον ποίημα φέρον
 τίτλον «Σταύρωσις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», τὸ ὁποῖον
 ὁμοῦς, ὡς πρηνήρησεν ὁ Legrand², δὲν δύναται νὰ εἶναι ἰδικόν

1.— Εἰς E. Legrand γ', II, p. LXII. Οἱ στίχοι αὗτοι ἐδημοσιεύθησαν ἐκ
 χειρογράφου ἀποκειμένου εἰς τὴν Ἀμβροσιανὴν βιβλιοθήκην τοῦ Μιλάνου, εἰς
 τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν τὸ ἄλλο στιχοῦργημα τοῦ Φαλιέρου «Ἱστορία καὶ ὄνειρο
 κτλ.» ἢ «Ῥιμάτα κόρης καὶ νέου» ἢ «Ἱστορία Ἀπολλωνίου τοῦ Ἵουλιου» οἱ
 « Λόγοι διδασκατικοὶ » καὶ ὁ « Ἀπόκοπος ».

2.— E. Legrand εἰς α' 1, II, pp. 267—268. No 113: «Σταύρωσις τοῦ
 κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, autore Marino Phaliero (Venetiis 1544.) τὸ
 βιβλίον αὐτὸ δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸν ἢ διὰ τοῦ Καταλόγου τῆς βιβλιο-
 θήκης τοῦ Augsbourg de Ehinger (p. 129). Ἐξηφάνισθη ἐκ τῆς βιβλιο-
 θήκης τῆς πόλεως αὐτῆς. Ὁ Ehinger, ἂν δὲν ἀπατώμαι, θὰ περιέπεσαν εἰς
 λάθος τι, μεταγράφων τὸν ἀνωθι τίτλον. Ἐφ' ὅντι ὁ περιφνημὸς δόγης Marino
 Faliero ἔγραψεν ἓν τοῦλάχιστον, ἂν ὄχι δύο ποιήματα εἰς κοινὴν ἑλληνικὴν
 καὶ εἰς στίχους πολιτικοῦς, τῶν ἐποίων ἐδημοσίευσεν τὰ κείμενα..... Ἐὖ ποί-
 ημα τοῦτο (δηλαδὴ τὸ τρίτον ἐκ τῶν ἐποίων ἔγινεν ἀνωτέρω λόγος καὶ τοῦ
 ὁποῖου περιλήψιν δίδει ὁ Κρουμπάχερ) τυπωμένον ἢ ἀπλῶς δεμένον ὡς συνέ-
 χεια τῆς «Σταύρωσις» δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ σύγχυσιν μεταξὺ τῶν δύο ἔρ-
 γων; Ἡ πλάνη εἰς παρομοίαν περίπτωσιν εἶναι τόσον ἐυκολωτέρα καθόσον
 τὰ ἑλληνικὰ λαϊκὰ βιβλία, τὰ δημοσιευόμενα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, δὲν
 ἔχουν ἀντίοις παρὰ τὸν ἑξωτερικὸν τίτλον μὲ στοιχεῖα, παρόμοια πρὸς τὰ τοῦ
 κειμένου. Ἡ ἀνακάλυψις ἀντιτύπου τῶν ἔργων αὐτῶν θὰ ἠδύνατο μόνη νὰ
 λύσῃ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα». Παρατήρησις: Ἡ βεβαίωσις τοῦ Legrand, ὅτι
 ὁ περιφνημὸς δόγης τῆς Ἑνετίας Μαρ. Φαλιέρου ἔγραψε ποιήματα εἰς ἑλ-
 ληνικὴν γλῶσσαν δὲν φαίνεται σοβαρὰ, διὰ τὸν ἀπλοῦστατον ἱστορικὸν λόγον
 ὅτι ὁ περιφνημὸς δόγης ἀφονεύθη κατὰ τὸ 1355, ἐνφ' ὅντι τὰ περὶ ὧν πρόκειται
 ποιήματα εἶναι κατὰ πολὺ νεώτερα. Οὔτε ἦτο δυνατόν εἰς τὰ 1355 οἰοσθῆ-
 ποτε Ἱταλὸς μὴ ζῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ γράφῃ τόσον καλῶς
 τὴν ὀμιλουμένην ἑλληνικὴν, ἀφοῦ τότε μόλις εἶχον ἀρχίσει οἱ Ἱταλοὶ λόγιοι
 νὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἀρχαίαν μόνον.

του. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνωστά, μέτρια ἄλλως τε, στιχοῦργήματα τοῦ
 Φαλιέρου ἔχουν βεβαίως ἀξίαν τινὰ ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα, καὶ ὡς
 ὑπενθυμίζοντα μὲ πολλοὺς στίχους τῶν δημοτικῶν τραγούδια ἢ ὡς
 μαρτυροῦντα προφανεῖς ἀναλογίας πρὸς ἄλλα σύγχρονά των ποι-
 ἤματα.

Ἄλλα ἀσήμαντα λυρικὰ ποιήματα: Ἐκ τῶν ἐκτε-
 θέντων μέχρι τοῦδε περὶ τῶν καθαρῶς λυρικῶν ποιημάτων εἰς τὴν
 λαϊκὴν γλῶσσαν γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ ἔντεχνος λυρικὴ ποίησις
 κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀντιπροσωπεύεται λίαν πτωχῶς μὲ στι-
 χουργήματα, τὰ ἑποῖα πολὺ ὀλίγον δύνανται νὰ κρατήσουν τὸν
 βαρὺν τίτλον ποιήματα. Βεβαίως αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ
 συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας διετέλει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, εὐδόλως
 ὑπεβοήθουν, ὡς ἐλέχθη καὶ προηγουμένως, εἰς τὴν καλλιέργειαν
 καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐντέχνου λυρικῆς ποιήσεως, εὐδὲ εἶχε δη-
 μιουργηθῆ τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἀμέσως προγενεστέραν ἐποχὴν
 παράδοσις λυρικῆς ποιήσεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ συνε-
 χίσουν ἔστω καὶ εἰς βαθμὴν κατώτερον εἰς στιχοῦργοι τῶν χρόνων
 τούτων, εἰ ζῶντες ὑπὸ συνθήκας τόσον δυσμενεῖς διὰ τὴν ὑπαρξιν
 ἐντελῶς αἰσθηματικῆς ποιήσεως. Ὅσον καὶ ἂν δὲν δεχθῶμεν τὴν
 ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὴν ποιητικὴν δημιουργίαν, δὲν
 δυνάμεθα ὁμοῦς νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι εἰς λαόν,
 τοῦ ὁποῖου ἡ μορφωμένη τάξις εἶχε περιορισθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον
 καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ καθόλου μόρφωσις εἶχε παύσει, αἱ συνθήκαι
 τῆς ὅλης ζωῆς του ἀποβαίνουσιν χάρις εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα ὅλως
 ἀντιποιητικαὶ διὰ τὴν λυρικὴν τοῦλάχιστον ποίησιν. Οὐδὲ εὐρί-
 σκετο ἔστω καὶ εἰς περιορισμένην καὶ μικρὰν ἐπικοινωνίαν μὲ
 ἄλλους περισσότερον αὐτοῦ προηγουμένους λαοὺς διὰ νὰ δέχεται
 τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐπίδρασιν, καθ' ἑσὸν μάλιστα ἡ ἐποχὴ
 αὕτη ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης ἐποχὴ ποιητικῆς ἀνα-
 πτύξεως. Δυνάμεθα δὲ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα
 ἐξετασθέντα λυρικὰ ποιήματα ἐγράφησαν σχεδὸν ὅλα εἰς τὴν Κρή-
 την καὶ τὴν Κύπρον, εἰς χώρας δηλαδὴ ἑλληνικάς, ὅπου ὑψίστατο
 ἀκόμη ἡ Ἑνετικὴ κυριαρχία καὶ ἡ πνευματικὴ κίνησις δὲν εἶχε
 σταματήσει.

Ἡ σιωπὴ αὕτη τῆς ἑλληνικῆς Μούσης, ἡ ποιητικὴ πτωχεία
 παρατηρεῖται καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπὶ μακρόν. Δυ-

ρικά έντελώς ποιήματα, ἔστω καὶ μικροῦ λόγου ἄξια, εἶναι φαινόμενον τι σπάνιον. Οὐδὲ ἀξίζει τὸν κόπον, καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψιν ἀκόμη τῆς γλώσσης νὰ ἐξετασθοῦν κάπως τὰ ὀλίγα καὶ κατὰ διάφορα χρονικά διαστήματα γραφέντα. Στιχουργήματα ἀνούσια καὶ ἀνόητα κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἔπαυσαν βεβλῖως νὰ παράγονται καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀποτελοῦν καὶ φιλολογίαν. Καὶ τὰ τοιαῦτα στιχουργήματα εἶναι μᾶλλον ἔργα ἐπικαιρότητας. Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἐνταῦθα, ὡς δείγμα τῆς ποιητικῆς πτωχείας, στίχους τινὰς δημοσιευομένους ὡς πρόλογος ἢ μᾶλλον ὡς διαφήμισις εἰς τὸ ἐξώφυλλον τῆς ἐκδοθείσης κατὰ τὸ 1539 μεταφράσεως τῆς ἀρχαίας ψευδομηρικῆς «Βατραχομουμαχίας» ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ζήνου. Τὸ στιχουργήμα εἶναι διάλογος μεταξὺ Φιλομαθοῦς καὶ Βιβλιοπώλου καὶ ἔχει οὕτω :

ΦΙΛΟΜΑΘΗΣ καὶ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΗΣ

- Φιλομ. Μὴ νάχης τίποτε βιβλιό νέον νὰ μοῦ πουλήσῃς ;
 Βιβλιοπ. Ναί, ἔχω ἓνα εὐμορφοῦ κ' ἰδὲς το ἄν ὄρθῃς
 Φιλομ. Εἰπέ μου πῶς τὸ λέγουσι· τί τῶρα δὲν ἀδειάζω·
 ἔχω δουλειὰ σπουδακτικὴ δὲ σιέκω νὰ διαβάζω.
 Βιβλ. Ὅμιρον τοῦ σοφώτατον Βατραχομουμαχία.
 Φιλομ. Δὲν κάμνει τοῦτο γιὰτ' ἐμέ, ὅτι μιλεῖ βαθία.
 Βιβλ. Μᾶλλον μιλεῖ ἀπλούστατα, γιὰτὶ ἐμεταγλωτίσθη
 καὶ ἀπὸ σίχρον ἔμμετρον τῶρα ἐριμαρσίθη.
 Φιλομ. Σὲ ρίμα εἶναι; τὸ λοιπὸν δὲς μουτὰ μὴν ἀγγήσῃς
 καὶ ἔπαρέ μου εἰς αὐτὸ εἰ τι ἐσὺ ὄρθῃς.
 Ἀλλὰ ἐτοῦτο σ' ἐρωτῶ, παρακαλῶ σε, πῶ το·
 τίς εἰς τὴν ρίμαν τῶβαλε καὶ μεταγλώτισσέ το;
 Βιβλ. Ἐέρεις τον, καὶ γνωρίζεις τον, φίλος σου ἔναι κείνος.
 Ἔναι ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον Δημήτριος ὁ Ζήνος.

Τὸ διαφημιστικὸν αὐτὸ στιχουργήμα εἶναι μίμησις καὶ εἰς τινὰς στίχους ἀπλῆ παράφρασις τοῦ παρομοίας φύσεως διαλόγου, τοῦ ὑπάρχοντος εἰς τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1519 ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου Ἀποστόλη βιβλίον μὲ τὸν ἔμμετρον τίτλον :

Γέρας εἰ μ' ὀνομάσειας σπάνιον τῶν σπουδαίων,
 οὐκ ἄν ἀμάρτοις δηλαδὴ τῆς ἀληθείας φίλε¹.

Καὶ ὅταν ἀκόμη ἢ ὑπόθεσις τῶν ἐπικαίρων στιχουργημάτων εἶναι κάπως γενικωτέρα, πάλιν τὰ διακρίνει ἢ αὐτῇ πεζολογία.

1.— Ἴδε τόμον Α' σελ. 269—270.

Αἰφνης ἐπαινετικὸν τι στιχουργήμα τοῦ ἐκ Χίου Ἀνδρέου Ἐπιφανίου¹ πρὸς τὸν Νικόλαον Κλαύδιον Φαβρίκιον Περέσιον :

Δὲν ἐλογιάσαις σοφὰ οἱ παλαιοὶ νὰ ποδοῖν
 πῶς δύο ἥλιοι δὲν μποροῦν στὸν κόσμον νὰ βρεθοῦν,
 ἐπειδὴ μοῦ προβάξονται δύο μὲ φῶς καὶ κάλλος,
 ὁ πρῶτος εἶν' ὁ ὀλικὸς καὶ νοητὸς ὁ ἄλλος,
 Νικόλαος Περέσιος Φαβρίκιος νομασμένος
 ἀνθρώπος πολυφήμετος, παντοῦθεν ξακουσμένος·
 μόνος στήν φρονημάδα του, ἄξιος στήν βουλήν του,
 ἄκρος στήν καλωσύνην του, καὶ ἅγιος εἰς τὴν ζωὴν του,
 σὺνοψις τῶν ἐπιστημῶν, τιμὴ τῆς πολιτείας,
 κῆπος χρυσῶς τῶν ἀρετῶν, στέμμα τῆς καθ' ἄξιας.
 Ὁ ὀλικὸς μὲ ταῖς λαμπραῖς ἀκτῖνες του φωτίζει,
 ὅλον τὸν κόσμον ἀπὸ μακρὰ καὶ ὅλον τὸ πᾶν πλουμίζει,
 καὶ ὁ νοητὸς, Περέσιος, μακρὸ ἀπὸ τὴν Γαλλίαν
 μὲ τὴν ἀρεταῖς του ἐφώτισεν τὴν πᾶσαν ἐπαρχίαν,
 τὴν δύσιν, τὴν ἀνατολήν, ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν,
 Ἰνδωπὴν τε καὶ Ἀφρικὴν, Ἀμερικὴν καὶ Ἀσίαν·
 ἐκείνος μὲ τὴν λάμπην του τοὺς τὸν θωροῦν θαμπώνει,
 καὶ τοῦτος τῶν τὸν μελκιοῦν θάμπος καὶ σκότος δῶνει·
 ἐκείνος μὲ τὴν ζέστην του, καλὰ καὶ μέσ' στὰ νέφη,
 τὰ χόρτα καὶ τὰ μέταλλα κ' ὅλα τὰ ζῶα θρέφει
 καὶ ἐτοῦτο; ὅλην ἔθροσεν μέσ' ἀπὸ τὴν Γαλλίαν
 μὲ τὴν ἐλευθερίαν του σοφῶν τὴν πολιτείαν·
 ἐτούταις του ἢ ἀρεταῖς καὶ ἐλευθερία του ἢ τόση
 μὲ δίκαιον τὸν ἐξέωσαν εἰς τὴν βουλήν νὰ σώσῃ,
 ὅπου ἐπεριλάμψασιν πλῆστον ἢ ἀρεταῖς του,
 ἢ δόξαις του ὑψώθησαν καὶ ἐκλάμψαν ἢ τιμαῖς του.
 Γιὰ τοῦτο νέον ἥλιον λαμπρότατον τὸν κράζω,
 καὶ ταῖς περλοσις του ἀρεταῖς ἀκτῖνες ὀνομάζω·
 σὸ ὕστερον ἐβασίλευεν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον
 σὺν ἥλιος λαμπρότατος καὶ φωτερός ὀμοῦ τον,
 γιὰ ν' ἀνατείλῃ πάντοτε, καὶ νὰ λαμπροφωτίσῃ
 πᾶν ἥλιος στοὺς οὐρανοὺς, χωρὶς ποτὲ νὰ σβῆσῃ².

1.— Περὶ τοῦ Ἀνδρ. Ἐπιφανίου ἢ μόνῃ ὑπάρχουσα πληροφορία εἶναι ὅτι κατήγετο ἐκ Χίου καὶ εἶχαν ἀσπασθῆ τὸ δυτικὸν δόγμα, σπουδάζας ὑπὸ τὴν προστασίαν Ἰησοῦϊτῶν καὶ ὅτι κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1636 ἦτο γραμματεὺς τοῦ εἰς τὴν Χίον συντηρουμένου σχολείου τῶν Ἰησοῦϊτῶν, ὡς ἐξέγεται ἐκ τινος πιστοποιητικοῦ, δοθέντος πρὸς ἄλλον Χίον λόγιον, τὸν Δημήτριον Πέπανον. (Ἴδε περὶ τοῦ πιστοποιητικοῦ εἰς E. Legrand α', 2. III p. 277).

2.— Δημοσιεύονται οἱ στίχοι αὗτοι εἰς τὸ βιβλίον: Monumentum Romanum Nicolao Claudio Fabricio Perescio senatori aquensi doctrinae virtu-

Και ἄλλα παρόμοια στιχουργήματα, ὡς τοῦ Κεφαλλῆνος Ἀκακίου Διακρούτη, περὶ τοῦ ὁποῦ ἐγίνε μικρὸς λόγος ἄλλο-
χοῦ τῆς παρούσης συγγραφῆς¹, δὲν εἶναι καλλίτερα.

Μεγαλειτέραν ἀναμφιδόλως ἀξίαν ἔχουν στιχουργήματά τινα ἀγνώστων ποιητῶν, συντεθέντα κατὰ μέμνησιν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἢ ἄλλων παλαιότερων ἐρωτικῶν καὶ μῆ. Εἶναι ταῦτα ἀφελῆ βεβαίως ποιητικὰ δημοουργήματα, προσπάθειαι ἴσως ἄτε-
χνας ἐρωτικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ πάντως περικλείουν αἴσθημα ζωη-
ρότερον καὶ εἶναι τελειότερα κατὰ τὴν γλώσσαν καὶ τὴν στιχουργίαν. Τοιοῦτο ποίημα εἶναι αἴφνης τὸ σωζόμενον εἰς χειρόγραφον τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἔχον εὖτω :

*Κόρη τις κάθητο πουρνὸ γυμνὴ καὶ ἀποζωμένη
καὶ τὰ μαλιά της ἄπλεκτα, τὸ φρούδι της γαϊτάνι.
Τὸν ἥλιον ἀνατρέχῃς τ' ἄστρι καὶ τὸ φεγγάρι
ἦλθε περιχαμήλωσε, φεγγάρι* περικατήβη
γιὰ νὰ σὲ πῶ τοῦς πόνους μου τοῦς ἀναστεναγμούς μου,
πῶς ἦμουν κόρη εἴμορφη καὶ ροδιανὴ κοπέλα
μὲ κάποιο ἀρχοντόπουλο συναλοξία ἐκίμα,
ἔδωκα χεῖλι κόκκινο καὶ πῆρα μαύρα μάτια
γιὰ νὰ χαροῦμαι τὸν καιρὸ μέραις καὶ ἑβδομάδες².*

Ἴσως νὰ ἐγράφη εἰς χρόνους προγενεστέρους τοῦ 17ου αἰῶνος, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἔχομεν τοῦτο εἰς χειρόγραφον τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ
δυναμέθα νὰ τὸ θεωρήσωμεν ὡς γραπτὸν μνημεῖον ἐρωτικῆς ποιή-
σεως κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον.

Ὑπενθυμίζει δὲ κάπως, κατὰ τὴν μορφήν βεβαίως μόνον, τὴν
ἀρχαίαν εἰδυλλιακὴν ποίησιν καὶ πρὸ πάντων τοῦ Θεοκρίτου στι-
χοῦργημά τι ἐρωτικὸν ἀγνώστου καὶ αὐτὸ ποιήτου, τὸ ὅποιον
ἔφέρετο εἰς τὰ στόματα τῶν νέων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶ-
νος καὶ ἐψάλλετο ὅπ' αὐτῶν, ὡς βεβαιόναί ὁ διασώσας τοῦτο Θεο-
σαλῆς λόγιος Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος. Τὸ ἄσμα αὐτὸ σπάνιον

ἀληθῶς μνημεῖον, ποιητικὸν καὶ γλωσσικόν, τὸ ὅποιον πρέπει
ἴσως νὰ χαρακτηρισθῆ μάλλον ὡς λαϊκὸν τραγούδι ψαλλόμενον
ὑπὸ τῶν νέων πιθανῶς ὡς θυωδία καὶ ὡς ἡ σημερινὴ καντάδα,
ἔχει μορφήν διαλόγου μεταξὺ κόρης καὶ ἀγοριοῦ καὶ φαίνεται νὰ
εἶναι ἀπόκασμα μεγαλειτέρου ποιήματος :

<i>Κόρη.</i> Τί μὲ θέλεις νὰ σὲ πῆσω ;	<i>Ἐλα δὲ νὰ σὲ φιλήσω</i>
<i>* Ἀγόρι.</i> Ἐλα ἐδῶ νὰ σὲ φιλήσω	<i>τὴν ψυχὴ μου νὰ δροσίω</i>
<i>εἰς τὰ χεῖλη καὶ τὰ φρούδια</i>	<i>καὶ τὴν γλῶσσα μου νὰ ψύξω,</i>
<i>καὶ τῶν ὀμματιῶν τὰ φύλλα</i>	<i>καὶ τὰ χεῖλη μου νὰ βρέξω.</i>
<i>Κόρη.</i> Δὲν τὸ στέργω δὲν τὸ στέργω	<i>Κόρη.</i> Φιλήσέ με ὅπου θέλεις
<i>* Ἀφες με καλὴ νὰ φεύγω.</i>	<i>καὶ εἰπέ μου ποῦ ὑπάγεις</i>
<i>* Ἀγόρι.</i> Κόρη, κόρη χαηδεμένη	<i>νὰ σ' ἀκολουθήσω πίσω</i>
<i>καὶ ψυχὴ μ' ἀγαπημένη</i>	<i>καὶ νὰ σὲ γλυκαγαλιάσω</i>
<i>ἢ καρδιά μου πικραμένη</i>	<i>ὡς ἀγόρι χαηδεμένο</i>
<i>καὶ ἡ γλῶσσα μαραμένη.</i>	<i>καὶ πολλὰ ἐπαινεμένο¹.</i>

Καὶ ἄλλος δὲ ἀγνώστου ποιητῆς κατὰ τὸν αἰῶνα 18ον αἰῶνα
γράφει :

*Στρατιώτης τὰ φουοῦτα
κυνηγὸς βουνά, λαγκάδια
παρῶς δίχτινα παραγάδια
εἰς τὸν ὕπνο του θεωρεῖ,
* Ἔτσι ὁμοίως καὶ ἐγὼ
ὁ θλιμμένος θεωρῶ
ἐκείνη ὁποῦ στενάζω
καὶ ὅπου καθ' ἡμέρα κρᾶζω
καὶ ὅπου πάντα ἐπιθυμῶ,*

Τὸ στιχοῦργημα τοῦτο εἰς τὰς παρομοιώσεις τοῦ ὑπενθυμίζει
τοῦς στίχους τοῦ βυζαντινοῦ μάλλον ποιήματος — ἀγνώστου ἐπίσης
ποιητοῦ — «Φιλοσοφία Κρασοπατέρα».

1. — Δημοσιεύεται εἰς τὸ σημαντικώτατον σήμερον βιβλίον : «Status Ecclesiae Graeciae : in quo etiam causae exponuntur cur Graeci Moderni Novi Testamenti editiones in Graeco-Barbara lingua factas acceptare recusent. Praeterea additus est in fine Status nonnullarum controversiarum ab Alexandro Helladio, nat. Graec. Impressus A. R. S. MDCCXIV. p. 196. Τοῦ ποιήματος αὐτοῦ, δημοσιευομένου εἰς ὑποσημειώσεις, ὁ Ἑλλάδιος προτάσσει τὴν ἐξῆς παρατήρησιν : «Scribitur etiam ἀγόρι & ἀγόριον, unde cantilena apud Graecos modernos usitatissima haec : Κόρη, Ἀγόρι κλπ.

titisque causa factum. Romae Typis Vaticanis, MDCCCXXXIX. *Ide E. Legendre a. 2, III pp. 235—236.

1. — Ἴδε τόμον Α' σελ. 365—366.

2. — Ἐδημοσιεύθη τὸ ποίημα αὐτὸ εἰς : Ἀγιορειτικῶν Κωδικῶν Κατάλοιπα ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Μητροπολίτου πρ. Λαοντοπόλεως Paris 1925. σελ. 57 (Δαυρεωτικὸς Κώδ.ξ I, 151, αἰῶν ιζ').

Ὁ πεινασμένος χάσκει του καὶ πῆτταν ἐνθυμάται,
ὁ μυλωνᾶς τὸν μύλον του, ὁ γεωργὸς τ' ἀμπέλι,
ὁ παιγνιώτης τούμπανο καὶ ἄλλος τὸν τροχὸν του
πρὸ πάντων δὲ καὶ ὁ πιστικὸς τὸ τυρομύζηθρον του!

Πρὸς τὰ ἀφελῆ τὰ στιχουργικὰ δημιουργήματα λαϊκῶν
μᾶλλον στιχοπλόκων παραβαλλόμενοι οἱ στίχοι ἄλλων λογίων
ἀνδρῶν, φαίνονται ἀκόμη κατώτεροι, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ δια-
βαθμισθοῦν καὶ περισσότερον κάτω τῆς μηδαμινότητός των. Ἄτυ-
χῶς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λυρικῆς ποιήσεως, κατὰ
τὴν περίοδον ταύτην, ὅτε καὶ ἡ παιδεία εἶχε διαδοθῆ περισσότερον
καὶ ἡ γνωριμία μετὰ τὰς ξένας φιλολογίας δὲν ἦτο τόσο πολὺ μι-
κρὰ ὅσον πρὶν, τὰ προΐόντα τῶν καλλιτεργούντων, ἂν ὄχι τὴν ποι-
ησιν, ἀλλὰ τουλάχιστον τὴν στιχοπλοκίαν, εἶναι παντὸς λόγου
κατώτερα. Καὶ δὲν θὰ ἠσυχολούμεθα ἐνταῦθα μετὰ αὐτὰ, ἐὰν δὲν
ἠθέλομεν νὰ μὴ ἀφίσωμεν κενὸν μέγα τι χρονικὸν διάστημα, μέ-
χρις οὗ σταματήσωμεν ἐνώπιον ποιητικῶν δημιουργημάτων ὑπο-
φερτῶν ὅπως δὴποτε, καὶ νὰ καταστήσωμεν φανερωτέραν τὴν ποι-
ητικὴν πτωχείαν, ἢ ὅποια δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς ἐξήγη-
σις τοῦ φαινομένου διατὶ ἐβράδυνε τόσο ἡ λυρική ποίησις εἰς
τὴν Ἑλλάδα ν' ἀποδώσῃ ὀλίγους τινὰς καλοὺς καρποὺς κατὰ τὴν
νεωτέραν ἐποχὴν. Ὡς ἐλέχθη καὶ προηγουμένως, ἐπίκαιρα στι-
χουργήματα ἐγράφοντο πάντοτε καὶ μάλιστα ἀφθόνως, ἀλλὰ
πάντα εἶναι ἀνάξια οἰουδὴποτε λόγου καὶ ὑπὸ γλωσσικὴν ἀκόμη
ἐποψίν παύουν νὰ ἔχουν τὴν σημασίαν ἐκείνην, τὴν ὅποιαν εἶχον
τὰ προγενέστερά των, διότι οἱ κατασκευασταὶ αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ
τὸ μέγιστον μέρος νὰ χρησιμοποιοῦν παράδοξόν τι λαϊκῆς καὶ ἀρ-
χαϊζούσης γλώσσης μίγμα κατὰ τὸ λεξιλόγιον, τὴν γραμματικὴν
καὶ τὸ συντακτικόν, τὸ γλωσσικὸν αὐτὸ μίγμα δύναται νὰ θεω-
ρηθῆ ὡς ὁ πράγματι γέλοσ τῆς καθαρευούσης. Παρατίθεται ἐνταῦθα
πρὸς ἐμπράγματον ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω στιχοῦργημάτων ἐπί-
καιρον ἀγνώστου ποιητοῦ καὶ ἀγνωστοῦ ποῦ συντεθέν, τὸ ὅποιον
παρ' ὄλην τὴν ποιητικὴν μηδαμινότητά του ἔχει τουλάχιστον
ἱστορικὴν τινα ἀξίαν καὶ ἀποτελεῖ περίεργον στιχουργικὸν μνη-
μεῖον. Τὸ στιχοῦργημα τοῦτο, τὸ ὅποιον ἐγράφη, ὡς φαίνεται ἐξ

αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου του, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μακροῦ πο-
λέμου, ὁ ὅποιος εἰς τὴν ἱστορίαν εἶναι γνωστὸς μετὰ τὴν ὀνομασίαν.
«Ὁ περὶ τῆς διαδοχῆς τοῦ Ἰσπανικοῦ θρόνου πόλεμος» μεταξὺ
Γαλλίας ἀφ' ἑνός, Γερμανίας, Ἀγγλίας καὶ Ὀλλανδίας ἀφ' ἑτέ-
ρου, (1701—1713 μ. Χ.) παρουσιάζεται, δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν,
ὡς ἔκρηξις θρησκευτικοῦ πατριωτισμοῦ Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν
Γάλλων (ἐνεκα τοῦ μίσους τῶν τότε Ἑλλήνων πρὸς τοὺς προπα-
γανδιστὰς Ἰησοῦτας) καὶ φέρει τίτλον «Νεκρώσιμος ἀκολουθία
εἰς τοὺς Φραντσέζους:»

Θυμοῦ ἡμέρα, ὄχι γαλήνη

Εἰς τοὺς Φραντσέζους μέλλει νὰ γίνῃ,

Καὶ εἰς τὸν Ρῆγα χωρὶς εἰρήνην.

Ὅποταν ὄλη ἡ Γερμανία

Μὲ τὰ φρουράτα καὶ ἐν ἀνδρείᾳ

Θέλει ὁρμήσει εἰς τὴν Γαλλία.

Ὅλους ὁ τρόμος θέλει πιάσει

Ὅταν 'ς ταῖς χώραις ἴδουν νὰ φθάσῃ

Ὁ ἐχθρὸς διὰ νὰ τοὺς χαλάσῃ

Καὶ κάθε σάλπιγξ νὰ λέγῃ τόνον,

Ταχέως ὅτε ὄλον τὸν θρόνον

Τῆς Ἰσπανίας, μὴ φέρῃ φόνον.

Ὡ, καὶ πῶς θέλει ἀναστενάξει

Ὁ Λουδοδικὸς ὅταν κυτιάξῃ

Μέσα 'ς τὴν Φραντσανεῦθ' ὅς ν' ἀράξῃ

Στρατὸς ὁ μέγας τῆς Γερμανίας

Τῆς Ἰγγλητέρας καὶ Ὀλλανδίας,

Νὰ πολεμοῦσι μετὰ ἀδελας.

Νὰ τοῦ δουλώσῃ καὶ τὸν λαόν του

Καὶ νὰ τὸν ἔχῃ ὡς ποίμνιόν του

Εἰς κάθε πρᾶγμα ὑπήκοόν του.

Μὲ ἐμπληξίν του θέλει νὰ λέγῃ

Τώρα ἡ Φραντσα πικρὰ ἄς κλαίγῃ

Διὰ τὴν δόξαν, ὅπου μοῦ φεύγει.

Ὁ ἐχθρὸς στέκει, κἂν δὲν μ' ἀφίρει

Νὰ ζήσω πλέα μετὰ τὴν γαλήνην,

Οὐδὲ νὰ ἔχω ποσῶς εἰρήνην.

Καὶ θέλει ἄρα νὰ ἀποδώσω

Ὅσα ἐπῆρα νὰ τὰ πληρώσω

Μὲ ἀδικίαν καὶ κόπον τόσο,

Θρόνον καὶ σκῆπτρον νὰ μὴ μετέχω,

Καὶ εἶσα θέλει νὰ τὰ προσέχω

Καὶ εἰς τὴν σκέπην του νὰ προστρέχω;

Ὡ Λουδ. βίκε, αὐτὸ θυμῆσόν,

Πῶς ἡ αἰτία εἶναι δική σου,

Νὰ χάσῃς τώρα καὶ τὴν τιμὴ σου.

Καὶ μάθε δὲ τὰ ὅσα πράσσεις

Μὲ πιστοσύνην νὰ τὰ φυλάσσης

Βάσια τοὺς ὄρκους μὴ τοὺς χαλάσσης.

Φιλιππον φέρε τὸν ἔγγονά σου,

Ἐχε τον πάντα αὐτοῦ οἰμά σου,

Τὰ ὅσα πάσχει εἶναι κακὰ σου,

Ἀπὸ τοὺς τόπους τῆς Ἰσπανίας

Τὸν κατατρέχουν μετὰ ἀνδρείας

Οἱ πολεμάρχαι τῆς Γερμανίας.

Δόσε ὦ Καίσαρ, ταύτην τὴν ὥρα

Ἐκδικήσεως ἄδειαν τώρα,

Τὸ συμπάθειο νὰ λάβῃ ἡ χώρα.

Φθάνει ἡ τόση αὐτοῦ κακία,

Ὅπου ἐγίνῃ μόνῃ αἰτία

Γιὰ τῆς Ἑθρώπης τὴν ἀπώλεια

Ὅλη ἡ Φραντσα ἄς ἐρημάξῃ

Καὶ ὁ ἐχθρὸς σου ἄς ὑποτάξῃ

Τὴν κεφαλὴν του καὶ ἄς τρομάξῃ.

Φωναῖς καὶ λόγοι καὶ ἱερολαῖς

Μὴν ἀκουσοῦσιν, οὔτε πρεσβελαῖς.

Μηδὲ οἱ δοκοὶ μετὰ πονηραῖς.

Τῶν στρατευμάτων ἡ πολλὴ βία

Ἄς τοῦ χαλάσῃ τὴν μοναρχία

Μὲ πᾶσαν τόλμην καὶ μετὰ ἀνδρείας

Καὶ τότε, Καίσαρ, σὺν νικηθῇ,

Ὡ πόσον ὄλοι θέλουν χαρῇ

Ὅσοι εὐρίσκονται θλιβεροί!
 Λοιπὸν ἄς παύσῃ ἡ πανουργία
 Τῶν κακογάλλων ἡ δυναστεία
 Ἄς λάβῃ τέλος μὲ θρηνωδία!

Νὰ ἀνατίλῃ ἡ μέρα κείνη
 Εἰς τὴν ὅποιαν μέλλει νὰ κλίνῃ
 Τοῦ Λουδοβίκου ἡ βασιλεία,
 Προῦ τὴν παιδεύει δίκη ἡ θεία¹.

Εἰς τὸ ἀσήμαντον αὐτὸ ὑπὸ ποιητικὴν ἔποψιν στιχοῦργημα παρουσιάζεται διὰ πρώτην φοράν τεχνικωτέρα τις στιχοπλοκία μὲ τὰς τριστίχους ὁμοιοκαταλήκτους στροφὰς καὶ γίνεται χρῆσις νέου τινὸς μέτρου, τοῦ δεκασυλλάβου, καθόσον ἔλοι οἱ Ἕλληνες παιηταὶ καὶ στιχοπλόκοι, ἐὰν ἐξαιρεθοῦν μερικοὶ Κρήτες καὶ Κύπριοι, καλλιεργήσαντες τὸν ἑνδεκασύλλαβον στίχον, ἐχρησιμοποιοῦν ἀποκλειστικῶς τὸν δεκαπεντασύλλαβον καὶ τὸν ὀκτασύλλαβον, ὃ ὅποιοι ὑπενθυμίζουσι τόσον πολὺ τὸ μέτρον τῶν ψευδανακρεοντείων ποιημάτων. Τὸ δεκασύλλαβον μέτρον τοῦ ἀγνώστου αὐτοῦ ποιητοῦ, τὸ παρουσιαζόμενον ἤδη πρώτην φοράν, ἐγενικεύθη κατόπιν καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ πλείστων, μέχρις οὗ διὰ τῆς «Τουρκομάχου Ἑλλάδος» τοῦ Ἀλ. Σούτζου κατήντησε πλέον ἢ κοινὸν καὶ ἐγένετο ὁ ἐπιτάκτης τῆς νεοελληνικῆς στιχοῦργικῆς.

Ἀλλὰ καὶ ὅταν τὰ στιχοῦργήματα δὲν ἦσαν ἐπίκαιρα, καὶ συνειθιζοῦντο ὑπὸ λογίων ἀνδρῶν μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὸν συναισθηματικὸν τῶν κόσμον, εὐδόλως εἶναι καλλίτερα. Δὲν θὰ ἐξετασθοῦν, ἐννοεῖται, καὶ ταῦτα. Παρατίθεται μόνον ἓν ἐκ τῶν καλλιτέρων τειούτων στιχοῦργημάτων, ἔργον λογιῶν ὄχι τυχαίου, διὰ νὰ δειχθῇ ὅποια εἶναι ταῦτα γενικῶς. Τὸ στιχοῦργημα ταῦτο ἐγράφη ὑπὸ τοῦ περιφήμου ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Νικολάου Μαυροκορδάτου² καὶ εἶναι ἔπαινος ὠραίας τινός:

1.—Ἐδημοσιεύθη τὸ στιχοῦργημα αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλ. Κ. Οικονόμου εἰς τὸ βιβλίον «Νικολάου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου Ψόφος Νικοιανῆς καὶ ἐπιστολὴ πρὸς Μητροφάνην τὸν διάκονον μετ' εἰσαγωγικῆς παρεκβατικῆς ἐπιστολῆς Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οικονόμων. Ἐν Βενετίᾳ τύπ. τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ΔΡΟΒ'» σελ. 26—30.— Μεταξὺ ἄλλων παρατηρήσεών του ἐπὶ τοῦ στιχοῦργήματος αὐτοῦ ὁ Σοφ. Οικονόμου γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἐκ δὲ τοῦ λεκτικῶ ὕφους καὶ τινῶν ἰδιαζουσῶν τῶν ἑυζωντίων φράσεων, εἶς καὶ ἡ «νὰ λέγη τόνον» εἰκάζουσιν ἂν τις ἐκ Βυζαντίου εἶναι καὶ τὸν ἡμέτερον στιχοπλόκον» Ὁ Α. Παπαδόπουλος—Κεραμεύς εἰς δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρίας τόμος Β' σελ. 450 βιβλιοὶ ὅτι εἶναι τοῦ Ν. Μαυροκορδάτου.

2.—Περὶ τοῦ Νικολ. Μαυροκορδάτου εὐρὺς λόγος γίνεται περαιτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον «Ὁ πεζὸς λόγος».

Στὸ περιβόλι περπατεῖ,
 τὰ χορταράκια, ποῦ πατεῖ,
 τὰ ἴχνη τῆς γλυκοφιλοῦν
 κ' εὐθὺς ἰδέ τα πῶς ἀνθοῦν.
 Ἦ ἀγκάθια οὖν τὴν στοχασθοῦν
 ἀνάγκη εἶν' νὰ φοβηθοῦν,
 τὰ τὴν ἐγγίξουν δὲν τολμοῦν
 μόν' σκύφισον καὶ τὴν προσκυνοῦν.
 Στὰ χόρτ' ἀπάνω τὴν θεωρεῖς
 ἀνθος πῶς εἶναι τὴν θαυρεῖς
 κ' οἱ ἄνεμοι ὅπου φυσοῦν
 ἕτ' ἀναπνεῖ καὶ μεθοῦν,

καὶ τ' αἰδονάκια ποῦ λαλοῦν
 τὰ χεῖλη τῆς γλυκοφιλοῦν,
 τὰ ῥόδα πᾶ καταφρονοῦν,
 ὦχ πῶς φωνάζουν καὶ πογοῦν!
 καὶ τὰ νερά παραστρατοῦν,
 στοὺς πόδας τῆς νὰ κυλισθοῦν
 νὰ τὰ πιτήσῃ νὰ φρανθοῦν,
 κ' εὐθὺς εὐθὺς νὰ γλυκανθοῦν,
 τὰ σύννεφα νὰ μαζωχθοῦν
 τὸν Ἥλιο μπῆν νὰ λυπηθοῦν,
 λαφρὰ λαφρὰ νὰ σκεπασθῇ
 νὰ μὴ τὴν διῆ καὶ σκοτιοῦν¹.

Ὁ Φαναριώτης Νικόλ. Μαυροκορδάτος, συγγραφεὺς χρησιμοποίησας ἀποκλειστικῶς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, μὲ τὸ στιχοῦργημα τοῦ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὡς κάτοχος καὶ τῆς λαϊκῆς ὄχι ἀνάξιος προσοχῆς καὶ ἐμφανίζεται ὡς πρόδρομος τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος περαιτέρω.

Μικρὰ σειρὰ σονέτων. Ἀποτελεῖ βεβαίως αἰσθητὴν, ἂν ὄχι καὶ μεγάλην, ἀντίθεσιν ἢ ἐμφάνισιν σονέτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Κατόπιν τούτων ἀτέχνων καὶ ἀνουσίων στιχοῦργημάτων ἢ σύνθεσις εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν σονέτων εἶναι ἀληθῶς κάτι, τὸ ἔπειτον προκαλεῖ τὴν δικαίαν ἐκπληξιν. Ἡ λυρική ποίησις δὲν εἶχε καλλιεργηθῆ τόσον, ὥστε νὰ φαίνεται φυσικὴ καὶ ἡ παραγωγὴ ποιημάτων εἰς αὐτὸ, τὸ τοσοῦτον δύσκολον, στιχοῦργικὸν εἶδος. Μετὰ τὰ Κυπριακὰ πετραρχικὰ σονέττα, τὰ ὅποια συνέθεσεν Ἑλληνόγλωσσος Ἰταλὸς ἢ Ἰταλομαθὴς Ἕλληνας, ἔπρεπε νὰ παρέλθουν δύο καὶ πλέον αἰῶνες διὰ νὰ φανθοῦν καὶ πάλιν εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν σονεττογράφοι. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἔγραψαν τὰ σονέττα τῶν ὑπὸ πλήρη Ἰταλικὴν ἐπίδρασιν. Οἱ ποιηταὶ αὗτοι εἶναι νέοι Ἕλληνες λόγιοι σπουδάζοντες εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀνήκουν πάντες εἰς τὴν δωδεκαμελῆ Ἀκαδημίαν τῶν «Ἀβλαβῶν» καὶ τὰ σονέττα τῶν ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν προμνησθεῖσαν συλλογὴν πεζογραφημάτων καὶ ποιημάτων «Ἀνθη Ἐυλαβείας²». Εἶναι βεβαίως ὀλίγα τὸν

1.—Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Α. Πικροπόπουλου—Κεραμεύς εἰς Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρίας τόμος Β' σελ. 450—451.

2.—Περὶ τῆς Ἀκαδημίας τῶν «Ἀβλαβῶν» καὶ τῶν ἀποταλούντων αὐτῆν

ἀριθμὸν, ἀλλ' ἡ σημασία των εἶναι μεγάλη διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ἐκ τούτων μερικὰ εἶναι θρησκευτικοῦ περιεχομένου καὶ ἄλλα διαφόρων θεμάτων. Ἐν ἑξ αὐτῶν ἔχει γράψει ὁ ἐκ Δηξουρίου τῆς Κεφαλληνίας Φραγκίσκος Κουλουμπῆς, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1688. Σπουδάσας εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον τῆς Ἑνετίας, ἐχειροτονήθη διάκονος κατὰ τὸ 1708, ἦτοι μόλις εἰκοσαετής¹. Κατὰ τὸ ἔτος δὲ αὐτὸ ἔγραψεν καὶ τὸ σονέττον, τὸ ὁποῖον φέρει τίτλον «Εἰς τὴν Μετάστασιν τῆς Παρθένου» καὶ ἔχει οὕτως :

*Ἐὰν εἰς ἄστρο λαμπρὸν, στὰ χρυσαωμένα
τῶν ἀγγέλων φτερά, ἐπέτα ἡ θεία
μητέρα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ὁποία
ἦσαν ὅλα τὰ κάλλη μαζωμένα,*

*Ταῦτα βλέπουσα ἡ γῆ μὲ πικραιμένα
μάτια, μὲ στεναγμούς, εἶπε· Μαρία
ποῦ μ' ἀφίνεις ἐδῶ στήν ἐρημίαν
ἢ πῶς νὰ ζήσω ἡ γὰρ χωρὶς ἐσένα;*

*Εἶναι πολεμικὸς νόμος νὰ σέβῃ
πίσω τοῦ δὲ νικητῆς τοὺς νικημένους
διὰ τὴν θριαμβικὴν δόξαν λαβαίνῃ*

*Καὶ μὲ καὶ τοὺς υἱούς μου ὑποκειμένους
ἔκαμες, Μαρία, λοιπὸν τυχαίνει
νὰ μᾶς σύρῃς αὐτὰς γλυκὰ δεμένους.*

Συντακτικῶς φαίνεται κάπως σκοτεινὸν τὸ σονέττον αὐτό· ἀλλ' ἡ τεχνικὴ μορφή του εἶναι τελεία. Τὸ περιεχόμενον του ὁμοίως καὶ ἡ ὅλη ὕψη του γεννοῦν τὴν ὑπόνοιαν, μήπως εἶναι μίμησις ἢ καὶ παράφρασις ἰταλικοῦ τινος θρησκευτικοῦ σονέττου ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐγράφοντο εἰς ἰκανὸν ἀριθμὸν κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον κυρίως αἰῶνα ὑπὸ πολλῶν ἰταλῶν ποιητῶν.

Ἄλλο σονέττον—δημοσιευόμενον εἰς τὴν αὐτὴν συλλογὴν—σατυρικοῦ περιεχομένου, ἐγράφη ἀπὸ τὸν Κρήτα Λαυρέντιον Βενέριον, περὶ τοῦ ὁποῖου οὐδεμίαν ἄλλην ἔχομεν πληροφορίαν.

¹ Ὡς καὶ ὁλόκληρον τὸν τίτλον τῆς συλλογῆς «Ἀνάθη Ἑδδαθείας» ἴδε εἰς τόμον Α', σελ. 396-397 καὶ 400-401.

1. — Ἰδε: Ἑλλάς Τσιτσάλη; Κεφαλληνικά Σύμμικτα. Ἀθήναι 1904 σελ. 274.

Τὸ σονέττο αὐτὸ φέρει τίτλον «Εἰς ἕνα ἄμουσον, ὁποῦ ἐλόγιαζε νὰ ψάλλῃ εὐμορφα» καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Ὁ μελωδία φωνῆς! ὦ! πῶς βαβίζει
ὁ λάρυγγας καλὰ πῶς μολιβώνει
κ' ἐρεῦνεται φωνήν· ὦ! νὰ ζῆς· σώνει.
Κάποιες φορές κὶ ὁ κύκνος κορακίζει.
Κύκνος εἶσαι κ' ἐοῦ, μὰ σ' ἐξορίαν,
ὁπόταν τραλμωδῆς, πέμπεις ἀνθρώπους.
Ἄμε νὰ ζῆς μακρὰν' ἄλλαξε τόπους'
οἱ κύκνοι κατοικοῦν τὴν ἐρημίαν.*

*Τούτων καὶ τὴν φωνὴν μόν' οἱ ψυγάδες
ἀκούουσι συχνά· μὰ σὺ τὴν χώραν
ἀδελφὲ μ' ἐρημόνεις πᾶσαν ὥραν.*

*πάντα θνήσκει τινάς, λέγουν οἱ γρηάδες
ἂν ψάλλ' εἰς γειτονίαν νυκτὸς ὁ κόραξ¹.
Μὰ ἂν σὺ ψάλλῃς, ψοφᾷ ὁ νυκτοκόραξ.*

Ὁ Βενέριος παραβαίνει τοὺς αὐστηροὺς κανόνες τῆς στιχοῦργικῆς εἰς τὸ σονέττο, ὡς φαίνεται εἰς τὰ δύο πρῶτα τετράστιχα, μὴ τηρῶν τὴν ἰδίαν ἐμειοκαταληξίαν δι' ἀμφοτέρω. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁμοίως τὸ ποίημά του δὲν εἶναι ἀδόκιμον ὡς σατυρικόν.

Τόνον κατὰ πολὺ ὑψηλότερον ἔχει ἕ· ἄλλο σονέττο, τοῦ ὁποῖου ὁ ποιητῆς εἶναι ἄγνωστος, καθότι τὸ ἐδημοσίευσεν ἀνωνύμως εἰς τὴν ἰδίαν συλλογὴν. Ἄν λάθωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφη, ἢ σύλληψις του εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπος ὡς πρὸς τὸ νόημα, καὶ ἡ ὅλη ἐκμετάλλευσις τοῦ θέματος ὀχι κοινή. Καὶ δὲν θὰ ἦτον ὑπερβολή, ἐὰν ἐλέγομεν, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν καλλιτέρων σονέττων τῶν γραφέντων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τουλάχιστον μέχρι τῶν ὀλίγων νεωτέρων χρόνων. Δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν αὐτὸ ὡς ποίημα πατριωτικόν. Ἄλλὰ τὸ πατριωτικὸν αἶσθημα τοῦ ἀγνώστου ποιητοῦ ἐξωτερικεύεται σεμνῶς καὶ μὲ εἰκόνα μεγαλοπρεπῆ ὁπωσδήποτε· δὲν ἔχει καθόλου πεζολόγον ρητορικὴν. Ἐπιγράφεται «Εἰς τὴν Ἑλλάδα:»

*Στὴν σκιάν ἐνός δένδρου ὕπνον κειμένος
ἀνέπνεον βαθύν, μὰ μὲ καρδίαν*

1. — Ἡ πρόληψις αὕτη περὶ τοῦ νυκτοκόρακος σώζεται ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς πλείστα ἑλληνικά μέρη.

περίλυπον, γιατί τὴν εὐτυχία
τῆς Ἑλλάδος στὸν νοδὸν μου εἶχα, καὶ σθένος.

Ὅταν μίαν φωνὴν ἔτ' ἠνωμένος,
σῆκω, ξύπνα! γρηκῶ τι ἄθυμια,
τί ἕπνος εἶν' αὐτός; ποιά δυστυχία
ἔχεις καὶ κείτεσ' ἔτσι θλιμένος;

Ξυπνῶ καὶ βλέπω εὐθὺς ἄνω νὰ μένη
ἡ Ἰδία, ἡ Ἀθηνᾶ μὲ παρρησία,
κ' ἔτσι ἀπὸ ψηλὰ μοῦ συντυχαίνει:

Τῆς Ἑλλάδος τῆς πρὶν τὴν εὐδοξία
χρόνος τινὰς ποτὲ δὲν τὴν μαρταίνει,
γιατὶ ἀμάραντος εἶν' ἡ σοφία!

Ἄλλ' ἢ ἐμφάνισις αὐτῆς λίαν ἐντέχνου λυρικῆς ποιήσεως φαίνεται, ὅτι ἦτο παροδικὴ ἢ μᾶλλον ἀπετέλει φαινόμενον ἐξαιρετικόν, τὸ ὁποῖον ἐξεδηλώθη εἰς ἰταλικὴν χώραν διὰ νὰ μείνη καὶ ἐκεῖ, διότι ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατόπιν δὲν παρουσιάζεται ἀνάλογος ποιητικὴ παραγωγή μετὰξὺ τουλάχιστον τῆς πληθώρας τῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος ἐκδοθέντων βιβλίων, ποιητικῶν ἢ μὴ, δὲν ὑπάρχει καὶ ἐν μὲ λυρικοῦς στίχους. Καὶ ὅσα ἐκ χειρογράφων εἶναι κάπως γνωστὰ δὲν παρέχουν τίποτε, τὴ ὁποῖον νὰ δεδαιόνη, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐγρά-

1.—Πρέπει νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι τὸ μικρὸν βιβλίον «Ἀνθὴ Ἑλλάδας», εἰς τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθησαν τὰ ἀνωτέρω σονέττα καὶ ἄλλα τινὰ ποιήματα εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου. Ὁ κάτοχος τοῦ μόνου ὑπάρχοντος εἰς τὰς Ἀθήνας ἀντιτύπου δὲν ἠθέλησεν νὰ μοῦ ἐπιδείξῃ κἀν αὐτό. Ἐγραψα καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ὑπάρχει ἄλλο ἀντίτυπον, ζητῶν ἀντίγραφον ποιημάτων τινῶν, ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖθεν ἔτυχον ἀπαντήσεως. Ὅθεν ἀναγκαστικῶς περιωρίσθην εἰς τὰς περιγραφάς, τὰς ὁποίας ἔχουν δώσει περὶ αὐτοῦ οἱ: Legrand εἰς α', β, 1 p. 59 καὶ Σπ. Λάμπρος εἰς «Νέον Ἑλληνομνημόνα» τόμ. ΙΣΤ' σελ. 245.— Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ «Ἀνθὴ Ἑλλάδας» δημοσιεύονται προσέτι: Λυρικὸν ποίημα εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν πρὸς ἔπαινον τοῦ Μελετίου Τυπάλδου μὲ ὑπογραφήν Ἰωάν. Βούλγαρης, Κερκυραῖος, Ἀρχιδιάκονος, Σονέττο εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν μὲ τὴν ἐπιγραφήν «Ὅτι ὁ θάνατος τῆς Θεομήτορος ἐστάθη ἡ θεϊκὴ ἀγάπη» τοῦ Ἀντ. Στρατηγοῦ, Ἀνακρεόντειον ποίημα εἰς κοινὴν ἐπὶ τῆς «Μεταστάσεως» τῆς Παρθένου μὲ ὑπογραφήν Ἀνδρέας Μυιάρης, Ἀθηναῖος.

φησαν καὶ στιχουργήματα, δυνάμενα νὰ πληρώσουν κάπως τὸ ποιητικὸν κενόν. Στιχοπλόκαι θεβχίως δὲν ἔλειψαν καὶ πολλῶν ἐκ τούτων τὰ κατασκευάσματα διεσώθησαν εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ ἐπὶ μακρότατον κατόπιν χρόνον. Ὁ Κεφαλλῆν αἰφνης στιχουργὸς Πέτρος Κατσαῖτης, γράψας πολὺστιχον ἱστορικὸν ποίημα κατὰ τὸ 1716 καὶ δύο ἐμμέτρους ἰλαροτραγωδίας κατὰ τὸ 1720, τῶν ἐποίων τὸ χειρόγραφον ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν¹, παραθέτει εἰς μίαν τούτων στίχους ποιήματος αἰσχροῦς ἀλληγορικοῦ καὶ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει οὕτως:

Ἐμαθα, κυρά, πὼς ἔχεις βαρκοπούλα καὶ ψαρύεις . . .

Τὸ ποίημα αὐτὸ ἀδεται ἀκόμη καὶ σήμερον ἀπὸ εὐθυμοῦντας.

Οἱ Φαναριῶται λυρικοὶ ποιηταί. — Ἐξέθεσα δι' ὀλίγων ἀλλαχού τῆς παρούσης συγγραφῆς² τὰ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς τάξεως τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων πεπαιδευμένων, οἱ ὁποῖοι συνεκεντρώθησαν πέριξ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς δουλώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπεκλήθησαν ἀργότερον Φαναριῶται. Ἐκ τῶν πεπαιδευμένων τούτων Ἑλλήνων τοῦ Φαναρίου (ὡς ἔκαλεῖτο τὸ μέρος ὅπου ἠδρευσεν τὸ Πατριαρχεῖον) τῶν καλλιεργησάντων συστηματικῶς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ δειχθέντων ἀδιαλλάκτων εἰς τὸ ζήτημα τῆς χρήσεως αὐτῆς, ὑπῆρξαν καὶ τινες, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποίησαν καὶ στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς, ἀλλὰ κατ' ἰδίον τινα τρόπον, ὥστε νὰ δημιουργήσουν ἀσυνειδήτως μᾶλλον καὶ βαθμιαίως καὶ ἄλλην, τρίτην γλωσσικὴν κατάστασιν, ἢ ὁποία δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ὀνομασθῇ καθαρεύουσα καὶ ἀποτελεῖ ἄλλοπρόσαλλον τι γλωσσικὸν ἰδίωμα. Ἐκ τῶν δευτέρων τούτων λογίων τοῦ Φαναρίου ἱκανοὶ ὑπῆρξαν, κατὰ τὸν 18ον ἰδίως αἰῶνα, καὶ ποιηταὶ ἢ ὀρθότερον στιχοπλόκαι. Τὰ στιχουργικὰ δημιουργήματά των δὲν εἶναι ὀλίγα³ θὰ ἠδύναντο δὲ ταῦτα νὰ προβληθοῦν κυρίως ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λυρική ποίησις καθυστέρει ἀπιστεῦτως εἰς προαδευτικὴν ἐξέλιξιν, καθ' οὗς χρόνους ἡ πανευρωπαϊκὴ ποίησις ἐξεκρίσσετο ἀδιακόπως τελειο-

1.— Εἰς τὸ οἰκτερον μέρος θὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν περιέργων αὐτῶν τραγωδιῶν τοῦ Κεφαλλῆνος στιχουργοῦ.

2.— Ἴδε τόμον Α' σελ. 200—202.

ποιουμένη υπό τήν επίδρασιν νέων ιδεῶν καὶ νέων περὶ ποιήσεως ἀντιλήψεων.

Οἱ Φαναριῶται οὗτοι στιχοπλόκοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι εἶχον ὁμολογουμένως ἀνωτέραν τινὰ μόρφωσιν καὶ ἐγνώριζον κάπως τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν διανόησιν, κυρίως δὲ τὴν γαλλικὴν, διότι οἱ πλείστοι ἐσπούδαζον εἰς τὴν Γαλλίαν ἢ ἦσαν τουλάχιστον κάτοχοι τῆς γαλλικῆς γλώσσης¹ καὶ ὠμίλουν αὐτὴν ὡς ἰδίαν τῶν γλώσσων εἰς τὰς συναναστροφὰς τῶν ἐντὸς τῶν πλουσίων μεγάρων τῶν, μὲ τὰ στιχοουργήματά τῶν ἀπετέλεσαν ἰδίαν τινὰ σχολὴν, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν φαναριωτικὴν, καὶ ἐπέδρασαν πολὺ μετέπειτα ἐπὶ τῆς καθόλου ποιητικῆς ἀναπτύξεως καθ' ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας· διότι τὰ στιχοουργικὰ ταῦτα δημιουργήματά τῶν ἐκυκλοφόρουν πολὺ, ἀνεγιώσκοντο καὶ ἀπεστιθίζοντο ὑπὸ τῶν ἐγγραμμάτων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐθεωρήθησαν ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ποιητικῆς ἐντελείας, μέχρις οὗ ἀνεφάνη ἡ ποιησις τοῦ δυναμένου νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς Φαναριώτου ποιητοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου διὰ νὰ τεθοῦν κατὰ μέρος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ παράδοσις τῶν Φαναριωτῶν τούτων ποιητῶν δὲν ἔπαυσεν ἐξ ὀλοκλήρου ὑφισταμένη καὶ ἐξασκουσα τὴν ἐπίδρασιν τῆς, διότι οἱ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν ἐλευθέραν χώραν λόγιοι τοῦ Φαναρίου μετέφερον ἐκεῖ καὶ ἐξηκολούθησαν ταύτην. Καὶ κατὰ τὸ μέρος ταῦτο ἐνέχουν βεβαίως πολλὴν ἀλήθειαν οἱ στίχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, ὅταν εὖτος λέγῃ:

*Εἰς τὸν ὠραῖον Βόσπορον εἰς τῆς τρυφῆς τὰ στήθη
ἢ ποιήσεις τῆς νέας μας Ἑλλάδος ἐγεννήθη.*

1. — Μία ἐκ τῶν πολλῶν μαρτυριῶν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς, τὴν ὁποίαν παραλαμβάνω ἐκ βιβλίου γραφέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ Κωνσταντινοπολίτου: «Ἐκεῖ λέγω, ὁποῦ ἐσολατζάριζαν ἀνω κάτω ἀναγινώσκοντας ἕνα Φραντζέζικον βιβλίον περὶ Ἐρωτος (ἐπειδὴ) οἱ εὐγενεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνηθίζουσι ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν νὰ μανθάνουν καλλίτερα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν διὰ νὰ ἠδύωνται μὲ τὰ διάφορα Ρωμάντζα, ὁποῦ ἔχει) κτλ.». Ἐρωτος Ἀποτελέσματα. Ἐν Βιέννῃ 1792 σελ. 6.

Ἡ νεοελληνικὴ λυρική ποίησις εἰς τὴν καθαρῆς γλῶσσαν καθ' ὅλον τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ὀφείλει ἀναντιρρήτως τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν ποίησιν τῶν Φαναριωτῶν κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὸ πνεῦμα καὶ αὐτὴν τὴν τεχνικὴν.

Οἱ τιοῦτοι, ὡς ἀνωτέρω, Φαναριῶται ποιηταὶ ἀνεφάνησαν κυρίως μετὰ τὸ 1760. Ἀλλὰ πρὸ αὐτῶν ὑπῆρξαν καὶ τινες ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς πρόδρομοὶ τῶν. Εἰς ἐκ τούτων εἶναι ὁ Ἰωάννης Ρίζος, ὁ ἐπιλεγόμενος Μανές, ἰατρός. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἄγνωστον κατὰ ποῖον ἀκριβῶς ἔτος καὶ ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Εἶχε σπουδάσει τὴν ἰατρικὴν εἰς διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα του ἐξήσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἰατροῦ, καταλαβὼν σημαντικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων. Πενικῶς δὲ ὁ Ἰωάννης Ρίζος, Μανές, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς τῆς σημαίνουσα¹. Τὸ μόνον γνωστὸν

1. — Ἡ σπουδαιότερα καὶ ἡ μόνη σχεδὸν ἀκριβῆς πληροφορία, τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τοῦ Ἰωάννου Ρίζου Μανέ, εἶναι ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Κηρύκου Χιρέτη εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδοθείσης (διὰ δευτέραν φοράν) ὑπ' αὐτοῦ «Βοσπορομαχίας» τοῦ Μομάρε καὶ ἔχουσα οὕτω: «Τοῦτος ἦτο ὁ Ἐξοχώτατος ἐν ἰατροφιλοσόφοις Ἰωάννης ὁ Ρίζος. Ἄνθρωπος εἰς τὴν ἰατρικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἐπιστήμων οὐδενὸς δευτέρου, εἰς τὴν εὐλικρίνειαν δὲ τοῦ ἠθοῦς, εἰς τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς, καὶ εἰς τὴν γνησιότητα τῆς φιλίας, πάντων ὑπέρτερος. Ἄνθρωπος, τὸν ὅποιον ἐκλαύσαν ὑστερηθέντες οἱ ὁμογενεῖς, καὶ τὸσον τὸν ἐλυπήθησαν θανόντα, ὅσον ζῶντα ἐθαύμασαν, καὶ ἐτίμησαν καὶ αὐτοὶ οἱ Εὐρωπαῖοι. Ἄνθρωπος τοῦ ὁποῦ ἐνδοξὸν ἐνθύμησιν ἀφῆσε γεγραμμένην ὁ Σοφὸς Πιδάτης, εἰς τὸ πολυμαθὲς καὶ πάνσοφον λεξικόν, τὸ ἐκδοθὲν εἰς Βενετίαν, κηρύττωντάς τον ὡς εὐριτὴν τῆς Ποσειδωνίου Μηχανῆς, μὲ τιμὴν μεγάλην τοῦ Γένους μας. Καὶ ἄνθρωπος εἰς ἕνα λόγον, εἰς τοῦ ὁποῦ τὸν θάνατον, ὁ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀγγλοβρετανικῆς Βασιλείας, ὁ Ἐξοχώτατος Πόρτερ, ἔφθασε νὰ εἰπῇ μεγάλην τῇ φωνῇ οὕτως: «ὑστερήθημεν ἕνα ὑποκείμενον, τοῦ ὁποῦ χρόνοι πολλοὶ πρέπει νὰ περάσουν, ὥστε νὰ ἀξιωθῆ τῶν Ρωμαίων τὸ Γένος νὰ λάβῃ ὁμοίον». Βοσπορομαχία κτλ. ποίημα τοῦ κυρίου Σενιὸρ Μομάρε κτλ. νῦν δ' αὖθις τύποις ἐκδοθὲν. Ἐνετίησιν 1792 σελ. 5'. — Περὶ Ρίζου ἴδε προσέτι Κ. Σάθαν εἰς α' σελ. 543—544. — Ἰωάννης Κορηλίου «Λόγοι» τόμ. Β' σελ. 181—188. — Εἰς τὸν Ἰωάννην Ρίζον ἀφιέρωσε καὶ ὁ Ὄστροβικ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην καὶ κατὰ τὸ 1746 δημοσιευθεῖσαν μετάφρασιν τῆς ψευδομηρικῆς «Βατραχομυομαχίας».

ποίημά του, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἔργων του, εἶναι τὸ φέρον τίτλον «Στοιχειομαχία»¹. Τὸ ποίημα τοῦτο, τοῦ ὁποῦ ὁ ὄλος τίτλος «Στοιχειομαχία, ἦτοι ἀλληγορικὴ περιγραφή τῶν τεσσάρων στοιχείων καὶ τῆς μάχης αὐτῶν» καθορίζει σαφῶς τὸ περιεχόμενον του, ἀποτελεῖται ἐκ 200 ἐπτασυλλάβων καὶ ἑμοιοκατκλήκτων στίχων καὶ εἶναι μᾶλλον ἀλληγορικὴ τις, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, καὶ κάπως πρωτότυπος ἐξήγησις τοῦ κατὰ τὴν Παλαιὰν Γραφήν κατακλυσμοῦ.

Τὸ ποίημα δὲν σιτρεῖται ἀληθῶς πρωτοτυπίας καὶ ἴσως καὶ χάριτός τινος. Ὡς παρατηρεῖ δὲ ὁ Γάλλος ἐκδότης του E. Legrand,¹ «ὑπάρχουν ἰδέαι τινὲς λίαν πρωτότυποι, ἐκφραζόμεναι κατὰ τρόπον, τὸν ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ περιμένῃ κανεὶς, ἐὰν λάθῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ξηρότητα τοῦ ἐκλεγέντος ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ θέματος». Τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἰ. Ρίζος καθιστᾷ τὴν στιχουργίαν του ρέουσαν καὶ τεχνικὴν· οὕτω δὲ ἡ «Στοιχειομαχία» ἀπομένει ἓν ἐκ τῶν ὀλίγων μεγάλων λυρικῶν ποιημάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὰ ὁποῖα εἶναι μετρικῶς τουλάχιστον ἀμειπτα. Ἡ γλῶσσά του ἀποτελεῖ κρᾶμά τι λαϊκῆς καὶ ἀρχαϊζούσης μὲ πλεονάζοντα τὰ λαϊκὰ στοιχεία καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ ποίημα εἶναι ἐκ τῶν καλῶν μνημείων τῆς μικτῆς ταύτης γλώσσης, ἡ ὁποῖα βραδύτερον ἐχρησιμοποιήθη εἰς δευτέρου μέγαν, ἀλλὰ καὶ πλέον ἀκαλαισθητῶς. Μικρὰ ἀνάλυσις τοῦ στιχουργήματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἓν ἐκ τῶν ὀλίγων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μνημείων τῆς ἐντέχνου λυρικῆς ποιήσεως ὅπου ὑπάρχει σαφῆς καὶ οὐχὶ ἄτεχνος διατύπωσις τῶν διανοημάτων καὶ ὕψος ἱκανῶς καθαρὸν καὶ ρέον, θὰ δώσῃ ἰδέαν τινὰ τοῦ περιεχομένου του. Ὁ ποιητὴς εἰς τὴν ἀρχὴν περιγράφει τὴν «στοιχειώδη (sic) σφαῖραν» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς περιπατητικαίους, εἶτα τὴν γαλήνην καὶ ἠρεμίαν τῆς γῆς, τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἀνέμων. Ἀλλ' ἡ θάλασσα βλέπουσα τόσον ὥραϊαν τὴν γῆν ὀργίζεται καὶ ἐπιδιώκει

τὴν ἐξαφάνισίν της. Ἐπικαλεῖται εἰς βοήθειάν της τὴν ἀνεμοτοραχὴν καὶ τοὺς σεισμούς, εἶτα δὲ ἔρχεται ἐπίκουρός της καὶ ὁ οὐρανός, ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ τὴν θάλασσαν, διότι ἐμψιάζει μὲ αὐτὸν κατὰ τὸ χρῶμα καὶ ἔχει τὰς ἰδίας μὲ αὐτὸν ἐκδηλώσεις τῆς λύπης καὶ τῆς ὀργῆς, καὶ ἐξαπολύει κατὰ τῆς γῆς τὴν μανίαν τοῦ ἀέρος καὶ τῆς βροχῆς. Αἱ λεπτιομέρειαι αὗται δίδουν ἀφορμὴν εἰς τὸν ποιητὴν νὰ περιγράψῃ καὶ ἐξηγήσῃ ἀλληγορικῶς ὅλα τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα καὶ τὸν κατακλυσμὸν, τοῦ ὅποιο τελικὸν αἴτιον εἶναι ἡ ἐξαφάνισις τῆς γῆς. Ὅταν αἱ συνομόσαντες τὴν ἐξαφάνισιν ταύτην ἐνόμισαν, ὅτι ἡ γῆ ἀπωλέσθη πλέον ὑπὸ τὰ ὕδατα, ἔπαυσαν τὸν θυμὸν των καὶ τὸν κατακλυσμὸν, ὁ δὲ οὐρανός πρὸς ἐνδειξίν τῆς λήξεως τοῦ θυμοῦ του ἐστολισθη καὶ μὲ τὸ οὐράνιον τόξον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ γῆ ἐνεφανίσθη ὠραιότερα καὶ νικητρία κατὰ τὸν ἄγριον αὐτὸν ἀγῶνα. Διὸ ἡ θάλασσα ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι πάντοτε ὠργισμένη κατ' αὐτῆς καὶ νὰ προκαλῆ τὴν μάχην τῶν στοιχείων. Ὅλίγοι στίχοι ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ περιέργου αὐτοῦ ποιήματος θὰ δώσουν ἱκανὴν ἰδέαν τῆς γλώσσης, τοῦ ὕψους καὶ τῆς στιχουργικῆς ἱκανότητος τοῦ Ι. Ρίζου.

Ἀρχή: Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα
Ἦταν οὐκ ἠσυχία,
Ὅλα μὲν ἐνωμένα
Στὸν τόπον του καθένα,
Τὸ πῦρ εἰς τὸν αἰθέρα
Ἀπ' ἀπ' τὸν ἄερα.
Καὶ κ' ἀπ' τὸν ἄερα
Ἦτον τῆς γῆς ἡ σφαῖρα.
Καὶ τὸ νερὸν κοντὰ της
Εἰς τὰ κοιλώματά της·
Κ' ἔτι ἦταν ἐνωμένα
Πολλὰ φιλιωμένα.

Γλυκὰ νερὰ ἐτρέχαν
Καὶ τὴν γῆν ἐβρέχαν.
Τοὺς κάμπους ἐδρῶσάν
Καὶ τὰ φυτὰ ποτίζαν.
Ἀνέμοι δὲν φυσοῦσαν
Τὴν θάλασσαν δὲν σοῦσαν,
Κ' ἡ θάλασσα γαλήνη
Τῆς γῆς καθρέπτει γίνη.
Τότε ἡ γῆ στολλισθη
Κ' ἡ θάλασσα συγχύσθη.
Ἡ δ' ὄψε τῆς ἀλλάξει
Κι' ἀπ' τὸν θυμὸν της βράξει.

Φθονεὶ καὶ τὴν ζηλεύει
καὶ πόλεμον γυρεύει, κτλ.

Τέλος: Κ' εὐθύς ἡ γῆ ἐφάνη
Μὲ νίκης τὸ στεφάνι,
Εἰς τὸ λουτρόν ἀμβήκει

Σὰ νύμφη αὐτὴ καὶ βγήκει.

1. — Ἡ «Στοιχειομαχία» ἐτυπώθη κατὰ πρῶτον εἰς Βενετίαν κατὰ τὸ 1746 ὡς συνέχεια τῆς ὑπὸ τοῦ Ὄστροβικ μεταφράσεως τῆς «Βατραχομουμαχίας». Ἐξεδόθη τὸ δεύτερον καὶ πάλιν μετὰ τῆς «Βατραχομουμαχίας» ὑπὸ Μ. Πατρικίδου, ἐν Ἀθήναις 1864. Τρίτη ἐκδοσις τῆς «Στοιχειομαχίας» ἔγινεν ὑπὸ E. Legrand εἰς «Collection de Monuments etc.» No 7. Ἐν Ἀθήναις 1869.

Κ' ὄμοσε πάντα νάχη
Με τήνη γῆν ἀμάχη.
Τῆς γῆς ἡ ἀμαρτία

Καὶ ὁ φθόνος εἶν' αἰτία
Ποῦ φέρον τὰ στοιχεῖα
Σὲ τέτοια δυστυχία.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἄλλοεθνοῦς Μομάρς ἴσως νὰ μὴ εἶχε θέσιν εἰς συγγραφὴν ἐξετάζουσιν τὰ πνευματικὰ Ἑλλήνων συγγραφέων δημιουργήματα, τῶν ὁποίων τὸ σύνολον ἀποτελεῖ τὴν νέαν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν. Ἀλλὰ τὸ μακρόστιχον ποίημα τοῦ ἄλλοεθνοῦς αὐτοῦ ποιητοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει τίτλον «Βοσπορομαχία» εἶναι κατὰ τὸ θέμα του τόσο ἑλληνικόν, διὰ τὴν γλῶσσάν του τόσο πολύτιμον μνημεῖον καὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν, κατέχει τόσο ἀξιοσημεῖτον θέσιν εἰς τὴν ὅλην ποιητικὴν παραγωγὴν τῆς Φαναριωτικῆς σχολῆς, ὥστε θὰ ἦτο παράλειψις μεγάλη ἢ μὴ ἀναγραφὴ του ἐνταῦθα καὶ ἡ ποιὰ τις ἐξέτασις του. Αἱ περὶ τοῦ Μομάρς βιογραφικαὶ πληροφορίες εἶναι ὀλίγισται καὶ αὐταὶ ἐξάγονται περισσότερον ἐκ τοῦ ἰδίου βιβλίου. Ἀπὸ τὸν τίτλον αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι ἦτο «πρῶτος διερμηνεὺς (Δραγουμάνος) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τοῦ Αὐστριακοῦ Κράτους» καὶ ὅτι συνέθεσε τὸ ποίημά του «Βοσπορομαχία»¹, εἰς ἀνδρικήν ἰὸν ἡλικίαν, κατὰ τὸ 1752. Ἀλλ' αἱ περὶ τοῦ ποιήματός του πληρο-

1.— Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ποιήματος κατὰ τὴν ἐκδοσὶν τοῦ 1792, τὴν ὁποίαν ἔχω ὅπ' ὄψιν μου, εἶναι οὗτος: «Βοσπορομαχία, ἡγουν φιλοναϊκία Ἀσίας καὶ Εὐρώπης εἰς τὸ Κατάστημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποίημα συντεθὲν κατὰ τὸ αψ'β' σωτήριον ἔτος, ὑπὸ τοῦ ποιεῖ ἐνδοξοτάτου καὶ ἀξιοπρεπεστάτου Κυρίου Σενιὸρ Μομάρς, Πρώτου Δραγουμάνου, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεως τοῦ Αὐστριακοῦ Κράτους. Νῦν δ' αὖτις τύποις ἐκδοθὲν μετὰ δύο ἄλλων ποιημάτων Ἡθικῶν, καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθὲν. Ἐνετίησιν 1792». Ὁ ἐκδῶσας τὸ ποίημα Κρήτης λόγιος Κήρυκος Χαιρέτης ἀφισρῶνει τὴν ἐκδοσὶν του δι' ἑμμέτρου προσφωνήσεως «τῷ τιμιωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Γεωργίῳ Κριτζοτάκῃ τῷ λίαν μοι περιποθήτῳ», εἰς δὲ τὸν πρόλογόν του ἀφηγείται καὶ τὴν αἰτίαν τῆς συνθέσεώς του.— Ἡ πρώτη ἐκδοσις τῆς «Βοσπορομαχίας» ἐγένε κατὰ τὸ 1766 εἰς Λειψίαν ἐπιστατήσαντος εἰς ταύτην τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρως. Ἴδε περὶ τούτου εἰς: 1) Βιογραφίη de l' archevêque Eugène Bulgari etc, Athènes imprimerie de P. A. Sakellarios 1860, pag. XXXIII καὶ 2) Π. Α. Οικονόμος εἰς ἄρθρον του «Περὶ τῆς Βοσπορομαχίας» εἰς Περιοδικὸν «Πανδώρα» τόμος ΙΒ' (Ἀπρίλιος 1864—Ἀπρίλ. 1865) σελ. 69-70—Περὶ τοῦ ποιήματος τούτου ὑπάρχουν ἄλλαι τινὲς πληροφορίες ἐνδεικτικαὶ τῆς ἐπιπολαιότητος μετὰ τῆς ὁποίας παλαιό-

φορταὶ εἶναι πλέον ἢ ἱκαναὶ καὶ μάλιστα τοιαῦται, ὥστε τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ περιβάλλουν τὴν σύνθεσιν του καὶ μετὰ τὴν μορφήν τοῦ θρύλου. Ἐνδιαφέρουσα πρὸ πάντων εἶναι ἡ πληροφορία περὶ τῆς αἰτίας, ἡ ὁποία ἔκαμε τὸν ἄλλοεθνή Μομάρς νὰ γράψῃ μακροσκελέστατον ποίημα εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Στερηθεὶς τῆς συζύγου του, ἐκ τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει δύο θυγατέρας, περιέπεσεν εἰς μελαγχολίαν καὶ ἡ ψυχὴ του ἦτο πλήρως πικρίας, ἐπαυξανομένης ἀπὸ τὴν σκέψιν, ὅτι αἱ ἀπορφανισθεῖσαι τῆς μητρὸς των μικραὶ κόραι του δὲν θὰ ἔχουν τὴν μητρικὴν ἀγάπην καὶ φροντίδα μέχρις οὗ ἐνηλικιωθοῦν. Ἡ μελαγχολία του ἐγένετο τόσο, ὥστε ὁ Μομάρς ἐκινδύνευε νὰ καταστῇ παράφρων. Ἀλλ' ἔτυχε νὰ ἔχη ἰατρὸν καὶ φίλον τὸν προμνημονευθέντα Ἰωάννην Ρίζον, ὁ ὁποῖος ἀντὶ πάσης ἄλλης θεραπείας συνεβούλευσε τὸν ἀσθενῆ του νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ποίησιν καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὴν μελαγχολίαν.

τερον ἐδίδοτο τοιαῦται διὰ διαφόρους λόγους κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους ἢ καὶ τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖον ἄλλοι ἐφέροντο πρὸς ἔργα προγενεστέρων των. Οὕτως ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλὸς εἰς τὸ ἔργον του «Cours de Litterature Grecque Moderne» p. 31 γράφει ὅτι ποιητὴς τῆς «Βοσπορομαχίας» εἶναι κάποιος Γιαννακάκης Τυανίτης, τὴν ὁποίαν πληροφορίαν ἐπέλαβε καὶ ὁ Ἄνδρ. Παπαδόπουλος Βρεττός εἰς τὴν «Νεοελληνικὴν φιλολογίαν» του, τόμος Β' ἀριθ. 229, μεταδελών μάλιστα τὸ ὄνομα τοῦ Γιαννακάκη Τυανίτη εἰς τὸ τοῦ Ἰωάννου Τζανέτη, ὁ ὁποῖος ἤκμασε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισίον τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἔγραψε τὸ κατὰ τὸ 1787 ἐκδοθὲν ἑλληνογαλλιστὶ πόνημα «Κατὰ Ὠκέλλου περὶ τῆς τοῦ παντός φύσεως». (Ἴδε περὶ αὐτοῦ Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων «Εὐγενίου Βουλγάρως ἐπιστολὴ πρὸς Ἰωάν. Τζανέτην» εἰς περιοδικὸν «Χρυσόλλης» τόμος Δ' (1866) φυλλάδ. 77 σελ. 98-99.— Ὁ δὲ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ' εἰς χειρόγραφον τῆς «Βοσπορομαχίας» ἔγραψε: «Τὴν Βοσπορομαχίαν ἐπιχειρήσαντος τοῦ σιὸρ Μομάρς, ἀτελῆ δὲ καταλιπόντος αὐτὴν καὶ οἷον εἶπαι ἀνοργάνωτον, ἡμεῖς καὶ εἰς τέλος ἡγάγομεν καὶ ὠργανώσαμεν». (Ἴδε περὶ τούτων εἰς Π. Α. Οικονόμου «Πανδώρα» ὡς ἀνωτέρω). Δὲν γνωρίζομεν ποῖα ἡ ὠργάνωσις αὐτῆ τοῦ ποιήματος ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου Γ' καὶ ἂν ἐξεδόθη αὐτὴ ποτέ. Οὐδόλως ὁμοῦ ἀπίθανον ἢ μετὰ τὸ τέλος τῆς Βοσπορομαχίας εἰς τὴν ἐκδοσὶν τοῦ 1792 προσηρητημένη «Ἀπόδοσις τῆς ἀλληγορίας» νὰ εἶναι ποίημα τοῦ Πατριάρχου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς καὶ ἄλλοθεν γίνεται γνωστὸν ἦτο καὶ ποιητὴς. (Περὶ τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Γ' ἴδε πλείονα εἰς Βασίλ. Γεωργιάδη «Ἐκκλησιαστικὰ Πάραργα» δημοσιευθέντα εἰς «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» τόμος Γ' (1882-1888) σελ. 620.

λιαν του στιχουργῶν. Ὁ Μομάρς ἠκολούθησε τὴν συμβουλὴν τοῦ ἱατροῦ καὶ φίλου καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε θαυμάσιον. Ὁ ἀσθενῶν ἐλησμόνει διίγρον κατ' ὀλίγον τὴν μελαγχολίαν του ἐνόσφ' ἐστιχοῦργει, καὶ ἔτιν ἐφθασεν εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματός του εἶχε θεραπευθῆ ἔντελῶς. Ὁ ἴδιος δὲ ποιητὴς ἀφηγεῖται τὴν τοιαύτην αἰτίαν τῆς ποιητικῆς ἐκδηλώσεώς του εἰς τὴν ἔμμετρον πρόλογον τοῦ ποιήματός του, γράφων :

*Εἰς τέτοιαν λύπην λυπηράν, ποῦ εἶναι ἡ καρδιά μου
δὲν στέργουσι ἢ χάριται, νὰ ἔλθωσι κοντά μου.
Τοὺς θεήγους ἀποφεύγουσι, τὸ μέλος ἀγαποῦσι,
τὰς Μούσας, καὶ τοὺς Ποιητὰς, γλυκὰ ποῦ τραγουδοῦσι.
Λοιπὸν μὲ λύπην σιὴν καρδίαν καὶ δίχως μελωδία,
πῶς νὰ παινέσω εὐμορφίαν, ποῦναι σὸν κόσμον μία ;
Ἔχω τὰ θάρρη μου εἰς σέ, φίλε μου Ἰωάννη,
σὰν ἔχω σένα φίλιτε, μόνον αὐτὸ μὲ φθάνει.
Τὰς Μοῖρας ὡσὰν Ποιητῆς, κι' ὡς Ἰατρὸς γνωρίζεις,
Καρδιῶνεις τὰς ζωοποιῶς, τὴν φόνισα μὲ ποδίζεις.
Μὲ χάρις, καὶ ἡ χάριτες οὐ ἔχουν στολισμένον,
ἢ Μούσαις πολυτίμητα Δαρνοστεφαιωμένον,
Ὡς ἄκρος φίλος κ' Ἰατρὸς τὸ πάθος μου γνωρίζεις
Καὶ γιατρικὰ ποῦ ὠφελοῦν, νὰ κάμω διορίζεις.
Παρακινεῖς τὴν λύπην μου νὰ τὴν σκορπίζ' ἐγγράφως,
γνωρίζεις πῶς ἡ μοναξιά, νεκρᾶς καρδιάς εἶν' ἴσως.
.....
Ἐν τούτῳ μὲ παρηγορεῖς, τὸ πάθος μου γνωρίζεις
καὶ γιατρικὰ τ' ἀρμόδια νὰ κάμω διορίζεις.
Καὶ ἡ καρδιά μ' τὰ δέχεται, πῶς ὠφελοῦν γνωρίζω,
ποθῶ νὰ σέ εὐχαριστῶ, νὰ σ' ἀγαπῶ ὡς Ρίζο.
Καὶ μένω δοδλος πρόθυμος, φίλος μέχρι θανάτου,
οἶδας καλὰ τὸν γράφοντα, δὲν γράφω τ' ὄνομά του.*

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως, ὡς ἐκαλλιερ-
γήθη αὐτὴ ὑπὸ τῶν Φαναριωτῶν, ἡ «Βροπορομαχία» κατέχει δι-
καιωματικῶς ἰδιόζουσαν θέσιν, διότι ἐχρησίμευσε, δυνάμεθα νὰ
εἰπώμεν, εἰς τοὺς ποιητὰς αὐτοὺς ὡς πρότυπον διὰ τὴν γλῶσσαν
καὶ διὰ ποιητικὰ τινὰ τεχνάσματα. Εἶναι τὸ πρῶτον πάλημα τῆς
σχολῆς τῶν Φαναριωτῶν, ἔπου ἐμφανίζεται ἡ λαϊκὴ γλῶσσα ἀνά-
μικτος μὲ τύπους ἀρχαίους καὶ μὲ λέξεις ἀρχαίας ἐλληνικὰς, τουρ-
κικὰς καὶ ἰταλικὰς. Τὸν γλωσσικὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ποιήμα-

τος δίδει τελείως ὁ ἐκδώσας αὐτὸ κατὰ τὸ 1792 Κήρυκος Χαιρέ-
της εἰς τὸν πρόλογόν του ὡς ἐξῆς : «Θυμαστὸν ἀκόμι καὶ τοῦτο,
ὅτι αὐτὸς ὁ ξένος καὶ ἑτερόγλωσσος, ἔξευρε τὴν καινὴν ταύτην καὶ
τετριμμένην Διάλεκτόν μας, καθὼς ἴσως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁμογε-
νεῖς μας δὲν τὴν ἔξεύρουσιν. Ἰξευρεν ὁμοῦ καὶ ἔγραψε κατ' ἐκεί-
νην τὴν γλῶσσαν, ἢ ὅποια κατὰ τὸ παρὸν εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν
εἶναι ἐν χρήσει. Μειγμένην δηλαδὴ μὲ πολλὰς τῆς τουρκικῆς
φωνῆς, καὶ λέξεις, καὶ φράσεις. Ὅθεν ἂν εἰς τὸ λοιπὸν γένος,
ὅπου ὑπὸ ἄλλας ἐπικρατείας ζῆ, τὸ Βιβλίον διὰ τοῦτο φανῆ ἀη-
δές, καὶ δυσνόητον, δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι εἰς τοὺς κατοικοῦν-
τας τὴν Ὀθωμανικὴν Ἐπικράτειαν Ρωμαίους, καὶ μάλιστα εἰς
τοὺς Κωνσταντινουπολίτας, θέλει εὐδοκιμήσει καὶ θέλει ἀρέσει ».
Καὶ ἀληθῶς διὰ ν' ἀναγνώσῃ τις καὶ ἐνναθήσῃ ἐντελῶς τὸ πάλημα
τοῦτο ἔχει ἀνάγκην λεξικοῦ τριγλώσσου τουλάχιστον.

Ἐπιθέσεις τοῦ ποιήματος εἶναι ὡς καθορίζει ὁ ἴδιος ὁ ποιη-
τῆς του «διάλογος Ἀσίας καὶ Εὐρώπης εἰς τὰ προτερήματα καὶ
ἐλαττώματα ἑποῦ ἔχουν καὶ τὰ δύο μέρη». Πρὶν ἀρχίσῃ ὁμοῦ τὸ
κυρίως πάλημα ὁ ποιητὴς δίδει «τύντομον περιγραφὴν τοῦ Κατα-
στένου καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἢ ὅποια περιγραφή δὲν
στερεῖται ὁμολογουμένως ζωηρότητος καὶ φυσικότητος' εἶναι πρὸ
πάντων πιστὴ εἰκὼν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆς ἐποχῆς ἐκεί-
νης. Ἀντὶ πάσης ἀναλύσεως τῆς ὑποθέσεως παραθέτω αὐτὴν τὴν
ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ στιχουργηθεῖσαν «περίληψιν τῆς ὑποθέσεως»,
ἢ ὅποια ἔχει οὕτω :

*Τὸ κάλλος πάντα σιάνθηκε τῆς ἐχθρας ἢ αἰτία,
καὶ μάλιστα μιὰ εὐμορφη σὰν χάση τὰ πρωτεῖα.
Αὐτὴ εἰς θρόνον ὡς θεὰ νὰ εἶν' ἐπάνω θέλει,
κι' ὁ Ἔρωτας στοὺς πόδας τῆς μὲ φλόγαις, καὶ μὲ βέλη.
Θέλει αὐτὴ ὡς τύραννος δλην τὴν ἐξουσία,
καὶ ἡ καρδιαὶς νὰ γίνωνται διὰ αὐτὴν θυσία.
Ὡς Ἥλιος τὸν Οὐρανὸν ποῦ ὁμοιον δὲν γνωρίζει
καὶ τοὺς Ἀστῆρας τοὺς λαμπροὺς ὅλους νὰ τοὺς σκοτίζει.
Θέλει ὡς Ἀστρα τὰς λοιπαῖς σὰν λείπη νὰ φαντάζουν
σὰν τὴν Σελήν' ἢ εὐμορφαις κοντά τῆς νὰ χλωμιάζουν.
Καὶ τέτοιαις νὰ σιάνθησαν τὸ λέγ' ἢ Ἱστορία
τῶν Ποιητῶν, τὸ μαρτυρεῖ καὶ ἡ μυθολογία,*

Ὁμοίως τώρα ἦλθασιν εἰς λόγους, καὶ εἰς μάχην·
 δύο ὠραίας ἀδελφαῖς, ποιά τὰ πρωτεία νᾶχι,
 Ἀσίας τῆς πλειὸ εὐμορφῆς, ὁ φθόνος εἰν' αἰτία
 κί' ἰδοὺ ὅπου ἐγράφηκεν ἡ Βοσπορομαχία.

Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ τῆς ἐριδος τῶν δύο ἀκτῶν τῆς περιω-
 νόμου πόλεως καὶ τῆς ἀπαριθμίσσεως τῶν ὠραιότητων των ὑπὸ
 τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ὁ Μομάρς κατώρθωσε νὰ συνθέσῃ ποίημα
 ἐκ 4000 περίπου στίχων δεκαπεντασυντάδων καὶ ὁμοιοκαταλή-
 κτων. Ἐὸ ποίημα εἶναι περιγραφικόν: «Ὁ συγγραφεὺς τοῦ διβλια-
 ρίου τούτου, δείχνει νὰ εἶχε μίαν εἰδητικὴν λεπτομερεστάτην τῆς
 καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ παρὸν καὶ ἡ Κωνσταντινού-
 πολις, καὶ τὰ περὶ αὐτὴν εὐρίσκονται. Τὰ μέρη ταῦτα τῆς Βασι-
 λευούσης πόλεως, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀξιοθέατα κάλλη, καὶ τὰς πέριξ
 χώρας τε καὶ χωρῖα, καὶ καθ' ἑνὸς τὴν κατάθεσιν, καὶ τὰ πλεο-
 νεκτῆματα, καὶ τὰ ἐλαττώματα, καὶ τὰ ἦθη, καὶ τοὺς τρόπους
 τῶν οἰκητόρων, τόσον εὐμορφα ὅλα τὰ ζωγραφεῖ, καὶ τὰ παρα-
 σταίνει, ὅπου δὲν ἰξεύρω ἂν εὐκολὰ ἄλλος ἤθελε δυνηθῆ νὰ δώσῃ
 μιᾶς τοιαύτης Μεγαλουπόλεως μίαν ἀκριβεστέραν περιγραφὴν¹.»
 Συνεπῶς ὑπὸ ἔποψιν πληροφροσυνακῆς τῆς καταστάσεως τῆς Κων-
 σταντινουπόλεως κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος εἶναι μνημεῖον
 πολύτιμον, ὡς εἶναι τρισῶς καὶ ὑπὸ γλωσσικὴν ἔποψιν. Εὐνόη-
 τον ὅμως, ὅτι τὸ μακροσκελὲς τοῦτο ποίημα ἔνεκεν ἀκριβῶς τοῦ
 περιεχομένου του εἶναι συχνάκις κουραστικόν, πολύλογον, πλη-
 ρες κοινοτοπιῶν, καίτοι πλείστα μέρη του δὲν στεροῦνται χάριτος
 καὶ ἀληθοῦς τινος ποιητικῆς ἐμπνεύσεως. Ἰπάρχουν στίχοι, οἱ
 ὅποιοι ἀναγινώσκονται εὐχαρίστως ἀλλὰ καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν
 περιεργείας τινός, ἢ ὅποια γεννᾶται ἐκ τοῦ πολυμόρφου τῆς
 γλώσσης:

Ἰξεύρουν ἢ καλόφωναίς, μ' εὐσοῦλι τραγωδοῦσι
 καὶ μὲ οὐσοῦλι τεχνικό, πιτήδεια τὴν γελοῦσι.
 Μὲ στίχους περιγράφουσι τὰ ντέρια, τὸς σκεντζέδες,
 εἰς τοὺς σκοποῦς τὰ βάλλουσι, τὰ λέγουσι μπιστέδες.
 Εἰν' ἀλυσίδα τῆς καρδιάς, καθ' ἕνα τους κοτζάνι
 ὅπου ὅταν τὴν δέσσωσι, τὴν πέρνουσι σὲ μεζάνι.

1.— Κήρυκος Χαιρέτης εἰς τὸν πρόλογόν του σελ. α'—β'.

Ἐτοῦτα εἰν' ὄν' ἀγαποῦν, μαθαίνουσι, κάμουν μέσκι,
 καὶ ὅσον εἶναι πλειὰ σκληρά, τὰ τραγουδοῦν μὲ ἔσκι.
 Κ' οἱ ἄθλιοι δὲν νοιώνουσι, πῶς νὰ τοὺς παίζουσι ρέγκι,
 πῶς τοὺς γελοῦσι μὲ σκοπόν, οὐσοῦλι καὶ ἀχέγκι.
 Λέγ' ἢ Εὐρώπη ἄκουσα, τ' Ἀηδόνη πῶς κεινοῦσι,
 θέλω γ' ἀκούσης καὶ ἐσύ, πῶς τὸ κατηγοροῦσι.
 Ἄραγε γιὰτὶ δόθηκε τέτοια φωνὴ στ' Ἀηδόνη
 ἀφ' οὗ τὸ βαρεθοῦν βουβό, ἀρχίξ' καὶ δὲν τελειώνει;
 Σκληρὰ τ' Ἀηδόνη, ἀνωφελῶς τί τὰ παρακαλοῦσι;
 αὐτάναι πεισματάρικα, σὰν θέλουν κελαιδοῦσι.
 Καλόφωνα γιανγκάζισα, σὰν ἔχει αὐτὴν τὴν χάρι,
 ζοῦρα τὴν ὀνομάζουσι, γὰν' Ἄγγελος μακάρι.
 Κατὰρὶ τὸ ναζιζικο, πολλοὶ τὸ ἀγαποῦσι,
 ὅτ' εἰν' τερπνὸ καλόγνωμο, σχεδὸν τὸ προτιμοῦσι.
 Ἀηδόνη τὸ μελωδικόν, ἀλήθεια ἔχει χάρι,
 σὰν εἰν' ὅμως ζαλούμικο, καλλιόχω τὸ Κατὰρὶ,
 Λέγ' ἢ Ἀσία τ' ὁμοῖον σοὶ λέγω, καὶ λογιάζω
 σὰν εἰν' ἄξιτωκάρικο, πάθος καρδιάς τὸ κράζω κτλ.

Εἰς τὸ ποίημα τοῦ Μομάρς ἀπαντᾶται διὰ πρώτην φοράν κατὰ
 τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καὶ τὸ ποιητικὸν ἐκεῖνο τέχνασμα, ἡ ἀπτήχη-
 σις, τὴν ὁποίαν ἐφευρόν εἰ ποιηταὶ τῆς «Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας»,
 ὅταν ἡ ποίησις εἶχεν ἐκπέσει καὶ διάφορα τεχνάσματα ἐχρησιμο-
 ποιούντο διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἐλλιπούσης ἀληθοῦς ἐμπνεύ-
 σεως. Ὁ Γάλλος τὴν καταγωγὴν ποιητῆς τῆς «Βοσπορομαχίας»
 δὲν ἐμιμήθη βεβαίως τοὺς στιχοουργοὺς τῆς «Ἑλληνικῆς Ἀνθολο-
 γίας», τοὺς ὁποίους ἀσφαλῶς καὶ θὰ ἠγνῶσει, ἀλλ' ἠκολούθησεν
 ἀναμφιβόλως τοὺς μιμηθέντας τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας εἰς τὸ
 ποιητικὸν τοῦτο τέχνασμα Γάλλους στιχοπλόκους τοῦ 18ου αἰῶ-
 νος οἱ ὅποιοι ἐκαλλιέργησαν αὐτὸ πολὺ, ἔσαν καὶ εἰ Ἰταλοὶ ποι-
 ταὶ τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ δράμα,
 ὅπου εἰσήγαγον τὰ λεγόμενα concetti. Οὕτως ἀπαντῶνται εἰς τὴν
 «Βοσπορομαχίαν» ἱκανοὶ στίχοι ὡς εἰ ἑξῆς:

Ἡχώ μίαν χάριν σὲ ζητῶ καὶ μὴν εἰπῆς τὸ ὄχι, Ἡχώ.
 Μπουγιουκδερεὲς εἰν, εὐμορφος, κατὰ τὴν φήμην π' ὄχει; Ὅχι.
 Ἀσώματ' ἂν δὲν εἴσουναι σ' εὐγάσαν τὸ δεσμάτι, δμμάτι.
 ποιὸν τώρα νὰ πιστεύσω τῶ, στοχάσου το κομμάτι.
 Συχνὰ τὸ μάτι μᾶς γελᾷ, τὸ ξεύρεις οὐ τί εἶναι, εἶναι.
 αὐτὸν ἰδὸν λέγουσι ἄγριον, Κριτὴν σὲ κάμνω κρίναι.
 Ἐσὺ ὡσὰν ἐντόπια, μορθεῖς νὰ κάμης κρίσι, Δύσι.
 ὅταν οἱ φίλοι τὸν μισοῦν, τίς νὰ τὸν μπεγενδίσῃ;

*Ομοιος τὸν ὅμοιον ἀγαπῆ, ἃς ἔχη καὶ ἀσχημία,
πέ με πιά εἶναι εὐμορφη μὲ δίχως φαντασία ;
Ποιά ἔχει τὰ ἀγκλήματα, ἢ Δύοις μὲ τὰ κάλλη,
ἢ εὐμορφη Ἐνατολή, μ' ὠραῖον περιγιάλι ;
Νὰ σὲ πιστεύσω τάχα γώ, ποὺ προτιμᾷς Ἄσια,
τὴν Δύοιν ὅποιος μισεῖ δὲν ἀγαπῆ καρμιά·
Ἄνόμασ ἀπὸ τὰς δυὸ, ποιά ἔχει τὰ πρωτεία,
γελά τὸ πάθος περισσοῦς, καὶ ἢ ἀστοχασία.
Ἐγὼ σ' ἀφίνω ἔχε γειά, νὰ κοιμηθῶ πηγαίνω,
ξανάρχομαι ἄλλην φορᾶν, κ' ἐδῶ πάλιν προσμένω.

Ἄσια.

ἢ ἄλλη.

μία.

Ἄσια.

μένω. κτλ.

Ὁ Μομάρης ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς τὸ πρότυπον τῶν μετ' αὐτὸν ἐμφανισθέντων Φαναριωτῶν ποιητῶν. Τόσον πολὺ φαίνονται μιμηθέντες οὗτοι τὴν γλῶσσάν του καὶ τὴν ποιητικὴν του τέχνην. Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν λογίων ἐκείνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὅποιοι ἐδείχθησαν, ὡς εἶπον, ἀδιάλλακτοι ὅσον ἀφορᾶ τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαῖζουσας γλώσσης, ἀνεφάνησαν καὶ εἰ ποιηταί, οἱ μὴ διατάσαντες νὰ χρησιμοποιοῦσιν καὶ τὴν τουρκικὴν εἰς τὰ ποιήματά των. Τὸ φαινόμενον εἶναι ἀξίον προσοχῆς, διότι μαρτυρεῖ πόσον ἡ τουρκικὴ εἶχεν εἰσχωρήσει ὄχι μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν ὅποίαν ὠμίλει ὁ λαός—ὡς γενικῶς ἐπιστεύετο καὶ πιστεύεται—ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τῶν λογίων· εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν πεπαιδευμένων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἐθεωρήθησαν καὶ ὑπῆρξαν οἱ ἀδιάλλακτοι ὁπαδοὶ τῆς χρήσεως τῆς ἀρχαίας. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἀκόμη τοῦ 18ου αἰῶνος παρουσιάζεται—δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν—τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀφοῦ καὶ ὁ φερόμενος ὡς ποιητὴς τῶν παρατεθέντων ὀλίγων ἐμπροσθεν ἐρωτικῶν στίχων Νικόλ. Μαυροκορδαῖος ἀποκαλεῖ τὸν ἥλιον μπέην.

Οἱ τοιοῦτοι Φαναριῶται ποιηταὶ ὑπῆρξαν ἀρκετοί· ἀλλ' ὀλίγων τὰ ὀνόματα διεσώθησαν ἀπὸ τὴν δικαίαν λήθην· αἱ δὲ βιογραφικαὶ περὶ τούτων πληροφορίαι εἶναι καὶ αὐταὶ ὀλίγισται. Ὅπως δὴ ποτε ὅμως γνωρίζομεν, ὅτι οἱ μᾶλλον ἐκτιμώμενοι μεταξὺ ὧν ἦσαν οἱ Ἄλέξ. Κάλφογλους, Γεωργάκης Καμαράσης, Γιακουμάκης ὁ Πρωτοψάλτης, Ἀρμάσης Σαυὺλ, Πέτρος Λαμπαδάριος, Χατμάνος Ἰωάννης Καρατζᾶς, Γεώργιος Σουτσοῦς, ὁ ἐπιλεγόμενος Δραγουμανάκης. Οἱ στίχοι τούτων ἔθελξαν ἐπὶ μακρὸν τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι τοὺς ἀπεστήθιζαν, τοὺς ἐψάλλον, τοὺς ἀπεθαύμαζον, καὶ τοὺς ἀντέγραφον. Ἦσαν οἱ ποιηταὶ

τῆς ἐποχῆς, τῆς κοινωνίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ· καθ' ἅπαν τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 19ου².

Ὁ διασημότερος ἐκ τῶν ποιητῶν αὐτῶν ἦτον ὁ Ἄλεξανδρος Κάλφογλους, ὁ ὅποιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔζησε δὲ ἐπὶ μακρὸν καὶ εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ὑπῆρξε κατὰ τινα πληροφορίαν καὶ πιστὸς φίλος τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ἴσως δὲ καὶ συνεργάτης του³. Ἀπεβίωσε γέρον τὴν ἡλικίαν, πάντως δὲ πρὸ τοῦ 1797. Ἡ ποίησις τοῦ Κάλφογλου διακρίνεται διὰ τὴν πεζολογίαν τῆς, τὴν κενότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τελείαν ὁμοιοκαταληξίαν τῆς. Σπανίως ἴσως ποιητῆς ἐπεδίωξε τόσον πολὺ τὴν τεχνικὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Γενικῶς δὲ ἡ στιχουργία του εἶναι ἐμπείρου κατασκευαστοῦ στίχων. Ἡ γλῶσσά του εἶναι κρᾶμα λαϊκῆς, ἀρχαῖζούσης καὶ ξένων λέξεων, πρὸ παντὸς τουρκικῶν. Ὁ διασημότερος τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν εἶναι καὶ ὁ τελειότερος ἀντιπρόσωπος ὧν, ὅσοι ἐκαλλιέργησαν τὴν ἀναιμικὴν καὶ ἀνουςίαν αὐτῆν ποίησιν. Ἴδὲ ἐν τῶν ποιημάτων του :

Ὡ τί μουρούζια συμφορὰ !

Πνίγομ' ἀπάνου στήν ξηρά !

Ἄσ' ἄν θάλασσα φουσκόνει

ἢ γῆ καὶ μὲ πλακῶνει !

Εἰς τὸν λιμένα ναυαγῶ

καὶ κινδυνεύω νὰ πνιγῶ.

1.— Ἐχω πρὸ ὀφθαλμῶν χειρόγραφον συλλογὴν, ἀπαρτισθεῖσαν κατὰ τὸ 1807 ὑπὸ Ἀθηναίου, καὶ περιέχουσαν πλὴν ἄλλων διαφόρων ποιημάτων καὶ πλείστους στίχους Φαναριωτῶν ποιητῶν.

2.— Ὁ Π. Κοδρικᾶς, ἀναφέρων τοὺς ποιητὰς αὐτοὺς εἰς τὸ βιβλίον του «Μελέτη κτλ.» καὶ εἰς σελ. 172—173, γράφει: «Εἰς δὲ τὸ ἀρχοντικὸν τάγμα, ὅπου ἡ φιλολογία, ἢ τῶν γραμμάτων καλλιέργεια καὶ ἡ τῶν ξένων διαλέκτων σπουδὴ καὶ μάθησις, ἀπεκατέστη κοινὴ, ἀπαραιτήτως χρεωστοῦμεν νὰ προκτατάξωμεν τὸν Σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τοὺς εἰς περιγραφικὴν καὶ ἄσματικὴν ποίησιν ἐξόχως εὐδοκίμησαντας, . . . καὶ Πέτρον τὸν τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας Λαμπαδάριον τὸν ἐκ Πελοποννήσου, ὃν φύσις καὶ τέχνη συνελθοῦσαι τῶν Μουσῶν τρόφιμον καὶ μουσικὸν κατ' ἐξοχὴν ἀπέτελεσαν» καὶ Γιακουμάκην τὸν Πρωτοψάλτην τὸν τὴν ποιητικὴν ἀρμονίαν τῇ μουσικῇ συναρμόσαντα καὶ τὸν Σλουτζιάρην Κάλφογλου τὸν εὐφύεστατον καὶ Γεωργάκην μέγαν Σπαθάρην τὸν Σουτσοῦν τὸν ἀγγινούστατον ἄσματικόν».

3.— Γ. Π. Κρέμος εἰς: «Ἐπιστολαὶ Γ. Π. Κρέμου καὶ Ἑθικὴ Στιχουργία Δ. Κ. Βυζαντίου ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου ὑπὲρ τῶν ὑπὸ σεισοῦ παθόντων Λευκαδίων. Ἐν Λειψίᾳ ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ο. Βιγάνδου 1870 σελ. XII—XIII.

Εἰς ἄκραν μιᾶν γαλήνην

ἢ γῆ μὲ καταπίγει.

Ὁ ἥλιος φύσει πυρός,

σ' ἐμένα ἔγινε ψυχρός,

κι' ἀντὶ τὰ μὲ πυρώνη

θαρρῶ πῶς μὲ παγώνει.

Ζητῶ σιὸν ποταμὸν νερόν,

τὸν βρῖσκω παρενθὺς ξηρόν,

ἀντὶ νεροῦ βρῖσκ' ἄμμο·

πέτε με τί νὰ κάμω.

Στὴν θάλασσα πατῶ ξηρά,

βουνὰ καὶ δάση φοβερά·

καράβι ποῦ νὰ πλεύσῃ ;

πανὶ ποῦ νὰ δουλεύσῃ ;

Ἐμεταβλήθηκε τὸ πᾶν,

δὲ ἀνάποδα μὲ πᾶν'·

φαίνεται' ἀποστασία

πῶς εἶναι σιὰ στοιχεῖα.

Ὅλα ἐπάνω μου ὄρμισον,

καὶ τ' ἄφυχα μὲ πολεμοῦν.

Λοιπὸν στὴν τύχη μένει

ἢ κρῖοις μου νὰ γένη.

Εἰς ἓν ἄλλο ποίημά του καταφαίνεται πλήρως τὸ γλωσσικὸν κρᾶμα, περὶ τοῦ ὁποῖου ὠμίλησα :

Ὅποια πέτρα κῆ ἂν σηκώσω

πρέπει νὰ τὸ μετανοιώσω·

Γιατὶ βρῖσκω νέτο σκέτο

τῆς ψυχῆς μου τὸ σκερέτο. . .

Ἀπὸ λόγου μου ταραῖσι,

καὶ Ἄμᾶν ὄλο φωνάζει.

Κῆ ἂπ' τοὺς ἄλλους κάμνει χάσι

μῆτε κᾶν τοὺς κάμνει νάσι. κτλ.

Πλὴν τῶν τοιούτων ποιημάτων ὁ Ἄλεξ. Κάλφογλου ἔγραψε καὶ ἕτερόν τι μακρὸν στιχεύρημα, τὸ ὁποῖον διεσώθη ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἠθικὴ Στιχουργία » καὶ ἴσως μᾶλλον ἀτελές (910 στίχοι δεκαεξασύλλαβοι, ὁμοιοκατάληκτοι).

Τὸ στιχεύρημα ταῦτο, πλήρες πεζολογίας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους καὶ τρομακτικῶς πολύλογον ἔχει ὡς θέμα τὴν περιγραφὴν τῆς κοινωνικῆς μᾶλλον καταστάσεως τῆς Ρουμανίας κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ 18ου αἰῶνος· καὶ ἡ περιγραφή αὕτη παρουσιάζει τὰ πάντα εἰς τὴν παραδουνάβειον χώραν ὡς τρομερὰ καὶ ἀπαίσια· « πανταχοῦ ψεῦδος, ἀπάτη, ἐπιπορκία, δεκασμός, παντελής ἀσέβεια, ἀφιλία, φιληθονία, ἐσχάτη τῶν ἠθῶν διαφθορά καὶ ἐν συνόλῳ εἰπεῖν, τὸ πᾶν ἐν Βλαχίᾳ μυριόμορφον τέρας! » Ὑπὸ τὴν ἔποψιν λοιπὸν ταύτην, τὴν πληροφορικὴν, τὸ πολύλογον στιχεύρημα δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς. Τὸ δὲ ἠθικὸν

μέρος του συνίσταται εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του ν' ἀποφύγῃ δὲ αὐτὰ τὰ κακὰ καὶ νὰ θέσῃ ὡς μόνον σκοπὸν του τὸν πλουτισμὸν, τὸν θησαυρισμὸν « γροσίων » μὲ κάθε τρόπον, καὶ μὲ ἀδικίας ἀκρότη, μὲ ὑποκρισίαν, μὲ ταπεινότητα, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ πλούσιος εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ζήσῃ τετιμημένος μεταξὺ τῶν εὐγενῶν. Ἴσως καὶ αἱ ἠθικαὶ αὗται συμβουλαὶ νὰ εἶναι χαρακτηριστικαὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Τὰς τοιαύτας συμβουλάς ἔγραψεν ὁ Κάλφογλου πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του γέρων ἤδη, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς « Ἠθικῆς Στιχουργίας » :

Νὰ σὲ γράφω τὴν εἰκόνα τῆς Βλαχίας ἀπαιτεῖς·

εἰς μιᾶν ἠθικὴν ρημάδα ἔργον μέγιστον ζητεῖς.

Δὲν σὲ γράφω πλέον στίχους καὶ θαρρεῖς δὲν σ' ἀγαπῶ·

εἰς τὸ ὄχληρόν μου γῆρας τί ἀστεῖον θά σὲ πῶ ;

Πλέον δὲν ὑπαγορεύει τῆς νεότητος τὸ πῦρ,

ὄθεν ἠθικὴν σὲ γράφω νοουθεσίαν ὡς πατήρ.

Καὶ τὸ κατὰ δύνημίν μου ἰδοῦ γράφω, δὲν ἀργῶ·

διὰ νὰ σ' εὐχαριστήσω καὶ σιὸ γῆρας στιχουργῶ.

Ποιητοῦκίλον εἰκόνα ζωγραφίζω ἠθικὴν

μὲ τὸ εὐτολμὸν μου θάρρος, νοουθεσίαν πατρικὴν. κτλ.

Εἰς ὅλην τὴν μακρὰν αὐτὴν ἔμμετρον πεζολογίαν ὁ Κάλφογλου παρουσιάζεται ὡς στιχουργὸς ἔμπειρος, ἐπιδιώκων πάντοτε τὴν τεχνικὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιῶν τὸ περίεργον γλωσσικὸν κρᾶμά του :

Στῆς Βλαχίας τὸ ἰλβάνι βλέπει τις καὶ τὴν φρενιᾶ·

ἕνα ξένον νὰ ξιππάσουν, λακιδιὰ τὸν λέν πλατιά.

Ἐκεῖ ὄρκοι καὶ παρόλαις, ὑποσχέσεις φιλικαί,

χρυσόν, ἄργυρον μὲ λέξεις, πλὴν σὲ δίδουν τενεκέ.

Ἐχθὲς γλένδιζε μαζὶ σου, σήμερον δὲν σὲ λαλεῖ

τῆς φίλης των τὸ μέλι εὐθὺς γίνεται χολή.

Χάριεν, δῶρον ἢ ἱεράμι κάμεις γιὰ πολιτικόν,

τὰ νομιζοῦν κατὰ χρῆμα εἰς αὐτοὺς κανονικόν.

Εἰς τὰ ἔξω ξιππασμένοι, εἰς τὰ ἤθη ἀμαθεῖς,

κάθε λαμπροφροσμένον ἀγκαλιάζουν παρενθὺς.

Κάθε φρενίτης τσαρλατάνος, μάλιστ' ἂν φορῇ στενά,

γαθ' ἡμέραν σιὸ τραπέζι τοὺς διδάσκει ἰκανά.

Ἀγαποῦσι κάθε ξένον, δέχονται μετὰ χαρῆς·

πλὴν ἂν ἦναι μουκαλίτης ἢ τρελλὸς ἢ φαρφαρᾶς. κτλ.

Ἄλλος ὀνομαστὸς ἀπὸ τοὺς ποιητὰς τοῦ Φαναρίου ἦτον ὁ

1.— Τὸ ποίημα ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὡς ἀνωτέρω βιβλίον τοῦ Γ. Π. Κρέμου σελ. 50—75 μετὰ τὸν τίτλον « Ἠθικὴ Στιχουργία τοῦ περιγνώμου στιχουργοῦ Ἀλεξάνδρου Κάλφογλου τοῦ Βυζαντινοῦ πρὸς τὸν ἐν Βουκουρεστίῳ ἀνεψιὸν αὐτοῦ, ἐδρεθείσα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ ἔτους 1797 κτλ. ».

υἱὸς τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου Γεωργάκης ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Καμαράσης¹, ἐκ τοῦ βαθμοῦ τὸν ὁποῖον ἔφερε, διὸ καὶ εἶχε καταταγῆ μεταξὺ τῶν ἀρχόντων τοῦ Βυζαντίου, δράσας κυρίως περὶ τὰ ἔτη 1750—1780. Εἶναι δὲ ὁ Καμαράσης αὐτὸς ὁ πατὴρ τοῦ Ἰακώβου Ρίζου Νερουλοῦ. Τὸ εἶδος καὶ ἡ ἀξία τῶν ποιημάτων αὐτοῦ φαίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς στίχων ἐνὸς «πρὸς τὴν Ἠχώ»:

Ἠχώ κάμε με τὴν χάρι
πὲς με ἕνας μὲ δοξάρι,
ποῦ πειτῆ ἐπὶ ἀέρος
ποιὸς νὰ ἦν' κι' ἀπὸ ποιὸ μέρος, (Ἔρωτος)

Κι' αὐτὸς ὅποιον κτυπήσῃ
ἤμπορεῖ πλειὰ νὰ ἐλπίσῃ
στὴν πληγὴν τοῦ θραπέλαι
ἢ κἂν ἄνεοιν καμμίαν; (Μίαν)

Πὲς με τὴν γιὰ νὰ τὴν μάθω
ποῦ ἂν τύχῃ καὶ τὸ πάθω
καὶ νὰ ἦν' μικρὸς ὁ πόνος
πὲς τὴν σ' ὄλους μας συμφώνως. (Φόνος) κτλ.

Τῆς ἰδίας ἐκτιμήσεως ἔχαιρε καὶ ὁ Γιακουμάκης Πρωτοψάλτης, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐπίθετον δεικνύει καὶ τὸ ἐπάγγελμα. Ἦκμασε κατὰ τοὺς αὐτοὺς μὲ τοὺς ἀνωτέρω χρόνους καὶ ἐδίδαξεν ὡς καὶ ὁ ἐπίσης στιχουργὸς συνάδελφός του Πέτρος Λαμπαδάριος εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν κατὰ τὸ 1776 εἰς τὰ Πατριαρχεῖα Σχολὴν μουσικῆς². Ὀνομαστότερος δὲ τούτων

1.— Τὸν Γεώργ. Καμαράσην ὁ Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης εἰς «Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίον Η' Θ' καὶ Ι' ἦτοι τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453—1789) κτλ. Ἐκδιδόντος Ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, Σιναίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870» σελ. 517 καὶ 539 προσωνομάζει Σουλουζιπρογλου. Ἴσως ἐκ τούτου νὰ προσωνομάσθῃ Νερουλὸς καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἰακώβου Ρίζου.

2.— Ἀθ. Κομνηνὸς Ὑψηλάντης ὡς ἀνωτέρω, σελ. 555: «Σχολεῖον μουσικῆς συγκροτήθη ὑπεσκέθησαν τῇ πρωτοψάλτῃ Δανιὴλ γρ. 400 τὸν χρόνον διὰ νὰ περὶδῶ μ. μ. ημετέραι, προσετάγησαν καὶ ὁ λαμπαδάριος Πέτρος καὶ ὁ δομέστιχος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ Γιακουμάκης νὰ παραδίδουν περὶδουρικὴν καὶ στιχηράρι».

ὀπῆρξεν ὁ ὀλίγον βραδύτερον ἀκμάσας καὶ ἀνήκων ὡς λόγιος κατὰ τι καὶ εἰς τὸν 19ον αἰῶνα Γεώργιος Σούτσος, ὁ ἐπιλεγόμενος Δραγουμανάκης¹. Ἦτον υἱὸς τοῦ μεγάλου Διερμηνέως τῆς Υ. Πύλης Νικολάου Σούτσου καὶ ἐχρημάτισε καὶ αὐτὸς ἐπίτροπος τοῦ αὐταδέλφου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπίσης μεγάλου Διερμηνέως (1799—1802), διὸ καὶ ἐπωνομάσθη Δραγουμανάκης. Ὁ Γεώργιος Σούτσος καίτοι ἀνήκεν εἰς οἰκογένειαν εὐγενῶν, ἣ ὅποια εἶχεν ἀναμιχθῆ μέγας εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας, ἔμεινε μακρὰν τῶν πραγμάτων αὐτῶν, καλλιεργῶν τὰ γράμματα, ἀσχολούμενος περὶ τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν τουρκοπερσικὴν μουσικὴν. Κατὰ τινα δὲ πληροφορίαν ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν περὶ τὸ 1816.

Καρπὸς τῶν φιλολογικῶν ἀσχολιῶν τοῦ ὀπῆρξεν ἡ μετάφρασις ἐκ τῆς ἰταλικῆς τοῦ «Πιστοῦ Βασκοῦ» τοῦ Βαπτιστοῦ Γκουαρίνι καὶ αἱ ὑπὸ μορφὴν δραμάτων μακροὶ μᾶλλον διάλογοι, εἰς τοὺς ὁποίους, ὅταν ἐξεδίδθησαν, ἔδωκε τὸν γενικὸν τίτλον «Πονήματα τινὰ δραματικά». Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ ἡ ἀνέκδοτος μένουσα εἰσέτι κωμῶδιον «Ἀλέξανδρος βοεβόδας ὁ ἀσυνεῖδητος»². Ἐκ τῶν ποιήσεων τοῦ Γεωργίου Σούτσου, αἱ ὁποῖαι τότε τόσον ἐθαυμάζοντο καὶ ἀπεστηθίζοντο, οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἴσως νὰ φέρωνται ὑπὸ τὸ ὄνομα ἄλλων, ὡς ἔγινε διὰ τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ὡς δειγμὰ ὅμως τῆς ποιητικῆς ἰκανότητός του καὶ τῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὁποῖαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔγραψεν αὐτός, παραθέτω ὀλίγους στίχους ἀπὸ τὸ δραματικὸν τοῦ πόνημα «Ἡ Πατρὶς τῶν Τρελλῶν»³:

Ὡ ὠραῖαι καὶ φωστῆρες ἐπὶ γῆς πυρσολαυπεῖς,
εἰς τοὺς ἐραστὰς νὰ εἶσθε ἀεγκτοὶ καὶ ἀκαμπτεῖς.
Ἄν τὸ κάλλος δὲν τὸ βάρει ἢ ἐπιβουλος ἀφή,

1.— Τὰς περὶ τοῦ Γεωργ. Σούτσου πληροφορίας ἠρύσθη ἀπὸ ὄσα ἔγραψε δι' αὐτὸν ὁ Σοφοκλ. Κ. ὁ ἐξ Οἰκονόμων εἰς τὸ μικρὸν βιβλίον τοῦ «Νικολάου Μαυροκορδέτου: Ψόφος Νικολαγιῆς κτλ.» σελ. 72—73. Ὀλίγας τινὰς λέξεις, διὰ νὰ τὸν ὀνομάσῃ «ἀγγινούστατον ἀσματικόν» ἔγραψε περὶ αὐτοῦ, ὡς ἀνέφερον ἀνωτέρω, καὶ ὁ Π. Κοδρικᾶς.

2.— Περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν τριῶν αὐτῶν ἔργων τοῦ Γεωργίου Σούτσου θὰ γίνῃ μικρὸς λόγος εἰς τὸ οἰκτεῖον μέρος.

3.— Τὰ «Πονήματα τινὰ δραματικά» ἐξεδόθησαν εἰς Βενετίαν κατὰ τὸ 1805, ἐπιστολαῖα καὶ διορθώσεσι Σπυρ. Βλαντιῆ.

Δὲν φοβεῖται μὲ τὸ χρῶμα τοῦ ὄνειδος γὰ βαρῆ.
 Χέρι ὅταν πλησιάσῃ εἰς ἓν ἄνθος τρυφερόν,
 Τὸ μαραινέει καὶ τὸ καλεῖ ἐν ταύτῃ παρὰ καιρόν.
 Πλὴν ἀνέπαφον σὰν μείνη δὴσῃ καὶ ἄν μισρανθῆ
 Πάλιν ἐπιλάμπει εὐχρουν καὶ ἀκμάζει καὶ ἀνθεῖ.

Ὡς γίνεται φανερόν ὁ Γεώργ. Σουττας χρησιμοποιοῖ πλήρως τὴν καθαρεύουσαν, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς συναδέλφους του, εἰ ὅποιοι ἔγραφον εἰς γλῶσσαν ἀπλουστεράν κατὰ πολὺ βεβαίως, ἀλλὰ καὶ πλουσίαν εἰς τουρκικὰς καὶ ἄλλας ξένας λέξεις. Τὸ αὐτὸ ὁμοίως γλωσσικὸν κρᾶμα ἐχρησιμοποιοῦν καὶ αἱ στιχουργοὶ κυρίαι ἐκ τῆς εὐγενοῦς τάξεως τῶν Φαναριωτῶν. Αὗται μάλιστα εἰς πολὺ μεγαλειότερον βαθμόν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ στιχουργήματα Δάμνας τινὸς Κατήγκως καὶ τῆς Δουδοῦς Ὑψηλάντη, τῆς ὁποίας ἐν ποιήματι γραφέν «καθ' ὃν καιρὸν ἦτον ὑποψία πάλιν σεφεριῶν καὶ πανούκλας» (1778) ἔχει οὕτως:

Ὅλο ἓνα μπουσουμπέτι!
 ἀντί γιὰ γλυκὸ σοχπέτι
 καὶ ἀντίς διὰ μετζλήσι
 εἰν' μεγάλο σιπαρσίσι.

Μία φύλαξι μεγάλη
 (κι' ὅποιος τὴν βασιτῆ δὲ σφάλλει)
 Ὡχ! δὲν ἔχει πλέον χάλι
 μία τέτοια παραζάλη!

Καὶ πανούκλας καὶ σεφέρια,
 ἀνυπόφορα κεδέρια.
 Καὶ μεγάλα ἑζιέτια
 ὄλο βάσανα καὶ δέρτια!

Ποῦ κορρεσπονδέντσα τώρα!
 μάλιστα σ' αὐτὴν τὴν χώρα;
 Μόνον ἓνα γκιὼλ γκετσένι
 καὶ αὐτὸ περνᾷ πηγαίνει.

Ἐπληξά ἀμὰν πλισιὰ φέτος
 ἀπ' τὰ δέρτια αὐτὸ τὸ ἔτος!

Τὰ στιχουργήματα ταῦτα¹, ὡς εἶπον ἐπανειλημμένως, ἐθαυμάζοντο, ἀπεστηθίζοντο, διεδίδοντο ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν περιελήφθησαν εἰς τὸ μυθιστόρημα «Τὸ Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν» τὸ μεταφρασθὲν ἐκ τῆς γαλλικῆς ὑπὸ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ ἀργότερον εἰς ἕτερον ὁμοίας φύσεως βιβλίον, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην προσπάθειαν πρὸς συγγραφὴν διη-

1.— Ἰκανοὺς αἰτίους καὶ χαρακτηρισμοὺς τῶν τοιούτων ποιημάτων παραθέτει ὁ Σκαρλάτος Βοζδάντιος εἰς τὸ ἔργον του} «Ἡ Κωνσταντινουπόλις ἢ περιγραφὴ Γεογραφικῆ, Ἀρχαιολογικῆ, Ἱστορικῆ κτλ.» Τόμ. Γ' σελ. 599—605.

γημάτων καὶ φέρει τίτλον «Ἐρωτος Ἀποτελέσματα»¹. Θὰ ἠδυνάμην μάλιστα γὰ εἶπω, ὅτι τὰ ποιήματα τὰ περιεχόμενα εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο παρελήφθησαν ὅλα σχεδὸν ἐκ τοῦ πρώτου. Τὰ δύο ταῦτα λαϊκώτατα τότε ἀναγνώσματα ἀποτελοῦν μᾶλλον συλλογὴν ἐρωτικῶν ποιημάτων, παρὰ πεζογραφήματα· τόσον πολλὰ εἶναι τὰ καταχωρηθέντα εἰς αὐτὰ στιχουργήματα τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν². Οἱ περισσότεροι τῶν παρατεθέντων ἀνωτέρω στίχων ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ δύο βιβλία· ἀλλ' εἰς αὐτὰ συναντῶνται καὶ μερικοὶ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι ἀσφαλῶς εἶναι κάπως ἀνώτεροι τῶν:

Εἰς ὅ,τι κι' ἄν στερήθῃκα σὶὸν τόπον ἔβαν' ἄλλο.
 Σ' αὐτὸ ποῦ τώρα ἔχασα δὲν ἔχω τί γὰ βάλω.
 Ἐχασα τ' ὅ,τι δὲ μπορῶ ποτέ μου ν' ἀποκτήσω
 Καὶ πότε με εἰς τὸ ἐξῆς πῶς ἔχω πιά γὰ ζήσω.
 Ὁ Ἡμιός μου ἔλειψε, δὲν ἀγατέλλει πλέον
 τὸ γὰ πεθάνω τῶνοιωσα, πῶς εἶναι ἀγαγκαῖον.
 Κι' αὐτὴ ποῦ ζῶ, δὲν εἶν' ζωὴ εἶν' θάνατος τριπτῆλι
 Κι' ἄν ὀμιλῶ ὄχ' ἢ καρδιά μόνον λαλοῦν τὰ χεῖλι.

Εἰς ἄλλα δὲ καταφαίνεται ὅλη ἡ προσοχὴ τὴν ὁποῖαν κατέβαλον αἱ στιχουργοὶ αὗται περὶ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῶν προόντων τῆς μουσικῆς των. Συνθέτουν στίχους ἀμέμπτους εἰς τὸ μέτρον καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Προσπαθοῦν δὲ ν' ἀναπληρῶνουν καὶ τὴν ἑλλειψιν τῶν ἰδεῶν μὲ παρομοιώσεις ἐξεζητημένας καὶ μὲ εὐφρολογίας τινάς:

Πῶς βασιτῆς καρδιά μ' θαυμάζω
 ὅταν τοὺς καῦμοὺς κοιτάζω
 ποῦ τραβᾷς παντοεινά.
 Κι' ἀνεῖν ποσῶς δὲν ἔχεις,
 μήτε πλέον ἀπαντέχεις
 ἔλκος ἀπὸ τινά.

Ἐβουθλοθῆς εἰς τὰ πάθη,
 ἢ ἐλπίδα σου ἐχάθη
 εἰς τὸ γὰ ἐλευθερωθῆς.
 Πιχιά τὴν τύχην μεσιτεύεις
 Θάνατον σκληρὸν γυρεύεις
 καὶ τὸν κόσμον δὲν ποθεῖς.

1.— Περὶ τῶν δύο αὐτῶν βιβλίων θί γίνῃ λόγος εἰς τὸ κεφάλαιον «Ὁ Πεζὸς Λόγος».

2.— Ὁ Μ. Γεδεών εἰς τὰ «Φαναριωτικὰ Ὑπομνήματα» δημοσιευθέντα εἰς «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» τόμος Γ' (1832—1833) γράφει εἰς σελ. 377, ὅτι ἱκανὰ ποιήματα ἐκ τῶν δημοσιευθέντων εἰς τὰ «Ἐρωτος Ἀποτελέσματα», τὸν «Ἠθικὸν Τρίπου» καὶ τὰ «Κατὰ Ἀνθεῖν καὶ Ἀδροκόμην» τοῦ Κωνσταντ. Μάνου «μετὰ χάριτος γεγραμμένα εἰσὶν ἔργα τοῦ Ἰακώβου Πρωτοφάλλου, καθά γινώσκω».

Ἡ καρδιαὶς ἠξέσθω τόπον
 ἔχουν στήθη τῶν ἀνθρώπων
 κι' ὄχι μέρος φλογερὸν.
 Μὰ ἐσὺ καρδιά μ' θλιμμένη
 πῶς εἶσαι κατακημένη
 καὶ βασιῆς τόσον καιρὸν ;
 Νῆσαι οὐτὸ δικό μου στήθος
 ὅπου ἔχει φλόγαις πλήθος
 λαύραν ὑπερβολικὴν,
 Καὶ φλογίσεις τόσους χρόνους
 μὲ σκληροὺς μυελούς πόρους
 κ' ὁὐ πάντα γὰρ ἐκεί ;
 Αὐτὸ στήθος δὲν ὁμοιάζει
 φλόγαις τόσαις ἀφοῦ βγάξει
 εἶναι Αἰτίνης τὸ βουνό.
 Καὶ Ὁμιανὸν ἂν χύσω
 δὲν εἶν' ἱερός γὰρ τὸ σβύσω
 μήτε τὸ καταπονῶ.

Ἀπορῶ πῶς ὑποφέρεις
 μὲ φωτιάς γὰρ παραδέρνης
 κ' ἀναλῆς σὰν τὸ κερί.
 Καὶ γὰρ χύνε σ' ἀπ' τὰ μάτια
 καὶ γὰρ γίνεσαι κομμάτια
 καὶ γὰρ εἶο' ὄλο γερή.
 Βλέπω πῶς εἶσαι γραμμένη,
 γιὰ γὰρ ζῆς τυραντιομένη
 πάντα ὅσον κι' ἂν σταθῆς,
 Καὶ γιὰ τοῦτο δὲν πεθαίνεις
 εἰς τὰ ὅσα κι' ἂν παθαίνης
 ὦ καρδιά πολυπαθής.
 Ἀφ' αὐτὸν τόσον ὑπομένεις
 κι' ἀπ' τὸν τόπον σου δὲ βγαίνεις,
 μόνον στέργεις γὰρ παῖδες,
 Πιὰ καρδιά δὲ σ' ὀνομάζω,
 μόν' ἀληθινὰ σὲ κινῶ
 Πέτρα τῆς ὑπομονῆς.

Οἱ στίχοι αὐτοὶ καὶ ἄλλοι πάμπολλοι ὅμοιοι τους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐνυπάρχει καὶ πολλὸς ὑπερρωμαντισμὸς, πρὶν εὗρος ἐκδηλωθῆ εὐρέως καὶ κατακλύσῃ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, μεθ' ἑλθὴν τὴν πεζοποίησίν των εἶναι βεβαίως προτιμότεροι ἀπὸ τοὺς ἐλληνοτουρκικοὺς τούτους, τοὺς ἀποτολμηθέντας ἀγνωστον ὑπὸ ποίου ἐκ τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν :

Γκιουλλὲρ ἀτσιλὺ γκιμπί, μπουλμουλ οὐγιουγιὰ καλμς'
 Τρέχω τὸ ρωτῶ μὲ λέγει : φέτο δὲ λαλοῦμ' ἐμείς.
 Νίτσουν, εἰ μουργίν μελήκ, νίτσουν σοϊλεμιζ ὀλδούν ;
 Χακκικὰτ, ὅσοι βασιτονε, λέγει δὲ' εἶσαι κατανιούν.

Τοιαῦτα τὰ ποιητικὰ ἔργα τῶν λογίων ἀνδρῶν τοῦ Φαναρίου, οἱ ὅποιοι ἦσαν ὑπέρμαχοι τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ ἔγραφον αὐτὴν εἰς ἄλλας περιστάσεις, καὶ τῶν εὐγενῶν γυναικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰς ὁποίας συχνὰ οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν γνώμην, ὅτι ἡ λαϊκὴ γλῶσσα ἀγνοεῖται ὑπὸ τῶν μορφωμένων τάξεων, προέβαλον ὡς παράδειγμα διὰ τὴν ἀρχαιοπρεπῆ καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὴν ἐνθυμίζουσαν γλῶσσάν των, τὴν χρησιμοποιουμένην καὶ εἰς αὐτὰς τὰς οἰκιακὰς συνομιλίαις των.

Ἄλλ' ἡ ποιησὶς αὕτη, ἡ τοιοῦτου περιεχομένου καὶ τοιαύτης γλωσσικῆς μορφῆς, μεθ' ἑλθὴν τὴν διάδοσίν της, μεθ' ὅλον τὸν πρὸς αὐτὴν θαυμασμόν, δὲν ἔσχεν ἐπίδρασιν τινὰ ἐπὶ ἄλλων ποιη-

τῶν εἰ μὴ μόνον ἐπὶ τῶν Φαναριωτῶν καὶ κατόπιν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἐπὶ τῶν γραφικῶν εἰς τὴν καθαρεύουσαν δι' αὐτῶν τῶν ἐκ τοῦ Φαναρίου κατελθόντων εἰς τὴν ἀγωνιζομένην καὶ ἐλευθερωθεῖσαν Ἑλλάδα λογίων. Κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν ἄλλοι σιχουργοὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, εὐχὴ βεβαίως ἀνώτεροι κατὰ τὴν τέχνην, ἀλλὰ πάντως γενναιότεροι τὴν ἔμπνευσιν, ἔγραφον τὰς ἀφελεῖς τῆς μαύτης των ἔμπνευσεῖς εἰς γλῶσσαν, ἡ ὁποία οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε πρὸς τὸ φαναριωτικὸν κρᾶμα, διότι ἦτον ἀγνή λαϊκὴ.

Ρήγας Βελεστινλῆς.—Ἀπειρῶς διάφορος κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν μορφήν, ἔμπνευσμένη ἀπὸ ἄλλα ἐντελῶς ἰδανικά, εἶναι ἡ ποιησὶς τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ, ποιησὶς ὁμοίαν τῆς ὁποίας οὐδόλως εἶχον γνωρίσει οἱ Ἕλληνες καθ' ὅλον τὸν μακρὸν ὑπὸ δουλείαν βίον των. Ἡ μορφή τοῦ Ρήγα ἀνήκει πρωτίστως εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ ἔθνη τῆς παρούσης συγγραφῆς δὲν ἐπιτρέπουν γὰρ ἐκτεθῆ λεπτομερῶς ἅπασ ὁ βίος τοῦ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος κατέχει τὴν μάλλον ὑπέροχον θέσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν ζωὴν τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Καὶ μόνον ὁ τίτλος «Πρωτομάρτυς τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας», τὸν ὁποῖον προσέδωκεν εἰς αὐτὸν ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία, εἶναι ἱκανὸς γὰρ δεῖξῃ ποῖον τὸ ἔργον καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ καὶ ποῖα τούτων ἐξιστόρησις ἀπαιτεῖται. Διὸ ἀναγκαστικῶς θὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἐνταῦθα σύντομον ἔκθεσιν τῶν στοιχειωδωτέρων πληροφοριῶν ὡς πρὸς τὸν βίον του, καὶ θὰ ἐξετάσω κάπως εὐρύτερον τὸ ποιητικὸν κυρίως ἔργον του, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι ἀπολύτως συνδεδεμένον μὲ τὴν ὅλην ἐθνικὴν δρᾶσίν του ἢ μάλλον εἶναι τὸ μέσον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς.

Ὁ Ρήγας ὁ ἐπιλεγόμενος Βελεστινλῆς, ὡς ἐκ τοῦ χωρίου Βελεστινίου (αἱ πάλαι Φερραὶ τῆς Θεσσαλίας), εἰς τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1757, κατήγετο ἐξ εὐπόρου ὀπωροδότη οἰκογενείας¹. Ὁ πατὴρ του μὴ ἀμοιρῶν παιδείας τινὸς ἠθέλησε γὰρ

¹ Κύρια δεηθήματα διὰ τὸν βίον, τὴν διδασίαν, καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ρήγα : 1) Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρήγα Φερραίου τοῦ Θεσσαλοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1860. Χρ. Παρραιθός.—2) Ἀνέκδοτὸν ἔγγραφο περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρηθέντων ἐκ τῶν ἐν Βέννη ἀρχείων ἐσοχθέντα ὑπὸ Em. Legrand μετὰ μεταφράσεως Ἑλληνικῆς ὑπὸ Σπυρίδωνος Σ. Λίμπρου.

μορφώση και τὸν υἱὸν του και ἀπέστειλεν αὐτὸν νὰ ἐκπαιδευθῆ εἰς τὸ σχολεῖον Ζαγοράς. Μὴ δυνάμενος ὁ Ρήγας νὰ ὑποφέρῃ τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων, ἀνεχώρησε νεώτατος εἰς Βλαχίαν, ὅπου και ἐξεκπαιδεύθη τελειότερον εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Βουκουρεστίου. Καὶ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του προσελήφθη ὡς γραμματεὺς τοῦ ἀρχόντος Βραγκιάνου. Ἐντεῦθεν ἀρχίζει τὸ στάδιον τοῦ Ρήγα. Ὁ γενόμενος κατὰ τὸ 1786 ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Μαυρογένης προσέλαβε τὸν Ρήγαν ὡς γραμματεῖα του. Διορισθεὶς κατόπιν ὑπ' αὐτοῦ, ὅτε ἐξερράγη ὁ μεταξὺ Τουρκίας και Ρωσίας πόλεμος, ὡς εἰς ἐκ τῶν ἐπιτηρητῶν τῶν παραδουναβίων χωρῶν και δὴ εἰς τὴν Κραϊσίαν, ἐσχέτισθη τότε μετὰ τοῦ βέη τοῦ Βιδινίου Πασδάνογλου, τοῦ ὁποῦ ἐσωσε τὴν ζωὴν και εἰς τὸν ὅποιον πρῶτον ἀνεκοίνωσε τὰ σχέδιά του περὶ ἐξεγέρσεως τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν ὑποδούλων λαῶν πάσης τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Διότι λίαν ἐνωρὶς εἰς τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τοῦ Ρήγα ἐγεννήθη ἡ σκέψις αὕτη και πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐργάζεται.

Κυρίως εἶχεν ἐξάψει τὸ πνεῦμά του ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις και αἱ μετὰ ταῦτα πολεμικαὶ νίκαι τῶν Γάλλων ὑπὸ τὸν Μέγαν Ναπολέοντα, τοῦ ὁποῦ τὴν θαύθειαν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων και τῶν ἄλλων ὑποδούλων χριστιανικῶν λαῶν ἐσκέφθη νὰ ἐπικαλεσθῆ. Εἰς τὸ ἀναμεταξὺ ταῦτα εἶχε προβῆ εἰς τὴν σύνταξιν και ἐκδοσιν διαφόρων ἔργων του, μὲ τὰ ὅποια ἤθελε νὰ μορφώσῃ τοὺς συμπατριώτας του και νὰ ἐξυψώσῃ τὸ φρόνημά των. Ὁ Μέγας Ναπολεὼν, τοῦ ὁποῦ τὴν εὐμενῆ προσοχὴν εἶχε προκαλέσει ὁ Ρήγας διὰ τινος πρωτοτύπου δώρου, ἐκάλεσεν αὐτὸν κατὰ τινα, μὴ ἀσφαλῆ ὁμῶς, πληροφορίαν ἐκ Βιέννης (ὅπου εἶχε μεταβῆ πρὸς ἐκτύπωσιν τῶν ἔργων του και

συνεννόησιν μετὰ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων φίλων του) εἰς Βενετίαν. Κατόπιν τῆς προσκλήσεως ταύτης ὁ Ρήγας ἀπέστειλε τὰ συγγράμματά του και ἄλλα ἔγγραφα, σχετικὰ πρὸς τὸ μεγαλεπήβολον σχέδιόν του εἰς Τεργέστην διὰ νὰ τὰ παραλάβῃ ὁ συνεργάτης του Ἀντώνιος Κορωνιός, Χίος. Ἀλλὰ ταῦτα ἔνεκα τῆς ἐκ Τεργέστης ἀπουσίας τοῦ Κορωνιοῦ παρελήφθησαν ὑπὸ τινος ἄλλου Ἑλληνοῦ, τοῦ Δημητρ. Οἰκονόμου, ὁ ὅποιος φοβηθεὶς ἐκ τοῦ περιεχομένου των παρέδωκεν αὐτὰ εἰς τὸν διοικητὴν τῆς Τεργέστης. Τοῦτο ἐγένεν ἀφορμὴ νὰ συλληφθῆ ὁ Ρήγας μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Μετὰ πολλὰς ἀνακρίσεις ἐχαρκτηρίσθη ὡς συνωμότης καθὼς και ἄλλοι τινὲς συνεργάται του. Ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν Τουρκίαν, ἐγνώρισε πάντα τὰ περὶ Ρήγα εἰς αὐτήν, αὕτη δὲ ἀπήτησε τὴν παράδοσιν του. Ὁ Ρήγας, μόλις ἔμαθεν, ὅτι ἐδόθη διαταγὴ νὰ σταλῆ ὡς κατὰδικος εἰς Βιέννην, ἀπεπειράθη ν' αὐτοκτονήσῃ, ἐμπήξας τρίς ἐγχειρίδιον εἰς τὴν κοιλίαν του, ἀλλ' ἡ ἀπόπειρά του δὲν ἐπέφερε και τὸν θάνατόν του. Μετὰ ἡμέρας ἱκανὰς και μὲ τὰς προσεκτικὰς φροντίδας τῶν αὐστριακῶν ἀρχῶν ἐθαραπεύθη και ἀπεστάλη εἰς Βιέννην, ὅπου ὑπεβλήθη εἰς μακροτάτας ἀνακρίσεις. Ἀποτέλεσμα τούτων ἦτο νὰ παραδοθῶν ὁ Ρήγας και οἱ συνεργάται του, ἐπὶ τὸν ἀριθμόν, εἰς τὴν Τουρκίαν. Οἱ ἐκδοθέντες παρεδόθησαν εἰς τὸν Πασάν τοῦ Βελιγραδίου, ὁ ὅποιος εἶχε διαταγὴν νὰ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ ἐκ Βιδινίου βέης Πασδάνογλος, μαθὼν τὰ θλιβερά συμβάντα τοῦ Ρήγα και τὴν ἀναμένουσαν αὐτὸν τύχην, μνήμων δὲ τῆς εὐεργεσίας του, ἠθέλησε νὰ ἀπελευθερώσῃ αὐτὸν και τοὺς φίλους του και κατέλαβε μεθ' ὀπλοφόρων του πάσας τὰς διόδους, ὅπόθεν ἦτο πιθανὸν νὰ διέλθουν αἱ ὀδηγούμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ πασὰς ὁμῶς τοῦ Βελιγραδίου ἔμαθε τὰ τῶν κινήσεων τοῦ Πασδάνογλου, εἰδοποίησε περὶ τούτων τὴν Πύλιν και ἔλαβε διαταγὴν νὰ θανατώσῃ τὸν Ρήγαν και τοὺς συνωμόχους του. Οὕτω δὲ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν ποταμὸν Ἰστρον, ὁ δὲ Ρήγας, ὁ ὅποιος κατέρριψε διὰ γρόνθου ἡμιθανῆ τὸν ἀποπειραθέντα νὰ σύρῃ αὐτὸν πρὸς τὸν ποταμὸν Τούρκον, ἐφρονεύθη διὰ πυροβόλου ἐντὸς τῆς εἰρκτικῆς του, και τὸ πτώμά του ἐρρίφθη κατόπιν εἰς

Ἀθήνησιν 1891.—δ) Σπυρ. Λάμπρου Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ Ρήγα. Μετὰ εἰκόνων και πανομοιότυπων. Ἐν Ἀθήναις 1892.—Ἔπάρχουν και πολλὰ ἄλλα μονογραφαὶ βιογραφικαὶ και ἄρθρα διάφορα, ἀλλ' οὐδὲν ἐπὶ πλέον προσθέτουν εἰς τὰς πληροφορίας τὰς δεδομένας ὑπὸ τῶν ὡς ἀνωτέρω ἔργων. Ὑποσέθηκα ὁμῶς πᾶς ὁ θέλων νὰ λάβῃ πλήρη γνῶσιν ὅλων τῶν περὶ Ρήγα γραφέντων δύναται νὰ εὖρη κατάλογον τούτων εἰς τὸ ὡς ἀνω ἔργον τοῦ Σπ. Λάμπρου: «Ἀποκαλύψεις κτλ.» εἰς τὰς σημειώσεις σελ. 99 και ἐξῆς.

τὸν ποταμόν, ὡς διηγείται ὁ συνεργάτης του Χρ. Περραιβός. Κατ' ἄλλην ὅμως ἀσφαλεστέραν πληροφορίαν ἐστραγγαλίσθη καὶ ὁ Ρήγας μετὰ τῶν λοιπῶν συνεργατῶν του. Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἀπέθανεν οὕτω κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1798, ἤτοι εἰς ἡλικίαν 41 ἐτῶν.

Διὰ τὴν ἐπιτύχην ὁ Ρήγας τὰ μεγαλουργὰ σχέδιά του, τὰ ὁποῖα ἔμειναν ἀνεκτέλεστα καὶ τὸν ὠδήγησαν εἰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἠθέλησε πρῶτον νὰ ἀφυπνίσῃ τὸ φρόνημα τῶν συμπατριωτῶν του καὶ πρὸς τοῦτο ἐπεδόθη εἰς τὴν συγγραφὴν διαφόρων ἔργων ἢ εἰς τὴν μετάφρασιν ξένων τριούτων. Ἀντὶ πάσης ἐξιστορήσεως τῆς τριαυτίτης προσπαθείας τοῦ Ρήγα προτιμότερον ἐθεώρησα νὰ παραθέσω τοὺς ἰδίους του λόγους, τοὺς ὁποίους προέταξεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα: 1»

«Πρὸς τοὺς Ἀναγνώστας.—Κάθε νουνεχῆς φιλόπατρις λυπεῖται βλέπωντας τοὺς δυστυχεῖς ἀπογόνους τῶν εὐκλεεστάτων Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἢ πάντη γεγυμνωμένους ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς φιλοσοφίας ἢ ἀφοῦ ἐγήρασαν ἐπικεκυφότες εἰς μόνον τὰ σπάνια τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου βιβλία νὰ ἐκαρποφορήθησαν πολλά ὀλίγον ἢ παντελῶς.

«Ὦντας φύσει φιλέλληνας, δὲν εὐχαριστήθην μόνον ἀπλῶς νὰ θρηνησῶ τὴν κατάστασιν τοῦ γένους μου, ἀλλὰ καὶ συνδρομήν νὰ ἐπιφέρω ἐπάσχισα ὅσον τὸ ἐπ' ἐμοί, ἀπανθίζοντας ἀπὸ τε τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης τὰ εὐσιωδέστερα τῆς φυσικῆς ἱστορίας, τὰ ὁποῖα διὰ νὰ γίνουσι πλέον εὐληπτα, συνέπονται κατ' ἐρωταπόκρισιν διδασκάλου καὶ μαθητοῦ, ἕως εἰς ἓνα μέρος.

«Ἡ αἰτία ὅπου μετεχειρίσθην ἀπλοῦν ὕψος ἦεν διὰ νὰ μὴ προξενήσω μὲ τὴν γριφοῦτητα τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς ἄλλους ἐκεῖνο ὅπου ὁ ἴδιος ἐπαθα σπουδάζωντας, νὰ ἀπεφύγω καὶ τὸ τοῦ σοφοῦ: Ἦγουν ὁ μαθητὴς ἀκούει τὴν ὀμιλίαν τοῦ διδασκάλου του εἰς τὴν παράδοσιν, καθὼς εἰς τὰ σπάργανα ἤκουσε τὴν πολυλογίαν τῆς τροφῆς του. Μὲ φαίνεται πῶς ἀναθρέφοντάς τον χωρὶς

νὰ καταλαμβάνη τίποτις ἀπ' ὅσα τὸν λέγουσι, ὡρελεῖται καθ' ὑπερβολήν.»

«Οἱ παιδαγωγοὶ ξαπλώνουν μὲ πολλὴν ἐμψυχῶσιν τὰς διδασκαλίας ὅπου δίδουν εἰς τοὺς μαθητάς τους, αἱ ὁποῖαι εἶναι λέξεις καὶ πάλιν λέξεις καὶ αἰωνίως λέξεις.

«Ὅθεν ἀφορῶντας ὁ σκοπός μου εἰς τὸ νὰ ὡρελήσω τὸ γένος μου καὶ ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν νὰ ἐπισωρεύσω λέξεις, αὐτό μου τὸ ἀπάνθισμα ἔπρεπε νὰ τὸ ἐκθέσω ὅσον τὸ δυνατόν, ὅπου νὰ τὸ καταλάβουν ὅλοι, καὶ ν' ἀποκτήσουν μίαν παρμικρὰν ἰδέαν τῆς ἀκαταλήπτου φυσικῆς.

«Ἀναγινώσκοντες λοιπὸν, εἰ μὲν ἀγχίνοες ἀεὶ ἐπικαρπῶνται τὰ ὠφέλιμα, εἰ δὲ τρόφιμοι ἤδη καὶ θιασῶται τῆς φυσικῆς, ἀεὶ μὴ μὲ κατηγορήσουν διὰ τὸ ὕψος, ἀλλ' ἀεὶ καταβάλουν εὐμενῶς ἕκαστος ἕρανον ὅ,τι βούλεται, ὅπου βουηθούμενον πανταχόθεν, νὰ ἀναλάβῃ τὸ πεπτωκὸς ἑλληνικὸν γένος. Ἐρρωσθε. Ὁ Ρήγας.»

Τὸ «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα» εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τῆς συγγραφικῆς ἐργασίας τοῦ Ρήγα χάριν τῆς μορφώσεως τῶν συμπατριωτῶν του. Ἐξέδωκεν ἀλληλοδιαδόχως καὶ διάφορα ἄλλα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀπέβλεπον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἀλλὰ τὰ περισσότερα τούτων ἐπεδίωκον κυρίως νὰ ἐξεγείρουν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὀλοκληρωτικῶς τὴν πατριωτικὴν συνείδησιν. Καὶ πρὸς τοῦτο προέβαιεν εἰς συγγραφὴν καὶ ἐκδοσιν ἔργων, τὰ ὁποῖα ὠμίλουν περὶ πατρίδος καὶ ἄλλων ὑψηλῶν αἰσθημάτων ἢ ὑπενθύμιζον τὴν πάλαι δόξαν τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω λοιπὸν μετέφρασε μέρος (τὸν Δ' τόμον) τοῦ «Νέου Ἀναχάρσιδος» τοῦ ἀβδᾶ Barthelemy, μετὰ τοῦ Γ. Βενδότου, τὸ ὅποιον καὶ ἐξέδωκε, τὸν «Ἡθικὸν Τρίπουν», ἤτοι τὸ δράμα τοῦ Ἰταλοῦ Μεταστασίου «Τὰ Ὀλύμπια», τὴν «Βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων» τοῦ Μαρμοντέλ καὶ τὸν «Πρῶτον Ναύτην», ποίημα τοῦ Γερμανοῦ Γέσνερ· τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο κατὰ μετάφρασιν τοῦ συνεργάτου του Γεωργίου Κορωνιοῦ. Μετέφρασε τὸ γαλλικὸν πολίτευμα τοῦ 1793 καὶ ἐτροποποίησεν αὐτὸ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν μέλλουσαν νὰ ἀπελευθερωθῇ Ἑλλάδα, συνέταξεν ἐπίσης καὶ ἐξέδωκε τὸ «Σύνταγμα 1» ἤτοι «Νέα πολι-

1.—Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τοῦ Ρήγα ἔχει οὕτω: Φυσικῆς Ἀπάνθισμα. Διὰ τοὺς ἀγχίνοους καὶ φιλαμαθεῖς Ἕλληνας, ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου ἐρανισθὲν παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ Θεσσαλοῦ, οὐτινος ἀναλώμασιν ἐξεδόθη πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἐμογενῶν. Ἐν Βιέννῃ. Ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ εὐγενοῦς Πράττηερ 1790

1.—Τοῦ «Συντάγματος» διεσώθη ἓν μόνον ἀντίτυπον· ἐκ τούτου δὲ ἀνεδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «Παρθενῶν» τόμ. Α' (1871) σελ. 506 καὶ ἐξῆς. Νέα ἀναδημοσίευσίς αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ τὸ 1926.

τική διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν μεσογείων νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας. Ὑπὲρ τῶν Νόμων καὶ τῆς Πατρίδος. Ἐλευθερία, ἰσοτιμία, ἀδελφότης». Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐδημοσίευσεν καὶ τὴν «Χάρταν τῆς Ἑλλάδος», εἰς τὴν ὁποίαν ἐχάρασσε τὰ ἑλληνικὰ ἔθρια ἀπὸ τὴν Λυκίαν καὶ τὴν Βιθυνίαν μέχρι τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς Δυτικῆς θαλάσσης.

Ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ ἦτο καὶ ἡ ἐκ τῆς γαλλικῆς μετάφρασις καὶ δημοσίευσις τοῦ «Σχολείου τῶν Ντελικάτων Ἑραστῶν»¹, διότι ὁ Ρήγας ἐφρόνει, εἰ χάριν τῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ ἔπρεπε νὰ προσφέρωνται εἰς αὐτὸν καὶ βιβλία διασκεδαστικά. Εἰς τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ παρενέθεσε καὶ πλῆθος ποιημάτων τῶν Φαναριωτῶν ποιητῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἐγινέ προηγουμένως λόγος, καὶ τὰ ὅποια ποιήματα περιελήφθησαν καὶ εἰς τὸ ὀλίγον κατόπιν ἐκδοθὲν παρόμοιον βιβλίον «Ἐρωτος ἀποτελέσματα». Θὰ ἦτον ἴσως τολμηρὸν νὰ υποθέσῃ τις, ὅτι ἐκ τῶν τόσων ποιημάτων, τὰ ὅποια κατεχωρήθησαν εἰς τὸ «Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἑραστῶν», μερικὰ πιθανὸν νὰ εἶναι τοῦ Ρήγα, διότι ἡ ὄλη ὑφὴ τούτων ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τῶν ποιημάτων τοῦ ὄνειρευομένου τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του. Ἄλλ' ἀφοῦ ἦτο καὶ οὗτος ποιητὴς καὶ μετέφρασε τοιοῦτο βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἐδίστασε νὰ καταχωρήσῃ ποιήματα ἄλλων, οὐδὲν παράδοξον νὰ παρενέθεσε καὶ ἰδικά του.

Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὅμως ἔργον τοῦ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τοὺς σκοποὺς τῆς ὅλης δράσεώς του καὶ δίδει εἰς αὐτὸν ἀπολύτως τὸ δικαίωμα νὰ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν λογίων τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, εἶναι τὰ πατριωτικὰ ποιήματά του, κυρίως δὲ ὁ πολὺς θούριός του. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα ἴσως νὰ μὴ δύναται νὰ ὑποστῇ ἀνευ ζημίας τῆς τὴν αὐστηρὰν ἐξέτασιν τῆς κριτικῆς. Ἀλλὰ τὰ ποιήματα ταῦτα εὐρὸν τριαύτην ἀπήχησιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν,

¹ Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἔχει οὕτω: Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἑραστῶν, ἦτοι βιβλίον ἠθικόν, περιέχον τὰ περίεργα συμβιβηκότα τῶν ὠραιότερων γυναικῶν τοῦ Παρισίου, ἀκμαζουσῶν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα. Ἐκ τῆς Γαλλικῆς διαλέκτου νῦν πρῶτον μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ Ρήγα Βαλσεινῆ Θετταλοῦ. Ἐν Β. ἐννῆ τῆς Αὐστρίας. Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἰωσήπου τοῦ Βιὺμπεστέρου 1790.

ἐπέδρασαν τόσον ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, ἠγαπήθησαν τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ εὐρον τόσους ἀπομιμητάς των, ὥστε ἡ κριτικὴ ἐξέτασις των νὰ παρέλκῃ, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ καταστρέψῃ τὴν περιβάλλουσαν αὐτὰ αἴγλην. Ὁ Ρήγας ἤθελε νὰ φρονηματίσῃ τοὺς ὁμογενεῖς του, νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς τὸν πόθον τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ κινήσῃ τὸ μῖσος κατὰ τῆς τυραννίας. Τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπέτυχεν ἀπολύτως χρησιμοποιήσας μέσα ἀπλᾶ. Ἡ τέχνη δὲν ἔχει καὶ πολλὴν θέσιν εἰς τοιαῦτα ζητήματα. Ἡ πατριωτικὴ χορδὴ ἠγεῖ ἰσχυρῶς, ὡς ἤθελεν ὁποιητῆς.

Ὁ Ρήγας οὐδὲν πλέον ἐπεζήτησε. Ὁ θούριός του κατέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παιήσεως, τὴν θέσιν τὴν ὁποῖαν κατέχει καὶ ὁ παρόμοιός του θούριος τοῦ Γάλλου Ρουζὲ Δελίλ, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸν τίτλον «Μασσαλιῶτις» καὶ ὁ ὁποῖος ἐγινεν ὁ ἔθνικὸς ὕμνος τῶν Γάλλων. Ἡ λυρική δύναμις καὶ τὸ ποιητικὸν κάλλος τούτου οὐδὲν εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ τὸν θούριον τοῦ Ρήγα. Ἡ ποιητικὴ ἀξία τῶν τοιούτων ποιημάτων κρίνεται μᾶλλον ἐκ τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποῖαν ἔχουν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐκείνων, πρὸς οὓς ἀπευθύνονται, ἢ ἐκ τῆς τεχνικῆς τελειότητός των. Ἄλλως τε καὶ κατὰ τὴν ἐμπνευσιν καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τὰ ποιήματα τοῦ Ρήγα δὲν εἶναι κατώτερα ἀπὸ τὰ περισσότερα πατριωτικὰ. Καὶ ὁ περίφημος τοῦ Τυρταίου θούριος δὲν εἶναι ποίημα ὑψηλῆς τέχνης ἠλέκτριζεν ὅμως τοὺς ἀκούοντας ἢ ψάλλοντας αὐτὸν ὅσον οὐδὲν τῶν ἐντέχνων ποιημάτων. Ἀναγινώσκοντες καὶ σήμερον τὸν θούριον τοῦ Ρήγα, ἐννοοῦμεν ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐγράφη οὗτος καὶ πρὸς ποῖον σκοπὸν. Ἡ ἄτεχνος ἴσως καὶ ἀπλῆ αὐτὴ ποίησις ὁμιλεῖ ἰσχυρῶς καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν τόσου χρόνου ἀπὸ τῆς συλλήψεώς της:

*Ὡς ποτε παλληκάρια νὰ ζῶμεν στὰ στενά,
Μονάχοι σὰν λιοντάρια σταῖς ράχαις στὰ βουνά,
Σπηλιῶς νὰ κατοικῶμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιά,
Νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν κόσμον γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά;
Νὰ χάνωμεν ἀδέλφια, πατρίδα καὶ γονεῖς,
Τοὺς φίλους τὰ παιδιά μας κι' ὄλους τοὺς συγγενεῖς;
Καλλῶναι μὴ, ὥρας ἐλεύθερη ζωῆ,
Παρὰ σαράνια χρόνους σκλαβιά καὶ φυλακῆ.
Τι σ' ὠφελεῖ κι' ἂν ζήσης καὶ ἔλθῃ σιὴ σκλαβιά;
Στοχάσου πῶς σὲ ψάλλουν καθ' ὥρα στὴ φωτιά.*

Βαζύργης, δρογουμάνος, ἀφέντης κι' ἄν σταθῆς
 Ὁ τύραννος ἀδίκως σὲ κάνει νὰ χαθῆς.
 Δουλεύεις ὀλημέρα εἰς ὄ,τι κι' ἄν σοῦ πῆ,
 Κι' αὐτὸς πωσιζέει πάλιν τὸ αἷμά σου νὰ πιῆ.
 Ὁ Σούτζος κι' ὁ Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβῆς
 Γκίκας καὶ Μαυρογένης καθρέπτης εἰν' ἰδῆς.
 Ἄνδρεςιοι καπετάνιοι, παπάδες, λαϊκοὶ
 Σκοτώθηκαν κι' ἀγάδες μὲ ἄδικο σπαθί.
 Κι' ἀμέτρητ' ἄλλοι τόσοι καὶ Τούρκοι καὶ Ρωμιοί,
 Ζωὴν καὶ κλοῦτιον χάνουν χωρὶς καμιὰ ἀφορμή.
 Ἐλάτε μ' ἓνα ζῆλον σὲ τοῦτον τὸν καιρὸν,
 Νὰ κάμωμεν τὸν ὄρκον ἐπάνω στὸν σταυρὸν.
 Σὰς κρύζει ἡ πατρίδα, σὰς θέλει, σὰς πονεῖ,
 Ζητᾷ τὴν οὐδουμένην σας μὲ μηρικὴ φωνή.
 Συμβούλους προκομμένους μὲ πατριωτισμὸν
 Νὰ βάλωμεν εἰς ὄλα νὰ δίδουν ὄρισμόν.
 Ὁ νόμος νᾶναι ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὁδηγός.
 Καὶ τῆς πατρίδος ἕνας νὰ γίνῃ ἀρχηγός.
 Γιατὶ κι' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τῇ σκλαβιά
 Νὰ ζῶμε σὰν θηρία εἰν' πιὸ σκληρὴ φωτιά.
 Καὶ τότε μὲ τὰ χέρια ψηλὰ στὸν οὐρανὸν
 Ἄς ποῦμε ἀπ' τὴν καρδιά μας ἑτοῦτα στὸν θεόν.
 «Ὡ βασιλεῦ τοῦ κόσμου, ὀρκίζομαι σὲ Σε»
 «Στὴν γνώμην τῶν τυραννῶν νὰ μὴν εἰθῶ ποτέ.»
 «Μήτε νὰ τοὺς δουλεύσω, μήτε νὰ πλανηθῶ.»
 «Εἰς τὰ ταξίματά τους νὰ μὴ παραδοθῶ.»
 «Ἐνὸσφ ζῶ στὸν κόσμον ὁ μόνος μου σκοπός»
 «Γιὰ νὰ τοὺς ἀφανίσω θὲ νᾶναι σταθερός.»
 «Πιστὸς εἰς τὴν πατρίδα συντρίβω τὸν ζυγόν,»
 «Ἀχώριστος νὰ ἦμαι ἀπὸ τὸν στρατηγόν.»
 «Κι' ἄν παραβῶ τὸν ὄρκον ν' ἀστράψῃ ὁ οὐρανός»
 «Καὶ νὰ μὲ κατακάψῃ νὰ γένω σὰν καπνός.»
 Σ' ἀνατολὴ καὶ δύσει καὶ νότον καὶ βοριᾷ
 Γιὰ τὴν πατρίδα ὅλοι νᾶχωμεν μιὰ καρδιά.
 Στὴν πίστιν του καθένας ἐλεύθερος νὰ ζῆ,
 Στὴν δόξαν τοῦ πολέμου νὰ τρέξωμεν μαζί,
 Ὅσ' ἀπ' τὴν τυραννίαν πῆγαν στὴν ξενητεία
 Στὸν τόπον του καθένας ἄς ἔλθῃ τώρα πιά.
 Ἡ Ρούμελη τοὺς κρύζει μ' ἀγκάλας ἀνοικίας,
 Τοὺς δίδει βιὸ καὶ τόπους, ἀξίας καὶ τιμάς.
 Ὡς πότε ὀφφικιάλος σὲ ξένους βασιλεῖς;
 Ἐλα νὰ γίνῃς αὐλὸς δικῆς σου τῆς φυλῆς.
 Κάλλιο γιὰ τὴν πατρίδα κανένας νὰ χαθῆ

Ἡ νὰ κρεμάσῃ φουρντα γιὰ ξένον στὸ σπαθί.
 Καὶ ὅσοι προσκυνήσουν, δὲν εἶναι πλιὸ ἐχθροί,
 Ἀδέλφια μας θὰ γένουν, ἄς εἶναι κ' ἔθνημοι.
 Μὰ ὅσοι θὰ τολμήσουν ἀντίκρου νὰ σταθοῦν
 Ἐκεῖνοι καὶ δικοὶ μας ἄν εἶναι, ἄς χαθοῦν.
 Τί στέκει; Πασβαντζόγλου τόσον ἐκστατικός;
 Τινάξου στὸ Μπαλκάνι φώλιασε σὰν ἄετός.
 Τοὺς μπούφους καὶ κοράκους καθόλου μὴ ψηφῆς.
 Μὲ τὸν ραγιά ἐνώσου, ἄν θέλῃς νὰ νικᾷς.
 Σιλλατρα καὶ Βραῖλα, Σμαῆλι καὶ Κιλί,
 Βεντέρι καὶ Χοτῆνι ἑσένα προσκαλεῖ.
 Στρατεύματά σου στείλε, κ' ἐκεῖνοι προσκυνοῦν,
 Γιατὶ στὴν τυραννίαν νὰ ζήσουν δὲν μποροῦν.
 Βουλγάροι κι' Ἀρβανίτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοί,
 Ἀράπηδες καὶ Ἀσπροι μὲ μιὰ κοινὴ ὁρμή,
 Γιὰ τὴν ἐλευθερίαν νὰ ζώσουμε σπαθί,
 Πῶς εἴμεσθ' ἀνδρειωμένοι παντοῦ νὰ ἔακουσθῆ.
 Σουλιῶται καὶ Μυνιάται λιοντάρια ἔακουστά,
 Ὡς πότε σταῖς σπηλιῖς σας κοιμᾶστε σφαλιστά;
 Μαυροβουνιοῦ καπλάνια, Ὀϊύμπου σταυραστοί,
 Κι' Ἀγράφον τὰ ξεφτέρια γενῆτε μιὰ ψυχή.
 Σπεισῶν, Ἰαρών καὶ Ὑδρας θαλασσινὰ πουλιά,
 Ὁ νόμος σὰς προσιτάζει νὰ βάλετε φωτιά,
 Νὰ κάψτε τὴν ἁρμάδα τοῦ καπετᾶν Πισιά,
 Νὰ μπῆτε εἰς τὴν Πόλιν, κ' εἰς τὴν ἀγιά Σοφιά.
 Καὶ ὅσοι τοῦ κελέγου τὴν τέχνην ἀγροικοῦν,
 Ἐδῶ ἄς τρέξουν ὅλοι τυραννούς νὰ νικοῦν.
 Μ' ἐμᾶς κ' ἐσεῖς Μαλιτέζοι γενῆτε ἓνα κορμί,
 Κατὰ τῆς τυραννίας ριχθῆτε μὲ ὁρμή.
 Τοῦ Μισιριοῦ ἀσλάνια γιὰ πρώτη σας δουλειά
 Δικόν σας εἶα βέην κάμετε βασιλιά.
 Χαράτζει τῆς Αἰγύπτου στὴν Πόλ' ἄς μὴ φανῆ.
 Γιὰ νὰ προφήσῃ ὁ λύκος, ὅπου σὰς τυραννεῖ.
 Καὶ σὺ ποῦ στὸ Χαλέπι ἐλεύθερα φροναῖς,
 Πασᾶ, καιρὸν μὴ χάνῃς στὸν κάμπον νὰ φανῆς.
 Μὲ τὰ στρατεύματά σου εὐθύς νὰ σηκωθῆς
 Στῆς Πόλης τὰ φερμάνια πιεὲ νὰ μὴ δοθῆς.
 Ποτὲ μὴ στοχουσθῆτε πῶς εἶναι δυνατός,
 Καρδιακτυπῆ καὶ τρέμει σὰν τὸ λαγὼ κι' αὐτός.
 Τρακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τὸν ἔκαμαν νὰ διῆ,
 Πῶς δὲν μπορεῖ μὲ τόπια μπροστὰ τους νὰ εὐγῆ.
 Λοιπὸν γιατί ἀργεῖτε, τί στέκεσθε νεκροί;
 Σπυνήσατε μὴν ἦσθε ἐνάντιοι κ' ἐχθροί.

Πῶς οἱ προπάτορές μας ὤμοσαν σὺν θηριῶν,
 Γιὰ τὴν ἐλευθερίαν πηδοῦσαν σιὴν φωτιά ;
 Ἔτσι κι' ἡμεῖς ἀδέλφια, ν' ἀρπάξωμεν γιὰ μιὰ
 Ἕν ἄρματα, καὶ νὰ βγοῦμεν ἀπ' τὴν πικρὴ σκλαβιά.
 Νὰ σφάξωμεν τοὺς λύκους, ποὺ τὸν ζυγὸν βασιοῦν
 Καὶ χριστιανοὺς καὶ τούρκους σκληρὰ τοὺς τυραννοῦν.
 Στεριάς καὶ τοῖς πελάγου νὰ λάμνη ὁ σταυρὸς
 Κ' εἰς τὴν δαιμοσύνην νὰ σκύνη ὁ ἐχθρὸς.
 Ὁ κόσμος νὰ γλυτώσῃ ἀπ' αἴτην τὴν πληγὴ
 Κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν, ἀδέλφια, εἰς τὴν γῆ¹.

Οἱ ποιηταὶ συχνὰ εἶναι προφήται. Ὅσα ὠνειρεύθη ὁ Ρήγας περὶ ἐλευθερίας τῶν ὑπὸ τὴν Τσερκίαν δουλευόντων λαῶν καὶ δασα ἐκήρυσσε διὰ τοῦ θουρίου του ὡς προτρεπτικὰ πρὸς ἐξέγερσιν αὐτῶν ἐπηγήθευσαν ἔλα. Πάντες σχεδὸν οἱ προκαλούμενοι ὑπ' αὐτοῦ νὰ ἐξεγερθεῖν κατὰ τοῦ τυράννου λαοὶ ἀπηλευθερώθησαν· καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Αἰγύπτιοι ἀπέκτησαν Αἰγύπτιον βασιλέα. Ταῦτα μαρτυροῦν ὅτι ὁ θούριός του ἦτο ποίημα, γεννηθὲν ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ πατριωτικὰ ὄνειρά του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν τοῦ τί ἠδύνατο νὰ γίνῃ.

Καὶ αἱ ἄλλαι ὀλίγαι διασωθεῖσαι ποιήσεις τοῦ Ρήγα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος διαπνέονται καὶ εἰς τὸν αὐτὸν πατριωτικὸν καὶ προτρεπτικὸν τόνον ἔχουν γραφῆ. Ἡ γαλλικὴ «Μασσαλιώτις» εἶχεν ἐπιδράσει ἰσχυρῶς ἐπὶ τῆς ποιητικῆς διαθέσεώς του, ἀφοῦ μάλιστα καὶ παρέφρασεν αὐτὴν μὲ τὸ ποίημά του «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων», τὸ θεωρούμενον πρότερον καὶ ἐπὶ μακρὸν ὡς ὁ

¹ Ὁ θούριος τοῦ Ρήγα ἐτυπώθη τὸ πρῶτον κατὰ Μάγον τοῦ 1797 μετὰ τῆς ἀναστατικῆς προκηρύξεως, ἀλλὰ τὰ ἀντίτυπα κατεσχέθησαν καὶ ὀλίγιστα ἐξ αὐτῶν διασώθησαν, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα μόνον ἓν. Ἀνετυπώθη κατόπιν εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὸ 1817. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐκδόσεως ταύτης οὐδὲν ἀντίτυπον διασώθη. Ἐκυκλοφόρει ὁμοίως πολὺ χειρογράφως. Ὁ Φωριέλ περιέλαβεν αὐτὸν εἰς τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὸ 1825 «Δημοτικὰ Τραγούδια τῆς Ἑλλάδος» καὶ κατόπιν ἀνεδημοσιεύθη εἰς διαφόρους ποιητικὰς ἀνθολογίας, ἀλλὰ πάντοτε ἐλλιπῆς. Ὁ Χρ. Περραιβὸς κατεχώρησεν αὐτὸν εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Ρήγα ὡς διέσωζεν αὐτὸν ἡ μνήμη του. Ὁ Δημ. Φωτιάδης ἐδημοσίευσε ποιήματα τοῦ Βελεστινλή μὲ τὸν τίτλον: «Ἕγνος τοῦ πρωτομάρτυρος Ρήγα τοῦ Φεραίου μετὰ συνόδου δημογραφίας αὐτοῦ Ἀθήνησι 1878». — Ἐθεώρησα ὀρθὸν νὰ δημοσιεύσῃ ἐνταῦθα ἐλόκληρον τὸν θούριον, διότι ἡ παράθεσις ἀποσπασμάτων θὰ ἦτο μᾶλλον πρὸς ζημίαν τοῦ ποιήματος.

κυρίως θούριος ὕμνος του, μέχρις αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς ἀνακρίσεώς του ὑπὸ τῶν αὐστριακῶν ἀρχῶν διεπιστώθη, ὅτι ὁ θούριός του ἦτο τὸ «Ὡς τότε παλληκάρια.»

Ὁ Ρήγας καὶ εἰς τὰ ποιήματά του καὶ εἰς τὰ πεζογραφήματά του ἐχρησιμοποίησε τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, ὡς εἶχε διαμορφωθῆ αὕτη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐρμώμενος ἀπὸ τῆς σκέψεως, ὅτι μὲ τὴν γλῶσσαν αὐτὴν ἔπρεπε νὰ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν λαὸν διὰ νὰ ἐννοῆται ὑπ' αὐτοῦ καὶ διὰ νὰ τὸν συγκινή. Καὶ ὄντως κατώρθωνε τὸν σκοπὸν του· συνεκίνει βαθύτατα καὶ ὅταν ἀπήγγελλεν ὁ ἴδιος τοὺς πλήρεις πατριωτικῶς πυρὸς στίχους του καὶ ὅταν ἀνεγινώσκοντο δημοσίᾳ ἢ ἱεροκρυφίως. Παλαιότερος λόγιος καὶ ἐκ τῶν διδασκάλων τοῦ γένους, ζήσας εἰς χρόνους πλησιεστέρους πρὸς τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ποιήματα τοῦ Ρήγα ἐθέρμαινον τὰς ψυχὰς καὶ συνεκίνουν, ὡς ἐξῆς περιγράφει τὴν αἴσθησιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμνον ταῦτα εἰς τοὺς Ἕλληνας: «Μὲ γλῶσσαν τόσον δημώδη, ὥστε τὴν ἐκαταλάμβανε πᾶσα τάξις Ἑλλήνων, εἰς νόμον μουσικόν, ὅστις ἦτο πάγκοινος εἰς τὰ στόματα ὅλης τῆς κατωτάτης κλάσεως τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐσύνθεσεν ὠδὴν παθητικωτάτην, διὰ τῆς ὁποίας ἐκάλει ἔλους εἰς τὰ ὅπλα διὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν ἀρχαίαν τῶν δόξαν καὶ ἐλευθερίαν... Ἀλλὰ τὰ τραγούδιά του διεδόθησαν κατ' ὀλίγον εἰς ὅλον τὸ γένος. Μικροὶ καὶ μεγάλοι καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐψάλλον τὴν τοῦ Ρήγα ὠδὴν εἰς πᾶν συμπόσιον καὶ εἰς πᾶσαν συντροφίαν. Μ' ὅλον ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐψάλλετο ὡς εὐμορφον τραγούδιον, ἤρχισεν ὁμοίως κατ' ὀλίγον νὰ ἐνεργῆ ψυχικῶς· καὶ ὅσον ἐπερίσσευον αἱ ἐκ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ θλίψεις τῆς Ἑλλάδος, τόσον περισσότερον ἐτιμᾶτο ἡ θούριος αὕτη ὠδή»¹.

Δὲν εἶναι γνωστὸν πόσα καὶ ποῖα ποιήματα ἔγραψεν ὁ Ρήγας. Τὰ φερόμενα σήμερον ὡς ἰδικὰ του εἶναι ὀλίγα· κατὰ δὲ τὴν βεβαίωσιν τοῦ συνεργάτου του Χρ. Περραιβοῦ καὶ αὐτὰ μᾶλλον ἀποσπάσματα. Εἶναι ὁμοίως λίαν γνωστὴ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἔσχον ταῦτα ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ μετ' αὐτὴν, ἀλλὰ

1. — Κ. Κούμας εἰς: «Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων» τόμος IB'. σελ. 601.

καὶ ἐπὶ διαφόρων πατριωτικῶν ποιητῶν, εἰ ὅποιοι τὰ ἐμιμήθησαν πιστῶς. Ἐπῆλθε δὲ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τόση σύγχυσις διὰ τὰ ποιήματα ταῦτα, ὥστε κατήντησε πολλὰ τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἄλλων γνωστῶν ἢ ἀγνώστων ποιητῶν ν' ἀποδίδωνται εἰς τὸν Ρήγαν. Ἀκόμη καὶ τὸ ποίημα τοῦ Ἀδάμ. Κοραῆ:

*Φίλοι μου συμπατριῶται,
Δοῦλοι νῆμεθα ὡς πότε
Τῶν ἀχρεῶν Μουσουλμάνων κτλ.*

ἐθεωρεῖτο ὡς συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Ρήγα.

Ἡ ἀπλὴ λοιπόν, ἴσως δὲ καὶ ἀτεχνος κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς αὐστηρῆς κριτικῆς ποίησις αὕτη, γέννημα ὅμως ἀγνὸν τῆς φιλελευθέρου ψυχῆς τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνδρός, ὑπῆρξεν ἢ ποίησις, ἢ ὁποῖα ἠλέκτρισε τὴν ψυχὴν ὀλοκλήρου λαοῦ καὶ ἀφύπνισε κοιμωμένας συνειδήσεις. Ἐπέφερεν ἀποτέλεσμα, οἷον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ μόνον ἢ ποίησις ἑνὸς ὑπεράγαν μεγάλου ποιητοῦ. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἤκουσε τὸν ποιητὴν, τὸν ὅποιον ἐπόθει καὶ ἀνέμενε. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν δὲ ἐπακριβῶς ὅλην αὐτὴν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀπλῆς ποιήσεως τοῦ Βελεστινλῆ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ συναισθανθῶμεν τὸν συγκλονισμὸν, τὸν ὅποιον ἐπέφερεν εἰς καρδίαν καὶ πνεύματα, πρέπει νὰ μεταφερθῶμεν νοερῶς εἰς τοὺς χρόνους ἐκεῖνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ὀλόκληρον ἔθνος, στενάζον ὑπὸ τὸν βαρῦτατον τῶν ζυγῶν καὶ ἀτενίζον πρὸς τὸ μέλλον μετὰ κρυφίων ἐλπίδων, ἤκουσεν αἴφνης φωνήν, μὴ ἀκουσθεῖσαν ἀπὸ ἑκατοντάδων ἐτῶν καὶ ἀνταποκρινομένην πρὸς ὅ,τι ὠνειροπόλει μὲν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐτόλμα νὰ φαντασθῇ ὡς δυνάμενον νὰ πραγματοποιηθῇ τοῦλάχιστον ταχέως. Οὕτως ἀντικρύζοντες τὴν ποίησιν τοῦ Βελεστινλῆ, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν πραγματικὴν σημασίαν τῆς καὶ ἀξίαν τῆς διὰ νὰ κατατάξωμεν αὐτὴν πλησίον τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὡς ἐκπροσωποῦσαν τοὺς πόθους τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν δὲ ταύτην ὁ Ρήγας εἶναι ὁ ἀληθῶς ἐθνικὸς ποιητὴς, τὸν ὅποιον ἔσχεν ἢ Ἑλλάς ἀπὸ τῆς ὑποδουλώσεώς τῆς καὶ ἐντεῦθεν.

Οἱ Ζακύνθιοι ποιηταί. — Ἡ ἐνετικὴ κυριαρχία ἐπὶ ἑλληνικῶν χωρῶν μετὰ τὴν πτώσιν καὶ τῆς Κρήτης ὑπὸ τοὺς Τούρκους κατὰ τὸ 1669 περιορίσθη μόνον εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Αἱ νῆσοι αὗται μετὰ ποικίλας ἱστορικὰς περιπετείας εἶχον περι-

ἔλθει εἰς τὴν ὀριστικὴν κατοχὴν τῶν Ἑνετῶν περὶ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος, ἢ δὲ κατοχὴ διήρκεσε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18ου. Κατὰ τὴν τριακοσιετῆ ταύτην ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν ἔπαυσεν ὑφισταμένη εἰς αὐτάς. Καίτοι ἡ διοικήσις τῶν Ἑνετῶν δὲν εἶχε καταβάλλει ἰδιαιτέραν τινὰ φροντίδα διὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐν τούτοις οὐδόλως παρεμπόδισε πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς τοιοῦτον σκοπόν· ἀπ' ἐναντίας μάλιστα καὶ ἠὺνδοί καὶ ὑπεστήριζεν αὐτήν. Ὅθεν καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τοῦτο χρονικὸν διάστημα τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας εἰς τὰς Ἰονίους νήσους δὲν ἔλειψαν ἐξ αὐτῶν οἱ λόγιοι ἄνδρες, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν—ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς χώρας—ἔγραψαν εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἐπὶ πλεόν κατά καιροὺς εἰς τὰς μεγαλειτέρας τῶν Ἰονίων νήσων, Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον, ἰδρύοντο ἀπ' ἑνὸς Ἀκαδημίαι—κατὰ τὸ συστηματῶν ἰταλικῶν τοιοῦτων—βραχύβιοι μὲν, ἀλλὰ πάντως ἐκδηλωτικαὶ τῆς ὑπάρξεως πνευματικῆς τινος ζωῆς, καὶ ἀπ' ἐτέρου κοινοτικῆς σχολεῖα, ὅπου ἐδιδάσκοντο ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἢ λατινικὴ καὶ ἢ ἰταλική. Ἡ τελευταία αὕτη ἕνεκα διαφόρων, πολιτικῶν ἰδίως, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶν λόγων εἶχε διαδοθῆ εὐρέως εἰς τὰς νήσους καὶ οὐδεὶς σχεδὸν ἐγγράμματος εὐρίσκετο ἀγνοῶν αὐτήν· καὶ ὁ πολὺς δὲ λαὸς τὴν ἐχρησιμοποιοῦσε ὄχι ὀλίγον, καίτοι κυρίαν γλῶσσαν τοῦ εἶχε τὴν ἀπλὴν ἰδικὴν του. Εὐνόητον ποῖαν ἐπίδρασιν ἢ γνῶσιν αὕτη τῆς ἰταλικῆς εἶχε καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων πνευματικῶν δημιουργημάτων τῶν Ἑπταννησίων λογίων, οἱ ὅποιοι, ἰταλομαθεῖς ὄντες, ἐγνώριζον καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογοίαν.

Ἀλλὰ κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ἐνῶ τῆς ἐπίδρασεως ταύτης κατὰ τὸν 16ον καὶ μέρος τοῦ 17ου αἰῶνος ἔχομεν ἱκανὰ ὅπως-δήποτε μαρτύρια μὲ ἔργα γραφέντα εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἔχομεν τόσον ὀλίγα, ὥστε νὰ ἴσουσινται σχεδὸν πρὸς τὸ μηδέν. Καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα εἶναι Ζακυνθίων μόνον ποιητῶν. Εἰς τὴν Ζάκυνθον ἢ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ποιητικὴ καὶ γενικῶς φιλολογικὴ ἐκδήλωσις παρουσιάζεται ἐκάστοτε μὲ ἔργα τινά, διασωθέντα μέχρις ἡμῶν, εἰς τὰς ἄλλας ὅμως Ἰονίους νήσους δὲν συμβαίνει τὸ αὐτό. Ὑπῆρξε καὶ εἰς ταύτας ἀνάλογος ἐκδήλωσις καὶ οὐδὲν λείψανόν τῆς διεσώθη

ἢ διασωθὲν παραμένει ἄγνωστον; ἢ ὄντως δὲν ὑπῆρξε; Περὶ τούτου οὐδὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν. Στηριζόμενοι εἰς τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας καὶ εἰς τὰ διασωθέντα ἔργα, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν, σήμερον, ὅτι μόνον Ζακυνθίων τοιαύτην ἐκδήλωσιν ἔχομεν πραγματικῶς. Βεβαίως δὲν ἔλειψαν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων νήσων αἱ λόγιοι καὶ ἱκανοὶ μάλιστα τὸν ἀριθμὸν· ἀλλὰ τὰ ἔργα τούτων ἔχουν γραφῆ ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ἢ εἰς τὴν ἰταλικὴν κατὰ προτίμησιν, ἢ εἰς τὴν λατινικὴν. Ὅθεν ἀναγκαστικῶς εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἐξετάσεως τῆς λυρικῆς ποιήσεως—τῆς ἐξετάσεως τῶν ἄλλων ποιημάτων διαφορετικοῦ περιεχομένου ἀφιεμένης διὰ τὸ οἰκτεῖον μέρος—θα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ὀλίγους λυρικοὺς ποιητὰς, οἱ ὅποιοι ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν τελευταίαν κυρίως δεκαετηρίδα τοῦ 18ου αἰῶνος.

Πρὶν ἡμῶς προβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν περὶ τοὺς λυρικοὺς τούτους ποιητὰς, δυνάμεθα νὰ σταματήσωμεν ἐπ' ὀλίγον εἰς τοὺς στίχους ἑνὸς ἄλλου, ὁ ὅποιος ἔγραψε κατὰ τὰ μέσα ἀκριβῶς τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τοῦ ὁποίου τὸ σύντομον ποιητικὸν ἔργον ἐγνώσθη μόλις ἐσχάτως. Ὁ στιχουργὸς οὗτος ὀνομάζεται Στέφανος Ξανθοπούλος. Ἡ μόνη γνωστὴ περὶ αὐτοῦ πληροφορία εἶναι, ὅτι κατὰ τὸ 1750 εὗρισκετο εἰς τὴν φυλακὴν, διότι εἶχε φονεύσει Σιγοῦρόν τινα, καὶ ὅτι ἐντὸς τῆς φυλακῆς ἔγραψε μερικὰ στιχουργήματα, εἰς τὰ ὅποια ἔχει δώσει τὸν τίτλον: «Ποιήματα θλιβερά—Ποιήματα ἐρωτικά»¹.

Ἐν ἑκ τῶν θλιβερῶν κ' ἐρωτικῶν αὐτῶν ποιημάτων εἶναι τὸ ἐξῆς τετράστιχον:

*Ἐοίμωσεν ἢ φαρμακερὴ ὄρα τοῦ χωρισμοῦ μας
τὸ ὑστερον παράπονον τ' ἀποχαιρετισμοῦ μας.
Καὶ ἢ κλωστή ἐκόπηκε τῆς ἄχαρης ζωῆς μου,
ποῦ μέλλει ν' ἀποχωρισθῆ τὸ σῶμα ἢ ψυχὴ μου.*

1 Ἴδε Σ. Λάμπρος. Εἰς «Νέον Ἑλληνομνήμονα» τριμηνιαῖον περιοδικόν, συντασσόμενον ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Σπυρ. Λάμπρου καὶ ἐκδιδόμενον ἐπιμελείᾳ Κ. Δουβουνιώτου. Τόμος Δέκατος Τέταρτος. Τεύχος Β'—Γ' 1928, σελ. 244—251.—Αἱ περὶ τοῦ Στ. Ξανθοπούλου διδόμεναι ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου πληροφορίαι παρελήφθησαν (ὡς σημειώνει ὁ κ. Δουβουνιώτης) ἐκ τοῦ βιογραφικοῦ λεξικοῦ τῶν Ζακυνθίων λογίων τοῦ Λεων. Ζώη, δημοσιευθεῖσαι εἰς τὸ περιοδικόν «Μοῦσαι» (Ζακυνθός 15 Ἰουνίου 1910).

Ὁ Ζακύνθιος οὗτος στιχουργός, ὁ ὅποιος ἀποτελεῖ οἶονεὶ διάμεσον σταθμὸν μεταξὺ τῶν παλαιότερων πρὸ αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν συμπατριωτῶν του ποιητῶν, φαίνεται ὅτι ἦτο γνώστης τῆς ἰταλικῆς ποιήσεως καὶ μάλιστα τῆς πετραρχικῆς, τῆς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ καὶ τὴν ἐπίδρασιν. Ἐν τοῦλάχιστον τῶν ποιημάτων του—τὸ καὶ καλλίτερον ἴσως—εἰς τοὺς πρώτους κυρίως στίχους του ἐνθυμίζει παραπολὺ τὸ ὑπ' ἀριθ. ΧCΙ σονέττον τοῦ Πετράρχη ἢ μᾶλλον φαίνεται παράφρασις αὐτοῦ¹. Ἐχει δὲ τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποίημα ὡς ἐξῆς:

*Σὰν πεταλούδα σὴ φωτιά
π' ἀνασθητα γυρίζει
Καὶ τὰ χρυσὰ τῆς τὰ φτερὰ
μὲ ἀσπλαχνιὰ μαυρίζει.*

*Κι ὅσο πληθαίν' ἢ φλόγα μου
τόσο σ' αὐτὴ σιμόνω
Καὶ φθείρονται τὰ στήθη μου
ἀπ' τὸν πικρὸ μου πόνο.*

*Κι' ὅσο μαυρίζει τὰ φτερὰ
καὶ τὸ κορμὶ πληγόνει,
τόσο αὐτὴ ἀστόχαστα
εἰς τὴ φωτιά σιμόνει.*

*Τῆς πεταλούδας νᾶμνιαζα
εἴμουν φχαριστημένος
ἐσὺ νὰ γίνης ἢ φωτιά
κ' ἐγὼ ὁ φλογισμένος.*

*Καὶ κατακαίγει τὰ φτερὰ
τὸ σῶμά τῆς μαυρίζει,
πίπτει νεκρὴ κὶ ἀνασθητη
δίχως νὰ τὸ γνωρίζῃ.*

*Καὶ νὰ τελιώσω διαμιάς
τὴν ἄχαρη ζωὴ μου
παρὰ ποῦ ζῶ καὶ καίγεται
καθημερὰ ἢ ψυχὴ μου.*

*Ἔτσι κ' ἐγὼ ὁ δυστυχῆς
φλογίζω τὴν καρδιά μου
ξετρέχοντας διὰ νὰ θωρῶ
τὰ μάτια τῆς Κυρᾶς μου.*

*Νὰ μᾶν σὲ τάφον σκοτεινὸν
νὰ πάθουν τὰ δεινὰ μου,
Νὰ τελιωθοῦν τὰ βάσανα
κ' οἱ πόνοι ἀπ' τὴν καρδιά μου.*

Τὰ ἐρωτικὰ στιχουργήματα τοῦ Στεφ. Ξανθοπούλου στεροῦνται βεβαίως ἰδιαιτέρας τινὸς ἢ καὶ συνήθους ποιητικῆς ἀξίας, ἀλλὰ πάντως εἶναι καλλίτερα ἀπὸ τὰ παρόμοια τοιαῦτα τῶν Φαναριωτῶν συναδέλφων του. Δὲν ἔχουν τὴν περίτεχνον ὁμοιο-

1. Δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἂν καὶ οἱ ἄλλοι στίχοι, οἱ ὁμοίως ὀφθῆς καὶ ὁμοίου περιεχομένου, τοῦ Στεφ. Ξανθοπούλου εἶναι πρωτότυποι ἢ μίμησις ἰταλικῶν. Ἐθνήτητον πόσον δύσκολος ἀποβαίνει ἢ ἐξακριβῶσαι τοιοῦτου τινὸς πράγματος, τὸ ὅποιον δὲν θὰ ἦτον ἴσως ἄνευ σημασίας, προκειμένου νὰ μελετηθῆ ἐποχῆ, κατὰ τὴν ὁποίαν τόσον ὀλίγον ἀντιπροσωπεύεται ἢ λυρικὴ ποίησις εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν.

καταληξίαν τούτων, ἀλλ' ἔχουν γλώσσαν καλλιτέραν, ὀμαλοτέραν, φυσικὴν, δυνάμεθα γὰρ εἰπώμεν, χωρὶς τοπικοῦς ἰδιωματισμοῦς καὶ ξένας λέξεις, πρᾶγμα ἀναμφισδητήτως σπουδαῖον, διότι παρέχεται δι' αὐτῶν ἰδέα καθαρά τῆς λαϊκῆς γλώσσης, ὡς εἶχε διαμορφωθῆ αὕτη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ μάλιστα εἰς χώραν, ὅπου τόσο μεγάλη ἦταν ἡ χρῆσις τῆς ἰταλικῆς καὶ ὅπου οἱ ἰδιωματισμοὶ εἶναι πολλοί. Ἐπὶ πλέον δέ, ἐὰν τὰ στιχουργήματα αὐτὰ δὲν ἔχουν τι τὸ ἐξαιρετικόν, δύνανται πάντως γὰρ θεωρηθῶν ὡς ἀληθῆ εὐρήματα, διότι ἐλαττόνουν κάπως τὸ αἰσθητὸν κενόν, τὸ ὅποιον παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὴν λυρικήν ποιήσιν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Τὸ κενόν τοῦτο πληροῦται προσέτι καὶ μὲ τὰ λυρικά στιχουργήματα εὐαρίθμων τινῶν Ζακυνθίων ποιητῶν, οἱ ὅποιοι ἤκμασαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ.

Τὰ στιχουργήματα ταῦτα ἐγράφησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἱ ὅποιαι εἶχον προσδώσει ἰδίῳ τινι χαρακτήρα εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τῆς Ζακύνθου. Διὰ τῆς δικησείας τῶν Ἑνετῶν πρεβεδούρων (πρεβλεπτῶν) εἶχε δημιουργηθῆ πρεϊόντος τοῦ χρόνου εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ζάκυνθον, λίαν ἀνώμαλος πολιτικὴ ζωὴ, ἡ ὅποια ταχέως ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς τοιαύτης. Οἱ ἐγγῶριοι διηρέθησαν εἰς δύο τάξεις: τὴν ὀλιγαριθμοτέραν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν πολυαριθμοτέραν τῶν ποπολάρων (τοῦ λαοῦ). Οἱ πρῶτοι ἀποκτήσαντες μὲ τὴν θέλησιν τῆς γαληνοτάτης Ἑνετικῆς Δημοκρατίας διάφορα προνόμια, κατέβαλον πᾶσαν φροντίδα ὅπως ὄχι μόνον διατηροῦν ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπαυξάνουν, ἵνα αὐτῶ καθίστανται ἰσχυρότεροι ἀπέναντι τοῦ λαοῦ, τὸν ὅποιον κατεπίεζον καὶ ἐτρομοκράτουν. Ἐκ τῆς τοιαύτης στάσεως τῶν ἀρχόντων προήλθε κοινωνικὴ ζωὴ, τῆς ὅποιας ἐπὶ διακόσια περίπου ἔτη κύρια γνωρίσματα ἦσαν αἱ δολοφονίαι, αἱ συκοφαντίαι, αἱ ἀδικήσεις, αἱ κακώσεις καὶ φυλακίσεις τῶν ἀδυνάτων, ἡ κυριαρχία τῆς βίας τοῦ ἰσχυροτέρου. Οὕτω δὲ ἐγεννήθη μεταξὺ τῶν δύο τάξεων διάστασις μεγάλη. Ἀμφοτέρωθεν ἐκόχλαζον πάθη ἰσχυρά, τὰ ὅποια ἐξεδηλώθησαν βιαιότερον κατὰ τὰς ἐπελθούσας περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος πολιτικᾶς μεταβολᾶς. Ὅτε κατὰ τὸ 1797 κατηργήθη ἡ ἐνετικὴ κυριαρχία

ὑπὸ τῶν Γάλλων, καταλαβόντων τὰς Ἰονίους νήσους, ὁ λαὸς ἀποκτήσας τὴν ἐλευθερίαν του, ἐξέτιπσε κατὰ τῶν ἀρχόντων καὶ ἐξεδικεῖτο αὐτοῦς ὅσον ἠδύνατο, προβάς εἰς παντοίας ἐναντίων των κακώσεις. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1799 οἱ Ρῶσοι ἐκδιώξαντες τοὺς Γάλλους ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων κατέλαβον αὐτάς καὶ ἐπανέφερον τοὺς ἀριστοκράτας ἢ ἀρχοντας εἰς τὴν προτέραν ἰσχύν των· αὐτοὶ δὲ προέβησαν εἰς ἀντεκδικήσεις ἐναντίον τοῦ λαοῦ, χρησιμοποιηθέντος κολλάκις καὶ τοῦ ρωσικοῦ κρυύτου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολιτικῶν τούτων περιπετειῶν ἐγράφησαν τὰ περισσότερα τῶν ποιημάτων Ζακυνθίων τινῶν ποιητῶν, οἱ ὅποιοι ἀντεπροσώπευον τὰς δύο μερίδας.

Τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν ἔχουν σπουδαίαν λογοτεχνικὴν ἀξίαν. Εἶναι ὅμως γνήσιον γέννημα τῆς ἐποχῆς καὶ ἀποτελοῦν ζωηρὰν εἰκόνα τῆς κοινωνίας, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἐγράφησαν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἄλλων λογίων, τῶν γραφάντων εἰς τὴν ἀρχαίαν γλώσσαν, τὸ ὅποιον εἶναι ὅμοιον κατὰ πάντα πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἀρχαιογλώσσων λογίων ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν, ἤτοι εἶναι ἢ παρωδία τοῦ κλασικισμοῦ ἢ θεολογικόν. Τὰ στιχουργήματα τῶν ὀλίγων αὐτῶν ποιητῶν εἶναι οἷον οἱ πρόδρομοι τῆς ποιητικῆς ἐκδηλώσεως, ἡ ὅποια ἐσημειώθη μετὰ εἴκοσι καὶ πλέον ἔτη εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς ἄλλας Ἰονίους νήσους.

Ἐκ τῶν Ζακυνθίων αὐτῶν ποιητῶν, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν κατὰ τι καὶ εἰς τὸν 19ον αἰῶνα, τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Ἄντωνιος Μαρτελάος. Ἐγεννήθη αὗτος εἰς τὴν Ζάκυνθον κατὰ τὸ 1754 καὶ ἀνήκεν εἰς οἰκογένειαν εὐγενῶν. Ὁ πατὴρ του Ἀντώνιος ἦτον ἱερεὺς καὶ εἶχεν ἰδιόκτητον ἐκκλησίαν. Τούτου ἕνεκα καὶ ὁ γεννηθεὶς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ υἱὸς (διὸ καὶ ὠνομάσθη Ἀντώνιος) προωρίζετο διὰ τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα, ἀλλ' ὅταν ἐνηλικιώθη προετίμησε νὰ μὴ γίνῃ κληρικὸς καὶ νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου. Μαθητεύσας πλησίον τοῦ διδάσκοντος κατὰ τὸ 1770 εἰς τὴν Ζάκυνθον Παναγιώτου Παλαμᾶ ἐξέμαθε τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν καὶ ὑπὸ ἄλλους διδασκάλους τὴν λατινικὴν καὶ ἰταλικὴν. Ἔνεκα τῆς μορφώσεώς του ταύτης ἦτο φανατικὸς σχεδὸν ὅπως τῆς ἀρχαίας γλώσσης· ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς ἔλεγεν, ἤθελε νὰ τὸν ἐννοῆ καὶ ὁ λαός, ἔγραφε συνήθως εἰς τὴν λαϊκὴν γλώσσαν. Συνέ-

γραψε διάφορα έργα εἰς πεζὸν καὶ ἐμμέτρως, καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν, ἀλλὰ ταῦτα ἔμειναν ὅλα ἀνέκδοτα¹.

Ὁ Μαρτελάος, καίπερ ἀνήκων εἰς οἰκογένειαν εὐγενῶν, ἦτον ἀρχῶν φιλελευθέρων καὶ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ· διὰ τοῦτο κατεφέρετο κατὰ τῶν εὐγενῶν, κατηγόρει τὰς πράξεις των καὶ ἐστιγματίζε τὰς καταχρήσεις των. Εἰς ἓν ἐκ τῶν πρώτων ποιημάτων του ἔγραφε :

Δὲ μορεῖ ἀνθρώπου γλώσσα
νὰ εἰπῇ τί συμφοραῖς
Ἐγεννοῦσαν τῶν ἀρχόντων
ἢ κλειμαῖς καὶ ἀδικιαῖς

Ἀνθρωπόμορφα θηρία
ποὺ λεγόσθε χριστιανοί,
Στὰ κεφάλια σας νὰ πέσῃ
ὄλη τοῦ θεοῦ ἡ ὕψις.

Πατριώτης θερμὸς, ὀνειρευόμενος πάντοτε καὶ αὐτὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, ἐνεθουσιάσθη τόσον ὅταν ἤκουσε κατὰ πρῶτον τὴν ὑπὸ τοῦ Ρήγα παράφρασιν τῆς Μασσαλιώτιδος «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων», ὥστε ἀμέσως συνέθεσε καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν προχείρου ἄλλον θύριον :

Μπρὸς παιδιὰ ! ὡς πολεμοῦμε
ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθε,
Ἄν τὸ Γένος ἀγαποῦμε
στὴ φωτιά, μπρὸς σὴν φωτιά.
Στὰς Ἀθήνας μπρὸς ! στὴν Πόλι !
μπρὸς παιδιὰ γνήσια Ἑλλήνων
ἀμπρὸς λοιπὸν, μπρὸς κατ' ἀκείνων,
ποὺ τὸ Γένος μας μισοῦν.
Τὰ ὄπλα ἄς λάβωμεν
ἀγῶμεν, πατριῶταις, ἀγῶμεν.
Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
παλαιὰ ἀνδρειωμένα
κόκκαλα ἐσκορπισμένα
τώρα λάβετε πνοήν.

Στῆς φωναῖς τῆς σάλπιγγός μου
Ὅχ τὸ μνημὲν σηκωθῆτε
καὶ τὸ Γένος μας νὰ ἰδῆτε
εἰς τὴν πρώτην του τιμήν.
Τὰ ὄπλα ἄς λάβωμεν κτλ.
Σηκωθῆτε γιὰ νὰ ἰδῆτε
πόσοι θὰν' οἱ Λεωνίδες,
σηκωθῆτε νὰ χαρῆτε
πῶς ἡ Ἑλλάς θὰ ξαναζῆ.
Σηκωθῆτε καὶ θὰ ἰδῆτε
πῶς ἀνδρείως πολεμοῦμε
πῶς ἐχθροὺς καταπατοῦμε,
πόσο μοιάζουμε μ' εἰς !

Ὁ ἐνεθουσιώδης χαρακτήρ του, ὁ ὅποιος ἐγίνετο καταφανῆς εἰς πᾶσαν περίστασιν, εἶτε ἐδίδασκε, εἶτε ὠμίλει πρὸς τὸν λαόν, εἶτε συνεζήτηι, εἶναι καὶ τὸ κύριον γνώρισμα τῶν σειχοιργημά-

των του, τὰ ὁποῖα ὁμοῦ στεροῦνται τέχνης. Ὅταν οἱ Γάλλοι κατήργησαν τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ὁ Μαρτελάος, ὡς ἀκραιφνῆς δημοκράτης, ἐφαντάσθη δι' ἠρχίζε νέα περίοδος ζωῆς εὐτυχούς διὰ τὴν πατρίδα του καὶ ἐχαιρέτισε τὴν ἀφιξίν των μὲ μακρὸν λόγον, τὸν ὅποιον ἐξεφώνησε, καὶ μὲ τὴν σύνθεσιν ὕμνου, — τοῦ πλέον γνωστοῦ ἐκ τῶν ποιημάτων του — φέροντος τίτλον «Ἕμνος εἰς τὴν περίφημον Γάλλιον, τὸν ἀρχιστράτηγον Βοναπάρτην καὶ τὸν στρατηγὸν Γεντίλλην»¹ (τὸν ἀρχηγὸν τῶν κατὰ τὰς Ἰονίους νήσους γαλλικῶν στρατευμάτων). Μὲ τὸν ἴδιον ἐνεθουσιασμὸν ἐχαιρέτισε καὶ τὴν σύνθεσιν τῆς ᾠδῆς πρὸς τὸν Βοναπάρτην τοῦ ἐκ Ζακύνθου καταγομένου καὶ εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν γράψαντος ποιητοῦ Νικολ. Οὐγου Φωσκόλου ὁ ὅποιος, ὡς καὶ ὁ Δ. Σολωμὸς, ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ Α. Μαρτελάου. Ὁ μαθητὴς ἀπέστειλε πρὸς τὸν διδάσκαλον τὴν ᾠδὴν του καὶ αὐτὸς ἀπήντησε πρὸς ἐκεῖνον μὲ σιχοιργημα, τοῦ ὁποῦ αἱ δύο πρώται καὶ αἱ δύο τελευταῖαι στροφαὶ ἔχουν αὕτω :

Ἀρχή. Τὴν ᾠδὴν τοῦ Βοναπάρτου Τέλος. Χαῖρε, φίλε σ' ἐνεθουσιάζω
τὴν ἐθαύμασεν ὁ νοῦς μου ἔχεις πνεῦμα νοῦν, καρδιά
ὑπερχάρηκε ἡ καρδιά μου ἔχεις θάρρος καὶ ἀνδρεία
ποὺ ἀγαπᾷς τὴν λευθερίαν. καὶ ποῖν δὲ δειλίης.

Ναί, παιδί μου Νικολάκη
νὰ χτυπᾷς τὴν τυραννίαν
ν' ἀγαπᾷς τὴν λευθερίαν
καὶ τοὺς Τούρκους νὰ μισᾷς...

Ἄν σ' ἐγνώρισα ἐγὼ τέτοιο
τέτοιο ἀκόμη ἐγὼ σὲ βλέπω
τῆς πατρίδας μας προβλέπω
στήριγμα πολὺ καλὸ.

Πρὸς τὸν Φώσκολον ἔτρεφεν ἰδιαίτερον ἀγάπην καὶ θαυμασμὸν καὶ ἐθεώρει πάντοτε αὐτὸν ἀληθῆ Ἕλληνα. Διὰ τοῦτο ὅταν ὁ ἰταλόγλωσσος Ἕλληγν ποιητὴς ἐδημοσίευσε τὸ περιφημότερον τῶν ποιημάτων του «I Sepolcri» (τὰ Μνήματα) ὁ Μαρτελάος ἀνεφώνησε :

Τοῦ κάκου Φράγκο θέλουν νὰ σὲ κάμουνε.
Ποῦσ' Ἕλληνας τὰ Μνήματα φωνάζουνε.

Ὁ πρὸς τὸν Βοναπάρτην ὕμνος τοῦ Μαρτελάου ἐπείραζε τοὺς

1. Ἴδε κλεινὸς βιογραφικὰς πληροφορίας καὶ περὶ τῶν διαφόρων ἔργων τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου — εἰς 1) Ν. Κετραμῆ, «Φιλολογικὰ Ἀνέκδοτα Ζακύνθου» σελ. 411—418. 2) Σπ. Δὲ Βιάζης, εἰς περιοδικὸν «Νέα Ζωή» ἔτος Ε' (Ὀκτώβριος 1908—Σεπτέμβριος 1909) σελ. 354—368, ὅπου δημοσιεύονται καὶ πολλὰ ποιήματά του.

1 Ὁ ὕμνος αὐτὸς τοῦ Μαρτελάου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σ. Δὲ Βιάζης εἰς τὸ τέλος τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀνδρ. Κάλδου τῆς Ζακυνθίας ἐκδόσεως : «Ἡ Δύρα Ἀνδρ. Κάλδου καὶ ἀνέκδοτος Ἕμνος Ἀντ. Μαρτελάου. Ἐν Ζακύνθῳ 1882».

ἀντιθέτους κατὰ τὰ φρονήματα ἀριστοκρατίας, δύο δὲ ἐξ αὐτῶν ὁ ποιητὴς καὶ ζωγράφος Νικόλ. Κρουτούζης καὶ ὁ ἐπίσης ποιητὴς καὶ συγγραφεὺς λόγων ἐκκλησιαστικῶν Νικολ. Λογοθέτης ἢ Γούλιαρης παρώδησαν αὐτόν, ὅταν οἱ Ρῶσοι κατέλαβον τὴν Ἐπιάνησον κατὰ τὸ 1799 καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Γάλλους. Τότε μάλιστα εἰς τὴν γενικὴν καταδίωξιν τῶν δημοκρατικῶν ὁ Μαρτελάος ἠναγκάσθη νὰ κρυβῆ καὶ κατόπιν νὰ καταταφύγῃ εἰς πλοῖόν τι διὰ νὰ σωθῆ. Αἱ πολιτικαὶ αὐταὶ διαμάχαι καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, πρὸ πάντων δὲ ἡ ἐλπίς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐνθουσιώδης φιλοπατρία εἶναι τὰ ἐμπνέοντα τὴν ποίησιν τοῦ Μαρτελάου· ποίησιν πτωχὴν βεβαίως καὶ πολλὰκις ἄτεχνον, ἀλλὰ προσελθοῦσαν ἀπολύτως ἐκ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐζησεν ὁ ποιητὴς, καὶ ἐξωτερικεύουσαν ζωηρῶς τὰ αἰσθήματά του καὶ τὰ τῶν συμπατριωτῶν του. Διὰ τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ δημοτικώτερος τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς του καὶ τὰ ἄτεχνα στιχουργήματά του ἐφέροντο εἰς τὰ στόματα ὄχι μόνον τῶν Ζακύνθων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων Ἐπιανησιῶν. Ἀπέθανε τὴν 8ην Νοεμβρίου 1819.

Ἄλλος Ζακύνθιος ποιητὴς, ὀλιγώτερον μὲν τοῦ Μαρτελάου γνωστός, ἀσφαλῶς ὁμοῦ καλλίτερος αὐτοῦ εἶναι ὁ Θωμάς Δανελάκης¹. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ζάκυνθον περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἔτυχεν ἰκανῆς παιδείσεως. Μεταξὺ τῶν διαφόρων ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἔγραψε, καταλέγεται καὶ ὁ «Θούριός» του, ὅπου ἐμιμήθη ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν γαλλικὴν «Μασσαλιώτιδα» καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ποιήματα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή:

Μπρὸς παιδιὰ τῆς πατρίδος
καὶ δι' ἡμᾶς ἔφθασε ἡ ὥρα
ἕνας Τοῦρκος δὲ θὰ μείνῃ
σιῶν Ἑλλήνωνε τὴν χώρα.

Ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθε
παλληκάρια θὰ φανοῦμεν
τὰς ἀλύσεις μας μποροῦμεν
νὰ πετάξωμεν μακριά. . .

Μιὰ στιγμή κάλλιο νὰ ζοῦμε
μέσα στὴν ἐλευθεριά,
ἢ ἑκατὸ καὶ τόσα χρόνια
μὲ βασάνους καὶ σκλαβιά.

Μεταξὺ ὁμοῦ τῶν κατὰ μίμησιν στίχων αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ στροφαι, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν ἀληθῆ ποιητικὸν οἶστον:

Οἱ ἐχθροὶ θάναι χιλιάδες
σὰν τὸ κύμα στὸ γιολό·
Μὰ οἱ Γραικοὶ παλληκαράδες
ἔχουν πίστη στὸ θεό.

Μπρὸς τὸ αἷμα τῶν ἐχθρῶν μας
θὰ ξυπνήσῃ ἡ λευθεριά,
ποῦ βογκάει κοιμισμένη
σιῶν προγόνων τὰ δαδιά.

Δὲν ἀκοῦτε; ἡ γῆ τρέμει,
γιατὶ γάβγη ἡ λευθεριά,
προσπαθεῖ ἀντρενωμένη
ἀπὸ μνήματα ἱερά.

Τὸν θούριον αὐτὸν τοῦ Δανελάκη, ὡς καὶ τὸν τοῦ Ρήγα, πολλοὶ Ζακύνθιοι μεταβαλίνοντες εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς νήσου των στερεὰν τῆς Πελοποννήσου, τὴν Κυλλήνην, ἔψαλλον τολμηρῶς ἐνώπιον τῶν Τούρκων καὶ ἠλέκτριζον τοὺς ἐκεῖ ὑποδούλους Ἑλληνας.

Ἐκτὸς ὁμοῦ τῶν πατριωτικῶν στίχων του, οἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φιλελευθέρου κηρύγματος τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῶν ἐνθουσιαστικῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα, ὁ Δανελάκης ἔγραψε καὶ ἄλλα τινὰ ποιήματα, μαρτυροῦντα περισσότερο τὴν ποιητικὴν ἰδιοφυΐαν του. Ἐν ἐκ τούτων εἶναι τὸ ἐξῆς, γραφέν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 18ου αἰῶνος.

Κυρά 'μαι ξένο

Ξενητεμένο,

Πουλλὶ χαμένο,

Τὶ νὰ γενῶ;

Θὰ ξενοχτίσω,

Ποῦ νὰ καθήσω,

Ποῦ νὰ σταθῶ;

Τρέχω τὴ μέρα

Σ' ὅλα τὰ μέρη

Ναῦρω τὸ ταῖρι

Ν' ἀναπαυθῶ.

Τρέχω καὶ τρέχω

Συχιά δὲν ἔχω

Γιὰ νὰ σταθῶ.

Ἐρχεται γύχτα,

Ἀναστενάζω

Καὶ νὰ ἠσπάζω

Προσπαθῶ,

Μά, κυρά μου,

Στὴν 'πελπισιά μου

Νάμ' μοναχό;

Γίνεται μέρα

Καὶ δίχως ταῖρι

Σὲ τέτοια μέρη,

Δὲν ἠμπορῶ.

Ξενητεμένο

Κυνηγημένο

Θὲ νὰ χαθῶ,

Εἶμαι χαμένο

Πάντα φωνάζω,

Τὸ ταῖρι κράζω

Ἐρμὸ πουλλί.

Ἐλα αὐθέντρα

Στὴν ἐρημιά μου

Παρηγοριά μου

Νάσαι δού.

1 Ἴδε περὶ αὐτοῦ 1) Π. Χιώτης α', 6, σελ. 381—382. 2) Σπ. Δὲ Βιάζης εἰς «Ποιητικὸν Ἀνθῶνα» τόμ. 1ος (1887) σελ. 94—96. 3) Σπ. Δὲ Βιάζης εἰς περιοδικὸν «Ἀπόλλων» ἔτος 1889 Πειραιεύς, σελ. 908—910.

Πουλάκι ξένο,
Χωρίς κοιτίδα
Χωρίς ἐλπίδα,
Στὴν ξενητιά.

"Ελα ψυχὴ μου
Νά σὲ φιλήσω
Νά ξεψυχήσω
Στὴν ἀγκαλιά¹.

*Ὅχι ἀλιγωτέρας προσοχῆς ἄξιον εἶναι καὶ ἓν ἄλλο ποίημα, ἐκ τῶν ὀλίγων διασωθέντων τοῦ Δανελάκη, σατυρικοῦ περιεχομένου:

Κυρὰ τ' ἀλεῦρι
σοῦ λέω ν' ἀφήσης,
νὰ μὴ τὸ χύσης
καὶ τὸ σκορπῆς!

Καὶ βεβαιώσου
ὄσα τοῦ βάνεις
οὐλα τὰ χάνεις,
νὰ σὲ χαρῶ.

Παρακαλῶ σε
μὴ γαλακτίξης
πλειὰ μὴ τὸ χολίξης
τὸ μοῦτρο αὐτό.

Γιατὶ ἂν ἡ φύση
ἀφοῦ γεννήθῃ
δὲν τὸ λυπήθῃ,
τί πολέμῳ;

ἄσπρη νὰ γένῃς,
ν' ἀλλάξῃ κάλλη
τὸ σιμιγδάλι
ὁ σουλιμᾶς;

Τὸ σατυρίζον ἐλαφρῶς μίαν γυναικείαν ἀδυναμίαν ποίημα τοῦτο τοῦ Δανελάκη εἶναι θωπεύα ἀπέναντι τῆς σατύρας ἐτέρου Ζακυνθίου ποιητοῦ, τοῦ Νικολάου Κουτούζη, τοῦ ὁποῦ αἱ σάτυραι δύναται νὰ ὀνομασθοῦν ἀληθῆ μαστιγώματα. Ὁ Νικόλαος Κουτούζης ἐγεννήθη εἰς τὴν Ζάκυνθον κατὰ τὸ 1746 καὶ κατήγετο ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας. Ἦτο φύσις καλλιτεχνική ὑπῆρξε ποιητής, ἀλλὰ κυρίως ζωγράφος ὅχι ἀνάξιος λόγου, σπουδᾶσας εἰς Ἑνετιανὴν ὑπὸ τὸν Τιεπολέτον καὶ ἀκολουθήσας τὴν ἐνετικὴν σχολήν, λατρεύσας δὲ μετὰ πάθους τὴν τεχντροπλίαν τοῦ Τισιανοῦ. Ὑπῆρξε καὶ μέγας ἰδιότροπος εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ζωῆς του. Ζῶν εἰς τὸ μέσον κοινωνίας, εἷς περιεγράφῃ ὀλίγον ἔμπροσθεν, καὶ τῆς ὁποίας ἐγνώριζεν ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ ὅλα τὰ τρωτά, εὔρισκεν ὑλικὸν πλούσιον διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῆς σατυρικῆς ἰδιοφυΐας

του ἢ σάτυρά του ἔδκνε μέχρι αἵματος, διότι δὲν ἐσατύριζεν ἀπλῶς τὰς κοινωνικὰς ἀτελείας καὶ κακίας, ἀλλ' εἰσῆρχετο καὶ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ μυστικά· πᾶσα οἰκογενειακὴ ἀτιμία, τὴν ὁποίαν ὠσφραίνεται θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἦτο δι' αὐτὸν θέμα σατύρας. Ἐυνόητον πόσους ἐχθροὺς ἐδημιούργει ἐκ τούτου καὶ ποῖα πάθη προεκάλει.

Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἐπιθετικότητος ταύτης τῆς σατύρας τοῦ ἦτο νὰ ἀναγκασθῇ νὰ γίνῃ κληρικός, ὁ κατ' ἐξαχὴν ἐπιδιώκων τὴν κοσμικὴν ἐπίδειξιν ἄνθρωπος εὖτος. Ἡμέραν τινὰ εἰς ἐκ τῶν πολλῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε δημιουργήσει ἡ σάτυρά του, θέλων νὰ ἐκδικηθῇ αὐτὸν ἔρριψεν κατὰ τοῦ προσώπου του φιαλίδιον πλήρες μέλανος ὑγροῦ καὶ τὸν ἐτραυμάτισε. Μετὰ τὴν ἐπούλωσιν τοῦ τραύματος ἔμεινεν ἰκανῶς μέγα στίγμα, τὸ ὁποῖον παρεμόρφωνε τὸ πρόσωπόν του. Μὴ δυνάμενος ν' ἀποκρύψῃ αὐτὸ ἄλλως παρὰ ἐὰν ἔτρεφε γενειάδα, ἀλλὰ καὶ μὴ θέλων νὰ παραδῇ τὴν συνήθειαν τῶν εὐγενῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξύριζον καὶ γενεῖα καὶ μύστακα, μετέβη εἰς Λευκάδα καὶ ἐχειροτονήθη ἱερεὺς. Οὕτω δὲ ὁ κομφευσόμενος αὐτὸς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του φέρων τὸ ἱερατικὸν ἔνδυμα. Ἀλλὰ καὶ κληρικός δὲν ἠλλάξε καθόλου. Παρέμεινεν ὁ ἴδιος δηκτικὸς σατυριστής, φιλοκατήγορος καὶ φιλάρεσκος. Ἡ ἱερατικὴ ἀμφίεσις τοῦ ἦτο σκανδαλώδους φιλαρεσκείας τὸ ἱερατικὸν ἔμωσ ἀξίωμα ἐκράτησε πάντοτε ὑψηλά. Ὅταν δὲ ἡμέραν τινὰ ἠθέλησέ τις νὰ τὸν θίξῃ εἰς αὐτό, ὁ Κουτούζης δὲν ἐδίστασε νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ ἀμέσως:

*Ὁ σάλιαγκας ὅταν βαλθῇ νὰ βγῇ ἀπ' τὸ κανὶ του,
πρῶτα βγάνει τὰ κέρατα γιὰ μὰ τὴν κεφαλὴ του.

Ἡ αἰσχρολογία εἶναι τὸ κύριον γνώρισμα τῆς σατύρας τοῦ καὶ διὰ τοῦτο, ὡς θεβαιόνουν οἱ βιογράφοι του, εἶναι ἀδύνατον νὰ δημοσιευθοῦν τὰ τοιαῦτα ποιήματά του. Καίτοι ἀριστοκράτης, δὲν ἐδυσκολεύετο καθόλου νὰ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν εὐγενῶν, νὰ καυτηριάζῃ τὰς καταχρήσεις των καὶ νὰ καθιστᾷ φανερὰς πᾶσας τὰς ἐπιμέμπτους πράξεις των ἢ πᾶσαν οἰκογενειακὴν ἀτιμίαν των. Ἐσατύριζε πάντας: εὐγενεῖς, ἀστοὺς, λαόν, κυρίως δὲ τοὺς κυβερνῶντας τὸν τόπον του, διὸ καὶ ἔγραψε:

1. Τὸ ποίημα αὐτὸ τοῦ Θ. Δανελάκη ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸ γνωστότερον τῶν ποιημάτων τοῦ Ι. Βηλαρά. Περὶ τῆς ὁμοιότητος ταύτης θὰ γίνῃ λόγος, ὅταν θὰ ἐξετασθῇ τὸ ἔργον τοῦ δευτέρου.

Καὶ ἀπὸ νὰ μᾶς ἐβλέπουσι, τοῦτ' οἱ Κυβερνητῆδες
 Νὰ χαίρουνται καὶ νὰ γελοῦν καὶ νὰ μᾶς περιπαίζουν
 Ἀπόκρυφα καὶ φανερά καὶ νὰ μᾶς ἀναμπαίζουν,
 Κάλλιον εἶναι, λέγω σας, νὰ γίνῃ ἓνα πρᾶμα :
 Τὸ νὰ χαθοῦμε ἐν μιᾷ στιγμῇ καὶ μεῖς κι αὐτοὶ ἀντάμα.

Ἐχθρὸς τῶν δημοκρατικῶν ιδεῶν καὶ νομιζῶν, ὅτι ἡ μετὰ τὴν κατοχὴν τῶν Ἰονίων νήσων ὑπὸ τῶν Γάλλων ὑποσχομένη δημοκρατικὴ ἐλευθερία ἦτον ἐπικίνδυνος διὰ τὴν πατρίδα του, δὲν ἄφινεν εὐκκριτὰν νὰ μὴ σατυρῇ τὸν ὑπέρμαχον τῶν τοιούτων ιδεῶν Μαρτελάον καὶ τὰ ποιήματά του. Ἀκόμη καὶ ὅταν ἤθελε νὰ φανερώσῃ τὴν λύπην του διὰ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος του κατὰ τὸ 1799 τοῦς γνωστοτέρους τοῦ Μαρτελάου στίχους ἐνεθυμήθη νὰ σατυρῇ καὶ ἔγραψε :

Βέβαια τώρα ἔπρεπε εἰς τὸ ν' ἀναστηθῆναι
 Τὰ κόκκαλα ὡς ἔγραψε ὁ Μαρτελάος νὰ ἰδοῦναι.
 Μὰ ὄχι ἐκεῖνα ποῦ ἔλεγε «τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων»
 Ἀλλὰ τὰ τῶν προγόνων μας καὶ προσηϊτῶν ἐκείνων
 Τῶν Ζακυνθίων, δηλαδὴ, ὅποῦ γιὰ τὴν τιμὴ τους
 Δὲν ἐφοβήθησαν ποτὲ νὰ χάσουν τὴ ζωὴ τους.
 Νὰ ἰδῶ ἂν ἐγνωρίζασι τὴ δύστυχη πατρίδα κτλ.

Ἡ τοιαύτη κατὰ τῶν φιλελευθέρων ἢ δημοκρατικῶν ιδεῶν ἐχθρότης του καὶ ἡ λύπη του ἐκ τῆς ὅλης καταστάσεως τῆς πατρίδος ἔκαμνεν αὐτὸν νὰ μὴ ἐλπίζῃ καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὅποιαν τότε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ιδεῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῶν κηρυγμάτων τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῆς ὅλης κινήσεως τῶν πατριωτῶν Ἑλλήνων ἐφαινόταντο πάντες· διὰ τοῦτο ἀπευθυνόμενος καὶ πάλιν πρὸς τὸν ἐντὸς τῆς πατρίδος του ἀντιπρόσωπον τῶν τοιούτων ἐλπίδων Μαρτελάον ἔγραψε :

Μαρτελάε μου, σοφὲ μου,	Εἶναι χῶμα τώρα ὅλα
Ποιὸς πεθαίνει, πάει πεθαίνει.	Τ' ἀνδρειωμένα κοκκαλάκια.
Νέα Ἑλλάδα δὲ θὰ δοῦμε.	Δὲ θεωρεῖς δάσκαλέ μου
Ποιὸς πεθαίνει, πάει πεθαίνει.	Παρὰ μόνο σκουληκάκια...

Ὡς εἶπον ἡ σάτυρα τοῦ Κουτούζη ἔδακνε μέχρις αἵματος καὶ τοῦ ἐδημιούργει ἐχθροὺς ἀτομικοῦς. Εἰς τὰς προσβλητικὰς ἀτόμων καὶ οἰκογενειῶν σατύρας του ἀπῆντων ἄλλοι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Οὕτως ὁ προμνημονευθεὶς Θωμᾶς Δαυελάκης καὶ ἕτερός τις

Ζακύνθιος σατυρικός, Ἀ ὕ ξ ἐ ν τ η ς ὀνομαζόμενος, ὁ ὅποιος ἦτο καὶ ἠθοποιὸς· ἔγραψε καὶ ὑβριστικωτάτας ἐναντίον του σατύρας.

Πλὴν τῶν σατυρικῶν στιχουργημάτων του ὁ Κουτούζης ἔγραψε καὶ τινὰ διδακτικὰ καὶ εἰδυλλιακὰ ποιήματα· ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἔχουν τὴν ἀξίαν τῶν σατυρικῶν του, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τινῶν δημοσιευθέντων ἀποσπασμάτων¹. Ἐν, ἀληθῶς ἐπιγραμματικόν, δίστιχόν του εἶναι βεβαίως κατὰ πολὺ ἀνώτερον τῶν τόσων εἰδυλλιακῶν στίχων του :

Ὅσο βασταίνει ἡ θροισιὰ πρὶν ἥλιος ἀνατελλῇ,
 Τόσο βασταίνει κ' ἡ χαρὰ τοῦ δυστυχῆ τὰ χεῖλη.

Γενικῶς ὁ Νικόλαος Κουτούζης εἶναι τὸ γνησιώτερον γέννημα μιᾶς μικρᾶς κοινωνίας, εἰς τὴν ὅποιαν τὰ ἀτομικὰ πάθη καὶ αἱ μικροδιαμάχαι αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ γίνονται πλέον ἐκδηλα· διὰ τοῦτο καὶ ἀποτελεῖ ἀξίαν μελέτης φυσιογνωμίαν. Ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 1819.

Ἡ κοινωνία αὕτη ἦτο πρόσφορος, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν γέννησιν σατυρικῶν καὶ πολιτικολαγούντων στιχουργῶν. Τοιοῦτος εἶναι ὁ Νικόλαος Λογοθέτης ἢ Γούλιαρης² γεννηθεὶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ στιχουργὸς οὗτος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς, καὶ ἰταλικῆς, μαθητὴς τοῦ Π. Παλαμά καὶ συμμαθητὴς τοῦ Μαρτελάου, ἀφ' ἑνὸς μὲν συνέγραψε διαφόρους θρησκευτικὰς ἀσματογραφίας καὶ ἐκκλησιαστικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους, ἐπειδὴ ὡς λαϊκὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφωνήσῃ ἀπ' ἑαυτοῦ, ἔδιδεν εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ τοὺς ἐκφωνοῦν, διὰ δὲ τῶν ἐρμηνειῶν τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἐξήνεγκε χρησμοὺς περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Ρώσων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔγραψε σατυρικοὺς στίχους ἐναντίον τῶν γαλλικῶν δημοκρατικῶν ιδεῶν καὶ τῆς Δημοκρατίας.

Ἐκ τῶν πολλῶν τοιούτων στιχουργημάτων του διεσώθη μόνον ἡ παρωδία τοῦ ὕμνου τοῦ Μαρτελάου:

1.—Ἴδε ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτοῦ εἰς Π. Χιώτη, α', 6, σελ. 318.

2.—Εἰς «Ποιητικὸν Ἀνθῶνα» κτλ. τομ. Α' σελ. 77—78.

3 Ν. Κατραμῆς εἰς «Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου» σελ. 422—424.

Ποῖος ἤκουσε ποτέ του
κόκκαλα πνοὴν νὰ ἐκβάλουν,
σάλλισμα νὰ καταλάβουν
καὶ ἀφ' τὰ μνήματα νὰ ἐκβοῦν;

Ψεῦμα μέγα, ἐν ἀληθείᾳ!
πλὴν καὶ τοῦτο ἂν εἶχε γίνῃ
τῆς Ἑλλάδος οἱ ἀνδρείοι
ποῖαν τιμὴν ἤθελ' ἰδοῦν;

Ἡ Γαλλία ἐξακουσμένη;
δὲν βασιτῆ τὴν τυραννίαν;
τὸ γνωρίζει ἡ Ἰταλία
ποῦ γιὰ χρόνους θὰ θρηνηῖ.

Ἐνας δράκων πεινασμένος
πέμπεται ἀπὸ τὴν Γαλλίαν
πίπτει εἰς τὴν Ἰταλίαν
καὶ ὅ,τι εὖρη τὸ ρουφᾷ κτλ.

Ἡ πρὸς τὴν δημοκρατικὴν Γαλλίαν ἐχθρότης τοῦ φανερόνεται καὶ εἰς τὸν πρὸς τὸν τότε αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας Παύλον ὕμνον τοῦ εἰς γλῶσσαν ἀρχαίαν καὶ στίχους δεκαπεντασுλλάδους καὶ ὁμοιοκαταλήκτους.

Ὅπως ἀντίθετος τοῦ Λογοθέτου εἰς τὰ πολιτικὰ φρονήματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα εἶναι ἕτερος στιχουργὸς τῆς ἰδίας ἐποχῆς, ὁ Νικόλαος Κούρτσολας¹, θαυμαστῆς τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας καὶ τοῦ κήρυκος τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν εἰς τὴν Ζάκυνθον Ἀντωνίου Μαρτελάου. Τὸν πρὸς ἀμφοτέρους θαυμασμόν τοῦ ὁ Κούρτσολας ἐξωτερίκευε μὲ στίχους, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν ἀρκετοὶ ὅπωςδὴποτε, ἀλλὰ μὴ ἔχοντες σημασίαν ἄλλην πλὴν τῆς ἱστορικῆς.

Ἡ μικρὰ αὕτη ὁμάς τῶν Ζακυνθίων ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνεφάνησαν πάντες κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδίου περιβάλλοντος καὶ τῶν ὁποίων τὰ στιχουργήματα ὁμοιάζουν πολὺ πρὸς ἀλληλα, ἔχοντα μάλιστα ὅλα σχεδὸν καὶ τὴν ἰδίαν μετρικὴν, ἀπεικονίζει ζωηρῶς τὴν κοινωνίαν τῆς Ζακύνθου εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν, τὴν ζωὴν τῆς καὶ τὰς ἰδέας τῆς. Ἡ ποίησις τῆς ἡ ἄτεχνος πολλάκις καὶ πτωχὴ βεβαίως ἔχει πολὺ τοπικὸν χρῶμα καὶ τοῦτο καθιστᾷ αὐτὴν ἀξίαν προσοχῆς τινος. Πάντως ὅμως ἡ μικρὰ αὕτη ὁμάς μὲ τὰ ἄτεχνα στιχουργήματά τῆς ἐδημιουργεῖ ποιητικὴν τινα παράδοσιν, ἀπεδείκνυεν, ὅτι εἰς τὴν χώραν τῶν ὑπῆρχε ποιά τις ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα, καὶ ἐγένεν ὁ πρόδρομος λογοτεχνικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία ὀλίγον ἀργότερον ἐξεδηλώθη ἰκανῶς γενναία. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἀνεξέταστον τὸ ποιητικὸν ἔργον τῆς, τὸ ὁποῖον ἂν δὲν ἔχη ἄλλην σημασίαν,

1.— Ἴδα περὶ αὐτοῦ: Σπ. Βιάζης εἰς περιοδικὸν «Νέα Ζωή» Ἀλεξανδρείας τόμ. Ε' σελ. 366.

ἔχει ὅμως τὴν ἀξίαν ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος ἄλλου καλλιτέρου.

Τελικὸν συμπέρασμα — Διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ ἔντεχνος λυρική ποίησις εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὸ διάστημα τριῶν καὶ ἡμίσεος αἰώνων ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἀπόδοσίν τῆς μοναδικῶς πτωχῆ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παρουσιαζομένην ὡς δημιούργημα ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ — ἦτοι τὰ δημοτικὰ τραγούδια — ἡ ὁποία ἐνεφανίζετο ἀδιακόπως πλουσιωτάτη, ὡς νὰ ἐξεχύνετο ἀπὸ ἀστειρευτοῦ πηγῆν. Οἱ στιχοῦργοι ἢ στιχοπλόκοι δὲν ἔλειψαν βεβαίως καθόλου ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ θὰ ἠδύνατό τις νὰ περισυλλέξῃ ἄμετρον πλῆθος στίχων λυρικῆς ὕφης, τὸ ὁποῖον ὅμως θ' ἀπετέλει ἀληθὲς μνημεῖον πολυλογίας καὶ ἐμμέτρου πεζολογίας. Καὶ ἡ ποικιλία ἀκόμη τῶν θεμάτων καὶ τῆς συνθέσεως τῶν στιχουργημάτων αὐτῶν μαρτυρεῖ ἴσως περισσότερον τὴν ἄγνοίαν τῆς ποιητικῆς τέχνης, τῆς ἐννοίας τῆς ποιήσεως. Οὔτε καὶ ὅσοι ἀπεπειράθησαν νὰ μιμηθοῦν τὰ δημοτικὰ τραγούδια κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσουν τι δυνάμενον νὰ τεθῆ πλησίον αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἴσως εὐχάριστον ἐξαίρεσιν ἡ ἀφελὴς καὶ εἰλικρινὴς ποιητικὴ ἐκδήλωσις στιχουργοῦ τινος Γεωργίου Ἀνδριώτου γράφαντος ἐρωτικὰ δίστιχα κατὰ μέμνησιν τῶν δημοτικῶν τριούτων. Περὶ τούτου οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν ὑπάρχει ἢ ὅτι ἔγραψε κατὰ τὸ 1797 εἰς τὴν Ἀνδρον συλλογὴν ἐξ ἑκατὸν δεκατεσσάρων δίστιχων, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκε τὸν τίτλον «Ἐρωτικὰ τοῦ ἐξ Ἀνδρου ποιητοῦ Γεωργίου». Τὰ ἐρωτικὰ αὐτὰ δίστιχα τοῦ Γεωργίου ἔχουν πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ δημοτικὰ καὶ εὐκολώτατα θὰ ἠδύνατό τις νὰ τὰ ἐκλάβῃ ὡς τοιαῦτα ἔχουν ὅλα τὰ γνωρίσματα τῶν δευτέρων καὶ ἡ γλῶσσά των εἶναι γνησίως λαϊκὴ καὶ ποιητικὴ:

1.— Τὴν συλλογὴν ταύτην ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1878 ὁ Νικόλαος Α. Καλᾶς ἐξ Ἀνδρου εἰς ὀλιγοσέλιδον φυλλάδιον φέρον τὸν τίτλον: «Ἀνέκδοτα ποιήματα ἐκδοθέντα ὑπὸ Νικολάου Α. Καλᾶ. Ἐν Ἀθήναις 1878». Δημοσιεύονται εἰς τὸ φυλλάδιον αὐτὸ ἑν δημοτικὸν ἄσμα (ἄγνωστον ἕως τότε) γραφέν κατὰ τὸ 1796 περὶ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη (σελ. 3-7 καὶ στίχοι 125) καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ Γεωργίου (σελ. 7-16). Ὁ ἐκδότης πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι τὰ ποιήματα ταῦτα εὔραν ἐντὸς πεπαλαιωμένου καὶ σκωληκοβρότου κιβωτίου κειμένου ἐν τινι ἀοικίῳ οἰκίᾳ τῆς νήσου Ἀνδρου». Περὶ τοῦ ποιητοῦ τῶν «Ἐρωτικῶν» πολλοὺς ἠρώτησεν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ.

Πολλὴν ἀγάπην μῦθωκες, πουλί μου, κι ἀγαπῶ σε·
Πολλὴ μέρα γὰρ σὲ θωροῶ καὶ πάλι ἀναζητῶ σε.

Πίνω νερό, πάλαι διψῶ, τρώγω καὶ δὲ μ' ἐφραίνει.
Καὶ τ' ὄνομά σου σὰν τὸ πῶ, ἐκείνο μὲ χορταίνει.

Κι' ἂν βουληθῆτε μάτια μου γὰρ τὴν ἀπαρνηθῆτε
Νὰ δώσ' ὁ Θεὸς κ' ἡ Παρὰγιά ὀμπρὸς μου γὰρ χυθῆτε.

Ἄγγελοι καρτερεῖτέ με, κι ἅγιοι μου μένετέ με·
Νὰ πᾶ γὰρ δῶ τὴν ἀγαπῶ, κ' ὕστερα πάρετέ με.

Μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ ὁ ποιητῆς ἐπιγράφει «Ἐχθρικά, λέγω δὲ Πεισματικά», ὅπου περιλαμβάνονται στίχοι τοιοῦτοι :

Ἄν θέλῃς μὲ πεισματικά, κίνησε γὰρ κινήσω·
Κι' ἀναθεμάν τον ποῦ στραφῆ κι ὀποῦ γυρίσει ὀπίσω.
Ἄρνήσῃς με, δὲ μ' ἀγαπᾷς· θαρρεῖς γὰρ πρᾶσιλῶ·
Μὰ γὼ θὰ γίω κόκκινος καὶ γὰρ σὲ δαιμονίσω.

Αἱ τοιαῦται ἐπιτυχεῖς ἀπομιμήσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι σπάνιαι· καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ πόσον αἱ Ἑλληνες στιχουργοὶ δὲν ἠδυνήθησαν γὰρ ἐννοήσουν τὴν ἀξίαν τῆς λαϊκῆς ταύτης ποιήσεως καὶ γὰρ ἐκμεταλλευθεὺν αὐτὴν κατὰ τρόπον ὥστε γὰρ δημιουργήσουν ἀληθῆ ἐντεχνον λυρικήν ποίησιν, ὡς ἔκαμον οἱ συνάδελφοὶ τῶν τῆς Δύσεως.

Ἐδέησε γὰρ περισυλλεγοῦν ἐνθεν κἀκεῖθεν στιχουργήματά τινα, ἄλλα τεχνικώτερα καὶ ἄλλα ἀτεχνότερα, ποιήματά τινα μεμονωμένα, ἀσήμαντα τὰ περισσότερα, διὰ γὰρ συγκροτηθῆ ποιητικὸν σύνολον, δυνάμενον γὰρ δώσει ἀκριβῆ ὅπωςδὴποτε ἰδέαν τῆς λυρικῆς δημιουργίας εἰς χρονικὸν διάστημα τριακοσίων πενήκοντα ἐτῶν. Καὶ κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ταύτην περίοδον ἡ λυρική ποίησις ἐμφανίζεται πτωχὴ ὅσον καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν. Τὸ φαινόμενον δὲν δύναται βεβαίως γὰρ ἐξηγηθῆ ἄλλως ἢ μόνον ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι αἱ καθόλου κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθησαν αἱ Ἑλληνες ποιηταὶ τῆς περιόδου ταύτης, δὲν ὑπεδοήθουν καθόλου εἰς τὸν σχηματισμὸν ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας.

Τὰ ἐπικά καὶ ἐπικολυρικά ποιήματα.

Ἡ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ἐμμέτρων ποιημάτων καλλιεργηθεῖσα ἐπική ποίησις τόσον, ὥστε ἂν ἀποτελέσῃ τὸ καλλίτερον καὶ μεγαλείτερον μέρος τῆς ὅλης ἐντέχνου ποιήσεως εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, ἐξηκολούθησε καλλιεργουμένη ἱκανῶς καὶ κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον — τουλάχιστον κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνάς της — ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου ἡ ὁμοία εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν ποίησις εἶναι μᾶλλον πτωχὴ¹. Ἡ ἐντεχνος διηγηματικὴ ποίησις, ὡς διεμορφώθη αὕτη κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, ἐδημιούργησε παράδοσιν, ἡ ὁποία δὲν ἠτόνισε ταχέως καὶ ἀπέδωκεν ἔργα τινά, ἀποτελοῦντα καὶ ταῦτα τὸ καλλίτερον ἴσως μέρος τῆς μεταβυζαντινῆς ἐμμέτρου λογοτεχνίας. Εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς τοιαύτης παραδόσεως συνέβαλεν ἀναμφιβόλως καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας, (ἡ ὁποία ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεθεν περιλαμβάνει ἀπειρίαν ἐπικῶν ποιημάτων, μυθιστορικῆς κυρίως ὕψης). Ὅλα σχεδὸν τὰ γνωστὰ τοιαῦτα ἑλληνικά ποιήματα ἐγράφησαν εἰς χώρας, ὅπου ὀφίστατο ἡ ἐνετικὴ κυριαρχία καὶ συνεπῶς ἡ γνώσις τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας ἦταν ἱκανῶς εὐρεία. Ἐξ ἄλλου δὲ παρατηρεῖται εἰς ταῦτα καὶ πολλὴ ἰταλικὴ ἐπίδρασις κατὰ τε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν τεχνοτροπίαν.

Θὰ ἔπρεπε ἴσως μεταξὺ τῶν ἐξεταζομένων εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐπικῶν ποιημάτων γὰρ περιληφθοῦν καὶ τινὰ ἄλλα ἔχοντα ἱστορικὴν ὑπόθεσιν ἢ ὄντα ἐμμετρος ἀφήγησις πραγματικῶν γεγονότων· προετίμησα ὁμως διὰ τινὰς εἰδικοὺς λόγους γὰρ κατὰ τάξιν ταῦτα ὑπὸ τὴν εἰδικὴν κατηγορίαν «ἱστορικὰ ποιήματα», ἐνταῦθα δὲ γὰρ περιορισθῶ εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον τῶν ἐπικῶν ἐκείνων ποιημάτων, τὰ ὁποία εἶναι ἀπολύτως δημιουργήματα τῆς φαντασίας καὶ ἔχουν ἐντελῶς τὸν χαρακτήρα τῆς ἐμμέτρου μυθιστορίας, ἐμφανίζονται δὲ καὶ ὡς καθαυτὸ συνεχίζοντα τὴν ποιητικὴν παράδοσιν, τὴν δημιουργηθεῖσαν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον.

Διασκευαὶ παλαιότερων ποιημάτων. — Ὅτι δὲ συνεχίζεται διὰ τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου ἡ

1. — Ἴδε τόμον Α' σελ. 407 καὶ ἐξῆς.

παράδοσις ἢ δημιουργηθεῖσα κατὰ τοὺς προηγηθέντας χρόνους βεβαιώνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ πρῶτα ἐμφανιζόμενα κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τοιαῦτα ποιήματα εἶναι διασκευαὶ παλαιότερων. Οὕτω τὸ πρῶτον τίς νέας περιόδου ἐπικὸν ποίημα εἶναι ἢ «Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισσαρίου» τοῦ Ροδίου στιχουργοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ τοῦ Λιμενίτου, τὸ ὁποῖον ποίημα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ διασκευή, εἰς πολλὰ δὲ μέρη καὶ ἀπλῆ ἀντιγραφή, τοῦ προεξετασθέντος βυζαντινοῦ ποιήματος «Διήγησις τοῦ θαυμαστοῦ ἀνδρὸς τοῦ λεγομένου Βελισσαρίου»¹. Ὁ Γεωργιλλᾶς, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ ἄλλο μακρὸν στιχουργημα «Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου,²» εἰς τὴν διασκευὴν του ταύτην ἐπρωτοτύπησε κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι περὶ τὸ τέλος τῆς ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν.

Τὴν μέθοδον τοῦ Γεωργιλλᾶ ἠκολούθησε καὶ ἕτερος στιχουργός, ἀκμάσας περὶ τοὺς ἰδίους χρόνους, ὁ Κωνσταντῆς Τήμενος ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν Τέμενος, ὁ ὁποῖος περὶ τὸ 1500 ἔγραψε τὸ ποίημα «Διήγησις ὠραιότητι Ἀπολλωνίου τοῦ ἐν Τύρφ, Ριμάδα», δηλαδὴ διεσκεύασε τὸ προεξετασθὲν παλαιότερον καὶ φέρον τὸν τίτλον «Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρλοῦ Ριμάδα», ἐπικὸν ποίημα³, ἐπεκτείνας αὐτὸ κατὰ τὸ διπλάσιον καὶ ἔτι πλέον, χρησιμοποίησας δὲ καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν.

Ἡ διασκευή ποιημάτων παλαιότερων εἶναι φαινόμενον σύνθησις ὅχι μόνον εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ξένας, κυρίως δὲ εἰς τὴν ἰταλικήν. Οἱ στιχουργοὶ αὐτοὶ ἔχοντες τὴν ἰδέαν, ὅτι δύνανται ἐλευθέρως νὰ λαμβάνουν ἀρχαιότερα κείμενα, νὰ τὰ μετατρέπουν ὀλίγον ἢ πολὺ ὡς ἤθελον, καὶ νὰ τὰ παρουσιάξουν ὡς ἔργα των, προέβαινον εἰς τὰς διασκευὰς των καθεὶον τὸ ὄνομά των, ὡς τοῦ πραγματικοῦ ποιητοῦ τοῦ οὕτω κατ' ἄρισθόντος ἔργου. Ἡ τοιαύτη εὐκολὸς σύνθεσις ποιημάτων εἶναι ἓν ἐκ τῶν γνωρισμάτων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τοὺς ἐλευταίους βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τοὺς μετέπειτα· καὶ διὰ τοῦτο διεσώθησαν ἱκανὰ πολύτιμα ποιήματα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέ-

1.—Ἰδε τόμον Α' σελ. 104—107.

2.—Περὶ τοῦ Γεωργιλλᾶ καὶ τοῦ στιχουργήματός του «Θανατικὸν τῆς Ρόδου» γίνεται λόγος εὐρύτερος περαιτέρω τοῦ παρόντος τόμου.

3.—Ἰδε τόμον Α' σελ. 100—102.

ματος καὶ μὲ τοὺς ἰδίους στίχους ὑπὸ τὸ ὄνομα δύο ἢ καὶ τριῶν ἢ καὶ περισσοτέρων ποιητῶν.

Ἐτερος τοιοῦτος διασκευαστὴς παλαιότερου ποιήματος καὶ παρουσιαζόμενος ὡς συνθέσας αὐτὸ διὰ πρώτην φοράν εἶναι ὁ ἐκ Ζακύνθου Μάρκος Δεφαράνας¹, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος διεσκεύασε τὸ παλαιότερον καὶ εἰς ἀρχαίωςαν γλῶσσαν ποίημα, τὸ φέρον τίτλον «Ἱστορία τῆς Σωσάννης»². Ἡ διασκευή τοῦ Δεφαράνα ἔχουσα τίτλον «Ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Δανιὴλ περὶ τῆς Σωσάννης»³ ἀποτελεῖται ἐκ 376 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ὁμοιοκαταληκτικῶν στίχων, ἐνῶ τὸ πρωτότυπον ἔχει στίχους μόνον 80. Βεβαίως ἡ ἱστορία τῆς Σωσάννης ἀποτελοῦσα μέρος τοῦ περὶ Δανιὴλ βιβλίου τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς ἠδύνατο νὰ ληφθῇ ὑπὸ οἰουδήποτε ὡς ὑπόθεσις ποιήματός του, ὡς ἄλλως τε εἶχε γίνετο τοῦτο. Εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ἀποδίδεται δρᾶμά τι ἀπολεσθὲν καὶ φέρον τίτλον «Σωσάννα». Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος ἐγράφη εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ παρεστάθη τὸ «Μυστήριον τῆς Σωσάννης». Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Ἰσπανικὴν δραματογραφίαν συγκαταλέγεται ἔργον μὲ τὸν τίτλον «Σωσάννα» γραφὸν κατὰ τὸ 1615. Ἀλλὰ καὶ εἰς πολὺ νεωτέραν ἐποχὴν, ἦτοι κατὰ τὸ 1852, ἡ ἱστορία τῆς Σωσάννης ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόθεσις νεοελληνικοῦ διηγήματος⁴. Μεταξὺ ὅμως τοῦ παλαιότερου βυζαντινοῦ ποιήματος καὶ τῆς διασκευῆς τοῦ Δεφαράνα ὑπάρχει ἄμεσος καὶ προφανὴς σχέσις. Πολλοὶ στίχοι ὁμοιάζουν ἢ μᾶλλον εἶναι οἱ ἴδιοι. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ὑπάρχει καὶ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ τρόπου τῆς ἀφηγήσεως τῶν δύο ποιητῶν· ὁ εἰς, ὁ παλαιότερος, εἶναι σύντομος, πυκνὸς εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰς εἰκόνας· ἐνῶ ὁ Δεφαράνας πλατυάζει ὑπερβολικῶς καὶ χαλαρόνει τὴν ζωηρότητα τῆς ἀφηγήσεως. Συμβαίνει καὶ ἐδῶ ὅτι συνέβη μὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς διασκευαστὰς εἰς τὰς διαφόρους χώρας καὶ τὰς φιλολογίας των. Δὲν

1.—Ὁ Κ. Σάββας εἰς α' σελ. 409 λέγει τὸν Μ. Δεφαράναν Κύπριον τὴν καταγωγὴν· ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς εἰς τὸ ἄλλο τοῦ ποιήματος «Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν» στιχ. 788—784 λέγει ὅτι εἶναι Ζακύνθιος.

2.—Ἰδε τόμον Α' σελ. 69—70.

3.—Ἡ διασκευή τοῦ Δεφαράνα ἐτυπώθη κατὰ πρῶτον τὸ 1588 εἰς Ἑνετίαν.

4.—Ἰδε περιοδικὸν «Βιβλιοθήκη τοῦ Λαοῦ», Ἀθήναι 1852. σελ. 599—606.

δύναται ν' ἀντιστοῦν εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἐπιμηκύνουν τὸ πρό-
τυπὸν των, Μιμοῦνται αὐτό, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τρόπον ὥστε νὰ
τὸ ἀπλοποιῶν καὶ νὰ τὰ ἐπεκτείνουν. Καὶ οὕτω δύο ἢ τρεῖς στί-
χοι τοῦ προτύπου ἐπεκτείνονται ἀπὸ τὸν διασκευαστὴν εἰς δέκα ἢ
καὶ πολὺ περισσοτέρους πολλακίς. Ὁ Δεφαράνας εἰς τὴν διασκευὴν
τοῦ ἀπεδίωξε μὲ τοὺς πλατυσμούς του ἐντελῶς τὴν ποίησιν· ὀλίγα
δὲ εἶναι τὰ μέρη ὅπου δὲν παρουσιάζεται ὡς ὁ κοινότερος πεζολό-
γος. Ζωηρότητα τινὰ φράσεως ἔχει ἐκεῖ ὅπου περιγράφει τὸ ἀνά-
κτορον καὶ τὸν κήπον τοῦ Ἰωακείμ, τοῦ συζύγου τῆς Σωσάννης :

*Ἦτον εἰς τὸ παλάτι του ζωγραφιστοὶ καὶ θόλοι
στὸ γῦρον εἶχε τὰ δένδρα, βρύσας καὶ περιβόλι,
μπαῖναν κ' ἐβγαῖναν τὰ νερά, τὸ γῦροναν χαντάκια,
μέρτιας καὶ δάφναις μὲ ἀνθούς ἀπάνου στὰ χαράκια·
πουλιά πετούμενα ὅσαν κ'εὶ κ' ἐκάναν ταῖς φωλιαῖς τους,
ἀργά, ταχιά νὰ κηλαδοῦν, ν' ἀκούωνται ἢ λαλιαῖς τους, κτλ.*

Αἱ τοιαῦται περιγραφαὶ ἐνθυμίζουσι τὰς παρομοίας των εἰς
πολλὰ ἄλλα βυζαντινὰ ἀφηγηματικὰ ποιήματα. Ὁ διασκευαστὴς
καταστρέφει εἰ μᾶλλον τὴν χαρακτηριστικὴν συντομίαν τοῦ προ-
τύπου ὅχι μόνον διὰ τῆς παρεισαγωγῆς κατὰ τὴν ἀφήγησιν ἠθι-
κολογικῶν στίχων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς προσθήκης ὡς ἐπιλόγου
ἑκατοντάδος στίχων συμβουλευτικῶν πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του
νὰ μὴ ἀδικοῦν, διότι δὲν σώζει τὴν ψυχὴν των οὐδ' ἡ νηστεία.
Ἐκ τούτου δὲ λαμβάνων ἀφορμὴν μεταβάλλεται εἰς εἶδος ἱεροκή-
ρυκος καὶ ὁμιλεῖ περὶ νηστείας καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν ἀρε-
τῶν, αἱ ὅσαι πρέπει νὰ τὴν συνοδεύουν :

*Διὰ τὴν νήστεια θὲ νὰ πῶ καὶ δὲν μπορῶ νὰ πᾶνω·
γιατ' ἔχει καὶ ἄλλαις ἀρεταῖς καὶ θέλω διὰ νὰ γράψω.
Νηστεύεις καὶ καταλαλεῖς, νηστεύεις καὶ ὑβρίζεις,
νηστεύεις καὶ μνησικακεῖς καὶ σωτηριὰ ὀλιπίεις·
ποιά σωτηρία τῆς ψυχῆς τάχατες ἀπαντέχεις,
διὰ νηστεύεις καὶ δὲν τρεῖς καὶ ἀγάπη νὰ μὴν ἔχης·
καλὴ νὰ ἡ νήστεια, νήστευε· μὰ νήστευε καὶ τ' ἄλλα
τὴν ἐχθρα καὶ καταλαλιάν, ποῦναι κακὰ μεγάλα κτλ.*

Οὕτω τὸ ἀφηγηματικὸν ποίημα τοῦ Δεφαράνα μετατρέπεται
εἰς ἠθικολογικὸν καὶ διδακτικόν. Φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο προσηρ-
μόζετο πρὸς τὴν φύσιν τοῦ στιχουργοῦ αὐτοῦ, διότι ὁ ἴδιος ἔχει
γράψει καὶ ἕτερον ποίημα ἐντελῶς διδακτικόν, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον

«Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν». Ἀτυχῶς δὲν ἠδύ-
νηθην νὰ ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Δεφαράνα, καθ'
ὅσον δύο μόνον ἀντίτυπά του διεσώθησαν καὶ ταῦτα εὐρισκόμενα
εἰς ξένας βιβλιοθήκας. Ἐκ τινῶν ὁμῶς συντόμων περὶ αὐτοῦ κρι-
σεων, φαίνεται ὅτι ἔχει ἱκανὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ παρομοίας
ὑφῆς ποίημα τοῦ ὀλίγον προγενεστέρου του Κρητὸς ποιητοῦ Στεφ.
Σαχλήκη «Γραφαὶ καὶ Στίχοι καὶ ἐρμηνεῖται, εἰτι δὲ καὶ ἀφηγή-
σεις, κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλήκη». Ὁ Δεφαράνας περέλαθεν
ἱκανὰς ἰδέας ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Κρητὸς συναδέλφου του, τὸ ὅποιον
εἶχε καὶ γενικῶς ὡς πρότυπον. Εἶναι ὁμῶς τὸ δεύτερον τοῦτο ποίημα
τοῦ Ζακυνθίου στιχουργοῦ κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ἐξετάσαντος
αὐτὸ Κρουμπάχερ ἀξίον προσοχῆς ὑπὸ πολιτιστικὴν καὶ κοινωνι-
κὴν ἔποψιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν χυδασιότητα τῆς φράσεως¹.

Τὸ ποίημα περὶ τῆς Σωσάννης ὑπενθυμίζει ἕτερον, τοῦ ὁποῦ
τὸ θέμα ἔχει ληφθῆ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Γραφήν. Εἶναι δὲ
τοῦτο ἡ «Ἱστορία τοῦ Παγκάλου Ἰωσήφ». Καίτοι ἡ ἱστορία αὕτη
τῶν περιπετειῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰακώβ δὲν ἐξεδόθη καθ' ἑλ-
φαίνόμενα καὶ εἰς βιβλίον, ἐν τούτοις ἔσχε μεγάλην διάδοσιν, ὡς
μαρτυρεῖ ἡ ἀπειρία τῶν ἀντιγράφων, τῶν κυκλοφορησάντων καθ'
ἑλθὴν τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον καὶ ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν
ἱκανά. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰωσήφ ἦτον, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν μᾶλλον
ἀγαπητῶν θεμάτων διὰ τοὺς κληρικοὺς ἰδίως στιχουργοὺς καὶ
τούτῳ ἐνεκεν ὑπάρχουν πολλοὶ ἔμμετροι ἀφηγήσεις ἢ μᾶλλον
διασκευαὶ παλαιότερου τινὸς ποιήματος. Ἐχρησίμευε δὲ ἴσως καὶ
ὡς θέμα διὰ ρητορικὰ γυμνάσματα ἢ, κατὰ τινὰ ἄλλον ὅρον, δι'
«ἠθοποιίας». Οὕτως ὑπάρχει εἰς χειρόγραφον τοῦ 13ου αἰῶνος ἡ
«Ἠθοποιία... τίναν ἀν εἶποι λόγους Ἰωσήφ ὑπὸ τῆς Αἰγυπτίας
γυναικὸς κατηγορηθεὶς καὶ εἰς φυλακὴν ἐμβληθεὶς» τοῦ Βκσιλάκη
Νικηφόρου². Ἡ μέχρι τοῦδε γνωστὴ ἀρχαιοτέρα ἔμμετρος ἀφη-
γήσις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰωσήφ εἶναι ἡ διασωθεῖσα εἰς χειρόγρα-

1. — Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ποιήματος «Λόγοι διδακτικοὶ» κτλ. τοῦ Δεφαράνα
πρὸς τὰ ποιήματα τοῦ Σαχλήκη γράφει ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου εἰς τὴν ἐκδο-
σιν τοῦ ποιήματος «Ἀφήγησις Παράξενος» τοῦ Στ. Σαχλήκη μὲ παρατηρήσεις
καὶ σχόλια (ρωσιστί) ἐν Ὁδησσῷ 1896 σελ. 280-284. Ἴδε προσέτι 1) Κ.
Κρουμπάχερ α', Γ' σελ. 75. 2) Ν. Γ. Πολίτης εἰς «Διογραφίαν» Α' σελ. 38.

2. — Σπ. Λάμπρος εἰς δ', 13 σελ. 21.

φρον τοῦ 16ου αἰῶνος¹. Ἴσως δὲ αὕτη νὰ εἶναι καὶ τὸ πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσε διὰ τὰς μετέπειτα διασκευάς, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται πολλὰ κατὰ τὸν 16ον καὶ κυρίως κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα καὶ τῶν ὁποίων τὰ χειρόγραφα ἐναπόκεινται εἰς διάφορα μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὀρους². Ἐν ἑξ αὐτῶν εὐρισκόμενον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τῶν Ἰδίων φέρει τίτλον «Ἱστορία τοῦ Παγκάλου Ἰωσήφ διὰ στίχων» καὶ ἀρχίζει οὕτως:

Ἐφάνη γοῦν ὁ Ἀβραάμ ἐν Μεσοποταμίᾳ

Ἐπίστειυσεν εἰς τὸν Θεόν τὸν ποιητὴν τοῦ κόσμου

Ἐκείνος καὶ τὰ εἰδῶλα εἰς Παλαιστίνην μέσα,

Ἦτιον καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Δῶτ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ του.

τελειώνει δὲ μὲ τούτους στίχους:

Ἄν ἔσφαλα καὶ τίποτε μηδὲν με ὀργισθῆτε

καὶ σεις καὶ γὰρ καὶ ὅλοι μας ὁ κόσμος ὅλος φίλοι,

Δώμεν τὴν δόξαν τῷ Θεῷ τῷ δόντι τὴν ἀρχὴν μοι

καὶ τέλος ἀποσεύσασθε εἰς αἰῶνας αἰῶνων.

ἐνῶ ἄλλος διασκευαστὴς ἢ ἀντιγραφεὺς, ὁ μοναχὸς Κύριλλος κατὰ τὸ 1614 δίδει τίτλον εἰς τὸ ποίημα «Ἱστορία καὶ διήγησις περὶ Ἰωσήφ τοῦ Παγκάλου πάνυ ὠφέλιμος διὰ στίχων» καὶ τελειώνει τὸ ἀντίγραφόν του μὲ τούτους στίχους:

Ἔως ἔδῶ ὁ λόγος μας ὀλίγον ἀπεγράφη

καὶ δότε μοι συμπάθειον καὶ συγχωρήσατέ με,

ἂν ἔσφαλα καὶ τίποτε μηδὲν με ὀργισθῆτε

μόνον ἐγὼ καὶ ὅλοι μας μικροὶ τε καὶ μεγάλοι

δώσομεν δόξαν τῷ Θεῷ τῷ τὴν ἀρχὴν διδόντι

καὶ τέλος τῷ παρέχοντι εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Ἀμήν.

Ἡ γλῶσσα ποικίλλει κατὰ τὰς διαφόρους αὐτὰς διασκευάς, ὡς εἶναι εἰς τινὰς διάφορον καὶ τὸ τέλος. Πάντες δὲ οὗτοι οἱ διασκευασταὶ ἢ ἀντιγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι μεταβάλλουν κατὰ τι τὸ κείμενον, παρουσιάζονται πάντοτε ὡς οἱ πρῶτοι ποιήσαντες ὡς συμβαίνει δηλαδὴ μὲ πολλὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ποιήματα, τῶν ὁποίων ἀγνοεῖται ὁ πρῶτος ποιητὴς καὶ τὰ ὁποῖα διεσώθησαν εἰς διαφόρους διασκευάς.

1.—Κ. Κρουμπάχερ εἰς α', Γ' σελ. 76 σημ. Β.

2.—Περὶ τῶν διαφόρων αὐτῶν διασκευῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἰωσήφ τῶν σωζομένων εἰς χειρόγραφα τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἁγίου Ὀρους ἴδε Σπ. Δάμπρου εἰς δ', Π σελ. 162, 436 καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὅπως ἡ ἱστορία τῆς Σωσάννης ἐχρησίμευσεν ὡς θέμα ποιημάτων, δραμάτων καὶ πεζογραφημάτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ τὴν ξένην φιλολογοίαν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Ἰωσήφ ἔδωκε τὴν υπόθεσιν καὶ διὰ δράματα καὶ διὰ πεζογραφήματα. Ἐπάρχει ἀφήγησις τῆς ἱστορίας εἰς τὸ πεζὸν καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν κατὰ χειρόγραφον τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ ἰταλικὴ δραματογραφία περιλαμβάνει δύο rappresentazione (15ος καὶ 16ος αἰῶν) καὶ δύο δράματα τοῦ Hort. Scamacca (1639 καὶ 1644), ἓνα ἰντερμέτζο εἰς τὸ μελόδραμα Angelico τοῦ Φραγκ. Πόνα (1650), ἡ δὲ γαλλικὴ ἓνα μυστήριον καὶ μίαν moralité τοῦ 16ου αἰῶνος μὲ στίχους ὑπὲρ τὰς 44 χιλ. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐγράφη καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν δράμα τετράπρακτον μὲ τὸν τίτλον «Ἡ πώλησις τοῦ Ἰωσήφ» ὑπό τινος νεαροῦ Κρητοῦ μαθητοῦ εἰσέτι¹. Πάντα ταῦτα μαρτυροῦν, ὅτι ἡ περὶ τοῦ Ἰωσήφ ἱστορία ἦτο θέμα προσφιλὲς εἰς τὴν παλαιότεραν λογοτεχνίαν.

Ἐκ τῶν μᾶλλον διαδεδομένων μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καθ' ἕλην τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον βιβλίων, ἐκ τῶν προσφιλεστέρων ἀναγνωσμάτων του ἦτο τὸ φέρον τίτλον «Γέννησις, κατωρθώματα καὶ θάνατος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα διὰ στίχου». Ἡ ἔμμετρος αὕτη ἀφήγησις τοῦ βίου τοῦ Μακεδόνα κοσμοκράτορος εἶναι ἐπιτυχὴς διασκευή τοῦ παλαιότερου ποιήματος «Ρημάδα»²

1.—Ἡ πώλησις τοῦ Ἰωσήφ. Δράμα εἰς πράξεις 4 ὑπὸ Ἀνδρ. Κουγιαντάκου. Ἐν Πάτραις 1888.—Ὁ νεαρὸς αὐτὸς δραματικὸς συγγραφεὺς γενόμενος δημοδιδάσκαλος ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1896 κατόπιν ἀνατροπῆς ἀμείβης, τῆς ὁποίας ἐπέβρινε.

2.—Ρημάδα κατὰ τὴν γενικωτέραν παραδοχὴν τῆς σημασίας τῆς λέξεως ὠνομαζέτο παλαιότερον πᾶσα ἔμμετρος καὶ μὲ ὁμοιοκαταληξίαν ἀφήγησις. Περὶ τῆς τοιαύτης ὁμοῦ σημασίας τῆς λέξεως καὶ τῆς παραγωγῆς τῆς ὑπάρχουσιν πολλὰ ἀμφισβητήσεις. Χάριν περιεργείας παραθέτω τὴν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως, τὴν ὁποίαν ἔκαμψεν ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἀκμάσας Ἑλληὴν λόγιος Ἀναστάσιος Μιχαήλ ὁ Μακεδὼν (ἐκ Ναούσης) «Ρῆμα ἐστὶν ἐν χρήσει κοινῇ παρ' ἡμῶν ρηματικῶν, κατὰ τινὰς δὲ καὶ ρημαρικῶν προφέρεται, ὅπερ σημαίνει τὸ πεζορρυθμῶν, τουτέστιν ἀπλῆ ἀκοιμψεύτη καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἑμφύτῳ χρωμαὶ ποιητικῇ ἀπὸ οὖν τοῦ μέσου τούτου τοῦ ρήματος παράκειμένου ἐρρημάτιδα, παράγεται ὄνομα ρημάδα ὅπερ ἀναλόγως οὐδεμίαν ἑντεχνον, αὐτὴν δὲ πάλιν τὴν ἑμφύτον σημαίνει ποιητικὴν». Εἰς Joh. Mich. Langii, D. Philologiae Barbaro-Graecae Pars Altera, Auldorfi MDCCVII p. 82.

περὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 1». Ἡ διασκευὴ αὕτη, ἣ ὁποία ἐτυπώθη τὸ πρῶτον εἰς Ἐνετίαν κατὰ τὸ 1529, ἀπεδίδετο γενικῶς εἰς τὸν Ζακύνθιον τὴν καταγωγὴν στιχουργὸν Δ η μ. Ζή ν ο ν, τὸν μεταφραστὴν τῆς ψευδομηρικῆς «Βατραχομουμαχίας». Ἄλλ' ὡς παρατήρησεν ὁ Em. Legrand 2 ὁ Δ. Ζήνος ἦτο μόνον ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ποιήματος αὐτοῦ. Ἀπατώμενοι πολλοὶ ἀπὸ τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ ἐπιλόγου :

Κόπος καὶ δεξιότητι Ζήνου τοῦ Δημητρίου

ἀπέδιδον εἰς τοῦτον τὸ ποίημα. Στίχοι ὅμως τινὲς τοῦ αὐτοῦ ἐπιλόγου μαρτυροῦν, ὅτι εἶναι ἔργον ἄλλου Ζακυνθίου :

*Ἐκεῖνος ὅπου τῶβαλεν εἰς στίχον καὶ εἰς ῥίμα
εὗρισκεται σὴν Ζάκυνθον, κ' ἔκαμε μέγα κρῖμα
ποῦ δὲ μᾶς εὐσεργέτης τὸ ἰδικό του γράμμα
τὸ νὰ τὸ μάθη ὦλιζα στέλνει το ἐν τῷ ἅμα,
ἐπει ἐγὼ τοῦ μῆνυσά καὶ παρακάλεσά τον
γιὰ νὰ τὸ στείλλῃ τὸ λοιπὸν ἐγὼ δεήθηκά τον 3.*

Ἰάκωβος Τριβώλης. — Ὁ ἐκ Κερκύρας στιχουργὸς Ἰάκωβος Τριβώλης ἐγκαινιάζει ἄλλο εἶδος διασκευῆς. Δὲν μιμεῖται ἢ δὲν μεταπλάσσει παλαιότερον ποιητικὸν ἔργον, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ πεζὸν ἔργον ἐκ τῆς ξένης φιλολογίας διὰ νὰ συνθέσῃ ἰδικόν του ποίημα, μεταλλάσσων πρόσωπα, τόπον καὶ ἐπεισόδια. Ὁ Ἰάκωβος Τριβώλης ἀνήκεν εἰς εὐγενῆ τῆς Κερκύρας οἰκογένειαν, ἔλκυσαν τὴν καταγωγὴν ἐκ Σπάρτης 4 καὶ ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος 5. Εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ Νικόλ. Σοφριανὸς ὠνόμασεν «ἰλαρώτατον καὶ χαριέστατον ποιητὴν 6» καὶ ὁ ὁποῖος μετὰ τῶν ἄλλων λογίων τῶν ἀναφερομέ-

1.—Ἰδὲ τόμον Δ' σελ. 102—103.

2.—E. Legrand εἰς α', 1, II pp. 286-289.

3.—Ὁ Legrand ὡς ἀνωτέρω ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι πιθανῶς ποιητῆς τοῦ ἔργου αὐτοῦ νὰ εἶναι ὁ Μαρκ. Δεσφάρνας. Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητοῦ εἰς «Ἀφήγησις Παράξενος» τοῦ Σαχλήκη κτλ. ἀντικρούει τὴν γνώμην ταύτην. Τοῦτον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Κρουμπάχερ εἰς α', Γ' σελ. 75 σημ. Β2.

4.—Περὶ τῆς οἰκογενείας Τριβώλη ἴδε Σπ. Δάμπρου εἰς δ', Δ' σελ. 316—325.

5.—Κ. Σάθας α' σελ. 138—139.—E. Legrand δ' 1, No 3 σελ. 9—10. Κ. Κρουμπάχερ α' Γ', σελ. 118—119.—Σπ. Δάμπρος ὡς ἀνωτέρω.

6.—Ἰδὲ τόμον Δ' σελ. 191—192.

νων ὑπὸ τοῦ Σοφριανοῦ εἶχε τὴν γνώμην, ὅτι διὰ νὰ διορθωθῇ ἢ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀμάθεια τοῦ λαοῦ ἔπρεπε νὰ δοθοῦν εἰς τοῦτον τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων μεταφρασμένα εἰς τὴν γλῶσσάν του. Ἦτο λοιπὸν ὁπαδὸς τῆς λαϊκῆς γλώσσης μὲ συνειδησὶν τῆς μεγάλης σημασίας τῆς χρησιμοποίησέως τῆς. Τὰ διασωθέντα ὅμως ποιητικὰ ἔργα του δὲν δικαιόουν τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Σοφριανοῦ, ἐκτὸς ἐὰν ἐγνώριζεν οὗτος ἄλλα ποιήματα τοῦ Τριβώλη, τὰ ὁποῖα δὲν διεσώθησαν, ὡς παρατήρησεν ὁ Em. Legrand 1.

Τὰ διασωθέντα ποιητικὰ ἔργα τοῦ Ἰακώβου Τριβώλη εἶναι ἢ «Ἱστορία τοῦ Ρε τῆς Σκότηζιας μὲ τὴν Ρήγισσα τῆς Ἑγγλητέρας 2» καὶ ἢ «Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα 3». Τὸ πρῶτον ἀποτελούμενον ἐκ 376 ὁμοιοκαταλήκτων δεκαπεντασυλλάβων στίχων 4 εἶναι ἐλευθέρως μίμησις διηγήματος τοῦ Βοκκαίου, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται εἰς τὸ «Δεκαήμερον» (Ἡμέρα ἐβδόμη, διήγημα 7ον). Ὁ Τριβώλης μεταφράζων διήγημα τοῦ Βοκκαίου καὶ μετατρέπων αὐτὸ εἰς ποίημα μὲ ἀρκετὴν διαφορὰν ἀπὸ τὸ πρωτότυπον δὲν ἐπρωτοτύπησεν ἐντελῶς κατὰ τοῦτο ἔμιμήθη ἀπλῶς ἄλλους προγενεστέρους τοῦ Ἰταλοῦ ποιητῆς, εἰ ὁποῖοι διεσκεύαζον εἰς δράματα καὶ κωμῳδίας ἢ εἰς ποιήματα διηγήματα τοῦ Βοκκαίου. Ὁ Πετράρχης π. χ. μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τὸ τελευταῖον διήγημα τοῦ Δεκαημέρου «Γρισέλδα», ὁ Λεονάρδος Ἀρετίνος τὸ 1ον τῆς 4ης ἡμέρας, ὁ Βαρθολομαῖος Fazio τὸ 1ον τῆς 10ης, ὁ δὲ Φίλιππος Beroaldo μετέφερεν εἰς δίστιχα ἐπίσης τὸ 1ον τῆς 4ης. Ὁ Βερνάρδος Accolti ὁ ἐπονομαζόμενος l'Unico Aretino

1.—E. Legrand ὡς ἀνωτέρω.

2.—Ἡ «Ἱστορία τοῦ Ρε τῆς Σκότηζιας μὲ τὴν Ρήγισσα τῆς Ἑγγλητέρας, Ὁπώγινε εἰσὲ καιρὸν ἐκαίνας τὰς ἡμέρας» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1528 εἰς Ἐνετίαν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Anton. Pinelli. Δευτέρα ἐκδοσις εἶναι ἢ τοῦ 1540, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ Τριβώλης κατὰ τὸ τέλος τοῦ ποιήματος του ὀνομάζει ἐαυτὸν «υἱὸν τῆς καλογραίας». Ἐπηκολούθησαν κατόπιν ἄλλαι ἱκαναὶ ἐκδοσεῖς μέχρι τοῦ 1813 (ἴδε Α. Παπαδόπουλον-Βρετόν Β' σελ. 21). Τελευταία ἐκδοσις εἶναι ἢ ὑπὸ E. Legrand εἰς δ' 1, No 13, 1871.

3.—Ἡ «Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1521 εἰς Ἐνετίαν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Στεφ. Σαβίου καὶ πολλὰκις κατόπιν. Τελευταία ἐκδοσις ὑπὸ E. Legrand εἰς δ', 2 No 4, 1875.

4.—Τὸ ποίημα αὐτὸ τοῦ Τριβώλη θεωρεῖται ὅτι εἶναι τὸ πρῶτον τυπωθὲν μὲ δεκαπεντασυλλάβους στίχους.

ἔδραματούργησε τὸ θρον τῆς 3ης ἡμέρας, ὁ Ἀντώνιος Camelli διεσκεύασεν εἰς τραγωδίαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ranfila* τὸ 1ον τῆς 4ης καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ὁ Ἕλλην ποιητὴς ἀκολουθῶν τούτους ἐμιμήθη ἐλευθέρως τὸ διήγημα τοῦ Βοκκακίου καὶ συνέταξε τὸ ποίημά του, τὸ ὁποῖον βεβαίως εἶναι κατώτερον ἀπὸ τὸ πρότυπόν του, διότι δὲν ἔχει τὴν χάριν τῆς ἀφηγήσεως καὶ τὸ ἐπιμελημένον ἕρος του. Εἰς τὸ διήγημα τοῦ Βοκκακίου ἦρωες εἶναι ὁ ἐκ Παρισίων Λουδοβίκος, ὁ ὁποῖος μεταβαίνει εἰς Βανωνίαν μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἴδῃ τὴν ὡραίαν Βεατρίκην, σύζυγον τοῦ Ἐγάνου καὶ νὰ τὴν κατακτήσῃ, ὅπερ καὶ ἐπιτυγχάνει, εἰσελθὼν ὡς ὑπηρέτης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἐγάνου. Ἡ Βεατρίκη ἀπιστεῖ πρὸς τὸν σύζυγόν της, διότι νομίζει ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀποκρούσῃ τὸν ἔρωτα τοῦ Λουδοβίκου, ἀφοῦ εὗτος μετέβη ἐκ Παρισίων εἰς Βανωνίαν χάριν αὐτῆς, ὁ δὲ σύζυγος εἰς τὸ τέλος δέρεται ὑπὸ τοῦ δῆθεν ὑπηρέτου Λουδοβίκου καὶ τοὺς ραβδισμοὺς τούτου θεωρεῖ ὡς ἀπόδειξιν τῆς πίστεως τοῦ ὑπηρέτου του. Εἰς τὸ ποίημα τοῦ Τριβώλη τὰ κύρια ἐπεισόδια μένουσιν τὰ αὐτά, ἀλλάσσουν ὅμως τὰ πρόσωπα. Οὕτως ὁ ἀγαθὸς Ἐγανὸς μετατρέπεται εἰς βασιλέα τῆς Ἀγγλίας καὶ ἡ Βεατρίκη εἰς βασίλισσαν, ὁ δὲ Λουδοβίκος εἰς βασιλόπαιδα τῆς Σκωτίας, ὁ ὁποῖος ἐνῶ πρότερον εὐδὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ γυναικῶν καὶ νὰ τὰς πλησιάσῃ, μόλις εἶδεν εἰκόνα τινὰ τῆς βασίλισσης τῆς Ἀγγλίας κατελήφθη ὑπὸ σφοδροῦ πρὸς αὐτὴν ἔρωτος καί, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ πατρὸς του, ἀπέρχεται εἰς Ἀγγλίαν διὰ νὰ τὴν κατακτήσῃ. Τὰ κατόπιν ἐπεισόδια εἶναι τὰ αὐτὰ μὲ τὰ τοῦ διηγήματος τοῦ Βοκκακίου. Εἰς τὸ τέλος ὅμως ὁ Τριβώλης συμπληρῶνει τὸ πρότυπόν του. Ὁ βασιλόπαις τῆς Σκωτίας κατορθώνει νὰ πείσῃ τὴν βασίλισσαν νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν χώραν του :

*Ἦλθε καὶ τὴν ἔφερε σὺ σπῆτι τοῦ πατρὸς του,
Καὶ κεῖ τὴν εὐλογήθη καὶ ἐστεφανώθηκέ την,
Καὶ ὡσὰν τὰ μάτια του τὰ δυὸ ἀγάπα καὶ βλεπέ την.
Ἐξῆσαν καὶ καιρὸν πολὺν καὶ κάμιν καὶ παιδία,
Κ' ὕστερα κληρονομῆσε ἄλλην τὴν αὐθεντεία.
Καὶ ὁ γῆρας ὁ κακόντυχος ἔμεινε γελασμένος,
Ἐκ τὸ πικρὸ του ἔκασε, καὶ μείν' ἀποθαμμένος.*

Καὶ προχωρῶν ἔτι μᾶλλον ὁ Ἕλλην στιχουργὸς διατυπώνει

καὶ συμπεράσματα περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὑποχωρητικότητος τῆς γυναικός, τὰ ὁποῖα εἶναι σχεδὸν ἐπανάληψις τῶν ὅτων εἶπεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματός του. Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ὀλίγων παρατεθέντων στίχων τὸ ἕρος τοῦ Τριβώλη εἶναι ἀπλοῦν καὶ ἡ τέχνη λείπει ἐντελῶς ἐκ τῆς στιχουργημένης αὐτῆς πεζολογίας. Πάντως ὅμως τὸ ποίημα ἐνέχει ἀξίαν ὡς γλωσσικὸν μνημεῖον τοῦ 16ου αἰῶνος, διότι ἐγράφη ὑπὸ ἀνθρώπου καταγομένου ἐκ χώρας, ὅπου ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα, καίτοι ἦτον ἰκανῶς διαδεδομένη, δὲν εἶχεν ἀκόμη εἰσχωρήσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὡς συνέβη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους.

Τὸ ἕτερον ποίημα τοῦ Τριβώλη τὸ φέρον τίτλον «Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα»¹, ἀποτελεῖται ἀπὸ 312 ὀκτασυλλάβους καὶ ὁμοιοκαταλήκτους στίχους καὶ ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐξόμνησιν τῆς νίκης τοῦ σχεδὸν ἀγνώστου ἄλλοθεν Ἐνετοῦ πλοιάρχου γαλέρας ἢ σοπρακόμη (sopracomite) Ταγιαπιέρα ἐναντίον Τούρκων καὶ Μούρων πειρατῶν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Δυρραχίου περὶ τὸ ἔτος 1520. Τὸ ποίημα τοῦτο στερεῖται παντελῶς λογοτεχνικῆς τιμῆς ἀξίας ἀποτελεῖ ὅμως περιεργότατον γλωσσικὸν μνημεῖον. Ἴσως νὰ εἶναι ἀξία προσοχῆς τινος ὁ ἐνθουσιώδης τόνος, ὁ κυριαρχῶν εἰς ὅλον τὸ κακότεχνον αὐτὸ ποίημα, καὶ τὸ ἐκδηλούμενον ἐναντίον τῶν Τούρκων μίσος.

Μὴ ἔχοντες ὑπ' ὄψιν, ἕνεκα τῆς σπανιότητός του, ἀντίτυπον τοῦ ποιήματος τοῦ Τζάνε Βενεράμου: «Ἱστορία τῶν γυναικῶν τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν»² ἀναφέρομεν αὐτὸ ἐν ταῦθα χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἄλλο τι περὶ τούτου ἢ δεῖ.

1.— Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ποιήματος, ἕμμετρος ὢν, ἔχει οὕτως:

*Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα,
ποῦ τὴν σημερινὴν ἡμέρα
σὺν αὐτὸν οὐδὲν ἐφάνη
εἰς ὅσα ὀρίζουν οἱ Χριστιάνοι.*

Τὸ ποίημα ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1521, ἀνεδημοσιεύθη κατὰ τὸ 1528 καὶ κατόπιν πολλάκις μέχρι τοῦ 1796. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐδημοσίευσεν αὐτὸ ὁ Em. Legrand κατὰ τὸ 1869 εἰς δ', 1, Νο 3 καὶ κατὰ τὸ 1875 εἰς δ', 2, Νο 4 μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τῆς ὑποθέσεως καὶ τοῦ ποιητοῦ, γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων ἐρμηνευτικῶν.

2.— Τὸ ποίημα τοῦτο ἐτυπώθη κατὰ τὸ 1549. Μοναδικὸν ἀντίτυπόν του ὑπάρχει εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Μονάχου. Ἴδε καὶ E. Legrand α', 1, 1 p. 282.

ἀποτελείται ἀπὸ 148 διστίχα. Πραθὲν ὡς δείγμα τοῦ λεκτικοῦ του δύο ἀναδημοσιευθέντας στίχους, διὰ τῶν ἐποίων ὁ ποιητὴς φανερόν τι καταγωγὴν του:

*Ἔκ τ' Ἀνάπλι ξεύρετε λοιπὸν εἶναι τὰ γονικά μου,
Τζάνε μὲ λέει τ' ὄνομα καὶ τὴ γενεὰ Βεντράμου.*

Ὁ Ἑρωτόκριτος. — Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐπικά καὶ ἐπικολυρικά ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἐξητάσθησαν μέχρι τοῦδε, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διασκευαὶ παλαιότερων τοιοῦτων καὶ τούτου ἕνεκα δὲν δύναται νὰ κατέχουν καὶ ὅπως ἰδιάζουσιν θέσιν εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν λογοτεχνίαν. Οἱ ποιηταὶ τῶν, ἀδυνατοῦντες προφανῶς νὰ δημιουργήσουν πρωτότυπος, ἐπεδείκνυον τὴν στιχουργικὴν τῶν ἰκανότητά μετὰ τὴν μετάπλασιν παλαιότερων ἔργων, παραλλάσσοντες αὐτὰ κατὰ τι ἢ ἐπεκτείνοντες διὰ τῆς παρεμβολῆς ἐμμέτρων πεζολογιῶν ἢ περιγραφῶν, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον οὐδὲν προσθέτουν εἰς τὸ μεταβυζαντινὸν πρότυπον, ἀλλὰ καὶ ζημιόγουν μᾶλλον αὐτό. Ἡ τοιαύτη χρησιμοποίησις τῶν παλαιότερων ἔργων δὲν ἐθεωρεῖτο λογοκλοπία, διότι ἴσως καὶ ἡ ἐννοία ταύτης νὰ ἦγενεῖτο τότε. Ἄλλως τε οἱ Ἕλληνες οὗτοι στιχουργοὶ δὲν ἔκαμνον τι ἀσύνηθες κατὰ τοὺς χρόνους αὐτούς· ἐμιμοῦντο ἀπλῶς κατὰ τοῦτο τοὺς εἰς τὴν Δύσιν συναδέλφους τῶν. Ἡ διασκευὴ παλαιότερων ποιημάτων εἶναι, δύναται τις νὰ εἴπῃ, φαινόμενον γενικὸν εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς λογοτεχνίας κατὰ τοὺς τελευταίους μεσαιωνικοὺς καὶ τοὺς πρώτους μεταμεσαιωνικοὺς χρόνους. Οἱ Ἕλληνες στιχουργοὶ τῶν πρώτων μεταβυζαντινῶν χρόνων δὲν εὑρίσκονται ἔξω τοῦ γενικοῦ τούτου φαινομένου, τὸ ὅποσον ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τῆς ἐποχῆς γνῶρισμα. Οἱ περισσότεροι δὲ ἐξ αὐτῶν προσέθετον εἰς τὰς διασκευὰς τῶν καὶ κάτι, μὴ ὑπάρχον εἰς τὰ παλαιότερα πρότυπά τῶν: δηλαδὴ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ἢ ὁποῖα οὕτως ἐγενικεύετο.

Μὲ τὸν «Ἑρωτόκριτον» ὅμως τοῦ Κρητὸς Βιτζίε ν τ ζ ο υ Κ ο ρ ν ἄ ρ ο υ ἢ μεταβυζαντινὴ ἐπική ποίησις παρουσιάζεται ὑπὸ μορφὴν ὅπως διάφορον. Ἡ διασκευὴ ἢ ἡ μίμησις ἢ ἀπόλυτος καὶ δουλικὴ ἐξαφανίζονται ἐντελῶς· καὶ τὸ ποίημα τοῦτο, καίπερ συντεθὲν ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς ἰταλικῆς κυρίως ἐπικῆς ποιήσεως, δύναται νὰ χαρακτηρησθῇ ὡς ἔργον ποιητικὸν πρωτότυ-

πον, ἂν ὄχι κατὰ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ τουλάχιστον κατὰ τὴν δημιουργίαν του. Ἡ ἰταλικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας τῶν πρώτων μεταβυζαντινῶν αἰώνων ὑπῆρξεν ἰκανὴ καὶ φανερά· διὰ δὲ τοῦ «Ἑρωτοκρίτου» παρουσιάζεται καὶ ὡς εὐεργετική, διότι ὑπὸ τὴν δυνάμιν τῆς ἐγγραφῆς καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ποιητικὸν ἔργον ἐφάμιλλον πρὸς τὰ καλλίτερα ξένα τοῦ εἴδους τούτου. Τοῦτο θὰ καταδειχθῇ σαφέστερον μετὰ τὴν λεπτομερεστέραν πῶς ἐξετάσιν τοῦ ποιήματος κατὰ τὸ πνεῦμά του καὶ τὴν σύνθεσιν του. Πρὸ πάσης ὁμως τοιαύτης ἐξετάσεως τοῦ ἀνάγκη νὰ ἐκτεθοῦν διὰ γενικῶν γραμμῶν ἢ ὑπόθεσις του καὶ τινα περὶ τοῦ χρόνου τῆς συνθέσεώς του καὶ τοῦ ποιητοῦ του.

Ἡ κυρία βᾶσις τοῦ ποιήματος, ἢ οὐσία τῆς ὑποθέσεώς του δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὴν τῶν βυζαντινῶν μυθιστορικῶν ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἐξητάσθησαν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς παρούσης συγγραφῆς· συνεπῶς ὁ «Ἑρωτόκριτος» εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχει σχέσιν τινὰ καὶ πρὸς τὰ σοφιστικὰ λεγόμενα μυθιστορήματα. Ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν σοφιστικῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν πεζῶν ἢ ἐμμέτρων μυθιστοριῶν (τῶν γραφειῶν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν), καὶ πολλῶν ὁμοίων τῆς Δύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ἐδόθη ὁ γενικὸς χαρακτηρισμὸς «ἱστορίαι τῶν ἀποχωριζομένων ἐραστῶν». Ὅπως αἰφῶνης τῶν «Αἰθιοπικῶν» τοῦ σοφιστοῦ Ἡλιοδώρου, τῶν «κατὰ Δροσίλλαν καὶ Χαρικλέα» τοῦ βυζαντινοῦ Προδρόμου, τῶν κατὰ «Καλλίμαχον καὶ Χρυσερρόην» τοῦ ἀγνώστου βυζαντινοῦ ποιητοῦ, τοῦ φραγκικοῦ «Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα», αὐτῶ καὶ τοῦ «Ἑρωτοκρίτου» θέμα εἶναι ἡ ἱστορία δύο νέων, οἱ ὁποῖοι ἀγαπῶνται σφοδρῶς, ἀποχωρίζονται ἐκ διαφόρων αἰτίων, διέρχονται σκληρὰς δοκιμασίας χωρὶς νὰ ἐλαττωθῇ καθόλου ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, καὶ τέλος συναντιῶνται διὰ νὰ νυμφευθοῦν καὶ ζήσουν εὐτυχεῖς. Μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι τὸ ἀπλοῦν αὐτὸ θέμα εἰς τὸν «Ἑρωτόκριτον» χρησιμοποιεῖται ἐντεχνότερον, δὲν ἐπεκτείνεται διὰ παρεμβολῆς ἐπεισοδίων ἀπιθάνων καὶ συντελούντων εἰς τὴν ἐξασθένησιν μᾶλλον ἢ τὴν κορύφωσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος, καὶ γενικῶς ἡ ἐκμετάλλευσίς του γίνεται κατὰ τρόπον μὴ ἀπομακρυνόμενον ἀπὸ τοῦ καθιερωμένου κανόνα περὶ συνθέσεως ἔπους. Τὸ ποίημα φέρει πλήρως τὴν ἐπικὴν μορφὴν.

Τὴν ὑπόθεσιν καθορίζει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αὐτὸς ὁ ποιητὴς, Ψάλ-

λει τὸ εὐμετάβολον τῆς τύχης, τὴν δύναμιν τοῦ ἔρωτος καὶ τὴν χάριν τῆς φιλίας:

Τοῦ κύκλου τὰ γυροματὰ π' ἀνεβοκατεβαίνου
καὶ τοῦ τροχοῦ, π' ὄρεσ φηλὰ κι' ὄρεσ στὰ βάρη πηγαίνου
μὲ τοῦ καιροῦ τ' ἀλλάματα, π' ἀναπαημὸ δὲν ἔχου,
μὰ 'ς τὸ καλὸ κ' εἰς τὸ κακὸ περιπατοῦν καὶ τρέχου
καὶ τῶν ἀρμάτων οἱ ταραχές, ὄχθριτες καὶ τὰ βάρη,
τοῦ ἔρωτα ἢ μπόρσει καὶ τοῖ φιλίας ἢ χάρι,
αὐτάνα μ' ἐκινήσασι τὴ σήμερον ἡμέρα
ν' ἀναθιβάλω καὶ νὰ πῶ τὰ κάμαν καὶ τὰ φέρα
ς' μιὰν κόρη κ' ἕναν ἄγγουρο, ποὺ μπερδευτῆκα δμάδι
σὲ μιὰ φιλίαν ἀμάλαγη μὲ δίχως ἀσημαδί
κι' ὅποιος τοῦ πόθου δούλεψε εἰσὲ καιρὸν κιαρένα,
ὡς ἔρθῃ νὰ τ' ἀφουκραστῇ ὅ,τ' εἶν' ἐδῶ γραμμένα,
νὰ πάρῃ ξόμπλι κι' ἀρμηνεῖα βαθεῖα νὰ θεμελιώνῃ
πάντ' α' ἀμάλαγη φιλιά, ὅπου νὰ μὴν κομπώνῃ
γιατ' ὅποιος δίχως πιβουλιὰ τὸν πόθον του ξετρέχει
εἰς τὴν ἀρχὴ ἢ βασανιστῇ, καλὸ τὸ τέλος ἔχει.
'Αφουκραστῆτε τὸ λοιπὸ κι' ὡς πιάνη ὅπου' χει γνῶσι
γιὰ νὰ κατέχη ἄλλοῦ βουλή κι' ἀπόκρισι νὰ δώσῃ.

Μετὰ τὸ προοίμιον αὐτό, τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει τὰ παρόμοια μερικῶν ἐκ τῶν προγενεσιτέρων τοιούτων ποιημάτων, ὁ ποιητὴς ἀρχίζει τὴν ἀφήγησίν του.

Εἰς τὸν καιρὸν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐδασίλευεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ «ἐξ ακουστὸς ρήγας Ἡράκλης», ὁ ὁποῖος εἶχε σύζυγον τὴν ὠραιότατην Ἀρτέμην (Ἀρτέμιδα). Τὸ βασιλικὸν τοῦτο ζεῦγος μετὰ μακρὰν ἀτεχνίαν, ἣ ὅποια ἀπετέλει τὴν μόνην πικρίαν τῆς εὐτυχοῦς κατὰ τὰ ἄλλα ζωῆς του, ἀπέκτησε τέλος τέκνον θῆλυ. Ἡ κόρη αὕτη, ἣ ὅποια ὠνομάσθη Ἀρετούσα, ἐφ' ὅσον τῦξανε εἰς ἡλικίαν, τόσον ἐγίνετο ὠραιότερα καὶ ἔγεμε πολλῶν χάριτων. Ὁ ρήγας τῶν Ἀθηναίων εἶχε καὶ πολλοὺς συμβούλους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μᾶλλον ἐμπιστὸς του ἦτον ὁ Πεζόστρατος. Ὁ υἱὸς τοῦτου Ἐρωτόκριτος, νέος δέκα ὀκτῶ ἐτῶν (ὅτε ἀρχίζει ἢ ὑπόθεσις) ὠραῖος ὡς αὐτεῖς ἄλλος, καὶ ἔλος ἀρετᾶς, συχνάζων μὲ τὸν πατέρα του εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἔδλεπε καθημερινῶς τὴν Ἀρετούσαν καὶ εἰς τὴν νεανικὴν του καρδίαν ἐγεννήθη ἔρως σφοδρότατος πρὸς τὴν περικχλῆ βασιλόπιδα. Ἐβίολίμασε νὰ καταπνίξῃ τὸ αἰσθημὰ του, ἐπιδιδόμενος εἰς ἀδιάκοπα κυνήγια, ἀλλ' ἢ προσπά-

θειά του ἦτο κατωτέρα τοῦ ἰσχυροῦ πάθους του. Παντοῦ καὶ πάντοτε ἔδλεπε τὴν μορφήν τῆς Ἀρετούσας. Παρήτησε καὶ κυνήγια καὶ ἄλογα καὶ πᾶν ὅ,τι ἐνόμιζεν, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀπασχολῇ τὸν νοῦν του διὰ νὰ μὴ κατέχεται οὗτος μόνον ἀπὸ τὴν σκέψιν τῆς βασιλόπιδος καὶ ἀπεφάσισε νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν μόνωσιν καὶ ἐκεῖ νὰ θρηνῇ τὸν πόνον του. Ὁ Ἐρωτόκριτος εἶχε καὶ ἕνα φίλον πιστόν: τὸν Πολύδωρον. Εἰς τοῦτον δὲ ἀπεφάσισε νὰ ἐκμυστήρευθῇ τὸν πρὸς τὴν Ἀρετούσαν ἔρωτά του. Κατάπληκτος οὗτος ἀπὸ τὴν ἐκμυστήρευσιν τοῦ φίλου του, διὰ συμβουλῶν καὶ δι' ὑποδείξεως τῶν μεγάλων κινδύνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκτίθενται αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του μὲ τὸν παράτολμον ἔρωτά του, προσπαθεῖ νὰ τὸν κάμῃ ν' ἀκούσῃ τὴν φωνὴν τῆς λογικῆς καὶ νὰ καταπνίξῃ τὸ πάθος του. Ὁ Ἐρωτόκριτος ἀποκρίνεται εἰς τὸν φίλον του, ὅτι ἀναγνωρίζει τὴν ὀρθότητα τῶν λόγων του, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ λησμονήσῃ τὴν Ἀρετούσαν τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ κάμῃ εἶναι νὰ πηγαίνῃ σπανιώτερον εἰς τὰ ἀνάκτορα διὰ νὰ μὴ τὴν βλέπῃ, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται ν' ἀποθάνῃ ἐκ τοῦ πόνου.

Ἀλλὰ, ζητῶν ἄλλην τινὰ παρηγορίαν, κατέφυγεν εἰς τὸ τραγοῦδι. Κάθε νύκτα μετέδαινεν ἔξω ἀπὸ τὸ παλάτι καὶ παίζων λαγοῦτο, ἐτραγουδοῦσε τὸν πόνον του. Ἡ γλυκύτης τοῦ τραγουδιοῦ του, ἣ περιπάθειά του ἦτο τόση, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μὲ τὴν βασίλισσαν ἠγρύπνουσαν καὶ τὸν ἦκουσαν πολὺ δὲ περισσότερον ἢ Ἀρετούσα, ἣ ὅποια σιγὰ-σιγὰ ἤρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν ἄγνωστον νυκτερινὸν τραγουδιστὴν καὶ τὰ τραγοῦδια του ἔγραφεν αὐτὰ μόλις τὰ ἤκουε καὶ τὰ ἀπεστήθιζε, διαρκῶς δὲ εὕρισκεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὴν τροφὸν τῆς διὰ τὸν τραγουδιστὴν καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὴν ἀπορίαν τῆς ποίος νὰ ἦτο. Εἰς τὰς νυκτωδίας αὐτὰς ὁ Πολύδωρος ἐσυντρόφευε πάντοτε τὸν φίλον του καὶ τὸν συνεδούλευε ν' ἀπομακρύνωνται τῶν ἀνακτόρων, προτοῦ ἐξημερώσῃ.

Ἐξ ἄλλου, καὶ τοῦ βασιλέως ἣ περιέργεια διὰ τὸν νυκτερινὸν τραγουδιστὴν ἐκινήθη τόσον, ὥστε ἠθέλησε νὰ μάθῃ ποῖος εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος ἔψαλλε τόσον περιπαθῶς τὸν ἐρωτικὸν πόνον του. Καὶ πρὸς τοῦτο ἔδωκεν ἑορτὴν εἰς τὰ ἀνάκτορα καλέσας ὅλους τοὺς εὐγενεῖς νέους τῆς χώρας του, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι κατὰ τὴν διασκέδασιν ταύτην θ' ἀνεκάλυπτεν ἀπὸ τὴν φωνὴν τὸν τραγουδι-

στήν. Τὴν ἴδιαν ἐλπίδα καὶ μεγαλειτέραν μάλιστα εἶχε καὶ ἡ Ἀρετοῦσα. Ἄλλ' ὁ Ἐρωτόκριτος ὑποψιασθεὶς τὸ πρᾶγμα δὲν ἤνοιξε καθόλου τὸ στόμα κ' ἐκάθητο μὲ τὸν φίλον του παράμερα, ἀρκούμενος νὰ παρατηρῇ κρυφίως καὶ κατὰ διαστήματα τὴν Ἀρετοῦσαν. Ὁ βασιλεὺς πεισμηθεὶς διὰ τὴν ἀποτυχίαν του ἀπεφάσισε ν' ἀνακαλύψῃ τὸν τραγουδιστὴν δι' ἄλλου τρόπου. Διατάσσει δέκα στρατιώτας νὰ ἐνεδρεύσουν τὴν νύκτα πέριξ τοῦ παλατίου, νὰ συλλάβουν τὸν τραγουδιστὴν καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσουν πρὸς αὐτόν. Φθάνουν ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ὁ φίλος του μετημφιεσμένοι κατὰ τὸ πρόσωπον μὲ μακρὰς ψευδεῖς γενειάδας· οἱ στρατιῶται θέλουν νὰ τοὺς συλλάβουν καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσουν πρὸς τὸν βασιλέα· ἐπέρχεται συμπλοκὴ μὲ ξίφη· δύο ἐκ τῶν στρατιωτῶν φονεύονται, οἱ λοιποὶ πληγόνονται καὶ οἱ δύο φίλοι φεύγουν ἀθικτοὶ καὶ χωρὶς ν' ἀναγνωρισθοῦν. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ συμβάντα τῆς νυκτὸς ζητεῖ ν' ἀκούσῃ ταῦτα παρὰ τῶν ἰδίων στρατιωτῶν. Οἱ ἔπαινοι τούτων διὰ τὴν ἀνδρείαν τοῦ ἀγνώστου νυκτερινοῦ τραγουδιστοῦ, τοὺς ὁποῖους ἀκούει καὶ ἡ Ἀρετοῦσα, ἐπαυξάνουν τὸ ἐνδιαφέρον της δι' ἐκείνον· ὁ ἔρωσ ὑπείσέρχεται εἰς τὴν καρδίαν της καὶ ματαίως προσπαθεῖ νὰ διασκεδάσῃ τὴν βίασάνον της μὲ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὸ κέντημα. Τέλος ἀποφασίζει νὰ ἐξομολογηθῇ εἰς τὴν νέναν της Φροσύνην τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν ψυχὴν της, τὸν ὀλίγον κατ' ὀλίγον γεννηθέντα ἔρωτα διὰ τὸν ἀγνώστον τραγουδιστὴν. Ἡ νένα ἔντρομος εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο προσπαθεῖ μὲ συμβουλὰς, μὲ ὑπομνήσεις τοῦ βασιλικοῦ της γένους νὰ τὴν ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς λογικῆς. Συνέρχεται ἡ Ἀρετοῦσα, ἀλλὰ καὶ δὲν παύει νὰ σκέπτεται τὸν τραγουδιστὴν. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπίσης θέλει τώρα ἀκόμη περισσότερο νὰ μάθῃ ποῖος ἦτον αὐτός· καὶ ἀποστέλλει καθ' ἐσπέραν στρατιώτας διὰ νὰ τὸν συλλάβουν ἐξ ἐνέδρας. Ὁ Ἐρωτόκριτος ὅμως ὡς φρόνιμος πολὺ παύει τὰ ἄσματα. Πλὴν περιπίπτει εἰς μελαγχολίαν. Ὁ πατήρ του τὸν ἐρωτᾷ τί ἔχει καὶ διατὶ ἀπηρηνήθη τὸν θόρυβον τῆς ζωῆς καὶ τοὺς φίλους του, χωρὶς ὅμως νὰ λάβῃ καὶ ἰκανοποιητικὴν ἀπάντησιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀρετοῦσα ἀφ' ἑτέρου κατακαίεται ὑπὸ τοῦ ἐρωτικοῦ πυρὸς καὶ μαραίνεται ἀπὸ τὴν λύπην, διότι δὲν ἀκούει πλέον τὸν τραγουδιστὴν. Καὶ τοῦτο προκαλεῖ τὴν ἀπελπισίαν τῆς νένας.

Ὁ Πολύδωρος, βλέπων ν' αὐξάνῃ διαρκῶς ἡ κατατράχουσα τὸν φίλον του μελαγχολία, συμβουλεύει αὐτὸν νὰ ταξιδεύσῃ καὶ ἴσως ἡ θεὰ ἄλλων τόπων καὶ ἄλλων ἀνθρώπων κατορθώσῃ νὰ κατασιγάσῃ τὸ πάθος του. Ὁ Ἐρωτόκριτος δέχεται τὴν συμβουλήν καὶ ἀποφασίζει νὰ ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀθηνῶν μὲ τὸν φίλον του. Ἀφοῦ δὲ ἀπεχαιρέτισε τοὺς γονεῖς του, δίδει εἰς τὴν μητέρα του τὴν κλειδα τοῦ διαμερίσματος, ὅπου κατοίκει, καὶ συνιστᾷ νὰ μὴ τὴν ἐμπιστευθῇ εἰς κανένα ἄλλον, μήτε εἰς τὸν πατέρα του. Οἱ δύο φίλοι ἀναχωροῦν διὰ τὴν Ἐγριπον (Χαλκίδα). Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ βασιλεὺς, διὰ νὰ διασκεδάσῃ τὴν ὀλονὲν μαραινομένην Ἀρετοῦσαν, προκηρύσσει ἀγῶνας κονταροκτυπήματος (τζιόστρας), προσκλῶν ὅλους τοὺς ἡγεμονόπαιδας καὶ τὰ ἀρχοντόπουλα τῆς Ἑλλάδος· ὀρίζει δὲ ὡς ἐπαθλον χρυσοῦν στέφανον, ἔργον τῶν χειρῶν τῆς βασιλόπαιδος. Ἡ προκήρυξις τῶν ἀγῶνων προξενεῖ χαρὰν εἰς τὴν Ἀρετοῦσαν, διότι εἶναι βεβαία, ὅτι κατ' αὐτοὺς θὰ γνωρίσῃ τὸν ἀγνώστον γλυκὸν τραγουδιστὴν, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐνίκησε δέκα στρατιώτας, θὰ ἔχῃ τὸ κονταροκτύπημα ὡς παιγνίδι.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Ἐρωτόκριτος εὐρίσκετο εἰς Ἐγριπον, ὁ πατήρ του ἀσθενεῖ βαρέως· ἡ βασίλισσα καὶ ἡ Ἀρετοῦσα πηγαίνουν νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν· θέλουσα δὲ ἡ μήτηρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου νὰ περιποιηθῇ αὐτὰς, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἀσθενοῦς τὰς ὀδηγεῖ εἰς τὸν σπανίας ὠραιότητος κήπον, εἰς μίαν ἄκραν τοῦ ὁποῦ εὐρίσκετο καὶ ἡ ἰδιαιτέρα κατοικία τοῦ υἱοῦ της. Ἐκεῖ, εἰς ἀπόκρυφον σχεδὸν δωμάτιον ἦτο τὸ γραφεῖόν του· καὶ ἐκεῖ ἔγραφε τὰ ποιήματά του. Λησμονοῦσα τὴν σύστασιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἡ μήτηρ του ἀνοίγει τὴν θύραν καὶ εἰσάγει τὰς ὑψηλὰς ἐπισκεπτρίας εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ ἀπουσιάζοντος. Ἡ Ἀρετοῦσα, ὡσεὶ ὠθυμένη ὑπὸ ἀκατανικήτου πόθου καὶ προαισθανομένη, ὅτι κάτι θ' ἀνεκάλυπτε, εἰσχωρεῖ κρυφίως εἰς τὸ μυστικὸν δωμάτιον, τοῦ ὁποῦ τὴν χρυσὴν κλειδα εὔρεν ἐκεῖ που. Πλησιάζει τὸ γραφεῖον, ἀνοίγει ἔν συρτάριον καὶ τὰ πρῶτα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας, ἦσαν τὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἔψαλλεν ὁ ἀγνώστος νυκτερινὸς τραγουδιστής. Ἀναγινώσκει αὐτὰ ταχέως καὶ κατόπιν ἐξέρχεται τοῦ δωματίου. Προσπαιεῖται αἰφνιδίαν κακοδιαθεσίαν καὶ παρακαλεῖ νὰ τὴν ἀφίσουν ν' ἀναπαυθῇ ὀλίγον ἐκεῖ μὲ μόνην τὴν νέναν της ὡς σύντροφόν της. Ὅταν αἱ δύο γυναῖκες ἔμειναν

μόνοι, ἡ Ἀρετούσα περιχαρῆς γνωρίζει εἰς τὴν νέναν τῆς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ νένα λέγει, ὅτι πιθανὸν νὰ ἤκουσε τὰ τραγούδια αὐτὰ καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ νὰ τὰ ἔγραψε διότι τοῦ ἤρεσαν, ἡ Ἀρετούσα ἐξακολουθεῖ τὰς ἐρεῦνας τῆς καὶ ἀνακαλύπτει εἰς ἓν ἄλλο συρτάριον τὴν εἰκόνα τῆς, ζωγραφισμένην διὰ χειρὸς τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Οὐδεμίαν πλέον ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ ἀγνωστος τραγουδιστὴς εἶναι ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ δι' αὐτὴν καὶ μόνην συνέθετε τὰ ποιήματά του καὶ τὰ ἔψαλλε κατὰ τὴν νύκτα. Ἡ νένα ἐξακολουθεῖ τὰς συμβουλὰς τῆς καὶ τὰς ἀντιρρήσεις τῆς· τέλος δὲ παρακαλεῖ τὴν Ἀρετούσαν νὰ ἀπαρνηθῇ τὸν ἀτρόπον αὐτὸν ἔρωτά τῆς. Ἄλλ' αὐτὴ τὴν βεβαιώνει, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανικήσῃ τὸν ἔρωτά τῆς, μήτε τὸ θέλει.

Εἰς τὸ ἀναμεταξύ εἰδοποιεῖται ὁ Ἐρωτόκριτος περὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ πατρὸς του καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἄλλ' ὁ πατὴρ του εἶνε πλέον ἐκτὸς κινδύνου· χαίρει διὰ τοῦτο· χαίρει ἔμως περισσότερο, διότι θὰ μεταβῇ πάλιν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ θὰ ἴδῃ τὴν Ἀρετούσαν. Ὑπὸ τὰς σκέψεις αὐτὰς ἀντιλαμβάνεται ὅτι κάποιος εἰσηλθὼν εἰς τὸ γραφεῖόν του καὶ ἀφήρεσε τὴν εἰκόνα τῆς Ἀρετούσας. Ἐρωτᾷ τὴν μητέρα του ἂν ἤνοιξεν εἰς κανένα τὴν καταικίαν καὶ μανθάνει τὰ τῆς ἐπισκέψεως τῆς βασιλόπαιδος. Ἐννοεῖ τι συνέβη. Ἢδὴ φαβεῖται μήπως ἡ Ἀρετούσα ἀνεκοίνωσε τὸν μυστικὸν πρὸς αὐτὴν ἔρωτά του εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ Πολύδωρος τὸν συμβουλεύει νὰ προσποιηθῇ τὸν ἀσθενῆ μέχρις οὗ μάθουν πῶς ἔχουν τὰ πράγματα, αὐτὸς δὲ μεταβαίνει εἰς τὰ ἀνάκτορα διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ποῖαι διαθέσεις καὶ σκέψεις ἐπικρατοῦν ἐκεῖ. Ὁ βασιλεὺς ἐπαναδλέπει μὲ εὐχαριστησιν τὸν Πολύδωρον καὶ τὸν ἐρωτᾷ περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀποκρίνεται ὅτι εἶναι ἀσθενής. Ἡ εὐρισκομένη ἐκεῖ Ἀρετούσα ὠχρίᾳ. Βεβαιώνεται λοιπὸν ὅτι οὐδὲν γνωρίζει ὁ βασιλεὺς καὶ ὅτι ἡ βασιλόπαις ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν φίλον του. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἔμως λέγει εἰς τοῦτον τὴν ἀλήθειαν μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὸν βασιλέα, πλὴν τὰ ἀντιθετὰ ὡς πρὸς τὴν Ἀρετούσαν· εἶναι τὰ μέγιστα ὠργισμένη ἐναντίον του· μόλις συνεκράτει τὴν ὀργὴν τῆς καὶ τὴν ἤκουσε νὰ ψιθυρίζῃ: «ὁ κλέφτης ἦλθε κι ὄλα;» Ἀπελπὶς ὁ Ἐρωτόκριτος ἀκούει τὰς πληροφορίας τοῦ φίλου του. Πλὴν μετ' ὀλίγον ἡ Ἀρετούσα στέλλει πρὸς τὴν μητέρα του διὰ τὸν ἄρρωστον «τέσσαρα

μῆλα δίφορα». Κατόπιν τούτου δὲν πιστεύει πλέον τὸν φίλον του. Μεταβαίνει εἰς τὰ ἀνάκτορα· ὑποβάλλει τὰ σέβη του εἰς τὸν βασιλέα καὶ παρατηρεῖ κρυφίως τὴν Ἀρετούσαν, ἡ ὅποια πότε ὠχρίᾳ καὶ πότε ἐρυθρίᾳ. Αἱ ἐπισκέψεις του εἰς τὰ ἀνάκτορα γίνονται συχνόταται· καὶ οἱ δύο νέοι ἐννοῦντες πλέον καλῶς ἀλλήλους, φανερόνουν τὸν ἔρωτά των διὰ τῶν βλεμμάτων καὶ παρηγοροῦνται μὲ τὴν σιωπηλὴν αὐτὴν συνεννόησίν των. Ἡ, ὅπως λέγει ὁ ποιητὴς :

Ὅποιοι ἀγαποῦσι γκαρδιακά, παρηγοριὰ μεγάλη
παίρονον νὰ βλέπ' ὁ γείετ' ἄλλοῦ τῶν ἀμματιῶ τὰ κάλλη.
Χαίρουντ' ἀναγαλλιοῦσινε μὲ τῇ θωριᾶν ἐκείνη,
κι ἂν θέλουν νὰ σιγαφοῦν κι ἄλλοῦ, ἡ ἀγάπη δὲ τὴν ἀφίγει.
Ἔτσι 'τον σὸ Ρωτόκριτο, ἔτσι σὴν Ἀρετούσα
μὲ τῇ θωριᾶν ἐθρέφονταν, μὲ μαστοριὰ πειροῦσα,
δασκαλικά πορεύονταν, μ' ὄλον ἀπὸ ν' ἡ πρώτη,
ποθ μπηκε 'ς ἔτοια βάσανα ἡ ἀπραγὴ τους νιότη.
Μὴν τὸ κρατεῖτε γιὰ πολὺ, μὴν τὸ θαυμάζεσ' ὄλοι,
τοῦτες οἱ τέχνες βρῆσκονταν τσι φύσις τὸ περβόλι·
κ' εἰς πράματα πολλῶ λογιῶ π' ἀνθρώπος δὲν κατέχει,
κι οὐδ' ἠπραξε μουδ' εἶδεν τα ἡ φύσι μάθησ' ἔχει.
Σὰν τὸ μοῦρὸ, ὅπου κινεῖς φρητὸ δὲν τ' ἀρμηγεύγει
καὶ κείν' ὅτ' ὦρα γεννηθῇ νὰ βρῆ βυζὶ γυρεύγει,
(ἀπ' τὴν κοιλιά τσῆ μάννας του ἡ φύσι δασκαλεύγει,
καὶ τὸ βυζὶ γιὰ ζῆσιν του νὰ τὸ βρῆ πασπατεύγει.)
καὶ δίχως νὰ 'χη δάσκαλο μὲ μάθησι γεννᾶται,
κλατεῖ, γυρεύγει τὸ βυζὶ κ' ἡ μάννα τὸ λυπᾶται.
Κι ἂν εἶναι καὶ γιαμιὰ γιαμιὰ γάλα δὲν τὸ ταῖση
σὸ σιόμα τὰ δαχτύλια ντου βάνει νὰ πιπιλοῖ.
Δείχνει τῇ χρειᾶν του τὸ γυμνὸ, καὶ μολογᾷ τὰ θέλει,
μ' ὄλον ἀπὸ ν' εἰς ἄφαντο καὶ βρέφος καὶ κοπέλλι.
Ἔτσι 'ται κ' εἰς τὸν ἄγγουρο κ' εἰς κόρη ὄνταν ἀρχίσου
φιλιά νὰ κάμουν τὰ ἐρωτιᾶς, κ' ἐμποδοῖ ν' ἀγαπήσου.
Μ' ὄλον ἀπὸ ν' ἡ πρώτη ντυς καὶ μάθησι δὲν ἔχου,
τὸ κάνει χρειᾶ κ' ἔτοιος δουλειᾶς γνωρίζου καὶ κατέχου.
Δάσκαλος εἶν' ὁ Ρωτόκριτος, κ' ἡ Ἀρετούσα πάλι
χώνει τὸν πόθο φρόνιμα σὰν νὰ 'τον καὶ μεγάλη,
κι ὡσὰ νὰ θέλασι βρεθῇ ἄλλη φορὰ καὶ λάχει
εἰς ἔτοιο πόλεμο, γρικῶν εἶντα ζητᾷ ἔτοια μάχη.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας (αἱ ὁποῖαι ἐκτίθενται εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος) συλλαμβάνεται καὶ ἀναπτύσσεται ὁ μεταξὺ

Ἐρωτοκρίτου καὶ Ἀρετούσας ἔρως, τοῦ ὁποίου αἱ περιπέτειαι ἐξιστοροῦνται εἰς τὰ κατόπιν τέσσαρα μέρη. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος γίνεται ἡ ἀφήγησις τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος τοῦ κονταροκτυπήματος, συμφώνως πρὸς τὴν προκήρυξιν τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἐρωτόκριτος, παρὰ τὰς συμβουλάς τοῦ Πολυδώρου, νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, μήπως ἐκ τῆς ἐπιδείξεως τῆς ἀνδρείας του ἐννοήσῃ ὁ βασιλεὺς ποῖος ἦτον ὁ τραγουδιστῆς ὁ τολμήσας νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς στρατιώτας του καὶ νὰ τοὺς φονεύσῃ, ἐτοιμάζεται νὰ κατέλθῃ εἰς αὐτόν. Ὁ Ἐρωτόκριτος θέλει νὰ ἴδῃ τὴν ἀνδρείαν του ἢ Ἀρετούσα καὶ νὰ λάβῃ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς τὸ ἐπαθλον τοῦ ἀγῶνος. Ὁ φίλος ὑποχωρεῖ τέλος καὶ τὸν βοηθεῖ νὰ ἐνδυθῇ καὶ νὰ παρουσιασθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλοπρεπέστερον. Ἡ ἡμέρα τοῦ ἀγῶνος ἔφθασε. Κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως κατεσκευάσθη εἰς τὸν φόρον (πλατεῖαν) μεγάλη ἐξέδρα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάθησαν ὁ βασιλεὺς, ἡ βασίλισσα, ἡ Ἀρετούσα, ἡ Νένα τῆς, οἱ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος. Σημαίνουν αἱ σάλπιγγες καὶ ἀρχίζουσιν νὰ προσέρχωνται οἱ μὴ παρουσιασθέντες μέχρι τῆς σιγμῆς ἐκεῖνης ἀγωνισταί, οἱ συρρεύσαντες ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀλλαχόθεν. Εἶναι δὲ οὗτοι: ὁ Ἀφεντόπαυλος τῆς Μυτιλήνης Δημοφάνης, ὁ Ρηγόπουλος τοῦ Ἀναπλιοῦ Ἀντρόμαχος, ὁ ἀφέντης τῆς Μοθώνης Φιλάρετος, ὁ ἀφέντης τῆς Ἐγριπὸς Ἡράκλης, ὁ ἀφέντης τῆς Μακεδονίας Νικοστράτης, ὁ ἀφέντης τῆς Κορώνης Δρακόμαχος, ὁ ἀφέντης τῆς Σκλαβουνίας Τριπόλεμος, ὁ ἀφέντης τῆς Ἀξιάς (Νάξου) Γλυκοστράτης, ὁ Καραμανίτης Σπιδόλιοντας, ὁ γιὸς τοῦ ρήγα τοῦ Βυζαντίου Πιστόφορος, ὁ ἀφέντης τῆς Πάτρας Δρακόκαρδος, τὸ ρηγόπουλλον τῆς Κύπρου Κυπρίδημος, ὁ Ἐρωτόκριτος, καὶ τελευταῖος τὸ ρηγόπουλλον τῆς Κρήτης Χαρίδημος. Ἐκαστος φέρει ἐπὶ τῆς περικεφαλαίας του ἔρωτικὸν σύμβολον μὲ ρητὸν τι. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶνε ἢ πλεον αἰσθητή:

*Ἦλθε λαὸς ἀρίστητος ἐγέμισεν ὁ φάρος
οἷο ὕστερ' ὁ Ἐρωτόκριτος ἦσασεν ἀσπροφόρος,
σ' ἕνα φαρὶν ὀλόμαυρο τὸ 'να ντου πᾶδι 'ν ἄσπρο
καὶ μέσα σ' ὄλους ἤλαμπε ὡσάν τοι μέρας τ' ἄσπρο.
"Ὅλοι σταθῆκα νὰ θωροῦν ἔτοιμο κορμὶ ἀξιωμένο·
Νιὸν καθάλλαιρον ὄμορφο αἰτὸ ζυγυραφισμένο·
ἄσπρη φαντὴ χρυσάγγυρη ἦτον ἢ φορεσιὰ ντου,*

*καὶ μ' ἔτοιμα τέχνη ἢ φορεσιὰ καὶ μαστοριὰν ἐγίνη,
ποῦ φαίνονταν καὶ τ' ἄρματα, κ' ἐφαίνονταν κ' ἐκείνη.
"Στοὶ κεφαλῆς τῆ ἐγυραφίᾳ τουνού τοῦ διωματᾶρι
ἦτονε μέσα σιτὴ φωτιὰ καημένὸ ἕναν ιρηχάρι,
κ' εἶχε μὲ γραμμιατ' ἀργυρᾶ καὶ παραχρυσωμένα
εἰς μόδο κατοσκεπιστὸ τὰ πάθη ντου γραμμένα.
«Τῆ λαμπιράδα τοι φωτιᾶς ὠρέχτηκα κ' ἐθώρον
κ' εἰμωσα κ' ἐκάηκα, νὰ φύγω δὲν ἐμποροῦ.
"Βαῆεν εἰς τοῦ Βασιλιού, κὶ ὡς ἦσασε κοντὰ του,
τὸ πρόσωπο φανέρωσε, κ' ἦλαιρ' ἢ ὄμορφιὰ ντου.
Καὶ τ' ὄνομα ντ' ὡς τὸ γραψε, τὴν ἀγαπᾷ ξανολοίει,
καὶ κείνη γελᾷ τὴν καρδιά τὸ πῶς πετᾷ νὰ φύγη.*

Ἡ ἐναρξίς ὁμως τοῦ ἀγῶνος ἀναβάλλεται ἐκ παρεμπροσθέντος ἐπεισοδίου. Μόλις ἀνηγγέλθη ἡ ἀφίξις τοῦ ρηγόπουλλου τῆς Κρήτης, ὁ Καραμανίτης Σπιδόλιοντας γίνεται ἐκμανῆς καὶ ὀρμῶν πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐξέδραν ζητεῖ ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ τιμωρήσῃ τὸν Κρητικόν, ὁ ὁποῖος ἅμα ἤκουσεν ὅτι εἶναι αὐτὸς ἐκεῖ, δὲν ἔφυγεν, ἀλλὰ παραμένει νὰ μετᾶσχῃ τοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἐχθρότης τοῦ Καραμανίτη ἐναντιὸν τοῦ Κρητικοῦ ἀφορμὴν ἔχει τὸ ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ δευτέρου ἔκλεψεν ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ πρώτου ἐνῶ οὗτος ἐκοιμᾶτο μίαν σπάθην, τὴν ὁποίαν εἶχε κρεμάσει ἀπὸ τινος δένδρου. Τὴν σπάθην αὐτὴν φέρει ὁ υἱὸς τοῦ κλέπτου. Καὶ ἤδη ἢ πρέπει νὰ τοῦ τὴν δώσῃ ἐκουσίως ἢ θὰ τὴν πάρῃ διὰ τῆς ἰδίας του χειρὸς. Ὁ Κρητικὸς διαψεύδει τὸν Καραμανίτην, λέγων ὅτι τὴν σπάθην ἔλαβεν ὁ πατὴρ του ἀπὸ τὸν πατέρα ἐκείνου, ἀφοῦ τὸν ἐνίκησεν εἰς μονομαχίαν. Ὁ Καραμανίτης, παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ βασιλέως ὅπως ἀφίσουν τὴν ἐπίλυσιν τῆς διαφορᾶς των δι' ἄλλην ἡμέραν, ἐπιμένει εἰς τὴν πρόθεσιν του νὰ τιμωρήσῃ τὸν Κρητικόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ δεύτερος οὗτος παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν μετὰξὺ των μονομαχίαν. Γίνεται αὕτη καὶ ὁ Κρητικὸς, κατόπιν ἀγρίας καὶ τρομερᾶς πάλης διὰ σπάθης, φονεύει τὸν Καραμανίτην. Ὡς ἐκ τούτου δὲ τὸ κονταροκτύπημα ἀναβάλλεται διὰ τὴν ἐπομένην.

Ὁ ἀγὼν τοῦ κονταροκτυπήματος διεξάγεται τὴν ἐπομένην ὡς ἐξῆς: Ἐκ τῶν προσελθόντων ἐκλέγονται τρεῖς, ὁ Ἐρωτόκριτος, ὁ Κυπριώτης καὶ ὁ Κρητικὸς, οἱ ὁποῖοι θὰ πολεμήσουν πρὸς τοὺς ἄλλους δέκα. Διὰ κλήρου ὀρίζονται οἱ ἀντίπαλοι ἐκάστου τῶν

τριῶν. Ὁ Κρητικὸς θὰ πολεμήσῃ πρὸς τρεῖς: τὸν Δρακόμαχον, Νικόστρατον καὶ Τριπόλεμον. Ὁ Κυπριώτης πρὸς τέσσαρας: τὸν Δημοφάνην, τὸν Ἀντρόμαχον, τὸν Γλυκοστράτην καὶ τὸν Πιστόφορον. Καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος πρὸς τοὺς ἐναπομένοντας τρεῖς: τὸν Φιλάρειον, τὸν Δρακόκαρδον καὶ τὸν Ἡράκλη. Οἱ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος εἶναι τρεῖς πρωτόγεροι. Ἐκαστος τῶν τριῶν πρώτων ἀγωνιστῶν (Ἐρωτοκρίτου, Κυπριδήμου, Χαριδήμου) θὰ ἀγωνίζεται πρὸς ἓνα τῶν λαχόντων εἰς αὐτὸν ἀντιπάλων, μέχρις ὅτου νικηθῇ ὑπὸ τινος ἐκ τούτων. Χάριν τιμῆς πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηναίων, πρῶτος ὁ ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα ὁ Ἀθηναῖος Ἐρωτόκριτος. Ὑπὸ τὰ ὄμματα τῆς Ἀρετούσας, ἡ ὁποία μετὰ μεγάλης συγκινήσεως παρακολουθεῖ τὸν ἀγῶνα, ὁ Ἐρωτόκριτος νικᾷ διαδοχικῶς τοὺς τρεῖς ἀντιπάλους του, κινδυνεύσας ἕμως ἰκανῶς εἰς τὴν μετὰ τοῦ Δρακοκάρδου πάλην.

Ὁ ἀγὼν ἐξακολουθεῖ μετὰ τοῦ Κυπριώτη Κυπριδήμου καὶ τεσσάρων ἀντιπάλων του, τοὺς ὁποίους καταβάλλει, κατόπιν δὲ μετὰ τοῦ Κρητικοῦ Χαριδήμου καὶ τῶν ἀνταγωνιστῶν του, εἰ ὅποιοι καὶ νικῶνται ὑπ' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων νικητῶν, Ἐρωτοκρίτου, Κυπριδήμου, Χαριδήμου ἔπρεπε ν' ἀναδειχθῇ ὁ τελικὸς τοιοῦτος. Ὁ βασιλεὺς ἀποφασίζει ὅπως ἀγωνισθοῦν πρὸς ἀλλήλους οἱ δύο μόνον, τοὺς ἑποίους θὰ ὤριζεν ὁ κληρὸς· ὁ τρίτος δὲν θὰ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὸ τελευταῖον ἀγώνισμα. Ἐξάγονται ἐκ τῆς κληρωτῆδος τὰ ὀνόματα τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ Κυπριδήμου, ὁ δὲ Κρητικὸς ἀναχωρεῖ ὀργισμένος κατὰ τῆς τύχης του. Μακρὰ καὶ σκληρὰ εἶναι ἡ πάλη μετὰ τῶν δύο νέων, μέχρις οὗ τελικὸς νηκητῆς ἀναδεικνύεται ὁ Ἐρωτόκριτος. Ὑπὸ τὰς λαχὰς τοῦ παρισταμένου πλήθους προσέρχεται ὁ νικητῆς εἰς τὴν βασιλικὴν ἐξέδραν διὰ νὰ θέσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του τὸν στέφανον ἢ Ἀρετούσα:

*Ἐπὶ ὄμπρὸς εἰς τοῦ Ρήγος, πεζεύγει, γονατίζει,
καὶ τὴ χρυσὴν του κεφαλὴν μὲ τζόγια τὴ στολίζει.
Τὴ τζόγια κείνη πιάνοντας ἡ Ἀρετὴ εἰς τὴ χεῖρα
στολίζει τὸν πολυαγαπᾶ ἐκείνην τὴν ἡμέρα.
Ὁ Ρήγος εἶται τό θελε, τὰ γράμματα τὸ λέει
νὰ τὴν δίδῃ ἡ Ἀρετὴ τὴ τζόγια, ὁποιον κερδαλοῖ.
Τὰ κάλλη τζ' ἐπομεύσασιν ὡσάν ἀποθαμένα
κ' εἰσέμασι τὰ χεῖρα τῆς, τὰ λόγια τζι μπερδένα.*

*Ἐλλίγο λίγον ἤλειψε νὰ τὴ γνωρίσῃ οἱ ἄλλοι
καὶ τὰ κρουφὰ τοῦ λογιμοῦ ἀπόξω νὰ τὰ βγάλῃ.
Καὶ πάλι τοῦ Ρωτόκριτου ὡς ἤγγιξεν ἡ χεῖρα,
ὁποῦ τοῦ δίδαι τὴν ὕσιν νύχτα καὶ τὴν ἡμέρα,
δὲν ἤξερε ποῦ βροσκειται, γέφαλο τὸν πλακῶνει,
τὸν ὀμυαλὸν του ζάβωσε, καὶ τὴν καρδιὰ πληγῶνει
μεγάλῃ κατασκέπασι τὸν ἦυρε καὶ τρομάρα
δυσὸ τρεῖς φορὰς ἐγρίκησε νὰ τοῦ ῥῶθῃ λιγωμάρα.
Θάμασμα, πῶς δὲν εἶδουσι τὸν πόνο τῆς καρδιᾶς του
τὴν ὥρα, ποῦ τοῦ ἤγγιξασι τὰ χεῖρα τῆς κεφαλῆς του.
Πολλὴ χαρὰ καὶ ἀμέτρητη ἐπῆρσεν ὁ δὲ ἡ χῶρα,
πῶς τὸ παιδί τοῦ παλατιοῦ ἐκέρδαισε τὰ δῶρα.
Ὁ κύριε τ' ὁ Πεζόστρατος ὡσαὶ γονεῖς του ἐχάρη,
καὶ ἀποκαμάρωνέν τονε σὲ ἄλογο καβαλλάρι
καὶ ὡς εἶδε τὸ ἔγεν πεθυμιά, καὶ τὸ θελεν ἐγίνῃ,
πολλὰ κενόσκια ἐδῶ κ' ἐκεῖ δίδει τὴν ὥρα κείνη.
Ὡσάν τοῦ βάλῃ τὸ χρυσὸ στεφάνι στὸ κεφάλι,
καὶ δίδῃ ὁ Ρήγος θέλημα, καβαλικεύγει πάλι.
Νὰ τότε συντροφιᾶσουνε εἰν' ὀυδινιά τοῦ Ρήγα,
καὶ μὲ παιγνίδια καὶ χαρὲς στὸ σπῆτι τὸν ἐπῆγα.
Μισοεῦγουν καὶ ἀποχαιρετοῦν οἱ ἄλλοι καβαλλάροι,
καὶ ὁ Ρήγος ἐκατέβηκε κατ' ἀπὸν τὸ πατάρι
ὀμάδι μὲ τὴ Ρήγισσιν καὶ μὲ τὴ θυγατέρα
καὶ ἀθιβολὲς ἐφέρασιν ἐκείνην τὴν ἡμέρα,
ὀγια τὸι τάσος ὀμορφιές, καὶ ἔχαν οἱ ἀντρειωμένοι,
καὶ ἀπὸ τὴ γλῶσσαν ὀλωνῶν πολλὰ ὄσαν παινεμένοι.
Μὰ ἀπ' ὀλους τὸ Ρωτόκριτο παρ' ἀνθρώπο παινοῦσι,
καὶ τοῦτα ὀμπρὸς στήν Ἀρετὴ ἄκουε τὰ μιλοῦσι.
Κ' ἐκείνη, τὰ ποιήματα ὀσον καὶ πλιὸ τ' ἀκούει,
τόσον ὀ πόθος σὶν τὴν καρδιὰ πλιὸ δυνατὰ τὴν κρούει.
Οἱ πόνοι τζ' ἐπληθύνασιν, μπιὸ δὲ μπουεῖ νὰ χῶση
τὴ λάβρα, καὶ τοῦ Ρωτόκριτου θὲ νὰ τὴ φανερώση.*

Μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς τελειώνει τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ ποιήματος. Προχωρεῖ ταῦτο μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς ἐπαυξήσεως τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους τῆς Ἀρετούσας, ἡ ὁποία φανερόναι τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῆς εἰς τὴν νέαν τῆς. Αὕτη προσπαθεῖ διὰ συμβουλῶν νὰ τὴν ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν ἔρωτα αὐτόν· μὲ σειρὰν ἐπιχειρημάτων λογικοφανῶν θέλει ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ νίκη τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἡ ὁποία τὸν ἐξύψωσε τόσον εἰς τὰ ὄμματα τῆς, δὲν ἦτο καὶ τίποτε σπουδαῖον. Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς μίαν βασιλόπαιδα ν' ἀγαπήσῃ ἓνα ὑπῆκοον τοῦ ἰσχυροῦ πατρὸς τῆς, ὅταν ὑπάρχουν τόσα ἄλλα

ρηγόπουλλα ἀντάξια τοῦ ἔρωτός της καὶ διὰ τὸ γένος των καὶ διὰ τὴν ὠραιότητά των. Ἄλλ' ἢ Ἀρετοῦσα κωφεύουσα εἰς ὄλας αὐτὰς τὰς συμβουλὰς λέγει, ὅτι μίξ καὶ μόνη ἀληθῆς παρηγορία τῆς λύπης της ὑπάρχει· νὰ συνομιλήσῃ κρυφίως μὲ τὸν Ἐρωτόκριτον. Ἡ δυστυχῆς νένα θέλουσα καὶ μὴ ἀναγκάζεται νὰ ὑποδοθῆσῃ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐρωτικῆς συνεντεύξεως. Οὕτω δὲ νύκτα τινὰ γίνεται ἡ συνέντευξις τῶν δύο νέων εἰς ἔρημον μέρος τοῦ παλατιοῦ. Ἡ Ἀρετοῦσα εὗρισκεται ἔσωθεν κιγκλιδωτοῦ παραθύρου καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος ἔξωθεν. Ἡ ἐρωτικὴ συνομιλία διαρκεῖ ὥρας. Αἱ τοιαῦται συνεντεύξεις ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς μίαν τούτων ἀποφασίζεται νὰ στείλῃ ὁ Ἐρωτόκριτος τὸν πατέρα του πρὸς τὸν βασιλέα διὰ νὰ τὴν ζητήσῃ εἰς γάμον. Ὁ γέρον Πεζόστρατος ἀκούσας τὴν τοιαύτην πρότασιν τοῦ υἱοῦ του μένει ἀναυδὸς καὶ κατόπιν προσπαθεῖ νὰ τὸν πείσῃ περὶ τοῦ παραλόγου τῆς θελήσεώς του, ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει· τέλος πείθεται καὶ μεταβαίνει πρὸς τὸν βασιλέα. Εἰς τὸ ἀκουσμα τῆς προτάσεως τοῦ συμβούλου του ὁ Ρήγας ἐξοργίζεται ἀποκαλεῖ αὐτὸν παράφρονα, καὶ τὸν ἀποπέμπει τοῦ Παλατιοῦ, ἐνῶ συνάμα διατάσσει νὰ φύγῃ ὁ Ἐρωτόκριτος ὡς ἐξόριστος ἐντὸς τεσσάρων ἡμερῶν.

Ἡ Ἀρετοῦσα μανθάνει ἀπὸ τὸν πατέρα της τὸ διάδημα τοῦ Πεζοστράτου καὶ τὴν διαταγὴν τῆς ἐξορίας τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ταῦτοχρόνως δὲ ὅτι ἀπεφάσισε νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ μὲ τὸ Ρηγόπουλλον τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖόν τὴν ἐζήτησεν ὡς σύζυγον. Μόλις δυνηθεῖσα νὰ συγκρατήσῃ ἑαυτὴν ἢ Ἀρετοῦσα ἐξ ὄσων ἤκουσε, ἀποσύρεται μετ' ὀλίγον εἰς τὰ δωμάτια της καὶ ζητεῖ παρηγορίαν ἀπὸ τὴν νέναν της. Ἐπανέρχεται αὕτη εἰς τὰς αἰωνίας συμβουλὰς της, αἱ ὁποῖαι ὅμως καὶ πάλιν οὐδὲν κατορθοῦν καὶ τέλος, συμμετέχουσα τοῦ πόνου τῆς βασιλόπαιδος, ὑποδοθῆται τὴν πραγματοποίησιν συνεντεύξεως. Οἱ δύο νέοι μὲ δάκρυα συνομιλοῦν διὰ τὴν συμφορὰν των· ὀρκίζονται αἰωνίαν ἀγάπην· ἢ Ἀρετοῦσα δίδει δακτυλίδιον εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον, ὡς σημεῖον ὅτι ἐνόσῃ ζῆ θὰ θεωρῆται σύζυγός του. Ἐπακολουθοῦν ἄλλαι συνεντεύξεις καὶ ἡ τελευταία, ἢ τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ, εἶναι ἡ σκληροτέρα :

*Ἐμίλει' ἀκρίνη 'ς μιὰ μεριά, ἐμίλει' αὐτὸς 'στὴν ἄλλη,
μιὰ παιδα τοὺς ἐπαίδευε, ἕνας καημὸς μιὰ ζάλη,
Δὲν ἔχουν πλιὸ κ' οἱ δυὸ καιρὸ, τὰ πάθη νὰ μιλοῦσι,*

*ἦρθεν ἡ ὥρα ἡ σκοτεινὴ, ποῦ θὲ νὰ χωριστοῦσι.
Ἦστραμεν ἢ Ἀνατολή, κ' ἐβρόντηξεν ἡ Δύσι
ὄντε τὰ χεῖλη ντοῦ νοῖξε γιὰ νὰ ποχαιρεῖσῃ
καὶ τὸ Παλάτι σείστηκε 'χ τὸν πόνου ποῦ ἐγρίκα,
ὄντε τὰ χέρια πιάσαι κὶ ἀποχαιρετιστῆκα·
Καὶ τίς μπορεῖ νὰ δηγηθῇ ὄγιά τὴν ὥρα κείνη
ἢ κόρη πῶς ἐπόμεινε, κὶ ἄγγουρος πῶς ἐγίνη;
Δὲν ἔχου γλιῶσσα νὰ τὸ ποῦ, χεῖλη νὰ τὸ μιλήσου
καὶ μηδὲ μάτια νὰ τὸ δοῦ κὶ αὐτιά νὰ τὸ γρικῆσου.
Ποῦρ' ἤβιαζέ'ν τους ὁ καιρὸς, κ' δαίμωνεν ἡ μέρα,
κὶ ὁ γεῖς τ' ἄλλοῦ ντως ξαφνικὰ ἐσφίξασι τὴ χεῖρα·
κ' ἔνα μεγάλο θάμασμα σιὸ παραθύρι γίνη·
οἱ πέτρες καὶ τὰ σίδερα κλαῖσι τὴν ὥρα κείνη,
κ' ἐπέφταν οἱ σταλαματιῆς τοῖ πέτρας, τοῦ σιδέρου,
κ' ἢ Ἀρετοῦσα τσ' ἦδρε κεῖ κ' ἦσα αἷμα ταχυτέρου.
Ἐμίσειν' ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ βιάζει τον ἢ ὥρα,
μ' ἔταν πρικὺ ἀνασιεναμό, ποῦ σείστηκε ἡ χόρα.
Ἐπόμεινε ἢ Ἀρετὴ μόνο μὲ τὴ Φροσύνη
πρῶμα μεγάλο γλίγηκε σ' αὐτὴ τὴν ὥρα κείνη.
Εἰς τὴν ποδιά τῆς Νένας τοῖ ἦπσεσ καὶ λιγώθη
γὴ πόθαρε γὴ ζωντανὴ ἂν εἶναι, δὲν τὸ γνώθει.*

Ὁ Πολύδωρος θέλει νὰ συναδεύσῃ τὸν φίλον του εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀλλ' αὐτὸς τὸν παρακαλεῖ νὰ μείνῃ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ τὸν πληροφορῇ μὲ γράμματα ἀσφαλῶς περὶ τῆς Ἀρετοῦσας. Καὶ οὕτως ὁ Ἐρωτόκριτος, ἀφοῦ ἀπεχαιρέτισε τοὺς θρηγοῦντας γονεῖς του, λαμβάνει μόνος τὴν ὁδὸν τῆς ἐξορίας, ἐπικαλούμενος τὸν Ἥλιον καὶ τοὺς Πλανήτας τοῦ οὐρανοῦ, ὅπως συμφωνήσουν βασιλεῖς καὶ πολεμήσουν τὸν σκληρὸν βασιλέα διὰ νὰ τὸν ἐνθυμηθῇ καὶ στείλῃ ἐσπευσμένως νὰ τὸν ἀνακαλέσῃ ἐκ τῆς ἐξορίας.

Ὁ βασιλεὺς (εἰς τὸ Δ' μέρος) συσκέπτεται μὲ τὴν βασίλισσαν νὰ ὑπανδρεύσουν τὴν κόρην των. Ἀναλογιζόμενοι δὲ τὸ διάδημα τοῦ Πεζοστράτου καὶ τὴν μελαγχολίαν τῆς Ἀρετοῦσας, εὗρισκουν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν γεγονότων καὶ διὰ τοῦτο ἀποφασίζουσι νὰ ἐπισπεύσουν τὸν γάμον της μὲ τὸ Ρηγόπουλλον τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον εἶχε στείλει ἀντιπροσώπους του διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν χεῖρά της. Καλοῦν τὴν Ἀρετοῦσαν διὰ ν' ἀνακοινώσουν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀπόφασίν των· ἀλλ' αὕτη ἀρνεῖται νὰ ὑπανδρευθῇ, προφασιζομένη ὅτι δὲν θέλει ν' ἀποχωρισθῇ τῶν γονέων της· ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει εἰς τὴν ἀπόφασίν του καὶ ἢ Ἀρετοῦσα εἰς τὴν

ἀρνησίαν της. Ἡ ὀργή τῶν γονέων της ἐκσπᾶ ἐναντίον της· κακοποιοῦν αὐτήν, κόπτουν τὴν μακρὰν κόμην της καὶ τὴν φυλακίζουν μετὰ τῆς νένας της εἰς σκοτεινὴν καὶ ὑγρὰν φυλακὴν· ὀλίγος ξηρὸς ἄρτος καὶ ὀλίγον ὕδωρ θὰ εἶναι ἡ μόνη τροφή των. Ἡ Ἀρετούσα παραδίδεται εἰς τὴν λύπην της καὶ κλαίει διαρκῶς. Ἡ νένα τὴν παρηγορεῖ, λέγουσα ὅτι ἡ ὑπομονὴ εἶναι μέγα ἰατρικὸν τῶν πόνων καὶ ὅτι ἡ τύχη εἶναι εὐμετάβολος. Ἡ δυστυχῆς κόρη καταρᾶται τὴν τύχην της, ὅτι ἐγεννήθη βασιλόπαις καὶ ὄχι πτωχῆ, ὅτε θὰ ἡγάπα πτωχὸν καὶ οὐδεὶς θὰ ἠμπόδιζε τὴν εὐτυχίαν της.

Ὁ Ἐρωτόκριτος διαμένει ἐξόριστος εἰς τὴν Ἐγριπὸν καὶ ἐκεῖθεν στέλλει μὲ τὸν πιστὸν ὑπηρέτην του γράμματα πρὸς τὸν φίλον του, ζητῶν πληροφορίας διὰ τὴν Ἀρετούσαν. Μανθάνει τὴν φυλάκισίν της καὶ βυθίζεται εἰς λύπην· ἀλλ' ἀναλογιζόμενος τὴν ἀφοσίωσιν τῆς Ἀρετούσας ἀναθαρρεῖ καὶ αὐτός. Στέλλει συχνὰ τὸν δοῦλόν του μὲ γράμματα πρὸς τὸν Πολύδωρον· αὐτὸς δὲ μὲ τρόπον διαδίδει εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, αἱ ὁποῖαι φθάνουν καὶ μέχρι τῆς φυλακῆς διὰ τὰς μανθάνη παρὰ τῶν φυλάκων, ἀδιαφόρως δῆθεν, ἡ νένα καὶ τὰς μεταδίδη εἰς τὴν Ἀρετούσαν. Οὕτω παρέρχονται τρία ἔτη.

Κατὰ τὸ τέταρτον ἀπὸ τοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο νέων ἔτος ὁ βασιλεὺς τῆς Βλαχίας Βλαντιστρατός, διεκδικῶν πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν τὴν κυριότητα χώρας τινός, ἐπέρχεται μετὰ στρατοῦ πολλοῦ ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, προβαίνει εἰς δῆωσιν τῆς ὑπαίθρου καὶ αἰχμαλωτίζει ἀνθρώπους. Ὁ πόλεμος μετὰ τῶν δύο βασιλέων ἀρχίζει αἱματηρότατος καὶ μὲ φάσεις ἐναλλασσούσας, διότι εἰς ἀμφοτέρους τοὺς στρατοὺς ὑπάρχουν πολλοὶ ἀνδρεῖοι. Ἡ εἰδησις τοῦ πολέμου μεταδίδεται παντοῦ καὶ ἐθελονταὶ σπεύδουν νὰ προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον βασιλέα. Μανθάνει τὴν εἰδησιν καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἀποφασίζει νὰ μεταβῆ εἰς βοήθειαν τοῦ πατρὸς τῆς Ἀρετούσας, ἐλπίζων νὰ συμφιλιωθῆ μὲ αὐτὸν ἂν συνετέλει εἰς τὴν ἤτταν τοῦ ἐχθροῦ του. Ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ παρουσιασθῆ καὶ πολεμήσῃ ὡς ἄγνωστος· ἔθεν καὶ παραλλάσσει πρῶτον τὸ πρόσωπόν του διὰ μέλανος ὑγροῦ, τὸ ὁποῖον ἐπρομηθεύθη ἀπὸ γραιάν τινα μάγισσαν. Ἐκάστην πρῶταν ἐξορμᾷ ἐκ τοῦ ὀλίγον ἀπωτέρω τῶν Ἀθηνῶν κρησφυγέτου του,

λαμβάνει μέρος εἰς τὴν μάχην καὶ τὴν νύκτα ἀποχωρεῖ μόνος καὶ ταχέως. Κάμνει μεγάλην φθορὰν εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ ὅλοι ὁμιλοῦν μετὰ θαυμασμοῦ διὰ τὰ κατορθώματά του. Εἰς μάχην τινά, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ βασιλεὺς τῆς Βλαχίας μετὰ σώματος ἐπιλέκτων ἐπέτεθη κατόπιν ὀρισμένου ἐκ τῶν προτέρων σχεδίου ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὴν ἀπόφασιν ἢ νὰ τὸν φονεύσῃ ἢ νὰ τὸν αἰχμαλωτίσῃ, ὁ Ἐρωτόκριτος ὀρμᾷ ὡς λαίλαψ κατὰ τῶν περικυκλούντων τὸν πατέρα τῆς Ἀρετούσας ἐχθρῶν, σώζει ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας αὐτὸν καὶ τὸν βαρέως τραυματισθέντα φίλον του Πολύδωρον καὶ τρέπει εἰς φυγὴν τοὺς Βλάχους. Ὁ βασιλεὺς, εὐγνώμων διὰ τὴν βοήθειαν, μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης τὸν ἐναγκαλιζεται καὶ τοῦ λέγει ὅτι τὸ ἡμισυ τῆς βασιλείας του ἀνήκει εἰς αὐτὸν καὶ ὅτι θὰ τὸν κάμῃ κληρονόμον του.

Γίνεται δωδεκαήμερος ἀνακωχὴ μετὰ τῶν δύο ἐμπολέμων· διὰ τὰ θάψουν τοὺς νεκροὺς των καὶ εἰς τὸ διάστημα αὐτῆς ὁ Ἐρωτόκριτος, ἄγνωστος πάντοτε εἰς ὅλους, ἀποσύρεται εἰς τὸ κρησφυγέτον του. Εἰς τὸ ἀναμεταξὺ ἔρχεται ἐκ τῆς Φραγκίας πρὸς βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῶν Βλάχων ὁ ἀνεψιὸς του Ἄριστος, νεαρὸς πολεμιστῆς μεγάλης ἀνδρείας. Ὁ Βλαντιστρατός, βασιζόμενος εἰς τὴν ἀνδρείαν τοῦ ἀνεψιοῦ του, προτείνει εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν νὰ ὀρισθῆ εἰς πολεμιστῆς ἐκατέρωθεν ἵνα μονομαχήσουν καὶ ἐκ τῆς ἐκβάσεως τῆς μονομαχίας ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου κριθῆ ἡ τύχη τοῦ πολέμου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν, γνωρίζων ἐκ φήμης τὴν ἀνδρείαν τοῦ Ἀρίστου, βυθίζεται εἰς σκέψεις καὶ δισταρίζει ν' ἀποδεχθῆ τὴν πρότασιν, διότι μετὰ τῶν στρατεύματός του οὐδένα βλέπει ἱκανὸν ν' ἀντιπαραταχθῆ πρὸς τὸν τρομερὸν Ἄριστον. Ὁ μόνος τειοῦτος, ὁ Πολύδωρος, κινδυνεύει ν' ἀποθάνῃ ἐκ τῶν τραυμάτων του. Ἡ Ἀρετούσα εἰς τὴν φυλακὴν της μανθάνουσα τὰ συμβαίνοντα, λέγει, ὅτι τῶρα ὁ πατήρ της θὰ ἐννοήσῃ τι ἤξιζεν ὁ Ἐρωτόκριτος· ἐὰν δὲν τὸν ἐξώριζε δὲν θὰ εὐρίσκετο εἰς αὐτὴν τὴν δύσκολον θέσιν. Ὁ Ἐρωτόκριτος μεταβάς εἰς τὸ στρατόπεδον διὰ νὰ πληροφορηθῆ ἐὰν θὰ ἐπαναληφθῆ ἡ μάχη τὴν ἐπομένην, μανθάνει τὴν πρότασιν τοῦ Βλαντιστρατοῦ καὶ τὴν στεναχωρίαν τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν καὶ προσφέρεται νὰ μονομαχήσῃ, αὐτὸς μὲ τὸν Ἄριστον. Ὁ Ἡράκλης τὸν ἀποκαλεῖ υἱὸν του, τὸν ὀνομάζει διάδοχον τοῦ θρόνου του.

ἐὰν ἐπιζήσῃ τῆς μονομαχίας καὶ μηνύει εἰς τὸν βασιλέα τῶν Βλάχων, ὅτι δέχεται τὴν πρότασιν.

Οἱ δύο νεαροὶ πολεμιστὰς τὴν ἐπομένην κατέρχονται εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν πάλην ἔφιπποι, ἐνῶ οἱ δύο στρατοὶ ἀγωνιῶντες παρακολουθοῦν μάχονται διὰ τῆς σπάθης ἐπὶ ὥρας ὀλοκλήρους χωρὶς ὁ εἰς νὰ δυνηθῇ νὰ καταβάλῃ τὸν ἕτερον ἄλληλοτραυματίζονται, ἀλλ' ὄχι ἐπικινδύνως. Ὁ Ἄριστος εἰς ἑνὸς τρομεροῦ σπαθισμοῦ σχίζει τὸ κράνος τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ κόπτει τὸν λαιμὸν τοῦ ἵππου του. Ὁ Ἐρωτόκριτος ταχύς πηδᾷ κατὰ γῆς καὶ περιμένει πεζὸς τὸν ἐχθρὸν του, ὁ ὁποῖος ἐκ μεγαλοφροσύνης ἀφιππεύει καὶ αὐτὸς ἡ πάλη διεξάγεται πεζῇ μὲ τὴν σπάθην. Καθ' ἕλην τὴν διάρκειαν τῆς μονομαχίας ἀντήλλαξαν μόνον τοὺς λόγους τούτους :

Ἄριστος . . . Ἡ μέρα μας μισσῶγει

καὶ γιὰ ντροπὴ μου τὸ κρατῶ, νὰ σοῦ το μολοήσω,
τόσ' ὥρα νὰ σὲ πολεμῶ, καὶ νὰ μὴ σὲ νικήσω·
περμάζωξ τὴν ἀντρεία, βάλε τὴ δύναμι σου
λέγω σου· δὲ παρὰ ποτὲ βαρῶκαω καὶ βλεπήσου.

Ἐρωτόκρ. Μὴ βιασθῆς, λέγ' ὁ Ρέοκριτος, κ' ἡμέρα προὶ βραδείᾳση,
ἕνας μας θὲ νὰ σκοτωθῇ καὶ ὁ Ρήγας του θὰ χάσῃ,
καὶ ἀκόμη ὁ ἥλιος εἶν' ψηλὰ καὶ πρίχου χαμηλώσῃ
γῆ αὐτὸ γῆ τοῦτο τὸ σπαθὶ τὸ τέλος θέλει δώσει.

Μάχονται μέχρις ἐσπέρας, αἰμόφυρτοι, τραυματισμένοι πολλοῦ ἀμφοτέρωθεν καὶ ὅταν ἀντελήφθησαν, ὅτι ἐπλησιάζεν ἡ νύξ, ἀφίπνουν τὴν σπάθην καὶ ἐξακολουθοῦν τὴν πάλην μὲ τὰς μαχαίρας, συμπλακέντες σῶμα πρὸς σῶμα. Εἰς στιγμὴν τινα ὁ Ἐρωτόκριτος ὀλισθαίνει καὶ πίπτει ἐπάνωθεν του καὶ ὁ Ἄριστος καὶ τότε ὁ πρῶτος συγκεντρώσας ἕλας τὰς δυνάμεις του καταφέρει τρομερὸν κτύπημα εἰς τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἀντιπάλου του ἄλλὰ καὶ οὗτος κατορθώνει νὰ τραυματίσῃ τὸν Ἐρωτόκριτον κάτωθεν τοῦ ἀριστεροῦ μαστοῦ, εἰς τὴν καρδιακὴν χώραν. Οἱ δύο βασιλεῖς σπεύδουν πρὸς αὐτοὺς μὴ γνωρίζοντες ποῖος εἶναι ὁ νεκρὸς καὶ ποῖος ζῆ. Ἀφαιροῦν τὰς πανοπλίαις των καὶ τότε βλέπουν, ὅτι ὁ Ἄριστος ἀποθνήσκει, μόλις δυνηθεὶς νὰ ψιθυρίσῃ: «Μπάρμπα μου, ἐδὰ ποθαίνω.» Ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι ἐπικινδύνως τραυματισμένος. Τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἐκρίθη ὑπὲρ τοῦ βασιλέως

τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Βλαντίστρατος θρηνεῖ διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνεψιοῦ του καὶ ἐτοιμάζει τὴν μεγαλοπρεπῆ ταφὴν του· ἀναλαμβάνει τὸ στράτευμά του καὶ ἀπέρχεται (Τέλος τοῦ Δ' μέρους).

Ὁ τραυματίας Ἐρωτόκριτος μεταφέρεται εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ τοποθετεῖται εἰς τὸ δωμάτιον τῆς Ἀρετοῦσας καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης της· οἱ ἰατροὶ ἀμφιδάλλουν περὶ τῆς σωτηρίας του, ἀλλὰ καὶ δὲν χάνουν πᾶσαν ἐλπίδα. Ἡ νοσηλεία του ὑπῆρξε μακρὰ, ἀλλὰ τέλος εὕρσκεται ἐκτὸς παντὸς κινδύνου. Ἡ χαρὰ ἕλων εἶνε μεγάλη. Ὁ Πολύδωρος, ὑπέικων εἰς ἰσχυρὸν αἰσθημα συμπαθείας πρὸς αὐτόν, μένει ὥρας πολλὰς πλησίον του καὶ τοῦ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ φίλου του, ὁ ὁποῖος εὕρσκεται εἰς ἐξορίαν καὶ μὲ τὸν ὁποῖον ὁμοιάζει πολὺ. Ἡ Ἀρετοῦσα μανθάνει εἰς τὴν φυλακὴν της, ὅτι ἀγνωστὸς τις ἐξησφάλισε τὴν νίκην ὑπὲρ τοῦ πατρὸς της καὶ λυπεῖται, διότι ὁ Ἐρωτόκριτος δὲν ἦτον ἐκεῖ διὰ νὰ νικήσῃ αὐτὸς τὸν Ἄριστον καὶ οὕτω συμφιλιωθῇ μὲ τὸν πατέρα της. Ἐπέρχεται ἡ ἐντελής θεραπεία τοῦ Ἐρωτοκρίτου· ἐνῶ δὲ ἡμέραν τινὰ ὁ βασιλεὺς τοῦ ἔλεγεν, ὅτι ἕλον τὸ βασιλείον του ἀνήκει εἰς αὐτόν, ἐκεῖνος τοῦ ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν θέλει ἄλλην ἀμοιβὴν παρὰ νὰ τοῦ δώσῃ ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα του, τὴν ὁποίαν, ὡς εἶχεν ἀκούσει, κρατεῖ φυλακισμένην. Δι' αὐτὴν ἦλθεν ἀπὸ μακρὰν νὰ πολεμήσῃ. Ὁ βασιλεὺς, ἀκούσας τοὺς λόγους τοῦ Ἐρωτοκρίτου ταράσσεται, διότι φοβεῖται τὴν ἄρνησιν τῆς κόρης του. Ἐν τούτοις, ὑπέικων εἰς τὰς παρακλήσεις τοῦ εὐεργέτου, στέλλει πρὸς ἐκείνην συμβούλους του διὰ νὰ τῆς ὁμιλήσουν περὶ τοῦ γάμου. Ἄλλ' ἡ Ἀρετοῦσα ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ τοιοῦτό τι. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ἐξοργισθεὶς, σκέπτεται πλέον νὰ τὴν θανατώσῃ. Τότε ὁ Ἐρωτόκριτος προτείνει νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν φυλακὴν μήπως καὶ δυνηθῇ νὰ τὴν πείσῃ. Μεταβαίνει εἰς τὴν φυλακὴν, μὲ ἡλλοιωμένον πάντοτε τὸ πρόσωπον καὶ ὁμιλεῖ πρὸς τὴν Ἀρετοῦσαν περὶ τῶν ὅσων ἔκαμε πρὸς χάριν της καὶ περὶ τοῦ πόθου του, ὅπως γίνῃ σύζυγός του· ἀλλ' αὐτὴ δι' ὀλίγων τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ προχωρήσῃ, διότι αὐδόλως δύναται ν' ἀλλάξῃ γνώμην. Ὁ Ἐρωτόκριτος ἀναχωρῶν δίδει εἰς τὴν νέαν δακτυλίδιον μὲ τὴν σύστασιν νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὴν Ἀρετοῦσαν· ἂν δὲ αὐτὴ θέλει νὰ ἐρωτήσῃ τι περὶ τοῦ δακτυλιδίου ὡς τοῦ παραγγέλλῃ, ἄλλως ὡς τοῦ τὸ ἐπιστρέψῃ. Ἡ Ἀρετοῦσα ἀναγνωρίζει τὸ δακτυλίδιον· εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον

είχε δώσει εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ χωρισμοῦ των. Ἡ θεὰ του ἐμβάλλει αὐτὴν εἰς σκέψεις καθ' ἑλὴν τὴν νύκτα. Τὴν ἐπομένην παραγγέλλει πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν φυλακὴν. Οὗτος δὲ σπεύδει ἀμέσως καὶ εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς Ἀρετούσας νὰ τῆς εἴπῃ ποῦ εὔρε τὸ δακτυλίδιον, ἀπαντᾷ ὅτι τὸ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ξανθὸς τις καὶ ὠραίος νέος, τὸν ὁποῖον εὔρε θνήσκοντα εἰς τὸ στόμιον σπηλαίου κατόπιν δῆγματος θηρίου μεθ' ἡδονῆς νὰ ψιθυρίσῃ «ἐχάσα σ' Ἀρετούσα».

Εἰς τὸ ἄκουσμα αὐτὸ ἡ Ἀρετούσα ἀρχίζει τοὺς θρήνους καὶ κατόπιν πίπτει λιπόθυμος. Τότε ὁ Ἐρωτόκριτος νομίζει, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται πλέον νὰ τὴν τυραννῇ διὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀφροσύνην της καὶ ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτὴν, πλύνων τὸ μελανὸν πρόσωπόν του δι' ἄλλου ὕγρου. Ὡστε νὰ παρυσιασθῇ ὑπὸ τὴν ἀληθινή μορφήν του. Οἱ δύο νέοι, ἀφοῦ ἐκλαυσαν ἀπὸ χαρὰν πλέον διὰ τὴν συνάντησίν των, σκέπτονται περὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ Ἀρετούσα λέγει πρὸς τὴν Ἐρωτόκριτον νὰ μὴ φανερωθῇ ἀκόμη εἰς τὸν πατέρα της ποῖος εἶναι, ἀλλὰ νὰ μείνῃ μετὰ τὸ μελανὸν πρόσωπον καὶ νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸν δέχεται ὡς σύζυγον. Χαρὰ καὶ ἀγαλλίσεις εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἡ Ἀρετούσα ἐπανέρχεται εἰς αὐτὰ καὶ οἱ γονεῖς της τὴν δέχονται μετὰ ἀγάπην, λησμονήσαντες τὰ πρὶν. Μετὰ τὴν συμφιλίωσιν γονέων καὶ κόρης, ὁ Ἐρωτόκριτος, ἐνῶ εἰς τὰ ἀνάκτορα ἔχουν συναχθῆ ἅλοι οἱ βασιλικοὶ σύμβουλοι καὶ ἄλλοι ἄρχοντες, παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ μηνύσῃ καὶ εἰς τὸν γέροντα Πεζόστρατον καὶ τὴν σύζυγόν του νὰ μεταδοῦν ἐκεῖ. Μεθ' ὅλον τὸ παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον τῆς παρακλήσεως ταύτης ὁ βασιλεὺς δὲν ἀντιλέγει καὶ παραγγέλλει πρὸς τὸν πρῶτον σύμβουλόν του νὰ μεταβῇ εἰς τὰ ἀνάκτορα μετὰ τῆς συζύγου του. Ὅταν ἤλθον καὶ αὐτοὶ, εἰς τὴν θεάν των ὁ Ἐρωτόκριτος αἰσθάνεται τὴν καρδίαν του ταρασσομένην, ἀλλὰ κρύπτει τὴν συγκλίησίν του· ἀμέσως δὲ ἀρχίζει νὰ ἐρωτᾷ τὸν Βασιλέα διὰ ποίαν αἰτίαν τὸν ἐξώρισεν εἰς τὰ ξένα καὶ διατί προσηγήθη πρὸς αὐτὸν τόσον σκληρῶς. Ἀλλὰ μεθ' ἑλὴν τὴν ἐξορίαν του, ὅταν ἤκουσεν ὅτι οἱ Βλάχοι ἐπετέθησαν ἐγκντῖον τῆς χώρας του ἔσπευσε νὰ τὸν βοηθήσῃ λησμονήσας τὰ πρὸς αὐτὸν γενόμενα:

Εἶδες ἐκεῖνα ποῦ καμα, κ' ἄλλος δὲν τὰ δύνασθη,
κ' εἰς μιὰ μπαμπακερὴ κλωστή ἢ ζῆσι μου κρεμάσθη'
ὅ,τι καμα γιὰ λόγου σου χάρι σὲ μὲ μὴν ἔχης,
γιατὶ σκλάβος καὶ δοῦλός σου εἶμαι γὰ τὸ κατέχης.
Σὲ περᾶσθαι καιρὸ στή χώρα σου κατοίκου
κ' ἤρχουμου σὶδὸ παλάτι σου, τὴν ἐμιλιά σου γρίκου,
καὶ μὲ τὸν κύρι μου συχνιὰ ἐμίλει ἢ ἀφεντιά σου,
κ' ἦτονε πάντα μισαικὸς καὶ συμβουλάτοράς σου,
κ' ἦ ὄργιτ' α' ἀπὲν κρατῇ ἀκόμη, Βασιλιᾶ μου,
πέ μου τὸ νὰ ξεκιτευθῶ, νὰ μὴ φανῇ ἢ φανειά μου,
κι ἂν ἐν κ' ἐκεῖν' ἢ προξενιά, ποῦ σοῦ πεν ὁ γονεῖς μου,
ἀκόμη σκαριαλλίζει σε, κόψε τὴν κεφαλή μου'
κ' ἂν ἐν κ' ἢ θυγατέρα σου, ποῦ ἀκόμη δὲν κατέχει
ποιὸς εἶμαι, σὰ μαθητευθῶ εἰς ὀχθριτὰ τζι μ' ἔχει,
θέλω νὰ ξερισθῶ μακρὰ, ὅπου θωροῦν τ' ἀρμάτια,
κι ἂς τάξω δὲν ἐδοῦλεψα σὲ τοῦτα τὰ παλάτια.
'Ανεγνωρὸς ἐγένηκα, μὰ τῶρα νὰ μὲ δῆτε,
ποιὸς εἶμαι γὰ γνωρίσῃτε, κ' ἀλλήλως γὰ τὸ πῆτε.

Καὶ ἐνῶ πάντες εὐρίσκονται εἰς ἀπορίαν ἐκ τῶν λόγων του, ὁ Ἐρωτόκριτος πλύνει τὸ πρόσωπόν του διὰ τοῦ ἄλλου ὕγρου. Ἦδη τὸν ἀναγνωρίζουν ἅλοι. Οἱ γονεῖς του ρίπτονται εἰς τὰς ἀγκάλας του, ὁ Πολύδωρος τὸν καταφιλεῖ, ἔξω ὁ λαὸς ἔκούσας τὰ συμβαίνοντα χαίρει· ὁ βασιλεὺς βεβχιόνει ὅτι λησμονεῖ τὰ περασμένα καὶ λέγει εἰς τὴν κόρην του, ὅτι ἦτο γραμμένον νὰ γίνῃ σύζυγός της ὁ Ἐρωτόκριτος, ἀφοῦ ἀπεδίωξε τόσους ἄλλους βασιλόπαιδας καὶ ἐδέχθη αὐτὸν χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ποῖος εἶναι· ἂν δὲ τῆς ἤρεσεν ὡς μαῦρος, θὰ τῆς ἀρέσῃ ἔτι πλέον ὡς λευκός. Ἡ Ἀρετούσα ὑποκρίνεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς πλήρη ἀγνοίαν, καὶ κάμνει ἅλους γὰ τὸ πιστεῦσούν· ἱκανοποιεῖ τὴν θέλησιν τοῦ πατρὸς της. Γίνονται οἱ γάμοι καὶ ὁ Ἡράκλης παρὰχωρεῖ τὸν θρόνον του εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον διὰ νὰ βασιλεύσῃ μετὰ φρόνησιν, ἐνδόξως καὶ ἐπὶ μακρόν.

'Αγαπημέν' ἀντρούγγο σὰν τοῦτο δὲν ἐφάνη,
μουδ' ἔτοιο καλορρίζικο χαιράμενο στεφάνι.
Πιὰ ριζώσα καὶ γέρασσα παρὰ ποῦ διδ' ἢ φύσι,
καλὴ καρδιά τοὺς ἠθροψε, σὰν τὸ δεντρον ἢ βρύσι·
'Εκάμασι παιδογγονα κι ὅλα γενῆκαν πλοῦσα
καὶ μάννα καὶ κερὰ λαλὰ ἐγίν' ἢ Ἀρετούσα.
Πολλὰ χαιράμενη ζωὴ σὶδὸν κόσμον ἔπερᾶσα
ταὶ κότους δὲν ἐρρίχνασι, τὰ ὀλίγη δὲν ἐχάσα·
γιὰ τοῦτι ὁποῦ ναι φρονημοῦ, μηδὲ χαθῆσι τὰ πάθη

τὸ ρόδο κι ὁμορφος ἀνθὸς γυνᾶται μέσ' σι' ἀγκάθι.
 Τούτ' ἢ ἀγάπ' ἢ μπιστικὴ μὲ τῆ χαρὰ τελειώθη,
 καὶ πλερωμὴ σιὰ βάσανα μεγάλη τῆς ἐδόθη
 καὶ καθανεὶς ποὺ διάβασεν, ἐδὰ ἄς τὸ κατέχη
 μὴ χάνεται σιὰ κίνηνα, μὰ πάντ' ὀλπιδ' ἄς ἔχη.

Ἀπὸ τὴν περίληψιν αὐτὴν τῆς ὑποθέσεως τοῦ ποιήματος, τὴν ἐκτενῆ ὁπωςδήποτε, καταφαίνεται ποῖα ἢ οὐσία του. Κατόπιν δὲ τούτου προβαίνω εἰς τὴν διατύπωσιν διαφόρων ἐπ' αὐτοῦ παρατηρήσεων. Πολλὰ τῶν παρατηρήσεων τούτων θὰ παρὲλκον βεβαίως, ἐὰν ὑπῆρχαν ἀσφαλεῖς τινες πληροφορίες περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ περὶ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὅποιον ἔζησεν οὗτος. Ἄλλ' ἀτυχῶς οὐδὲν, ἔστω καὶ τὸ ἐλάχιστον, σαφὲς εἶναι γνωστὸν περὶ αὐτοῦ. Συνεπῶς δὲν εἶναι καθόλου ἀδικαιολόγητος καὶ ἡ ὑπόθεσις, μήπως ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸ τέλος τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» Βιτζέντζος Κορνάρου ὡς ποιητῆς του δὲν εἶναι ὁ κυρίως τοιοῦτος, ἀλλ' ἀντιγραφεὺς τις ἢ τὸ ὀλιγώτερον διασκευαστής, ὁπότε εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν καὶ παλαιότερόν τι πρότυπον, τὸ ὅποιον ἐπεξέτεινεν ὁ Κορνάρου καὶ παρουσίασεν ὡς ἔργον ἐντελῶς ἰδικόν του, πρᾶγμα ὅχι ἀσύνηθες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Εἶναι πλέον ἀποδεδειγμένον σαφῶς ὅτι εἰς παραλλαγὰς νεωτέρας ἰκανῶν ποιημάτων τοιαύτης ὑφῆς ἀναφέρονται ὡς ποιηταὶ τούτων οἱ διάφοροι ἀντιγραφεῖς ἢ οἱ διασκευασταὶ τῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὔτε παλαιότερόν τι πρότυπον τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὑπάρχει, οὔτε ἕτερόν τι ποίημα ὁμοιάζον κάπως πρὸς αὐτὸ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τουλάχιστον, ἀλλ' οὔτε εἶναι γνωστὸν καὶ ἄλλο τι ἀντίγραφον ἀρχαιότερον ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἐχρησιμοποίηθη διὰ τὴν πρώτην ἐκτύπωσιν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Βιτζέντζου Κορνάρου, ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ποιητῆς καὶ νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ διδομένας πληροφορίες περὶ τοῦ προσώπου του καὶ τοῦ ἔργου του :

Θωρῶ πολλοὺς καὶ πεδυμοῦ, κ' ἔχω το γρικημένα,
 νὰ μάθου τίς ἐκόπιασε εἰς τ' ἀπανωγραμμένα
 κ' ἐγὼ δὲ θὰ νὰ κουρφευτῶ κι ἀγνώριστο νὰ μ' ἔχου
 μὰ θέλω νὰ φανερωθῶ κι ὅλοι νὰ μὲ κατέχου.
 Βιτζέντζος εἶν' ὁ ποιητῆς κ' εἰς τὴ γενιὰ Κορνάρου,
 ποὺ νὰ βρεθῆ ἀκριμάτιστος, ὄντε τὸν πάρ' ὁ Χάρος.
 Στὴ Στείαν ἐγεννήθηκε, στὴ Στείαν ἐνεθράφη

ἐκεῖ καμε κ' ἐκόπιασε ἐτοῦτα, ποὺ σᾶς γράφει.
 Στὸ Κάστρον ἐπαντρούνησε, σὰν ἀρμηγεύγ' ἢ φύσι
 τὸ τέλος τ' ἔχει νὰ γενῆ, σπου ὁ Θεὸς ὄρση.

Ἐκ τῆς ὁμολογίας ταύτης τοῦ ποιητοῦ περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του καὶ περὶ τῶν ἄλλων λεπτομερειῶν τῆς ζωῆς του φαίνεται, ὅτι οὗτος εἶναι Κρήτης, τὸ ὅποιον βεβαιώνεται ἐπὶ πλέον καὶ ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τοῦ ποιήματος, τὴν καθαρῶς Κρητικὴν. Ἄλλ' οἱ ἴδιοι αὐτοὶ στίχοι, οἱ ὅποιοι δίδουν τὰς ὀλίγας περὶ τοῦ ποιητοῦ πληροφορίες, εἶναι καὶ οἱ συγγέοντες περισσότερον τὰ πράγματα. Προκύπτει ἐκ τοῦ μέρους τούτου, ὅτι τὸ ποίημα, ὡς τὸ ἔχομεν σήμερον ἐκ τοῦ μόνου περισωθέντος χειρογράφου, εἶχε γραφῆ καὶ εἶχε γνωστῆ πρὶν γραφοῦν καὶ οἱ τρεῖς πρώτοι ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἀνωτέρω στίχων, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν αὐτοὺς μόνον ὡς ἀπλήν πρόφασιν διὰ ν' ἀναγράψῃ ὁ ποιητῆς τὸ ὄνομά του. Ἐπὶ πλέον οἱ κατόπιν στίχοι ἀναφέρουν, ὅτι τὸ ποίημα ἐγράφη εἰς τὴν πόλιν τῆς Κρήτης Σητείας, ὃ δὲ ποιητῆς ἀφοῦ τὸ ἔγραψε, μετόπισεν εἰς τὸ Κάστρον (τὸ Ἡράκλειον) ὅπου καὶ ἐνυμφεύθη, μὴ γνωρίζων ὅμως ἂν θὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του ἢ θὰ μεταβῆ καὶ εἰς ἄλλο μέρος. Ἡ τελευταία βεβαίωσις φέρει ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν, μήπως ὁ ποιητῆς ἀνήκεν εἰς τινὰ τῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον ἀποκατασταθῆ ὀριστικῶς εἰς ἓν μέρος ἢ μήπως περιστατικὰ σοβαρὰ ἠνάγκαζον αὐτὸν νὰ μετοικίσῃ καὶ ἐκείθεν. Τὰ τοιαῦτα ὅμως περιστατικὰ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθοῦν ἐὰν ἀπέβαινε δυνατός καὶ ὁ ἀκριβὲς καθορισμὸς τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὅποιον ἐγράφη τὸ ποίημα. Τὴν ἀσάφειαν ταύτην ὡς πρὸς τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον ἔζησεν ὁ ποιητῆς, καὶ ὡς πρὸς τὸ πρόσωπόν του, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διευκρινίσουν αἱ πολλὰ ἔρευναί καὶ μελέται ὑπὸ διαφόρων γεγόμενα¹. Θὰ προσπαθῆσω λοιπὸν ἐξ ἐσωτερικῶν

1. Εὐνόητον, ὅτι κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ποιήματος ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τὴν ὑπὸ τοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν Κρήτῃ κ. Στεφάν. Ξανθοῦδιδου γενομένην ἐκδοσιν ὑπὸ τὸν τίτλον: «Βιτζέντζου Κορνάρου: Ἐρωτοκρίτος. Ἐκδοσις κρητικὴ, γενομένη ἐπὶ τῆ βίβλῃ τῶν πρώτων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσάρου ὑπὸ Στεφάνου Α. Ξανθοῦδιδου. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης, 1915». Εἰς τὸν πολυσέλιδον πρόλογον τῆς ἐκδόσεως ταύτης ὁ κ. Ξανθοῦδιδος παραθέτει καὶ ὅλας τὰς ἐπὶ τοῦ ποιήματος προγενεστέρους κρίσεις τῶν δια-

τινων γνωρισμάτων να καθορίσω τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη τὸ ποίημα, κατὰ φυσικὴν δὲ συνέπειαν καὶ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐζησεν ὁ ποιητής, ὡς καὶ τὰ περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ.

Τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν γνωρισμάτων εἶναι ἡ ὁμοιότης ἰκανῶν ἐπεισοδίων τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» πρὸς ἐπεισόδια ὑπάρχοντα εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Τούρκου τῆς Τάσσου «Ρινάλδος» καὶ «Ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ» καὶ ἡ κατὰ λέξιν σχεδὸν μετάφρασις καὶ χρησιμοποίησις πολλῶν στίχων ἐκ τοῦ δευτέρου κυρίως τῶν ποιημάτων τοῦ Τάσσου¹. Ἄφου δὲ εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ «Ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ» ἐξεδόθη εἰς βιβλίον κλήρης κατὰ τὸ 1580, ὁ «Ἐρωτοκρίτος» ὁ περιέχων μιμήσεις ἐπεισοδίων ἐξ αὐτῆς καὶ στίχους τῆς ἐγράφῃ φυσικῶς μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο². Ἐχομεν λοιπὸν οὕτως ὠρισμένην χρονολογίαν μετὰ

φόρων καὶ τὰς γενομένας ἐρεῦνας καὶ μελέτας. Διὰ τοῦτο ἐθεώρησα περιττὸν νὰ παραθέσω ταύτας κ' ἐγὼ ἐνταῦθα. Πᾶσα δὲ παραπομπὴ ὅσον ἀφορᾷ καὶ τὰς ἐρεῦνας αὐτὰς γίνεται εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ κ. Ξανθοῦδιδου.

1. Τὴν παράθεσιν τῶν χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν αἱ διάφοροι ὁμοιότητες, δὲν κάμνω ἐνταῦθα, διότι καὶ χωρὸς πολλὸς θὰ καταλαμβάνεται καὶ πρὸς τὴν φύσιν τοῦ παρόντος βιβλίου δὲν συμβιβάζεται αὕτη. Δὲν κρίνω ὅμως ἄσκοπον νὰ εἶπω, ὅτι καὶ τὴν παράθεσιν αὐτήν, καθὼς καὶ ἐξ ἄλλων ποιημάτων, καὶ τὴν ἀναίρεσιν πολλῶν κρίσεων καὶ ἀνακρίσεων ὧν προσεξήτασαν τὸ ποίημα—ἀναίρεσιν στηριζομένην ἐπὶ κειμένων καὶ ἱστορικῶν πληροφοριῶν—θὰ περιλάβω εἰς εἰδικὴν μελέτην μου περὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ἢ ὁποῖα θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὴν σειρὰν τῶν μελετῶν, τῶν ἀπαρτιζουσῶν τὴν ὑπ' ἐμοῦ ἐκδοσὴν «Βιβλιοθήκην Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας».

2. Ὁ Κ. Θεοτόκης, ἀποδεικνύων ὁμοιότητας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» πρὸς τὸν «Orlando Furioso» τοῦ Ariosto (ἴδε εἰς Ξανθοῦδιδην σελ. CVI-CVIII) ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Τάσσος ἦταν ἐνταλῶς ἄγνωστος εἰς τὸν Κορνάρον (Ξανθοῦδ., σελ. CIII).—Πρέπει δὲ νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι πρῶτος ποιήσας νόξιν τινά, ἂν ὄχι περὶ ὁμοιότητος στενῆς, ἀλλὰ περὶ συγκρίσεως μεταξὺ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ «Ἐλευθερωθεῖσης Ἱερουσαλήμ» εἶναι ὁ ἐκ Κερκύρας ἰατρός καὶ λόγιος Ι. Δονᾶς, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν συγγραφείσαν ἱταλιστί, καὶ ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὸ 1793, κατὰ δὲ τὸ 1802 καὶ εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν καὶ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Albercati Caracelli «Ἐπιστολὴν Ἀπολογητικὴν» εἰς ἀπάντησιν τοῦ κατηγοροῦντος τοῦς ἑλληνας ἔργον τοῦ Ἰταλοῦ ἀδδᾶ Compagnioni, γράφει: «Μάθε ὦ ἀδδᾶ τὴν νέαν γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος, ἧις παραχωρεῖ ὀλίγον καὶ δυνάμει καὶ χαριεντισμοῦ τῆ παλαιᾷ τῶν πατέρων μας, καὶ θέλεις ἀναγινώσκῃ ποιήματα.

τὴν ὁποῖαν συνετέθη τὸ ποίημα. Στηριζόμενοι ἀφ' ἑτέρου εἰς ἄλλα ἐσωτερικὰ γνωρίσματα δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν χρονικόν τι διάστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ἐγράφη. Ὁ εἰκοσιπενταετής πόλεμος μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων, εἰς τὴν Κρήτην ἤρχισε κατὰ τὸ ἔτος 1645· ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους αὐτοῦ πᾶσα σχεδὸν ἡ νῆσος ἐγένετο ἀνάστατος. Πλεῖστα ὑπαιθρα μέρη ἔπαθον δηλώσεις καὶ ἄλλας καταστροφὰς ὑπὸ τῶν ἀποβιβαζομένων ἐκάστοτε εἰς διάφορα σημεῖα Τούρκων. Ὁ ποιητής πολλαχοῦ τοῦ ποιήματός του, κυρίως ὅμως εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ὁμιλεῖ περὶ πραγμάτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου ὡς νὰ εὑρίσκειται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀπολύτως εἰρηνικοῦ περιβάλλοντος. Οὕτως ὁ πατήρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, βλέπων τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν ζωὴν του ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πρόσωπόν του μεταβολὴν ἐκ τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους του, ἀπευθύνει πρὸς αὐτὸν τοιαύτους λόγους:

*Πάντα τῆ μοναξιά ζητᾷς, τῆ μοναξιά ξετρέχεις
γιὰ τὴ δουλειᾷς μας, σὰ θωροῦ, ἔγνοια καμιά δὲν ἔχεις,
κι οὐδὲ γεράκια οὐδὲ σκυλλιά οὐδ' ἄλογα ἀναμνηστικὰ
δὲν εἶσαι νοικοκύρις μπλιό, σὰ νὰ 'σουν' ξένος μοιάζεις,
.....
Θωρεῖς με ποῦρι, καλογιέ, γέροντας εἶμαι τώρα,
καὶ νὰ μακρύνω δὲ μπορῶ μπλιό μ' ὄξω ἀπὸ τῆ χώρα,
κ' εἶν' οἱ δουλειᾷς μας σὰ χωριά, καθημερινὸ πληθύνου,*

ὁποῦ θέλουσι φανῆ θυμασία. Σὺ θέλεις ἀναγινώσκῃ ἐν ἡρωϊκὸν ποίημα, λεγόμενον «Ἐρωτοκρίτος», ὁποῦ δὲν παραχωρεῖ τῆ «Ἱερουσαλήμ Ἐλευθερωθεῖσα» μήτε τῆ «Ἐμμανεὶ Ὀρλάνδου». (Τὸ χωρίον παραλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου τοῦ Δονᾶ, σελ. 123). Τὴν κρίσιν ταύτην δὲν ἀναφέρει ὁ κ. Ξανθοῦδιδης, οὐδὲ ἄλλος τις τῶν πρὸ αὐτοῦ.—Ὁ Ὀλλανδὸς καθηγητῆς κ. Hesseling εἰς τὸ ἔργον του Histoire de la Litterature Grecque Moderne, Paris 1924 (γαλλικὴ μετάφρασις ἐκ τοῦ Ὀλλανδικοῦ ὑπὸ N. Pernot), ὁμιλῶν περὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» γράφει εἰς σελ. 18: «Διάφοροι στίχοι μαρτυροῦν, ὅτι εἶχε γνῶσιν τινά τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας, εἰδικώτερον δὲ τοῦ Τάσσου καὶ τοῦ Ἀριστοῦ». Ὑποθέτω ὅμως, ὅτι ἡ μνεία αὕτη τοῦ Τάσσου ἔγινε μᾶλλον τυχαίως καὶ οὐχὶ ἐκ βεβαιότητος κατόπιν μελέτης, διότι ὀλίγον κατωτέρω (σελ. 14) ἐκφράζει ὁ συγγραφεὺς τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἐρωτοκρίτος ἐγράφη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 16ου αἰῶνος, ἦτοι πρὸ τοῦ 1550. Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἐγράφη πρὸ τοῦ 1550, πῶς ὁ ποιητής του θὰ ἐγνώριζε τὰ ἔργα τοῦ Τάσσου, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη κατὰ τὰ 1544, τὴν δὲ Ἐλευθερωθεῖσαν Ἱερουσαλήμ ἐπεράτωσε κατὰ τὸ 1575;

κι ὡσαῖ δὲν-πάς, ἀκέραιες, παιδάκι μου, ποιμένου.

Ἦφηκες τὰ ἔγνοιες τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὰ νοικοκυεῖα,
πολλὰ πορπάτιες ὁμορφα, μὰ δὰ ἄλλαξες τὴ στράτα.

Μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς ὁ ποιητής, ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς προδίδει ἀγνοίαν τῆς ζωῆς καὶ ἀνατροφῆς τῶν εὐγενῶν νέων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἱπποτικὴν ἐποχὴν, ἐπὶ πλεον δὲ παρουσιάζει ἕνα ἐμπιστον σύμβουλον τοῦ Βασιλέως, εἶδος πρωθυπουργοῦ του, ὁμιλοῦντα ὡς ἀστὸς τέλειος, ὡς ἄνθρωπος νοικοκύρης, ἀφ' ἑτέρου ὁμῶς βεβαιώνει, ὅτι ἔγραψε τὸ ποίημά του εἰς καιρὸν εἰρήνης· διότι ὁ ποιητής πάντοτε ὑφίσταται ἀσυνειδήτως τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος. Ἐάν τὸ ποίημα τὸ ἔχον ἀναμφισβήτητος χαρακτῆρα ἠρωϊκόν, ἐγράφετο εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους εἰς τὴν χώραν τοῦ ποιητοῦ ἐμαίνετο ὁ πόλεμος, ἢ δὲ ἔξοδος εἰς τὴν ὑπαιθρον δὲν ἦτο ἀκίνδυνος, ὁ ποιητής αὐτοῦ θὰ ὠμίλει κάπως κατὰ τρόπον μαρτυροῦντα τὴν ἐκ τοῦ πολέμου ταραχὴν τῆς χώρας του. Οἱ λόγοι καὶ αἱ συμβουλαι τοῦ Πεζοστράτου, ἀκόμη καὶ αἱ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ποιήματος λόγοι τοῦ Βασιλέως εἶναι μᾶλλον λόγοι εὐγενῶν ἀστῶν ἢ ἔστω καὶ φεουδαρχῶν. Ὅταν δὲ ληφθῇ ὅπ' ὄψιν, ὅτι πολλαχοῦ τοῦ ποιήματος τοῦ ὁ Κορνάρου περιγράφει πράγματα τοῦ πρακτικοῦ καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἔθιμα καὶ ἤθη ὑπάρχοντα κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα εἰς Κρήτην, ὡς βεβαιώνεται ἱστορικῶς, οἱ ὡς ἀνωτέρω λόγοι του καὶ αἱ περιγραφαὶ του εὐρίσκονται εἰς πλήρη ἁρμονίαν πρὸς τὴν ἐποχὴν καὶ ἀποτελοῦν μαρτυρίαν ἀκριβοῆ, ὅτι τὸ ποίημα ἐγράφη εἰς καιρὸν εἰρήνης. Ἐπὶ πλεον εἰς τὸ Δεύτερον μέρος ὁ ποιητής παρουσιάζει τὸν Ἀφέντην τῆς Σκλαδουνιάς προσερχόμενον εἰς τὸν τόπον τῶν ἀγώνων τοῦ κονταροκτυπήματος, ὡς ἑξῆς :

Μὲ μιὰ βροντὴ καὶ μιὰ ἀστραπὴ μὲ τέχνη καμωμένη
ἀπὸ ἴνα νέφαλο θολὸ γεῖς καβαλλάρεις βγαίνει.

Ἡ χρῆσις τῶν τοιούτων πυροτεχνημάτων ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἄλλ' καὶ αὐτὸς ὁ ποιητής καθορίζει πῶς τὸν χρόνον μέχρι τοῦ ὁποίου εἶχε γράψει τὸ ποίημά του. Λέγει περὶ ἑαυτοῦ εἰς τοὺς παρατεθέντας καὶ ἀνωτέρω στίχους :

Στὴ Στείαν ἐγεννήθηκα, σιτὴ Στείαν ἐνεθάρρη
ἐκεῖ καμὲ κ' ἐκόπιασε ἔτοδτα, πὸν σὰς γράφει.

Στὸ Κάστρον ἐπαντρεύτηκε, σὰν ἀρμηγεύ' ἡ φύσι,
τὸ τέλος τ' ἔχει νὰ γενῆ ὅπου ὁ Θεὸς ὄρρη.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπέδραμον εἰς τὴν Σητεῖαν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ πολέμου καὶ ἐδήωσαν καὶ κατέστρεψαν αὐτὴν ὀλοσχερῶς. Εἰς χώραν δὲ ἐβύτω καταστρεφομένην καὶ τῆς ὁποίας εἰ κάτοικοι ἐφευγον ζητοῦντες καταφύγιον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παραμένῃ ὁ ποιητής καὶ νὰ γράφῃ ἡσύχως τὸ ποίημά του ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ὡς ἀπῆται ἡ σύνθεσις του. Λογικὸν δὲ συμπέρασμα τῆς ἰδίας τοῦ ποιητοῦ μαρτυρίας ταύτης εἶναι, ὅτι ἔγραψε τὸ ποίημά του εἰς καιρὸν εἰρήνης.

Οὕτω λοιπὸν ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν γνωρισμάτων, ἢτοι τῆς ἀπομιμήσεως ἐπεισοδίων ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Γάσσου καὶ χρησιμοποίησεως ὄχι ὀλίγων στίχων ἐξ αὐτῶν, τῆς δι' ὠρισμένων μερῶν ἀπεικονίσεως τοῦ περιβάλλοντος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζη ὁ ποιητής, τῆς ἰδίας αὐτοῦ μαρτυρίας περὶ τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον ἔγραψε τὸ ποίημά του, τῆς περιγραφῆς τοῦ πυροτεχνήματος καὶ ἄλλων τινῶν ἰσῆς ἀξίας, καθίσταται δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ὁ χρόνος τῆς συνθέσεως τοῦ ποιήματος μεταξὺ τοῦ 1590 καὶ 1640.

1. Καὶ τὰ δεύτερα ταῦτα γνωρίσματα θὰ ἐκθέσω εἰς τὴν ἰδιαιτέραν μελέτην μου περὶ «Ἐρωτοκρίτου». Ἀλλὰ δὲν κρίνω ἀσκοπον νὰ παραθέσω ἐνταῦθα καὶ μίαν ἄλλην ἀπόδειξιν περὶ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη τὸ ποίημα (ἢτοι μετὰ τὸ 1590) ὄχι βεβαίως τόσοσὺν πραγματικῆν, ὅσον εἶναι ἡ μίμησις καὶ ἀκμετάλλεσις ἐπεισοδίων καὶ στίχων ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Γάσσου, ἀλλὰ πάντως ἔχουσιν καὶ αὐτὴν, κατὰ τὴν γνώμην μου τουλάχιστον, κάποιαν πειστικότητα. Ὁ Μαρτίνος Κρούσιος καθὼς γράφει εἰς τὴν Turcograecia ἐξήτει (ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἐπιστολῶν) περὶ τὸ 1580 ἀπὸ διαφόρους διαμένοντας εἰς τὴν Κρήτην, νὰ τοῦ στέλλουν ἔργα γραμμένα εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Μεταξὺ ἐκείνων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνετο ὁ Κρούσιος, ἦσαν καὶ ὁ Μάξιμος Μαργούνιος, διαμένων τότε εἰς Ἡράκλειον, καὶ ὁ Ἰωάν. Μοραζήνος. Ἐάν ὁ Κορνάρου, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἔγραψε τὸ ποίημά του εἰς τὴν Σητεῖαν καὶ μετήκισεν εἰς Ἡράκλειον, ἀναγίνωσκε τὸ ποίημά του καὶ εἰς ἄλλους διὰ ν' ἀκούσῃ καὶ ἐπικρίσεις ἢ ἄφισε νὰ κυκλοφορῇ εἰς ἀντίγραφα (ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῶν ἄκρως τελευταίων στίχων τοῦ ποιήματος) δὲν θὰ ἐγνώριζον τάχα αὐτὸ καὶ ὁ Μαργούνιος, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ποιητής, ἔγραψε δὲ συχνὰ καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, καὶ ὁ Ἰωάννης Μοραζήνος, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ αὐτὸς ποιητής καὶ εἶχε γράψει ποιήματα εἰς ἀρχαῖζουσαν μᾶλλον γλῶσσαν καὶ εἰς ὁμοιοκαταλήκτους ὀκτασυλλαβούς στίχους, καὶ δὲν θὰ ἔσπευδον νὰ ἀποστείλουν ἂν ὄχι ὄλον τὸ ποίημα,

Μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη τὸ ποίημα, ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον δύσκολος ὁ καθορισμὸς τῶν περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ: ποίας δηλαδὴ ἐθνικότητος εἶναι οὗτος καὶ ποίας τάξεως ἄνθρωπος. Εἶναι Ἑλληγὴν ἀκριφῆς καὶ μάλιστα μὲ πλήρη τὴν ἐθνικὴν ἢ καὶ ἀπλῶς Κρητικὴν συνείδησιν, ὡς θέλουν μερικοί, ἢ ἐξελληνισθεὶς Ἑνετὸς ἢ μόνον Ἑνετὸς, κάτοχος ὁμοίως τῆς ὀμιλουμένης τότε εἰς τὴν Κρήτην γλώσσης, καὶ γράφων αὐτὴν, ὅπως συνέβαινε καὶ μὲ τινὰς ἄλλους ὁμοεθνεῖς του; Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται ὡς τὸ μᾶλλον πιθανόν. Ὁ Κορνάρου ἦτον ἴσως Ἑνετὸς καὶ μάλιστα ἐκ τῶν εὐγενῶν. Ἐσωτερικὰ τινὰ γνωρίσματα τοῦ ποιήματος δύνανται νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης, ἀφοῦ αἱ γενόμεναι ἔρευναι περὶ τοῦ προσώπου τοῦ ποιητοῦ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» δὲν ἔφερον εἰς φῶς πειστήρια ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου¹. Πολλαχόθεν τοῦ ἠρωτικοῦ καὶ ἐρωτικοῦ αὐτοῦ ποιήματος φανερόνεται καθαρῶς τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ: ἐνὸς εὐγενεῖς ἢ ἀρχοντος ἀκρῶς συντηρητικοῦ. Ὁ Ἐρωτοκρίτος καὶ ὁ πατήρ του ὑπακούουν ἀπολύτως εἰς τὰς διαταγὰς καὶ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως· δέχονται αὐτὰς ὄχι μόνον ἀδιαμαρτυρήτως, ἀλλὰ καὶ ἀνευ γογγυσμοῦ τινος. Ὁ Ἐρωτοκρίτος εἰς τὴν κρίσιμον στιγμὴν τῆς μάχης Ἀθηναίων καὶ Βλάχων, ἀντιλαμβάνομενος τὸν ἄμεσον κίνδυνον τοῦ βασιλέως Ἡράκλη, ἠδύνατο ν' ἀφίση τοῦτον νὰ φονευθῆ καὶ κατόπιν, νικῶν τοὺς ἐχθροὺς τῆς χώρας του, νὰ παρουσιασθῆ ὡς σωτὴρ τῆς, νὰ ἀποφυλακίσῃ τὴν Ἀρετοῦσαν καὶ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ· δὲν σκέπτεται ὁμοίως οὕτως· ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν νὰ λησμονήσῃ ὅτι εἶναι ἐχθρὸς του καὶ νὰ σπεύσῃ

ἀλλὰ τουλάχιστον μέρος του πρὸς τὸν Κρούσιον; Κυρίως ὁ Μορεζήνος, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Κρούσιος ἔγραψε νὰ τοῦ σταίλῃ «περιδιάδοσιν τῆς Κρήτης ἢ καὶ βιβλίον τῆς ἰδιωτικῆς φωνῆς». (Turcograecia σελ. 532).— Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρῆσιν τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἔστω καὶ τόσον τεχνικῆς, δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ αὕτη ὡς χρονολογικὸν τεκμήριον, διότι ὑπάρχουν ὄχι ὀλίγα ἱκανῶς παλαιότερα στιχοῦργήματα μὲ τεχνικὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Μήτε καὶ ἡ γλῶσσα δύναται νὰ δώσῃ στοιχεῖα χρονολογικῆς μαρτυρίας, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν τὸ πρωτόγραφον τοῦ ποιήματος.

1. Ἴδα τὰ περὶ τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐκτιθέμενα λεπτομερῶς εἰς Στ. Ξανθοῦδιδην, σελ. LXIII—LXXV.

πρὸς σωτηρίαν του. Τοιαῦται σκέψεις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁ ποιητὴς, συνεπῶς νὰ ἐξωτερικεύῃ τὰς διὰ τῶν προσώπων τοῦ ποιήματος του, ἐκν ἦτο κηθυτὸ Ἑλληγὴν Κρήτης· δὲν θὰ ἦγετο ὑπὸ τοιοῦτου πνεύματος ὑποταγῆς καὶ συντηρητικότητος καθ' ὅλον τὸ ποίημα, διότι ὁ Ἑλληγὴν τῆς Κρήτης δὲν ἐγνώριζε τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς ὑποταγῆς καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως, ἀφοῦ δὲν εἶχε βασιλέα, ἀλλ' ἦτο μόνον ὑπόδουλος εἰς ξένους ἀρχοντας καὶ ἐνέκλειεν ἐντὸς τοῦ ἰσχυρὸν τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα, τὸ ἀνταρτικὸν (ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν συχνῶν ἐξεγέρσεων του κατὰ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας) καὶ κηθόλου τὸ συντηρητικόν. Ὁ ποιητὴς εἶναι Ἑνετὸς καὶ ἴσως μάλιστα καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιφήμου γένους τῶν Κορνάρων τῆς Ἑνετίας· διὰ τοῦτο μετ' ἰδιαιτέρας εὐχαριστήσεως προσπαθεῖ ν' ἀναδείξῃ τὰ προτερήματα καὶ τὴν λαμπρότητα (εἰς τὸ Β' Μέρος) τῶν ρηγόπουλων τῶν μερῶν, τὰ ὅποια κατεῖχον καὶ ἐκυβέρνην μέχρι τῆς καταλήψεως τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων (15ος καὶ 16ος αἰῶν) Κορνάροι, παρουσιάζει δὲ μὲ μελανὰ χρώματα τὸν Ἀφέντην τῆς Πάτρας, καθόσον Κορνάρου τις ἡγεμονεύσας ἐκεῖ ἐθεωρεῖτο νόθος καὶ περιῆλθεν εἰς διάστασιν πρὸς τὸ γνήσιον γένος τῶν Κορνάρων¹. Διὰ τὴν ἐξ εὐγενῶν καταγωγὴν τοῦ ποιητοῦ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» θὰ ἠδύνατο νὰ προσαχθῆ ἀκόμη ὡς τεκμήριον καὶ ἡ τελεία περιγραφή τῶν μονομαχιῶν, τῆς ἐκ τοῦ συσιάδην πάλης, τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν διαφόρων μονομαχοῦντων καὶ ἄλλαι τοιαῦται τινες λεπτομέρειαι. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι οἱ Κρήτες ὑπῆρξαν πάντοτε φιλοπόλεμοι, ὀπλοχαρεῖς, ἀνδρείοι οἱ ἴδιοι καὶ θυμασταὶ τῆς ἀνδρείας, συνεπῶς δὲ ἡ τελειότης τῆς περιγραφῆς τῶν ὡς ἄνω λεπτομερειῶν, ὡς καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς ὁ ἐπικρατῶν εἰς αὐτὴν, νὰ ἀποτελῇ ἐξ ἴσου τεκμήριον, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶναι Κρήτης, τουλάχιστον ἐκ τῆς τάξεως ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία εἶχεν ἀπονεύσει τίλους εὐγενείας (εὐγενείας ὁμοίως μᾶλλον πολιτικῆς καὶ διόλου στρατιωτικῆς)· ἀλλὰ τὸ ὅλον πνεῦμα τῆς περιγραφῆς τῶν μονομαχιῶν, τῶν ἀγώνων, τῶν ἐνόπλων συρράξεων μαρτυρεῖ

1. Τὰ περὶ Κορνάρων ἐκθέτω λεπτομερέστερον, στηριζόμενος ἐπὶ ἱστορικῶν μαρτυριῶν, εἰς τὴν εἰδικὴν μελέτην μου περὶ Ἐρωτοκρίτου.

περισσότερον τὸν εὐγενῆ τὸν ἔχοντα πλὴν τῆς πρακτικῆς γνώσεως περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ τὴν θεωρητικὴν ταιαύτην, ἢ ὅποια ἀπετέλει μέρος σπουδαῖον τῆς ἀνατροφῆς τῶν εὐγενῶν νέων πάσης τῆς Δύσεως καὶ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦς, ὡς καὶ πρότερον. Ἐπὶ πλέον τὸ πνεῦμα τοῦ ὅλου ποιήματος μαρτυρεῖ περισσότερο ποιητὴν ἔμπλεον ἱπποτικοῦ πνεύματος καὶ σεβόμενον βαθέως τὰς παραδόσεις τῆς εὐγενείας καὶ τὰς ὑποχρεώσεις ταύτης, φρουδαρχικῆς ἀνατροφῆς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ἢ ποιητὴν περιγράφοντα τὰς ἠθικὰς αὐτὰς ἰδιότητες ἐξ ἐπικτήτου γνώσεως καὶ ἐξ ἀντικειμένου¹.

1. Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Κρητικὴν προέλευσιν τοῦ ποιήματος ἀναγράφει διαφόρους ἐνδείξεις, ὡς: «Τοιαύτη ἐνδείξεις εἶναι ὁ ἐν τῷ ποιήματι ἔπαινος καὶ ἔξαρσις τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπὲρ πατρίδος ἀθλοθυσίας. Ἀμφότερα ἐγκωμιάζονται ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ καὶ εἰκονίζονται ὡς τὰ βῆσιστα καὶ πολυτιμότερα ἰδονικὰ τοῦ ἥρωος τοῦ ποιήματος. Καὶ ἀκριβῶς ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἀντεῦθεν ἐκαλλιεργήθη ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀθλοθυσία ὑπὲρ πᾶσαν ἑλληνικὴν χώραν, οἱ δὲ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, δὲν ἔχουσι παράδειγμα τόσον ἔντονον καὶ τόσον θαυμάσιον κτλ.». (Εἰς Ξανθοῦ διδῆν, σελ. XLIV). Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ διαφωνήσω πρὸς τὰ ἀνωτέρω. Εἰς ποίημα τοῦ ἑποίου ὁ κύριος χαρακτήρ εἶναι ἐξ ἴσου ἐρωτικὸς καὶ ἡρωϊκός, ἢ ἔξαρσις τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον ἢ δὲ πολεμικὴ ἀρετὴ δὲν ἐκαλλιεργήθη μόνον εἰς τὴν Κρήτην ὅλα τὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα καὶ ποιήματα τῆς Δύσεως ἐξαιροῦν αὐτὴν καὶ εἰς μεγαλειότερον μάλιστα βαθμόν. Εἰς τὸν Ἑρωτοκρίτον, ὁ ἑποῖος εἶναι μίμησις πλήρης τῶν τοιοῦτων ποιημάτων, ἢ ἔξαρσις τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς δὲν ἀποτελεῖ τι νέον καὶ ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικόν. Ἡ δὲ «ὑπὲρ πατρίδος ἀθλοθυσία» τὴν ὅποιαν ἐτόνισεν καὶ ὁ Γάλλος Gidel εἶναι φράσις κενή. Ἀκριβῶς ἡ ὑπὲρ πατρίδος ἀθλοθυσία δὲν ὑπάρχει που τοῦ ποιήματος. Καὶ πρῶτον ἡ λέξις πατρίς οὐδαμοῦ τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἀναφέρεται. Εἰς ποίημα δὲ, ὅπου ἐξαιρεται ἡ ὑπὲρ πατρίδος ἀθλοθυσία, ἢ μὴ ὑπαρξῆς καὶ ἀπαξ μόνον τῆς λέξεως πατρίδος ἀποτελεῖ κάτι προφανῶς ἀπίστευτον. Δεύτερον: ὅταν ὁ Ἑρωτοκρίτος, μανθάνων τὴν ἐπίθεσιν τῶν Βλάχων κατὰ τῶν Ἀθηναίων, σπαύδει μεταμορφωμένος εἰς βοήθειαν τοῦ βασιλέως Ἡράκλη, καὶ φθάνη ἔξω τῶν Ἀθηναίων, μονολογεῖ βλέπων ἀτόφουσατον τῆς Ἀρετῆς:

Ποῦρ' ἔτιοιτο

Οἱ ἄντρες εἰν' ποῦ βλέπουναι το' Ἀφέντρας μου τὰ πλούτη,
καὶ ἀμέσως ὁ ποιητὴς ἐξακολουθεῖ:

Τὴν χώραν στρέφεται θωρεῖ καὶ λουχτουκιᾶ ἢ καρδιά ντου
κατέχοντας πῶς βρίσκειται μέσ' στή φλακὴ ἢ κερά ντου,

Καὶ ἡ γενικὴ μόρφωσις τοῦ ποιητοῦ, ὡς διαφαίνεται αὕτη ἐκ τοῦ ὅλου ποιήματος, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ κάπως πρὸς διευκρίνισιν τῆς προσωπικότητός του. Ἡ μόρφωσις του μαρτυρεῖ πλήρη γνώσιν τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως καὶ γενικῶς τῆς ἱπποτικῆς φιλολογίας τῆς Δύσεως, προσέτι ἀνωτέραν τινα θεωρητικὴν μελέτην ὅσον ἀφορᾷ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου (καὶ μάλιστα μελέτην Ἀριστοτελικήν), τὰ ὄνειρα, καὶ τὰ φυσιολογικὰ γενικῶς με-

καὶ λέ' «Ἄς ἤμουνε ποῦλλι νὰ πέτουνε στή χώρα,
καὶ νὰ περάσω τὰ τειχιά, νὰ μὴ μὲσα στή χώρα,
νὰ βρῶ τὴν πόρτα τοῖ φλακῆς κουρφῶ νὰ κατακρούσω,
τὴν ἐμιλιᾶ, ποῦ πεθυμῶ καὶ ρέγομαι ν' ἀκούσω κτλ.

Ἀηλαδὴ πᾶσα ἡ σκέψις του στρέφεται πρὸς τὴν ἐρωμένην του καὶ δὲν συλλογίζεται καθόλου τὸν κίνδυνον τῆς πατρίδος του. Ἄλλως τε εἰς ἱκανὰ μέρη τοῦ ποιήματος λέγεται καθαυτῶς ὅτι ὁ Ἑρωτοκρίτος μετέβη νὰ πολεμήσῃ ὑπὲρ τοῦ Ἡράκλη μὲ μόνην τὴν ἐλπίδα, εἰάν νικήσῃ, νὰ τύχῃ τῆς συγγνώμης αὐτοῦ καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν Ἀρετοῦσαν. Τὸ λέγει ὁ ἴδιος ὁ Ἑρωτοκρίτος πρὸς τὸν πατέρα της:

Γιὰ τούτην ἤρω' ἀπὸ μακρὰ, γιὰ γάμην ται πολέμου,
γιὰ λόγου της ὡς κ' οἱ ὀχθροὶ δεηλοῦν κ' ἀκόμη τρέμου.

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου μένων μέσα εἰς τὸ ἐρωτικὸν πλαίσιον, τὸ ὅποιον ἐχάραξε διὰ τὸ ποίημά του, ἀπέφυγε νὰ τοῦ δώσῃ καὶ ἄλλον χαρακτήρα, νὰ τὸ κάμῃ δηλαδὴ καὶ πατριωτικόν ὡς ἀληθῆς ποιητῆς ἀλλὰ καὶ ὡς ἀκολουθῶν τὴν γνώμην τῶν Ἱταλῶν κριτικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκαίνης, οἱ ὅποιοι καθώρισαν γενικοῦς κανόνες διὰ τὴν σύνθεσιν ἀληθοῦς ἔπους, ἀπέφυγε μίαν κοινοτυρίαν. Καὶ ὁ κ. Ξανθοῦ διδῆς (εἰς σελ. XLV) συμπληρῶν τὸν κ. Χατζιδάκιν ἢ μᾶλλον ὑπερβάλλον αὐτόν, λέγει: «Ὁ Ἑρωτοκρίτος εἶναι Κρητικὸν προϊόν καὶ δὴ τὸ κατ' ἐξοχὴν Κρητικόν... καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον, τὰς ἰδέας, τὰ φρονήματα καὶ τὰς σκέψεις τῶν ὁρώντων προσώπων καὶ τὸ περιβάλλον, ἐν ᾧ κινεῖνται τὰ πρόσωπα καὶ διαδραματίζονται τὰ γεγονότα. Οὐδὲν ἄλλο φιλολογικὸν προϊόν τῆς νεοελληνικῆς ἔχει τόσον τονισμένον καὶ σαφῆ τὸν ἰδιωματικὸν καὶ τοπικὸν χρωματισμόν ὅσον ὁ Ἑρωτοκρίτος, καὶ ἂν θέλῃ τις νὰ ἀξετάσῃ τὸ ποίημα ὑπὸ τὴν ἑποψίν ταύτην, δὲν πρέπει νὰ ζητῇ τί εἶναι ἐν αὐτῷ τὸ Κρητικόν, ἀλλ' ἂν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ τί τὸ ὅποιον νὰ μὴ εἶναι τοιοῦτον». Ἄλλ' εἰς ποίημα, τὸ ὅποιον ἐγράφη ἀπολύτως κατὰ μίμησιν τῶν ρωμαντικῶν ἱπποτικῶν ἐπῶν τῆς Δύσεως, τοῦ ὅποιου τὸ ὅλον πνεῦμα προδίδει καὶ μακρόθεν τὴν μίμησιν ταύτην καὶ τὴν ξενικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὸ ὅποιον ὑπάρχουν πλεῖστα ὅσαι λεπτομέρειαι ψυχικῆς καὶ πρακτικῆς ζωῆς ἀγνωστοί, εἰς τοὺς Ἑλληνας, τὸ νὰ βλέπωμεν μόνον Κρήτην καὶ οὐδὲν ἄλλο, ἀποδοῖναι ὀλίγον ὑπερβολικόν.

λέτην δηλαδή, ἢ ὅποια κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος, ἦτο, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, τοῦ συρμοῦ. Ἐξ ἄλλου πλείσται ὄσαι παρατηρήσεις του ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρακτικαὶ συμβουλαὶ του, ἀπλή τις καὶ ἀδιάλειπτος φιλοσοφία, ἐκτιθεμένη κυρίως διὰ τοῦ στόματος τῆς Νένας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀρετούσας, καὶ τοῦ Πεζοστράτου, καὶ τοῦ Πολυδώρου, μαρτυροῦν ἀφ' ἑνὸς πείραν τῆς ζωῆς, τὴν ὅποιαν δύναται νὰ ἔχη τις μόνον εἴταν ἔλθῃ εἰς ὄριμον ἡλικίαν καὶ εἶναι παρατηρητικὸς, καὶ ἀφ' ἑτέρου γνώσεις ἀποκτηθείσας κατόπιν μελέτης. Ταῦτα δύνανται νὰ χρησιμεύουν ὡς τεκμήριον ὅτι ὁ ποιητὴς, εἴταν συνέθεσε τὸ ἔργον του δὲν ἦτο νέος, ἀλλ' εἶχε φθάσει εἰς ἀνδρικήν τουλάχιστον ἡλικίαν, καὶ ὅτι εἶχε καὶ τὸν χρόνον καὶ τὰ μέσα νὰ ἐπιδίδεται εἰς μελέτας. Συνεπῶς ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν προήρχετο ἐκ τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἀλλ' ἀνήκεν εἰς ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν καὶ μάλιστα τὴν τῶν εὐγενῶν.

Παρ' ἑλλην δμως ταύτην τὴν μὲν ἡδυνήθη ν' ἀποφύγῃ ἀπροσεξίας τινὰς λίαν αἰσθητάς, ἀσυνεπείας μᾶλλον. Αἰσθητοτέρα δμως εἶναι ἡ σύγχυσις τῶν τόπων καὶ χρόνων. Ἡ σύγχυσις αὕτη ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν ἐλάττωμα καὶ τὸ κύριον γνώρισμα ὅλων τῶν ποιητῶν τῶν ἱπποτικῶν ἐπῶν τῆς Δύσεως πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ κατ' αὐτὴν καὶ ὀλίγον μετ' αὐτήν. Ὁ Κορνάρου, εἰς ταῦτο ἠκολούθησε πιστῶς τὰ πρότυπά του. Οἱ πρὸ αὐτοῦ ποιηταὶ τῆς Δύσεως δίδουν συνήθως εἰς τοὺς ἥρωάς των ὀνόματα ἀρχαῖα, τοποθετοῦν τὰς ἱστορίας των εἰς ἀρχαίας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ χώρας καὶ εἰς ἀρχαίαν ἐποχὴν, ἀλλὰ συγχέουν τὰ γεωγραφικὰ ὄρια, τὰς πολιτικὰς καταστάσεις, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα μὲ τὰ τῆς ἐποχῆς των καὶ οὕτως εἰς τοὺς ἥρωάς των καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἱστοριῶν των δίδουν κατὰ τὸ σύγχρονον. Ἡ σύγχυσις δμως αὕτη ἐποχῶν, γεωγραφικῶν ὁρίων, ἠθῶν καὶ ἐθίμων εἶναι ἴσως ἢ καλλιτέρα βεβαίως, ὅτι αἰσθάνονται ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γράφουν, καὶ ἀκόμη ὅτι μένουσιν τελείως ἐντὸς τῆς ἐποχῆς των. Ἡ ἀκριθὴς ἀναπαράστασις τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς καὶ ζωῆς θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀπὸ ποιητὰς παραπολὺ σοφοῦ καὶ κατέχοντος ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ἀρχαίας ζωῆς· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὗτοι θὰ ἦσαν περισσότερο ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοὶ καὶ ὀλιγώτερον ποιηταὶ ἀληθεῖς.

Καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὡς ἀληθὴς τοιοῦτος δὲν διατάζει νὰ παραβλέψῃ τὴν ἱστορικὴν, τὴν γεωγραφικὴν καὶ χρονολογικὴν ἀκρίθειαν καὶ προβαίνει εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ποιήματός του ὡς τὸν ὀδηγεῖ ἡ ποιητικὴ ἔμπνευσις του καὶ ἀρκοῦμενος εἰς τὰς γνώσεις του. Διὰ νὰ ζωγραφίσῃ καὶ καθορίσῃ ὅσα δὲν γνωρίζει χρησιμοποιοῖ ὅσα γνωρίζει μόνον. Καὶ εὖτω προδίδων τὴν παντελῆ σχεδὸν ἄγνοιάν του ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, δίδει εἰς τὸν ἥρωά του, ἀρχαῖον Ἀθηναῖον, ἦθη, αἰσθήματα, πνεῦμα, ἀνατροφὴν μεσαιωνικοῦ ἱπποτοῦ τῆς Δύσεως. Καθορίζει βασιλεία, ρηγάτα, αὐθεντίας, χώρας ὡς ἐγνώριζε ταῦτα ἐκ τῆς ὀλίγον πρότερον ὑπαρξάσης εἰς τὴν Ἑλλάδα Φραγκοκρατίας. Εἶναι μάλιστα ἀξιὸν παρατηρήσεως ὅτι, ἐνῶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος διεξάγεται κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους, εἰς εὐξέν μέρος αὐτοῦ ἀναφέρεται ὄνομα ἀρχαίων θεῶν ἢ γίνεται παρομοίωσις ἢ ὑπόμνησις προσώπου ἢ γεγονότος ἐνθυμιζόντος ἀρχαίαν Ἑλλάδα¹. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι καὶ αἱ πηγαι τοῦ Ἐρωτοκρίτου οὐδόλως πρέπει ν' ἀναζητῶνται εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ μάλιστα εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Βιργίλιον. Ἐὰν ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐγνώριζε τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Βιργίλιον καὶ ἐχρησιμοποιοῖ ἢ ἐμιμεῖτο ὀλοκλήρους στίχους των (ὡς ὑποστηρίζουν τινὲς ἐκ τῶν ἐξετασάντων τὸ ποίημα²) δὲν θὰ ἔκαμνε τόσον μεγάλους ἀναχρονισμοὺς καὶ ταιαύτην σύγχυσιν χωρῶν, ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Ἐὸ κλασικὸν πνεῦμα ἢ ὁ κλασικισμὸς, ὡς ἐνοεῖτο αὐτός κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ μετ' αὐτήν, λείπει ἐντελῶς ἀπὸ τὸν Ἐρωτοκρίτον. Ὑπάρχει ἀπολύτως τὸ πνεῦμα τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως, τῆς ὅποιος ἔχει καὶ τὰ

1. Ἡ μόνη ὑπόμνησις ἐνθυμιζούσα ἀρχαιότητα εἶναι ἡ γινομένη ἀπὸ τὸ ρηγόπουλο τῆς Κύπρου, τὸν Κυπρίδημον, ὅτι ὁ Ἐρως ἐγεννήθη εἰς τὴν χώραν του, δηλαδή τὴν Κύπρον.—Καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Κρητικοῦ Χαριδήμου μὲ τὸν θάνατον τῆς συζύγου του, τὸ ἐνθυμιζόν τὸν μῦθον τοῦ Κεφάλου καὶ Πρόκριδος, ἐκτίθεται κατὰ τρόπον μὴ ἐνθυμιζόντα τὴν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος προέλευσιν του, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν Ἰταλικὴν χρησιμοποίησιν του. Ἡ πρώτη μυσία τοῦ μῦθου αὐτοῦ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἐγένετο ἀπὸ τὸν Βοκκάκιον εἰς τὸ ποίημά του «Gilosolo» κατόπιν δέ, μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν, καὶ ὑπὸ ἄλλων Ἰταλῶν ποιητῶν.

2. Ἴδου περὶ τῆς γνώμης ταύτης ἱκανὰ εἰς Πανθουσίδην, σελ. LXXXVII—LXXXIX.

κύρια γνωρίσματα ὧς ἔχει καὶ διάφορα ἐλλαττώματά της· ἐν τοιοῦτο δὲ εἶναι καὶ ἡ ἀνάμιξις χριστιανικῶν ἰδεῶν εἰς ἐποχὴν μὴ χριστιανικὴν. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς τοῦ ἠδυνήθου νὰ ἀποφύγη καὶ μεγαλειτέρας συγχύσεις ἐποχῶν καὶ ἡθῶν, ὡς ἔκαμνον οἱ προγενέστεροι ὁμότεχνοί του τῆς Δύσεως¹.

1. Ἡ μὴ ὑπόμνησις Τούρκων καὶ Ἑνετῶν, ἡ ὁποία ξενίζει τινὰς τῶν κριτικῶν τοῦ ποιήματος, εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ ποιητοῦ. Δὲν ἀναφέρει Τούρκους καὶ Ἑνετοὺς ὁ ποιητὴς, διότι ἤξευρεν, ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ λαοὶ ἦσαν νεώτεροι καὶ ἀπετέλουν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του κράτη καὶ οὕτω δὲν προσέθεσαν εἰς τὰς τόσας συγχύσεις λαῶν, ἐποχῶν καὶ χωρῶν καὶ μίαν ἐπὶ πλεον ἀσυγχώρητον. Τὰ διάφορα ρηγόπουλα τὰ ὁποία παρουσιάζει ὡς βροχάζοντα εἰς χῶρας, ἀποτελοῦσας ὀλίγον πρότερον τὰς φραγκικὰς μικρογεμονίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ ὁ ἀφέντης τῆς Μακεδονίας καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ρήγα τοῦ Βυζαντίου, παρεισαγόμενα εἰς ὑπόθεσιν δεξιγομένην κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν, δὲν μαρτυροῦν καὶ στοιχειώδεις κἀν ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικὰς γνώσεις τοῦ ποιητοῦ· ἡ μναία τούτων εἶναι βεβαίως ἀναχρονισμός· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παραβλέπωμεν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφη τὸ ποίημα αἱ μικρογεμονίαι αὐταί, ὡς καὶ βεβαίως Μακεδονίαι καὶ Βυζαντίου, δὲν ὑπῆρχον πλέον· ἀνήκον εἰς τὸ παρελθόν· συνεπῶς δὲ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ποιητοῦ ἀπετέλουν τὴν εἰκόνα τῆς πραγμικτικῆς διαιρέσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς βροχάζοντα κατὰ λιαν μεμικρυσμένην ἐποχὴν· εἰκόνα ὑποβληθεῖσαν εἰς αὐτὸν καὶ ἀπὸ τὰ ξένα ποιήματα, τὰ ὁποία ἐμιμήθη. — Ἡ γνώμη ὅτι ὁ Κορνάρου δὲν ἀναφέρει Τούρκους ἀπὸ προνοίας μήπως πέσῃ εἰς χεῖρας των καὶ ἐπισύρῃ τὴν ἐκδίκησίν των (εἰς Ξενθουδ. σελ. LXXIII), στηριζομένη ἐπὶ ὑποθέσεων μόνον, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ βαρύντητά τινα. Ἀφοῦ ὁ ποιητὴς λέγει, ὅτι ἐγράψεν τὸ ποίημά του εἰς Σητεῖαν (δηλαδὴ πρὶν αὐτὴ περιέλθῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων) καὶ εἰτα ἔζη εἰς Ἡράκλειον, ὅπου καὶ ἐνυμφεῖσθαι καὶ ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη κανένας φόδος περὶ ἀλώσεως του ὑπὸ τῶν Τούρκων (καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ποίημα ἐγράφη διαρκούντος τοῦ πολέμου, πράγμα ὅμως ἐντελῶς ἀπίθινον ὡς διατύπωσιν ἀνωτέρω) πῶς θὰ ἐσκέπτετο τόσον πολὺ τοὺς Τούρκους καὶ θὰ ἐλάμβανε πρόνοιαν νὰ μὴ τοὺς ἔχῃ δυσπραστήσει; Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα, ἂν τὸ ποίημα ἐγράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, τὸ φυσικώτερον, καὶ ἰδίως διὰ ποιητὴν ὑμνοῦντα τὸν ἥρωισμὸν, ἦτο νὰ δεῖξῃ ἐμφανέστερον τὸ μίσος του κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς χώρας του. Ἡ ἀνωτέρω γνώμη ἔχει ἀποδεικτικὴν ἀξίαν, ὅσην ἔχει καὶ ἄτερα τὶς παραχθεῖσαι πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζησεν ὁ Κορνάρου καὶ συνεπῶς ἐγράφη καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος. Ἡ δευτέρα αὐτῆ γνώμη εἶναι, ὅτι ἐπειδὴ ὁ Κρητικὸς στιχουργὸς Μάρινος Τζάνας Μπουνιαλῆς εἰς τὸ χρησιμεῖον ὡς ἐπίλογος τοῦ «Κρητικοῦ πολέμου» του σύντομον στιχοῦργημα «Φιλονεικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθύμνου» δὲν ἀναφέρει τὸν Κορνάρου, ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἔζη πολὺ πρὸ τοῦ Μπουνιαλῆ. Ἡ

Ὁ «Ἐρωτόκριτος» ἐγράφη προφανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῶν Ἰταλῶν ποιητῶν τῆς Ἀναγεννήσεως — Pulci, Bojardo, Berni, Bernardo Tasso, Ariosto, Tasso, κλπ. — καὶ κατὰ μίμησιν τούτων· ἀλλ' οἱ τρεῖς ποιηταὶ οἱ κυρίως ἐπιδράσαντες ἐπὶ τοῦ Κορνάρου (τὸν ὁποῖον πρέπει καὶ νὰ δεχθῶμεν ὡς τὸν πραγματικὸν ποιητὴν) καὶ τοὺς ὁποῖους ἐμιμήθη εἰς πολλὰ εἶναι ὁ Βοκκάκιος, ὁ Ἀριόστο καὶ ὁ Τάσσο. Ὅλα σχεδὸν τὰ σπουδαιότερα ἐπεισόδια τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τὰ συντελοῦντα εἰς τὴν φυσικώτεραν ἐξέλιξιν τῆς ὑποθέσεως καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνδιαφέροντος ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν τριῶν αὐτῶν ποιητῶν, καὶ τούτων τὸ πνεῦμα κυριαρχεῖ πολλαχοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ ποιήματος. Τῆς ἐπιδράσεως ὅμως τῆς κτύτης καὶ τῆς μιμήσεως ὁ Κορνάρου δὲν ὑπῆρξεν αἰχμάλωτος. Ἐγνώριζε καὶ ἠδυνήθη νὰ ὠφελῆθῃ ἐξ αὐτῆς πᾶν τὸ χρήσιμον μόνον, διότι ἐπωφελήθη τῆς διδασκαλίας τῶν Ἰταλῶν φιλολόγων, οἱ ὁποῖοι μὲ τὰς μακρὰς συζητήσεις κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἔπους καθώρισαν τὴν τεχνικὴν αὐτοῦ σύνθεσιν. Ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἠκολούθησε τὴν γνώμην τῶν ὑποστηρικτῶν, ὅτι τὸ ἔπος ὅλον πρέπει νὰ στρέφεται μόνον περὶ τῶν ἔργων καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἥρωος, τοῦ ἐνός καὶ μόνου κυρίου

ἀπλῆ ὅμως παρατήρησις, ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς οὐδένα ἀπολύτως λόγιον ἐκ Χάνδακος (Ἡρακλείου) ἀναφέρει (πλὴν τοῦ Γερασίμου Βλάχου, μητροπολίτου τότε Φιλαδελφείας) ἀκριδῶς διὰ νὰ δεῖξῃ περισσότερον τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ρεθύμνου, ἀποδεικνύει τὸ βέβαιον καὶ τῆς δευτέρας αὐτῆς γνώμης. — Αἱ προσαγόμενα ὡς χρονολογικαὶ ἐνδείξεις λεπτομέρειαι πρέπει νὰ εἶναι τοῦλάχιστον λογικαὶ καὶ ἐξηκριθωμέναι πως καὶ ἱστορικῶς. Οὕτως ὡς χρονολογικὴ ἐνδειξις προσήχθη ὑπὸ τοῦ κ. D. C. Hesseling ἡ παρατήρησις «ὅτι ἐν τῇ περιεφραλαίᾳ τοῦ Καραμανλίτη εἰκονίζεται ὁ Χάρων κρατῶν δρέπανον (Ἐρωτ. Β' 361). Ἡ τοιαύτη παράστασις κατ' αὐτὸν εἶναι ἰδίᾳ τῆς Αὐτικῆς Εὐρώπης, ἀπαντῶσα μόνον εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὴν Κρήτην καὶ δὴ οὐχὶ πρὸ τοῦ 16ου αἰῶνος». (εἰς Ξενθουδ., σελ. LI-III καὶ LXII-III). Ἀλλ' ἡ παράστασις αὕτη τοῦ Χάρωνος μὲ δρέπανον εἶναι γνωστὴ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς· ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἀπὸ μίαν «Καταναυτικὴν Ἀλφάθητον» τὸν στίχον:

Χάρων ψυχῇ τὸ δρέπανον τοῦ τέλους ἐτοιμάζει.

(ἴδε τὴν Ἀλφάθητον εἰς τόμ. Α', σελ. 63-64 τῆς παρούσης συγγραφῆς).

προσώπου, να μὴ διαπᾶται δὲ ἡ ἐνότης τῆς ὑποθέσεως διὰ τῆς παρεμβολῆς πολλῶν καὶ ποικίλων ἐπεισοδίων, ἐντελῶς ξένων πρὸς τὴν κυρίαν διήγησιν, ὡς ἐπραττον οἱ πλείστοι τῶν Ἰταλῶν ἐποποιῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κορνάρος, καὶ τοι ἠκολούθησε τὴν γνώμην αὐτὴν, ἐντεύτοις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ ἐντελῶς καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προτύπων του. Διὰ τοῦτο παρεισάγει εἰς τὴν διήγησίν του τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Κρητικοῦ μετὰ τὴν σύζυγόν του, τὸ ὑπενθυμίζον τὸν μῦθον τοῦ Κεφάλου, ὡς καὶ τὸ τῆς μονομαχίας του μετὰ τὸν Καραμανίτην, ἐπεισόδιον κοινότατον εἰς ὅλα τὰ ἱπποτικά ἔπη, παλαιότερα καὶ νεώτερα.¹ Γενικῶς ὁμοίως δὲ «Ἐρωτόκριτος» ἔχει ἐνότητα εἰς τὴν σύνθεσίν του, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ ἐν τῶν μεγαλητέρων προτερημάτων του.

Ἡ τοιαύτη σύνθεσις του μαρτυρεῖ, ἐπὶ πλέον, ὅτι ἐγγραφή κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως, διότι πάντα τὰ προγενεστέρως γραφέντα Δυτικὰ τοιαῦτα δὲν ἔχουν τὸ προτέρημα τῆς ἐνότητος.² Ἡ ἱπποτικὴ ποίησις εἶχεν ἀνανεωθῆ εἰς

1. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς μονομαχίας τοῦ Κρητικοῦ μετὰ τὸν Καραμανίτην κατὰ τὴν ἀφορμὴν του καὶ τὴν διεξαγωγὴν του ἀπαντᾶται ὡς τὸ πλέον κοινὸν εἰς τὰ πρό τοῦ Ἐρωτόκριτου γραφέντα ἰταλικά, ἰσπανικά καὶ ἄλλα ἱπποτικά ἔπη. Εἰς πολλὰ τούτων ὁ εἰς τῶν δύο μονομαχοῦντων δι' ἀφορμὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἐκτιθεμένην εἰς τὸν «Ἐρωτόκριτον» εἶναι Καραμανίτης, εἰς δύο ἢ τρία ὑπάρχει καὶ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος. Ἡ συχνότατη αὕτη ὑπαρξίς ἐπεισοδίου, ὡς τοῦ Κρητικοῦ μετὰ τὸν Καραμανίτην, καὶ εἰς τὰ ξένα ποιήματα, ἡ ὁμοιότης τῆς αἰτίας, διὰ τὴν ὁποίαν προεκλήθη θέτουν ὑπὸ σοβαρὰν ἀμφισβήτησιν καὶ τὴν γνώμην, ὅτι διὰ τῆς ἔριδος Κρητικοῦ καὶ Καραμανίτου ὁ ποιητὴς ἠθέλησε νὰ δείξῃ τὴν πάλιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον (εἰς Ξυνοῦδιδ. σελ. XLIII). Ἡ πατριωτικὴ κριτικὴ δύναται νὰ ἀνευρίσκη τοιοῦτό τι· ἀλλ' ἡ προσεκτικὴ μελέτη καὶ σύγκρισις πρὸς τὰ ξένα δὲν τὸ ἐπιβεβαιώνουν. Ὁμοιάζει καὶ ἡ γνώμη αὕτη πρὸς τὴν κυριαρχήσαν ἄλλοτε, ὅτι καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Ρολάνδου πρὸς τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς Μουσουλμάνους γενικῶς ἦσαν συμβολικοὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανισμὸν· γνώμην, τὴν ὁποίαν ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἔρευνα καὶ τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια ἀπέδειξαν ἀσπῆρικτον.

2. Κατὰ τὴν ἐνότητα τῆς συνθέσεως ὁ «Ἐρωτόκριτος» ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὰ Βυζαντινὰ ἔμμετρα μυθιστορήματα τὰ γραφέντα εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται βεβλῶως καὶ νὰ σημαίνῃ, ὅτι εἶχε καὶ αὐτὰ ὡς πρότυπον ἢ ὅτι ἐγγραφή ἐπὶ παλαιότερου ἀγνώστου προτύπου, δι' οὗς λόγους διετύπωσε προηγουμένως.

Ἰταλίαν κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα καὶ εἶχε προσλάβει τὸν ἴδιόν της χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος δὲν ἀναφαίνεται ὁλοκληρωτικῶς καὶ εἰς τὸν «Ἐρωτόκριτον». Πλὴν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας, ἐνέχει ἡ ὑπόθεσις καὶ πολὺ τὸ δραματικόν, γνωρίσματα μὴ συναντώμενα καὶ εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν τῆς Δύσεως, ὡς δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὴν καὶ ἡ συχνὰ προβάλλουσα ἠθικότης καὶ διδακτικὴ τις τάσις. Εἰς τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφη ὁ «Ἐρωτόκριτος», ἡ ἱπποτικὴ εὐγένεια εἶχε παρακμάσει, εἰς δὲ τὴν χώραν, ὅπου συνετέθη δὲν ὑπῆρχεν αὐλικὴ καὶν τοιαύτη διὰ νὰ χρησιμεύσῃ αὕτη ὡς πρότυπον εἰς τὴν διαγραφὴν τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἥρωος. Ἰούτου ἕνεκεν ὁ ποιητὴς ἐπλασεν αὐτὸν ἐπὶ τῶν παλαιότερων προτύπων, τῶν παρουσιαζόντων τὸν γνησίως ἱπποτικὸν χαρακτήρα, καὶ μάλιστα τὸν ἐνυπάρχοντα εἰς τοὺς ἥρωας τοῦ ἱπποτικοῦ κύκλου τῆς Στρογγύλης Τραπεζῆς καὶ ἐν μέρει καὶ τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἢ μὴ ὑπαρξίς πλέον καθαρῶς ἱπποτικῆς εὐγενείας, ὁμοίως πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἠθέλησαν ν' ἀναπαραστήσουν τὰ ἰταλικά κυρίως ἔπη, ἤγαγε τὸν ποιητὴν εἰς τὴν διαγραφὴν τοῦ χαρακτήρος ἱπποτοῦ ὅπως ἰδεώδους, πρὸς δὲ καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν ἰδίων σκέψεων καὶ ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν συχνὰ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζη. Ἡθικολογεῖ πολλάκις ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ἠεὺρῖσκει εἰς πᾶσαν περιστασίαν ἀφορμὴν νὰ διδάσκη τοὺς ἀναγνώστας του διὰ παντοία τοῦ πρακτικοῦ βίου ζητήματα καὶ νὰ φιλοσοφῇ μετὰ τὸ στόμα τῆς Νένας πρὸ παντός, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ Πολυδώρου καὶ αὐτῆς τῆς Ἀρετούσας.

Ὅπως δὲν παρεισῆγαγεν ὁ Κορνάρος εἰς τὸ ποίημά του πολλὰ ξένα πρὸς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν ἐπεισόδια καὶ δὲν περιγράφει ἀγῶνας μετὰ ὑπερφυσικά ὄντα (γίγαντας, μάγους, φαντάσματα) ὡς ἕκαμνον οἱ προγενέστεροί του ὕμνηται τῶν ἱπποτῶν τῆς Δύσεως, ἐπειδὴ ἐγνώριζε τὸν καθορισμὸν τῆς ἀληθοῦς μορφῆς τοῦ ἔπους καὶ ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησε καὶ ἔγραψε, εἶχεν ἐπέλθει ἡ παρακμὴ τοῦ ἱπποτικοῦ πνεύματος καὶ ἡ ποίησις δὲν ἐνησιμῆνιζε πλέον εἰς τὴν ἐξύμνησιν τριοῦτων κατορθωμάτων, οὕτω καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς τιμῆς τὰ παρουσιάζει μὲν βαθέα καὶ ἰσχυρά, ἀλλ' ὄχι καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν

ἱπποτῶν τοῦ μεσαιῶνος· ὁ ἔρωσ εἶναι ἀγνός, παρθενικός, χωρὶς νὰ ἔχη καὶ τὴν ρομαντικὴν ἐκείνην, μὲ τὴν ὁποίαν τὸν περιέβαλεν ὁ ἱπποτισμός, ἢ τὴν ὑλιστικότητα, ὅταν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ρομαντικότης· τὸ αἰσθημα τῆς τιμῆς κυριαρχεῖ εἰς πᾶσαν πρᾶξιν τοῦ ἥρωος, ἀλλὰ δὲν φανερόνεται ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἱπποτάς τῶν μεσαιωνικῶν ποιημάτων· ὁ ἀδικούμενος ἥρωσ δὲν ὀργίζεται καὶ δὲν ἀποστατεῖ κατὰ τοῦ ἀδικούντος βασιλέως, ἀλλ' ὑποτάσσεται σιωπηλῶς εἰς τὴν θέλησιν τοῦτου καὶ τρέφει σεβασμὸν πρὸς τὸ πρόσωπόν του.

Ὁ μῦθος τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» δὲν παραλλάσσει βεβαίως καὶ πολὺ ἀπὸ τοὺς μύθους τῶν περισσοτέρων μεσαιωνικῶν ἱπποτικῶν ποιημάτων. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν του παρουσιάζεται λίαν αἰσθητὴ πρόοδος. Βλίνει αὕτη ὁμαλῶς. Ὁ ποιητὴς ἀκολουθεῖ πιστῶς ὠρισμένον σχέδιον διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τεθὲν ἐκ τῶν προτέρων τέρμα τῆς διηγήσεως καὶ τὸ ὅποιον εἶναι τὸ ἐνωτικὸν σημεῖον τῶν διαφόρων μερῶν τῆς. Τὸ τέρμα τοῦτο εἶναι ὁ γάμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετούσας, ὁ παρακωλυόμενος ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν γονέων τῆς ἡρωίδος καὶ ἀπὸ τὴν διαφορὰν τῆς τάξεως. Πλὴν τούτου ὅμως ὁ «Ἐρωτόκριτος» διακρίνεται ἀπὸ τὰ πρὸ αὐτοῦ ἱπποτικά ποιήματα καὶ εἰς ἄλλα τινὰ ἄξια προσοχῆς σημεῖα. Ἐκτὸς τῆς τεχνικῆς διηγήσεως παρουσιάζεται εἰς αὐτὸν καὶ ἡ φροντίς τῆς τελείας διαγραφῆς τοῦ χαρακτήρος τῶν προσώπων, μετὰ τινος μάλιστα λεπτολογίας. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς φροντίδος ταύτης εἶναι νὰ διακρίνωνται τὰ κύρια πρόσωπα μὲ τὴν ἀντίθεσιν τῶν λεπτομερειῶν. Οὕτω δὲ τὸ ὑστερότοκον αὐτὸ προῖόν τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως πότε ἀπομακρύνεται τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ πότε τὰ πλησιάζει. Τὸ δεύτερον τοῦτο γίνεται μὲ τὴν ἀπλότητα τῆς ὑποθέσεως, τὴν τεχνικὴν σύνθεσιν, τὴν ἐνθουσιώδη περιγραφὴν τῶν μαχῶν καὶ συμπλοκῶν, τὰς συγκινητικὰς ἢ εὐγενεῖς σκηνὰς τὰς ἀρυομένας ἀπὸ τὴν ζωὴν. Ἀπομακρύνεται δὲ τῶν ἀρχαιοτέρων ὁμοίων ποιημάτων μὲ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποιον προσδίδει ὁ ποιητὴς εἰς τὰς συναισθηματικὰς ἐκδηλώσεις· ἐπὶ πλεον μὲ τοὺς διαλόγους, οἱ ὅποιοι διακόπτουν τὴν διήγησιν καὶ κατ' αὐτὰς τὰς μάχας. Ὁ δὲ τρόπος οὗτος τῆς διαλογικῆς διηγήσεως—διὰ νὰ τὴν χαρακτηρίσωμεν οὕτως—εἶναι ὁ μόνος ὁ ὑπενθυμίζων κάπως τὰ ἑλληνικὰ ποιήματα¹.

1. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν περὶ διαλόγου

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἔρχεται ὡς φυσικὸν τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητηται ἀναλογία τις μεταξὺ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ παλαιοτέρων μνημείων τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως. Μεταξὺ ἔργου γραφέντος μὲ σκέψιν, ἔργου λογοτεχνικοῦ καὶ ἔργων ἐμφανῶς ἀπλοϊκῶν καὶ σχεδὸν αὐτοσχεδίων, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη σχέσις τις. Ἡ ὁμοιότης ἐπεισοδίων ἢ ἄλλων τινῶν λεπτομερειῶν οὐδεμίαν ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν· διότι τὰ ἐπεισόδια ταῦτα καὶ αἱ λεπτομέρειαι, ἀποτελοῦντα κυριώτατα στοιχεῖα τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως, ἦσαν ἐπὶ τέσσαρας ἕως πέντε αἰῶνας κοινὸν κτῆμα τῶν τροβαδούρων ἢ καὶ τῶν τεχνικωτέρων ποιητῶν, ἢ συνισταμένη τῶν ποιημάτων των, καὶ ἐγέμιζαν, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅλην τὴν ποιητικὴν ἀτμόσφαιραν. Ἦσαν ὡς αἱ κοινὰί βάσεις τῶν παραμυθίων. Ἡ μόνη ἐπιτρεπομένη σύγκρισις εἶναι ἡ πρὸς τὰ παρόμοια ἔργα τὰ συντεθέντα κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ μετ' αὐτήν. Ὅπως εἰς τὰ ἔμμετρα αὐτὰ μυθιστορήματα, οὕτω καὶ εἰς τὸν «Ἐρωτόκριτον» διαφαίνεται ἡ φιλολογικὴ προσοχὴ καὶ ἡ θέλησις νὰ ἐμφανίζεται ἡ προσωπικότης τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὅποιος πρωτίστως συνθέτει ἔργον λογοτεχνικὸν καὶ μὲ τὸν πόθον ν' ἀναγνωσθῇ ὑπὸ τῶν ἄλλων καὶ ὄχι νὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιόν των ὡς ἀπλοῦς τροβαδούρος. Ἡ διήγησις τοῦ δὲν εἶναι ὑπαγόρευσις λαϊκῆς φαντασίας², δὲν ἔχει δηλαδὴ βάσιν τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον, ἀλλ' εἶναι ἔργον σκέψεως, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ προσπάθεια τοῦ ποιητοῦ ν' ἀρέσῃ³. Ὅρθον λοιπὸν εἶναι νὰ τεθῇ κατὰ μέρος πᾶσα τοιαύτη,

εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἔπη θεωρίαν τοῦ Victor Bérard ὡς ἐκθέτει αὐτὴν εἰς τὸ ἔργον του: Introduction à l'Odyssee. Tom. I par Victor Bérard. Société d'Éditions «Les Belles Lettres» Paris 1924. pp. 88—125.

2. Ὑπεστήριξαν τινες, ὅτι ὁ Κορνάρος ἔλαβε τὴν ὑπόθεσιν του ἀπὸ λαϊκὰ παραμύθια καὶ ἐπὶ πλεον, ὅτι εἰς τὸ ἔργον του ὑπάρχουν καὶ πολλὰ λαϊκὰ στοιχεία. (Ἴδου περὶ τοῦτου εἰς Ἐνθουδ. σελ. XXVI-CXXX). Ἀλλ' αἱ προσαγομέναι πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης ἀποδείξεις δὲν εἶναι καθόλου ἰσχυραὶ καὶ ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις των δὲν πείθει καὶ περὶ τῆς ὀρθότητός των.

3. Πρέπει, ὡς πρὸς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τοῦ ν' ἀρέσῃ, νὰ προσέξωμεν τοὺς τελευταίους στίχους τοῦ ποιήματος καὶ ἄλλους τινὰς εἰς διάφορα μέρη του· π. χ. εἰς τὸ Γ' μέρος, στίχοι 617-619 ὁ ποιητὴς λέγει:

Δὲ θὲ νὰ χάνω τὸν καιρὸ κι' ἀγνωστο νὰ μὲ πῆτε
νὰ λέγω κείνα, π' ὄλοι σας μὲ τὴν καρδιά θωραῖτε.

Ὑπενθυμίζου δὲ οἱ στίχοι οὗτοι ἰκανῶς παρομοίους τινὰς τοῦ Ἀριάστο «εἰς τὸν «Orlando Furioso».

ὡς αἱ ἀνωτέρω, σύγκρισις, καὶ ν' ἀντικρυσθῆ τὸ ἔργον οἷον εἶναι πραγματικῶς. Ποίημα δηλαδή, ὅπου ζωγραφίζονται ἰσχυρῶς καὶ ἐξυμνοῦνται τὸ ἐρωτικὸν πάθος, ἡ ἀνδρεία, ἡ φιλία, μὲ τὴν τέχνην καὶ ἔμπνευσιν ἀληθοῦς ποιητοῦ, ὁ ὅποιος συνθέτων ἔρχον λογοτεχνικὸν ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποίησῃ δημιουργικῶς ὅσα εἶχε μελετήσει καὶ ν' ἀφομοιώσῃ ὅσα ξένα στοιχεῖα εἶχεν ἀποθησαυρίσει ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἄλλων ὁμοτέχνων του.

Εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι αἱ τρεῖς ποιηταί, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἐξεμεταλλεύθη ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ τῶν ὁποίων ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν, εἶναι ὁ Βοσκάκιος, ὁ Ἀριόστο καὶ ὁ Τάσσο. Ἐμιμήθη αὐτοὺς εἰς λεπτομερείας, εἰς ἐπεισόδια, εἰς περιγραφὰς καὶ εἰς σημεῖα δευτερευούσης σημασίας· ἔχει καὶ ἰκανὸν μέρος ἀπὸ τὸ πνεῦμα τὸ χαρακτηρίζον τὰ ποιήματα αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ καθολικὸν πνεῦμα τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὡς ἐμφανίζεται τοῦτο ἀπὸ τὴν κυρίαν οὐσίαν τοῦ ποιήματος καὶ ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς διηγήσεως, ἐνθυμίζει πολὺ περισσότερο τὸ ἰσπανικὸν ἔπος τοῦ *Amadis*. Ὁ ἥρωα τοῦ ποιήματος αὐτοῦ, τὸ ὅποιον εἶχε γνωρίσει ὅλη ἡ Εὐρώπη κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ μετ' αὐτὴν καὶ τὸ ὅποιον ἐμιμήθησαν διάφοροι ποιηταὶ τόσον ὥστε νὰ δημιουργηθῆ ἀπειρία ποιημάτων συμπληρούντων ἢ συνεχιζόντων αὐτό, τὸ ὅποιον μόνον ἔκρινεν ἄξιον τιμῆς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Δὸν Κιχώτη, ὅταν διὰ τοῦ ἔργου του τούτου ἠθέλησε νὰ σατυρίσῃ καὶ νὰ πλήξῃ τὴν ἐκτραχηλισθεῖσαν ἱπποτικὴν ποίησιν καὶ τὴν ἀηδῆ μίμησιν τοῦ παλαιότερου ἱπποτισμοῦ, ὁ ἥρωα, λέγω, τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι ὁ πνευματικῶς συγγενέστερος πρὸς τὸν «Ἐρωτόκριτον». Ὁ *Amadis* καὶ ὁ «Ἐρωτόκριτος» ἔχουν τὴν αὐτὴν ψυχὴν καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτήρα. Ἡ ὁμοιότης των εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα εἶναι καταφανής. Τὸ ἐρωτικὸν αἰσθημα γεννᾶται καὶ εἰς τοὺς δύο καὶ ἀναπτύσσεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Αἱ αὐταὶ ἰδέαι ὀδηγοῦν ἀμφοτέρων τὰς πράξεις. Καὶ διὰ τοῦτο ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ δύο ποιήματα, τὸ τε ἰσπανικὸν καὶ τὸ ἐλληνικόν, ἡ ἴδια χάρις καὶ ἡ ἴδια ὀροσερότης· αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν καὶ κύρια στολισματα τῶν δύο ἐρωτικῶν καὶ ἱπποτικῶν ἱστοριῶν. Κατόπιν δὲ τῆς ἀπείρω εὐρείας διαδόσεως, τὴν ὁποῖαν εἶχε τὸ ἰσπανικὸν ποίημα διὰ τῶν πολλῶν διασκευῶν του, συνεχειῶν του καὶ μεταφράσεών του εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴ ἐγνώριζεν αὐτὸ-

καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὁ ἐντροφῶν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅλου ποιήματός του, τόσον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν παρομοίων ἔργων. Ἡ τοιαύτη δὲ γνωριμία δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς ἐν ἐπι πλέον στοιχεῖον διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς μορφώσεώς του.

Ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἔγκειται εἰς τὴν χάριν καὶ ἀφέλειαν τῆς διηγήσεως, τὴν ζωηρότητα τῶν περιγραφῶν, τὴν πιστὴν διαγραφὴν τῶν χαρακτήρων καὶ τὴν τεχνικὴν σύνθεσιν. Ἐχει βεβαίως καὶ τὸ ποίημα τοῦτο τὸ ἐλάττωμα τῆς μακρολογίας ὡς τὸ ἔχουν ὅλα τὰ παρόμοια ποιήματα καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ ἐλληνικὰ ποιητικὰ ἔργα τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, καὶ τὸ ἐλάττωμα τῆς ἐπαναλήψεως ἰδίων σκηνῶν καὶ περιγραφῶν, ἀλλὰ τὰ ἄλλα λογοτεχνικὰ προτερήματά του εἶναι πολὺ περισσότερα τῶν ἐλαττωμάτων ὥστε νὰ μὴ ζημιώνεται ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία του. Κυριώτατον δὲ προτέρημά του εἶναι ἡ ἀριστοτεχνικὴ, δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, χρησιμοποίησις τῆς γλώσσης. Καίπερ ἰδιωματικὴ ἡ γλῶσσα, ἔγινε διὰ τῆς ἰκανότητος τοῦ ποιητοῦ ἀληθὲς λογοτεχνικὸν ὄργανον. Ταῦτα περὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου»¹.

Ἡ Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα. — Μετὰ τὸν «Ἐρωτόκριτον» τὸ ἀξιολογώτερον προῖόν τῆς ἐπικολυρικῆς ποιήσεως κατὰ τὴν ἱστορουμένην ταύτην περίοδον εἶναι «Ἡ Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα»²,

1. Ἐμπροσθόφῃ ἴσως περισσότερο τοῦ δέοντος εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς κυρίας μορφῆς τῆς παρουσίας συγγραφῆς. Ἀλλ' ἐνόμισα, ὅτι, προκειμένου περὶ τοῦ σπουδαιότερου μνημείου τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, ἐπιτρέπετο ἡ μακρολογία αὕτη, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἐξέτασις του ἔγινε καὶ ὑπὸ τινος ἀπόψεως, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον θιγῆ πρότερον, καὶ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ παρουσιάσω νῦν τινὰ στοιχεῖα ἐρεῦνης. Ἐπεξήτησα δὲ κυρίως νὰ καθορίσω τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ποιήματος συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην, τὴν ὁποῖαν ἐμόρφωσα κατόπιν τῆς ἐρεῦνης μου ταύτης.

2. Ἡ «Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1627 μὲ τὸν τίτλον:

Ἡ Βοσκοπούλα ἢ Ἐμορφὴ οὕτως ὀνομασμένη.
Εἰς τύπον κ' εἰς φανέρωσιν τῶρα νῦν βαλμένη.
Μὲ ἔξοδος τοῦ εὐγενικοῦ Νικολοῦ τοῦ ἐκ Κρήτης
Δριμυτινῆς τὸ πικρὸν του ὁ Ἀπακορωνίτης

τῆς ὁποίας ποιητῆς φέρεται ὁ ἐξ Ἀποκορώνου τῆς Κρήτης Νικόλ. Δριμυτινός ἢ Δριμυτικός, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ βεβαιωθῆ τοῦτο καὶ πλήρως¹. Ἐὸ ποίημα αὐτὸ εἰδυλλιακὸν τῆν ὕφην ἀποτελεῖται ἐκ 498 στίχων ἐνδεκασυλλάβων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς: Εἰς τὴν ἀρχὴν νέος βοσκός, αὐτὸς ὁ ἦρωας τοῦ ποιήματος, ἀφηγεῖται:

Εἰσὲ μεγάλην ἐξορία, σ' ἓνα λυγκάδι,
Μιὰν ταχυνήν ἐπῆγα τὸ κοπάδι,
Σὲ δένδρῳ, σὲ λειβάδι, σὲ ποτάμῳ,
Σὲ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια.
Μέσα στὰ δένδρῳ ἐκείνα τ' ἀνθισμένα,
Ποῦ βόσκαν τὰ λαφάνια τὰ καυμένα,
Στὴν γῆν τῆ δροσερῆ, στὰ χορταράκια,
Ποῦ γλυκοκηλαδοῦσαν τὰ πουλάκια,
Πανώρῳγα λυγρῆ, πανώρῳγα κόρη,
Ὅσῳν καλὴ καρδιὰ καὶ ὠραία στὰ θώρη,
Ἐβλεπε κάποια πρόβατα δικά της,
Κ' ἔλαμπε σὰν τὸν ἥλιον ἢ ἑμμορφιά της.

Κοιτὰ εἰς τὸν φιλέλληνα Ἀντώνη τὸν Πινέλλη,
Συνθεμένη ὁμορφα μὲ μετρομένα μέλη.

Ἐνετίθειν ἀπὸ ὁμοιοκαταληξίας.—Τὴν πρώτην ταύτην ἐκδοσὶν ἀπηκολούθησαν ἄλλαι, ἐκ τῶν ὁποίων παλαιότερων γνωστότεραι εἶναι αἱ τοῦ 1752 καὶ 1760. Κατόπιν δὲ ἐξεδόθη πολλάκις. Ἐκ τῶν κατόπιν τούτων ἐκδόσεων γνωστὴ εἰς ἐμὲ εἶναι ἡ τῆς Βενετίας 1832. Ὁ E. Legrand ἐξέδωκε τὸ ποίημα κατὰ τὸ 1869 εἰς τὴν Collection de Monuments etc. δευτέραν δὲ ἐκδοσὶν ἔκαμε κατὰ τὸ 1870 εἰς τὴν αὐτὴν Collection de Monuments etc. No 1 ἐν Παρισίοις, Α20' σφ. 8ον σελ. 44. Τρίτη ἐκδοσις ἡ τοῦ 1900 ἐν Παρισίοις. Ὁ H. Pernot εἰς «Melanges Emile Picot», Paris 1913, in 8o t. II pag. 89-102 μὲ τὸν τίτλον Le poème crétois de la Belle bergère.

1. Περὶ τοῦ φερομένου ὡς ποιητοῦ Νικόλ. Δριμυτινοῦ (κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοσὶν τοῦ ποιήματος) ἢ Δριμυτικοῦ (κατὰ τὰς μετέπειτα ἐκδόσεις) οὐδαμῶς ἄλλην πληροφορίαν ἔχομεν ἢ ὅσα δίδει ὁ ἴδιος περὶ ἐαυτοῦ εἰς τὸν τίτλον τοῦ ποιήματός του (ἴδε ἀνωτέρω σημείωσιν 2) καὶ εἰς τὸ τέλος μὲ τοὺς στίχους:

Ἔτσι ἀπὸ μὲ τὸν Ἀποκορωνίτην
Νικόλαον Δριμυτινὸν ἀπὸ τὴν Κρήτην,
Διαλεγμένη μὲ περισσοῦν κόπον
Καὶ τυπωμένη εἰς Βενετίας τὸν τόπον.

Ὅλιγον δὲ κατωτέρω προσθέτει:

Εἰς τοὺς χιλίους ἑξακοσίους καὶ εἰκοστῇ ἐβδόμῃ
Τὸ τέλος ἔλαβον ἢ ἐδική μου γνώμη.

Ξαυθῆσαν τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς της,
Καμάρι καὶ στολ' ἦσαν τὸ κορμί της,
Κ' ἡ φορεσιὰ ποῦ φόρειεν ἦταν ἄσπερη
Κ' ἔλαμπε σὰν τὸν οὐρανὸν μὲ τ' ἄσπερη

Ἄλλ' αἱ πληροφορίες αὗται δὲν εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ βεβαιώσουν ἀπολύτως ὅτι ποιητῆς τῆς «Ἐμμορφῆς Βοσκοπούλας» εἶναι ὁ Ν. Δριμυτινός, καθόσον μάλιστα ὅλοι οἱ τελευταῖοι στίχοι, ὅπου δίδονται αἱ πληροφορίες ὡς καὶ οἱ τοῦ τίτλου, εἶναι μᾶλλον ἀτεχνοὶ καὶ μετρικῶς ἐσφαλμένοι. Ἐνθ' εἰς ὅσον τὸ ποίημα ἢ στιχουργία εἶναι ἱκανῶς τεχνικῆ, δυνατόν νὰ εἰπωμεν, καὶ τὸ 11σύλλαβον μέτρον παντοῦ χρησιμοποιεῖται μὲ πολλὴν δεξιότητα (ἐκτός δύο ἢ τριῶν στίχων) εἰς τοὺς πληροφοριακοὺς αὐτοὺς στίχους τὸ μέτρον ποικίλλει καὶ προδίδει φανερὰν ἀτεχνίαν. Οἱ στίχοι εἶναι 9σύλλαβοι, 10σύλλαβοι, 12σύλλαβοι, 13σύλλαβοι, καὶ 14σύλλαβοι ἀναμῖξ. Ἐπι πλεόν μετὰ τὸ τέλος τῆς διηγήσεως ὁ ποιητῆς λέγει:

Καὶ ὡς ἐδῶ τελειῶντι ἡ βοσκοπούλα,
Ἱστορία της, καμῶματά της οὐλα.
Καὶ ἂν ἐβρεθῶν ἄλλαις πολλαῖς γραμμύταις,
Ἄς ξεύρη κάθ' εἰς πῶς εἶν' σφαλιμένας
Μόνον αὐτῇ πῶς εἶναι ἡ καλλιωτέρα
Ἄπ' ὅσαις κι' ἂν βρεθῶν τὴν σήμερον ἡμέρα.

Οἱ στίχοι οὗτοι ἄγουν εἰς τὴν ὑπόθεσιν μήπως ἡ ἱστορία αὐτῆ τῆς Βοσκοπούλας ἀπετέλει θέμα παλαιότερου τινός ποιήματος, τὸ ὅπολον εἶχον μιμηθῆ καὶ ἄλλοι, ἢ μήπως αὐτὸ τὸ παλαιότερον ποίημα ἐκυκλοφόρει εἰς διαφόρους παραλλαγὰς προφορικῶς, ἢ δὲ Δριμυτινός ἐξέλεξε τὴν καλλιτέραν τῶν μιμήσεων ἢ παραλλαγῶν καὶ ἐξέδωκεν εἰς βιβλίον. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις δικαιολογεῖται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ εἰς ἄλλας νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τοῦ Αἰγαίου φέρεται μετὰ τὸ λαὸν ὡς δημοτικὸν ποίημα τὸ τῆς «Βοσκοπούλας». Ἐὸ δὲ περιεργότερον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν Χίον φέρεται σχεδὸν ἀπαραλλάκτον ὡς ἐξεδόθη τοῦτο ὑπὸ τοῦ Δριμυτινοῦ, διὸ καὶ ὁ Κ. Κανελλάκης ἐδημοσίευσεν αὐτὸ ὡς δημοτικόν. (Ἴδε Κ. Κανελλάκης: Χιακὰ Ἀγαλματὰ. Ἀθήναι 1890. Σχῆμ. 8ον εἰς σελ. 143-168). Ἄγνωστον ὅμως ἂν ἢ εἰς τὴν Χίον καὶ σήμερον ἀκόμη προφορικῆ κυκλοφορία τοῦ ποιήματος ὀφείλεται εἰς τὴν γνωριμίαν τοῦ βιβλίου τοῦ Δριμυτινοῦ ἢ δικῶν ἐκπαλαί ἀπὸ στόματος εἰς στόμα.—Εἰς τὰς ὡς ἄνω πληροφορίας περὶ τοῦ ποιητοῦ δύναται νὰ προστεθῆ καὶ ἡ ἐξῆς: Εἰς τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1826 ποίημα «Ἐπι τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγάλου Νικολάου» ὁ ποιητῆς αὐτοῦ Θεολόγητος Μουχαλάς, Κρήτης τὴν καταγωγὴν, λέγει εἰς τοὺς τελευταίους στίχους:

Καὶ ἀτυπώθη μ' ἐξοδὸν Κρητὸς ποιητοῦ τοῦ νέου
ὡς δοῦλος καὶ συνώνυμος τοῦ Ἁγίου Νικολάου κτλ.

ὁ δὲ E. Legrand (εἰς α', 2, I p. 218) παρατηρεῖ, ὅτι ἴσως ὁ νέος αὐτός

Στρέφομαι καὶ θεωρῶ τὴν μὲς στὰ μάτια
Καὶ γάγῃ ἡ καρδιά μου τρεῖς κομμάτια (στ. 1-18)

Τρωθεὶς ὑπὸ κεραυνοβόλου ἔρωτος ὁ νεαρὸς βοσκὸς πίπτει λιπόθυμος· ἡ δὲ ὥραία ποιμενὶς εἰς τὸ θέαμα τοῦτο τρέχει νὰ τοῦ δώσῃ βοήθειαν καὶ ραίνει τὸ πρόσωπον τοῦ με ὕδωρ. Ὁ βοσκὸς συνερχεται μετ' ὀλίγον καὶ οἱ δύο νέοι δὲν βραδύνουσι νὰ συνεννοηθοῦν. Μετὰ συντόμους ἐξηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ὡς ἐκ τῆς διατυπώσεώς των ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἶναι ὀλίγον ὑπερβολοῦσιν ἀφορᾷ τὴν ἀθωότητα τῶν δύο νέων, οὗτοι κατευθύνονται πρὸς τὸ σπήλαιον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς κατοικία τῆς κόρης καὶ τοῦ γέροντος πατρὸς τῆς, ἀπουσιάζοντος τότε δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς ἄλλο μέρος. Καθ' ὁδὸν ὁ νέος κόπτει ἀπὸ δάφνην μικρὸν κλάδον, κατασκευάζει εἶδος δακτυλιδίου, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὴν κόρην καὶ αὐτὴ τοῦ δίδει ἄλλο. Γίνεται δηλαδὴ εἶδος ἀρραβῶνος διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν δακτυλιδίων αὐτῶν. Ὁ νέος φιλοξενεῖται εἰς τὸ σπήλαιον καὶ ἡ νέα προθυμαποιεῖται νὰ παραθέσῃ τράπεζαν μετὰ καὶ ἄν ἔχη. Μετὰ τὸ δεῖπνον κατακλίνονται ὁμοῦ, χωρὶς ὄμως καὶ νὰ κοιμηθοῦν· καὶ οὕτως εὗρισκει αὐτοὺς ἡ πρῶτα. Ἀποχωριζόμενοι τὴν ἡμέραν καὶ συναντώμενοι περὶ τὴν ἑσπέραν οἱ δύο νέοι εἰλήθον ὀλίγας ἡμέρας τριαύτας μέχρις τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ πατρὸς τῆς κόρης. Ὁ νέος ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ ἓνα μῆνα, ὅτε θὰ ἀπουσίαζε καὶ πάλιν ὁ γέρον. Ὁ ἀποχωρισμὸς γίνεται μετὰ δάκρυα, ὄρκους καὶ ὑποσχέσεις. Ἄλλ' ὁ μῆν παρέρχεται καὶ ὁ νέος δὲν δύναται νὰ κρατήσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του. Ἀσθένεια βαρεῖα ἐκράτησεν αὐτὸν κλινήρη περὶ τοὺς δύο μῆνας· μόλις ὄμως ἀνέλαθεν ὀλίγον, σπεύδει πρὸς συνάντησιν τῆς ἐρωμένης του εἰς ὃ μέρος εἶχον ὄρσει. Μαῦρα προαισθήματα βασανίζουν τὴν καρδίαν του, ἐξ αἰτίας ὄνειρου δυσοιῶνου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἴδει. Φθάνει εἰς τὸ σπήλαιον καὶ βλέπει αὐτὸ ἀραχνιασμένον. Εἰς τὴν κορυφὴν ἑνὸς λόφου ἀντικρῦζει γέ-

Κρῆς ποιητῆς Νικόλαος νὰ εἶναι ὁ Δριμυτινός. Τὴν γνώμην ὅτι ὁ Δριμυτινός δὲν εἶναι ὁ ποιητής, ἀλλὰ μόνον ὁ ἐκδότης, ὑποστηρίζει καὶ ὁ H. Pernot εἰς Etudes de Littérature Grecque moderne Paris 1916 in 16° pag. 276 συμπεραίνων τοῦτο μόνον ἐκ τῶν τελευταίων στίχων, (τῶν παρατιθεμένων ἀνωτέρω).

ροντα ἀδύνατον καὶ μαυροφρορεμένον. Τὸν ἐρωτᾷ διὰ τὴν Βοσκοπούλαν καὶ ἐκεῖνος ἀναστενάζει καὶ δακρῶν ἀπαντᾷ :

*Ἡ πεθυμιά σου
Ἀπόθανε, δὲν εἶναι πλεῖα κοντά σου.
Δι' αὐτήνῃ ποῦ ρωτᾷς ἦτον παιδί μου.
Θάρρος μου τοῦ φτωχοῦ κι' ἀπαντοχή μου.
Μὰ ὁ χάρος τὴν ἐπῆρεν ἀπὸ 'μπρός μου
Καὶ θάμπωσε τὰ μάτια καὶ τὸ φῶς μου.
Καλόκαρδη ἦτον πάντα καὶ χαρά μου,
'Ανάπαυσις πολλὴ στὰ γερατειά μου.
Μὰ ὁ λογισμὸς ὁποῦχε πᾶσα βράδυ
Παράκαιρα τὴν ἔβαλε στὸν ἄδη.*

Καὶ ὁ γέρον ἐξακολουθῶν, ἀφηγεῖται πῶς διεβιδρώσκετο ὑπὸ τῆς λύπης ἢ κόρης, ποῖα ὄνειρα ἐβασάνιζον αὐτήν, πῶς ἐμονολόγει καθ' ὕπνου ἐνθυμουμένη κάποιον βοσκόν, μέχρις ὅτου ἀπέθανε καταβληθεῖσα ἀπὸ τὸν πόνον τῆς.

— *Τὰ νημέρα της ἦταν ἐνός, σὺν μου.
τὴν ὥρα ποῦ ξεψύχα ἐμίλησέ μου,
Παραγγελιά μ' ἀφῆκε ; «πὰ στὰ δάση
"Ἔνας καλὸς βοσκὸς θέλει περάσει.
Μελαχροινός, λιγνός, καὶ γελασιάρης
Νέος καὶ μαυρομμάτης, διωματάρης.
Καὶ θέλει σὲ ρωτήσῃ ὄχι νὰ μάθῃ
Γιὰ κείνη ποῦ ἀπέθανε καὶ χάθη.
Καὶ νὰ τοῦ πῆς πῶς εἶν' ἀποθαμμένη,
Μὰ δὲν τοῦ λησομῶ ποτὲ ἡ καὶ μὲνη.
Καὶ ἄς τὴν λυπηθῇ, καὶ ἄς τὴν κλάψῃ
Τὰ ροδᾶ του γιὰ λόγον της νὰ βάρῃ.
Τὴν ἀφορμὴν τοῦ 'πὲ πῶς τὴν ἐχάσῃ
'Ἐσὸν εἶδεν ἡμέραις καὶ περᾶσ.
Ζημιὸ ἀλησομῶσέ την τὴν καὶ μὲνη
Γιὰ κείνο ἐθανατώθη πικραμένη,
Καὶ ἀπ' τὰ σορσοῦμια ἐκεῖνος εἶσαι'
Καὶ κλαίγει σε ἡ καρδιά μου καὶ πονεῖ σε'
Γιατὶ ἤθελα παιδιά μου νὰ σᾶς κάμω,
Κ' εἴχαμε μιλημένα διὰ τὸ γάμο.
Καὶ κλαίγει σε ἡ καρδιά μου καὶ θρηνητὸ...*

Εἰς τὸ ἀκουσμα αὐτὸ ὁ νέος χάνει τὰς αἰσθήσεις του. Κατόπιν παρακαλεῖ τὸν γέροντα νὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὸ μνημεῖον τῆς

ἀγαπημένης του. Ἐκεῖ ὑπόσχεται εἰς τὴν νεκράν, ὅτι θὰ τὴν κλαίῃ καθ' ἑλπὴν τὴν ζωὴν του, ὅτι θὰ ζῆ μόνος εἰς τὴν ἐρημίαν καὶ τὰ ὄρη.

Δὲ θέλω νὰ σπαγῶ, μὰ θέλω ζῆσαι
Γιὰ νᾶχω πόρους, πίκραις, καὶ λαχτάραις
Καθημερινὰς παύμοις, καὶ λιγομάραις.
Μὰ θὲ νὰ ζῶ καὶ θὲ νὰ παραδέρω,
Χίλιαι φοραὶς τὴν ὥρα νὰ ἀποθαίνω.

Ἐπιμένει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ πρόβατά του καὶ νὰ κρατήσῃ μόνον τὸ ἀρνί, τὸ ὅποιον εἶχε δωρήσει εἰς αὐτὸν ἐκείνη διὰ νὰ κλαίουν μαζί τὴν νεκράν. Καὶ μὲ ὀλίγα τινὰ ἀκόμη θρηνηλογήματα τελειώνει τὸ ποίημα.

«Ἡ Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα», ὡς φαίνεται ἐκ τῆς περιλήψεως ταύτης τῆς ὑποθέσεώς της, εἶναι ποίημα εἰδυλλιακὸν καὶ κάπως ρωμαντικόν· δὲν στερεῖται χάριτος καὶ ἀφελείας, ἢ ὅποια ὑπενθυμίζει κάπως τὴν ποιήσιν τοῦ Θεοκρίτου. Ἐχει καὶ κάτι τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας, τὰς παρομοιώσεις καὶ τὴν διατύπωσιν τῶν αἰσθημάτων. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως τὰ ἑλληνικὰ γνωρίσματα τοῦ εἶναι προφανῆς εἰς αὐτὸ ἢ ἰταλικὴ ἐπίδρασις. Ἐγράφη τὸ ποίημα τοῦτο εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ εἰδυλλιακὴ ποίησις εἶχε κυριαρχήσει εἰς ἄλλην τὴν ἰταλικὴν ἔμμετρον λογοτεχνίαν μὲ τὴν «*Arcadia*» τοῦ *Sannazaro* πρῶτον καὶ κατόπιν μὲ τὸ εἰδυλλιακὸν δράμα «*Pastor Fido*» τοῦ *Guarini*, ἅτινα ἔργα εἶχαν ἐξασκήσει ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν καὶ ἐφ' ἄλλης τῆς Εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ὀλίγον μετέπειτα. Διευτυπώθη ἡ γνώμη—χωρὶς ὅμως νὰ πρσαχθῇ καὶ πειστικὴ τις ἀπόδειξις—ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος στηρίζεται ἐπὶ πραγματικοῦ γεγονότος. Ἴσως. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἄλλης συνθέσεώς του καὶ ὕφους φαίνεται μᾶλλον γραφὴν ὑπὸ τὴν ὡς ἄνω ἰταλικὴν ἐπίδρασιν· ἢ δὲ διάσσεις τῆς ἱστορίας τῆς «*Βοσκοπούλας*» μετὰ τὸ τοῦ λαοῦ εἶναι ἀσφαλῶς ἀπήχησις τοῦ ποιήματος τοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Δριμυτινοῦ, τὸ ὅποιον, ὡς μαρτυροῦν αἱ πολλαπλαῖ κατόπιν ἐκδόσεις, ἀνεγινώσκετο πολὺ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους. Ὅπουδῆποτε ὅμως καὶ ἂν ὀφείλεται ἡ γέννησις του, ἢ λογοτεχνικὴ του ἀξία δὲν μειόγεται. Ἀπομένει ἔν ἐκ τῶν καλλιτέρων ποιητικῶν μνημείων τῆς μεταδουζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ἐν

ἐκ τῶν ἀξίων πρσαχθῆς εἰδυλλιακῶν ποιημάτων, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὅποιον ἐγράφη. Ἐπιμένει εἰς αὐτὸ ἀληθῆς ποίησις καὶ ζωηρῆς φράσεως καὶ εἰκόνων. Βεβαίως ἢ εἰδυλλιακὴ ποίησις, ἢ ἀρυσμένη τὰ θέματά της ἀπὸ τὸν ποιμενικὸν βίον, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὡς συμβαίνει πάντοτε καὶ εἰς τὴν ποιήσιν τοῦ Θεοκρίτου καὶ εἰς ἄλλην τὴν εἰδυλλιακὴν δραματογραφίαν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, διότι τὰ πρόσωπα καὶ αἱ σκηναὶ τῆς ζωῆς ἐξιδανικεύονται πολὺ· ἀλλὰ τὸ αἰσθημα τοῦ φυσικοῦ καὶ ποιὰ της πραγματιστικῆς ἀπεικόνισις δὲν λείπει ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐντεχνον αὐτὴν ἀναπαράστασιν τῆς ποιμενικῆς ζωῆς· τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ ποίημα «Ἡ Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα». Οἱ ἔπαινοι, οἱ ὅποιοι κατὰ καιρὸς ἐγράφησαν δι' αὐτό, πιθανὸν νὰ

(1) Πρῶτος ὁμιλήσας μετ' ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν «*Εὐμορφὴν Βοσκοπούλαν*» εἶναι ὁ Γάλλος Ἐπισκοπὸς τοῦ Αντρίanches, ὁ σοφὸς Huei, (1630-1721) ὁ ὅποιος πρῶτος ἔγραψε καὶ μελέτην περὶ τῶν ἑλληνικῶν σοφιστικῶν μυθιστορημάτων (*Lettre sur l'origine des romans*) προταχθεῖσαν τοῦ μυθιστορηματοῦ τῆς Marie Comtesse de la Fayette «*La princesse de Clèves*», καὶ ἦτο γνώστης πολλῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν ὡς καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς. Ὁ Huei χαρακτηρίζει τὸ ποίημα τῆς «*Εὐμορφῆς Βοσκοπούλας*» ὡς φιλολογικὸν ἀδάμαντα, γράφει δὲ ὅτι ἡ ἀνάγνωσις του πάντοτε τοῦ ἔφερε δάκρυα. (Ἴδε τὴν κρίσιν του ταύτην εἰς τὴν ἐκδοσὶν τοῦ ποιήματος ὑπὸ Legrand τοῦ 1802 σελ. 7—8 καὶ εἰς H. Pernot *Études de Littérature*, etc. pag. 272.—Ὁ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Albercati Caracelli κρυπτόμενος Ἕλληνας ἰατρός καὶ λόγιος I. Δονᾶς εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν (σ. 169) «*Ἐπιστολὴν Ἀπολογητικὴν*» (ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν εἶναι ὁ ἐξῆς: Ἐπιστολὴ Ἀπολογητικὴ ἐνὸς μαρκίωνος Φραγκίσκου Ἀλβεργάτου Καπακέλλου κατὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κύρ Ἀβῆ Κομπαγώνου ἀναστραφόμενης περὶ τὴν ὁμοιότητα νεωστὶ παρ' ἐκείνου ἀνακαλυφθεῖσαν ἀναμέσον Ἑβραίων καὶ Ἑλλήνων, μεταπεφρασμένη ἐκ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης εἰς τὸ ἀπλο-ἑλληνικόν. Ἐνατίσιν, 1802. Σχῆμ. 8ον σελ. α'—η' καὶ 1-175) γράφει εἰς σελ. 123: «*Σὺ θέλεις ἀναγινώσκειν, ἀναμέσον τῶν Βουκολικῶν ποιημάτων τούτων τῶν Ἑλλήνων ποίημα ἐπιγραφόμενον ἢ «*Βοσκοπούλα*,» τσαυτῆς θαυμαστοῦ ἀπαλότητος (ἀπλότητος;) καὶ τοιαύτης γυῖσεως φυσικωτάτης, ὅπου ἀφίνει κατόπιν του δὲν λέγω τὰ ἀντεχνότατα Βουκολικά τοῦ μεγάλου Βιργιλίου, ἀλλ' ὑποφέρει τὴν ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὰ ὑψηλά ποιήματα τοῦ αὐτοῦ Θεοκρίτου.*—Σύντομον κρίσιν περὶ τοῦ ποιήματος ἔγραψε καὶ ὁ Γάλλος Ch. Gidel μετὰ τὴν πρώτην ἐκδοσὶν του ὑπὸ τοῦ Legrand, δημοσιευθεῖσαν εἰς *Revue Archéologique* N° de mois de Février 1870, καὶ ἀνα-

νά είναι κάπως υπερβολικοί· πάντως όμως οὔτοι ἀποτελοῦν γεγονός ἐπιθεδαιωτικὸν τῆς ἀξίας του.

Ἡ ἰταλικὴ ἐπίδρασις εἰς τὴν «Ἐὐμορφὴν Βασκαπούλαν» διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τῶν ἐνδεκασύλλαβων στίχων, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ ποιητής. Ὁ στίχος οὗτος ὁ ἐμφανιζόμενος διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἐντεχνον ποίησιν εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν μετὰ Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα¹, χρησιμοποιεῖται πολὺ ἀπὸ τοὺς Κρήτας ποιητὰς τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ διαδίδεται ὥστε νὰ γίνῃ πλέον συνηθὴς εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν². Ἐὰν δὲ εἰς τὰ ἀρχαιογλωσσα ποιήματα ὁ ἐνδεκασύλλαβος προέρχεται ἀπὸ τὴν μίμησιν τοῦ Σαπφίτου μέτρου, εἰς τὰ ποιήματα εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν εἰσῆχθη ἐξ ἰταλικῆς ἐπιδράσεως, διότι οἱ ποιηταὶ αἱ χρησιμοποιήσαντες αὐτὸν εἶναι οἱ ἔχοντες περισσότερον φανερὰν τὴν ἰταλικὴν ἐπίδρασιν κατὰ πάντα.

Ἱστορία Ἑβραιοπούλας τῆς Μαρκάδας. — Τὸ διηγηματικὸν ποίημα, τὸ φέρον τίτλον «Ἱστορία Ἑβραιοπούλας τῆς Μαρκάδας» ὑπὸ λογοτεχνικὴν ἔποψιν εἶναι βεβαίως κατώτερον παντὸς λόγου, ἀλλ' ὡς μνημεῖον γραπτὸν τοῦ ποιητικοῦ αὐτοῦ εἴδους

δημοσιεύσασαν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Legrand ἐκδοθέντα. «Ἀπόκοπον» τοῦ Μπεργαῆ εἰς Collection de Monuments etc N° 9 Paris 1870. pp. 42-43. Εἰς τὴν κρίσιν του ταύτην ὁ Gidel λέγει: Δὲν ἀποφεύγω νὰ σημειώσω ὁμοιότητά τινα μεταξὺ τοῦ τόνου τῶν τροβαδούρων καὶ τοῦ τῆς ποιήσεως ταύτης. Εἶναι ὁ ἴδιος τρόπος εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς φύσεως καὶ τὴν περιγραφὴν αὐτῆς. Ὑπάρχει τοιαύτη ἀπεικόνισις, ὥστε θὰ ἤθναμίην, εἴαν εἶχον χώρον, νὰ συγκρίνω τοὺς ἀκολουθοῦσας στίχους τοῦ ποιητοῦ Marcabrus... Ὑπάρχει ἐνταῦθα πνεῦμά τι συγγενείας. Εἶναι ἡ αὐθόρμητος ἐμπνευσις λαϊκῆς ποιήσεως εἰς τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τῆς — Ἐνθουσιαστικῶς ἔγραψε περὶ τοῦ ποιήματος καὶ ὁ ἱστορικὸς Κ. Πικερρηγόπουλος εἰς «Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Τόμος Ε' Μέρος Β'». Ἐκδόσις 5ῃ Ἀθήναι 1925 σελ. 160. — Ἴδε καὶ Histoire de la Littérature Grecque Moderne par D. C. Hesseling Traduite du Néerlandais par N. Pernot. Paris, Société d'Édition «Les Belles Lettres» 1924. in 16° pp. 7-8.

1. Ἴδε σελ. 59 τοῦ παρόντος τόμου.

2. Πλὴν τοῦ ἐνδεκασύλλαβου στίχου εἰς τὴν «Ἐὐμορφὴν Βασκαπούλαν» ὑπάρχει, ὡς ἐσημείωσα ἤδη εἰς σελ. 183, καὶ ὁ δεκατρισύλλαβος, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται γενικῶς ὡς ἐφευρεθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Πολυλά καὶ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεὶς εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν.

εἶναι ἀξιὸν προσοχῆς τινος, διότι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δειγμὰ τῆς τροπῆς, τὴν ὁποῖαν εἶχε λάβει ἡ ἐπική ποίησις μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ τῆς καταπτώσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν περιήλθεν αὕτη ἐφ' ὅσον ἐξηγηθῆνιζε ἡ παράδοσις τῆς ἐμμέτρου μυθιστορικῆς ἀφηγήσεως. Ἐπὶ πλέον τὸ ἀτεχνον μᾶλλον καὶ κάπως ἀνοῦσιον ἔμμετρον αὐτὸ διήγημα¹ περιέχει λεπτομερείας τινὰς, χαρακτηριστικὰς ἰδεῶν καὶ ἀντιλήψεων θρησκευτικῶν, αἱ ὁποῖαι γενικῶς ἐπεκράτουν τότε καὶ ἐπὶ μακρὸν κατόπιν. Τὸ διηγηματικὸν τοῦτο στιχοῦργημα, ἀποτελούμενον ἐξ 810 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων στίχων, ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, προσφιλὲς ἀνάγνωσμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ διακόσια περίπου ἔτη, διότι κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἐξεδόθη πολλάκις². Ὁ ποιητὴς του εἶναι ἀγνώστος. Ὑπόθεσίν του ἔχει τὴν ἀφήγησιν ἀπλῆς τινος ἐρωτικῆς ἱστορίας, ἀνάμικτον μὲ θρησκευτικὸν φανατισμὸν, ἢ μᾶλλον ἀντισημιτισμὸν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καὶ τὸν χαρακτηριστικὸν τόνον τοῦ στιχοῦργήματος. Ἄλλως τε ὁ ἀνώνυμος στιχοῦργός φροντίζει ὁ ἴδιος νὰ καταδείξῃ τὸ

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ποιήματος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καὶ περίληψιν τῆς ὑποθέσεώς του, ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἱστορία Ἑβραιοπούλας τῆς Μαρκάδας, τὴν ὁποῖαν, εἰς τοὺς καχῆζ' χρόνους μηνὶ Ιουλίου 15', ἔκλεψε κρυφίως ἀπὸ τοῦ γοναῖς τῆς, ὁποῦ ἐκᾶθονταν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τόπον λεγόμενον Φανάρι, ἕνας νέος Ἀρβανίτης λεγόμενος Ἀῆμος, καὶ πηγαίνοντας εἰς τὴν Οὐγκροβλαχίαν, τὸν ἐτίμησεν ὁ αὐθέντης τοῦ τόπου περισσά, καὶ τοῦ τὴν ἔδωσεν εἰς γυναῖκα. Ἐνετίησιν, αχῆη'. (Σχῆμα 8ον σελ. 31).

2. Πρώτη ἐκδοσις τοῦ ποιήματος εἶναι ἡ ὡς ἄνω τοῦ 1668. Δευτέρα ἡ τοῦ 1683 ἐπίσης εἰς τὴν Ἑνετίαν. — Ὁ Ἀλέξ. Ἑλλάδιος εἰς τὸ βιβλίον του: Status Praesens Ecclesiae Graecae etc. pag. 11 ἀναφέρει ἐκδοσιν γενομένην εἰς τὴν Βλαχίαν. Εἰς τὸ κεφάλ. II τὸ φέρον τίτλον: De Typographia in Walachia et de libris ibi impressis, γράφει: «sub cuius auspiciis (δηλαδὴ τοῦ Serbanus Boëbodas ἦτοι τοῦ ἡγεμόνος Στεφ. Καντάκουζηνου) Marcada edita est, versibus politis», δίδων καὶ ὀλιγόλογον περίληψιν τῆς ὑποθέσεως. Ὁ Ἑλλάδιος δὲν ὀρίζει χρόνον ἐκδόσεως. Δύναται ὅμως νὰ τεθῇ οὗτος μεταξὺ τοῦ 1680 καὶ 1688. — Ἄλλαι γνωσταὶ ἐκδόσεις εἶναι αἱ τοῦ 1808, 1858 καὶ 1868 ἅπασαι ἐν Ἑνετίᾳ. — Τὸ ποίημα ἐξέδωκε καὶ ὁ E. Legrand εἰς Recueil de Poëmes Historiques en grec vulgaire etc. p. p. 129.—189, ἀνατυπώσας αὐτὸ ἐκ τῆς α' ἐκδόσεως μετὰ διορθώσεων τοῦ κειμένου, ὅχι ὅμως καὶ ἐπιτυχῶν δλων.

διαπνέον αὐτὸν πνεῦμα τοῦ ἀντισημιτισμοῦ μετὸν «Πρόλογον εἰς τὴν Ἱστορίαν», ὁ ὁποῖος ἔχει ὡς ἑξῆς :

Θεὸ ἀφέντη μου Χριστέ, πῶδωσες τὴν ζωὴν μου,
καὶ χάρισες καὶ τὴν ψυχὴν, δύναμι σιὸ κορμίν μου,
ἐλοφύχως σοῦ δέομαι, ὁὸς φώτιοι καὶ γνῶσι
καὶ δύναμιν σιὰ χέρι μου, καλὴ καρδιὰ καμπόση,
γιὰ νὰ μπορέσ' ὁ δοῦλός σου νὰ γράψω μιὰ ρημάδα
καὶ νὰ φημισῶ σ' ἅπαντα Ἐβραῖαν τὴν Μαρκάδα.
Τὸ πῶς αὐτήν τὴν ἔκλεψεν ὁ Δῆμος Ἀρβανίτης,
καὶ λυπηθῆκαν περισσὰ αὐτοῖνοι οἱ γονεῖς της,
γιατὶ τὴν εἶχαν οἱ ἄθλιοι καὶ ἀρραβωνιασμένῃ,
καὶ χάνοντάς την ἔμειναν περισσὰ ἄτροπιασμένοι
κι' ὄχι μόνον οἱ ἑδικοὶ, ἀμὴ μικροὶ μεγάλοι,
γυναῖκες, λέγω, καὶ παιδιὰ ἔλαβαν πλείσια ζάλη.
Ἐξω μεριά τὰ σπῆτια τους νὰ ἔβγουν δὲν ἀποκοιτοῦσαν,
γιατὶ Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοὶ αὐτοὺς ἀναγελοῦσαν
γυναῖκαις τῶν Ἀρβανιτῶν ὅλοι τοὺς ἐφωνάζαν,
κ' εἰς ταῖς στράταις ἀπὸ παντοῦ αὐτοῦνους ἐπειράζαν,
ὅτι αὐτοῖνοι ἄπιστοι ἀπὸ τὴν πονηριά τους
τὴν γνῶσιν τους ἐχάσαν καὶ ἀντὶ τὰ λογικά τους
κι' ὡσὰν ὀποῦναι σιὸ καλὸ ὅλοι τους τυφλωμένοι
εἰς τὸν κόσμον τὸν ἅπαντα φαίνονται πομπιωμένοι.
γιατὶ τὸν κύριον Χριστὸν αὐτοῖνοι δὲν πιστεύσαν,
ἀμὴ τὸν βδελυρὸν θεὸν ἀντίχριστον γυρεῦσαν,
καὶ τότε παντεχάηουσι γιὰ νὰ τὸν προσκυνήσουν,
καὶ βασιλέα ἄξιον νὰ τὸν ἀνακηρύξουν
μὰ δὲν ἤξεύρουν οἱ μωροὶ πῶς θεὸς νὰ κολασθοῦσι
καὶ μὲ περισσὰ δάκρυα πάντοτε νὰ θρηνοῦσι κτλ.

Μετὰ τὸν πρόλογον αὐτὸν ἀρχίζει ἡ ἱστορία τῆς Μαρκάδας, τῆς ὁποίας παραθέτω περίληψιν :

Νέος τις Ἑπειρώτης, Ἀλβανὸς τὸ γένος, χριστιανὸς τὸ θρήσκευμα, Δῆμος τὸ ὄνομα, προσφιλὴς εἰς ὅλους καὶ ἀρτοπώλης τὸ ἐπάγγελμα εἰς τὸ Φανάρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶδεν ἡμέραν τινὰ τὴν ἐκεῖ πλησίον κατοικοῦσαν ὠραιότατην καὶ πλουσίαν Ἐβραιοπούλαν Μαρκάδα. Τὴν ἐρωτεύεται ἀμέσως ἐμμανῶς, ἐνῶ συγχρόνως σκέπτεται, ὅτι εἶναι κρίμα μέγα νὰ μὴ πιστεύῃ εἰς τὸν Χριστὸν διὰ τοῦτο, ἅμα ἐνόησεν ὅτι καὶ ἐκείνη ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ἔρωτά του, ἀποφασίζει νὰ τὴν ἀπαγάγῃ, νὰ τὴν κάμῃ, χριστιανὴν καὶ σύζυγόν του. Ἡ Μαρκάδα, ὡς νὰ εἶχεν ἀπὸ πολλοῦ τὴν ἀπόφασιν νὰ γίνῃ χριστιανὴ καὶ περιέμενε μόνον

τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ, εἰς τὴν πρώτην συνάντησίν της μετὸν Δῆμον δέχεται τὰς προτάσεις τούτου μετὰ μεγάλης προθυμίας. Ἀμέσως δὲ καταστρώνεται καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἐκουσίας ἀπαγωγῆς, ἡ ὁποία καὶ ἐκτελεῖται μετὰ ἐπτὰ ἡμέρας μετὰ τὴν βοήθειαν ἐξαδέλφου τινος τοῦ Δήμου, Γκίνη, καὶ ἄλλων νέων συμπατριωτῶν του. Ἡ Μαρκάδα δραπετεύει τῆς πατρικῆς οἰκίας διὰ πλοιαρίου ὁδηγηθέντος ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Δήμου ἀμφότεροι δὲ μετ' ὀλίγον ἀποβιβάζονται εἰς τὴν θέσιν Ἀἰθασαλί, ὅπου ἀνέμενον ἀμπεῖα καὶ συνοδεῖα ἐξ εἴκοσι καὶ πέντε νέων Ἀλβανῶν, ἀνδρῶν καὶ πανόπλων καὶ ἐφιππων. Ἡ συνοδεῖα τίθεται εἰς πορείαν :

Δώδεκα ἄνδρες πήγαιναν ὀμπρὸς εἰς τὸ ἀμάξι
καὶ δώδεκα ὀπίσω του μετὰ ὄρδινιά καὶ τάξι.
Ἄπ' ὅλους ὀμπροστέτερα ὁ Δῆμος περπατοῦσεν
καὶ ὡς λέων ἀνδρείοτατος ἐδῶ κ' ἐκεῖ θωροῦσεν.
Ἄσπρ' ἄλογον καθάλλικεν καὶ ὡς ἀετὸς πετοῦσεν
ποῦ ἢ φύσις ἄλλ' ὡς αὐτὸ νὰ κάμῃ δὲν μποροῦσεν
τὸν λαιμόν του ἐκύμαινε τὴν κεφαλὴν κουνούσας,
μετὰ τὰ χιλιμντρίσμα τὸν κόσμον ἐξυπνοῦσας
ὁ καλὸς τὸν καλλίτερον ἀπάνω του βασίτουσε,
πρῶμμα ποῦ τύχη ἔπο πολλῆς νὰ σμίξῃ πολεμοῦσε.
Ὁ Δῆμος σιὸ κεφάλι του εἶχεν ἕνα φρακιόλι
ἀπὸ μετάξι κόκκινο π' ἀγόρασεν στὴν Πόλι
καὶ φόρεμα γαλάζιον ἦτον ἐνδεδυμένος,
καὶ ἀπὸ μέσα μετὰ ὄραπα πολλὰ καλὰ ζωσμένος
σιτὴν δεξιὰν ἐκράτειεν ἕνα μακρὸ κοντάρι,
κι ὀπίσω εἰς τὴν μέσην του σαῖταις μετὰ δοξάρι
σιὸ πλάγι του ἐκρέμετον μία χρυσοῦ μαχαίρα
ὅπου μόνος ἤξευρε νὰ παίξῃ μετὰ τὴν χεῖρα
τὰ ἄρματα ἀπάνω του ἔστραφταν καὶ ἤχοῦσαν
κ' οἱ νέοι ἀπ' ὀπίσω του μετὰ τάξι κολουθοῦσαν.

Ἐνῶ ὁ μεταβληθεὶς εἰς μεσαιωνικὸν ἱππότην ἀρτοπώλης Δῆμος καὶ οἱ φίλοι του μετὰ τῆς ἀπαχθείσης φεύγουν μακρὰν, ἡ μήτηρ τῆς Μαρκάδας, μόλις ἐξύπνησε τὴν πρώτην, ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀπουσίαν τῆς κόρης της. Μὴ λαμβάνουσα ἀπόκρισιν εἰς τὰς φωνάς της, τρέχει παντοῦ ἀναζητοῦσα αὐτήν (ὁ πατήρ ἔλειπεν εἰς ἐμπορικὴν περιόδειαν). Ἐρωτᾷ τοὺς γείτονας, ἀλλὰ κανεὶς δὲν δύναται νὰ τὴν πληροφορήσῃ. Τότε ὑποπτεύεται μήπως

ἐπνίγη εἰς τὸν λιμένα καὶ ἀρχίζει τοὺς θρήνους. Συναθροίζονται ἄλλαι Ἑβραῖαι πολλαὶ καὶ θρηνοῦν μαζί της. Ἀνατίθεται εἰς δού-
 τας νὰ ἐρευνησοῦν εἰς τὴν θάλασσαν δι' ν' ἀνεύρουν τὸ πτώμα
 τῆς πνιγείσης. Ἐνῶ ὅμως ἡμῆτηρ τῆς Μαρκάδας καὶ αἱ Ἑβραῖαι
 γειτόνισσαι θρηνοῦν, σπεύδουν δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἑβραῖοι,
 θρηνοῦντες καὶ αὐτοί, καὶ καταλαμβάνοντες τὰς πέριξ ὁδοὺς ὥστε
 νὰ καταστῇ δύσκολος ἡ κυκλοφορία, γίνεται γνωστὴ καὶ ἡ κατὰ
 τὴν ἰδίαν νύκτα ἐξαφάνισις τοῦ Δήμου. Οἱ Ἑβραῖοι συνδυάζουν
 τὰς δύο ἐξαφανίσεις καὶ ἀπὸ μερικὰς ἄλλας ἐνδείξεις ἀνακαλύ-
 πτουν τὴν ἀλήθειαν. Καταλαμβάνονται ὑπὸ ζάλης καὶ μὲ τὴν
 ἀπόφασιν νὰ ἀνακαλύψουν τοὺς ἀλληλοσπαχθέντας τρέχουν εἰς
 τὸν χαχάμη των διὰ νὰ τοῦ γνωστοποιήσουν τὰ συμβάντα :

*Τριγύρω γύρω κάθισαν, ὡς κόρακες μαυρίζαν
 καὶ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον του μὲ λύπη μουρμουρίζαν.
 «Ἄϊ, αἶ εἰς τὴν ντροπὴ ποῦ πάθαμεν οἱ δόλιοι,
 ποῖος πλέον ὑπὸ ἡμᾶς μπορεῖ νάγαι εἰς τὴν Πόλι;
 Τοῦρκοι, Ρωμιοὶ καὶ Ἀρμενοὶ ἡμᾶς θέλουν γελᾶει,
 εἰς ταῖς στράταις ἀπὸ παντοῦ «Μαρκάδα αἶ αἶ».
 τ' εἶν' τὸ κακὸν ποῦ πάθαμεν ἀπὸ ἕναν Ἀρβανίτη,
 ὄχι κανέναν ἄνθρωπον, ἀμὴ πρωμοπωλήτην.
 Ἄϊ τὴν σκύλα τὴν ἄθρον, τί ζάλη μᾶς ἐποίησε,
 καὶ τὰραξε τὸν Ἰσραήλ, κ' εἰς βάσανα τὸν θῆκε!»*

Ἡ Συναγωγὴ ἐγέμισεν ἀπὸ Ἑβραίους. Ὁ χαχάμης ἀκούσας
 τὰ συμβάντα, ταρασσεται καὶ σκέπτεται ἐπ' ὀλίγον· εἶτα ὁμιλεῖ
 πρὸς τὸ πλῆθος καὶ ἀφοῦ τονίσῃ, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ὑπῆρξαν πάν-
 τοτε ἐχθροὶ των, συνιστᾷ νὰ μὴ λυποῦνται, διότι εἶναι εὐκόλον
 νὰ ἐκδικηθοῦν. Συμβουλεύει ν' ἀποταθοῦν πρὸς τὰς Τουρκικὰς
 ἀρχάς, ἀλλὰ μὲ τὰς χεῖρας γεμάτας ἀπὸ χρυσοῦν· ἀνάγκη νὰ ἐξο-
 δεύσουν πολλὰ διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκδίκησίν των· ὁ Τοῦρκος
 δικαιόγει εὐκόλως πάντα πληρώνοντα γενναίως. Οἱ Ἑβραῖοι ἀκο-
 λουθοῦντες τὴν συμβουλήν τοῦ Χαχάμη ἐφοδιάζονται μὲ «πουγ-
 γία» καὶ κατευθύνονται πρὸς τὸν καϊμακάμη, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξι-
 στοροῦν τὰ γενόμενα. Οὗτος, δεχθεὶς τὰ προσενηχθέντα διὰ τὸν
 κόπον του τριάκοντα πουγγία, ἀποστέλλει ἀνθρώπους του, δώδεκα
 ἐκ τῶν μᾶλλον ἀνδρείων, διὰ νὰ εὔρουν τὴν Μαρκάδα καὶ συλ-
 λάβουν τὸν ἀπαγωγέα. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἀφοῦ διέτρεξαν πολλὰ
 χωρὶα χωρὶς ν' ἀνακαλύψουν τίποτε, ἀποφασίζουσι νὰ ἐπιστρέ-

ψουν. Ἀφίππευον εἰς σκιερὸν μέρος διὰ νὰ ἀναλάβουν ἀπὸ τὸν
 κάματον καὶ ἐκεῖ καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ὕπνου. Τότε ἐπέρχον-
 ται κρυφίως ληστεὶ, οἱ ὅποιοι ἀρπάζουσι τὰ ἀλογά των μὲ τὰ
 ἐφίππια καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν ὄπλα. Οἱ ἀνδρεῖοι τοῦ καϊμακάμη
 ὅταν ἐξύπνησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἀντελήφθησαν τὴν κλοπὴν τῶν
 ἀλόγων των καὶ τῶν ὄπλων των ἐκσποῦν εἰς ὕδρεις καὶ κατάραι
 κατὰ τῶν Ἑβραίων καὶ ἀποφασίζουσι νὰ ζητήσουν ἀπὸ αὐτοὺς
 τὴν ἀξίαν τῶν κλαπέτων. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἐπιστρέφουσι
 εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκθέτουσι εἰς τὸν καϊμακάμη τὰ συμ-
 βάντα εἰς αὐτοὺς. Ὁ καϊμακάμης καλεῖ τὸ ἑσπέρας τοὺς Ἑβραι-
 οὺς καὶ τοὺς ἐκφράζει τὴν λύπην του, διότι δὲν εὐρέθη ἡ
 Μαρκάδα.

*Ἐγὼ, λέγει, οἷς ἔκαμα ἐκεῖνο ποῦ ἐτάξα,
 μόν' ἰδῆτε τοὺς ἀνθρώπους μου στὴν στράταν τὸ ἐπράξα'
 τὰ ἀλογά τους κλέψασι, καὶ πρέπει νὰ ἰδῆτε
 διὰ νὰ τὰ πληρώσετε καὶ ἀλλέως μὴν ποιῆτε.*

Οἱ Ἑβραῖοι ἀναγκάζονται νὰ πληρώσουν καὶ περίλυποι ἐπι-
 στρέφουσι εἰς τὰς οἰκίας των. Ἡ φήμη τῶν γενομένων διαδίδε-
 ται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ Ἑβραῖοι γίνονται ὁ περίγελως
 ὄλων· δὲν τολμοῦν πλέον νὰ ἐξέλθουν εἰς τὰς ὁδοὺς, διότι ὑφι-
 στανται εἰρωνικὰς ἐπιθέσεις, ἀλλὰ πολλάκις καὶ τὰ κτυπήματα
 μικρῶν καὶ μεγάλων. Διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν καὶ ἀπὸ τὴν νέαν αὐ-
 τὴν συμφορὰν ἀπευθύνονται καὶ πάλιν πρὸς τὸν καϊμακάμη, ζη-
 τοῦντες τὴν προστασίαν του, ἡ ὁποία ἐξαγοράζεται μὲ ἀφθονον
 χρῆμα. Τάσσονται φρουροὶ εἰς τοὺς δρόμους διὰ ν' ἀποτρέπουν τὰ
 πειράγματα καὶ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Χριστιανῶν.

Ἐνῶ συνέβαινον ταῦτα μὲ τοὺς Ἑβραίους, ὁ Δῆμος μὲ τὴν
 Μαρκάδα καὶ τὴν λοιπὴν συνοδείαν διέρχονται ἀνενόχλητοι τὰς
 Τουρκικὰς χώρας καὶ κατευθύνονται πρὸς τὴν Βλαχίαν. Φθάνουσι
 εἰς τὸ Βουκουρέστι. Ὁ Δῆμος μεταβαίνει κατ' εὐθείαν εἰς τὸ
 ἀνάκτορον τοῦ ἡγεμόνος Κρατῆζᾶ καὶ ζητεῖ νὰ παρουσιασθῇ
 πρὸς αὐτὸν διὰ νὰ τὸν προσκυνήσῃ. Ὁ ἡγεμὼν τὸν δέχεται καὶ
 ὁ Δῆμος τοῦ ἐξιστορεῖ τὰ κατ' αὐτόν. Προσάγεται καὶ ἡ Μαρ-
 κάδα καὶ τὰ κάλλη της γεννοῦν τὸν θαυμασμόν. Ἀποφασίζεται ἡ
 βάπτισις τῆς Μαρκάδας νὰ γίνῃ μεγαλοπρεπῶς. Ὁ ἡγεμὼν κα-
 λεῖ τοὺς πάντας, ἄρχοντας καὶ λαόν, εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ

«βριβόδα Μιχάλη,» όπου θά βαπτίσῃ ὁ ἴδιος τὴν Ἑβραϊοπούλαν. Ἡ νεοφώτιστος ὀνομάζεται Ζαφείρα. Μετὰ τὸ βάπτισμα κατευθύνονται πάντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, όπου παρατίθεται μεγαλοπρεπὲς γεῦμα. Τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὸ βάπτισμα γίνονται καὶ οἱ γάμοι τῶν δύο νέων. Οἱ ἄρχοντες τῆς Βλαχίας προσφέρουν δῶρα πλουσιώτατα, ὃ δὲ ἡγεμῶν, ὃ ὁποῖος ἀντήλλαξε καὶ τοὺς νυμφικούς στεφάνους, χαρίζει εἰς τὸν Δῆμον τρία χωρία καὶ τριακόσια παλληκάρια διὰ νὰ τὰ ἔχη ὑπὸ τὰς διαταγὰς του. Ἐπακολουθοῦν ἄλλα γεύματα καὶ ἑορταί.

*Ἐκτὸς ὁ Δῆμος κορσέθηκε ἰσὺν ἀνδρειωμένος
καὶ ἔμεινεν εἰς τὴν Βλαχίαν πολλὰ ἐπαινεμένος.*

Ὁ ἄγνωστος στιχουργὸς τῆς ἐρωτικῆς αὐτῆς ἱστορίας, τῆς πλήρους ἀντισημιτικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπήχησις ἐπικρατουσῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδεῶν καὶ σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο διαφορετικῆς θρησκείας λαῶν, φαίνεται ὅτι εἶχεν ὑποστῆ ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀναγνώσεως τῶν εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν παλαιότερων ρωμαντικῶν μυθιστορικῶν ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τότε τὰ συνήθη ἀναγνώματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Λειπομέρειαί τινες τῆς ἑμμέτρου αὐτῆς διηγήσεως μαρτυροῦν τοῦτο. Καὶ ὑπὸ τὰς δύο ταύτας ἀπέψεις ἡ «Ἱστορία τῆς Ἑβραϊοπούλας» εἶναι ἀξία προσοχῆς τινος, μολονότι δὲν ἔλειψαν δι' αὐτὴν καὶ οἱ ἔπαινοι, οἱ ὁποῖοι τὴν παρουσιάζουν ὡς ποιητικὸν ἀριστεύρημα¹. Ἀξία προσοχῆς εἶναι κατὰ τι καὶ ἡ γλῶσσά της².

1. Ὁ ἐκδῶσας τὸ ποίημα διὰ δαπάνης του τυπογράφος ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἀναγνώστας λέγει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Ὁ ἀξιοπαίνοτος Δῆμος εἰς τὴν τόλμην καὶ μεγαλοψυχίαν ἐστάθη ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς παλαιούς ἀθλητάς, μάλιστα δὲ εἰς τὴν σωφροσύνην τολμῶ εἶπεν καὶ ὑπὲρ ἐκείνους. Ἀμὴ, μὲ τοῦτο δλον ἤθελε οὐσίαι τὸ ἐπαινετόν του ὄνομα, ἀν δὲν ἀξιόνετό τινος γραφῆς διὰ ν' ἀφυσίωσῃ εἰς τὰς ἀκοὰς σας τὴν ἀνδραγαθίαν του. Μὴ παραξενεύσθε, ὡ φιλιαναγνώσταί, θαρρῶντας μικρὸν τὸ ἔργον ὁποῦ αὐτός ἐκαμην, ἀμὴ στοχασθῆτε πόσῃν δυσκολίαν καὶ κίνδυνον ἐπέραςε διὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ, καὶ τότε θέλτε τὸν εὖρει ὄχι τόσον ὁμοιον τοῦ ποτὲ Ἰάσωνος, ἀλλ' οὐδέ πολὺ ἐλάττονα τούτου. — Ὁ δὲ Ἄλεξ. Ἑλλάδιος εἰς τὸ προμνημονευθὲν βιβλίον του Status Praesens etc. σελ. 11-12 κρίνει τὸ ποίημα: Liber sane et linguae et versuum et historiae leporebus elegantissime adornatus, ut nihil dicam de pio modestoque inibi comprehenso amore, que occasione etiam

Ἄλλ' ἀν τὸ στιχοῦρημα αὐτὸ στερῆται λογοτεχνικῆς τινος ἀξίας, διὰ τὴν ἱστορίαν τουλάχιστον δὲν δύναται νὰ εἶναι ὅλως ἀδιάφορον. Τὸ ἀναφερόμενον ὄνομα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Καρατζᾶ δύναται δικαίως νὰ ξενίσῃ τὸν ἱστορικόν. Τὸ στιχοῦρημα ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577 καὶ 1678, ἐνῶ ἡγεμῶν μὲ τὸ ὄνομα Νικόλ. Καρατζᾶς παρουσιάζεται κατὰ πρῶτον μόνον περὶ τὸ 1782 καὶ κατόπιν περὶ τὸ 1789 ὁ Δημ. Καρατζᾶς· τοῦτο προφανῶς ἀποτελεῖ ἀληθὲς μυστήριον¹.

Μὲ τὸ στιχοῦρημα «Ἱστορία Ἑβραϊοπούλας τῆς Μαρκάδας» κλείει καὶ ἡ μικρὰ αὕτη σειρά τῶν ἐπικῶν καὶ ἐπικολυρικῶν ποιημάτων, διότι δὲν ἐμφανίζονται πλέον ἄλλαι τοιαῦται ἑμμετροὶ διηγήσεις, ἰσως ἐπειδὴ δὲν ἐγράφησαν ἢ καὶ ἀν ἐγράφησαν

Judaeorum stultitiae et mores mirifice exponuntur. Αἱ κρίσεις αὗται μαρτυροῦν πόσῃς ὑπολήψεως ἔχαιρον τότε τὰ τοιαῦτα ἔργα καὶ πῶς γενικῶς ἀντελαμβάνοντο τὴν ποιήσιν καὶ ἄνδρες οὐχὶ συνήθους μορφώσεως, ὡς ὁ Ἑλλάδιος.

2. Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ ἐπανεπιλημμένη χρῆσις τῆς λέξεως *κουρτέσα*. Ἡ λέξις αὕτη συνήθως εἰς τὰ παλαιότερα ποιητικὰ ἔργα, ἐρωτικῆς κυρίως ὑποθέσεως, συνηθεστάτη δὲ εἰς τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ἑρμηνιακοῦ καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Θηογίδος τοῦ Βοκκαλιού, φαίνεται περιπεσοῦσα εἰς ἀχρηστίαν μετὰ τὸν 16ον αἰῶνα.

1. Ὁ E. Legrand εἰς α', 2, II. 246-247, στηριζόμενος εἰς τὴν μνείαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Καρατζᾶ παρατηρεῖ, ὅτι ἡ χρονολογία 1678 τῆς πρώτης ἐκδόσεως καὶ 1688 τῆς δευτέρας, διότι καὶ εἰς αὐτὴν ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Καρατζᾶς, θὰ εἶναι λαθησμέναι, ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἡγεμονεῦσι ἀκόμη κανεὶς μὲ τοιοῦτον ὄνομα. Ἄλλ' ἀφοῦ ἔχομεν τὴν μνείαν τοῦ ποιήματος, ὡς τυπωθέντος ἐν Βλαχίᾳ, εἰς τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1714 βιβλίον τοῦ Ἑλλάδιου, ὃ ὁποῖος ὡς φαίνεται τὸ εἶχεν ἀναγνώσει, διότι καὶ τὸ κρίνει οὐδεμίαν πλέον δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφισβησία περὶ τοῦ ἀληθοῦς τῆς χρονολογίας καὶ τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων. Τὸ ποίημα πάντως εἶχεν ἐκδοθῆ πρὸ τοῦ 1714 εἴτε ἀπαξ, εἴτε πολλάκις ἀδιάφορον. Τὸ ὄνομα λοιπὸν Καρατζᾶς ὡς ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας ἀναφέρεται καὶ πρὸ τοῦ 1782, ὅτε τὸ πρῶτον ἡγεμονεῦσε Καρατζᾶς. Βεβαίως εἶναι δικαία πᾶσα γεννημένη ἀπορία. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ σχηματίσωμεν δύο ὑποθέσεις: Ἡ ὅτι ὁ ποιητὴς γράφων τὴν φανταστικὴν ἱστορίαν τῆς Μαρκάδας—παρ' ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις του ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἀληθὴς—ἐπλασε καὶ φανταστικὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Καρατζᾶν, λαθὼν τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν γνωστὴν τότε καὶ ἰσχύουσαν οἰκογένειαν τῶν Καρατζᾶδων τοῦ Φαναρίου, ἢ ὅτι ἡ προσωνομία αὕτη (τουρκιστὶ Καρατζᾶς σημαίνει δορκᾶς) εἶχε δοθῆ καὶ εἰς τὸν τότε ἡγεμονεῦοντα Σερμπάνον. Πιθανωτέρα ὁμῶς, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι ἡ πρώτη ὑπόθεσις.

τινες παρέμειναν άγνωστοι ως μηδέποτε ἰδοῦσαι τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. Ἄλλως τε ἐφ' ἑσὸν παρήρχοντο οἱ αἰῶνες, οὔτε ἡ ἐποχὴ, οὔτε καὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὄροι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ὑπεβόηθουν πλέον διὰ τὴν σύνθεσιν τοιούτων ποιητικῶν ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων, τὰ πλεῖστα, ἂν μὴ καὶ ὅλα, ἐγράφησαν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐνετοκρατούμενας, ἕπερ, ὡς καὶ προηγουμένως ἐτονίσθη, σημαίνει ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα συντέθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία εἰς τὰς ὡς ἄνω χώρας ἦτον ἀπολύτως γνωστὴ. Μόλις ἔληξεν ἡ ἐνετικὴ κυριαρχία εἰς τὰς χώρας ταύτας ἔληξεν ἡ τουλάχιστον ἐξησθένησε κατὰ πολὺ καὶ ἡ ἰταλικὴ ἐπίδρασις. Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἐλθὼν εἰς μεγαλειτέραν γνωριμίαν μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Δύσεως ἕνεκα τῆς συχνότερας πλέον ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν Εὐρώπην, — ὅπου ἡ τοιαύτη διηγηματικὴ ποιησις, ἡ ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὰ μεσαιωνικὰ ἔπη, εἶχε παρακμάσει ἀπὸ πολλοῦ — ἐστράφη πρὸς ἄλλους διανοητικοὺς ὀρίζοντας. Ὅσον βραδέως καὶ ἄτελῶς καὶ ἂν παρηκολούθει τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς Δύσεως, πάντως ὅμως παρηκολούθει αὐτὴν καὶ ἐδέχετο τὰς νέας ἰδέας καὶ νέας ἀντιλήψεις. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ποιά τις τάσις πρὸς διανοητικὴν ἐργασίαν πρακτικώτερου σκοποῦ ἐμφανίζεται ὄλονέν καὶ μεγαλειτέρα προϊόντος τοῦ χρόνου. Καὶ οἱ Ἑλληνες στιχουργοὶ, μορφωμένοι ἢ ἡμίμορφοι, προσέχουν καὶ αὐτοὶ περισσότερο εἰς τὴν γύρω των ζωὴν, καὶ τὰ ὁιαδήποτε ποιητικὰ των δημιουργήματα ἀνήκουν πολὺ ὀλίγον εἰς τὸν καθαυτὸ κόσμον τῆς φαντασίας. Ὁ πρακτικὸς βίος ἐμπνέει αὐτοὺς περισσότερο. Διὰ τοῦτο ὅσον ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ γίνεται ἄπωτέρα, τόσον γίνονται σπανιώτερα τὰ στιχουργήματα ταῦτα μυθιστορικῆς ὕφης, πολλαπλασιάζονται δὲ τὰ ἱστορικοῦ καὶ διδακτικοῦ περιεχομένου ποιήματα. Ἐπὶ πλέον κατόπιν τῆς ἐπὶ μᾶλλον διαδόσεως τῆς παιδείας καὶ τῆς μεγαλειτέρας γνωριμίας μὲ τὴν δύσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς, ἐπέρχεται ὡς φυσικόν τι ἀποτέλεσμα ἡ ἀνάγκη νὰ γνωσθῇ εὐρύτερον καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ πνευματικὴ αὐτῆς ζωὴ διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐπιδίδονται εἰς μεταφράσεις ἔργων λογοτεχνικῶν τῆς Δύσεως παντὸς εἴδους.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ λαὸς ἀνεγίνωσκεν ἀπλήστως, δύνα-

ται τις νὰ εἴπῃ, τὰ μυθιστορικῆς ὕφης στιχουργήματα, παλαιότερα καὶ νεώτερα, ὡς βεβαιόνεται ἀπὸ τὰς πολλαπλᾶς ἐκδόσεις των, ἀλλὰ τὰ ἔργα ταῦτα εὐδεμίαν ἐξήσκουν πλέον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς καθόλου νεοελληνικῆς γραμματείας. Ἡ καλλιεργηθεῖσα — ὀλίγον ἢ πολὺ, καλῶς ἢ κακῶς ἀδιάφορον — ἐπὶ πέντε περίπου αἰῶνας ποιησις αὕτη δὲν εὑρίσκει πλέον τοὺς προθύμους νὰ τὴν συνεχίσουν καὶ οὕτως ἐπήλθεν ἡ φυσικὴ ἄλλως τε παρακμὴ τῆς.

Τὰ ἱστορικὰ ποιήματα.

Ἡ σύνθεσις ἱστορικῶν ποιημάτων κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ὑπῆρξεν ὀπωρῶδηποτε πλουσία. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀλογνὲν ἐρχομένων εἰς φῶς τοιοῦτων ποιημάτων μαρτυρεῖ πόσον τὸ εἶδος ἐκαλλιεργεῖτο. Ἡ καλλιέργεια αὕτη δὲν ἐξησθῆνησε καθόλου καὶ κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν ὡς ν' ἀπετέλει συνέχειαν μακρᾶς παραδόσεως. Τὸ φαινόμενον ἄλλως τε δὲν εἶναι δυσεξηγήτητον. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα πάντοτε καὶ εἰς ὅλας τὰς φιλολογίας ὑπῆρξαν θέματα προσφιλῆ διὰ τὴν ποίησιν, εἴτε τὴν ἐπικὴν, εἴτε τὴν λυρικήν. Τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνα δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ ἐξαιρέσιν ἢ νεοελληνικὴ ποίησις. Ἐὰν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν πόσον εὐκόλως καὶ ἐξ ὀλιγῶδηποτε ἀφορμῆς στιχοῦρον οἱ Ἕλληνας, ἢ μὴ ἐκμετάλλευσίς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς στιχοῦργικῆς τῶν τάσεως θ' ἀπετέλει κάτι τι ἀληθῶς παράδοξον.

Κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον τὰ ὀλιγῶδηποτε ἱστορικοῦ περιεχομένου στιχοῦργήματα εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν εἶναι πολλὰ· ὁ ἀριθμὸς τῶν παρουσιάζεται ὡς δυσαναλόγως μέγας ἀπέναντι τῶν ἄλλου περιεχομένου στιχοῦργημάτων. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ ποίησις αὕτη δὲν τροφοδοτεῖται μόνον μὲ γεγονότα καθ'αυτὸ ἱστορικά, ἀλλὰ καὶ μὲ ὀλιγῶδηποτε τοιαῦτα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ ἀκόμη βίου, ἐνῶν ἐξ ἄλλου δέχεται εἰς τὴν περιόχην τῆς καὶ περιγραφὴν συμβάντων, μηδεμίαν ἐχόντων σχέσιν μὲ τὸν ἱστορικὸν ἢ τὸν κοινωνικὸν βίον. Τὸ φαινόμενον εἶναι κοινὸν βεβαίως εἰς τὴν ποίησιν ὅλων τῶν λαῶν, ἀλλ' εἰς μεγαλειότερον βᾶθμον παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν. Ἡ ποικιλία ἄλλως τε τῶν θεμάτων τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι βεβαίως τοῦ φαινομένου. Ὅπως δὲν ὑπάρχει λεπτομέρεια τοῦ ἱστορικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ἢ ὅποια νὰ μὴ ἔδωκε τὸ θέμα διὰ δημοτικὸν τραγούδι, οὕτω δὲν ὑπάρχει λεπτομέρεια τοῦ τριπλοῦ αὐτοῦ βίου, τὴν ὅποιαν νὰ μὴ ἐξεμεταλλεύθη καὶ ἡ ἔντεχνος ποίησις, παρεκτείνουσα τὴν ἐκμετάλλευσίν τῆς καὶ εἰς τὰ φυσικὰ ἀκόμη φαινόμενα ἢ καὶ εἰς

ἄλλης φύσεως περιστατικά. Διὰ τὴν πληθωρικὴν δὲ δημιουργίαν τοιοῦτων στίχων δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ τοῦτο. Ὅσον ὀλιγώτερον μορφωμένος εἶναι ὁ θέλων νὰ ἀφηγηθῆ γραπτῶς ἱστορικὸν τι ἢ ἄλλα γεγονότα, τὸ ὅποιον ἔκαμεν εἰς αὐτὸν ἐντύπωσιν, τόσον περισσότερον χρησιμοποιοῖ τὸν ἔμμετρον λόγον. Διὰ τοῦτο τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ποιημάτων, τὰ ὅποια θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀποκαλέσωμεν κάλλιστα ἔμμετρος χρονογραφίαις, εἶναι στιχοῦργήματα ἄτεχνα, στερούμενα πάσης ποιητικῆς ἢ γενικώτερον λογοτεχνικῆς ἀξίας. Πλεῖστα ὅμως ἐκ τῶν στιχοῦργημάτων αὐτῶν, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν ἀληθῆ ἔπη, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔκτασιν τῶν μύθων, περικλείουν τοιαῦτα καὶ τοιαῦτας πληροφορίας, ὥστε νὰ εἶναι πηγὰ ἱστορικῆς πραγματικῶς ἀναμφισβητήτου ἀξίας, μὴ παραβλεπομένης καὶ τῆς λεπτομερείας, ὅτι ὑπὸ τὴν γλωσσικὴν ἐποψίν εἶναι μνημεῖα ὄχι εὐκαταφρόνητα.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀποβαίνει εὐνόητον, ὅτι εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, εἰς τὸ ὅποιον ἔδωκα τὸν γενικὸν τίτλον «Ἱστορικὰ ποιήματα», δὲν θὰ ἐξετάσω ὅλην αὐτὴν τὴν ἔμμετρον τριῶν καὶ ἡμίσεος αἰῶνων πεζολογίαν ἱστορικοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ θὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον τῶν στιχοῦργημάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια εἶναι ἄξια τοιαύτης, ὄχι ὡς καθαρῶς λογοτεχνήματα—διότι δὲν εἶναι καθόλου τοιαῦτα—ἀλλ' ὡς ἱστορικὰ καὶ ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα καὶ ὡς ἀποτελοῦντα καὶ ταῦτα μᾶλλον τεκμήρια σημαντικὰ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὴν μακρὰν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον.

Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. — Τὸ γεγονός, τὸ ὅποιον σημειώνει τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ ἐπέφερε τὴν μεγάλην μεταβολὴν εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν κοινωνικὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, δίδει τὸ θέμα διὰ τὸ πρῶτον ἱστορικὸν ποίημα κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον. Τὸ δὲ γεγονός τοῦτο εἶναι ἡ ἄλωσις τῆς πρωτεύουσας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1453. Ὅπως ἔδωκε τὸ θέμα διὰ τινὰ δημοτικὰ τραγούδι, ὁ ὅπως ἀπησχόλησε καὶ τὸν ἔντεχνον λόγον, τὸν τε ἔμμετρον καὶ τὸν πεζόν, εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ

1. Ἴδε εἰς σελίδας 28—30 τοῦ παρόντος τόμου.

τῶν Τούρκων, ἐπιβεβαιώσασα τὴν πλήρη ὑποδούλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, συνετάραξε καὶ συνεκλόνησε τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν, ἣ ὅποια ἐνόησεν ἀμέσως καὶ βαθέως τὴν μεγάλην σημασίαν τοῦ γεγονότος. Ἐπόμενον δὲ ἦσαν, ὅπως ἡ πανελλήνιος αὕτη συναίσθησις τῆς μεγάλης συμφορᾶς εὗρη τὸν ἀντίλαλόν της εἰς πολλοὺς καλλιεργοῦντας τὸν γραπτὸν λόγον. Ἄλλ' ὁ ἀντίλαλος οὗτος εἰς τὴν λογοτεχνίαν δὲν ὑπῆρξεν ἀνάλογος πρὸς τὸν μέγαν κλονισμόν, τὸν ὅποιον ἐδρακίμαζεν ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ. Ἐὰ ἐξιστοροῦντα καθ' ὁλονόηποτε τρόπον τὸ μέγα γεγονός ἔργα εἶναι κατώτερα αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ἴκανός ἀριθμὸς τῶν τριούτων λογοτεχνικῶν — ἅς τὰ ὀνομάσωμεν οὕτω — μνημείων, τῶν στρεφομένων περὶ τὸ γεγονός αὐτό, ἀδιαφύρως τῆς αἰασθήποτε ἀξίας των, ἀποδεικνύει πόσῃ καὶ πόσῃ ἐντύπωσιν ἐπροξένησε τοῦτο εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ πόσον περισσότερο κατενσεῖτο ἡ σημασία του ἐφ' ὅσον παρήρχετο ὁ χρόνος.

Τὸ ἀρχαιότερον τῶν ποιημάτων, τῶν ἐξιστορούντων τὴν πτώσιν τῆς πρωτεύουσας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτῆς, εἶναι τὸ φέρον τὸν τίτλον «Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹» ἢ καὶ δεύτερον τίτλον «Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Τὸ ποίημα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ 1045 δεκαπεντασυλλάβων πότε ἀνομοιοκαταλήκτων καὶ πότε ἁμοιοκαταλήκτων στίχων. Φαίνεται, ὅτι ἐγράφη εὐθύς — ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ὁ ποιητὴς του εἶναι ἀγνωστος. Ἐθεωρήθη ὡς τοιοῦτος ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ ἐκ Ρόδου στιχουργὸς Ἐμμανουήλ

1. Ἡ «Ἄλωσις ἢ Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ A. Ellissen εἰς α', β' σελ. 16—35.—Κατόπιν ὑπὸ τοῦ W. Wagner εἰς β', σελ. 141—170 μετὰ τινων προλεγομένων εἰς σελ. 110—115. Ἀκολουθῶς ὑπὸ τοῦ E. Legrand εἰς γ' 1, σελ. 169—202.—Περὶ τοῦ ποιήματος ἔγραψαν πραγματευθέντες τὸ θέμα των διαφοροτρόπως οἱ α') A. Κοραῆς εἰς «Ἄτακτα» τόμ. 2ος σελ. 2 καὶ ἐφεξῆς τῶν προλεγομένων. β') A. Ellissen ὡς ἀνωτέρω. γ') Ch. Gidel εἰς α' σελ. 66 καὶ ἐφεξῆς. δ') E. Egger : L'Hellénisme en France. Tom. I Paris 1869 in 8o pp. 436—447. ε') Λάμπρος εἰς «Ἐστία» τόμ. 22 (1886) σελ. 822 καὶ ἐφεξῆς στ') Γ. Ν. Χατζιδάκις εἰς α' β', σελ. 536—560). (Μετάφρασις μελέτης του δημοσιευθείσης εἰς Byzantinische Zeitschrift. Band III (1894) σ. 591—598. ζ') K. Krumbacher εἰς α', β, σελ. 111—118.

Γεωργιλλᾶς ὁ Λιμενίτης, μέχρις οὗτου ὁ καθηγητὴς κ. Γεώργιος Χατζιδάκις διὰ λογικῶν καὶ θετικῶν ἐπιχειρημάτων κατέδειξεν, ὅτι ποιητὴς τῆς «Ἄλωσεως» δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ Γεωργιλλᾶς· γνώμη τὴν ὅποιαν εἶχον διατυπῶναι προηγουμένως, ἀλλ' ἄνευ σταθερῶν ἀποδείξεων, καὶ ἄλλοι τινές. Ἡ μόνη πληροφορία, τὴν ὅποιαν ἔχομεν περὶ τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἡ διδομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἴδιου περὶ τὸ τέλος τοῦ στιχουργήματός του :

*Τώρα σκεπάζω τ' ὄνομα καὶ κρύβω τ' ὄνομά μου,
νὰ μὴν τὸ ξεύρουσιν οἱ πολλοὶ τίς ὁ τὰ τοιαῦτα γράμας.
Ἄλλ' ὁμως νὰ γινώσκεται ἑλαίαν ἔχει μαύρη
ὀπού γραφετὸ ποίημα ἔς δεξιὸν μικρὸν δακτύλιν
καὶ εἰς τὴν χεῖραν τὴν ζεσθὴν ἄλλην ἑλαίαν πάλιν,
ισόσταθμα, ἰσόμετρα, ἔς τὴν μέσην τῆς παλάμης·
αὐτὰ τὰ δύο σημάδια ἔχει ἔς τὰ δύο του χεῖρα.
Τὸ ὄνομά μ' οὐ γράφω το διὰ τίποτις ποῦ ξεύρω.*

Τὸ περιεχόμενον τοῦ στιχουργήματος αὐτοῦ δὲν ἀνταποκρίνεται πλήρως οὔτε πρὸς τὸν πρῶτον τίτλον του : «Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως» οὔτε πρὸς τὸν δεύτερον «Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Σχεπεστέρα ἰδέαν τοῦ περιεχομένου δίδει ἡ εἰς περὶ τὸν λόγον περίληψις, τὴν ὅποιαν ὁ ποιητὴς προέταξε τοῦ στιχουργήματός του καὶ ἣ ὅποια ἔχει ὡς ἐξῆς : «Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐχμαλωτίσθη δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔτει αὐγ', μηνὶ Μαΐου καθ' ἡμέραν τρίτην, ὥρα πρώτη τῆς ἡμέρας. Λόγος θρηνητικὸς καὶ θλιβερός καὶ πολλὰ ποιητικὸς καὶ ἀναστεναγμένος περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἰς τὴν βασιλέα καὶ περὶ τὰ

1. Πρῶτος ἐκφράζει ἀμφιβολίας ἂν τὸ ποίημα ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Γεωργιλλᾶ εἶναι ὁ A. Ellissen εἰς α' β, σελ. 12 καὶ κατόπιν διὰ μακροτέρων εἰς Göttingische Gelehrte Anzeigen τόμ. τοῦ 1871 σελ. 1538—1566 καὶ τόμ. τοῦ 1874 σελ. 475—478. Κατόπιν ὁ E. Egger εἰς L'Hellénisme en France etc. διὰ μικρᾶς σημειώσεως εἰς σελ. 489.—Ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς «Ἐστία» τόμ. 22 (1886) σελ. 822.—Ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐξετάσας εὐρύτερον τὸ ζήτημα καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἐξετάσεως ὑπὸ τοῦ A. Ellissen εἰς Göttingische etc. εἰς τὴν μνημονευθείσαν (εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑπόσημειωσιν) μελέτην του ἀπέδειξε σαφῶς δι' ἐσωτερικῶν γνωρισμάτων τοῦ ποιήματος καὶ διὰ γλωσσολογικῶν παρατηρήσεων, ὡς καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως πραγματικῶν περιστατικῶν, ὅτι τὸ ποίημα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἐμ. Γεωργιλλᾶ.

μοναστήρια^ε και τῶν ἀγίων λειψάνων, ρητόρων, ψαλιῶν, ὕμνοποιῶν, διδασκάλων και ἀρχόντων, και περί τῆς συμφορᾶς και αἰχμαλωσίας, ὅπως ἐσυνέβη τῆς ταπεινῆς τῆς Πόλης, και περί τῶν ἀθηνῶν τῆς Φραγκίας, και ἔλα τὰ κουμόνια ἀρχομένου ἀπὸ τὸ πρὸν Φρατζέζους, Ἀγκλέζους, Πορτογαλέζους, Σπάνια, Κατελάνους, Ταλιάνους, Ἀλαμόνους, Οὐγγάρους, Ρωμάνους, Βενετικούς, Γενουθήσους, Σέρβους, Βλάχους, Βουλγάρους και τὰ ἕξῃς, τὰ ὅποια ρήματα γράφονται διὰ στίχου». Μετὰ δὲ τὴν ἱκανῶς ἀσυνάρτητον περιλήψιν ταύτην ἀκολουθεῖ ὁ ἔμμετρος τίτλος και ὁ πρόλογος:

*Διήγησις πάνυ θλιβερῆ, πονετικῆ και πλήρη,
βαβαὶ παπαὶ τῆς συμφορᾶς τῆς Κωνσταντινου πόλης,*

*Νὰ τῶθελεν ὁ ποιητής, ὁ πλάστης τῶν ἀπάντων,
ἀπόστολοι οἱ δώδεκα μετὰ τὴν Θεοτόκον,
τέσσαρες εὐαγγελισταί, τῶν χριστιανῶν ἡ μίσις,
και νὰ μ' ἐδῶκαν λογιισμόν και γνώσιν εἰς ἐτοῦτο,
νάγραφα ἴσως μικρόν, θλιβερόν διὰ τὴν Πόλιν·
διατὶ δὲν ἔχω φρόνησιν και συλλογὴν εἰς τοῦτο,
τὰ γράφω τὴν ὑπόθεσιν ὡς χρὴ και ὡς τυχαίνει
και ὁ Θεὸς ὁ δυνατὸς δοῦδωκε τὴν γνώσιν,
νὰ μὲ φωτίσῃ και ἐμὲ εἰς τὰς πλοκὰς τοῦ στίχου,
και νὰ ποιήσω και ἐγὼ ποίημα τι τοιοῦτον,
νὰ μὴ τὸ βαρεθῇ τινὰς, ἀμμή ὄλονῶν ν' ἀρέσῃ
τὸν νοῦν μου και τὴν γνώσιν μου νὰ τὴν ἐπιστυλώσῃ.
Ὅμως θαρρῶ το εἰς Θεόν, πολλὰ νὰ τὸ ποθῆσω
ὅπου ν' ἀρέσῃ τοὺς πολλοὺς και νὰ τὸ μεταγράψουν,
πολλὰ νὰ τὸ τιμήσουσιν και νὰ τὸ ἀγαπήσουν,
νὰ χύσουν δάκρυα περισσὰ διὰ τὴν πτωχὴν τὴν Πόλιν,
καρδιοαναστενάγματα και κοπετοὺς νὰ δώσουν.
Και τὸ λοιπὸν οἱ ἄρχοντες ἀκούσατέ μοι λόγον·
μικρόν τὸ λέγει ὁ πρόλογος, ἀμμή ἐνι τόσο μέγας,
ὅτι ἐν' τοῦ κόσμου ὁ χαλασμός εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Νῶε.
Και ὅσοι ἀναγινώσκετε τὴν σύνθεσιν τοῦ λόγου,
παρακαλῶ σας το πολλὰ νὰ μὴ τὸ βαρεθῆτε,
ὄλον τὸ διαβάξετε, τελειῶνετε τὸν λόγον,
και ἂν ἠσφάλω πούβετις, μὴ μὲ κατηγορεῖτε,
ὄλοι παρακαλέσατε νὰ ἴδῶ τὴν σωτηρίαν μου,
μὲ τὴν τιμὴν μου διὰ νὰ ζῶ, και ἴδῶ και τὴν ὑγειάν μου.
Ἐδᾶ λοιπὸν ἀκούσατε τὴν σύνθεσιν τοῦ λόγου,
ἀκροαστήτε τὴν ἀρχὴν και τὸ τέλος τοῦ λόγου,*

*διὰ ν' ἀκούσατε θλιβερόν και πονεμένον λόγον,
ὄλοι θαρρῶ νὰ κλάψετε ἢ πολλὰ νὰ λυπηθῆτε κτλ.*

Και ἀπὸ τὸν εἰς τὸ πεζὸν πρόλογον και ἀπὸ τὸν ἔμμετρον φαίνεται, ὅτι ὁ ἄγνωστος ποιητὴς θέλει νὰ ἐξιστορήσῃ τὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως και νὰ θρηνήσῃ τὴν μεγάλην ἐθνικὴν συμφορὰν. Ἀλλ' οὐδὲν ἐκ τῶν δύο τούτων πραγματοποιεῖ εἰς τὸ μακρὸν στιχοῦργημά του. Κυριαρχοῦσα εἰς τοῦτο ἰδέα φαίνεται νὰ εἶναι μᾶλλον ἡ ἐπικλήσις πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης, ὅπως ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῶν Τούρκων και ἀπελευθερώσουν τὴν Κωνσταντινουπόλιν και τὰς ἄλλας ἀλωθείσας ὑπ' αὐτῶν ἐλληνικὰς χώρας. Ἀλλὰ και τὴν ἰδέαν ταύτην διατυπώνει ἄνευ συνοχῆς εἰς τὰς ἐπικλήσεις του και μετὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων τῶν αὐτῶν φράσεων και τῶν αὐτῶν πραγμάτων. Ἐντεῦθεν προδίδεται πολλὴ ἀτεχνία τοῦ στιχοῦργοῦ, ὅπως και ἐκ τῆς γλώσσης του και τοῦ ὄλου ὕφους του γίνεται φανερόν, ὅτι δὲν ἦτο και τόσον εὐπαίδευτος. Εἶναι και αὐτός ἐκ τῶν πολλῶν ἐκείνων ἡμιμαθῶν, οἱ ὅποιοι ἐστιχοῦργουν εὐκόλως μὲν, ἀλλὰ πολὺ ἀτέχνως.

Τὸ στιχοῦργημα ὅμως αὐτὸ ἂν δὲν ἔχῃ ποιητικὴν τινα ἢ ἄλλην λογοτεχνικὴν ἀξίαν, ἔχει ἱστορικὴν τοιαύτην μεγάλην, πρὸ πάντων διὰ τινὰς διδομένης πληροφορίας περί τῶν Τουρκικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων και περί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Χριστιανῶν, τῶν ἀποτελούντων τότε τὸν πληθυσμὸν τῶν ὑποδουλωθεισῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ και ὑπὸ ἄλλας τινὰς ἱστορικὰς ἀπόψεις εἶναι τοῦτο ἀξίον πολλῆς προσοχῆς. Ὁ ποιητὴς ἀφοῦ θρηνήσῃ τὴν κακὴν τύχην τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντινοῦ Παλαιολόγου ἢ Δραγάτη, και ἐξιστορήσῃ τὰ κατ' αὐτόν, διεσπότης τῆς Πελοποννήσου, προασπίσῃ δὲ τὴν μνήμην του, διότι ἠττήθη μὴ τυχῶν τῆς ὑπεσχημένης και ἐλπιζομένης βοήθειας ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἀφηγγεῖται δι' ὀλίγων τὰ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως και τῆς αἰχμαλωσίας τῶν κατοίκων τῆς:

1. Τὸ κείμενον εἰς τὰς διαφόρους ἐκδόσεις ἔχει τὴν λέξιν «γράψετε». Ὁ κ. Γ. Χατζιδάκις εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν μελέτην του προτείνει τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῆς μὲ τὴν λέξιν «κλάψετε», ἡ ὅποια προφανῶς εἶναι ἡ μόνη ὀρθή.

Ἐνεὶν ἢ μέγα σκοτεινὴ, ἀστραποκαϊμένη,
 τῆς Ἰβρίτης τῆς ἀσβολευῆς, τῆς μαυρογελασμένης,
 τῆς θεοκαρβουνοκάντης, πουμπαρδοχαλασμένης,
 ἐχάσε μάννα τὸ παιδί καὶ τὸ παιδί τὴν μάνναν
 καὶ τῶν κυροῦδων τὰ παιδιὰ ὑπᾶν ἀσβολωμένα,
 δεμέν' ἀπὸ τὸν σφόνδυλα, ὄλ' ἄλυσοδεμένα,
 δεμέν' ἀπὸ τὸν τράχηλον καὶ τὸ οὐαὶ φρονάζουν,
 μὲ τὴν τρομάραν τὴν πολλήν, μὲ θρηνησιμὸν καρδίαι.
 Τρέμουν ὡς φυλλοκάλαμον ἐξεβραχαλισμένα,
 γυνὴ, χωρὶς πουκάμισον, ἐξάγκωνα δεμένα,
 Βλέπουν ἔμπρὸς καὶ πίσω των, μὴ νὰ ἴδωσιν τοὺς γονεῖς των,
 καὶ βλέπουν τοὺς πατέρας των ἐξάγκωνα δεμένους
 ὁ κύριος βλέπει τὸ παιδί καὶ τὸ παιδί τὸν κύριον,
 ἄφωνοι δίχως ὀμιλίαν διαβαίνουν τὸ μαγγοῦριν.
 Ἡ μάνναις ἢ ταλαίπωραις ὑπᾶν ξεγυμνωμέναις,
 τῆς πόλης ἢ πολιτισσαῖς ἐξανασκασμέναις,
 πλούσιας, πτωχαῖς ἀνάκτα, μὲ τὸ σκοινὶ δεμέναις,
 τῆς πόλης ἢ εὐγενικαῖς, ἢ ἀστραποκαϊμένες,
 ὁ ἀδελφὸς τὸν ἀδελφὸν βλέπει αἰδρωμένον,
 θωροῦν καὶ τὸν πατέρα των μὲ ἄλυσον δεμένον κτλ.

Κατόπιν τῶν θρήνων καὶ ἀφγγήσεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι μόναι ἀνταποκρίνονται ὅπως δὴποτε πρὸς τὸν τίτλον τοῦ στιχουργήματος, ἀρχίζει τὰς ἐπικλήσεις του πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Δύσεως, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν, δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, καὶ τὸ κύριον θέμα τοῦ ὄλου ποιήματος, ὡς ἄλλως τε λέγει καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητής:

Ἄς ἔλθω εἰς τὸ προκείμενον τοῦ πονεμένου θρήνου
 νὰ μὴ πλαντάξω ἄνευκος ἐκ τὸ πικρὸν τὸ τόσον (στίχ. 247—8)

Ἀπευθύνεται λοιπὸν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, συνιστῶν νὰ ὁμονήσουν πάντες καὶ νὰ κάμουν σταυροφορίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐλωθείσης Κωνσταντινουπόλεως καὶ διὰ τὴν ἰδίαν των σωτηρίαν. Ἡ πρώτη ἐπικλήσις γίνεται πρὸς τὴν Ἐνετίαν καὶ κατόπιν πρὸς τοὺς Γενουησίους· εἶτα πρὸς τὴν Γαλλίαν, πρὸς τοὺς Ἄγγλους καὶ πρὸς τὸν δούκα τῆς Βουργουνδίας, πρὸς τοὺς Προβηγκιανούς, Ἰσπανούς, Πορτογάλλους. Ἄφοῦ δὲ διατυπώσῃ καθαρώτερον τὴν γνώμην του, ὅτι πρέπει νὰ ἐκδιώξουν τὸν Τοῦρκον, διότι ἂν τὸν ἀφήσουν καὶ δύο μόνον ἔτη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θέλει καταστρέψῃ ὄλους, καὶ ἄφοῦ ἐξισταρήσῃ δι' ὀλίγων πῶς καὶ πότε ἐνεφανίσθη τὸ Μωχμεθανικὸν ἔθνος καὶ ἐγι-

νεν ἰσχυρὸν καὶ ἐκυρίευσεν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς βυζαντινὰς χώρας, ἐξακολουθεῖ τὰς ἐπικλήσεις του ἀπευθυνόμενος ἤδη πρὸς «τὸν βασιλέα τῆς Ἀλαμανίας» καὶ πρὸς τὸν ρήγαν τῆς Οὐγγαρίας, τὴν Σερβίαν, τὴν Βλαχίαν καὶ τελευταῖον πρὸς τὸν Πάπαν, ἵνα εὖτος συναθροίσῃ πάντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐναντίον τῶν Τοῦρκων. Διὰ νὰ μὴ φαίῃ δὲ ὅτι συνιστᾷ τὰ ἀδύνατα, δίδει πληροφορίας καὶ περὶ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ, ἣ ὁποῖα δὲν εἶναι μεγάλη ὅσον νομίζεται γενικῶς. Ἀπαριθμεῖ πόσους πολεμιστὰς ἔχει εἰς κάθε πόλιν ἢ περιουχίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν καὶ Ἀσιατικῶν χωρῶν του καὶ τονίζει, ὅτι ἡ μεγάλη δυνάμις του εἶναι ἡ πραθυμία του εἰς τὸ νὰ πολεμῇ, ὁ τρόμος, τὸν ὁποῖον ἐμπνέει ἡ ἀγριότης του, καὶ ἡ ὑποταγή του εἰς τὸν ἀρχηγόν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Χριστιανοὶ πρέπει νὰ ὑποταγοῦν ὄλοι εἰς ἓνα ἀρχηγόν, τοιοῦτος δὲ νὰ εἶναι ὁ Πάπας. Μετὰ τὴν ὑπόδειξιν τούτων, ἐνθυμεῖται πάλιν τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντινον καὶ γράφει:

ὦ βασιλεῦ, καὶ νᾶχες ζῆν καὶ μὴ εἶχες ἀποθάνειν
 ποῦ εἶν' οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ τοῦ παλαιοῦ τῆς πόλης,
 καὶ ποῦ ὁ αὐτοκράτορας βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων;
 ὦ Κωνσταντίνε βασιλεῦ, Δράγαζη τὸ πινόμενον,
 εἰπέ μοι ποῦ εὐτίμασσε ἐχάθης; ἐκρυβήθης;
 ζῆς; ἢ καὶ ἀπέθανες ἐπάνω σὸ σπαθί σου;
 διὲ ὁ σκύλος ἀμνηστὲς ὁ Μουχαμὲτ ὁ κράτωρ,
 ὅπου αὐθέντευσεν λοιπὸν τὴν ἄτυχον τὴν πόλιν,
 πολλὰ γὰρ ἐμηλόφησε τὰ κομμένα κεφάλια,
 καὶ τὰ κορμιά ἐδιέγεργεν, λέγω, τὰ κεκομμένα,
 τὸ γύρευεν, οὐδὲν ἠῦρε· οὐκ οἶδα τίς ἢ χρεῖα
 νεκρὸν σῶμα, λέγω, τὸ σὸν τί τῷθελεν ὁ σκύλος,
 ἢ τὴν τιμίαν κεφαλὴν, αὐθέντα, τὴν δικήν σου.

Ὁ ἄγνωστος ποιητὴς φαίνεται ἀκολουθῶν κάπως καὶ αὐτὸς τὴν κοινὴν πίστιν, ἣ ὁποῖα ἐπὶ αἰῶνας ἔμεινε σταθερὰ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, ὅτι ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος δὲν ἀπέθανεν, ἀλλὰ ζῆ κεκρυμμένος διὰ νὰ φανερωθῇ καὶ πάλιν, ὅταν ἀπελευθερωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις. Μεταπίπτων δὲ ἀπὸ τῆς κενῆς αὐτῆς πίστεως εἰς τὴν πραγματικότητα γράφει:

Τοῖα πράγματα ἐχάλασαν τὴν Ρωμανίαν ὄλην
 ὁ φθόνος, ἢ φιλαργυρία καὶ ἡ κενὴ ἐλπίδα
 καὶ τοῦτο ἐν' ἀληθινὸν κανεῖς μὴν τὸ ἀπιστήσι

Κατόπιν ἐπανέρχεται εἰς τὰς παροτρύνσεις τοῦ πρὸς συνασπισμὸν τῶν Χριστιανῶν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Πάπα, ἀπευθύνεται ἐκ νέου πρὸς τοὺς Ἑνετούς, ἵνα αὐτοὶ συμφιλιωθοῦν ὅλοι πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ὑποδεικνυομένων καὶ κατλήγει εἰς τὴν παραχῆν πληροφοριῶν περὶ τῶν Χριστιανῶν τῶν εὕρισκομένων εἰς τὴν Τουρκίαν, οἱ ὁποῖοι εἶνε πρόθυμοι ν' ἀρπάσσουν τὰ ὄπλα, μόλις ἴδουν τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις τῆς Δύσεως ἐπερχομένας κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τὰς πληροφορίας ταύτας ἴδδει, ὡς λέγει, συμφώνως πρὸς διαταγὴν τὴν ὁποῖαν ἔλαβε. Ὑποδεικνύει δὲ κατόπιν διὰ ποίων μερῶν πρέπει νὰ διέλθουν τ' ἀπελευθερωτικὰ χριστιανικὰ στρατεύματα διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, βεβαιόνων ὅτι διήλθεν ἐφιππος καὶ πεζὸς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς χώρας, περὶ τῶν ὁποίων παρέχει πληροφορίας. Καὶ τέλος συνιστᾷ ν' ἀντιγραφῆ τὸ ποίημά του καὶ ν' ἀποσταλῆ εἰς ὅλους τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης, διότι ἀποβλέπει εἰς τὸ συμφέρον πάντων τῶν Χριστιανῶν.

Ἡ ἀτεχνία τοῦ σιιχοουργοῦ ἢ μᾶλλον ἡ ἀδυναμία του νὰ εἴπη σαφῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει, καὶ νὰ καθορίσῃ τὰς σκέψεις του, διὸ καὶ ἐπαναλαμβάνει πλειστάκις τὰ ἴδια πράγματα περιπίπτων εἰς πολυλογία, ἀφαιρεῖ πολὺ ἀπὸ τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του, ἢ ὁποῖα εὖτε καθίσταται ἀσήμαντος. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ πόνος του ἀπὸ τὴν συναίσθησιν τῆς μεγάλης ἐθνικῆς συμφορᾶς μολανότι φανερόνεται εἰλικρινῆς καὶ βαθύς, δὲν ἔχει τὸν τόνον, τὸν δυνάμενον νὰ συγκινήσῃ, διότι αἱ συχναὶ ἐπαναλήψεις καὶ τὸ λίαν κλαυθμηρὸν ὕψος ἐξαδυνατίζουν αὐτόν. Ἄλλ' ὡς εἶπον τὸ ποίημα ἔχει ἀξίαν μᾶλλον ἱστορικὴν—καὶ μεγάλην μάλιστα—ἢ λογοτεχνικὴν. Ὁ ποιητής, ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ συνόλου, δὲν προτίθεται ἀπλῶς νὰ θρηνησῇ διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοπὸς τοῦ κύριος εἶναι νὰ πείσῃ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Δύσεως, ὅπως ἀναλάβου σταυροφορίαν ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ Τούρκου. Καὶ πρὸς τοῦτο πότε καλακεύει καὶ πότε συμβουλεύει αὐτούς, παρέχων καὶ τὰς ἀπαραιτήτους πληροφορίας διὰ τὰς δυνάμεις τῶν Τούρκων καὶ τῶν Χριστιανῶν. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἶναι τὰ κύρια τοῦ ποιήματος καὶ ἀποτελοῦν αὐτὸ τὸ θέμα του. Ὡς ἐκ τούτου, καὶ ἂν δὲν δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ποιητοῦ, ὅτι ἔγραψε τὸ σιιχοῦργημά του ὡς διετάχθη, ἐπιτρέπεται νὰ

δεχθῶμεν, ὅτι τοῦτο ἐγράφη ὄντως πρὸς ἐξυπηρέτησιν ὀρισμένου σκοποῦ. Φαίνεται, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγεννήθη εἰς τὸν νοῦν πολλῶν Ἑλλήνων ἡ ἰδέα νὰ προκληθῆ νέα σταυροφορία τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Δύσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδουλωθέντων εἰς τοὺς Τούρκους Χριστιανῶν. Πλεῖστοι ἐκ τῶν καταφυγόντων εἰς τὴν Δύσιν Ἑλλήνων λογίων καὶ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας καὶ κατόπιν εἰς διαφόρους ἐποχὰς διετύπωσαν τὴν ἰδέαν αὐτὴν εἰς ποιήματα τῶν καὶ πεζογραφημάτων τῶν. Διὰ τοῦτο καὶ στίχοι τινὲς τοῦ ποιήματος «Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὑπενθυμίζουσι πολὺ ὀρισμένους στίχους ἀπὸ τὴν «ῥῆθην εἰς Πλάτωνα» τοῦ Μ. Μουσούρου ἢ ὀρισμένας φράσεις ἀπὸ ἐπιστολᾶς καὶ λόγου τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρειος, τῶν Μιχαήλ καὶ Ἀρσενίου Ἀποστόλη καὶ ἄλλων πολλῶν. Εἰς τὰς ἐνεργείας δὲ ταύτας τῶν Ἑλλήνων λογίων ὀφείλονται καὶ αἱ γενόμεναι ἄλλ' ἀποτυχοῦσαι ὀλίγα ἀδοκίμαται τοιούτων σταυροφοριῶν.

Ἄλλοι θρηνοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. — Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ποιημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἐθρηνηθῆ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι καὶ τὸ φέρον τὸν τίτλον: «Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐκ στίχων 118 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ἀνομοιοκαταλήκτων (1). Καὶ τούτου ὁ ποιητής εἶναι ἀγνωστος. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐγράφη κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς ἄλώσεως. Ὑπὸ λογοτεχνικὴν ἔποψιν εἶναι πολὺ ἀνώτερον τοῦ προηγουμένου. Τὸ ὕψος του, ὁ τρόπος τῆς ἀφηγήσεως, ἡ δραματικότης του, καὶ γενικῶς ἡ ὅλη σύνθεσις του δίδουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ὁ ποιη-

(1) Τὸ «Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ E. Legrand εἰς δ', 2, N° 5. Κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀγαθαγγ. Ξηρουχάκη εἰς τὸ βιβλίον του: «Ὁ Κρητικὸς πόλεμος» (1645—1669). Ἐν Τεργέστη 1908 σφ. 8ον εἰς σελ. 39—43. Ἡ ἐκδοσις αὕτη θεωρεῖται ὀρθότερα τῆς τοῦ Legrand. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ ἐκδότης δὲν ἀναφέρει ἀπὸ ποῖον κώδικα ἐξέδωκε τὸ ποίημα, ἀπλῶς δὲ λέγει «τυποῦται ἐξ ἀντιγράφου κοινωθέντος ἡμῖν ὑπὸ φίλου» γεννᾶται ἡ εὐλογος ὑπόνοια μήπως ἐπηνέχθησαν εἰς τὸ κείμενον αὐθαίρετοι διορθώσεις καὶ προσθήκαι. Φράσεις τινὲς τοῦλάχιστον καὶ λέξεις ἐπιτρέπουσι τὴν ὑπόνοιαν αὐτήν. Περὶ τοῦ ποιήματος ἐπραγματεύθη δι' ὀλίγων ὁ K. Krumbacher εἰς α', 3 σελ. 113—115.—

τῆς ἔξιστορεῖ συντόμως καὶ μὲ φράσιν ἀπλήν τὰ ἐπισυμβάντα εἰς τὴν ἀλωθεῖσαν πόλιν κακὰ, τὴν καταστροφὴν καὶ βεβήλωσιν τῶν ναῶν καὶ τῶν ἀγίων εἰκόνων, τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν κατοίκων· ἐκ τούτου δὲ ὁμοιάζει ἱκανῶς κατὰ τινα μέρη μὲ τὸ ποίημα «Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ἄλλ' εὐδαμῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν μίμησιν τοῦ ἑνὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου (1). Ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ τρόπου τῆς ἀφηγήσεως τῶν δύο ποιητῶν καὶ κυρίως εἰς τὸν συγκινητικὸν τόνον, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ «Ἀνακάλημα» εἶναι ἰσχυρότατος καὶ βαθύτατος. Ὁ ποιητὴς ἀρχίζει τὸν θρήνον του μὲ τὸν δραματικὸν ἐκείνον τρόπον τῆς περιγραφῆς καὶ ἀφηγήσεως, ὁ ὁποῖος διακρίνει τόσον τὰ δημοτικὰ τραγούδια:

Θρήνος, κλαυθμὸς καὶ ὄδυρος καὶ στεναγμὸς καὶ λύπη,
 θλίψις ἀπαραιρέτου ἔπασε τοῖς Ῥωμαίοις!
 ἐχάσασιν τὸ σπῆτιν τους, τὴν πόλιν τὴν ἀγίαν,
 τὸ θάρος καὶ τὸ καύχημα καὶ τὴν ἀπαντοχὴν τους.
 Τίς τὸ 'νε; τί; τὸ μῆνυσε; πόθ' ἦλθε τὸ μαντάτο;
 Καράβιν ἀκατέβηκε 'ς τὰ μέρη τῆς Τενέδου,
 καὶ κότερον τὸ ἀπάντησε, στέκει κί' ἀναρωτῆ το.
 — «Καράβιν, πόθεν ἔρχεσαι καὶ πόθεν κατεβαίνεις;
 — «Ἐρχομαι ἀπ' τ' ἀνάθεμα καὶ ἐκ τὸ βροῦν τὸ σκότος,
 ἀπ' τὴν ἀστὴ ἀποχάλαζον ἀπ' τὴν ἀνεμοζάλην.
 ἀπαὶ τὴν πόλιν ἔρχομαι τὴν ἀστραποκαμμένην·
 ἐγὼ γομάριν δὲν βασιῶ, ἀμὲ μαντάτα φέρνω
 κακὰ διὰ τοὺς Χριστιανοὺς, πικρὰ καὶ θολωμένα.
 Οἱ Τουρκιῶται ἤρθασιν, ἐπήρασιν τὴν Πόλιν,
 ἀπώλεσαν τοὺς Χριστιανοὺς ἐκεῖ καὶ πανταχόθεν».
 — Στάσον, καράβι, νὰ χαρῆς, πάλιν νὰ σὲ ρωτήσω
 ἐκεῖ λαχεν ὁ βυσιλεύς, ὁ κύρης Κωνσταντίνος,
 ὁ φρέντιμος, ὁ δυνατός, ὁ περισσ' ἀνδρειωμένος,
 ὁ πρᾶγος, ὁ καλόλογος, ἡ φήμη τῶν Ῥωμαίων;
 — Ἐκεῖ ἔλαχεν ὁ Δρόγασης ὁ κακομοιριασμένος κ.τ.λ.

Ὁ ποιητὴς παρουσιάζει τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον παρακαλοῦντα τοὺς Κρήτας πολεμιστὰς του ν' ἀποκόψουν τὴν κεφαλὴν του διὰ νὰ τὴν μεταφέρουν εἰς Κρήτην, νὰ τὴν ἴδουν οἱ Κρήτες

καὶ νὰ θρηνησοῦν. Ἡ τοιαύτη μνεία τῶν Κρητῶν καὶ τῆς Κρήτης ἄγει εἰς τὴν ὑπόθεσιν μήπως τὸ ποίημα ἐγράφη ὑπὸ Κρητός.

Ἄλλος «Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (2), ἐξ 128 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ἀνομοιοκαταλήκτων στίχων ἐγράφη ὑπὸ ἀγνώστου ἐπίτης ποιητοῦ, ἴσως ὄχι πολὺ μετὰ τὴν ἀλωσιν. Τὸ ποίημα τοῦτο διακρίνεται διὰ τὴν καθαρότητα τοῦ ὕφους, τὴν τεχνικὴν στιχουργίαν, τὰς συχνὰς ποιητικὰς εἰκόνας καὶ τὴν δραματικότητα. Ἰσως εἶναι τὸ καλλίτερον ἐκ τῶν τοιούτων ποιημάτων. Ἐχει τὸν τόνον ἀληθοῦς θρήνου, ὕψους καὶ ἐπιδλητικοῦ. Ὁ ποιητὴς ἀρχίζει οὕτως:

Ὁ νοῦς μου καὶ ὁ λογισμὸς συγχίζεται νὰ γράψῃ,
 νὰ στιχοπλέξῃ ἀστοχῆ τὴν ἀλωσιν τῆς πόλης.
 Ἔσσις, βουνά, θρηνησοῦτε καὶ πέτραι ραγισθῆτε
 καὶ ποταμοὶ φυράσσετε καὶ βροῦσες ἐξαθῆτε,
 διατὶ ἐχάθη τὸ κλειδί ὅλης τῆς οἰκουμένης,
 τὸ μᾶτι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Χριστιανωσύνης.
 Καὶ σὺ, σελήνη τ' οὐρανοῦ, τὴν γῆν μὴν τὴν φωτίσης,
 καὶ σεῖς, νερὰ τρεχάμενα, σταθῆτε, μὴ κινεῖσθε,
 καὶ θάλασσα βρυχήσῃ τὴν συμφορὰν τῆς Πόλης.

Χρησιμοποιῶν καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ θρήνου τούτου τὸν διαλογικὸν τρόπον εἰς τὴν ἀφήγησιν παρουσιάζει τὴν Ἐνετίαν μηνύουσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τί ἦσθάνθη, δταν ἔμαθε τὴν ἀλω-

1. Ὁ «Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἀνωμόμου ποιητοῦ» ἐξεδόθη ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως εἰς Byzantinische Zeitschrift Band. 12 (1903) σ. 269—272 μετὰ τινων προλεγομένων περὶ τῶν ἐμμέτρων θρήνων διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν.—Κατὰ τὰς διδομένας ὑπὸ τοῦ ἐκδότου πληροφορίας ἡ διάσωσις τοῦ ποιήματος αὐτοῦ ὀφείλεται «εἰς τὸν ἐν τῷ 17ῳ αἰῶνι ἀκμάσαντᾶ Παῖσιον Διγαρίδην» ἐπιγράψας δὲ τοῦτον αὐτὸς «Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνωμόμου ποιητοῦ» κατεχώρησεν ἐν τῷ εἰσέτι τύποις ἀνεκδότῳ αὐτοῦ «Χρησιμολογίῳ Κωνσταντινουπόλεως», οὗ καλλίστον ἀντίγραφον εὑρίσκαται ἐν τῷ 160ῳ πατριαρχικῷ κώδικι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις βιβλιοθήκης. Ἐπίσης ἐξέδωκεν αὐτὸν ὁ Δ. Ροῦσος (καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς καὶ νίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Βουκουρεστίου) διὰ τῆς ἐφημερίδος «Πατρίς» (τοῦ Βουκουρεστίου) ἔτος ΙΓ'. ἀριθ. 3620 τῆς 29ης Μαρτίου 1903 ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 279 κώδικος τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Μουσείου τῶν ἀρχαιοτήτων. (Ἴδε καὶ εἰς Ν. Ἑλληνομνήμονα τόμ. Ιβος (1921) σελ. 292—293.

(1) Ὁ Κ. Krumbacher γνωμοταθεῖ εἰς α', Β, σελ. 114, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἀνακάληματος» ἐμιμήθη τὸν τῆς «Ἀλώσεως» Ἄδωντιν νὰ ἀννοήσω τοῦ εἴδους τὴν μίμησιν.

σίν της καὶ οὕτω δίδει καὶ ζωηρὰν περιγραφὴν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας:

*«Πόλη, τὸ πάσχεις πάσχω το καὶ τὸ ποιεῖς ποινῶ το,
καὶ ἡ πολλή σου συμφορὰ καὶ ἡ μικρὴ ἐφάνη,
γιατ' ἦσαν ξενοδοχίσα, κυρὰ τῶν αἰχμαλώτων,
Χριστιανῶν τὸ καύχημα καὶ τῶν ἁγίων δόξα,
τῶν ξένων καὶ τῶν ὁσφάνων ἢ παρακαταθήκη.
ὁποῦ ἔχες χίλιες ἐκκλησιῆς καὶ χίλια μοναστήρια,
ὄλα τετραπεντάκοντα, μὲ θόλους ἐκτισμένα,
καὶ σπείτια δίπλατα, μ' αὐλὲς χρυσομαρμαρωμένες.
Ἐἶχες νερὰ τρεχάμενα, εἶχες πανώριες βρύσες
καὶ περιβόλια εὐμορφα μὲ τὰ καρπία δένδρα.
Ἐἶχες καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τὸ κήρυγμα τοῦ κόσμου,
ἀπ' ὅπου ἐροφίσθηκε τοῦ κόσμου ἡ σοφία. κτλ.*

Καὶ ἐξακολουθῶν ὁ ποιητὴς εἰς τὸν αὐτὸν τόνον περιγράφει τὰς ἄλλας ὠραιότητας τῆς ἀλωθείσης πόλεως. Εἰς ταῦτα ἀποκρίνεται ἡ ἐπιτάλιος λέγουσα, ὅτι ἐφ' ἕσον εἶχε προστάτριαν τὴν Ὁδηγήτριαν πάντοτε κατενίκα τοὺς ἐχθρούς· ἀλλ' ἔνεκα τῶν πολλῶν ἁμαρτιῶν καὶ κριμάτων τῆς ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Ὁδηγήτριας καὶ περιέπεσεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἀγαρηνοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς ὄφις παμμέγιστος περιετύλιξεν αὐτήν. Τελευτῶν ὁ ποιητὴς περιγράφει τὰ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν κατοίκων γενικῶς καὶ εἰδικώτερον τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς κυρᾶς Ῥήνης:

*Τι πίκραν, πόσῃν συμφορὰν εἶχεν ἡ Τριε' ἐκείνη
τί θλίμην καὶ ἀδημονίαν εἶχεν ἡ κυρὰ Ῥήνη,
ὅταν τὴν ἐκατέβαζαν Τούρκοι ἀπὸ τὸν πύργον,
ὅταν τὴν ἐκατάσεσαν ἔσω ἀπὸ τὸ κάστρον,
ὅταν τὴν ἐξεζώνασιν εἰς τὸ Κατουνοτόπι,
ὅταν τὴν ἐξεγύμνωσαν κ' ἦσαν γὰ τὴν ὕβρισουν.*

Ὁ ποιητὴς ἔχει συνελθῆσιν τοῦ δυσκόλου τοῦ θέματός του καὶ διὰ τοῦτο τελειώνει τὴν ποιημὰ του μὲ τὴν ὁμολογίαν ὅτι δὲν δύναται νὰ τ' ἀφηγηθῆ ὄλα.

*Κλαύσετε ὄλοι, κλαύσετε τὴν ἄλωσιν τῆς Πόλης.
Τῆς νέας Ἱερουσαλὴμ θρηνήσατε τὴν τύχην,
γιατὶ ἀπὸ τὸν πόνον μου λεπτογραφεῖν δὲν ἔχω
καὶ μοναχὸς δὲν δύνομαι ὄλα γὰ στιχοπλέξω.*

Πρωτοτυπώτερος, κατὰ τὴν μορφήν τοῦλάχιστον, εἶναι ἕτερος

«Θρήνος Διαλογικός» ἐπονομασθεῖς.¹ Εἰς τὸν θρήνον αὐτὸν ἐξιστορεῖται διαλογικῶς ἡ μεγάλη συμφορὰ τῆς ἀλώσεως· ὁ διάλογος διεξάγεται μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, περὶ δὲ τὸ τέλος, εἰς εἶδος ἐπιλόγου, παρεισάγεται καὶ ξένος τις· ὁ ξένος οὗτος εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ θρήνου· φαίνεται δὲ ἐκ τῶν λόγων του ὅτι ἦτο κληρικὸς· τὸ ὄνομά του δὲν ἀναγράφεται που. Κληρικὸς ἐπίσης ἴσως νὰ εἶναι καὶ ὁ ἀνώνυμος στιχουργὸς ἑτέρου θρήνου, ἀνεκδότου μένοντος καὶ φέροντος τὸν τίτλον «Μοιρολόγιον Θλιβερόν» εἰς γλῶσσαν πλήρη ὀρθογραφικῶν καὶ λεκτικῶν σφαλμάτων, διὸ καὶ δὲν ἐξεδόθη.²

Ἄλλος δὲ θρήνος φέρων τὸν τίτλον «Θρήνος ἐπιτάλιος ἢ Πόλεως»³ ἐγράφη ὀλίγον ὕστερον μετὰ τὴν ἀλωσιν εἰς γλῶσσαν ἱκανῶς ἀρχαϊζουσαν, μὴ ἀπηλλαγμένην σολοικισμῶν καὶ βαρδαρισμῶν, ποικιλλομένων ὅμως καὶ μὲ λέξεις τῆς λαϊκῆς. Ἀποτελεῖται οὗτος ἐκ 48 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ἀνεμοικαταλήκτων στίχων. Ὁ ἀνώνυμος στιχουργὸς τοῦ θρήνου τούτου εἶναι παλὸν σύντομος εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων καὶ τὴν διατύπωσιν τῶν ἰδίων συναισθημάτων. Φαίνεται δὲ νὰ ὑπῆρξε μάρτυς τῆς γενομένης εἰς τὴν ἀλωθείσαν πόλιν καταστροφῆς. Μετὰ σύντομον ἐξιστόρησιν τῆς κίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν διαφόρων τυχῶν τῆς μέχρι τῆς πολιορκίας τῆς ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ, ἀφηγεῖται τὰ γενόμενα κατὰ τὴν ἀλωσιν οὕτω:

1. Ὁ «Θρήνος Διαλογικός» ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Κ. Krumbacher μὲ τὸν τίτλον: Ein dialogischer Threnos auf den Fall von Konstantinopel. (εἰς Sitzungsberichte des philos.—philol. und hist. Classe d. Kgl. Bayerischen Academie der Wissenschaften 1901 σελ. 329 καὶ ἐξῆς· ἐξετυπώθη δὲ καὶ εἰς ἴδιον ταῦχος).

2. Διὰ τὸ «Μοιρολόγιον Θλιβερόν» ἴδε καὶ ὀλίγα τινα τοῦ πρώτου ὁμιλήσαντος περὶ αὐτοῦ Α. Παπαδόπουλου Κεραμέως εἰς Byzant. Zeitschrift Band. XII s. 268. (Κατὰ τὸν Παπαδόπουλον τὸ «Μοιρολόγιον Θλιβερόν» εἰσέρχεται εἰς τὴν Πατριαρχικὴν βιβλιοθήκην τοῦ Καίρου).

3) Τὸν «Θρήνον ἐπιτάλιον Κωνσταντινουπόλεως» ἐδημοσίευσεν ἐκ τοῦ Παρισίου Κώδικος 1238 ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς Ν. Ἑλληνομνήμονα τόμ. Ε' (1908) σελ. 256—258.

Βαβαί τῶν τότε λυπηρῶν, ἀδίκων τε καὶ φόβων,
τῶν γενομένων σοι πολλῶν ἀτάκτων ἐκ βαρβάρων.
Ἄνδρῶν ταχὺς ὁ θάνατος, τῶν γυναικῶν αἰσχύνη,
ἐκκλησιῶν ἐξέλιπε πᾶσα ἡ ὄραιοτης.
Τὰ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν ἤρθησαν ἄρδην πάντα,
στρωμνὴ κλινῶν κατέστρωσε τὰ ἅγια καὶ θεία,
τῶν ἱερέων τὰς στολὰς σὺν γυναιξὶ μολύνουσι
καὶ ἵπποστρώματα ποιοῦσι τὰ ἱερά τὰ σκεύη.
Ὡ παραδόξου συμφορᾶς, ὦ μυστηρίου ξένου!
Στέρω, δακρῦν τῇ πολλῇ καρδίᾳ ἀθυμία,
κλοβοῦμαι, συνταράττομαι, συνέχομαι τῇ λύπῃ,
ἐνθυμουμένου μου λοιπὸν τῶν ἐν σοὶ γενομένων.
Καπνὸς ἐκ σοῦ προήρχετο, πικρὸς, φαρμακωμένος,
καὶ νέφος μέλαν ἐπὶ σὸ καπνὸν δισκοκαίεται,
καὶ γύρωθεν καὶ ἔσωθεν ἄνδρες ἄνευ κρανίων
καὶ σώματα ἱεραρχῶν καὶ ἱερέων ἅμα
δάκρυα, ἄταφα, δεινά, κόριν μεμειωμένα.

Εἰς τὸ τέλος ὁ στιχουργὸς ἐπικαλεῖται τὸν Χριστὸν νὰ ἐξεγερθῆται
«ὡς ἐξ ὕπνου καὶ εἴνου» διὰ νὰ πλήξῃ μὲ τὴν ρομφαίαν τοῦ τὸν
Ἰσμαήλ.

Τὸ γεγονός τῆς ἀλώσεως δὲν ἦτον ἐκ τῶν δυναμένων νὰ λη-
σμονηθοῦν εὐκόλως ὑπὸ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε πάντοτε συνεί-
δησιν τῆς ἀπωλείας τῆς ἐλευθερίας του. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὸν
κατόπιν χρόνον δὲν ἐλείψαν οἱ θρηνοῦντες τὴν ἐθνικὴν συμφορὰν,
εἴτε ἐμμέτρως εἴτε εἰς λόγον πεζόν, καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ εἰς
τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν. Μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων αὐτῶν θρήνων εἰς
ἔμμετρον λόγον καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν συγκαταλέγεται καὶ
ὁ «Θρῆνος Κωνσταντινουπόλεως» τοῦ ἐκ Πωγωνιανῆς
καταγομένου Ματθαίου Μητροπολίτου Μυρέων, γραφείας περὶ τὸ
1617. Ὁ θρῆνος οὗτος δὲν εἶναι στιχουργημα αὐτοτελές, ἀλλ'
ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πολυτίχου ἱστορικοῦ ποιήματος «Ἱστορία
τῆς Βλαχίας»⁽¹⁾, τοῦ ὡς ἄνω Μητροπολίτου. Ἐπὶ μακρὸν χρό-
νον ἐνομιζέτο, ὅτι ὁ «Θρῆνος Κωνσταντινουπόλεως» εἶχε ποι-
ηθῆ ἀπὸ τὸν ἐκ Σερρῶν ἱερέα Συναδινόν, μέχρις οὗ διηυκρι-
νίσθη⁽²⁾, ὅτι ὁ Σερραῖος ἱερεὺς εἶναι ἀντιγραφεὺς μόνον καὶ κατὰ

τι καὶ διασκευαστὴς κακὸς τῶν στίχων τοῦ Μητροπολίτου Μυρέων,
διότι ἀφῆρεσε τοὺς μᾶλλον ἀξιόλους λόγους καὶ προσέθεσέ τινας ἰδι-
κούς του πεζολόγους καὶ ἀνουσίους.

Ὁ Ματθαῖος μολονότι κατορθώνει διὰ τινῶν στίχων νὰ δώσῃ
εἰς τὸν θρῆνὸν τοῦ τόνου ὑψηλόν, ἐπειδὴ ἐκφράζει ἀνεπιτηδεύ-
τως τὸν πόνον τοῦ εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης ἐθνικῆς συμ-
φορᾶς, ἐν τούτοις δὲν αἴρεται καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ὕψος τοῦ θέματός
του καὶ δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοὺς στιχουργή-
σαντας ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος. Τὸ στιχουργημα τοῦ εἶναι ὡς ἐπὶ
τὸ πλεῖστον ἀφήγησις, μᾶλλον ἀπειρόκαλος, τῆς ταπεινώσεως,
εἰς τὴν ὁποίαν περιῆλθε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τῆς πρώτης δόξης τῆς
Κωνσταντινουπόλεως, ἀπαρίθμησις θρηνητικῆ τῶν ἀγαθῶν, τὰ
ὁποῖα ἐστερήθη ὁ ἐλληνικὸς λαός, καὶ ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Θεόν,
ὅπως εὐσπλαχνισθῇ τὸν δοκιμαζόμενον τοῦτον λαὸν καὶ ἐπανα-
δώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὰ ἀγαθὰ του. Στίχοι του
ὅμως τινὲς ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ εἶναι ἀξιοὶ πολλῆς
προσοχῆς, διότι αἱ δι' αὐτῶν ἐκφραζόμεναι σκέψεις ἀποτελοῦν
ζωηρὰν ἀντίθεσιν πρὸς ἐπικρατούσας τότε γενικῶς πίστεις καὶ
πεποιθήσεις. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως
ἐγεννήθη εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἡ πίστις, ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν
ἄλλων ἐθνῶν καὶ μὲ τὴν θεῖαν συνεργίαν θ' ἀπεδίδοτο εἰς αὐτὸν
ἡ ἀπολεσθεῖσα ἐλευθερία, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν θὰ ἐγ-
καθιδρύετο Ἑλλην αὐτοκράτωρ. Ὁ περὶ Κωνσταντινουπόλεως
χρησμὸς τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ ἄλλοι τινὲς
παρόμοιοι χρησμοὶ διαφόρων δραματιζομένων τὰς τύχας τῆς
πρώτης πρωτεύουσῆς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶχον γίνε-
σθαι διὰ τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἄρθρον πίστεως ἐθνικῆς. Ἐντεῦθεν
ἐγεννήθησαν διάφοροι θρύλοι περὶ τοῦ μέλλοντος ν' ἀποκατασταθῆ
ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου Ἑλληνος αὐτοκράτορος, ἡ πίστις εἰς

αἰσῶσαν ὡς ποίημα τοῦ Σερραῖου Συναδινόου ὁ Σπ. Λάμπρος κατὰ πρῶτον εἰς
τὸ περιοδικὸν «Ἐστία» τόμ. 22ος (1886) σελ. 821—825. Καὶ δεύτερον εἰς
τὸ Ν. Ἑλληνομνήμονα τόμ. Ε' (1908) σελ. 250—256. Ὁ καθηγητὴς ὅμως τῆς
βυζαντ. καὶ νεοελλ. φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Βουκουρεστίου Δημ.
Ροθσος ὑπέδειξεν, ὅτι ὁ θρῆνος οὗτος δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Συναδινόου, ἀλλ'
ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Μυρέων, καὶ ἀποτελεῖ μέρος τῆς «Ἱστορίας τῆς Βλα-
χίας» (Ἰδ. εἰς Ν. Ἑλληνομνήμ. τόμος Ε' (1909) σελ. 495—499.)

(1) Περὶ τοῦ ποιήματος «Ἱστορία τῆς Βλαχίας» καὶ τοῦ ποιητοῦ γίνεται λόγος ὀλίγον παρατέρας.

(2) Τὸν «Θρῆνον Κωνσταντινουπόλεως» τοῦ Μητροπολίτου Μυρέων ἔδημο-

τὴν βοήθειαν τοῦ «ξανθοῦ γένους» καὶ ἄλλαι περὶ αὐτοὺς πεποιθήσεις. Αἱ ποικίλαι τοιαῦται προφητεῖαι γραμμῆναι συμβολικῶς ἐκυκλοφόρουν εἰς ἀπειρίαν ἀντιγράφων μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ δὲ «Φυλλάδα τοῦ Ἀγαθαγγέλου» εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεκρυσταλλώθη ἅπασα ἡ ἐκ τῶν προφητειῶν τούτων πίστις, ἔγινε τὸ Εὐαγγέλιόν του. Οὐδεὶς σχεδὸν ὑπῆρχεν ὃ μὴ πιστεύων εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ στίχου τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ,

Πάλι μὲ χρόνιαι, μὲ καιροὺς, πάλι δικὰ μας θᾶναι,

ἀλλὰ πολὺ περισσότερον εἰς τὰ προφητευόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Ἡ πίστις αὕτη ἐδημιούργησεν εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκαλλιέργησεν ἀδιαλείπτως κατόπιν τὴν πολιτικὴν—δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν—τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία ἀπεκλήθη «Μεγάλη Ἰδέα», ἀλλ' ἐνίσχυσε καὶ τὴν ἄρρωστον ἰδεολογίαν διὰ τὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐπέμεδυσιν τοῦ «ξανθοῦ γένους» καὶ διὰ τὴν ἀσφαλῆ θέλει βοήθειαν, ὅπως οἱ ὑποδουλωθέντες ἐπανακτήσουσιν τὴν ἐλευθερίαν των. Ὑπὸ τῆς τοιαύτης πίστεως διεβουκολεῖτο ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μητροπολίτης Μυρέων ἔγραψε τὸν Θρήνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τούτου ἕνεκεν ἀποτελοῦν ὄχι μόνον ζωηρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν πίστιν, ἀλλ' αὐτόχρημα φαινόμενον μοναδικὸν οἱ συνετοὶ λόγοι του, οἱ ἐλευθερολογοῦντες τοὺς πιστεύοντας εἰς παρομοίας προφητείας καὶ τρέφοντας τοιαύτας ἐλπίδας, μὴ ἔννοοῦντες δὲ τὴν σκληρὰν πραγματικότητά:

*Οὐαὶ σ' ἡμᾶς, ἀφ᾽ ἑνὴ μου, μὲ τὴν ὅλην γνώσιν,
ὅπ' ἔχομεν τὸ θᾶρος μας μέσα εἰς τὴν Σπανίαν,
καὶ εἰς τὰ χοντρά τὰ κότεργα ποῦναι ἔς τὴν Βενετίαν,
νὰ ἔλθωσι μὲ τὸ σπαθὶ τὸν Τούρκον νὰ σκοτώσουν,
νὰ πάρουν τὸ βασίλειον καὶ μᾶς νὰ μᾶς τὸ δώσουν.
Ἐλπίζομεν καὶ εἰς ξαυτὰ γένη νὰ μᾶς γλυτώσουν
νὰ ἴθωσιν ἀπὸ τὸ Μόσχοβον νὰ μᾶς ἐλευθερώσουν.
Ἐλπίζομεν εἰς τοὺς χρησμούς, ἔς τὰς ψευδοπροφητείας,
καὶ τὸν καιρὸν μας χάνομεν ἔς τὰς ματαιολογίας,
εἰς τὸν βορρᾶν τὸν ἄνεμον ἔχομεν τὴν ἐλπίδα
νὰ πάρουν ἀπὸ πάνω μας τοῦ Τούρκου τὴν παγίδα,
καὶ ἔχομεν θεμέλιον τὸ γνῆμα τῆς ἀράχνης,
τὸ χιόνι καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὸ νερὸν τῆς πάχνης.
Αὐτὸ τὸ θᾶρος εἶν' ἑρπύλλιον, τίποτε δὲν ἀξίζει,*

*ὅποιος τὸ συλλογισθῆ τοῦ λόγου του σκοτίζει
εὐκαιρὰ παντεχάρομεν καὶ κεφαλοπονοῦμεν,
ἔς τὴν ἄνεμον καὶ εἰς τὸ νερὸν κίτσομεν καὶ θαρροῦμεν.
Ἀπέταξέ μας τὸ ποντὶ δλοῦχαμεν ἀπὸ χέρι,
ἔφυγε καὶ ἔσπριστηκε κ' ὑπάγει σ' ἄλλα μέρη
καὶ ἄλλοι τὸ ἐπίσσαν καὶ ἴδυνατὰ κρατοῦσιν
καὶ μᾶς ποντὶ τὸ ἐχάσαμεν θρηνοῦσι καὶ γελοῦσιν.*

Πάντες οὗτοι οἱ ἔμμετροι θρήνοι, οἱ γραφέντες εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ γραφέντες εἰς τὴν ἀρχαίαν, ὡς καὶ αἱ εἰς τὸ πεζὸν μονοῦδαι, αἱ ὁμοιάζουσαι μᾶλλον πρὸς ρητορικὰ γυμνάσματα¹, μὲ θέμα τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐθνικὴν συμφορὰν, ἐκφράζουσι ἴσως τὸν πόνον τῶν συνθεσάντων αὐτούς, καὶ εἶναι πειὰ τις ἐκδήλωσις τοῦ ἀφυπνισθέντος ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ δὲν δύνανται, ὡς εἶπον καὶ προηγουμένως (εἰς σελ. 30), νὰ συγκριθῶσιν πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ θέματος δημοτικὰ τραγούδια. Ὑπολείπονται κατὰ πολὺ τούτων ὡς πρὸς τὴν δραματικότητα, τὸ πάθος καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως. Πρέπει δὲ νὰ παρατηρηθῆ προσέτι, ὅτι οἱ εἰς τὰς ἐξετασθέντας ἐνταῦθα θρήνοι, πλὴν τοῦ γραφέντος ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Μυρέων, δὲν ἐξεδόθησαν καὶ διὰ τοῦ τύπου, ἀλλὰ διεσώθησαν μόνον εἰς χειρόγραφα ὄχι πολλά· καὶ οὕτω δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ποίαν ἐκτίμησιν εἶχε πρὸς αὐτοὺς ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἂν τοὺς εἶχε κάμει κτήμας τοῦ πνευματικόν, καὶ αἱ ἐξήσκησαν ἐπίδρασιν τινὰ εἰς τὴν ἀνδότητά.

Θρήνος Ἀθηναίων.—Στιχοουργήματα, ὅπως τὰ συντεθέντα διὰ νὰ θρηνηθῶσιν τὴν ἄλωσιν καὶ τὴν τύχην τῆς πρωτεύουσος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, συνετέθησαν καὶ διὰ τὴν ἄλωσιν ἄλλων πόλεων ἢ δι' ἐπελθοῦσας εἰς αὐτάς μεγάλας συμφορὰς ἐξ αἰτίας ὄχι πολεμικῆς πλέον. Τὰ στιχοουργήματα ταῦτα ἀποτελοῦν ἰδιὸν τι μέρος τῆς ἱστορικῆς παιήσεως, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο

1. Κατάλογον τῶν διαφόρων γνωστῶν μέχρι τοῦδε θρήνων καὶ τῶν μονοῦδων, ὡς καὶ τῶν ἀναλόγων ἔργων διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν γραφέντων εἰς ξένας γλώσσας, ἐδημοσίευσεν ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς τὴν μελέτην του «Μονοῦδαι καὶ Θρήνοι ἐπὶ τῇ ἄλωσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (ἴδ. Ν. Ἑλληνομνήμονα τόμ. Ε' (1908) σελ. 190—269, ὅπου δημοσιεύει καὶ τινὰς ἀνεκδότους μονοῦδας.)

νά δοθῆ ὁ χαρακτηριστικὸς τίτλος «Θρήνοι», διότι ὁ κύριος τόνος των εἶναι ὁ θρηνητικὸς, ἀπολοφυρμὸς διὰ τὴν αἰανδῆποτε συμφορὰν, τὴν ὅποίαν ὑπέστη χώρα τις. Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν θρήνων ὑπάγεται καὶ σύντομόν τι στιχοῦργημα, φέρον τὸν τίτλον «Περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἡ γέγονεν ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνα» καὶ ἀποτελούμενον ἐξ 69 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ἀνομοιοκαταλήκτων στίχων¹. Τὸ μικρὸν αὐτὸ ποίημα ἀγνώστου στιχοῦργοῦ δὲν ἔχει βεβαίως, ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ παρόμοιά του, λογοτεχνικὴν τινα ἀξίαν, οὐδὲ καὶ ὡς γλωσσικὸν μνημεῖον κἂν, ἀφοῦ ἡ γλῶσσά του εἶναι μίγμα ἀκαλαισθήτου ἀρχαϊζούσης καὶ λαϊκῆς, ἀλλ' ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν εἶναι ἀξίον προσοχῆς. Μολονότι δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ θετικῶς περὶ πόλεως ἀναλώσεως καὶ αἰχμαλωσίας τῶν Ἀθηναίων ὁμιλεῖ ὁ στιχοῦργός, διότι τριαυθα εἶναι γνωστὰ ἱστορικῶς τρεῖς, ἡ κατὰ τὸ 1394, ἡ κατὰ τὸ 1456 καὶ ἡ κατὰ τὸ 1638, ἐξ ἐσωτερικῶν τινῶν λόγων φαίνεται πιθανότερον, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1456. Τὸ ὄνομα Πέρσαι, τὸ ἀπαντῶμενον εἰς τὸν τίτλον ὡς καὶ ἐντὸς τοῦ στιχοῦργήματος, δὲν θέλει νὰ σημάνη τοὺς ἀρχαίους Πέρσας, ἀλλὰ τοὺς Τούρκους, τοῦ ἀγνώστου στιχοῦργοῦ ἀκολουθούσης εἰς τοῦτο τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι ἀπεκάλουν τοὺς Τούρκους συνήθως Πέρσας, ὅπως πολλοὶ μεταβυζαντινοὶ ὠνόμαζον αὐτοῦς Τεύκρους διὰ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον. Ὁ κυρίως θρήνος ἀρχίζει ἀπὸ τὸν στίχον 26, διότι εἰς τοὺς προηγουμένους ὁ στιχοῦργὸς ἀνασκοπεῖ τὴν ἀρχαίαν δόξαν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν Χριστιανικὴν, ἀφοῦ ὡς μεγάλους σοφοὺς μαθητεύσαντας εἰς αὐτάς καὶ διδαχθέντας ἀναφέρει τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, τὸν Μέγαν Βασίλειον καὶ τὸν Χρυσό-

στομον, εἶτα δὲ ἐξιστορεῖ τὴν ἐπενεχθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν καταστροφὴν καὶ τέλος προσωποποιεῖ τὴν πόλιν καὶ τὴν παρουσιάζει θρηνοῦσαν :

*Κάθεται Ἀθήνα καὶ θρηνεῖ, κλαίει καὶ οὐχ' ὑπομένει.
Οὐαὶ μοι τὴν ταλαίπωρον, οὐαὶ μοι τὴν ἀθλίαν,
οὐαὶ μοι τὴν ἀμαρτωλὸν πλεῖον παρὰ τὰς ἄλλας·
οὐαὶ μοι τὴν παλαίξηλον καὶ φθόνων γεμισμένην,
οὐαὶ τὴν κατονεῖδιστον περὶ τὰς πόλεις ὅλας,
ἐκπαλαί τὴν παμφουμίσιον περὶ τὰς πόλεις ὅλας,
οὐδέποτε τὴν κύμασαν ποσῶς εἰς δουλοσύνην,
τὴν ἀνδρειωμένην πάντοτε περὶ τὸν κόσμον ὅλον,
τὴν φρένιμον, τὴν πάνσοφον περὶ τὰς πόλεις ὅλας,
τὴν γεμισμένην τῶν λαῶν ὡς πλήθος τῆς μελλίσσης κτλ.*

Καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν τόνον ἐξακολουθῶν ὁ ποιητής, διὰ στόματος τῆς προσωποποιήθειας πόλεως θρηνεῖ ἰδιαιτέρως τὴν συμφορὰν καὶ τὸν εἰς Ἀσίαν ἐκπατρισμὸν τῶν Σιωπολιωτῶν—κατοίκων τοῦ προαστείου Σιωπλία—τὴν καταστροφὴν τῶν κήπων καὶ ἀγρῶν, τῶν παραδεισίων (Πατησίων) διὰ τὴν τελειώσῃ τὸ στιχοῦργημά του μὲ ἐπίκλησιν τῆς προστατρίας τῆς πόλεως Παναγίας, ὅπως ἐκδικηθῆ αὐτὴν καὶ τὴν σώσῃ. Ἐκ τοῦ ὅλου πνεύματος τοῦ στιχοῦργήματος φαίνεται, ὅτι ὁ συνθέσας τοῦτο ἦτο κληρικός.

¹Εὐμανουὴλ Γεωργιλλᾶς. Τὸ ὄνομα τοῦ μετριοτάτου ἐκ Ρόδου στιχοῦργοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ Διμενίτου ἐγένετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος γνωστὸν περισσότερον διὰ ποίημα, τὸ ὅποῖον δὲν ἔγραψεν, ἢ διὰ τὸ καθαυτὸ ἰδικόν του στιχοῦργικὸν ἔργον.

Εἰς αὐτὸν ἀπεδίδετο ὡς ἐλέχθη προηγουμένως, τὸ ποίημα «Ἀλωαίς τῆς Κωνσταντινουπόλεως» μέχρις οὗ ἀπεδείχθη θετικῶς, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη γραφῆ παρ' αὐτοῦ. Αἱ βιογραφικαὶ περὶ τοῦ Ροδίου τούτου στιχοῦργοῦ πληροφορίαι εἶναι ὀλίγισται, ὅσαι δηλαδὴ δίδονται ὑπὸ τοῦ ἴδιου περὶ τοῦ προσώπου του¹. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ρόδον, ἀγνώστον κατὰ παλαιὸν ἔτος,

¹ Αἱ δίδόμεναι περὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ βιογραφικαὶ πληροφορίαι ὑπὸ τοῦ Α. Κοραῆ εἰς «Ἄτακτα» τόμος 2ος προλεγόμ. 3—7 καὶ ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα εἰς α' σελ. 101—102 δὲν προσθέτουν τίποτε περισσότερον εἰς ὅσα λέγει ὁ ἴδιος περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ ποίημά του.

1. Τὸ στιχοῦργημα «Περὶ τῆς ἀναλώσεως κτλ.» ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Γαβριὴλ Δεστούνη ἐν Πετρούπολει 1881 μετὰ εἰσαγωγῆς σχολίων καὶ μεταφράσεως εἰς ρωσικὴν γλῶσσαν.—Ἀνεδημοσιεύθη εἰς «Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ Δημητρ. Γρ. Καμπούρογλου. Τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις 1888 σχ. 8ον σελ. 101—109. Ἴδε καὶ: Δημητρ. Γρ. Καμπούρογλου. Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων. Τουρκοκρατία. Περίοδος Πρώτη 1458—1687. Τόμος πρῶτος ἐν Ἀθήναις 1889 σχ. 8ον σελ. 117—121. Ἐνταῦθα ὁ Δ. Καμπούρογλος παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἀρχικὸς τίτλος ἦτο βεβαίως ἑμμετρὸς.

πάντως όμως πρὸ τοῦ 1450¹ κατὰ τὸ 1498 εἶχεν ἤδη ὑπερβῆ τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν. Ἐκ τῶν διασωθέντων ἐμμέτρων ἔργων του φαίνεται ὅτι ἦτον ἡμιμαθὴς μᾶλλον. Ἦτον ἐκ τῶν στιχουργῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἔγραφον στίχους εὐκόλως μὲν, ἀλλ' ἀτέχνως. Εἰς τοῦτον ἀποδίδεται, ἄνευ όμως καὶ πειστικῶν ἐνδείξεων, τὸ ποίημα «Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισσαρίου», τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπηρυξημένη διασκευὴ παλαιότερου ποιήματος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ὡς ἐλέχθη καὶ προηγουμένως (σελ. 132).

Ἔργον τοῦ Γεωργιλλᾶ γνήσιον, καθ' ὅσον ἐπανελημμένως ἀναφέρει εἰς αὐτὸ τὸ ἔνομά του, εἶναι τὸ στιχοῦργημα τὸ ἔχον τίτλον «Θανατικὸν τῆς Ρόδου»¹ καὶ ἀποτελούμενον ἐξ 644 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων στίχων. Τὸ στιχοῦργημα τοῦτο ἔχει ἱστορικὴν τινα ἀξίαν, διότι ὁ Γεωργιλλᾶς περιγράφει ὡς αὐτόπτης μάρτυς τὴν ἐνσκήψασαν εἰς τὴν πατρίδα του Ρόδον κατὰ τὸ 1498 θανατηφόρον ἐπιδημίαν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς φθορὰν τῶν κατοίκων τῆς νήσου. Τὴν ἔμμετρον ταύτην ἀφήγησιν ἔγραψεν ὁ Γεωργιλλᾶς, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸ 1500, ἤτοι εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ τὸ τέλος τοῦ 1499 παύσιν τῆς ἐπιδημίας. Βεβλῶς καὶ ἡ καθ'αυτὴ ἱστορικὴ ἀξία τοῦ στιχοῦργήματος τούτου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόσδον τῆς ἐπιδημίας δὲν εἶναι μεγάλη, διότι ὁ στιχοῦργός πολὺ ὀλίγα λέγει ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ—ἀπεικονίζων καὶ τὴν φθορὰν διὰ γενικῶν φράσεων—μακρολογεῖ δὲ ἀφορητῶς προκειμένου νὰ ἠθικολογήσῃ. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου ἔχει πληροφορίας τινάς, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν τὸ στιχοῦργημα τοῦτο ἱστορικὸν μνημεῖον ἀληθῶς πολύτιμον. Περιγράφονται λεπτομερῶς σκηναὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Ρόδου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, αἱ ἐνδυμασίαι τῶν γυναικῶν, ἡ ὠραιότης, ἡ κοσμιότης καὶ ἡ νοικοκυροσύνη τῶν παρθένων· τὰ τοιαῦτα περιγραφικὰ μέρη εἶναι τὰ καλλίτερα τοῦ πεζολόγου καὶ ἀνιανοῦ κατὰ τὰ ἄλλα στιχοῦργήματος καὶ ἀναγινώσκονται εὐχάριστως:

Ἦ οὐρανὸν κατὰστερε, ἥλιος καὶ φεγγάρι,
ὄροι, βουνὰ καὶ θάλασσα, γῆ τῆς Ρόδου, τὰ ὄρη,
κλαύσατε καὶ θρητήσθε ταῖς ἄτυχαῖς ταῖς κόραις
ποῦ ἦσαν, λέγω, ἑξακουσταῖς ἐτοῦ κόσμου ὄλαις ταῖς χώραις.
Ἐγὼ ἂν θελήσω διὰ νὰ εἰπῶ ταῖς εὐμορφιαῖς καὶ κάλλη
αἷς εἶχαν ἢ Ροδίτισσαις, καὶ τίς νὰ τ' ἀθιβάλλῃ;
μὰ τὴν ἀλήθειαν, λέγω σας, ὅσα κι' ἂν ταῖς παινέσω,
νὲ ταῖς σηκώσω ἀπ' τὴν γῆν, 'ς τὰ ὕψη νὰ ταῖς θέσω,
τόσα καὶ πλεὰ καὶ πλεώτερα νὰ μὲ ὑπερικλήσουν.
Ἄμμις τὰ χειλουράκια μου τὴν ἄς ταῖς φουμισοῦν!
ἢ κόραις ὁποῦ εἶπαμεν, τῆς Ρόδου ἢ κουρτίσαις,
μιὰν εἴχουσι τὴν φορεσίαν, Φρύγκισσαις καὶ Ρωμαίσσαις.
ἄσπερες ἦσαν 'ς τὸ πρόσωπον καὶ κροαῖς εἰς τὸ τραχήλι
τὰ μῆλα τοῦ προσώπου των κόκκινα καὶ τὰ χεῖλη
καὶ σιτήθη ὡσπερ μάρμαρα λευκὰ βυζιὰ κανάκια
φρύδια ξανοχόραγα, ὠραιωτικὰ ματάκια
ὄχρὰ σεμιδαλόμυσταις, νόστιμαῖς ἀσπρονλάταις,
καὶ καλομορφότηπαραις, ἀγγελουσιδάταις²
καὶ τὰ μαλλιά χρυσοφωτὰ ἴσα ταῖς ἡλιμαῖς των,
ἄλλαις νὰ ἴδχουν ἄπλοκα κι' ἄλλαις εἰς πλεξουδιαῖς των.
Τὰ δὲ μαλλιά ποῦ κρέμονται καὶ τίς νὰ τὰ συγγράφῃ;
ἀνάκατα μὲ τὰ μαλλιά ἴδχουν βρύλλαις χρυσαῖρι.
Ἄμμις, ὅσα πλεξουδιάζονταν μὲ τὸ μαργαριτᾶρι
καὶ σκούφιαν ἄλλαις δικτυωτὴν μὲ τὸ πολὺν λογάρι,
κυπαρισσοβεργόλγαις, ἄψεγαις κόραις ἦσαν,
νεράδαις ἢ ἀγγέλισσαις καὶ πλεόν ἐξεφυσῆσαν
τὸ σεισμο καὶ τὸ λύγισμα καὶ τ' ἀνανθυγνισμᾶν των,
τὸ κλίμα τοῦ τραχήλου των καὶ τὸ ὑπολύγισμᾶν των.
Καὶ ποῖα νὰ βρεῖθηκε ψυχὴ ἀφ' τὴν ἀνδρικήαν φύσιν
θεωρῶντα τέτοιαις εὐμορφιαῖς νὰ μὴ ταῖς ἀγαπήσῃ;

Ἐξακολουθῶν δὲ περιγράφει λεπτομερῶς τὴν ἐνδυμασίαν τῶν Ροδίων παρθένων, καὶ ἡ περιγραφή του εἶναι τόσο ζωγραφικὴ, ὥστε νὰ σχηματίζῃ τις εὐκόλως πλήρη ἰδέαν τῆς ἐνδυμασίας ταύτης, ἡ ὁποία παρουσιάζει πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον. Ὑπὸ τὰ φορέματά των αὐτὰ αἱ Ροδιοὶ παρθένοι

ὡσὼν τὸν ἥλιον λάμπουσιν σὰν τὸν ἀποσπερίτην,
παρὰ τὸ φέγγος φέγγασιν, παρὰ τὴν Ἄφροδίτην.

Ἄλλὰ καὶ ἡ χειροτεχνία τῶν παρθένων αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἡ φήμη διεσώθη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐξυμνεῖται ζωγραφικώτατα:

1. Τὸ «Θανατικὸν τῆς Ρόδου» ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ W. Wagner εἰς δ' σελ. 171—190 καὶ κατόπιν ὑπὸ τοῦ ἴθιου εἰς β' σελ. 32—52, εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ E. Legrand εἰς γ', I, σελ. 203—205. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκδοσις εἶναι ἡ καλλιτέρα.

Καὶ εἰς ἡξέουσι νὰ μᾶς πῆ ὅλαις ταῖς τεχνούταις,
τὰ κάμναν τὰ χερᾶκια τῶν καὶ ταῖς εὐμορφοσύναις;
πλουμάκια καὶ πλατύφυλλα μὲ τέχνην καὶ μὲ πρᾶξιν.
ἐπάνω εἰς ψιλὰ λινὰ λογιαῖς ὄχραις μὲ τάξιν
νὰ χρυσοσκλαβαρόζουσι μ' ἀσήμιν καὶ χρυσάφιν,
μὲ πᾶσαν τέχνην μουσικὴν ὡσαν καλοὶ ζωγράφοι
παρμπέραις, μαξελλάρια, κουρτίλαις καὶ μαντίλια,
μὲ κυδωνιαῖς, τριανταφυλλιαῖς, κλήματα καὶ σταφύλια,
ἄνθη καὶ ρόδα καὶ μυρτιαῖς, πασίλογα λουλούδια,
μὲ πόθον νὰ πλουμιζουσι, μὲ χαραῖς καὶ τραγούδια.
λέγω ἂν ἔτυχε κανεῖς νὰ τὰ καλοσκοπήσῃ
τ' ἀργόχειρα τὰ κάμνασι, πολλὰ ἔαχεν φουμίση.

Ἐννεαχού δὲ στιχουργεῖ ὁ Γεωργιλλᾶς καὶ μὲ ἀληθῆ συγκίνη-
σιν, ὅποτε ὁ λόγος του γίνεται θερμότερος, ἢ φράσις του ποιη-
τικῆ καὶ ἐνθ' ἰμῖζει κάπως τὰ δημοτικὰ τραγούδια· ἔχει τὴν ἰδίαν
μὲ αὐτὰ ἀφέλειαν καὶ φυσικότητα. Ὁμιλῶν διὰ τοὺς δεκατισθέν-
τας ὑπὸ τῆς νόσου νέους ἐπάγεται:

Κλαῖ σὰς ἢ εὐμαῖς ἄμειρα καὶ τὰ στενὰ θρηνοῦσι
καὶ χάσκουσι καὶ ἀκαρτεροῦν τάχα νὰ σὰς ἴδοῦσι
ἢ κέραις ὅπου γλύσσασι ἢ ἀγαπητικαῖς σὰς
οἱ συγγενεῖς καὶ γέιτονες καὶ αὐταῖς ἢ ἰδικαῖς σὰς.
Τὰ παραθύρια ἐκλείσθησαν κ' ἢ πόρτες ἐκτιστήκαν
κ' ἢ λυγροῖς ἐχάθησαν κ' οἱ νέοι ἐποντιαστήκαν
ἐχορταριάσαν τὰ στενὰ κ' ἢ στράταις ἀσχημίσαν....

Κατὰ τὸ μεγαλειότερον ὅμως μέρος τοῦ ποιήματός του ὁ Γεωρ-
γιλλᾶς εἶναι φλύαρος ἠθικολόγος. Καὶ θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι ἐπε-
λήφθη τῆς ἐμμέτρου ἀφηγήσεως τοῦ «Θανατικοῦ», περὶ τοῦ
ὁποίου ἄλλως τε λέγει ὀλίγιστα, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἠθικο-
λογήσῃ. Εἶναι τοῦτο κοινὸν γινώρισμα καὶ ἀδυναμία ὄλων σχεδὸν
τῶν μεταβυζαντινῶν στιχουργῶν, οἱ ὅποιοι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ
συνεχίζουσι κάπως τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν. Θεωρῶν τὴν ἐνσκή-
φασαν ἐπιδημίαν ὡς θείαν τιμωρίαν διὰ τὰ πολλὰ ἁμαρτήματα
τῶν ἀνθρώπων διατυπώνει ἀδιακόπως νοουθεσίας περὶ σωτηρίας
τῆς ψυχῆς καὶ ἐξασφάλισιν τοῦ Παραδείσου καὶ συνοδεύει τὰ
ἠθικὰ παραγγέλματά του μὲ ἄλλα ὑγιεινά, ἐπικαλούμενος ὡς μάρ-
τυρας τῆς ἀληθείας τῶν λόγων του τὰ συγγράματα τοῦ Πλάτωνος
καὶ Ἀριστοτέλους, τοῦ Κάτωνος καὶ τοῦ ἱατροῦ Ὀρειδασίου. Ἐνί-

στε δὲ χρησιμοποιεῖ καὶ παρομοιώσεις αὐτόχρημα κωμικὰς. Ὀνο-
μάζων τὸν Θεὸν «μέγαν κεραμέα» συγκρίνει αὐτὸν πρὸς τὸν «τζου-
καλᾶν», ὁ ὅποιος κατασκευάζει ἄγγεια «εὐμορφα καὶ ἄσχημα»·
ἐκ τούτων δὲ ἄλλα θραύει καὶ ἄλλα ἀφίνει,

καὶ δὲν ἐγείρεται ἀπ' αὐτὰ νὰ τοῦ πῆ ἔντα τοῦτα
οὔτε ἀπὸ τ' ἀτζάκιατα ἀλλ' οὐδ' ἀπὸ τὰ ροῦτα.

Ἄπευθυνόμενος εἰς τὸ τέλος τοῦ στιχουργήματός του πρὸς τὸν
Χριστὸν διὰ νὰ συγχωρήσῃ τὰ ἁμαρτήματά του λέγει:

Μύριες μυριάδες κρίματι μὲ ἄλλην μιὰ χιλιάδα
ἔαχη ὁ γυῖος τοῦ Γεωργιλλᾶ, συμπάθησέ τον τώρα.

Καὶ ἐπὶ τῶν στίχων αὐτῶν εὐστόχως παρετήρησεν ὁ Α. Κο-
ραῆς, ὅτι ἡ προσθήκη τῆς μιᾶς χιλιάδος εἰς τὰς μυρίας μυριάδας
διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀριθμοῦ μαρτυρεῖ «πόσον ἀξιόλογος
ποιητῆς εἶναι ὁ Γεωργιλλᾶς».

Ἄλλ' ἡ ἔμμετρος αὕτη φλυαρία τοῦ Ρόδου στιχουργοῦ, εἰς
τὴν ὅποیان διαφαίνεται καὶ ποιά τις ἐπίβρσις παρομοίων ἰτα-
λικῶν ποιημάτων, ὑπὸ γλωσσικὴν ἔπεσιν εἶναι πολύτιμος. Τὸ
ἄτεχνον λεκτικόν του εἶναι πλούσιον εἰς ἰδιωματικὰς λέξεις· καὶ ἡ
ἀφθονία τῶν ξένων λέξεων—κυρίως ἰταλικῶν—μαρτυρεῖ πάλαι
μεταβολὰς ὑφίστατο ἢ λαϊκὴ γλώσσα εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ξένων κατε-
χομένας χώρας. Ὁ Γεωργιλλᾶς χρησιμοποιεῖ τὰς ξένας λέξεις ἀνευ-
δισταγμοῦ τινος¹.

Εἰς τὸν Ρόδιον στιχουργὸν ἀπεδίδετο μέχρι τινὸς καὶ ἡ τιμὴ,
ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἔκαμε χρῆσιν τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Βεβαιωθεῖ-
σης ὅμως τῆς ὑπάρξεως ἀρχαιοτέρων ὁμοιοκαταληκτοῦντων ποιη-
μάτων, διεσκεδάσθη καὶ ἡ φιλολογικὴ αὕτη πλάνη.

Μανώλης Σικλάβος.—Ὅπως τὸ «Θανατικὸν τῆς Ρόδου»,
οὕτως ἔχει τὴν μορφήν θρήνου μᾶλλον καὶ τὸ στιχουργήμα τοῦ
Κρητὸς Μανώλη Σικλάβου τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἡ συμφορὰ
τῆς Κρήτης ἐν ἧς γέγονεν τοῦ Μεγάλου Σει-

1. Ἐκ τῶν ἀπείρων ξένων λέξεων, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουσι εἰς τὸ «Θανατικὸν
τῆς Ρόδου» ἀναφέρω ἑνταῦθα μερικὰς: ἀβουκάτας, ὀρλίνας, σπητάλι, τζένια,
μανιγόρδους, ἐκουμπάρησε, περφέτα, κουγκέστα, φέστχ, πριμαδέρα, φλαριαῖς,
περδάντα, βιλάλαινα, παρδίο κτλ. Σημειῶν καὶ τὸ ἐπίθετον πῖος (Pius)=
εὐσεβής, μὲ τὸ ὅποιον προσονομάζει τὸν Θεόν.

σμοῦ» ἐκ στίχων 232 δεκαπεντασυλλάδων καὶ ὁμοιοκαταληκτικῶν.¹ Περὶ τοῦ στιχουργοῦ Μανώλη Σκλάβου οὐδεμίαν βιογραφικὴ πληροφορία ὑπάρχει. Ἐὐ στιχοῦργημα ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐπισυμβάντα εἰς Κρήτην καταστρεπτικὸν σεισμὸν κατὰ τὴν 29 πρὸς τὴν 30 Μαΐου τοῦ ἔτους 1508, ἡμέραν Δευτέραν καὶ ὥραν 2 π. μ. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὑπάρχει καὶ ἐν ἄλλῳ κακότεχνον καὶ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν στιχοῦργημα ἐκ 14 στίχων². Ὁ Σκλάβος μὲ ἀρκετὴν πεζολογίαν καὶ μὲ τρομερὰς εἰκόνας περιγράφει τὴν καταστροφὴν. Ἐἰς τι σημεῖον μετὰ τὸ μέσον τοῦ στιχοῦργήματος προσωποποιεῖ καὶ αὐτὸς τὴν Κρήτην καὶ παρουσιάζει αὐτὴν διαλεγομένην μετὰ τινος ξένου, καὶ τότε ὁ λόγος του γίνεται ὀλίγον ζωηρότερος.

Ὁ στιχουργὸς ἀποδίδει τὴν ἐπελθούσαν συμφορὰν εἰς τὰ ἀνομήματα τῶν Κρητῶν, διὸ καὶ παραβάλλει τὴν γενομένην καταστροφὴν πρὸς τὴν τῶν Σοδόμων καὶ Γομόρων, καθόσον καὶ τὰς δύο ταύτας πόλεις κατέστρεψεν ὁ Θεὸς διὰ τοὺς ἰδίους λόγους τῆς ἀσεβείας. Φαίνεται, ὅτι ὁ στιχουργὸς δὲν μεγαλοποιεῖ καὶ πολὺ τὰ πράγματα σχετικῶς μὲ τὴν ἐκλυτον ζωὴν τῶν Κρητῶν τῶν πόλεων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διότι τὰς ἰδίας κατηγορίας ἀναφέρει κατ' αὐτῶν καὶ τὸ ὡς ἀνωτέρω εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν στιχοῦργημα (βλασφημῶν ἕνεκ' ἢ δ' ἀρρενοφθορῶν,) καὶ αὐτὸς ὁ τότε λίαν θρησκώληπτος βεδάτως δευρὸς τῆς Κρήτης Ἐνετὸς Ἰερώνυμος Δονάτος ἀποδίδει τὴν θέλαν ταύτην τιμωρίαν διὰ τοῦ σειμοῦ εἰς τὴν ἐπικρατούσαν εἰς τὴν νῆσον βλασφημίαν καὶ τὴν παραμέλησιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων³. Εἶσαι λοιπὸν τὸ στιχοῦργημα τοῦ Μ. Σκλάβου ἀξιὸν προσοχῆς ὄχι μόνον ὡς περιγραφικὸν ἑνὸς καταστρεπτικοῦ σειμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Φρυγίας καὶ τῶν

1, «Ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης» ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ἐκ τοῦ Βιενναίου κώδικος 244 ὑπὸ W. Wagner εἰς 6' σελ. 53-61.—Ἴδου περὶ αὐτοῦ κ. Σ. Δ. Παπαδημητρίου εἰς Byzantin. Zeitschrift Band. I (1894) σελ. 647-640.

2. Ἐὐ στιχοῦργημα αὐτὸ περὶ τοῦ σειμοῦ τῆς Κρήτης ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σπ. Λάμπρου εἰς «Νέον Ἑλληνομνημόνα» τόμ. 11 (1914) σελ. 441.

3. Ἴδου περὶ τῶν γραφέντων ὑπὸ τοῦ Ἰερωνύμου Δονάτου Σπ. Λάμπρου «Ποιημάτων περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1508 σειμοῦ τῆς Κρήτης» εἰς Ν. Ἑλληνομνημόνα τόμος 11 (1914) σελ. 441-448.

παρακειμένων νήσων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπεικονίζον κάπως τὴν τότε κοινωνικὴν ζωὴν τῆς Κρήτης, ἣ ὁποία καὶ ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν πληροφοριῶν παρουσιάζεται μὲ τὰ αὐτὰ σχεδὸν χρώματα.

Ἡ ποιά τις ὑπερβολὴ εἰς τὰς ἐκφράσεις τοῦ στιχουργοῦ ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν μεγάλην τούτου θεοσέβειαν, ἣ ὁποία ὑπαγορεύει εἰς αὐτὸν νὰ ἐνθουμῆται καὶ ν' ἀναφέρῃ τὸν Δαμασκηνὸν καὶ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ, τῶν ὁποίων καὶ παραθέτει περιόδους κατὰ μετάφρασιν του—διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἐναντίον τῶν συμπολιτῶν του κατηγορίας του. Συνάμα ὁμοῦς ὁ Σκλάβος βεβαιώνει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ δόξα καὶ ἡ φήμη τῆς Κρήτης ἦτο πολὺ μεγάλη:

*ὦ Κρήτη! ἀπὸ σ' ἐβγήκεν στὸν κόσμον ὄλ' ἡ φρόνα
καὶ τὰ ρηγᾶτα ἐτίμησες μὲ τὴ διπλῆ κορώνᾳ!
διατὶ βασιᾶς βασιλικὸ σημάδι στὸ κεφάλι,
τὴν Πόλιν καὶ τὸν Γαλατᾶν ἐμόρφιζες στὰ κάλλη. . . .
Κρήτη τὸ τόσο σου κακὸ θλίβεται ὁ κόσμος ὅλος
καὶ πλέον περιμένεται τῆς Βενετιᾶς ὁ σιόλος.
Ὅλα τὰ κάστρα κλαγούσιν, Κρήτη, τὸν χαλασμόν σου
ὡς τὴν Φιλάντρα ἐδιάβηκεν ὁ πόνος ὁ δικός σου,
διατὶ τὸν κόσμο ἐπόιζες ὡσὲν πηγὴ καὶ βρῦσι
καὶ τ' ὄνομά σου ἀκούγεται Ἀνατολῇ καὶ Δύει κτλ.*

Ἡ στιχοῦργία του εἶναι μᾶλλον ἄτεχνος ἢ γλῶσσά του ὁμοῦς ἔχει ἱκανῶς καθαρὰν τὴν λαϊκὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ἐποψιν δὲ ταύτην «Ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης» εἶναι ἐκ τῶν καλῶν γλωσσικῶν μνημείων, τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον καὶ ὁ Σκλάβος φαίνεται νὰ εἶναι αὐτοσχεδιαστής. Ἀνήκει βεβαίως καὶ αὐτὸς εἰς τὸν μέγαν ἐκείνον ἀριθμὸν τῶν Κρητῶν στιχουργῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μεγάλην εὐκολίαν περὶ τὴν πρόχειρον κατασκευὴν στίχων. Οἷονδῆποτε γεγονὸς τοῦ ἱστορικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου θὰ γίνῃ θέμα ἐμμέτρου ἀφηγησεως. Ἐὰ στιχοῦργήματα ταῦτα δὲν ἔχουν βεβαίως ποιητικὴν τινα ἀξίαν ἄλλ' ὡς τειχῶτα πρόχειρα κατασκευάματα δὲν στεροῦνται ἀληθοῦς σημασίας, διότι ἴσως νὰ εἶναι τὰ σημαντικώτερα δείγματα τῆς διαμορφώσεως τῆς λαϊκῆς γλώσσης.

Εἰς τὸ στιχοῦργημα τοῦ Σκλάβου ἀξιοὶ ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι δύο στίχοι, οἱ ὁποῖοι ἴσως νὰ σχετίζονται πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἱστορικὴν δρᾶσιν δύο λαῶν:

*Μὴ γὰρθε Οὐγγρος μὲ σπαθὶ κί' ὁ Βλάχος μὲ κοντάρι,
καὶ τὰ τειχιά σου ἐχάλασαν κ' ἔχασες τὸ καμάρι;*

Τζάνες Κορωναῖος. Τὰ ἐξετασθέντα μέχρι τοῦδε ὀλίγα ταῦτα ἱστορικὰ ποιήματα ἀναφέρονται εἰς γεγονότα ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μὲ τὸ ποίημα τοῦ Τζάνε Κορωναίου «*Ἀνδραγαθήματα Μερκουρίου Μπούα*» τὸ ἀποτελούμενον ἐκ 4800 καὶ πλέον ἴσως στίχων δεκαπεντασυλλάβων καὶ ὁμοιοκαταληκτικῶν ἔχομεν ἀληθῆς ἱστορικὸν ἔπος στρεφόμενον περὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δράσιν ἐνὸς Ἑλλήνου, ἀλλ' ὅχι καὶ σχετιζόμενον καθόλου μὲ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Περὶ τοῦ ποιητοῦ Τζάνε Κορωναίου οὐδεμίαν ἄλλην βιογραφικὴν πληροφορίαν ὑπάρχει, πλὴν τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἴδιου διδομένων: ὅτι δηλαδὴ κατήγετο ἐκ Ζακύνθου καὶ ὅτι κατὰ τὸ 1519 εὐρισκόμενος εἰς Ἑνετίαν ἀπεφάσισε νὰ ἐξυμνήσῃ ἐμμέτρως τ' ἀνδραγαθήματα τοῦ Μερκουρίου Μπούα.

Ὁ ἥρωὸς τοῦ ποιήματος τοῦ Κορωναίου Μερκούριος Μπούας, ἐκ τῆς μεγάλης ὁμωνύμου Ἀλβανικῆς οἰκογενείας, ἣ ὁποία ἐκαυχᾶτο ὅτι κατήγετο ἐκ τοῦ ἐνδόξου τῆς Ἠπείρου βασιλέως Πύρρου, εἶναι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων πολεμικῶν ἀνδρῶν, εἰ ὅποιοι μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κατέφευγον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ κατετάσσοντο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν διαφόρων ἡγεμόνων τῶν πόλεων τῆς, ἔχοντες ὑπὸ τῆς διαταγῆς τῶν ἄλλου. Ἑλληνας πολεμιστὰς, ἀποτελοῦντας μισθοφορικὰ τάγματα καὶ γνωστοὺς ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «στρατιῶται», (stradioti). Ὁ Μερκούριος Μπούας ὑπηρετῶν ἀπὸ τοῦ 1495 πότε ὑπὸ τὴν σημαίαν τῶν Ἑνετῶν κατὰ τῶν Γάλλων, πότε ὑπὸ τοὺς Γάλλους ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν καὶ Ἰσπανῶν, πότε ὑπὸ διαφόρους Ἰταλοὺς ἡγεμόνας ἐναντίον ἄλλων καὶ ὑπ' αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμα-

νίας Μαξιμιλιανὸν ἐναντίον τοῦ εἰσβαλόντος εἰς τὴν Φλάνδραν Καρλόλου Ἑγμόν ἢ ἐνεντίον τῆς Ἑνετίας, μετασχῶν ἀπειρῶν μαχῶν καὶ πάντοτε νικῶν, ἀνεδείχθη ἐκ τῶν μεγαλειτέρων στρατηγῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ οἱ διάφοροι ἡγεμόνες, τοὺς ὁποίους ὑπηρετεῖ, ἀντήμειβον αὐτῶν διὰ τιμῶν, ἐξιωματίων καὶ χρημάτων ἢ γαιῶν· ἡ δὲ ἐνετικὴ Δημοκρατία, εἰς τῆς ὁποίας τὴν ὑπηρεσίαν εἶχε προσέλθει πάλιν, ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, τὸ ὅπλιον ἐκράτησε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος κατὰ τὸ 1527.

Τὰ ἥρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ Μπούα τούτου ἀπὸ τοῦ 1495 μέχρι τοῦ 1517 ἐξυμνεῖ ὁ Τζάνες Κορωναῖος μὲ τὸ πολύστιχον ποίημά του, τὸ ὅποιον διήρτισεν εἰς 19 μέρη. Ὁ ποιητὴς συνέθεσε τὴν ἑμμετρον ἱστορίαν του ὡς ἀληθῆς ἱστορικὸς, διότι δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὰς δοθεῖσας ὑπὲρ τοῦ ἥρωός του προφορικὰς πληροφορίας, ἀλλ' ἐμελέτησε καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα τοῦτου, περιηγήθη καὶ τὴν Πελοπόννητον διὰ νὰ συλλέξῃ ἐξηκριθωμένας πληροφορίας περὶ τῆς οἰκογενείας του καὶ γράψῃ τὴν ἀλήθειαν:

*Καὶ τώρα γράφω μὴν γραφὴν νὰ τὴν ἀκούσουν πάντες,
Ἡ δύσι κ' ἢ ἀνατολὴ καὶ ὄλιος ὁ λεβάντες.
Καλὰ κί' ὁ νοῦς δὲν δύνηται, τόσον διὰ νὰ γράψω,
Ἀυτὸ ὅποῦ ν' ἀληθινὸν δὲν θέλω νὰ τὸ παύσω.
Λοιπὸν κί' ἄ μ' ὁ λογισμὸς διὰ τὸν σινητὸν Μερκούρη.
Ἐκεῖνο, ὅτι δυνηθῶ νὰ μὴν τ' ἀφήσω ποῦρι.
Καὶ ἀνάθηκα κ' ἐξέταξα μετὰ πολλοῦ τοῦ κόπου
Τοὺς ἄρχοντας τοῦ Ἀναπλιοῦ, καὶ ὄλιου τοῦ τόπου.
Κ' ἐμυθα τὴν ἀνατροφὴν καὶ ὄλιαις τοὺς ταῖς τάξαις,
Τὴν ἀρχοντιὰν κ' ἐγγένειαν, καὶ ὄλιαις τοὺς ταῖς πράξαις.
Ἐνε μακρὰ ἢ ἐξήγησις κ' ἔχει πολυλογίαν
Ἄμ' ἔνε χρεῖα δὰ τῶρρηνα νὰ δώσω ἀπολογίαν.
Καὶ νὰ σὲ φέρω μαρτυρίας τοῦ βασιλέως ταῖς βούλαις,
Ὅποιαις ἐπίσσα κ' εἶδα ταῖς κ' ἀνέγνωσά ταῖς οὐλαις.
Καὶ τὴν πατρίδα μαρτυροῦν καὶ ὄλιον τοῦ τὸ γένος
Κ' ἄλλοι ποῦ δὲν τὸν ξέγνωσι λέγουσ' ὅτι εἶναι ξένος.
Ἐκ τοῦ γὰρ Πύρρου τὸν καιρὸν, καὶ Ἀντίου τοῦ Πειρώτα,
Ἄκουσε νὰ σὲ διηγηθῶ κ' ἀπέκι πάλε ρώτα, κτλ.*

Κατὰ τὴν διήγησιν τῶν κατορθωμάτων τοῦ ἥρωός του ὁ Κορωναῖος δὲν ἀποφεύγει νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὸν ἴσον καὶ πολλακίς

1. Τὰ «Ἀνδραγαθήματα τοῦ Μερκουρίου Μπούα» ἐξεδόθησαν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα εἰς Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα. Τόμος πρῶτος. Τζάνε Κορωναίου «Μπούα Ἀνδραγαθήματα, Σουμάκη Ραμπελιὸν Ποπολάρων, Μάτση Ἡμερολόγιον. Ἀθήνησι 1867. Σχ. 8ον σελ. Α'-ΙΔ', α-ρλζ' καὶ 1-228. Τὸ ποίημα τοῦ Κορωναίου καταλαμβάνει τὰς σελίδας 1-158 — Περὶ τοῦ ποιήματος τοῦτου ἐπραγματεύθη καὶ ὁ Ch. Gidel εἰς «Nouvelles Études sur la littérature grecque moderne. Paris 1878 in 8° σελ. 534-546.

ἀνώτερον τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Παλαμήδους, τοῦ Αἴαντος, τοῦ Ἐκτορος, ἢ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὠραιότερον τοῦ Πάριδος καὶ σφώτερον τοῦ Σολομῶντος, χωρὶς νὰ λησμενῆ κατὰ τὴν σύγκρισιν τὸν μεσαιωνικὸν Ρολάνδον καὶ ἄλλους τοὺς παλαδίνους. Ἡ ὑπόμνησις αὕτη τόσων ἀρχαίων ὀνομάτων καὶ ἡ ὀρθὴ ἀναγραφή των, ἡ δὲ μέθοδος τῆς συνθέσεως τοῦ ποιήματος του, καὶ ἡ ἐργασία του διὰ τὴν ἐξακρίθωσιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ὡς πρὸς τὸ γένος τοῦ Μπεύκ μαρτυροῦν, ὅτι ὁ Κορωναῖος δὲν ἦτον ἐκ τῶν ἀμορφῶτων ἢ τῶν ἡμιμαθῶν στιχουργῶν καὶ ὅτι εἶχε σαφεῖς τινὰς γνώσεις τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ φιλολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς νεωτέρας. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια τῆς ἀφηγήσεως, πλουτιζομένης μὲ ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας, βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰς ἀφηγήσεις διαφόρων ἄλλων ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Μόνον αἱ συγκρίσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἥρωας καὶ οἱ ὑπερβολικαὶ ἔπαινοι εὐρίσκονται εἰς αἰσθητὴν ἀνείθεσιν πρὸς τὴν αὐστηρότητα τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι, δύναται τις νὰ εἴπῃ, τὸ κοινὸν ἐλάττωμα ὅλων ὅσοι ἐξύμνησαν συγχρόνους των ἥρωας. Δὲν ἀποφεύγει δὲ ὁ Κορωναῖος καὶ ἄλλα ποιητικὰ διαποικίλματα, λαμβανόμενα ἀπὸ τὸν καθαυτὸ κόσμον τῆς φαντασίας διὰ νὰ διακόψωσιν τὴν ξηρότητα τῆς ἀφηγήσεως, ὡς εἶναι αἱ συχναὶ παρομοιώσεις πρὸς φυσικὰ φαινόμενα, ἢ χρησιμοποιοῦσις διαλόγων, ἢ παρουσιάσις ποταμῶν ὀμιλούντων καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ γέννησις τοῦ ἥρωος, ὅπως πολλῶν ἐξαιρετικῶν ἀνδρῶν, προλέγεται δι' ὄνειρου:

Διὰ τὸν σιγιὸν Μερκούριον ἄκουσον πῶς ἐσπάρθη.

Ὅνειρον ὁ πατήρ σου εἶδε δένδρον μὲ τάνθη,

Κ' αὐτὸν ὅπου τὸ πότιζε ἠρώτα γὰ νὰ μάθῃ,

Κοντὰ στὸ δένδρον ἔωσες, καὶ ἀποκάτου στάθη.

Καὶ εἰς τὴν ῥίζαν τοῦ δέντροῦ ἦσαν πανώρια βρύση,

Καὶ τρέχει καθημερινῶς, ποτὲ δὲν ἀποφρύνσει.

Καὶ τότε ἀκροστάθηκε καὶ ἤρχισε καὶ ἔρώτα,

Ὡς διὰ τὸ δένδρον ἤθελε τάχα νὰ μάθῃ πρῶτα.

«Ἐγὼ ξέρω καὶ ἀνθεὶ μηλιά προῦχον νὰ κάμῃ φύλλα,

«Κι' ἀπὸ ὕστερα γίνονται τὰ μῆλα καὶ τὰ φύλλα,

«Καὶ τοῦτο βλέπω τὸ δένδρον κ' ἔχει καρποὺς καὶ ἀνθη,

«Γιὰ τοῦτο σὲ περικαλῶ τίποτε τάχα μάθει.»

Σὺν τὸν ἔρώτα μὲ σπουδὴν μέγα τοῦ ἀπεκρίθη

Κι' ἄκουσε τί τοῦ σὺντυχῆ καὶ τί τοῦ ἀποκρίθη.

«Τοῦ δέντροῦ τὸ ἐρώτημα, ὅπου ζητεῖς νὰ εὔρησι,
«Παιδί κάμνεις ἀρσενικόν, καὶ κάμε νὰ τὸ ξέρῃς.
«Καὶ εὐγαλίε τον ὄνομα καὶ λέγε τον Μερκούρη,
«Καὶ ἀφηκροῦ τὰ λόγια μου, καὶ πιστεύε τα ποῦρι,
«Τοῦ ὄνειρου τὴν ἐξήγησιν δὲν θέλω νὰ τὴν εὔρησι.»
«Διατὶ ἂν ζῆς μετὰ καιρὸν ἀτὸς σου νὰ τὴν εὔρησι.»
Καὶ τὸ παιδί ἐσπάρθηκε, στὸν κόσμον ἐγοννήθη,
Καὶ πάραυτ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν χέραν εὐλογήθη.

Τὸ στιχοῦργημα τοῦ Κορωναίου, τὸ ὅποιον, ἐκτὸς ὀλιγίστων μερῶν, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἑμμετρὸς πεζολογία, μαρτυροῦσα τὴν εὐχέρειαν μόνον τοῦ στιχουργοῦ εἰς τὴν κατασκευὴν στίχων, καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως δὲν προσφέρει τίποτε σχεδόν, διότι ἡ γλῶσσα του, μολονότι κυριαρχεῖ εἰς αὐτὴν ἡ λαϊκὴ μορφή, εἶναι μᾶλλον σχολαστικὴ, ἐπειδὴ ὁ στιχουργὸς χρησιμοποιοῦσις πολλὰς ἀρχαίας λέξεις, καὶ ἀρχαῖζει συνήθως εἰς τε τὸ τυπικὸν καὶ τὴν σύνταξιν. Ὅθεν οὐδεμίαν καθαυτὴν φιλολογικὴν σημασίαν ἔχει, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἐγένετο εἰς ἐγγραφήν καὶ κοινὸν κτῆμα, ἀλλ' ἀνεγνώσθη ὡς μόνον ὑπὸ τοῦ ἐξυμνουμένου καὶ τῶν περὶ αὐτόν.

Ἀντώνιος Ἀχέλης. — Παρόμοιον ἱστορικὸν ἐπαινετικὸν στιχοῦργημα εἶναι καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα (σελ. 141) «Ἱστορία τοῦ Ἰαγιαπιέρα» τοῦ Ἰκ. Τριβώλη. Ἀπλῶς δὲ ἱστορικὸν καὶ μὴ σχετιζόμενον μὲ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ὅπως καὶ τὰ «Ἀνδραγαθήματα τοῦ Μερκουρίου Μπούα», εἶναι τὸ ἐκ 2541 δεκαπεντασυλλάβων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων στίχων ἀποτελούμενον στιχοῦργημα τοῦ Ἀντωνίου Ἀχέλη τὸ φέρον τίτλον «Πολιορκία τῆς Μάλτας». Ὁ Ἀχέλης κατήγετο ἐκ Ρεθύ-

1. — Ἡ «Πολιορκία τῆς Μάλτας» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1571 μετὰ τὸν τίτλον «Βιβλίον σὺν θεῶν περιέχον τῆς Μάλτας πολιορκίαν καὶ πῶς ὁ Σουλταῖμάνης, βασιλεὺς τῶν Τούρκων, ἔδωκεν βουλὴν νὰ πέψῃ τὴν ἀρμάδα του κατὰ τῆς Μάλτας καὶ ἐκέλευσεν ὅλους τοὺς ἀξιότους ἡγεμόνας, νὰ δείξουν τὴν δυνάμειν των. Ἐνατίησιν, ἀφοσ'». (Ibid. E. Legrand a, 1, IV pp. 173 et suiv.) Ἡ ἐκδοσις αὕτη ἀνατυπώθη ὑπὸ H. Pernot εἰς Collection de Monuments etc. Troisième série N°2 μετὰ τὸν τίτλον: P. Gentil de Vendosme et Antoine Achélys: Le Siège de Malte par les Turcs en 1565, publié en Français et en Grec d'après les Editions de 1567 et de 1571 avec 20 reproductions par Hubert Pernot, Paris. 1910, in 8° p. I-XVI et 1—198 (εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην περιλαμβάνεται ἡ ἀφήγησις τοῦ P. Gentil de Vendosme γαλλιστὶ (σελ. 1—75) καὶ τὸ ποίημα τοῦ Ἀχέλη (σελ. 76—173) προλεγόμενα καὶ γραμματικαὶ παρα-

μνου τῆς Κρήτης καὶ ἔζη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Οὗτος αὐδαμόθεν ἄλλοθεν εἶναι γνωστὸς ἢ ἐκ τοῦ ποιήματός του, ὅπου ἀναγράφει: ὁ ἴδιος τὸ ὄνομά του καὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του, καὶ ἐκ δύο στίχων, τοὺς ὁποίους ἀφιερώνει δι' αὐτὸν ὁ Μαρῖνος Τζάνης Μπουναλῆς εἰς τὴν «Φιλονεικία» τοῦ Χίνδακος καὶ τοῦ Ρεθύμνου:

*Στίχους εἶμι Μάλτας διάβασις σοφώτατους ἂν θέλῃς
ν' ἀκούσῃς πῶς εἶμι σύνθεσεν Ἀιτώνιος δ' Ἀχέλης.*

Ἐπιθέσεις τοῦ στιχουργήματος τοῦ Ἀχέλη εἶναι ἡ ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1565 ἐναντίον τῆς νήσου Μάλτας, κατεχομένης: ὑπὸ τῶν Ἰωαννιτῶν Ἰπποτῶν, ἡ πολιορκία αὐτῆς καὶ ἡ ἥττα τῶν Τούρκων. Ὁ Κρήτης στιχουργὸς περιγράφει τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός ὡς αὐτόπιτος μάρτυς. Ἀλλὰ τὸ στιχουργημὰ του δὲν εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπον· κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του εἶναι παράφρασις ἢ πιστὴ μίμησις τῆς εἰς τὸ πεζὸν ἀφηγήσεως κατὰ πρῶτον εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν καὶ κατόπιν εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Pietro Gentile di Vendome ἢ τοῦ Marino Fracasso (διότι δὲν εἶναι γνωστὸν ποῖος ἐκ τῶν δύο εἶναι ὁ κατὰ αὐτὸ συγγραφεὺς τῆς) δημοσιευθείσης κατὰ τὸ 1565. Ὁ Ἀχέλης περὶ τὸ μέσον τοῦ στιχουργήματός του δὲν ἀκολουθεῖ τὸ ξένον πρότυπον, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ πρωτοτυπήσῃ χρησιμοποιοῦν διάφορα ποιητικὰ κοσμήματα. Οὕτω φαντάζεται σκηνὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεός, εἰσακούσας τὰς παρακλήσεις τῶν πολιορκουμένων διὰ νὰ βοηθήσῃ αὐτούς, διατάσσει τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ νὰ καταβῇ εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ μεταβῇ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς Σιωπῆς διὰ νὰ συνοδεύσῃ αὐτὴν στόλον πλέοντα πρὸς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων Χριστιανῶν. Ὁ Μιχαήλ φθάνει εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀραβίας μεθ' ὅλας τὰς δημιουργηθείσας ὑπὸ τοῦ κακοῦ πνεύματος δυσκολίας καὶ ἀνακαλύπτει τὴν Σιωπὴν, ἡ ὁποία ἐκτελεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διαταχθέντα. Ἀλλὰ καὶ τὸ μέρος τοῦτο, ὡς καὶ μερικὰ ἄλλα, ὅπου προσπαθεῖ νὰ μὴν εἶναι ξηρὰ ἢ ἀφήγησις του, φαίνονται μᾶλλον ὡς μιμήσεις ἢ ὡς πρωτότυπα.

τηρήσεις).—Περὶ τοῦ στιχουργήματος αὐτοῦ ἔγραψαν ὁ Α. Ξηρουχάκης εἰς ἐφημερίδα «Κρητικὸς Ἀστὴρ» ἐν Χανίοις 1910 ἀρ. 62, 63, 64 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἄγνωστος Κρητικὴ Ἐποποιία». Ὁ Ν. Πολίτης εἰς «Λαογραφίαν» Β' (1910) σελ. 513—516. Ὁ Στ. Ξανθουδίδης εἰς «Χριστιανικὴ Κρήτη» Περιοδικόν. «Ἔτος Α'» (1912) Σχ. 8ον σελ. 289—311.

Γενικῶς τὸ στιχουργημὰ τοῦ Ἀχέλη εἶνε ψυχρὸν καὶ ἀτεχνον κατασκευάσμα παρ' ὅτι τὴν τὴν φανεράν μὲν μορφῶσιν τοῦ στιχουργοῦ καὶ τὴν γνωριμίαν του μὲ τοὺς ἀρχαίους συγγραφείς. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ μὲν μορφῶσις του αὐτῆ συντέτεινεν ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ καὶ τὴν γλῶσσαν του μὲ τῆ ἀνάμιξιν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων τύπων καὶ λέξεων, μὴ διστάζων νὰ παραμορφώσῃ καὶ τὸν ὄρθον τονισμὸν τῶν δευτέρων.

*Τοὺς καβαλλάρους τᾶρματα τὲς ἄξιες ἐπαρχίαι,
φόνους καὶ κτύπους τραγουδῶ, τραύματα καὶ ζημίαις
ὅπου φανήκαν σύνωρα πειδῆ μετὰ βαθίας
δολῆς καὶ δόλου κινήσεις Τουρκῶν ὁ βασιλέας
μεγάλον στόλον ἔστρωσε σιτὴν Μάλτα γὰ νὰ στείλῃ,
γι' αὐτὸ νὰ καταποντισθῶν τ' Ἁγιοῦ Γιαννιοῦ οἱ φίλοι.
Κ' οἱ ἀυχονιῆς του θέλοντες μὲ τὴν καλὴν καρδίαν
νὰ κάμωσιν τ' ὀρέγεται κ' ἔχει ἐπιθυμίαν,
σιτὸν τόπον κίτων διάβησαν καλῶς ὀρδινισμένοι,
ἀλλὰ σιτὸ ὑπερὸ πασιν νὰ μ' ἦσαν παγωμένοι.
Ποῦ θέλουν πράγματα καλά, εἰς σὲ τιμὴν καὶ δόξαν
Μαλταίων τῶν Χριστιανῶν, ἀποῦ τὸν Τούρκον διώξαν κτλ.*

Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Ἀχέλη ἐδόθη ὑπὸ τινῶν περισσοτέρα τοῦ δέοντος σημασία ὡς γραπτὸ μνημεῖον τῆς ποιητικῆς ἐκδηλώσεως κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα.

Θρήνος τῆς Κύπρου. Τὰ πενιχρὰ στιχουργήματα, τὰ ὅποια ἐγράφησαν διὰ νὰ ἐξιστορήσουν τὴν ἄλωσιν ἢ τὴν καταστροφὴν διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν ἢ πόλεων καὶ διὰ νὰ θρηνηθῶσιν τὴν τύχην των, διέσωσαν πολλὰς πληροφορίας, συμπληρούσας τὴν κυρίως ἱστορικὴν ἀφήγησιν, καὶ φανερόνουν καθαρῶς τὸ λαϊκὸν αἰσθημὰ διὰ τὰς ἐπελθούσας τριαύτας ἐθνικὰς συμφορὰς. Ἐπὶ τὴν ἐπεψιν ταύτην δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς καὶ τὸ ἀτεχνον στιχουργημὰ, τὸ ὅποιον διεσώθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Θρήνος τῆς Κύπρου»¹. Ὁ ἄγνωστος ποιητὴς του² εἰς 777 στί-

1. Ὁ «Θρήνος τῆς Κύπρου» ἐβδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Σίμου Μανάρδου εἰς «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας» τόμ. ΣΤ' (1901) σελ. 405—428, μετὰ τινῶν παρατηρήσεων, διορθώσεων καὶ λεξιλογικῶν σημειώσεων, ἐκ τοῦ μόνου διασωθέντος ἀτελοῦς χειρογράφου, (ἀντιγράφου γενομένου κατὰ τὸ 1700).

2. Ὁ ἐκδότης τοῦ στιχουργήματος Σίμ. Μένανδρος εἰς «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας» τόμ. Ζ' (1910) σελ. 64—68 ἐκφράζει τὴν

χους (τοῦ στιχουργήματος ὄντος προφανῶς ἀτελοῦς) δεκαπεντασυλλάβους καὶ ὁμοιοκαταληκτοὺς ἀφηγείται λεπτομερείας τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1570 καὶ θρηνεὶ τὴν σκληρὰν τύχην τῆς νήσου καὶ τῶν κατοίκων τῆς, οἱ ὅποιοι ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν. Παρακολουθεῖ τὰς γενομένας μάχας εἰς τὰ κυριώτερα σημεῖα, ἀφηγείται τὴν ἀμυναν τῶν κυριάρχων Ἐνεϊῶν καὶ τῶν γηγενῶν νησιωτῶν, τὰς ἐλλεπαλλήλους ἀλώσεις πόλεων καὶ χωρίων, τὰς σφαγὰς καὶ τὰς δηλώσεις. Ἡ περιγραφή του δὲν ἀπέχει καθόλου τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ὡς αὐτόπτης μάρτυς ἢ ὡς ἀκούσας ἀπὸ ἄλλους αὐτόπτας ἀφηγείται ὅ,τι συνέβη μόνον. Παρακαλεῖ μάλιστα νὰ ἀνακοινώτουν εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλοι πᾶν ὅ,τι γνωρίζουν διὰ τὴν γράψην μοιρολόγια. Ὡς ἐκ τούτου αἱ λεπτομέρειαι, τὰς ὁποίας ἀναπαριστάνει μὲ ποιητικὴν πτωχείαν βεβαίως εἶναι αὐταὶ ἐκείναι αἱ βεβηλωμένοι ὑπὸ διαφόρων ἄλλων συγχρόνων χρονογράφων καὶ αὐτοπτῶν μαρτύρων.

Ἄτυχῶς ἡ τέχνη τοῦ στιχουργοῦ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν σπουδαιότητα τοῦ θέματός του καὶ πρὸς τὴν πρόθεσιν του. Πλατυάζει ὑπερβολικῶς, ἡ ὁμοιοκαταληξία του εἶναι πτωχοτάτη.

γνώμην, ὅτι ποιητῆς τοῦ «Θρήνου τῆς Κύπρου» εἶναι ὁ Κύπριος Σολομῶν Ροδινός, στηρίζων ταύτην ἐπὶ χωρίου τοῦ ἔργου «Νεοφύτου τοῦ Ροδινοῦ: Περὶ Ἑρώων, Στρατηγῶν, Φιλοσόφων, Ἁγίων καὶ ἄλλων ὀνομασιῶν ἀνθρώπων, ὁποῦ εὐγέγκασιν ἀπὸ τῶ νησὶ τῆς Κύπρου. Ἐτυπώθη ἐν Ρώμῃ παρὰ Μασκάρδου ἔτει τῆς Χριστοῦ γινηήσεως 'αχϞθ'» ἔχοντος οὕτως: «Ὁ δὲν μεθ' φαίνεται νὰ κάμω πρᾶγμα φύγου ἀξίον, διότι δὲν τὸ κάμνω διὰ καύχησιν ἢ πατρικὴν ἀγάπην, ἀν σιμὰ εἰς ἐκείνους, ὁποῦ εἶπα παρ' ἐπάνω συναριθμήσω καὶ τὸν μακαρίτην τὸν πατέρα μου Σολομῶν τὸν Ροδινὸν ἀπὸ τὴν Ποταμιάν· μάλιστα γνωρίζω πῶς ἔκαμνα ἀδικον τῆς ὑποθέσεως ὁποῦ ἐμεταχειρίσθηκα. Τοῦτος ὄντας νέος εἰς τὰ σπουδαστήρια τῆς Ἀμμοχώστου, ἐγεύτηκεν ὀλίγον τιποτις τῶν γραμμάτων, γραμματικῆς καὶ ποιητικῶν καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης, ἀπέκει γυμνάζοντας εἰς τὸν τόπον του ἐσυνέβησαν αἱ πόλεμοι ἐναντίον τῆς πατρίδος. Τότε αὐτὸς ὡς νέος φιλομαθῆς καὶ δεξιῶν ὁποῦ ἦτον, ἐβόλεν εἰς τὸν νοῦν του νὰ κάμῃ πρᾶγμα διὰ τὸ ὅποσον ἡ σπουδὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη του ἦτον πολλὰ ὀλίγη. Μὲ τοῦτον πικίζοντας ἢ σπουδάζοντας ἐβλάθηκε καὶ ἔγραψεν εἰς τρόπον ἱστορίας ὅσα λόγου καὶ μνήμης ἔξια ἐσυνέβησαν εἰς ἐκεῖνο τὸ νησί, ἀφόντις ἐφάνηκεν τοῦ ἀντιδίκου ἢ ἀρμάδα εἰς ἐκείνην τὴν θάλασσαν. Ἦγουν πῶς εὐγέγκαν ἔξω εἰς τὴν γῆν, τὴν μάχην, τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς Λευκωσίας, τὴν παράδοσιν τῆς Ἀμμοχώστου, καὶ καθ' ἑξῆς εἶτι δυστυχία ἤθελε.

καὶ μονότονος, ὁ τρόπος τῆς ἀφηγήσεώς του, εἰς τὴν ὁποίαν παρειαίνει καὶ τὰ θαύματα καὶ ἱκανὴν θρησκευτικὴν, ὑπενθυμίζει τὸν τρόπον ὄλων τῶν παρομοίων αὐτοσχεδιαστῶν στιχουργῶν:

Ποῦ θέν τὰ δῆ νὰ λυπηθῆ νὰ κλαύσῃ ἡ καρδιά του,
 Ἄς πάγῃ νὰ περιδιαβῆ σιτοῦ Τούρκου τὸ φουστῆτον,
 Κοιτὰ εἰς τὴν Ἀμόχουσιον ἐκείνην ποῦ λαλοῦσιν
 Νὰ δῆς τοὺς Χριστιανοῦλλικους ἔντα τοὺς πολεμοῦσιν.
 Ἄν τοὺς διδοὺν φουμὶν τὰ φᾶν, οὔτε νερόν νὰ πιοῦσιν,
 οὔτε κρεβάτια ἔχουσιν ἐκεῖ ν' ἀιαπεινοῦσιν.
 Στὰ κάτεργα τοὺς βάλλουσιν ἐκεῖ νὰ τιμωροῦνται
 Νὰ σῶρονον πάντα τὸ κουπὶν καὶ νὰ μοιρολογοῦνται.
 Μὲ τὲς καῖνες στὸν λαιμόν εἶναι σιδερωμένοι,
 Τὴν Ρόδου πᾶσιν νηστικοί, τὴν Πόλιν δευρασμένοι,
 Στὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς ἐξάγκωτα δεμένοι,
 Ὅλοθ' ὄλοι ἀλύπητοι, μαῦροι, ἀραχνιασμένοι.
 Οὐαὶ εἰς τὸν πτωχὸν λαὸν καὶ τὸν ξενητεμένον,
 Τὸν πεινασμένον περισσὰ καὶ τὸν μαρτυρημένον.

Πάντως ὁμοίως μεθ' ὄλην τὴν ποιητικὴν πτωχείαν του ὁ «Θρήνος τῆς Κύπρου» εἶναι σημαντικὸν ἱστορικὸν μνημεῖον, πολὺ δὲ περισσύτερον γλωσσικόν. Ὁ Κύπριος στιχουργὸς χρησιμοποίησας τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, χωρὶς νὰ κάμῃ καὶ χρῆσιν πολλῆν τῶν ἰδιωματισμῶν τῆς πατρίδος του, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀκατανόητοι

συνέβη τοῦ νησίου ἐκείνου, τουτέστι σεισμοὺς πολυχρονίους, ἀβροχιαίς, ἀκρίδας, παῖναν, θανατικὰ καὶ ἄλλα, καὶ ἀκόμη μέσθ' εἰς ὄλα γράφει καὶ ἐξηγᾶται μὲ ταῖς μοῦσαις ὄχι χωρὶς τὸν προπλάμενον θρήνον, τὴν πολὺκλαυστον πούλησιν τῶν περιφθήμεν μοναστηριῶν, ὁποῦ τότε εὐρίσκονταν εἰς ἐκεῖνο τὸ νησί. Ἐπιδαξεύστον ἀκόμη, ἀμὴ αὐτοδίδακτος εἰς ζωγραφικὴν, καὶ τὰ ὅσα ἔγραψε, τὰ ἔδειχνε ὅσον τοῦ ἦτον δυνατόν καὶ μὲ τὴν ζωγραφίαν. Αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τὴν ἐσύνθεσεν εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν, πότε εἰς στίχους πολιτικούς, πότε εἰς πεζὸν μέλημα. Ἐβυρεν αὐτὸν τὸν κόπον ἕως δεκαπέντε χρόνους ὑστερα ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν. Ἀπέθανεν ἐβδομήντα χρόνων ἀνθρώπος». Οὐδὲ ὅλως ἐπίθανον ἡ γνώμη τοῦ Σιμ. Μενάνδρου νὰ εἶναι ὀρθή, ἀφοῦ μάλιστα πολλαὶ λεπτομέρειαι τοῦ «Θρήνου τῆς Κύπρου» συμπίπτουν μὲ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ὁ Νεοφύτος Ροδινός διδοῖ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ πατρός του. Ἡ μόνη δυναμένη νὰ προταχθῆ ἀντίρρησης εἰς τὴν γνώμην ταύτην εἶναι: ὅτι ὁ μὲν Νεοφύτος Ροδινός λέγει περὶ τοῦ πατρός του ὅτι ἦτο νέος καὶ μόλις εἶχε τελειώσει τὰς ὀλίγας σπουδὰς του, δταν ἠλώθη ἡ Κύπρος, ὁ δὲ στιχουργὸς τοῦ θρήνου παρουσιάζει ἐκείνόν ὡς πατέρα δύο τέκνων.

διὰ τούτους ἄλλους Ἑλληνας, παρέχει δείγμα καλὸν τῆς λαϊκῆς γλώσσης κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ὡς διεμορφύοντο αὕτη καὶ καθίστατο ὄργανον προφορικῆς καὶ γραπτῆς συνεννοήσεως ὄλων τῶν Ἑλλήνων. Ἐπι πλεον δὲ τὸ στιχοῦργημα τοῦτο ἔχει τὴν ἀξίαν, ὅτι ἐγράφη εἰς τὴν Κύπρον, ἔτιν ἢ νήσος αὕτη περιήρχετο εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων καὶ ἐστερεῖτο τῆς ἑστώ καὶ μικρᾶς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας τῆς, διεκόπτετο δὲ εὖτω καὶ ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή, ἢ ὅποια εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναπτύσσεται.

Ἄρσένιος Ἐλασσῶνος.—Ἡ ἱστορικὴ ποίησις, ὡς ἐκαλλιέργηθη ἀπὸ τούτους μεταβυζαντινοῦς Ἑλληνας στιχοῦργοῦς, δέχεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς καὶ ποιήματα, τὰ ὅποια εἶναι περιγραφικὰ γεγονότων, μὴ συνδεσμένων ἀμέσως μὲ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Τοιοῦτα εἶναι καὶ τὸ στιχοῦργημα τὸ φέρον τίτλον «Κόποι καὶ διατριβαὶ τοῦ ταπεινοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀρσενίου, γράφει καὶ τὴν προδίδασιν τοῦ πατριάρχου Μοσχολίας» γραφέν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἐλασσῶνος Ἀρσενίου, ὁ ὅποιος κατὰ τὸ 1580 συνώδευθεν εἰς Ρωσίαν τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίαν, ὅταν εὖτως μετέβη ἐκεῖ διὰ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ Πατριαρχεῖον κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Τσάρου Θεοδώρου. Περὶ τοῦ Ἀρσενίου τούτου αἱ μόναι ὑπάρχουσαι πληροφάνειαι εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν μετάδοσίν του εἰς Ρωσίαν μετέβη ἐκεῖ καὶ ἐκ δευτέρου καὶ ἐγένεν ἀρχιεπίσκοπος Σουδαλλίας².

Τὸ ποίημα ἀποτελούμενον ἐκ 1600 καὶ πλεον δεκαπεντασυλλαβῶν καὶ ἀνομοιοκαταλήκτων στίχων, περιγράφει μετὰ περιτοῆς

1. Τὸ ποίημα τοῦ Ἀρσενίου ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ἐξ ἀντιγράφου ἀριστομένου εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Τουρίνου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν Pasini, Rivotella, Berta εἰς «Codices manuscriptorum Bibliothecae Taurinensis Athenaei. Taurini, 1749. I, 433». ὡς ἔργον πεζόν καὶ μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως.— Δεύτερον ἐξέδωκαν αὐτὸ ὁ Σπ. Ζημπέλιος ὡς συνέχαιαν τῆς μελέτης του «Τὸ πρῶτον Πατριαρχεῖον ἐν Ρωσίᾳ εἰς «Περὶ Ἰ. Πινδῶρα», τόμος δωδέκατος (Ἀπρὶλ. 1859-Ἀπρὶλ. 1860) Φυλλάδ. 231, 232, 233 καὶ 234. Ἡ μελέτη αὕτη καὶ τὸ ποίημα ἐξαδόθησαν καὶ εἰς τόμον «Σπ. Ζημπέλιου: Καθιδρύσις Πατριαρχείου ἐν Ρωσίᾳ. Ἀθήναι 1869 Σχ. 8ον.

2. Ἰδὲ Σπ. Ζημπέλιος ὡς ἀνωτέρω. Κ. Σχ. εἰς α' σελ. 206-207.

πολυλογίας καὶ πεζολογίας τὰ τοῦ ταξειδίου τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου καὶ τοῦ Ἀρσενίου, καὶ ὅλας τὰς λεπτομερείας διὰ τὴν καθιδρύσιν τοῦ Ρώσου Πατριάρχου. Ἰπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἱστορίας τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας καὶ γενικῶς τῆς Ἀνατολικῆς εἶναι μνημεῖον σπουδαῖον. Ἡ λογοτεχνικὴ του ὁμῶς ἀξία εἶναι μηδαμινὴ σχεδόν, διότι καὶ ὑπὸ γλωσσικὴν ἔποψιν οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει, καθόσον ἔχει γραφῆ εἰς γλώσσαν ἀνάμικτον, ἀρχαϊζουσαν καὶ λαϊκὴν, ἥτοι εἰς τὸ σχολαστικὸν ἐκεῖνο γλωσσικὸν ἰδίωμα, τὸ ὅπερ ἔχρησιμοποιοῦν ἱκανοὶ κατὰ τούτους χρόνους αὐτοῦ καὶ μετέπειτα. Ὅλιγοὶ στίχοι δύνανται νὰ δώσουν ἰδέαν τινὰ τῆς γλωσσικῆς ἀξίας του.

*Καὶ ἀφόντης ἐκαθέσθησαν οἱ ἅπαντες ἄκτινοι,
ὁ βασιλεύς, ἀρχιερεῖς καὶ ὄλοι ἡγουμένοι
τότε καὶ σίχον ἔκαμαν, τράπεζα εὐλογῆσαν
ὁ Κωνσταντινουπόλεως μὲ χειρὰ του ἁγίου.
Ἦ θαῦμα π' οὐδαμὲν ἐκεῖ ἄρχοντες τιμημένοι
σιὰ πλοῦτη τὰ περίσσια καὶ τὸ πολὺ χρυσάφι.
Εἶδα βαρέλαις ἀργυραῖς μ' ὀλόχρυσσα στεφάνια
ὄλαις μὲ ταῖς φιάλαις τους καὶ μ' ἔτερα καυκία¹*

Ρίμης Γεωργίου Αἰτωλοῦ — Ἡ ἀπρομνημόνευσις οἰουδήποτε ἐνδιαφέροντος τὴν ἱστορίαν γεγονότος, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων, τὰ

1. Ὁ Σπ. Ζημπέλιος ἐξετάζων τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης τοῦ ποιήματος τοῦ Ἀρσενίου παρατηρεῖ: «Διὰ τὸ πεπαιδευμένον Μητροπολίτην προτίμησαν ἐν τῇ συγγραφῇ του ταύτη τὸν ἑμμετρον λόγον ἀντὶ τοῦ πεζοῦ, ἀντὶ δὲ τῆς τότε ἐν χρήσει πρεσβυτέρως ἑλληνίδος, προτίμησε τὴν ταπεινότητα τῆς χυδαίας καὶ καθομιλουμένης; Δύσκολον τὸ ζήτημα, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν αὐτὸν ὄλως ἄμοιρον τῆς καθ' ἑαυτοῦ, ὅπερ ἀμφισβητήσιμον, ἢ, τὸ πιθανώτερον, ἐὰν ἐξετάσωμεν ὅτι συνέθεσε τὸ ποιημάτιον εἰς τὴν τότε κοινῶς λαλουμένην, ὅπως καταστήσῃ γνωστὰς πρὸς τοὺς συγχρόνους ἑμογενεῖς του τὴν ἀφοσίωσιν τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς καὶ τὴν ἀγάπην τῶν Ρώσων πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Βέβαιον, ὅτι ὁ Ἀρσένιος συνδέσας ἐν Μόσχᾳ στενάς σχέσεις πρὸς τινὰς τῶν ἐν τέλει, ὑπεσχέθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ρωσίαν, καθὼς ἐπανήλθε τῷ ὄντι μετ' ὀλίγον, καὶ διεψήχησαν ὡς ἀρχιεπίσκοπος τὴν ἐπαρχίαν Σουδαλλίας. Ὡστε, γενομένης δεκτῆς τῆς δευτέρας τῶν ὑποθέσεων, τὸ περὶ αὐτοῦ λόγος ὀδοιπορικὸν ἀγγράφη εἰς σχῆμα χυδαῖον πρὸς διασφάλισιν τῆς ρωσικῆς φιλορθοδοξίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόδρομος τοῦ παιγνιώστου παρ' ἡμῖν Ἀγαθαγγέλου, ὅστις συνετάχθη ἐν Ρωσίᾳ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, καίτοι εἰς ὕψος καθαρώτερον, διακόσια περίπου ἔτη μετὰ τὸ ποίημα τοῦ Ἀρσενίου.

ὅποια ἢ καθ'αυτὸ ἱστορία παρέρχεται ἀδιαφόρως, ὑπῆρξε τὸ ἔργον πολλῶν κατὰ τὴν μεταβυζαντικὴν περίοδον Ἑλλήνων στιχουργῶν. Τοιαύτων δευτερευούσης σημασίας ἢ καὶ μᾶλλον ἀσημάντων γεγονότων ἢ ἐξιστόρησις εἶναι τὸ θέμα μερικῶν στιχουργημάτων τοῦ ἐκ Κορίνθου Γεωργίου Αἰτωλοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἐνδιαφέρουσα φιλολογικὴ φυσιογνωμία κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα¹. Τὰ στιχουργήματα ταῦτα τοῦ Γ. Αἰτωλοῦ ἔχουν τὴν μορφήν τῆς ρίμας, ὡς ἀπεκαλοῦντο αἱ ἔμμετροι ἀφηγήσεις λαϊκῶν ποιητῶν, καὶ ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικὸν τοῦτον τίτλον διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν τρεῖς τοιαῦται ἀφηγήσεις. Τὸ περιεχόμενον τῶν δύο ἐξ αὐτῶν δὲν ἐνδιαφέρει βεβαίως τὴν ἱστορίαν ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως· ἀλλ' ἐπειδὴ στρέφονται περὶ τὸ πρόσωπον ἀνδρὸς Ἑλληνος, ὁ ὁποῖος ἐσημείωσεν ἐξαιρετικὴν δρᾶσιν ὑπὸ κοινωνικὴν τοῦλάχιστον ἐποψίν κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ τὸν ἀκηθανάτισε καὶ ἢ δημοτικὴν ποιήσιν, εἶναι ἀξίον προσοχῆς τινος. Ὁ Ἑλληνας οὗτος εἶναι ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, ὁ γνωστότερος ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Κυρίτου Μιχάλης καὶ τοῦ ὁποῖου ἢ μνήμη διεσώθη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἐπὶ μακρὸν χρόνον διὰ τὴν δαιμονίαν αὐτοῦ δρᾶσιν καὶ τὸν τραγικὸν θάνατόν του. Ὁ Μιχαὴλ οὗτος Καντακουζηνός κατήγετο ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴν βυζαντινὴν οἰκογένειαν. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος ἀναφαίνεται εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὡς ἄρχων πάμπλουτος καὶ ἰσχυρότατος, ἐπιβληθεὶς διὰ τῆς εὐφύξου του καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τούρκους, αἱ ὁποῖαι τὸν ἐπωνόμαζον Σειτάνογλου (υἱὸν τοῦ Σατανᾶ). Πλείσται ἔσαι ἱστορίαι ἀληθεῖς ἢ φανταστικαὶ συνοδεύονται μὲ τὴν δρᾶσιν του. Ὑπῆρξε στενὸς φίλος τοῦ Μ. Βεζύρου, μὲ τὸν ὁποῖον διεμοίραζε τὰ κέρδη διαφόρων ἐπιχειρήσεων καὶ μὲ τὴν συνδρομὴν τούτου ἀνεβίβαζε καὶ κατεβίβαζε πατριάρχας. Τὰ κτήματά του ἐξετείνοντο μέχρι τοῦ Δουνάδεως. Ἦτον ἀνὴρ ὑπερβολικῶς φιλόδοξος, ἀλαζών, δεσποτικός. Ἐπροστάτευε τοὺς Ἑλληνας, ἀλλὰ συχνὰ καὶ τοὺς κατεδίωκεν. Ἡ ὄλη δρᾶσις του κατέληξεν εἰς τὸ ν' ἀποβῆ μισητός καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ εἰς τοὺς Τούρκους. Τὸ γενικὸν αὐτὸ μῖσος προσκάλεσε τὸν θάνατόν του.

1. Περὶ τοῦ καθόλου βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Αἰτωλοῦ γίνεται ὁ προσήκων λόγος περαιτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἠθικά καὶ διδακτικά ποιήματα».

κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου, ἐνῶ κατὰ τινὰ ἄλλην πληροφορίαν ὁ θάνατός του ὀφείλεται εἰς διαβολήν, ὅτι ἤθελε νὰ γίνῃ βρασιλεύς. Ἐθανατώθη πνιγὸς διὰ βρόχου ἐντὸς τῆς οἰκίας του ὑπὸ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Σουλτάνου¹.

Περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Μιχαὴλ τούτου Καντακουζηνοῦ στρέφεται ἢ πρώτη ἐκ στίχων 68 ρίμα τοῦ Γεωργίου Αἰτωλοῦ καὶ ἢ δευτέρα ἐκ στίχων 90 ἀναφέρεται εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον Καντακουζηνόν². Αἱ δύο αὗται ρίμαι ἐγράφησαν πρὸ τοῦ 1576.

1. Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ διεσώθησαν πλείσται εἰδήσεις. Ἴδε περὶ τούτων εἰς Stephan Gerlach's: Desz Aelteren Tage-Buch. Frankfurt 1674. Τῆς εἰδήσεως τοῦ Gerlach ἀναδημοσίωσεν ἐπεξεργασθεὶς ὁ E. Legrand εἰς ε' σελ. 1—12.— Ἴδε ἐπισης Martinus Crusius, Turcograeciae. pp. 43, 211, 244. Καισαρίου Δαπόντε «Χρονογράφος» εἰς Κ Σαθ. 5' Γ' σελ. 20 καὶ ἐξῆς. Καισ. Δαπόντε, Ἱστορικὸς Κατάλογος εἰς Κ Σαθ. 5' Γ' σελ. 154 καὶ ἐξῆς.—Δημοτικὸν δὲ τραγοῦδι ἐξιστοροῦν τὸν θάνατον τοῦ Κυρίτου Μιχάλη (Μ. Καντακουζηνοῦ) καὶ δημοσιευθὲν εἰς τὰς συλλογὰς δημοτικῶν τραγοῦδων Φωριέλ, Μανόσου, Passon, Ζιμπελου καὶ ὑπὸ E. Legrand εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν ἔργον του, σελ. 14, ἔχει ὡς ἐξῆς:

Θέλω νὰ κάτσω νὰ πᾶς πῶ πολλὰ νὰ θαυμασθῆτε
ὁποῖον ποῦ τὸν ἔλεγον κυρίτως ὁ Μιχάλης,
ποῦ εἶχε τὸν βίον ἀρίστητον, ἴην ἀθηνεῖα μεγάλη,
καὶ κάθειον στὸ σπῆτι του, κακὸ δὲν εἶχε ὁ νοῦς του.
Ἔνα ροκὰ ἀνάγνωσιαν μέσα εἰς τὸ ντιβάνι,
ὁποῦ τὸν κόσμον χάλασε καὶ πόλεμον ἐποίησε.
Καὶ ὡς τ' ἄκουσεν ὁ βασιλεὺς πολλὰ τοῦ κακοφάνη
μηνῆ τὸν καπιτζιμπαση, γοργὰ τὸν σοντυχαίνει
«γοργὰ νὰ πᾶς σιὴν Ἀχελου, στὸν μπέγη τὸν Μιχάλη»
ἐκεῖ ὁμπρὸς σιὴν πόρτα του νὰ δῆς νὰ τὸν κρεμάσης,
καὶ τὸν μικρὸν του τὸν υἱὸν νὰ δῆς νὰ τὸν ἐπιμάσης
φυλάγον καὶ ἀπ' τὸ π. ἄμμά του βελόνι νὰ μὴ χάσης.
Μεσάνυχτο ἐξεπόρισσε, σιὴν Ἀχελου ἐπῆγε,
ὡσάν πουλὶν ἐπέταξε, ὡσὰ σαγίττα ἐπῆγε.
Σὰν τὸν ἔδε ὁ Μιχάλη μπεγης ἐπροσηκώθηκέ τον
καλῶς ἤρτεν ἀφέντης μου, καίτσε νὰ γιοματίσης,
«Δὲν ἤρτα ἐγὼ διὰ τὸ φαγί, οὐδὲ διὰ τὸ ποτήρι,
τὸν λόγον ποῦπε ὁ βασιλεὺς, τὸ θέλημα νὰ κάμω».
Καὶ τὸ οκοινὶ ἐπέταξε, καὶ τὸ λαιμό του εἶδε.
καὶ ἢκε ὁμπρὸς σιὴν πόρτα του πιάνει τον καὶ κρεμά τον,
καὶ τὸν μικρὸν του τὸν υἱὸν εἶδεν καὶ τὸν ἐπιμάει
στὸ κάτεργο τὸν ἔβαλε μὲ ὄλον του τὸν βίον.

2. Αἱ δύο ρίμαι τοῦ Γεωργίου Αἰτωλοῦ ἐδημοσιεύθησαν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ.

Είναι ἀμφότεραι ἐπαινετικάι πατρὸς καὶ υἱοῦ. Οἱ ἔπαινοι πρὸς τὸν Μιχ. Καντακουζηνὸν ἀντιτίθενται πρὸς τὰς γνωστὰς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις· ἀλλὰ δύνανται νὰ δικαιολογηθοῦν ἐκ τῆς οἰκειότητος τοῦ στιχουργοῦ πρὸς τὸν ἐπαινούμενον, ὁ ὁποῖος ἦτο φίλος καὶ προστάτης τῆς παιδείας. Ὑπὸ λογοτεχνικὴν ἔποψιν τὰ στιχουργήματα ταῦτα ἐλαχίστην ἔχουν ἀξίαν, μολονότι ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα εἶναι ἐκ τῶν καλλιτέρων τοῦ 16ου αἰῶνος, διότι ὁ Γεώργιος Αἰτωλός, ἀν καὶ ἀρχαιομαθὴς καὶ γράφων καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν, «σοφὸς καὶ ἐλλόγιμος» ὡς ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων του λογίων, χρησιμοποιοῖ ὅσον εἶναι δυνατὸν καθυρότερον τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν:

*Νὰ ἐπαινέσω ἄρχισα τὸν ἄρχοντα τὸν μέγα,
 διατὶ εἶνε περισσότερος παρὰ ποῦ τὸν ἐλέγαυ,
 ἐγὼ τὸν Καντακουζηνὸν τὸν θαυμασιδὸν εἰς πάντας,
 εἰς γνῶσιν καὶ εἰς πρόσωπον παρὰ ὄλους τοὺς ἄντρας.
 Εἶναι εἰς ὄλους ταπεινός, γλυκός ὡσάν τὸ μέλι
 τινὰ νὰ βλάψῃ ἄνθρωπον οὐδόλωσ δὲν τοῦ μέλι κτλ.*

Ἡ τρίτη ρίμα τοῦ Γεωργ. Αἰτωλοῦ ἐκ στίχων 401 δεκαπεντασυλλάδων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων, οὐδόλωσ ἀνωτέρα τῶν δύο ἄλλων ποιητικῶς, ἔχει ἰκανὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, διότι, ἀποσκοποῦσα καὶ αὐτὴ μᾶλλον εἰς τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Μιχαήλ Καντακουζηνοῦ, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ βεϊδοντα τῆς Βλαχίας Ἰωάννου Πέτρου τοῦ Χωλοῦ, υἱοῦ τῆς Μίρτζαινας, ἢ ἐποία ἦτο χήρα τοῦ Βεϊδοντα τῆς Βλαχίας Μίρτζεα τοῦ Γ', τοῦ τσοπάνη καὶ πενθεροῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ· οὕτω δὲ δίδει ἀξιολόγους τινὰς πληροφορίας περὶ τῆς Βλαχίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος¹. Τὸ

στιχούργημα περιγράφει πῶς ἐξεδικήθη ὁ Μιχ. Καντακουζηνὸς τὴν ὑβρίσασαν αὐτὸν πενθεράν του, ἐπιτυχῶν διὰ τῆς δυνάμεώς του τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ υἱοῦ τῆς βεϊδοντα Πέτρου, τὴν ἐξορίαν τούτου ὡς καὶ ὅλης τῆς οἰκογενείας του εἰς Χιλέπιον καὶ τὴν καθάρεισιν τοῦ συμβούλου τῆς Μίρτζαινας Πικριάρχου Ἰωάσαφ.²

Γεώργιος Παλαμήδης. — Ὡς ὁ 16ος αἰὼν, οὕτω καὶ ὁ 17ος εἶχε ἀρκετοὺς τοὺς ὑπὸ μορφήν ποιητῶν στιχουργοὺς διαφόρων ἱστορικῶν γεγονότων, ἤτοι τοὺς ἐμμέτρους χρονογράφους. Πρῶτος μεταξὺ τούτων ἀναφαίνεται ὁ ἐκ Κρήτης Γεώργιος Παλαμήδης, ὁ ὁποῖος συνέθεσε τὸ στιχούργημα «Ἰστορία Μιχαήλ Βοεβόδα» ἀποτελούμενον ἐκ 1382 στίχων δεκαπεντασυλλάδων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων. Τὸ στιχούργημα τοῦ Παλαμήδη², ὡς γίνεται φανερὸν ἐκ τοῦ τίτλου του, ἀναφέρεται εἰς τὸν περίφημον βεϊβόδην τῆς Βλαχίας Μιχαήλ, τὸν γνωστὸν εἰς τὴν ἱστορίαν ὑπὸ τὴν ἑπωνυμίαν ὁ Γενναῖος.

Τὸ ποίημα τοῦτο ἔχει ἰκανὴν ἱστορικὴν ἀξίαν ὄχι μόνον διότι πραγματεύεται τὴν ἥρωϊκὴν δράσιν τοῦ Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος ἐφιλοδόχησεν ἄπελευθερώσῃ τὴν πατρίδα του Βλαχίαν ἀπὸ τοῦ Τούρκου, ἀλλὰ καὶ διότι ἀποτελεῖ αὐθεντικὴν ἱστορίαν τῆς χώρας τούτης εἰς μίαν ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἱστορικῶν περιόδων τῆς. Συνάμα μιλτοῦρει, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα δὲν περιορίζετο νὰ παρακολουθῇ καὶ ἐξεικάζῃ μόνον τὰ ἐλληνικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἄλλην ἱστορικὴν περιπέτειαν, ἢ ὅποια θὰ εἶχε ἢ ἀπό-

πιστημίου Βουκουρεστίου (ἦδη δὲ τοῦ Cluj) N. Banescu ὑπὸ τὸν τίτλον: Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le boiteux de Valachie publié par N. Banescu, Bucarest 1912 in 8° p. 29. — Βιβλιοκρισίαν περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ὑπὸ Ν. Παλιου ἴδε εἰς «Λιτογραφίαν» τομ. 4ος (1918) σελ. 343-346.

1. Περὶ τοῦ γένου τοῦ Μιχαήλ Καντακουζηνοῦ μετὰ τὴν κόρην τῆς Μίρτζαινας Μαρίαν (καὶ ὄχι τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ὡς ἐσφαλμένως ἔχει παραδοθῆ ὑπὸ τινῶν χρονογράφων) ἴδε Mar. Crusius: Turcograeciae p. 274 καὶ E. Legrand: Ephémérides Daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736-1739) par Gonst. Dapontés, Paris 1890, tom. 3 in 8° εἰς τὸμον 1ον σελ. 603, ὅπου ὁ Legrand σημειοῦται ἀνέκδοτον Χρονικὸν τοῦ Μαγουήλ Μάλαξου.

2. Τὸ ποίημα τοῦ Γ. Παλαμήδη ἐξεδόθη ὑπὸ E. Legrand εἰς γ', II σελ. 183-230. ἴδε καὶ Introduction (εἰς τὸν αὐτὸν τόμον) σελ. LXXXI-III.

¹ 152 κώδικος τῆς μονῆς Ἰδύρων τοῦ ὄρους Ἄθω ὑπὸ Σπ. Λάμπρου εἰς Ν. Ἑλληνισμ. τόμ. 9ος (1912) σελ. 259-261 μετὰ προλαγομένων περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ τῶν δύο στιχουργημάτων (σελ. 252-259). Ἀλλὰ τὰ προλεγομένα ταῦτα πρέπει ν' ἀναγνωσθοῦν μετὰ πολλῆς προσοχῆς εἰς διὰ ἄφορξ τὴν τρίτην ρίμην τοῦ Αἰτωλοῦ, τὴν ἀναφερομένην εἰς Πέτρον τὸν χωλόν, τὸν βεϊβόδην τῆς Βλαχίας, διότι ὁ Σ. Λάμπρος ἐνταῦθα συγχέει τὸν Μιχαήλ Καντακουζηνὸν μετὰ τὸν περίφημον βεϊβόδην τῆς Βλαχίας Μιχαήλ τὸν Γενναῖον, εἰς τὸ ὁποῖον λάθος ὑπέπεσαν καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν συγγραφέων τῆς Δύσεως, τῶν ἀσχοληθάντων μετὰ τοὺς ἄνδρας αὐτοῦς.

1. Ἡ ρίμα αὕτη τοῦ Αἰτωλοῦ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανε-

λυτον ιστορικόν ενδιαφέρον ἢ σχέσιν τινά, ἔστω καὶ μεμακρυσμένην, μὲ τὴν ιστορικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος μὲ τὰ ἥρωϊκὰ κατορθώματά του ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀνεπτέρωσε ἐλληνικὰς τινὰς ἐλπίδας καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐνομίσθη ὅτι ἦτον ὁ ἀπεσταλμένος ὑπὸ τῆς θείας προνοίας διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἄνδρσις αὐτὸς βρεβόδως ἠγαπήθη ἀληθῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἔσον καὶ ἐθαυμάσθη. Ἡ μνήμη του διεσώθη ζωηρὰ εἰς αὐτοὺς ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας, ὡς μαρτυροῦν τὰ διάφορα στιχοῦργήματα, τὰ ὅποια εἶχον ὡς θέμα τὴν δρασίην του: «Τὰ καταπληκτικὰ κατορθώματα τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ βρεβόδως καὶ τὸ τραγικὸν τέλος του ἐξήγειραν ζωηρῶς τὴν περιέργειαν τῶν Ἑλλήνων, πολυαριθμῶν ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὰς ρουμανικὰς πόλεις ὡς καὶ εἰς τινὰς τῆς Οὐγγαρίας καὶ Πολωνίας· ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν οὐδεὶς ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὑμνήσαν τὸν ἥρωα τοῦτον εὐρέθη εἰς τὴν ὕψος τοῦ ἔργου του. Πολλὴ καλὴ θέλησις, ἀλλ' οὐδὲν πλεόν».

Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ποίημα τοῦ Γεωργίου Παλαμῆδου. Αἱ ἥρωϊκαὶ πράξεις τοῦ πολεμικοῦ αὐτοῦ ἀνδρός καὶ ὁ τραγικὸς θάνατός του ἠδύναντο νὰ ἐμπνεύσουν ποιητὴν καὶ νὰ δώσουν τὸ θέμα δι' ἀληθῆ ἐποποιεῖν. Ἀλλὰ μήτε ὁ Παλαμῆδης μήτε καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐξιστορήσουν ἐμμέτρως τὰ κατὰ τὸν Μιχαὴλ τὸν Γενναῖον ἦσαν ποιηταί. Ὅπως ὅλοι σχεδὸν οἱ κατὰ τὴν μεταβίβαστικὴν περίοδον γράψαντες ἐμμέτρως Ἑλληνας, οὕτω καὶ ὁ Παλαμῆδης μολοντί διαφέρων κάπως αὐτῶν εἶναι μᾶλλον αὐτοσχεδιαστής καὶ στιχοῦργός πεζολόγος. Ποῖος δὲ ἦτον οὗτος ἄγνωστον· διότι αἱ μόναι ὑπάρχουσαι περὶ αὐτοῦ πληροφορίες εἶναι αἱ δοθείσαι ὑπὸ τοῦ ἴδιου εἰς τὸν τίτλον τοῦ στιχοῦργήματός του καὶ εἰς τὸν ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του ἑμμετρον πρόλογόν του: ὅτι δηλαδὴ ὠνομάζετο Γεώργιος Παλαμῆδης καὶ ἔγραψε τὸ ποίημά του κατὰ τὸ 1607 εὐρισκόμενος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ δουκὸς τῆς Ὀστροβίας κνέζη Βασιλείου¹. Τὸ στιχοῦργημα τοῦ Παλαμῆδου ἀποτελεῖται ἐκ 1378

1. E. Legrand εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω Introduction.

2. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ποιήματος ἔχει οὕτως: Ἱστορία περιέχουσα πάσας τὰς πράξεις καὶ ἀνδραγαθίας καὶ πολέμου τοῦ ἐκλαμπροτάτου

δεκαπεντασுλλάδων καὶ ὁμοιοκαταλήκτων στίχων, εἰς τοὺς ὁποίους προσέθεσεν ἑτέρους τέσσαρας ὁ μετὰ 17 ἔτη ἀντιγραφεὺς του διὰ τὴν ἀπαθανάτισιν καὶ οὕτως τὸ ὄνομά του¹.

Ἐπιθέσεις τοῦ μακροῦ ὁπωσδῆκατε στιχοῦργήματος τούτου εἶναι οἱ πόλεμοι τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ κατόπιν ἐναντίον τῶν Οὐγγρων, τοῦ αὐθέντου τῆς Τρανσυλβανίας Σιγισμούνδου, τῶν Γερμανῶν καὶ τ' ἀνδραγαθήματά του κατὰ τοὺς πολέμους αὐτούς, εἶτα δὲ ὁ διὰ προδοσίας ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων τραγικὸς θάνατός του εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τόρτας, ὅπου εἶχε κατασκηνώσει. Ὁ ἀφηγούμενος τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ Μιχαὴλ ἐμμέτρως Γ. Παλαμῆδης, φαίνεται ὅτι εἶχε μόρφωσιν τινὰ καὶ ἐγνώριζε τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἱστορίαν καὶ μυθολογίαν, διὰ τοῦτο ὅχι σπανίως παραθέτει εἰς τὸ στιχοῦργημα του ὀνόματα ἀρχαίων θεῶν καὶ ἡρώων, προσπαθεῖ δὲ νὰ μιμηθῆ καὶ τὸν Ὅμηρον. Ἡ ἀρχαιομάθειά του αὕτη ἀναφαίνεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του πρόλογόν του, ὅπου λέγει τὰ ἑξῆς:

Καὶ κατὰ κ' ἔχομεν πολλὰ ξόμπλια σὴν οἰκουμένη
αὐθεντάδων καὶ στρατηγῶν ὀλοῦναι ἀκουσμένοι,
ἀνάμεσον εἰς ἐκείνων ἐλόγιασα νὰ δώσω
τὰς πράξεις μᾶλλον αὐτουνοῦ, παντοῦ νὰ ταῖς ξαπλώσω,
ὅτι μὲ ὅποιον ἀπ' αὐτοὺς ὄλους τοὺς περασμένους

Μιχαὴλ Βοηθόβα, αὐθέντη Οὐγγροβλαχίας, Τρανσυλβανίας, Μολδοβίας, ἕως τὴν ἡμέραν τῆς τελευταίας αὐτοῦ, παρὰ Γεωργίου τοῦ Παλαμῆδου γραφείσα καὶ ποιηθείσα τυγχάνοντος ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐκλαμπροτάτου δουκὸς τῆς Ὀστροβίας κυρίου κυρίου κνέζη Βασιλείου ἐν ἔτει 1607 μηνὶ Δεκεμβρίῳ εἰς τὰς 15, ἐν τῇ Ὀστροβίᾳ.

1. Τὸ ποίημα «Ἱστορία Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου» ἐξεδόθη διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ E. Legrand εἰς γ' II σελ. 183-230 (μετὰ τινων παρατηρήσεων εἰς τὰ προλεγόμενα τοῦ τόμου αὐτοῦ σελ. LXXX—LXXXIII) ἐκ χειρογράφου σωζομένου εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον. Τὸ χειρόγραφον ὅμως τοῦτο εἶναι κακὸν ἀντίγραφον ὁφειλόμενον εἰς τινὰ Δημήτριον Γέμενον ὁ ὅποιος εἰς τὸ τέλος προσέθεσε τοὺς ἑξῆς ἀτέχνους στίχους:

Ἐτέλειωσα τὸ παρὸν μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν χάριν
στοὺς χίλιους ἑξακόσιους εἴκοσι τέσσαρους, τὸν Μάρτι,
Κονδύλι εἶναι ἀπὸ χειρὸς Δημητρίου Γεμένου
γιὰ νὰ μὲ μακαρίζουσιν ἀπῆτις ἀποθαίνω.

τὸν παρομοιάσης δὲν σφάλῃς μ' ἔλουσ τοὺς ἀνδρειωμένους.
 ἂν εἶν' καὶ μὲ τὸν Μωϋσῆ διὰ τοῦ Θεοῦ τὸ πλῆθος,
 καὶ αὐτὸς διὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἤμπεν σὲ κινδύνων βύθος.
 Πάλι μὲ τὸν Ἀλέξανδρον τίποτε δὲν ἐσφάλεις,
 κύτταξῃ ταῖς ἀνδραγαθίαις ποῦκαμεν ὁ Μ' χάλῃς,
 καὶ ἂν ἔλειπεν ἢ πιβουλῇ, ἤθελεν ἀφανίσει
 τοῦ Τούρκ' ἔλῃν τὴν δύναμιν γὰ τὴν καταποντίση.
 Ἄν εἶναι μὲ τὸν Ἑκτορα, ἔχει μ' αὐτὸν μερίδα,
 ὅτι πολλὰ πολέμισεν καὶ ἐντὸς γὰ τὴν πατρίδα,
 ὁμοίως μὲ τὸν Ἀχιλλεῦ, ποῦ τὴν ἀνδρεία του τρέμα
 οἱ Τρωαδίται κ' ἔχαναν ποῦ πάνω τους τὸ αἷμα.
 Καὶ τὸν Μιχάλη ἐπρόμαξε· ὄχι μιὰ ἀφανία,
 ἀλλὰ Τουρκιά, Οὐγγριά, Δεχιά καὶ ἡ Ἀλαμανία.

Ἄλλὰ καὶ ἕλες ὁ τρόπος τῆς διηγήσεώς του μαρτυρεῖ τὴν
 τάσιν του αὐτὴν πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ἀρχαιομαθείας του καὶ τὴν
 προσπάθειαν ν' ἀφηγηθῆ κατὰ τρόπον ὁμηρικόν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ
 ποιήματός του εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ ὡς πρὸς τοῦτο :

Δίωμαί σου, ὦ Ἀθηνᾶ, τοῦ Μέγα Διὸς κόρη,
 γὰ μοῦ εἰπήσ γὰ διηγηθῶ τούτων τὴν μάχην τῶρη,
 Μάχην τὴν πολυτάραχον τοῦ θαυμαστοῦ Μιχάλη,
 τοὺς φάνους τοὺς ἀμέτρητος ματοχυσιὰν μεγάλη,
 ἣ ὅποια κάμεν φθορὰν πολλὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους
 καὶ χαλασμόν εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ ἄλλους πολλοὺς τόπους,
 τῶν ὄρνειων καὶ τῶν σκυλιῶν φαγὴν ποῦ τὰ κορμιά
 τὰ τούρκικα ἐποίησεν κ' ἔθρεψε τὰ θερία,
 ἀνθρώπους ἔστειλε πολλοὺς σὶ τὸν ἄδην ἀνδρειωμένους
 τοὺς Τούρκους, Δέχους, Μπόγδανους καὶ Οὐγγρους ἀκουσμένους.
 Τὸν ἀποκριθῆν ἡ θεὰ καὶ ἀρχίζει γὰ δηγᾶται
 πρὸς ἐκείνον ποῦ ρωτᾷ τὰ γράφη, γὰ θυμᾶται.

Εἶναι προφανές, ὅτι στίχοι τινὲς ἐκ τῶν ἀνωτέρω εὐδὲν ἄλλο
 εἶναι ἢ κατὰ λέξιν μετάφρασις στίχων τινῶν ἐκ τῶν πρώτων τῆς
 Ἰλιάδος. Καὶ περαιτέρω τοῦ στιχουργήματός του ὁ Πηλαμῆδης
 ἐπικαλεῖται τὴν θεὰν γὰ ὑπεβάλλῃ εἰς αὐτὸν τὰ γενόμενα, ἵνα τὰ
 ἐξιστορήσῃ :

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΥΡΙΚΟΙ

ΚΕΙΜΕΝΟ—ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΣΕ ΣΤΙΧΟΥΣ—ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΡΧΑΙΑ ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ—ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ—ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗ- ΜΕΙΩΜΑΤΑ	Δρ. 50.—
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ	» 130.—
ΣΕΙΡΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕ- ΧΝΙΑ. 1.—Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (Σύντομο ιστορικό εξέτασμά της)	» 12.—
2.—Η ΞΕΝΗ ΕΠΗΡΑΣΗ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛ. ΛΟΓΟ- ΤΕΧΝΙΑ	» 8.—
3.—Ο ΡΥΘΜΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛ. ΛΟΓΟ- ΤΕΧΝΙΑ	» 10.—
4.—Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ και Α. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗΣ (Ἡ ζωὴ τους καὶ τὸ ἔργο τους)	» 10.—
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ: Τὸ ποιητικὸ ἔργο του	» 5.—
ΛΟΓΓΟΥ ΔΛΦΝΗΣ ΚΑΙ ΧΛΟΗ. Μυθιστόρημα (μετα- φρασμένο ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο) μὲ εἰκόνες	» 20.—
ΟΤΑΝ ΛΓΑΠΟΥΜΕ. Μυθιστόρημα	» 25.—
ΜΑΡΙΟΣ	» 7.50
ΕΔΕΪΦΙΑΚΑ. Ποιήματα	» 10.—
ΚΑΣΣΑΝΤΡΑ. Τραγωδία	» 10.—
Η ΗΛΙΟΓΕΝΝΗΤΗ. Ποιητικὸ δράμα	» 10.—
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ: ἔγκρομμένα γιὰ τὴν ΣΤ΄ τάξη τῶν Γυμνασίων	» 54.75
» * Ε΄ » » »	» 39.10
» » Β΄ » » »	» 18.70